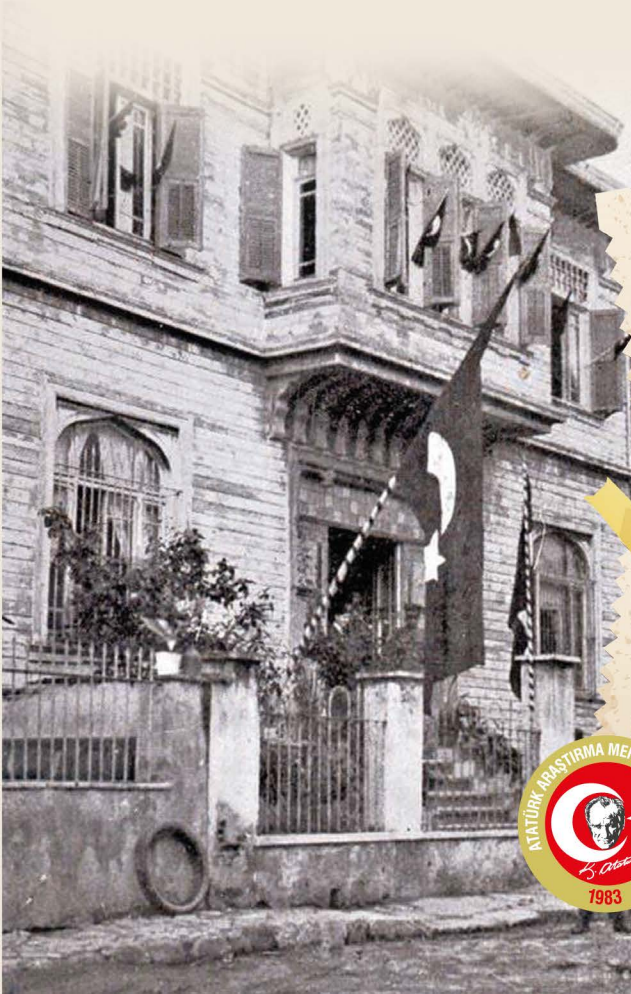

MUDANYA MÜTAREKESİ'NİN 100. YILI ULUSLARARASI SEMPOZYUMU

-BİLDİRİLER KİTABI-

Cumhuriyetin 100. Yelına Armağandır.

**MUDANYA MÜTAREKESİ'NİN 100. YILI
ULUSLARARASI SEMPOZYUMU**

***INTERNATIONAL SYMPOSIUM
ON THE CENTENARY OF THE ARMISTICE OF MUDANYA***

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Ankara ♦ 2023

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI 550

MUDANYA MÜTAREKESİ'NİN 100. YILI ULUSLARARASI
SEMPOZYUMU
[INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON THE CENTENARY OF THE ARMISTICE OF
MUDANYA]

Yayına Hazırlayan
Arzu Güvenç Saygın

İnceleyiciler
Hakan Uzun
Özgür Yıldız

Çevrim içi, Ankara, 2023.
ISBN: 978-975-17-5698-5

Metin Denetimi
Arzu Güvenç Saygın

Kapak ve Sayfa Tasarımı
Selen Kuyucu-Arzu Güvenç Saygın

Atatürk Araştırma Merkezi
Genel Ağ: atam.gov.tr
E-Mağaza Genel Ağ: emagaza-atam.ayk.gov.tr

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın,
tercüme ve iktibas hakları Atatürk Araştırma Merkezine aittir.

İÇİNDEKİLER

SEMPOZYUM KURULLARI	IV
SUNUŞ	VII
AÇILIŞ KONUŞMALARI	IX
<u>Millî Mücadele Döneminde Türk- İngiliz İlişkileri ve Mudanya Mütarekesi</u> <u>Sevtap DEMİRCİ</u>	1
<u>Mudanya Mütarekesi'ne Giden Yolda Türk-Fransız İlişkileri</u> <u>Bige SÜKAN</u>	14
<u>İtalyan Kamuoyunda Mudanya Mütarekesi</u> <u>Mevlüt ÇELEBİ</u>	37
<u>Yunan Kamuoyunda Mudanya Görüşmeleri</u> <u>Esra ÖZSÜER</u>	55
BİLDİRİLER	66
<u>Mudanya Mütarekesi'nin Dış Basındaki Yansımalarına Bir Örnek: The Sydney Morning Herald Gazetesi</u> <u>Yasin COŞKUN</u>	67
<u>Mudanya Mütarekesi'ne Giden Sürecin Amerikan Basınındaki Yansımaları (9 Eylül-3 Ekim 1922)</u> <u>Asil KAYA</u>	81
<u>Bursa'nın Yunan İşgalinden Kurtuluşundan Mudanya Mütarekesine Uzananan Sürecin Alman Basınına Yansıması</u> <u>Kemal ÖZDEN</u>	106
<u>Mudanya Ateşkes Anlaşması'nın Alman Basınına Yansıması</u> <u>Yüksel KAŞTAN</u>	129
<u>Amerikan Arşiv Belgelerinde ve Basınında Mudanya Mütarekesi</u> <u>Kenan ÖZKAN</u>	159

<u>İngiliz Basınına Göre Mudanya Mütarekesi Sonrasında Refet Paşa'nın İstanbul'daki Temasları</u> Seher AKÇA	203
<u>Amerikan Basınında Mudanya Mütarekesi</u> Esma TORUN ÇELİK	218
<u>Fransız Basınında Mondros ve Mudanya Mütarekeleri'nin Karşılaştırmalı Analizi</u> Mustafa KIRIŞMAN	243
<u>Mudanya Mütarekesi'nin Öncesinde ve Sonrasında Karaağaç'ın İdari ve Sosyal Durumu</u> Tülay BARAN	261
<u>Bursa-Gemlik'e Bağlı Armutlu, Karacaali, Kurşunlu, Mecidiye ve Selimiye Köylerindeki Yunan Tahribatı Hakkında Bir Değerlendirme</u> Mehmet KARAYAMAN	276
<u>Mütareke Döneminde Bursa'da Mahkûm/Tutuklu Olmak</u> Betül KARCI & Erol KARCI	313
<u>Bursa Yerel Basınında Şehrin İktisadi Gelişimi (1946-1960)</u> Suna ALTAN	324
<u>İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Mudanya'nın Demografik Yapısı (1831-1935)</u> Recep BÜYÜKTOLU	339
<u>Osmanlı Devleti Döneminde Mudanya'da Modern Belediyecilik Faaliyetleri</u> Serhat Tuna ARAS	355
<u>Eskiye Muadil Yeni Bir Yaşam Kurma Mücadelesi: Mudanya'ya İskân Edilen Mübadiller ve Geride Bıraktıkları Emlâk</u> Zeynep AKAN YETİŞİR	374
<u>Mudanya Mütarekesi Üzerine Müttefiklerin Paris Toplantıları, 6-7 Ekim 1922</u> Behçet Kemal YEŞİLBURSA	389
<u>Lozan'da Mudanya Etkisi: İstanbul ve Boğazların Tahliyesi</u> Temuçin Faik ERTAN	417
<u>Mudanya Ateşkes Antlaşması Sürecinin Yönetiminde TBMM'nin Denetimi</u> Halil ÖZCAN	431

Mudanya Konferansı'nın Kazananları ve Kaybedenleri Üzerine Notlar (Eylül-Kasım 1922)

Fatma Rezzan ÜNALP 456

Mudanya Mütarekesinde Doğu Trakya Sorunu ve Bölgeyle İlgili Alınan Kararların Etkileri

Kemal ARI 472

Mudanya Mütarekesi ve Türk Jandarmasının Doğu Trakya Misyonu

Süleyman TEKİR 483

Aydede Dergisi'nin İzinden, Refik Halid Karay'ın Kaleminden: Büyük Taarruz'dan, Mudanya Mütarekesi'ne Geçen Sürecin Analizi

Yenal ÜNAL 492

Türkiye Büyük Millet Meclisi I. Dönemi'nde Mudanya Mütarekesi'ne İlişkin Yapılan Müzakereler Üzerine Bir Araştırma

Yaşar ÖZÜÇETİN 517

Mudanya Mütarekesi'nin 25. Yıl Dönümünde Mudanya Halkevi'nin Kutlama Faaliyetleri

Cafer ÇİFTÇİ 541

Mudanya Mütarekesi Günlerinde Kazım Karabekir Paşa'nın Faaliyetleri

Fevzi ÇAKMAK 565

Bursa Milletvekili Şeyh Servet Efendi'nin Millî Mücadele Döneminde Meclis Faaliyetleri

Celil BOZKURT 583

SEMPOZYUM KURULLARI

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Yüksel ÖZGEN-Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı

Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ-Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı

Gamze BERKTİN-Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Yardımcısı

Prof. Dr. Hasan Basri ÖCALAN-Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edb. Fakültesi Tarih Bölümü Başkanı

Doç. Dr. Orhan AVCI-Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edb. Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Sezai SEVİM-Bursa Uludağ Üni. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Böl. Bşk.

Merve UĞUR-Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Bilimsel Çalışmalar Müdürü

Fetullah BİNGÜL-Bursa Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Genel Müdürü

Osman DİKMEN-Bursa Uludağ Üniversitesi Genel Sekreteri

Arzu GÜVENÇ SAYGIN-Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Y. Kurum Uzmanı

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ-Dumlupınar Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet ALTINTAŞ-Afyonkarahisar Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet KOLBAŞI-Balıkesir Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN-Millî Savunma Üniversitesi

Prof. Dr. Ali SATAN-Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Ayla EFE-Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Bahri ATA-Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Bayram AKÇA-Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA-Bursa Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ-Bursa Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Cengiz DÖNMEZ-Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN-İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN-Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN-Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Hakan UZUN-Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Halil BAL-İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk SELVİ-Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Basri ÖCALAN-Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim ERDAL-Bozok Üniversitesi
Prof. Dr. Kaya Tuncer ÇAĞLAYAN-19 Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU-Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ-Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TEMEL-Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ-Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mithat AYDIN-Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Muammer DEMİREL-Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN-Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ORAL-Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Nuray ÖZDEMİR-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ-Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Saime YÜCEER-Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Selçuk URAL-Kafkas Üniversitesi
Prof. Dr. Selma YEL-Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Sevtap DEMİRCİ-Boğaziçi Üniversitesi
Prof. Dr. Stefano TRINCHESE-Univ. G.D'Annunzio Chieti Pescara-İtalya
Prof. Dr. Tamara G. BOGDANOVA-Moskova Şehir Üniversitesi-Rusya
Prof. Dr. Umut KARABULUT-Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Vladan VIRIJEVIC-University of Pristina - Kosovska Mitrovica-Serbia
Prof. Dr. Yasemin DOĞANER-Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Yüksel ÖZGEN-Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Prof. Dr. Zehra ASLAN-Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Doç. Dr. Árpád HORNYÁK-University of Pécs-Macaristan
Doç. Dr. Belkıs KONAN-Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Betül BATIR-İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Esra ÖZSÜER-İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Fabio L. GRASSI-Roma Sapienza Üniversitesi-İtalya
Doç. Dr. Hacer KARABAĞ-Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan CİCİOĞLU-Netkent Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ-Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Liliana Elana BOŞCAN-University of Bucharest-Romanya
Doç. Dr. Mine ERSEVİNÇ-Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Nurten ÇETİN-Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Orhan AVCI-Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Seher AKÇA-Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Şerif DEMİR-Siirt Üniversitesi
Doç. Dr. Volkan PAYASLI-Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Yenal ÜNAL-Bartın Üniversitesi
Dr. Zeki ERASLAN-Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu

SUNUŞ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığımız, Bursa Büyükşehir Belediyesi ve Bursa Uludağ Üniversitesi iş birliğinde 11-13 Ekim 2022 tarihinde Bursa’da millî tarihimizin önemli bir dönüm noktasını teşkil eden Mudanya Mütarekesi’nin bugün de millî birliğimize ve ortak tarihimize yaptığı katkının yeniden hatırlanması ve sürdürülmesi için “Mudanya Mütarekesi’nin 100. Yılı Uluslararası Sempozyumu” başlıklı bu sempozyum düzenlenmiştir.

Sempozyumun 11 Ekim 2022’de Mudanya’da gerçekleştirilen açılışında, bu önemli mütarekenin yapıldığı tarihî zeminin anlaşılabilmesi ve mütareke sürecinin içinde geliştiği uluslararası düzlemin algılanabilmesi için Türk-Yunan, Türk-İngiliz, Türk-İtalyan ve Türk-Fransız ilişkilerinin mütareke ekseninde değerlendirildiği bir açılış paneli düzenlenmiştir.

Ertesi gün de Bursa Uludağ Üniversitesi Prof. Dr. Mete Cengiz Kültür Merkezinde gerçekleştirilen açılışın ardından sempozyumumuz programına dâhil edilen bildirilerin sunumu 1 gün içinde tamamlanmıştır. Sempozyumumuzda, ilk oturumda 4 salonda eş zamanlı, ikinci oturumda 3 salonda eş zamanlı ve üçüncü oturumda da 1 salonda olacak şekilde toplamda 29 bildiri sunulmuştur. Sempozyumumuz, 3 oturumdan sonra yapılan değerlendirme oturumu ile son bulmuştur.

Mudanya Mütarekesi, Kurtuluş Savaşı’nın sonunda imzalanan mütareke olarak Türkiye Cumhuriyetimizin tarihinde büyük bir öneme sahiptir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş temellerini atan bir antlaşma olarak kabul edilen Mudanya Mütarekesi, Millî Mücadele’nin askerî safhasının yerini diplomatik safhaya bıraktığına dair bir işaret olarak bilinmektedir.

Büyük Taarruz’un zaferle sona ermesinden sonra, İtilaf Devletleri tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne mütareke çağrısı yapılmıştır. Görüşmeler, Türk ordusu ile İngiltere’nin işgal kuvvetleri arasında yaşanan bazı gerginliklere rağmen 3 Ekim 1922 tarihinde Mudanya’da başlamıştır. Görüşmelerde TBMM Hükûmetini Batı Cephesi komutanı İsmet Paşa temsil ederken, Fevzi Paşa ve Refet Paşa da görüşmeler boyunca Mudanya’da bulunmuşlardır. İngiltere General Harington, Fransa General Charpy ve İtalya da General Mombelli tarafından temsil edilmiştir. Mudanya’daki görüşmelerde, ateşkesle doğrudan ilgili olan Yunanistan, General Mazarakis ve Albay Sariyannis’i görevlendirmişse de, Yunan delegeler görüşmelere katılmamışlar, bunun yerine, Mudanya açıklarında bir İngiliz gemisinde beklemişlerdir. Gergin anların da yaşandığı, hatta görüşmelerin kesilmesi tehlikesinin doğduğu ve Türk ordusunun yeniden harekât hazırlıklarına giriştiği mütareke görüşmeleri 11 Ekim 1922 tarihinde uzlaşmayla sonuçlanmıştır.

Antlaşma ile ilk olarak Türk ve Yunan tarafları için ateşkes ilan edilmiş ve kurşun atılmadan bütün Trakya ve Edirne geri alınmıştır. Böylece Mudanya ile Doğu

Trakya'nın anavatana katılması sağlanmış ve Misak-ı Millî ülkemizin batısında önemli ölçüde gerçekleştirilmiştir. Böylece TBMM askerî zaferin ardından siyasi bir zafer de kazanmıştır. Mondros ve Sevr antlaşmaları ile ülkemize dayatılan esaretin Millî Mücadele döneminde cephelerde verilen savaşlarla ve sonunda kazanılan Büyük Taarruz zaferi ile kırılmasının ardından, Mudanya Mütarekesi ile de siyasi bir zeminde gerçekleşen zafer, Lozan'ın ön hazırlığı olarak bağımsızlığımızın ilk belgesi sayılabilir.

Mudanya Mütarekesi Türk Devleti'nin uluslararası düzlemde gerçek manada tanınır hale gelmesi sürecinin önemli bir basamağı olarak değerlendirilen bir antlaşma olarak tarihe geçmiştir. Bu antlaşmaya kadar TBMM Hükümeti'ni resmen tanımamış olan İngiltere, artık Türkiye'nin siyasi varlığını da kabul etmiştir. Ayrıca Mudanya Mütarekesi, ileride yapılacak olan Lozan Antlaşması'na da zemin hazırlayan bir antlaşma olarak oldukça önemli bir dönüm noktasıdır.

Başta Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Kurtuluş Savaşı mücadelemizi veren tüm gazilerimiz ve şehitlerimiz ile Mudanya Mütarekesi'nin mimarı olan İsmet İnönü'yü büyük bir saygıyla anıyoruz.

AÇILIŞ KONUŞMALARI

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE TÜRK- İNGİLİZ İLİŞKİLERİ VE MUDANYA MÜTAREKESİ*

Sevtap DEMİRCİ**

GİRİŞ

Millî Mücadele Türk siyasal hayatı içinde odak noktası olarak değerlendirilmesi gereken bir olaydır. Gerek Avrupa'nın Büyük Devletlerinin kendi aralarındaki çıkar çatışmaları gerekse Ankara Hükümeti ile yaşanan ve tarafları savaşa götüren süreçte yaşanan olaylar konunun önemini çok net bir biçimde dile getirmektedir.

19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü siyasi, ekonomik ve askerî güçlüğü bilen ve bu koşullarda İmparatorluğun uzun ömürlü olmayacağı varsayımıyla hareket eden Avrupalı Devletler, politikalarını şekillendirirken çöküş sonrası paylaşımı politikalarının merkezine alacaklardır. Bu da doğal olarak hem kendi aralarında ciddi bir rekabeti beraberinde getirecek, hem de bu jeopolitik ve stratejik öneme haiz İmparatorluğun sonunu hızlandıracak gelişmeleri tetikleyecektir. Dönemin başat ülkelerinden olan İngiltere, yüzyıllardır sürdürmekte olduğu geleneksel politikadan sıyrılacak ve artık Çarlık Rusyası karşısında Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü korumaktan vazgeçecektir. Doğu Akdeniz'deki çıkarlarının güçsüz Osmanlı Devleti tarafından korunamayacağı inancıyla yüzyılın son çeyreğinde Süveyş ve Kıbrıs'a yerleşecek, Boğazlarda Rusya'nın etkin olmasını istememekle birlikte, bölgedeki çıkarlarını korumak adına politikasını gözden geçirecek ve Birinci Dünya Savaşına giden süreçte yaşanan bloklaşmada - çözülmekte olan Osmanlı Devleti'nin kaderinin sadece Rusya'ya bırakılmayacak kadar önemli olduğunun bilinciyle- Rusya safında yer alacak, yanına Fransa ve İtalya'yı da alarak oluşturduğu cephe ile bu paylaşımında söz sahibi olacaktır. Birinci Dünya Savaşı (1914-18) istenilen nihai çözüme ulaşmada gerekli fırsatı yaratacak ve 1918 yılı sadece savaşın değil aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin de sonunu belirleyecektir.

Savaş sonrası ortaya çıkan yenedünya düzenini görüşmek üzere gerçekleştirilen Ocak 1919 tarihli Paris Barış Konferansı, çıkarların uzlaştırılması konusunda arzu edilen sonuca uzak kalacaktı. Müttefikler arasındaki görüş ayrılıkları, kazanımlarını yeterli görmeyen İtalya'nın Antalya'ya çıkması, kendisini "müttefiklerin sözcüsü" konumunda gören İngiltere'nin verdiği destekle de Yunanlıların İzmir'i işgaline yol açacaktı.

1919-1922 yılları arasında süregelen ve Türk ulusunun ata yurdu olarak kabul edilen Anadolu'da tutunmasını konu alan Millî Mücadele, işte böylesine bir siyasi ortamda filizlenecek ve Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde Anadolu halkının işgalci güçler karşısında verdiği direnişin simgesi olacaktı. Savaşın kazanılmasıyla siyasi pozisyonunu da güçlendiren Ankara Hükümeti, Müttefiklerle masaya

* Bu açış konuşması daha sonra "Barışın Yolunu Açan Mütareke 100. Yılında Mudanya Mütarekesi" başlıklı kitapta yayınlanmıştır. (Bkz. **Barışın Yolunu Açan Mütareke 100. Yılında Mudanya Mütarekesi**, Editör Behçet Kemal Yeşilbursa, Sentez Yay., Bursa, 2022, ss.99-114.)

** Prof. Dr., Boğaziçi Üniversitesi.

oturacak, Osmanlı'nın imzaladığı Mondros Ateşkesinin yerine Ekim 1922'de Mudanya'yı oturtacaktı.

Tarihi Arka Plan

Şark Meselesi olarak ifade edilen ve Osmanlı Devleti'nin geleceğini şekillendirmek üzere Avrupalı Büyük Devletlerin uygulama alanına soktuğu proje daha 18. yüzyılda dillendirilmeye başlamıştı. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı topraklarındaki Hristiyan Ortodoksların hamiliğini üstlenen Çarlık Rusyasının başlattığı politika, 1856 yılında imzalanan Paris Barış Antlaşması ile diğer Batılı Devletlerin de dâhil olduğu ve "Hristiyan halklara ıslahat" adıyla hayata geçirilecek ve Osmanlı'nın iç işlerine müdahaleyi de beraberinde getirecekti. Antlaşma, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması prensibini koruyormuş gibi görünse de aslında yapılan, bu projeyi tek başına Rusya'nın tekelinden çıkararak uluslararası bir boyuta çekmekti.

Rusya'nın Karadeniz'de savaş gemisi ve tersane bulundurmamasını sağlayan Paris Antlaşması, İngiltere açısından sömürgelerine giden yolun (Hindistan) ve Akdeniz ticaretinin güvence altına alınması anlamına gelmekteydi. Ayrıca 19. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunmasına yönelik izlemiş olduğu politika, kendisine çok geniş kazanımlar sağlayan 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nın da devamı demekti. Dahası, zengin hammadde kaynaklarına sahip Osmanlı topraklarının İngiliz ekonomisinin ihtiyaçlarına hizmet eder duruma sokulması, geniş bir pazarı kontrol etme avantajını yakalaması ve de inşa ettiği demiryolları suretiyle İmparatorluğa nüfuz eden İngiliz sermayesi tehlikeye atılmamış olacaktı.

Tüm bu kazanımlarına rağmen izlemiş olduğu bu politikanın uzun süreli olamayacağı, hızlı bir çözülme sürecine giren İmparatorluğun artık toprak bütünlüğünün korunamayacağı 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı ile bir kez daha gözler önüne serilecekti. Savaşın galibi Rusya'nın Osmanlı devletine dikte ettirdiği Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması, Şark Meselesi'ni tek başına çözme konusunda Rusya'nın kararlılığını göstermesi açısından önem arz ediyordu. İngiltere konuyu bir kez daha uluslararası platforma çekmek suretiyle yapılacak paylaşımı Rusya'nın tekelinden çıkaracak, topladığı 1878 Berlin Kongresi ve sonrasında imzalanan antlaşma ile bu paylaşımında masadaki yerini garanti altına alacaktı. Üstelik Osmanlı'nın "kurtarıcısı" sıfatıyla Kıbrıs'ı alacak ve 1869 yılında açılan Süveyş kanalı ile sömürgelerine ulaşımı açısından önemi artan Akdeniz'e de konuşlanmış olacaktı. Mısır'ı ele geçirmek için Fransa ile çatışma yerine Akdeniz'e yerleşen, Rusya ile doğrudan bir çatışma yerine de Doğu Anadolu'da desteklediği Ermeni ayrılıkçı faaliyetleri ile kurdurmayı planladığı bağımsız bir Ermeni Devletini destekleyen İngiltere, hem Rusya'ya karşı bir tampon bölge oluşturacak hem de istikrarsızlaştırdığı güçsüz bir Osmanlı Devleti fikrini hayata geçirmiş olacaktı.

İşte 19. yüzyılın son çeyreğinde, daha net bir ifadeyle, paylaşım planlarının hızla uygulama alanına sokulduğu bu dönemde, Osmanlı Devleti 1871'de ulusal birliğini tamamlayarak askerî ve ekonomik anlamda yükselişe geçen Almanya ile yakınlaşma içine girecek, karşısında oluşan cephe ile mücadelede kendisine müttefik oluşturacaktı. Ne yazık ki 20. yüzyılın başlangıcı da Osmanlı Devleti için beklediği gibi olmayacak önce 1911'de İtalya ile olan savaşa, ardından 1912-13'te Yunanistan,

Bulgaristan, Karadağ ve Sırbistan'dan oluşan dört Balkan ülkesinin saldırısıyla başlayan Balkan savaşlarına maruz kalacaktı.¹ Balkanlarda ve kuzey Afrika'da önemli toprak kayıpları yaşayan İmparatorluk daha toparlanmaya fırsat bulamadan 1914'te başlayan Birinci Dünya Savaşı ile kendisini yeni bir krizin içinde bulacaktı.

Birinci Dünya Savaşı Batılılar açısından hedeflenen amacı gerçekleştirecek, savaşın sonu Osmanlı Devleti'nin de sonunu belgeleyecek ve yüzyıllardır sürmekte olan Şark Meselesi çözülmüş olacaktı. Bu çözüme ulaşmak için daha savaş sırasında Müttefikler kendi aralarında gizli anlaşmalar yapacaklar, 18 Mart 1915'teki İstanbul Antlaşması, 1916 tarihli Sykes-Picot Anlaşması ve 1917 tarihli Balfour Deklarasyonu hep bu paylaşımın resmî belgeleri olarak tarihteki yerlerini alacaktı. Son hamle 30 Ekim 1918 tarihli yenik Osmanlı Devleti'ne dikte ettirilen Mondros Ateşkesi ile gerçekleşecek, şartlar gereği İstanbul ve Çanakkale boğazları işgal edilecek, ordular dağıtılacak, eldeki silah cephane ve diğer gereçler galiplere teslim edilecek, tüm haberleşme ile demiryolları ve limanlar denetim altına alınacaktı. Ayrıca ateşkesin 7. maddesi gereği İtilaf Devletleri *"güvenliklerini tehdit edecek bir durum olduğunda herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkına sahip"* olacaklardı. Yunanistan'ın Limni adasının Mondros limanında, Agamennon adlı İngiliz savaş gemisinde İngiliz amirali Caltrophe ile Bahriye Nazırı Rauf Bey arasında imzalanan bu ateşkes, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının tam anlamıyla elinden alındığının göstergesi olacaktı. İngiltere liderliğindeki Müttefikler vakit kaybetmeden işgali başlatacak ve İstanbul Hükümetine imza ettirecekleri ve son darbeyi indirecek olan Sevr barış antlaşmasının koşullarını belirleme işine koyulacaklardı.

Osmanlı Devleti'nin ağır bir yenilgiye uğraması ve fiilen ortadan kalkması sonrasında Anadolu ve Orta Doğu'da gerçekleştirilen işgaller, savaş sürerken yapılan gizli anlaşmalar çerçevesinde gerçekleştiriliyordu. İngiltere bugünkü Ürdün, orta ve güney Irak bölgelerini alırken, Fransa Mersin'in doğusundan itibaren Kilikya, Torosların kuzeyinden Sivas'a kadar iç Anadolu'nun doğu ve ortası ve Antakya ve Lübnan'ı da içine alan bir şeridi, Rusya Boğazlar ve Doğu Karadeniz'i, İtalya Ege ve İç Ege bölgesi ile Anamur-Silifke'ye kadar Antalya bölgesine hâkim olacaktı.² 1917 yılında Rusya'da gerçekleşen Bolşevik ihtilali sonucu Rusya denklem dışında kalacak, Lenin liderliğinde yeni kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Osmanlı ülkesi üzerindeki her türlü paylaşımından çekildiğini ilan edecekti. Rusya'nın çekilmesiyle oluşan boşluk, İngiliz ve Amerikan politikasının çıkarlarına uygun bir biçimde bağımsız bir Ermenistan ve Kürdistan devletiyle doldurulacak, Boğazlar ise ortak bir yönetime tabi tutulacaktı. Nihayet Şark Meselesi'nde son noktaya gelinmiş olmaktaydı.

İşgallere Tepki: Millî Mücadele

Savaş sonrası kurulacak olan yeni düzenin liderliğine soyunduğu net bir biçimde görülen İngiltere, Batı Anadolu'nun İtalya gibi görece güçlü bir devletin hâkimiyetine verilmektense, Yunanistan gibi bu bölgede tarihi ülkü ve ihtirası olan ve işgal konusunda İtilaf devletlerine yardımcı olmada son derece hevesli gözükten,

¹ F. R. Bridge F. R. and Roger Bullen, **The Great Powers and the European States System 1815-1914**, New York: Longman, 1980, s. 171-174.

² Ahmet Mumcu, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, Ankara: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1979, s. 24.

yönetilmesinin de daha kolay olduğu düşünölen “kukla” bir devlete verilmesi gerektiğine inanmaktaydı. Bu durum Yunanistan için de bulunmaz bir fırsattı. Eski Yunan uygarlığının bulunduğu bölge Pan-Helenistik düşöncenin pratiğe indirgenmesi demek olan “Büyöek Yunanistan’ın” kurulmasıyla yeniden kazanılmış olacaktı. Ortak payda da buluşturulan İngiliz ve Yunan emelleri, İzmir ve çevresinin Yunanlılarca işgal edilmesinin hukuki zemini de bu bölgedeki pek çok Rum’un zulme maruz kaldığı ve bunun İstanbul Hükümeti tarafından önlenemediğı, dolayısıyla Mondros’un 7. maddesi uyarınca işgal edilme hakkının doğduğu tezine dayandıracaktı.

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir önlerine gelen İngiliz ve Yunan donanması karaya Yunan askerlerini çıkaracak ve yöredeki Rumların coşkulu gösterileri eşliğinde işgal başlatılacaktı. Tüm ülkenin işgal altına alınması karşısında suskunluğunu koruyan Türk ulusu için bu durum Millî Mücadele’nin fitilini ateşleyen olay olarak tarihte yerine alacaktı.³ Kabul edilemeyen ve sindirilemeyen olgu, düne kadar Osmanlı’nın uyruğu olan Yunanlılar şimdi işgalci güçlerin emperyal hedefleri doğrultusunda kendi vatanlarını işgal etmeleri idi. İstanbul’da bulunan Fener Rum Patrikhanesi’nin desteğı ile kurulan “Yunan Komitesi” ve “Trakya Komitesi” adlı örgütlerle, Pontus Devleti kurulmasında çalışmalar yapmak üzere kurulan “Etnik-i Eteryä” (Ulusal Dernek) ve “Mavri Mira” ve “Göçmenler Derneğı” gibi çeşitli örgütlerde Yunan işgalini kolaylaştırma konusunda çaba sarf ediyorlardı.⁴ Tüm bu gelişmeler Türk ulusunda direniş bilincini uyandıracak, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye, İzmir Redd-i İlhak gibi cemiyetler bu direnişin sahadaki yansımaları olacaktı.

Yunanlıların İzmir’i işgal etmesinden dört gün sonra Samsun’a çıkan Mustafa Kemal Paşa, artık yapılması gerekenin ulusal egemenliğe dayalı yeni bir devlet kurmak olduğunu ama önceliğinin Anadolu halkının desteğı ile bu işgali kaldırmak olduğunu görmekteydi. İlk durağı Havza’da tüm yurttaki askerî ve sivil makamlara gönderilmek üzere hazırladığı genelgede bir an önce işgallerin protesto edileceğı mitingler düzenlenmesini ve felaketin büyüklüğünün halka anlatılmasını söylüyor, 22-23 Haziran tarihli Amasya Tamimi ile mücadelenin stratejisini çiziyor, yeni ülkenin her yerinde ulusal derneklerin seçimi sonucu görev alan delegelerden oluşacak ulusal kongre ile yeni bir devletin temellerini atıyordu. Devamında gerçekleştirilen Erzurum (23 Temmuz 1919) ve Sivas Kongreleri (4-11 Eylül 1919) askerî alanda sürdürölmekte olan Millî Mücadele’nin siyasi ayağını oluşturacaktı. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanının Anadolu hareketinin manifestosu olarak kabul edilen Misak-ı Millî’yi benimsemesi İngiltere ve Müttefikleri için beklenmeyen bir gelişme olacak ve 16 Mart 1920’de İstanbul’u fiilen işgal etmek suretiyle karşı hamlelerini gerçekleştireceklerdi.⁵ Ankara’nın karşı hamlesi gecikmeyecek, işgal sonrasında Padişahça feshedilen Meclis-i Mebusan’ın yerine 23 Nisan 1920’de Ankara’da Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılışını gerçekleştirecekti.

³ E. H. Carr, **International Relations Between the Two World Wars 1919-1939**, London: Macmillan Press, 1988, s. 14.

⁴ Adnan Sofuoğlu, “İzmir İşgali Sonrasında Yunanlıların Batı Anadolu’ya Yerleşme Girişimleri ve Uygulamaları”, **90. Yılında Milli Mücadele**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2011, s. 456- 57.

⁵ İngiliz generali George Milne’nin gözünden İstanbul’un işgali için bkz: Stanford J. Shaw, **From Empire to Republic: The Turkish War of Liberation 1918-1922; A Documentary Study**, Vol. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000, s. 353-354.

İngiltere, sahada Yunan kuvvetlerine verdiği askerî desteği sürdürürken bir yandan da siyasi alanda mücadeleyi sürdürüyor ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışından bir gün sonra, 24 Nisan 1920'de San Remo'da gerçekleşen toplantı ile hazırladıkları barış antlaşmasının taslağını İstanbul Hükümetini temsil eden heyete sunuyordu. Bu taslağın kabulü halinde Osmanlı Devleti'nin sömürge durumuna geleceğini bildiren Tefik Paşa'nın isyanı duymazdan gelinecek, askerî ilerlemeyi sürdüren Yunan kuvvetleri karşısında barışı imzalamanın tek çare olacağı görüşü ağır basacak ve Damat Ferit Paşa başkanlığındaki Osmanlı heyeti Paris yakınlarındaki Sevr kasabasında 10 Ağustos 1920'de barışı imzalayacaktı.⁶ Ölüm fermanı olarak nitelendirebileceğimiz bu anlaşma ile fiilen ortadan kalkan Osmanlı Devleti hukuken de sona ermiş olmaktaydı.

Mudanya Ateşkesine Giden Süreç

Ankara Hükümeti Sevr'i kabul etmediğini beyan ederek, imzalayanları da vatan haini olarak kabul edeceklerini bildirecekti. Sevr'in yerine Misak-ı Milli'yi oturtmak üzere sürdürülen Millî Mücadele'de kazanılan Birinci İnönü zaferi (6-11 Ocak 1921) İngiltere ve müttefikleri için sorunu barışçıl yollardan çözümlemenin yolunu açacaktı. 21 Şubat 1921'de toplanan Londra Konferansı'na hem İstanbul hem de Ankara Hükümeti'nin temsilcileri davet edilecek, Osmanlı Devleti'nin son sadrazamı Tefik Paşa ile Ankara Hükümetinin temsilcisi Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey konferansta bir araya geleceklerdi. İngiliz temsilci Lloyd George ilk sözü Tefik Paşa'ya verince, Paşa'nın jesti tüm salondaki temsilcileri hayrete düşürecekti: *"Söz ulusumun asıl vekillerine aittir. Bundan dolayı Anadolu Kurulu'na söz verilmesini rica ederim ve öneririm."*⁷

Londra Konferansı'nda önerilen tasarı Sevr'den çok farklı olmasa da Millî Mücadele açısından iki önemli sonuca imza atacaktı. Bir kere konferansa davet almış olması nedeniyle Müttefikler Ankara Hükümeti'ni hukuken tanımış olmaktaydılar. Ayrıca konferans dağıldıktan sonra Bekir Sami Bey hem Fransızlarla hem de İtalyanlarla birer anlaşma yapma şansını yakalamış ve Müttefiklerin cephesindeki çatlak derinleştirilmiş, İkinci İnönü zaferinin (23-31 Mart 1921) ve Sakarya Meydan Muharebesi'nin (23 Ağustos-13 Eylül 1921) de kazanılmasıyla askerî güç perçinlenmiş, 20 Ekim 1921'de Ankara'da imzalanan Ankara Antlaşması ile de Fransa düşman cepheden çıkarılmıştı. Benzer bir anlaşma, Anadolu'da kendilerine vaat edilen yerlerin İngiltere tarafından Yunanlılara verilmesi üzerine İngiltere ile anlaşmazlığa düşen İtalya ile gerçekleştirilecek ve Müttefik cephesinde ikinci bir çatlak açılmış olacaktı.

Süregelen askerî mücadelenin yanı sıra diplomasi penceresi de açık bırakılacak, 28 Ocak 1922 tarihli Meclis gizli oturumunda yaptığı konuşma ile Mustafa Kemal görüşmeye açık olduklarını bayan edecekti: *"Avrupa yönetimleri çarpışmaların yeniden başlamasını önlemeyi diliyorlarsa yeniden işe karışarak Yunanlıları hiçbir koşul olmadan ülkeyi boşaltmaya zorlamalıdır. Görünüşte Yunanistan hala İngiltere'den koruyuculuk görüyor ve sorun ancak silah gücüyle çözümlenebilir; ama olanaklı ise sorunu diplomasi*

⁶ İngiltere'nin Sevr konusundaki görüşü için bkz: Buxton Leland, "The Turkish Treaty", **Foreign Affairs, Problems of Empire Series**, No. 2, Special Supplement, July 1920, s. xii-xiv.

⁷ İngiltere'nin Sevr konusundaki görüşü için bkz: Buxton Leland, "The Turkish Treaty", **Foreign Affairs, Problems of Empire Series**, No. 2, Special Supplement, July 1920, s. xii-xiv.

yoluyla çözümlenmeyi kabule hazırız.”⁸ 26 Ağustos’ta başlayıp 30 Ağustos’ta Yunan ordusunun asıl kuvvetlerinin yok edildiği Başkumandan muharebesi ile zafere çok yaklaşılan, “*Ordular ilk hedefiniz Akdeniz’dir, İleri!*” emriyle de Yunan kuvvetlerinin İzmir’e kadar takip edilmesi sağlanacak ve 9 Eylül 1922’de Türk ordusunun İzmir’e girişi ile nihai sonuca ulaşılarak, Millî Mücadele başarıyla tamamlanmış olacaktı.⁹

Değişen Siyasi Denklemden İngiliz Politikası

Daha 1919’dan itibaren İngiltere, müttefikleri ile arasındaki bağın çok hassas bir çizgide bulunduğu ve her an kopabilecek durumda olduğu gerçeği ile politikalarını belirlemekteydi. Birinci Dünya Savaşı sonrasında - Sykes-Picot ile Fransızlara verilen - Suriye’yi Osmanlı’dan alarak elinde tutması, Suriye’ye ait olduğu düşünülen Filistin’e sahip çıkması, Hicaz Kralı ilan ettiği Hüseyin’in oğlu Faysal’ı Suriye’nin başına getirmesi, İngiliz başbakanı Lloyd George’un Clémenceau’yu yine Sykes-Picot’a göre Fransız bölgesi kabul edilen Musul’a kadar olan kısmın kendilerine iade edileceği konusunda ikna etmesi gibi konular müttefikler arasında güven duygusunun zedelenmesine yol açmaktaydı.¹⁰ Paris Barış Konferansında da bu konular uzun tartışmalara sebebiyet verecek ve İngiliz başbakanı bölgenin kendilerince boşaltılacağına dair 15 Eylül 1919 tarihli bir memorandum verecekti. Yine bu iş birliğinin sıkıntılı olduğuna dair bir diğer örnek ise Sivas Kongresi kararlarının Misak-ı Millî adıyla düzenlenmiş şeklinin 28 Şubat 1920’de Meclis-i Mebusanca kabul edilmesi ve aynı gün Fransızların Maraş yenilgisinin Londra konferansına ulaşmasıyla gerçekleştirilen İstanbul’un işgali meselesidir. İşgalin yanı sıra “*sivil yönetime de el konulması, milliyetçi şeflerin tutuklanması, parlamentonun dağıtılması ve İtilaf Devletleri’nin görüşlerini içeren bir genelge yayınlanması*” gibi başlıklara Fransa Dışişleri Bakanlığı karşı çıkacaktı.¹¹ Ayrıca Anadolu Demiryolları şebekesinin İngilizlerin denetimine verilmesi gibi pek çok girişim müttefikler arası dengenin İngiltere lehine bozulduğunun göstergeleriydi. “*Ülkede yapılmış olan yatırımların geleceği, verilen borçların nasıl tahsil edileceği, ekonomik çıkarların nasıl korunacağı,*”¹² gibi hassas konuların çözümü Fransa ve İtalya için artık İngiltere kontrolündeki İstanbul Hükümetinde değil, Ankara’da kurulan alternatif Hükümette aranacaktı.

Yukarıda sayılan gerekçelere Yunanlıların savaşı kaybetmeleri de eklenince İngiltere artık kesin bir politika değişikliği ile karşı karşıya kalacaktı. Ankara Hükümetinin İzmir’e ve İstanbul’a doğru ilerlemesi karşısında İstanbul’da Müttefik Kuvvetler Başkumandanı olarak görev yapan İngiliz General Charles Harington’un Fransız ve İtalyan müttefikleri tarafından askerî desteğe ihtiyaç duyacağı aşikârdı. Çünkü Harington gerek Çanakkale gerekse İzmit yarımadasının müdafaasında, özellikle ciddi bir taarruz karşısında emrinde yeteri kadar İngiliz kuvveti bulunmadığının farkındaydı. Takviye kuvvet gelene kadar da mevkilerini korumak için çok büyük çaba sarf etmek gerektiğini de bilmekteydi. Müttefiklerin acilen bir

⁸ 8 Cihat Göktepe, “Millî Mücadele’de Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1921”, 90. Yılında Milli Mücadele, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2011, s. 200.

⁹ 9 Atatürk’ün bu münasebetle yazdığı zafer bildirgesi için bkz: Sina Akşin (ed.), Türkiye Tarihi IV: Çağdaş Türkiye 1908-1980, İstanbul: Cem Yayınevi, 2000, s. 105-106.

¹⁰ Bige Yavuz, Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri: Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s. 56.

¹¹ Yavuz, s. 68.

¹² Yavuz, s. 69.

barış toplanması konusunda verecekleri nota ve Mudanya’da toplanacak ateşkes görüşmelerine kadar herhangi bir çatışma yaşanmaması konusunda azami gayreti göstermekteydi. Raporunda “*bir sabah çatışmaların başladığı haberini bekliyordum*” ifadesiyle duyduğu endişeyi dile getirecekti.¹³

General Harington’un raporunda geniş yer verdiği bu kriz, kendilerinin İstanbul ve Boğazları korumak üzere “tarafsız bölge” olarak belirledikleri bölgeye Türk ordusunun yürüyüşe geçmiş olmasıyla ortaya çıkan durumdu. İngiliz istihbarat raporları Fransızların Ankara Hükümeti yanlısı tutumlarını net bir biçimde ortaya koyuyor, bu nedenle İngiltere Fransa’ya güvenemeyeceğini biliyordu. İtalyanların durumu da çok farklı değildi. 1921 yılında Kont Sforza ile yapılan Dostluk Antlaşması İtalyanların izleyeceği politika konusunda ipuçları vermekteydi. Geriye Dominyonlardan yardım talep etmek kalıyordu ki, onlar da bu konu da çeşitli gerekçeler ileri sürerek iş birliğine yanaşmamaktaydı.

İngiltere tarafında bu gelişmeler yaşanırken, İzmir’deki I. ve II. ordular Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa komutasında Çanakkale ve Boğazlara doğru ilerlemeye başlayacaklardı. Mustafa Kemal Paşa da barış masasına oturmanın ancak Yunanlıların Trakya’yı tahliye etmesiyle mümkün olacağını bildirecekti. İngiltere barış için ısrarla Ankara’nın isteklerine direnmekte ve ortak bir politika oluşturmak üzere müttefikleri ile 20-22 Eylül 1922’de Paris’te bir araya gelmeyi hedeflemekteydi. Görüşmeler arzu edilen fikir birliğini oluşturmak yerine var olan çatlakları daha da derinleştirecek, İngiliz Dışişleri bakanı Lord Curzon’un, Fransa başbakanı Raymond Poincaré’ye müttefik sorumluluklarını hatırlatıp, Harington’un Çanakkale’den çekilmesi durumunda bunun müttefikleri olan İtalya ve Fransa’nın korkaklığı nedeniyle olacağını söylemesi üzerine, Poincaré’in sesi yükselecekti. Curzon “*hiç böylesine içler acısı ve haysiyetten uzak bir sahne yaşamamıştım... suçlu bir okul çocuğuna bağırarak kaçık bir öğretmen gibi davranıyordu*”¹⁴ ifadeleri Yunan politikası nedeniyle yara almış olan ilişkilerin Mudanya öncesi tam bir kırılma yaşadığını gözler önüne serecekti.

Tüm bu gerginliğe rağmen 23 Eylül’de Türk tarafına verilecek nota konusunda uzlaşma sağlanacak, Meriç nehrine kadar Türklerin Edirne ve Trakya’yı alma konusundaki kararlılıklarının anlaşılır olduğu, yine de “tarafsız bölge” olarak ilan edilen alana asker çıkarmamaları istenecekti.¹⁵ İngiltere Boğazların güvenliği diyor, Yunanistan’ın doğu Trakya’yı muhafaza etmesini istiyordu. Bu bunalımlı dönemde Fransa’nın barışçıl rolünü de hatırlamak gerekir. İstanbul’daki Fransız Yüksek Komiseri Pellé ve Franklin Bouillon İzmir’de Mustafa Kemal ile görüşerek barışın

¹³ Serpil Sürmeli, “General Charles Harington’un 1920-1923 Dönemi Türkiye Raporu ve Döneme Dair Raporla İlgili Değerlendirmeler”, **Atatürk Dergisi**, Yıl 2007, C 5, S 4, s. 25-86. Mudanya Ateşkesi’ne ilişkin detaylı İngiliz politikası için bkz: Stanford J. Shaw, **From Empire to Republic- The Turkish War of National Liberation 1918-1923, A Documentary Study**, Vol. IV, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000, s. 1789-1876.

¹⁴ Sevtap Demirci, **Belgelerle Lozan-Taktik, Stratejik, Diplomatik Mücadele 1922-23**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2015, s. 46; Salahi R. Sonyel, **Turkish Diplomacy 1918-1923**, London: Sage Publications, 1975, s. 175.

¹⁵ Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk IV**, Ekim 1921-Ekim 1922, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984, s. 526-27; Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, s. 117-119; Salahi R. Sonyel, **Atatürk-The Founder of Modern Turkey**, Ankara: Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History, Publication of Turkish Historical Society, 1989, s. 94-95.

teminatını vermekte bu da İngiltere'nin giderek yalnızlaştığını göstermekteydi. Ankara Hükümeti açısından Boğazlar, İstanbul ve Doğu Trakya'nın kurtarılması için bu "tarafsız bölge"nin aşılması gerekmektedir ve bu da kaçınılmaz olarak bir çatışmayı beraberinde getirecekti. Türk tarafı İtilaf devletlerince kendisine verilen 23 Eylül tarihli notaya 29 Eylül tarihinde karşı nota ile cevap verecek, Fransa'nın İtilaf Devletleri adına verdiği teminata ve "adil bir barışın hızla sağlanması hususunda hemen müzakerelere başlanacağına güvenerek, İstanbul ve Çanakkale üzerinden ve Yunan orduları arkasından aralıksız devam eden askerî harekâtın derhal durdurulmasına emir verildiğini fakat Trakya'nın Yunan ordusu işgali altında bir gün fazla yaşamasının her türlü tehlikelere, Türkiye ve Trakya halkınca anlatılması imkânsız ıstıraplara sebep olacağından Edirne dâhil olmak üzere, Meriç'in batısına kadar Trakya'nın derhal boşaltılarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne acilen tesliminin icap ettiğini, bu acil konuları kararlaştırmak üzere Mudanya'da Müttefik generalleriyle bir konferansın açılması, İtilaf Devletleri'nin arzu ve taleplerine de uyduğundan, bu konferansın 3 Ekim'de Mudanya'da toplanması teklif edilerek, konferansa Batı Cephesi Orduları Kumandanı İsmet Paşa'nın memur edildiği" bildirilmekteydi.¹⁶

Türk karşıtı politikalarıyla bilinen İngiliz Lloyd George Hükümetinin de ayakta kalabilmesi bu hattın tutulmasına ve İngiliz-Yunan çıkarlarının korunmasına bağlı görünmekteydi. Bu gerekçelerden hareketle İngilizler olası bir Türk saldırısı karşısında bu bölgedeki askerî kuvvetlerini güçlendirmeye çalışacaklardı. Fakat bu konuda en yakın müttefikleri olan Fransa ve İtalya'dan bekledikleri desteği bulamayacak, hatta ilgili devletler Çanakkale ve İzmit'teki kuvvetlerini de bu bölgeden uzaklaştıracaklardı. Son çare olarak Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada gibi sömürgelerine yardım çağrısında bulunan İngiltere oradan da olumsuz cevap alacaktı.¹⁷ Türk ordularının ilerlemesi durumunda hattı tutma olasılığı zayıf görünen İngiliz Hükümeti sonuna kadar diretmeye kararlıydı. Art arda sürekli kabine toplantıları yapılıyor, bu açmazdan nasıl çıkılacağı yolunda görüş alınmaya çalışılıyordu. İngiliz Savaş Bakanlığı İstanbul'daki İngiliz Kuvvetlerinin Başkomutanı General Harington'a gönderdiği 11 Eylül tarihli gizli bir telgrafta "İngiliz Kuvvetlerinin Çanakkale'de tek başına kalarak, Mustafa Kemal'in açık talebi, ya da askerî tehdidi nedeniyle bölgeyi boşaltmak zorunda kalacağı bir durumun ortaya çıkmasını arzulamıyoruz" demek suretiyle bu açık düşmanlığı savaşa dönüştürmeme konusundaki niyetini sergilemekteydi.¹⁸ Harington'da Genelkurmay Başkanı General Cavan'a gönderdiği 3 Ekim tarihli mektubunda "salt askerî açıdan bakıldığında, irademizi dayatmak için çok zayıf, boy göstermek için de fazla güçlüyüz" diyecekti.¹⁹ Şahin Başbakan Lloyd George tarafsız bölgenin Türkler ve İngilizler tarafından karşılıklı boşaltılması fikrine de sıcak bakmayacak, Çanakkale'den çekilmeleri durumunda İngiltere'nin çok güçsüz bir konumda görüneceği ve yapılacak barış konferansında İngiliz Dışişleri Bakanı'nın pozisyonunu tehlikeye düşürecek bir taviz verilmiş olacağını belirtecekti.

Görünen oydu ki, savaş istenmemesine karşın savaş riskini göze almaya hazır bir Hükümet ve onun İstanbul'daki generali Harington'un bulacağı acil bir çözüm

¹⁶ Sürmeli, **General Charles Harington**, s. 54.

¹⁷ Pat Walsh, **Britain's Great War on Turkey-An Irish Perspective 1914-1924**, Belfast: Athol Books, 2009, s. 426-427.

¹⁸ Sevtap Demirci, **Belgelerle Lozan 1922-1923: Taktik, Stratejik, Diplomatik Mücadele**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2015, s. 47.

¹⁹ **A.g.e.**, s. 47.

ancak bu karşılıklı restleşmeyi çözüme kavuşturacaktı. General Harington Hükümetine gönderdiği telgrafta kendisine acilen Türk birliklerinin bu hattı geçmeleri halinde İngiliz hükümetinin savaşacağı bilgisini içeren bir ultimatoma göndermelerini talep etti. Kabinede kapsamlı tartışmalara ve derin görüş ayrılıklarına sebep olan bu ultimatoma verme konusunda fazlaca zamanı olmadığını bilen Hükümet, İngiliz genelkurmayının onaylamadığı ve “koca bir blöf” olarak gördüğü konuda riski göze alacaktı. Bu karşılıklı güç denemesi İngiltere için hem bir kararlılık ve prestij göstergesi hem de Ankara Hükümetini müzakere masasına oturtma çabası, Ankara Hükümeti açısından da askerî güç gösterisi olduğu kadar, Mudanya’da ve sonrasında gerçekleşecek barış görüşmeleri masasında güçlü bir ele sahip olma meselesiydi. Ankara’nın tarafsız bölgeye saldırmama kararında etkili olan iki faktörden ilki Sovyetlerin askerî destek konusunda kesin bir vaatte bulunamaması ve o güne dek elde edilen kazanımların ve kurtarılan Anadolu toprağının kaybedilme riskiydi. Resmî olarak görüşme masasına sürülmeyen ultimatoma ateşkes masasına oturulmasına belki katkıda bulunmuştu ama dış politikanın böylesine bir risk faktörü üzerine oturtulmasının bedelini Hükümet en ağır biçimde ödeyecek, ateşkesin imzasını takip eden birkaç gün içinde, 19 Ekim 1922’de İngiltere’de de Lloyd George hükümeti istifasını sunacaktı.²⁰

Mudanya Ateşkes Görüşmeleri

3 Ekim’de bir Rus tüccar olan Alexander Ganyanoff’un Mudanya’daki malikânesinde başlayan konferansta olması gereken ile olan arasında bir çelişkinin bulunduğu aşikâr olarak gözükecekti. Türk tarafını İsmet Paşa başkanlığında Batı Cephesi Karargâhı mensuplarından oluşmaktaydı. Heyette “Kurmay Başkanı Asım (Gündüz), Harekât Şubesi Müdürü Tevfik (Bıyıklıoğlu), Topçu Kumandanı Galip, İstihbarat Şube Müdürü Tahsin (Alagöz), Personel İşleri Müdürü Seyfi (Seyfettin Akkoç), Beylerin yanı sıra Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa’da (Çakmak) bulunmaktaydı. Trakya Paşaeli Cemiyeti merkez heyetinden Şakir (Kesebir), İstanbul Polis Müdürü Albay Esat Beyler, Fevzi Paşa tarafından davet edildiğinden Mudanya’da idiler. Ayrıca Ankara Hükümetinin İstanbul’daki temsilcisi Hamid (Hasancan) ve eski Atina Büyükelçisi Galip Kemali (Söylemezoğlu)” da Mudanya’da bulunmaktaydı.²¹

Karşı tarafta ise savaş Yunanistan ile yapıldığı için Yunan temsilci olması gerekirken İngiltere, Fransa ve İtalya’nın temsilcileri bulunmaktaydı. Fransa arka planda Franklin-Bouillon, önde General Charpy, İtalya’da General Mombelli, Yunanistan’ın temsilcileri General Mazarakis ve Albay Sarıyannis toplantılara katılmayacak ama sürekli İtilaf devletleri temsilcileri ile irtibatta olacaklardı. Yunan temsilci General Simopulos görüşmelere katılmadan Mudanya açıklarında bir gemide bekleyecek ve hoşnut olmadığı ateşkes koşullarını ancak imzadan üç gün

²⁰ Mudanya’da İngiliz politikası konusunda detaylı bilgi için bkz: Stanford J. Shaw, **From Empire to Republic: The Turkish War of National Liberation 1918-1923; A Documentary Study**, Vol. IV, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000, s. 1789-1876.

²¹ Sürmeli, **General Charles Harington...**, s. 58; Stanford J. Shaw, **From Empire to Republic-The Turkish War of National Liberation 1918-1923, A Documentary Study**, Vol. IV, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000, s. 1804.

sonra imzalayacaktı.²² Sadece bu durum bile Ankara Hükümeti'nin aslında perde gerisinde savaşı kimlerle gerçekleştirdiğine açık bir kanıt oluşturmaktaydı. İngiltere'nin General Charles Harington başkanlığında Albay Gribbon, Binbaşı Simms-Marshall, istihbarat subayı Teğmen Blunt ve Hukukçu Albay Heywood'dan oluşan İngiliz müzakere heyeti ile tam anlamıyla bir sınır harbi olarak nitelendirilebilecek dokuz gün sürecek müzakerelerde, Türk tarafının temel hedefi Anadolu'da büyük bir yenilgiye uğratılan ve yok edilen Yunan kuvvetleri nedeniyle yakalanan avantajı Doğu Trakya'da da elde etmek ve burayı almak suretiyle Lozan'da yapılacak barış görüşmelerine elini daha da güçlendirmiş olarak gitmekti.

Aslında ne Çanakkale'deki İngiliz kuvvetleri ne de Anadolu'da yok edilmiş olan Yunan ordusunun Trakya'daki birlikleri askerî açıdan Türk ordusu için tehlike oluşturmaktaydı. Tehlikenin büyüklüğü İngiliz ordusuna karşı girilecek bir savaş ve bunun doğurabileceği olumsuz sonuçlardı. Müttefikler Paris'teki pozisyonlarından geri adım atmışlar, Karaağaç da dâhil olmak üzere Meriç nehrine kadar Doğu Trakya'dan Yunan birliklerinin çıkmasını, sadece kontrol amaçlı askerî birlik bulundurmayı, en kısa sürede yönetimin Ankara Hükümetine devrini, kendilerinin de Türk tarafı gibi azınlıklar ve savaş esirlerinin güvenliğini garanti altına alacaklarını kabul edecek ve tüm bunların karşılığında tarafsız bölgeye Türk birliklerinin girmeyeceğinin garantisini isteyeceklerdi. Müttefik generalleri Karaağaç da dâhil olmak üzere tüm Doğu Trakya'nın 30 gün içinde boşaltılıp Türklere teslim edilmesi şartını reddedince, İsmet Paşa'nın da tavizsiz tutumu nedeniyle müzakereler 5 Ekim'de çıkmaza girecekti. Türk tarafının teklifi olan Edirne de dâhil olmak üzere Meriç'in batısına kadar olan Trakya bölgesinin Ankara Hükümetine teslimi konusunda isteksiz davranan İngiliz Hükümeti Fransa'nın müdahalesi ile ısrarından vazgeçecekti. Fransız Generali Charpy'nin olumlu yaklaşımına karşın General Harington'un ret kararı üzerine Hükümetlerinden yeni talimat almak üzere İstanbul'a döneceklerdi. İtilaf devletleri generalleri ve Yüksek Komiserlerinin bir araya geldiği İstanbul'daki toplantıda Yunanistan'ın Meriç sınırına çekilmesi oybirliği ile kabul görecekti. İngiltere bunun karşılığında barış konferansı bitene kadar Türk ordusunun tarafsız bölgeye girmemesi, Boğazlar ve Marmara'ya geçmemesi koşulunu ileri sürecekti.

Ankara tutumunu sertleştirecek ve Mustafa Kemal İsmet Paşa'ya verdiği talimatta Trakya'nın boşaltılmaması halinde ordunun ilerleyişini sürdüreceğini General Harington'a bildirmesini isteyecekti. İş bir kez daha Lord Curzon'a düşecek ve Müttefikleriyle nihai karara varmak ve bu meselede ne kadar yanında duracaklarını görmek üzere Paris'e gidecek ama ne Fransızlar ne de İtalyanlar Türkiye ile bir savaşa girmek istemediklerini belirtecekti. Curzon'un Harington'u konferansa göndermeme tehdidi üzerine Poincaré orta noktayı bulmak amacıyla devreye girecek ve Ankara'nın Doğu Trakya'ya dönmesi, Yunan birliklerinin Meriç'in batısına çekilmeleri ve boşatılan bölgelerde de yeni bir düzen kurulana kadar emniyeti sağlama görevinin geçici olarak Müttefiklere bırakılmasını sağlayacaktı.

Generaller 6 Ekim'de Mudanya'ya geri dönecekler ve konferans kaldığı yerden 7 Ekim'de - henüz talimat almadığı için Mudanya'ya dönemeyen İngiliz General

²² Sina Akşin (ed.), *Türkiye Tarihi IV: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul: Cem Yayınevi, 2000, s. 107.

Harington olmaksızın - devam edecekti. 8 Ekim'de General Harington'un da aralarına katılmasıyla hazırlanan ve son şeklini almış olan ateşkes şartları bir gün sonra Türk ve Yunan taraflarına iletilecekti. İsmet Paşa'nın taslağı incelemek üzere süre talebinde bulunmasıyla kazandıkları zamanı İstanbul'a dönerek değerlendirmek isteyen generaller burada yeniden bir araya gelecek ve Ankara'nın reddetmesi halinde ulti-mat om vermeyi tartışacaklardı. Fransa ve İtalya'nın böylesine sert bir girişimin arkasında durmama konusunda sergiledikleri tavır, İsmet Paşa'nın protokolü imzalamayı reddetmesi üzerine konuyu yeni bir krizin eşiğine getirecekti. İşgal altındaki bölgelerdeki taahhütler ve kendilerine söz verilen Karaağaç'ın protokolde yer almaması, bu konuda Fransa ve İtalya'nın verdikleri sözü tutmaması nedeniyle reddedilen önerilere, İngiltere Harington aracılığı ile verdiği cevapta Karaağaç'ta Türklerin haklı olduğunu ancak bu meselenin çözümünün gelecek barış konferansına bırakılmasının doğru olacağını vurgulayacaktı.

İsmet Paşa'nın protokole yapılan eklemeleri Ankara'ya bildirmesi üzerine Mustafa Kemal savaş riskini göze almamak gerektiğini ancak bazı konuların da açıklığa kavuşturulmasını istediklerini bildirecekti. *"Yunan ordusunun Doğu Trakya'dan çıkınca o bölgenin Büyük Millet Meclisi'nin kontrolüne girmesi, eğer İttifak güçleri kalacaksa da en fazla bir aylık süre tanınması Ankara'nın kontrolünde olması, Trakya'nın Türklere teslim edilmesi, Karaağaç şu an için alınamıyorsa Yunan birliklerinin ayrılmasını müteakiben Müttetiklerin kontrolünde - ancak Türklerin 1914 haklarının korunması koşuluyla - kalabilmesi, Trakya'ya gönderilecek birliklerin sınırlandırılması, Boğazlarda da Türk ve Müttetik birlikler arasındaki mesafenin korunması"* gibi talepler hararetli tartışmaları da beraberinde getirecekti.

10 Ekim'de gece boyunca süren uzun ateşkes görüşmeleri açıktan bir savaşa meydan vermemek adına uzlaşmayı getirecek, başlangıcı 3 Ekim olan müzakereler, 11 Ekim'de imza ile sonuçlanacak ve varılan mutabakata göre ateşkes 14-15 Ekim 1922 tarihinde yürürlüğe girecekti. Yunanlılar Doğu Trakya'yı boşaltmaya başlayacaklar, ama herhangi bir sıkıntı yaşanmaması için bu bölgeleri doğrudan Türklere değil, İtilaf devletleri asker ve yetkililerine devredecekler, onlar da devr aldıkları bölgeleri Türkiye Büyük Millet Meclis kuvvetlerine bırakacaklardı. 30 gün içerisinde boşaltılması planlanan Doğu Trakya'da Türk Kuvvetlerinin mevcudu 8000'i aşamayacaktı.²³ Nihayet ortak bir platformda buluşma sağlanacak ve Şark Meselesi'nin nihai çözüme kavuşturulacağı Lozan barış görüşmelerine giden sürecin kapısı aralanmış olacaktı.

Genel Değerlendirme

İstanbul Hükümetinin bir Yunan adasının (Limni) limanı olan Mondros'ta İngiliz Amiral Calthorpe'un başkanlığında, Agamennon adlı İngiliz zırhlısında 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros ateşkesine oranla Mudanya ateşkesi kazanılan Millî Mücadele sayesinde çok daha farklı koşullarda gerçekleşecekti. Öncelikle Türklerin kontrolünde olan Türk topraklarında, Batı Cephesi Kumandanı olan İsmet Paşa'nın önderliğinde, yani bir Türk generalinin ev sahipliğinde gerçekleştirilmişti. İkinci olarak Müttetikler Ankara Hükümetini resmî taraf olarak kabul edip masa başında görüşmeleri gerçekleştirmiş ve Ankara Hükümetine siyaseten ve hukuken

²³ Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, Ankara: İnkılap ve Aka Kitabevi, 1979, s. 92-93.

meşruiyet kazandırmışlardı. Karşılarında Mustafa Kemal'i bekleyen Müttefik generallerine de gerekli cevabı İsmet Paşa verecek bu ateşkese generallerin katılacağını Müttefiklerce beyan edildiğini ve Mustafa Kemal'in devletin başı olması nedeniyle burada bulunmasının uygun olmadığını söyleyecekti. Üçüncü olarak savaşa meydan vermeden gerçekleşen masa başı diplomasisi Ankara Hükümeti için diplomatik bir başarı olarak hanesine yazılacaktı. Bir diğer önemli sonuç ise ateşkese "Sevr'den geri adım" olarak niteleyen ve İngiliz dış politikasını felaketle sonuçlanabilecek sürece sokan Başbakan Lloyd George Hükümetinin ateşkesin yürürlüğe girmesinden dört gün sonra Muhafazakâr Parti'nin desteğini çekmesi üzerine düşmesi olacaktı. Üstelik Şark Meselesi'ne son noktayı koyacak olan ve Türkiye'nin uluslararası alanda milli bir devlet olarak tanınmasını sağlayacak olan Lozan Barış Konferansı'na giden yolu açacaktı. İngiltere 20 Kasım'da başlayacak olan Lozan Barış Konferansı'na, politikasını "içeride asgari müdahale, dışarıda asgari huzursuzluk"²⁴ üzerine kuran barışçıl, ılımlı bir başbakan (Andrew Bonar Law) ile başlayacak ve bu da barış umutlarını artıracaktı. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, "büyük olasılıkla muzaffer Türk ordusuyla ve övünç dolu Türk ulusuyla barış yapmakla görevli olacağım bir konferansın arifesinde, Lloyd George, tüm savunmasını, İstanbul ve Trakya'yı kanlı bir Türk katliamından kurtarma arzusunun dayandırırdı. Türk halkını açıkça aşağıladı"²⁵ diye yazarak izlenen politika- dan duyduğu sıkıntıyı dile getirecekti.

Son olarak da, bu ateşkes görüşmeleri bize çok güçlü olduğu düşünülen Müttefikler arasındaki dayanışmanın aslında ne kadar kırılgan olduğunu gösterecek ve Lozan barış görüşmeleri sürecinde İsmet Paşa bu kırılganlık üzerinden politika üretmeye çalışırken İngiliz baş delegesi Lord Curzon'da bu dayanışmayı güçlü tutmak adına mücadelesini sürdürecekti ve tarih bir kez daha amansız bir diplomatik mücadeleye tanık olacaktı.

KAYNAKÇA

Akşin, Sina (ed.), **Türkiye Tarihi IV: Çağdaş Türkiye 1908-1980**, İstanbul: Cem Yayınevi, 2000.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.

Blake, Robert, **The Unknown Prime Minister-The Life and Times of Bonar Law 1858-1923**, Londra: Eyre and Spottishwood, 1986.

Bridge, F. R. and Bullen, Roger, **The Great Powers and the European States System 1815-1914**, New York: Longman, 1980.

Buxton, Leland, "The Turkish Treaty", **Foreign Affairs, Problems of Empire Series**, No. 2, Special Supplement, July 1920.

Carr, E. H., **International Relations Between the Two World Wars 1919-1939**, London: Macmillan Press, 1988.

²⁴ Robert Blake, **The Unknown Prime Minister-The Life and Times of Bonar Law 1858-1923**, Londra: Eyre and Spottishwood, 1986, s. 103.

²⁵ Leonard Mosley, **Curzon; the End of an Epoch**, Londra: Longmans, Green 1960, s. 240.

Demirci, Sevtap, **Belgelerle Lozan-Taktik, Stratejik, Diplomatik Mücadele 1922-23**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2015.

Göktepe, Cihat, "Milli Mücadele'de Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1921", **90. Yılında Milli Mücadele**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2011.

Mosley, Leonard, **Curzon; the End of an Epoch**, Londra: Longmans, Green 1960.

Mumcu, Ahmet, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, Ankara: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1979.

Shaw, Stanford J., **From Empire to Republic: The Turkish War of Liberation 1918-1922; A Documentary Study**, Vol. I-IV, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.

Sofuoğlu, Adnan, "İzmir İşgali Sonrasında Yunanlıların Batı Anadolu'ya Yerleşme Girişimleri ve Uygulamaları", **90. Yılında Milli Mücadele**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2011.

Sonyel, Salahi R., **Atatürk-The Founder of Modern Turkey**, Ankara: Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History, Publication of Turkish Historical Society, 1989.

Sonyel, Salahi R., **Turkish Diplomacy 1918-1923**, London: Sage Publications, 1975.

Sürmeli, Serpil, "General Charles Harington'un 1920-1923 Dönemi Türkiye Raporu ve Döneme Dair Raporla İlgili Değerlendirmeler", **Atatürk Dergisi**, Yıl 2007, C 5, S 4, s. 25-86.

Şimşir, Bilal N., **İngiliz Belgelerinde Atatürk IV, Ekim 1921-Ekim 1922**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984.

Walsh, Pat, **Britain's Great War on Turkey-An Irish Perspective 1914-1924**, Belfast: Athol Books, 2009.

Yavuz, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri: Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.

MUDANYA MÜTAREKESİ'NE GİDEN YOLDA TÜRK-FRANSIZ İLİŞKİLERİ

Bigge SÜKAN*

19. yüzyıl başlarından itibaren Doğu Sorunu adı altında Osmanlı topraklarını parçalamak ve paylaşmak isteyen Sanayi Devrimi'ni tamamlamış Batılı devletler, I. Dünya Savaşı sırasında üçlü ve dördlü gizli paylaşım anlaşmaları imzalayarak Osmanlı topraklarını kâğıt üzerinde paylaştılar ve böylece Anadolu ve Ortadoğu'daki çıkar bölgelerini belirlediler. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte ise, savaşın galipleri olan İtilaf Devletleri hiç zaman kaybetmeden işgal eylemlerini başlattılar.

Mütarekeyi izleyen günlerde, 8 Kasım 1918'de Musul,¹ 9 Kasım 1918'de İskenderun İngiliz işgali altına girdi. Fransızlar ise Aralık 1918'den itibaren Ermenilerin yardımı ile Dörtyol, Mersin, Tarsus, Yenice, Adana, Pozantı, Ceyhan, Toprakkale, Bahçe ve İslahiye'yi işgal ettiler. İngilizler, ayrıca Ocak, Şubat, Mart 1919'da Antep, Maraş ve Urfa'yı işgalleri altına aldılar². Ancak İngilizlerin bu işgal eylemleri Fransızlarla aralarında sorun yarattı. Zira 1916 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya arasında imzalanan Sykes-Picot gizli paylaşım anlaşmasında Çukurova'nın (Kilikya) yanı sıra Antep, Urfa, Maraş Fransa'ya verilmiş, Halep-Şam-Musul üçgeni ise Fransız nüfuz bölgesi olarak belirlenmişti.³ Sorun, 15 Eylül 1919'da Fransa ile İngiltere arasında imzalanan gizli sözleşmeyle çözülebildi ve İngilizler, Sykes-Picot'da Fransa'ya verilmiş olan Antep, Urfa, Maraş'ın yanı sıra Suriye'den ve Ocak 1919'dan itibaren askerî kontrolü kendilerine bırakılmış olan Çukurova'dan çekildiler, karşılığında ise Musul'a sahip oldular.⁴ Dolayısıyla İngilizler, 30 Ekim 1919'da Urfa ve Maraş'ı, 5 Kasım 1919'da Antep'i Fransızlara devrettiler. Fransızlar ise, yine beraberlerinde Ermeni askerleri olmak üzere bu bölgeyi işgal ettiler.⁵

Fransa'nın Mondros Mütarekesi sonrası Anadolu'da gerçekleştirdiği işgallerde sadece siyasi nedenler değil, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tarihsel maddi ve manevi çıkarları da önemli rol oynuyordu. Hayır kurumları, eğitim kurumları, Fransız dilinin yaygınlığı, dini korumacılık vs. Fransa'nın Osmanlı topraklarındaki manevi

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi.

¹ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 35.

² Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi**, IV. Cilt, **Güney Cephesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966, s.5, 44-53.

³ Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, 2. B., Turhan Kitabevi, Ankara, 1986, s.19-20; André Nouchi, **Luttes pétrolières au Proche-Orient**, Ed. Flammarion, Paris, 1970, s.95-97. Fransızların Kilikya olarak adlandırdıkları bölge, Fransız idari kontrolü altındaki Adana, Mersin, Cebel-i Bereket ve Kozan sancaklarını kapsayan Adana Vilayeti idi. Pierre Redan, **La Cilicie et le Problème Ottoman**, Gauthier-Villars, Paris 1921, s.3-4.

⁴ Laurence Evans, **United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924**, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1965, s. 216-219. Çukurova bölgesi, Ocak 1919'dan 15 Eylül 1919 İngiliz-Fransız gizli sözleşmesine kadar geçen sürede bir "ortak işgal dönemi" yaşamıştı. Başkomutan Allenby, Fransız işgali altındaki yerleri ikiye ayırarak mülki yönetimi Fransızlara, askerî kontrolü İngilizlere bırakmıştı. Kasım Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, Türkiye Kuvayı Milliye Mücahit ve Gazileri Cemiyeti Yayınları, Ankara, 1970, s.30.

⁵ **Türk İstiklâl Harbi**, IV. Cilt, **Güney Cephesi**, s.57-62.

konumunu güçlendiren etkenlerdi.⁶ Fransa, Doğu'daki bu manevi mirası sabırla beş yüzyılda yaratmıştı. Anadolu'da Bursa'dan Van'a, Trabzon'dan Mersin'e karayolları ve demiryolları boyunca bir Fransız hastanesine, okuluna, yardım kuruluşuna vb. rastlamamak mümkün değildi. Fransızca ise, Fransız uygarlığının pek çok yerde izlerini bıraktığı Türkiye'de kadın-erkek, Müslüman, Ermeni, Musevi, Rum, memur, asker, hanedan üyeleri gibi seçkinler arasında öylesine yaygındı ki, neredeyse ülkede ikinci dil haline gelmişti.⁷ Diğer yandan 1535'te Fransa'ya verilen kapitülasyonlarla başlayan Türk-Fransız ekonomik ilişkileri, 1838'de imzalanan Osmanlı-Fransız Ticaret Sözleşmesi ile yeni bir boyut kazanmış ve Osmanlı ekonomisini korumak amacıyla konulan bazı kısıtlamalar Fransa lehine kaldırılmış, sonucunda ise Osmanlı- Fransız ticareti önemli oranda artmıştı.⁸ Bunun yanı sıra 1854 yılında Kırım Savaşı'nı finanse etmek amacıyla başlatılan borçlanma hareketi, diğer Avrupalı sermayedarları olduğu gibi Fransız yatırımcıları da cesaretlendirmiş ve beraberinde hızlı bir sermaye transferini getirmişti. Yabancı sermaye transferi, dış borçlanmalar ve yatırımlar kanalıyla gerçekleşmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız sermayesi, I. Dünya Savaşı'ndan önce Avrupa'dan gelen toplam sermayenin en önemli kısmını oluştuyordu. Öyle ki, savaştan önce Fransız sermayesi % 59,28 oranında bir payla Alman ve İngiliz sermayelerinin önünde geliyordu. Sektörler itibariyle sermaye yatırımlarında, Fransız özel şirketleri yine %50.58 oranında bir payla Alman ve İngiliz özel şirketlerinin önündeydiler. Fransız sermaye yatırımları en fazla demiryollarına olmak üzere bankacılık, limanlar, rıhtımlar, madencilik gibi sektörlerle yapılmıştı. Fransa, dış borçlanmalar yoluyla gelen yabancı sermaye içinde de yine başı çekiyordu. Şöyle ki, I. Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı dış borçlarında Fransa % 60,31 oranında bir payla yine Almanya ve İngiltere'nin önünde geliyordu.⁹

İşte Birinci Dünya Savaşı öncesi baş gösteren derin rekabet ortamında yerini alan ve dünyayı bu savaşa sürükleyen ekonomik ve kültürel yayılma sürecinde etkin rol oynayan Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasi, ekonomik ve kültürel çıkarları, Milli Mücadele döneminde izleyeceği politikalarda belirleyici olacaktı.

Mondros Mütarekesi Sonrası Türk-Fransız İlişkilerinin Başlaması

Mondros Mütarekesi sonrası işgal ettikleri bölgelerde özellikle ekonomik çıkarları doğrultusunda politikalar izleyen¹⁰ Fransızlar, Güney ve Güneydoğu

⁶ Ministère des Affaires Etrangères (Fransa Dışişleri Bakanlığı, MAE), *Série E Levant Turquie*, Vol. 169, "23 Mayıs 1919 tarihli gizli memorandum", s. 66-67.

⁷ Comte R. de Gontaut-Biron et L. Le Révérend, *D'Angora à Lausanne*, Plon-Nourrit Paris, 1924, s. 130-133. İlknur Polat'ın Osmanlı arşiv belgelerine ve salnamelerine dayalı araştırmasında, 1902-1925 yılları arasında Türkiye'de 72 Fransız okulunun bulunduğu ve bu okullarda 1905-1925 yıllarında 1048 öğrencinin öğrenim gördüğü belirtilmektedir. İlknur Polat, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990, s. 96, 102.

⁸ Türkiye ile Fransa arasındaki ticaret hacmi 1836-1840 yıllarında 27 milyon frank civarında iken, 1849-1853 döneminde 59 milyon franka çıkmıştır. Sungur Kançal, "La conquête du marché interne Otoman par le capitalisme industriel concurrentiel (1838-1881)", *Economie et Sociétés dans l'Empire Otoman (fin du XVIIIème-début du XXème siècle)*, Editions du CNRS, Paris, 1983, s.373.

⁹ MAE, *Série E Levant Turquie*, Vol. 169, M. Boissière'den Fransız Dışişleri Bakanı'na "Importance respective des capitaux français, anglais et allemands engagés en Turquie" başlıklı, 30 Mayıs 1919 tarihli memorandum, s. 92- 94.

¹⁰ Fransa'nın Çukurova, Antep, Urfa ve Maraş'ta izlediği işgal politikasına ilişkin Fransız arşivlerinde yer alan bazı raporlarda, Türkiye'de görev yapan üst düzey Fransız yetkililerinin Fransa'nın bu bölgelerdeki Ermeni yanlısı tutumunu eleştirirken ekonomik çıkarlarıyla bu politikalar arasında

Anadolu'daki işgal politikalarının ve Ermeni yanlısı tutumlarının gerek Mustafa Kemal gerekse Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri ve Türk halkı tarafından hiç de iyi karşılanmadığının farkındaydılar.¹¹ Öyle ki, 15 Eylül 1919 tarihli İngiliz-Fransız Sözleşmesi sonrası Fransızların Kilikya olarak adlandırdıkları Çukurova bölgesinde tek söz sahibi olmalarının yanı sıra Kilis, Urfa, Maraş ve Antep'i ele geçirmeleri üzerine yerli halkın girişimi ile milli müfrezeler kurulmaya ve işgal kuvvetlerine karşı saldırılar düzenlenmeye başlamış, Sivas Kongresi'nden sonra (30 Ekim 1919'da) Kilikya, Maraş, Adana bölgelerine Kuva-yı Milliye Komutanları atanmış. ¹² Dolayısıyla Fransız devlet adamları, 1919 yılının sonlarında Mustafa Kemal'in siyasi ve askerî gücünden oldukça tedirgin oluyorlardı. Diğer yandan Anadolu hareketinin gittikçe güçlenerek İslam dünyasını harekete geçirme tehlikesi ve Mustafa Kemal'in Suriye'de Fransızlara başkaldıran Araplar üzerindeki etkinliği onları endişelendiriyordu.¹³ Sonuçta çözümü Mustafa Kemal'e yaklaşmakta buldular ve General Gouraud'dan önce Fransa'nın Suriye Yüksek Komiseri olarak görev yapan Georges Picot aracılığıyla onunla ilişkiye geçtiler. 7 Aralık 1919'da Sivas'ta gerçekleşen Picot-Mustafa Kemal görüşmesinde, Mustafa Kemal Fransız işgallerinin sona erdirilmesini isterken, Picot ise Adana'da kendilerine sağlanacak ekonomik ayrıcalıklara karşılık Antep, Urfa, Maraş ve Kilikya'nın boşaltılmasının mümkün olabileceğini söylemişti.¹⁴ Her ne kadar bu görüşmeden hiçbir olumlu sonuç alınamamış olsa da, Fransızlarla Türkler arasında "yarı resmî" dahi olsa bir görüşmenin gerçekleşmiş olması, Fransa-Anadolu ilişkilerinin başlaması açısından önemli bir gelişmeydi.

Picot-Mustafa Kemal görüşmesine karşın işgal ettikleri bölgelerden çekilmeyen Fransızlar, 1920 başlarında Türkiye'de oldukça kötü bir duruma düştüler. Askerî açıdan Güney cephesinde sıkıştırılmaya başladılar, özellikle 11-12 Şubat 1920'de Maraş'tan, 11 Nisan 1920'de Urfa'dan çekilmek zorunda kalmaları morallerini iyice bozdu. Ayrıca Antep'te çok ciddi Türk direnişiyle karşı karşıya kaldılar, Toroslar ve Adana ovasında ise büyük kayıplar verdiler. Güney cephesinde süregelen çatışmalardan ötürü uzlaşma yolu arayan Fransa'nın Lübnan ve Suriye Yüksek Komiseri General Gouraud'nun çabaları sonucunda ise, Fransa ile TBMM Hükümeti arasında 23 Mayıs 1920'de, 29 Mayıs gecesinden itibaren 20 gün için geçerli olacak

bağlantı kurmaya çalıştıkları dikkat çekmektedir. Örneğin Afyon Karahisar'daki Tabur Komutanı Binbaşı Labonne, 7 Kasım 1919'da Fransız Harp Bakanlığı'na gönderdiği gizli raporda, "Seyhan kıyılarında belki biraz fazla Ermeni yanlısı bir politika izliyoruz ve Müslüman halk gerek sivil gerek asker Ermenilerin kötü hareketlerini şikâyet etmekte tamamen haksız değil..." diyerek bir nevi günah çıkartıyor, Fransa'nın Kilikya'da bulunuş nedenini ise şu sözlerle açıklıyordu: "...Türlere Kilikya'daki amacımızın tamamen ekonomik nitelikli olduğunu kabul ettirmek gittikçe güçleşiyor." Service Historique de l'Armée de Terre (Fransız Kara Kuvvetleri Arşivi, **Château de Vincennes**) 7 N 3210, D.1, Labonne'un 7.11.1919 tarihli gizli raporu. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri: Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, TTK, Ankara, 1994, s. 60-63.

¹¹ E. Brémond, **La Cilicie en 1919-1920**, Imprimerie Natioale, Paris, 1921, s.37-39; Michel Paillarès, **Le Kémalisme devant les Alliés**, Ed. du Bosphore, Constantinople-Paris, 1922, s.109.

¹² **Türk İstiklâl Harbi, IV Cilt, Güney Cephesi**, s. 67-68.

¹³ **Château de Vincennes**, 7 N 3210, D.1, "Labonne'un 16.11.1919 tarihli raporunun 7.12.1919 tarihli özeti." Mustafa Kemal'in Suriye'de Emir Faysal taraftarlarını Fransızlara karşı desteklemekteki amacı, Fransızları Suriye'de oyalayarak Çukurova, Antep, Urfa ve Maraş'ta rahatça düşmana karşı mücadele etmektir. Salâhi R.Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C I, TTK, Ankara, 1973, s. 189-194.

¹⁴ Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, 2. B., Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1969, s.381.

bir mütareke imzalandı. Fransa, bu geçici ateşkes anlaşmasında Antep, Sis ve Pozantı'yı boşaltmayı ve Türk ulusal hareketini desteklemeyi taahhüt ediyor, buna karşılık olarak da Kilikya'da Fransız işadamlarına ve yönetimine ayrıcalık hakları tanınmasını talep ediyordu. Ne var ki, Fransızların ateşkes döneminde 8 Haziran 1920 tarihinde Karadeniz Ereğlisi'ne, 18 Haziran'da ise Zonguldak'a asker çıkarmaları üzerine mütareke bozuldu. Bununla birlikte Fransa'nın TBMM Hükümeti ile geçici de olsa bir mütareke imzalaması, onun Ankara Hükümeti'ni "de facto" (fiilî olarak) tanınması anlamına geliyordu.¹⁵

Bu mütarekede Kilikya'da birtakım ekonomik ayrıcalıklar talep eden Fransızlar, ateşkesin bozulmasıyla birlikte bu amaçlarına ulaşamamış olsalar bile, 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sèvres Antlaşması'nın eki olan Üçlü Sözleşme (Accord Tripartite)'de, Kilikya da dâhil olmak üzere Sivas'tan Bitlis'e ve Dicle'nin Suriye sınırı ile birleştiği yere kadar uzanan üçgende "ekonomik nüfuz bölgesi" sahibi oldu.¹⁶ İtilaf Devletleri bu antlaşmanın bir an önce yürürlüğe girmesini beklerken, Mustafa Kemal ülkesinin parçalanmasına kesinlikle razı olmuyordu. Ancak TBMM Hükümeti'nin Sèvres'in iptal edilmesi konusundaki kararlılığı askerî platformdaki başarılarıyla da desteklenince (I. İnönü Savaşı), İtilaf Devletleri ister istemez Sèvres'i görüşmek üzere Londra'da konferans masasına oturmak zorunda kaldılar (21 Şubat-12 Mart 1921). Londra Konferansı'nın sonunda ise, 11 Mart 1921'de Dışişleri Bakanı Bekir Sami(Kunduh) Fransız Başbakanı Briand ile "Politik, askerî, ekonomik nitelikte ve Türkiye-Suriye sınırını saptayan" bir anlaşma imzaladı. Fakat bu anlaşmada Fransızlar, Sèvres Antlaşması ile birlikte kabul edilen Üçlü Sözleşme'de kendilerine verilen ekonomik nüfuz bölgesinin bu kez "ekonomik işbirliği" (Kilikya, Maraş, Urfa, Elazığ, Sivas ve Diyarbakır'da) adı altında onaylanmasını sağlıyorlardı. Ancak Bekir Sami Bey'in tamamen kendi inisiyatifiyle imzaladığı bu anlaşma, Misak-ı Milli'ye aykırı oluşu nedeniyle ne Mustafa Kemal tarafından ne de TBMM tarafından onaylanmadı. Mustafa Kemal, bu anlaşma ile Fransızların Sèvres'in eki olan ve Türkiye'yi ekonomik nüfuz bölgelerine bölen Üçlü Sözleşme'yi TBMM Hükümeti'ne kabul ettirmeyi amaçladıkları görüşündeydi. Ancak anlaşmanın onaylanmamasına karşın Fransa Başbakanı Briand Türk-Fransız uzlaşma politikasını sürdürme konusundaki kararlıydı ve de bu kararlılığın bir sonucu olarak Fransızlar görüşmelerin başlatılması amacıyla Mustafa Kemal'e başvurdular. Bunun üzerine Bekir Sami-Briand Anlaşması metni Misak-ı Milli'ye uygun bir şekilde yeniden düzenlendi ve yeni Türk önerileri 18 Mayıs 1921 tarihinde Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşaviri Münir (Erteğün) Bey tarafından Yenice Garı'nda Fransız Doğu Ordusu I. Tümen Komutanı General Dufieux'ye verildi.¹⁷

Her ne kadar TBMM Hükümeti'nin gönderdiği yeni anlaşma taslağı bölgede görev yapan üst düzey Fransız yetkililerinin (General Gouraud vs.) tepkilerine yol açsa da, Ankara ile barış yapmak konusunda ümitsizliğe kapılmayan Başbakan Briand'ın kararlı politikası sonucunda, Fransa Senatosu Dışişleri Komisyonu Başkanı, eski Bakan Franklin Bouillon 1921'de Haziran'ında Türk karşı önerilerini görüşmek üzere Ankara'ya gönderildi. 13 Haziran'da Ankara'da başlayan görüşmeler sonunda,

¹⁵ Yavuz, a.g.e., s. 87-95.

¹⁶ MAE, *Série E Levant Turquie*, Vol. 202, "Projet d'accord tripartite", "Projet révisé à la date du 3 Mars 1920", s.132-135.

¹⁷Yavuz, a.g.e., s. 106-126.

Mustafa Kemal'in tam bağımsızlık ve kapitülasyonlar konusunda ödün vermeyeceğini, ayrıca Bekir Sami-Briand Anlaşması'nın "nüfuz bölgeleri"ne ilişkin maddesinin Ankara tarafından kesinlikle kabul edilmeyeceğini anlayan Bouillon'a 21 Haziran'da Mustafa Kemal tarafından yarı-resmi olarak yeni bir anlaşma taslağı önerildi. Bu taslak hakkında Paris'in görüşünü almak amacıyla görüşmelere ara verilmesini isteyen Franklin Bouillon'un Ankara'ya yaptığı ikinci ziyaret ise, Sakarya Zaferi'nden sonra gerçekleşti. Ankara'da 24 Eylül'de başlayan görüşmelerde, Franklin Bouillon'un Paris'te Başbakan Briand'la birlikte hazırladığı 26 Ağustos 1921 tarihli anlaşma taslağı temel alındı. Görüşmelerde özellikle nüfuz bölgeleri, Türkiye-Suriye sınırı gibi konularda anlaşmazlık çıktı. Mustafa Kemal, Payas'tan başlayacak sınırın Çobanbey-Nusaybin arasındaki Bağdat demiryolu imtiyaz bölgesinin güneyinden geçerek Musul vilayeti sınırına kadar uzanmasında ısrar ediyordu. Ancak Bouillon, Briand'dan aldığı talimat üzerine sınır konusunda ödün vermedi ve de 11 Mart 1921 tarihli Bekir Sami-Briand Anlaşması sınırı ufak tefek değişiklikler dışında kabul edildi. Ankara Hükümeti ise, Türkiye'yi nüfuz bölgelerine bölen bir maddenin anlaşma metninde yer almamasını Fransa'ya kabul ettirerek büyük bir zafer elde etti.¹⁸ Sonuçta Mayıs 1921'den itibaren Türkiye ile Fransa arasında gidip gelen çeşitli anlaşma taslaklarının bir ürünü olarak, 20 Ekim 1921'de Ankara'da Franklin Bouillon ile Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey arasında Ankara Anlaşması (İtilâfnamesi) imzalandı.

Ankara Anlaşması'ndan Mudanya Konferansı'na TBMM Hükümeti-Fransa İlişkileri

20 Ekim 1921 tarihli Türk-Fransız Anlaşması, Türk-Fransız ilişkileri tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Ankara Anlaşması ile TBMM Hükümeti ilk kez Batılı bir devlet tarafından hukuki olarak (de jure) tanındı. Siyasi, askerî ve ekonomik kazanımları açısından büyük önem taşıyan bu anlaşma, Anadolu'da Türk-Fransız savaşına son vererek Çukurova ve Antep'teki Fransız işgalini sona erdirdi. Böylece TBMM Hükümeti, Güney Cephesi'ndeki güçlerini Yunanlılara karşı savaştığı Batı Cephesi'ne kaydırma olanağı elde ettiği gibi Fransa'dan Büyük Taarruz'a kadar devam edecek olan askerî malzeme yardımı sağladı. Diğer yandan bu anlaşma ile Türkiye-Suriye sınırı belirlendi, ancak İskenderun Sancağı Fransız mandası altındaki Suriye'ye bırakılırken bu bölgede özel bir yönetimin kurulması kabul edildi. Ankara Anlaşması'nı imzalayarak TBMM Hükümeti'nin kazandığı en önemli zaferlerden biri de, Fransa'nın bölgedeki ekonomik isteklerinin asgariye indirilerek, ekonomik nüfuz bölgeleri gibi Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığına ters düşen maddelere bu anlaşmada yer verilmemiş olmasıydı.¹⁹

Fransa'nın müttefiklerinin bilgisi dışında imzaladığı Ankara Anlaşması'nın yankılarının İtilaf bloğunda devam ettiği dönemde (1921 sonunda),²⁰ TBMM

¹⁸ A.g.e., s.130-145.

¹⁹ Ankara Anlaşması'nın tam metni ve anlaşmaya ekli mektuplar için bkz. İsmail Soysal, **Tarihleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, C I, TTK, Ankara, 2000, s. 50-60; **Accord Turco- Français**, İkdâm Basımevi, İstanbul, 1923, s. 4-19.

²⁰ İngiltere, Fransa'nın bu anlaşmayı tek başına imzalayarak 1916 tarihli Sykes-Picot Anlaşması'na aykırı davrandığını düşünüyordu. Kendi bilgisi dışında yapılan ve Ankara Hükümeti'nin Fransa tarafından tanındığının göstergesi olan Ankara Anlaşması'ndan özellikle ekonomik çıkarlarının tehlikeye düşmesi nedeniyle rahatsız olmuştu. **MAE, Série E Levant Turquie**, Vol. 174, "Fransa'nın

Hükümeti, bir yandan Fransızlardan sağlayacağı savaş malzemesi yardımı için özellikle Franklin Bouillon nezdinde girişimlerini sürdürürken diğer yandan uluslararası kalıcı bir barışın bu aşamada gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusunda nabız yoklamak için Ferit (Tek) Bey'i diplomatik temsilcisi olarak Paris'e gönderdi.²¹ Mart 1922'de ise bu kez Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey Paris'e gidecekti. Yusuf Kemal Bey'in Fransa'nın Suriye ve Lübnan Yüksek Komiseri General Gouraud ve Briand'ın yerine Başbakan olan Poincaré ile 13-14 Mart'ta yaptığı görüşmelerde, Ankara Anlaşması sonrası Fransızlar tarafından boşaltılan bölgelerde anlaşmanın uygulanmasına ilişkin sorunlar ele alındı.²² Türk Dışişleri Bakanı, Fransa'daki görüşmelerinin sonucunda Ankara Hükümeti'nin gereksinim duyduğu savaş malzemelerini de sağladı. Bu malzemeler, Büyük Taarruz öncesi, 1922 yılının Haziran ve Temmuz aylarında Türk Ordusu'na teslim edilecekti.²³

Bu arada 22 Mart 1922'de Paris'te toplanan İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanları, Türk ve Yunan hükümetlerine ateşkes anlaşması (mütareke) yapmalarını önerdiler. Yunanistan bu öneriyi hemen kabul etti. 26 Mart'ta ise İtilaf Devletleri, barış ilkeleri ile ilgili önerilerini kapsayan ikinci bir nota gönderdiler. Ne var ki, metnin içeriğinden İtilaf Devletleri'nin Sèvres alışkanlıklarından vazgeçemediklerini gören Mustafa Kemal'e göre artık büyük ve kesin sonuçlu bir savaşa hazırlanmak gerekiyordu. Bununla birlikte Türkiye'ye önerilen ağır koşulların Türk ve dünya kamuoyuna anlatılmasının önemli olduğunu düşünen Mustafa Kemal, 5 Nisan'da İtilaf Devletleri'ne cevap verdi. Cevapta, ateşkes ilke olarak kabul edilmekle birlikte bazı koşullar öne sürüldü. Ateşkes anlaşması süresi ve İzmir de dâhil işgal altındaki bütün toprakların boşaltılması süresi dört ay olarak önerildi. Onlardan aldığı olumsuz cevaba 22 Nisan'da verdiği karşılıkta ise, Mustafa Kemal, ateşkes anlaşması üzerinde uzlaşma sağlanamamış olsa bile barış görüşmelerini geciktirmenin uygun olmayacağını bildirerek İzmit'te bir konferans toplanmasını önerdi. Bu öneriyi Fransızlar olumlu karşılarken, Lord Curzon'un olumsuz tutumu, İtalyanların ise seyirci kalmaları konferansın gerçekleşmesini engelliyordu. Daha sonra İngiliz ve Fransızların konferans yeri olarak Beykoz veya İzmit üzerinde uzlaştıkları sırada Mustafa Kemal de Büyük Taarruz hazırlıklarını başlatacaktı.²⁴

Ancak o, Büyük Taarruz hazırlıklarını büyük bir gizlilik içinde yürütmek istiyordu. İşte, İçişleri Bakanı Fethi Bey'in Temmuz başında Avrupa'ya gönderilmesi,²⁵ esasında İtilaf Devletleri'nin bu hazırlıklardan kuşkanmalarını engellemeye yönelikti. Mustafa Kemal'in Fethi Bey'den istediği, Roma, Paris ve Londra'da Türk tezini anlatmak üzere birtakım diplomatik temaslarda bulunarak

Londra Büyükelçisi Saint Aulaire'den Başbakan Briand'a 4.11.1921 tarihli telgraf", s.167 vd. Fransızlar gibi İtalyanlar da Fransa'nın tek taraflı yaptığı bu anlaşmanın Ankara Hükümeti'nin resmen tanınması anlamına geldiği görüşünü taşıyorlardı. MAE, *Série E Levant Turquie*, Vol. 175, "Fransa'nın Roma Büyükelçisi Barrère'den Fransız Dışişleri Bakanlığı'na telgraf", s.115.

²¹ MAE, *Série E Levant Turquie*, Vol. 176, "Ferit Bey'in Fransız Dışişleri Bakanlığı Siyasi Bölüm Başkanı Peretti de la Rocca'yı ziyaretine ilişkin 18.1.1922 tarihli rapor", s.188-189.

²² MAE, *Série E Levant Turquie*, Vol. 176, "Gouraud'nun Paris, 13.3.1922 tarihli telgrafı", s. 176; MAE, *Série E Levant Turquie*, Vol. 176, "Poincaré'nin Paris, 14.3.1922 tarihli telgrafı", s.259-260.

²³ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C II, TTK, Ankara, 1986, s. 206.

²⁴ Kurat, "Yunanistan'ın Küçük Asya Macerası", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 418-420; Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev*, C II, TTK, Ankara 1984, s.864-870.

²⁵ Kâzım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, C I, TTK, Ankara, 1971, s. 230.

Ankara'ya zaman kazandırmasını sağlamaktı. Arzu ettiği barışın ancak Yunan ordusunun hezimete uğratılmasıyla sağlanabileceğinin bilincinde olan Mustafa Kemal, ondan Eylül ayının ortasına kadar özellikle İngiltere'nin fiilî bir müdahalesini engellemek amacıyla elinden geleni yapmasını istiyordu.²⁶

Bu arada 26 Ağustos'ta Yunanlılara karşı Büyük Taarruz başlamış ve Yunan Ordusu yok edilmişti. 30 Ağustos Zaferi sonrası Türk Ordusu'nun İzmir'i ve Bursa'yı geri aldıktan sonra İstanbul ve Çanakkale boğazlarına doğru yürüyüşü başta İngiltere olmak üzere İtilaf kanadında rahatsızlıklara neden oldu. Asya'yı Avrupa'ya bağlayan Boğazlar, özellikle İngiliz çıkarları açısından büyük önem taşıyordu; öyle ki, İngiltere, İstanbul ve Boğazları gerektiğinde silahla korumak konusunda kararlıydı.²⁷

İngiltere Başbakanı Lloyd George, 11 Eylül'de müttefikleri Fransa ve İtalya'yı ikna ederek "tarafsız bölge" olarak kabul ettikleri Boğazlar bölgesine Türk Ordusu'nun girmemesi konusunda Ankara'nın uyarılmasını istedi; ayrıca ertesi gün, Çanakkale'ye sevk edilen İngiliz kıtaları ile birlikte Fransa ve İtalya'dan da asker göndermelerini talep etti.²⁸ 15 Eylül'de ise Boğazların Türklere karşı savunulması için dominyonları ile Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'dan asker talep etti. Ne var ki, Lloyd George'un müttefiklerinin onayını almadan böyle bir girişimde bulunması, Türklerle yeni bir savaşa girmek istemeyen Fransa ve İtalya'nın tepkisine neden oldu. Diğer yandan Lloyd George, yardım istediği diğer devletlerden de olumlu cevap alamadı, yalnız dominyonlarından Avustralya ve Yeni Zelanda yardım vadettiler.²⁹

İtilaf Devletleri kanadında tüm bu gelişmelerin yaşandığı dönemde, İstanbul'da görev yapan Fransız Yüksek Komiseri General Pellé, 14 Eylül 1922'de Fransız Dışişleri Bakanlığı'na bir telgraf göndererek Türk Ordusu'nun devam eden ileri harekâtı karşısında Fransa'nın izleyebileceği politikalara ilişkin kişisel görüşlerini açıklıyordu:

*"Şayet genel politikamız gereği İngilizlerle iş birliği yapmak zorunda kalırsak, başarısızlığa uğramamak için şimdiden gerekli askerî çabayı göstermek zorundayız. Aksi takdirde 18 aydır Anadolu'da izlediğimiz politika ve Ankara Anlaşması'nı imzalamak için yaptığımız fedakârlıklar sonucunda elde ettiğimiz kazanımları kaybederiz... Türklerle dostluğu tercih ettiğimiz takdirde ise, onlar bu iyiliğimizi unutmayacaklardır. Bu durumdan da okullarımız ve şirketlerimiz yararlanacaktır. Ayrıca Türklerle barış masasına oturduğumuzda galip gibi davranamayacağımızı ve onların koşullarını büyük ölçüde bize dikte ettireceklerini bilmemiz gerekir."*³⁰

²⁶ Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, Yay. Hız. Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, s. 300-301.

²⁷ Saime Yüceer, "Mudanya Mütarekesi Öncesinde Boğazlar Meselesi", **70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları: Bildiriler**, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, 1993, s. 164-165. Ayrıca bkz. David Walder, **Çanakkale Olayı**, M. Ali Kayabal (çev.), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970, s. 217-218.

²⁸ Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, TTK, Ankara, 1973, s. 117-118. 13 Mayıs 1921'de İstanbul'daki İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri, Boğazlar bölgesini tarafsız bölge olarak ilan etmişlerdi. Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, TTK, Ankara, 1970, s. 151.

²⁹ Bayur, **a.g.e.**, s.118.

³⁰ **Château de Vincennes**, 7 N 3217, D.3, "Pellé'nin Fransız Dışişleri Bakanlığı'na 14.9.1922 tarihli telgrafı".

Görüldüğü üzere, Pellé'ye göre, hangi politika izlenirse izlensin Fransa'nın gerek Ankara Anlaşması'yla elde ettiği kazanımların gerekse Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri devam eden tarihsel çıkarlarının zarar görmemesi gerekiyordu.

Pellé'nin telgrafında sözünü ettiği "barış koşulları" konusu Ankara'yı da meşgul ediyordu. TBMM Hükümeti, İstanbul ve Paris'teki temsilcileri aracılığıyla Fransız Hükümeti'nin barış koşullarına ilişkin görüşlerini öğrenmek ve bu konuda onunla anlaşmak istiyordu. TBMM Hükümeti'nin Paris'teki diplomatik temsilcisi Ferit Bey'in Eylül ortasında Fransız Dışişleri Bakanlığı'nda bir yetkiliyle (M. Laroche) yaptığı görüşmede, ona Fransız Hükümeti'nin bu konu hakkındaki görüşlerinin önceden açıklanamayacağı söylendi, bununla birlikte Fransa'nın toplanacak barış konferansında "Türkiye tarafından kabul edilebilir" koşulların elde edilmesi için bütün ağırlığını koyacağı yönünde güvence verildi. Ferit Bey ise, görüşmede ayrıca Çanakkale Boğazı'ndaki Fransız birliğini gündeme getirerek General Pellé'nin Çanakkale Boğazı'nın güney yakasına Fransız askerlerini çıkarmakla hata ettiğini söyledi ve TBMM Hükümeti'nin Meriç'e kadar Doğu Trakya'yı geri almak konusundaki kararlılığını vurgulayarak Fransızlardan Çanakkale'yi boşaltmalarını istedi.³¹

Ferit Bey'in Paris'te yaptığı bu görüşmenin hemen ardından Fransa Başbakanı Poincaré, 16 Eylül'de, İstanbul'da görevli Fransız Yüksek Komiseri Pellé'ye İzmir'e giderek Mustafa Kemal ile görüşmesi yönünde talimat verdi.³² Bu doğrultuda 18 Eylül'de İzmir'de gerçekleşen Mustafa Kemal-Pellé görüşmesinde, Pellé, Türk Ordusu'nun tarafsız bölgeye (İstanbul ve Boğazlar) girmemesinin uygun olacağını tavsiye etti. Mustafa Kemal ise, böyle bir bölge tanımadığını belirterek Yunanlıların derhal Meriç'in Batı kıyısına çekilmeleri gerektiğini ve Doğu Trakya kurtarılmadan Türk Ordusu'nun durdurulamayacağını söyledi. Bunun üzerine Pellé, Fransa'nın her zaman İslam ülkeleriyle barış içinde olmayı arzu ettiğini ve Fransız Hükümeti'nin bir yandan müttefikleri nezdinde kendi politikasını üstün kılmayı diğer yandan Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında yakınlaşma sağlamayı arzuladığını belirtti. Buna karşılık olarak Mustafa Kemal, Üsküdar'da bir konferans düzenlendiği takdirde buna katılabileceğini, fakat ordularının ilerleyişini durdurmaya taraftar olmadığını açıkça ifade etti.³³

Pellé'nin Boğazlara karşı harekâtın durdurulması için arabulucu olarak İzmir'e gittiği 18 Eylül 1922'de, Fransız Başbakanı Poincaré de, müttefiklerine danışmadan

³¹ MAE, *Série E Levant Turquie*, Vol. 177, "Visite de Ferid Bey" başlıklı, 15.9.1922 tarihli rapor, s.92-94. 12 Eylül akşamı "Ajax" zırhlısı Seddülbahir'e ilk İngiliz takviye birliğini çıkarttı. 13 Eylül sabahı ise İngiliz 33. Süvari tugayından bir birlik, ikinci bir sahra topçu bataryası ve 70 kişilik bir İtalyan birliği Çanakkale'ye geldi. Daha sonra bir Fransız birliği onlara katıldı; Walder, a.g.e., s.239-249. İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı Harington, İstanbul'daki Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri'nden müttefik dayanışmasını göstermek için Çanakkale ve İzmit'e Fransız ve İtalyan müfrezeleri göndermelerini rica etmişti. İsmail Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s.80. İstanbul'daki Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri hükümetlerine danışmadan bazı birliklerini Çanakkale'ye göndermişlerdi. Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C IV, MEB Yayınları, İstanbul, 1991, s. 200 n160.

³² MAE, *Série E Levant Turquie*, Vol. 177, "Poincaré'nin Pellé'ye 16.9.1922 tarihli telgrafı", s. 99.

³³ MAE, *Série E Levant Turquie*, Vol. 177, "18.9.1922 tarihli Pellé-Mustafa Kemal görüşmesi", s. 123-129. Bu konuda ayrıca bkz. **Nutuk-Söylev**, C II, s. 905; Sonyel, a.g.e., C II, s. 272.

Boğazların Türklere karşı savunulması amacıyla dominyonlarının yanı sıra Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'dan yardım isteyen İngilizlere karşı tepkisini İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği bir notayla gösterdi. Şöyle ki, bu notada, İngiltere'nin izlemiş olduğu politikanın Doğu'da yeni bir savaşa neden olabileceği gibi Fransa'nın Müslüman sömürgelerinde de rahatsızlığa yol açabileceği konusunda İngiliz Dışişleri Bakanı'nın dikkati çekiliyordu. Bunun ötesinde, Gelibolu Yarımadası, İstanbul, Meriç hattına kadar Edirne'nin de dâhil olduğu toprakların Türk egemenliğine bırakılması gerektiği açıkça ifade ediliyordu.³⁴

Görüldüğü üzere, 20 Ekim 1921 tarihli Türk-Fransız Anlaşması (Ankara Anlaşması) ile Doğu'da barışı sağlayarak savaştan çekilen ve böylece ağır bir ekonomik yükten kurtulan, diğer yandan İslam dünyası ile Kuzey Afrika'daki sömürgelerinin sempatisini kazanan ve mandası altındaki Suriye'de otoritesini pekiştiren Fransa artık Türklerle yeni bir savaş istemiyordu. Ancak bunun için öncelikle İngiltere'nin akılcı ve serinkanlı davranmasının sağlanması, diğer yandan Mustafa Kemal'in Boğazlar yönünde başlattığı ileri harekâtı durdurması konusunda ikna edilmesi gerekiyordu. Dolayısıyla Poincaré, gerek Pellé'yi İzmir'e Mustafa Kemal'in ayağına göndererek gerekse gecikmeden Fransız Hükümeti'nin İngiltere'ye karşı tepkisini diplomatik kanallarla ileterek bunları sağlamaya çalışıyordu.

İngiliz Başbakanı'nın Boğazları savunmak için dominyonlarından ve Balkan Devletleri'nden yardım istemesi, Fransız Hükümeti'nin yanı sıra olayları dikkatle izleyen Fransız basınında da şiddetle tepki göstermesine neden olmuştu. Dolayısıyla kamuoyu baskısı, Fransız Hükümeti'nin Lloyd George'un tehlikeli girişimleri konusundaki görüşlerini ivedilikle İngiltere'ye bildirmesinde etken oluyordu.³⁵

Sonuçta Mustafa Kemal'in Doğu Trakya'yı kurtarmak konusundaki kararlılığının yanı sıra Fransız kamuoyunun baskısını göz ardı etmeyen ve Türklerle savaşa girmenin bedelini Fransa'nın bölgedeki çıkarları açısından değerlendiren Başbakan Poincaré'nin akılcı politikası doğrultusunda Fransızlar, Çanakkale'den askerlerini çekiyor ve buradaki Fransız kıtası Rumeli yakasına geçiyordu.

Poincaré'nin İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé'ye verdiği talimat doğrultusunda ³⁶ 19 Eylül'de Fransız kıtası Çanakkale'den çekilirken, aynı tarihte İtalyanlar da buradaki askerlerini çektiler.³⁷ Türk Ordusu'nun Boğazlar'a doğru ilerleyişi ise, 18 Eylül'de gerçekleşen Pellé-Mustafa Kemal görüşmesinden sonra da devam etti ve 20 Eylül'de Türk süvarileri Çanakkale'ye iyice yaklaştılar.³⁸

20 Eylül'de yaşanan bir başka gelişme de, Fransa Başbakanı Poincaré, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon ve İtalya'nın Paris Büyükelçisi Kont Sforza arasında Paris'te başlayan görüşmelerdi. Bu görüşmelerde, Poincaré, barışı sağlamak için tek çözüm yolunun "Mustafa Kemal'e kayıtsız şartsız Trakya ve Edirne'yi teklif ederek işe başlamak" olduğunu söyledi; Ancak Lord Curzon Poincaré'nin bu önerisini reddetti.³⁹ Curzon'un bütün amacı Türklerin Trakya'ya dönmesini engellemekti, fakat

³⁴ MAE, *Série E Levant Turquie*, Vol. 177, "Poincaré'nin Londra, Roma, Washington büyükelçilerine 18.9.1922 tarihli telgrafı", s. 115-119.

³⁵ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, TTK, Ankara, 1988, s.294-295.

³⁶ A.g.e., s. 295-296.

³⁷ Jaeschke, a.g.e., s. 195.

³⁸ Tansel, a.g.e., C IV, s. 201.

³⁹ A.g.e., s. 201-202.

bunda başarı sağlayamıyordu.⁴⁰ Paris görüşmeleri sonunda ortaya çıkan ve Ankara'ya gönderilen 23 Eylül 1922 tarihli İtilaf Devletleri notasında ise, Venedik ya da başka bir şehirde toplanacak barış konferansına Türk delegelerin katılıp katılamayacağı sorularak, barış görüşmeleri sırasında Boğazlar'daki tarafsız bölgelere Türk askerlerinin gönderilmemesi koşuluyla Edirne ile birlikte Meriç'e kadar Trakya'nın Türkiye'ye bırakılmasına olumlu gözle bakılacağı bildiriliyordu. Ayrıca konferansın toplanmasından önce Yunan birliklerinin İtilaf Devletleri komutanlarınca çizilecek bir hattın gerisine çekilmeleri için İtilaf Devletleri'nin nüfuzlarını kullanacaklarına dair söz veriliyor ve bu hattın belirlenmesi için Mudanya'da ya da İzmit'te bir toplantı yapılması öneriliyordu.⁴¹

İtilaf Devletleri bu notayı 24 Eylül'de Ankara'ya gönderdiler. Bu notanın Türklerin eline geçmesinden bir gün önce ise Türk süvarileri Müttefikler tarafından tarafsız bölge olarak kabul edilen yerlere girmiş, hatta bir İngiliz süvari birliğiyle karşı karşıya gelmelerine karşın onlarla çarpışmak istememişlerdi. Bu sırada çevrede başka Türk süvari birliklerini de gören İngilizler Erenköy'e çekilmişler, ancak Türk süvarileri bir süre sonra Çanakkale'nin 15 km güneyindeki Erenköy'ü işgal etmişlerdi. Türk birlikleri, 25 Eylül'de artık İngilizlerin Çanakkale'deki tel örgülerine yaklaşmışlardı. Bunun üzerine İstanbul'daki Müttefik Kuvvetler Komutanı General Harington 26 Eylül'de Mustafa Kemal'e bir telgraf göndererek "Türk süvarilerinin tarafsız bölge olarak kabul ettikleri kısımdan çekilmesini" istemiş, Mustafa Kemal de verdiği cevapta "böyle bir bölge tanımadığını, Türk birliklerinin hareketinin yenik Yunan ordusunu takipten başka bir şey olmadığını" bildirmişti.⁴²

29 Eylül'de ise, Mustafa Kemal'in deyişiyle temel olarak savaşın durdurulmasının yanı sıra konferans ve barış ile ilgili iki sorunu kapsayan 23 Eylül 1922 tarihli İtilaf Devletleri notasına TBMM Hükümeti tarafından cevap verildi. Bu cevapta, İzmir'de Franklin Bouillon'un İtilaf Devletleri adına verdiği güvenceye ve adil bir barışın sağlanması için ivedilikle görüşmelere başlanacağına güvenilerek İstanbul ve Çanakkale Boğazları yönündeki askerî harekâtın durdurulduğu, ancak Edirne dâhil Meriç'in batısına kadar tüm Trakya'nın hemen boşaltılarak TBMM Hükümeti'ne geri verilmesi gerektiği, bunun yanı sıra Mudanya'da bir generaller konferansının toplanmasının kabul edildiği bildirildi ve konferans tarihi olarak 3 Ekim önerildi.⁴³ 4 Ekim 1922'de ise TBMM Hükümeti olarak daha ayrıntılı bir cevap verilerek barış konferansının 20 Ekim 1922 tarihinde İzmir'de toplanması önerilecekti.⁴⁴

İşte Mustafa Kemal'in gerek Boğazlar yönündeki askerî harekâtı durdurmasında gerekse barış konferansından önce Yunan birliklerinin çekileceği

⁴⁰ Sonyel, a.g.e., C II, s.274.

⁴¹ **Nutuk-Söylev**, C II, s.905. Notanın ayrıntılı metni için bkz. Reşat Sagay, **XIX. ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1972, s. 220-221.

⁴² Tansel, a.g.e., C IV, s.203-206; Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, 2. B., TTK, Ankara, 1988, s. 349-350.

⁴³ **Nutuk-Söylev**, C II, s.905; Foreign Office (İngiliz Ulusal Arşivleri-Dışişleri Bakanlığı, FO) 371/7899/ E 10481/27/44 Londra'daki Fransız Büyükelçisi Saint Aulaire'den İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a 02.10.1922 tarihli gizli yazı ve ekinde Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'in 29.9.1922'de Paris Konferansı Başkanı Poincaré'ye gönderdiği Ankara Hükümeti'nin cevabı; Tansel, a.g.e., C IV, s.209-210.

⁴⁴ **Nutuk-Söylev**, C II, s.905-907; Kocatürk, a.g.e., s.353;

hattın belirlenmesi amacıyla İtilaf Devletleri'nce önerilen Mudanya Konferansı'nı kabul etmesinde ve barış konferansına katılma kararı almasında Fransa'nın yadsınamaz önemde rolü vardı. Şöyle ki, gerek 28-29 Eylül 1922'de İzmir'de gerçekleşen Mustafa Kemal-Franklin Bouillon görüşmesi gerekse bu görüşme öncesi Fransa Başbakanı Poincaré'nin Bouillon'a gönderdiği 27-28 Eylül 1922 tarihli talimatlar Fransa'nın bu rolünü kanıtlayıcı niteliktedir.

Poincaré, 27 Eylül tarihli talimatında, Franklin Bouillon'dan Mustafa Kemal'i İtilaf Devletleri'nin düzenleyeceği konferansa katılmaya ikna etmesini ve ilk kez mağlup bir devletin savaşın galibi İtilaf Devletleri ile eşit şartlarda barış koşullarını tartışacağını ona hatırlatmasını istiyordu. Ayrıca 23 Eylül tarihli İtilaf Devletleri notasında Edirne'nin ve Meriç'e kadar bütün Doğu Trakya'nın şartlı olarak Türklere bırakılması yönünde söz verilmesinin Fransa'nın ısrarı üzerine gerçekleştiğini ve de İtilaf Devletleri'nin TBMM Hükümeti'ne böyle bir vaatte bulunması için Fransa'nın büyük çaba sarfettiğini Mustafa Kemal'e iyi anlatması gerektiğini bildiriyordu.⁴⁵

Fransız Başbakanı, 28 Eylül tarihli telgrafında ise, Franklin Bouillon'dan Mustafa Kemal'e herhangi bir çatışmaya fırsat vermemesi, özellikle tarafsız bölgeye riayet etmesi konusunda ısrar etmesini istiyor, ancak bu durumda İtilaf Devletleri yüksek komiserleri ile generallerinin Yunan Ordusu'nun Meriç'in batısına çekilmesini ve bölgenin müttefik görevliler aracılığıyla Türklere teslim edilmesini sağlayabileceklerini ona bildirmesi yönünde talimat veriyordu. Ayrıca Mudanya Konferansı'nın toplanmasını sağlamak için kendisinin de İngiliz ve İtalyan Hükümetleri nezdinde girişimde bulunarak onları yukarıdaki koşullar konusunda ikna etmeye çalıştığını Bouillon'a bildiriyordu. Poincaré'ye göre, Mudanya Konferansı uyuşmazlıklara son verecek ve çatışma nedenlerini ortadan kaldıracaktı. Bu nedenle konferansın en kısa sürede toplanması gerekiyordu. Dolayısıyla Mustafa Kemal'in İtilaf Devletleri'nin 23 Eylül tarihli notasına cevap vererek, TBMM Hükümeti'nin bu konferansa katılması son derece yararlı olacaktı.⁴⁶

Bu arada Poincaré'nin Mudanya Konferansı'nın ivedilikle toplanarak Yunan kuvvetlerinin Doğu Trakya'yı boşaltmasını ve Meriç'in batısına çekilmesini sağlamak amacıyla İngiliz ve İtalyan hükümetleri nezdinde girişimlerde bulunmasında, İstanbul'da görev yapan Fransız Yüksek Komiseri Pellé'den elde ettiği bilgilerin de rol oynadığını vurgulamak gerekir.⁴⁷

TBMM Hükümeti'nin İtilaf Devletleri'nin 23 Eylül tarihli notasına 29 Eylül'de cevap vermesinde etken olan İzmir'de gerçekleşen Mustafa Kemal-Franklin Bouillon

⁴⁵ MAE, *Série E Levant Turquie*, Vol. 177, "Poincaré'den Bouillon'a 27.9.1922 tarihli telgraf", s.169-172..

⁴⁶ *Château de Vincennes*, 7 N 3217, D.3, "Poincaré'den Bouillon'a 28.9.1922 tarihli telgraf".

⁴⁷ Pellé, 26 Eylül'de Poincaré'ye gönderdiği telgrafta, İstanbul'da 26 Eylül sabahı yapılan generaller toplantısında General Harington'un barış imzalanıncaya kadar Yunan birliklerinin Enez-Midye (Kıyıköy) hattına kadar çekilmelerini ve bu hattın sınır olmasını önerdiğini, bu önerinin İtalyan General Mombelli tarafından da desteklendiğini bildirmişti. Ancak Harington'un önerisinin kabul edilemeyeceğini, zira bu hattın Türkleri İtilaf Devletleri'nin Doğu Trakya'yı kendilerine bırakmak istemedikleri şeklinde düşünmeye iteceğini, hâlbuki hem Fransız Generali Charpy'nin hem de kendisinin Yunan birliklerinin Doğu Trakya'yı (en az Meriç'e kadar) hemen boşaltmaları gerektiği görüşünde olduklarını belirtmiş, buna gerekçe olarak da Yunan subay ve askerlerinin çekilmeden önce her şeyi yakıp yıkmaya niyetleri olduğunu açıkça söylediklerine ilişkin gerek Edirne'deki Fransız Konsolosu'ndan gelen raporları gerekse çeşitli yerlerden aldığı istihbaratı göstermişti. *Château de Vincennes*, 7 N 3217, D.3, "Pellé'den Poincaré'ye 26.9.1922 tarihli telgraf."

görüşmesi ise, Fransa Başbakanı'nın 27-28 Eylül'de gönderdiği talimatlarda hassasiyetle üzerinde durduğu konularda uzlaşma sağlanmasıyla sonuçlanacaktı.

Fransız Hükümeti tarafından İngiliz ve İtalyan hükümetlerinin de onayıyla Mustafa Kemal ile görüşmek üzere İzmir'e gönderilen⁴⁸ ve 28-29 Eylül'de tüm akşam ve gece boyunca dört saat süren görüşmelerine ilişkin Başbakan Poincaré'ye bilgi veren Bouillon'un aktardığına göre; Mustafa Kemal, Türkiye için yaptıklarından ötürü Fransa'ya ve Başbakan Poincaré'ye teşekkür etmiş, ancak kundakçılara, bozgunculara karşı kendisine garanti verilmediği takdirde 300.000 erini durduramayacağını açıkça söylemişti. Bunun üzerine kendisi Trakya'nın ivedilikle İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesini önermiş fakat Mustafa Kemal yalnızca Fransa'yı istediğini söylemiş, kendisi de müttefik devletler arasında kırınglıklara neden olmaması için onun bu isteğini reddetmişti. Bouillon'a göre, Doğu Trakya'nın Yunanlılar tarafından boşaltılmasının sağlanmasından sonra boşaltmayı takibeden 30 gün içinde bölge müttefik kurullar aracılığıyla (TBMM Hükümeti jandarmasının eşliğinde) Türk memurlara teslim edilmeli, Türk birlikleri ise ancak barış antlaşması yürürlüğe girdikten sonra Trakya'ya girmeliydi. Mustafa Kemal'le yaptıkları görüşmede ele alınan temel konuları Poincaré'ye aktarırken barışın sağlanması için Mustafa Kemal'in bireysel eylem ve çabalarına güvendiğini de açıkça belirten Bouillon'un kişisel görüşü ise, ilk önce askerlerin durdurulması ve Trakya'nın boşaltılması gerektiği yönündeydi.⁴⁹

Sonuçta, Franklin Bouillon, İzmir'de yaptıkları görüşmeler sonunda Mustafa Kemal'i İngilizlerin çıkarma ve tahkimat işlemlerine son vermeleri şartıyla Türk Ordusu'nun ilerlemesini durdurmaya ikna etti; diğer yandan Mustafa Kemal, Mudanya'da yapılacak generaller konferansına Türkiye'nin katılmasını ve konferansın 3 Ekim'de toplanmasını kabul etti.⁵⁰

Mustafa Kemal'in barışı gerçekten arzu ettiğini gören ve de İzmir'de yaptıkları görüşmede isteklerinin yerine getirileceği konusunda onu ikna eden Franklin Bouillon, Fransız Başbakanı'ndan da İtilaf Devletleri nezdinde girişimde bulunarak İzmir'de Mustafa Kemal'le uzlaştıkları konulara onların da onay vermelerini sağlamasını talep etti. Bouillon'a göre bu sağlanmadığı takdirde tüm barış ümitleri boşa çıkacaktı.⁵¹

⁴⁸ **Nutuk-Söylev**, C II, s.905. Kocatürk, **a.g.e.**, s. 351; Jaeschke, **a.g.e.**, s.197. Bouillon o sırada İzmir'de bulunan TBMM Hükümeti Başkanı Rauf (Orbay) ve Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Beyler ile de görüştü. Görüşmelere, Bouillon'un İtilaf Devletleri adına Mustafa Kemal'e yaptığı başvurunun TBMM Hükümeti'ne yapılmış gibi olduğuna karar verilerek başlandı. Barış konferansında Türk isteklerinin kabul edileceği görüşünü taşıyan Bouillon'a göre Türklerin kuvvete başvurmaması ve tarafsız bölgeye girmemesi gerekiyordu. Tansel, **a.g.e.**, C IV, s. 209.

⁴⁹ **Château de Vincennes**, 7 N 3217, D.3, "Bouillon'dan Poincaré'ye 29.9.1922 tarihli telgraf"; **FO** 371/7897/ E 10269/27/44 "Londra'daki Fransız Büyükelçisi Saint Aulaire'den İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a 30.9.1922 tarihli gizli yazı ve ekinde F. Bouillon'un Poincaré'ye gönderdiği 29.9.1922 tarihli telgraf."

⁵⁰ **FO** 371/7897/ E 10313/27/44 "Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Lord Hardinge'den İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a 01.10.1922 tarihli gizli yazı ve 2 numaralı ekinde F. Bouillon'un Poincaré'ye gönderdiği 29.9.1922 tarihli ikinci telgraf."

⁵¹ **FO** 371/7897/ E 10313/27/44 "Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Lord Hardinge'den İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a 01.10.1922 tarihli gizli yazı ve 2 numaralı ekinde F. Bouillon'un Poincaré'ye gönderdiği 29.9.1922 tarihli ikinci telgraf."

Hâlbuki Başbakan Poincaré, daha Bouillon kendisine bu talebi iletmeden önce girişimlerini başlatmıştı. İzmir’de 28 Eylül 1922 akşamı başlayan Mustafa Kemal-Franklin Bouillon görüşmesi henüz tamamlanmadan ve de Mustafa Kemal’in Mudanya Konferansı’nı kabul edip etmeyeceği belli olmadan İngiliz ve İtalyan Hükümetleri nezdinde girişimlerini başlatmıştı. Şöyle ki, Mudanya Konferansı’nda İngiliz General Harington ile İtalyan General Mombelli’nin Yunan ordusunun Meriç’e kadar çekilmesini, sivil yönetimin Türklere devredilmesini ve boşaltmanın müttefiklerin denetiminde yapılmasını önermeleri için hükümetlerinden talimat almalarını sağlamak amacıyla bu girişimlerde bulunmuştu.⁵² Kısacası Poincaré’nin İngiliz ve İtalyan askerî temsilcilerinin Mudanya Konferansı’nda izlemeleri gereken politikaya ilişkin önerilerde bulunmasını, sadece Mudanya görüşmelerini Fransız görüşleri doğrultusunda yönlendirme çabası olarak değil, aynı zamanda Fransa’nın konferansta TBMM Hükümeti ile İtilaf Devletleri arasında arabuluculuk rolünü üstleneceğinin de bir işareti olarak değerlendirmek mümkündür.

Mudanya Konferansı ve Fransa

Başbakan Poincaré’nin Franklin Bouillon’a söylediği gibi, İtilaf Devletleri tarafından Mustafa Kemal’e gönderilen 23 Eylül tarihli notada barış görüşmeleri sırasında Meriç’e kadar bütün Doğu Trakya’nın şartlı olarak Türk tarafına bırakılacağı yönünde söz verilmesi Fransa’nın ısrarı üzerine gerçekleşmişti. Diğer yandan Mustafa Kemal’in İngilizlerin çıkarma ve tahkimat işlemlerine son vermeleri şartıyla Türk Ordusu’nun ilerlemesini durdurma ve Mudanya’da yapılacak konferansa katılma kararı almasında yine Fransa’nın önemli rolü vardı. Sonuçta, İtilaf Devletleri’nin isteği üzerine Ankara ile yapılacak ateşkes konferansının gerçekleşmesinde arabuluculuk rolünü üstlenen Fransa bu misyonunu başarıyla tamamlamıştı. Ne var ki, Fransızlar bununla yetinmeyerek daha Mudanya Konferansı toplanmadan önce müttefikleri nezdinde girişimde bulunarak İtilaf Devletleri temsilcilerinin Mudanya Konferansı’nda izleyecekleri politika konusunda yönlendirme yaptılar. Fransa’nın savunduğu resmi görüşe göre, Yunan birlikleri en az Meriç’e kadar çekilmeli, Türklere söz verilen tüm topraklar kontrollü bir şekilde, ivedilikle boşaltılarak sivil yönetim Türklere devredilmeliydi. Güvenlik ise müttefik birlik ve subaylarının denetiminde Türk jandarması tarafından sağlanmalıydı.

İşte İngiltere ve İtalya’ya Mudanya Konferansı’na yönelik Fransız önerilerinin iletilmesinden ve İzmir’deki Franklin Bouillon-Mustafa Kemal görüşmesinden hemen sonra, 29 Eylül’de TBMM Hükümeti tarafından İtilaf Devletleri’nin notasına verilen cevap doğrultusunda 3 Ekim 1922’de Mudanya Konferansı toplandı. Konferans’ta Türkiye’yi Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa temsil ederken, İngiltere, Fransa ve İtalya İstanbul’daki işgal kuvvetleri komutanları tarafından temsil ediliyordu. İngiltere’yi General Harington, Fransa’yı General Charpy, İtalya’yı General Mombelli temsil ediyordu. General Mazarakis ve Albay Sarıyanis’ten oluşan Yunan heyeti ise, Mudanya’ya gelmekle birlikte konferansa katılmayarak bir gemide beklemeyi tercih etmişti. Resmi bir sıfatı bulunmamakla birlikte Franklin Bouillon da izleyici veya gözlemci olarak Mudanya Konferansı’na katılmıştı. Konferansa İsmet Paşa başkanlık ederken, General Harington da İtilaf Devletleri adına görüşmeleri

⁵² Château de Vincennes, 7 N 3217, D.3, “Poincaré’den Pellé’ye 28.9.1922 tarihli telgraf.”

yönetiyordu.⁵³ Konferansın başlıca konusunu ise, Doğu Trakya'nın Yunan kuvvetleri tarafından boşaltılarak Türklere bırakılması ve barış antlaşmasının imzalanmasına kadar Boğazlar ve İstanbul'un tabi olacağı hükümlerin saptanması oluşturunuyordu.⁵⁴

Konferansın ilk üç gününde Trakya sorunu tartışıldı. İsmet Paşa'ya göre, Mudanya Konferansı'nın toplanmasıyla askerî harekât durmuştu, ancak bu durumun uzun süre böyle devam etmemesi, dolayısıyla düşman kuvvetlerinin yeniden zaman kazanmasına ve hazırlık yapmasına olanak sağlamamak gerekiyordu. Bundan ötürü bir an önce Meriç'e kadar tüm Trakya Yunanlılar tarafından boşaltılmalıydı. Müttefik generalleri, Trakya'nın Yunanlılar tarafından tahliye edilmesini prensip olarak kabul ettiler, ancak Trakya'nın Yunanlılarca boşaltılmasından sonra Türk yönetimine teslim edilmesine yanaşmayarak, barış yapıncaya kadar Trakya'nın İtilaf kuvvetlerinin işgali altında bulunması gerektiği tezini savundular. Bununla birlikte İsmet Paşa'ya göre İtalyan ve Fransız delegeleri daha uzlaşmacı görünüyordular. Ne var ki, General Harrington, Trakya'nın boşaltılmasından sonra Türklere teslim edilmesi konusunda talimat almadığı gerekçesiyle direniyor ve görüşmeleri müttefikleri adına yönettiği için esas olarak o konuşuyordu.⁵⁵ Konferans'ın gergin bir hava içine girdiği aşamada ise İsmet Paşa Franklin Bouillon ile özel bir görüşme yaptı. Bouillon, İsmet Paşa'ya, konferansta harekâta tekrar başlanacağını söylenebileceğini, fakat bunun asla yapılmamasını öneriyor, ayrıca kendisinin de bunu asla onaylamayacağını belirtiyordu. Diğer yandan İngilizlerin aslında konferansın kesilmesini istemediklerini, ancak yetkileri yetmediği için direndiklerini açıkça söylüyordu.⁵⁶

Konferansın bu aşamasında Mustafa Kemal tarafından Türk delegesine bir talimat gönderildi. Bu talimatta; Yunan ordusu ve yönetiminin Edirne kentinin bütünüyle batısına çekilmesi gerektiği, Trakya'nın boşaltılmasına derhal başlanması ve en geç otuz gün içinde teslim edilmesi, teslim edilen her noktadan İtilaf komisyonları ve kıtalarının hemen çekilmeleri ve otuz gün sonunda bütün Trakya'yı terk etmeleri, bununla birlikte Trakya'nın yalnızca Yunanlılar tarafından boşaltılmasının yeterli olmadığı, boşaltmadan sonra orada Türk yönetiminin kurulmasının şart olduğu, diğer yandan Yunanlılar tarafından boşaltıldıktan sonra Trakya'nın İtilaf Devletleri'nin işgal ve denetimi altında kalmasına gerek olmadığı, ayrıca Doğu Trakya'nın Fransızlar tarafından da işgal edilmesinin söz konusu olmadığı, ancak Doğu Trakya ile Yunan ordusu arasında Batı Trakya'nın veya bir

⁵³ İsmet İnönü, **Hatıralar**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 27-28. Fransa'nın Londra Büyükelçisi Saint Aulaire konferansın toplanmasından bir gün önce Paris'e gönderdiği telgrafta, Lord Curzon'un kendisine F. Bouillon'un "misyon"undan iyi sonuçlar beklediğini söylediğini yazmıştı. **MAE, Série E Levant Turquie**, Vol. 177, "Saint Aulaire'den Fransız Dışişleri Bakanlığına 02.10.1922 tarihli telgraf", s. 196. İngiliz, Fransız ve İtalyan hükümetleri, 13 Mayıs 1921'de, TBMM'nin Boğazlara yönelik eylemlerini engelleyebilmek amacıyla İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın yakın çevresini tarafsız bölge olarak belirlemişlerdi. Özellikle İstanbul ve Boğazlar bölgesindeki çıkarlarını güvence altına almak amacıyla belirledikleri tarafsız bölge fiilen Harrington'ın yetki alanı içerisinde bulunuyordu. Abdurrahman Bozkurt, "General Harrington (1872- 1940)", **Atatürk Ansiklopedisi**, 3 Mart 2022, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2020, www.ataturkansiklopedisi.gov.tr (Erişim Tarihi: 21.07.2022/19.00).

⁵⁴ Tansel, **a.g.e.**, C IV, s. 212.

⁵⁵ İnönü, **a.g.e.**, s. 31

⁵⁶ İnönü, **a.g.e.**, s. 32; Ali Türkgeldi, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1948, s. 164.

kısımının Fransızlar tarafından işgalinin güvenlik açısından gerekli olduğu bildiriliyordu.⁵⁷

Ne var ki, İsmet Paşa tarafından dile getirilen Türk önerileri nedeniyle 5 Ekim’de konferans bir çıkmaza girecekti. General Harrington, Türk isteklerini, daha önce Türklere Trakya’da 1914 sınırının sağlanacağı yönünde söz veren, Mudanya’da ise Türklerle İtilaf Devletleri generalleri arasında arabuluculuk rolünü üstlenen ve generalleri konferansta siyasi konuları görüşmeye zorlayan Fransız Senatörü Franklin Bouillon’un düzenlerine dayandırılıyordu.⁵⁸ Sonuçta General Harrington Türk önerilerine şiddetle karşı çıkarken, General Mombelli kararsız kaldı ve hükümetinden talimat alması gerektiğini öne sürdü. General Charpy ise Trakya’nın TBMM Hükümeti’ne teslim edilmesini kabul ederek müttefik dayanışmasını bozmuş oldu.⁵⁹ Dolayısıyla konferansta uzlaşma sağlanamayınca, Müttefik generalleri hükümetlerinden yeni talimat istemek amacıyla 5 Ekim’de İstanbul’a döndüler.⁶⁰

6 Ekim’e gelindiğinde General Mombelli hükümetinden talimat almış ve İtalyan Hükümeti Türk isteklerini kabul etmişti. General Harrington ise, hükümetinden henüz talimat almadığı gerekçesiyle yine konferansın ertesi güne ertelenmesini talep etti. 6 Ekim’de cereyan eden bir başka gelişme de, Mustafa Kemal’in Türk delegesine üst üste iki talimat göndermesi oldu. Birincisinde, Yunanlıların Edirne ve Meriç’in batısına çekilmelerinin şart olduğu, buna karşılık olarak barış yapılmıncaya kadar TBMM Hükümeti’nin Trakya’ya “asayiş ve inzibat” kuvvetlerinden başka kuvvet geçirmemeyi kabul edeceği, ayrıca konferansta Türk istekleri prensipte kabul edilmediği takdirde harekâtın durdurulması hakkında İsmet Paşa’ya verilen yetkinin 6 Ekim öğleden sonra saat 6’dan itibaren kaldırılacağı bildiriliyordu. İkinci talimatta ise, konferansta Trakya’nın İzmir’de saptanan esaslar çerçevesinde TBMM Hükümeti’ne teslimi kabul edilmediği takdirde 6/7 Ekim’de İstanbul üzerine harekete geçilmesi yönünde emir veriliyordu. İsmet Paşa, Başkomutan’dan gelen bu talimat doğrultusunda, Mudanya Konferansı’nın kesilmesi ihtimalinden söz ederek 1. ve 2. Ordulara, Marmara bölgesinin daha güneyinde kalan birliklerini Kocaeli ve Çanakkale bölgesine doğru harekete geçirmeleri emrini verdi.⁶¹

İsmet Paşa’nın Türk ordularına harekete geçme emri vermesine ilk tepki Fransızlardan geldi. Pellé ve Franklin Bouillon, “Aman yapmayın” diyorlardı. Aslında henüz Çanakkale önündeki Türk kıtaları harekete geçirilmemişti; yalnızca gerideki kuvvetler ileriye yanaştırılıyordu.⁶² Pellé, 6 Ekim’de İsmet Paşa aracılığıyla Mustafa Kemal’e bir telgraf göndererek Türklerce kabul edilebilecek bir çözüm yolunun bulunması için aracılık önerisinde bulundu, Mustafa Kemal ise bu önerinin kesin sonucunu sabırsızlıkla beklediğini bildirdi. Yine aynı tarihte Franklin Bouillon, İsmet Paşa’ya bir telgraf göndererek hemen Mudanya’ya hareket edeceğini, oraya gelinceye kadar uzlaşmalarda hiçbir değişiklik yapılmamasını rica etti, ayrıca Mustafa Kemal’den de konferans memnuniyet verici bir sonuca ulaşmadığı takdirde

⁵⁷ İnönü, *a.g.e.*, s. 32-33; Türkgeldi, *a.g.e.*, s. 164-165; Sonyel, C II, s. 282-283.

⁵⁸ Sonyel, *a.g.e.*, C II, s. 282-284.

⁵⁹ Sonyel, *a.g.e.*, C II, s. 284; Şerafettin Turan, *İsmet İnönü: Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 39.

⁶⁰ Sonyel, *a.g.e.*, C II, s. 284.

⁶¹ İnönü, *a.g.e.*, s. 33-34.

⁶² *A.g.e.*, s. 34.

kendisine kişisel görüşlerinin yanı sıra Fransa'nın dostça tavsiyelerini sunmasına izin vermesini istedi. Mustafa Kemal ise, aynı gün Franklin Bouillon'a cevap verdi ve dostça arabuluculuğuna güvenerek harekâta başlamak konusunda verdiği emrin ertelenmesini İsmet Paşa'dan istediğini bildirdi.⁶³

Bu gelişmelerden bir gün sonra, 7 Ekim'de, Başbakan Poincaré, Franklin Bouillon'a bir telgraf göndererek Türklerle ilişkisinde dikkatli olmasını zira Lord Curzon'un kendisinden (Bouillon'dan) endişe ettiğini ve Kemalist direnişi cesaretlendirdiğini açıkça söylediğini bildirdi. Ayrıca Türklerin Fransa'yı sürekli her tür taleplerinin savunucusu olarak görmelerinin de önüne geçmesini Bouillon'dan istedi.⁶⁴

Konferansın 7 Ekim tarihli toplantısında ise, General Harrington, Paris'e gittiği için Lord Curzon'la görüşemediğini söyleyerek konferansın ertelenmesini istedi. Sonuçta 9 Ekim'e kadar Mudanya'da toplantı yapılamadı.⁶⁵

Bu arada Paris'te Başbakan Poincaré'nin başkanlığında toplanan İtilaf Devletleri temsilcileri 7 Ekim'de Türk önerilerine verilecek yanıtı hazırlamışlardı.⁶⁶ Franklin Bouillon'un tutumunu protesto etmek, Poincaré'nin politikasını öğrenmek ve müttefiklerarası dayanışmayı yeniden sağlamak amacıyla 6 Ekim'de Paris'e gelen Lord Curzon'a burada hem Fransızlar hem İtalyanlar Türklerle savaşmak istemediklerini açıkça söylemişlerdi. Ayrıca Poincaré'nin Doğu Trakya'nın 15 günde boşaltılmasını istemesine karşın Lord Curzon 30 günde boşaltılmasında direnip General Harrington'u Mudanya Konferansı'na geri göndermemekle tehdit edince, Fransa başbakanı, Türkleri müttefiklerce hazırlanan formülü kabul etmeleri konusunda ikna etmeyi üstlenmişti.⁶⁷ Bu formüle göre, Doğu Trakya Yunanistan tarafından en kısa sürede boşaltılacak, boşaltılacak bölgeler boşaltmadan itibaren bir ay süre ile İtilaf kuvvetleri tarafından işgal edilecek ve bu süre içinde Ankara'nın mülki memur ve jandarmasına devredilecek ve konferans sırasında İtilaf Devletleri tarafsız bölge ile Meriç'in sağ kıyısında bazı noktaları işgal edecekti. Lord Curzon ise, 6/7 Ekim gecesi ve ertesi gün Fransa Başbakanı Poincaré ve İtalya Maslahatgüzarı Galli ile yaptığı görüşmeler sonucunda bu formülü kabul etmişti. Böylece Trakya'nın teslimine ilişkin Türk önerileri kabul edilerek savaş tehlikesi de ortadan kaldırılmış oluyordu.⁶⁸

Paris'te bulunan formüle ilişkin 7 Ekim'de İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'a bilgi veren Lord Curzon, General Harrington'un Mudanya'ya dönebileceği, ancak Türklere daha fazla ödün verilmemesi gerektiği yönünde talimat verdi. 9 Ekim'de ise İtilaf Devletleri generalleri Türk ve Yunan temsilcilerine ayrı ayrı son bir protokol taslağı sundular.⁶⁹

İsmet Paşa, kendisine sunulan bu protokol taslağının günlerdir generallerle tartıştıkları projeden farklı olduğunu görerek, General Harrington tarafından Türklere bırakılacağı söylenen Karaağaç'ın taslakta yer almamasına, bunun yanı sıra Trakya'nın Türklere teslimi için Türk tarafınca öngörülen 30 günlük sürenin 45 güne

⁶³ Türkgeldi, a.g.e., s. 169.

⁶⁴ MAE, *Série E Levant Turquie*, Vol. 177, "Poincaré'den Bouillon'a 07.10.1922 tarihli telgraf", s. 209.

⁶⁵ İnönü, a.g.e., s. 34.

⁶⁶ Sagay, a.g.e., s. 222.

⁶⁷ Sonyel, a.g.e., C II, s. 285.

⁶⁸ Türkgeldi, a.g.e., s. 170.

⁶⁹ Sonyel, a.g.e., C II, s. 285-286.

çıkarılmasına itiraz etti. Bunun üzerine Harrington “Bu verebileceğimiz son haddir” yanıtını verdi, İsmet Paşa da hükümetinden talimat almak zorunda olduğunu belirterek konferansın ertesi güne ertelenmesini istedi. İsmet Paşa, konferansın başından itibaren yaptığı konuşmalar vs. sırasında hal ve hareketleriyle kendisine hak veren Fransız ve İtalyan generallerin sonunda Harrington’ın konferanstaki yönlendirmesini benimseyerek aralarında birlik olduğu izlenimi vermek istediklerini görüyordu. Ayrıca kendisinin projeyi tartışmasız kabul etmesi için General Harrington’ı sürekli desteklediklerini gözlemliyordu. Öyle ki, Franklin Bouillon dahi projeyi kabul etmesi için kendisine sürekli telkinlerde bulunuyordu.⁷⁰ Hatta Franklin Bouillon bununla yetinmeyerek, 9 Ekim’de önerdikleri proje taslağının kabul edilmesinde etkili olacağı düşüncesiyle Mustafa Kemal’e özel bir telgraf göndererek O’ndan bir dost, bir Fransız olarak ateşkesi düzenleyen bu projeyi kabul etmesini istedi.⁷¹ Ancak Mustafa Kemal, 10 Ekim’de Franklin Bouillon’a verdiği yanıtta, dostça duygularından ötürü ona teşekkür etti, bununla birlikte Fransız dostlarının Türkiye’nin açık haklarından fedakârlık etmesini isteyen davranışlarını anlamakta güçlük çektiğini ve dostluğun gereğinin yapılmasını onlardan beklediğini belirtti. Bu telgrafın üzerine bir hayli telaşlanan Bouillon, aynı gün Mustafa Kemal’e ikinci bir telgraf gönderdi ve hareket tarzını kesinlikle değiştirmediklerini, Türkiye’ye karşı adil davranılmasını ve dünyada barışın devamını arzu ettiğini, Fransa’nın da bu yönde hareket ettiğini ve ateşkesin daha fazla gecikmesini önlemek için Mustafa Kemal’in yüksek siyasi düşüncelerine güvendiğini bildirerek, gerek kendisinin gerek Fransız Hükümeti’nin Türklerin haklarına karşı olmadıklarını ifade etti.⁷²

Türk delegesinin isteği üzerine konferansa ara verilince 10 Ekim’de İstanbul’a dönen İtilaf Devletleri generalleri ise, burada son bir toplantı yaparak protokolü imzalamamaları durumunda Türklere nasıl bir ultimatom verilmesi gerektiğini tartıştılar. Ancak Fransız ve İtalyan temsilcileri Türklere ultimatom verilmesine itiraz ettiler ve Türklere savaşmayacaklarını bir kez daha hatırlattılar. Sonuçta General Harrington’ın çağrısıyla konferans 10 Ekim gecesi son kez toplandı. Müttefik generallerin önerdikleri projede istenilen noktaların sağlanması amacıyla gereken çabanın gösterilmesinden sonra konferansı kesintiye uğratmayarak ateşkesi imzalaması yönünde Başkomutan’dan talimat alan Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, çetin tartışmalardan sonra İngilizlerin daha fazla ödün vermeyeceğini anladı ve Mudanya Mütarekesi 11 Ekim 1922’de İsmet Paşa ile İtilaf Devletleri temsilcileri tarafından imzalandı.⁷³

İsmet Paşa, anılarında konferansın son safhasında mütarekenin nasıl başarıldığını ve içeriğini şöyle özetliyordu:

⁷⁰ İnönü, a.g.e., s. 35-36.

⁷¹ Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, 4. Kitap, İstiklal Harbinin Son Safhası**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s. 134. İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa’ya bir telgraf göndererek Bouillon’un bu telgrafına yanıt verirken projenin kabulü konusunda ümit vermemesini rica etmiş, çünkü elde edilmesi gerekli ve mümkün maddelerin bulunduğunu, dolayısıyla projenin kabul edileceğini hissettikleri takdirde kesin olarak karşı çıkacaklarını bildirmişti. **Türk İstiklal Harbi, II.Cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, 4. Kitap**, s.135.

⁷² A.g.e., s. 135-136.

⁷³ Sonyel, a.g.e., C II, s. 286, 288. Ayrıca bkz. **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1991, s. 497-498.

“...Anlaştığımız yerlerde mutabık kaldıktan sonra, anlaşılmadığımız hususlara bir noktada muvafakat ettim. Gece de sabaha kadar çalışarak lehimize mümkün olan neticeyi istihsal ettik.

Trakya’nın Yunanlılardan tahliyesi ile bize teslimi için teklif olunan 45 günlük müddet, tahliye için 15 güne indirildi. Ancak, bütün Trakya’nın bize teslimi, tahliyeden sonra 30 gün içinde tamamlanacaktı. Mukaveleye böyle hüküm konuldu. Müttefikler, başından beri ısrar ettiğimiz gibi Meriç’in sağ sahilini, Karaağaç da dâhil olmak üzere, kendi kıtaları ile işgal etmeye razı oldular. Trakya’ya geçireceğimiz jandarma miktarını 8000 olarak tespit ettik.

Çanakkale ve İstanbul bölgelerinde müttefik kıtaları halen bulundukları yerde kalacaklar. Bunu taahhüt ettiler. Bizim kıtaatımızın Çanakkale Boğazında hangi hattı geçemeyeceği tespit olundu. Kocaeli Yarımadasında, iki taraf kıtaları arasında bir boşluk bırakıldı. Burada tespit olunan hat, Darıca-Gebze-Şile hattıdır.

Mudanya Mütarekesinin esasları aşağı yukarı bunlardan ibaret.”⁷⁴

14 maddeden oluşan Mudanya Mütarekesi “Askersel Sözleşme” (Convention Militaire) başlığını taşıyordu.⁷⁵ Ancak Yunan delegeleri, sözleşmeyi imzalamaya yetkili olmadıklarını bildirerek Askersel Sözleşme’yi imzalamaktan kaçınmışlardı. General Harrington ise, Yunan delegelerin sözleşmeyi imzalamamalarının yürürlüğe girmesine engel olmayacağını, esasen mütarekenin uygulanmasının müttefiklere ait olduğunu açıklamıştı.⁷⁶ Harrington’un bu açıklamasından üç gün sonra, Yunan Hükümeti, Yunanistan’ın da sözleşmeye katıldığını Müttefik devletler aracılığıyla TBMM Hükümeti’ne bildiriyordu. Sözleşme 14/15 gece yarısından itibaren yürürlüğe giriyor, böylece Türk-Yunan Savaşı da sona eriyordu.⁷⁷

Çetin tartışmalardan sonra imzalanan Mudanya Mütarekesi hakkında İsmet İnönü şu değerlendirmeyi yapıyordu: “Mütarekenamenin imzalanması ile istediğimiz neticeyi almış bulunuyorduk. Tek silah atmadan Trakya bize teslim edilecekti.”⁷⁸

Türk-Yunan savaşını sona erdiren Mudanya Mütarekesi Fransız kamuoyunca memnuniyetle karşılandı. Fransız kamuoyu bunu “Fransız politikasının başarısı” olarak değerlendiriyordu. Ayrıca, Briand’ın ve Franklin Bouillon’un başlattığı Türklerle uzlaşma politikasının Türklerin gözünde Fransa’nın prestijini artırdığını,

⁷⁴ İnönü, a.g.e., s. 36.

⁷⁵ İnönü’nün anılarında söz ettiği hükümlerin dışında Mudanya Mütarekesi’nin önemli bazı maddeleri şöyleydi: Yunanlı memur ve jandarmaların tamamıyla çekilip yönetimin Türklere devredilmesi Doğu Trakya’nın Yunan kuvvetlerince boşaltılmasından sonra 30 gün içinde tamamlanacak, boşaltma ve devir işlerini denetlemek üzere yedi taburluk bir müttefik birliği görevlendirilecekti. Meriç’in sağ sahili ve Karaağaç, barış antlaşmasının imzalanmasına kadar Müttefiklerin işgali altında kalacaktı. Türk kuvvetleri barış antlaşması yapıncaya kadar Çanakkale Boğazı ile İzmit yöresinde belirlenen hattı geçemeyecekler ve Doğu Trakya’ya Türk silahlı kuvvetleri geçirilmeyecekti. Turan, a.g.e., s. 39. Mudanya Mütarekesi (Askersel Sözleşme)’nin ayrıntılı metni için bkz. Soysal, C I, s. 71-74.

⁷⁶ İnönü, a.g.e., s. 37; Soysal, a.g.e., s. 69.

⁷⁷ Askersel Sözleşme’nin 5. Maddesi uyarınca Doğu Trakya’nın boşaltılıp Türklere teslimi başlamış ve 25 Kasım 1922’de Edirne’de Türk yönetimi yerleşmiştir. Soysal, a.g.e., s.70. Yunan temsilcilerin konferansın yetkisi ve usulü konusunda bazı itirazlarda bulunarak mütarekeyi imzalamadan Mudanya’dan ayrılmasından sonra Lord Curzon tarafından sıkıştırılan Yunan Hükümeti, İstanbul’daki Yunan Yüksek Komiseri Simopulos kanalıyla mütarekeyi kabul ettiğini açıklamış ve 14 Ekim’de mütarekeyi kabul ettiğine dair resmi beyanname TBMM Hükümeti’nin resmi temsilcisi Hamit Bey’e bildiriliyordu. Sonyel, a.g.e., C II, s. 288; Türk İstiklal Harbi, II.Cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, 4. Kitap, s. 145.

⁷⁸ İnönü, a.g.e., s.37.

Fransa'nın Mudanya öncesi ara buluculuğunun bundan dolayı etkili olduğunu düşünüyordu. *L'Action Française*'de çıkan bir yazıda Mudanya Konferansı sürecinde Fransa'nın üstlendiği misyonun önemi şöyle anlatılıyordu: "Britanya hükümetinin arzuladığı gibi askerlerimiz, İngilizlerle beraber Çanakkale kapanında kısıp kalsalardı Fransa aracılık teşebbüsüne girişebilir miydi? Eğer Doğuda savaş önlenmişse herkes bunu Çanakkale'nin boşaltılmasına borçludur..."⁷⁹ Buna ilaveten Sèvres Antlaşması ile Türkiye'ye haksızlık yapıldığını düşünen Fransız kamuoyuna göre, Mudanya Mütarekesi ile elde edilen Türk zaferi Türkiye'ye yapılan haksızlığı da ortadan kaldırıyordu. Bu konuda *Le Temps* gazetesinin bir başyazısında şu değerlendirme yapıyordu: "Herşeyden önce Türk toprakları olan ve Türk nüfusun oturduğu Küçük-Asya ve Trakya'yı Yunanistan'a vermekle adaletle aykırı hareket edilmişti: Bir kez daha görüldüğü gibi, adalet, kendini bozanlardan müthiş bir şekilde öcünü alıyor..."⁸⁰

Mudanya Mütarekesi süreciyle yalnızca Fransız kamuoyu değil, İslam dünyası da yakından ilgileniyordu. Edirne'nin Türklere iadesi için gösterdiği çabadan ötürü Fransa'nın Müslüman sömürgelerinden Başbakan Poincaré'ye tebrik ve teşekkürler geliyordu.⁸¹

Görüldüğü üzere Fransa'nın Mudanya Mütarekesi sürecindeki katkısı tüm İslam dünyasının ilgisini çekerken, Fransız devlet adamları da Mustafa Kemal'in ve TBMM Hükümeti'nin Fransa'nın bu süreçteki arabuluculuğu hakkındaki düşünceleri ile yakından ilgileniyorlardı. Fransız devlet adamları, Ankara Anlaşması'nın uygulanmasıyla ilgilenmesi için Fransa'nın Suriye Yüksek Komiserliği'nin resmî görevlisi olarak Ankara'ya gönderilen, gerçekte istihbarat görevlisi gibi çalışan ve Mudanya Konferansı sırasında Türk siyasi çevrelerinin tepkilerini anlamak amacıyla Ankara'da kalan ve gönderdiği telgraflarla Fransız yetkililerini bilgilendiren Albay Mougin⁸² aracılığıyla gerek Mustafa Kemal'in gerekse Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'in İzmir'de Franklin Bouillon'la yaptıkları görüşmelerden memnun kaldıklarını öğreniyorlardı.⁸³

Albay Mougin'in aktardığı bilgilerin yanı sıra Mustafa Kemal de başta Franklin Bouillon olmak üzere Fransızların arabuluculuğundan duyduğu memnuniyeti gerek İzmir'de yaptığı görüşmelerde gerekse Mudanya Konferansı'nın en buhranlı dönemindeki yazışmalarında onlara açıkça ifade etmişti. 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması'nın hazırlık aşamalarında Ankara'da Mustafa Kemal'i yakından tanıma olanağı elde eden ve Mudanya Konferansı sürecinde üstlendiği arabuluculuk görevinde bu avantajdan etkin bir şekilde yararlanan, Ankara Anlaşması ile

⁷⁹ Akyüz, a.g.e., s. 297-299.

⁸⁰ A.g.e., s. 304-305.

⁸¹ Türkgeldi, a.g.e., s. 154. 26 Eylül 1922'de Hindistan Millî Kongresi'ne bağlı Bombay Taşra Komitesi'nin Başkanı, Fransız Cumhurbaşkanı Millerand'a gönderdiği telgrafta, Türk milliyetçilerinin davasına verdiği destekten ötürü Fransız halkını ve Fransız Hükümeti'ni tebrik ediyor, esasen bunun tüm Asya'nın davası olduğunu belirtiyordu. MAE, *Série E Levant Turquie*, Vol. 177, s. 168.

⁸² Paul Dumont, "A l'aube du rapprochement Franco-turc: le colonel Mougin", *La Turquie et la France à l'époque d'Atatürk*, Ass.pour le dev. des études turques, Paris, 1981, s. 75, 82.

⁸³ Mougin, Mudanya Konferansı toplanmadan önce gönderdiği 2 Ekim 1922 tarihli telgrafta, Mustafa Kemal'in İzmir'de Franklin Bouillon ile yaptığı görüşmeden çok memnun kaldığını, ayrıca Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'in de Bouillon'la yaptıkları görüşmede onun İtilaf Devletleri adına kendileri ile konuştuğunu, tatmin olduklarını ve kendilerine barışın elde edileceğini söylediğini bildirmişti. MAE, *Série E Levant Turquie*, Vol. 97, "Mougin'in telgrafını ileten Pellé'nin 8.10.1922 tarihli telgrafı", s. 191.

Mudanya Mütarekesi'nin mimarlarından Franklin Bouillon ise, Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra gönderdiği 11 Ekim 1922 tarihli telgrafta barışa yaptığı katkıdan ötürü O'na teşekkür ediyordu: "Ankara'da Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine. Size teşekkür ederim. Sulhü te'min eyliyen zât-ı devletlerinin ve Büyük Millet Meclisi'nin sayesinde memleketiniz dünya nazarında bir kat daha teâli etti..."⁸⁴

Mudanya Mütarekesi'nin Türkiye ve Fransa açısından kazanımlarının genel bir değerlendirmesi yapılacak olursa; 30 Ağustos Zaferi'nin kazanılmasının ardından İzmir'i geri aldıktan sonra Türk Ordusu'nun Boğazlar yönünde devam eden ileri harekâtını durdurması için kendisini ikna etmeye çalışan Fransızların karşısında büyük bir kararlılıkla Doğu Trakya kurtarılmadıkça Türk Ordusu'nun durdurulamayacağını, dolayısıyla barış görüşmeleri beklenmeden Edirne dâhil Meriç'in batısına kadar tüm Trakya'nın Yunanlılar tarafından hemen boşaltılarak TBMM Hükümeti'ne teslim edilmesi gerektiğini söyleyen bir Mustafa Kemal vardı. İşte Mustafa Kemal'in bu kararlılığının ve Mudanya Konferansı sürecinde izlediği akılcı politikanın sonucunda, 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması ile Anadolu'da işgal ettiği topraklardan çekilerek Türk-Fransız savaşını sonlandıran, ancak bölgedeki siyasi, ekonomik ve kültürel çıkarlarının yanı sıra kamuoyu baskısı gibi nedenlerle Türklerle yeni bir savaşa girmek istemeyen Fransa'nın barışçı çabalarının da katkısıyla Mudanya Mütarekesi imzalanmıştı. Böylece Anadolu'nun güneyinden sonra Trakya'da da barışın sağlanmasıyla Fransa'ya özellikle siyasi ve ekonomik açıdan arzuladığı huzur ve istikrar ortamının kapıları açılmış oluyordu. Dolayısıyla bu mütareke, Mudanya Konferansı sürecindeki arabuluculuk girişimleriyle barışa önemli katkıda bulunan Fransa'ya gerek Ankara Anlaşması ile elde ettiği kazanımları gerekse bölgedeki tarihsel çıkarlarını koruma ortamı sağlamış oluyordu.

Mudanya Mütarekesi, TBMM Hükümeti'nin 30 Ağustos zaferini diplomatik zaferle taçlandıran büyük bir siyasi başarıydı. Birinci Dünya Savaşı'nın galiplerinden İngiltere ve İtalya, TBMM Hükümeti ile bu mütarekeyi imzalayarak Fransa'dan sonra yeni Türk Devleti'ni hukuki olarak (de jure) tanımış oluyorlardı. Diğer yandan Türk isteklerinin hemen hemen hepsinin kabul edildiği Mudanya Mütarekesi ile Doğu Trakya İsmet İnönü'nün de ifade ettiği gibi "tek silah atmadan" geri alınıyor, böylece Trakya'da Misak-ı Milli hedeflerine ulaşılıyordu. Yeni Türk Devleti'nin bu topraklar üzerindeki kayıtsız şartsız egemenliği ise Lozan Barış Antlaşması ile sağlanacaktı. Dolayısıyla Mudanya Mütarekesi süreci, Türkiye'ye özgür ve bağımsız bir devlet olma niteliğini kazandıran Lozan Barış Antlaşması'nı hazırlayarak barışa açılan kapıyı aralamış oldu. Bunun da ötesinde Mudanya Mütarekesi, Franklin Bouillon'un Mudanya Konferansı sonrası gönderdiği teşekkür telgrafında vurguladığı gibi, barışı sağlayan Mustafa Kemal Atatürk ve TBMM sayesinde Türkiye'nin dünyanın gözünde saygınlığını artırarak Lozan Barış Konferansı'na güçlü bir şekilde katılmasında çok önemli rol oynadı.

KAYNAKÇA

Arşivler

Ministère des Affaires Etrangères (Fransız Dışişleri Bakanlığı, MAE)

⁸⁴ Tansel, a.g.e., C IV, s. 219; Türk İstiklal Harbi, II.Cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, 4. Kitap, s. 140.

Service Historique de l'Armée de Terre (Fransız Kara Kuvvetleri Arşivi, **Château de Vincennes**)

Foreign Office (İngiliz Ulusal Arşivleri-Dışışleri Bakanlığı, FO)

Resmi Yayınlar

Accord Turco- Français, İkdam Basımevi, İstanbul, 1923.

Kitaplar

Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, TTK, Ankara, 1988.

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk-Söylev**, C II, TTK, Ankara, 1984.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1991.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, TTK, Ankara 1973.

Brémond, E., **La Cilicie en 1919-1920**, Imprimerie Natioale, Paris, 1921.

Ener, Kasım **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi** Türkiye Kuvayı Milliye Mücahit ve Gazileri Cemiyeti Yayınları, Ankara, 1970.

Evans, Laurence, **United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924**, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1965.

Eyyupoğlu, İsmail, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.

Genelkurmay Başkanlığı, Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, 4. Kitap, İstiklal Harbinin Son Safhası, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.

_____, **Türk İstiklâl Harbi, IV. Cilt, Güney Cephesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966.

Gontaut-Biron Comte R. de et L. Le Révérend, **D'Angora à Lausanne**, Plon-Nourrit, Paris, 1924.

İnönü, İsmet, **Hatıralar**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.

Jaeschke, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, TTK, Ankara, 1970.

Karabekir, Kâzım, **İstiklâl Harbimiz**, 2. B., Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1969.

Kocatürk, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, 2.B., TTK, Ankara, 1988.

Kurat, Yuluğ Tekin, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, 2.B., Turhan Kitabevi, Ankara, 1986.

Nouchi, André, **Luttes pétrolières au Proche-Orient**, Ed. Flammarion, Paris, 1970.

Okyar, Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, Yay. Hrz. Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.

Özalp, Kâzım, **Milli Mücadele 1919-1922**, C I, TTK, Ankara, 1971.

Paillarès, Michel, **Le Kémalisme devant les Alliés**, Ed. du Bosphore, Constantinople-Paris, 1922.

Polat, İlknur, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990.

Redan, Pierre, **La Cilicie et le Problème Otoman**, Gauthier-Villars, Paris, 1921.

Sagay, Reşat, **XIX. Ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1972.

Sonyel, Salâhi R. **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C I, TTK, Ankara, 1973.

_____, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C II, TTK, Ankara, 1986.

Soysal, İsmail, **Tarihleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, C I, TTK, Ankara, 2000.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I, MEB Yayınları, İstanbul, 1991.

_____, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C IV, MEB Yayınları, İstanbul, 1991.

Turan, Şerafettin, **İsmet İnönü: Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

Türk geldi, Ali, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1948.

Walder, David, **Çanakkale Olayı**, M. Ali Kayabal (çev.), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970.

Yavuz, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri: Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, TTK, Ankara, 1994.

Makaleler

Dumont, Paul, "A l'aube du rapprochement Franco-turc: le colonel Mougin", **La Turquie et la France à l'époque d'Atatürk**, Ass.pour le dev. des études turques, Paris, 1981.

Kançal, Sungur, "La conquête du marché interne Otoman par le capitalisme industriel concurrentiel (1838-1881)", **Economie et Sociétés dans l'Empire Otoman (fin du XVIIIème-début du XXème siècle)**, Editions du CNRS, Paris, 1983.

Kurat, Yuluğ Tekin, "Yunanistan'ın Küçük Asya Macerası", **Üçüncü Askeri Tarih Semineri**, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986.

Yüceer, Saime, "Mudanya Mütarekesi Öncesinde Boğazlar Meselesi", **70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları: Bildiriler**, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, 1993.

Ansiklopediler

Abdurrahman Bozkurt, “General Harington (1872- 1940)”, **Atatürk Ansiklopedisi**, 3 Mart 2022, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2020, www.ataturkansiklopedisi.gov.tr (Erişim Tarihi: 21.07.2022/19.00)

İTALYAN KAMUOYUNDA MUDANYA MÜTAREKESİ

Mevlüt ÇELEBİ*

GİRİŞ

İtilaf Devletleri, I. Dünya Savaşı devam ederken imzaladıkları gizli antlaşmaları Mondros Mütarekesi'nden sonra uygulamaya başladılar. İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Anadolu'nun değişik bölgelerinde yaptıkları işgallere hükümet ve halk tarafından çok sert tepki gösterilmedi. Ancak İzmir'in Yunanlılar tarafından gerçek dışı ve haksız gerekçelerle kanlı bir şekilde işgal edilmesi, yakın dönem Türk tarihinde yaşanan en önemli kırılma noktasıdır. Haksızlıklar karşısında ayağa kalkan Türk halkı, bir vatan müdafaası yapmaya başladı. Anadolu Türk halkının Mustafa Kemal Paşa liderliğinde; tam bağımsızlık anlayışı ve Misak-ı Milli ilkeleri doğrultusunda verdiği İstiklal Savaşı, silahlı bir mücadeledir. Öncelikli hedef, işgal altındaki Anadolu topraklarının kurtarılmasıdır. Mustafa Kemal Paşa, bu hedefe ulaşmak için diplomasiye kapıyı asla kapatmamıştır. Ancak İtilaf Devletleri'nin Sevr Barış Antlaşması şartlarını esas alan yaklaşımları nedeniyle uzlaşma sağlanamadığı için, silahla işgal edilen toprakların silahla kurtarılması şart olmuştur.

Anadolu'daki Türk-Yunan savaşında Sakarya Meydan Muharebesi dönüm noktasıdır. 22 gün 22 gece devam eden bu meydan savaşının Türk ordusu tarafından kazanılmasıyla savaşın kaderi değişti. Sonrasında artık Türk ordusu taarruz, Yunan ordusu savunma pozisyonuna geçti. Türk ordusunun bir kez taarruz etmesi ve Yunan ordusunu Anadolu'nun "ismet-i hariminde" imha etmesi için taarruz hazırlıklarına başlandı. 1922 ilkbaharı ve yazı, Avrupa devletlerinin Türk-Yunan sorununa çözüm bulmak amacıyla yaptıkları çeşitli diplomatik çabalarla geçti. İtilaf Devletleri, 22-26 Mart 1922'de Paris'te yaptıkları çeşitli müzakereler sonunda hazırladıkları bir barış antlaşması projesini Ankara Hükümeti'ne sundular. Türk ve Yunan taraflarına mütareke teklif etmekle birlikte Sevr Barış Antlaşması ruhuna uygun olarak hazırlanan proje, Türk tarafına göre Yunanlılara zaman kazandırmayı amaçlıyordu.¹ Karşı bir hamle başlatan Mustafa Kemal Paşa da, artık karar verdiği taarruzun hazırlıklarının düşman tarafından tespit edilmesini perdelemek ve zaman kazanmak için Dâhiliye Vekili Ali Fethi (Okyar) Bey'i Temmuz 1922'de bir Avrupa seyahatine çıkarttı. Diplomasiye verilecek son bir şansla işgal altındaki işgal altındaki toprakların kurtarılması hedeflenirken, Anadolu'daki Yunan ordusunu imha etmek için taarruz hazırlıkları da son hız devam etmekteydi.

Türk ordusunun taarruzundan birkaç gün önce İtalya, barış için bir girişimde bulundu. İtalya, Ankara Hükümeti'ni aşağıdaki konulardaki görüşlerini açıklamaya davet etti:

- Ankara Hükümeti'nin kabul edeceği asgari barış koşulları.
- Dini azınlıklara verilecek azami güvenceler.

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi.

¹ Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, Yayına Hazırlayan: Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, s. 300.

- Kapitülasyonlardan kısmen vazgeçmeleri karşılığında, İtilaf Devletleri'ne verilecek tavizler ve imtiyazlar.
- Ankara Hükümeti'nin Üçlü Antlaşma'yı kabul etmeye istekli olup olmadığı.²

Avrupa diplomasisi bu süreçte sık sık İtalya'nın barış girişimleriyle meşgul oldu. İtalyanlar, Ankara Hükümeti ile iyi ilişkilerini bir avantaja dönüştürüp barış çabalarında ön sırada yer almak istediler. İtalyanların Türk-Yunan sorununa çözüm bulmak amacıyla Venedik'te bir barış konferansı toplanması teklifi de bu günlere rastlar. Ne var ki, Anadolu'da Gordion düğümünün barış yoluyla çözülmesi mümkün değildi. Bunun farkında olan Mustafa Kemal Paşa da artık Büyük Taarruz'un zamanının geldiği kanaatiyle harekete geçti.

I. Mütareke Hazırlıkları

Diplomatik girişimlerden beklenen sonucun alınamayacağının anlaşılması üzerine Türk ordusu taarruza geçti. 26 Ağustos 1922 günü başlayan Türk taarruzunun büyük bir başarıyla gelişmesi Yunanlılarla birlikte İtilaf Devletleri'ni de paniğe sevk etti. Avrupa basını, hızla gelişen Türk taarruzu karşısında direnemeyen Yunanlıların mütareke isteklerini haber yapmaya başladı. *The Times*'tan 4 Eylül'de aldığı haberi bir haberi okurlarına "Yunanlılar Mütareke Mi Talep Etti?" başlığıyla ileten *L'Idée Nazionale*, Yunan Hükümetinin, Müttefiklerinden, bir mütareke için ellerinden geleni yapmalarını talep ettiklerini yazdı.³ Yunan taleplerine duysız kalamayan İngilizler de girişimde bulundular. 5 Eylülde Fransız Hükümeti, Paris'teki Britanya Elçiliği aracılığıyla, İngiliz Hükümeti'nin, Türklerle Yunanlılar arasındaki çatışmayı durduracak bir mütareke için mümkün olan her şeyi yapmaya davet ettiği bir notayı aldı. Fransız Hükümeti, aynı gün verdiği cevapta, mütarekenin sağlanması konusunda İngilizlerle hemfikir olduğunu bildirdi.⁴

İngiltere ve Fransa arasında İtalya'yı çok dikkate almadan mütarekenin sağlanması için görüşmeler yürütülürken, Yunanlıların mütareke talebini Foreign Office'e, resmen ilettikleri duyuruldu. İngiliz Hükümeti, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserine, Fransız ve İtalyan meslektaşlarıyla, Türklerle Yunanlılar arasındaki düşmanlığı sona erdirmek için girişimde bulunması talimatı verdi.⁵ Bu talimat doğrultusunda hareket eden İngiltere, Fransa ve İtalya'nın İstanbul Elçiliklerinden görevli tercümanları, 7 Eylül günü Ankara Hükümeti'nin İstanbul Temsilcisi Hamit (Hasancan) Bey'e, Yunanlıların, Ankara Hükümeti ile Anadolu'nun boşaltılması ve mütareke şartlarını görüşmeye hazır olduklarını bildirdiler.⁶

² *L'Idée Nazionale*, 22 Agosto 1922; *Oriente Moderno*, Anno 2, Nr. 4 (15 Settembre 1922), s. 213.

³ *L'Idée Nazionale*, 6 Settembre 1922; *Corriere d'Italia*, 6 Settembre 1922.

⁴ *Il Giornale d'Italia*, 7 Settembre 1922. İngilizlerle Fransızlar arasındaki görüşmeleri "İngilizler Mütareke İçin Devrede" başlığıyla haber yapan *L'Idée Nazionale* gazetesine göre, İngiltere, Türklerle Yunanlılar arasında bir mütareke sağlanması hususundaki teklifini Fransız Hükümetine 6 Eylül günü Paris Büyükelçiliği aracılığıyla, ilettiler. *L'Idée Nazionale*, 7 Settembre 1922.

⁵ *L'Idée Nazionale*, 8 Settembre 1922.

⁶ *Il Popolo d'Italia*, 8 Settembre 1922; *Corriere della Sera*, 8 Settembre 1922; *L'Idée Nazionale*, 9 Settembre 1922. *Il Giornale d'Italia* gazetesi, İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlerinin 8 Eylül sabahı Ankara Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey'i ziyaret ederek, Yunanistan'ın, Anadolu'yu boşaltmayı da kapsayan bir ateşkesi Ankara ile imzalamayı kabul ettiğini bildirdiler. *Il Giornale d'Italia*, 9 Settembre 1922.

Süreçte yer almadıklarını fark ettiğimiz İtalyanlar da devreye girerek, ön barış konferansı (conferenza preliminare) olarak ifade ettikleri görüşmelerinin Venedik'te yapılması için bir öneride bulundular.⁷ İtalyanların girişimine resmiyet kazandırmak isteyen Dışişleri Bakanı Carlo Schanzer, Anadolu'daki düşmanlıkları sonlandırmak için 8 Eylül günü Londra ve Paris'teki İtalyan büyükelçilerine bir talimat gönderdi. İtalyan bakan bu talimatında, büyükelçilerden, görev yaptıkları ülkenin dışişleri bakanlarından, savaşan tarafların temsilcilerini barışı görüşmek üzere Venedik'e göndermeye davet etmelerini istedi. İtalya, bu müzakereler sırasında Yunanlıların ve Türklerin bir ateşkes imzalamasını veya en azından askerî operasyonları durdurmasını önermekteydi.⁸ Schanzer'in teklifine cevap veren Fransız Hükümeti, İngiliz Hükümeti'nin tavrını benimsediğini bildirdi. İtalya'nın Venedik'te bir ön barış konferansı toplanması teklifini "faydasız" bulduğunu Fransa'ya ileten İngiltere, İtalya Hükümeti'ne önceliği Türklerle Yunanlılar arasındaki düşmanlığı sona erdirmeye vermek gerektiğini bildirdi. İtalyan gazeteleri, Britanya Hükümeti'nin, İtalya'nın bu teklifini "modası geçmiş"⁹ olarak değerlendirdiği fikrindeydiler.

Süreç ağır aksak devam ederken, Türklerle Yunanlılar arasındaki savaşın sona erdirilmesi için bir mütarekenin yapılması, ilgili tarafların kabul ettiği ortak noktaydı. Muzaffer olan Türk, hezimete uğrayan ve mütareke talep eden Yunan tarafı olduğu için, Türklerin mütareke şartları da haliyle ilgi konusuydu. *L'Epoca* gazetesinin yazdığı gibi, artık Sevr'in, Türkiye ile Avrupa arasında yapılacak barış görüşmelerine esas alınması söz konusu olamazdı.¹⁰ Bunun dışında İtalyan gazeteleri, Türklerin şartları konusunda çeşitli haberler verdi.

İncelediğimiz diğer İtalyan gazetelerinden derlediğimiz Türklerin mütareke şartları şöyle belirtilmiştir.

- Bütün Yunan askerlerinin derhal Anadolu'yu boşaltmaları ve Yunan idaresinin sona ermesi.
- Güvence olarak Yunan topçu ve savaş malzemesinin teslimi.
- Trakya'ya herhangi bir Yunan birliğinin geçirilmeyeceğinin taahhüt edilmesi.
- Herhangi bir şart ileri sürmeden Yunanlıların Anadolu hakkındaki bütün iddialarını terk etmeleri.
- Trakya'nın tamamının tahliyesi ve Boğazların Türklere iadesi.
- Sakız ve Midilli adalarıyla Yunanlılar tarafından işgal edilmiş İzmir kıyılarının Türk hâkimiyetine geçmesi.
- Yunanlıların işgal döneminde verdikleri can ve mal zararlarından ötürü tazminat ödemeleri.
- Misak-ı Milli'nin bütün maddelerinin kabulü.
- Türklerle Yunanlılar arasındaki barış müzakerelerinin bir an önce başlatılması.
- Savaş tazminatı.

⁷ *L'Idée Nationale*, 9 Settembre 1922; *Il Giornale d'Italia*, 9 Settembre 1922.

⁸ *Il Giornale d'Italia*, 9 Settembre 1922; *L'Idée Nationale*, 10 Settembre 1922; *Oriente Moderno*, Anno 2, Nr. 4 (15 Settembre 1922), s. 214.

⁹ *Il Giornale d'Italia*, 13 Settembre 1922; *L'Epoca*, 13 Settembre 1922.

¹⁰ *L'Epoca*, 15 Settembre 1922.

- Makedonya'daki Osmanlı azınlığa güvence verilmesi.¹¹

Türk ordusunun İzmir'i kurtarmasından sonra İtilaf Devletleri mütareke ve barış konferansının bir an önce toplanması için aralarındaki görüşmelere hız verdiler. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord George Curzon, Fransa Cumhurbaşkanı Raymond Poincaré ve İtalya'nın Paris Büyükelçisi Kont Carlo Sforza'nın katıldığı üçlü görüşme Paris'te 20 Eylül 1922 günü yapıldı. Barış konferansında izleyecekleri ortak siyaseti tespit etme konusunda anlaşılan Müttefikler¹², 23 Eylül 1922'de Ankara Hükümeti'ne bir nota verdiler. Müttefikler bu notada, barış konferansına davet ettikleri Ankara Hükümeti'ne Mustafa Kemal Paşa ile müttefik generaller arasında Mudanya'da veya İzmit'te bir toplantı yapılmasını önerdiler.¹³

Söz konusu notanın verildiği günlerde "Müzakere Yeri: Mudanya"¹⁴ başlığını kullanan *L'Epoca* gibi İtalyan gazeteleri, mütareke görüşmelerini Mudanya'da yapılacağını yazmaya başladılar. Benzer haberler diğer İtalyan gazetelerinde de yayınlandı. İtalyan gazeteleri, İngiliz *The Times* gazetesini kaynak göstererek, İstanbul'daki Yüksek Komiserlerin mütareke görüşmelerinin Mudanya'da yapılmasına karar verdiklerini yazdılar.¹⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın beklenen cevabı nihayet geldi. İtilaf Devletleri'nin 23 Eylül tarihli notasına 29 Eylül'de cevap veren Mustafa Kemal Paşa Mudanya Konferansı'nı kabul ettiğini bildirdi. Fakat Meriç Nehri'ne kadar, Trakya'nın derhal Türklere iadesini talep etti ve açılışın 3 Ekimde yapılmasının uygun olacağını da bildirdi.¹⁶ *Corriere d'Italia*, "Kemal, Mudanya'da Yapılacak Konferansı Kabul Etti" başlıklı haberinde, İzmir'de Fransız siyasetçi Henry Franklin-Bouillon ile yaptıkları görüşmelere atıfta bulundu. Aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın, Trakya'nın tahliyesinde ısrar ettiğini de ekledi.¹⁷

II. Mudanya Konferansı'nın Açılışı

Mütareke görüşmelerinin yeri ve zamanı tespit edildikten sonra heyetlerin oluşturulması, temsilcilerin seçilmesi ve izlenecek siyasetin tayini gibi konular görüşüldü. İtalyan kamuoyu bu süreci de yakından takip etti. İstanbul'daki İtilaf Yüksek Komiserleri Ekimin ilk günlerinde yaptıkları toplantılarda Mudanya'da sadece askerî konuların ele alınması hususunda anlaştılar.¹⁸ İtalyan gazeteleri Mudanya Konferansı'nı barış konferansına hazırlık mahiyetinde gördüler.¹⁹ Bu arada gerçekleri yansıtmaktan uzak ve provokatif haberler de yok değildir. Bunlardan

¹¹ *Il Giornale d'Italia*, 9 Settembre 1922; *Il Popolo d'Italia*, 9 Settembre 1922; *L'Idea Nazionale*, 10 Settembre 1922.

¹² *La Tribuna*, 22 Settembre 1922.

¹³ *Oriente Moderno*, Anno 2, Nr. 5 (15 Ottobre 1922), s. 278-279.

¹⁴ *L'Epoca*, 23 Settembre 1922.

¹⁵ *Corriere d'Italia*, 28 Settembre 1922; *Il Giornale d'Italia*, 28 Settembre 1922; *L'Epoca*, 28 Settembre 1922; *Il Popolo d'Italia*, 28 Settembre 1922; *La Tribuna*, 28 Settembre 1922; *Il Giornale d'Italia*, 29 Settembre 1922.

¹⁶ Kemal Atatürk, *Nutuk*, C II 1920-1927, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, s. 678-679.

¹⁷ *Corriere d'Italia*, 3 Ottobre 1922.

¹⁸ *Il Giornale d'Italia*, 4 Ottobre 1922.

¹⁹ Mudanya'daki görüşmeleri "barış konferansına ön hazırlık" olarak gören *L'Idea Nazionale*, Müttefiklerin, İsmet Paşa ile yapacakları görüşmelerde esas alacakları noktaları tespit ettikleri bir protokol için anlaştıklarını yazdı. *L'Idea Nazionale*, 6 Ottobre 1922.

birisi “İngiltere, Türkiye ile savaşa hazırlanıyor” manşetinin atan *Il Giornale d'Italia*’da yayınlandı. Haberlere göre Türkler, Sakız, Midilli ve Sisam adalarını işgal ettiler.²⁰ Bu gibi anlaşılabilir haberlere rağmen süreç kendi mecrasında devam etti. Konferans başlamadan önce en önemli konular, Türkler açısından Trakya’nın tahliyesi, İngilizler açısından da Türklerin tarafsız bölgeye girmeyeceklerine dair güvence vermeleriydi. Konferans açılmadan önce bu konularda çeşitli girişimler söz konusu oldu. *Il Popolo d'Italia*’nın İngiliz resmî çevrelerine dayandırdığı haberine göre; İngiltere Hükümeti, Mudanya Konferansı’ndaki temsilcisine, Fransız ve İtalyan temsilcileriyle de paylaşması talimatıyla, Yunanlıların Trakya’da tahliye edecekleri hattı tespit görevi verdi.²¹ İngilizler buna mukabil, Türklerin tarafsız bölgeye girmeyecekleri hakkında güvence vermelerinden sonra İtilaf Devletleri’nin temsilcileri Mudanya’ya hareket etmelerine karar verdiler.²²

İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri 2 Ekim günü İstanbul’da yaptıkları toplantıda Mudanya’da yapılacak konferansta izleyecekleri siyaseti tartıştılar. İlk sözü Fransız Temsilci General Maurice Pellé aldı. Pellé, konferansa katılacak Ankara Hükümeti’nin Trakya’nın geçici bir süre İtilaf Devletleri yönetimine bırakılmasına razı olduğunu bildirdi ve tekliflerin Yunanlılara gerekirse zorla kabul ettirilmesini söyledi. İngiliz temsilci Yüksek Komiser Horace Rumbold, tekliflerin Yunanlılara zorla kabul ettirilmesine itiraz etti. Fransız temsilci, Trakya’daki sınırın Meriç Nehri hattından geçmesi söylerken İtalyan Yüksek Komiser söz aldı. Felice Maissa, belirlenecek sınırların statüsüne değinerek seyahat ve güvenlik engelleri gibi karışıklıkların sonradan düzenlenebileceğini söyledi. Görüşmenin sonunda İtilaf Devletleri arasında mütareke konferansında ele alınacak konularda kesin bir karar verilemedi.²³ Bunda İngilizlerin tavrı etkili oldu. *Il Secolo*, 2 Ekim’de Paris’ten aldığı bir haberde, İngilizlerin Mudanya’da toplanacak konferansın iki kısımdan oluşmasını önerdiklerini yazdı. Buna göre ilkinde, sadece Yunan meselesi görüşülmeli ve buna yalnızca İngilizlerle Türkler katılmalılar. İkinci kısımda genel konular görüşülmeli ve bütün müttefikler katılmalı.²⁴ Yüksek Komiserler görüşmelere devam ettiler. 3 Ekim sabahı yaptıkları görüşmenin konusu, İzmir’e giderek Mustafa Kemal Paşa ile görüşecek General Franklin-Bouillon’a yardımcı olma idi.²⁵ Bütün bu görüşmelerin sebebi, bir yandan barış konferansına, asıl olarak da toplanmak üzere olan mütareke görüşmelerine hazırlıktı. Temel amaç ise, mümkün olduğunca çok konuda ortak anlayışla hareket ederek Türklerin karşısına en güçlü şekilde çıkmaktı.

Konferansın açılışının yapılacağı 3 Ekim günü hakkında çeşitli haberler veren İtalyan gazetelerinde farklı, birbirini destekleyen ve çelişkili haberlere rastlanmaktadır. Bunlardan bir kaçını örnek olarak vereceğiz. *Corriere d'Italia*, “Mudanya Konferansı bugün toplanacak” başlıklı haberinde İngiltere, Trakya’nın tahliyesini kabul ettiğini tekrarladı. 2 Ekim günü Franklin-Bouillon ile General Harrington arasında özel bir görüşme yapıldığını yazan gazete, Mudanya’da

²⁰ *Il Giornale d'Italia*, 3 Ottobre 1922.

²¹ *Il Popolo d'Italia*, 4 Ottobre 1922.

²² *Avanti!*, 4 Ottobre 1922.

²³ İsmail Eyyupoğlu, *Mudanya Mütarekesi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2002, s. 128.

²⁴ *Il Secolo*, 3 Ottobre 1922.

²⁵ *L'Idea Nazionale*, 4 Ottobre 1922.

görüşmelerin 3 Ekim’de başlayacağını belirtti. İtalyan ve Fransız temsilcilerin Mudanya’da olduklarını bildiren gazete, İngiliz temsilcinin de görüşmelere katılmak için 3 Ekim günü öğleden sonra Mudanya’da olacağını ekledi. İsmet Paşa’nın, yanında Kurmay Başkanı Asım Paşa olduğu halde, konferansa katılmak üzere İzmir’den otomobille Mudanya’ya hareket ettiğini bildirildiğini duyurdu. Yunan Hükümeti’nin mütareke görüşmelerine katılmaya karar verdiğini bildiren İtalyan gazetesi, konferansta Yunanistan’ı General Mazarakis ve Albay Sariyannis’in temsil edeceklerini ekledi.²⁶

Mudanya’da yapılacak mütareke görüşmelerinde ülkeleri kimlerin temsil edeceği de tespit edildi. İngiltere’yi Müttefik işgal Kuvvetleri Başkomutanı Charles Harrington, Fransa’yı General Charles Antoine Charpy ve İtalya’yı da, İtalyan gazetelerinin birkaç gün önceden yazmaya başladığı gibi, İstanbul İtalyan İşgal Komutanı General Ernesto Mombelli²⁷ temsil ederken, Türkiye’yi, İsmet Paşa’nın başkanlık yaptığı bir heyet temsil etti. General Mombelli ile Kurmay Subayı Albay Donatelli, 3 Ekim 1922 günü Duilio zırhlısıyla Mudanya’ya hareket ettiler.²⁸

3 Ekim 1922 Salı günü Mudanya Konferansı’na katılmak üzere Mudanya’ya gelen müttefik temsilciler İsmet Paşa tarafından resmî olarak karşılandılar. İlk açılış resmi bir açılıştı, müzakerelere başlanmadı. Konferansın açış konuşmasını General Harrington yaptı ve Müttefik temsilcileri olarak konferanstan beklentilerini şu şekilde izah etti:

- Düşmanlığa son vermeyi başarmak.
- Trakya’da Yunan birliklerinin çekileceği bir hattı ve tahliyenin ayrıntılarını tespit ederek idareyi Türk memurlarına teslim etmek.
- Müstakbel barış konferansına zemin hazırlamak.²⁹

Açılıшта General Harrington, konferansın amaçları hakkında bir değerlendirme yaparken İsmet Paşa, Ankara Hükümeti’nin, Müttefiklerin notasının büyük kısmını kabul ettiğini teyit etti. Toplantının başlangıcında önemli bir açıklama yapan İsmet Paşa, Ankara Hükümeti’nin ilkesel olarak Müttefiklerin 23 Eylül tarihli notasını kabul ettiğini açıkladı. İlk gün müzakere yapılmadı. Dikkat edilmiştir, konferansın açılışına Yuna heyeti katılmamıştır. Bu eksikliğe dikkat çeken İtalyan gazeteleri, Konferans’ta hazır bulunmayan Yunan delegelerin 5 Ekim akşamı geleceklerine inanıldığını yazdılar.³⁰

Mudanya Konferansı’nda İtalya’yı temsil eden General Mombelli, açılıştan sonra Savaş Bakanlığı’na gönderdiği telgrafta, “*Konferans bugün saat 15.00’te, Yunan temsilci olmaksızın başladı. Yunan temsilci yarın gelecek*”³¹ diye yazdı. İtalyan gazetelerinin açılış hakkındaki değerlendirmelerini vereceğiz. Mudanya’daki görüşmeleri yakından takip eden İtalyan basını konferans hakkında olumlu ve iyimser yazılar yazdı. *La Tribuna* 3 Ekim’de “*Ufukta barış belirdi. Doğu Meselesi*

²⁶ *Corriere d’Italia*, 4 Ottobre 1922.

²⁷ *Il Popolo d’Italia*, 3 Ottobre 1922; *Corriere d’Italia*, 3 Ottobre 1922; *Il Giornale d’Italia*, 3 Ottobre 1922; *La Tribuna*, 5 Ottobre 1922.

²⁸ *İkdam*, 4 Teşrin-i evvel 1922.

²⁹ *Vakit*, 6 Teşrin-i evvel 1922; *Tevhid-i Efkâr*, 6 Teşrin-i evvel 1922.

³⁰ *Il Giornale d’Italia*, 6 Ottobre 1922; *La Tribuna*, 6 Ottobre 1922.

³¹ *Archivio Storico Diplomatico Ministero degli Affari Esteri*- Affari Politici 1919-1930, Busta: 1681-4283.

Mudanya Konferansıyla düzelme aşamasına girdi" diye yazdı. *Corriere della Sera*, "Müttefiklerin temenni ettikleri uzlaşmaya varılmasında Ankara milliyetçilerine anlayışlı davrandıklarını ve Müttefiklerin notasıyla Trakya meselesinin şimdiden Türklerin lehine halledilmiş olduğunu"³² belirtti. *L'Idée Nationale* gibi bazı İtalyan gazeteleri Mudanya'daki görüşmeleri önkonferans (conferenza preliminare) olarak niteledi. Konferansın askerî mahiyette olacağını belirten İtalyan gazetesi, Türk-Yunan askerî çatışmasına çözüm bulacak mütareke görüşmelerinde Türkiye'nin Trakya'nın, İngiltere'nin de tarafsız bölgenin boşaltılmasını talep ettiklerini bildirdi.³³

"Mudanya Konferansı Ertelendi" gibi garip başlıklara da rastlanan İtalyan gazetelerinin, resmî açılışa rağmen müzakere yapılmamış olmasından dolayı böyle fikir beyan ettikleri anlaşılıyor. Bunu ifade eden gazeteler, haklı olarak bir eksikliğe de işaret ettiler. Mudanya'da basın açıklamaları yapacak bir temsilci olmadığı ve açıklamaların genel merkez tarafından yapılacağını yazdılar.³⁴

Corriere della Sera gazetesi muhabiri Arnaldo Fraccaroli, 3 Ekim günü İstanbul'da kaleme aldığı "Mudanya Konferansı'nın Başlaması" başlıklı yazısında, açılış hakkında değerlendirmelerde bulundu. Mudanya'da başlayacak konferanstaki görüşmelerin, Müttefik generalleriyle Türk ve Yunan ordularının temsilcileri arasında yapılan ilk görüşme olduğuna dikkat çekti. Çözümlemesi gereken önemli sorunlar olduğunu işaret eden Fraccaroli, bunları; Yunanistan'ın Trakya'da bazı sahil kesimlerini elinde tutma isteği, İngilizlerin Çanakkale'nin doğusunda ve İstanbul'da Boğaziçi'nde asker bulundurmaları olarak sıralıyor. Konferansa katılan askerlerle ilgili değerlendirmeler de yapan yazar, İngiliz temsilci General Harrington'ın görüşmelerdeki ağırlığına vurgu yapıyor. Ankara Hükümeti'ni General İsmet'in başkanlığında bir heyetin temsil ettiğinden söz eden gazeteci, kendisinin mütarekenin şartlarını tespite tam yetkili olduğu bilgisini paylaşıyor. Gazeteci, Türklerin, Yunanlıların Trakya'yı bir an önce boşaltmaları konusunda ısrarcı olduklarını tekrarladığı yazısında Mudanya'da bir antlaşmanın on günü geçmeyecek bir sürede yapılacağı ön görüşünde bulunuyor.³⁵

Arnaldo Fraccaroli'nin bazı İtalyan gazetelerine göre daha gerçekçi bir yaklaşım sergilediği anlaşılıyor. Mütareke görüşmelerinin ne kadar süreceği hakkında tahminde bulunan İtalyan gazetelerinin iyimser bir yaklaşım sergiledikleri görülmektedir. İtalyan Sosyalist Partisi'nin yayın organı olan *Avanti!*, konferans hakkındaki iyimserliğini bir hayli abarttı. Gazeteye göre Mudanya Konferansı 3 Ekim günü saat 11'de başlayacak ve 24 saat sürecektir.³⁶ Bu yaklaşımını müzakereler başladıktan sonra da sürdüren *Avanti!*, konferansın 5 Ekim Perşembe günü tamamlanacağını yazdı.³⁷ Başka İtalyan gazeteleri *L'Idée Nationale*³⁸ ve *Corriere d'Italia* da Mudanya Konferansı'nın çalışmalarını 5 Ekim sabahı bitireceği fikrindeydiler.³⁹ *Il*

³² *Tevhid-i Efkâr*, 5 Teşrin-i evvel 1922.

³³ *L'Idée Nationale*, 3 Ottobre 1922.

³⁴ *Il Giornale d'Italia*, 5 Ottobre 1922; *Il Popolo d'Italia*, 5 Ottobre 1922.

³⁵ Arnaldo Fraccaroli, "L'Inizio del della Conferenza di Mudania", *Corriere della Sera*, 4 Ottobre 1922.

³⁶ *Avanti!*, 4 Ottobre 1922.

³⁷ *Avanti!*, 5 Ottobre 1922.

³⁸ *L'Idée Nationale*, 5 Ottobre 1922.

³⁹ *Corriere d'Italia*, 5 Ottobre 1922.

Giornale d'Italia "24 Saat İçerisinde barış yapılacak" başlıklı haberinde Londra resmî çevrelerine göre Mudanya'daki görüşmeler yaklaşık iki gün süreceğini iddia etti.⁴⁰

III. Müzakereler

Müzakerelere 4 Ekim günü başlandı. İtalyan basını ilk müzakere günü bazı konularda mutabakata varıldığını yazdı. Ele alınan ve bazılarında uzlaşma sağlanan konular şöyledir:

- Doğu Trakya sınırının tespiti.
- Trakya'daki Yunan asker ve yöneticilerinin tahliye yöntemi.
- Trakya'nın Türklere iade şekli.
- Tarafsız bölge meselesi.
- İstanbul'un durumu.⁴¹

Corriere d'Italia'da "Mudanya'da anlaşmaya varıldı" başlıklı haberde, Mudanya'da yapılan ilk görüşme hakkında izlenimlerin tatminkâr olduğu bildirildi. Müttefik generallerin konferansta izleyecekleri siyaset hakkında tespit ettikleri protokolü İsmet Paşa'ya verdiklerini yazan gazete, katılımcıların sorunun çözümünde kolaylaştırıcı rol oynadıklarını belirtti.⁴² *Il Secolo* gazetesi Mudanya'dan gelen haberlere göre, Müttefik generallerle Türk temsilciler arasında İstanbul ve Boğazlara ilişkin uzlaşma sağlanan hususların imzalanmasının muhtemel olduğundan bahsetti.⁴³

5 Ekim günü yapılan müzakereleri esas alan İtalyan gazeteleri, artık görüşmelerin hayli zorlu geçeceğini anlaşıldığını yazmaya başladılar. *Corriere della Sera*, Türklerle Müttefiklerin Trakya'nın Yunanlılar tarafından 10 gün içerisinde tahliyesi konusunda anlaştıklarına dair haberler geldiğini yazdı. Eğer Yunanistan tahliyeyi reddedecek olursa, Müttefik donanmasının Yunan limanlarını abluka altına alacağı ve Türk ordusunun Boğazlardan geçerek Trakya'daki Yunan ordusunu kovması için izin verecekleri yönünde bilgiler yer aldı.⁴⁴

Görüşmelerde dış faktörlere dikkat çeken *Corriere della Sera* gazetesi yazarı Arnaldo Fraccaroli, 5 Ekim günü yaşanan sorunlu görüşmelerin aşıldığını yazdı. Fraccaroli, Fransız Franklin-Buillion'un, görevli olmamasına rağmen Mudanya'da görüşmelere "burnunu soktuğunu" yazarak Fransız generalinin "Türkseverliğinin sınırsız olduğu" iddiasında bulundu.⁴⁵ Müzakereler hiç de İtalyan gazetelerinin ön gördüğü gibi birkaç günde tamamlanacak gibi geçmiyordu. İtilaf Devletleri'nin beklediği gibi Türk birlikleri Bursa ve İzmit bölgesindeki tarafsız bölgeyi terk ettikleri halde sorunlara hemen çözüm bulmak mümkün olmuyordu. Bu yüzden, İsmet Paşa'nın da belirttiği gibi konferansın ilk üç günü Trakya'nın tahliyesi

⁴⁰ *Il Giornale d'Italia*, 5 Ottobre 1922.

⁴¹ *La Tribuna*, 6 Ottobre 1922; *Il Giornale d'Italia*, 6 Ottobre 1922.

⁴² *Corriere d'Italia*, 6 Ottobre 1922.

⁴³ *Il Seocolo*, 6 Ottobre 1922.

⁴⁴ *Corriere della Sera*, 6 Ottobre 1922. *Chicago Tribune* ve Fransız *Maten* gazetesini kaynak gösteren *Il Giornale d'Italia*, Mudanya'da şu konularda uzlaşmaya varıldığını yazdı: "Türkler ve İngilizler tarafından Anadolu topraklarındaki tarafsız bölgenin tahliyesi, Trakya'nın on gün içerisinde Yunan birlikler tarafından boşaltılması, Trakya'da Müttefikler tarafından işgal edilen toprakların barış sağlanana kadar işgaline devam edilmesi." *Il Giornale d'Italia*, 6 Ottobre 1922.

⁴⁵ *Corriere della Sera*, 5 Ottobre 1922.

meselesiyle geçti.⁴⁶ İlk günkü toplantıdan itibaren İtilaf Devletleri adına müzakereleri İngiliz Temsilci General Harrington'ın yürüteceği anlaşıyordu. Mudanya'da Türklerle Yunanlılar arasındaki savaşa son vermek için görüşülürken, aslında resmî olmasa da, Türklerle İngilizler arasında bir diplomatik bilek güreşi de başlamıştı. İngilizlerin bu yaklaşımları esasen barış konferansına hazırlıktı. Müttefikleri üzerindeki baskın rol, mütarekeden çok, barış konferansında İngilizlerin Türkiye ile müzakerelerde takınacağı tavır hakkında ipuçları vermekteydi.

Mütareke görüşmelerinin zorlu geçmesi İngiliz Hükümeti'nin de gündemine geldi. Londra Hükümeti 5/6 Ekim gecesini uzun süren ve bütün bakanların katıldığı bir toplantı yaptı. Resmî kaynaklardan alınan bilgilere göre, General Harrington'ın Mudanya müzakereleri hakkında merkeze gönderdiği metin, telgraf hatlarındaki arıza nedeniyle hükümete ulaşmadığından, hükümet kendisinden yeni bir gönderi istedi. Bakanlar kurulunun gece yarısına kadar süren toplantısında herhangi bir karar alınmadı. General, hükümetinden yeni bir talimat alana kadar İstanbul'da kalacaktı. İngiliz çevrelerinden edinilen bilgilere göre Britanya'nın Çanakkale ve Trakya konularındaki görüşü değişmedi. İngilizler Çanakkale'yi kesinlikle tahliye etmeyecekler ve Doğu Trakya'yı barış konferansı başlamadan önce Türklere teslim etmeyeceklerdir.⁴⁷

Konferanstaki gerilimi anında kamuoyuyla paylaşan İtalyan gazeteleri bunu haberlerinde ve başlıklarında da yansıttılar. *La Tribuna*, "Mütareke Zorluğu" başlıklı haberde Mudanya'da şu ana kadar uzlaşılan sadece iki konu olduğunun altını çizdi.⁴⁸ Başka bir gazete "Türklerin ve Yunanlıların Uzlaşmazlığı" haberinde Müttefik generallerin bütün uğraşlarına karşın, belirtmediği dört konuda Türklerin uzlaşmazlığını kaldırmayı başaramadıklarını yazdı. Aynı gazete başka bir haberinde de Yunanlıların Trakya'da direnişe hazırlandıklarını bildirdi.⁴⁹ *Corriere d'Italia* da, Türklerin yeni taleplerde bulunmaları nedeniyle anlaşmanın imzalanamadığını ileri sürdü.⁵⁰

Mudanya Konferansı'nın en kritik müzakereleri 6 Ekim günü ve Doğu Trakya'nın tahliyesinden sonra bölgenin kim tarafından kontrol edileceği konusunda yapıldı. General Harrington, Yunanlıların boşaltacağı Doğu Trakya'nın barışa kadar İtilaf Devletleri'ne devredilmesinde ısrar ederken, İsmet Paşa, Yunanlılardan doğrudan Türkiye'ye devredilmesini savundu. Fransız delege Charpy, hükümeti adına Trakya'nın Türkiye'ye devredilmesini kabule yetkili olduğunu söylerken, İngiliz ve İtalyan temsilciler, ancak Doğu Trakya'nın İtilaf Devletleri'ne devrini konuşmaya yetkili olduklarını, daha ileri gidemeyeceklerini söylediler. 3, 4 ve 5 Ekim günü devam eden bu tartışma ertesi güne de sarktı. 6 Ekim günü İtalyan temsilci General Mombelli, Hükümeti adına, İsmet Paşa'ya, tabyalar hattı ve Karaağaç istasyonu ile birlikte Edirne'nin Türkiye'ye verilmesini kabul ettiğini bildirdi. İtalyan temsilci, Büyük Millet Meclisi Hükümetinin azınlıklara ait hakları sağlayacağına

⁴⁶ İsmet İnönü, *İsmet İnönü'nün Hatıraları, Lozan Antlaşması I*, Cumhuriyet Gazetesi, İstanbul, 1998, s. 35.

⁴⁷ *Corriere d'Italia*, 7 Ottobre 1922; *La Tribuna*, 7 Ottobre 1922; *Il Popolo d'Italia*, 7 Ottobre 1922.

⁴⁸ *La Tribuna*, 7 Ottobre 1922.

⁴⁹ *L'Epoca*, 7 Ottobre 1922.

⁵⁰ *Corriere d'Italia*, 7 Ottobre 1922; *La Tribuna*, 7 Ottobre 1922.

güvenerek, bütün Doğu Trakya'nın da, barış konferansından evvel, Türkiye'ye teslim edilmesi gerektiği fikrinde olduğunu ekledi.⁵¹

Konferans'taki uzlaşmazlık havası İtilaf Devletleri'nin merkezlerinde de yankı buldu. Müttefikler çözümü üçlü görüşmelerde buldular. 7 Ekim günü Paris'te Curzon ile Poincaré arasında İtalyan temsilci Carlo Galli'nin de katılımıyla yapılan görüşmede şu konularda uzlaşma sağlandı:

- Yunan ordusunun ve halkının Trakya'yı acilen boşaltması.
- Tahliyeden sonraki bir ay içerisinde Trakya'ya Türk jandarmasının girmesi ve Türk yönetiminin kurulması. Bu süre zarfında bölgenin el değiştirmesi Müttefik birliklerinin gözetimi altında yapılması.⁵²

Bu arada sık sık toplanan İngiliz Kabinesi 7 Ekim günü yeni bir toplantı daha yaptı. İngiliz Kabine toplantısından sonra yapılan resmi açıklamada, Curzon ve Poincaré'nin Yunanlıların Trakya'yı tahliye etmeye davet etmek için anlaşmaya vardıkları duyuruldu.⁵³

Bu arada, *L'Idée Nazionale* gazetesi, İngiliz kaynaklarına dayandığı haberinde Türklerin Müttefiklere bir ültimatoma verdikleri iddiasını sayfalarına taşıdı. Buna göre Müttefikler, 7 Ekim saat 14.30'a kadar, bir ay içerisinde Meriç hattına kadar olan bölgenin Türk yönetimine geçeceği konusunda resmi garanti vermezlerse, Türk birlikleri Trakya'daki Yunan kuvvetlerine karşı yeniden harekete geçeceklerdir.⁵⁴ Türklerin kararlı tutumu ve Müttefiklerinin baskısı karşısında daha fazla direnemeyen Yunanistan'a geri adım attırdı. Yunan hükümeti 9 Ekim'de yaptığı toplantıda, Trakya'yı boşaltmaya karar verdi ve bunu İtilaf Devletleri'ne bildirdi.⁵⁵ Müttefikler, Yunanlıların Trakya'yı tahliye etmeyi kabul ettiklerini resmî bir bildiriyle duyurdular.⁵⁶

İngilizlerin de olumlu yaklaşmasıyla Doğu Trakya sorunu çözümlendi ve sözleşme imzalanma aşamasına geldi. 9 Ekim günü önce Fransız ve İtalyan temsilciler İsmet Paşa'yı ziyaret ettiler. Daha sonra Mudanya'ya gelen General Harrington da müzakerelere katıldı. İtilaf Devletleri temsilcileri son teklifleri olan taslak metni İsmet Paşa'ya verdiler.⁵⁷ İsmet Paşa'nın bazı itirazlarının da düzeltilmesiyle mütareke imza aşamasına geldi.⁵⁸

⁵¹ Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C I, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 447; İsmail Eyyupoğlu, **a.g.e.**, s. 187; Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, İstanbul, 1943, s.13-14. İsmet Paşa, İtalyan temsilcinin tavrı hakkında şu notu düşer: "General Mombelli, hükümetinden talimat almış. Resmî ifadeyle İtalyan Hükümetinin bizim noktalarımızı kabul ettiğini anlattı. Ben Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti namına, hak ve adalet hislerinden dolayı İtalya Hükümetine teşekkür ettim." İsmet İnönü, **a.g.e.**, s. 38-39.

⁵² **La Tribuna**, 8 Ottobre 1922; **Avanti!**, 8 Ottobre 1922.

⁵³ **Il Giornale d'Italia**, 10 Ottobre 1922.

⁵⁴ **L'Idée Nazionale**, 8 Ottobre 1922.

⁵⁵ **Il Secolo**, 10 Ottobre 1922; **Il Popolo d'Italia**, 10 Ottobre 1922.

⁵⁶ **L'Idée Nazionale**, 10 Ottobre 1922; **La Tribuna**, 10 Ottobre 1922.

⁵⁷ **Il Popolo d'Italia**, 11 Ottobre 1922.

⁵⁸ İsmet İnönü, **Hatıralar**, (2. Kitap), Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s.309-310; İsmet İnönü, **a.g.e.**, s. 43-44. Bir Türk gazetesi gelişmeleri şöyle özetledi: "Üç İtilaf temsilcisi hazırladıkları askerî mukavele projesi 9 Ekim günü Türk heyetine teslim edildi. Aynı gün General Mombelli, İsmet Paşa'yı tek başına ziyaret etti." **Hâkimiyet-i Milliye**, 11 Teşrin-i evvel 1922.

IV. Mütarekenin İmzalanması ve Yankıları

İngilizlerin de olumlu yaklaşmasıyla Doğu Trakya sorunu çözümlendi ve sözleşme imzalanma aşamasına geldi. 9 Ekim günü önce Fransız ve İtalyan temsilciler İsmet Paşa'yı ziyaret ettiler. Daha sonra Mudanya'ya gelen General Harrington da müzakerelere katıldı. İtilaf Devletleri temsilcileri son teklifleri olan taslak metni İsmet Paşa'ya verdiler. Sözleşme, Trakya'nın, aralarında tarafsız bölge için oluşturulacak ortak bir komisyon aracılığıyla Müttefiklere güvence vermek ve Boğazların serbestisini sağlamak gibi bazı şartlarla Türkiye'ye iadesini sağlıyordu. General Harrington, sözleşme metnini İsmet Paşa'ya verirken yaptığı konuşmada, Türklerin, yeni bir kan dökmeye gerek kalmadan ulusal hedeflerine ulaştıklarını söyledi. İsmet Paşa verdiği cevapta, görüşmeleri uzlaşmayla sonuçlandırmak için Müttefiklerle aynı ruhla ve sadakatle çalıştıklarını ancak, bazı noktalarda Ankara Hükümeti'nden görüş alması gerektiğini söyledi. Türk temsilci 10 Ekim günü saat 17'ye kadar hükümetinin görüşünü bildireceğine söz verdi.⁵⁹

Taraflar arasındaki küçük pürüzler de giderilerek mütareke imzaya hazır hale getirildi. Son oturum 11 Ekim 1922 günü yapıldı. 11 Ekim sabahı 03.30'da General Harrington, Mudanya'da görüşmelerin yapıldığı konaktan dışarı çıktığında şunları söyledi: *"Bu meselenin nihayet sonuna geldik. Protokolün beş nüshası hazırlandı. Ne zaman imzalanacak? Eğer politikacılar Türkleri, daha fazla gecikmelerine yol açacak şekilde yeniden çileden çıkarmazlarsa barışa ulaşmayı başaracağımızı umuyoruz. Artık politikacıların barış konferansının yerini ve tarihini belirlemek için bir dakika bile harcamamaları kesinlikle şart."* General Harrington, *Morning Post*'a şu açıklamayı yaptı: *"Dün akşam 10 Ekim'e kadar umut yoktu. Birbiri ardına gecikme, durumu bir karara vermeye doğru itti. Aslında konferansa cebimde iki ültimatomla gittim ve hala bende duruyorlar. Konferans sırasında ayrılık kaçınılmaz görününce İsmet'e son sözü söyleyip söylemediğini sordum. Kalktım, salonu geçtim ve derin bir sessizlik içerisinde duvarda asılı olan haritayı inceledim. Daha sonra İsmet bana döndü ve:*

"-Son sözünüz bu mudur?

Elimi cebime sokup iki ültimatomdan birini buruşturup gözlerinin içine bakarak cevap verdim:

-Evet!

*Beş dakika sonra, umutsuzca geçen birkaç günün sonunda umut etmeye başladım."*⁶⁰

Mudanya Mütarekesi, imza yetkileri olmadığı gerekçesiyle Yunan temsilciler eksik olarak, Türk, İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilciler tarafından 11 Ekim 1922 günü sabah saat 06.15'te imzalandı. General Mombelli, mütarekenin, 11 Ekim sabahı saat 06.45'te imzalandığını İstanbul'a bildirdiği yazısında, *"İsmet Paşa'nın mütarekenin anlaşmanın imzalanmasından sonra kendisine, gösterdiği anlayıştan ötürü teşekkür ettiğini"*⁶¹ yazdı. İsmet Paşa da İtalyan Temsilci General Mombelli hakkında şu kaydı düştü: *"General Mombelli yaşlıca bir insandı, sakın bir generaldi. General Mombelli umumi olarak bana müşkülât çıkarmadı. Haklı olduğumuz*

⁵⁹ *La Tribuna*, 11 Ottobre 1922; İsmet İnönü, *Hatıralar*, s.309-310; İsmet İnönü, *İsmet İnönü'nün Hatıraları*, s. 43-44.

⁶⁰ *Il Seicolo*, 13 Ottobre 1922.

⁶¹ *Archivio Storico Diplomatico Ministero degli Affari Esteri- Affari Politici 1919-1930*, Busta: 1681-4283.

meselede, mesela Trakya'nın tahliyesi mevzuunda, haliyle, tavrıyla hak verir durumda bulunurdu.”⁶²

İmzadan sonra Mombelli, *Vakit* gazetesine yaptığı açıklamada şunları söyledi: “Çok, pek çok memnunuz. Bu mukaveleyi imzalamakla âleme sulh getiriyoruz. Müzakereler sırasında beni en çok memnun eden cihet, İsmet Paşa ile tanışmamız ve arkadaşlık etmemizdir. Biz askerler birbirimizi pek kolay anlarız.”⁶³

General Mombelli, ayrıca *Tevhid-i Efkâr* gazetesine de kısmen sadeleştirdiğimiz şu demeci verdi: “Mukavelenâmeden memnun olup olmadığınızı soruyorsunuz. Memnun olduğumu söylemeye hacet var mı? Askerler yalnız harp istemekle ve harp yapmakla marufturlar. Hâlbuki biz burada işte sulh yaptık. Bu suretle belki şark sulhünün de esasını kurmuş oluyoruz. Buna muvaffakiyet dünya için bir nimet olduğu gibi, bizim için de iftihar vesilesidir. Burada gördüğümüz nezaket ve hüsnî muameleden hep müteşekkiz. Ordularımızın kuvveti, askerinizin her hal ve hareketinde görünüyor. İsmet Paşa hazretleri cidden değerli bir zattır. Kendisini tanımış olduğumuza çok memnunuz. Memleketinin hukukunu büyük bir akıllılıkla müdafaa ve elde ediyor. Genç kumandanlarınız var. Mudanya Mukavelenamesi milletinizin her açıdan ferahlığına ve iftiharına vesile olmalıdır.”⁶⁴

İtalyan gazeteleri Mudanya Mütarekesi'nin imzalandığını 12 Ekim günü duyurmaya başladılar. İncelediğimiz İtalyan gazetelerinin mütareke hakkındaki değerlendirmelerinden örnekler sunacağız. Mütareke hakkında en geniş haberi veren *La Tribuna*, “Mudanya Mütarekesi İmzalandı. Yedi Müttefik Taburu Trakya'da Düzeni Sağlayacak” başlığını kullandı. “Mudanya Konferansı anlaşmayla sonuçlandı ve ilgili protokol imzalandı” diye devam eden gazete “Anlaşmaya Nasıl Varıldı?” alt başlığıyla süreci anlattı. “General Charpy ve General Mombelli, 9 Ekim günü öğleden sonra İsmet Paşa ile mütarekeye son halini vermek amacıyla karaya çıktılar. Generaller, Trakya'nın Türkiye'ye iadesinin bir komisyon nezaretinde yapılması, Müttefik birliklerinin güvenliği için tarafsız bölge ve Boğazların serbestisi güvenceleri konusunda Türk temsilcinin fikirlerini öğrenmek amacındaydılar. Dolayısıyla bu koşullar doğrudan Kemal'in kabulüne tabi tutulmamış, iki general tarafından adeta bilgi amaçlı olarak tespit edilmiştir.” Süreci, özetlediğimiz şekilde anlatan İtalyan gazetesi imzalanan protokolün metnini yayınladı.⁶⁵

“Mudanya Protokolü İmzalandı”, başlığının kullanan *Il Giornale d'Italia*, Mudanya Konferansı'nın uzlaşmayla sonuçlandığını duyurarak 14 maddelik protokolün metnini verdi. Yunan birliklerinin 15 gün içerisinde Trakya'yı tahliye edecekleri, daha sonra bölgenin İtilaf birliklerinin kontrolünde olacağı ve Ankara Hükümeti'nin tarafsız bölgeye saygılı olacağı bilgileri verildi. Sözleşmenin imzalanmasından 3 gün sonra yürürlüğe gireceği eklenirken Yunan heyetinin bir açıklamasına yer verildi. Yunan heyeti, Müttefiklerin teklifini, iki konuda çekince koyarak kabul ettiler.

- Trakya'nın tahliyesi için tespit edilen sürenin uzatılması.
- Meriç'in sınırının 1914'teki haliyle korunması.⁶⁶

⁶² İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 302; İsmet İnönü, *İsmet İnönü'nün Hatıraları*, s. 31.

⁶³ *Vakit*, 12 Teşrin-i evvel 1922.

⁶⁴ *Tevhid-i Efkâr*, 12 Teşrin-i evvel 1922.

⁶⁵ *La Tribuna*, 12 Ottobre 1922.

⁶⁶ *Il Giornale d'Italia*, 12 Ottobre 1922.

Diğer İtalyan gazeteleri de gelişmeleri bu şekilde yansıttılar ve hemen hepsi protokolün 14 maddelik metnini yayınladılar. Gelişmeleri “Mudanya’da Anlaşmaya Varıldı” başlığıyla duyuran *Il Popolo d’Italia*, Müttefik generallerle Ankara Hükümeti’nin temsilcisi İsmet Paşa arasında anlaşmaya varıldığını tekrarladı ve 14 maddelik metni yayınladı.⁶⁷ Protokolün metnini yayınlayan *Corriere d’Italia* da, “Türk-Yunan Mütarekesi Mudanya’da İmzalandı” başlığıyla imza sürecini okuyucularına duyurdu.⁶⁸

L’Idea Nazionale gazetesi “Türk-Yunan Mütarekesi İmzalandı” başlıklı haberinde 14 maddelik protokol metnine yer verdi. İtalyan gazetesi, Mütarekenin imzalanmasının Londra siyasi çevrelerinde büyük memnuniyet yarattığını ve İngiliz gazetelerinin de yayınlarıyla bu memnuniyete katıldıklarını bildirdi.⁶⁹ “Yunan-Türk Mütarekesi Mudanya’da İmzalandı. Yunanistan Trakya’yı 15 gün içerisinde tahliye edecek” şeklinde gelişmeler hakkında bilgi veren *L’Epoca*, İtalyan resmî ajansı Stefani’nin duyurusunu haber yaptı. Agenzia Stefani, Mudanya Konferansı’nın anlaşmayla sonuçlandığını ve ilgili protokolün imzalandığını bildirerek mütarekenin maddelerini yayınladı.⁷⁰

Görüldüğü gibi İtalyan gazeteleri Mudanya Mütarekesi hakkında şu ana kadar yorumdan ziyade haber niteliğinde yayın yapmışlardır. Hatırlanacağı üzere sadece *L’Idea Nazionale*, mütarekenin imzalanmasının İngiliz siyasi çevrelerinde memnuniyet yarattığı bildirilmişti. Bunun dışında mütarekenin imzalanmasının Fransız çevrelerinde yarattığı etkiye dair haberlere de rastlanmaktadır. Pek çok İtalyan gazetesi “Fransız Yorumları” başlığı altında mütarekenin Fransa’daki yankılarına yer vermiştir. Mudanya’da mütarekenin imzalanması, Fransız gazeteleri tarafından, Türklerin gösterdiği bilgelikle İtalya ve Fransa’nın izlediği açık adil siyaset sayesinde mümkün olduğunu vurgulayan yorumlarla duyurulmuştur. Basın, yakında toplanacak barış konferansında da benzer yeni zorluklarla karşılaşılmasının ihtimal dışı olmamakla birlikte, barışın sağlanması konusunda Mudanya’da gösterilen uzlaşmacı yaklaşımla bunların aşılabacağı hakkında iyimser tahminlerde bulunmuştur. Fransız gazeteleri, dünya barışının sağlanması için müttefikler arasında dayanışma ve iş birliğinin gerekliliğine dikkat çekmişlerdir.⁷¹

Sonraki günlerde bazı İtalyan gazeteleri kulis bilgileriyle Mudanya’yı haber yapmaya devam ettiler. Perde arkasına ışık tutan “Anlaşmaya Nasıl Varıldı?” başlıklı bu haberlerde Mütarekenin, çeşitli tartışmaların yaşanmasına rağmen gerçekleştiği anlatılıyor. 10 Ekim akşamı yapılan müzakerelerini yansıtırken General Harrington, Müttefiklerin yeni ve kesin tekliflerini bildirdiğini ekleyen gazeteler, sonrasını şöyle anlatıyorlar:

“Bir El Sıkışması Atmosferi Değiştirir: ‘Çok sayıda iyi yetişmiş askere, gemiye, silaha, uçağa sahip olan İngiltere, çok tehlikeli bir düşman olur’ diye konuşan General Harrington, Ankara’dan hayırlı bir cevap almayı umduklarını söyledi. İsmet Paşa, kendisinin de mümkün olan en kısa zamanda anlaşmaya varmayı arzuladığı cevabını verdi ve protokolün yeniden okunmasını talep etti. Metnin yeniden okunmasından sonra İsmet Paşa çeşitli

⁶⁷ *Il Popolo d’Italia*, 12 Ottobre 1922.

⁶⁸ *Corriere d’Italia*, 12 Ottobre 1922.

⁶⁹ *L’Idea Nazionale*, 12 Ottobre 1922.

⁷⁰ *L’Epoca*, 12 Ottobre 1922.

⁷¹ *Corriere d’Italia*, 12 Ottobre 1922; *Il Giornale d’Italia*, 12 Ottobre 1922; *La Tribuna*, 12 Ottobre 1922.

noktalar hakkında yorumlar yaptı. General Harrington teker teker cevap vererek yorumlarda bulundu. İngiliz general kendi görüşüne göre önemli olanın anlaşmanın imzalanması değil, ruhu olduğuna dikkat çekti. General, karşılıklı iyi niyet taahhüdü olarak İsmet Paşa'nın elini sıkmaya hazır olduğunu açıkladı. Derhal ayağa kalkan İsmet Paşa, dostane bir şekilde General Harrington'ın elini sıktı. Türklerin son itiraz ve çekinceleri yok olmuş gibiydi. Müttefik generaller, Trakya için Türk jandarma sayısını 10 binden 8 bine düşürmeyi teklif ettiklerinde Türkler itiraz etmediler. Toplantıya, anlaşmanın kesin halini yazmak üzere saat 09'da ara verildi. Müttefik generaller, Yunan generaliyle görüşmek üzere İngiliz savaş gemisine gittiler. General Harrington, İsmet Paşa ile tarafsız bölge konusunu görüşmek üzere özel bir toplantı yaptı.

Son İşlem

Saat 18'de herkes konferansın finaline katılabildi. Generaller, dikdörtgen masadaki yerlerini yeniden aldılar. General Charpy, İsmet Paşa'nın karşısında otururken, General Harrington'ın yanında General Mombelli oturuyordu. Mütareke metnini okumaya gerek olmadığına ve General Mazarakis'in Trakya sınırına ilişkin itirazlarını okumasının yeterli olduğuna karar verildi. Türkler, Yunanlıların bu itirazlarını beklemiyor gibi görünüyorlardı ve İsmet Paşa dedi ki: 'Eğer Yunan hükümeti anlaşmayı imzalamayı reddediyorsa, Müttefikler, Sözleşmeyi uygulamayı düşünüyorlar mı?'

General Harrington cevapladı: 'Müttefiklerin, geçenlerde Paris'teki mülakatlarında bu konuda anlaştıklarını bildiğinize inanıyoruz.'

'Çok iyi' diye cevap verdi İsmet Paşa. 'Ben imzalamaya hazırım.'

Titiz bir incelemeden sonra anlaşma metninin bütün kopyaları İsmet Paşa tarafından imzalandı. General Harrington, nezaketi ve başından sonuna kadar iyi bir konferans düzenlediği için kendisine teşekkür etti: 'Mütarekenin, ilgili ülkeler arasında yeni iyi bir anlayış döneminin şafağı olmasını umuyorum.' İsmet Paşa, cevabında, mütarekeyi başarmasının hayatının en güzel hatırası olacağını söyledi. Konferans mahallini terk eden General Harrington, bir Türk taburunu denetledikten sonra İstanbul'a gitmek üzere İngiliz kruvazörü Carysford'a bindi."⁷²

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasıyla ilgili dikkat çektikleri son bir noktaya değineceğiz: 11 Ekim 1922 günü imzalanan Mudanya Mütarekesi'nde Yunanlıların imzasının bulunmaması. "Mudanya Mütarekesi'nde Yunan imzası eksik" başlığını kullanan *La Tribuna*⁷³ *Avanti!*,⁷⁴ *Il Popolo d'Italia*⁷⁵ gibi İtalyan gazeteleri, siyasi nedenlerden ötürü Yunanlıların mütarekeyi imzalamadıklarını yazdılar. Ancak aynı gazetelerin belirttiği gibi bu eksikliğin giderilmesi uzun sürmedi. Yunanistan Hükümeti, 13 Ekim akşamı yaptığı toplantıda Mudanya Mütarekesi'ni imzalamaya karar verdi.⁷⁶ Sözleşme Yunanistan'ın İstanbul'daki yüksek komiseri tarafından 14 Ekim günü imzalandı.⁷⁷

Mudanya Mütarekesi hakkında İtalyan kamuoyundan vereceğimiz son örnek, Faşistlerin yayın organı *Gerarchia* dergisinde Alfredo Signoretti'nin yazısıdır. İzmir'in Türk ordusu tarafından kurtarılmasından Mudanya Mütarekesi'nin imzalandığı döneme kadar geçen süreyi ele alan yazar, dikkat çekici tespitler yaptı. İngiltere'nin yeni bir savaşı göze alamayacağını belirten Signoretti, Türklere karşı müttefiklerin iş birliği yapmasının önemine değindi. Signoretti, Türklerin İngiltere ve Fransa'yı düşman olarak kabul ettikleri fikrinden hareketle İtalya'nın belirleyici rol oynayacağı görüşünü dile getirdi. Konferansta İtalya'nın müzakerelerde daha rahat hareket

⁷² *Corriere d'Italia*, 13 Ottobre 1922; *La Tribuna*, 13 Ottobre 1922.

⁷³ *La Tribuna*, 13 Ottobre 1922.

⁷⁴ *Avanti!*, 13 Ottobre 1922.

⁷⁵ *Il Popolo d'Italia*, 13 Ottobre 1922.

⁷⁶ *L'Idée Nazionale*, 15 Ottobre 1922.

⁷⁷ *La Tribuna*, 15 Ottobre 1922.

edeceği ve Türkiye’den bazı iktisadi imtiyazlar koparabileceği fikrinde olan yazar, bunu, İtalya’nın Osmanlı topraklarıyla sınırının olmamasına, Türklerin İtalyanların ekonomik yardımlarına muhtaç olmasına bağlayarak şöyle açıkladı: “İtalya, Doğu dünyasına en yakın ve tanınan bir ülke, Türklerin yeniden doğuşuna sempati besledi, yeniden yapılandırmada en iyi partner olabilir. Eğer milliyetçiler, inanmıyoruz ama tekliflerimizi reddetmekte inat ederlerse, bedeli ne olursa olsun kutsal veto hakkımızı kullanacağız.”⁷⁸

SONUÇ

Türk ordusunun 26 Ağustos 1922 günü başlattığı geniş çaplı taarruzu karşısında direnemeyen Yunan ordusunun uğradığı ağır hezimet, Yunanlılarla birlikte İngilizleri de telaşa düşürdü. Yunanlıları bu zor durumdan kurtarmak isteyen İngilizler, müttefikleri Fransa ve İtalya’nın da desteğini alarak, Türk-Yunan çatışmasını önlemek için mütareke girişimlerini başlattılar. Türk sorununa daha geniş kapsamlı bir çözüm bulmak amacı taşıyan bu girişimler esas itibarıyla bir barış konferansının toplanmasını hedeflemekteydi. Ancak öncelik Türk-Yunan savaşını sonlandırmak olduğundan, müttefikler, Ankara Hükümeti’ne gönderdikleri 23 Eylül 1922 tarihli notada, barış konferansı önerisiyle birlikte, Mudanya veya İzmit’te bir mütareke konferansı toplanmasını da teklif ettiler. Mustafa Kemal Paşa’nın 29 Eylül 1922 tarihli cevabi notasında mütareke teklifi kabul edilince, mütareke için hazırlıklara başlandı.

İtalyan kamuoyu silahlı çatışmanın sonlandırılacak olmasından memnuniyetlerini gösteren yayınlar yaparak sürece destek verdiler. Aslında İtalya, Türk taarruzundan önce ve taarruz devam ederken barışı sağlamak için öncü rol üstlenmek konusunda ilk girişimleri başlatan ülkedir. Taarruz başlamadan birkaç gün önce Ankara Hükümeti nezdinde girişimde bulunduğu gibi taarruz devam ederken ve Yunanlıların mütareke teklif ettikleri günlerde de müttefikleri nezdinde çeşitli önerilerde bulundu. Ancak İtalya’nın çabaları İngiltere engeline takıldı. Fransa’nın da desteğini alan İngiltere Hükümeti, mütarekenin sağlanması için kendisi inisiyatif kullandı. Böylece, müttefiklerine de, müttefik siyasetinde başat rolü kendisinin oynayacağı mesajını verdi. Tarafların olumlu yaklaşması üzerine 3 Ekim 1922’de Mudanya’da mütareke görüşmelerinin başlaması konusunda uzlaşma sağlandı.

İtalyan kamuoyu, Türk ordusunun destansı taarruzunu övgü ve gıptayla takip ederken ateşkesi sağlamak için yapılan çabaları da izledi ve destekledi. İtalyan basını, İtalya devletinin resmi siyasetine paralel bir yayın takip etti. Bu siyasetin iki parametresi bulunmaktadır: İlki, Mudanya’da her ne kadar Türklerle Yunanlılar arasındaki silahlı çatışmayı durdurmak için toplanılacaksa da, aslında bu daha geniş kapsamlı bir toplantıdır. Basının ifadesiyle Mütareke Konferansı, ön barış konferansıdır. Böyle olunca Mudanya’da silahların susturulmasının yanı sıra hatta bundan daha önemli olarak Türkiye ile Müttefiklerin hepsini ilgilendiren mesela Boğazlar gibi mesela İstanbul’un tahliyesi gibi konularda ele alınacaktır. Sonuç itibarıyla Mudanya, yakında toplanacak barış konferansına hazırlık mahiyetindedir. İtalya devletinin ve kamuoyunun süreci takip ederken önemsedikleri ikinci husus,

⁷⁸ Alfredo Signoretti, “Da Smirne a Mudania”, *Gerarchia*, Anno: I, No: 10 (25 Ottobre 1922), s. 546-555.

Türklerle karşı Müttefikler arasında mutlak bir dayanışmanın sağlanması gereğidir. Milli Mücadele döneminde Türklerle İtilaf Devletleri arasında yapılan diplomatik ilişkilerde İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri'nin kendi menfaatlerini ön planda tutan yaklaşımlar sergilediğine dair pek çok örnek vardır. En bilineni de 21 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında toplanan Londra Konferansı'dır. İtalya, Sevr sürecinde ve Londra Konferansı'nda Müttefiklerinden farklı ve bağımsız bir Türkiye siyaseti izlediğinden, önemli olan müttefiklerin ortak siyaset izlemesi değil, İtalya'nın beklentilerinin karşılanmasıdır. Bunu Anadolu milliyetçilerinin rızasıyla gerçekleştirebileceğini düşündüğünden, Millî Mücadele'yi destekler mahiyette bir siyaset izlemiştir. Ne var ki, tam bağımsızlık anlayışı ve Misak-ı Millî ilkeleri çerçevesinde bir yaklaşım sergileyen Ankara Hükümeti'nin tavizsiz siyaseti, Anadolu'daki Türk-Yunan savaşının Türklerin lehine gelişmeye başlaması, Antalya'nın tahliyesi ve Ekim 1921'de son girişim olan Alberto Tuoizzi'nin Ankara'da yaptığı görüşmelerden eli boş dönmesi ve İtalya iç siyasetinde meydana gelen gelişmeler, İtalya'yı Türklerden uzaklaştırıp müttefiklerine daha çok yaklaştırdı. Mudanya Konferansı'nın toplandığı günlerde İtalya-Müttefik iş birliği devam etmekteydi.

3 Ekim 1922 günü resmi açılışı yapılan Mudanya Konferansı, yukarıda çizdiğimiz tabloya paralel olarak İtalyan kamuoyu tarafından yakından takip edilmiştir. İtalyan gazeteleri süreci ağırlıklı olarak İstanbul'dan aldıkları haberlerle kamuoyuna yansıtmışlardır. Bununla birlikte İtalyan gazeteleri için önemli haber kaynakları arasında İngiliz ve Fransız gazetelerinin de yer aldığını belirtmeliyiz. İtalyan basını sürece dair olumlu, iyimser ve barışın sağlanacağına olan inançlarını belirten haberler vererek takip etmiştir. Türklerle Yunanlılar arasındaki sorunlarda daha tarafsız bir yayın yaparken, İtalya'yı da ilgilendiren konular söz konusu olduğunda, resmi politikayı destekler yayınlar yaptığı görülmektedir. Hem Konferans'ta Türkiye'yi temsil eden İsmet Paşa'nın tespitleri, hem müzakereler, hem de İtalyan basının altını çizdiği bir husus, Mudanya'da İngilizlerin ve temsilcileri General Harrington'ın mutlak baskın rolüdür. Konferansta Fransa'yı temsil eden General Charpy ve İtalya'yı temsil eden General Mombelli, Türk-Yunan sorunları hakkında daha serbest hareket ederlerken, Türkiye ile Müttefikler ve hatta Türkiye ile İngiltere arasındaki sorunlar müzakere edilirken son sözü General Harrington'a bırakmayı tercih ettiler. Bütün bunlardan çıkan sonuç, Mudanya'daki mütareke görüşmelerinin Lozan Barış Konferansı'nın bir provasası olduğudur.

İtalyan gazeteleri de bu gerçeği ifade eden yayınlar yapmışlardır. İtalyan gazetelerinin sözleşmenin imzalanmasında İtalya'nın yapıcı rolüne dikkat çektiklerini de belirtmeliyiz. İtalya resmi çevreleri ve basını, Türklerle yakın dönemdeki ilişkilerin dostane bir havada gelişmesini ve Müttefikleriyle ilişkilerini mütarekenin sağlanmasında bir avantaj olarak görmüşlerdir. Bunu da memnuniyetle ifade etmişlerdir. Netice itibarıyla yakın vadede Türk-Yunan savaşının sona ermesi, orta ve uzak vadede Doğu Sorunu'na kalıcı ve kapsamlı bir çözüm bulunacağı İtalyanları da iyimserliğe sürüklemiştir. Bu yaklaşımı Mudanya'da sözleşmenin imzalanmasından hemen sonrasında ve barış konferansı sürecinde görmek mümkündür. 11 Ekim'de imzalanan Mudanya Mütarekesi'nde Yunan temsilcilerin imzasının olmamasını eksiklik olarak belirttikleri, ancak bunun uzun süreli olmayacağı yönünde yayın yaptıkları hatırlanmalıdır. Bunun içindir ki, Yunanlıların

sözleşmeyi imzalamasını da sayfalarına taşıyan İtalyan gazeteleri, Mütarekenin uygulanmasıyla ilgili gelişmeleri de okurlarına iletmışlerdir.⁷⁹

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Archivio Storico Diplomatico Ministero degli Affari Esteri.

Gazeteler

Avanti!, 4, 5, 8, 13 Ottobre 1922.

Corriere d'Italia, 6, 28 Settembre 1922; 3, 4, 5, 6, 7, 12, 13 Ottobre 1922.

Corriere della Sera, 8 Settembre 1922; 5, 6 Ottobre 1922.

Hâkimiyet-i Milliye, 11 Teşrin-i evvel 1922.

Il Giornale d'Italia, 9, 13, 28, 29 Settembre 1922; 3, 4, 5, 6, 10, 12 Ottobre 1922.

Il Popolo d'Italia, 8, 9, 28 Settembre 1922; 3, 4, 5, 7, 10, 11, 12, 13 Ottobre 1922.

Il Seocolo, 3, 6, 10, 13 Ottobre 1922.

İkdam, 4 Teşrin-i evvel 1922.

L'Epoca, 13, 15, 23, 28 Settembre 1922; 7, 12, Ottobre 1922.

L'Idea Nazionale, 22 Agosto 1922; 7, 8, 9, 10 Settembre 1922; 3, 4, 5, 6, 8, 10, 12, 15 Ottobre 1922.

La Tribuna, 22, 28 Settembre 1922; 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 15 Ottobre 1922.

Tevhid-i Efkâr, 5, 6, 12 Teşrin-i evvel 1922.

Vakit, 6, 12 Teşrin-i evvel 1922.

Kitap ve Makaleler

Atatürk, Kemal, **Nutuk**, Cilt: II 1920-1927, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Trakya'da Millî Mücadele**, I. Cilt, TTK Yayınları, Ankara, 1987.

Eyyupoğlu, İsmail, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2002.

Fraccaroli, Arnaldo, "L'Inizio della Conferenza di Mudania", **Corriere della Sera**, 4 Ottobre 1922.

⁷⁹ Bir örnek olarak *La Tribuna* gazetesinin İstanbul'dan 14 Ekimde aldığı haberi verebiliriz. Habere göre: "Üç Fransız ve bir İtalyan taburu, 14-16 Ekim arasında Karaağaç ve Dedeoğlu'na hareket edeceklerdir. Muhtemelen üç İngiliz taburu da Tekirdağ'a gidecektir. Öte yandan Yunan karargâhı, Doğu Trakya'yı tahliye başlamak için birliklerini hazırlamaktadır. **La Tribuna**, 15 Ottobre 1922.

İnönü, İsmet, **İsmet İnönü'nün Hatıraları, Lozan Antlaşması I**, Cumhuriyet Gazetesi, İstanbul, 1998.

İnönü, İsmet, **Hatıralar**, (2. Kitap), Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.

Karacan, Ali Naci, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, İstanbul, 1943

Okyar, Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, Yayına Hazırlayan: Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.

Signoretti, Alfredo, "Da Smirne a Mudania", **Gerarchia**, Anno: I, No: 10 (25 Ottobre 1922), ss. 546-555.

YUNAN KAMUOYUNDA MUDANYA GÖRÜŞMELERİ*

Esra ÖZSÜER**

GİRİŞ

15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanistan'ın önde gelen gazetelerinden biri olan *Akropolis* manşetten girdiği haberde “*Bayram edin Yunanlar. İzmir’i ele geçirdik. Asırlık tutsaklıktan sonra gerçek diriliş gerçekleşti. Güzel İzmir dün itibariyle artık bir Yunan şehridir*”¹ sözleriyle Yunan ordusunun İzmir işgalini asırlık bir özlemle soydaşlarına duyurmuştu. Anadolu’nun ürünlerinin doğal çıkış yolu olan bu nadide liman şehri tarihiyle, ekonomisiyle ve jeopolitik önemiyle Megali İdea hedefinde de kritik bir öneme haizdi. Zira iklim ve yapı olarak kıraç Anadolu’dan ayrılan Ege havzası içindeki İzmir ve art bölgesinin Yunanistan’a bırakılması 1912’den itibaren savaşmakta olan bir ülkenin bozuk ekonomisine yapılan “bypass” gibi hayat kurtarıcıydı. Venizelos’un Paris Barış Konferansı’nda hazırladığı memorandum kitapçığında² da Anadolu (Küçük Asya) topraklarına yönelik hak iddia ettiği hat Marmara kıyılarında Bandırma’nın batısından başlayarak Meis adasının karşı tarafına düşen Güney Anadolu kıyılarındaki noktaya kadar uzanan şeridi içine alıyordu. Bu şerit İzmir ve Aydın vilayetinin önemli bir bölümünü de kapsamaktaydı.³ Venizelos’un Konferans’ta on kişilik kurula ifade ettiği bu talepler her ne kadar Üç Büyükler arasındaki bazı görüş ayrılıklarını beraberinde getirse de İngiliz desteğini koşulsuz arkasına alan Venizelos’un Büyük Yunanistan’ı kurma ısrarcılığını hayalden bir adım daha öteye geçirmişti. Neticede 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanların Birinci Tümeni’nin tüm Alayı *Patris* gemisinden inerek karaya çıkmış ve İzmir Yunanlar tarafından resmen işgal edilmişti. Böylece Yunanları Anadolu’ya göndermek konusunda ısrarcı olan Britanyalı siyasetçi David Lloyd George, Venizelos ile birlikte Korfu adasından İzmir’e kadarki büyük bir çemberle Ege Denizi’ni saran Büyük Yunanistan hayalini gerçekleştirmek için “Küçük Asya Kampanyası”nı da başlatmıştı.

Ancak tüm bu şatafat ve özgüven Yunan ordusunun Anadolu macerasını beklenildiği gibi sonuçlandırmayacaktı. İlk Yunan işgalinden önceki dönemde endişe uyandırmayan Türk milliyetçiliği “eski tebaa” Yunanların İzmir’i işgaliyle alevlenmiş ve Türk yurtseverliğinin en kışkırtıcı adımını oluşturmuştu. Yunanların İzmir’e çıkması yurdun dört bir yanında protesto mitingleriyle karşılanmış ve İzmir’in işgalinden tam dört gün sonra, 19 Mayıs 1919 tarihinde, III. Ordu müfettişi Mustafa Kemal Paşa millî hâkimiyete dayanan bağımsız bir Türk Devleti kurmak ve

* Bu açış konuşması daha sonra “Barışın Yolunu Açan Mütareke 100. Yılında Mudanya Mütarekesi” başlıklı kitapta yayınlanmıştır. (Bkz. **Barışın Yolunu Açan Mütareke 100. Yılında Mudanya Mütarekesi**, Editör Behçet Kemal Yeşilbursa, Sentez Yay., Bursa, 2022, ss. 86-99.)

** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi.

¹ **Ακρόπολις**, 2/15 Μαΐου 1919, Έτος ΑΗ, Αριθμός 113687, s. 1.

² Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos’un Paris Barış Konferansında on kişilik kurul önünde sunduğu Yunanistan hakları ile ilgili Memorandum adlı kitapçıkta Anadolu toprakları ile ilgili taleplerin yer aldığı bölüm için bkz: Eleutherios Venizelos, **Greece before the Peace Congress of 1919. A memorandum dealing with the rights of Greece**, Oxford University Press, NewYork, 1919, s.20-26.

³ Michael Llewellyn Smith, **Yunan Düşü**, Çeviren: Halim İnal, Ayraç yay., Ankara, 2002, s. 109.

ulusal direnişini başlamak amacıyla Samsun'a çıkmıştı.⁴ 22 Haziran 1920'de Yunan askerî birliklerinin Milne Hattı'nı geçerek Anadolu içlerine kadar ilerleyişini sürdürmesi⁵ Türklerin Anadolu topraklarını yüzyıllık düşmanlarının istilasıyla karşı karşıya bırakmış ve içlerine sindiremedikleri bu durum Türk milliyetçi hareketini bölgesel direniş hareketinden çıkararak millî kuvvetler anlamına gelen Kuva-yi Milliye çatısı altında daha organize bir yapıya büründürmüştü. 1920 yılının Aralık sonunda birçok millî müfreze ve gönüllü örgüt hızla millî ordu içinde toplanmaya başlamıştı. Öyle ki düzenli Türk ordusunun Yunanlara karşı ilk başarısı 6-11 Ocak 1921 tarihinde İnönü mevzilerinde kazanılmıştı.

Her ne kadar 1919-1920 yılları arasında Yunanistan Anadolu topraklarındaki askerî üstünlüğünü ön plana çıkarsa da 1920'de Yunan iç siyasetindeki bazı dengelerin yer değiştirmesi 1921 ve sonrasında Yunan ordu kademesini de olumsuzlaştıracaktı.⁶ Kasım 1920 seçimleri Yunanistan'ı ve dolayısıyla Yunan ordusunu Venizelist ve Kralcı ikileminde yeni bir kargaşaya sürüklemişti. Neredeyse 1821'den beri sürekli savaşan ve yorgun düşen Yunan halkı Venizelos'un ekspansiyonist siyasetine "küçük ama saygın Yunanistan" fikriyle karşı çıkmıştı. Seçimi muhalifleri karşısında kaybeden ve mecliste milletvekili bile seçilemeyen Venizelos iktidardan düşmüş ve 1917 yılında sürgün edilen Kral Konstantin⁷ 5 Aralık 1920 tarihinde yapılan halk referandumu ile Yunanistan'a yeniden dönmüştü. İktidardaki bu sancılı değişim İngiltere haricinde diğer müttefiklerin Yunanistan'dan ekonomik desteklerini çekmesine neden olmuştu. Hatta İngiltere hükümeti bile Kral Konstantin'in dönmesinden sonra Yunanistan'a parasal yardım yapılmayacağını resmen bildirmişti.⁸ Hükümeti devralan kralcılar Yunanistan'ın hâlihazırda üstlenmiş olduğu taahhütlere tam olarak uymaya ve İngiltere ile birleşme politikasını sürdürmeye kararlı olmasına rağmen Kral Konstantin'in Yunan iç siyasetindeki yükselişi Üç Büyüklere Yunanlıları yalnız bırakma konusunda bir bahane de sunmuştu.⁹ Fakat Lloyd George'un Filhelen planlarında Doğu Akdeniz'deki İngiliz çıkarlarının korunması yönündeki düşüncesi Yunanistan'ı yalnız bırakma noktasında İtalya ve Fransa gibi net bir kararlığa sahip değildi. Ancak İngiltere'nin isteksiz peşine takılan Fransa ve İtalya için Konstantin'in geri dönmesi Türkiye politikalarını değiştirmeleri hususunda geçerli bir neden yaratmıştı. Milne Hattı'nı

⁴ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Kaynak yay., İstanbul, 2015, s. 31.

⁵ Gazi Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s. 354.

⁶ Kral Konstantin'in 1917'de tahttan devrilmesi ordu içindeki Kral yanlısı askerlerin tasfiye edilmesine neden olmuştu. 1920 yılında Venizelos'un iktidardan düşmesi ise benzer bir tekrarın yaşanmasına sebebiyet vermişti. Bu sefer de bir dönem ordudan tasfiye edilen Kral yanlısı subaylar Venizelist subayların yerine görevlendirilmekteydi. Siyasetin etkilediği bu askerî karar Yunan ordusu içindeki pek çok subayın sırf siyasi görüşünden ötürü kilit noktalardan alınarak pasifleştirilmesiyle sonuçlanmıştı. Dolayısıyla 1920 sonrasında Yunan askerî kanadında cereyan eden tasfiye, askerî açıdan hatalı bir karardı ve siyasetle meşgul olan Yunanistan'a askerî yükümlülüklerini unutturmuştu.

⁷ Kral Konstantin I. Dünya Savaşı'nda Yunanistan'ın tarafsızlığını korumak için direndiğinden 1917 yılında İtilaf Devletleri tarafından tahtından indirilmişti.

⁸ Andrew Mango, **Atatürk**, Çeviren: Füsün Doruker, YeniBinyıl Sabah Kitapları, İstanbul, 2000, s. 298.

⁹ Μανόλης Κούμας, "Το Μικρασιατικό Ζήτημα. 1914-1922", Γιώργος Κουμουτσάκος (επιμ), **Μικρασιατική Εκστρατεία. Εικόνες και Μνήμες**, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2022, s. 59. (37-64.)

geçerek Anadolu içlerine doğru süratle ilerleyen ve ana mevzilerinden uzaklaşan¹⁰ Yunan ordusu 1921 yılının başında diplomatik izolasyonun bir getirisi olarak askerî çöküşünü de yavaştan hazırlamıştı.

Öte yandan, tecrit edilmiş ve Müttefiklerden gerekli finansal yardımı sağlayamamış Yunan hükümeti, Türk milliyetçi hareketini yok etmek amacıyla savaş alanındaki çabalarını bir kat daha yoğunlaştırmıştı. Yunanlar Türklere oranla sayıca daha fazlaydı ve daha iyi silahlanmışlardı. Türk ordusunun savunma savaşı yaptığını anlayan Yunan ordusu yeni askerî stratejileri geliştirerek taarruz planlarına başlamıştı. Ancak Türk askerî birlikleri karşısında tutunamayacağı fikrine kapılan Yunanlar 11 Ocak'ta geri çekilmişti. Yunan Ordusu Başkomutanı General Papulas bu operasyonu keşif amacıyla yapılan bir saldırı olarak tanımlarken Mustafa Kemal Paşa ise büyük bir zafer ile nitelendirmişti.¹¹ İnönü Muharebelerinden beklenen sonucu alamayan Yunan ordusu en geç Mayıs ortasına kadar büyük kuvvetlerle Türk ordusunu ezmek niyetindeydi. Amaç hem İnönü muharebelerinden sonra oluşan olumsuz havayı kırıp kaybettikleri özgüveni tesis etmek hem de İtilaf Devletleri'nin bir kez daha itimadını kazanmaktı. Bu kapsamda Haziran 1921'de harekâtın yeniden başlatılmasına karar verilmiş ve Temmuz ayı ortalarında Küçük Asya Ordusu Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar hattına yerleşmişti. Yunanların beklenmedik başarısı her ne kadar Kemalist önderleri şaşırtsa da soğukkanlılığını kaybetmeyen Türk ordusu Sakarya ırmağının doğusuna düzenli birlikler halinde çekilmişti. 23-30 Ağustos tarihleri arasında gerçekleşen savaş sonunda Yunan ordusuna ağır bir darbe indirilerek geri püskürtülmüştü. Ancak, Yunan ordusunun başarılarına rağmen, Türk kuvvetleri Sakarya nehrinin doğusuna çekilmeyi ve yeniden bir araya gelmeyi başarmış ve Yunan ordusu bir kez daha Türk milliyetçilerine planladıkları son darbeyi vuramamıştı.

10 Temmuz'dan 25 Temmuz'a kadar aralıksız on beş gün süren Kütahya-Eskişehir Muharebesi sonunda Yunanlar taarruzlarına on dokuz gün ara vermişti. Bu noktada Yunan askerî kurmayları arasında ordunun İzmir'e dönmesi mi yoksa Türk ordusunu takip etmesi mi yönünde bir ikilem oluşmuştu. Yunan ordusunun başına

¹⁰ Yunan Ordusunun Anadolu içlerinde felaketini hazırlayan en önemli gerekçelerden biri de mevzilerden uzaklaşarak cepheyi genişletmesidir. Örneğin Mayıs 1919'da Yunan ordusunun ilk işgal bölgesi 23.000 kilometre kareden oluşuyordu. Ağustos 1922'de Yunan kuvvetlerinin kontrolündeki alan 80.000 kilometre kareye ulaşmıştı. Bu, Küçük Asya Seferi sırasında Yunan ordusunun Ege'nin Küçük Asya kıyılarından 350 kilometre derinliğe girdiği anlamına gelmekteydi. Yunan ordusu, Marmara'dan Afyonkarahisar ve Menderes Nehri'ne kadar olan 713 kilometrelik bir cephede mevzilenmiş halde Atina'dan emir bekliyordu. Dolayısıyla Yunan tümenlerinin sayıca azlığına göre cephenin muazzam uzunluğu, büyük boşluklara neden olmuştu. Bu boşluklar da Yunan askerî birliklerinin bölgedeki devriyesini zayıflatarak Türk kuvvetlerinin taarruzu esnasında içeriye kolayca sızmasına olanak sağlamıştı. Öte yandan ordu tümenlerinin birbirinden birkaç kilometre uzaktaki bu dağılımı Türk ve Yunan kuvvetleri arasındaki sayısal dengeyi de belirginleştirmişti. Örneğin Mustafa Kemal Paşa Türk kuvvetlerinin büyük kısmını cephenin saldırmayı seçeceği tek bir cephe noktasına yönlendirmiş ve karşısında belirli bir noktayı kapsayacak birkaç Yunan tümeni olacağından Yunan askerî gücünü kolayca yok edebilmişti. Böylelikle Türk kuvvetleri bölgesel olarak ezici bir üstünlüğe sahip olmuş ve diğer Yunan güçlerine katılınca kadar cephe hattı bölünmüştü. Άγγελος Συρίγος & Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Μικρασιατική Καταστροφή. 50 Ερωτήματα και Απαντήσεις*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2022, s. 168-171.

¹¹ Mango, a.g.e., s. 299.

geçen Konstantin'in başkanlığında 7 Temmuz'da İzmir'de yapılan oturumda Yunan Savaş Konseyi, Kemalistleri Ankara'ya kadar kovalamak kararını almış ve dört gün sonra da, 11 Temmuz 1921'de, Yunan saldırısı başlamıştı. Başta güçlü bir direnişle karşılaşmayan Yunan ordusu 13 Temmuz'da Afyonkarahisar, Kütahya ve Eskişehir'i işgal etmişti. 28 Temmuz 1921 tarihinde Kütahya'da kralın başkanlığında askerî ve siyasi kurmaylarla yapılan savaş konseyi toplantısında Ankara'ya taarruz konusu nihai karara ulaşmıştı. Her ne kadar General Papulas'ın bireysel çekinceleri olsa da milliyetçi kaleyi ele geçirmek ve Türk milliyetçilerinin ikmal üslerini yok etmek amacıyla Türk ordusunun Ankara'ya kadar takip edilmesine kesin olarak karar verilmişti.¹² Aslında bu kararın altında Türk ordusunun Kütahya-Eskişehir muharebelerini kaybederek geri çekilmesini başarı sayan Yunan ordusunun Ankara üzerine yürüyüp savaşı kendi lehine sonlandırma gayesi bulunuyordu.

14 Ağustos 1921 tarihinde Yunan askerî güçleri Türk cephesini yok etmek amacıyla ileri harekâta geçmiş ve Türk İstiklal Harbinin en kritik safhasını oluşturacak muharebeyi de başlatmıştı. Aslında Yunan askerî birlikleri ilk aşamada Türk savunmasını kırmayı başarmış olsa da çok kısa bir süre sonra Yunan ordusuna saldırı operasyonlarının durdurulması yönünde emir verilmişti. Çünkü Yunanlar 23-30 Ağustos 1921 tarihleri arasında Türk kuvvetlerini kuşatıp imha edemeyince kuvvetlerinin büyük bir kısmıyla Türk cephesini Haymana istikametinden yarmak istemişler ancak bunu da başaramayınca bulundukları hatlarda savunmada kalmışlardı. Zira askerin yorgunluğu, mühimmat yetersizliği, erzak ve yiyecek sıkıntısı, savaşlardaki ağır zayıat ve askerin moralsizliği Yunan ordusunun Eskişehir'deki hattına geri çekilmesi kararına neden olmuştu.¹³ Artık taarruz sırası Türklere gelmiş ve 10 Eylül'de saldırıya geçen Türk askerî birlikleri Yunanlara cephede ağır zayıat vermişti. Bu taarruz sonrasında Yunan ordusu batıya doğru çekilmeye başlamıştı. 13 Eylül 1921'de Sakarya nehrinin doğusunda tamamen imha edilen Yunan askerî kuvvetleri Sakarya'nın doğusunu tamamen boşaltmış¹⁴ ve geldiği yönde ilk büyük yenilgisini de almıştı.¹⁵ Yunan kaynaklarında Sakarya Meydan Muharebesi Yunan ordusunun taktik olarak yendiği fakat stratejik olarak kaybettiği bir muharebe olarak gösterilmektedir. Yunanlara göre ordu katıldığı tüm muharebelerde galip gelmiş ancak Ankara'nın ele geçirilmesi ve Kemalist hareketin ezilmesi hedefinde stratejik başarısızlığa uğramıştı.¹⁶ Korgeneral Aleksandros Mazarakis-Ainian da hatıratlarında Yunan ordusunun Ankara'ya ilerleme kararının bütünüyle yanlış olduğunu ifade etmişti.¹⁷

Yirmi iki gün yirmi iki gece süren Sakarya Meydan Muharebesi¹⁸ Türk ordusunun askerî ve siyasi üstünlüğünü kanıtlayan, moralini yükselten bir zaferken

¹² Κούμας, a.g.e., s. 62.

¹³ Yunan tarih yazımında Yunan ordusunun 1922 yılındaki Anadolu hezimetini aynı gerekçelerle açıklanmaktadır. Bkz: Σοπίγος & Χατζηβασιλείου, a.g.e., s. 170-173.

¹⁴ Sabahattin Selek, **Milli Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı**, Doğan Kitap, İstanbul, 2020, s.948-960.

¹⁵ ΓΕΣ/ΔΙΣ, **Διεύθυνση Ιστορίας Γενικό Επιτελείο Στρατού**, Οι Επιχειρήσεις προς Άγκυρα, Τόμος Α, Αθήνα, 1965, s. 29.

¹⁶ Νικόλαος Οικονόμου, "Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις Ιουνίου-Σεπτεμβρίου 1921", **Ιστορία του Ελληνικού Έθνους**, τόμος ΙΕ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1978, s. 184-185.

¹⁷ Αλέξανδρος Μαζαράκης-Αινιάν, **Απομνημονεύματα**, Ίκαρος, Αθήνα 1948, s. 311.

¹⁸ Gazi Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta dünya tarihinde ender olan bu büyük muharebeyi "Sakarya Melhame-i Kübrası" ile tanımlamaktadır. Gazi Mustafa Kemal, a.g.e., s. 463.

Yunan ordusunun da maneviyatını bozan ve hatta akıbetini belirleyen bir savaştı. Fakat Yunanlar açısından asıl yenilgi 26 Ağustos 1922 Cumartesi günü sabah saat 05.30'da Yunan mevzilerine yönelik topçu atışıyla başlayan Büyük Taarruz ile gerçekleşmişti. 28 Ağustos'ta Türk kuvvetleri Yunan ordusunu ikiye ayırıp büyük bir kısmını da kuşatmıştı. İzmir ile yeterince bağlantı sağlayamayan Yunan ordusu içinde panik başlamış ve bu durum da askerinin maneviyatını iyice bozmuştu. 30 Ağustos günü Türk ve Yunan askerî birlikleri arasında Aslıhanlar yöresine yapılan savaşta (Başkumandanlık Meydan Muharebesi) Türk ordusu muazzam bir zafer kazanmış ve Yunan ordusu telaş içinde batı yönünde geri çekilmeye başlamıştı. Anadolu içlerinden kaybolan Yunan birliklerine Türklerle temastan kaçınarak mevzilerinden uzaklaşmaları emredilmiş olsa da büyük çoğunluğu ya esir ya da imha edilmişti. Sonuç olarak Yunan Ordusu ihtişamla geldiği Anadolu'da büyük bir hezimetle askerî seferini sonlandırıp 9 Eylül'de İzmir'den geçerek Karaburun Yarımadasına yönelmiş, 15 Eylül akşamı da Çeşme'de bekleyen Yunan nakliye gemileri aracılığıyla çevre adalara nakledilmişti. Yunan Ordusu 16 Eylül 1922 tarihinde dağınık ve disiplinsiz birlikler halinde Anadolu'yu tamamen boşaltmıştı.¹⁹

Yunan Kamuoyunda Mudanya Görüşmeleri ve Mütareke

Mustafa Kemal Atatürk, Büyük Nutku'nda Yunan askerî birliklerini tamamen imha eden Türk ordusunun askerî zaferini Türk milletinin hürriyet ve bağımsızlığına giden yolda önemli bir başlangıç kabul etmekteydi. Bununla birlikte "*Efendiler, işte şimdi diplomasi sahasına geçebiliriz*"²⁰ ifadesi onun bu utkusunu diplomasi sahasında da göstermek istediğini açıkça ortaya koyuyordu. Nitekim Osmanlı Devleti Büyük Savaş sonunda cephede kaybetmişinin çok daha fazlasını Mondros ve Sevr gibi Doğu Sorunu'na hizmet eden antlaşmalarla masada kaybetmişti. Şimdi ise cephede kazanılan muazzam zaferin diplomasi alanında da gerçekleşmesi gerekmekteydi. Her ne kadar Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Türk ordusunun üstünlüğünü gören Müttefikler kendi lehlerine çözümlenebilecek barış görüşmeleri için çareler aramaya başlamış olsalar da yapılan tüm müzakereler sonuçsuz kalmıştı.²¹ İzmir ve Bursa'yı geri alan Türk ordularının yeni hedefi öncelikle İstanbul ve Trakya'nın düşman işgalinden arındırılmasına yönelikti. İstanbul hala İngiliz, Fransız ve İtalyan güçlerinin zaptı altındaydı ve Doğu Trakya'da da hala Yunan askerî birlikleri bulunuyordu.

Kuramsal olarak İtilaf Devletleri Edirne'nin de dâhil olduğu Doğu Trakya'nın bir kısmının Yunanistan'a verilmesi yönünde mutabıktı. Ne var ki Mustafa Kemal Paşa, Fransa ve İtalya'nın Büyük Savaş sonunda Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki topraklarını geri vermesinden kuşku duymuyordu çünkü bu sayede barış

¹⁹ Llewellyn Smith, *a.g.e.*, s. 438; Συρίγος & Χατζηβασιλείου, *a.g.e.*, s. 174-175.

²⁰ Gazi Mustafa Kemal, *a.g.e.*, s. 514-517.

²¹ İtilaf devletleri 22 Mart 1922'de mütareke ve 26 Mart 1922'de de Paris Mukarreratı adını verdikleri barış tekliflerini İstanbul, Ankara ve Atina'ya gönderip üç hafta içinde bir konferans toplanmasını istemişlerdi. İtilaf Devletleri'nin bu notasına TBMM Hükümeti 5 Nisan 1922'de bazı şartlar ilave ederek bir cevap vermişti. İtilaf Devletleri ise bu notaya 15 Nisan 1922 tarihinde olumsuz yanıt vermişti. Yine İtilaf Devletleri tarafından ilki 4 Eylül ikincisi de 7 Eylül olmak üzere iki defa daha teklifte bulunulmuş ancak yine bir sonuca ulaşılammıştı. Orhan Hülagü, "Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C XIII, S 39, Kasım 1997, s. 759.

konferansında başta ekonomik ihtilaflar olmak üzere diğer meselelerin çözümü kendilerini tatmin edecek şekilde çözülebilirdi. Boğazlardan geçiş özgürlüğü de Türk tarafı açısından mühim bir sorun olarak düşünülmüyordu zira Misak-ı Milli'ye ters düşen bir sonuç oluşturmamaktaydı. Mustafa Kemal Paşa için en önemli sorun Lloyd George'un hala Türkiye'ye Büyük Savaş'ta yenilgiye uğramış bir ülke gibi davranması ve Yunanistan'a da bu minvalde bazı çıkarlar sağlayabileceğine inanmasıydı. Bu noktada Misak-ı Milli'nin esas amaçlarının gerçekleştirilmesindeki tek engel İngilizler görülüyordu. Mustafa Kemal Paşa bu engeli ortadan kaldırmak için savaş yerine diplomasiyi denemeye kararlıydı. Aslında İngiltere ve Osmanlı Devleti arasındaki savaş 1918 mütarekesiyle sona erdiğinden İngiltere TBMM Hükümetiyle de bir savaş halinin olmadığını açıklamıştı. Ancak bu durumun geçerliliği Londra ve Ankara'daki hükümetlerin gerekli formaliteleri yerine getirmeleri halinde mümkün olabilirdi.²²

10 Eylül'de İzmir'e giren Mustafa Kemal Paşa, 12 Eylül'de *Daily Mail* gazetesi muhabirine verdiği demeçte İstanbul'u görüşme yoluyla yeniden elde etmeyi yeğlediğini ancak sonsuza kadar da beklemek arzusunda olmadığını belirtmişti. Bu sırada Türk birlikleri tedricen İzmir'den kuzeye doğru çoktan hareket etmeye başlamıştı. Trakya'yı kurtarmak üzere Çanakkale ve İstanbul istikametlerinde yol alan Türk askerî birlikleri Londra'da ciddi paniğe neden olmuştu. Lloyd George 15 Eylül'deki kabine toplantısında İngiltere'nin Mustafa Kemal'den kaçmaması gerektiğini söylemişti. Sömürgeler Bakanı Churchill boğazların her iki yakasındaki tarafsız bölgedeki askerî birliklerin derhal takviyelerle güçlendirilmesini isteyerek Lloyd George'a destek vermişti. İngiliz savaş gemileri Boğazlara gönderildiğinde Müttefik Devletler'in hükümetlerine de çağrıda bulunulmuş fakat yalnızca Yeni Zelanda'dan olumlu yanıt sağlanmıştı. Zira Fransa Türkiye ile yeniden savaşma konusunda hiç hevesli değildi.²³ Nitekim Türk kıtaları ile İngiliz kuvvetleri arasında olası çatışma ihtimaline karşı İstanbul'daki Fransız fevkalade komiseri General Pelle 19 Eylül 1922 tarihinde İzmir'de bulunan Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştü. Pelle, Mondros Mütarekesi hükümlerine göre stratejik bölgelerin işgal altında bulunduğunu, TBMM Hükümetinin de Bab-ı Ali'nin devamı olarak kabul edilip Türk birliklerinin tarafsız bölgeye doğru ilerletilmemesini ısrarcı bir şekilde talep etmişti. Ancak Mustafa Kemal Paşa TBMM Hükümetinin tarafsız bölgeyi tanımadığını, Mondros Mütarekesi hükümlerini en baştan beri Müttefiklerin çiğnediğini, Yunanları Türkiye'ye karşı saldırttıklarını²⁴ dolayısıyla Türk birliklerinin Edirne ve Trakya'yı Yunanlardan temizlemek için askerî harekâtını sürdüreceğini belirtmiş ve öneriyi reddetmişti.

19 Eylül'de Türk askerî birliklerine ilerlemeye devam etmeleri bildirilmiş ve Türk süvarileri Çanakkale yakınındaki tarafsız bölgeye girmişti. Fransızlar barışı sürdürmek maksadıyla bir çaba daha göstermiş ve 28 Eylül'de Fransız devlet adamı Franklin Bouillon İzmir'de Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş ve 20-23 Eylül 1922 tarihlerinde Paris'te yapılan müzakereler hakkında bilgi vermişti. Müttefik devletler Yunanların Edirne dâhil olmak üzere Trakya'yı boşaltmalarından ve Türkiye ile

²² Mango, a.g.e., s. 337.

²³ Mango, a.g.e., s. 340.

²⁴ Murat Pınar, "İngiliz Belgelerine Göre Mudanya Mütarekesine Uzanan Süreç", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 15, S 26, 2014/1, s. 117.

Yunanistan arasında oluşturulacak tampon bölgeyi denetlemekten sorumlu olacaktı. Franklin Bouillon'un İzmir'de kararlaştırılan esasları sağlayacağına dair teminatı sonrasında Türk ordusunun Boğazlara yönelen harekâtı durdurulmasına karar verilmiş ve bu durum General Harrington'a bildirilmişti. Sonunda barış görüşmeleri ve diğer acil konuların çözülmesi hususunda Bursa'nın Marmara Denizindeki limanı olan Mudanya'da Müttefik devletler generalleriyle bir konferansın 3 Ekim 1922 tarihinde toplanılmasını kararlaştırmıştı.

3 Ekim 1922 tarihinde Mudanya'da başlayan Mütareke görüşmelerinde Türkiye'yi Batı Cephesi komutanı İsmet Paşa başkanlığında bir heyet temsil etmişti. İngiltere'nin temsilcisi General Charles Harrington, Fransa'nın General Georges Charpy ve İtalya'nın da General Ernesto Mombelli idi. Başlangıçta müzakere niteliğinde olan bu konferansa Yunanistan, Yunan ordusu yok sayıldığından iştirak ettirilmemişti. Dolayısıyla Yunan tarafı müzakerelere sadece seyirci olarak katılabilecek ve alınacak kararlar İtilaf Devletleri tarafından tatbik ettirilecekti. Atina'dan yola çıkan Yunan temsilcileri, Korgeneral Aleksandros Mazarakis-Ainian ve Albay Nikolaos Plastiras, 3 Ekim sabah saat beşte Tekirdağ'a ulaşmış oradan da Albay Ptolemaios Sarigiannis'i de alarak 4 Ekim sabah saat dokuzda Mudanya'ya geçmişlerdi.²⁵ Mütareke Antlaşmasına üç gün sonra katılan Yunanlardan önce tüm kararlar zaten alınmıştı. Yunan tarafı ise Batı Trakya'nın tamamının referanduma gidilmeksizin Yunanistan'a bırakılmasını ve barış konferansına kadar Yunanların Doğu Trakya'yı boşaltmamasını talep ediyordu. Mudanya görüşmeleri sırasında Paris'te bulunan Venizelos ise bilhassa Yunanistan'ın herhangi bir sıcak çatışmaya girmeden Doğu Trakya meselesini çözüme ulaştırmasını öneriyordu. Öte yandan Mudanya'da bulunan Yunan heyetinin de barış antlaşması imzalanana kadar Doğu Trakya'yı terk etmeme konusunda ısrarcı olmasını talep ediyordu. Eğer bu talep Büyük Güçler tarafından kabul edilmezse en azından bölgenin idaresinin Türklere değil Müttefiklere bırakılması isteniyordu. Zira Venizelos'un en büyük tedirginliği Doğu Trakya'daki Hristiyan Rum nüfusun İzmir'de yaşanan hadiseler gibi benzer olayları yaşama ihtimaliydi. Venizelos *Times* gazetesinde yayımlanan mektubunda da bu konuyla ilgili endişelerini açıkça dile getirmişti.²⁶ Oysa Yunan tarafı Mudanya'da hem savaşı kaybeden hem de uluslararası alanda tek başına bırakılmış tarafı temsil ettiğinden²⁷ Doğu Trakya konusundaki karara direniş göstermesi de boşuna bir çabaydı.

Mütareke görüşmelerinde Yunanistan Dışişleri Bakanlığı tarafından görevlendirilen Korgeneral Mazarakis-Ainian²⁸ da Doğu Trakya konusunda Müttefik devletlerin önceden almış olduğu kararları doğru bulmadığını yazılı bir dilekçeyle protesto etmişti.²⁹ Nitekim Atina basınında çıkan yazılarda da benzer protestolar dile getiriliyordu. Mudanya'da Yunanistan konusunda haksız bir karar alındığı ve

²⁵ Σκριπ, 22.09.1922, "Οι Αντιπρόσωποι μας", Έτος 28, Περίοδος 4, Αριθμός Φύλλου 7434, s. 4; Μαζαράκης Αινιάν, *a.g.e.*, s. 311

²⁶ Σκριπ, 23.09.1922, "Η Επιστολή του κ. Βενιζέλου προς τους Τάξις", Έτος 28, Περίοδος 4, Αριθμός Φύλλου 7435, s. 3; Μαζαράκης Αινιάν, *a.g.e.*, s. 307-308.

²⁷ Άγγελος Μ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές Σχέσεις*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2015, s. 35-38.

²⁸ Μαζαράκης Αινιάν, *a.g.e.*, s. 307.

²⁹ Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια Λεξικόν, "Μαζαράκης-Αινιάν Αλέξανδρος", *Τόμος Τέταρτος*, Εκδόσεις Μεγάλης Στρατιωτικής και Ναυτικής Εγκυκλοπαίδειας Αθήνα, 1929, s. 424-425.

Yunanistan'ın bu kararı kabul etmeme hakkının bulunduğu yazılmaktaydı. Müttefiklerin söz konusu kararı Yunanistan'a zorla kabul ettirmek istemelerinden dolayı huzursuzlardı. Yunan tarafı Türkiye'nin de bu kararı uygulayacağını düşünmüyordu. Mudanya Antlaşması bugüne kadar Büyük Güçlerin sürdürdüğü siyasetin tam tersi olarak nitelendiriliyordu. Diğer taraftan Yunanistan Mudanya Antlaşması'ndan dolayı Trakya'yı kaybettiği konusunda da kesin bir yargıya sahip değildi. Çünkü Yunanistan Mudanya'ya askerî konuları çözümlemek maksadıyla gitmişti ve gerek politik konular gerekse toprak meseleleri ileride düzenlenmesi düşünülen barış konferansında ele alınacak maddelerdi.³⁰

Yunan Hükümeti tarafından ulusal meseleleri ele almak üzere Yunanistan'ın yurtdışındaki temsilcisi olarak atanan Venizelos ise 3 Ekim tarihli telgrafında Doğu Trakya konusundaki direnişin ve Müttefiklerle karşı karşıya gelmenin Yunanistan'ın yararına olmayacağını belirtmiş ve Doğu Trakya konusunda müttefik kararlarının kabul edilmesini tavsiye etmişti. Eğer hükümet, Doğu Trakya'yı elinde tutmak için Müttefiklerin görüşüne aykırı hareket eder ve savaşmakta ısrar eder ise o zaman Venizelos Yunanistan'ı temsil etmekten istifa edecekti. Öte yandan hükümete, barış konferansı başlamadan önce Doğu Trakya'nın Yunan ordusundan tahliyesini kabul etmemesini de önermişti.³¹ Dolayısıyla Yunan Hükümeti'nin 8 Ekim'de Mudanya'daki Yunan heyetine gönderdiği telgrafta Doğu Trakya'nın boşaltılması kararının kabul edildiği bilgisi verilmişti. Elbette, Yunanistan ile Müttefikler arasında, çekilme hattının Meriç'in doğu veya batı yakasında olup olmayacağı konusundaki anlaşmazlık sürmekteydi. Yunanistan, Türkiye'nin Meriç'in doğusundaki toprakları Bulgaristan'a devrettiği 1915 Türkiye-Bulgaristan Antlaşmasını gündeme getirmişti. Söz konusu anlaşmada Meriç Nehri tarafından ikiye ayrılan Trakya (Batı Trakya ve Doğu Trakya), 1912 yılına kadar tüm eyalet olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasıydı. 1912-1913 Balkan Savaşları sonunda imzalanan Bükreş Antlaşması uyarınca Türkiye, Batı Trakya'yı Bulgaristan'a bırakmıştı. 1915 yılında Batı Trakya'nın başka bir parçası olan Karaağaç ve Dimetoka da Bulgaristan'a verilmişti. 1919 yılında Bulgaristan Neuilly Antlaşması'na göre Batı Trakya'yı Müttefiklere terk etmiş, 10 Ağustos 1920 tarihinde de Müttefikler Sevr Antlaşması'yla bölgeyi Yunanistan'a vermişlerdi. Fakat bu son antlaşma yürürlüğe girmediğinden geçersiz sayılmıştı. Sevr Antlaşmasına göre Doğu Trakya Yunanistan'a verilmiş olsa da Mudanya Ateşkesi ile Müttefikler bölgeyi yeniden Türklere vermişti.³²

Mazarakis-Ainian'ın anılarında da Yunanistan Dışişleri Bakanlığı tarafından kendisine gönderilen telgrafta Yunanistan'ın 1915 Türkiye-Bulgaristan Antlaşması'na göre yeni antlaşma şartlarını belirlemesini ve bu doğrultuda antlaşmayı imzalamasını istediğinden bahsediliyordu. Ancak bu talimat Türk Heyeti tarafından kabul edilmezse, Müttefiklerin 1912-1913 Balkan Savaşları sonunda imzalanan bir önceki antlaşmada yani Bükreş Antlaşmasında ısrarcı olacağı belirtilmişti. Eğer Yunanistan antlaşmayı onaylamaz ise imzalanan antlaşmaların yok hükmünde

³⁰ Σκριπ, 29.09.1922, "Δεν Θυρηνούμεν!", Έτος 28, Περίοδος 4, Αριθμός Φύλλου 7441, s. 1.

³¹ Ελευθερος Τύπος, 22.09.1922, "Ο Απεγνωσμένος Αγών του Ελευθερίου Βενιζέλου Εις το Λονδίνον", Έτος ΣΤ, Αριθμός 2048, s. 4.

³² Sevtap Demirci, **Belgelerle Lozan**, Çeviren: Mehmet Moralı, Alfa yay., İstanbul, 2015, s. 110; Κωνσταντίνος Αλ. Τσιούμης, **Η Μουσουλμανική Μειονότητα της Δοτικής Θράκης και οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις (1923-1940)**, Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη, 1994, s. 1-19.

sayılacağı ve bu durumdan da Yunanistan'ın sorumlu tutulacağı bilgisi verilmişti.³³ Özellikle Doğu Trakya meselesi konferans görüşmelerini tehlikeye sokan bir konuydu. İsmet Paşa'nın Doğu Trakya'nın hiç vakit kaybetmeden Yunanlar tarafından terkedilmesini istemesi öncelikle Müttefikler tarafından reddedilmişti. Bunun üzerine Lord Curzon hemen Paris'e gitmiş ve Paris'te yapılan görüşmeler sonunda Müttefik Devletlerin Dışişleri Bakanları gönderdikleri telgraflarla Türkiye'nin talebini onaylamışlardı. Karara göre üç Müttefik devlet, Yunan kuvvetlerinin Meriç'in batısına çekilme noktasında anlaşmışlardı. Antlaşmaya göre Yunanlar otuz gün içinde Doğu Trakya'yı Türklere terk edecekti.³⁴

Müttefikler nehrin sağ (batı) kıyısını çıkış sınırı olarak kabul etmişti. Bu nedenle Yunan Heyeti daha sonra hükümet tarafından 13 Ekim'de onaylanacak antlaşmayı imzalamadan Mudanya'dan ayrılmıştı. Ekim 1922'nin ilk iki haftasında gerçekleşen Yunan birliklerinin Doğu Trakya'dan çekilmesi hadisesine bölgedeki Yunanlar da eşlik etmişti. Yunanistan'ın Doğu Trakya'yı boşaltma kararı askerî değil, siyasi nedenlerden ötürüydü. Çünkü Yunanistan'ın çıkarları uğruna İngiltere'yi silahlı bir çatışmaya zorlamak istemeyen Yunan Hükümeti İngiliz güçlerini de Doğu Trakya'daki Yunanlar için bir kalkan olarak kullanmayı tamamen mantık dışı buluyordu. Bu nedenle Doğu Trakya'nın kaybını da baştan kabul etmişti.³⁵ Her ne kadar Mudanya'da görüşmeler bu türden reddiyeler ve karşı duruşlar sebebiyle zaman zaman kesintiye uğramış ve silahlı çatışmaların tekrar başlama ihtimalleri belirmiş olsa da³⁶ 10 Ekim'de tüm konularda mutabakat sağlanmış ve 11 Ekim sabah saat 06.00'da Türkiye adına İsmet Paşa, Müttefikler adına da İstanbul'daki komutanlar Mütareke antlaşmasını imzalamıştı. Yunan temsilcisi Mazarakis-Ainian antlaşma metnini başta imzalamayı reddetmişti. Ancak Yunan hükümetiyle kısa bir görüşmenin ardından Mudanya Antlaşması'nı kabul etmesi³⁷ ve aynı zamanda Müttefiklerin yeni bir savaşın patlak vermesini göze alamaması Mazarakis-Ainian'ın da daha fazla direnememesine neden olmuştu. Böylece 3 Ekim'de başlayan Mudanya Konferansı, antlaşmanın 14 Ekim 1922 gece yarısında yürürlüğe girmesiyle neticelenmişti. Mudanya Ateşkesi'nin imzalanması aynı zamanda Lozan Barış Antlaşması'na giden süreci de başlatmıştı.

Büyük Güçlerin Yunan tarafının taleplerini hiçe sayması Yunanistan'da büyük bir üzüntü yaratmış, Yunan basını mütareke antlaşmasının kararlarını "özveri" biçiminde değerlendirmişti. Zira bu karar Yunanistan'a yapılmış çok büyük bir haksızlık olarak görülüyordu. Müttefiklerin Doğu Trakya kararı Yunanistan için tam manasıyla bir hayal kırıklığı yaratmıştı. Yunan gazeteleri Avrupa'nın Yunanistan'ı yalnız bıraktığı konusundaki görüşlerini üstü kapalı bir beddua ile şöyle ifade etmekteydi: *"Her ne kadar Büyük Güçler bu galibiyetlerinin sevincini kutlasalar da çok kısa bir süre içinde onlar da büyük yenilgilerine yas tutacaklar. Bu, Trakya'yı feda etmiş*

³³ Μαζαράκης Αιτιάδ, **a.g.e.**, s. 323.

³⁴ Mehmet Gönübol & Cem Sar (haz), **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Alkım Kitabevi yay., İstanbul, 1989, s. 46.

³⁵ Γεώργιος Σπέντζος, "Η Στρατιά του Έβρου, Οι Ελληνικές Εναλλακτικές και η Συνθήκη της Λωζάννης", **Βαλκανικά Σύμμεκτα**, Τεύχος 16, Θεσσαλονίκη (2005-2014), s. 176.

³⁶ Ali Naci Karacan, **Lozan**, Hazırlayan: Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2020, s. 17; Demirci, **a.g.e.**, s. 52.

³⁷ Μαζαράκης Αιτιάδ, **a.g.e.**, s. 324.

Yunanistan'ın en büyük temennisidir."³⁸ Yunan kamuoyunda Mudanya Antlaşması, bir taraftan Doğu Trakya'nın korunması hedefine ilişkin bir başarısızlık olarak değerlendirilirken, diğer taraftan da ilerideki barış konferansında neticelendirilmesi hedeflenen Türk-Yunan anlaşmazlıklarının giderilmesi hususunda gerekli bir çözüm olarak kabul edilmişti. Fakat Mazarakis-Ainian anılarında Trakya'nın tüm olumsuz şartlara rağmen yine de kurtarılabileceği bilgisinin altını çiziyordu. Mazarakis-Ainian'a göre o dönem Paris'te bulunan Venizelos ile birlikte Atina hükümeti Trakya'nın tahliyesini kabul etmekte çok acele karar vermişlerdi. Oysa açmazı uzatıp Yunan askerî kuvvetlerini güçlendirmiş olsalardı Avrupa müdahale etmek için bir araya gelemeyecek, böylece Türklerin de elinde ne Avrupa'ya ne de Yunanlara şantaj yapacak silahları olmayacaktı.³⁹

Mudanya Mütarekesi Büyük Taarruz'dan sonra kazanılan askerî zaferin siyasi alandaki ilk başarısıydı. Yunanistan'ın Doğu Trakya'yı boşaltması ile birlikte Türkiye'ye bağlanan bu topraklar aynı zamanda TBMM hükümetinin hukuki kimliğinin de resmî düzeyde kabul edilmesini sağlamıştı. Yunanistan açısından bakıldığında ise Sevr Antlaşması'nın sonunu hazırlayan ve Yunan yayılmacı milliyetçiliğinin önünde aşılmaz duvarlar oluşturan bir akit idi. Böylece neredeyse yarım yüz yıl Yunan siyasetini belirleyen Megali İdea ulus ülküsü iflas etmiş, içi boş bir amaç olarak Yunan siyasetinde kayıtlara geçmişti.

KAYNAKÇA

Süreli Yayınlar

Ακρόπολις

Σκρίπ

Ελεύθερος Τόπος

Kitap ve Makaleler

Demirci, Sevtap, **Belgelerle Lozan**, Çeviren: Mehmet Moralı, Alfa yay., İstanbul, 2015.

Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Kaynak yay., İstanbul, 2015, s. 31.

Gönlübol, Mehmet & Sar, Cem (haz), **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Alkım Kitabevi yay., İstanbul, 1989.

Hülagü, Orhan, "Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XIII, S 39, Kasım 1997, s. 759-785.

Karacan, Ali Naci, **Lozan**, Hazırlayan: Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2020.

³⁸ Σκρίπ, 25.09.1922, "Η Θυσία", Έτος 28, Περίοδος 4, Αριθμός Φύλλου 7437, s. 1.

³⁹ Μαζαράκης Αινιάν, **a.g.e.**, s. 325-326.

Llewellyn Smith, Michael, **Yunan Düşü**, Çeviren: Halim İnal, Ayraç yay., Ankara, 2002.

Mango, Andrew, **Atatürk**, Çeviren: Füsün Doruker, YeniBinyıl Sabah Kitapları, İstanbul, 2000.

Pınar, Murat, “İngiliz Belgelerine Göre Mudanya Mütarekesine Uzanan Süreç”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 15, S 26, 2014/1, s. 107-126.

Selek, Sabahattin, **Milli Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı**, Doğan Kitap, İstanbul 2020.

Venizelos, Eleutherios, **Greece before the Peace Congress of 1919. A memorandum dealing with the rights of Greece**, Oxford University Press, NewYork, 1919.

ΓΕΣ/ΔΙΣ, **Διεύθυνση Ιστορίας Γενικό Επιτελείο Στρατού, Οι Επιχειρήσεις προς Αγκυρα**, Τόμος Α, Αθήνα, 1965.

Κούμας, Μανόλης, “Το Μικρασιατικό Ζήτημα, 1914-1922”, Γιώργος Κουμουτσάκος (επιμ), **Μικρασιατική Εκστρατεία. Εικόνες και Μνήμες**, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2022, s. 37-64.

Μαζαράκης-Αινιάν, Αλέξανδρος, **Απομνημονεύματα**, Ίκαρος, Αθήνα, 1948.

Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια Λεξικόν, «Μαζαράκης-Αινιάν Αλέξανδρος» Τόμος Τέταρτος, Εκδόσεις Μεγάλης Στρατιωτικής και Ναυτικής Εγκυκλοπαίδειας Αθήνα, 1929.

Οικονόμου, Νικόλαος «Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις Ιουνίου-Σεπτεμβρίου 1921», **Ιστορία του Ελληνικού Έθνους**, τόμος ΙΕ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1978.

Σπέντζος, Γεώργιος, «Η Στρατιά του Έβρου, Οι Ελληνικές Εναλλακτικές και η Συνθήκη της Λωζάννης», **Βαλκανικά Σύμμεκτα**, Τεύχος 16, Θεσσαλονίκη (2005-2014), s. 169-192.

Συρίγος, Άγγελος & Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, **Μικρασιατική Καταστροφή. 50 Ερωτήματα και Απαντήσεις**, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2022.

Συρίγος, Άγγελος Μ., **Ελληνοτουρκικές Σχέσεις**, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2015.

Τσιούμης, Κωνσταντίνος Αλ., **Η Μουσουλμανική Μειονότητα της Δυτικής Θράκης και οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις (1923-1940)**, Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη, 1994.

BİLDİRİLER

MUDANYA MÜTAREKESİ'NİN DIŞ BASINDAKİ YANSIMALARINA BİR ÖRNEK: THE SYDNEY MORNING HERALD GAZETESİ

Yasin COŞKUN*

ÖZET

Bu çalışma *The Sydney Morning Herald* gazetesinin değerlendirmeleri çerçevesinde Mudanya Mütarekesi'ni ele almaktadır. Birinci Dünya Savaşı esnasında Avustralya askerlerinin de dâhil olduğu Anzak kuvvetleri Çanakkale cephesinde Türk ordusuyla savaşmışlardır. Çok sayıda Avustralya askeri bu savaşta hayatını kaybetmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından bu bölgede yaşanan gelişmeler Avustralya basını tarafından yakından takip edilmiştir. Yunanistan'a karşı zafer kazanan Türk tarafının Mudanya'da isteklerinden taviz vermez bir görüntü sergilediği gazetede yazılmıştır. Görüşmelerde yaşanan kesintinin nedeni olarak Türk tarafının tutumu gösterilmiştir. İngiliz hükûmetinin diplomatik hataları nedeniyle Fransa'nın Yakın Doğu politikasını belirlemede inisiyatifi ele aldığı gazetede vurgulanmıştır. Özellikle Doğu Trakya'nın Türklere bırakılması eleştirilmiştir. Tüm bunlara rağmen *The Sydney Morning Herald* gazetesi İngiltere'de siyasi olarak zor durumda olan Başbakan Lloyd George'ye destek vermiştir. İngiliz hükûmetinin izlediği dış politikayla Türklere savaş önlediği, bunun için de birtakım tavizler verilmesinin normal olduğu ileri sürülmüştür. Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasıyla yeni bir sürece girildiği ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, Lloyd George, Anzak, Mudanya Mütarekesi, The Sydney Morning Herald.

AN EXAMPLE OF THE REFLECTIONS OF THE MUDANYA ARMISTICE IN THE FOREIGN PRESS: THE SYDNEY MORNING HERALD NEWSPAPER

ABSTRACT

This study deals with the Mudanya Armistice within the framework of the evaluations of The Sydney Morning Herald newspaper. During the First World War, Anzac forces, including Australian soldiers, fought against the Turkish army on the Çanakkale front. Many Australian soldiers lost their lives in this war. The developments in this region after the First World War were closely followed by the Australian press. It was written in the newspaper that the Turkish side, which had won a victory against Greece, displayed an uncompromising image in Mudanya. The attitude of the Turkish side was shown as the reason for the interruption in the negotiations. The newspaper emphasised that France took the initiative in determining the Near East policy due to the diplomatic mistakes of the British government. Especially the cession of Eastern Thrace to the Turks was criticised. Despite all these, The Sydney Morning Herald newspaper supported Prime Minister Lloyd George, who was in a politically difficult situation in England. It was argued that the British government had prevented a war with the Turks with its foreign policy and that it was normal to make some concessions. It was stated that with the signing of the Mudanya Armistice, a new process was entered.

Key Words: Britain, Lloyd George, Anzac, Armistice of Mudanya, The Sydney Morning Herald.

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı sonrası İtilaf Devletleri Anadolu'yu işgale başlamışlardır. Mustafa Kemal Paşa önderliğinde işgallere karşı halk örgütlenmiştir. İtilaf Devletleri'nin desteği ile İzmir'e çıkan Yunanistan'ın saldırı gücü Sakarya Savaşı ile birlikte kırılmıştır. Bu durumun farkında olan İtilaf Devletleri, Anadolu'dan Yunan kuvvetleri atılmadan önce mümkün olduğunca kendi lehlerine olacak bir anlaşma yapmak için çalışmışlardır.¹ Ancak TBMM tam bağımsızlık düşüncesiyle hareket

* Doç. Dr., Siirt Üniversitesi.

¹ Orhan Hülagü, "Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 8, S 39, 1997, s. 759.

etmiş ve Sevr Antlaşması'na dayalı hiçbir teklifi kabul etmemiştir. 26 Ağustos'ta başlayan Büyük Taarruz'la birlikte 9 Eylül'de İzmir kurtarılmıştır. Misak-ı Milli içerisinde yer alan ve işgal altında bulunan Trakya ve Boğazların geri alınması için askerî harekât devam etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 2. Süvari Tümeni'ni 6. Kolordu emrinde Çanakkale'yi ele geçirmekle görevlendirmiştir.²

Yunanlara karşı elde edilen zafer Ankara hükûmetinin Batılı devletlere karşı pazarlık gücünü önemli bir şekilde artırmıştır.³ Yunanistan'ın kesin yenilgisi ile beraber İngiltere'nin Küçük Asya'ya yönelik planları uygulanamaz hale gelmiştir.⁴ Türk ordusunun Çanakkale'ye yürümesi Londra'yı endişelendirmiştir. İngiliz hükûmeti müttefikleri ile istişare etmeden dominyonlarından Boğazlar bölgesinin korunması için asker talep etmiştir.⁵ Türklerle yeni bir savaşa girmek istemeyen Fransa ve İtalya bu duruma karşı çıkmıştır.⁶ Yalnız kalan ve saldırgan bir politika izlemekle suçlanan İngiltere diplomatik yollardan bir çözüme razı olmak zorunda kalmıştır. ⁷ Mustafa Kemal Paşa Trakya'yı kurtarmadıkça, askerî harekâtı durdurmayacağını açıkça ifade etmiştir. İtilaf Devletleri temsilcileri 20-23 Eylül 1922'de Paris'te bir toplantı yaparak Boğazların serbestliği konusunda karar almışlardır. Ancak Türk kuvvetleri Çanakkale'de İngilizlerin tel örgülerle çevrelediği bölgeye kadar ilerlemiştir. Durumun ciddiyeti karşısında İtilaf Devletleri Boğazlardaki "tarafsız" bölgeye girilmemesi ve azınlıkların emniyetinin sağlanması şartıyla Doğu Trakya'nın Meriç'e kadar Türklere verileceğini bildirmişlerdir.⁸ Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, askerî harekâtı durdurmuş ve Mudanya'da konferansın yapılmasını kabul ettiğini 29 Eylül 1922 tarihinde ilan etmiştir.⁹

3 Ekim tarihinde Mudanya Konferansı başlamıştır. Yakın Doğu bölgesinin geleceği açısından çok önemli olan bu konferans yerli ve yabancı basın ilgisini çekmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale'de birçok Avustralya askerinin hayatını kaybetmesi hasebiyle bölgeye özel alaka gösteren Avustralya basını yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiştir. Bu çalışma *The Sydney Morning Herald* gazetesi örneği üzerinden Avustralya'nın Mudanya Mütarekesi'ne bakış açısını ortaya koymayı hedeflemektedir. *The Sydney Morning Herald* gazetesi Avustralya'nın en eski ve en etkili gazetelerinden biridir ve muhafazakâr bir duruşa sahiptir. İlk olarak 1831

² Cezmi Eraslan, "Mudanya Mütarekesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mudanya-mutarekesi>, (e.t. 26.06.2022).

³ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987, s. 44.

⁴ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s. 69.

⁵ Ahmet Emin Yaman, "Mudanya Bırakışması ve Yankıları", *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 5, S. 18, 1996, s. 191.

⁶ Mustafa Çulfa, "Çanakkale Krizi ve Lloyd George'un İktidardan Düşmesi: Eylül-Ekim 1922", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 15, S 45, 1999, s. 801-806.

⁷ Ayşe Yanardağ, "Mudanya Mütarekesi Döneminde İngilizlerin Çanakkale'deki Askeri Faaliyetleri", *Akademik Bakış Dergisi*, S 65, 2018, s. 67.

⁸ Behçet Kemal Yeşilbursa, "İngiliz Yıllık Raporlarına Göre Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922), *Mondros Mütarekesi'nin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı'nın Sonu Mütarekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, C II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2019, s. 1019-1020.

⁹ İhsan Güneş, "Mudanya Mütarekesi", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mudanya-mutarekesi/> (e.t. 02.07.2022)., M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015, s. 518.

yılında üç İngiliz göçmen tarafından haftalık olarak yayınlanmaya başlanmış ve 1840 yılında günlük gazete haline gelmiştir. Gazete, ulusal ve uluslararası gelişmelerle ilgili önemli haberleri okuyuculara aktarmıştır.¹⁰ Bu çerçevede İngiltere'nin önem verdiği Küçük Asya bölgesinde gerçekleştirilen Mudanya Konferansı ile ilgili haber ve yorumlar gün gün gazetede yer almıştır. Bu çalışma söz konusu haber ve yorumları inceleyerek alana katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Mudanya Konferansı Öncesi Yaşanan Gelişmeler

Türk ordusunun Boğazları ele geçirmesini önlemek için İngiliz hükûmetinin dominyonlarından yardım istemesini Fransa ve İtalya yeni bir savaş hazırlığı olarak görmüş ve tepki göstermiştir. Bu durum İtilaf Devletleri arasında krize dönüşmüş ve İngiltere yalnız kalmıştır. Bunun üzerine Başbakan Lloyd George İngiliz politikasını izah etme gereği duymuştur. *The Sydney Morning Herald* gazetesi Başbakanın 23 Eylül tarihli açıklamasına yer vermiştir. Lloyd George Akdeniz ile Karadeniz arasında geçişi sağlayan Boğazların oldukça önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu bölgenin tarafsızlığının sağlanması için hareket ettiklerini söylemiştir. Lloyd George'ye göre yeni zafer kazanmış Türk ordusunun hâlihazırda İstanbul ve Trakya bölgesine geçmesi tehlikeli olacaktır. Çünkü bu bölgede birçok Yunan ve Avrupa vatandaşı yaşamaktadır. Bu insanların güvenliği için İngiliz hükûmeti Türklerin Boğazları ele geçirmesini uygun görmemiştir.¹¹ Lloyd George bu açıklamalarıyla Mudanya görüşmeleri öncesi ortaya çıkan Çanakkale Krizi'nde Londra'nın Ankara hükûmetine karşı aldığı sert tutumu haklı göstermeye çalışmıştır.

Lloyd George Boğazların "özgürlüğünü" korumak için bu bölgede asker bulundurmalarının Türklerle karşı bir hamle olarak görülmesini istememiştir. Çünkü İngiliz hükûmeti Türklerin Boğazlardaki "tarafsız" bölgeye girmesine izin vermezken aynı şekilde Yunanların da Trakya'da harekete geçmesini önlemiştir. Bu çerçevede Türklerin İzmir'i geri almasının ardından Yunanistan'ın tarafsız bölge olan Catalca'ya saldırı planı engellenmiştir. Dominyonlarından yardım isteme konusuna da değinen Lloyd George Avustralya ve Yeni Zelanda'ya başvurduklarını çünkü bu ülkelerin Gelibolu'da çok fazla kayıp verdiklerini söylemiştir. Bu bölgenin "özgürlüğünü" kaybetme tehlikesine karşı Avustralya'dan destek istenmiştir. *The Sydney Morning Herald* gazetesi bu haberi sayfasına taşımıştır.¹² İngiltere Başbakanının Avustralyalıların hassas duygulara sahip olduğu Gelibolu üzerinden yaptığı bu çağrı Avustralya'da karşılık bulacaktır. Çanakkale Krizi'nden ilk olarak basın aracılığıyla haberdar olan Avustralya Başbakanı Billy Hughes, kendisine Londra'dan askerî yardım için resmî talep ulaştığında destek sözü vermiştir. Ancak Başbakan Hughes böyle bir çağrının ilk olarak gazetede yayınlanmasını Londra'ya gönderdiği telgrafta protesto etmiş ve imparatorluğun birliğinin böyle bir eylemle tehlikeye atıldığını belirtmiştir.¹³

Mustafa Kemal Paşa'nın Fransız Yüksek Komiseri General Pellé ile İzmir'de yaptığı görüşmeye ilişkin detaylar da *The Sydney Morning Herald* gazetesinde yer

¹⁰ "The Sydney Morning Herald", *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/The-Sydney-Morning-Herald> (e.t. 29.07.2022)

¹¹ "British Policy", *The Sydney Morning Herald*, 25 September 1922, s. 9.

¹² "Australia's Right", *The Sydney Morning Herald*, 25 September 1922, s. 9.

¹³ Thomas K. Cavanagh, *Canada and The Chanak Crisis 1922*, Master's Thesis, The University of Ottawa, the Department of History, Ottawa, 1963, s. 101.

almıştır. Bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa İstanbul ve Trakya'nın Ankara hükûmetine bırakılmasını ve Mudanya'da bir konferans toplanmasını istemiştir. Ayrıca Fransız hükûmeti eski bakanlarından Mösyö Franklin Bouillon'un Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmek için yola çıktığı gazetede aktarılmıştır.¹⁴ General Pellé'nin ziyaretinin ardından 23 Eylül'de İtilaf Devletleri tarafsız bölgeye asker gönderilmemesi koşuluyla Edirne dâhil Doğu Trakya'nın boşaltılıp Türklere bırakılmasını öngören bir notayı Mustafa Kemal Paşa'ya iletmışlerdir.¹⁵ Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın bu notaya hemen cevap vermemesi ve Boğazlar bölgesinde herhangi bir "tarafsız" bölge tanımadığını İngilizlere bildirmesi durumu kritik hale getirmiştir. Nitekim *The Sydney Morning Herald* gazetesi gelişmeleri aktarırken "kasvetli" bir havanın hâkim olduğu yazılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın İtilaf Devletleri'nin notasına henüz cevap vermemesinin nedeni olarak TBMM ile durum değerlendirmesi yapması gösterilmiştir.¹⁶

İstanbul'da yaşayan yabancıların Türklerin karakteri hakkındaki yorumları da gazetede yer almıştır. Buna göre pazarlık yapmanın Türk karakterinin bir parçası olduğu, Türkün istediği her şey kabul edilse bile hemen başka taleplerde bulunacağı ifade edilerek Türk tarafının anlaşmaz bir tavır sergilediği gösterilmeye çalışılmıştır.¹⁷ Ankara aslında İngiltere ile savaş istememiştir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa Mudanya'da bir konferansın toplanmasını kabul etmiştir. Ayrıca TBMM hükûmeti temsilcisi Nihat Reşat Bey, Londra'da yapmış olduğu açıklamada Ankara hükûmetinin Çanakkale'ye yönelik askerî faaliyetlerini durdurarak İngiltere ile arasında barışçıl bir çözüm için iyi niyet gösterdiğini söylemiştir. Türkler olarak savaş istemediklerini ancak yaptıkları birçok fedakârlıktan sonra ulusal haklarını güvence altına almaları gerektiğinin altını çizmiştir. Ayrıca Yunanların Edirne dâhil olmak üzere Trakya'dan bir an önce çekilmesini ve Türk yönetiminin kurulmasını talep etmiştir. Ankara hükûmeti tarafından İstanbul'daki İtilaf Devletleri komiserlerine Yunanların Trakya'daki Türklere yönelik kötü muamelesine karşı bir protesto gönderildiğine dair bir habere de gazetede yer verilmiştir.¹⁸

Türkiye-Sovyet Rusya İlişkileri

Mudanya Konferansı sürecinde *The Sydney Morning Herald* gazetesi Ankara'nın dış politikası üzerinde Sovyet Rusya'nın etkili olduğu iddialarını gündeme getirmiştir. Konu ile ilgili gazetede yer alan bir bilgiye göre Türklerin Boğazlar bölgesine geçmek için ısrarcı olmasında Rusların katkısı olduğu söylenmiştir. Ayrıca Bolşeviklerin kendi isteklerine göre hareket etmeleri için Türkler üzerinde baskı kurmak amacıyla Kafkasya'da beş tümenlik bir kuvvet oluşturduğu ileri sürülmüştür.¹⁹

Sovyet Rusya ile Ankara arasındaki ilişkiye dair haberler gazetede yer almaya devam etmiştir. Sovyet Büyükelçisi Aralov'un faaliyetleri aracılığıyla Ankara'da komünistlerin oldukça aktif olduklarına ve sayılarının arttığına dikkat çekilmiştir. Bu durumun İngiltere için tehdit oluşturduğunun altı çizilmiştir. Yapılan

¹⁴ "Australia's Right", *The Sydney Morning Herald*, 25 September 1922, s. 9.

¹⁵ Eraslan, a.g.m.

¹⁶ "Kemal's Reply", *The Sydney Morning Herald*, 30 September 1922, s. 13.

¹⁷ "Turkish Character", *The Sydney Morning Herald*, 30 September 1922, s. 13.

¹⁸ "Turks and Thrace", *The Sydney Morning Herald*, 5 October 1922, s. 9.

¹⁹ "The Kemalists Forces", *The Sydney Morning Herald*, 30 September 1922, s. 13.

değerlendirmede Türk komünistlerinin dış politikada, özellikle İngiltere'yle savaşma konusunda Rusya ile tam bir uyum içinde oldukları ifade edilmiştir. Ayrıca Türk komünistlerin İngiltere ile ilişkilerin tamamen kopmasını ve bunun sonucunda Balkanlar'a bir Türk-Bolşevik saldırısı başlatmayı arzuladıkları iddia edilmiştir. Türkiye'ye "akan" Bolşevik yardımına rağmen Ankara'nın bariz şekilde kendi çıkarına olacak İngiliz dostluğunu seçip seçmeyeceği sorusunun cevap beklediği gazetede yazılmıştır.²⁰ Bir bakıma Mudanya'daki görüşmelerin neticesinin bu sorunun cevabını vereceği ima edilmiştir.

4 Ekim 1922 tarihinde gazetede yer alan bir yazıda Boğazlardan geçişi engellediği gerekçesiyle Moskova'nın İngiltere'ye bir protesto notası gönderdiğine değinilmiştir. Sovyet Rusya bu notada ekonomik kalkınmasını gerçekleştirmek için boğazlar üzerinden gelen çok sayıda mal siparişi verdiğini ancak normal ekonomik ilişkiler kurmayı reddeden Avrupalı güçlerin bu malların geçişine izin vermediğini vurgulamıştır. Sovyet Rusya'ya göre İtilaf Devletleri'nin Boğazlardaki bu ablukası Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin barışçıl ekonomik yaşamlarını her zaman tehdit edebileceklerinin yeni bir kanıtı olmuştur. Sürekli Boğazların serbestliğini savunan İtilaf Devletleri'nin Boğazları herhangi bir bahaneyle ablukaya alma özgürlüğünü elinde tuttuklarına bu notada işaret edilmiştir. Sovyet Rusya Boğazları yabancı kuvvetlerden tamamen kurtaracak ve ticaret gemilerine serbestliği sağlayacak bir çözümü desteklediğini açıklamıştır.²¹ İtilâf Devletleri İstanbul ve boğazlara hâkim oldukları sürece Ruslar rahat nefes alamayacaklarının farkında olmuşlardır.²² İngiltere ise Rusya'nın iddialarını ciddiye almamıştır. Rus notasına karşı İngiliz dışişleri bakanlığı tarafından gönderilen cevapta Rusya'nın iddia ettiği gibi Boğazların İngiltere tarafından ticari abluka altına alınmadığı söylenmiştir.²³

Hindistan'daki Müslümanlar ve Millî Mücadele

Türk ordusunun Yunanlar karşısında almış olduğu galibiyet İngiltere'nin sömürgesi altında yaşayan Müslümanlar arasında sevinç meydana getirmiş ve Türkiye'ye desteklerini iletmışlerdir. *The Sydney Morning Herald* gazetesi de bu durumu haberlerine taşımıştır. Mudanya'da görüşmeler yapılırken İngiliz Hindistan Genel Valisi Rufus Daniel Isaacs'ın (Lord Reading) Türkiye'nin başarısı için tüm Müslüman ülkelerde dualar edildiğine dair açıklamasına gazetede yer verilmiştir. Çanakkale Krizi'nde İngilizler ile Türk kuvvetleri arasında çatışma olasılığı gündeme gelmiştir. Mudanya görüşmelerinin nasıl sonuçlanacağını henüz netleşmediği süre içinde çatışma riski varlığını korumuştur. Türklerle çatışmaya girmenin Müslüman ülkelerde oluşturabileceği tepki İngiltere'nin çekindiği bir husus olmuştur. Böyle bir ortamda Türk ve İngiliz kuvvetleri arasında meydana gelebilecek muhtemel bir çatışmanın Müslümanlar üzerindeki etkisinin çok ciddi olamayacağına dair İngiltere'nin Hindistan Genel Valisi Isaacs'ın yaptığı bir açıklamanın gazetede yer alması dikkat çekicidir.²⁴ Mudanya'da taraflar görüşürken Isaacs'ın bu şekilde bir açıklama yapması politik bir adım olmuştur. Türkiye'nin Müslüman ülkelerden çok

²⁰ "Active Communists", *The Sydney Morning Herald*, 5 October 1922, s. 9.

²¹ "Russia and the Straits", *The Sydney Morning Herald*, 4 October 1922, s. 13.

²² **Türk İstiklâl Harbi**, C 2, 6. Kısım, 4. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s. 122.

²³ "Details of Agreement", *The Sydney Morning Herald*, 13 October 1922, s. 9.

²⁴ "Mohammedan Feeling", *The Sydney Morning Herald*, 5 October 1922, s. 9.

büyük oranda destek alamayacağı mesajı verilmek istenmiştir. Bu açıklama bir bakıma Türk tarafının Mudanya’da uzlaşması için üstü kapalı bir uyarı niteliği taşımıştır. Hindistan’da Müslümanlar tarafından Türk millî mücadelesine gösterilen destek ile ilgili haberler gazetede yayınlanmaya devam etmiştir. Hindistan’ın Allahabad kentinde Yunanlara karşı Türk milliyetçilerine yardım etmek için bir asker toplanması çağrısı yapan bir gazete aşırılık yanlısı olarak gösterilmiştir. *The Sydney Morning Herald* gazetesi bu durumu “para veya hapisle cezalandırılabilir tehlikeli” bir propaganda olarak görmüştür. Dinî duygulara oynayarak “cahil” bir halkı ağır suç işlemeye teşvik eden Hindistan’daki söz konusu gazetenin ülkedeki diğer “sorumlu” gazeteler tarafından kınandığı bildirilmiştir.²⁵

Mudanya Kongresi’nin Başlaması ve Ortaya Çıkan Anlaşmazlık

İtilaf Devletleri’nin Doğu Trakya’nın TBMM’ye verilmesini kabul eden teklifinin ardından Mudanya’da 3 Ekim’de başlayan görüşmeler gazete tarafından yakından takip edilmiştir. İki taraf arasındaki müzakerelerin büyük bir gizlilik içinde yürütüldüğü aktarılmıştır. İtilaf Devletleri temsilcileri İstanbul’a dönene kadar kamuoyuna açıklama yapılmayacağı bildirilmiştir. İngiliz temsilci Charles Harington’un Türklerin Çanakkale’ye yönelik askerî faaliyetlerini İsmet Paşa ile baş başa görüşeceği söylenmiştir. Buna göre Harington, Yunanların Trakya’dan çıkarılmasına bir ön hazırlık olarak Çanakkale bölgesinin Türkler tarafından boşaltılması konusunda ısrar edecektir.²⁶

Bu süreçte Çanakkale yakınlarındaki Türk birliklerinin durumu hakkındaki bilgiler de gazete tarafından yakından takip edilmiştir. Buna göre Mustafa Kemal Paşa’nın Türk askerini İngiliz cephe hattından geri çekme sözü kısmen yerine getirilmiştir. Türk süvarisi bazı bölgelerden geri çekilse de hâlâ İngiliz tel örgülerine yakın mesafe içinde bulunmayı sürdürmüştür. Bu durumun Mustafa Kemal Paşa’nın Boğazlar konusunda kararlı bir tutuma sahip olduğuna işaret ettiği belirtilmiştir. Türk piyade müfrezelerinin de bölgede olduğu ifade edilmiştir. Türk topçusunun ileri yürüyüşünün kötü durumda olan yollar nedeniyle yavaş olduğu ve İngiliz hattından oldukça uzakta bulunduğu aktarılmıştır. Gazetede yapılan değerlendirmeye göre sahil yolları İngiliz savaş gemilerinin gözetimi altındadır ve Türk ordusunun bu bölgeye karşı girişiminde kesinlikle ateşle karşılık vereceklerdir.²⁷ Durumun kritik bir hal aldığı bu dönemde TBMM ılımlı mesajlar iletmeye devam etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul halkına gönderdiği bir mesajında; barış gününün yakın olduğunu söyleyerek her şeyin silahla çözülmeyeceğini vurgulamıştır. Ayrıca tüm dünyanın hatta İngiliz kamuoyunun akli başında olan kesiminin bile Türk tarafının yanında olduğunu belirtmiştir.²⁸ Yine aynı şekilde Ankara hükûmeti tarafından İtilaf Devletleri’ne gönderilen notta Türklerin Trakya’daki haklarının tanındığı için teşekkür edilmiştir. Türkiye’nin bağımsızlığına saygı duyulması kaydıyla Boğazların güvenliğini sağlama ve azınlıkların haklarını korumaya ilişkin ilkede herhangi bir uyuşmazlık bulunmadığı ifade edilmiştir.

²⁵ “Propaganda in India”, *The Sydney Morning Herald*, 7 October 1922, s. 13.

²⁶ “Generals Meet at Mudania”, *The Sydney Morning Herald*, 5 October 1922, s. 9.

²⁷ “Kemal’s Troops Near to British”, *The Sydney Morning Herald*, 7 October 1922, s. 13.

²⁸ “Kemal Pasha’s Message”, *The Sydney Morning Herald*, 7 October 1922, s. 13.

Ankara'nın barışı yeniden tesis etme ve sürdürme konusunda samimi olduğu vurgulanmıştır.²⁹

Mudanya'da taraflar müzakereye devam ederken *The Sydney Morning Herald* gazetesinde 6 Ekim tarihinde yapılan bir haberde Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmesi ve İstanbul'da ortak kontrol sağlanması konusunda tarafların anlaştığı belirtilmiştir. Gazete, Mudanya Konferansı'nın başarıyla sonuçlandığını yazmıştır. Türk birliklerinin Çanakkale yakınlarından çekildiği aktarılmıştır. Yapılan değerlendirmede Türklerin bakış açısının tüm ilkesel konularda Müttefiklerin bakış açısıyla örtüştüğü ve konferans öncesi savaştan kaçınmak için var olan ciddi arzunun gerçekleştiği ileri sürülmüştür.³⁰ Ancak gazetenin verdiği bu haber tam olarak gerçeği yansıtmamıştır. İngiliz temsilcisi Harington'un, Trakya'nın hemen boşaltılması noktasındaki olumsuz tutumu görüşmeleri çıkmaza sokmuştur.³¹ Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa orduyu İstanbul'a yürümesi için serbest bırakmıştır.³² Nitekim gazete 6 Ekim'de aktarmış olduğu haberin gerçeği yansıtmadığının farkına varmıştır. Bir gün sonra 7 Ekim tarihinde Müttefik ve Türk generallerinin Mudanya'daki müzakerelerinin sonucunun belirsiz olduğu yazılmıştır. Kendilerine Konferans hakkında ilk etapta ulaşan bilgilerin iyimser bir tablo çizdiği ancak resmî açıklamaların bunun tam tersi olduğu söylenmiştir. Konferans herhangi bir anlaşmaya varılmadan kesilmiştir. İngiliz kabinesi durum değerlendirmesi yapmak üzere toplanma kararı almıştır. İngiliz hükûmeti barış kesin olarak sağlanıncaya kadar Çanakkale bölgesini tahliye etmeme ve Türk ordusunun Trakya'yı ele geçirmesine izin vermeme noktasında kararlı bir görüntü sergilemiştir. Fransa hükûmeti adına Mudanya Konferansı'na katılan General Charpy görüşmelerin ertelenmesinden memnun olmamıştır. Ayrıca Konferansın çıkmaza girmesinde yeni bir Yunan entrikasının etkili olduğunun diplomatik çevrelerde dillendirdiği gazetede ifade edilmiştir.³³

Mudanya Mütarekesi'nin İmzalanması

Mudanya'da görüşmelerin çıkmaza girmesinin ardından İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon Fransa Başbakanı Raymond Poincaré ile durum değerlendirmesi yapmak üzere Paris'e gitmiştir. İki lider, 7 Ekim tarihinde Mudanya Konferansı'nın yeniden başlamasını sağlayacak bir anlaşmaya varmıştır. Her iki ülkenin parlamentolarının onayından geçen bu anlaşmaya göre Yunan kuvvetlerinin Doğu Trakya'dan derhal tahliyesi sağlanacaktır.³⁴ İtilaf birlikleri Türk mülki idarenin bölgede kurulmasını denetleyecek ve hem Rumların hem de Müslümanların hayatlarını korumakla görevli olacaktır. Tarafsız bölgelerde ise İngilizlerin Çanakkale'de kalmaya devam etmesi Türklerin ise uygun bir mesafeye çekilmesi öngörülmüştür. Poincaré, Trakya'da yeniden Türk idaresinin kurulmasına olanak veren bu anlaşmanın Ankara tarafından memnuniyetle karşılanacağını söylemiştir.³⁵

²⁹ "Angora Government's Reply", *The Sydney Morning Herald*, 7 October 1922, s. 13.

³⁰ "Summary", *The Sydney Morning Herald*, 6 October 1922, s. 1.

³¹ Ömer Faruk Kırmıt, "Lozan'a Giden Süreçte Mudanya Ateşkes Antlaşması", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 21, S 1, 2021, s. 156.

³² Güneş, a.g.m.

³³ "Reverse of Sagine", *The Sydney Morning Herald*, 7 October 1922, s. 13.

³⁴ *Türk İstiklâl Harbi*, s. 121.

³⁵ "The Agreement", *The Sydney Morning Herald*, 9 October 1922, s. 9.

Paris'teki bu anlaşma sonrası Doğu Trakya'nın Türkiye'ye verilmesinin kaçınılmaz olduğunu Yunanistan'ın da kabullendiği yazılmıştır.³⁶

The Sydney Morning Herald gazetesi Türkiye'nin Mudanya'daki politikasını başarılı bulmuştur. Gazeteye göre İngiltere ve Fransa ortak hareket edecek hiçbir şeye sahip değildir. Mustafa Kemal Paşa bu iki ülkenin müttefikliğinin “çok ince bir buz” üzerinde yer aldığını tüm dünyaya göstermiştir. Otoriteye meydan okumaya kararlı, orta büyüklükte bir Türk ordusunun kendisini engellemek isteyen güçleri devirdiğinin altı çizilmiştir. Mudanya'daki Türk delegeler muzaffer olarak masaya oturduklarının farkında olmuşlardır. “Avrupa'nın Hasta Adamı”nın intikam duygusuyla yeniden “dirildiği” ifade edilmiştir. Gazetede yer alan değerlendirmeye göre Türkler isteklerini dikte ettirebilecek konumda olmalarına rağmen ülkelerinin yeniden imarı için ihtiyaç duyacakları parayı eninde sonunda Avrupa'dan temin edeceklerini bildiklerinden İngiltere ile savaşmama yolunu seçmişlerdir. Türkler İtilaf Devletleri'nin adil teklifini kabul etmeye razıydılar ama önce Avrupalı devletler karşısında kurdukları hâkimiyetin “tüm tadını” çıkarmak istemişlerdir. Türklerin İngiltere ve Fransa'yı köşeye sıkıştırdığı ve “kamçının” kendisinde olduğunu göstermenin cazibesine karşı koyamadığı ileri sürülmüştür. Bu nedenle İsmet Paşa'nın her şey yolunda giderken Trakya'nın Yunanlar tarafından derhal boşaltılmasını talep ederek Mudanya Konferansı'nı alarma geçirdiği ifade edilmiştir. Yunanlar, Doğu Trakya'yı terk etmeyi kabul edip etmeyeceklerinin ve Avrupa sınırının yeniden kurulmasından sonra Türklerle Yunanlar arasında bir daha savaşın çıkıp çıkmayacağının belirsizliğini koruduğu yazılmıştır. Gazetenin değerlendirmesine göre Trakya ve Küçük Asya'daki Hristiyanların korunması ve Boğazların serbestliğinin sağlanması yalnızca bir İngiliz çıkarı değil, bir dünya çıkarıdır ve İngiltere'nin bu sorumlulukları yarımsız daha fazla taşıyamayacağı vurgulanmıştır.³⁷ Aslında gazete bu yorumla İngiliz hükûmetinin yanında olduğunu ve politikalarını desteklediğini göstermiştir. Aynı şekilde Avustralya Basın Birliği yayınladığı bir mesajında “tatmin edici bir şekilde” ilerleyen Mudanya Konferansı'nın Türklerin Doğu Trakya'yı derhal ele geçirmek istemeleri nedeniyle durduğu belirtilmiştir. Azınlıkların korunması için yeterli güvenceler olmadan böyle bir talebin yerine getirilmesinin uygun olmadığı söylenmiştir. Ayrıca Türklerin uzlaşmaz bir tutum sergiledikleri ve Küçük Asya'da eskisinden daha güçlü bir konuma gelmeleri ile sonuçlanacak taleplerde bulundukları vurgulanmıştır.³⁸

Lord Curzon ve Poincare tarafından Mudanya Konferansı'nın yeniden başlamasını sağlayacak bir anlaşmaya varıldığının duyurulmasıyla gerginlik önemli ölçüde azalmıştır. Lord Curzon yapmış olduğu açıklamada Paris'e oldukça kritik bir durumun çözümü için gittiğini ve sonucun olumlu olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İngiliz diplomatik ve askerî temsilcileri Sir Horace Rumbold ve Sir Charles Harington'un meseleleri büyük bir sağduyu ve ihtiyatla yürüttüğünü sözlerine eklemiştir.³⁹ Yetkili çevrelerde, Paris'te varılan anlaşmanın Mustafa Kemal Paşa tarafından da kabul edileceği değerlendirilmiştir. Yunanistan'daki durum ise farklı olmuştur. Yunan gazeteler Trakya'nın boşaltılmasına karşı çıkmışlardır.

³⁶ “Further Conferences”, *The Sydney Morning Herald*, 9 October 1922, s. 9.

³⁷ “Problem of Thrace”, *The Sydney Morning Herald*, 9 October 1922, s. 8.

³⁸ “The Interruption at Mudania”, *The Sydney Morning Herald*, 9 October 1922, s. 9.

³⁹ “Lord Curzon Hopeful”, *The Sydney Morning Herald*, 10 October 1922, s. 9.

Ayrıca Yunan ordusuna gönüllü kayıtlar aralıksız devam etmiştir. Ancak İtilaf Devletleri Atina'nın bu olumsuz tutumunu desteklememişlerdir. Bunun üzerine Yunanistan'ın ulusal sorunlarını yurtdışında yöneten Venizelos devreye girmiş ve Yunan hükûmetini Trakya'yı boşaltmaya ikna ettiğini açıklamıştır.⁴⁰ *The Sydney Morning Herald* gazetesi Mudanya görüşmelerinde meydana gelen krizin çözümünde Fransa'nın önemli rol oynadığını aktararak Fransa'yı "arabulucu" olarak adlandırmıştır. Fransa Başbakanı Poincare'in açıklamaları da gazetenin bu yaklaşımını desteklemiştir. Poincare, Fransa'nın uçurumdan düşme tehlikesiyle karşı karşıya olan diğerlerini (Türkiye ve İngiltere'yi) geride tutarak barış için samimi arzusunu gösterdiğini vurgulamıştır. Ankara'nın Yunanlar karşısında kazandığı zafere gerçekçi bir bakış açısı ile yaklaşan Poincare kısa süre önce Fas Sultanından, Küçük Asya'daki Türk zaferinin büyük bir memnuniyetle karşılandığına dair bir telgraf aldığına da işaret etmiştir.⁴¹

Paris'te Fransa ve İngiltere'nin çözüm için bir yol haritası belirlemesi İtilaf Devletleri ile Ankara arasındaki gerginliği azaltmıştır. Ancak *The Sydney Morning Herald* gazetesi Mudanya'da nihai bir ateşkes anlaşmasına varılmasının önündeki güçlüklerin hiçbir şekilde ortadan kalkmadığını yazmıştır. Bu çerçevede Ankara hükûmetinin henüz tarafsız bölgelerden çekilme taahhüdünde bulunmadığı ve birliklerini Çanakkale bölgesinden çekmediği vurgulanmıştır. Gazete İngiliz basınında çıkan haberlere de yer vermiştir. Buna göre Kemalistler "kötü niyetle" hareket ederek süvarileri ve piyadeleriyle İzmit'in kilometrelerce içerisine girmişlerdir. İngiliz kuvvetleri Kemalistlerden geri çekilmelerini istemiş ancak onlar yorgunluklarını öne sürerek bu isteği ertelemişlerdir. Türk kuvvetlerinin her geçen gün bölgenin derinliklerine doğru ilerlemesi üzerine Charles Harington'un İsmet Paşa'ya müracaat ettiği yazılmıştır. Bu arada Karadeniz kıyısındaki yerli Hristiyanların Kemalistler karşısında yerlerini terk ettikleri bilgisi aktarılmıştır. İngiliz komutanın mültecilerin İngiliz hatlarına girmesine izin verdiği belirtilmiştir. Ayrıca İngilizlerin İzmit bölgesini tahliye etmesi durumunda Hristiyanların kesinlikle Kemalistler tarafından "kılıçtan geçirileceği" ileri sürülmüştür.⁴² Lord Curzon ile Poincare arasında Paris'te varılan anlaşmanın Türklere önemli tavizler verdiğine dair İngiliz basınında çıkan yorumlara da gazetede değinilmiştir. Bu çerçevede Londra'nın uyguladığı kötü diplomasi nedeniyle Paris'te Fransa'nın "dayatmasını" kabul etmek zorunda kaldığı dile getirilmiştir. Türklerin bu anlaşmaya da sadık kalacaklarının belli olmadığı ve yeni talepler gündeme getirebilecekleri vurgulanmıştır.⁴³

Gazete Mudanya'daki görüşmelerin 9 Ekim tarihinde resmî olarak yeniden başladığını duyurmuştur. İstanbul'dan gelen birtakım raporlarda Türklerin İstanbul'un Asya banliyölerinde Hristiyanları tutuklamaya başladığı iddialarına yer vermeye devam edilmiştir. İtilaf Devletleri'nin bu tutuklamaları protesto edeceklerini ancak bu tutuklamalarda Kemalistlerin rol oynamadığı söylenmiştir.⁴⁴ Böylece bu durumun Mudanya'daki görüşmeleri etkilemeyeceği ifade edilmiştir.

⁴⁰ "Greek Outcry About Thrace", *The Sydney Morning Herald*, 10 October 1922, s. 9.

⁴¹ "France as Peacemaker", *The Sydney Morning Herald*, 10 October 1922, s. 9.

⁴² "A Correspondent's Report", *The Sydney Morning Herald*, 11 October 1922, s. 13.

⁴³ "Britain and France", *The Sydney Morning Herald*, 11 October 1922, s. 13.

⁴⁴ "Conference To Resume", *The Sydney Morning Herald*, 10 October 1922, s. 9.

10 Ekim tarihli bir haberde Mudanya'da tarafların uzlaşya vardığı bildirilmiştir. Türk birliklerinin İtilaf Devletleri işgal bölgelerinden derhal çekilmesi koşuluyla Trakya'nın Türkiye'ye iadesinin kabul edildiği açıklanmıştır. Ayrıca İngilizlerin Çanakkale'de kalması konusunda anlaşılmıştır. Mudanya'daki müzakerelerde İngiliz temsilci Harington İsmet Paşa'ya Türklerin savaşa başvurmadan ulusal isteklerini gerçekleştirebileceklerini söylemiştir. Aksi halde İngiltere'nin hâlihazırda bölgede çok sayıda gemiye, askere ve büyük toplara sahip olduğunu ifade eden Harington, İngilizlerle kavga etmenin kötü bir seçenek olacağını altını çizmiştir. Gazetede uzlaşmacı bir tavır takındığı belirtilen İsmet Paşa'nın tarafsız bölgenin kapsamı ve İtilaf Devletleri'nden Trakya'nın devralınması gibi bazı noktalarda Ankara'ya danışmak için zaman istediğine değinilmiştir.⁴⁵ Mustafa Kemal Paşa tarafından İsmet Paşa'ya gönderilen direktifte teklif olunan taslak üzerinde lehte değişiklik sağlanması için gayret harcanması ancak konferansın durmasına meydan verilmeyerek anlaşmanın imza edilmesi istenmiştir.⁴⁶ Bu çerçevede İsmet Paşa yapılan görüşmelerde bütün maddelerin üzerinde uzlaşıldığını, gece yarısı toplanılarak sözleşmenin imza olunacağını 10 Ekim saat 22.00'de Başkomutanlığa iletmiştir.⁴⁷ Daha sonra 11 Ekim sabahı Mudanya Mütarekesi taraflarca imzalanmıştır.⁴⁸ Gazeteye göre bu anlaşma ile savaş bulutları dağılmıştır. İngiltere'nin barışın önündeki en büyük engel olduğuna yönelik Türk düşüncesi azalmaya başlamıştır. Ayrıca Türklere göre bu anlaşmayla İngiltere Müslüman dünyasındaki prestijini yeniden kazanmaya hazır olduğunu göstermiştir. Gazetede anlaşma imzalanmadan saatlerce önce yaşanan gelişmelerden de söz edilmiştir. Buna göre İtilaf Devletleri generalleri protokol metnini imzalamadan önce "Türklerin kıyıya çıkmasına izin vermediği" için bir gemide adeta "hapsedilmiş" olan Yunan generale götürmüştür. Yunan general bu anlaşmayı imzalamamıştır. Ancak bu durum sorun teşkil etmemiştir. Saat gece 3'te Harington karaya çıkmış ve "her şey bitti" diyerek anlaşmanın onaylanacağını ilan etmiştir. Daha sonra anlaşmanın kopyaları imzalanmak üzere çoğaltılmaya başlanmıştır.⁴⁹

Doğu Trakya için daha uzun bir tahliye süresi talep eden Yunanistan⁵⁰ ilk etapta olumsuz yaklaşırsa da⁵¹ 3 gün sonra 14 Ekim'de anlaşmayı imzalamıştır.⁵² Bu anlaşmayla Yunan askerlerinin Meriç'in sol kıyısına çekilmesi kararlaştırılmıştır. Yunan ordusu Doğu Trakya'yı Edirne dâhil olmak üzere 15 gün içinde boşaltacak ve bu bölgenin idaresi TBMM hükûmetine devredilecektir. Böylece Trakya, savaşılmadan geri alınmıştır.⁵³ İngilizlerin Çanakkale Boğazı'nı tahkim etmemesi

⁴⁵ "Agreement Signed at the Mudania Conference", *The Sydney Morning Herald*, 12 October 1922, s. 9.

⁴⁶ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C IV, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1974, s. 215.

⁴⁷ Hülagü, a.g.m., s. 780.

⁴⁸ Atatürk, a.g.e., s. 518.

⁴⁹ "Scenes at Mudania", *The Sydney Morning Herald*, 13 October 1922, s. 9.

⁵⁰ "Attitude of Greece", *The Sydney Morning Herald*, 13 October 1922, s. 9.

⁵¹ Tansel, a.g.e., s. 215.

⁵² Türkan Başyigit, "Anılarda Mudanya Ateşkes Antlaşması", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C 6, S 14, 2007, s. 183.

⁵³ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s. 275.

konusunda da anlaşmaya varılmıştır. Ayrıca Türk hükûmetinin azınlıkların korunmasını garanti ettiği gazetede belirtilmiştir.⁵⁴

Harington Türkiye'deki İngiliz birliklerine gönderdiği mesajda Mudanya Mütarekesi'nin üzerlerindeki tüm baskı ve tehlikeleri ortadan kaldıracığına ve kalıcı bir barışın tesis edilmesine önemli ölçüde yardımcı olacağına inandığını ifade etmiştir. Lord Curzon ise Harington ve İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold'a gönderdiği telgrafta olası bir savaş tehlikesini önleyerek Yakın Doğu'da durumu idare etme becerilerinden dolayı tebrik etmiştir. Türk basının ise anlaşmayı sadece bir ateşkes değil, kan dökülmeden isteklerinin çoğunu karşılayan bir barış "önsözü" olarak tanımladığına gazetede atıf yapılmıştır.⁵⁵

***The Sydney Morning Herald* Gazetesinin Mudanya Mütarekesi'ne Bakışı**

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından *The Sydney Morning Herald* gazetesinde yayınlanan bir analizde Türklerin daha fazla avantaj elde ettiği yazılmıştır. Gazeteye göre İngiltere ve Fransa ortak bir politika oluşturmakta son derece yavaş davranmışlardır. İki müttefik ülkenin Yakın Doğu sorununa ilişkin görüşlerinde derin farklılıklar olması Türk tarafını cesaretlendirmiştir. Mudanya Mütarekesi'nin imzalanma sürecinde İngiltere ve Fransa arasında sergilenen dayanışma ciddi bir gerginliğe dayanamayacak "yamalı bir bohça"ya benzetilmiştir. Ayrıca Yunanların Trakya'yı boşaltması yönündeki Türk isteğinin kabul edilmesi "omurgasızlık" olarak lanse edilmiştir. Gazetede bu eleştirilerin yanında Mudanya Mütarekesi'nin olumlu yönlerine de atıf yapılmıştır. Bunların başında çatışma tehlikesinin çok yüksek olduğu ve tek bir kurşunun bile savaşı başlatabileceği "tarafsız" bölgeden çekilme sözünün Türk tarafından alınması gösterilmiştir. Mudanya Mütarekesi kendi başına nihai bir çözüm sağlamamaktadır. Sadece bir çözümün ön koşuludur. Bu anlaşmanın önemi, zaman kazanılmış olması ve çatışma olasılığının şimdilik önlenmiş olmasında yatmaktadır.⁵⁶ Mudanya Konferansı'nın işlevi siyasi olmaktan ziyade askerî olmuştur.⁵⁷ Konferansa devlet adamları değil askerler katılmıştır ve görevleri ateşkes sağlamak ve Venedik'te toplanması düşünülen bir barış konferansının yapılmasını mümkün kılacak bir geçici anlaşma (*modus vivendi*) oluşturmaktır. Bu konuda da başarılı olmuşlardır. Gazetede yer alan değerlendirmede Kemalistlerin toplanacak barış konferansından çok önemli avantajlar elde edeceklerinin farkında oldukları ifade edilmiştir. Barış konferansı, Mudanya'da birçok noktada hâlihazırda üzerinde anlaşmaya varılmış olan konular için sadece resmî bir onay sağlayacaktır. Böylece Türkler İstanbul, İzmir ve Trakya'nın kendilerine bırakılmasını önceden güvence altına almışlardır. Geriye, azınlıkların korunması için sağlanacak garantiler ve Boğazların geleceği sorunu kalmıştır. Barış konferansında yaşanacak çekişmelerin bu konular üzerinde ortaya çıkacağı öngörülmüştür. Boğazlar ile ilgili olarak iki öneri yapılmıştır. Birincisi, Türkiye'nin başkanlığını yapacağı bir İtilaf komisyonu tarafından kontrol edilmeleri; ikincisi ise Milletler Cemiyeti tarafından yönetilmesidir. Lloyd George'ye göre ikinci

⁵⁴ "Details of Agreement", *The Sydney Morning Herald*, 13 October 1922, s. 9.

⁵⁵ "The Agreement", *The Sydney Morning Herald*, 14 October 1922, s. 13.

⁵⁶ "The Near East", *The Sydney Morning Herald*, 13 October 1922, s. 8.

⁵⁷ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, C II, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel yayınları, İstanbul, 2002, s. 20.

şık ancak Milletler Cemiyeti'nin Boğazların özgürlüğünü korumaya yetecek güçte bir garnizon kurmaya hazır olması halinde kabul edilebilecektir.⁵⁸

The Sydney Morning Herald gazetesi İngiltere'de hükûmetin dış politikasına yönelik tüm siyasi partilerden tepkilerin arttığına da değinmiştir. Başbakan Lloyd George Yakın Doğu sorununu ele alışı yüzünden prestij kaybına uğramıştır. Lloyd George'ye yöneltilen eleştirilerin bazıları onu saldırgan bir dış politika izlemekle suçlarken, diğerleri ise yeterince sert davranmamakla ve özellikle de Trakya'nın Yunanlar tarafından boşaltılması yönündeki Türk talebini kabul ederek zayıflık göstermekle itham etmiştir. Gazetede analizde Lloyd George'ye yönelik eleştiriler desteklenmemiştir. Profesör Arnold Toynbee'nin "eğer Yakın Doğu sorunu yanlış bir şekilde ele alınmışsa, bundan hiçbir insan ya da hiçbir ulus tek başına sorumlu değildir. Suç, Paris'teki Yüksek Konsey tarafından alınan hatalı kararlara aittir" sözlerine atıf yapılarak Lloyd George'un tek suçlu ilan edilmesine karşı çıkmıştır. İngiltere'nin başından beri kaygısı savaştan kaçınmak olmuştur. Gazeteye göre Lloyd George bu amacı sağlayarak Türkiye'yi bir barış konferansına katılmaya ikna etmiştir. Bu açıdan başarılı bir politika izlemiştir.⁵⁹ Mudanya Mütarekesi'nin ardından Ankara'nın nasıl bir yol izleyeceğine dair önemli bir analiz de gazetede aktarılmıştır. Buna göre Türkiye yapılacak barış konferansında masaya Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmiş bir devlet olarak değil, kurtuluş savaşında zafer kazanmış bir devlet olarak oturacaktır. Ankara'nın kapitülasyonlarla engellenmeksizin diğer uluslarla eşit bir temelde tam bağımsız bir Türkiye kurma niyetiyle barış konferansına katılacağı öngörülmüştür. Ayrıca Türkiye'nin taleplerini elde etmek için askerî yöntemlere başvurabileceği ve Mudanya'da olduğu gibi gerektiğinde "kılıcını" tehdit edercesine sallamaktan geri durmayacağı vurgulanmıştır.⁶⁰

SONUÇ

The Sydney Morning Herald gazetesi Mudanya Konferansı'nda yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiştir. Gazete genel itibarıyla İngiliz hükûmetine yakın bir çizgiye sahip olmuştur. Mudanya Konferansı öncesi İngiltere Başbakanı Lloyd George'un Boğazları korumak için dominyonlarından yardım istemesi Fransa ve İtalya'nın tepkisini çekmiştir. Buna karşı gazete Boğazların özgürlüğü için hareket ettiğini savunan Lloyd George'un açıklamasını sayfasına taşımıştır. İngiliz hükûmeti Millî Mücadele hareketini Bolşevik etkisi altında göstermeye çalışmıştır. Bu propaganda ile uyumlu şekilde *The Sydney Morning Herald* gazetesi Mudanya Konferansı öncesi Sovyetlerin TBMM üzerinde baskı oluşturduğuna dair haberler yayınlamıştır.

Doğu Trakya'nın TBMM'ye bırakılması noktasında ortaya çıkan anlaşmazlık Mudanya'daki müzakereleri durma noktasına getirmiştir. Bunun üzerine İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon ile Fransa Başbakanı Raymond Poincare Paris'te görüşerek Doğu Trakya'nın Türk kuvvetlerine teslimi için anlaşmışlardır. Gazete Ankara hükûmetinin Mudanya'daki politikasını başarılı bulmuştur. Gazeteye göre Türk tarafı İtilaf Devletleri arasındaki uyumsuzluğun farkında olmuş ve bu durumu

⁵⁸ "The Near East", *The Sydney Morning Herald*, 13 October 1922, s. 8.

⁵⁹ "The Near East", *The Sydney Morning Herald*, 13 October 1922, s. 8.

⁶⁰ "Peace Conference", *The Sydney Morning Herald*, 14 October 1922, s. 13.

kendi lehine kullanmıştır. Muzaffer taraf olarak masaya oturan TBMM kendi isteği çerçevesinde Mudanya Konferansı'nın gidişatını belirlemiştir.

Yunan mağlubiyeti ile birlikte Yakın Doğu politikası iflas eden Lloyd George'ye Doğu Trakya'nın Türklere teslimi sonrası ülke içindeki eleştirilerin dozu artmıştır. *The Sydney Morning Herald* gazetesi Lloyd George'un tek suçlu ilan edilmesini reddederek kendisine destek vermiştir. Gazeteye göre İtilaf Devletleri arasında baş gösteren anlaşmazlıklar ve Yakın Doğu politikasında alınan hatalı kararlar sürecin bu yönde ilerlemesine katkı sunmuştur. Lloyd George başından beri savaştan kaçınarak Türk tarafını barış masasına oturmaya ikna etmeye çalışmış ve sonunda da bu politikasında başarılı olmuştur. Ancak gazetenin bu değerlendirmesinin aksine Lloyd George ülkesinde başarılı bulunmamış ve Mudanya Mütarekesi'nden kısa süre sonra 19 Ekim 1922'de istifa etmek zorunda kalmıştır.

KAYNAKÇA

Atatürk, M. Kemal, **Nutuk**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015.

Başığit, Türkan, "Anılarda Mudanya Ateşkes Antlaşması", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 6, S 14, 2007, ss. 177-184.

Cavanagh, Thomas K., **Canada and The Chanak Crisis 1922**, Master's Thesis, The University of Ottawa, the Department of History, Ottawa, 1963.

Cebesoy, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar**, C II, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel yayınları, İstanbul, 2002.

Çulfa, Mustafa, "Çanakkale Krizi ve Lloyd George'un İktidardan Düşmesi: Eylül-Ekim 1922", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 15, S 45 1999, ss. 801-820.

Eraslan, Cezmi, "Mudanya Mütarekesi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mudanya-mutarekesi>, (e.t. 26.06.2022).

Gönlübol, Mehmet vd., **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987.

Güneş, İhsan, "Mudanya Mütarekesi", **Atatürk Ansiklopedisi**,

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mudanya-mutarekesi/> (e.t. 02.07.2022).

Hülagü, Orhan "Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 8, S 39, 1997, ss. 759 – 785.

Kırmit, Ömer Faruk, "Lozan'a Giden Süreçte Mudanya Ateşkes Antlaşması", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 21, S 1, 2021, ss. 145-162.

Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C IV, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1974.

The Sydney Morning Herald (1922).

Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.

Türk İstiklâl Harbi, C 2, 6. Kısım, 4. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.

Yaman, Ahmet Emin, “Mudanya Bırakışması ve Yankıları”, **Atatürk Yolu Dergisi**, C 5, S 18, 1996, ss. 189-203.

Yanardağ, Ayşe, “Mudanya Mütarekesi Döneminde İngilizlerin Çanakkale’deki Askeri Faaliyetleri”, **Akademik Bakış Dergisi**, S 65, 2018, ss. 66-81.

Yeşilbursa, Behçet Kemal, “İngiliz Yıllık Raporlarına Göre Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922), **Mondros Mütarekesi’nin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı’nın Sonu Mütarekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, C II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2019, ss. 1009-1033.

MUDANYA MÜTAREKESİ'NE GİDEN SÜRECİN AMERİKAN BASININDAKİ YANSIMALARI (9 EYLÜL-3 EKİM 1922)

Asil KAYA*

ÖZET

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışıyla başlayan Kurtuluş Savaşı'nın askerî safhası, 9 Eylül 1922'de İzmir'in kurtuluşuyla son buldu. Ancak mücadelenin diplomatik safhası da en az askerî safhası kadar önem arz etmekteydi. Askerî mücadele safhasında Türk ordusunun elde ettiği başarılar, Müttefikler nezdinde Ankara Hükûmeti'nin diplomatik olarak muhatap alınması sonucunu doğurmuştu. Özellikle Büyük Taarruz'un hemen öncesinde Müttefikler tarafından başlatılan ateşkes girişimleri, Büyük Taarruz'u takiben peş peşe elde edilen zaferler nedeniyle hız kazanmıştı. Anadolu'yu tamamen elinde tutmak isteyen Türk ordusu, söz konusu ateşkes tekliflerini İzmir'in kurtuluşuna değin yanıtsız bırakmıştı.

Türk ordusu, İzmir'in kurtuluşunun ardından boğazlar ve çevresini hâkimiyet altına almak üzere rotasını kuzeye çevirmişti. Müttefikler bu hususta direniş göstereceklerini belli etmişlerdi. Bir yandan askerî önlemler alan Müttefikler, öte yandan Ankara Hükûmeti'yle de diplomatik temaslarını ciddiyetle devam ettirmişti.

Nihayetinde taraflar arasındaki temasların Mudanya'da ateşkes görüşmeleriyle devam ettirilmesi kararlaştırılmıştı. Diplomatik temaslar sırasında zaman zaman krize yol açan Doğu Trakya, boğazlar ve çevresinin akıbeti, çetin geçmesi beklenen ateşkes görüşmelerinin ana gündem maddesini teşkil edecekti.

Ateşkes görüşmeleri öncesinde Müttefikler adına Fransız temsilcilerin, Ankara Hükûmeti adınaysa Mustafa Kemal Paşa'nın yürüttüğü diplomatik temaslar sırasında yabancı gazetelerde Türkleri uluslararası kamuoyunda haksız konuma düşürecek haberler yayınlanıyordu. İzmir'in Türk hâkimiyetine girmesinin ardından gayrimüslimlerin katledildiği, İzmir'deki yangının Türkler tarafından başlatıldığı iddiaları bunların başında geliyordu. Söz konusu haberler vasıtasıyla Doğu Trakya, boğazlar ve çevresine yönelik Müttefik politikasının haklılığına dikkat çekilmeye çalışılıyordu. Özellikle Amerikan basını, söz konusu iddialara sıklıkla ve geniş ölçüde yer veriyordu. Ağırlıklı olarak Müttefikler lehine haberler yayınlayan Amerikan basını, kullandığı dille de Müttefiklerin propagandalarına dolaylı olarak destek veriyordu.

Anahtar Kelimeler: Müttefikler, 9 Eylül, Amerikan Basını, Türk Diplomasisi, Mudanya Mütarekesi.

REFLECTIONS ON THE AMERICAN PRESS OF THE PROCESS LEADING TO THE MUDANYA ARMISTICE (September 9 – October 3, 1922)

ABSTRACT

The military phase of the War of Independence, which started with Mustafa Kemal Pasha's arrival in Samsun on May 19, 1919, ended with the liberation of Izmir on September 9, 1922. However, the diplomatic phase of the struggle was at least as important as the military phase. The successes of the Turkish army during the military struggle resulted in the diplomatic consideration of the Ankara Government by the Allies. In particular, the ceasefire initiatives initiated by the Allies just before the Great Offensive gained momentum due to the successive victories following the Great Offensive. The Turkish army, which wanted to keep Anatolia completely under its control, left these ceasefire offers unanswered until the liberation of Izmir.

* Dr., Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi (APİKAM).

After the liberation of Izmir, the Turkish army turned its route north to take control of the straits and its surroundings. The Allies had made it clear that they would resist on this issue. On the one hand, the Allies took military measures, and on the other hand, they continued their diplomatic contacts with the Ankara Government seriously.

Finally, it was decided to continue the contacts between the parties with ceasefire negotiations in Mudanya. The fate of Eastern Thrace, the Straits and their surroundings, which occasionally caused crises during diplomatic contacts, would constitute the main agenda item of the ceasefire talks, which were expected to be difficult.

Before the ceasefire negotiations, during the diplomatic contacts carried out by French representatives on behalf of the Allies and Mustafa Kemal Pasha on behalf of the Ankara Government, news that would put the Turks in an unfair position in the international community was published in foreign newspapers. Chief among these were the claims that non-Muslims were massacred after Izmir came under Turkish rule and that the fire in Izmir was started by the Turks. Through the news in question, an attempt was made to draw attention to the legitimacy of the Allied policy towards Eastern Thrace, the straits and the surrounding area. Particularly the American press covered these allegations frequently and widely. The American press, which mainly published news in favor of the Allies, indirectly supported the Allies' propaganda with the language it used.

Key Words: Allies, September 9, Press of US, Diplomacy of Turkish, Armistice of Mudanya.

GİRİŞ

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Ağustos 1922 Cumartesi sabahı verdiği emirle başlayan Büyük Taarruz, 30 Ağustos'ta Dumlupınar'da kazanılan zaferle Türkler açısından önemli bir safhaya ulaşmıştı. Zira Dumlupınar'daki mücadelede Türk birliklerinin galip gelmesi, Yunan birliklerinin dağılmasına ve kontrolsüz bir şekilde geri çekilmesiyle sonuçlanmıştı.

Türk ordusu 1 Eylül 1922'de aldığı ve İzmir'i hedef gösteren emirle harekâtını sürdürüyordu. Yunanistan ise Türklerle ateşkes sağlanabilmesi için İngiltere, Fransa ve İtalya'dan oluşan Müttefik Devletlerden yardım talep ediyordu. Yunanlıların talebi üzerine İstanbul'da bulunan Müttefik Yüksek Komiserleri Türklere sunulması planlanan ateşkesin şartları görüşmek amacıyla bir araya geldiler.¹ Görüşmeler neticesinde ateşkes talebi resmen Ankara Hükûmeti'ne bildirildi. İcra Vekilleri Heyeti Rauf Bey'in ateşkes koşullarını da içeren 4 Eylül 1922 tarihli telgrafına cevap veren Mustafa Kemal Paşa, artık Anadolu toprakları için hiçbir görüşmeye gerek olmadığını, ancak olası ateşkes görüşmesi için şu şartların yerine getirilmesi gerektiğini bildiriyordu:

"1-Ateşkes Anlaşması tarihinden başlayarak on beş gün içinde Trakya, 1914 sınırlarına kadar kayıtsız şartsız Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin sivil memurlarına ve askerî kuvvetlerine teslim edilmiş bulunacaktır.

2-Yunanistan'daki esirlerimiz on beş gün içinde İzmir, Bandırma ve İzmit limanlarında bize teslim edilecektir.

*3-Yunan Hükûmeti, Yunan ordusunun üç buçuk yıldan beri Anadolu'da yaptığı ve yapmakta olduğu tahribatı tamir etmeyi şimdiden taahhüt edecektir."*²

¹ "Christians Menaced When Greeks are Defeated, and Allies May Have to Help", **New Britain Herald**, 5 September 1922, s. 1.

² Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Ankara, 1927, s. 414.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu önerileri, Türklerin Misak-ı Millî sınırlarına ulaşmayı ve bu sınırlar içerisinde bağımsızlığını sürdürmeyi hedeflediklerini göstermekteydi. Bu da savaşın başarıyla tamamlanması halinde ateşkes veya barış görüşmelerinde Türk tarafının dayanacağı esasları ortaya koymaktaydı.

Bu gelişmelere rağmen Türk birlikleri, Yunan birliklerini İzmir'de doğru sürmeye devam ediyordu. 5 Eylül'de Alaşehir'in ve Salihli'nin kontrolünü ele alan Türk birlikleri, 7 Eylül'de Turgutlu'ya, 8 Eylül'de de Nif'e (Kemalpaşa) ve Manisa'ya ulaşmışlardı.³ 8 Eylül akşamı Türk birlikleri kuzeyde Menemen yakınlarında, doğuda Nif'te ve güneyde de Torbalı'da konuşlanarak İzmir'i kuşatmış oluyordu. Artık İzmir'de Türk hâkimiyetinin sağlanması için her şey hazırды ve o hâkimiyet 9 Eylül 1922'de kurulacaktı. Ancak mücadele resmen ateşkes sağlanana kadar sürecekti. Ateşkes ise askerî mücadeleyi takiben verilecek diplomatik mücadeleyle elde edilecekti.

1. Askerî Mücadeleden Diplomatik Mücadeleye Doğru

Türk ordusu 9 Eylül 1922 sabahı, saat 10.00 sularında Birinci ve İkinci Süvari Fırkalarının öncülüğünde, Ondördüncü Süvari Fırkası'nın da desteğiyle İzmir'e girmişti.⁴ Zaman zaman çatışmaların yaşadığı harekât, resmî dairelerin teslim alınmasıyla başarıya ulaşmıştı.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, İzmir'e 10 Eylül'de girecekti. Ancak 9 Eylül'de Nif kasabasından yazdığı telgrafta *"İlk verdiğim Akdeniz hedefine varmakta orduların gösterdiği gayret ve fedakârlığı hürmet ve takdir ile yâd ederim. İstihsal olunan büyük muzafferiyette amil-i hakiki olan kıymetli arkadaşlarıma kemal-i samimiyetle beyan-ı teşekkür ve tebrikat eylerim"* ifadelerini kullanarak orduya moral verirken, *"Orduların bundan sonra verilecek hedeflerin istihsalinde de aynı tehlik ve fedakâriyi göstereceklerine itimadım berkemaldir"*⁵ cümlesiyle mücadelenin henüz bitmediğini ima ediyordu. 10 Eylül günü öğleden sonra İngiliz amiral ve konsolosunun 1. Ordu Komutanı Nurettin Paşa ile gerçekleştirdiği görüşme, Mustafa Kemal Paşa'nın imasının boşuna olmadığını ortaya koymaktaydı.⁶ İngiliz temsilciler, Nurettin Paşa'ya yönelttiği sorularla Türklerin İngiliz politikasına bakış açısını öğrenmeye çalışıyorlardı.⁷ Kuşkusuz bu görüşme, her iki ülke arasında kurulması beklenen diplomatik ilişkiler için ihtiyaç duyulan verilerin toplanması umuduyla gerçekleşmişti.

Böylece İzmir'de diplomatik hareketliliğin ilk nüveleri gözlenirken, Türk ordusu harekâtını sürdürmekteydi. Birlikler 12 Eylül 1922 günü Urla'ya girmişlerdi.⁸ Ancak ağırlıklı olarak kuzeye doğru yönelmişlerdi. Öncelikle Foça, Bergama, Dikili'ye hâkim olan Türk birlikleri, Çanakkale istikametinde ilerlemekteydiler. Bu harekât her ne kadar askerî bir niteliğe sahip olsa da kısa bir süre sonra Ankara

³ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S 63, Mart 1968, Vesika No.1433.

⁴ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S 63, Mart 1968, Vesika No. 1435.

⁵ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S 64, Haziran 1968, Vesika No. 1440.

⁶ Aslında ilk siyasi temas, İzmir'de bulunan İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan konsolosları ile amirallerinin 10 Eylül sabahı 1. Ordu Komutanı Nurettin Paşa'yı ziyaret etmeleriyle gerçekleşmişti. Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S 65, Eylül 1968, Vesika No. 1467. Ancak İngiliz amiral ve konsolosunun öğleden sonraki ziyaretleri diplomatik bir içeriğe sahipti.

⁷ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S 64, Haziran 1968, Vesika No. 1443.

⁸ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S 64, Haziran 1968, Vesika No. 1448.

Hükûmeti ile Müttefik Temsilcileri arasında yaşanacak diplomatik temasların esaslarından birisini teşkil edecekti.

Türk birliklerinin ilerleyişi, Ankara Hükûmeti ile Müttefikleri yeni diplomatik temaslara sürüklerken, İzmir’de büyük bir yangın başlamıştı. İlk olarak 13 Eylül günü öğlen saatlerinde Ermeni mahallesinde bulunan Suzan Sokağı’nda⁹ başlayan yangın,¹⁰ itfaiye ekiplerince söndürülmüşse de aynı bölgede eş zamanlı olarak baş gösteren yangınlar kenti alevler içinde bırakmıştı. Özellikle Hristiyan nüfusun ağırlıklı olarak yaşadığı bölgeleri tahrip eden yangın dört gün boyunca sürmüş ve kentin önemli bir kısmını harap etmişti. Yangının kimler tarafından, hangi amaçla başlatıldığı günümüzde dahi tartışma konusudur. Lakin o dönemde özellikle Amerikan basınında yangının Türkler tarafından çıkarıldığına dair söylemler ön planlaydı. Hatta bu söylemlerin farklı kaynaklar gösterilerek işlenmesi de dikkat çekiciydi. Göktürk, bu söylemlerin yer aldığı haberleri “ön yargılı”¹¹ olarak nitelendirmektedir. Dolayısıyla Amerikan basınının tutumu, Mudanya’ya süreçte önem arz etmektedir. Zira bu söylemler, yangını Müttefiklerin ateşkes görüşmelerinde kullanacakları bir argüman haline getirecektir.

Müttefiklerle ateşkes görüşmelerinde kullanılması muhtemel bir diğer konu da Türk birliklerinin İzmir’de hâkimiyet kurmalarının ardından yaşanan yağma, el koyma, talan vb. asayiş olaylarıydı. Yunanlıların İzmir’den çekilmelerinin ardından sivil Türklerce Yunanlılara ait evlere el konulduğu ve dükkânların yağmalandığı duyulmuştu ve bu husus Amerikan basını tarafından en çok işlenen konulardan birisi olmuştu.¹² Birinci Ordu Komutanı Nurettin Paşa, 23 Eylül 1922’de yayınladığı “6” numaralı bildiriyle söz konusu asayiş olaylarına karışanların cezalandırılacağını duyuruyordu:

“İzmir’de ve mülhakatında vuku bulan harik ve harekât-ı harbiye dolayısıyla ve eshabının firarı münasebetiyle ve herhangi bir sebeple sahipsiz kalmış olan eşya-yı tüccariye ve emval-i menkule ordu için lazım olduğundan ve bu gibi sahipsiz eşya yüzünden ihtikâr icrasına ve menafi-i gayrimeşrua teminine müsaade edilemeyeceğinden bu kabil eşya ve emvalden gerek sahipsiz bulan ve gerekse muvazaa ve süver-i muhtelif ile alanlar derhal mevki kumandanlığına teslim mecburdurlar. Bu emre muhalif harekete ve ihtikâra cüret edenler ve her ne şekilde olursa olsun emval-i metrukeyi yedd-i tasarrufuna geçirenler on sene küreğe mahkûm edilecek ve gasp ettiği eşya ve emvalin kıymeti nispetinde yüz liradan beş bin liraya kadar ceza-yı nakdiye mahkûm olacaklardır.

*Boş kalan hane ve mağaza vesair-i mebaniye had behat tasarruf etmek memnudur. Bu gibi emakin hakkında yapılacak muamele vilayetçe tanzim olunacaktır. Hilaf-ı emir hareketin cezası on sene kürek olduğu beyan olunur.”*¹³

Hiç kuşku yok ki Nurettin Paşa’nın bu bildirisi yalnızca asayişsizliği gidermekle kalmıyor, aynı zamanda Müttefiklerin ateşkes görüşmeleri sırasında kullanmaları muhtemel bir argümanı da ortadan kaldırıyordu.

⁹ Bu bölge günümüzde Kültürpark içerisinde kalmaktadır.

¹⁰ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, S 64, Haziran 1968, Vesika No. 1448.

¹¹ Turgay Bülent Göktürk, “Amerikan Basının İzmir Yangını ve Yangın Sonrası Durum (Eylül–Aralık 1922)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XII/24, 2012 Bahar, ss. 123–147.

¹² Constantine Brown, “Christians in Smyrna Amazed to Escape Swords of Turks”, **The Evening Star**, No.28626, 13 September 1922, s.4.

¹³ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, S 65, Eylül 1968, Vesika No. 1461.

2. Konferans Öncesi Diplomatik Temaslar

9 Eylül 1922'de İzmir'de Türk hâkimiyetinin sağlanmasının ardından Ankara Hükûmeti ile Müttefikler arasında ilk siyasi temas, 10 Eylül 1922 günü Birinci Ordu Komutanı Nurettin Paşa'nın, İzmir'de İtalya, Fransa, İngiltere ve Amerika'nın siyasi ve askerî temsilcileriyle görüşmeleriyle başlamıştı. Özellikle İngiliz temsilcisi ile Nurettin Paşa arasındaki görüşmede İngiliz temsilcinin Ankara Hükûmeti'nin İngiltere'ye bakışına dair ısrarlı soruları ve Türkiye'yi dost bildiklerine dair söylemleri,¹⁴ Türkler tarafından "politik" bir yaklaşım olarak karşılanmıştı. Dolayısıyla bu yaklaşımın bir gayesi vardı. Özellikle boğazların konumu, söz konusu gayenin önemli bir parçasını oluşturuyordu. Boğazlar İngiliz ticari çıkarlarının yanı sıra sömürgeleriyle ilişkileri açısından da önem arz ediyordu. Zira Trakya ve boğazlarda Türklerin hâkimiyet kurmasının diğer Müslüman toplulukları üzerindeki ümidi artırması muhtemeldi. İngiltere buna imkân vermek istemiyordu.¹⁵ İngilizlerin Çanakkale'de durdurduğu Türklere karşı bizatihi kendisini siper etmesi de İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'un İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na en kısa sürede Trakya, boğazlar ve azınlıklar meselelerinin ele alınacağı bir konferans toplanmasını önermesi¹⁶ de bu nedenleydi.

İngiltere Başbakanı Lloyd George, 15 Eylül 1922 tarihli kabine toplantısında boğazlar konusunda net bir tavır sergiliyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın önünden çekilmeye niyeti olmadığını vurgulayan İngiltere Başbakanı, boğazların İngiliz çıkarları için önemine dikkat çekiyor ve bu gaye etrafında Ankara Hükûmeti'yle mücadele edeceklerini duyuruyordu. Hatta Yunanistan, Romanya ve Sırbistan'ın da bu hususta kendilerine destek vereceğini söyleyerek iddiasını güçlendirmeye çalışıyordu.

Türklerin mutlak zaferinin kapitülasyonların kaldırılmasına ve Osmanlı'nın borçlarının reddedilmesine yol açacağını düşünen Fransa ve İtalya da boğazlar konusunda İngiltere'nin mücadele politikasına destek veriyorlardı.¹⁷ Ancak yöntem olarak daha ılımlı bir tutum sergiliyorlardı. Örneğin Fransız ve İtalyan birliklerinin, İngiliz birlikleriyle birlikte 11 Eylül'de Çanakkale'ye çıkmaları¹⁸ Müttefiklerin boğazlar konusundaki fikir birliğine işaret ederken, 23 Eylül'de ise çekilmeleri¹⁹ İngilizlere nazaran daha ılımlı bir politika izlediklerini göstermekteydi.

Esasında Müttefiklerin boğazlar konusundaki stratejileri, mücadelenin Türk-Yunan mücadelesinden ibaret olmadığını ortaya koyuyordu.²⁰ Öte yandan Ankara Hükûmeti ile Müttefikler arasında vuku bulacak mücadelenin öznesini belirginleştirmiş oluyordu.

Ankara Hükûmeti ise İzmir'e hâkim olduktan sonra iki yeni hedef belirlemişti. Birincisi boğazlar ve çevresine hâkim olarak boğazların denetimini sağlamak, diğeri ise Trakya'daki Yunan varlığını sona erdirerek bölgeyi yeniden Türk yurdu haline

¹⁴ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S 65, Eylül 1968, Vesika No. 1467.

¹⁵ Murat Pınar, "İngiliz Belgelerine Göre Mudanya Mütarekesine Uzanan Süreç", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S 26, 2014/1, s. 114.

¹⁶ Pınar, a.g.m., s. 114.

¹⁷ "Boğazların Bitaraflığı Hakkında Müttefik Devletlerin Kararı", *İkdam*, No. 5159, 17 Eylül 1922, s. 1.

¹⁸ Mehmet Sedat Erkan, "Mudanya Mütarekesi Öncesi Gelişmeler ve Müttefik Generallerin İstanbul'daki Toplantı Tutanağı", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, 10/28, Bahar 2021, s. 24.

¹⁹ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S 65, Eylül 1968, Vesika No. 1462.

²⁰ "War Threatens Europe", *The Seward Gateway*, III/220, 16 September 1922 s. 1.

getirmekti.²¹ Bu nedenle Türk ordusu harekâtın yönünü kuzeye doğru çevirmiş ve kısa sürede Çanakkale civarına gelmişti.

İstanbul'daki Müttefik komiserler ile Ankara Hükûmeti arasında ateşkesin sağlanması amacıyla başlayan görüşmelerde Müttefiklerin en çok dikkat çektiği nokta boğazların güvenliği ve daimi özgürlüğü idi.²²

15 Eylül günü İzmir'de Mustafa Kemal Paşa'yla görüşen Fransız Amirali Dumesnil, Türklerle karşı karşıya gelmek istemediklerini söylüyor, bu nedenle Türk ordusunun Çanakkale ve çevresinde temkinli davranmasını öneriyordu. Mustafa Kemal Paşa ise Dumesnil'e orduyu daha fazla bekletemeyeceğini ve Misak-ı Milli'de belirtilen sınırlara ulaşınca kadar hareketlerinin süreceğini belirtiyordu. Bunlara ilaveten sorunların diplomasi yoluyla çözülmesi için de Yunanlıların Trakya'dan çekilmesini şart koşuyordu.

Türk ordusunun Çanakkale önlerine kadar gelmiş olması İngiltere nezdinde panik yaratmıştı. Bunun üzerine İngiltere Başbakanı Lloyd George ile Sömürgeler Bakanı Winston Churchill 16-17 Eylül'de kendilerine bağlı ülkelere çağrı yapma gereği hissetmişlerdi. Bu çağrı, boğazların savunulması konusunda İngiltere'ye yardım edilmesine dairdi. İngiltere'nin bu çağrısı kendi vatandaşları tarafından dahi tepki görmüştü. Yeni Zelanda haricinde neredeyse tüm ülkeler çağrıya tepkiyle karşılık vermişlerdi. Aynı çağrı Fransa ve İtalya'ya da yapılmıştı, ancak kabul edilmemişti. Hatta Fransa Başbakanı Poincare, boğazlar çevresindeki askerlerinin geri çekilmesi²³ için General Pelle'ye talimat dahi vermişti. Üstelik Fransa'nın Yunanistan'la işbirliği yapmayacağını ve Türklerle savaşmayacağını açıklamıştı. Paris'te yayınlanan *Le Temps* gazetesi örneğinde olduğu gibi Poincare'nin beyanı, basın tarafından da desteklenmişti. Bu gelişmeler, Müttefik devletlerini "çatışma" ve "uzlaşma" ikilemine sürüklemişti. Boğazlar ve çevresini ne pahasına olursa olsun Türklere teslim etmek istemeyen İngiltere'nin tercihi çatışmadan yanaydı. Bu nedenle Çanakkale Boğazı'ndaki İngiliz ordusu, Malta'dan ve İngiltere'den getirilen birliklerle güçlendiriliyordu.²⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın Dumesnil ile görüşmesinden nihai bir sonuca ulaşamayan Poincare, bu defa Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi için General Pelle'yi görevlendirmişti. Kinross'a göre General Pelle, diğer Müttefik temsilcilerine haber vermeden 18 Eylül 1922 günü İzmir'e gitmişti.²⁵ Görüşmeye Fransa Hükûmeti'nin izniyle geldiğini belirten Pelle, Müttefikler adına konuşamayacağını söylese de İstanbul ve Trakya'yı geri almak için Türk ordusuna verilen harekât

²¹ "When The Turk Is Victor", *The New York Herald*, 16 September 1922, s. 8.

²² "Minister And Woman Found Slain", *The Washington Times*, No.12378, 17 September 1922, s. 1.

²³ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C IV, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1974, s. 200.

²⁴ **Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım 4 ncü Kitap İstiklâl Harbi'nin Son Safhası**, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1995, s. 42; Bu arada İngiliz kamuoyunda da savaşa karşı bir duruş sergileniyordu. İngiliz İşçi Partisi, Yunan emelleri uğruna Yakındoğu'da yeni bir savaşa karşı olduklarını, mevcut anlaşmazlığın ancak Milletler Cemiyeti yoluyla çözülebileceğini açıklıyor ve sorunun müzakere ve anlaşma yoluyla çözülmesini talep ediyordu. "Turks Are Again Threatening To Invade Europe", *The Topeka State Journal*, XLIV/227, 22 September 1922, s.11; "Ez-Ine, 20 Miles From Straits, Falls", *New York Tribune*, LXXXII/27705, 23 September 1922, s.2.

²⁵ Lord Kinross, *Atatürk*, Çeviren. Necdet Sander, 17. Baskı. Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 392.

emrinin endişe verici olduğunu ifade ediyor, Müttefiklerin “tarafsız bölge”ye²⁶ riayet edilmesini istediklerini belirtiyordu. Pelle, Meriç Nehri’ne kadar Doğu Trakya’nın Türklere bırakılacağına inandığını, boğazların serbestliğinden vazgeçemeyeceklerini ekliyordu.²⁷

Mustafa Kemal Paşa ise Büyük Millet Meclisi’nin belirlediği hayati noktalar bulunduğu, zaferden istifade etmenin Türklerin hakkı olduğu, dolayısıyla nihai amaca ulaşana kadar da orduları belirsiz bir zaman için hazırda ve atalet halinde bırakamayacakları cevabını veriyordu. Dahası, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti’nin tarafsız bölgeyi tanımadığını ve Yunan ordusu tarafından işgal edilen yerlerden birisi olan Trakya’ya girilmesine İtilaf Devletleri’nin karşı çıkacağına da inanmadığını ifade ediyordu. Son olarak Boğazlar meselesini de ilgili devletlerle her daim görüşebilecekleri konusunda açık kapı bırakıyordu.²⁸ Mustafa Kemal Paşa’ya göre İngiltere, Trakya’ya yönelik politikasında değişikliğe gidecek gibi görünmüyordu, bu nedenle de sorunun askerî yolla çözülmesi kaçınılmazdı. Ancak Müttefiklerle düzenlenecek bir konferansa katılım sağlanabilirdi. Pelle, konferans fikrinin sekteye uğramaması için Mustafa Kemal Paşa’ya harekât konusunda aceleci davranmamasını rica ederek İstanbul’a döndü. Fransa Parlamentosu’nun 19 Eylül tarihli oturumunda söz alan Başbakan Poincare de Türklerle savaşa girmek istemediklerini açıklayarak Pelle’nin tutumunu onaylıyordu.²⁹

Bu arada Ankara Hükûmeti’nin İstanbul’daki Temsilcisi Hamit Bey, İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı General Harington’a Trakya’da Yunanlılar eliyle gerçekleştirilen katliamları önleyebilmek için Türk birliklerinin boğazları geçmesi gerektiğini söylüyordu.³⁰

Durum özellikle Müttefikler arasında daha da karmaşık hale geliyordu. Zira boğazların ve Trakya’nın akıbeti çözüme kavuşturulmamışken, Fransa’nın Ankara Hükûmeti’yle ilişkilerini ılımlı bir üslupla sürdürmesi, Müttefikler arasında ayrışma olduğu izlenimini uyandırmaktaydı. Bunun üzerine 20 Eylül günü Paris’te Lloyd George, Poincare ve Kont Sforza arasında görüşmeler gerçekleştirilmişti.³¹

Esasında İngiltere, Ankara Hükûmeti’ni diplomasi masasına oturtmak için bir çağrı tasarısı planlamışlardı. Ancak Trakya konusunda Ankara Hükûmeti’ni ikna edebilecek bir ödün verilmemesi nedeniyle Fransa çağrıya temkinli yaklaşmaktaydı. Zira Fransızlar Türklerle çatışmaya karşıydı ve bunun için de Trakya’nın Yunanlılar tarafından boşaltılması ve bölgenin Türklere iade edileceğinin garantisinin verilmesi tezini destekliyorlardı.³² Dolayısıyla söz konusu ateşkes çağrısı, Müttefik çağrısından ziyade İngiliz çağrısı niteliğinde olmuştu. Aynı gün Fransa ve Rusya’nın tutumunu değerlendiren İngiliz Gizli Haber Alma Örgütü, Mustafa Kemal Paşa’nın boğazlar ve

²⁶ Milli Mücadele sürerken Müttefik Devletlerin İstanbul’daki üç yüksek komiseri, boğazlar ve çevresinde mutlak hâkimiyet sağlamak ve bu hâkimiyetlerine meşruiyet kazandırabilmek amacıyla 13 Mayıs 1921 tarihinde boğazların çevresini “Tarafsız Bölge” olarak ilan etmişti. Bu karar, aynı zamanda Türk ve Yunan birliklerinin söz konusu bölgede çatışmasını engelliyordu.

²⁷ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, S 65, Eylül 1968, Vesika No. 1467.

²⁸ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, S 65, Eylül 1968, Vesika No. 1467.

²⁹ Salâhi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986, s. 272.

³⁰ G. Ward Price, “Turks Threaten War At Once”, **The New York Herald**, LXXXVII/23, 22 September 1922, s. 1.

³¹ Tansel, **a.g.e.**, ss. 202-203.

³² “Chanak Menaced” **The New York Herald**, LXXXVII/25, 24 September 1922, s.1.

İstanbul istikametinde harekete geçmek istediğini duyuruyordu. Ayrıca olası bir savaş durumunda Fransa'nın İngiltere'ye destek vermeyeceğini, Rusya'nın ise Ankara Hükûmeti'ni cesaretlendirmeye çalıştığını belirtiyordu. Örgüte göre Ankara Hükûmeti, Romanya'ya karşı harekât konusunda Ukrayna ile temas kurmuş, ancak cevap alamadığı için boğazlara yönelik harekete geçmemiştir.³³ Üstelik Fransa'nın tutumunu fırsata çeviren Mustafa Kemal Paşa, Ankara Hükûmeti'nin Paris Temsilcisi Ferit Bey'in de önerisiyle Çanakkale üzerindeki baskıyı artırmaya başlamıştır.³⁴ Fransa İtalya'yla birlikte, Çanakkale çevresindeki ve İzmit'teki askerleri geri çekerek bir adım daha atmıştır. Fransız ve İtalyan birliklerin boşalttığı yerleri kendi birlikleriyle takviye eden İngilizler, Romanya ve Sırbistan'dan yardım istediye de söz konusu devletlerin boğazlar meselesine karışmak istememesiyle³⁵ yalnız kalmıştır. Bu gelişmeler Türklere karşı aradığı desteği bulamayan İngiltere'yi Doğu Trakya konusunda taviz vermeye mecbur bırakmıştır.³⁶ İngiltere'nin mecburen verdiği taviz, 23 Eylül 1922 tarihli notada net bir biçimde görülebiliyordu. Poincare, Curzon ve Sforza'nın imzalarını taşıyan notada Venedik veya başka bir yerde nihai bir barış konferansı toplanması halinde tam yetkiye sahip bir temsilci gönderilmesi isteniyordu. Notada belirtildiğine göre konferansa İngiliz, Fransız, İtalyan, Japon, Rumen, Sırp, Hırvat, Sloven ve Yunan delegeler davet edileceklerdi. Ayrıca İstanbul'un, boğazların ve Marmara Denizi'nin Cemiyet-i Akvam himayesi altında serbestliğinin temin edilmesi ve Ankara Hükûmeti'nin tarafsız bölgeye asker göndermemesi durumunda Türklerin Meriç'e kadar Doğu Trakya'ya girmesine izin verilecekti. Bunun için de derhal İzmit veya Mudanya'da Müttefik generalleriyle bir toplantı gerçekleştirilmeliydi.³⁷

İngiltere'nin Ankara Hükûmeti lehine verdiği taviz, askerî mücadele ihtimalini zayıflatmış, diplomatik mücadelenin ön plana çıkmasını imkân sağlamıştır.³⁸ Öyle ki 23 Eylül'e değin tarafsız bölgeye girmiş olan Türk birlikleri, notanın Mustafa Kemal Paşa'ya ulaşmasının ardından yeniden Bayramiç'e doğru çekilmişlerdi.³⁹

Müttefiklerin notası, Ankara Hükûmeti nezdinde beklenen ilgiyi görmemiştir. Zira notada öne sürülen şartlar, Türkler açısından pek kabul edilebilir

³³ Murat Pınar, a.g.m., s. 119.

³⁴ Sonyel, a.g.e., s. 274.

³⁵ Sonyel, a.g.e., s. 273.

³⁶ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çeviren. Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 9. Baskı, Ankara, 2004, s. 254; İngilizler Paris'teki görüşmeler esnasında Fransızları ve İtalyanları Türklere karşı savaşmaya ikna edemeyince, Türklerin olası saldırılarından sorumluluğun Fransızlara ve İtalyanlara ait olduğunu açıklıyordu. Wilbur Forrest, "Terms to be Submitted Today to Cabinets in London, Paris, Rome", **New York Tribune**, LXXXII/27705, 23 September 1922, s.2.

³⁷ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, 25 Eylül 1338 (1922), D 1, C 3, ss. 826-827; **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, S 65, Eylül 1968, Vesika No. 1467.

³⁸ Erenköy'ü ele geçiren Türk ordusunun harekâtını sürdürmesi üzerine İngilizler, Çanakkale Mutasarrıfı aracılığıyla Türk Süvari Komutanından 24 Eylül 1922 sabah 06.00'a kadar tarafsız bölgeyi terk etmelerini istedi. Aksi takdirde çatışmak zorunda olduklarını bildirdiler. Türk Süvari Komutanı ise bu konuda karar verme yetkisinin kendisine ait olmadığını söyleyerek cevap verdi. Bu durum üzerine durum General Harrington'a intikal etti. Harrington ise Türklerle bir konferans toplanması ihtimalini göz önüne alarak Çanakkale'ye saldırılmadıkça Türklerle bir çatışmaya girilmemesini emrediyordu. Tansel, a.g.e., s. 204.

³⁹ "Turks Recross Neutral Zone Under A White Flag", **Norwich Bulletin**, LXIV/231, 25 September 1922, s. 1.

görünmüyordu.⁴⁰ Ankara Hükûmeti'nin İstanbul Temsilcisi Hamit Bey, notaya atfen yaptığı açıklamada Müttefiklerin Marmara Denizi çevresi ve Trakya'nın bir bölümünün askerden arındırılması yönündeki taleplerini kabul edemeyeceklerini, çünkü bu talebin Türklerin Asya'dan Avrupa'ya asker sevkiyatını engelleyeceğini söylüyordu. Barış konferansı devam ederken Türk ordusunun ilerlemeyeceği koşulunun da tam olarak uygulanamayacağını söyleyen Hamit Bey, açıklamasına şöyle devam ediyordu:

*"Bu, hareketlerimizi öyle sınırlar ki, düşman yeni bir saldırı amacıyla kuvvetlerini hazırlamak için bolca fırsata sahip olacak ve konferansın düşmesi durumunda müttefiklere kara ve deniz takviyelerini tamamlama şansı verecek. Boğazlarla ilgili olarak, tüm gemilerin Çanakkale Boğazı'ndan geçiş serbestisini zaten kabul ettik, ancak kontrolün hangi yetki veya organa verileceğini belirleme konusunda hazırlıklı değiliz. Bu sorunun Türkler ve Müttefikler arasında yapılacak bir konferansta çözülmesi gerekiyor. Ayrıca, Rusya ve Bulgaristan da dâhil olmak üzere Çanakkale Boğazı'nda ticari askerî veya diğer çıkarları olan tüm ulusların konferansa katılmasını arzu ediyoruz. Konferans sırasında Büyük Britanya'nın boğazlardaki tüm deniz ve askerî hareketleri askıya alması konusunda da ısrar ediyoruz."*⁴¹

İngilizler özellikle tarafsız bölgenin ihlali meselesine hassasiyetle yaklaşmakta ve bu hususta Türklere sürekli uyarıda bulunmaktaydılar. Örneğin zaman zaman ihlallerin yaşanması üzerine General Harington bir bildiri yayınlayarak tarafsız bölgenin ihlal edilmesi halinde yaşanacakların sorumluluğunun ihlale yol açanlara ait olacağını belirtmişti.⁴² Mustafa Kemal Paşa ise İngilizlerin tarafsız bölge konusundaki uyarılara Yunan zırhlısı Averoff'un İstanbul'daki varlığını protesto ederek karşılık vermişti. Hiç kuşku yok ki bu protesto Türk birliklerinin ilerlemesini sürdüreceğinin işaretiydi. Nitekim Türk birlikleri Çanakkale yakınlarında İngiliz birlikleriyle adeta burun buruna gelecek kadar ilerlemişlerdi.⁴³

25 Eylül günü akşam saat 5 civarında bir tabur piyade, bir batarya ve bir süvari bölüğünden oluşan İngiliz müfrezesi Kepez'e konuşlanmıştı. Ertesi gün Çanakkale'deki İngiliz Ordu Komutanı, Çanakkale Mutasarrıfı aracılığıyla İkinci Süvari Fırkası Komutanlığı'nı tarafsız bölgeye girildiği hususunda uyarmış ve 27 Eylül sabah 7'ye kadar Erenköy'den çıkılmadığı takdirde istemeyerek de olsa askerî tedbir almaya mecbur olduklarını, İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı General Harington'dan bu yönde emir aldıklarını belirtmişti. Süvari Fırkası Komutanı ise İngiliz Ordu Komutanı'na bu durumu üst makamlara ileteceğini ifade ederken, Çanakkale Mutasarrıfına Erenköy civarında Müslümanlara işkenceler yapıldığına dair şikâyetler aldıklarını iletiyor ve bu durumun muhitte heyecan yarattığına dikkat

⁴⁰ "Turkish Chief Now Defiant", **Perth Amboy Evening News**, XLII/271, 25 September 1922, s. 1.

⁴¹ "Turkish Nationalists Decline to Attend Peace Conference Under Allies Terms, Hamid Bey States", **New Britain Herald**, 25 September 1922, s. 1; "Peace Plan Opposed By Nationals", **Capital Journal**, No. 228, 25 September 1922, s. 1; "Hamid Bey Says Turks Will Not Agree to Peace", **The Topeka State Journal**, XLIV/229, 25 September 1922, s. 1.

⁴² "Allied General Warns Turks", **The Caledonian-Record**, VII/71, 21 September 1922, s. 1; "British Lion Alone Faces Turk Army", **The Omaha Morning Bee**, 52/83, 22 September 1922, s. 1.

⁴³ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, S 65, Eylül 1968, Vesika No. 1467.

çekiyordu. Bu arada bir bölük İngiliz süvarisi Kuş Köyü'ne gelmişse de Türk askerleriyle karşılaşınca köyün kuzey sırtlarına doğru çekilmişti.⁴⁴

General Harington, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 26 Eylül 1922 tarihli telgrafta General Pelle'nin 18 Eylül'de ilettiği hususları yineliyordu. Mustafa Kemal Paşa, Harington'un bu telgrafına verdiği cevapta Ankara Hükûmeti'yle Müttefikler arasında belirlenmiş herhangi bir tarafsız bölge anlaşması olmadığını belirtiyor ve İstanbul Limanı'nda donanması bulunan Yunan ordusunun, Anadolu'daki mezalimine Trakya'da da devam ettiğini ifade ediyordu.⁴⁵ Harekâtın da Yunan ordusunu takipten ibaret olduğunu ekliyordu. Ayrıca Çanakkale'de İngiliz birlikleri tarafından tahribatlar yapıldığını, Türk ordusuna ait silah ve mühimmatların imha edildiğini vurguluyor, Yunan ordusunun takip edildiği güzergâhta tahkimat yapıldığına dikkat çekiyordu.⁴⁶

General Harington tarafından bir başka telgrafta, önceki yıl görevlendirilmiş bir Türk komutan ile İngiliz komutan arasında tarafsız bölge sınırının Yarımca⁴⁷ olarak belirlendiği, söz konusu bölgede Yunan birliğinin bulunmadığı, Yunan filosunun da İstanbul'dan tamamen çekildiği ifade ediliyordu.

Aslında Harington, Türklerin boğazların serbestliği konusundaki görüşlerini memnuniyetle karşılıyor ve herkesin beklediği barışı sağlayacak görüşmelerin derhal başlaması gerektiğine inanıyordu.⁴⁸

Mustafa Kemal Paşa, son telgrafta verdiği cevapta İstanbul'dan çıkarılan Yunan donanmasının dönmesine izin verilmeyeceğini, Türk vatandaşlarına ve gemilerine yönelik alınan önemlerden sakınılacağını ümit ettiğini dile getiriyordu. Bununla birlikte İstanbul'daki ve Çanakkale'deki silahlar ile mühimmatların imha ve tahribinin uygun olmadığı belirtiyor, tedbiren Çanakkale'deki Türk birliklerinin bulundukları yerde kalmalarının ve herhangi bir hadiseye mahal vermemelerinin emredildiği bilgisini veriyordu.

Yazışmaların ardından Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, 27 Eylül akşamı İkinci Ordu Komutanlığı'na gönderdiği telgrafta yakın zamanda Müttefiklerle Mudanya'da askerî bir konferans düzenleneceğini, bu nedenle mevcut konumun korunması, ancak harekâtı gevşetmeksizin herhangi bir tahrik uyandırıcı hareketten kaçınılmasını emretmişti. Hatta söz konusu emre göre bir sonraki emre kadar piyade fırkalarınca dahi Biga-Bayramiç-Ezine hattının ilerisine müfreze sevk edilmeyecekti.⁴⁹

Ayrıca Çanakkale'de Müslümanlara yönelik bazı mezalimlerin ve tahribatların gerçekleştirildiğinden şüpheleniliyordu. Bununla ilgili olarak kimlere ne gibi zararlar

⁴⁴ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, S 65, Eylül 1968, Vesika No. 1464.

⁴⁵ Trakya'da General Polymenakos komutasındaki Yunan birlikleri, Türklerin Safa Alan Köyü'nü işgal ettiği ve burada 11 Yunan askerini öldürdüğü gerekçesiyle gerçekleştirdiği saldırıda 26 Türk'ü öldürdü. David M. Church, "British Cabinet is Preparing to Levy Increased Income Taxes in Event of War Being Declared on Turkey", **Martinsburg Journal**, 16/129, 30 September 1922, s. 1. Bu saldırı, o güne değin Batı Anadolu'yla sınırlı kalan Türk-Yunan çatışmasının Trakya'ya sıçramasını ihtimalini güçlendiriyordu.

⁴⁶ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, S 65, Eylül 1968, Vesika No. 1467; "Kemal's Note", **The New York Herald**, LXXXVII/32, 1 October 1922, ss. 1, 2.

⁴⁷ Kocaeli'de bir bölge.

⁴⁸ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, S 65, Eylül 1968, Vesika No. 1467.

⁴⁹ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, S 65, Eylül 1968, Vesika No. 1465.

verildiği ve ne gibi işkenceler yapıldığı hususunda tahkikat yapılmasını isteniyor, gerekirse bu konuda ciddi girişimlerde bulunulacağı bildiriliyordu.⁵⁰

27 Eylül'e gelindiğinde Türk ordusu, Ulupınar hattını aşarak Çanakkale'nin güneyindeki sırtları tutmaya başlamıştı. Özellikle Türk ordusuna mensup keşif kolları ile İngilizler tarafından çekilmiş olan tel örgüler arasında bir kilometrelik mesafe kalmıştı. Bu harekât, İngilizler de telaşa yol açmıştı. Bu nedenle iki İngiliz uçağı kale civarında keşif uçuşuna başlarken, boğazda bulunan iki İngiliz torpidosu Anadolu sahillerine yaklaşarak toplarını Türk birliklerine doğru yöneltmişti.⁵¹

Bu gelişmelerin askerî mücadele ihtimalini yeniden güçlendirdiği aşikârdı. Nitekim Ankara Hükûmeti ile İngiltere arasındaki askerî gerginlik artmaya başlamıştı. Bir yandan İngiliz komutan Tümgeneral Frederick B. Maurice kara, deniz ve hava kuvvetleriyle Çanakkale'yi ve boğazları Türklere karşı savunmaya hazır olduklarını açıklarken,⁵² öte yandan Malta'da bulunan ve Ceres, Carysfort ile Caledon isimli hafif kruvazörlerden oluşan filo 26 Eylül akşamı İstanbul'a doğru yola çıkma emri verilmişti. Filoya torpido botları Rockey, Tuscan ve Tribune ile bir denizaltı eşlik edecekti.⁵³ Bununla birlikte Pendik'ten Yarımcı'ya kadar Anadolu demiryolu boyunca uzanan bölge, İngilizler tarafından harekât bölgesi ilan edilmişti. Bölgedeki köylerin tahliye edilmesi emrini veren İngilizler, Çanakkale'de olduğu gibi bu bölgede de hendekler kazmıştı.⁵⁴

Bölgedeki ordusunu takviye etmeyi sürdüren Türk birliklerinin mevcudu Çanakkale'de 40.000'i, İzmit'te ise 50.000'e ulaşmıştı. Bununla birlikte 40.000'i İstanbul'da ve 20.000'i Doğu Trakya'da olmak üzere 60.000 kişilik bir yedek kuvvetten de bahsediliyordu.⁵⁵

Askerî gerginlik arttıkça diplomatik temaslar da artmıştı. Hiç kuşku yok ki Ankara Hükûmeti'nin, Müttefiklerin 23 Eylül tarihli notasına beklenen cevabı bir türlü vermemesinin bu gerilimde hatırı sayılır bir etkisi vardı. Ama Mustafa Kemal Paşa, Fransızlar tarafından gönderilmiş olan Franklin Bouillon ile gerçekleştireceği görüşmeyi bekliyordu.⁵⁶ Beklenen görüşme 28 Eylül 1922 günü İzmir'de gerçekleşmişti. Mustafa Kemal Paşa ile Franklin Bouillon'un görüşmesinde İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey ve Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey de hazır bulunmuşlardı.⁵⁷ Görüşme özellikle de Ankara Hükûmeti açısından verimli geçmişti. Her ne kadar Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler, boğazlar bölgesi, İstanbul, Gelibolu ve Çanakkale'nin barış imzalanana kadar İtilaf Devletlerinin işgalinde

⁵⁰ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, S 65, Eylül 1968, Vesika No. 1465.

⁵¹ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, S 66, Aralık 1968, Vesika No. 1471.

⁵² "Says British Easily Can Hold Chanak", **The New York Herald**, LXXXVII/28, 27 September 1922, s.2.

⁵³ "Britain Mobilizes Fleet", **Great Falls Tribune**, 27 September 1922, s. 1.

⁵⁴ "Ottomans Ignore British Demand", **Great Falls Tribune**, 27 September 1922, s. 1; "Seize More Towns In Neutral Zone", **The New York Herald**, LXXXVII/28, 27 September 1922, ss. 1, 2.

⁵⁵ Kinros, **a.g.e.**, s. 394; Bazı Amerikan gazetelerinde 30 Eylül sabahı itibarıyla Çanakkale civarında 1500 askerden oluşan Türk süvari birliklerinin varlığından söz ediliyordu. "Tension Slackens As Turk Leader Agrees To Meet", **The Atlanta Tri-Weekly Journal**, XXV/2, 3 October 1922, s. 1.

⁵⁶ Franklin Bouillon, Sakarya Meydan Savaşı öncesinde Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek savaş sonrasında imzalanacak olan 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması'na giden süreçte önemli rol oynamıştı.

⁵⁷ Ali Fuat Cebesoy, **Siyasî Hatıralar - Büyük Zaferden Lozan'a**, C. 1, Hazırlayan. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2002, s. 86.

kalmasını kabul etmişlerse de Franklin Bouillon'ndan Doğu Trakya'nın konferanstan önce Türklere teslim edilmesini sağlayacağına dair sözü koparmışlardı ve bu söz önemli bir kazanımın ötesinde görüşmenin ruhunu teşkil ediyordu.⁵⁸

Franklin Bouillon ile gerçekleştirilen görüşme etkisini hemen göstermişti. Mustafa Kemal Paşa, 29 Eylül'de Müttefiklerin notasına beklenen cevabı iletti. Mustafa Kemal Paşa, Müttefiklere verdiği cevapta 3 Ekim'de Mudanya'da bir konferans düzenlenmesinin uygun olacağını, bunun için de Başkomutanlık adına olağanüstü yetkiye sahip Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın görevlendirildiğini bildirmişti.⁵⁹

Mudanya Konferansı'na katılan kafilenin başkanlığını Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın üstlenmiş olması, Türkiye'nin Mustafa Kemal Paşa tarafından temsil edileceğini düşünen Lord Curzon'un üzerinde şok etkisi yaratmıştı.⁶⁰ Ancak bu hareket esasında diplomatik bir hamleydi. Zira generallerin katıldığı bir toplantıya TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın katılması, "eşitlik" ilkesine aykırıydı. Kafileye İsmet Paşa'nın başkanlık etmesi de bu nedenleydi.⁶¹

Mustafa Kemal Paşa'nın cevabında ateşkes görüşmeleri için öne sürülen koşullar da büyük önem arz etmekteydi. Amerikan basınında yer alan bilgilere göre söz konusu koşullar şunlardı:

1. Türkler, barış konferansının açılışından önce Trakya ile ilgili tüm stratejik noktalara asker çıkarabilecektir.
2. Tüm İngiliz kuvvetleri geri çağrılacak ve tarafsız bölgelerdeki birliklerin güçlendirilmesinden kaçınılacaktır.
3. Türkler, "barış konferansı" öncesi Trakya'yı hâkimiyet altına alacaklardır.
4. Türkler, Müttefik tekliflerindeki bazı noktalara itiraz etme hakkını saklı tutmaktadırlar.
5. Türkler, Trakya ve Marmara'nın askerden arındırılmasına karşı çıkmaktadırlar, ancak Çanakkale'nin tahkimatına itiraz etmemektedirler.
6. Konferansta Sovyet Rusya, Ukrayna ve Karadeniz'e kıyısı olan tüm ülkeler temsil edilecektir.
7. Yukarıdaki şartların kabul edilmesi halinde Türkler, Müttefik generallerle Mudanya'da bir ateşkes konferansı yapmayı kabul etmektedirler.
8. Barış görüşmeleri Mudanya Konferansı'ndan üç gün sonra İzmir'de başlayacaktır.⁶²

Mustafa Kemal Paşa'nın sunduğu koşulları değerlendiren Müttefikler, koşulların tartışılmaya değer, ancak kabul edilemez olduğu kanaatine vardılar.⁶³ Bir

⁵⁸ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 86.

⁵⁹ Gazi Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s. 416.

⁶⁰ Sonyel, **a.g.e.**, s. 281.

⁶¹ Görüşmelerde İngiltere'yi Tümgeneral Charles Harrington, Fransa'yı General Charpy ve İtalya'yı General Mombelli temsil edecekti.

⁶² "Conditions to be Proposed by Turkish Nationalists", **Norwich Bulletin**, LXIV/234, 28 September 1922, s. 8; Bazı gazeteler ise Ankara Hükümeti'nin İstanbul Temsilcisi Hamit Bey'in demecinden hareketler benzer ifadeler içeren esaslara yer vermektedir. "Defy Ultimatums, **The Washington Herald**, No.5809, 1 October 1922, s. 1.

⁶³ "War Or Peace To Be Decided In Conference", **The Casper Daily Tribune**, 7/2., 3 October 1922, s. 1; "Kemal Peace Terms Not Satisfactory, **Every Evening**, LV/231, 3 October 1922, s. 1.

başka deyişle koşulların konferansın toplanmasına engel teşkil etmediğini, fakat bunlarla ilgili kararın konferansta verilebileceğini anlatmaya çalışıyorlardı.

10 Eylül 1922'den beri süregelen diplomatik mücadele, Mudanya Konferansı'nın kesinleşmesiyle sonuçlanmıştı. Bu süreçte yaşanan gelişmeler ise Mudanya Konferansı'nda ele alınacak konular ile konferansın dayanacağı esaslar üzerinde belirleyici bir rol oynamıştı.

3. Diplomatik Mücadelenin Amerikan Basınındaki Yansımaları

Millî Mücadele'nin en önemli dönemeçlerinde Anadolu'daki gelişmeleri yakından takip eden Amerikan basını, Mudanya Mütarekesi'ne giden süreçte de hassasiyetle yaklaşmıştı. Hemen hemen tüm Amerikan gazetelerinin sütunlarında Yakındoğu'daki gelişmelere önemli ölçüde yer verilmekteydi.

Türkler İzmir'de kurdukları hâkimiyetle yalnızca zafer ilan etmemişler, aynı zamanda İstanbul'dan ve Avrupa'dan kovulma niyetinde olmadıklarını ortaya koymuşlardı. Dolayısıyla artık yeni bir kutsal savaş başlatabilirlerdi.⁶⁴ Bu yorum, Amerikan gazetelerine aitti ve dikkat çekiciydi. Zira bu yorumun yanı sıra aynı günlerde yayınlanan haberlerde İzmir'de Rum mahallelerinin yangınla yok olduğuna vurgu yapılıyor, Türk hâkimiyetiyle birlikte İzmir'de Yunan kaynaklarına göre 1000-2000 civarında Hristiyan'ın katledildiği belirtiliyordu.⁶⁵ Buradan hareketle dini ve etnik nefretten beslenen bir kitlenin üzerinde resmî kontrolün zor olacağı ifade ediliyordu. Hatta bazı gazetelerde Türk askerlerinin Rum ve Ermeni kızlarını kaçırdıkları öne sürülüyordu.⁶⁶ Amerikan gazetelerinde yer alan bu yorumların olası ateşkes görüşmelerinde Türkleri zor duruma düşürme maksadı taşıması kuvvetle muhtemeldi.

Konferansa giden süreçte Amerikan gazetelerinde boğazlar meselesini ele alan, Türk talepleri ile savaş ihtimalini içeren ve ateşkes umudunu işleyen yayınlar da yapılıyordu. Hatta bu yayınlar çoğu zaman Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) söz konusu hususlara yönelik politikaları konusunda da önemli ipuçları sunmaktaydı.

Örneğin ABD Dışişleri Bakanı Charles Evans Hughes, basına verdiği demeçte boğazların İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki en önemli kazanımlarının boğazlar ve çevresi olduğunu açıklıyor, bu nedenle de Türklere bırakmak istememelerini de doğal bir durum olarak karşılıyordu.⁶⁷ Bu ifadeler aslında ABD'nin devlet politikası olarak Müttefiklerin boğazlar ve çevresi hakkındaki taleplerini onayladığını⁶⁸ gösteriyordu.

Ancak bu durum, mücadelenin daha çekişmeli bir hal almasına neden olacaktı. Öyle ki ateşkese yönelik girişimler dahi Türklerin ve İngilizlerin boğazlara yönelik talepleri arasında sıkışıp kalacaktı. Zira İngilizlere göre Türklerin taleplerinin kabul

⁶⁴ "Turk May Start A New Holy War", *The New York Herald*, Section. 2, 17 September 1922, s. 5.

⁶⁵ "When The Turk Is Victor", s. 8.

⁶⁶ "Turks Carrying Off Girls", *The Brattleboro Daily Reformer*, 10/173, 21 September 1922, s. 1.

⁶⁷ "Turk May Start A New Holy War", s. 5.

⁶⁸ "Hughes Approves Course Of Allies", *The Evening World*, LXIII/22163, 26 September 1922, s. 1; "Hughes Indorses Stand By Allies", *The Evening Star*, No. 28639, 26 September 1922, s. 1.

edilmesi halinde konferans toplamanın anlamı kalmayacaktı.⁶⁹ Türkler ise talepleri kabul edilene kadar durmayacaklardı.

Paris Barış Konferansı'nda Avrupa'dan sonsuza dek kovulduğu düşünülen Türkler, artık Doğu Trakya'nın Edirne'ye kadar olan bölümünde restorasyon talep ediyorlar, bölgede askerî, malî ve idarî konularda mutlak özgürlüğe sahip olma arzularını dile getiriyorlardı.⁷⁰ Ateşkes görüşmeleri için olmazsa olmaz koşullardan birisi de bu arzunun, talebin karşılık bulmasıydı.⁷¹ Söz konusu talepler Amerikan basınında büyük yankı uyandırmıştı. Hatta Türklerin, taleplerini hayata geçirme konusunda Rusya ile işbirliği yapmaları halinde Avrupa'yı yeniden alev sarabileceğini belirtiyorlardı.⁷² Bu yüzden Müttefikler, Ankara Hükûmeti ile Rusya arasındaki olası işbirliğini nasıl önleyeceklerine odaklanmalıydılar. Yakındoğu için büyük önem taşıyan bu konuya odaklanırken de boğazlar bölgesi ile İstanbul'u da ellerinde tutmalıydılar.

Mustafa Kemal Paşa'nın şartları kabul edilirse Türklerin sınırlı sayıda bir birlikle İstanbul'a girecekleri, özellikle boğazlar ve kapitülasyonlar ile ilgili kararı ateşkes sonrası toplanacak konferansa bırakacakları düşünülüyordu.⁷³ Haberlerde General Pelle'nin Mustafa Kemal Paşa'ya birliklerin Trakya'ya geçmemesi yönündeki tavsiyesine sıkça yer veriliyordu.

Buna karşın İngilizler, "görece" mücadele etme kararlılığı sergiliyordu. Amerikan basınında yer alan izlenimler İngilizlerin özellikle tarafsız bölgede herhangi bir taviz verme niyetinde olmadıklarını gösteriyordu. Ama Müttefikler içindeki görüş ayrılıklarının İngilizler üzerinde baskı yarattığı da gerçektir. Bu nedenle özellikle Amerikan basınında İngilizlerin Trakya'ya yönelik Türk taleplerini kısmen de olsa karşılayabileceği görüşü hâkimdi.⁷⁴

Mudanya Mütarekesi'ne giden süreçte Amerikan basınında dikkat çeken hususlardan bir tanesi de her an savaş çıkabileceğine yönelik imaların işlenmesiydi.

Örneğin 16 Eylül 1922 tarihli *The Seward Gateway* gazetesinde Türklerle İngilizler arasında bir savaş çıkması halinde Bulgaristan ile Rusya'nın Türklerden yana tavır alacaklarına dair haberler yer alıyordu. Hatta Rus Ordusu Başkomutanı Leo Cameneff'in İstanbul'un saldırıya uğraması durumunda Türklere yardım etmek amacıyla iki tümen askeri Batum'a konuşlandırdığı belirtiliyordu.⁷⁵ Bu, bir anlamda Türkler ile İngilizler arasında vuku bulacağı düşünülen hilal ile haçın savaşına hazırlık anlamına geliyordu.⁷⁶

İngiltere Kabinesi, boğazlardaki donanmalarına hiçbir Türk birliğinin Avrupa kıyılarına geçmesine müsaade edilmemesi talimatını verirken, hem boğazların hem de tarafsız bölgelerin korunması konusunda Fransa ve İtalya ile mutabakata

⁶⁹ "France Endeavors To Calm Kemalists", *The New York Herald*, LXXXVII/23, 22 September 1922, s. 1.

⁷⁰ "Kemalists Insist On Right To Enter Thrace At Once", *The Sunday Star*, No. 913-28637, 24 September 1922, s. 1.

⁷¹ "Turks Accept Allied Note", *The Washington Herald*, No. 5808, 30 September 1922, s. 1.

⁷² Oliver Owen Kuhn, "Russo-Tuhs Agreement Menaces East Europe", *The Sunday Star*, No. 912-28630, Part. II, 17 September 1922, s. 3.

⁷³ Price, a.g.m., s. 1.

⁷⁴ "Britain May Yield Ground In Thrace", *The New York Herald*, LXXXVII/23, 22 September 1922, s. 1.

⁷⁵ "War Threatens Europe", s. 1.

⁷⁶ "Turk May Start A New Holy War", s. 5.

varıyordu.⁷⁷ Bu arada Ankara Hükûmeti'nin İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey ise aslında savaştan nefret ettiklerini, ancak bağımsız bir ulus olarak haklarından da vazgeçmeyeceklerini söylüyordu. Üstelik Türklerin kesin bir zafer kazandığını da hatırlatıyordu.⁷⁸

Hamit Bey'in açıklaması, bir nebze de olsa ortamı yumuşatıcı bir etki yaratmıştı. Amerikan basını ise Fransa'nın Türkleri sakinleştirmeye çalıştığını yazıyor, İngilizlerin Çanakkale'den çekilmeyeceklerini açıklıyordu. Ayrıca Türklerin boğazların Asya tarafındaki tarafsız bölgeden çekilmesi gerektiğini ifade ediyordu.⁷⁹

Bununla birlikte Amerikan basınında boğazlar çevresinde Türk birliklerinin sayısı hakkında bilgi veriliyordu. Bu bilgilere göre top ve diğer askerî mühimmatların sayısı üç katına çıkmıştı.⁸⁰ Buna karşılık Fransız ve İtalyan müfrezeleri boğazlar çevresindeki tarafsız bölgeden çekilmişlerdi. Bu nedenle Türk birliklerin harekete geçip geçmeyeceğine yönelik meraklı bekleyiş basın nezdinde açıkça dile getiriliyordu.⁸¹

Amerikan basını zaman zaman Yunanlıların kışkırtıcı tavırlarına da alet edilmekteydi. Mesela Amerika'da yaşayan Yunanlılardan müteşekkil Pan-Ionia Birliği üyeleri, İngiltere Başbakanı Lloyd George'ye telgraf göndererek Türklere karşı girişilecek bir çatışmada İngiliz birlikleri içerisinde yer alabileceklerini belirtmişlerdi.⁸² Bunu da Amerikan basını aracılığıyla dünya kamuoyuna duyuruyor, böylelikle İngilizleri üstü kapalı bir biçimde Türklere saldırtmaya yönelik bir tavır takınıyorlardı.

Basın üzerinden izlenen Trakya, boğazlar ve çevresi eksenindeki savaş ihtimali, her geçen gün daha fazla işlenen bir konu haline gelmişti. Bir yandan Türklerin Trakya'ya geçmesi halinde Balkanlara doğru ilerleme ihtimaline karşı Yugoslavya'nın Bulgaristan sınırına asker yığdığına yönelik haberler yayınlanırken,⁸³ öte yandan Mustafa Kemal Paşa'nın, şartları kabul edilmezse harekâtın 24 Eylül'den itibaren devam etmesi yönünde emir vereceği görüşü⁸⁴ kamuoyuyla paylaşılıyordu.

Bu arada Müttefikler, Türklerin olası harekâtına karşı Çanakkale ve çevresine odaklanmışken, bazı Amerikan gazeteleri İzmit çevresinde ciddi bir yığılma olduğuna dikkat çekiyor ve Türklerin Çanakkale'den ziyade İstanbul'u hedeflemiş

⁷⁷ "British Oppose Terrible Turk", **Abbeville Press and Banner**, 18 September 1922, s. 1; "Allies Will Unite Against The Turks", **The Watchman and Southron**, LIII/11, 20 September 1922, s. 4.

⁷⁸ "Turks, Loathing War, Fight For Liberation", **The New York Herald**, 18 September 1922, s. 2.

⁷⁹ "France Endeavors To Calm Kemalists", s. 1.

⁸⁰ The Omaha Morning Bee gazetesinin 22 Eylül 1922 tarihli nüshasında yer alan ve Resmi Fransız kaynaklarına dayandırılan bir haberde Türk birliklerinin 1.000 adet modern sahra silahının, 5.000 makineli tüfeğinin ve Yunanlılardan ele geçirdikleri iki yıl yetecek miktarda cephaneye sahip olduğu yazıyordu. "British Lion Alone Faces Turk Army", s. 1; Bir başka haberde bunlara ilaveten Türk birlikerlinin Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya ve Avusturya'dan temin edilen Krupp ve Skoda silahlarıyla donatıldığı belirtiliyordu. "Kemal To Fight By Sunday, He Threatens", **The Washington Times**, No.12383, 22 September 1922, s. 1; "Turks Are Again Threatening To Invade Europe", s. 1.

⁸¹ "Expect Ultimatum In Next Few Hours", **The New York Herald**, LXXXVII/23, 22 September 1922, s. 2; "British Lion Alone Faces Turk Army", s. 1.

⁸² "British Lion Alone Faces Turk Army", s. 1.

⁸³ "Turks Prepare Attack", **South Bend News-Times**, XXXIX/266, 23 September 1922, s. 2.

⁸⁴ "Kemal To Fight By Sunday, He Threatens", s. 1.

olabileceklerini dile getiriyordu.⁸⁵ Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın elindeki gücün tedirgin edici olmadığı düşünülüyordu.⁸⁶

Eylül ayının son çeyreğinde Türkler ile İngilizler arasında artan gerginlik basına net bir biçimde yansımıştı. Türk birlikleri 24 Eylül'de Kum Kalesi'ni ve eş zamanlı olarak Erenköy'ü ele geçirmişti. Amerikan basını 23 Eylül tarihli notaya rağmen Türk birliklerinin ilerlemesinin ve Kum Kalesi'ni almasının ve Erenköy'e girmesinin bölgedeki durumun ciddiyetini artırdığını savunuyordu.⁸⁷ Bazı gazeteler, bu hareketliliğe dair emrin Müttefiklerin notasının Mustafa Kemal'e ulaşmadan önce verilmiş olabileceği ihtimali üzerinde durarak iyimser bir tavır takınıyordu.⁸⁸ Ancak Müttefiklere göre Türk birlikleri ikinci kez tarafsız bölgeye girmişlerdi. Bunun da "hata" olarak nitelendirilmesi mümkün değildi. Kaldı ki 29 Eylül'de Erenköy'den çekiliyormuş izlenimi veren Türk birlikleri esasında daha da ilerliyorlardı. Dolayısıyla asıl niyetleri de saldırı gerçekleştirmekti.⁸⁹ Price'a göre Trakya'daki ayaklanmalarını ciddi boyuta taşıyacak bir örgütlenmeye sahip olan Türkler, Müttefikleri arkadan sıkıştırarak şaşırtabilirlerdi.⁹⁰

Amerikan basınında savaş ihtimalini güçlendiren en önemli husus, tarafsız bölgenin ihlali meselesiydi. Basınında yer alan yorumlara göre İngilizler gerginliği artırmamak adına ellerinden geleni yapmış olsalar da savaş tehlikesi halen devam etmekteydi.⁹¹ Zira Türk birlikleri, Müttefikler tarafından tarafsız bölgeyi sürekli ihlal ediyorlardı. Son olarak Türk birliklerinin Dümrek, Lapseki, Yağcılar ve Sarıcaeli bölgelerinde⁹² hakimiyet kurmaları, tarafsız bölgenin işgali konusunu bir kez daha gündeme getirmişti. Amerikan basını tarafsız bölge ihlalleri konusunda iki ihtimal üzerinde duruyordu. İlk ihtimal, süvariler kullanılarak bölgeye tahkimat yapılıyordu ve böylece İngilizler ilk atışı yapan taraf olmaya zorlanıyordu. Bir diğeri ise Türkler tarafsız bölgenin sınırlarını gerçekten bilmiyorlardı.⁹³ Üstelik ultimatolara rağmen Türk birlikleri Çanakkale Boğazı'nın güney kıyılarında rahatça dolaşabiliyorlardı. Asıl büyük tehlike de bu rahatlıktı.⁹⁴ Bu durum her ne kadar herhangi bir çatışmaya yol açmamışsa⁹⁵ da İngiliz birliklerinin işini zorlaştıracı bir etki yaratmıştı.

⁸⁵ "Kemal Makes 48 Hour Demand", **New York Tribune**, LXXXII/27705, 23 September 1922, s. 1.

⁸⁶ "Kemal Makes 48 Hour Demand", s. 1.

⁸⁷ "British Send Ultimatum To Kemal Giving 48 Hours To Evacuate Dardanelles", **Capital Journal**, No.229, 26 September 1922, s. 1.

⁸⁸ "Order To Quit Neutral Zone Ignored By The Kemalists", **The Evening World**, LXIII/22163, 26 September 1922, s. 1.

⁸⁹ "Attack On Constantinople Is Feared At Chanak", **New York Tribune**, LXXXII/27714, 2 October 1922, s. 2.

⁹⁰ Price, a.g.m., s. 1.

⁹¹ "Britain Fears War Preparations Made By Advancing Turks", **Great Falls Tribune**, 27 September 1922, s. 1.

⁹² "British Note Conciliatory", **New York Tribune**, LXXXII/27710, 28 September 1922, s. 1.

⁹³ "Fighting Draws Near As Turks Violate Straits", **The Topeka State Journal**, XLIV/232, 28 September 1922, s. 1.

⁹⁴ "Turks Halt Advance On British As Harrington Seeks Parley", **The Evening Star**, No. 28642, 29 September 1922, s. 4.

⁹⁵ Amerikan gazetelerine göre çatışma yaşanmamasının bir nedeni de General Harrington'un ölçülü ve ihtiyatlı tutumuydu. "Greek Revolution Adds To Near East Difficulties", **Norwich Bulletin**, LXIV/234, 28 September 1922, s. 8.

Müttefiklerin 23 Eylül 1922 tarihli notasına cevap gelmedikçe savaşa dair beklenti artmaya başlıyordu. Öyle ki herhangi bir olumsuzluk durumunda Türklerin 30 Eylül'de taarruza geçeceği beklentisi oluşmuştu.⁹⁶ Deyim yerindeyse savaş ya da barış konusu pamuk ipliğine bağlıydı.⁹⁷

Mustafa Kemal Paşa, kendisinden Türk birliklerini bölgeden çekmesini talep eden notalara karşı taleplerle cevap veriyor, böylece Müttefiklere meydan okuyordu.⁹⁸ Özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın üslubunu "*düşmanca*" olarak nitelendiren gazeteler, notalara verilen cevapları içerik bakımından barışçıl bir çözüme kapıyı kapatma şeklinde yorumluyorlardı.⁹⁹ Bu gelişmeler nedeniyle Ankara Hükûmeti'nin 30 Eylül 1922 tarihli cevabına değin Amerikan basınında Müttefikler Türkler arasında savaşın kaçınılmaz olduğu ve çatışmanın yakın bir zamanda gerçekleşeceği görüşü hâkimdi.¹⁰⁰

Esasında savaş ihtimallerine rağmen ateşkese dair umutlar da tam olarak tükenmiş değildi. Mustafa Kemal Paşa ile Pelle'nin İzmir'de görüşmesiyle artmış olan umutlar,¹⁰¹ Müttefiklerin 23 Eylül tarihli notasıyla had safhaya erişmişti. Zira Amerikan basınına göre İngilizler İstanbul ve Doğu Trakya'nın Türkiye'ye iadesini kapsayan talebi geçici olarak kabul ederek ateşkes için toplanacak konferansın önünü açmışlardı. Bazı yazarlara göre İngilizler, bu hareketleriyle savaşçı rolünden arabulucu rolüne adım atmışlardı.¹⁰² Neticede de Yakındoğu krizinin kesin olarak sona ereceğine dair umutları güçlendirmişlerdi.

23 Eylül tarihli Müttefik notasıyla 30 Eylül tarihli Türk cevabı arasında her ne kadar gerginlikler yaşanmış olsa da Amerikan basınında ateşkes umudunu güçlendiren haberlere rastlanmaktaydı. Çanakkale'de karşı karşıya gelen İngiliz ve Türk birlikleri arasında gelişen muhabbet, askerî tarihin en dikkat çekici durumlarından birisi olarak nitelendiriliyordu.¹⁰³ Zaman zaman Türk birliklerinin tarafsız bölgeden geri çekilmesi¹⁰⁴ de ateşkes umudunu aşıl原因an gelişme olarak değerlendiriliyordu. Ayrıca Türk birliklerinin bölgede barışçıl tavır sergilemeleri, bölgedeki mevzilere girerken beyaz bayrak taşımaları ve tüfeklerinin namlularını ters tutmaları takdirle karşılanıyordu.¹⁰⁵ Hiç kuşku yok ki Amerikan basınında Mustafa Kemal Paşa'ya dair dile getirilen inanç da ateşkes umudunu canlı tutuyordu.

⁹⁶ "Seize More Towns In Neutral Zone", s. 1.

⁹⁷ "Turks Halt Advance On British As Harrington Seeks Parley, s. 4.

⁹⁸ "Turks' Acceptance Of Peace Conference With British", **The Evening Journal**, No.96, 30 September 1922, s. 1.

⁹⁹ "Breaking Point Reached In Asia Minor: Pasha's Note Carries War Threat", **The Seward Gateway**, III/232, 30 September 1922, s.1.

¹⁰⁰ John Clayton, "Turk Leader Agrees To Conference As British Demand His Withdrawal From Neutral Zone Around Straits", **The Washington Herald**, No. 5808, 30 September 1922, s. 1.

¹⁰¹ "Allied General Warns Turks", s. 1.

¹⁰² Forrest, a.g.m., s. 1. Bu tutumu İngilizlerin Yakındoğu'da kan dökülmemesi için Türklere boyun eğdiği şeklinde yorumlayanlar da vardı. "Allied Note Offers Return Of Thrace And Stamboul To Turkey In Exchange For Peace And Straits Neutralization", **The Washington Herald**, No. 5802, 24 September 1922, s. 1.

¹⁰³ G. Ward Price, "Kemalist Activity Puts Tommies To Severe Test", **The New York Herald**, LXXXVII/32, 1 October 1922, s. 1.

¹⁰⁴ "Hamid Bey Says Turks Will Not Agree To Peace", s. 1. Bu umut Türk basınına da yansiyordu. Abdullah Zühdü, "Sulh Emareleri Kuvvetli", **Sabah**, No. 11801, 30 Eylül 1922, s. 1.

¹⁰⁵ Constantine Brown, "Turks Surround British At Chanak", **The Evening Star**, No. 28642, 29 September 1922, s. 1.

Örneğin *Norwich Bulletin* gazetesinin 28 Eylül 1922 tarihli nüshasında Mustafa Kemal Paşa'nın ateşkes görüşmelerine katılmaya hazır olduğu belirtilirken, Paşa'nın konferans toplanana kadar boğazların tarafsızlığına riayet edeceği ifade ediliyordu.¹⁰⁶

Ateşkes görüşmelerine giden süreçte Müttefikler içerisindeki görüş ayrılıklarının ateşkes umudunun güçlenmesinde büyük etkisi olmuştu. Müttefiklerin Paris'teki toplantısı sona ermeden önce İngiliz baskısının Türkleri caydıracağı umuluyordu.¹⁰⁷ Ancak Fransa ve İtalya'nın tutumu, İngiltere'nin boyun eğmesine neden olmuştu.¹⁰⁸ Özellikle İtalya, boğazların akıbeti hususunda İngiltere'nin tutumunu değiştirerek sorununun müzakere yoluyla çözülmesi için çaba sarf ediyordu.¹⁰⁹ Fransa ise boğazlar konusunda General Pelle aracılığıyla Türkleri ikna edemeyince¹¹⁰ Franklin Bouillon seçeneğini öne sürüyordu.¹¹¹ Bu arada Fransız ve İtalyan birliklerin Çanakkale Boğazı'ndan çekilmesi İngilizleri zor durumda bırakmıştı. Netice itibarıyla süreç, İngiltere'nin özellikle boğazlar konusunda taviz vermesini kaçınılmaz kılmıştı. Bu nedenledir ki 23 Eylül tarihli nota, aslında Ankara Hükûmeti ve Fransa'nın yürüttüğü Yakındoğu politikasının zaferi olarak görülüyordu.¹¹² Çok görünür olmasa da İstanbul'daki İngiliz birliklerinin kışları peyderpey boşaltarak boğazın stratejik noktalarına çekilmeleri ve ordu mensuplarına ailelerini 26 Eylül Salı günü yola çıkmaya hazırlanmaları yönünde emir verilmesi,¹¹³ bu zaferin İngilizler tarafından şimdilik kabullenildiğini işaret etmekteydi.

Müttefikler arasındaki bu ayrılık uluslararası kamuoyunda eleştirileri de beraberinde getirmişti. İngiltere'nin eski Dışişleri Bakanı Edward Grey, Fransa'nın boğazlardan çekilmesini hata olarak nitelendiriyor ve İngiltere ile Fransa'nın beraber hareket etmemesinin felakete yol açacağını söylüyordu.¹¹⁴

Tribune's European Bürosu muhabiri Arthur S. Draper, *New York Tribune* gazetesinin 2 Ekim 1922 tarihli nüshasında yayınlanan yazısında mevcut durumun Lloyd George'un Fransız politikasını izleyerek Kemalistlere destek vermek yerine Ankara Hükûmeti'ni devirmek amacıyla Yunanlılara arka çıkmasından kaynaklandığını ima ediyordu.¹¹⁵

Amerikalı yazar ve akademisyen Gibbons ise *The Seattle Star* gazetesinde kaleme aldığı yazıda bir yandan geline nokta müttetiklerin çılgınlığına ve bölünmüşlüklerine bağlarken, öte yandan Mustafa Kemal Paşa'nın daha fazla zafer

¹⁰⁶ "Greek Revolution Adds To Near East Difficulties", s. 8.

¹⁰⁷ "Expect Ultimatum In Next Few Hours", s. 2.

¹⁰⁸ Arthur S. Draper, "Harington Likely To Be British Delegate", *New York Tribune*, LXXXII/27714, 2 October 1922, s. 1.

¹⁰⁹ "Italy Hopes To Modify Britain's Attitude", *The New York Herald*, LXXXVII/23, 22 September 1922, s. 2.

"Turks Are Again Threatening To Invade Europe", s. 1.

¹¹¹ "Turks Are Again Threatening To Invade Europe", s. 1.

¹¹² "Allied Note Offers Return Of Thrace And Stamboul To Turkey In Exchange For Peace And Straits Neutralization", s. 1.

¹¹³ "British Lion Alone Faces Turk Army", s. 1.

¹¹⁴ "British Lion Alone Faces Turk Army", s. 1.

¹¹⁵ Draper, a.g.m., s. 1.

elde etmesinin Müttefiklerin sömürgesi altındaki toplulukları harekete geçirebileceği hususunda uyarıda bulunuyordu.¹¹⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın Müttefiklere iletği 30 Eylül 1922 tarihli notayla ateşkes görüşmelerinin önü açılmıştı. Bu gelişme, Amerikan basınında geniş yankı uyandırmıştı. Görüşmeler için uzakta görkemli bir şekilde yükselen Olimpos Dağı'nın dışında etkileyici bir yanı olmayan, sefil ve iç karartıcı bir kasaba görünümündeki Mudanya'nın seçilmesine anlam verilemiyordu. Zira mimari açıdan gösterişsiz binalara sahip Mudanya'da modern yaşama ve ticarete dair herhangi bir iz olmadığı ifade ediliyordu.¹¹⁷

Gazetelerde görüşmelerin yapılacağı muhite dair şaşkınlığın yanı sıra görüşmelerde ele alınacak konulara dair beklentilere de önemli ölçüde yer veriliyordu. Öncelikle Türklerin her noktayı tartışmaya açacakları, dolayısıyla görüşmelerin uzun süreceği bekleniyordu.¹¹⁸ Öyle ki bazı gazetelerde görüşmelerin üç günden önce bitmeyeceği ima ediliyordu.¹¹⁹ Ancak iki konuya ayrıca dikkat çekiliyordu. Birincisi boğazlar ve tarafsız bölgenin akıbeti, diğeri de Trakya'nın boşaltılması talebiydi.¹²⁰ Zira bu iki konu ateşkes görüşmelerinin ana gündem maddelerini teşkil edecekti ve ateşkes görüşmelerinin başlamasından hemen önce boğazlara yönelik stratejiler konusunda Müttefikler arasında yeniden işbirliği kurulmuştu.¹²¹ Dolayısıyla tarihin seyri açısından büyük önem arz eden görüşmelere Ankara Hükûmeti adına katılacak olan Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'yı çetin bir mücadele bekliyordu. İsmet Paşa'nın hem Müttefikler hem de Yunanlılar karşısında kendi hakları için savaşmış olan Türkler¹²² adına vereceği mücadeleden ne gibi kazanımlar elde edeceği de bir başka merak konusuydu.

SONUÇ

9 Eylül 1922'de Türk ordusunun İzmir'de hâkimiyet kurmasıyla birlikte Millî Mücadele'nin askerî safhası başarıyla tamamlanmıştı. Ancak özellikle boğazlar çevresinde ve Doğu Trakya'da mutlak bir hâkimiyet söz konusu değildi. Bu nedenle birlikler, yönlerini kuzeye doğru çevirmişlerdi.

10 Eylül'den itibaren de Ankara Hükûmeti ile Müttefikler arasında ilk diplomatik temas gerçekleşmişti. Bu temas, artık Millî Mücadele'nin askerî safhasının diplomatik safhaya doğru evrileceğinin ilk işareti olmuştu. Fakat askerî birlikler, diplomatik safhada önemli bir argüman olarak hareketini sürdürecekti. Zaman zaman yeni bir savaş ihtimali ortaya çıksa da süreç diplomatik teamüllerle ilerleyecekti. Nihayetinde en önemli diplomatik temas da 3 Ekim 1922 günü Mudanya'da başlayan ateşkes görüşmeleriyle gerçekleştirilmiş olacaktı.

¹¹⁶ Herbert Adams Gibbons, "The Near East Situation 300.000.000 Back Kemal", **The Seattle Star**, 24/188, 2 October 1922, s. 4.

¹¹⁷ "Peace Conference Has Strange Setting", **The Casper Daily Tribune**, 7/2, 3 October 1922, s. 1.

¹¹⁸ "Tension Slackens As Turk Leader Agrees To Meet", s. 1.

¹¹⁹ "Meet Today In Parley For Peace", **Imperial Valley Press And El Cento Progress**, 3 October 1922, s. 1.

¹²⁰ "Secrecy Marks Conference Held At Mudania In Effort To Block War That Threatens All Europe", **New Britain Herald**, 3 October 1922, s. 1.

¹²¹ "Turks Halt Advance On British As Harrington Seeks Parley", s. 1.

¹²² "Greeks And Allies To Blame, Avers Charles R. Crane", **The Washington Herald**, No. 5802, 24 September 1922, s. 7.

Millî Mücadele'nin başından sonuna değin Yakındoğu'da yaşanan gelişmeler gibi Mudanya Mütarekesi'ne giden süreç de yabancı basın tarafından ilgiyle takip edilmişti. Özellikle Amerikan basını hem sürecin seyrini takip etmek hem de gelişmelerin uluslararası kamuoyunda yarattığı tepkileri gözlemleyebilmek açısından önem arz etmektedir. Ayrıca Amerikan basınında çıkan haberlerde kullanılan üslup ve vurgular, ABD'nin söz konusu gelişmeler karşısındaki politik tutumu hakkında da önemli ipuçları sunmaktadır.

İzmir'de Türk hâkimiyetinin sağlanmasından sonra gayrimüslimlerin Türkler tarafından katledildiği haberlerinin sıkça yer alması, 13 Eylül 1922 günü başlayan ve kentin önemli bir kısmını yok eden yangının Türkler tarafından çıkarıldığının öne sürülmesi, Mudanya Mütarekesi'ne giden süreçte Türkleri uluslararası kamuoyunda zor duruma düşürebilecek bir etki yaratmıştı. Zira bu haberler, kısa bir süre sonra gündeme gelecek olan boğazlar ve Doğu Trakya meselelerinde Müttefiklerin eline verilmiş birer koz niteliği taşıyordu. Kaldı ki basında yer alan haberlere bakıldığında uluslararası kamuoyu nezdinde Mudanya Mütarekesi'ne giden sürecin boğazlar, tarafsız bölge ve Doğu Trakya konuları etrafında şekillendiği görülmektedir. Özellikle Ankara Hükûmeti ile İngiltere arasındaki diplomatik mücadele bu konular üzerinden şekillenmişti.

Müttefikler devletler arasındaki görüş ayrılıkları, Amerikan basınına yansıyan ve süreci şekillendiren en önemli hususlardan birisi olmuştur. Fransa ve İtalya, söz konusu diplomatik çekişmede çoğunlukla Ankara Hükûmeti ile İngiltere arasında arabuluculuk rolü üstlenmişlerse de kritik meselelerde İngiltere'yi zor durumda bırakarak Ankara Hükûmeti'nin elini güçlendirmişlerdi. Böylece İngiltere'yi taviz vermek durumunda bırakmışlardı. Bu nedenle bazı gazetelerde süreç yalnızca Ankara Hükûmeti'nin değil, Fransa'nın da zaferi olarak yorumlanmıştı. Bu durumdan kaynaklı eleştiriler de basın tarafından işlenen konular arasındaydı.

Bu arada basında zaman zaman ABD'li siyasetçilerin İngilizlerin tutumlarını onaylayan demeçlerine yer verilmesi de ABD'nin söz konusu meseleler karşısındaki politik duruşunu gözler önüne sermekteydi.

Ankara Hükûmeti ile Müttefikler arasında başlayan, ancak Ankara Hükûmeti ile İngiltere arasında devam eden diplomatik mücadele, Mustafa Kemal Paşa'nın 30 Eylül 1922 tarihli notasıyla birlikte yeni bir boyut kazanmıştı. Zira bu notayla birlikte 3 Ekim 1922'de Mudanya'da ateşkes görüşmelerinin önü açılarak askerî mücadele ihtimali, yerini bütünüyle diplomatik mücadeleye bırakmıştı.

Netice itibariyle Amerikan basınında Mudanya Mütarekesi'ne giden sürecin seyri, bu süreçte tarafların tutumları ve ülkelerin politik tutumları hususunda hatırı sayılır bilgiler sunulmuştur. Bu nedenle taraflı da olsa, yaşanan gelişmelerin gözlemlenebilmesi açısından önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Resmî Belgeler

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S 63, Mart 1968, Vesika No.1433.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S 63, Mart 1968, Vesika No. 1435.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S 64, Haziran 1968, Vesika No. 1440.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S 64, Haziran 1968, Vesika No. 1443.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S 64, Haziran 1968, Vesika No. 1448.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S 65, Eylül 1968, Vesika No. 1461.
Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S 65, Eylül 1968, Vesika No. 1462.
Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S 65, Eylül 1968, Vesika No. 1464.
Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S 65, Eylül 1968, Vesika No. 1465.
Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S 65, Eylül 1968, Vesika No. 1467.
Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S 66, Aralık 1968, Vesika No. 1471.
T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, 25 Eylül 1338 (1922), D 1, C 3.

Kitaplar

Cebesoy, Ali Fuat, **Siyasî Hatıralar – Büyük Zaferden Lozan’a**, C 1, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2002.

Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Ankara, 1927.

Kinross, Lord, **Atatürk**, Çeviren Necdet Sander, 17. Baskı, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2006.

Lewis, Bernard, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, çeviren. Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 9. Baskı, Ankara, 2004.

Sonyel, Salâhi, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986.

Tansel, Selahattin, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, C IV, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1974.

Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım 4 ncü Kitap İstiklâl Harbi’nin Son Safhası, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1995.

Makaleler

Abdullah Zühdü, “Sulh Emareleri Kuvvetli”, **Sabah**, No. 11801, 30 Eylül 1922, s. 1.

“Allied General Warns Turks”, **The Caledonian-Record**, VII/71, 21 September 1922, s. 1.

“Allied Note Offers Return Of Thrace And Stamboul To Turkey In Exchange For Peace And Straits Neutralization”, **The Washington Herald**, No. 5802, 24 September 1922, ss. 1, 7.

“Allies Will Unite Against The Turks”, **The Watchman and Southron**, LIII/11, 20 September 1922, ss. 1, 4.

“Attack On Constantinople Is Feared At Chanak”, **New York Tribune**, LXXXII/27714, 2 October 1922, s. 2.

“Boğazların Bîtarafılığı Hakkında Müttelik Devletlerin Kararı”, **İkdam**, No. 5159, 17 Eylül 1922, s. 1.

“Breaking Point Reached In Asia Minor: Pasha’s Note Carries War Threat”, **The Seward Gateway**, III/232, 30 September 1922, s. 1.

"Britain Fears War Preparations Made By Advancing Turks", **Great Falls Tribune**, 27 September 1922, s. 1.

"Britain May Yield Ground In Thrace", **The New York Herald**, LXXXVII/23, 22 September 1922, s. 1.

"Britain Mobilizes Fleet", **Great Falls Tribune**, 27 September 1922, s.1.

"British Lion Alone Faces Turk Army", **The Omaha Morning Bee**, 52/83, 22 September 1922, s. 1.

"British Note Conciliatory", **New York Tribune**, LXXXII/27710, 28 September 1922, ss. 1, 2.

"British Oppose Terrible Turk", **Abbeville Press and Banner**, 18 September 1922, s. 1.

"British Send Ultimatum To Kemal Giving 48 Hours To Evacuate Dardanelles", **Capital Journal**, No. 229, 26 September 1922, s. 1.

Brown, Constantine, "Christians In Smyrna Amazed To Escape Swords Of Turks", **The Evening Star**, No.28626, 13 September 1922, s. 4.

Brown, Constantine, "Turks Surround British At Chanak", **The Evening Star**, No. 28642, 29 September 1922, s.1.

"Chanak Menaced", **The New York Herald**, LXXXVII/ 25, 24 September 1922, s. 1.

"Christians Menaced When Greeks Are Defeated, And Allies May Have To Help", **New Britain Herald**, 5 September 1922, ss. 1, 13.

Church, David M., "British Cabinet Is Preparing To Levy Increased Income Taxes In Event Of War Being Declared On Turkey", **Martinsburg Journal**, 16/ 129, 30 September 1922, ss. 1, 6.

Clayton, John, "Turk Leader Agrees To Conference As British Demand His Withdrawal From Neutral Zone Around Straits", **The Washington Herald**, No. 5808, 30 September 1922, s. 1.

"Conditions To Be Proposed By Turkish Nationalists", **Norwich Bulletin**, LXIV/234, 28 September 1922, ss. 1, 8.

"Defy Ultimatums", **The Washington Herald**, No. 5809, 1 October 1922, s. 1.

Draper, Arthur S., "Harington Likely To Be British Delegate", **New York Tribune**, LXXXII/27714, 2 October 1922, ss. 1, 2.

Erkan, Mehmet Sedat, "Mudanya Mütarekesi Öncesi Gelişmeler ve Müttefik Generallerin İstanbul'daki Toplantı Tutanağı", **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi**, 10/28, Bahar 2021, ss. 21-50.

"Expect Ultimatum In Next Few Hours", **The New York Herald**, LXXXVII/23, 22 September 1922, s. 2.

"Ez-Ine, 20 Miles From Straits, Falls", **New York Tribune**, LXXXII/27705, 23 September 1922, ss. 1, 2.

"Fighting Draws Near As Turks Violate Straits", **The Topeka State Journal**, XLIV/232, 28 September 1922, ss. 1, 8.

Forrest, Wilbur, "Terms To Be Submitted Today To Cabinets In London, Paris, Rome", **New York Tribune**, LXXXII/27705, 23 September 1922, ss. 1, 2.

"France Endeavors To Calm Kemalists", **The New York Herald**, LXXXVII/23, 22 September 1922, ss. 1, 2.

Gibbons, Herbert Adams, "The Near East Situation 300.000.000 Back Kemal", **The Seattle Star**, 24/188, 2 October 1922, ss. 1, 4.

Göktürk, Turgay Bülent, "Amerikan Basının İzmir Yangını ve Yangın Sonrası Durum (Eylül-Aralık 1922)", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XII/24, 2012 Bahar, ss. 123-147.

"Greek Revolution Adds To Near East Difficulties", **Norwich Bulletin**, LXIV/234, No.5802, 28 September 1922, ss. 1, 8.

"Greeks And Allies To Blame, Avers Charles R. Crane", **The Washington Herald**, 24 September 1922, s. 7.

"Hamid Bey Says Turks Will Not Agree To Peace", **The Topeka State Journal**, XLIV/229, 25 September 1922, ss. 1, 6.

"Hughes Approves Course Of Allies", **The Evening World**, LXIII/22163, 26 September 1922, ss. 1, 2.

"Hughes Indorses Stand By Allies", **The Evening Star**, No. 28639, 26 September 1922, s. 1.

"Italy Hopes To Modify Britain's Attitude", **The New York Herald**, LXXXVII/23, 22 September 1922, s. 2.

"Kemal Makes 48 Hour Demand", **New York Tribune**, LXXXII/27705, 23 September 1922, ss. 1, 2.

"Kemal Peace Terms Not Satisfactory, **Every Evening**, LV/231, 3 October 1922, s. 1.

"Kemal To Fight By Sunday, He Threatens", **The Washington Times**, No.12383, 22 September 1922, ss.1, 2.

"Kemal's Note", **The New York Herald**, LXXXVII/32, 1 October 1922, , ss. 1, 2.

"Kemalists Insist On Right To Enter Thrace At Once", **The Sunday Star**, No. 913-28637, 24 September 1922, s.1.

Kuhn, Oliver Owen, "Russo-Tuiks Agreement Menaces East Europe", **The Sunday Star**, No .912 - 28630, Part II, 17 September 1922, s. 3.

"Meet Today In Parley For Peace", **Imperial Valley Press And El Cento Progress**, 3 October 1922, s. 1.

"Minister And Woman Found Slain", **The Washington Times**, No.12378, 17 September 1922, ss. 1, 2.

"Order To Quit Neutral Zone Ignored By The Kemalists", **The Evening World**, LXIII/22163, 26 September 1922, ss. 1, 2.

"Ottomans Ignore British Demand", **Great Falls Tribune**, 27 September 1922, s. 1.

"Peace Conference Has Strange Setting", **The Casper Daily Tribune**, 7/2, 3 October 1922, s. 1.

"Peace Plan Opposed By Nationals", **Capital Journal**, No.228, 25 September 1922, s. 1.

Pınar, Murat, "İngiliz Belgelerine Göre Mudanya Mütarekesine Uzanan Süreç", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 26, 2014/1, ss. 107-126.

Price, G. Ward, "Kemalist Activity Puts Tommies To Severe Test", **The New York Herald**, LXXXVII/32, 1 October 1922, ss. 1, 2.

Price, G. Ward, "Turks Threaten War At Once", **The New York Herald**, LXXXVII/23, 22 September 1922, ss. 1,2.

"Says British Easily Can Hold Chanak", **The New York Herald**, LXXXVII/28, 27 September 1922, s. 2.

"Secrecy Marks Conference Held At Mudania In Effort To Block War That Threatens All Europe", **New Britain Herald**, 3 October 1922, ss. 1, 15.

"Seize More Towns In Neutral Zone", **The New York Herald**, LXXXVII/28, 27 September 1922, ss. 1, 2.

"Tension Slackens As Turk Leader Agrees To Meet", **The Atlanta Tri-Weekly Journal**, XXV/2, 3 October 1922, s.1.

"Turk May Start A New Holy War", **The New York Herald**, Section.2, 17 September 1922, s. 5.

"Turkish Chief Now Defiant", **Perth Amboy Evening News**, XLII/271, 25 September 1922, s.1.

"Turkish Nationalists Decline To Attend Peace Conference Under Allies Terms, Hamid Bey States", **New Britain Herald**, 25 September 1922, ss. 1, 12.

"Turks Accept Allied Note", **The Washington Herald**, No. 5808, 30 September 1922, s. 1.

"Turks Are Again Threatening To Invade Europe", **The Topeka State Journal**, XLIV/227, 22 September 1922, ss. 1, 11.

"Turks Carrying Off Girls", **The Brattleboro Daily Reformer**, 10/173, 21 September 1922, ss. 1, 6.

"Turks, Loathing War, Fight For Liberation", **The New York Herald**, 18 September 1922, s. 2.

"Turks Prepare Attack", **South Bend News-Times**, XXXIX/266, 23 September 1922, s. 2.

"Turks Recross Neutral Zone Under A White Flag", **Norwich Bulletin**, LXIV/231, 25 September 1922, s. 1.

"Turks' Acceptance Of Peace Conference With British", **The Evening Journal**, No. 96, 30 September 1922, s.1.

"Turks Halt Advance On British As Harington Seeks Parley", **The Evening Star**, No. 28642, 29 September 1922, ss. 1, 4.

"War Or Peace To Be Decided In Conference", **The Casper Daily Tribune**, 7/2, 3 October 1922, s. 1.

"War Threatens Europe", **The Seward Gateway**, III/220, 16 Eylül 1922, s. 1.

"When The Turk Is Victor", **The New York Herald**, 16 Eylül 1922, s. 8.

BURSA'NIN YUNAN İŞGALİNDEN KURTULUŞUNDAN MUDANYA MÜTAREKESİNE UZANANAN SÜRECİN ALMAN BASININA YANSIMASI

Kemal ÖZDEN*

ÖZET

Araştırmada Bursa'nın Yunan işgalinden kurtarılmasından Mudanya Mütarekesi'ne uzanan sürecin Alman basınına yansıması tespit edilerek yorumlanmıştır. Mütareke süreci İzmir ve Bursa'nın geri alınmasından sonra Fethi Bey'in 12 Eylül'de Roma'da ve Mustafa Kemal Paşa'nın 15 Eylül'de İzmir'de basına yaptıkları açıklamalar aracılığıyla Türk tarafının mütareke ve barış şartlarını dünyaya ilan etmesiyle birlikte başlamış ve 11 Ekim'de Askerî Sözleşme imzalanmasıyla tamamlanmıştır. Bir aylık Mudanya sürecinin basına yansımasının tespit edilmesinde temel kaynak olarak, Almanya genelinde dağıtımı yapılan liberal demokrat iki gazete (*Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung*, *Vossische Zeitung*), milliyetçi muhafazakâr iki gazete (*Berliner Börsen-Zeitung*, *Deutsche Allgemeine Zeitung*) ve sosyal demokrat bir gazete (*Vorwärts*) seçilmiştir. Haftalık siyasi mizah dergisi *Kladderadatsch*'ta tespit edilen 11 karikatürden beşi araştırmaya dâhil edilerek, sürecin Almanya'da nasıl görüldüğünün görsel özeti sunulmuştur. Bazı yerel gazetelerde dikkat çeken yorumlar da değerlendirilmiştir. Antlaşmanın uygulama aşaması, araştırmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Mudanya sürecindeki gelişmelere ilişkin haber ve yorumlara Alman basınında neredeyse her gün ve sık şekilde ana gündem maddesi olarak yer verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın asker yönünün yanı sıra, diplomat yönü de ön plana çıkarılmış ve Paşa'nın dönemin en büyük komutanlarından biri olmanın yanı sıra maharetli bir diplomat ta olduğuna dikkat çekilmiştir. İsmet Paşa da başarılı bir diplomat ve müzakereci kimliğiyle basında boy göstermeye başlamıştır. Haber ve yorumlarda, taraflar arasında sağlanan uzlaşma, İtilaf tarafından verilen tavizler bütünü olarak görülmüştür. Ankara'nın Doğu Trakya anlaşmazlığı bağlamındaki isteklerinin neredeyse tamamen yerine getirildiğine ve en önemli hedeflerine ulaşan muzaffer Türklerin yakında Doğu Trakya'yı geri alacağına dikkat çekilmiştir. Karikatürlerde Alman Hükûmeti'nin İtilaf Devleti karşısındaki pasif tutumu eleştirilirken, kılıcıyla Sevr'i parçalayan Mustafa Kemal Paşa, Almanya için örnek alınması gereken bir kahraman olarak gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa, Mudanya Konferansı, Doğu Trakya, Alman Basını.

THE REFLECTION OF THE PROCESS STARTING FROM THE LIBERATION OF BURSA FROM THE GREEK OCCUPATION TO THE ARMISTICE OF MUDANYA ON THE GERMAN PRESS

ABSTRACT

In this study, the reflection of the process starting from the liberation of Bursa from the Greek occupation to the Armistice of Mudanya on the German press was determined and interpreted. The armistice process started with the announcement of the terms of the armistice and peace by the Turkish side to the world through the statements made by Fethi Bey in Rome on 12 September and Mustafa Kemal Pasha in Izmir on 15 September after the recapture of Izmir and Bursa, and was completed with the signing of the armistice treaty on 11 October. Two liberal democratic newspapers (*Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung*, *Vossische Zeitung*), two nationalist conservative newspapers (*Berliner Börsen-Zeitung*, *Deutsche Allgemeine Zeitung*) and a social democratic newspaper (*Vorwärts*) were chosen as the main source for determining the press coverage of the one-month process of Mudanya. Five of the 11 cartoons identified in the weekly political humour magazine *Kladderadatsch* were included in the study, providing a visual summary of how the process was seen in Germany. Remarkable comments in some local newspapers were also evaluated. The implementation phase of the treaty was excluded from the scope of this study. The news and comments on the developments in

* Dışişleri Bakanlığı, Berlin Büyükelçiliği.

the process of Mudanya were included in the German press almost every day and frequently as the main agenda item. In addition to Mustafa Kemal Pasha's military aspect, his diplomatic aspect was also emphasised and it was pointed out that Pasha was not only one of the greatest commanders of that period but also a skilful diplomat. İsmet Pasha also started to appear in the press as a successful diplomat and negotiator. In the news and commentaries, the compromise reached between the parties was seen as a set of concessions made by the Entente to the Turkish side. It was pointed out that Ankara's demands in the context of the Eastern Thrace dispute were almost completely fulfilled and that the victorious Turks, who had achieved their most important goal, would soon take back Eastern Thrace. In the cartoons, while the passive attitude of the German Government against the Entente was criticised, Mustafa Kemal Pasha, who shattered Sevres with his sword, was shown as a hero to be taken as an example for Germany.

Key Words: Mustafa Kemal Pasha, İsmet Pasha, Mudanya Conference, Eastern Thrace, German press.

Konferans Öncesi Gelişmeler

Mudanya Mütarekesi görüşmeleri, Alman basınında Mudanya Şark Konferansı, Mudanya Askerî Konferansı ya da kısaca Mudanya Konferansı olarak adlandırılmıştır. Yunan işgal güçlerinin Bursa'nın 11 Eylül'de Türk birlikleri tarafından ele geçirilmesinden sonra panik içinde Mudanya'ya doğru kaçmaya başlamasından sonra, Alman basınında Mudanya hakkında haber ve yorumlara yer verilmeye başlanmıştır. Mudanya, mütareke görüşmelerinin başlatılmasıyla birlikte, Almanya genelinde tanınan bir yer olmuştur. Mudanya Konferansı bağlamındaki gelişmeler, Alman basınında oldukça sık şekilde manşetten verilmiştir.

Mudanya hakkındaki ilk haberler 13 Eylül'de yayınlanmıştır. İstanbul çıkışlı habere göre, Bursa tamamen Kemalistlerin kontrolü altına girmişti. Kuzey cephesinde geri çekilmekte olan Yunan birlikleri, Mudanya üzerinden gemilerle Tekirdağ'a taşınmaktaydı.¹ Atina kaynaklı bir başka habere göre, tahliye edilen Yunan askeri sayısı 33.000'e ulaşmıştı. Mudanya'ya çok sayıda Rum sivil de sığınmıştı. Bunların bir kısmı gemilere taşındıkları sandalların devrilmesi sonucunda boğularak hayatını kaybetmişti. Yunan birlikleri, tamamen disiplinsiz bir şekilde Mudanya'ya gelmekteydi. Fransa'nın İstanbul'daki Yüksek Komiseri anarşiyi önlemek, sivil halkın güvenliğini sağlamak ve Fransız şirketine ait demiryolu başta olmak üzere, Fransız çıkarlarını korumak üzere iki bölük deniz piyadesini Somalis adlı torpidobotla Mudanya'ya göndermişti. Türk birliklerinin 12 Eylül'de ilçede durumu kontrol altına almasından sonra, Fransız askerleri geri çekilmişti.²

İzmir ve Bursa'nın geri alınmasından sonra, o sırada Roma'da bulunan TBMM Hükûmeti İçişleri Bakanı Fethi Bey (Okyar) mütareke ve barış antlaşması süreçlerinde izleyecekleri politikaya ilişkin ilk açıklamayı yapmıştır. "*Kemal Türklerinin kararlılığı - Fethi Bey'in Roma'daki Açıklamaları*" başlığı altında yer alan Roma çıkışlı habere göre, "*Kemal Türklerinin Roma'daki temsilcisi*" Fethi Bey elçilik binasında basın temsilcilerini kabul etmişti. Fethi Bey açıklamasında, kılıçla elde ettikleri zaferin kalem aracılığıyla ellerinden alınmasına izin vermeyeceklerini, büyük devletlerin Türkiye'yi barışı mürekkep yerine kanla dikte ettirmek zorunda bıraktığını, artık uzlaşma politikası izlemenin zamanının geldiğini, Türkiye'nin 1920'de belirlenen Misak-ı Milli'den daha fazlasını talep etmediğini, baskı altında

¹ Berliner Börsen-Zeitung (BBZ), 13.09.1922, Nr. 408.

² Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung (BT), 13.09.1922, Nr. 412; Nachrichten für Stadt und Land. Zeitschrift für oldenburgische Gemeinde und Landesinteressen (OZ), 14.09.1922, Nr. 250.

kalsalar da bu hedeften bir milimetre sapmayacaklarını, Türkiye'nin Edirne dâhil olmak üzere millî sınırları içinde kendi kaderini tayin etmek istediğini ve bu hakları kısıtlanacak olursa mücadeleyi durdurmayacaklarını söylemişti. Fethi Bey İtalya'nın Venedik'te şark konferansı düzenlenmesine ilişkin çalışmaların hızlandırılması girişimi hakkında ne düşündüğü yönündeki soruya, Türkler ve Yunanların aralarındaki meseleyi kendilerinin halletmesi gerektiğini, konferansın Venedik yerine İzmir'de düzenlenmesinin her halükarda daha iyi olacağını, barışın yalnızca Başkomutan ve TBMM Başkanı Kemal Paşa tarafından kararlaştırılabileceğini ve Meclis'in onayı olmaksızın herhangi bir sorumluluğun üstlenilmeyeceğini belirtmişti.

Bu haberin yanındaki sütunda yer alan yoruma göre, Kemal'in zaferi Fransa'da sanki Fransız zaferiymiş gibi coşkuyla karşılanmaktaydı. Fransa Kemal'in ordusunu silah ve mühimmatla donattığını inkâr ediyorsa da, bulvar basını Kemal'in Fransız generalleri ve stratejisinin öğrencisi olduğunu yazmaktaydı. Ancak Fransa bu coşkuya rağmen, Kemal'in kendisini her şeye muktedir hissetmesini ve bütün hedeflerine ulaşmasını isteyebilir miydi? Bu defa Fransa'nın lehine ve İngiltere'nin aleyhine olan kartlar, bir sonrakinde Fransa'nın aleyhine olabilirdi. Fransa, Türk milliyetçilerin tek müttefiki değildi. Bolşevik Rusya da oyuna dâhildi. Gelecekte ne olacağını, tam olarak kimse bilemezdi. Bu nedenle ciddi Fransız gazetelerinde tebrik mesajlarının yanı sıra, Ankara'ya karşı itidalli olunması uyarıları da yer almaktaydı.³

Benzer uyarıların yapıldığı "Yeni Avrupa Krizi" başlığı altındaki R. J. rumuzlu bir başka yoruma göre, hızla elde edilen askeri başarı ve Fransa'da Türk zaferine karşı sergilenen aleni sempatiler, Mustafa Kemal'i elini Trakya, Edirne ve İstanbul'a uzatmaya cesaretlendirmişti. Ankara Hükûmeti'nin birlikleri Marmara kıyılarına ulaşmıştı. Kriz akut bir hal almıştı. Türk basın temsilcileri ve diplomasisinin ses tonu, İzmir'in geri alınmasından sonra beklenmedik ölçüde sertleşmişti. Türklerin Yunanlara dikte etmek istediği barış şartları, Versay Antlaşması'nın kopyasıydı: Silahların teslim edilmesi, o güne kadar işgal altında tutulan bölgelerin tamamında her türlü hak talebinden vazgeçilmesi, savaş tazminatları, savaş suçlularının teslim edilmesi. Mustafa Kemal Sevr Antlaşması'nı yırtmakta ve parçalarını İtilaf Devletlerinin suratlarına çarpmaktaydı. Anadolu'daki Türk milliyetçiliği hareketinin Türkiye'nin tamamına yayılması, çok dikkat çekici bir gelişmeydi. Türk basını İstanbul Hükûmeti'nin Ankara Hükûmeti'yle birleşmesini, Padişah'ın tahtını veliahta terk edeceği şeklinde yorumlamaktaydı.⁴

Mustafa Kemal Paşa 15 Eylül'de İzmir'de *Daily Telegraph*'a verdiği mülakatta mütareke ve barış şartlarını aşağıdaki gibi ilan etmiştir:

"İlk aşamada İstanbul, Meriç nehrine kadar Trakya toprakları ve Küçük Asya'nın tamamının iade edilmesini, Yunan Donanması'nın bize verilmesini ve Yunanistan'ın tazminat ödemesini talep edeceğim. Boğazlar bütün ulusların deniz trafiğine açılacaktır. Bunun için her türlü güvence verilecek ve boğaz kıyılarında müstahkem mevki oluşturulmayacaktır. İstanbul iade edilmezse, ordumla birlikte birkaç gün içinde ele geçirebileceğim şehrin üzerine yürümek zorunda kalacağım. İstanbul'un barışçı yoldan iade edilmesini tercih ederim. Ancak bunun için ebediyen bekleyemem. Kapitülasyonların kaldırılması da, vazgeçilmez bir taleptir. Barış konferansına memnuniyetle katıldım. Ancak konferansa yalnızca Türkiye'de düzenlenmesi durumunda dâhil olabilirim. Türkiye, Halifelik makamının İstanbul'da kalmaya devam etmesini istemektedir. Padişah Vahidettin Türkiye'nin

³ BT, 12.09.1922, Nr. 410.

⁴ BBZ, 13.09.1922, Nr. 407.

düşmanlarıyla muhatap olduğu için, işbirlikçi olarak görülmektedir. Büyük Millet Meclisi muhtemelen, onun yerine başka bir hükümdar belirleyecektir. İngiltere'nin Türkiye'yle ticaret ve dostluk ilişkilerini yeniden başlatmasını umut ediyorum.”⁵

Fransa Başbakanı Raymond Poincaré 20 Eylül'de Paris'te, İngiltere ve İtalya Dışişleri Bakanları Lord Curzon ve Carlo Sforza'yla bir araya gelerek, şark meselesini istişare etmiştir. Toplantı sonucunda İngiltere, İtalya, Fransa, Japonya, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya ve Türkiye'nin katılımıyla Venedik ya da başka bir yerde düzenlenecek konferansta, gelecekte şarkta tesis edilecek barışın şartlarının belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Sızan haberlere göre, konu hakkındaki görüşünün öğrenilmesi için Mustafa Kemal Paşa'ya iletmek üzere bir telgraf çekilmişti ve cevabın 48 saat içinde gelmesi beklenmekteydi. Tarafların Mustafa Kemal Paşa'ya sunulacak önerileri hazırlaması için, konferansa bir gün ara verilmesi kararlaştırılmıştı.⁶ *Daily Mail* İstanbul muhabiri, Ankara Hükûmeti İstanbul Temsilcisi'nin General Harington'a, Türk birliklerinin Yunanların Trakya'da Türklere karşı düzenlediği katliamlara son vermek amacıyla Çanakkale Boğazı'nın karşı yakasına geçme niyetinde olduğunu söylemişti. Türk süvari birliklerinin tarafsız bölge sınırındaki Biga'ya ulaştığı yönündeki haberler teyit edilmişti.⁷ Üç İtilaf Devleti 22 Eylül'de, sunulacak öneriler üzerinde uzlaşma sağlayamamıştır. Basına göre, oturumda alınan en dikkat çekici karar, Henry Franklin-Bouillon'un Türkiye'ye gönderilmesi idi. Bouillon bir önceki yıl dönemin Fransa Başbakanı Aristide Briand'ın görevlendirmesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa'yla Ankara Antlaşması'nı imzalayan kişiydi.⁸

İtilaf Devletleri tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya iletmek üzere gönderilen davet telgrafı ve Franklin-Bouillon'un Paşa'yla görüşme isteğine ilişkin telgraf, Fransa'nın İstanbul'daki Yüksek Komiseri General Maurice Pellé tarafından 22 Eylül'de İzmir'de Mustafa Kemal Paşa'ya elden teslim edilmiştir. Mudanya'da ateşkes konferansı düzenlenmesi, Alman basınında ilk kez bu görüşmeye ilişkin haberlerde gündeme gelmiştir. “*Kemal Tavizler Vermeye Hazır mı?*” başlıklı 22 Eylül Londra kaynaklı habere göre, Pellé'yle görüşen Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Devletlerinin Mudanya'da derhal düzenlenecek konferansta İstanbul ve Doğu Trakya'nın Türklere iade edilmesini kabul etmesi durumunda, ordusunun ilerleyişini birkaç gün daha erteleyebileceğini, işgal altındaki İstanbul'a sınırlı sayıda Türk askeri gönderileceğini ve akabinde düzenlenecek barış konferansında kapitülasyonlar ve boğazlar konularının müzakere edilebileceğini söylemişti. General Pellé'nin izlenimine göre, İstanbul ve Trakya'yı kış başlamazdan önce ne pahasına olursa olsun geri alma konusunda çok kararlı olan Türkler, şiddete başvurmayı ve İstanbul'u tahrip etmeyi göze almıştı. Trakya'da Kemalist ayaklanma başlatılmasına ilişkin hazırlıklar ileri düzeye ulaşmıştı. Böyle bir ayaklanma aracılığıyla, İstanbul'daki İtilaf güçleri arkadan vurulabilirdi.⁹

⁵ *Vossische Zeitung (VZ)*, 15.09.1922, Nr. 438.

⁶ *BBZ*, 21.09.1922, Nr. 422.

⁷ *BT*, 21.09.1922, Nr. 426.

⁸ *BT*, 23.09.1922, Nr. 429.

⁹ *BBZ*, 22.09.1922, Nr. 424. Ayrıca bkz.: *Jeversches Wochenblatt (JW)*, 24.02.1922; Nr. 225. Bazı kaynaklarda Kemal Paşa-Pellé görüşmesinin 18 Eylül'de yapıldığı ileri sürülüyorsa da, bu bilgi doğru değildir. Örnek olarak bkz.: Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2007, s. 299.

Kemal Paşa Nutuk'ta görüşme hakkında şu bilgiyi sunmuştur: *"İstanbul'daki Fransız Olağanüstü Komiseri General Pellé benimle görüşmek üzere İzmir'e geldi. 'Tarafsız Bölge' adıyla andığı bir bölgeye ordularımızın girmemesinin uygun olacağını öğütledi. Millî hükûmetimizin böyle bir bölge tanımadığını, Trakya'yı da kurtarmadıkça ordularımızın durdurulamayacağını söyledim. General Pellé, Mösyö Franklin-Bouillon'un benimle görüşmek üzere gelmek istediği yolunda almış olduğu özel bir telgrafi da bana gösterdi. Kendisini İzmir'de kabul edeceğimi söyledim."*¹⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın şartlarını Pellé aracılığıyla öğrenen İngiltere, Fransa ve İtalya 23 Eylül'de düzenlenen üçüncü oturumda, Paşa'ya sunulacak öneri üzerinde uzlaşma sağlamıştır. *"Paris İstişarelerinin Sonucu - Kemal Paşa'ya İtilaf Devletleri Tarafından Gönderilecek Ortak Nota - Meriç ve Edirne Talebi Kabul Ediliyor"* başlığı altında yayınlanan haber-yoruma göre, Türkiye derhal gönderilecek ortak nota aracılığıyla barış konferansına davet edilecekti. Konferans başlatılmazdan önce, Meriç nehrinin doğusundaki Trakya topraklarının Edirne dâhil olmak üzere Türkiye'ye iade edilmesi kabul edilmişti. Bu bölgenin barış konferansı öncesinde geri verilmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın ulusal bağımsızlık mücadelesinde elde ettiği büyük bir başarıydı. Ayrıca, Boğazlar üzerindeki Türk egemenliği de, Kemalist birliklerin tarafsız bölgeye girmemesi şartıyla kabul edilmişti. Paris müzakerelerinde elde edilen bu beklenmedik sonuç, Fransız-İtalyan tezinin zaferiydi ve Çanakkale'de Türk-İngiliz çatışması yaşanması tehlikesini de ortadan kaldırmıştı. Barış konferansı büyük bir ihtimalle Venedik'te düzenlenecekti.¹¹

23 Eylül Paris çıkışlı habere göre Venedik ya da başka bir yerde düzenlenmesi öngörülen konferansta Türkiye, Yunanistan ve İtilaf Devletleri arasında nihai barış antlaşması imzalanması öngörülmektedir. Önerinin kabul edilmesi durumunda, üç İtilaf Devleti Yunan birliklerinin belirlenecek bir hattın gerisine çekilmesini sağlamak için çalışacaktı. Bu hattın belirlenmesi için, Mustafa Kemal Paşa'yla İtilaf generalleri arasında Mudanya ya da İzmit'te derhal konferans düzenlenebilecekti. TBMM barış konferansı davetini, Karadeniz'de uzun bir kıyıya sahip olan Rusya'nın da katılması şartıyla kabul etmişti. İstanbul kaynaklı bir habere göre, Mustafa Kemal Paşa barış konferansına mutlaka şahsen katılmak istemekteydi, ancak Küçük Asya'dan ayrılmak istemediği için konferansın orada düzenlenmesini talep edecekti. Sovyet Rusya Dışişleri Bakan Vekili Karahan, *New York Herald*'a verdiği mülakatta, boğazlar konusunda Rusya'nın onayı alınmaksızın yapılacak herhangi bir düzenlemeyi kabul etmeyeceklerini vurgulamıştı. Diplomasi alanında bu gelişmeler yaşanırken, Kemalist süvari birlikleri 23 Eylül'de Çanakkale yakınlarında tarafsız bölgeye girmişti. Bir İngiliz generali ertesi gün Türk mebuslarla görüşmüştü. Türklerin dostane bir şekilde geri çekilmeye ikna edilmesi umulmaktaydı. 24 Eylül İstanbul çıkışlı haberlere göre, Türk süvarisi herhangi bir olay yaşanmaksızın tarafsız bölgeden geri çekilmişti.¹²

Mustafa Kemal Paşa 23 Eylül tarihli notaya cevap vermek için, Franklin-Bouillon'un İzmir'e gelmesini beklemiştir. Franklin-Bouillon'un bu bağlamda oynayacağı role, 25 Eylül gibi erken bir tarihte yayınlanan bir yorumda dikkat

¹⁰ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev*, II. Cilt. 1920-1927, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, 904-905.

¹¹ *BT*, 24.09.1922, Nr. 431.

¹² *BBZ*, 25.09.1922, Nr. 428.

çekilmiştir. Yorumu göre, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine telgrafla iletilen notada yer alan şartları kabul edip etmeyeceği bilinmemektedir. Şartlar TBMM tarafından 1920'de belirlenmiş olan taleplere [Misak-ı Milli] uygundu. Bu nedenle bunların kabul edilmesi, devlet aklının bir gereğiydi. Büyük devletler 1918'de Türkiye'yi "ebediyen Avrupa'nın dışına" atmıştı. Kemal'in 1922'de bu devletleri Türkiye'yi yeniden Avrupa'ya davet etmek zorunda bırakması, hiç şüphesiz onun çok anlamlı bir zaferiydi. Kemal'in bazı tereddütlerinin, 24 Eylül Pazar günü Ankara'ya hareket edecek olan Fransız Hükûmeti'nin "resmî temsilcisi" Franklin-Bouillon'un gidermesi öngörülmektedir. Kemal görüşme talebinin yer aldığı telgrafa verdiği cevapta, "Gelin, ancak hızlı gelin" şeklinde cevap vermişti. Franklin-Bouillon da Paşa'yla görüşmeyi çok istemektedir, zira şark konferansında kendisi de zafer kazanmıştı. 1921'de dönemin Başbakanı Briand tarafından ilk kez Ankara'ya gönderilen ve orada tartışmalara neden olan bir antlaşma imzalayan Bouillon, yalnızca İngiltere tarafından değil, Fransa'da da yoğun şekilde eleştirilmişti. En yoğun eleştiri, Poincaré'den gelmişti. Buouillon şimdi aynı Poincaré tarafından, aynı misyonla, aynı yere gönderiliyordu.¹³

"Kemal'in Acelesi Yok" başlıklı haber-yorumu göre, şark meselesinde her şey Kemal Paşa'nın Fransa temsilcisi Franklin-Bouillon'la yapacağı görüşmeden sonra vereceği karara bağlıydı. Fransa'nın değerlendirmesine göre, Kemal'in tek başına mı karar vereceği, yoksa bunu TBMM'ye mi bırakacağı henüz tam olarak bilinmiyordu. Türkler her halükarda karar konusunda acele etmeyecek ve İtilaf Devletlerinin notasını ayrıntılı şekilde inceleyecekti. İyimserler notanın kabul edileceği, kötümserler ise Kemal'in Trakya'da her türlü İtilaf kontrolünü reddedeceği ve boğazların Milletler Cemiyeti'nin kontrolü altına verilmesine karşı çıkacağı görüşündeydi. İstanbul'da, Kemal'in diplomatik zaferinin, elde ettiği askerî başarılarla kıyasla çok daha fazla olduğu söylenmekteydi. Sadrazam'ın yanı sıra Dışişleri ve İçişleri Bakanları da görevden af başvurusunda bulunmuştu. Sultan'ın, tahtını Kemalistler tarafından tercih edilen veliahta devretmesi çok yakındı."¹⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı beklenirken, haber ve yorumlarda Türk birliklerinin tarafsız bölgeye girişi ve İngiltere tarafından buna gösterilen tepkilere ilişkin haberler ön plana çıkmıştır. Örneğin "İngiltere'nin Kemal'e Ültimatı" başlığı altındaki Londra çıkışlı habere göre, 25 Eylül'de beyaz bayrak çekerek Çanakkale tarafsız bölgesindeki Erenköy'den geri çekilen az sayıdaki Türk süvari bölüğü, sayısını 2.000'e çıkartarak ve makineli silahlarla donatılmış şekilde geri dönmüştü. General Harington, Türk milliyetçilerin İstanbul'daki temsilcisine, Mustafa Kemal'in bu birliğe geri çekilme emri vermesi talebini iletmişti Emrin Çanakkale'ye ulaşması için yeterli süre tanınacaktı. Askerlerin bu süre içinde geri çekilmemesinin, Kemalistler için sonuçları olurdu. Harington, hava harekâtı düzenleyebilecek uçaklara sahipti. Ancak Türklerin, gerilimi bu boyuta taşınması ihtimal dâhilinde görülmemektedir. Nitekim Türk komutan, süvarilerin İtilaf Devletlerinin ortak notası alınmazdan önce bölgeye girdiğini ve geri çekilme için 48 saatten daha uzun süreye ihtiyaç duyulduğunu belirtmişti.¹⁵

¹³ BT, 25.09.1922, Nr. 432.

¹⁴ BT, 26.09.1922, Nr. 434.

¹⁵ BBZ, 26.09.1922, Nr. 430.

“Kemal’in Sert Açıklamaları” başlıklı 28 Eylül Londra çıkışlı habere göre, Türk Dışişleri Bakanlığı Mustafa Kemal Paşa’nın sert ifadelerinin yer aldığı bir açıklama yayınlamıştı. Açıklamaya göre, Türk birliklerinin zaferinden sonra boğazlar Türklerin etkisi altına girmişti. Türk birliklerinin Çanakkale Boğazı’nın karşı yakasına geçerek Küçük Asya’da mağlup edilen düşmana yönelik takip harekâtını devam ettirmesi, haklı ve makul bir uygulamaydı. Zira Trakya’ya geçen düşman birlikleri, orada yeniden toparlanmaya çalışmaktaydı. Türklerin başkenti İstanbul’un, dolaylı olarak kontrol altında tutulması kabul edilemezdi. Tarafsız bölge, tarafsız değildi ve yalnızca İngiliz Ordusu’nun korunmasına hizmet etmekteydi. İngiliz Hükûmeti kendi tutumunu diğer büyük devletlere kabul ettirmek için, her türlü entrikaya başvurmaktaydı. İngiliz milleti iktidarın Lloyd George gibi çapsiz devlet adamlarının elinde bulunmasına izin vermeye devam ederse, Britanya İmparatorluğu’nun temeli ağır şekilde sarsılacaktı.¹⁶

Haberlerde, 27 Eylül’de Fransız kruvazörüyle İzmir’e ulaşan Franklin-Bouillon’un Mustafa Kemal Paşa’nın yaveri ve İzmir’de bulunan TBMM Hükûmeti mensupları tarafından karşılandığı, Paşa’nın aynı akşam Franklin-Bouillon’la sürdürdüğü görüşmeye, Dışişleri ve İçişleri Bakanlarının da katıldığı ve Franklin-Bouillon’un 30 Eylül’de Mustafa Kemal Paşa’yla birlikte İzmir’den Ankara’ya hareket ettiği ileri sürülmüşse de, bu bilgiler tam olarak doğru değildir.¹⁷ Franklin-Bouillon’la 27 değil, 28 Eylül’de bir araya gelen Kemal Paşa, 29/30 Eylül gecesi İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey (Orbay), Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk) ve Avrupa’dan dönen Fethi Bey’le birlikte Ankara’ya seyahat etmiştir. Franklin-Bouillon ise Kemal Paşa’yla görüşmesi hakkında İtilaf generallerine bilgi sunmak ve akabinde Mudanya Konferansı’na katılmak üzere İstanbul’a geçmiştir.¹⁸ Görüşmede Yunan ordusu ve idaresinin Edirne ve Meriç’in batısı da dâhil olmak üzere Doğu Trakya’dan çıkarılması, Trakya’nın 20 gün içinde TBMM Hükûmeti’ne teslim edilmesinin sağlanması, Türk Ordusu’nun Trakya’ya geçmediği dönemde, bölgedeki Türk mülki makamları ve Müslüman halkın her türlü saldırıya karşı korunması üzerinde mutabakat sağlanmıştır.¹⁹

“Ankara’da Belirleyici Konferans – Mustafa Kemal Paşa ve Franklin-Bouillon’un Gelişi – Türkler Tarafsız Bölgeyi İşgal Etmeye Kararlı” başlığı altında yer alan 30 Eylül Paris çıkışlı haber-yorumda, şarktaki gelişmeler nedeniyle seyahat programını iptal eden Poincaré, Çanakkale anlaşmazlığının çözülmesi için İstanbul’da General Harington’la Kemal’in temsilcisi arasında sürdürülen görüşmenin sonucunu beklemeye başlamıştı. Yunan birliklerinin Trakya’yı boşaltması karşılığında, Türklerin tarafsız bölge Çanakkale’den geri çekilmesi şeklinde bir uzlaşma sağlanması umut edilmekteydi. Yunanların bu plana kararlı bir şekilde karşı çıkması beklenmekteydi. Kemal Paşa ve Paris’teki Temsilcisi Ferit Bey (TEK) Trakya’yı geri almaya kararlıydı. Ferit Bey *L’Intransigeant*’a verdiği mülakatta, General Harington’ın kendilerinden tarafsız bölgeden ayrılmasını talep ettiğini, Mustafa Kemal Paşa’nın tarafsız bölge tanımadığını, Franklin-Bouillon’la birlikte yola çıkan

¹⁶ OZ, 28.09.1922, Nr. 264.

¹⁷ BBZ, 29.09.1922, Nr. 436; OZ, 30.09.1922, Nr. 266.

¹⁸ Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, s. 303-304.

¹⁹ ATASE (Yayınlayan), *Türk İstiklal Harbi, II nci Cilt 6 ncı Kısım 4 ncü Kitap. İstiklal Harbi’nin Son Safhası*, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 1995, s. 101-102.

Paşa'nın akşam saatlerinde Ankara'ya ulaşarak TBMM'ye konu hakkındaki düşüncelerini anlatacağını, akabinde TBMM temsilcilerinin Mudanya'ya gönderilmesinin öngörüldüğünü, ancak 3 ya da 4 Ekim'den önce karar verilemeyeceğini, Trakya ve İstanbul'un boşaltılarak Türk Hükûmeti'ne verilmesini talep ettiklerini ve bunun yerine getirilmemesi durumunda yeni bir savaş tehlikesinin ortaya çıkacağını söylemişti. Diğer yandan, 30 Eylül tarihli İngiliz gazetelerine göre, şarkta savaş tehlikesi çok yüksekti. Çanakkale'deki İngiliz birlikleri, Türk milliyetçileri tarafından abluka altına alınmıştı. İzmit civarındaki Türk birlikleri de Marmara Denizi'ne doğru ilerlemekteydi.²⁰

Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin yayın organında "*Yangın Yeri Çanakkale*" başlığı altında yayınlanan yoruma göre, Çanakkale meselesinde çözüme yaklaşılmamıştı. İngilizlerin tarafsız bölgeden çekilmesi durumunda, Kemal de geri çekilecekti. Kemal İngiltere'nin tarafsız bölgeyi boşaltma talebine henüz resmen cevap vermemişti ve Trakya'yı geri alma isteğini güçlü şekilde vurgulamaktaydı. İngiltere'nin Kemal'e askerî anlamda ultimatoma vermediği, yalnızca Türk birlikleri tarafsız bölgede kaldığı sürece, Mudanya'daki konferans şartlarının zorlaşacağı uyarısında bulunduğu söylenmekteydi. Franklin-Bouillon'un Ankara'dan gönderdiği telgrafa göre, durum oldukça müşkül olsa da, Mudanya'da İtilafla Türk milliyetçilerinin lideri Kemal arasında uzlaşma sağlanması imkânsız değildi.²¹

Mustafa Kemal Paşa'yı tarafsız bölgedeki askerî faaliyetleri durdurmaya ikna eden Franklin-Bouillon İstanbul'a geçerek, Türk tarafının şartlarını İtilaf Yüksek Komiserlerine iletmıştır. Yüksek Komiserler, Trakya yerli halkının olası Yunan saldırılarına karşı korunması için Edirne'ye Fransız, Lüleburgaz'a İtalyan ve Tekirdağ'a İngiliz askerî komisyonları gönderilmesini kararlaştırmıştır.²²

Mustafa Kemal Paşa İtilaf Devletleri tarafından gönderilen Franklin-Bouillon'un verdiği güvencelere dayanarak, 23 Eylül tarihli İtilaf notasına 29 Eylül'de verdiği cevapta, Mudanya Mütarekesi'nin 3 Ekim'de açılmasının uygun olacağını ve İsmet Paşa'nın TBMM Hükûmeti delegesi olarak tayin edildiğini bildirmiştir.²³ Türk tarafının büyük bir ilgiyle beklenen cevabı, basına üç gün sonra yansımıştır.

Gazetelerin 2 Ekim tarihli nüshalarında "*Şark'ta Yumuşama – Yarın Mudanya'da Konferans Toplanıyor – Türkiye'nin Şartı: İstanbul ve Trakya'nın Derhal Boşaltılması*", "*Franklin-Bouillon'la Sağlanan Mutabakatlar – Mudanya'da Ön Konferans*" ve "*Mudanya'da Şark Konferansı*" gibi manşetler altında verilen haberlere göre, Mustafa Kemal Paşa'yla Franklin-Bouillon arasında sürdürülen görüşmeler sonucunda Mudanya Konferansı'nın 3 Ekim'de başlatılması kararlaştırılmıştı. Konferansta Çanakkale anlaşmazlığına Türkiye'nin kabul edebileceği bir çözüm bulunması ve Türkiye'yle Yunanistan arasında ateşkes sağlanması konuları müzakere edilecekti. Ankara Hükûmeti Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey tarafından imzalanmış olan bir notayı, Poincaré'e iletmışti. Notanın içeriğine göre, Türk tarafı "*Franklin-Bouillon'un Paris'te toplanan İtilaf Devletleri temsilcilerinin onayıyla Türk Ordusu Başkomutanına verdiği güvencelere dayanarak ve adil bir barış tesis edilmesine ilişkin müzakerelerin derhal*

²⁰ BT, 01.10.1922, Nr. 443.

²¹ Vorwärts. Berliner Volksblatt, Zentralorgan der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (VW), 01.10.1922, Nr. 464.

²² BBZ, 02.10.1922, Nr. 440.

²³ Kocatürk, Kaynakçalı Atatürk Günlüğü, s. 304.

başlatılması gerektiğine inanarak", İstanbul ve Çanakkale yönünde kesintisiz olarak sürdürülmekte olan Helen Ordusu'nu takip harekâtlarının derhal durdurulmasını kararlaştırmıştı. Franklin-Bouillon'un verdiği güvencelerden, İtilaf Devletleri tarafından yapılacak önerilerde Türkiye'nin taleplerinin nazarı dikkate alınacağı anlaşılmaktaydı. Trakya'nın Edirne dâhil olmak üzere Meriç nehrine kadar boşaltılması ve TBMM'ye iade edilmesi kaçınılmazdı. Acil meselelere düzenleme getirilmesi için, İtilaf generalleriyle 3 Ekim 1922'de konferans toplanması önerilmekteydi. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Mudanya Konferansı'nda Türk tarafının temsilcisi olarak atanmıştı. Önerilen tarihin kabul edilmesi durumunda, konferansa katılacak İtilaf generallerinin adlarının Türk tarafına iletilmesi rica edilmekteydi.²⁴

Ertesi gün yayınlanan haberlerde ise, İngiltere Hükûmeti'nin daha konferans başlamadan, Türk tarafının en önemli şartı olan Trakya'nın boşaltılması konusunda yan çizmeye başladığı görülmektedir. 2 Ekim Londra çıkışlı haberlere göre, İngiltere Bakanlar Kurulu'nun 1 Ekim'deki toplantısından sonra yapılan basın açıklamasında Türklerin söz verdikleri gibi tarafsız bölgeden çıkmaya başladığı, General Harington'un 3 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa'yla tarafsız bölgeye nihai düzenleme getirilmesi konusunu görüşeceği, aynı gün başlatılacak Mudanya Askerî Konferansı'na yalnızca İtilaf ve Türkiye temsilcilerinin katılacağı, Trakya'nın geleceğine ilişkin kararın ise Mudanya'daki konferansta değil, Venedik'te düzenlenecek olan barış konferansında verilebileceği vurgulanmıştı.²⁵

İngiltere'nin Trakya meselesinde Franklin-Bouillon aracılığıyla verdiği sözü tutmak istememesi, savaş riski içeren bir krizin yaşanmasına ve birkaç gün içinde sonuçlanabilecek konferansın, dokuz gün sürmesine neden olacaktır.

"Yumuşama – Mudanya, Barış Konferansı'nın Öncülü mü?" başlığı altında yayınlanan *rp.* rumuzlu yoruma göre, Franklin-Bouillon'un İzmir'de Mustafa Kemal Paşa'yla yaptığı görüşme, Mudanya'da askerî konferans düzenlenmesini mümkün kılmıştı. Ankara Hükûmeti'nin Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal, Fransız Hükûmeti'ne Kemal'in ordusunun İstanbul'a yönelik askerî operasyonlarının durdurulacağı güvencesi vermişti. Mudanya Konferansı'nda uzlaşma sağlanması durumunda, barış konferansı düzenlenmesi için uzun süre beklenmeyecekti. Kemal Paşa yalnızca büyük bir komutan değil, aynı zamanda ulusunun haklı taleplerini uzlaşma yoluyla kabul ettirme imkânına sahip olması durumunda, gerilimi tırmandırmayan temkinli bir devlet adamı olduğunu göstermişti. Avrupa'daki derin savaş yorgunluğu, her yerde hâkim olan mali endişeler ve şarktaki kırılğan dengenin sarsılmasından duyulan korku, dizginleyici ve yatıştırıcı bir etki yapmış olsa gerekti. Anlaşmazlığa doğrudan dâhil olan Avrupa, rahat bir nefes alabilir ve Mudanya Konferansı'nın dünyanın yeni bir savaşa sürüklenmesini önleyecek bir barış konferansının öncülü olmasını umut edebilirdi.²⁶

Mütareke hazırlıklarını yakından izleyen General Liman von Sanders 27 Eylül'de yayınlanan yorumunda, Mustafa Kemal Paşa'nın Mudanya Konferansı'nda da hedefine ulaşacağını aşağıdaki gibi vurgulamıştır:

²⁴ **VW**, 02.10.1922, Nr. 465; **BBZ**, 02.10.1922, Nr. 440; **BT**, 02.10.1922, Nr. 444.

²⁵ **BBZ**, 03.10.1922, Nr. 441.

²⁶ **Deutsche Allgemeine Zeitung (DAZ)**, 03.10.1922, Nr. 423/423.

“Mustafa Kemal Paşa’yla Birinci Dünya savaşı başlarında, 19. Tümen Komutanı olarak görev yaptığı sırada tanıştım. Kendisi zamanımızın en büyük komutanlarından biri olmanın yanı sıra, Avrupa politikasını esaslı şekilde bilen maharetli bir diplomattır. Diplomatik müzakereler sırasında kazandığı askerî zaferin meyvelerini mutlaka toplayacaktır. Çok net bir hedefe sahiptir: İtilaf birliklerinin İstanbul, Trakya ve boğazları terk etmesi. İngiliz-Türk savaşı çıkacağına inanmıyorum. İngilizler Mustafa Kemal Paşa’ya karşı savaşmaları durumunda, İslam dünyasının tamamını karşılarına alacaklarını çok iyi bilmektedir. Trakya tamamen Türk bölgesidir ve İstanbul’un güvenliği için mutlaka gereklidir. Şark anlaşmazlığının diplomatik müzakereler yoluyla çözüleceği görüşündeyim.”²⁷

Konferans

Mudanya Konferansı’nın ilk günündeki gelişmelere ilişkin olarak “Mudanya Konferansı’nın açılışı – Türk Tarafının Talepleri” manşeti altında yayınlanan 3 Ekim Paris çıkışlı habere göre, Ankara Hükûmeti temsilcisi General İsmet Paşa, 2 Ekim akşamı saat 10’da kendisine eşlik eden yaveriyle birlikte Mudanya’ya gelmişti. İngiltere, Fransa ve İtalya’yı temsil eden generaller Charles Harington, Charles Antoine Charpy ve Ernesto Mombelli ertesi gün, kendi ülkelerinin savaş gemileriyle Mudanya’ya ulaşmıştı. Franklin-Bouillon da TBMM İstanbul Temsilcisi Hamit Bey’le (Hasancan) birlikte Mudanya’daydı. Paşa basının her türlü mülakat talebini geri çevirmişti. Basın çevrelerinde, İnönü’nün Trakya’nın derhal boşaltılmasını ve 1916’da belirlenen sınırların geçerli olmasını talep etmekle görevlendirildiği söylenmekteydi. Paşa ayrıca, Trakya’nın İtilaf Devletlerinin kontrolü altına girmesinin yalnızca geçici bir önlem olmasını ve Yunan birliklerinin geri çekilmesi sırasında Türk vatandaşlarının Trakya dışına sürülmemesi için önlem alınmasını da talep edecekti.²⁸

“Trakya Müzakereleri – Mudanya Gündemi – İsmet Paşa’yla Ön Görüşmeler” başlığı altında yayınlanan 4 Ekim Paris çıkışlı habere göre, Mudanya Konferansı Yunan temsilciler gelmediği ve İtilaf generalleri geç geldiği için 3 Ekim’de resmî olarak başlatılamamıştı. Generaller yerleştirildikleri Türk jandarma binasında toplanmış ve saat 15.15’te İsmet Paşa’yla bir araya gelmişti. Yaklaşık bir saat süren bu toplantı, konferansın resmî açılışı olarak değil, hazırlık mahiyetinde istişare toplantısı olarak görülmekteydi. Konferansın Yunan heyetinin 4 Ekim’de gelmesinden sonra, saat 16.00’da resmen açılması öngörülmekteydi. Konferans gündemi şu maddelerden oluşmaktaydı: 1- Doğu Trakya sınırlarının belirlenmesi. 2- Doğu Trakya’nın boşaltılmasına ilişkin konular. 3- Doğu Trakya’nın Türkiye’ye devredilmesine ilişkin konular. 4. Tarafsız bölge. 5- İstanbul.²⁹

Görüşmeler basına kapalı sürdürüldüğü için, gazetelerde çok fazla spekülasyon, çok az somut bilgi yer almaktaydı. Generallerin görüşmesine gözlemci olarak katılan “Fransa delegesi” Franklin-Bouillon’un arabuluculuk yaptığı da anlaşılmaktaydı. İngiltere’yle Türkiye arasında hala büyük görüş ayrılıkları vardı. İsmet Paşa’nın Doğu Trakya’nın derhal boşaltılmasını talep etmesi öngörüldükçe, İngiltere bu meselenin barış konferansında kararlaştırılması, Mudanya Konferansı’nda ise yalnızca askerî meselelere ilişkin kararlar alınması gerektiği görüşündeydi. İngiltere Çanakkale ya da Asya kıyısındaki tarafsız bölgelerden tamamen geri çekilmeye karşıydı, ancak bu konuda uzlaşma sağlanması mümkündü.³⁰

²⁷ BBZ, 27.09.1922, Nr. 432.

²⁸ BT, 04.10.1922, Nr. 447.

²⁹ BT, 05.10.1922, Nr. 449.

³⁰ BT, 04.10.1922; Nr. 448.

Mustafa Kemal'in İstanbul Temsilcisi, İngiltere'nin Kemalistlerin taleplerini geri çevirmesi durumunda Ankara'nın müzakereleri keserek Türk birliklerine İstanbul'un üzerine yürüme emri vereceğini, Kemal'in kuzeydeki Türk birliklerine Üsküdar'a saldırı emri vermeyi ve güneydekileri Çanakkale Boğazı üzerinden Trakya'ya geçirmeyi planladığını söylemişti.³¹

BT'nin Mudanya Konferansı'nın ilk günü yayınlanan akşam baskısında yer alan haber-yoruma göre, Paris'te konferansın başarıyla sonuçlanmasının mümkün olduğu görüşü hâkimdi. Barışın korunması, esas itibarıyla Poincaré'in Mustafa Kemal'e karşı izlediği itidalli politika sayesinde mümkün olmuştu. Poincaré Paris'te, Avrupa'yı yeni bir savaştan koruyan adam olarak görülmektedir. Fransa'nın şarktaki sözcüsü Franklin-Bouillon ve İstanbul'daki Yüksek Komiseri Pellé'den umut dolu raporlar gelmekteydi. Raporlarda, Ankara Hükûmeti'ne karşı çok ılımlı ve diplomatik yaklaşan İstanbul İşgal Orduları Başkomutanı General Harington'dan övgüyle söz edilmekteydi. Bu iyimserliğin haklı olup olmadığı, 3 Ekim akşamı belli olacaktı.³²

"Mudanya'da Uzlaşma Sağlandı mı?" başlığı altında yayınlanan 4 Ekim Londra çıkışlı habere göre, Londra'da Mudanya müzakerelerinin ilk gününde İtilaf Devletleriyle Türk generaller arasında uzlaşma sağlandığı söylenmekteydi, ancak bu söylenti henüz resmen teyit edilmemişti. Mudanya Konferansı hakkında hiçbir resmî açıklama yapmayan *Quai d'Orsay* ise, yöneltilen soruya cevaben Franklin-Bouillon'un Mudanya'da bulunduğunu, ancak tamamen askeri nitelikteki müzakerelere muhtemelen katılmayacağı cevabını vermişti. İzmir çıkışlı Havas haberlerine göre, esas konferans 4 Ekim'de 15.00'te başlayacaktı, ancak 5 Ekim'de de bir görüşme düzenlenebilirdi. *Temps* İngiltere'nin Trakya'nın boşaltılması konusunu, İtilaf Devletlerinin 23 Eylül tarihli notası Ankara tarafından cevaplandırıldıktan sonra kabul edeceğini, ancak bu cevabın üç günden önce gelmesinin beklenmediğini bildirmişti.³³

Konferans gizli sürdürüldüğü için, ilk günkü toplantıda İtilaf generallerinin hazırladıkları taslak ateşkes önerisinde Doğu Trakya'daki Yunan askerlerinin geri çekilmesinin kabul edildiği, ancak bu bölgenin en önemli merkezlerine barış antlaşması imzalanıncaya kadar müttefik askerleri konuşlandırılacağı, bir başka ifadeyle bu bölgenin fiilen Türkiye'ye iade edilmeyerek İtilaf işgali altına gireceği, Meriç'in batısındaki Karaağaç bölgesinin boşaltılması konusunda da net bir düzenleme bulunmadığı basına yansımamıştır. İsmet Paşa 4 Ekim'de düzenlenen ikinci toplantıda, İzmir'de Kemal Paşa'yla Franklin-Bouillon arasında sürdürülen görüşmede sağlanan uzlaşma temeline dayalı olarak hazırlanan Türk karşı projesini sunmuş, İtilaf generalleri bu projeyi inceledikten sonra kendi karşı projelerini sunmuş, ancak tartışmalı konular üzerinde uzlaşma sağlanamamıştır. Oysa İtilaf temsilcilerinin reddettiği konular, Franklin-Bouillon'un İzmir'de verdiği teminatların temelini teşkil etmekteydi. Bu durum Türk tarafında konferansın samimiliğine karşı bir kuşku yaratmıştır. 5 Ekim'de düzenlenen toplantıda da uzlaşma sağlanamamıştır. İtilaf generalleri toplantı sonrasında yüksek komiserlerle durum değerlendirmesinde bulunmak üzere İstanbul'a gitmiştir. Generaller tarafsız bölgelere yönelik harekâtları devam ettirmek için emir bekleyen Türk birliklerini hükûmetlerinden talimat

³¹ BBZ, 05.10.1922, Nr. 445.

³² BT, 03.10.1922, Nr. 446.

³³ VZ, 05.10.1922, Nr. 471.

alıncaya kadar oyalamak amacıyla, 6 Ekim sabahı Mudanya'ya dönmüştür. Üç İtilaf devleti aynı gün aralarında yeni bir uzlaşma formülü bulmak üzere Paris'te bir araya gelmiştir. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa o gün Mudanya'da düzenlenecek olan toplantıda Doğu Trakya'nın İzmir'de kararlaştırılan esaslara dayalı olarak TBMM Hükûmeti'ne iade edilmesinin kabul edilmemesi durumunda Türk birliklerine 6/7 Ekim'de İstanbul üzerine harekete geçmesi emrini vermiştir. İtilaf generalleri gerilimin had safhaya ulaştığı 6-8 Ekim günlerini Paris'ten hükûmetleri tarafından gönderilecek talimatları bekleyerek geçirmiştir.³⁴

Yukarıdaki gelişmeler hakkında net bilgi sahibi olmayan gazetelerin 6 Ekim tarihli sabah baskılarında, Mudanya Konferansı'nın ateşkes antlaşması imzalanarak başarılı bir şekilde sonuçlandığı yönünde haber ve yorumlara yer verilirken, akşam baskılarından itibaren bu durum tersine dönmüştür. *"Mudanya Antlaşması İmzalandı" ve "İsmet Paşa'yla İmzalanan Antlaşma"* başlıkları altındaki haberlere göre, İtilaf Devletleriyle İsmet Paşa arasında imzalanan üç maddelik antlaşma uyarınca İtilaf Devletleri ve Türkler Çanakkale'deki tarafsız bölgeden geri çekilecekti. İtilaf Devletleri barış konferansı sonuçlanıncaya kadar İstanbul'u işgal altında tutacak, ancak Kemalist hükûmetin şehirde sivil yönetim oluşturmaya izin verilecekti. Doğu Trakya, ateşkes antlaşmasının Atina'ya bildirilmesinden sonraki dokuz gün içinde Yunan birlikleri tarafından boşaltılarak Türklere iade edilecekti. Meriç nehrinin iki yakasında onar kilometre genişliğindeki alan, tarafsız bölge ilan edilerek İtilaf Devletlerinin kontrolüne verilecekti. Trakya'nın yönetimi derhal Ankara Hükûmeti'ne geçecekti. Antlaşmadan memnun olmayan Yunan delegeler, imza yetkilerinin bulunmadığını, bu nedenle Atina'dan gelecek talimatları beklemek zorunda olduklarını belirtmişti.³⁵

"Şark'ta Gerilim Yeniden Tırmanıyor", "Mudanya Konferansı'na Son mu Yoksa Ara mı Veriliyor?" ve "Şark'ta Yeni Bir Karmaşa" gibi başlıklar altında verilen haber ve yorumlara göre, Mudanya'dan İstanbul'a dönen İtilaf generalleri müzakerelerin durumu hakkında bilgi vermemişti. Gelen bilgilere göre, Türklerin imzalamaya hazır olduğu bir antlaşma metni hazırlanmıştı. Yunan heyeti ise, antlaşmayı imzalamaya karşı çıkmıştı. Ankara Temsilcisi bunun üzerine, antlaşma metninin artık kendileri için bağlayıcı nitelikte olmadığını, yeni bir müzakere turuna ise hazır olduklarını söylemişti. Yunan tarafı, Yunanistan'ın Trakya'yı gönüllü olarak boşaltmayı asla onaylamayacağını ifade etmişti. Kemal Paşa *Vakit*'te yayınlanan mesajında, *"Yanlış ata oynayan Batılı devlet adamlarının, artık hukukun kimin tarafında olduğuna ve bize karşı tutumlarını değiştirip değiştirmeyeceklerine karar vermeleri gerektiğini düşünüyorum"* demişti. Mudanya'daki gelişmeleri Harington aracılığıyla öğrenen İngiliz Hükûmeti, aynı gün saat 23.00'te acilen toplanmıştı. Toplantı sonrasında yayınlanan açıklamaya göre, durum çok müşkül bir hal almıştı. Sabah Mudanya Konferansı'na katılan General Harington, akşam İstanbul'a dönmüştü ve hükûmetten yeni talimat beklemekteydi. Harington talimat aldıktan sonra ertesi sabah Mudanya'ya dönmek istiyordu. Hükûmet ise, Harington'a hazırladığı rapor Londra'ya ulaşıncaya kadar Mudanya'ya dönmemesi talimatını vermişti. Konferansın dağılmadığı, yalnızca ara verildiği anlaşılmaktaydı. Hükûmet gün içinde tekrar toplanacak ve Harington'un raporunu inceledikten sonra kararını verecekti. Fransa Dışişleri Bakanlığı da,

³⁴ ATASE (Yayınlayan), *İstiklal Harbi'nin Son Safhası*, s. 103-130.

³⁵ *BBZ*, 06.10.1922, Nr. 447; *Karlsruher Zeitung. Badischer Staatsanzeiger (KT)*, 06.10.1922, Nr. 233.

konferansa ara verilmesine neden olan bir gelişmenin yaşandığı görüşündeydi. Bakanlığın elinde gelişmelere ilişkin yeterli bilgi bulunmamaktaydı, ancak konferansa katılan Yunan delegelerinin direnci nedeniyle aniden gerilim yaşandığı tahmin edilmekteydi.³⁶

“Mudanya’daki Müzakereler” başlığı altında yer alan 5 Ekim Paris çıkışlı habere göre, Mudanya’da bağlayıcı nitelikte uzlaşmalar sağlandığı yönündeki haberler henüz teyit edilmemişti. Fransa Dışişleri Bakanlığı tarafından 4 Ekim’de saat 20.00 civarında yapılan açıklamada, 5 Ekim’de nihai anlaşma sağlanmasının umut edildiği bildirilmişti. 5 Ekim Londra kaynaklı habere göre, Mudanya’da generaller arasında sorunlar yaşanmaktaydı. Uzlaşma sağlandığı yönündeki haberler doğru değildi. Mustafa Kemal Paşa, Marmara kıyısındaki tarafsız bölgelerin İtilaf askerlerinden arındırılmasını talep etmekteydi. Ankara Hükûmeti de İtilaf Devletleri gibi, şarkta barış tesis edilmesi için her şeyin yapılmasından yanaydı. İngiltere Hükûmeti 6 Ekim sabahı konuyu görüşmek üzere toplanacaktı.³⁷

“Lord Curzon’un Yeni Paris Seyahati – Poincaré’le Yeni Şark Müzakereleri” başlıklı 6 Ekim Paris çıkışlı haber-yoruma göre, Mudanya’daki konferansın dağılmadığı, yalnızca ara verildiği kuvvetli şekilde vurgulanmaktaydı. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon Poincaré ile Ortadoğu’daki durumu görüşmek üzere 6 Ekim’de Paris’e hareket etmişti. Bu sürpriz seyahat, İtilaf Devletlerinin kendi aralarında yeni bir uzlaşma sağlamalarını gerekli kılan gelişmelerin yaşandığına işaret etmekteydi. İstanbul’dan gelen haberlere göre, Kemal Paşa Türklerin başkentinde yaşayan halka şu mesajı göndermişti: *“Yakında kucaklaşacağız. Yakında imzalanacak olan barış aracılığıyla, ulusal taleplerimizi kabul ettireceğiz. Silaha başvurmak, her zaman şart değildir. Yakında dünyanın tamamı bizim tarafımızda olacaktır. Batılı devlet adamları da gerçeği kabul etmiştir ve bizimle birliktedir.”* Diğer yandan, Fransız gazetelerinde 24 saattir Franklin-Bouillon’un arabuluculuk faaliyetlerinden söz edilmemekteydi. Oysa son günlerde onun Kemal’le sürdürülen müzakerelerde oynamış ve muhtemelen hala oynamakta olduğu rol, basında dikkat çekici bir şekilde vurgulanmıştı. Fransız resmî çevreleri bu sessizliğin nedenini, Franklin-Bouillon’un muhtemelen Paris’e dönmekte oluşuyla izah etmekteydi. İngiliz kaynakları ise, Türkler tarafından memnuniyetler karşılanan bu kişiye Mudanya’da herkesin sempatiyle bakmadığı imasında bulunmaktaydı.³⁸

“Paris’te Yeni Şark İstisareleri - Kemal Paşa’nın Yeni Ültimatomu - Yeni Savaş Tehlikesi - Trakya Anlaşmazlığı - Fransa Türk Tezlerini Destekliyor” başlığı altındaki 7 Ekim Paris çıkışlı haber-yoruma göre, 6 Ekim saat 09.00’da Paris’e ulaşan Lord Curzon, önce İngiltere Büyükelçiliği’ne giderek Londra’dan gelen güncel bilgileri değerlendirmiş ve saat 23.00’te beraberindeki heyetle birlikte *Quai d’Orsay’a* gitmişti. Orada Poincaré ve İtalya heyetiyle bir araya gelen Curzon, Fransa’yla Trakya’nın tahliyesi konusunda görüş ayrılığı yaşamıştı. Fransa heyetinin Mudanya Konferansı’nın gidişatına ilişkin iyimserliğinin aşırı abartılı olduğunu ve bunun Fransa’nın konferanstaki delegeleri General Charpy ve özellikle de Franklin-Bouillon’un Türk yanlısı tutumundan kaynaklandığını söyleyen Curzon, Poincaré’den iki delegesinin tutumunu mu desteklediği, yoksa üç İtilaf devletinin 23 Eylül tarihli notasında yer alan mutabakata mı bağlı olduğunu açıklamasını talep

³⁶ **BBZ**, 06.10.1922, Nr. 448; **VW**, 06.10.1922, Nr. 473.

³⁷ **VZ**, 06.10.1922, Nr. 473.

³⁸ **BT**, 07.10.1922, Nr. 453.

etmişti. Toplantıda tam bir görüş birliği sağlanamamışsa da, Mudanya Konferansı'na devam edilmesi kararlaştırılmıştı. İtilaf generalleri yeniden İstanbul'dan Mudanya'ya hareket etmişti. Diğer yandan, mütareke antlaşması imzalandıktan sonra Trakya'da İtilaf askeri kalmamasını talep eden Mustafa Kemal Paşa'nın hedefi, Trakya'nın Türkiye'ye iadesi konusunun bir daha sorgulanmamasını sağlamaktı. Barış müzakereleri sırasında boğazlar konusunda Türkiye'den daha fazla taviz koparmak isteyen İngiltere ise, Trakya'yı bir çeşit koz olarak elinde tutmayı planlamaktaydı. *Echo de Paris*'in edindiği bilgiye göre, Kemal Paşa Trakya'nın derhal iade edilmesi talebinin 6 Ekim'e kadar kabul edilmemesi durumunda, Türk Ordusu'nun Yunan birliklerine saldıracağını ilan etmişti.³⁹

"*Türkler Mudanya'da Daha Uzlaşmacı Bir Tutum Takınıyor*" başlığı altındaki Londra çıkışlı habere göre, İtilaf generalleri 6 Ekim'de Mudanya'ya geç ulaştığı için, o gün yalnızca kısa bir oturum düzenlenmişti. İsmet Paşa öncesine kıyasla daha itidalli bir tutum takınmıştı. Giderek artan sayıda Türk askeri İzmit civarında toplanmaktaydı. Çanakkale'deki askerî durum değişmemişti. "*Trakya'nın Derhal Tahliyesi Kararlaştırıldı*", "*Curzon'la Poincaré Arasında Uzlaşma*", "*Trakya'nın Türkiye'ye Üç Eapta İadesi*" ve "*Paris'te Uzlaşma*" gibi başlıklar altında yayınlanan Paris çıkışlı haberlerde, İngiltere'yle Fransa arasında sağlanan uzlaşma uyarınca 23 Eylül tarihli İtilaf notasının yürürlükte kalmaya devam etmesi, Yunan birlikleri ve muhtemelen yerli Rumların da Trakya'yı terk etmesi, akabinde bölgede Türk sivil yönetiminin tesis edilmesi, ancak İtilaf Devletlerinin bölgedeki askerî kontrolünün, imzalanacak barış antlaşması yürürlüğe girinceye kadar devam etmesi konusunda uzlaşma sağlandığı ön plana çıkmıştır.⁴⁰

Türk tarafının Trakya'nın barış antlaşması imzalanıncaya kadar İtilaf işgali altında kalmasını kabul etmesi, elbette mümkün değildi. Türk askeri bu nedenle, sözde tarafsız bölgelerdeki ilerleyişine devam etmiş, kriz tehlikeli şekilde tırmanmaya başlamış ve basında bu gelişme öne çıkmaya başlamıştır.

"*Şark Krizinde Yeni Olaylar – Tarafız Bölgenin Yeniden İşgali*" başlığı altındaki 9 Ekim Londra ve İstanbul kaynaklı haber-yorumlara göre, bir tümen Türk askeri İzmit tarafsız bölgesinde Yarımca hattını geçerek Karacaköy'ü işgal etmişti. Türk süvarileri Karadeniz kıyısındaki Şile'ye kadar ilerlemişti. Mudanya'daki Fransız ve İngiliz delegeler, General Harington'ın konuya ilişkin mesajını İsmet Paşa'ya iletmişti. Harington mesajında, İtilaf Devletlerinin Türklerin tarafsız bölgeden geri çekilmesi şartıyla Trakya'nın bir ay içinde tahliye edilerek bölgeye Türk jandarması yerleştirilmesini kabul ettiğine dikkat çekerek, Paşa'dan Türk birliklerinin geri çekilmesini sağlamasını, aksi takdirde bunun Türk milliyetçileri için sonuçları olacağını yazmıştı. Çanakkale'den de, bölgedeki Türk süvari birliklerinin yerine piyadelerin konuşlandırıldığı haberi gelmekteydi. İsmet Paşa'nın yaveri saat 15.00'te komutanının cevabını Harington'a iletmişti. Harington İngiliz Hükûmeti'nden yeni talimat almıştı. Fransız ve İtalyan delegeler de kendi hükûmetlerinin talimatlarını beklemekteydi. Bu nedenle, saat 15.00'te başlatılması planlanan konferans akşam saatlerine ertelenmişti. İlave talimatların alınması için, İstanbul'a destroyerler gönderilmişti. İsmet Paşa sahada son derece riskli gelişmelerin yaşandığı saatlerde düzenlenen oturumdan sonra yaptığı açıklamada, İtilaf generallerinin Trakya

³⁹ BT, 07.10.1922, Nr. 454.

⁴⁰ BT, 08.10.1922, Nr. 455; BBZ, 08.10.1922; Nr. 451.

meselesine ilişkin yeni önerilerini şahsen tatmin edici bulunduğunu, ancak bunları önce hükûmetinin dikkatine sunmak zorunda olduğunu ve hükûmetin cevabını 9 Ekim’de vermesinin beklendiğini söylemişti. Fransız ve İtalyan delegeler Charpy ve Mombelli Mudanya’dan ayrılarak İtilaf Yüksek Komiserleriyle istişarelerde bulunmak üzere İstanbul’a gitmişti. Bu gelişme, iki generalin hükûmetlerinden aldıkları talimatların, General Harington’ın talimatlarıyla çeliştiğine işaret etmekteydi. Diğer yandan, Londra Dışişleri Bakanlığı’nın iki diplomatı 8 Ekim sabahı saat 10.07’de havayoluyla Londra’dan İstanbul’a müteveccihen yola çıkmıştı. Saatte 217 kilometre hıza ulaşabilen uçağın, Köln ve Wiesbaden güzergâhı üzerinden uçarak 9 Ekim’de İstanbul’a iniş yapması beklenmekteydi. Diplomatların General Harington’a önemli belgeler getirdiği söylenmekteydi.⁴¹

“Türklerin Boğaziçi’ne İlerleyişi - İkinci Çanakkale Tehlikesi” başlığı altında yer alan son derece isabetli yoruma göre, tarafsız bölgelere yönelik yeni Türk ilerleyişleri, Kemalistlerin Mudanya’daki gelişmeler karşısında artmakta olan sabırsızlıklarının bir işaretiydi. Kemalistler bu tür askerî eylemler aracılığıyla, ateşkes müzakerelerinin gidişatına yön vermek istemekteydi. Bunun en belirgin kanıtı, Mudanya müzakerelerine ara verilmesiyle Türklerin İzmit’teki harekâtının aynı zamana denk gelmesiydi. Türklerin Beykoz civarında mevzilenmesi, İngilizler için ikinci Çanakkale tehdidinin ortaya çıkması anlamına gelecekti. Bu kez İngiliz birliklerinin gerisinde, halk arasında büyük bir huzursuzluğun hâkim olduğu İstanbul yer almaktaydı. Bu nedenle İngilizlere yönelik tehdit, çok daha tahrip edici nitelikteydi.⁴²

Taraflar 6-8 Ekim’de yaşanan kriz döneminden sonra, 9-11 Ekim’de sürdürdükleri müzakereler çerçevesinde Fransızca dört nüsha olarak hazırlanan Askerî Sözleşme’yi (*Convention Militaire*) 11 Ekim sabah saat 06.00’da imzalamıştır.⁴³ Lloyd George’un geri adım atmak zorunda kalarak iktidarını tehlikeye attığı bu süreçte yayınlanan haber ve yorumlarda, uzlaşma umudu ön plana çıkmıştır.

“Mudanya’da Müzakerelerin Yeniden Başlatılması - Uzlaşma Umudu ve Harington’a Geç Ulaşan Talimatlar” başlığı altındaki 9 Ekim Paris kaynaklı haber-yoruma göre, İtilaf generalleri arasında görüş ayrılıkları bulunduğu dair haberler doğru değildi. General Harington’ın 8 Ekim akşamı, Trakya’da görevlendirilecek Türk jandarma sayısı ve yeni tarafsız bölgenin kesin sınırları hakkında daha net talimatlar talep ettiği ise doğrudu. Harington edindiği bu bilgileri, Fransa ve İtalya delegelerine de iletmişti. İsmet Paşa’yla müzakereler yeniden başlatılmıştı ve yakında uzlaşma sağlanması umudu ortaya çıkmıştı. İzmit’teki tarafsız bölgeye girmiş olan üç Türk müfrezesinden ikisi, derhal geri çekilmişti. Üçüncü müfrezenin de aynı şekilde geri çekilmesi beklenmekteydi. Ufukta ışık belirmeye başlamıştı. En azından şarktaki durum böyleydi. Paris basınına göre, “İngiltere’de gök gürültülü sağanak yağışa yakalanan” Başbakan Lloyd George’un istifa etmesi, yeniden gündeme gelebilirdi. Zira Lord Curzon, şarktaki uzlaşmayı Lloyd George’un karşı çıkmasına rağmen sağlamıştı. Diğer yandan, Mudanya’daki basın mensupları müzakere mekânını ziyaret etme izni alabilmişti. *Daily Mail* muhabiri şahit olduğu müzakere kesitini, aşağıdaki gibi tasvir etmiştir:

⁴¹ BBZ, 09.10.1922, Nr. 452.

⁴² DAZ, 10.10.1922, Nr. 435/436

⁴³ ATASE (Yayınlayan), *İstiklal Harbi’nin Son Safhası*, s. 130-144.

"Generallerin bir araya geldiği mekân, sahilde yan yana dizili küçük ahşap binalardan birisidir. Demir parmaklıklı pencerelerden giren güneş ışığı, küçük bir odayı aydınlatıyor. Odanın beyaz badanalı duvarları, ucuz Türk halılarıyla kaplanmış. Odadaki tek mobilya, aynalı bir büfe. Büfenin üzerinde akşam toplantılarında kullanılan bir gaz lambası duruyor. Bu yoksul odada basit bir ahşap masanın etrafında, savaş ve barışa karar verecek adamlar oturuyor. Haki üniforma içindeki iri yapılı General Harington, kollarını masanın üzerine dayamış şekilde yavaş ve etkileyici bir ses tonuyla konuşuyor. Yanında oturan General Heywood, Harington'ın söylediklerini Fransızcaya çeviriyor. İsmet Paşa da haki üniforma taşıyor. Minyon yapılı bir kişi. Bir parça duraksayarak ve zorlanarak Fransızca konuşuyor, ancak tercüman olmaksızın iletişim kurabiliyor. Yanında Kemalistlerin İstanbul Temsilcisi Hamit Bey oturuyor."

Gazete haberinde, muhabirin tasvirini Fransa ve İtalya delegeleri Charpy ve Mombelli'ye yer vermeyerek noktaladığına dikkat çekilmiştir.⁴⁴

Basında, Mustafa Kemal Paşa'nın Mudanya'ya davet edildiği ya da gittiği yönünde spekülâtif haberlere de yer verilmiştir. Örneğin, "*Kemal Mudanya'ya Davet Edildi*" başlığı altında yayınlanan 10 Ekim Londra çıkışlı haberde, Kemal Paşa'nın Mudanya'da sürdürülen müzakereleri hızlandırması ve ateşkes antlaşmasının 10 Ekim'de imzalanmasını mümkün kılması için Mudanya'ya davet edildiği ileri sürülmüştür.⁴⁵ Aynı gün "*Kemal'in Mudanya'ya seyahati*" başlığı altında yayınlanan Paris çıkışlı habere göre, ateşkes antlaşmasının hızla imzalanmasını talep eden *Petit Parisien*, 9 Ekim Pazartesi akşamı Mudanya'ya gelmiş olan Mustafa Kemal Paşa'nın müzakereler üzerinde olumlu etkide bulunmasını umut etmekteydi.⁴⁶

"*Mudanya'da Henüz Karar Alınmadı*" başlığı altındaki 10 Ekim Paris çıkışlı habere göre, 9 Ekim'de Mudanya'da uzlaşma kararı alınması umut edilmekteydi. Ancak ateşkes, o gün yeniden başlatılan müzakereler sonrasında da imzalanamamıştı. Taraflar arasındaki görüş ayrılıklarının hala tam olarak giderilememiş olmasının, İngiliz heyetinin Türk tarafının aldatma ihtimaline karşı takındığı ihtiyatlı tutumdan kaynaklandığı söylenmekteydi. İsmet Paşa bir Amerikan gazetesine yaptığı açıklamada, konferansın her ertelenişinin ateşkes imzalanmasını daha da zorlaştırdığını söylemişti.⁴⁷

Fransa Dışişleri Bakanlığı'yla sıkı temas içinde olan VZ Paris muhabiri tarafından aktarılan habere göre, Paris Mudanya'da sürdürülmekte olan müzakerelerin sonuçlanma aşamasına ulaştığını düşünmekteydi. Delegelerin 10 Ekim'de saat 17.00'de müzakere sonuç tutanağını imzalamak üzere toplanması beklenmekteydi. Türkiye temsilcisi İsmet Paşa'nın İtilaf Devletleri tarafından yapılan yeni önerilere esaslı şekilde itiraz etmek yerine, yalnızca bazı münferit ayrıntıların aydınlatılması için girişimde bulunması, *Quay d'Orsay*'da iyimser bir havanın hâkim olmasını sağlamıştı. Ayrıca, sunulan yeni öneriler ultimatoma niteliğinde değildi. Türk tarafı bazı düzenlemelere itiraz edecek olsa dahi, müzakereler uzlaşma sağlanıncaya kadar devam ettirilecekti.⁴⁸

Mudanya Askerî Sözleşmesi'nin imzalanmasına ilişkin haberlere Alman basınında 11 Ekim'den itibaren "*Mudanya Antlaşması İmzalandı*", "*Mudanya'da Sağlanan Uzlaşma*", "*Sözleşmenin 14 Maddesi*", "*Türklere Verilen Tavizler*", "*Mudanya Antlaşmasına Karşı Yunan Çekinceleri*", "*Yunanistan ve Mudanya Antlaşması*" gibi

⁴⁴ BT, 10.10.1922, Nr. 457.

⁴⁵ BBZ, 10.10.1922, Nr. 454.

⁴⁶ BT, 10.10.1922, Nr. 458.

⁴⁷ BT, 10.10.1922, Nr. 458.

⁴⁸ VZ, 11.10.1922, Nr. 481.

başlıklar altında yer verilmiştir. Haberlerde, sağlanan uzlaşma genel olarak Türk tarafına verilen tavizler olarak görülmüş, sözleşmede yer alan 14 madde hakkında bilgi sunulmuş ve Yunan Hükûmeti'nin antlaşmaya ilişkin beyhude itirazlarına dikkat çekilmiştir. Müteakip günlerde basında konuya ilişkin olarak çok sayıda yorum yayınlanmıştır. Ön plana çıkan bazı yorumlarda vurgulanan hususlar, kronolojik sıralamaya göre özetle aşağıda sunulmuştur.

W. Bbg. rumuzlu yoruma göre, konferansın temel anlaşmazlık konusu Doğu Trakya'nın boşaltılarak Türklere iade edilmesine ilişkin ayrıntıların belirlenmesinden ibaretti. Konu hakkında bu denli zorlu bir mücadele sürdürülmesine gerek yoktu. Konferansta kriz üstüne kriz yaşanmış ve taraflar antlaşma imzalanana kadar birbirine şüpheyle bakmıştı. Tüm dünya, sağlanan uzlaşmada Ankara'yı konferans masasına getiren Franklin-Bouillon'un mu, yoksa Londra'dan aldığı talimatları çekimser şekilde uygulayarak Çanakkale'de kaçınılmaz gibi görünen çatışmayı önleyen Harington'ın payının mı daha fazla olduğunu tartışmaktaydı. Sağlanan uzlaşma, savaş kelimesinin herkesin dilinde olduğu ve siyasi tansiyonun çok yükseldiği bir sırada tarafları bir araya getirerek dünyayı hayretler içinde bırakan Franklin-Bouillon'ın başarısıydı. Harington müttefik generallere önceden verilen talimatlara uygun olarak, Doğu Trakya meselesinin yakında düzenlenmesi öngörülen nihai barış konferansına havale edilmesini talep etmişti. Konferansın babası Franklin-Bouillon ise, çok etkili bir diplomatik hamle yapmış ve Fransız General Charpy'nin ortak talimatların dışına çıkarak Trakya'nın derhal iade edilmesi yönündeki Türk talebini kabul etmesini sağlamıştı. Harington beklenmedik bu gelişme karşısında yapabileceği tek işi yaparak, İstanbul'a dönmüş ve Londra'daki hükûmetine alarm verici bir telgraf göndermişti. Franklin-Bouillon'un tutumu haklı bir şekilde eleştirilmeliyse de, İngiliz Hükûmeti'nin Trakya sorununun Mudanya'da ele alınmasını en başından ve her koşul altında engellemeye çalışması da, doğru bir tutum değildi. Lord Curzon, İngiltere'nin şark politikasındaki hatalarını Paris'te mümkün olduğu ölçüde düzeltmek gibi nankör bir görevi ikinci kez üstlenmiş ve cebinde Franklin-Bouillon'un davranışını protesto eden bir mektupla birlikte, Poincaré'e doğru yola çıkmıştı.⁴⁹

"Şark'ta Ateşkes" başlığı altındaki Dr. E. St. imzalı yoruma göre, İtilaf generalleriyle Türk Ordusu arasında Mudanya'da düzenlenen, bir ara kesilen ve uzun süre başarısızlıkla sonuçlanma tehlikesiyle karşı karşıya kalan ateşkes antlaşması imzalanmıştı. İngiltere'yle milliyetçi Türkiye arasında yaşanan savaş tehlikesi, en azından o aşamada önlenmişti. Doğu Trakya meselesinde Ankara'nın istekleri neredeyse tamamen yerine getirilmiş ve bölgenin siyasi kaderi barış konferansı öncesinde büyük ölçüde belirlenmişti. Mustafa Kemal, büyük çoğunluğu İngilizlerden oluşan İtilaf birliklerinin kontrolü altında bulunan tarafsız bölgelere girmeme yükümlüğünü üstlenmişti. Bu suretle, barış konferansı süreci için katlanılabilir bir askerî denge sağlanmıştı.⁵⁰

Odysseus rumuzlu yoruma göre de, Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte savaş tehlikesi ortadan kalkmıştı. En önemli hedeflerine ulaşan muzaffer Türkler, Doğu Trakya'yı yakında geri alacaktı. Ancak boğazların statüsü ve Balkanlar'daki sınırlar gibi büyük sorunlar hala çözüm beklemekteydi.

⁴⁹ DAZ, 12.10.1922, Nr. 439/440.

⁵⁰ Die Voss Berlin Ausland-Ausgabe/Vossische Zeitung Wochen-Ausgabe (Voss), 14.10.1922, Nr. 41.

Yunanistan'ın Asya'dan geri çekildikten sonran sonra, Ege kıyılarındaki toprakları elinde tutması artık mümkün değildi. Düzenlenecek barış konferansında Yunan mağlubiyeti sonrasında ortaya çıkan bu gerçeğin kabul edilmemesi durumunda, Ege Denizi'yle bağlantısı kesilen Yugoslavya ve Bulgaristan'da yeni huzursuzluklar yaşanmasına davetiye çıkarılmış olurdu. Türkiye'nin önde gelen barış şartlarından biri, kapitülasyonların kaldırılmasıydı. Türkiye, Sovyet Rusya'nın dâhil edilmeyeceği bir boğazlar düzenlemesini kabul etmezdi. Başbakan Lloyd George başta olmak üzere, İngiltere'nin Mudanya sonrasındaki ahlaki kayıpları çok fazlaydı. Lloyd George'un istifa etmesi ve erken seçime gidilmesi talep edilmekteydi.⁵¹

Yorumlar faslını 23 Haziran 1919-15 Haziran 1920'de İtalya Başbakanı, İçişleri Bakanı ve Sömürgeler Bakanı olarak görev yaptığı sırada ülkesinin Anadolu'da savaşa dâhil olmasını engelleyen ve bu suretle üç İtilaf devleti arasındaki birlikteliğin bozulma sürecini başlatarak Millî Mücadele'nin gidişatına olumlu katkıda bulunan Francesco Saverio Nitti'nin, bugüne kadar gazete arşivlerinde unutulmuş olan "Türkiye ve Yunanistan" başlıklı makalesinde dile getirdiği hususları aydınlığa kavuşturarak noktalıyoruz.

Nitti'ye göre, İtilaf Devletlerinin Türkiye'yi parçalama planı yanlıştı. ABD Başkanı Wilson, İzmir'in İtalya yerine Yunanistan'a verilmesini sağlamıştı. İtalya bu nedenle Wilson'a ebediyen müteşekkir olacaktı. Bu yapılmıyorsa, İtalya Anadolu'da adil olmayan vahşi ve kanlı bir savaşın içine sürüklenecekti. İtalya'nın Anadolu'da askerî harekât başlatma planını, 1919 yazında başbakan olarak bizzat kendisi iptal etmişti. Türkiye, vergi gelirlerinin yüzde 45'inin toplandığı ve her türlü ekonomik faaliyetin merkezi olan İzmir'den asla feragat edemezdi. Şehirde Rumlar azınlıkta, Türkler çoğunlukta idi. İtalya İzmir'e girmiş olsaydı, hem Türkler hem de Yunanlara karşı Türk-Yunan savaşından daha korkunç bir savaş sürdürmek zorunda kalacaktı. İtalya imzaladığı Üçlü Antlaşma (*L'Accordo tripartito*)⁵² sonrasında, Küçük Asya'daki faaliyetlerini neredeyse tamamen ekonomik imtiyazlara sahip olma hedefiyle sınırlandırmış ve bunun sonucunda Yunanistan Türkiye'nin karşısında tek başına kalmıştı. Yunanistan'ın samimi bir dostu olarak, Venizelos başta olmak üzere Yunan devlet adamlarına Anadolu'da maceraya girmemeleri uyarısında bulunmuştu. Yunanistan'ı savaşa sürükleyen Venizelos ise, ilkel ve kabiliyetsiz bir millet olarak gördüğü Türklerin asla ciddi direniş sergilemeyeceklerini ve Orta Asya'ya geri gönderilmeleri gerektiğini söylemişti. Kendisi, Türklerin medeni olmadığı tezini kesinlikle reddetmekteydi. Türklerle işi olduğu dönemde, onların diğer şark milletlerinin çoğundan daha dürüst olduğunu idrak etmişti. Sığırtmacı ve asker kökenli bir millet olan Türkler, tüccar kökenli kurnaz milletlerin hileleri karşısında uzun süre sabırla beklemiş ve nihayetinde şiddet kullanarak karşılık vermişti. Savaş sonrasında kendilerine uygulanan acımasız muamele karşısında da, isyan etmekten başka çareleri kalmamıştı. Türklerin vahşet eylemlerini hiç kimse savunmamaktaydı. Ancak Türkleri vahşet eylemlerine başvurmakla itham edenler, zafer kazanan taraf olarak Türklerden daha vahşi eylemlere başvurmaktaydı. İtilaf Devletleri arasında

⁵¹ DAZ, 15.10.1922, Nr. 445/446.

⁵² 19-26 Nisan 1920'de San Remo'da düzenlenen konferansta İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'yle imzalayacağı barış antlaşmasının taslağı hazırlanırken İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Osmanlı topraklarını kendi aralarında nüfuz bölgelerine ayırmak için imzaladıkları antlaşma. Mevlüt Çelebi, **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002, s. 236-237.

şark meselesi konusunda yalnızca çıkar farklılıkları değil, zihniyet farklılıkları da vardı. Türkiye boğulmaya çalışılarak, parçalanmak istenerek ve İstanbul'da saçma bir yönetim iktidara getirilerek, Türk sorunu çözülmek istenmişti. Şimdi bu hataların intikamı alınmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa'nın zaferi yalnızca Asya için önem arz etmemektedir. Bu zafer Avrupa'daki durumda da değişiklik yapılmasını gerekli kılmaktaydı.⁵³

Karikatürler

Mudanya Konferansı süreci, 1848-1944 arasında düzenli olarak yayınlanan, Birinci Dünya Savaşı sırası ve sonrasında milliyetçi muhafazakâr çizgide yer alan siyasi mizah dergisi *Kladderadatsch* tarafından da büyük ilgiyle takip edilmiştir. Haftalık derginin 24 Eylül-29 Ekim 1922 arasında yayınlanan 38-43 numaralı altı sayısında, Mudanya süreciyle ilgili olarak ikisi kapak sayfasında olmak üzere 11 karikatür tespit edilmiştir. Bildirinin hacmini fazla zorlamamak için, bunlardan beşi seçilmiştir. Seçilen karikatürler adeta, Mudanya Konferansı sürecinin Almanya'da nasıl görüldüğünün görsel özeti niteliğindedir. İlk karikatür Werner Hahman (1883-1977), ikincisi Arthur Johnson (1874-1954), diğer üçü Hans Lindloff (1878-1960) tarafından çizilmiştir.

“Nasıl da isabet ediyor!” başlığı altındaki ilk karikatürde, Mustafa Kemal Paşa kılıcıyla, elinde zeytin dalı bulunan masum bir çocuk şeklinde sembolize edilen Sevr Antlaşması'nın boynunu kesmektedir. Sağ üst köşede Fransa Cumhuriyeti'ni sembolize eden cadı kılıklı Marianne mutlu bir yüz ifadesiyle, “Doğru yapıyorsun Mustafa! Sevr barışını parçala! Bu barış Versay kadar kutsal değildir!” demektedir. Karikatürde, Sevr'e karşı verdiği mücadelede Mustafa Kemal Paşa'yı destekleyen Fransa'nın, Almanya'yla imzalanan Versay Antlaşması üzerinde değişiklik yapılmasına şiddetle karşı çıkması eleştirilmektedir. Mudanya Konferansı sürecinde Almanya'da hâkim olan Mustafa Kemal imajı özetle şöyledir: Sevr Antlaşması'nı kılıcıyla parçalayarak

halkın boyunduruk altına alınmasını önleyen ulusal kahraman. Alman Devleti ise İtilaf karşısında pasif bir tutum sergileyerek Versay hükümlerini uzun vadede müzakereler aracılığıyla yumuşatma gayreti içinde olduğu için eleştirilmektedir.⁵⁴

⁵³ BT, 28.10.1922, Nr. 489.

⁵⁴ *Kladderadatsch*, Nr. 38 (23.09.1922).

pasifist gazeteci ve politikacı Hellmut von Gerlach'tır (1866-1935).⁵⁵

Mudanya Konferansı sona ermiş, Mustafa Kemal Paşa dokuz gün süren güç mücadelesinden sonra taleplerini İtilafa büyük ölçüde kabul ettirmiştir. Derginin

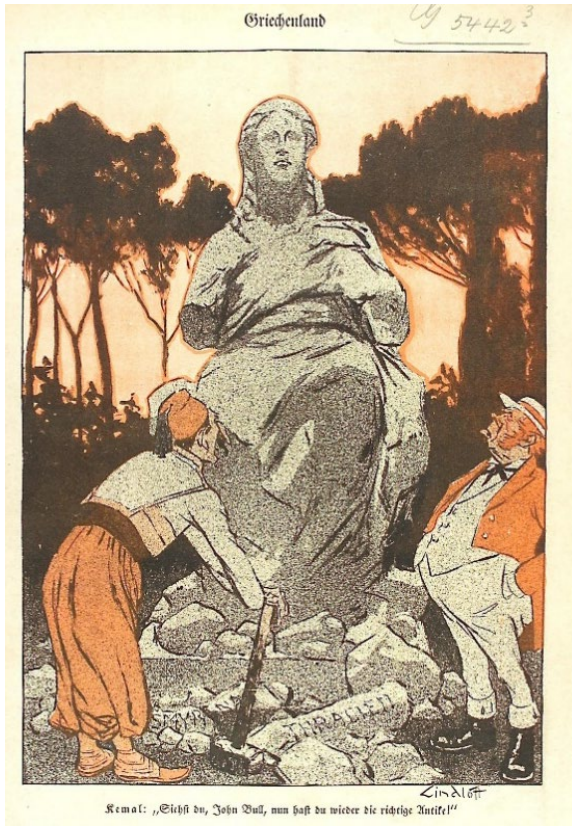
verilir: "Derhal! Hiç gecikmeksizin!" Paşa Dr. Wirth'e gülümseyerek, "Görüyorsunuz. Bu şekilde konuşulmalıdır" der.⁵⁶

⁵⁵ Kladderadatsch, Nr. 39 (30.09.1922).

⁵⁶ Kladderadatsch, Nr. 41 (15.10.1922)

Karikatürlerde, İngiltere'nin sıcak çatışma riski barındıran tarafsız bölge anlaşmazlığı bağlamında takındığı tutum da eleştirilmiştir. "Gaspçı" başlığı altındaki karikatürde, İngiltere'yi sembolize eden John Bull Türkün evini gasp edip girişe bayrağını astıktan sonra kapının önünde beklemeye başlamıştır. Buna son derece öfkelenen iri yapılı Türk, yumruklarını sıkarak karşısındakine "Bayım, bırakın da evime gireyim!" der. Bull bir elinde pipo, diğer eli cebinde olduğu halde lakayt bir tavırla "Görmüyor musun utanmaz adam, burası tarafsız bölge!" şeklinde karşılık vermektedir.⁵⁷

Kemal Paşa İzmir'i silah gücüyle geri aldıktan sonra, Mudanya Konferansı'nda müzakere masasında Trakya'nın boşaltılması talebini de kabul ettirmiştir. "Yunanistan" başlığı altındaki karikatürde, Kemal elindeki balyozla Yunanistan'ı sembolize eden heykelin iki kolunu kırmıştır. Yerdeki kolların üzerinde "İzmir" ve "Trakya" yazmaktadır. Kemal, yine elleri cebinde, mağrur, ancak bu kez şaşkın bir yüz ifadesiyle heykele bakmakta olan John Bull'a "Görüyor musun John Bull, şimdi yeniden gerçek bir antika esere sahip oldun!" şeklinde konuşarak, ona adeta Anadolu'da taşeronu Yunanistan'la birlikte girdiği maceranın bilançosunu göstermektedir.

Derginin aynı nüshasında, "Yaramaz Mustafa" başlığı altındaki r.s. rumuzlu mizahi şiirde, "adam gibi bir adam" olan Mustafa'nın Sevr porselenini parçaladığı,

İtilaf ve Milletler Cemiyeti'nin bu gelişmeyi şaşkınlık içinde izlediği, pasifist

⁵⁷ Kladderadatsch, Nr. 42 (22.10.1922)

Gerlach'ın Mustafa'nın tarafsız bölgeye dahi girmesini esefle karşıladığı, korku içindeki John Bull'un "*Bana çok fazla yaklaşma, buradan gitmene artık gerek kalmadı*" şeklinde konuştuğu, Mustafa'nın istediği her şeyi elde ettiği, hatta sınır tanımayan açıklamalarıyla İtilafı korkutmaya cesaret ettiği, bu durum karşısında hiç kimsenin gıkını çıkaramadığı ve ışığın doğudan yükselmekte (*ex oriente lux*) olduğu belirtilmektedir.⁵⁸

SONUÇ

Fransa, İngiltere ve İtalya temsilcilerinin 20-23 Eylül 1922'de Paris'te bir araya gelerek Mustafa Kemal Paşa'ya barış konferansı toplanması önerisinde bulunmayı kararlaştırmasıyla birlikte, Mudanya sürecine ilişkin gelişmelere Alman basınında yer verilmeye başlanmıştır. Bu gelişmeler oldukça sık şekilde, basının ana gündem maddesi olmuştur. Konu hakkında yayınlanan çok sayıda haber ve yorumda Mustafa Kemal Paşa'dan sitayişle söz edilerek, onun dönemin en büyük komutanlarından biri olmanın yanı sıra, maharetli bir diplomat olduğu ve diplomatik müzakereler sırasında kazandığı askerî zaferin meyvelerini mutlaka toplayacağı vurgulanmıştır. İsmet Paşa da, konferansın sahada son derece riskli gelişmelerin yaşandığı aşamasında, krizi başarılı şekilde yöneten bir diplomat ve müzakereci kimliğiyle basında ön plana çıkmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Avrupa'ya gönderilen Fethi Bey, TBMM İstanbul Temsilcisi Hamit Bey ve Paris Temsilcisi Ferit Bey Avrupa ve ABD basınına yaptıkları açıklamalar aracılığıyla, ateşkes ve barış şartlarını çok net şekilde dünyaya duyurmuştur. Temel talebin 1920'de belirlenen Misak-ı Millî olduğu, Doğu Trakya'nın Askerî Sözleşme'nin imzalanmasından sonra mümkün olan en kısa süre içinde TBMM Hükûmeti'ne iade edilmesinin elzem olduğu, bu konunun barış konferansına havale edilemeyeceği ve kapitülasyonların da kaldırılmak zorunda olduğu kararlı bir dille vurgulanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın, Türk birliklerinin İngiltere tarafından tek taraflı olarak ilan edilen sözde tarafsız bölgedeki faaliyetlerine ilişkin eleştirileri de basına yansımış ve olumlu şekilde yorumlanmıştır.

Haber ve yorumlarda Franklin-Bouillon'un, Mustafa Kemal Paşa'nın ateşkes müzakerelerinin başlatılmasına ikna edilmesi ve konferansın kriz döneminde Türk tarafının müzakere masasına geri dönmesinde oynadığı role yoğun şekilde dikkat çekilmiştir. Mudanya Konferansı'nın Mustafa Kemal Paşa-Franklin-Bouillon görüşmesinden sonra mümkün kılındığı gibi isabetli yorumların yanı sıra, Mudanya'da sağlanan uzlaşmanın, siyasi tansiyonun çok yükseldiği bir sırada tarafları bir araya getirerek dünyayı hayretler içinde bırakan Franklin-Bouillon'un zaferi olduğu gibi abartılı yorumlar da yapılmıştır. Sağlanan uzlaşma hiç kuşkusuz, sözde tarafsız bölgelerde uyguladığı gerilimi kontrollü şekilde tırmandırma politikası sonucunda, Trakya'nın statüsünün barış konferansında belirlenmesini kararlaştırmış olan İngiliz Hükûmeti'ne geri adım attıran Mustafa Kemal Paşa'nın başarısıdır. Paşa, iç siyasette istifa baskısı altında bulunan Lloyd George'u ya savaş riskini göze alma ya da Doğu Trakya'nın boşaltılması talebini kabul etme ikilemiyle karşı karşıya bırakmıştır.

Mudanya Askerî Sözleşmesi'nin imzalanmasından sonra yayınlanan haber ve yorumlarda, İtilaf Devletlerinin Türk tarafına tavizler vermek zorunda kaldığı,

⁵⁸ Kladderadatsch, Nr. 43 (29.10.1922).

Ankara'nın Doğu Trakya'ya ilişkin taleplerinin tamamen karşılandığı ve barış konferansı süreci için katlanılabilir bir askerî dengenin sağlandığı vurgulanmıştır.

Mudanya sürecindeki gelişmeler, Almanya'nın önde gelen popüler siyasi mizah dergisi *Kladderradatsch*'ta yayınlanan karikatürlere de yansımıştır. Karikatürlerde asker ve diplomat olarak Mustafa Kemal Paşa'ya duyulan hayranlık ön plana çıkmakta, Alman Hükûmeti'nin İtilaf Devletlerinin dikte ettiği Versay Antlaşması karşısında takındığı pasif tutum eleştirilmekte ve Paşa Almanya için örnek alınması gereken bir kahraman olarak gösterilmektedir.

Farklı siyasi çizgilerdeki gazeteler ve mizah dergisinin ortak paydasının, Millî Mücadele ile özdeşleştirilen Mustafa Kemal Paşa'ya duyulan hayranlık olduğu rahatlıkla söylenebilir.

KAYNAKÇA

Kaynaklar

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev*, II. Cilt, 1920-1927, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.

Literatür

ATASE (Yayınlayan), *Türk İstiklal Harbi, II nci Cilt 6 ncı Kısım 4 ncü Kitap, İstiklal Harbi'nin Son Safhası*, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1995.

Çelebi, Mevlüt *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

Kocatürk, Utkan, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007.

Sürelî Yayınlar

Berliner Börsen-Zeitung (BBZ).

Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung (BT).

Deutsche Allgemeine Zeitung (DAZ).

Die Voss Berlin Ausland-Ausgabe/Vossische Zeitung Wochen-Ausgabe (Voss).

Jeversches Wochenblatt (JW).

Karlsruher Zeitung. Badischer Staatsanzeiger (KT).

Kladderadatsch.

Nachrichten für Stadt und Land. Zeitschrift für oldenburgische Gemeinde und Landesinteressen (OZ).

Vossische Zeitung (VZ).

Vorwärts. Berliner Volksblatt. Zentralorgan der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (VW).

MUDANYA ATEŞKES ANLAŞMASI'NIN ALMAN BASININA YANSIMASI

Yüksel KAŞTAN*

ÖZET

Millî Mücadele'de Türk ordusu ile Yunan ordusu arasında 23 Ağustos 13 Eylül 1921 tarihleri arasında gerçekleşen Sakarya Meydan Muharebesi'nin Türk ordusu tarafından kazanılması sonrasında Yunan ordusu geri hatta çekilerek taarruzdan savunmaya geçmiştir. TBMM Hükûmeti'nin Yunan ordusunun Misak-ı Millî sınırları dışına çekilmesi ısrarı kabul edilmeyince bu amaç doğrultusunda Türk ordusu 26 Ağustos 1922 tarihinde Afyonkarahisar hattından taarruz başlatmıştır. Yunan ordusu direnememiş ve hızla savunma hattında çekilerek 30 Ağustos'ta Türk ordusuna karşı bir savunma savaşı gerçekleştirmiş ve yine başarılı olamamıştır. 1 Eylül tarihinden itibaren Yunan ordusu İzmir, Balıkesir ve Bursa istikametlerine doğru hızla geri çekilmeye başlamıştır.

Yunan ordusu 9 Eylül'de İzmir'den, 11 Eylül'de Bursa'dan ve 17 Eylül'de Bandırma'dan çekilmiştir. İzmir'in Türk ordusuna teslim edilmesi sonrasında Türk ordusu ile Yunan ordusu arasında İtilaf Devletleri'nin öncülüğünde bir ateşkes anlaşması arayışları başlamıştır. TBMM Hükûmeti'nin ateşkes için İstanbul ve Trakya'nın boşaltılması ön şartının İtilaf Devletleri tarafından kabul edilmesi ile Mudanya'da bir konferans düzenlenmesi kararlaştırılmıştır.

Bu çalışmanın amacı Türk Ordusu ile Yunan ordusu arasında bir ateşkes anlaşması yapılması için Mudanya adının geçmesi ile beraber Mudanya Konferansı hazırlık süreci ve konferansın ilk iki gününde (28 Eylül- 4 Ekim 1922) Alman gazetelerinde çıkan haberleri incelemektir. Çalışmada nitel araştırma içerisinde tarama ve doküman incelemesi metotları kullanılmış elde edilen metinler içerik analizi ile incelenmiştir. Çalışmada gazete nüshaları gün ve gün taranmış, ateşkes ile ilgili haberler sınıflandırılarak haberlerin içerikleri değerlendirilmiştir. Çalışmada Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndaki müttefiki olan Almanya'da, Türk ordusunun Yunan ordusuna karşı kazandığı Büyük Taarruz Zaferi ve TBMM'nin İtilaf Devletleri ile galip devlet olarak şartlarını kabul ettirerek bir ateşkes anlaşması yapmasının nasıl takip edildiği incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ordu, Ateşkes, Mudanya, Almanya, Basın.

REFLECTION OF THE MUDANYA ARMISTICE AGREEMENT ON THE GERMAN PRESS ABSTRACT

After the Turkish army won the Battle of Sakarya, which took place between the Turkish army and the Greek army between 23 August and 13 September 1921 during the National Struggle, the Greek army retreated to the back line and switched from offensive to defence. When the insistence of the Government of the Grand National Assembly of Türkiye to withdraw the Greek army outside the borders of the National Pact was not accepted, the Turkish army launched an offensive from the Afyonkarahisar line on 26 August 1922 for this purpose. The Greek army could not resist and quickly retreated to the defence line and fought a defensive war against the Turkish army on 30 August and was again unsuccessful. As of 1 September, the Greek army started to retreat rapidly towards İzmir, Balıkesir and Bursa.

The Greek army withdrew from İzmir on 9 September, Bursa on 11 September and Bandırma on 17 September. After the handover of İzmir to the Turkish army, the search for an armistice agreement between the Turkish army and the Greek army started under the leadership of the Entente States. It was decided to organise a conference in Mudanya with the acceptance of the prerequisite of the Government of the Turkish Grand National Assembly for the evacuation of Istanbul and Thrace by the Entente Powers.

The aim of this study is to examine the preparation process of the Mudanya Conference and the news in German newspapers in the first two days of the conference (28 September - 4 October 1922) with the name of Mudanya for a ceasefire agreement between the Turkish Army and the Greek Army. In the study, reviewing and document analysis methods were used in qualitative research, and the obtained texts were analyzed by content analysis. In the study, newspaper copies were reviewed day

* Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi.

by day, the news about the ceasefire was classified and the contents of the news were evaluated. In the study, how the Great Offensive Victory of the Turkish Army against the Greek Army were followed in Germany, the ally of the Ottoman Empire in World War I, and the Turkish Grand National Assembly's signing a ceasefire agreement with the Entente States as the victorious state were examined.

Key Words: Army, Ceasefire, Mudanya, Germany, Press.

GİRİŞ

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ordusu ile Yunan ordusu arasında 23 Ağustos 13 Eylül 1921 tarihlerinde gerçekleştirilen Sakarya Meydan Muharebesi'ni Türk ordusu zaferle kazanınca artık Sevr Barış Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi iyice zora girmiştir (Belen, 1972: 96). Bu tarihten sonra İtilaf Devletleri anlaşmasının biraz hafifletilerek Türk- Yunan savaşını bitirmeyi hedeflerken TBMM Hükûmeti Yunanlıların Anadolu'daki işgal ettiği yerlerden çekilmesi şartıyla öncelikle barışçıl yollardan çözüm aramıştır. TBMM Hükûmeti siyasi olarak bir çözüm bulunamayınca Fethi Bey 14 Ağustos'ta Ankara'ya "Millî gayenin sağlanması, ancak askerî faaliyetlerle kabil olabilecektir" görüşünü gizli bir şekilde bildirince Mustafa Kemal'in talimatıyla 14 Ağustos'ta kolordular taarruz için yürüyüşe başlar.¹ Türk kuvvetleri 26 Ağustos 1922 tarihinde Afyon hattından Yunan ordusuna taarruz harekâtına başlamıştır. 26 Ağustos ile 29 Ağustos arasında Yunan ordusu geri çekilmiş, 30 ve 31 Ağustos tarihlerinde Dumlupınar Meydan Muharebesi'nde mağlup olarak ordu üç koldan hızla geri çekilmeye başlamıştır. Yunan ordusu Türk ordusunun başarılı takip ve çevirme ve savaşı sonrasında Yunan ordusu 9 Eylül'de İzmir'den, daha sonra Bursa ve Balıkesir'den çekilmiştir. İşte bundan sonra artık İtilaf Devletleri'nin işgali altında yer alan tarafsız bölge ile Yunanlıların işgali altında bulunan Trakya'nın durumu önem kazanmıştır.²

İtilaf Devletleri buraya kadar ki savaşın bir Türk Yunan savaşı olduğunu, ancak Türk ordusunun tarafsız bölgeye girmesi halinde savaşın adının değişeceği tehdidinde bulunsada Mustafa Kemal Türk ordusunun Misak-ı Millî sınırlarına barış yoluyla veya savaş yoluyla ulaşmada kararlı olduğunu ifade etmiştir.

Esasen 30 Ağustos tarihinden itibaren İtilaf Devletleri Yunanistan ile TBMM Hükûmeti arasında hem doğu sorunun çözümü hem de savaşı bitirmek için önce bir ateşkes sonra ise bir barış arasında anlaşması zemini hazırlamak için çaba göstermişlerdir. Ancak TBMM Hükûmeti bu cabaya şartlarını belirterek ilgi göstermemiş ve çözümü ordu kuvvetinde aramıştır.³

Türk ordusunun hem hazırlığında hem de kuzeye doğru ilerlemesi özellikle İzmit ve Çanakkale muntikalarında İngiliz birliklerinin bulunduğu yerlere yönelmiştir. İngiltere tarafsız bölgeyi, Boğazları ve İstanbul'u kaybetmemek için büyük bir arayış ve caba içine girse de Fransa ve İtalya'dan beklediği ilgi ve yardımı alamaz. Rusya'nın da TBMM Hükûmeti yanında yer alması neticesinde zor durumda kalan İngiltere Hükûmeti Fransa'yı devreye çokmuş, Franklin Bouillon ile Mustafa Kemal arasındaki görüşmeler sonrasında 23 Eylül tarihindeki ilke kararları kararlaştırılmıştır. Buna göre 3 Ekim'de Mudanya'da bir ateşkes anlaşması konferansı düzenlenecektir.

¹ Atatürk, 1984, ss. 614-640.

² TBMM Zabıt Ceridesi, 1972, s. 262.

³ Tengirşek, 1968.

(Bu çalışmada M.A. sabah baskısı, A.A. akşam baskısını tanımlar.)

28 Eylül Tarihinde Alman Gazetelerindeki Haberler

Tablo 1’de görüldüğü gibi 28 Eylül tarihinde gazetelerde 88 ana ve alt haber başlığı yer almaktadır. Haber başlıkları analiz edildiğinde ilk sırada 25 haber ile Yunanistan’daki isyan hareketi gelmektedir. İkinci sırada 16 haberle İngiltere gelir. Üçüncü sırada 16 haberle Mudanya Konferansı gelir. Daha sonra 7 haberle Boğazların serbestliği, 6 haberle Rusya, 8 haberle Türk ordusunun tarafsız bölgeye ilerleyişi, 4 haberle Fransa, Balkanlarda Güney Slav ordusu ve Trakya için Yunanlıların savaşma kararı, 2 haberle ABD, Yugoslavya ve Çanak, 1 haberle Arnavutluk’ta isyan, İstanbul, Doğu krizi ve Bulgaristan gelmektedir.

Yunan ordusunun Anadolu’daki mutlak başarısızlığı sonrası Yunanistan iç siyasetinde büyük bir çalkantı başlayarak sorumlu aranmaya başlanmıştır. İngiltere’nin Yunanistan’a desteğini çekmesi ile beraber zor durumda kalan Yunanistan Trakya’yı da kaybetme sıkıntısına girmiştir. İşte bu sıkıntı içerisinde Selanik’te ordu içinde krala karşı bir isyan başlamış, isyan büyüyerek Atina’ya ulaşmıştır. Bu isyan sürecinde Kral Konstantin tahtından ayrılmıştır.

İngiltere’de Hükûmet Anadolu siyasetinde başarısız olmuş ve bunun sorumlusu hükûmet görülmüştür. Daha çok İngiltere’nin Yunanistan’ı savaşa sokması, Fransa ve İtalya ile olan müttefiklik, Rusya ile Boğazlar nedeniyle ortaya çıkan ihtilaflar, İngiltere’nin İstanbul’daki ağırlığı ve buraları kaybetmek istememesi yer alır.

Tablo 1: 28 Eylül Tarihinde Alman Gazetelerinde Haberler

Berliner Börsen Zeitung (M.A.)	Yunanistan’da kargaşa Trakya için savaş devam ediyor.	Filo ve orduda isyan hareketi Salanokî’de Yunan kara kuvvetleri ve deniz kuvvetleri isyan çıkardı	Amerika ve Müttefik Önerileri Ruslar rahatsız
Berlin Vossische Zeitung (M.A.)	Trakya’nın Savunması İngiltere’nin Rolü İstanbul’un kaderi	Yunanistan’da milliyetçi Heres isyanı Averof’un azli	Arnavutluk’ta isyan mı? Kemal kuzeye doğru ilerliyor
Berliner TUHZ (A.A.)	Doğu Krizinin Kötüleşmesi Çanak sorunun muallak durumu	Kemal Paşa tarafsız bölge sınırını tanımlıyor Çanakkale Boğazı’nın serbestliğininim Türkler tarafından korunması	Türk ordusunun ilerleyişi Türkler Boğazların yabancı kontrolüne karşı
Deutsche Allgemeine Zeitung (M.A.)	Yunan birlikleri isyan etti İngiltere’nin endişeleri Kemalist-Bolşevik İttifakı Ankara lideriyle bir söyleşi Daha fazla İngiliz takviyesi Amerika’nın ilgisi arttı	Bükreş’teki Yunan misyonunun istifası Güney Slav Ordusu savaşa hazır Lloyd George’un sözlerine güvenmeyin Mudanya’da ateşkes görüşmeleri Tarafsız bölgede yeni bir kırıma Boğazlar Sorunu	Karar Kremlin’de... Bulgar çeteleri Kemal’in dört şartı Ankara’da aşırı akımlar Londra’da Sovyet Rus Adımı
Berliner Börsen-Zeitung (A.A.)	Yunanistan’da ayaklanma Yunan Askeri İsyanı Türk ilerleyişi	Kral Konstantin’den bir mesaj Londra ve Paris’teki izlenim Çanakkale Boğazı’ndaki İngiliz Deniz Konsantrasyonu	Londra’da Kabine toplantısı Kemal’in Müttefiklere cevabı
Berliner Volks Zeitung (A.A.)	Yunanistan’daki olaylar Londra ve Paris’te memnuniyet İsyanın seyri	Mustafa Kemal’den hala cevap yok İngiltere’nin Çanakkale Boğazı’ndaki askeri gücü Güney Slavia’da seferberlik mi?	Londra’da güçlü karamsarlık Fransız Kabine Konseyi bugün Konstantin nasıl tahttan çekildi
Briefetal Bote Amtzbezirks Anzeiger Z.	Türkler yeniden tarafsız bölgede İngiltere’ye karşı artan heyecan	Büyük Yunanistan’ın çöküşü.	Yunanlılar Trakya’yı reddediyor
Berliner Tageblatt und	Yunanistan’da askeri isyan	Trakya’da Türklere karşı direniş planlandı	Kemal’in ileri saldırı planları

Handels Zeitung (M.A.)	Trieste'den, güney Slavia'nın savunma için mobilize etme kararı	Edirne ile birlikte Doğu Trakya'nın Türkiye'ye iade edilmesi kararı Güney Slav çıkarlarına çok zarar vermektedir	Kemal'in Boğazların serbestliğine yönelik talebi
	Londra'da gerginlik!	Yugoslavya'nın seferberliği?	
Berliner Volks Zeitung (M.A.)	Yunanistan'da devrim	Ordu ve donanmadaki isyanlar	Ankara'dan Konya'ya
	Attika'ya asker çıkarma	Atina'da milliyetçilik heyecanı mı?	Londra'da büyük beklentiler
	Veliht prens kralı ilan etti	Rusya'nın Doğu Konferansı'na katılımı?	Sözde İngilizce-Rusça iletişim
	Belgrad'daki belirsiz durum	Fransızların Kemal Paşa ile görüşmesi	Prens George'dan darbe yok mu?
Der Oberschleisiche Wanderer	Yunanistan'da devrim!	Düşman kardeşlerin Boğazlar için mücadelesi	
	Rusya, Doğu bloğu için	Hükûmet istifa etti	Kemal'in barış şartları
	Ordu ve filo isyanı	Yunanistan'da İşçi ve Asker Konseyleri	Kral Konstantin tahttan çekildi
	İngiltere hazır cevap	Kemalistlerin daha da ilerlemesi	Rusya'ya sorulmamalı

Türk ordusunun Yunan ordusunu Ege'de yenmesi sonrasında Türk ordusunun kuzeye doğru ilerlemesi neticesinde İtilaf Devletleri ile Mustafa Kemal arasında bir takım aracılar vasıtasıyla görüşmeler gerçekleşmiştir. İşte bu görüşmelerde ateşkes görüşmelerinin nerede yapılması, görüşmeye katılacak kişiler, görüşmede konuşulacak konular ele alınmıştır. Tüm bu görüşmelerde Mustafa Kemal'in ısrarla savaşı sonlandırmak için öncelikle Yunan ordusunun Trakya'yı şartsız boşaltması, Boğazlardan geçişin barış sonrasında serbest olacağı, İstanbul'un durumu söz konusu olmuş ve Mustafa Kemal isteklerinden geri adım atmamıştır. Bunu da Türk ordusunun tarafsız bölgeye ilerlemesi ve İngiliz kuvvetlerini zor durumda bırakmasıyla göstermiştir. Türk ordusunun özellikle İzmit ve Çanak bölgesinde İngiliz birliklerinin üzerine gitmesi önemlidir.

Rusya'nın öteden beri sıcak denizlere inme siyaseti çerçevesinde İngiltere'nin Boğazları bir an önce terk etmesi, Mili Mücadele sürecinde Ankara Hükûmeti ile olan yakınlığı ve yapılan anlaşma, Rusya'nın barış görüşmelerine katılma talebi, İtilaf Devletleri'nin bir an önce tafrasız bölgeyi tahliye etmesi gibi konular haberlerde yer alır.

Haberlerde Türk ordusunun Trakya'ya ilerleme durumu nedeniyle Balkanlarda bir huzursuzluk, kargaşa ve beklenti ortaya çıkmıştır. Bu beklentide Yugoslavya Güney Slavia ordusu ile Batı Trakya'da, Bulgaristan Yunanistan'dan boşalan yerlerle ilgili öne çıkar. Bulgaristan savaş sonrasındaki barış görüşmelerine de Boğazlar meselesi içinde dâhil olmaya çalışır. Arnavutluk'ta ise İngiltere'nin politikalarına karşı orada görev yapan komutanlar isyan ederler.

Haberlerde ABD'nin boğazların serbestliği konularıyla ilgilendiği, İngiltere'ye destek verdiği yer alır. Ayrıca Doğu Krizi, İstanbul'un durumu, Fransa'nın Mustafa Kemal'e olan yakınlığı, İngiltere ve Fransa arasında Trakya'nın ve tarafsız bölgenin tahliyesi konusundaki ihtilaflar yer alır.

28 Eylül tarihinde gazetelerde yer alan haberlerden örnekler:

Berliner Börsen Zeitung'un Londra kaynaklı haberde Atina'dan *Daily Telegraph* gazetesi, Yunanistan'ın Müttefiklerin Kemal Paşa'ya verdiği notaya dolaylı yanıtın muhtemelen Yunan ordusunun örgütlenmesini hızlandırmak olduğunu bildiriyor. Ne pahasına olursa olsun Trakya'yı tutmak istedikleri, Türkiye'nin Trakya'yı işgal etmesini engellemeye kararlı oldukları, 25 Ekim'de 1923 doğumlu 50.000 erkek silaha çağrılacak. 250.000 kişilik bir ordu kurabileceğini ilan ettikleri yer alır.

Londra kaynaklı "Amerika ve Müttefik Önerileri" başlıklı Washington'dan gelen bir rapora göre, Dışişleri Bakanı Hughes, Doğu'daki durumla ilgili bir soruşturmaya, Amerikan Hükûmeti'nin, üç müttefik gücün tekliflerinin Boğazlar ve

denizin özgürlüğünü etkin bir şekilde sağlamayı amaçladığı konusunda tatmin olduğu yanıtını vermiştir. ABD Hükûmeti, Türkiye, Yunanistan ve Müttefikler arasındaki nihai barış konferansına kadar Boğazların özgürlüğünü sağlamak için anlaşmalara varılacağından emin oldukları belirtilmektedir.

Rusya'nın *Ortadoğu* konulu planlanan konferansa katılımı konusunda, İngiliz çevrelerinin, Rusya'nın katılımı olmadan Boğazlar sorununun nihai çözümünün gerçekleşemeyeceği gerçeğine hiçbir şekilde kapalı olmadığını öğrenmiştir. Öte yandan Rusya, Sevr Antlaşması'nı imzalayan güçler arasında yer almaz. İngiliz tarafı, Rusya'nın planlanan konferansa kabulü sorununun Müttefiklerin birlikte çözmesi gereken bir mesele olduğu görüşündedir. Londra hiçbir şekilde Rusya'nın planlanan barış konferansına katılımını savunacak kadar ileri gitmeyeceğinden, diğer Müttefik çevreler tarafından yapılacak herhangi bir itiraz kabul edilecek ve içerik, Rusya'nın Birlik yoluyla yola çıkmasını sağlamak için bir boşluk bırakmakla sınırlı olacaktır. Milletlerin Boğazların kontrolünde hak ettiği payı elde etmesi gerekir.

Paris'te özellikle İngiltere'nin nasıl bir rol oynadığı sorusuyla ilgilenilir ve İngiltere'nin Konstantin'in tahttan çekilmesini, Şark sorununu İngilizlerin isteklerine göre çözmeyi kolaylaştırmak için zorladığı şüphesine sahip bir görüntü vardır. Bu nedenle Fransız siyasi çevreleri, Yunanistan'daki değişimin Fransa'nın Doğu'ya yönelik önceki politikasından hiçbir şekilde caymayacağını vurgularlar. Gunaris'in Atina gazetesi Kathimerini'de yayınladığı ifşaatlar Paris için sürpriz olmaz. Haberler, birkaç ay önce Yunan Hükûmeti'nin İngiltere'ye Türklere karşı savaşa devam edemeyeceğini ve bu nedenle birliklerini Küçük Asya'dan geri göndermeye karar verdiğini bildirdiğini doğrular. İngiliz Hükûmeti daha sonra Atina kabinesine aceleci önlemler almaması, Londra'dan gelecek haberlerin gelmesini beklemesi için telgraf çeker. Lord Curzon tarafından imzalanan ikinci bir gönderide, Londra Kabinesi daha sonra Yunanistan'ı savaşa devam etmeye çağırır.

Lloyd George bu öğleden sonra yeni bir Kabine Konseyi toplamak için Londra'ya döner. Muhabirin öğrendiği gibi, İngiltere Yunan hükûmetine Çanakkale sorununa barışçıl bir çözüm bulma ihtimalinin şüpheli olduğunu çünkü Yunan savaş gemilerinin hala Türk sularında olduğunu bildirmiştir. İngiltere ve Fransa, Yunan hükûmetinden özellikle Averoff savaş gemisini geri çağırmasını, ancak herhangi bir Yunan uyrukluyu koruyabilmek için İstanbul sularında iki torpido botunu şarj etmesini isterler. İngiliz Hükûmeti, Sovyet hükûmetinden, Çanakkale Sorunu üzerine yapılacak olan konferansa Sovyet Rusya, Gürcistan ve Ukrayna'nın katılımını talep eden bir nota almıştır. Nota, Rusya'nın Türklere duyduğu sempatiyi hiçbir şekilde gizlememekte ve bazı yerlerde bariz bir şekilde Müttefik yanlısı gibidir.

İzmir'den Corriere della Sera'nın bir raporuna göre, Türkler artık iniş ve çıkış yapan araçlara en sıkı pasaport kontrollerini kurmuştur. 70.000 kişilik Türk ordusunun büyük kısmı, üç kol halinde kuzeye doğru ilerlemektedir.

Ankara Hükûmeti'nin Roma'daki temsilcisi basın mensuplarına, Türkiye'nin kendisinin Boğazların tarafsızlığını, ancak aynı zamanda milliyetçiler Türkiye'yi İngiliz topu altında istemedikleri için İstanbul'un güvenliğini istediğini söyler. Milletler Cemiyeti, çok fazla İngiliz etkisi altında olduğu için yeterli bir garanti gibi

görünmez. Türkiye bu haliyle herhangi bir dış kontrolü ret eder. Ankara, Türkiye'nin bağımsızlığının diplomatik bir formül olmayacağına ısrar etmektedir.

Berliner Tageblatt und Handels Zeitung 28 Eylül akşam baskısında İngiliz Başkomutanı General Harington'ın Mustafa Kemal Paşa'dan tarafsız bir bölgenin varlığından haberdar olmadığına dair bir bildirim aldığını öğrendiği yer alır. Kemal Paşa daha sonra Türk ordusuna Çanak bölgesinden tekrar ayrılmasını emretmek isteyip istemediği sorusundan kaçınmıştır. Daha sonra İngiltere'nin oradaki yolları tahrip ettiğinden ve evleri yaktığından şikâyet ettiğine değinilir.

Corriere della Sera'nın İzmir muhabiri, yeryüzünde hiçbir gücün Türk milletinin zafer çizgisini durduramayacağını söyleyen Kemal Paşa ile bir röportaj planlar. Ne Sevr Antlaşması ne de bu savaş Türklerin suçu değildir, çünkü Türk milletinin yaşamının en temel düşüncesi savaşı imkânsız hale getirecektir. İstanbul'da kimsenin Kemal'in işgalinden korkmasına gerek yoktur. Boğazlar söz konusu olduğunda, özgürlükleri her halükarda Türkler tarafından bu ilgili güçten daha güvenli bir şekilde garanti altına alınacaktır denmektedir.

Karl v. Wiegand'ın "*Türkler Boğazların Yabancı Kontrolüne Karşı*" başlıklı haberi yer alır. Amerikan Hearst basınının Berlin'deki baş muhabiri Karl von Wiegand, gazeteleri için özel haber yapmak üzere Türkiye'ye gider. Kemal Paşa'nın temsilcisi Hamid Bey ile görüşmesini bildiren, 26 Eylül'de İzmir'de yayınlanan en son telgrafına göre:

Hamid Bey, Türkiye, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın da kabul edilmediği hiçbir barış konferansına katılmayacağını ilan etmiştir. Bu güçlerin Çanakkale sorununa en az Romanya, Yugoslavya ve Japonya kadar ilgileri vardır. Türkiye kendi evinde efendi olmak istiyor ve ister Milletler Cemiyeti ne de başka bir otorite tarafından Trakya'da veya Boğazlar üzerinde uygulansın herhangi bir yabancı kontrolüne boyun eğmek niyetinde değildir. Karl von Wiegand'ın Ankara hükûmetinin böyle bir açıklamanın İngiltere ile silahlı bir çatışmaya yol açacağından korkup korkmadığı sorusuna Hamid Bey, omuz silkerek yanıt verdiğini belirtir: "Bağımsızlığımız için savaşırken böyle bir risk almalıyız." Wiegand daha sonra İstanbul'daki ilk izlenimlerini şöyle aktarır: "Doruk, şöyle dursun, bitmiş gibi görünüyor. İstanbul sakin. İzmir'den yayılan birçok sansasyonel söylenti, Amerikan büyükelçiliğinde abartı olarak nitelendiriliyor. Türklerin kayıplarının en fazla iki bin kişi olduğu tahmin ediliyor. Burada Türk vahşeti haberleri büyük bir kuşkuyla karşılanıyor. Propaganda makinesi her yerde tam faaliyettedir. Moskova, Londra, Paris, Roma, İstanbul ve Ankara'ya yayılan bu entrikalar yumağında biri diğerini geçmeye çalışıyor. Daha Balkanlar üzerinden yola çıkarken, Sofya'daki Rusları hararetli bir şekilde iş başında buldum."

Associated Press, İstanbul'dan 26 Eylül'de Çanakkale Boğazı'ndaki İngiliz filosunun 6 dretnot, 7 muharebe kruvazörü, 20 muhrip botu, birkaç denizaltı ve uçakları taşımak için birkaç gemiye sahip olduğunu, İstanbul ve Çanak'taki İngiliz kara kuvvetleri 30.000 kişi olduğunu bildirir. Kral Konstantin'in tahttan çekilmesinden hemen sonra Lloyd George Londra'ya döner. Saat 19.00'da, özellikle Kemal'in tarafsız bölgeyi tanımayı ve dolayısıyla burayı boşaltmayı reddetmesini ele alan bir bakanlar kurulu toplanır. Ayrıca, Kemalist hükûmetten Küçük Asya'daki Yunan mültecilerin tahliyesi için başlangıçta 30 Eylül olarak belirlenen sürenin

uzatılmasını istemeye karar verilir. Yunan sorunu da tartışılır. Ancak herhangi bir karar verilmez. Son olarak, Sovyet hükûmetinin Doğu sorununa ilişkin notu tartışılır.

Doğu sorununa ilişkin nihai karar, Yugoslavya'nın da yer alacağı toplanacak konferansta verilecektir. Ancak, Trakya'nın Yunanistan için bir şeyler kurtarabileceği konusunda çok az denetim vardır. Özellikle Edirne'nin Türklere kaptırılması muhtemeldir. Bulgaristan, Edirne'nin Trakya'nın bir bölümüyle özerkliğini talep etti, bu sayede ortak bir Bulgar-Türk sınırının oluşturulmasından kaçınılmalıdır.

Beyrut'taki *Daily News* muhabiri, oradaki çevrelerde, Fransa'nın yakın gelecekte Suriye'nin çoğunu Kemalistlere bırakacağına ve yalnızca daha büyük Lübnan devletini elinde tutacağına inandığını bildirmiştir. Fransız kaynakları Büyük Suriye'yi kontrol etmek için yeterli değildir. Özellikle kuzey ilçelerinde durum zaten son derece ciddidir. Kemalistlerin Musul petrol sahalarını ve Kuzey Suriye demiryolunun kontrolünü Fransa'ya teslim etmeye hazır oldukları söylenir. Washington'dan gelen bir rapora göre, Amiral Bristol'un talebi üzerine 12 Amerikan muhribine Amerikan çıkarlarını korumak için İstanbul'a gitme emri verilmiştir.

Deutsche Allgemeine Zeitung'ta "Güney Slav Ordusu Savaşa Hazır" başlıklı haberde Güney Slav Bakanlar Kurulu dün Doğu sorununu ayrıntılı olarak ele aldığı yer alır. Savaş Bakanı, Güney Slav Ordusu'nun savaşa hazır olduğunu söyler. "Mudanya'da Ateşkes Görüşmeleri" başlıklı haberde müttefik komiserlerin dün bir toplantıda Kemal'den müttefik davetini kabul etmesi halinde Mudanya'ya ateşkes müzakerecileri göndermesini istemeye karar verdikleri yer alır.

29 Eylül Tarihinde Alman Gazetelerindeki Haberler

Tablo 2'de görüldüğü gibi 29 Eylül tarihinde gazetelerde 90 ana ve alt haber başlığı yer almaktadır. Haber başlıkları analiz edildiğinde ilk sırada 20 haber ile Ankara Hükûmeti ve Mustafa Kemal gelmektedir. İkinci sırada 16 haberle İngiltere gelir. Üçüncü sırada 14 haberle Yunanistan'daki isyan gelir. Daha sonra 9 haberle Türk ordusunun ilerleyişi, 6'şar haberle Doğu krizi, İstanbul ve Yugoslavya, 4'er haberle Sultan'ın feragati, Çanak ve Rusya, 3'er haberle Yunanistan ve Güney Slav'a, 2'şer haberle ABD, tarafsız bölge, Trakya ve Fransa, 1'er haberle Boğazlar ve Fransa gelmektedir.

Haberlerde en fazla Ankara Hükûmeti ve Mustafa Kemal öne çıkmaktadır. Mustafa Kemal'in bir ateşkes için cevap vermemesi, Türk ordusunun ilerlemesi, tarafsız bölgede meydana gelen çatışmalar özellikle İngiltere'yi sonra İtilaf Devletleri'ni endişelendirmektedir. Tarafsız bölgedeki gayrimüslim halk için Papa'nın Mustafa Kemal'e mektubu ve ricası yer alır. Buna göre daha çok Mustafa Kemal'den ateşkes için şartların kabul edilerek bir adım atılması beklenmektedir.

İngiltere içeride bir seçime gidileceğinden hükûmetin Anadolu siyasetinde başarısızlığı, bu bedelin İngiltere'de halka yansması ve zor durumda olan halkın bunu seçimlere yansıtmasından korkulmaktadır. Bu nedenle bir an önce Doğu krizinin çözülmesi gerekmektedir. Bunun için Mustafa Kemal'den haber beklenmekte haberin gelmemesi nedeniyle büyük bir endişe duyulmakta, hatta sıkıntılı saatler geçmektedir. İngiltere bir taraftan anlaşma zemini ararken diğer taraftan İstanbul'a asker ve malzeme sevkiyatına devam etmektedir. Böylece tarafsız bölge, Çanak ve boğazların serbestliği korunmaya çalışılacaktır.

Yunanistan'da iç karışıklık devam etmekte, isyan başarılı olmuş, Kral Konstantin kaçmıştır. Onun yerine yeni kral belirlenmiş, hükûmet kurulmaya

çalışılmaktadır. Yunanistan da Trakya'yı kolay terk etmek istememektedir. Bu nedenle Trakya'ya kuvvet getirmekte, Fransa ve İngiltere'den de destek aramaktadır.

ABD boğazların serbestliği ve tarafsız bölgenin korunması amacıyla İstanbul'a gemi göndererek boğazların serbestliğine müdahalede bulunmaya çalışmaktadır. İtilaf Devletleri'nin özelde de İngiltere'nin kontrolünde olan tarafsız alanın korunması, Türk askerinin buraya girmemesi için mücadele edilmektedir. Burada Çanak bölgesi, boğazların serbestliği ve İstanbul'un durumunun ne olacağı konusu önemlidir.

Tablo 2: 29 Eylül Tarihinde Alman Gazetelerinde Haberler

Berliner Börsen-Zeitung (M.A.)	İsyancıların zaferi	Kral Konstantin yakalandı	Güney Slavia savaşa hazır mı?
	Tüm tarafsız bölgenin tahliyesini talep ediyor	İngiliz kabinesinin kemal'in cevabına tepkisi	İngiliz Güney Slav konvansiyonu?
	Fransa'nın tavrı değişmedi	Kemal'in cevabı tatmin edici değil	Doğu'daki durumun ağırlaşması
	Küçük ördek için sonuçlar	İngiliz-Türk çatışması öncesi	Paris'te Venizelos toplantıları
	Doğu itilafı?		
BVZ (A.A.)	Sultanın tahttan feragati	Kemal-Harington'un not değişimi	Atina'da askeri diktatörlük
Berliner Tageblatt und Handels Zeitung (A.A.)	Türk birlikleri İngiliz hatlarında	Çanakkale'ye takviye sevkıyatı devam ediyor	Kemal, İngiliz birliklerinin geri çekilmesini teşvik eder
	Kemal'e son bir çağrı	Sultanın tahttan indirilmesi?	George II'nin tahtı
Deutsche Allgemeine Zeitung (M.A.)	İngilizlerin karşı saldırısı	Yeni Doğu Savaşı'nın arifesinde	Askeri durum
	Amerikan torpido avcıları İstanbul'a	Selanik isyanının kalbi	Kemal tarafsız bir bölgenin farkında değildir
	İstanbul'daki durum	Ankara'dan cevap yok	Önemli saatler
	İstanbul'da kötüleşen durum	Yugoslavya'ya da bir Sovyet notası	Papa Kemal Paşa'ya
	Müzakere etmeye hazır değil	Ama önce Ulusal Meclise danışın	Türklerin ilerleyişi
Berliner Börsen-Zeitung (A.A.)	Doğu Krizinin yoğunlaşması	Çanak ve İstanbul'un tahliyesi mi?	Önce Trakya, sonra barış!
	Londra'da ciddi endişeler	Boğazların yakında kapatılması	Kemal'in tarafsız bölgesi yoktur
	Sultanın tahttan indirilmesi?	İstanbul'da yeni İngiliz takviyesi	Belgrad'ın tutumu
	Atina'da askeri diktatörlük	Franklin Bouillon, Kemal'de	Londra ve Moskova
Berliner Volks Zeitung (A.A.)	İstanbul'daki tehlike!	Haftaya kadar Kemal'den cevap yok	Sultanın tahttan indirilmesi?
	Londra'da ciddi korkular	Ankara Parlamentosu'nun talepleri	Konstantin'in kabulü onaylandı
	Güney Slavlar yardım istiyor	Atina'da diktatörlük	Türklerin ilerleyişi
	Türk propagandası	Rusya'nın savaş için silahları	
Berlin Vossische Zeitung (M.A.)	Fransa'nın Yunan Siyaseti	İstanbul Kemal'den önce boşaltılacaktır	İngiliz Bakanlar Kurulu Kararı
	Rus-Türk Antlaşması	Kral Konstantin yakalandı mı?	Emperyalizme karşı dayanışma
Berliner Tageblatt und Handels Zeitung (M.A.)	Doğu Çatışmasının Yükselişi	Kemal prensipte müzakereye hazır	Londra'da artan karamsarlık
	İngiltere Çanak bölgesini tahliye edecek mi?	Türklerin Çanak'a karşı ilerleyişi sadece sahte bir manevra mı?	Atina, yabancı birlikler tarafından işgal edildi
	Kral yakalandı mı?	Ankara'da kötü izlenim	
Berliner Volks Zeitung (M.A.)	Yeni Balkan savaşı mı?	Yugoslavya'nın seferberliği	Türklerin ilerleyişi
	Bir Türk Edirnesine karşı	Konstantin yakalandı mı?	Yaklaşan Balkan savaşı
	Atış alanı serbest bırakıldı	Washington'dan yola çıkan bir kurye	Yugoslavya savaşa hazır
	Yunanistan'ın askeri isyanı		
Der Oberschleisische Wanaderer	Yunan Devrimi	Papa Kemal Paşa'ya	Doğu'da yeni tehlikeler
	Yunan esirler	Mustafa Kemal'le Karşılaşmalar	Çanak-Kale'den Önce

Fransa özellikle Franklin Bouillon ile Mustafa Kemal ile bir bağlantı hatta kararda uzlaşma çalışmamsıda bulunurken diğer taraftan İngiltere ile Boğazalar,

tarafsız bölge ve İstanbul konusunda beraber hareket etmektedir. Yunanlıların Trakya'yı tahliye etmesini ve buranın Ankara Hükûmeti'ne verilmesini desteklemektedir.

Türk ordusu önce Mudanya'da konferansta daha güçlü olabilmek amacıyla ilerlemesini tarafsız bölgeye doğru sürdürmekte, bazen çatışmalar girilmekte bezen de sınırdaki bekleyerek büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Ordunun ilerlemesi İtilaf Devletleri ve özellikle İngiltere'de büyük endişe oluşturmaktadır.

Yugoslavya, Güney Slavia ve Bulgaristan'daki durum, tutum ve gelişmeler özellikle Yugoslavya ordusundaki eğer bir ateşkes ve barış uzlaşması olmazsa yakında bir Balkan savaşının kaçınılmaz olduğu yönündedir. Burada Rusya Yugoslavya üzerinde bir baskı oluşturarak karışmaması gerektiği hatırlatılmaktadır.

Mudanya konferansı öncesinde Osmanlı Devleti Sultanı tahtından Abdülmecid lehine feragat etmeye hazır olduğuna yönelik haberler de yer almaktadır.

29 Eylül tarihinde gazetelerde yer alan haberlerden örnekler:

Berlin Vossische Zeitung, akşam baskısında "Sultan da Tahttan Feragat Ediyor" başlıklı haberde Padişahın Veliâht Prens Abdülmecid lehine tahttan çekildiğini bildirmiştir. Franklin Bouillon dün akşam İzmir'e gelmiş ve hemen Mustafa Kemal ile görüşmüştür. İstanbul'daki milliyetçi temsilci, Mustafa Kemal'in müttefik notasını bizzat ulusal meclise sunmak için Ankara'ya gittiğini bildiriyor. Bu şartlar altında, bu notaya gelecek haftadan önce bir yanıt verilmesi pek olası değildir.

*Havas'*ın İzmir'den aktardığı habere göre, önde gelen Kemalist çevrelerin niyetlerinin resmî Türk çevrelerinde şöyle açıklanır: Trakya'ya geçiş, Boğazların tarafsızlığına aykırı bir hareket anlamına gelmez, çünkü Boğazların özgürlüğü, onların tüm dünya için özgürlüğü anlamına gelir. Yunan donanması ve askerî nakliyesi birkaç kez Boğazlardan geçer. Asya kıyıları ile Karadeniz'in sınır devletleri arasında çok sayıda ulaşım seferleri yapmış olacaktırlar. Bu nedenle, Türklerin Boğazların diğer tarafına ulaşma girişimlerinin, bu bölgelerin tarafsızlığına değer veren Müttefiklerden ciddi bir direnişle karşılaşmaması umulmaktadır.

30 Eylül Tarihinde Alman Gazetelerindeki Haberler

Tablo 3'te görüldüğü gibi 30 Eylül tarihinde gazetelerde 111 ana ve alt haber başlığı yer almaktadır. Haber başlıkları analiz edildiğinde ilk sırada 28 haber ile İngiltere gelir. İkinci sırada 23 haberle Yunanistan, üçüncü sırada 15 haberle Mustafa Kemal gelir. Daha sonra 13 haberle Çanak, 12 haberle Türk ordusunun ilerleyişi, 9 haberle Trakya, 6 haberle tarafız bölge, 4'er haberle İstanbul ve Sultanın tahttan feragati, 3'er haberle Yugoslavya, Mudanya, Rusya, 2'şer haberle Fransa, Doğu sorunu ve Boğazlar, 1'er haberle İtalya, Bulgaristan ve Balkan savaşı gelir.

İngiltere yine haberlerde önde yer alır. Bunun nedeni Kemal'den beklenen cevabın gelmemesi, Mudanya Konferansı'nın yaklaşmasıdır. Bu nedenle Kemal'e bir nota gönderilir. Türk ordusunun özellikle Çanak'ta İngiliz birliklerinin olduğu tarafsız bölgeye girmesi ve çatışmaların olması, Fransa ve İtalya'nın tarafız kalarak destek vermemesi İngiltere ve hükûmetini zor durumda bırakır. İngiltere'de bu durum bıçak sırtında bir durum olarak nitelendirilir. İngiltere'de işçilerin protestoları, Rusya'nın giderek ağırlığını hissettirmesi, Müslüman ülkelerden ve Hindistan'dan Kemal'e yardımların gelmesi İngiltere'de huzursuzluk oluşturur. İngiltere adeta Anadolu siyasetinde yalnızdır.

Yunanistan'da siyasi çalkantı durulmamıştır. Milliyetçiler isyanı başarmış, kral düşmüş, yerine yeni kral belirlenmiş ve Venizelos ile irtibat kurulmaya çalışılmaktadır. Milliyetçiler kolayca Trakya'yı tahliye etme taraftarı değildir. Bu nedenle bölgeye asker ve mühimmat sevk edilmektedir. Yunanistan Paris ve Londra'da Trakya için arayış içinde olmuş ama bir sonuç alamamıştır.

Mustafa Kemal'in bekleyişi, ağır ve temkinli davranması özellikle Fransa ile yakın ilişkisi yer alır. Fransız General Franklin Bouillon ile Mustafa Kemal'in önce ateşkes sonra barış şartları için görüşmesi ve uzlaşması önemlidir. Türk ordusunun tarafız bölgeye girmesi, savaşması, Trakya'da düzensiz kuvvetlerin mücadeleye başlaması, Türk ordusunun bir tehdit oluşturması İtilaf Devletleri'nin uzlaşmaya itmektedir. Çanak bölgesi İngilizler tarafından korunduğu için Boğazların serbestliği için oldukça önemlidir. Mustafa Kemal ısrarla buradan birliklerle ilerlemeye ve çatışmaya devam etmektedir. Trakya'da sivil kuvvetler oluşturulmuş ve burada Yunanlılara karşı bir mücadele başlatılmıştır. Trakya Mudanya konferansı öncesi mutlaka boşaltılmalıdır.

Türk ordusunun tarafsız bölgeye girmek için İzmit'te beklemesi Rusya'nın hem boğazların serbestliği hem de emperyalist ülkelere karşı olan tutumu nedeniyle Ankara Hükûmeti'ne desteği yer alır. Fransa ateşkes için uğraşması yanında İngiltere ve Yunanistan için tarafsızdır. İtalya ile Rusya arasında bir yakınlaşma olması, Bulgaristan'ın boğazlar konusuna müdahil olmaya çalışması, Yugoslavya'nın boş bir el beklentisi görülür. Doğu sorunu bir ateşkes ve barış anlaşmasına kadar devam etmektedir.

Tablo 3: 30 Eylül Tarihinde Alman Gazetelerinde Haberler

Berliner Börsen-Zeitung (A.A.)	Kemal'e İngiliz ultimatomu	Tarafsız bölgenin derhal boşaltılması talep edildi	Tarafsız bölge
	İngiliz filosu İstanbul'da	Schanzer'deki Rus Sovyet temsilcisi	Bıçak sırtında.
	Fransa'ya İngiliz notası	Venizelos Atina'ya çağrıldı	Belgrad serbest bir el saklıyor
	Kemal'in kaçamak cevabı	Şehrin korkuları	Öngörüşme önümüzdeki hafta
	Franklin Bouillon, Kemal'de		
Berlin Vossische Zeitung (A.A.)	Ankara'dan geçici yanıt	İstanbul ve tüm Trakya'yı talep etti	İngiltere'nin savaş hazırlığı
	Tarafsız bölgede 3500 Türk	Litvinov, Rusya ve Türkiye üzerine	Bulgaristan temas halinde
	Trakya'da çatışmalar		
Berliner Tageblatt und Handels Zeitung (A.A.)	İngiltere tarafsız bölgenin tahliyesini talep ediyor	Ankara Hükûmeti Mudanya'da bir ön konferans için ön koşul: Batı Trakya ve İstanbul'un tahliyesi	Yunan devrimcileri Trakya'nın terk edilmesine karşı
	Trakya'da Kemalîst çetelerin oluşumu	Eski başbakanın Londra, Paris ve Roma'daki müzakereleri	Atina'dan Venizelos'a yardım çağrısı
	Pashich'in Belgrad'a dönüşü	Fransa'nın pasif tutumu	İngiliz kabinesinin kapanışı
	Türkler İzmit önlerinde	Yugoslavya seferberliği yok	
Berliner Volks Zeitung (A.A.)	Kemal ne cevap verecek	Ankara yanıtının beklenen içeriği	Yine de artan çatışma riski?
	Şiddetli çatışma riski?	Konferans öncesi haftanın başında mı?	Atina'da kabinenin oluşumu
	Mustafa Kemal'e Hindistan yardımı	Dominyonlar konferansa katılmak istiyor	Bağımsız İşçi Partisi'nden protesto. (Londra)
Briefetal Bote Amtzbezirks Anzeiger und Zeitung	İngiliz Tahliye Emri	Devrimciler ne istiyor	Askerî harekât yok
	Doğu'da yeniden savaşın arifesi	Kemalistlerin kuzeyde ilerlemesi hızlandı	Yunan birliklerinin isyanı
	Yunanistan'da devrim	Kral Konstantin yakalandı	Londra'da ciddi korkular
Die Voss Berlin (Ausland Baskısı)	Doğu sorusu ölmüyor	Boğazlara ne oluyor?	Rusya'nın doğu hedefi
Der Oberschleische Wanaderer	Fransa'ya karşı üçlü ittifak	Doğu krizinin yükselişi	Tarafsız bölgenin işgali
	Yunanistan'daki olaylar		

Berliner Börsen-Zeitung (M.A.)	İngiltere'nin zorlukları	Devrimci Komite'den bir açıklama	Sultanın tahttan indirilmesi
	Esasen Kemal ne istiyor?	Yeni büyük bir Balkan savaşı mı?	Londra'da Kabine toplantısı
	Türkler yine ilerliyor	Türkler Çanakkale Boğazı'nın güney kıyısını işgal etti	İngiliz Hükûmetine sert eleştirisi
Berlin Vossische Zeitung (M.A.)	Londra'da kriz havası	Yunanistan'da İngiltere'nin oyunu	Kabine Permanenz'de
	Kriz hakkında tartışma	Zayıflamış Yunan cephesi	Venielos'a davet
	Atina'daki olaylar		
Berliner Tageblatt und Handels Zeitung (M.A.)	Doğuya giden yol	Ağır İngiliz topçu kuvveti Gelibolu'da	Franklin Bouillon'un faaliyetleri
	İngiliz hatlarına karşı ilerleme	İngiliz kabinesinin yeni toplantısı	Kesinlikle Çanak'ı savunun
	İngiliz mevzilerine karşı barışçıl ilerleme	Çanakkale Boğazı'nın güney kıyısının işgali	Türklerin tarafsız bölgeye ilerlemesi
	Bakanlar Kurulu İzmir'de		
Berliner Volks Zeitung (M.A.)	Yetkili olmayanların huzurunda yemin	Çanakkale'nin güney yakasındaki Türkler mi?	Çanak mutlaka tutulmalı
	Eski bakanlara tutuklama	Kral George II'nin Anayasal Yemini	Çarpışma yine de önlenebilir mi?
	Harington'a bir emir	Atina hareketinde radikalleşme mi?	Sultanın tahttan indirilmesi
Deutsche Allgemeine Zeitung (M.A.)	İngiliz birlikleri Çanak bölgesinde kuşatıldı	İngiliz kabinesinin devam eden toplantısı	Küçük Asya ve Trakya'da Yunan vahşeti
	Venezelos için miting	Trakya'da Türklerin takip ilerlemesi	Çanak'ın tahliyesi konuşuluyor
	Atina'da taht değişikliği	Yunan birliklerinin demoralizasyonu	Bir ayaklanma endişesi
	İstanbul'da da taht değişikliği	Yeni Sultan Abdülmecid	Bıçak sırtında
	Fransız- Rus ilişkileri	Üç noktada yakın savaş tehlikesi	Kan dökmek yok
	İstanbul barut fıçısı	Türklerle yönelik asılsız suçlama	Trakya ve Doğu'da barış
	Trakya ön planda	Çanakkale'deki askerî durum	

30 Eylül tarihinde gazetelerde yer alan haberlerden örnekler:

Berliner Tageblatt, akşam baskısında İzmir'den *Chicago Tribune*'ün haberine göre Mustafa Kemal, uzun müzakerelerin ardından dünden önceki gün, müttefiklerle önümüzdeki hafta başında yapılacak bir ön konferansta bir araya gelerek ateşkes şartlarını görüşmek ve karara bağlamak için karar vermiştir. Venedik'te veya İtalya'da başka bir yerde başka bir konferans. Gazeteye göre, şu bildiri yayınlanmıştır: "Ankara Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, Müttefik notasında ifade edilen isteği aşağıdaki koşullarda memnuniyetle kabul eder: İstanbul ve Batı Trakya derhal millî hükûmete devredilecektir. Hükûmet, gelecekteki konferanslara hazırlanmak için Mudanya'da Müttefiklerle bir toplantı yapmaya hazır. Bu kararlar bugün TBMM'nin onayına tabi olarak kabul edildi."

Londra kaynaklı İstanbul'daki *Times* muhabiri, Ankara Hükûmeti'yle yakın ilişkileri olan Türk çevrelerinden, Müttefiklerin aşağıdaki talepleri içeren notuna Türklerin cevap vereceğini öğreniyor. Ankara, Müttefiklerin o ülkeyle ilgili aldığı kararların uygulanmasını güvence altına almak için gerekli görülen;

- 1.Trakya'nın stratejik noktalarının işgal edilmesini isteyecek,
- 2.İngiliz birliklerinin hareketleri ve askerî hazırlıklar durdurulacak,
- 3.Trakya'nın Kemalist güçler tarafından askerî işgali, konferans toplanmadan önce gerçekleşmelidir,
- 4.Türkiye, barış şartlarına itiraz etme hakkını saklı tutar,
- 5.Türkiye, Boğaziçi Tahkimatının silahsızlandırılmasına karşı çıkıyor ancak Çanakkale Boğazı'nın silahsızlandırılmasına değil,
- 6.Rusya ve Karadeniz'e kıyısı olan diğer ülkeler, Türkiye ile aynı şekilde konferansa kabul edilecektir.

Berliner Volks Zeitung'un akşam baskısında Londra kaynaklı haber İstanbul'daki *Times* muhabiri, Türkiye'nin başkentindeki Ankara Hükûmeti'ne bağlı milliyetçi çevrelerde, Millet Meclisi'nin müttefik hükûmetlerin notuna vereceği yanıtın şu noktaları içereceği yönünde yaygın bir görüş olduğunu bildiriyor:

1. Ankara, Müttefiklerin bu ülke ile ilgili yapacakları düzenlemeleri güvence altına almak için Trakya'daki stratejik noktaları işgal etmek için yetki isteyecektir.
2. İngiliz birlikleri, tüm askerî hareketleri ve hazırlıkları durdurmalıdır.
3. Trakya'nın Kemalist güçler tarafından askerî işgali, bir konferans toplantısından önce gerçekleşmiş olmalıdır.
4. Türkiye, Müttefik barış şartlarını tartışma hakkını saklı tutacaktır.
5. Türkiye, Boğaziçi ve Marmara Denizi'nin silahsızlandırılmasına karşı çıkacak, Çanakkale Boğazı'nın silahsızlandırılmasına değil.
6. Rusya ve Karadeniz'e kıyısı olan diğer devletler, Romanya ve Türkiye ile aynı şartlarda konferansa kabul edilmelidir.

Bu temelde bir anlaşmaya varıldığında, milliyetçi Türkiye Mudanya'da yapılacak bir ön konferansın yapılmasına rıza gösterecektir.

İzmir'den Chicago Tribune'ün haberine göre Mustafa Kemal, iki gün önceki uzun müzakerelerin ardından Müttefiklerle önümüzdeki hafta başında yapılacak bir ön konferansta bir araya gelerek mütareke şartlarını tartışmaya ve yeni bir konferansa karar vermeye karar verdiği yer alır.

1 ve 2 Ekim Tarihinde Alman Gazetelerindeki Haberler

Tablo 4'de 66 ve Tablo 5'te 58 olmak üzere toplam 1 ve 2 Ekim'de 124 ana ve alt haber başlığı yer almaktadır. Haber başlıkları analiz edildiğinde ilk sırada 39 haber ile İngiltere gelir. İkinci sırada 23 haberle Fransa, üçüncü sırada 18 haberle Mustafa Kemal gelir. Daha sonra 11 haberle Türk ordusunun ilerleyişi, 7 haberle Trakya, 4'er haberle tarafsız bölge, ekonomi, Rusya ve Mudanya, 3'er haberle İstanbul ve Doğu krizi, 2 haberle Bulgaristan, 1'er haberle ABD, Sultan, Çanak, Ortadoğu, çok geç, mülteciler ve savaş suçlusu gelir.

Tablo 4: 1 Ekim Tarihinde Alman Gazetelerinde Haberler

Berliner Börsen Zeitung (M.A.)	Gerçek savaş suçluları	Venizelos Londra'da	Poincare Paris'te kalır
	Bir çıkış yolu arayışı	Fransa tarafsız kalır	Bir İngiliz başarısı olarak Paris
	Hükûmete güvensizlik	İzmit Türkler tarafından kuşatılmıştır	İngiltere'nin korkunç ikilemi
	Türk meydan okuması	İngiltere'de savaşa karşı duyulan isteksizlik	Amerikan savaş gemileri İstanbul'a
	Savaş mı Barış mı?	Tarafsız bölgedeki birliklerin takviye edilmesi	İngiltere'ye karşı sahte ve yalan!
BVZ (M.A.)	Ankara'dan olumlu mesaj	Franklin Baoillon'un müzakereleri	
	Yeni Yunan kabinesi	Kemal Paşa'ya İngiliz notası	
Berliner Tageblatt und Handels Zeitung	İstanbul'da panik havası.	Kemal Paşa ve Franklin Baoillons'un gelişi	Çöküş öncesi bir Sultan
	İngilizler Çanak'ı kuşattı	Türk topçusu tarafsız bölge sınırlarında	Ankara'da kritik konferans
	Türkler tarafsız bölgeyi işgal etmeye karar verdiler		
Deutsche Allgemeine Zeitung (M.A.)	Venizelos silahlaniyor	İngiltere'nin Fransız ordusundan yardım talebi	Fransa'ya bir nota
	Paris'ten Londra'ya	İngiliz Hükûmetine karşı sert suçlamalar	Savaş neredeyse kaçınılmaz!
	Karardan önce	Bulgaristan özerk bir Trakya için	Trakya düğümü
	İngiltere sıkıntıda	Yeni bir dünya savaşının tehlikeleri	Trakya'da Türk-Yunan çatışması.
	Durumun ciddiyeti	General Harington'dan bir nota	Tehlikeli bir istatistik
	Fransız-Rus yakınlaşması	Dış politika	Mallarmé karşılıklı hareketi

	Gergin durum	Yunanistan'ın kaderi	Küçük Asya Demiryolları
	Ankara'dan cevap	Türkler tarafsız bölgede kalıyor	Kemal'in cevabı yetersiz
	Doğu'da İngiltere ve Fransa.		
Berliner Volks Zeitung (M.A.)	Şehirde endişe	Doğu Krizinin en aşırı tırmanışı.	Bir nota yolda
	Büyük hesap	İngiliz-Fransız anlaşmazlıkları	Fransa katılmıyor
	Paris ve Londra	Durum henüz netlik kazanmadı	Atina'da hükûmet değişikliği
	Görgü tanığı raporları	Venizelos cumhuriyeti talep ediyor	Ankara barbarlığı

İngiltere Mudanya Konferansı için etkin rolünü devam ettirmektedir. Ankara'dan haber gelmeyince hem kabine de hem de İngiltere'de bir panik havası yaşanır. Türk ordusunun tarafsız bölge ihlalleri ve özellikle Çanak'taki ihlaller İngiltere için sıkıntı oluşturur. İngiltere Fransa ile yakın siyaset yürütmesine rağmen burada bir nota verir. Franklin Bouillon'un Mustafa kemal ile görüşmesinden büyük umut beklenmektedir.

Tablo 5: 2 Ekim Tarihinde Alman Gazetelerinde Haberler

Berliner Börsen-Zeitung (A.A.)	Mudanya'da ön konferansı	Ortadoğu'da yeni başlayan gevşeme	Franklin Bouillon ile anlaşma.
	Franklin Bouillon İstanbul'da	Türklerin tarafsız bölgeden çekilmesi	Londra ve Paris'te iyimser bakış
	Atina'daki durum.	Monarşinin kaldırılması? (Yunanistan'da)	
Berlin Vossische Zeitung (A.A.)	Paris ve Londra'da gevşeme	Ankara barış konferansına geliyor	Türk ilerleyişinin durması.
Berliner Tageblatt und Handels Zeitung (A.A.)	Doğu'da Gerginlik	İngiltere'nin konferansa katılması	Mudanya'da yarın konferans
	Türkiye'nin durumu: İstanbul ve Trakya'nın derhal boşaltılması.		
Berliner Volks Zeitung (A.A.)	Poincare'e Ankara Notası.	Yarın Mudanya'da konferans başlıyor.	Kraldaki Devrimci Komite.
	Tahliyenin zorlukları.	Müttefiklerin Trakya'yı işgali?	Franklin Bouillon'un başarıları.
	Paris ve Londra'da güvence	Yusuf Kemal'in Poincare'ye Notası	Londra Kabinesi müzakereleri.
	Türk operasyonlarının durdurulması.		
Der Oberschleisische Wanaderer	İngiltere ciddi bir endişe	Fransa'nın İngiltere'ye verdiği söz	Ankara Hükûmeti misafirperver
	Kemal'in şartları	Paris'te Yeni Müttefik Konferansı	Kemal Paşa uyardı
	Selanik'te yangın	İngiliz asker taşımaları	Kemal'e Rus yardımı
	Venizelos Londra'da	İngiltere'nin kesin kararı	Yeni Yunan kabinesi
	Bıçak sırtında	Kritik saatler	Rus silah kardeşliği
	Barışçıl bir çözüm olasılığı.		
Oberschlesische Zeitung	Kemal'den Poincare'ye	Londra'da Bakanlar Kurulu	Sırbistan, İngiltere'nin yeni üssü.
	Devrimin kralı.	Rusya ve Kemal	Yunan Kabinesi
	Trakya üzerine	Çatalça hattındaki çatışmalar	Asker taşımaları (İngilizler için)
	Kemalistler Trakya'da	F. Bouillon, Türklerin yardımcısı	Venizelos bilmece
	Mülteci sefaleti	Türkler Yunan adalarını işgal ediyor.	Konferans Sorusunda Kriz
	Çok geç.	Bulgaristan'da iç savaş patlak vermeden önce mi?	

Fransa İngiltere ile siyasetini tarafsız bölge ve Trakya açısından ayırırken Boğazların serbestliği konusunda beraberdir. Bir ateşkes için Franklin Bouillon çok aktif bir görev üstlenmiştir. Mustafa Kemal'den hem ateşkes, Türk ordusunun tarafsız bölgeye girmemesi hem de bir an önce anlama şartlarını kabul etmesi beklenir. Mustafa Kemal ise başlangıçtan itibaren Trakya, İstanbul ve tarafsız bölgenin derhal tahliye edilmesi, Boğazların serbestliğinin ise barıştan sonra tanınacağı şartlarını devamlı yenilemektedir.

Yunanistan'da hükûmet kurma çalışmaları devam eder. Ayrıca Yunanlılar Londra ve Paris'te arayışa girerek Trakya'yı tahliye etmemenin yollarını

aramaktadır. Rusya Ankara Hükûmeti'ne yarıma devam ederken Boğazlar konusunda anlaşmada yer almak istemektedir. Doğu sorunu, Çanak'taki İngilizlerin bulunduğu yerlere Türk ordusu ilerlemesi, Trakya'nın mutlak boşaltılması, İtalya'nın Rusya ile yakınlaşması, İtalyanların İstanbul'da kalmak istemesi ve ABD'nin Boğazlar konusunda müdahil olmak istemesi gibi konular yer alır.

1 ve 2 Ekim tarihlerinde gazetelerde yer alan haberlerden örnekler:

Berlin Vossische Zeitung'un akşam baskısında "Ankara Barış Konferansı'na Geliyor" başlıklı haber yer alır. Haberde Ankara Hükûmeti Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal, 29 Eylül'de İzmir'den Poincare'e şu telgrafı göndermiştir: "Avrupa Ekselanslarına, Ankara'daki Ulusal Meclis'in, üç müttefik hükûmetten 23 Eylül'de alınan notaya birkaç gün içinde yanıt vereceğini bildirmekten onur duyarım. Hükûmetlerin elçisi olarak Türk Silahlı Kuvvetleri Başkomutanlığına yeni gelen Franklin Bouillon'un, Paris'te bir araya gelen İtilaf Devletleri'nin müzakerelerinin bir an önce başlaması gerektiğine dair güvencelerine güvenerek, ikna oldu. Müzakerelerin bir an önce başlaması gerektiğini Adil bir barışın tesis edilmesi için Yunan ordularının peşinde İstanbul ve Çanak yönünde de gelişen askerî harekâtlarımızın bir an önce durdurulması emrini verdik. Franklin Bouillon'un verdiği güvenceler, İtilaf Devletleri'nin Türkiye'nin haklarının geri verilmesine yönelik tekliflerine ilham veren adalet duygularını onayladı. Ancak Trakya'nın bir gün daha Yunan ordusunun idaresi ve işgali altında kalması, Türk nüfusu için her türlü tehlike ve ıstırapın sebebi olabileceğinden, Trakya'nın Meriç'in doğusundaki Edirne'yi kabul etmesini kesinlikle gerekli görüyoruz. Yunan birliklerinin derhal tahliye edilmesi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetine teslim edilmesi.

Acil sorunları çözmek için Müttefik Generallerin bir konferansının toplanması, İtilaf'ın istek ve önerilerine tekabül ettiğinden, bu konferansın 3 Ekim 1922'de toplanmasını öneriyoruz. Mudanya Konferansı'nda Türk Silahlı Kuvvetleri Başkomutanı Orgeneral İsmet Paşa'yı temsil ediyor. Önerilen tarih size uygunsa, bu konferansta sizi temsil edecek ve şartlarınızı bildirecek generalleri de belirlemenizi rica ediyorum."

Franklin Bouillon ile Kemal Paşa arasında anlaşmaya varılan şartlar şu şekilde Havas Ajansı'na bildiriliyor: Trakya hemen Müttefikler tarafından işgal edilecektir. Bunlar, yaklaşık 1000 kişiyle yönetimi geçici olarak devralacaktır. Bu müfreze Edirne'de konuşlandırılacak ve diğer küçük müfrezeler Gelibolu gibi çeşitli stratejik noktalara yerleştirilecektir. Yönetim bir ay içinde Müttefikler tarafından Kemalist jandarma kuvvetlerinin bağlı olacağı bir komisyona devredilecektir. Bu, barışın sonuçlanmasına kadar taşra idaresinin malı olarak kalır. Franklin Bouillon raporunda, mümkünse bu konuda 48 saat içinde karar verilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir.

Kemal Paşa için Trakya'nın, Yunan birliklerinin geri çekilmesinden sonra Anadolu'yu tamamen harap durumdaki Türklere iade edilmemesi önemliydi. Bu nedenle, yukarıda belirtilen önlemleri gecikmeden almak için kaybedecek zaman yoktu. Franklin Bouillon'un telgrafı muhtemelen 30 Eylül'de Fransız Dışişleri'ne ulaştığından, Müttefikler tarafından Pazartesi günü bir karar verilmiş olabilir. Franklin Bouillon ayrıca Kemalist birliklerin Trakya'ya ancak barış anlaşmasından sonra hareket edeceğini açıklar. Son olarak Mudanya'daki ön konferansın ve temellerinin öncelikle Ankara'daki Millet Meclisi tarafından onaylanması gerektiğine

dikkat çekiyor. Barış konferansının kendisi 15 Ekim'de toplanacak. Genel olarak, Franklin Bouillon'un telgrafı belirli bir iyimserliğe izin veriyor, ancak özellikle Ulusal Meclis'teki zorlukların oldukça büyük olduğu gerçeğini gizlemiyor. Matin, Fransa'nın Mudanya'daki genel konferansta General Charpi tarafından, İtalya'nın General Mombelli ve İngiltere'nin General Harington tarafından temsil edileceğini bildirir. Havas'ın İzmir'den aktardığı haberler: Türklerin Midilli, Samos ve Sakız Adası da dâhil olmak üzere Asya kıyılarındaki Yunan adalarını aldığını resmî olarak bildirmektedir.

"Paris ve Londra'da Gevşeme" başlıklı haberde 29 Eylül'de İzmir'de teslim edilen ve dün öğleden sonra Paris'e gelen Ankara Hükûmeti Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in telgrafı, 48 saat süren ciddi endişenin ardından Fransa Dışişleri de rahat bir nefes almıştır. Poincare, Paris Konferansı Başkanı sıfatıyla kendisine ulaşan telgraftan kısa bir süre önce İngiliz ve İtalyan büyükelçilerine bilgi vererek dün akşam Fransız basınını kabul etmiştir. Poincare basına kelimenin tam anlamıyla şunları söyler: "Barış yapmak istediğiniz sürece barış sağlanacaktır!"

Bu sabah basın, Türk birliklerinin Çanak'tan çekilmesiyle Mudanya'daki konferansın duyurulması ve Ankara'dan Poincare'e hitaben yazılan notla Küçük Asya'daki durumun yumuşamasından memnun olunduğu yer alır. İngiliz çevrelerinde, Kemal'in yarattığı imkânsız durumu fark ettiği ve silah zoruyla elde etmeyi pek ummadığı bir şeyi bugün konferansla başarmanın mutluluğu içinde olduğuna inanılıyor. Yerel görüşe göre, Kemal ve İngiliz Hükûmeti, ortak halkları için görünümelerini korudular. Türkler biçim olarak, İngilizler ise esas olarak teslim oldular denmektedir.

Başbakan, her şeyin 48 saat içinde çözülebileceğine ikna olduğunu da sözlerine ekler. Türk telgrafını değerlendirirken, Mudanya'nın tartışılması için bir ön koşul olarak Trakya'nın derhal boşaltılmasını talep eden Türklerin, şu an için Trakya'nın müttefik birlikleri tarafından işgal edilmesiyle yetinmeye hazır olduklarını belirtmek gerekir. Poincare, Franklin Bouillon'un beklentilerin aksine Ankara'ya gitmediğini, İstanbul üzerinden Paris'e döndüğünü doğrular. Poincare, Fransız Dışişleri için de şaşırtıcı olan Fransız Hükûmeti temsilcisinin gezisindeki bu değişikliğin nedenini açıklamak istemez.

Olumlu dönüş genellikle, *Times*'ın haklı olarak işaret ettiği gibi, Küçük Asya'daki neredeyse alışılmadık derecede zor durumu büyük bir beceriyle ele almaya devam eden General Harington'a atfedilir. Bu zor durum, büyük ölçüde İngiliz Hükûmeti'nin hırsı tarafından yaratılmıştı. Franklin Bouillon'un parlak meziyetleri de unutulmamalıdır. Ayrıca konferansta Türklere sunacağı teklifler basın tarafından da tam olarak onaylanmıştır. *Daily Chronicle*, Türklerin tarafsız bölgeyi boşaltmaya niyetlendiği haberini almaktan memnun. İngiliz hükûmetinin cesaret gösterdiği kararlı duruş sayesinde barış görünürde görünür.

"Amerika'nın Boğazlar Siyaseti" başlıklı haberde Martin bugün, Amerika'nın Küçük Asya krizine karşı tutumuna ilişkin resmî bir Amerikan notu yayınlar: "ABD Hükûmeti, Çanakkale Boğazı'na bu şekilde daha fazla savaş gemisi, asker veya denizci göndermemeye karar verdi. En ufak bir katılım ya da saldırgan ya da savunma eylemi görüntüsü verebilecek herhangi bir muameleden kaçınacaktır. Başkan ayrıca, tutumunu değiştirmesine neden olabilecek herhangi bir beklenmedik durumu dikkate almayacağını bilmesini de diler. ABD'nin eski müttefiklerini

içeren bir savaş çıkarsa, Başkan Harding bunun tamamen Avrupa savaşı olarak kalacağını ilan eder.”

Berliner Tageblatt ve *Handels Zeitung*’un akşam baskısında “Yarın Mudanya’da Konferans” başlıklı haber yer alır. Pazar günü Doğu’da durum hafifler. Poincare dün gece basına şunları söyler: “Şimdi barış istiyorsanız, alabilirsiniz!”. Bu sözler tek başına Fransa’nın bu barışı mümkün kıldığı için kredi aldığını ve barışın gelip gelmeyeceğinin İngiltere’ye bağlı olduğunu gösterir. Franklin Bouillon, Kemal Paşa’yı salı günü Marmara Denizi kıyısındaki Mudanya’da, tarafsız bölge ve Trakya’nın tahliyesini görüşmek üzere müttefik generallerle bir konferansa katılmaya ikna etmeyi başarmıştır. Poincare, bu başarıdan, umutlu karakteri cumartesi günü açıklanmış olan, ancak şimdi ifade edilen bir notla bilgilendirilmiştir. Nota Ankara Hükûmeti Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal tarafından imzalanmış ve şöyledir:

“Sayın Başkan. Üç Müttefik Devletin 23 Eylül 1922 tarihinde Ankara Millet Meclisi’ne hitaben yazdığı notaya hükûmetimce birkaç gün içinde cevap verileceğini Ekselanslarına bildirmekten şeref duyarım. Türk Ordusu Başkomutanı Mustafa Kemal ile görüşen Franklin Bouillon’un Paris’te toplanan İtilaf Devletleri temsilcileriyle mutabık kalarak yaptığı açıklamalara ve adil bir barışın tesisi için müzakerelerin yürütüleceği inancına güvenerek. İstanbul ve Çanak istikametinde Yunan ordusunun takibinde yürüttüğümüz askerî harekâtlarımız derhal başlayacaktır. Bay Franklin Bouillon tarafından verilen güvenceler, İtilaf Devletleri’nin tekliflerinin dikte edildiği adaleti buldu. Türkiye’nin hakları güvence altına alınmalıdır. Ancak Trakya’nın Yunan ordusunun idaresi ve işgali altında kalması, bir gün bile daha sürse, Türk halkı için olası tüm tehlikelerin ve acıların sebebi olacağından, Trakya’nın batı yakasına gitmesini zaruri görüyoruz. İstanbul da dâhil olmak üzere Meriç’in tamamı derhal boşaltılarak Ankara Millet Meclisi’ne iade edilecektir. Acil meseleleri dilek ve önerilerle düzenlemek için, o zaman da sevgili generallerle birlikte 3 Ekim 1922’de bir programın toplanmasını öneriyoruz. Batı Cephesi Komutanı Orgeneral İsmet Paşa temsilimizden sorumludur. Önerilen tarih size uygunsa, konferansa katılan generallerin isimlerini derhal ve derhal bildirmenizi rica ediyorum.”

Bu nota, Poincare tarafından derhal hükûmetlerine rapor vermiş olan İngiltere ve İtalya büyükelçiliklerine iletilir. Fransa daveti kabul etmeye hazırdır ve resmî olarak belirtildiği gibi Türk bakanı bilgilendirmiştir. Mudanya’daki konferansta İtilaf Devletleri’nin temsilcileri General Harington (İngiltere), Charpy (Fransa) ve Mombelli (İtalya) olarak belirlenmiştir. Toplantılara katılmak üzere bir Yunan generali de davet edilecektir. Franklin Bouillon, şimdilik vazgeçerek, barış görüşmeleri bitene kadar Ankara’ya gitmek ve orada kalmak niyetindedir. Mustafa Kemal ile yaptığı görüşmelerin içeriğini oradaki İtilaf generallerinin dikkatine sunmak için İstanbul’a gider.

Fransa Ankara’da herhangi bir özel müzakere yürüttüğü izlenimi vermekten kaçınmak istiyor. Kemalist birlikler, oluşumlarını biraz ertelediler. Erenköy’ü temizlediler. Bu gerçek, Kemal’in ne kadar iyi disiplini koruyacağını bildiğini kanıtlamaktadır.

General Harington, İngiliz Hükûmeti’nin istediği tahliye talebini ciddi bir tonda, ancak bir süre belirtmeden yayınlarak diplomatik yeteneğini göstermiştir.

Daily Telegraph'ın iddiasına göre, Pazartesi günü Kemal'e Türk ordusunun hareketlerine geçici bir sınırlama getirirken herhangi bir çatışmadan kaçınılacağı umudunu ifade eden yeni bir kibar nota göndererek bu ılımlılığı sürdürmüştür.

Amerikalı gazeteci Richard Enton Figaro'da 30 Eylül'de İzmir'de Mustafa Kemal ile yaptığı bir konuşmayı yayınlar. Kemal, İstanbul'u almak isteyip istemediği sorulduğunda, "Türk toprakları tamamen özgürleşene kadar durmayacağım" yanıtını vermiştir. Kemal, Avrupa'daki Türk bölgesini İstanbul ve Meriç'e kadar Trakya olarak belirler; Asya'da Anadolu, Musul ve Mezopotamya'nın yarısını talep eder. Amerikalı, "İngiltere ile bir çatışmadan korkmuyor musunuz?" diye sorduğunda, "İngiltere ile savaşta değilim, Yunanistan ile savaştayım!" diye yanıtlamıştır. On dört gün önce Trakya'ya yaklaşma konusunda başka görüşler vardı. Kemal, "Trakya'yı almak için Karadeniz'den geçen yolu seçeceğim. Bu konuda bazı uyarılarla karşılaştım. 24 saat içinde en iyi birliklerim Trakya'da olabilir. Yeterli ulaşım araçları mevcuttur. Sadece sinyali vermem gerekiyor." cevabını vermiştir.

Londra kaynaklı haberde: Müttefik Yüksek Komiserleri Trakya'ya bir Fransız heyetini Edirne'ye, bir İtalyan heyetini Lüle Burgaz'a ve bir İngiliz heyetini Tekirdağ'a olmak üzere 3 askerî heyet göndermeye karar vermişlerdir. Komisyonlar öncelikle bölge sakinlerini saldırılara karşı korumaya yönelik olduğuna değinilir.

Londra kaynaklı haberde Bakanlar Kurulu, dün sabah 10.00'dan 11.00'e, ikincisi ise 13.00'ten 17.00'ye kadar olmak üzere iki kez toplanmıştır. Bu vesileyle General Harington'ın son yazışmaları okunarak yorumlanmıştır. Kabine Mudanya Konferansı'nı beslemeyi kabul etmiştir. Bu temelde, İngiliz Hükûmeti'ne göre, tarafsız bölgenin Türkler tarafından tamamen boşaltılması incelenmelidir. Ancak burada İsmet Paşa ile Müttefik generaller arasındaki tartışmada aşılması gereken bir zorluk daha vardır; Türkler, İngiltere'nin de tarafsız bölgeyi boşaltmasında ısrar etmekte ve tarafsız bölgenin de tahliye edilmesi ve Mudanya'da bu yönde bir karar alınması mümkündür. O zaman, Türklerin ve İngilizlerin tahliyesinin aynı anda mı gerçekleşeceği veya İngilizlerin kesinlikle gündeme getireceği, Türklerin önce Çanak bölgesini tahliye etmesi gerekip gerekmediği sorusu ortaya çıkacaktır. İngiliz birlikleri işgal ettikleri bölgeyi terk ederler.

Berliner Volks Zeitung'un akşam baskısında "Yarın Mudanya'da Konferans Başlangıcı" başlıklı haberde Türkiye'nin müttefiklerle yapacağı konferans 3 Ekim'de Mudanya'da yapılacağı yer alır. Ankara Hükûmeti'nin Türk temsilcisi olarak İsmet Paşa adlı müttefiklere nota vermesine rağmen, Kemal Paşa'nın müzakerelerde yer alacağı kesin görünmektedir. Fransız tarafında Franklin Bouillon ve İstanbul'daki İngiliz kuvvetlerinin başkomutanı İngiliz General Harington müzakerelerde yer alacaktır.

Londra kaynaklı *Daily Mail*'in özel muhabiri, İstanbul'dan Franklin Bouillon'un oraya geldiğini bildirir. Müttefik Yüksek Komiserleri, Kemal'le yaptığı görüşmeler hakkında onlara rapor vermek ve Mudanya Konferansı için taslak programını tartışmak üzere bir toplantıya davet ettiğini söylemiştir. Bouillon'un konferans programı:

1. Doğu Trakya sınırının çizilmesi,
2. Trakya'nın Yunanlılar tarafından boşaltılması ve
3. Trakya'da milliyetçi bir Türk yönetiminin kurulması.

*Havas'*ın Roma'dan bildirdiği gibi, tahliye için Franklin Bouillon ile Kemal Paşa arasında anlaşmaya varılan şartlar şöyledir: Trakya, Edirne'de konuşlanmış yaklaşık 1000 askerin geçici desteğiyle Müttefikler tarafından derhal işgal edilecek ve bunlara küçük bölümler yerleştirilecektir. Gelibolu'nun çeşitli stratejik noktalarının idaresini sağlamak zorunda kalacaktır. Sonra bir ay içinde Trakya, Kemalist jandarma tarafından desteklenen bir komisyona devredilecektir. Bu, barışın sonuçlanmasına kadar eyaletin mülkiyetinde kalacaktır.

3-4 Ekim Tarihlerinde Alman Gazetelerindeki Haberler

Tablo 6'da 78 ve Tablo 5'te 73 olmak üzere toplam 3 ve 4 Ekim'de 151 ana ve alt haber başlığı yer almaktadır. Haber başlıkları analiz edildiğinde ilk sırada 44 haber ile Mudanya gelir. İkinci sırada 26 haberle Yunanistan, üçüncü sırada 20 şer haberle Mustafa Kemal ve İngiltere gelir. Daha sonra 10 haberle Rusya, 7 haberle Doğu sorunu ve Çanak, 6 haberle Trakya, 4'er haberle tarafsız bölge ve Fransa, 3'er haberle Türk ordusunun ilerleyişi, İtalya ve ABD, 2 haberle barış gelir. Sonra 1'er haberle Sultan, savaş, İstanbul, azınlıklar ve Bulgaristan sıralanır.

Ateşkes Konferansı takviminin 3 Ekim olarak belirlenmesi nedeniyle hem İtilaf Devletleri hem de Ankara Hükûmeti ile 23 Eylül'deki ilkeler doğrultusunda Mudanya'da konferans görüşmeleri başlayacaktır. 3 Ekim tarihinde General Harington ve General İsmet Paşa'nın Mudanya'ya varması sonrasında konferans başlamıştır. Mudanya Konferansı Ancak İtalya ve Fransa'nın delegeleri henüz gelmemiş, Yunanistan Hükûmeti'nin belirleyeceği delegeler de ulaşmamıştır. Bu nedenle bu delegeler konferansa birkaç gün geç dâhil olacaklardır.

General Franklin Bouillon konferans için Mudanya'ya gelmiş ve bir üst koordinatör gibi konferansın toplanma ve müzakere sürecini takip etmiştir. Arada çıkan ihtilafların çözümünde de Bouillon etkili olmuştur. Mudanya Konferansı'nın 23 Eylül tarihinde anlaşma ilkeleri doğrultusunda gerçekleşecek olması nedeniyle en geç 5 Ekim'de sonlanacağı öngörülmüştür. Ancak tabii ki çıkan ihtilaflar nedeniyle böyle olmayacak ve ancak ihtilafların çözümü ile 11 Ekim tarihinde gerçekleşecektir. Ankara Hükûmeti ile bir problem olmamasına rağmen Türk ordusunun durumu, ilerlemesi, Trakya, İstanbul ve tarafsız bölgenin tahliye edilmesin başlamaması nedeniyle sıkıntılar yaşanır. İtilaf Devletleri'nde Doğu sorunun çözümü için bir rahatlama olurken Rusya Kafkaslardaki devletleri de arkasına alarak barış görüşmelerine müdahil olmak ister. Ayrıca Mudanya Konferansı görüşmelerinde Rus kuvvetleri Karadeniz'e gelerek büyük bir destek vermiştir.

Osmanlı Devleti Sultanının tahttan feragat ettiğine dair haberler, Yunanistan'da henüz bir kabinenin kurulamamış olması, İngiltere'nin Boğazlar ve tarafsız bölge ile ilgili talepleri ile Türk ordusunun bu bölgeye girmesinden duyulan rahatsızlık ve derhal barışa kadar geri ekilmesine yönelik haberler de vardır.

Tablo 6: 3 Ekim Tarihinde Alman Gazetelerinde Haberler

Berliner Börsen-Zeitung (A.A.)	Ateşkesin başlangıcı	Mudanya'da görüşmelerden önce	Sultanın tahliyesi
	Moskova protestoları.	Henüz kesin bir Yunan kabinesi yok.	
Berlin Vossische Zeitung (A.A.)	Mudanya Konferansı	İngiltere'nin talepleri	

Berliner Tageblatt und Handels Zeitung (A.A.)	İlerleyen rahatlama	İngiltere'nin Mudanya Konferansı'ndaki tutumu.	Venizelos, Lloyd George tarafından karşılanmadı.
	Progresif gevşeme.	Ateşkesin başlangıcı.	
Berliner Volks Zeitung (A.A.)	Londra ve Paris'te iyimserlik	Türk operasyonlarının durdurulması	Mudanya'daki bugün konferans
	Londra ve Paris'in umutları	Dün öğleden beri ateşkes yürürlükte.	Mudanya konferansının umutları
Briefetal Bote Amtzbezirks A.Z.	Doğu sorununda gevşeme.	Rusya nakliye gemileri sağlıyor.	İngiliz takviyeleri.
	Kemal'in birlikleri Boğaz'ı geçiyor		
Der Oberschleisische Wanaderer	Felaketten felakete.	İngiliz askerleri kendi istekleri dışında.	Ulusal savunma için belirlendi
	Doğu Konferansı.	Türk birliklerinin Çanak'tan çekilmesi.	Yunanistan, savaşın devamı için.
	Trakya'da referandum	Yeni bir Çanakkale notası	Popüler olmayan savaş
	Doğu'da rahatlama.	Trakya'nın acil tahliyesi.	Mudanya'daki toplantı.
	Venizelos düşünceli	İtalyan endişesi.	
Berliner Börsen-Zeitung (M.A.)	Tarafsız bölgenin tahliyesi	Yunanistan'da kabine oluşumu.	Tüm hat boyunca rahatlama
	Mudanya Konferansı.	Harington'ın Kemal Paşa ile görüşmesi	
Berlin Vossische Zeitung (M.A.)	Ateşkes görüşmeleri bugün	Yunanistan Mudanya'da değil	Yunan Sorunları
	Moskova'dan yeni protesto!	Karren'den Çanak'a	
Berliner Tageblatt und Handels Zeitung (M.A.)	Mudanya'da yaklaşan konferans.	İngiliz kabinesinin durumun iyileştirilmesine ilişkin Açıklaması.	İstanbul'da yabancılara karşı heyecan.
	Kemal'in tutumunun Ankara Millet Meclisi tarafından onaylanması.		
Berliner Volks Zeitung (M.A.)	Konferans programı.	Türklerin ve İngilizlerin talepleri	Ankara'nın konferans politikası
	Tarafsız Bölge ve Batı Trakya sorunu		Yunanistan'da kabine oluşumu
	Kemal Paşa, Mudanya'da İsmet Paşa tarafından temsil edilmektedir.		
Deutsche Allgemeine Zeitung (M.A.)	Kemal'in Poincare'e notası	Yunan Ulusal Meclisi feshedildi.	Bugün Mudanya'da konferans
	Gevşeme	Askeri operasyonların askıya alınması.	Mudanya için program öğeleri
	15 Ekim barış konferansı mı?	Moskova'nın pozisyonu belirsiz.	Hala devam eden zorluklar
	İtalyanlar İstanbul'da kalıyor	Parçalanmış Sevr antlaşması.	Sürgündeki kral Konstantin
	İtalya yolunda	Konstantin'in tahttan çekilmesi	Venizelos Londra'da
	Zaimi'nin yeni kabinesi.	Mudanya bir barış konferansının öncüsü mü?	
Oberschlesische Zeitung	Mudanya'daki ön konferans	Rahat nefes alıyorsun	Yunanistan istemiyor
	Kemal'in tavizi	Dikkatli olmak	Sovyet ve Çanakkale

Mudanya Konferansı'nın başlamış olması İtilaf Devletleri'nde özellikle İngiltere'de büyük bir rahatlama sağlamıştır. Ancak İngiltere tarafsız bölgeden birlikleri geri çekerek tahliye işlemlerinin aksine bu bölgeye ilave birlikler nakletmektedir. Bu durum doğal olarak TBMM Hükûmeti nezdinde kuşku ile karşılandığından Türk ordusu devamlı teyakkuzda tutulmuş hatta bazen Çanak bölgesinde İngilizlerin bulunduğu tarafsız bölge ihlalleri gerçekleştirmiştir.

İngiltere General Harington'a bazı görevler yükleyerek konferansı İngiltere lehine çevirmeye çalışmıştır. Ayrıca ile Franklin Bouillon'un Mustafa Kemal ile gizli anlaşma yapmış olabileceği, anlaşmanın Fransa lehine çevrilmesini takip etmesi ve böyle bir durum olursa derhal müdahale etmesi istenmiştir. Mudanya Konferansı ve arkasından gerçekleşecek olan barış anlaşması ile 200 yıldır süren Doğu Sorununun çözülmesi beklenmektedir.

3 Ekim tarihindeki gazetelerde yer alan haberlerden örnekler:

Berliner Börsen Zeitung sabah baskısında 2 Ekim Londra kaynaklı resmî bir bildiride, gerilimin azaldığına dair hiçbir şüphe bulunmadığı ve İngilizler ile Türkler arasındaki anlaşmazlığın tamamen çözüldüğü söylenemezken, duruma biraz iyimser

bakılabileceği belirtilir. İngilizlerin talep ettiği boşlukları Türkler başlatır. General Harington salı günü Kemal Paşa ile görüşerek tarafsız bölge sorununu tam olarak çözecektir. Bu düzenlemenin karşılıklı görüşlerde karşılıklı tavizler yoluyla gerçekleşeceği varsayılabilir. Diplomatik çevrelerde, yardımın bir kısmının İngiliz Hükûmeti'nin saygınlığı ve kararlılığından kaynaklandığına inanılır. Ancak, krizin keskin karakterini ortadan kaldırdığı için Kemal Paşa'nın uzlaşmacı tavrını önemli bir faktör olarak görmek de unutulmamalıdır. General Harington ve Kemal Paşa bir anlaşmaya varırlarsa o zaman her iki tarafın da görüşleri tatmin olacaktır. Tarafsız bölgeyi ilk tahliye edenler Kemalistler olur olmaz, İngilizler de Ankara'daki kamuoyunu tatmin edecek bir pozisyon almayı düşünebilirler. Bu amaca ulaşmak için General Harington ve Kemal Paşa 3 Ekim'de Mudanya'da buluşacaklardır. Bu konferansta sadece İngiliz ve Türk müzakereciler temsil edilecektir. Bu görüşme, kendisinden tamamen farklı olacak ve yine 3 Ekim'de Mudanya'da Müttefikler ile Türk temsilciler arasında Trakya Statüsü sorununu çözmek için yapılacak olan bir toplantıdan önce gelecek. Ancak General Harington'ın tarafsız bölgenin tahliyesi sorununu çözmek için Mustafa Kemal ile görüşeceği konferansta bu soru hiçbir odada tartışılmaz.

2 Ekim Roma kaynaklı haberde İstanbul'dan bildirildiğine göre İzzet Paşa, Mustafa Kemal Paşa adına bugün Mudanya'ya hareket eder. General Harington da bir gün sonra otomobille Mudanya'ya gider. Boğaziçi'nde yatan İngiliz savaş gemileri, sürekli alarm durumunu azaltmak için emir aldı. Siyasi çevrelerde, Lloyd George'un daha yola çıkmadan General Harington'a Doğu Trakya bölgelerinin İngiliz birlikleri tarafından boşaltılması konusunda yeni talimatlar verdiği söylenmektedir. Buradaki genel kanı, yarınki ilk Mudanya Konferansı'nın tam bir yumuşama getireceği yönündedir. Yunan Hükûmeti muhtemelen geçici Başbakan Krokides'i konferansa gönderecek.

2 Ekim İstanbul kaynaklı Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi, hükûmetlerinin Şark sorununa ilişkin tutumunu oybirliğiyle onaylamıştır. Bu, hükûmete Mudanya ön konferansına bir delege ve gelecek barış konferansına diğer delegeleri gönderme yetkisi vermiştir.

Berliner Börsen Zeitung sabah baskısında "Mudanya Konferansı" başlığı altında Mudanya Konferansı'nın yapılmasına yol açan Çanakkale'de karşıtlar arasındaki durumun sona ve en tehlikeli ana gelmesi olmuştur. Konferans için teşekkür edecek kişinin Fransız özel elçisi Franklin Bouillon olduğuna hiç şüphe yoktur. Çanak'ın önündeki durum daha fazla gecikmeye dayanamaz. Türk topçusu İngilizlerin geri çekilme hatlarını tehdit etmektedir. Türklerin kısmen geri çekilmesine yol açan askerî yumuşama ve en azından Çanakkale Boğazı geçişinde dostane bir anlaşmayı mümkün kılan siyasi yumuşama hemen gerçekleşmeseydi, General Harington harekete geçmezdi denir. Fransız büyükelçisi, silahlı bir çatışmayı önlemek için müdahale etmeleri için acele etmiştir.

Habere göre, Kemal'in artık İngilizlere karşı herhangi bir askerî zafere ihtiyacı yoktur. Trakya, Yunan "levee en masse"nin bunu değiştiremeyeceğinden emindir. Ve İstanbul üzerinden İngilizler için onurlu bir geri çekilme sağlayacak bir uzlaşma bulunacaktır. Sürekli olarak Ankara politikalarını tercih eden Fransızlar, İngilizleri Ortadoğu'daki en değerli siyasi konumlarından uzaklaştırmayı gerçekten başarmıştır. Bouillon'un misyonu, görünüşe göre, bir fırtına onu da tehlikeye

atmadan önce, en yüksek yolculuk anında bu politikanın meyvesini toplama amacına sahipti. Fransızlar özellikle son aylarda İngilizleri zayıflatıyor. Türkler onlarla yakın dost değil, sadece amaca ulaşmanın bir yolu bu. Tabii ki, durum henüz tehlikelerden arındırılmış değil. Kemal şimdilik Fransızlara boyun eğmiştir. Ama İngilizlerin karşısına zafer gururuyla çıkıp çıkmayacağını kimse bilmiyor. Londra'daki haberlere göre, Rus Hükûmeti'ne Türkiye için Mezopotamya'yı talep edeceğini bildirdiği söyleniyor. Bu doğrulanırsa, müzakerelerin başarısızlığından kaçınılamaz. İngiltere, tüm Doğu İmparatorluğunu mahvetmek istemiyorsa, ne Kut-el-Amare savaş alanını ne de Hindistan ile Mısır arasındaki köprüdeki en önemli noktaları tahliye edemeyecektir.

3 Ekim *Berlin Vossische Zeitung* akşam baskısında "Mudanya Konferansı" başlığı altında bu sabah 10:30'da Marmara Denizi'ndeki Mudanya'da toplanacak olan Generaller Konferansı'ndan Fransızlar büyük umutlar besliyor. Bununla birlikte, Doğu'da barışın güvence altına alınabilmesi için hâlâ büyük zorlukların üstesinden gelinmesi gerektiği açıktır.

Fransız Dışişleri'nden esinlenen bazı gazeteler bugün büyük manşetlerle "konferanstaki İngiliz delegelerin Fransız ve İtalyan delegelerinin görüşlerine katılmaları için emir aldıklarını" duyurdular. Bu İngiliz imtiyazı ise sadece Yunanlıların Doğu Trakya'yı tahliye edecekleri hattı sabitlemek için kullanılıyor. *Action Française*'nin de belirttiği gibi bu, Mudanya'da temsil edilme olasılığı düşük olan Atina Hükûmeti'nin istenilen tahliye emrini vereceği, çıkarsa Trakya'daki Yunan birliklerinin icra edildiği anlamına gelmiyor. *Action Française*, Trakya'nın tahliyesi emrini şu anda en önemli konu olarak görüyor. Gazete, İngiltere'nin uygun baskılarla Yunanistan'ı Trakya'yı boşaltmaya zorlayabileceğini ve bu sorunun çözülmesinin İngiltere'nin Doğu'da barışı içtenlikle isteyip istemediğini göstereceğini belirtiyor.

İngiltere'nin başlangıçta Trakya sınır çizgisi sorunu üzerindeki tek platonik tavizleri, görünüme göre Boğazların tarafsız bölgesinin Türkler tarafından tamamen temizleneceğine dair önceki güvenceye bağlı kılınmıştır. General Harington'ın asıl konferans başlamadan önce Fransızlar ve İtalyanlar hariç bu sorunu Türkiye ile görüşmekte ısrar edip etmeyeceği veya sorunun ortak müzakerelerin gündeminin ilk maddesi olup olmayacağı henüz bilinmiyor. Her halükarda buradaki insanlar, İngilizlerin Çanakkale Boğazı'nın Asya kıyılarını terk etmeyi reddedeceklerine inanıyorlar. *Matin*, İstanbul'dan dün öğle saatlerinde Doğu Cephesi'nde ateşkes yapıldığını bildirir. Millet Meclisi, Mustafa Kemal Paşa'ya düşmanlıkların durdurulması ve ardından tüm cephelerdeki askerî operasyonların durdurulması emrini vermiştir.

"İngiltere'nin talepleri" başlığı altında *Daily Chronicle*, insanların yavaş yavaş Orta Doğu'nun yoğun bulutlarında net bir şekilde görmeye başladıklarına inanıyor. İngiliz Hükûmeti pozisyonunda kararlı olmasaydı, Boğazların özgürlüğü kaybedilecekti. *Daily Express*, Mudanya Konferansı'nın hayırlı himayelerde düzenlendiğine inanıyor ve bunların hepsinin de kalıcı başarı beklentisi vardır. Meclis'te kafa karışıklığına neden olabilecek tek bir soru vardı, o da Türklerin konferans açılmadan Trakya'nın boşaltılmasını talep etmeleri idi. İngiltere'nin pozisyonuna gelince, gazete, İngiltere'nin tarafsız bölgeyi ve Trakya'yı uluslararası

kontrol altında tuttuğu sürece, Venedik Konferansı'nda tatmin edici bir sonuca varmak için her şeye sahip olduğuna inanıyor.

Venizelos bugün Londra'dan dönecek ve öğleden sonra Poincare tarafından karşılanacak. Petit Parisien, Başbakan ile Yunan devlet adamı arasındaki görüşmelerin, Londra'ya gitmeden önce zaten karara bağlandığını vurguluyor. Bu Londra gezisi de "çok kişisel nedenlerle" oldu, ancak Venizelos dün öğleden sonra Lord Curzon ile Dışişleri Bakanlığı'nda bir görüşme yapma fırsatını yakaladı denir.

"Atina" başlıklı haberde devrimci komitenin, Yunanistan'ın yeni seferberliğiyle ilgili haberlerin yanlış olduğunu bildiriyor. Devrimci komitenin üyeleri Atina'da ve çalışmalarına orada devam edeceklerdir.

Londra kaynaklı haberde Mudanya için planlanan iki konferansın, Trakya'nın Rumlar tarafından ve Çanak'ın Türkler tarafından boşaltılması sorununun aynı anda çözüleceği bir konferansta birleştirilmesi olasılığı tamamen dışlanmamıştır. Şimdiye kadar, Türkler Çanak'ın tarafsız bölgesini temizlememiş, ancak İngiliz mevzilerinden birkaç mil geri çekilmiş ve kendi kıyı mevzilerini terk ettiğinden bir çatışma yakın değildir. Ancak, İzmit bölgesindeki Türk askerî yoğunluğu devam etmektedir.

Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un dün Fransa Büyükelçisi Kont St. Aulaire ile yaptığı görüşmede Lord Curzon'un İstanbul'daki İngiliz General Harington'a talimat gönderildiğini duyurmasına özel önem atfedilmektedir. Bundan sonra Trakya'nın tahliyesi konusunda Fransız ve İtalyan meslektaşlarıyla anlaşmaya varmalıdır denir. Yunan birlikleri geri çekilirken Fransız ve İtalyan Generaller de Meriç'in arkasına sızacaklarından, Türkler için önemli bir başarı olacak olan bu öneriyi General Harington'ın da kabul edeceği varsayılabilir. Yunan tarafında herhangi bir zorluktan korkulması gerektiği varsayılmıyor. Müttefik birliklerin Yunanlılar tarafından tahliye edilecek mevzileri almak istemeleri halinde, tamamen dağınık durumda olan Yunan ordusunun ciddi bir direniş gösterecek herhangi bir konumda olacağına da inanılmıyor. Londra, Çanak konusunda artık ön görüşmede aşılması gereken büyük zorluklar olacağına inanmıyor. Ancak İngiltere, birliklerinin Çanakkale Boğazı'nın Asya kıyılarındaki müstahkem noktaları temizlemesine izin vermeyecek. Her halükarda Türkler, Müttefiklerin Trakya'daki Yunanlıların yerini almasını ciddi olarak istiyorlarsa, Çanak tarafsız bölgesi sorununun önemli tavizler vermelidir. İkincisi kolay olmayacak. Yunanlılar zaten burada yoğunlaşan Türk çetelerinin Yunan cephesine saldırmaya devam etmesi halinde tarafsız Çatalca hattına saygı gösteremeyeceklerini söyler. Buna göre, Londra'da, Çanak sorununun önemli tavizler vermenin Türklerin en büyük çıkarına olacağı, çünkü bu şekilde Doğu Trakya'nın Yunan birliklerinden kurtuluşunu sağlayacakları ilan edilir. Londra, Mudanya Konferansı'nın Trakya'nın geçici yönetimi sorununu çözebileceğini olası görmemektedir; çünkü İstanbul'da karar verecek olan Müttefik Yüksek Komiserlerinin raporunda bu konu eksik olduğuna değinilir.

Tablo 7: 4 Ekim Tarihinde Alman Gazetelerinde Haberler

Berliner Börsen Zeitung (M.A.)	Kararlara bağlılık	Ankara'nın Mudanya'daki talepleri	Çanak bölgesi savaşı
	Atina'daki hükûmet sorunu	Fransa, Rusya'nın barış konferansına katılmasına karşı.	Kral George'un tehlikeli konumu
Berlin Vossische Zeitung (M.A.)	Mudanya Konferansı	Franklien Bouillon'un katılımı	Harington'ın görevi
	İsmet Paşa'nın şartları. 1916 sınırları		
Berlin Vossische Zeitung (A.A.)	Amerika'nın Doğu'daki talepleri	Ulusal azınlıklar için özerk yerleşim alanları	İngiltere'nin General Harington'a talimatları
	Trakya üzerinde Venizelos		

Berliner Tageblatt und Handels Zeitung (A.A.)	Önemli anlaşmazlıklar	Marmara Denizi'nde Konferans	Trakya'nın tahliyesi sorunu
	Türklerin ve İngilizlerin direnme noktaları		
Deutsche Allgemeine Zeitung (M.A.)	İzmit'te asker yoğunluğu	Kemal, Trakya'nın alınmasını istiyor	Kış gelmeden karar
	Yunan birliklerinin Meriç'in ötesine çekilmesi	Sovyet Rusya'nın arakasındaki Transkafkasya Cumhuriyetleri	Arapların köle hayatı. İngiliz işçilerinin barış arzusu
	Bulgar inkârları	Ankara-Suriye gümrük sözleşmesi	Atina'daki kabine sorunları
	Çanak sorunu üzerine	Rusya silahlarla müdahale etmeye hazır	İngiliz filosu takviyeleri
	Mudanya'da konferans	Mezopotamya'da İngiliz karşıtı hareket	
	Zaimis kabul etmiyor	Rusya'nın İngiltere'ye üçüncü notası	
Berliner Börsen-Zeitung (A.A.)	Venizelo'nun Londra Müzakereleri	Tarafsız bölge henüz Türkler tarafından boşaltılmış değil	Londra'da kendinden emin bir ruh hali
	Konferansın başlangıcı	Mudanya'da gizli müzakereler	
Berliner Volks Zeitung (A.A.)	Mudanya'daki ilk oturum.	Gizli müzakereler	Bir anlaşma umudu
	İsmet Paşa'nın talimatlar	Çatalca yakınlarında bir karakol savaş	Londra bir anlaşma umuyor
	Trakya'yı savunacağı	Yunanistan'da savaşa hazırlık	Tarafsız bölgenin tahliyesi
	Venizelo'nun Dışişleri Bakanlığı'ndaki Trakya kurtarılamaz görüşü		
Berliner Tageblatt und Handels Zeitung (M.A.)	Müttefikler ve Yunanistan	Mudanya'daki konferansın açılışı	Rusya ve Amerika'nın tutumu
	Bir Amerikan Notu.	Kemal'e bir İtalyan özel elçisi	İngiliz partileri ve doğu krizi
	Türklerin talepleri	Doğu sorunu üzerine	
Berliner Volks Zeitung (M.A.)	Zaimis reddediyor	Türklerin tarafsız bölgeyi tahliyesi	Yunanistan Mudanya'ya gidiyor
	Ateşkes	Doğu'da düşmanlıkların sona ermesi	İsmet Paşa'nın talepleri
	Ulusal Meclis onayı	Mudanya'da toplantı ancak Perşembe	Kemal'in ana talebi
	Mudanya'daki konferansın başlangıcı		Ludendorff. Doğu Krizi üzerine
Oberschlesische Zeitung	Venizelos uyarır	Kemal Trakya civarı için tehdit ediyor	Mudanya'daki ön konferans
	Yunan müzakereciler	Ateşkes	

4 Ekim tarihindeki gazetelerde yer alan haberlerden örnekler:

Berlin Vossische Zeitung'un sabah baskısında "Franklin Buillon'un katılımı" başlık haberde müzakerelerin planlandığı gibi bu sabah başladığına inanılıyor. İstanbul'dan bir ajansın haberine göre konferansa Franklin Bouillon da katılıyor. Fransız Dışişleri, bu haberle ilgili henüz herhangi bir onay almaz, ancak bunun çok muhtemel olduğunu söylüyor. Atina'daki geçici hükûmetin General Matzarakis'i Mudanya'ya gönderdiği doğrulanır. Yunan delegasyonunun konferansa katılımı burada olumlu bir semptom olarak görülüyor. Buradan İngiltere'nin Trakya tahliye sorununun sorunsuz bir şekilde çözülmesini istediği sonucuna varılıyor.

Atina'dan gelen bir rapora göre, buradaki müttefik büyük güçlerin elçileri, hükûmetin dikkatini Trakya'daki Yunan birlikleri arasında giderek artan disiplin eksikliğine çekmek ve bir çare talep etmek için bir adım attı. Bu hamle, Ankara Hükûmeti'nin İstanbul'daki Müttefik Komiserlere yönelik bir protestosu tarafından tetiklenir. Atina Hükûmeti, Trakya'da inceleme yapması için bir Albay gönderir.

Çanak'taki tarafsız bölge sorunuyla ilgili olarak, İstanbul'dan bir *Reuters* telgrafı kelimesi kelimesine şunları bildirir: "Tarafsız bölge sorunu, Fransız ve İtalyan birliklerinin geri çekilmesinden bu yana giderek daha fazla İngiliz sorunu haline geldiğinden, Müttefik Komiserlerin dünkü toplantısında, Fransız ve İtalyan Generallerinin, Mudanya'daki müzakerelere katılıp katılmaması gerektiği sorusu gündeme getirildi. General Harington, işbirliğini memnuniyetle karşılayacağını söyler. Desteginizin güvencesinin kendisi için çok değerli olduğunu da sözlerine ekler."

Reuters raporunda, İngiliz görüşüne göre General Harington'ın Doğu'daki başkomutan olarak, oradaki tebligatları görüşmek üzere Fransız ve İtalyan Generaller olmak üzere iki astıyla Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere Mudanya'ya gittiğini belirtir. Bu İngiliz görüşü göz önüne alındığında, Fransız Hükûmet gazetelerinin İngiliz delegeye Fransız ve İtalyan meslektaşlarının görüşlerini kabul etmesi talimatı verildiğini duyurması gerçekten komiktir denir.

Liberte, Mudanya Konferansı'nı değerlendirirken, Fransa'nın bu toplantıyı memnuniyetle karşıladığı iyimserliğin haklı görüldüğünü beyan eder. Ama elbette iki yüz yıldır Avrupa'yı meşgul eden şark sorununun Mudanya'da silinmesi istenemez. Her şeyden önce, Rusya'nın söz sahibi olmadığı sürece nihai bir çözümün imkânsız olduğu unutulmamalıdır. *Journal des Debats*, Mudanya görüşmelerinin en azından barış konferansına kadar düşmanlıkların patlak vermesini önleyeceğini umuyor. Türkiye'nin büyük güçlerin 23 Eylül notasına verdiği yanıtın kabul edilemez talepler içereceğini varsaymanın oldukça güvenli olduğunu söylüyor. Fransa, Doğu ve Batı için ortak bir politika konusunda İngiltere ile bir anlaşmaya varmaya çalışmalıdır.

Journal des Debats'ın Fransa ve İngiltere arasında Doğu ve kıta Avrupası meselelerini kapsayan bir anlayış fikrine yaptığı bu ima, Lloyd George'un yayın organı *Daily Chronicle*'ın bu sabah İngiltere, Fransa ve İtalya'nın büyük ilgi gördüğünü vurgulamasının ardından iki kat dikkat çekicidir. Doğu sorununun nihai bir çözüme kavuşturulması ve bu çözümün Avrupa'daki üç ülkenin her birinin siyaseti ve ekonomik durumu üzerinde olumlu bir etkisi olacaktır.

"Harington'un Görevi" başlıklı haberde İngiliz yetkililer bugün İzmit bölgesinde süvari yerine Türk piyade yoğunluğunun sürdüğünü belirtiyor. Ancak Mudanya Konferansı'nda General Harington'ın Türkleri Çanak tarafsız bölgesini boşaltmanın en iyisi olduğuna ikna edebileceğine inanılıyor. Ayrıca General Harington'ın da İstanbul'a yönelik önceki tehdidi önlemeyi başaracağına inanılıyor. Buradaki görüş Mudanya Konferansı'nın en az iki gün süreceği yönünde. Gerçek müzakerelerin yarın General Harington ile yalnız Türkler arasında başlayacağına inanılıyor. Lloyd George hala ülkede ama Londra'ya dönmeye ve Mudanya'dan kendisini bunu yapmaya sevk edebilecek bir haber gelir gelmez Kabineyi toplamaya hazır.

"İsmet Paşa'nın 1916 sınırları tezi" başlıklı haberde Mudanya'dan General İsmet Paşa'nın dün gece saat 10'da yardımcılarıyla birlikte Mudanya'ya gelmiştir. Paşa basına herhangi bir açıklama yapmayı reddetmiştir. İngiliz, İtalyan ve Fransız Generallerin 3 Ekim gecesini Mudanya'da olması bekleniyor. Orgeneral İsmet Paşa, Mudanya'da, Trakya'nın bir an önce boşaltılmasını ve 1916'da olduğu gibi sınırların kurulmasını talep etmesi için talimat verilmesini istiyor.

Ayrıca, Müttefiklerin Trakya'yı işgalinin, müteakip Türk işgali göz önüne alındığında yalnızca geçici bir önlem olmasını ve Müttefikler tarafından tahliyenin durdurulması sırasında Türk vatandaşlarının Trakya'dan sınır dışı edilmesini durdurmak için gerekli önlemleri almasını gerektirecektir. Ankara Büyük Millet Meclisi'nin bazı üyeleri konferansa konuşmacı olarak katılacakları Mudanya'ya gitmiştir. Müttefik Generallerin, Müttefik birliklerinin kademeli olarak Trakya'yı Yunanlılardan teslim alması ve bir Türk idaresi ve Türk jandarmasının kurulmasını önermeleri gerekiyor.

Berliner Tageblatt un Handels Zeitung'un akşam baskısında "Marmara Kıyısında Konferans" başlıklı haberde Mudanya Generaller Konferansı'na ilişkin basın müzakerelere kapalı olması nedeniyle şimdilik çok az haber yapıyor. Gazetelerde birçok hipotez var, ancak çok az gerçek var. Dün sabah başlayan konferansın Yunan delegelere kendi görüşlerini sunma fırsatı vermek için Perşembe gününe kadar uzatılması bekleniyor.

Fransız delege Franklin Bouillon, generallerin tartışmalarına bir gözlemci olarak ve aynı zamanda bir arabulucu olarak katılıyor. Katılan herkes arasında anlaşmaya varma istekliliği övülüyor. Atmosferin olumlu olduğu söyleniyor, ancak bunlar aynı zamanda ruh halini belirlemeye yönelik resmî ifadeler de olabilir; çünkü aslında daha önce bilinen İngilizce ve Türkçe talimatların karşılaştırılması da görüldüğü gibi, hala çok büyük fikir ayrılıkları var. Bir gazete, daha önce kısaca bildirildiği gibi, Ankara delegesi İsmet Paşa'nın temsil etmek istediği başlangıç noktası hakkında daha fazla ayrıntı veriyor. Birincisi, Batı Trakya'nın son Paris konferansında müttefikler tarafından belirlenen sınırlara, yani Meriç'e kadar derhal tahliye edilmesini, ikincisi, Trakya'da bir Türk sivil idaresinin ve onun Türk jandarmasının kurulmasını; üçüncüsü, prensip olarak tahliyesi talep edilen Çanakkale Boğazı'ndaki tarafsız bölge konusundaki anlaşmazlığın çözülmesi. İngiliz pozisyonu, Lord Curzon'un dün Fransız Büyükelçisine verdiği bir notta belirtilmiştir. Lord Curzon, Trakya'nın tahliyesine ancak Ankara'daki Millet Meclisi'nin 23 Eylül tarihli yetkilerin toplu mektubuna cevap vermesinden sonra karar verileceği görüşünde. İngiliz görüşüne göre, Trakya'daki yönetim sorunu ancak barış konferansında çözülebilir. Generallerin görüşmelerinden çıkarılması gerekecekti. Mudanya'daki konferansta sadece askerî meseleler karara bağlandı. Çanak'ın veya tüm Asya kıyısının tamamen boşaltılması İngiltere tarafından prensipte reddedilir. Bu iki görüş arasında uzlaşmalar mümkündür ve bu uzlaşmalar muhtemelen müzakerelerin konusu olacaktır.

Türkler, en azından şimdilik, Asya kıyısında kalan, hiçbir askerî tehdit oluşturmayan küçük İngiliz birliklerine itiraz etmiyor gibi görünüyor. İngilizler, Kemalistler Çanak'ı kuşatmaktan vazgeçip, ancak tarafsız bölge içinde olabilecek belirli bir sınır çizgisine çekilirse memnun olur. Tutarlı raporlara göre, Türk birlikleri çoktan geri döndüğü için, bir anlaşma ihtimali var gibi görünüyor. Ayrıca Trakya sorununda İsmet Paşa'nın bazı tavizler verdiği iddia edilebilir. İsmet Paşa, İngiltere'nin mülki idare meselesinde taviz vermesi halinde, Trakya'nın geçici gözetimini Müttefik birliklere bırakmaya yetkilidir. Bu durumda, tüm olağanüstü farklılıklar barış konferansı tarafından çözülmelidir. *Petit Parisien*'in Londra muhabirinin öğrendiği gibi, Yunanlıların Venizelos'un tavsiyesi üzerine Trakya'nın kaybına boyun eğmeye hazır oldukları söyleniyor. Venizelos'un işbirliğini mevcut durumu kabul eden devrimci hükûmete bağımlı kıldığı söyleniyor. Venizelos'un bu hoşgöründe gizli ajandaları olduğu şüphesizdir. Fransız gazetelerinin Mudanya konferansının sonucuyla ilgili kehanetleri bugün hala iyimser, ancak düne göre biraz daha temkinli. Bazı gazetelerde Franklin Bouillon'un Türklere çok fazla taviz vermediği ve vermeyebileceği umudu dile getiriliyor.

Londra kaynaklı haberde *Times*'a yazdığı bir mektupta Venizelos, barış sağlanmadan önce, Doğu Trakya'nın işgali ve yönetiminin, Müttefik subayların denetiminde bile olsa, Türklerin Rum nüfusunu yok etmesin diye, Türklere emanet

edilmemesi gerektiğinde ısrar ediyor. Venizelos, barış anlaşmasının uygulanmasına kadar Doğu Trakya'nın Müttefik birlikleri tarafından işgal edilmesini, aksi takdirde Müttefik güçlerin Türk işgalinden önce Trakya'nın düzenli bir şekilde boşaltılmasını sağlayamayacağını öne sürüyor.

"Londra'da Kendinden Emin Bir Ruh Hali" başlıklı haberde genel olarak, insanlar Londra'da iyimser ve önemli noktalarda hala var olan büyük görüş farklılıklarına rağmen, müzakerelerin mutlu bir şekilde sonuçlanmasının beklenebileceğine inanıyor denir. Bu görüş ayrılıkları her şeyden önce Türklerin Çanakkale Boğazı'nın Asya yakasındaki tarafsız bölgenin tahliyesi sorunuyla ilgilidir. Görünüşe göre Türkler, İngiliz birliklerinin onları Çanak'tan bir an önce geri çekmesi durumunda bu tahliyeyi gerçekleştirmek istiyor. Ancak İngiltere, Asya kıyılarının bu şekilde tamamen boşaltılmasına kesinlikle karşı çıkıyor, ancak bir orta yolun bulunabileceğine inanılıyor. Türkler, zayıf İngiliz birliklerinin Tümenlerinin kalmasına izin verecekken, İngilizler tarafsız bölgenin olası bir şekilde azaltılmasına razı olacaklardı, çünkü Londra, tarafsız bölgenin birkaç mil daha uzun veya daha kısa olmasının hiçbir fark yaratmadığı pozisyonunu aldı. Ana şey, tarafsız bölgenin prensipte korunması olacaktır. Doğu Trakya sorunu büyük zorluklara neden oluyor. Türkler, Yunan birliklerinin geri çekilebileceği ve Müttefiklerin askerî kontrole sahip olabileceği aynı anda bir Türk askerî yönetiminin getirilmesini talep ediyor. İngiltere ise Mudanya'da sadece askerî uyarıların yapılması gerektiğini, bu nedenle bu Türk talebinin tartışmalara hiç dâhil edilmemesi gerektiğini savunuyor. Son olarak İngiltere, Yunan birlikleri Trakya'yı boşaltmadan önce Ankara Hükûmeti'nin Müttefiklerin 23 Eylül notasına yanıt vermesi gerektiği görüşünde. Bilindiği gibi bu cevap Londra'ya ancak birkaç gün içinde ulaşabilir. Daha önceki tüm haberlerin aksine, TBMM sadece 3 Ekim akşam toplanır. Aynı şekilde Mustafa Kemal'in 2 Ekim'de Ankara'ya geldiği haberleri de doğrulanmaz. Konferanstaki Yunan temsilciler General Mazarakis ve Albay Sarri Jannis bugün Mudanya'da olacaklardır.

"Program" başlıklı haberde İzmir'den gelen bir telgrafa göre Mudanya Konferansı, Müttefik temsilcilerin geç kalması ve Yunan temsilcilerin hiç gelmemesi nedeniyle Pazartesi günü henüz açılamamıştır. Salı sabahı Müttefik temsilcilerinin gelmesinden hemen sonra, Müttefik delegelerinin İsmet Paşa ile görüşmeleri öğleden sonra başlamıştır. Herhangi bir karar alınmadan sadece özel bir fikir alışverişidir. Yaklaşık 1,5 saatlik bu toplantıların sonunda katılımcılar büyük bir iyimserlik sergilediler. Yunan delegelerinin Çarşamba öğlen Mudanya'ya gelmesi bekleniyor. Hemen ardından, saat 15.00 sıralarında Mudanya Konferansı açılacaktır. Bu tarihe de ulaşamazsa, konferansı 5 Ekim'den sonraya erteleme niyeti yoktur. Konferansın programında şu noktalar yer alıyor: 1. Doğu Trakya sınırlarının belirlenmesi, 2. Trakya'nın tahliye şekli, 3. Trakya'nın Türkiye'ye dönüş şekli, 4. Tarafsız bölge sorunu ve 5. durum İstanbul'un durumu.

5 Ekim Tarihinde Mudanya Konferansı'nda Müttefikler İle Türk Delegeler Arasındaki Mütareke Metni

5 Ekim tarihinde Mudanya Konferansı'nda Müttefikler ile Türk delegeler arasında aşağıdaki anlaşma imzalanmıştır:

1. Boğazlar ve İstanbul Sorunu. Müttefikler ve Türkler, Çanakkale Boğazı'nın tarafsız bölgesini tahliye ediyor. Müttefikler barış görüşmeleri süresince İstanbul'u

ellerinde tutuyorlar, ancak Kemalist hükûmet tarafından İstanbul'da ve Çanak bölgesinde bir sivil idare kurulması konusunda anlaşıyorlar.

2.Trakya sorunu. Trakya, Atina'daki mevcut kararların açıklanmasından itibaren 9 gün içinde Yunan birlikleri tarafından boşaltılır. Doğu Trakya, Türk milliyetçi birlikleri tarafından işgal edildi. Meriç'in her iki tarafında 10 km genişliğinde bir bölge tarafsız ilan edildi ve Müttefikler tarafından işgal edildi. Trakya yönetimi derhal Ankara Türklerine devredilir.

3. Yunanistan'ın yukarıda bahsi geçen kararlara direnmesi durumunda uygulanacak cebri tedbirler meselesi: Müttefikler, Doğu Trakya'nın askerî işgali için Türk birliklerinin Boğazlardan geçmesine izin verecekti. Müttefikler Yunan hükûmetiyle diplomatik adımlar atacak ve onları Mudanya Konferansı kararlarını kabul etmeye zorlayacak tedbirler alacak. Yunan delegeleri, daimi anlaşmanın şartları hakkında bilgilendirildikten sonra memnuniyetsizliklerini açıkladılar. Hükûmetleri adına bu konuda yorum yapmak için gerekli yetkiye sahip olmadıklarını belirttiler. Bu nedenle önce Atina'dan talimat almalısınız. Müttefik Yüksek Komiserliği'nden yapılan bir bildirimde şöyle deniyor: Türk birliklerinin tarafsız bölge sınırına çekilmesiyle, Çanak bölgesindeki her türlü çatışma tehlikesi nihayet ortadan kaldırılır.

5 Ekim Londra kaynaklı "İstanbul'un Kemalistlere Teslimi" başlıklı haberde Ankara Hükûmeti'nin İstanbul Hükûmeti'ne barış konferansında Türklerin çıkarlarını tek başına temsil etme hakkını talep eden bir ültimatom verdiği söylentileri yalanlanır. Öte yandan, İstanbul Hükûmeti'nin Ankara Millet Meclisi'ni iktidar sahibi olarak fiilen tanıdığına dair haberler gelir. Sadrazam Tevfik Paşa, Ankara Millet Meclisi'ne bu Meclis'in kararlarına ve halkın iradesine boyun eğmek istediğini bildirir. Ankara Hükûmeti'nin isteklerine göre İstanbul Hükûmeti geri çekilecek ve başkentin yönetimini Ankara'nın atayacağı bir genel valinin eline verecek. İstanbul milliyetçi çevrelerinde bu iş için İstanbul Hükûmeti'nin eski üyelerinden birinin seçileceğine inanılıyor. Barış antlaşması imzalanıncaya kadar Padişah tahtta kalacaktır denir.

11 Ekim Tarihinde Mudanya Konferansı'nda Müttefikler İle Türk Delegeler Arasındaki Mütareke Metni

11 Ekim Paris kaynaklı haberde Saat 12.15'te İstanbul'dan Dışişleri Bakanlığı'na "Mudanya Anlaşması İmzalandı" mesajı geldi. Düzenlemeler hakkında resmî bir Fransız iletişim hala eksik. Paris gazeteleri, aşağıdaki 14 noktayı içeren bir Associated Press raporunun ayrıntılarını verir. Bunlar:

1. Yunan birliklerinin 14 gün içinde tahliye edildiği söyleniyor.
2. Yunan sivil yönetimi ve Yunan polisi bir an önce geri çekilmelidir.
3. Aynı gün Yunan makamları geri çekilmek zorundadır; sivil idare, aynı gün Türk makamlarına teslim edecek olan Müttefiklere devredilecektir.
4. Trakya'da kuvvet aktarımı, Yunan birlikleri tarafından tam tahliyeden sonraki 30 gün içinde gerçekleşmiş olmalıdır.
5. Türk sivil makamları, düzeni sağlamak için gerekenden fazla olmayan bir polis gücünde ısrar edecek: bu sayının hesaplanması Müttefik generallerin onayına bağlı olarak Türklere bırakılacaktır.
6. Türk işgali altındaki Yunan geri çekilmesinin çeşitli operasyonları, ana merkezleri işgal edecek olan müttefik misyonların liderliğinde gerçekleştirilecektir:

bu misyonlar herhangi bir aşırılığı önlemek için mümkün olan her şeyi yapmalıdır. Bu görevlere ek olarak, müttefik birlik birlikleri de Trakya'yı işgal edecek. Bu birlikler 7 taburu geçmeyecek ve enterpolasyonlu misyonların komutası altında olacaktır.

7. Müttefik misyonlar ve birlikler, Yunan kuvvetlerinin tahliyesinden 30 gün sonra geri çekilecek. Müttefikler, Yunan nüfusunu korumak için gerekli tedbirlerin alındığına ikna olduklarında, çekilme daha erken gerçekleşebilir.

8. Türk birlikleri Boğazların tüm tarafsız bölgelerinden çekilecektir. Yeni tarafsız bölgeler, bir Müttefik subayı ve bir Türk subayından oluşan karma bir komisyon tarafından belirlenecek.

9. İstanbul yarımadasında, Müttefik işgali, Istranca, Kashtajla, Kara, Koiseur, Fladina ve Kalleratina'dan geçerek Padima'nın 7 kilometre kuzeybatısındaki bir noktaya kadar doğuya genişletilecektir. Bu yerleşim birimlerinin tamamı bölge içinde olacaktır.

10. Gelibolu yarımadasında müttefik bölge şu şekilde olacaktır: Pala-Bunu-Bolayır hattının güneyindeki yarımadanın tamamı ve Gogh Luk bölgesi bölgeye ait olacaktır.

11. Ankara Hükûmeti, Müttefik birlikleri tarafsız bölgeden çekilene kadar bölgeye saygı göstermeyi taahhüt eder.

12. Ankara hükûmeti, barış sağlanana kadar Trakya'ya asker göndermemeyi ve orada ordu kurmamayı taahhüt eder.

13. Bu Sözleşme, bu imzadan üç gün sonra yürürlüğe girecektir.

Bu belge İngiltere, Fransa, İtalya, Türkiye ve Yunanistan Delegeleri tarafından imzalanmıştır.

Şu an için Paris gazetelerinin bu anlaşmaya ilişkin yorumları, Fransız tutumunun zaferini belirtmek ve Başbakan von Poincare'nin diplomatik becerilerini övmekle sınırlı kaldı. Son güçlükler, Meriç'in sağ yakasının işgali ile Gelibolu ve Çatalca'nın tarafsız bölgesi hakkındaki müzakerelerde ortaya çıkmış görünüyor. En büyük zorluk, Türklerin kabul etmek istemediği İzmit'in tahliyesiydi. Son olarak, İsmet Paşa'nın Trakya'daki polis birliklerinin sayısını kendisinin belirleyebileceğinin kabulü, anlaşılmasını kolaylaştırmış görünmektedir. Paris basınının ortak kararı şu: yaklaşan barış konferansı için tüm zorluklar henüz çözülmedi, ancak ateşkes müzakerelerinin iyi sonucu bir anlaşma için umut vermek için sebep veriyor. Tüm Fransız politikacıların basının ifade ettiği iyimserliği paylaşmadığı söylenmelidir. Amerikan gazeteleri, Mudanya'daki müzakerelerin ancak Fransız ve İngilizlerin son görüşmede Türklere bazı tavizler vermesi nedeniyle sonuçlanabileceğini bildirdi.

Venizelos Venizelos, şimdi Yunan Hükûmeti tarafından ülkesinin tüm batı başkentlerinde diplomatik temsilciliği ile görevlendirilir. Bu tuhaf konumu onu Paris ve Londra'daki büyükelçilerden, deyim yerindeyse, kıdemli bir Yunan diplomattan üstün kıldı denir.

SONUÇ

Mudanya Ateşkes Anlaşması İtilaf Devletleri İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti temsilcileri arasında 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanmıştır. Ateşkes süreci Büyük Taarruz süreciyle beraber başlamış olsa da Yunan ordusunun yenilgi sonrasında Ege'den ayrılması ile beraber Türk ordusunun tarafsız bölgeye yönelmesiyle ivme kazanmıştır.

23 Eylül tarihinde İtilaf Devletleri ile TBMM Hükûmeti temsilcileri arasında ateşkes ilkeleri konusunda mutabık kalınmış olsa da İtilaf Devletleri ile TBMM Hükûmeti arasındaki süreç devam etmiştir. Bu süreçte Yunan ordusunun yenilmesi sonrasında Yunanistan'da çıkan iç huzursuzluk ve sonrasında Selanik merkezli başlayan ordu isyanı başarıya ulaşmış ve Kral Konstantin tahttan uzaklaştırılmıştır. Böylece Yunanistan tarafında siyasi ve ordu birliğinin sağlanamadığı bir dönemdir. Buna rağmen Yunanlı yöneticiler Trakya için Fransa ve İngiltere'den destek arayışına girseler de bir sonuç alamamışlardır.

Balkanlarda Yugoslavya merkezli, Romanya ve Bulgaristan'ın da içinde olduğu Trakya konusunda ve Boğazlar konusunda kendilerine hak elde etme çabaları hatta savaş hazırlığında oldukları görülmesine rağmen Rusya'nın Sırbistan üzerindeki notası ve baskısı sonucunda her ne kadar yeni bir Balkan savaşı zilleri çaldırılmaya çalışılsa da başarıya ulaşamamıştır.

Rusya öteden beri Boğazların serbestliği konusundaki dış politikasına devam ederken hem emperyalizme karşı hem de Boğazların serbestliği konusunda TBMM Hükûmeti'ne siyasi ve askerî destek verirken aynı zamanda İngiltere ve Fransa'ya da nota vermiştir. Rusya Transkafkasya ülkelerini de yanına alarak barış görüşmelerinde masada yerini almak istemiştir.

Fransa Güney Cephesi Muharebelerinde TBMM Hükûmeti ile yapılan 20 günlük ateşkes anlaşmasıyla başlayan ilişkisi Ankara İtilafnamesi ile daha belirgin olmuştur. Fransa İngiltere'nin İstanbul ve Boğazlarda etkin güç olmasını istememektedir. Fransa Mudanya Ateşkes müzakereleri öncesinde ve sürecinde özellikle Franklin Bouillon ile çok etkili olmuştur. Bouillon adeta TBMM Hükûmeti ile İngiltere aracında arabulucu gibi görünmüştür. Esasen Fransa Suriye, Lübnan ve Kuzey Afrika'daki sömürgeleri ile Türkiye ile olan ekonomik ilişkileri düşünmüştür.

İngiltere esasen tarafsız bölgeyi ve Boğazları asla Türklere vermek istememiştir. Bu nedenle sömürgelerden ve müttefiklerinden yardım istemişse de beklediği desteği görememiştir. Rusya'nın da etkin bir tehdit olması, Türk ordusunun güçlü olması yanında durmaması devamlı tarafsız bölgeye girmesi İngiltere'yi zor durumda bırakmıştır. İngiltere'de Anadolu'daki yenilginin faturası hem İngiliz halkına ekonomik sıkıntılar olarak yansımış hem de Hükûmetin başarısızlığı olarak görülmüştür. Bu nedenle İngiltere'de seçimlere gidilecek ve seçimlerden önce ateşkesin ve Doğu Sorununun çözülmesini sağlayarak bir siyasi güç elde etmek istenmiştir. Bu nedenle bir an önce Mudanya Konferansı'nın toplanması ve sonuçlanması hedeflenmiştir.

ABD Wilson İlkeleri ve kendi ekonomik çıkarları nedeniyle Boğazların açık kalması için müttefiklerine yardımda bulunmak istemiştir.

İtalya ateşkes sürecinde Ankara Hükûmeti'nin yanında görünmüş uzun süre Venedik Barış Konferansı için mücadele etmiştir. İtalya karar alınırken çok etkin görülmemiştir.

TBMM Hükûmeti ve Mustafa Kemal kazanmış olduğu Büyük Zaferi çok iyi değerlendirmek istemiştir. Bu nedenle ateşkes sürecinde sabırlı, akıllı ve inatçı bir tavır sergilemiştir. Bir taraftan siyasi yolları takip etmiş diğer taraftan orduyu dinamik ve teyakkuzda tutarak büyük bir tehdit olarak kullanmıştır. Mustafa Kemal Ruslarla siyasi ve askerî ilişkisini diplomatik yollardan devam ettirmiştir.

TBMM Hükûmeti ve Mustafa Kemal ülke sınırlarını batıda 1916 sınırına getirmek için büyük çaba harcamıştır. Sakarya Meydan Savaşı sonrası istenen sınırların bir kısmına Büyük Taarruz ile bir kısmına ise diplomatik uğraşlar, Türk ordusunun tehditkâr gücü ve sabırla ulaşmıştır.

TBMM Hükûmeti'nin 9 Eylül sonrası ısrarla istediği, daha sonra 23 Eylül'de kararlaştırılan ilkelere ve ülke sınırlarına görüldüğü üzere 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanan Mudanya Ateşkes Anlaşması'nın maddeleriyle ulaşılmıştır. Bu araştırmada 28 Eylül 4 Ekim tarihlerindeki Alman gazetelerinde çıkan haberler neticesinde bu yargılara varılmıştır. Çalışma bir başka ülkenin basınından bakılarak gerçekleştiği için alana katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Gazeteler

Berliner Börsen- Zeitung (M.A.)
Berliner Börsen- Zeitung (A..A.)
Berliner Tageblatt und Handels Zeitung (M.A.)
Berliner Tageblatt und Handels Zeitung (A.A.)
Berliner Volks Zeitung (M.A.)
Berliner Volks Zeitung (A..A.)
Berlin Vossische Zeitung (M.A.)
Berlin Vossische Zeitung (A.A.)
Briefetal- Bote Amtsbezirks-Anzeiger und Zeitung
Deutsche Allgemeine Zeitung (M.A.)
Deutsche Allgemeine Zeitung (A.A.)
Der Oberschlesische Wanderer
Die Voss Berlin, Ausland Ausgabe
Täglicher Rundschau (M.A.)
Täglicher Rundschau (A.A.)

Eserler

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk** 1919-1927, Zeynep KORKMAZ (Yay. haz.), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.

Belen, Fahri, "Yunan Cephesi Nasıl Yarıldı?", **Büyük Zaferin 50. Yıldönümüne Armağan**, İstanbul, 1972.

Tengirşek, Yusuf Kemal, "Vatan Hizmetinde", **Cumhuriyet Gazetesi**, 1 Ekim 1968.

TBMM Zabıt Cerdiesi, C 12, Ankara, 1922.

AMERİKAN ARŞİV BELGELERİNDE VE BASININDA MUDANYA MÜTAREKESİ

Kenan ÖZKAN*

ÖZET

Büyük Taarruzun başarıyla tamamlanmasının ardından Türk ordusu için yeni hedef İstanbul ve Boğazların ele geçirilmesi olmuştur. Türk ordusunun Çanakkale'ye ilerleyişi İngiltere ve Ankara Hükûmetini yeni bir savaşın eşiğine getirmiş ve yaşanan gerginlik "Çanak Krizi" olarak adlandırılmıştır. Fransa ve İtalya'nın bu süreçte yeni bir savaş göze alamaması ve İngiltere'nin yaptığı yardım çağrısına dominyonlarından olumsuz yanıt gelmesi üzerine savaş tehlikesi ortadan kalkmış ve özellikle Fransa'nın çabaları neticesinde Ankara Hükûmeti görüşme teklifini kabul etmiştir. Kriz boyunca Amerikan Hükûmeti için öncelikli iki konu mevcuttur. Bunlardan ilki Amerikan vatandaşlarının can ve mal güvenliğinin sağlanması, ikincisi ise Boğazların serbestliği ilkesinin teminat altına alınmasıdır. Amerikan Hükûmeti her iki konuda da siyasî sürece dâhil olmadan atabileceği adımları atmıştır. Özellikle İzmir ve İstanbul'daki Amerikan vatandaşlarının güvenliği ve tahliyesi konusunda Amerikan Donanmasından istifade edilmiştir. Ancak Amerikan destroyerlerinin sıcak bir çatışmaya girmesinden kesinlikle kaçınılmış ve destroyerler sadece tahliye işlerinde kullanılmıştır. Boğazların serbestliği konusunda ise siyasî sürecin aktörü olmaktan kesinlikle kaçınan Amerikan Hükûmeti, Bakanlık nezdinde yaptığı açıklamalarla Müttefiklerin görüşünü desteklemekle yetinmiştir. Bazı sivil toplum kuruluşları, Misyoner teşkilatları ve Rum lobisi Amerikan kamuoyuna hâkim olan Türk aleyhtarlığını bu süreçte körükleyerek Washington Hükûmeti'ni siyasî sürece doğrudan müdahil olmaya davet etseler de ABD hem konferans öncesi hem de konferans sırasında bu iki mesele dışında başka konularla ilgilenmemiş ve Yakın Doğu Krizi'nde doğrudan taraf olmamıştır. Bununla birlikte Amerikan Hükûmeti, Çanak Krizi boyunca Müttefikler ve Ankara Hükûmeti arasında yaşanan gelişmeleri gerek Amiral Bristol gerekse Avrupa'daki elçilikler aracılığıyla yakından takip etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mudanya Mütarekesi, Türkiye-ABD ilişkileri, Yakın Doğu Krizi, Çanak Krizi, Amiral Bristol.

MUDANYA ARMISTICE IN AMERICAN ARCHIVAL DOCUMENTS AND THE PRESS

ABSTRACT

After the successful completion of the Great Attack, the new target for the Turkish army was the capture of Istanbul and the Straits. The advance of the Turkish army to Çanakkale brought the British and Ankara Governments to the brink of a new war and the tension was called the "Chanak Crisis". France and Italy could not afford a new war in this process and as the British dominions responded negatively to the call for help, the danger of war disappeared, and the Ankara Government accepted the conference, especially as a result of the efforts of France. There were two priorities for the American Government during the crisis. The first of these was to ensure the safety of life and property of American citizens, and the second was to ensure the freedom of the Straits. The American Government took the steps it could take without being involved in the political process on both issues. In particular, the American Navy was used for the safety and evacuation of American citizens in Izmir and Istanbul. However, a hot conflict with the American destroyers was definitely avoided and they were used only for evacuation. The American Government, which absolutely avoided being an actor in the political process regarding the freedom of the Straits, supported the view of the Allies with the statements made by the State Department. Some non-governmental organizations, missionary organizations and the Greek lobby fueled the anti-Turkish sentiment that dominated the American public opinion in this process and they encouraged the Washington Government to be directly involved in the political process, but the Government did not deal with other issues apart from these two issues both before and during the conference and did not take a direct part in the Near East Crisis. On the other hand, the American Government closely followed the developments between the Allies

* Öğr. Gör. Dr., Altınbaş Üniversitesi.

and the Ankara Government, both through Admiral Bristol and the embassies in Europe, during the Near East Crisis.

Key Words: Mudanya Armistice, Türkiye-U.S. Relations, Near East Crisis, Chanak Crisis, Admiral Bristol.

GİRİŞ

26 Ağustos'ta başlayan Türk genel taarruzunun başarısı Türk ordusunun moralini yükseltmiştir. Buna karşılık Yunanistan, Anadolu'nun tahliyesi şartıyla, ateşkes teklifini Ankara Hükûmeti'ne iletmeleri için İtilaf Devletleri'ne 7 Eylül'de müracaat etmiş, ancak Batı Anadolu'nun kurtarılmış olması Anadolu'nun tahliyesi meselesini çözüme kavuşturduğundan, asıl mesele Boğazlar ve Trakya'nın tahliyesi haline gelmiştir.¹ Bu doğrultuda Türk ordusu İstanbul ve Boğazları kurtarmak maksadıyla Müttefiklerin "tarafsız bölge" olarak ilan ettikleri Çanakkale hattına ilerlemiştir.² İngiliz Hükûmeti; İstanbul ve Boğazları bırakmamak için gerekirse tek başına bu bölgeleri savunma kararı almış, İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı General Harington'a Çanakkale'yi savunması için kesin talimat vermiş ve Harington da Çanakkale'ye bir tümen sevk etmiştir.³ 16 Eylül'de Başbakan Lloyd George tarafından yapılan açıklamada Çanakkale'nin savunulması için İngiliz sömürgelerinden yardım talep edilmiş ve Balkan ülkeleri de İtilaf Devletlerinin yanında Türklere karşı savaşa davet edilmiştir.⁴ Fransa başlangıçta, TBMM'nin zaferinin, ayrıcalıklarını kaybettireceği endişesine kapılsa da tıpkı İtalya gibi TBMM ile yeniden savaşa girmek istemediğinden siyaset değişikliğine gitmiş ve hatta Fransız Yüksek Komiseri General Pelle'ye verilen emirle Fransız birlikleri Çanakkale'den çekilmiştir.⁵

General Pelle, 18-19 Eylül'de İzmir'de Mustafa Kemal Paşa ile "tarafsız bölge" ve Yunan ordusunun çekileceği hat konularını görüşmüş, Üsküdar'da bir konferans

¹ Ali Türkgeldi, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1948, s. 151. Laurance Evans, **Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası, 1914-1924**, 2. Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 379. İsmail Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s. 33-34. İtilaf Yüksek Komiserlerinin teklifi hakkında bkz. Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar 30 Ekim 1918-11 Ekim 1922**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1970, s. 192. Mustafa Kemal Paşa, Müttefiklerin ateşkes teklifine, Anadolu için herhangi bir görüşmeye gerek kalmadığı, ateşkesin ancak Trakya için söz konusu olabileceği yanıtını vermiştir. Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk, 1919-1927**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s. 457.

² Atatürk, **a.g.e.**, s. 457-459. Salahi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C 2, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 269. Eyyupoğlu, **a.g.e.**, s. 53-68. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın, İstanbul ve Çanakkale'ye yapılması muhtemel harekât emri için bkz. **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, S 64, Belge No. 1450.

³ Albay Shuttleworth emrindeki birlikler 11 Eylül'de Çanakkale'ye ulaşmıştır. Eyyupoğlu, **a.g.e.**, s. 80. General Harrington 10 Eylül'de Fransız Charpy ve İtalyan Mombelli'ye Çanakkale'de iş birliği teklif etmiştir. Jaeschke, **a.g.e.**, s. 193. Ayrıca bkz. Kaya Tuncer Çağlayan, "Çanak(kale) Krizi'nde İngiltere'nin Askeri Durumu", **Turkish Studies**, Vol. 12/9, s. 19-34.

⁴ Atatürk, **a.g.e.**, s. 459. Sonyel, **a.g.e.**, s. 270. Eyyupoğlu, **a.g.e.**, s. 84-85. Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C IV, MEB Yayınları, İstanbul, 1991, s. 198. Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 150-151. Jaeschke, **a.g.e.**, s. 194.

⁵ Jaeschke, **a.g.e.**, s. 195. Sonyel, **a.g.e.**, s. 270. Tansel, **a.g.e.**, s. 199-200. Eyyupoğlu, **a.g.e.**, s. 88-90. Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 152.

toplanmasından söz etmiştir.⁶ Fransa ve İtalya'nın 19 Eylül'de Boğazlardaki askerî birliklerini çekmesi⁷, Balkan ülkelerinin meseleye karışmak istememeleri ve daha da önemlisi Lloyd George'un çağrısına İngiliz sömürgelerinden olumsuz yanıt gelmesi üzerine, İngiltere meselenin çözümünü diplomasi masasında aramak zorunda kalmış ve İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon yapılacak bir konferans öncesinde Müttefikler arası uyumu sağlamak üzere 19 Eylül'de Paris'e gitmiştir.⁸ Curzon, Fransa Başbakanı Poincare ve İtalya'nın Paris Büyükelçisi Kont Sforza arasında 20-23 Eylül tarihlerinde gerçekleşen Paris görüşmelerinde İngiltere'nin asıl amacı, Türklerin Avrupa'ya geri dönmelerine engel olmaktır. Poincare ise Türkleri savunmuş ve Curzon'la arasında sert tartışmalar yaşanmıştır. Görüşmeler sonucunda Curzon tarafından kaleme alınan ve savaşı devletlerle birlikte İtilaf Devletleri'ni barış konferansına davet eden ortak notada, Türklerin Avrupa'ya dönmeleri prensipte kabul edilmiş, Yunanistan'ın Meriç'in batısına çekilmesi yolundaki Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi hakkında kendisiyle Müttefik generalleri arasında Mudanya'da bir konferans yapılması önerilmiştir.⁹ Bu teklif 23 Eylül'de Atina ve Ankara Hükûmetlerine iletilir.¹⁰

Müttefik notasının geldiği sırada bir Türk süvari birliğinin Erenköy'de tarafsız bölgeye girmesi Türkiye ile İngiltere arasında büyük bir askerî ve siyasî kriz yaratmıştır.¹¹ General Harington, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mektupta Türk birliklerinin tarafsız bölgeden çekilmesini talep etmiş, Mustafa Kemal ise 27 Eylül'de verdiği yanıtta "tarafsız bölgeyi tanımadığını" ifade ederek, İngilizlerin çekilmesini

⁶ General Pelle, Mustafa Kemal'e Yunan ordusunun çekileceği sınırı bizzat Yüksek Komiserlerin belirleyeceği teminatını vermiş, Mustafa Kemal ise Trakya konusunda pazarlığa yanaşmamış, Yunanlıların derhal Meriç'in batısına çekilmelerini talep etmiştir. Ayrıca, "tarafsız bölgenin" ne olduğunu sormuş ve böyle bir bölgeyi tanımadığını söylemiştir. Çanakkale ve İstanbul'a doğru harekete geçtiğinde, Türk ordusunu durdurmanın güç olacağını altını çizen Mustafa Kemal'e göre İngiltere, Trakya siyasetinde esaslı değişiklik yapmadığına göre sorunu askerî yünden çözmekten başka bir seçenek kalmamıştır. Ancak Üsküdar'da bir konferans düzenlenirse katılmaya hazır olduğunu, bununla birlikte askerlerinin ilerleyişini durdurmaya kesinlikle taraftar olmadığını belirtmiştir. Atatürk, **a.g.e.**, s. 459. Jaeschke, **a.g.e.**, s. 195. Görüşmeye dair ayrıntılı rapor için bkz. **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, S. 65, Belge No. 1467. Sonyel, **a.g.e.**, s. 272. Eyyupoğlu, **a.g.e.**, s. 91-94. Tansel, **a.g.e.**, s. 200-201.

⁷ Jaeschke, **a.g.e.**, s. 195.

⁸ Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 153. Sonyel, **a.g.e.**, s. 274.

⁹ Jaeschke, **a.g.e.**, s. 196. Paris'teki Türk temsilcisi Ahmet Ferit (Tek) Bey, bu görüşmelerden Ankara'yı sürekli haberdar etmiş, 20 Eylül tarihli yazısında İngilizlerin geri adım attığını, bu ortamda Çanakkale'deki baskının artırılması ancak hiçbir suretle Boğazlardan geçilmemesi uyarısında bulunmuştur. 22 Eylül tarihli yazısında Fransızların, Yunanlıların Trakya'yı boşaltmaya zorlayacaklarını belirtir. Sonyel, **a.g.e.**, s. 275. 22 Eylül'deki görüşmelerde Türklerin koruyucusu kesilen Poincare, Yunanlıların koruyucusu olarak gördüğü Curzon'a zaman zaman saldırarak onu tahkir etmiş, Curzon gözyaşları ile odayı terk etmiştir. Eyyupoğlu, **a.g.e.**, s. 100-101. Tansel, **a.g.e.**, s. 201-203.

¹⁰ 23 Eylül tarihli nota General Pelle tarafından TBMM'nin İstanbul'daki temsilcisi Hamid Bey'e iletilmiştir. Eyyupoğlu, **a.g.e.**, s. 104. Tansel, **a.g.e.**, s. 203. Jaeschke, teklifin Pelle tarafından 24 Eylül'de iletilildiğini yazmıştır. Jaeschke, **a.g.e.**, s. 196. Türkgeldi, Paris'te 23 Eylül'deki kararların alınmasında Poincare'nin gayretine işaret etmiştir. Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 154-155.

¹¹ Jaeschke, **a.g.e.**, s. 196. İngiliz ve Türk birlikleri arasında yaşanan gerginlik için bkz. **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, S 65, Belge No. 1467.

istemiştir.¹² Bu sırada İngiliz kabinesi, istihbarat kaynaklarından Türklerin 30 Eylül'de İstanbul ve Boğazlara doğru harekete geçeceği haberini alınca 29 Eylül'de toplanmıştır. Türklerle bir ültimatoma vererek en kısa sürede tarafsız bölgeden çekilmeleri isteği aynı gün General Harington'a iletilmiştir. Diğer taraftan Lord Curzon, TBMM'nin Londra temsilcisi Dr. Nihat Reşat Bey'e barıştan çok, savaşa doğru gidildiği uyarısında bulunmuş ve Nihat Reşat Bey, durumu Mustafa Kemal Paşa'ya iletmıştır.¹³ General Harington ise soğukkanlı davranarak hükûmetinin talebini yerine getirmemiştir.¹⁴

Bu sırada Fransız diplomat Franklin Bouillon, 25 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek için İzmir'e gelmiştir. 29 Eylül'de gerçekleşen görüşmelerde Mustafa Kemal Paşa, Fransız diplomata Yunanlıların Doğu Trakya'daki katliamları karşısında Türk ordusuna sağduyu öneremeyeceğini ifade etmiş, Bouillon ise barış konferansı başlamadan Türk taleplerinin yerine getirileceği ve Meriç'e dek Doğu Trakya'nın iadesi garantisini vermiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Mudanya'da yapılacak konferansa katılmayı onaylamıştır.¹⁵ TBMM Hükûmeti, 23 Eylül tarihli İtilaf Devletleri notasına 29 Eylül'de verdiği yanıtta, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına yönelik askerî harekâtın durdurulacağını, bununla birlikte Trakya'nın Meriç Nehri'nin batısına kadar tahliye edilerek kendisine teslimini istemiş ve Mudanya'da 3 Ekim'de görüşmelerin başlayacağını duyurmuştur.¹⁶ Meriç'in batısına kadar olan sahanın TBMM'ye bırakılması isteği Lord Curzon tarafından kabul edilmeyince, Fransız Başbakanı Poincare, Curzon'u ikna etmiş, böylece Çanak Krizi bir çatışmaya dönmeden diplomasi yoluyla çözülmüştür.¹⁷

İngiliz belgelerinde "Chanak Crisis" ya da "Chanak Affair" yani "Çanak Krizi/Meselesi" olarak adlandırılan ve yukarıda ana hatlarıyla özetlenen bu süreç aynı zamanda Amerikan Hükûmeti tarafından "Near East Crisis" yani "Yakın Doğu Krizi" başlığıyla yakından takip edilmiştir. Bu çalışma Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Arşiv belgeleri ve Amerikan ulusal ve yerel basını ışığında Amerikan Hükûmetinin ve kamuoyunun Mudanya Mütarekesini ele alış biçimini incelemektedir. Mudanya Konferansı öncesinde yaşanan kriz ve konferans süreci ile imzalanan mütareke bahsi geçen kaynaklar çerçevesinde ele alınmıştır.

I. Amerikan Kaynaklarında Yakın Doğu Krizi'nin Değerlendirilmesi

¹² Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S 65, Belge No. 1467. Sonyel, a.g.e., s. 276-277. Tansel, a.g.e., s. 204-205. Eyyupoğlu, a.g.e., s. 117-118.

¹³ Sonyel, a.g.e., s. 277-278.

¹⁴ Sonyel, a.g.e., s. 278. Türkgeldi, a.g.e., s. 156.

¹⁵ Sonyel, a.g.e., s. 279. Eyyupoğlu, a.g.e., 108-111.

¹⁶ Eyyupoğlu, a.g.e., 110-111. Tansel, a.g.e., 209-211.

¹⁷ Sonyel bu sürecin Bouillon, Mustafa Kemal ve Harrington'un gösterdikleri sabır, metanet ve ileri görüşlülük sayesinde büyük bir felaket yaşanmadan tamamlandığı düşüncesindedir. Sonyel, a.g.e., s. 279. Bige Yavuz da benzer bir yaklaşımla Poincare ve özellikle de Bouillon'un rolüne işaret etmektedir. Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşında Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 163-164. Türkgeldi de Fransa'nın Türkiye siyaseti açısından Poincare'nin önemine işaret etmiştir. Ona göre Poincare, kendinden önce görevde bulunan Clemenceau, Millerand ve Aristi Briand'tan farklı olarak daha zekice hamlelerle Avrupa siyasetinin dizginlerini eline almıştır. Almanya'yı kontrol edebilmek için İngiltere'yi tüm doğu siyasetinde serbest bırakma hatasına düşmemiş, Almanya ve Yakın Doğu meselelerini birbirinden ayırabilme başarısını göstermiştir. Türkgeldi, a.g.e., s. 155.

Yunan ordusunun uğradığı bozgun üzerine Yunan Hükûmeti'nin Müttefikler aracılığıyla ateşkes taleplerini iletmesi ve Türk ordusunun Çanakkale'ye yürüyüşü gerek İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol gerekse Müttefik başkentlerindeki Amerikalı diplomatlarca büyük bir dikkatle yakından takip edilmiştir. Amerikalı diplomatların "Yakın Doğu Krizi" olarak adlandırdığı bu sürecin adımlarını ayrıntılı olarak Washington'a rapor ettiği ve ABD'nin Yakın Doğu Krizi'ne ilgisinin Boğazların serbestliği, Türkiye'deki Amerikan vatandaşlarının can ve mal güvenliği ile Amerikan yatırımları çerçevesinde şekillendiği aşağıda görülecektir.¹⁸

Amiral Bristol 7 Eylül tarihli raporunda, Yunanistan'ın ateşkes teklifinin Müttefikler aracılığıyla TBMM'nin İstanbul temsilcisi Hamid Bey'e iletilmiş olduğunu, Hamid Bey'in bizzat kendisinden öğrendiğini yazmıştır. Ankara Hükûmeti'nin, Yunan askerî makamlarıyla ateşkes görüşmelerini doğrudan yürüteceği ve aracı kabul etmeyeceği yanıtına dikkat çeken Bristol, son zaferden sonra Müttefiklerin "milliyetçi Türklerle" yapacakları görüşmelerin oldukça zor geçeceği tahmininde bulunmuştur. Türklerin hangi koşullar altında bir ateşkesi kabul edeceklerini Hamid Bey'in kendisine aktardığını, Yunanistan'ın Anadolu'yu tahliyesinden çok daha fazlasını, Trakya'nın da tahliyesini istediklerini bildirir. Artık ne Müttefikler ne de Yunanlılar "Yakın Doğu'daki duruma hâkim değildir." Bunun farkında olan tek kişinin General Harington olduğuna işaret eden Amiral Bristol, Harington'un Çanakkale'nin savunması için Albay Shuttleworth'u görevlendirdiğini belirtmiştir.¹⁹ Bristol'e göre Türkler blöfle caydırılmaz ve eğer saldırırlarsa İngiliz kuvvetleri buna karşı koyamayacaktır. Fransa ve İtalya'nın böyle bir savaşı destekleyeceği de şüphelidir.²⁰ Bristol, Yunan ordusunun mağlubiyetinden sonra Türk ordusunun bir sonraki faaliyetinin ne olacağı sorusunun ortaya çıktığını ve Mustafa Kemal'in niyetinin İzmir'in kuzeyine ilerleyip Boğazlar, İstanbul ve Trakya'yı ele geçirmek olduğunun anlaşıldığını ifade etmiştir. Türk kuvvetlerinin Çanakkale'ye zaten iyice yaklaşmış olduklarını ve Boğazın Asya yakasındaki İngiliz kuvvetlerinin takviye edilmiş olduğunu hatırlatan Bristol, başlangıçta Fransa ve İtalya'nın desteğine işaretle tarafsız bölgeye birlikler gönderdiklerini ifade etmiştir. Mustafa Kemal'in Misak-ı Millî'yi (*National Pact*) güvence altına almak için gerekirse Boğazları geçmeyi göze almış olmasını ciddi bir durum olarak değerlendirmiş, ancak bu sırada Fransız ve İtalyan birliklerinin Boğazlardan çekilmesinin İngiltere'yi çok daha zor bir durumda bıraktığına işaret etmiştir. İngiliz Hükûmeti'nin ne pahasına olursa olsun Boğazları elde tutma kararına karşılık, Fransızların diplomasi tercihinine işaret eden Bristol'e göre bu durum, Müttefiklerin bakış açıları arasındaki farklılığın

¹⁸ ABD'nin Türkiye politikası ve bu politikanın şekillenmesine etki eden temel faktörler hakkında bkz. Evans, a.g.e., s. 328-354. Kenan Özkan, **Milli Mücadele Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri, Mondros Mütarekesinden Lozan Barış Konferansına**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 325 vd. Yukarıda sözü edilen etkenler çerçevesinde Bristol'un oynadığı role dair bkz. İsmail Köse, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillendirilmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü (1919-1927)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2016. Thomas A. Bryson, "Admiral Mark L. Bristol, An Open-Door Diplomat In Turkey", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 5, No. 4, (Sep. 1974), s. 450-467.

¹⁹ NARA. 767.68/354. Records of the U.S. Department of State Decimal File, 767.68, Political Relations of Sates, Relations; Bilateral Treaties, Turkey and Greece, September 7, 1922-May 9, 1923. Evans, a.g.e., s. 379.

²⁰ 23 Eylül tarihli rapor için bkz. NARA. 767.68/361.

en görünür halidir. “Yakın Doğu’nun durumu muhtemelen hiçbir zaman şu andakinden daha kritik olmamıştı” diyen Bristol, General Harington’un Mustafa Kemal Paşa’yı tarafsız bölgenin ihlali konusunda uyardığını söylemiştir. Harington’un uyarısına karşılık olarak Mustafa Kemal’in böyle bir bölgeyi tanımadığını ve Türk birliklerinin Erenköy’e kadar geldiklerini aktarmıştır.²¹

Yunan ordusunun kesin bozgunu ve Yunan Hükûmeti’nin Türklerle ateşkes için Londra, Paris ve Roma’da Dışişleri Bakanları nezdinde teati edilen notalar sonucunda İstanbul’daki Müttefik Komiserlerine müracaatı, Amerikan basınında da yer bulmuştur. Eylül ayının ilk iki haftası zarfında ateşkesin sağlanacağı beklentisi hâkim olmakla birlikte son zaferin “Türk imparatorluğunu yeniden canlandırabileceği” endişesi de görülmektedir.²² Bunun dışında İngiltere’nin ateşkesin sağlanması konusunda Fransa’ya müracaatı ve Fransa’nın buna hızla olumlu yanıt vermesi Amerikan basınında memnuniyet uyandırmıştır.²³

Türk ordusunun kesin zaferinden sonra gelen Müttefik ateşkes teklifi karşısında TBMM’nin artık Anadolu için ateşkes masasına oturmama kararı ve Paris temsilcisi Ahmet Ferit (Tek) Bey’in bu konuda Avrupa gazetelerine yaptığı açıklamaları Amerikan basınında yankı uyandırmıştır. Ahmet Ferit Bey’in, “Şu anda bir ateşkesi söz konusu edemeyiz... İzmir’i alıp daha sonra görüşmelere başlamayı düşünüyoruz” ifadeleri, Türklerin geri adım atmayacağı ve İzmir’i kurtarmak konusundaki karlılıklarının işareti olarak yorumlanmıştır. Ferit Bey’in, “The New York Herald”a yaptığı açıklamada “Yarın kesinlikle İzmir’e girmiş olacağız. Müttefiklerin bize ateşkes teklif etmesine gerek yok” ifadelerine yer verilmiştir. Buna ilaveten Müttefiklerin özellikle de İngiltere’nin bu konuda TBMM’yi zorlamasının mümkün olmadığı, çünkü Müslüman dünyasının son zaferle birlikte heyecanının yükseldiği ve bu ortamda Ankara Hükûmeti’nin artık İngiltere’nin Yakın Doğu’daki nüfuzuna büyük bir darbe indirebilecek konumda olduğu gerçeğine işaret edilmiştir.²⁴

Ahmet Ferit Bey’in açıklamaları dışında Mahmut Celal (Bayar) Bey’in Avrupa basınına yansıyan ve TBMM’nin ateşkes ve barış görüşmelerine dair beklentilerini içeren açıklamaları da Amerikan gazetelerinde yer almıştır. Celal Bey, “zaferimiz bizi mantıksız taleplerde bulunmaya sevk etmeyecek” dedikten sonra Misak-ı Millî’yi

²¹ 16 Ekim tarihli rapor için bkz. **NARA. 767.68/500**. Amiral Bristol, 22 Eylül tarihli gönderisini hatırlatarak durumun hassasiyetine bir kere daha vurgu yapmış ve General Pelle ile yaptığı görüşmeden bahisle Fransızların diplomasi yoluyla meseleye çözüm arayışı içerisinde olduklarını bildirmiştir. **NARA. 767.38/356**.

²² “Armistice Asked by Greeks; Army Rout Complete”, **The Evening Star**, 5 September 1922, No. 26.618, p. 1. “Christians Die As Turk Hordes Sweep Onward”, **The Washington Times**, 6 September 1922, No. 12.367, p. 2.

²³ “Franco-British Arms to Force Truce in East”, **The New York Tribune**, 6 September 1922, Vol. LXXXVII, No. 37.688, p. 5. “Allies May Act”, **The Great Falls Tribune**, 6 September 1922, p. 1. “Seek Armistice for Greeks and Turkey”, **The Pensacola Journal**, 6 September 1922, Vol. XXVII, No. 128, p. 1. “Tangible Movement for Greco-Turkish Armistice”, **Norwich Bulletin**, 6 September 1922, Vol. LXIV, No. 215, p. 1. “Allies Prepare to Send Troops to Asia Minor”, **The Bennington Evening Banner**, 6 September 1922, No. 4.505, p. 1.

²⁴ “Turks Defy British in Drive on Greeks”, **The New York Herald**, 9 September 1922, Vol. LXXXVII, No. 10, p. 5. “Greeks Offer to Evacuate If Granted Truce”, **The Washington Herald**, 8 September 1922, No. 5.786, sp. 1. “Turks to Oppose Armistice Plans”, **Richmond Times Dispatch**, 8 September 1922, Vol. 72, No. 240, p. 1.

kastederek Türkiye'nin isteklerinin zaten Yunan zaferi öncesinde de bilindiğini ve bunların ötesine geçilmeyeceğini ifade etmiştir. İzmir, Batı Anadolu ve Doğu Trakya'daki Türk hâkimiyetinin tesisi, Boğazların uluslararası serbestliğinin tanınması koşuluyla Türklere bırakılması ve kapitülasyonların kaldırılması taleplerini hatırlatır. Amerikan basını bu açıklamaları, Türklerin Dünya Savaşı'nda kaybettiklerini yeniden kazanma çabası olarak yorumlamıştır.²⁵

Yakın Doğu Krizi süresince Müttefiklerin Boğazları elde tutmak konusundaki görüş ayrılıklarının Amerikalı diplomatların raporlarına çok net bir şekilde yansıdığı görülür. Bristol, "Müttefiklerin artık aynı fikirde olmadıklarına" dikkat çekmektedir. İngiltere kendi politikasında ısrar ederken Fransa ve İtalya'nın kuvvet göndermeyeceğine işaret etmiştir.²⁶ Londra'daki ABD Büyükelçisi Harvey'in 22 Eylül'de bildirdiğine göre Fransa'nın desteğini alamayan İngiltere, Yakın Doğu'da ayrı bir eyleme hazırlanmaktadır.²⁷ ABD'nin Atina Büyükelçisi Jefferson Caffery de İngiltere'nin Yunanistan ile Trakya'da bir askerî harekât planlaması içerisinde olduğunu yazmıştır. Ancak böyle bir harekâtın önünde iki engel mevcuttur. Birincisi, Yunan kamuoyu Anadolu'daki felaketten sonra İngilizler tarafından kandırıldığının farkındadır ve İngiltere'ye karşı öfkeli. Ayrıca Anadolu'daki ordunun ruh hali Trakya'daki Yunan askerlerine de sirayet ettiğinden ordu savaşma taraftarı değildir. İkinci olarak İngiltere olası bir harekâta İtalya ve Fransa'nın yardım etmeyeceğinden kesinlikle emindir ve İngiltere'nin eli, Fransa'ya karşı Yakın Doğu'daki rekabette an itibarıyla hırpalanmıştır.²⁸

²⁵ "Turkey Asks All Lost in World War", *The Evening Journal*, 7 September 1922, No. 76, p. 2. "Turkish Peace Terms Outlined by Former Commerce Minister", *Chickasha Daily Express*, 7 September 1922, Vol. 23, No. 122, p. 1. "Tells Terms of Turk for War Ending", *Imperial Valley Press*, 7 September 1922, p. 1. "Turkish Peace Terms Outlined", *The South Bend New Times*, 9 September 1922, Vol. XXXIX, No. 251, p. 9.

²⁶ NARA. 767.68/351.

²⁷ Büyükelçi Harvey, İngiltere'nin Çanakkale'ye yaptığı takviyeden de söz ederek "Spenser" liderliğinde sekiz muhripen oluşan ikinci muhrip filosunun, hafif kruvazörler "Caledon", "Carysfort" ve "Curaces"; uçak gemisi "Argus", savaş gemisi "Centurien" ve hafif kruvazör "Cares" ile "Ajax"ın tüm mürettebat ve teçhizatı ile hazır olduğu bilgisini eklemiştir. NARA. 767.68/355. Harvey 15 Eylül tarihli raporunda, İngiliz Başbakanlık Müsteşarı Sir Edward Grigg ile Büyükelçilik Üçüncü Sekreteri arasında yapılan görüşmeden bahisle, Türklerin Avrupa'dan atılması konusundaki Grigg'in şu ifadelerine yer vermiştir: "Sir Edward bana Lloyd George'un, Gladstone'un 'pılı pırtıyı toplama' politikasını içtenlikle desteklediğini ve bu görüşün mevcut İngiliz politikası üzerinde, doğal olarak büyük bir etkisi olduğunu söyledi." NARA. 767.68/369.

²⁸ İngiliz Büyükelçisi Lindley 22 Eylül tarihli görüşmede Caffery'e, İngiliz siyasetinin yanlışlığını ve Yunanistan'ın gördüğü muameleyi şu şekilde itiraf etmiştir: "Onları, sonuçlarını tüm dünyanın bildiği ve asla yerine getirilmemiş olan birtakım belirsiz vaatlerle Küçük Asya'da kalmaya teşvik ettik. Britanya İmparatorluğu'nun prestiji son zamanların en büyük darbesini aldı..." Lindley, Lloyd George ve Lord Curzon'u Yunanistan ve Türkiye siyasetindeki yanlışlar için uyardığını söylemiş ve nihayet Dışişleri Bakanlığı'nın, Yakın Doğu'da tutarlı bir İngiliz politikası formüle etmeye çalışmak için artık ciddi biçimde alarma geçtiğine inandığını ifade etmiştir. NARA. 767.68/438 ve NARA. 767.68/439. Amerika'nın Beyrut Başkonsolosu Charles E. Allen, 23 Eylül ve 6 Ekim tarihli raporlarında Kemalist zaferinin Suriye'de yarattığı sevinç ve heyecana temas ettikten sonra Fransa'nın bu etkiyi lehine çevirmek ve İngiltere ile Yakın Doğu'da giriştiği rekabette İslam âleminin desteğini elde etmek için basın yoluyla yoğun bir propaganda faaliyeti içerisinde olduğunu bildirmiştir. Suriye'deki Fransız yanlısı gazete haberleri örnek gösterilerek, Türk zaferinde Fransa'nın desteğinin büyük olduğu algısının yaratılmaya çalışıldığı ifade edilir. NARA. 767.68/492 ve NARA. 767.68/498.

Roma'daki Amerikan Büyükelçisi Richard Wishburn Child, "Yakın Doğu'nun büyük bir krize doğru sürüklendiğini görüyorum" dediği raporunda, İngiltere ile Müttefiklerinin Müslüman âlemine ilişkin görüş ayrılıklarının büyük bir kriz yarattığına ve bunun Mustafa Kemal'in elini nasıl güçlendirdiğine işaret etmiştir. İtalya'nın bir gecede Çanakkale'deki birliklerini çekmiş olması, İngilizlerin İtalyanlardan ümidini kesmesine neden olmuştur.²⁹ Ona göre "Müttefiklerin görüş ayrılığı, Müslüman dünyasını askerî ve siyasî bir ittifaka doğru sürüklemektedir." Ayrıca Child'a göre Mustafa Kemal, Hint Müslümanlarının da kışkırtmasıyla Bağdat, Suriye, Filistin vs. yerlerde yaşanacaklardan dolayı İngilizlerin tedirginliğinin de farkındadır.³⁰

Başbakan Lloyd George'un dominyonlardan yardım talep eden çağrısı da Amerikalı diplomatlar tarafından ilgiyle takip edilmiştir.³¹ Bu kapsamda Avustralya³², Singapur³³, Güney Afrika³⁴, Kanada³⁵ ve Yeni Zelanda'daki³⁶ Amerikan Başkonsoloslukları tarafından gönderilen raporlarda çağrının dominyonlarda nasıl karşılandığına dair ayrıntılı bilgiler paylaşılmıştır. Bu raporların geneline bakıldığında dominyonlarda yaşayan halkların Birinci Dünya Savaşı'nın acılarını tekrar yaşamak istemedikleri görülmektedir. Ayrıca bu ülkelerin parlamentolarında yer alan muhalif partilerin ve özellikle de basının, bu çağrıya şiddetle karşı çıktığı da dikkat çekmektedir. Sadece Yeni Zelanda, Lloyd George'un bu çağrısına olumlu yanıt vermiş, ancak bu yeterli olmamıştır.

Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen raporlarda Müttefiklerin Paris'teki görüşmelerinden ve nihayetinde Ankara ve Atina Hükûmetlerine iletilen 23 Eylül tarihli notadan ayrıntılı bir şekilde bahsedildiği görülmektedir. Raporların bir diğer ortak noktası ise sorunun çözümünde Fransa'nın oynadığı role özellikle dikkat çekilmesi olmuştur. Bu kapsamda ilk olarak General Pelle ile Mustafa Kemal Paşa'nın 18 Eylül'de İzmir'deki görüşmelerinden söz edilmiştir. Amiral Bristol, İzmir'den dönen General Pelle ile bizzat görüştüğünü ve kendisinden

²⁹ NARA. 767.68/382. Roma'daki Amerikalı diplomatlardan Gunther, 15 Eylül'de Washington'a gönderdiği raporda İtalyan Dışişleri Bakanlığı'nın Boğazların savunulması gerekliliğine inandığını, İtalyan'ın bu konuda İngiltere'ye güvence verdiğini, ancak fiilî olarak ne kadar destekte bulunacaklarına dair net bir ifade kullanmadıklarını belirtmiştir. Gunther'e göre Fransa ve İtalya'nın Ağustos 1922'de Venedik'te bir konferans düzenlenmesi çağrısına İngiltere'nin sert çıkışı, İtalyanların tavrında ciddi bir değişikliğe neden olmuştur. NARA. 767.38/392. Türkiye barışını sağlamak adına Venedik'te bir barış konferansı toplanması yolundaki tartışmalar için bkz. Sonyel, a.g.e., s. 258-262. Türkgeldi, a.g.e., s. 149. Amiral Bristol, 1922 Ağustos ayı başında Washington'a gönderdiği telgrafta Türklerin ulusal egemenliğe ve bağımsızlığa saygı duyan bir anlaşmayı imzalamaya hazır olduklarını bildirir. Bu arada Müttefiklerin Venedik'te bir konferans toplama çabasında olduğunu da ekler. Dışişleri Bakanlığı, Bristol'den Venedik Konferansı hakkında bakanlığı sürekli haberdar etmesini istemiştir. Evans, a.g.e., s. 377.

³⁰ Aden (Arabistan) ve Nairobi'deki (Kenya) Amerikan Konsoloslukları tarafından gönderilen raporlarda Türk zaferinin yarattığı coşku ve heyecan ile Hint Hilafet Komitesinin öncülüğünde yapılan kutlamalardan söz edilmiştir. Müslümanların İngiltere'ye duydukları öfkenin bu kutlamalara damga vurduğuna dikkat çekilir. NARA. 767.68/467 ve NARA. 767.68/501.

³¹ NARA. 767.68/369.

³² NARA. 767.68/469, 508, 510, 511.

³³ NARA. 767.68/489, 491, 505.

³⁴ NARA. 767.68/465, 485, 486.

³⁵ NARA. 767.68/374, 375, 386, 428.

³⁶ NARA. 767.68/507.

“Milliyetçilerin Trakya ve İstanbul’u, mümkünse barışçıl yoldan, ama kesinlikle geri almaya karar verdiklerini” öğrendiğini aktarır. Pelle’nin Yakın Doğu’daki krizin daha da derinleşmesi ihtimalinden kaynaklı endişesine işaret eden Bristol, Pelle’nin çözüm için diplomasi yolunda kararlılığına dikkat çekmiştir. Bu rapor, 23 Eylül’de Amerika Dışişleri Bakan Müsteşarı William Phillips tarafından Başkan Warren G. Harding’e iletilmiştir. “Kemalistlerin Trakya ve İstanbul’a yürüyerek bir kriz çıkarabileceklerine dair hala bazı endişeler olduğu” ancak “Türklerle karşı itidal tavsiyelerinin galip geleceğinin umulduğu” ifade edilmiştir.³⁷ Londra’daki Amerikan Büyükelçisi Harvey de tarafsız bölgeyi ihlal ederek Avrupa’nın üç büyük gücüyle çatışmaya girmemesi, aksi takdirde sahip olduğu avantajını kaybedeceği konusunda General Pelle’nin, Mustafa Kemal’i uyarmış olduğunu aktarmıştır. Mustafa Kemal’in “birliklerinin harekete hazır ve bir an önce İstanbul üzerine yürümeyi” planladıklarını aktaran Harvey’in görüşmeye dair değerlendirmeleri şöyledir:

“...Pelle, iddia ettiği kadar hızlı hareket edebileceğinden şüphe etmesine rağmen Kemal’in bu konuda blöf yapmadığına ikna oldu. Türk lider, Doğu Trakya’yı Meriç sınırına kadar talep ediyor ve gerekirse bu sorunu askerî yollarla çözeceğini söylüyor... Burada Kemal’in, Pelle’yi sindirmeye çalıştığı düşünülse de diğer taraftan (Rumbold’un "kendini bir şey sanmak" olarak tanımladığı) kendisini düşman konumuna düşürme riskine atabilecek bir durumdan da hiç çekinmediği anlaşıyor. Her halükârda hükûmet çevreleri de Kemal’in şu anki ruh halini benimsiyor ve bu durum İngilizlerin; Türk’ün diplomasiye veya sağduyuya yatkın olmadığı, sadece güç gösterisinden anladığı şeklindeki görüşünü doğruluyor...”³⁸

Avrupa başkentlerindeki Amerikalı diplomatlar Washington’a gönderdikleri raporlarında Paris görüşmelerinin içeriğine temas etmekle birlikte, İngiltere karşısında Fransa ve İtalya’nın Ankara Hükûmeti’ni destekleyen tavrına vurgu yapmışlardır. Paris’ten gelen raporda İngilizlerin, Fransa ve İtalya’nın görüşleri doğrultusunda “milliyetçi talepleri kabul etmeye istekli hale geldikleri” ifade edilmiştir. İngilizler Meriç hattını vermeye hazırdır ve Yunan ordusunun Doğu Trakya’yı derhal boşaltması konusunda da anlaşmaya varılmıştır. Eğer bu nota Türkler tarafından kabul edilmezse, her bir ülkenin kendi başına davet göndermesinin düşünüldüğü ve resmî konferansın mümkün olan en kısa sürede yapılacağı da belirtilmiştir.³⁹

Harvey, Londra’dan gönderdiği raporunda Poincare-Curzon görüşmesinin ayrıntılarını aktarmıştır. Poincare’ye göre barışın tek şansı, Kemal’e bir an önce teklifte bulunulması ve Meriç sınırı ile Edirne’den taviz verilmesidir. Ancak Curzon askerî durumun bu şekilde görülmesini reddetmiş ve General Harington’un Çanakkale’yi tahliyeye mecbur kalması durumunda bunun sorumlusunun İngiltere değil, onu terk edenler olacağını ifade etmiştir. Poincare bu noktada sert bir çıkışla Çanakkale’nin savunulması için Yunanistan’a müracaat edilmesinin Fransa’ya bir hakaret olduğunu söyleyip adeta “Kızgın bir okul müdürünün küçük bir öğrenciye bağırması misali” Curzon’a bağırarak dinlemeyi reddetmiştir. Bunun üzerine Curzon odayı terk etmiş ancak yarım saat sonra görüşme kaldığı yerden devam etmiştir. Poincare, Kemalistlere taviz verilmesinde ısrar etmiş; Curzon, Büyük Britanya’nın

³⁷ NARA. 767.68/356.

³⁸ Harvey’e göre Pelle, Mustafa Kemal’i ziyareti sırasında hükûmetinin Çanakkale’deki birliklerini çektiğinden habersizdir. NARA. 767.68/353.

³⁹ NARA. 767.38/358.

uzlaşya açık olduğunu, ancak Boğazların serbestliği ilkesinden vazgeçmenin mümkün olmadığını belirtmiştir.⁴⁰

Roma Büyükelçisi Child da raporunda, Kont Sforza'nın Paris'ten gönderdiği bilgilerin İtalya'da büyük bir memnuniyet yarattığına işaret etmiştir. Curzon'un İngiltere'nin takip ettiği savaş meraklısı siyasetin artık farkına varıp, Fransa ve İtalya'nın daha yumuşak başlı hareket tarzına yaklaştığını ifade eden Child'a göre, İtalyan Hükümeti'nin esas fikri, Boğazların Türklere karşı savunulmasının öyle kolay olmadığı ve İngilizlerin bunu çok hafife aldığı düşüncesidir. Child, tıpkı Fransızlar gibi İtalyanların da Boğazların serbestliği prensibini hayati bir gereklilik olarak gördüklerinin ancak askerî bir hareketten kesinlikle kaçındıklarının altını çizmiştir.⁴¹

Atina Büyükelçisi Caffery, Müttefikler tarafından Ankara ve Atina Hükümetlerine iletilen teklifin ve Türklere verilecek tavizler konusunda Müttefiklerin uzlaşya varmış olmasının Yunanistan'da büyük bir hayal kırıklığı yaratmış olduğunu bildirmiştir.⁴²

Avrupa başkentlerinde görev yapan Amerikalı diplomatların bu raporları özet halinde Dışişleri Bakanı Charles Evans Hughes'a aktarılmış, böylece Müttefik notasına kadar yaşanan süreç net bir şekilde görülüp analiz edilebilmiştir. Bakanlık Müsteşarı Phillips, 23 Eylül'e kadar olan süreci Türkiye'nin Müttefiklere karşı maksadının ne olduğunu Hughes'a şu şekilde özetlemiştir:

*"...Fransızlar ve İtalyanlar, Boğazları savunmak için Asya'da askerî güç bulundurarak Türklerle çatışma riskine girmek istemezken, İngilizler birliklerini Çanakkale ve İzmit Yarımadası'ndan, özellikle Asya'daki topraklarından çekmeyi reddetti. İngilizler Boğazları koruyan tarafsız bölgenin ihlaline karşı Kemalistleri uyardı... Diğer taraftan Kemalistler ise bir an önce Trakya'yı işgal etmelerine izin verilmesini talep etmekte ve bunun için askerî tedbirler almakla tehdit etmektedirler. İngilizler askerlerini çekmeyeceklerinde ısrar ettiklerinde, Kemalistler tehditlerini fiiliyata koyarlarsa ciddi bir durumun önüne geçilemez. Müttefikler görünüşte İstanbul'u Türklere vermeyi kabul ettiğinden ve Fransa ile İtalya da Trakya'nın geri verilmesine şiddetle taraftar olduklarından, Kemalistlerin ılımlı olma ihtimalleri oldukça yüksek görünse de bu konuda kesin bir şey söylenemez. Barış görüşmeleri öncesinde Trakya'nın işgalinde veya toplanacak bir konferansa Rusya'nın katılımında ısrar edebilirler. Suriye ya da Mezopotamya'da İngiltere ve Fransa'ya baskı yapabilirler. Kriz henüz bitmedi."*⁴³

Görüldüğü üzere Amerikan Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu Krizi'nin gidişatını yakından takip etmektedir. Krizin ne denli ciddi olduğunun, bununla birlikte Suriye ve Mezopotamya bölgesindeki Müslüman nüfusun TBMM'ye sempatisi nedeniyle Ankara'nın Müttefiklere karşı avantajının da farkındadırlar.

⁴⁰ NARA. 767.68/360. Harvey 25 Eylül'deki ikinci raporunda aynı gün yapılan İngiliz kabine toplantısından söz ederek Ankara Hükümeti'ne iletilen notanın orijinal metninde yer alan "Türkiye'nin Trakya'yı geri alma arzusuna sıcak bakıyoruz" ifadesinin, Fransızlarca "onaylandı" olarak kabul edilip okunmasının İngilizleri rahatsız ettiğine vurgu yapmıştır. Poincaré'nin Paris görüşmelerinde Kemalistleri ikna için garanti vermiş olmasına rağmen bu hamlenin Fransızlara güvenilemeyeceği şeklindeki İngiliz görüşünü pekiştirdiğine işaret edilir. NARA. 767.68/371.

⁴¹ NARA. 767.68/357.

⁴² NARA. 767.68/366.

⁴³ NARA. 767.68/375.

Müttefik notasının gönderilmesine rağmen İngiltere'nin Çanakkale'ye asker sevki⁴⁴ Ankara Hükûmeti'ni endişeye sevk etmiş bu endişe Amiral Bristol'un 26 Eylül tarihli raporunda dile getirilmiştir. Türk basınında ve Milliyetçi çevrelerde İngilizlerin Çanakkale'ye yaptıkları takviyenin büyük yankı uyandırdığı ve bu sırada gelen Müttefik notasının "diplomatik bir zaman kazanma aracı" olarak görüldüğü bilgisini paylaşan Bristol'e göre, notada yer alan vaatler Türkler tarafından samimiyezsiz olarak değerlendirilmiştir. Türklerin notaya henüz yanıt vermediğini⁴⁵, ancak ön müzakereler başladığı zaman İngiliz askerî hareketliliğinin duracağı beklentisine işaret edilmiştir.⁴⁶ Bristol başka bir raporunda da Müttefik notasının Milliyetçiler tarafından bir oyalama taktiği olarak görüldüğü hususunu yinelemiştir. Buna ilaveten Bristol'e göre bu nota, Müttefiklerin İstanbul ve Trakya'yı Türklere iade etmeye ve Trakya'nın tahliyesini gerçekleştirmeye istekli olduklarının kanıtıdır. Bristol ayrıca Bolşeviklerin Ankara'ya desteğinin devam ettiğini ve bir çatışma çıkması durumunda Türkiye'ye yardım teklifinde bulunduklarını ifade ederek böyle bir durumun yaşanması halinde, önce Balkanlara sonra da tüm Avrupa'ya yayılacak yeni bir savaş korkusunun Balkan basınına hâkim olduğunu bildirmiştir.⁴⁷

Roma Büyükelçisi Child ise Müttefik notasının Kemalistlerce "bir şey isteyen ama ne istedikleri konusunda anlaşılamayan" tarafların hamlesi olarak kabul edildiğini ve Mustafa Kemal'in bu süreçteki Müttefik görüş ayrılıklarını çok iyi değerlendirip, zaman kazanmak taktiğini uyguladığını ifade etmiştir.⁴⁸

Harvey, Londra'dan gönderdiği raporunda Mustafa Kemal'in Müttefik notasını kabul etmemesi halinde atılacak adımı belirlemek için 28 Eylül'de toplanan İngiliz Kabinesinin, Harington'un Mustafa Kemal'le görüşme teklifini, üslup açısından uygun bulmasa da İngiltere'nin barış konusunda samimi arzusunu yansıtacağı için onayladığı bilgisini paylaşmıştır. İngilizlere göre Türkler, "Trakya'ya saldırma ve Boğazlara doğru ilerlemekte kesin kararlıdır" diyen Harvey'in raporunu⁴⁹, Bristol'un 30 Eylül tarihli raporu takip etmiştir. Bristol raporunda Türk birliklerinin Erenköy'de tarafsız bölgeye yaklaşmaları üzerine yaşanan kriz sonrasında İngiliz Kabinesinin 30 Eylül'de toplandığını aktarır. Kısa sürede tarafsız bölgeden çekilmedikleri takdirde askerî harekât yapılacağına ilişkin Türklere ultimatoma verilmesi kararının Harington'a bildirildiğini, ancak Harington'un hükûmetinden bu emri gözden geçirmesini talep ettiğini yazmıştır.⁵⁰ Harvey konu hakkında gönderdiği ikinci raporunda, Erenköy'ün tahliyesinin Türklerce kabul edildiği ve dostane bir tavır

⁴⁴ Port Sait Başkonsolosluğu'ndan gönderilen 24 Eylül tarihli raporda İngiliz ordusuna ait bir sahra topçu bataryası ile 104 kişiden oluşan bir birliğin İstanbul'a hareket ettiği ve Bombay'dan gelip 1.300 İngiliz askerini taşıyan bir başka vapurun da akşama hareket edeceği bildirilmiştir. **NARA. 767.68/367.** İngilizlerin Çanakkale'yi takviyesi hakkında ayrıca bkz. **NARA. 767.68/377.**

⁴⁵ Roma Büyükelçisi Child, 23 Eylül tarihli notanın İstanbul'daki İngiliz Sansür Ofisi 24 Eylül Pazar günü kapalı olduğu için ancak 25 Eylül'de İzmir'de Mustafa Kemal'e iletilindiğini haber vermiştir. **NARA. 767.68/378.**

⁴⁶ **NARA. 767.68/376.**

⁴⁷ **NARA. 767.68/500.** Sovyetlerin Ankara Hükûmeti'ne verdiği askerî ve malî desteğe ilişkin Riga'daki Amerika temsilcisi Evan E. Young tarafından gönderilen detaylı rapor için bkz. **NARA. 767.68/497.**

⁴⁸ **NARA. 767.68/382.**

⁴⁹ **NARA. 767.68/380.**

⁵⁰ **NARA. 767.68/389.**

sergilediklerine ilişkin Harington tarafından gönderilen mesajın Londra'ya ulaştığını bildirmiştir.⁵¹

Amerikalı diplomatlar 23 Eylül tarihli Müttefik notasının kabulü ve Mudanya Konferansı'na giden sürecin başlangıcında önemli bir rol oynayan Mustafa Kemal Paşa- Franklin Bouillon görüşmesini de dikkatle takip etmişlerdir. Bouillon ile 28 Eylül'de yapılan görüşmelere dair bir rapor kaleme alan Amiral Bristol şu bilgileri paylaşmıştır:

"İzmir'deki güvenilir kaynaklardan alınan bilgiye göre "Geceye kadar süren konferansın ardından Kemal, Yakın Doğu sorunları hakkında Venedik'te toplanacak konferansın hazırlığı olarak, önümüzdeki hafta başlarında Müttefiklerle ön bir görüşme yapmaya karar verdi. Ön görüşme muhtemelen İzmit'te olacak..."⁵²

Bristol, TBMM'nin İtilaf Devletlerinin notasında belirtilen hususları "İstanbul ile Batı ve Doğu Trakya'nın tamamı Millî Hükûmete terk edilmesi" şartıyla kabul ettiğini bildirmiştir.⁵³ Ancak dikkat edilecek olursa TBMM'nin 29 Eylül tarihli notasında Batı Trakya'nın TBMM'ye terki söz konusu edilmemiştir.⁵⁴

Harvey konferans başlamadan bir gün önce, 2 Ekim'de, Londra'dan gönderdiği raporunda tarafların genel beklentilerine temas etmiştir. Tarafsız bölgenin Türkler tarafından tahliyesinin sadece ateşkes için değil barış görüşmeleri için de ön koşul olacağına işaret eden Harvey'e göre, görüşmelerin merkezinde Trakya yer alacaktır. Ancak İngilizler, Trakya'nın acele bir şekilde Türkler tarafından işgaline karşı çıkarak barış görüşmelerinin sonuna kadar Müttefikler arası bir rejime tabi tutulması düşüncesindedirler. Harvey'e göre İngiliz Hükûmeti, bu noktaya gelinmesini sergilediği kararlı duruşa bağlarken, Franklin Bouillon ise işin kendi eseri olduğunu düşünmektedir.⁵⁵ Bristol de gelinen nokta da Boillon'un başarısına işaret etmiş ve tüm ikna gücünü kullanarak sorunu diplomasi yoluyla çözmeyi başardığını söylemiştir.⁵⁶ Harvey 6 Ekim tarihli raporunda Londra'daki TBMM temsilcisi Dr. Nihat Reşat (Belger) Bey'le yaptığı gayriresmî görüşmeden bahisle Türkiye'nin pozisyonunun ana hatlarına temas etmiştir. Ona göre Reşat Bey çok uzlaşmacı görünmektedir ve bizzat ağzından Mustafa Kemal'in İngiltere ile yaşanacak uzun soluklu bir anlaşmazlıkta eninde sonunda mağlup olacağına inandığı ve bu nedenle çözüme istekli olduğu bilgisini almıştır. Bununla birlikte Harvey Türklerin, Yunan ordusunun yeniden hazırlanmasına engel olmak için Trakya'yı bir an önce işgal etmek niyetine de işaret etmektedir. İngilizlerin Boğazları kalıcı olarak işgaline asla

⁵¹ NARA. 767.68/396.

⁵² NARA. 767.68/387.

⁵³ NARA. 767.68/388. Amerikan basınına yansıyan haberlerde Türklerin şartları olarak İzmir, Batı Anadolu ve Doğu Trakya'daki hâkimiyetin yeniden tesisi, İstanbul ile Marmara Denizi'nin kendilerine iadesini taleple birlikte Boğazların serbestliğini tanıdıkları bilgisine yer verilmiştir. Edward J. Bing, "Turkish Peace Terms Outlined", **The South Bend New Times**, 9 September 1922, Vol. XXXIX, No. 251, p. 9. Paris Büyükelçiliğinden Washington'a gönderilen 28 Eylül tarihli raporda Bouillon'un Mustafa Kemal'le yaptığı görüşmenin sonuç raporunun Fransız Hükûmetince merakla beklendiği ifade edilmiştir. NARA. 767.68/377. Büyükelçiliğin 2 Ekim tarihli raporunda ise Bouillon'un Kemal'den teklifler getirerek hemen Paris'e doğru yola çıktığı bilgisi paylaşılmıştır. NARA. 767.68/395.

⁵⁴ Tansel, a.g.e., s. 209-210.

⁵⁵ NARA. 767.68/396.

⁵⁶ NARA. 767.68/500.

rıza göstermeyeceklerini, her iki yakada 30 millik alanın tamamen askersizleştirilmesi ve Rusya'nın da içinde bulunduğu uluslararası bir komisyonu istediklerini ilave eder. Milletler Cemiyeti'nin kontrolüne, İngiltere'nin nüfuzunda olduğu gerekçesiyle itiraz etmişlerdir. Askersiz bölge uygulamasını kabul ettikleri için de İstanbul'un savunmasız kalacağı dikkate alındığında, şehrin kendilerine ait olduğuna dair Müttefiklerden garanti istemektedirler. Reşat Bey, İngiltere'nin Türk düşmanı siyasetinin Lloyd George ve Churchill'den kaynaklandığını ve Mustafa Kemal'in Harington'un ılımlılığını takdir ettiğini de Harvey'e aktarmıştır.⁵⁷

Amerikan basını Türk birliklerinin Erenköy'de tarafsız bölge sınırını ihlali sonucunda İngiltere ile yaşanan krize rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın 23 Eylül tarihli Müttefik notasına olumlu yanıt vererek ateşkes teklifini kabul etmesini, Yakın Doğu Krizi'nin sonuna gelinmesi ve İngiltere ile Türkiye arasındaki olası bir savaşın eşliğinden dönülmesi olarak değerlendirmiştir.⁵⁸ General Harington ile Mustafa Kemal Paşa görüşmesinin tansiyonu düşürdüğü bununla birlikte asıl olarak Franklin Bouillon'un arabuluculuğunun krizin aşılmasında büyük rol oynadığı ifade edilmiş, geline nokta Türklerin Müttefiklerle savaşı göze alan kararlı tutumlarının yumuşadığı ve askerî hareketliliğin durduğu belirtilmiştir.⁵⁹

II. ABD Hükûmeti'nin ve Kamuoyunun Yakın Doğu Krizine Yaklaşımı

1. ABD Hükûmeti'nin Yakın Doğu Krizine Yaklaşımı

ABD'nin, Çanak Krizi'ni ve bu kapsamda Müttefikler arası rekabeti yakından takip etmekle birlikte Dışişleri Bakanlığı belgelerinin çok açık bir şekilde ortaya koyduğu gibi Başkan Harding'le değişen Avrupa ve Yakın Doğu meselelerine "doğrudan müdahil olmama" siyaseti gereği, süreç içerisinde aktif bir rol almaktan kaçındığı görülmektedir. ABD geleneksel Monroe Doktrini'ni yani "izolasyonist tavrı" Başkan Wilson'la terk edip dış politikada aktif bir duruma geçse de 1919 Paris Barış Konferansı sürecinde galiplerin "yeni dünya düzenini" Wilson'un ilan ettiği prensiplerin aksine şekillendirmeleri, Milletler Cemiyeti projesinin Amerikan Senatosu'nca reddi, Cumhuriyetçilerin sert muhalefeti ve bu sırada Wilson'un yaşadığı sağlık nedenleri dış politikada başarısızlığı beraberinde getirmiştir. Yapılan seçimleri kazanan Harding'le birlikte Amerikan dış politikası, Avrupa ve Yakın Doğu siyasetine doğrudan müdahale yaklaşımını terk ederek geleneksel "karışmama" siyasetine geri dönmüş, ancak Amerikan müesseselerinin ve yatırımlarının varlığı ve Amerikalı vatandaşların güvenliği Washington Hükûmeti'nin tüm süreci yakından takip etmesini gerekli kılmıştır.⁶⁰

⁵⁷ NARA. 767.68/415.

⁵⁸ "Kemal to Accept With Conditions of Military Freedom", *The Evening Star*, 26 September 1922, No. 28.639, p. 1. Muhabir Ward Price, İstanbul'da Hamid Bey'le yaptığı bir görüşmeyi aktararak Türklerin Müttefik notasını olumlu yanıt vereceğinin artık kesinleştiği ve böylece krizin sonuna geldiği değerlendirmesinde bulunmuştur. Ward Price, "Kemalists Will Go To Peace Council", *The New York Herald*, 28 September 1922, Vol. LXXXVII, No. 29, p. 1.

⁵⁹ "Turks are Evacuating Neutral Zone Today", *The Seward Gateway*, 2 October 1922, Vol. III, No. 233, p. 1. "Harrington Hailed As Hero by Press", *The Alexandria Gazette*, 2 October 1922, Vol. CXXXVIII, No. 234, p. 1. "Danger of Immediate Near East Clash Over", *The Alexandria Gazette*, 2 October 1922, Vol. CXXXVIII, No. 234, p. 1. "Kemal's Plan for Peace is Given", *The Alexandria Gazette*, 2 October 1922, Vol. CXXXVIII, No. 234, p. 1. "Constantinople Awaiting Parley", *The Alexandria Gazette*, 2 October 1922, Vol. CXXXVIII, No. 234, p. 1.

⁶⁰ ABD'nin Harding iktidarıyla değişen dış politikası için bkz. Özkan, a.g.e., 263-265.

Süreç içerisinde Amerikan resmî belgelerine ve basına bakıldığında, ABD Hükûmeti'nin gerek TBMM-Yunanistan gerekse TBMM-İngiltere arasında yaşanan askerî ve siyasal gerginliğe doğrudan müdahil olmama hususunda son derece kararlı olduğu görülür. Bununla birlikte aşağıda ayrıntılı olarak inceleneceği üzere gerek İngiltere Hükûmeti gerekse Amerika'daki kilise örgütleri ve Yunan lobisi, Washington Hükûmeti'nin askerî ve siyasî açıdan sürece müdahil olmasını arzu eden bir yaklaşım içerisine girmiştir. Ancak Amerika bu baskılara direnmiş, Müttefiklerin Ankara'ya verdiği 23 Eylül tarihli notada yer alan esasları onayladığını belirtmekle yetinip, sadece İzmir ve İstanbul'daki Amerikan vatandaşlarının can ve mal güvenliğinin temini konusunda gerekli adımları atmış, fakat bu adımları atarken hiçbir surette çatışma ortamına girmemiştir. ABD'nin bu yaklaşımının şekillenmesinde başta Bristol olmak üzere Amerikalı diplomatların raporları önemli rol oynamıştır. Türkiye'deki Amerikan yatırımlarının, dinî ve hayır kurumların önemini kavramış olan Bristol⁶¹, askerî bir müdahaleye karşı olmakla birlikte Amerikan çıkarlarının muhafazası için uygun olan adımların atılmasını temin etmiştir.

Amiral Bristol, Hamdi Bey'le yaptığı görüşmeden bahisle mütareke görüşmelerinin gidişatı konusunda kendisini bilgilendirmesi için ricacı olmuştur.⁶² Yunan ordusunun geri çekilirken "yaptığı tahribat ve zulme" tepki karşısında azınlıkların durumunun daha da nazikleştiğini ve Hristiyanlar için en iyi seçeneğin tahliye olduğunu aktardığı bir başka raporda, Türk ordusunun İstanbul'u kuşatma ve Yunanistan'ın da Trakya'dan şehre doğru ilerlediği söylentilerinin, Müttefik kuvvetlerinin sayıca yetersizliği ile birleştiğinde İstanbul'da neden olduğu büyük paniğe ve ayaklanma tehlikesine işaret etmiştir. Türklerin saldırısı karşısında İngilizlerin duramayacağını, Fransa ve İtalya'nın asla İngiltere'nin yanında olmayacağını ifade eden Bristol'e göre Yakın Doğu'daki Hristiyanların durumu bu ortamda daha da umutsuz hale gelecektir. Bristol şu soruyu kendisine yöneltir:

*"... Şu dakikada aklımdaki soru, tüm bu olasılıklar ve dünyanın kötü durumu göz önüne alındığında, Amerika'nın sırf dünya siyasetine karışmamak adına, nüfuzunu yeni bir savaş olasılığını önlemek için kullanmaktan kaçınıp kaçınmayacağıdır. Bana öyle geliyor ki, Avrupa siyasetine karışmadan da bu konudaki iyi niyetimizi kullanabiliriz..."*⁶³

Görüldüğü gibi Bristol, Avrupa siyasetine karşımama prensibine sıkı sıkıya bağlı kalırken sadece Amerikan vatandaşlarının can ve mal güvenlikleri çerçevesinde meseleye yaklaşmaktadır. Bristol, İngiltere'nin ABD'yi bu konuda yanına çekmek istediğine işaretle İngiliz basınında bu yönde büyük bir propaganda yapıldığının altını çizmiştir. Dahası Bristol, gönderdiği ikinci raporda, General Harington'ın kendisine İstanbul'daki Türklerin silahlandığı ve şehirde bir kargaşa çıkması durumunda Pera'da düzeni sağlamak adına Amerikalı denizcilerin yardıma gelip gelemeyeceğini sorduğunu ifade etmiştir. Amiral Bristol, Harington'a, Hükûmeti'nin mevcut durumda tarafsız olduğundan sadece ABD'nin İstanbul'daki durumunu korumak açısından meseleye yaklaştığını ve şehrin savunması için Müttefiklerle

⁶¹ Bryson, a.g.m, s. 459-464.

⁶² Bristol'un 7 Eylül tarihli raporu için bkz. NARA. 767.68/354.

⁶³ 19 ve 23 Eylül tarihli raporlar için bkz. NARA. 767.68/351 ve NARA. 767.68/361.

herhangi bir ortak eylemde bulunmasının mümkün olmadığı yanıtını vermiştir.⁶⁴ ABD Londra Büyükelçisi Harvey de İngiliz diplomatların, Yakın Doğu barışı için yapılması düşünülen Venedik Konferansına ABD'nin katılımından dolayı İngiltere'nin duyacağı memnuniyeti kendisine ima ettiklerini Dışişleri Bakanlığı'na iletmiştir.⁶⁵

Yakın Doğu Krizi karşısında ve Mudanya Konferansı öncesinde ABD Hükûmetinin aldığı tavrı ve bu tavrın hangi faktörler etrafında şekillendiğini daha net görmek için Başkan Harding ve Dışişleri Bakanı Hughes'un görüş ve açıklamalarına bakmak önemlidir. Başkan Harding 19 Eylül'de Dışişleri Bakan Müsteşarı Phillips'e gönderdiği mektupta, ABD'nin Yakın Doğu Krizi'nde görüşmeye davet edilmesi halinde "Milliyetçi Türk ordusunun faaliyetleri nedeniyle Amerikan vatandaşlarının can ve mallarına ilişkin endişeler dile getirilmedikçe, hükûmeti herhangi bir ittifaka dâhil etmekte acele edilmemesi" düşüncesinde olduğunu yazmıştır.⁶⁶ Başkan Harding'in bu düşüncesi 26 Eylül'de Dışişleri Bakanı Hughes'un, 23 Eylül tarihli Müttefik notasına ilişkin ABD'nin yaklaşımını ilan ettiği, açıklamasıyla da somutluk kazanmıştır. Hughes,

"Amerikan Hükûmeti, üç Müttefik Hükûmet tarafından sunulan önerinin Çanakkale ve İstanbul Boğazı ve Marmara Denizi'nin serbestliğini ve ayrıca etnik ve dinî azınlıkların etkin bir şekilde korunmasını güvence altına almayı amaçladığını görmekten memnuniyet duymaktadır. Notada belirtilen noktalar, Amerika'nın düşünceleriyle tam bir uyum içerisinde." ⁶⁷

diyerek ABD'nin Yakın Doğu meselesinde önem verdiği iki konuya, Boğazların serbestliği ilkesi ile Hristiyan unsurların ve bu kapsamda Amerikan vatandaşlarının can ve mal güvenliği hususuna işaret etmiştir. Bu demek oluyordu ki, Amerika sadece Boğazlar ve Amerikan vatandaşları konusunda aktif olabilirdi, ancak bu kesinlikle ABD'nin sıcak bir çatışmaya girmesi anlamına gelmiyordu.⁶⁸

26 Eylül tarihli bu açıklama, ABD'nin Yakın Doğu meselesinde taraf olmasını isteyen İngiltere cephesinde memnuniyet yaratmıştır. Lord Curzon, ABD'nin Londra

⁶⁴ Bristol, Harrington'le görüşmesinde elinde sadece 8 muhrip ve yalnız Amerikalıları korumak için verilmiş 400 adamdan baka bir kuvvetin bulunmadığını belirtir. **NARA. 767.68/363.** Amiral Bristol'un 1922 Haziran ayı sonunda İstanbul'daki deniz gücü "Bulmer", "Edsall", "Lawrance", "Litchfield", "McLiesh", "Parrot" ve "Simpson"dan oluşan 39'uncu destroyer birliğidir. Bu gemilerin İstanbul'a gelmesinin ardından daha öncesinde var olan "Childs", "Fox", "McFarland", "Overton", "Reuben James", "Sands", "Sturtevant" ve "Williamson" destroyerlerinin ABD'ye dönmeye izin verilmiştir. Henry P. Beers, "United States Naval Department in Turkish Waters in 1919-1924", **Military Affairs**, (7), s. 218.

⁶⁵ Washington'daki İngiliz Büyükelçisi Craigie de ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu Bölümü'ne (Division of Near Eastern Affairs) yaptığı müracaatlarda, İngiltere'nin davetinin ABD tarafından nasıl karşılandığını öğrenmeye çalışmıştır. **NARA. 767.68/375.** Amerika'daki İngiliz Hava Ataşesi Londra'ya gönderdiği telgrafta Amerikan halkının Türkiye aleyhtarlığına ve Türklerin Avrupa'dan atılması fikrine dikkat çekmiş ve bu kamuoyu desteğinden İngiltere'nin yararlanabileceğine işaret etmiştir. Köse, **a.g.e.**, s. 225.

⁶⁶ **NARA. 767.68/375.**

⁶⁷ Açıklamayı duyuran "The Evening Star" gazetesi ABD'nin konferansa davet edilmediğini, Hughes'un bu konuda bir açıklama yapmaktan kaçındığını yazmıştır. "Hughes Indorses Stand By Allies", **The Evening Star**, 26 September 1922, No. 28.639, p. 1.

⁶⁸ Bu görüşü destekleyen bir değerlendirme için bkz. Hary Howard, "The United States and the Problem of the Turkish Straits: A Reference Article", **Middle East Journal**, 1 (1947), s. 65.

temsilcisi Harvey'e açıklamadan duyduğu memnuniyeti ve bunun Boğazların serbestliğini savunma konusunda İngiltere'ye büyük ve gerçek bir hizmeti olacağını ifade etmiştir.⁶⁹

Hughes'un açıklamasında Boğazların serbestliği ilkesini onaylaması Bristol tarafından endişeyle karşılanmıştır. 27 Eylül'de Washington'a gönderdiği raporda Boğazların serbestliği ilkesinin ABD tarafından onaylanmasının, 23 Eylül tarihli Müttefik notasında yer alan hususların tamamının onaylandığı düşüncesini uyandıracığından duyduğu endişeyi dile getirmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere Bristol, ABD'nin Müttefik notasında temas edilen askerî ve siyasî meselelere müdahil olması ihtimalinden endişelidir. Ancak Bakan Hughes, 28 Eylül'de Bristol'e gönderdiği yanıtta, "Bu açıklamayı yaparken Yakın Doğu'yla ilgili sorunlar hakkında yorum yapmaktan kaçındım, ancak Müttefik notasında yer alan Boğazların serbestliği ilkesi ve azınlıkların korunması ilkesinin Amerikan Hükûmeti'nce kesin olarak onaylandığını ifade ettim" ifadesine yer vermiştir.⁷⁰

Görüldüğü gibi Amiral Bristol, ABD'nin Yakın Doğu siyasetinin merkezine Amerikan vatandaşlarının can ve mal güvenliğini ve Amerikan yatırımlarını koymuştur. Onun öncelikli yaklaşımı bu çıkarları tehlikeye sokacak adımları atmaktan kaçınmak olmuştur. 27 Eylül tarihinde Washington'a gönderdiği raporda yer alan ifadeler bunun kanıtıdır. Yine 7 Eylül tarihli raporunda da görüldüğü üzere, Avrupa siyasetine ve Müttefikler arasındaki rekabete müdahil olmadan Amerikan çıkarlarının muhafazasına, bu kapsamda Amerikan vatandaşlarının ve emlakının güvenliği hususuna temas etmiştir.⁷¹ Bristol'un bu yaklaşımı, yukarıda temas edildiği üzere ABD dış politikasına da uygundur. ABD; İngiltere ve Fransa'nın Avrupa siyasetinde derin bir anlaşmazlık içerisinde olduğu bir sırada çok daha köklü ve karmaşık bir sorun olan Yakın Doğu Krizine müdahil olmaktan kaçınmıştır.⁷²

⁶⁹ NARA. 767.68/409. Hughes'un açıklamasının İngiltere'yi memnun ettiği Washington'daki İngiliz Büyükelçisi Craigie tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu Bölümü Şefi Allen W. Dulles'la 27 Eylül'de yapılan görüşmede de ifade edilmiştir. Craigie bu açıklamaya Amerikan Hükûmeti'nin, savaşın Avrupa'ya yayılmayacağını umduğunu ifade eden bir cümlele de eklenebileceğini belirtmiştir. NARA. 767.68/503.

⁷⁰ NARA. 767.68/379.

⁷¹ Amiral Bristol'un Yakın Doğu siyasetine müdahale edilmemesi ve bu kapsamda Müttefikler ile TBMM arasında gerçekleşecek ateşkes görüşmelerinde taraf olunmaması şeklindeki yaklaşımından farklı olarak İsmail Köse, Amiral Bristol'un 3 Ekim'de Mudanya'da başlayacak ateşkes görüşmelerine temsilci göndermek istediği, ancak bunun Ankara Hükûmetince reddedildiği iddiasında bulunmuş ve kaynak olarak da Bilal Şimşir'i göstermiştir. Ancak Bilal Şimşir'in çalışmasında Amiral Bristol'un Mudanya Konferansına temsilci göndermek için değil, İzmir'de bir Amerikan temsilcisi bulundurma konusunda TBMM Hükûmeti'ne müracaatından söz edilmektedir. Bristol, Amerikan Yüksek Komiserliğinin İzmir'deki temsilcisi Maynard Barnes'a İzmir'de ikamete devamının yanı sıra, ABD'nin Ankara'da yarı resmî temsilcisi olarak bulunmakta olan Mr. Imbrie'ye daha önce verilmiş olan statünün bir benzerinin verilmesini talep etmiş, ancak bu isteği Ankara Hükûmetince reddedilmiştir. Köse, *a.g.e.*, s. 226. Bilal Şimşir, "Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Vaşington Büyükelçiliği, 1920-1927", *Belleten*, C 41, S 162, Nisan 1977, s. 302.

⁷² Almanya'nın ödeyeceği tazminat konusunda Fransa ve İngiltere'nin anlaşmazlık yaşadığı bir sırada kurulan komisyona Ticaret Bakanı Herbert Hoover'ın da katılması talebine ABD olumsuz yanıt vermiştir. Başkan Harding yaptığı açıklamada İngiltere ve Fransa'nın Avrupa siyasetinde derin görüş ayrılıkları içerisinde oldu bir sırada ABD'nin konuya müdahil olması için henüz zamanın gelmediğini ifade etmiştir. "America Will Help Europe to Her Feet", *The New York Herald*, 30 August 1922, Vol. LXXXVI, No. 365, p. 2.

2. Amerikan Kamuoyunun Yakın Doğu Krizine Yaklaşımı

ABD Hükûmeti'nin Yakın Doğu Krizi'ne müdahil olmama konusundaki tavrı net olmakla birlikte, sivil toplum kuruluşları, kilise/cemaat örgütleri ve basın, Yakın Doğu Krizi'ne askerî ve siyasî müdahale için hükûmeti teşvik ettiği görülmektedir. Ancak aşağıda görüleceği üzere hükûmetin siyasî ve askerî meselelere karışmama tavrına destek veren kesimler de mevcuttur.

Amerikan basınında, Türklerin Mustafa Kemal Paşa'nın emri doğrultusunda İzmir'e ilerlediği ve bu durumda Hristiyanların hayatlarının tehlikede olduğu izlenimini vermeye çalışan haberler sıklıkla görülmektedir. Türklerin, Yunan ordusunu amansız bir şekilde takip ettiği ve sonraki hamlenin İzmir olduğu ve şehre girilmesi halinde katliamların yaşanacağı ifade edilmiştir.⁷³ "New York Tribune" gazetesi Yunanistan Dışişleri Bakanı Baltazzi ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Baltazzi, "mevcut krizde Yunanistan'ın tek gayesinin Türk hâkimiyeti altında bulunan Hristiyanları kurtarmak" olduğunu açıklamıştır.⁷⁴ "Hickory Daily Record" ise Hristiyanların hayatını tehlikeye sokan asıl nedeni, Müttefiklerin Yakın Doğu siyasetindeki beceriksizliği olarak açıklamıştır. Ermeniler hala Türklerin elindedir ve diğer azınlıklarla birlikte Türklerin "demir yumruğunu" hissetmektedirler.⁷⁵ ABD'nin eski İstanbul Büyükelçisi Henry Morgenthau'nun Türklerin ilerleyişi sırasında Anadolu'da Hristiyan katliamının yaşanacağı endişesini ifade eden sözlerine basında yer verilmesi de önemli bir etki yaratmıştır.⁷⁶

Türkiye'de görev yapmış eski diplomatlardan Oscar S. Straus da Başkan Harding'e gönderdiği 19 Eylül tarihli mektubunda, Yakın Doğu'daki yangını durdurmak için "tüm insanlığın ABD'nin iş birliğine muhtaç" ve bu konuda kişisel hizmetini sunmaya hazır olduğunu ifade etmiştir. Başkan Harding adına Straus'a yanıt veren Dışişleri Bakanı Hughes, meseleyi "Amerikalıların yaşamlarını ve çıkarlarını korumak" noktasında ele aldıklarını "yoksullara, mazlumlara yardım ederek, zulme ve gaddarlığa karşı durmak, barışı ve azınlıkları korumak" için ABD'nin nüfuzunu kullanacağını ifade etmiştir.⁷⁷

"Yerel Misyoner Cemaat Kadınları Federasyonu"* ileri gelenleri tarafından kaleme alınıp, Bakan Hughes'a gönderilen 2 Ekim tarihli mektupta ise Türklerin İstanbul'u tekrar kontrolü halinde "Dünya Savaşı'nın dahi yanında çocuk oyuncağı kalacağı" yeni bir savaşın başlayacağı konusunda Birleşik Devletler Başkanı, Dışişleri Bakanı ve her iki kongrenin üyeleri uyarılarak, ABD tüm gücüyle Müttefiklerin arkasında durmaya davet edilmiştir. Bu mektuba Dışişleri 3. Bakan Yardımcısı

⁷³ "Allies Prepare to Send Troops to Asia Minor", *The Bennington Evening Banner*, 6 September 1922, No. 4.505, p. 1. "Greek Forces May Stop The Invading Turk", *The Topeka State Journal*, 6 September 1922, p. 1.

⁷⁴ "Greece Aims Only to Free Christians From Turk, Minister Cables Tribune", *The New York Tribune*, 6 August 1922, Vol. LXXXII, N. 27.567, p. 4.

⁷⁵ "The Bungled Turkish Problem", *The Hickory Daily Record*, 19 September 1922, p. 6.

⁷⁶ Morgenthau bu açıklamayı İngiliz "Times" ve "Daily Telegraph" gazetelerine yapmıştır. "Armistice Asked by Greeks; Army Rout Complete", *The Evening Star*, 5 September 1922, No. 26.618, p. 2. Londra'daki ABD Büyükelçiliği, Morgenthau'nun 12 Eylül'de İngiliz gazetelerinde yer alan ve Türklerin Avrupa'ya geri dönmesi ve Hristiyan katliamı korkusunu işleyen "Türk Zaferi, Yeni Dünya Tehlikesi" başlıklı yazısını Washington'a rapor etmiştir. NARA. 767.68/370.

⁷⁷ NARA. 767.68/368.

* The Congrenational Women's Home Missionary Federation.

Robert Woods Bliss tarafından verilen yanıtta, hükûmetin politikasının sadece kendi çıkarlarını korumak olmadığı, “ezilenlere ve kimsesizlere mümkün olan her türlü yardımın yapılmasının” da amaçlandığı belirtilmiştir.⁷⁸ Yanıtta dikkat çeken husus kullanılan temkinli dildir. Hükûmet, askerî müdahaleyi de kapsayacak şekilde “her türlü yardım” garantisi yerine, “mümkün olan her türlü yardım” ifadesini tercih etmiştir.

Hükûmeti aktif rol almaya davet eden bir diğer girişim “ABD Presbiteryen Kilisesi Yabancı Misyonlar Kurulu’ndan” gelmiştir. 5 Ekim’de “Başkan Stanley White” imzasıyla Dışişleri Bakanı’na iletilen mektupta, ABD Başkanı ve Dışişleri Bakanı’nın açıklamalarındaki samimiyetin kabul edilip hükûmetin hareketini kısıtlayan hususlara hak verildiği vurgulandıktan sonra şu noktalara dikkat çekilmiştir: Öncelikle Türkiye ve Müttefikler arasında imzalanacak her türlü antlaşmada dinî serbestlik ve azınlık hakları tam olarak güvence altına alınmalı, Yakın Doğu Krizi’nin çözülmesi için ABD Hükûmeti “ahlâkî sorumluluğu yerine getirerek” Müttefiklere arabuluculuk yapmalı ve son olarak, davet edilmesi halinde konferansa katılmalıdır. Avrupa ve Yakın Doğu meselelerine karışmama prensibine oturtulmuş Amerikan dış politikasına taban tabana zıt olan bu taleplere 10 Ekim’de bizzat Bakan Hughes tarafından yanıt verilmiştir. Hughes, ABD Hükûmeti’nin “Yakın Doğu’da uzun süredir var olan ve geniş kapsamlı menfaatlerinin farkında” ve bunları korumak için “atılabilecek her türlü makul adımı atmaya hazır” olduğunu ifade ettikten sonra, 26 Eylül tarihli açıklamasına atıfla, hükûmetin Boğazların serbestliği ve azınlıkların korunması konusundaki hassasiyetini tekrarlamıştır.⁷⁹

Amerika’daki güçlü cemaatlerden biri olan Güney Metodist Kilisesi Piskoposu James Cannon, 30 Eylül’de Dışişleri Bakanı Hughes’a gönderdiği mesajda, Amerika’daki Hristiyan kamuoyunun “Küçük Asya’daki Hristiyanların hayatlarını güvence altına almak için yalnızca diplomatik olarak değil, gerekirse ordu ve donanma ile muhafaza” için Birleşik Devletler Hükûmeti’ne ısrarcı olacağını duyurmuştur. Piskopos Cannon mesajında, Hükûmetin bu kararı alıncaya kadar “küstah, kalpsiz, acımasız Kemalistlere karşı” Hristiyanları koruması için Tanrı’ya dua ettiğini yazmıştır. Dışişleri Bakan’ı Hughes tarafından 2 Ekim’de Cannon’a verilen yanıtta, Hükûmetin sadece mültecilere ve Hristiyanlara yardım eli uzatmakla kalmadığını, Amiral Bristol vasıtasıyla Milliyetçi Hükûmet nezdinde gerekli teşebbüslerin yapılarak çok sayıda savunmasız Hristiyan’ın tahliye edildiğini bildirmiştir. Hughes yanıtın devamında ABD’nin Yakın Doğu Krizi’nde aldığı tavrı bir kez daha yinelemiş ve Senato kararı olmadıkça Hükûmetin adım atma yetkisinin olmadığına vurgu yapmıştır:

“... Hükûmetin, Hristiyan azınlıkların korunmasını ve Boğazların serbestliğini güvence altına almak için Müttefik önerisine tam destek verdiğini hatırlatırım... İnsanî sorunlarla canla başla mücadele eden bu Hükûmet, Amerikan halkının duygularını anlamaktadır. Bununla birlikte bu konuda atılabilecek uygun adımları atmış ve başarılı olmuştur. Amerikan çıkarlarını korumak için uygun tedbirleri aldığımızı tekrarlamaya gerek yok... Bildiğiniz gibi Hükûmetin bunun ötesine geçme yetkisi yoktur ve Senato’nun, silahlı kuvvetlerin Yakın Doğu’daki tansiyonu düşürmek

⁷⁸ NARA. 767.68/398.

* The Board of Foreign Missions of the Presbiterian Church in the USA.

⁷⁹ NARA. 767.68/414.

ve barışı sağlamak için müdahale etme ya da yüzyıllardır Avrupa'yı rahatsız eden sorunları çözmek için askerî eylemlere girişme teşebbüslerini haklı çıkaracak hiçbir girişimi olmamıştır.”⁸⁰

Görüldüğü gibi Hughes, ABD'nin Yakın Doğu krizindeki iki hassas noktasına, Boğazların serbestliği ve Amerikan vatandaşlarının güvenliği konularına temas ettikten sonra bunları korumak için uygun adımların atıldığını ancak bu adımlar içerisinde kesinlikle askerî müdahalenin bulunmadığını ve bulunmayacağını belirtmiştir.

ABD'nin Yakın Doğu Krizi'ne doğrudan müdahalesini açıkça talep eden bir diğer kuruluş New York merkezli “Hristiyan Sosyal Hizmet Komitesi”^{*} olmuştur. Komite adına “W. M. Sheafe Chase” imzasıyla gönderilen 6 Ekim tarihli mektupta, ABD'nin şu anki gücünü ve nüfuzunu Yakın Doğu'da benzer felaketlerin tekrarlanmaması ve “yangının yayılmasının önlenmesi” için kullanması talep edildikten sonra, Sivas Kongresindeki tartışmalar, Ermenistan'daki Amerikan Askerî Misyonu'nun raporları hatırlatılarak ABD'nin Türkiye'de bir sorumluluk alması istenmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Kongresi'ndeki, “Tüm deneyimlerimizden sonra, Amerika'nın bize yardım edebilecek tek ülke olduğundan eminiz” sözüne atıfta bulunan Chase, ABD'nin, “Kemal Paşa'nın Amerika'ya olan inancına karşılık vermesini, Çanakkale Boğazı'nın uluslararası bir hale gelmesinde Milletler Cemiyeti'ne yardımcı olmasını” ve nüfuzunu Yakın Doğu'daki etnik ve dinî azınlıkların korunmasında kullanmasını teklif etmiştir. Ona göre ABD'nin atacağı bu adım “asırlık Doğu Sorununu çözmeye doğru atılmış bir adım olacaktır.”⁸¹

ABD'deki kilise örgütleri gibi Türkiye'deki Amerikan organizasyonları da harekete geçerek Amerikan Hükûmetinin bu konuda aktif bir rol üstlenmesini talep etmişlerdir. Kısaca “American Board”⁸² olarak adlandırılan Anadolu'daki misyoner teşkilatı adına W. Peet, Üsküdar Amerikan Koleji Müdürü Mary Mills Patrick ve Robert Kolej Müdürü C. F. Gates imzalarıyla Amiral Bristol'e gönderilen mektup bu açıdan son derece önemlidir. Yakın Doğu'daki siyasî durumun Amerikan misyonerlik, hayır ve eğitim kurumları için yakın ve uzak gelecekte son derece tehlikeli olduğuna işaret edilerek, “Birleşik Devletler Hükûmeti'nin insanlık ve adalet ilkelerine dayalı kalıcı bir barışı güvence altına almak için elinden gelen çabayı göstermesi” istenmiştir. 5 Ekim'de Amiral Bristol tarafından Dışişleri Bakanlığı'na iletilen bu mektup hakkında Dışişleri Bakanı Hughes'un Başkan Harding'i bilgilendirdiği yazısında, “Bu çağrıya şahsen cevap vermenizin gereksiz olduğunu varsayıyorum” ifadesi, Amerikan dış politikasının bu tür yönlendirmelere kapalı olduğu ve bunları vakit kaybı olarak gördüğünün açık kanıtıdır. Bu nedenle 3. Bakan Yardımcısı Bliss tarafından mektuba verilen yanıtta, “Bakanlığın Yakın Doğu'daki Amerikan çıkarlarının tamamen farkında olduğu ve bu çıkarları korumak için uygun bulunabilecek adımları atmaktan geri kalınmayacağı” ifade edilmiştir. Dikkat

⁸⁰ Carter Field, “Hughes Reject Church Appeal for War”, **New York Tribune**, 3 October 1922, No. 27.715, p. 1.

^{*} The Christian Social Service Committee.

⁸¹ **NARA. 767.68/427.**

⁸² “The American Board of Commissioners for Foreign Mission” hakkında bkz. Özkan, **a.g.e.**, s. 118 vd. Erdal Açıkse, **Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003, s. 35 vd.

edilecek olursa Dış İşleri bir kez daha temkinli bir dil kullanarak, her türlü tedbir yerine, “uygun bulunabilecek adımlar” ifadesine yer vermiştir. Bliss’in bu yanıtına ilaveten Bakan Hughes da doğrudan Amiral Bristol’e gönderdiği yazıda mektubu kaleme alan isimlere, Yakın Doğu’daki Amerikan haklarını ve çıkarlarını korumak için “atılacak adımların en dikkatli şekilde hesaplandığını” ve Amerikan yaşamları için “uygulanabilir hiçbir yardımı esirgemeyeceklerini” bildirmiştir.⁸³ Bristol de Amerikan yardım faaliyetlerinin sadece Amerikan vatandaşlarının ve Hristiyanların tahliyesiyle sınırlı olması gerektiği düşüncesindedir.⁸⁴

Kilise/cemaat örgütlerinin yoğun baskısına rağmen Hükûmetin askerî ve siyasi müdahalelere taraf olmaktan kaçınan yaklaşımını destekleyen sivil toplum kuruluşları da mevcuttur. Bunlardan en önemlisi, bünyesinde işçi, işveren ve tüketici örgütlerini barındıran “The National Civic Federation”dur. Federasyon Başkanı Ralph M. Easly, Bakan Hughes’a gönderdiği 3 Ekim tarihli mektubunda birkaç yıl öncesine kadar savaşa karşı çıkan kilise pasifistlerinin şimdi savaş için haykırımlarını “sapıklık olarak” değerlendirmiştir. Federasyonun 10-11 Kasım’da yapılacak toplantısında “Amerika’nın uluslararası meselelere katılması ne ölçüye kadar ve ne şekilde tavsiye edilir?” ve “Birleşik Devletlerin güvenliği için ordu ve donanma gücünün sınırlandırılmasında ne ölçüye kadar ileri gidilebilir?” sorularına yanıt aranacağını dile getiren Easly, toplantı sonrasında ilk soruya ait değerlendirmeler için Dışişleri Bakanlığı, ikinci soruya ait değerlendirmeler için Donanma Bakanlığı ile temasa geçeceklerini ifade etmiştir. Bakan Hughes ise Easly’e verdiği yanıtta, “Hükûmetin, Yakın Doğu’ya zorla müdahale talepleri karşısında aldığı tavrı onayladığı için” federasyona teşekkür etmiştir. Hughes, ABD’nin Yakın Doğu’daki krize müdahale sorumluluğunu üstlenmeyeceğini belirtmekle birlikte bir kez daha Müttefiklerin 23 Eylül tarihli notasına atıfta bulunarak etnik ve din azınlıkların korunmasına katkı ve Boğazların serbestliği konularına işaret etmiştir.⁸⁵

Hükûmetin yaklaşımını destekleyen bir diğer kuruluş ise “Silahlanmayı Azaltma Ulusal Konseyi”^{*} olmuştur. Konsey Eş Başkan’ı S. E. Nicholson tarafından Hughes’a gönderilen mektupta, Yakın Doğu Krizi’nde silahlı kuvvetlerin kullanımına karşı alınan tavır için Hükûmete teşekkür edilmiştir. “Çıkar meselesi üzerinden Amerika’yı askerî güç kullanımına sevk etmekten alıkoyacak birçok nedenin varlığına” işaret eden Nicholson, yakın arkadaşı olan Piskopos Cannon’a verilen yanıtta da son derece memnun olduğunu ifade ile Cannon’un sorunla bu kadar iç içe olmasının “askerî kuvvet kullanımından doğacak tehlikeleri görmesini engellediğini” belirtmiştir. Kilise kaynaklarından askerî müdahale talebinin gelmesini “içler acısı” olarak değerlendiren Nicholson’a göre, halkın büyük kesimi de bu kanaattedir. 6 Ekim’de Nicholson’a yanıt veren Hughes, bu mektuptan ve hükûmetin “görev ve sınırlarının açıkça görülmüş olmasından” duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.⁸⁶

Görüldüğü üzere Mudanya Mütarekesi’ne gidilen süreçte ABD Hükûmeti için asıl konu, Amerikalı vatandaşların can ve mal güvenliği ile Amerikan

⁸³ NARA. 767.68/411.

⁸⁴ NARA. 767.68/351.

⁸⁵ NARA. 767.68/403.

^{*} National Council for Reduction of Armaments.

⁸⁶ NARA. 767.68/436.

müesseselerinin devamlılığı olmuştur. Bu kapsamda, Türk ordusunun İzmir'e girdiği ve İstanbul'da da ayaklanma söylentilerinin yoğunlaştığı sırada, Amiral Bristol'ü meşgul eden öncelikli meselelerden biri de Amerikan vatandaşlarının güvenli bir şekilde tahliyesidir. Yukarıda da değinildiği üzere Anadolu'da Hristiyan katliamı yapıldığına ilişkin haberlerin Amerikan basınında sıklıkla yer alması, İzmir'deki Amerikan vatandaşlarının tahliyesi beklentisini artırmıştır. Bu sırada ABD'nin İzmir Başkonsolosu George Horton'un, Amiral Bristol'e müracaat ederek İzmir'deki Amerikan vatandaşlarının tahliyesi için gemi talep etmesi önemlidir.⁸⁷

Amiral Bristol'un talimatı ile 5 Eylül'de "Litchfield" ve "Simpson" destroyerleri kısa bir süre sonra da "Lawrance" destroyeri İzmir'e; "Subshaser" destroyeri ise 11 Eylül'de Mudanya'ya ulaşmıştır. Daha sonra "Edsall", "Parrot" ve "McLiesh" destroyerleri de İzmir'e gönderilir. Bu destroyerlerin komutanlarından gelen raporlarda hiçbir şekilde çatışmaya girilmediği, sadece Amerikan vatandaşları ve Hristiyanların tahliyesi için çalışıldığı görülmektedir.⁸⁸

Destroyerlerin gönderilmesi basında büyük ses getirmiştir. Gazetelerde hükûmetin harekete geçtiği ve Amiral Bristol'e verilen talimat doğrultusunda Amerikan destroyerlerinin İstanbul'dan yola çıktığı yazılmıştır. Bununla birlikte destroyerlerin herhangi bir askerî ya da siyasî operasyonda kullanılmayacağı, faaliyetlerinin sadece Amerikan hayatlarının muhafazasıyla sınırlı olduğu hususuna işaret edilmiştir. Özellikle hükûmet yetkililerinin bu konudaki açıklamalarına geniş yer ayrıldığı dikkat çeker.⁸⁹

Hükûmet askerî bir müdahaleden kesinlikle kaçınmış ve sadece Amerikan vatandaşlarının güvenliği ve tahliyesi için İzmir ve Mudanya'ya destroyer göndermiş olsa da Amerikalı Tarihçi George Magruder Battey Jr., tarafından kaleme alınıp hem Hughes'a hem de Donanma Bakanı Edwin Denby'ye gönderilen mektupta, Amerikan destroyerlerinin sevkine karşı çıkılmıştır. Battey bu adımı, yeni bir savaş kışkırtabilecek bir hamle olarak görmüş ve Yakın Doğu'daki "Amerikan

⁸⁷ "Franco-British Arms to Force Truce in East", **The New York Tribune**, 6 September 1922, Vol. LXXXVII, No. 27.688, p. 5. "Allies Prepare to Sent Troops to Asia Minor", **The Bennington Evening Banner**, 6 September 1922, No. 4.505, p. 1. 10 Eylül'de İzmir'de İngiliz, Fransız, İtalyan general ve konsolosları ve bu kapsamda ABD İzmir Konsolosu George Horton da Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede Müttefiklerin şehirdeki konsolosluk binalarını korumak niyetinde oldukları ifade edilir. **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, S. 65, Belge No. 1467.

⁸⁸ Amiral Bristol bu gemilerin irtibat subayları tarafından İzmir ve Mudanya'dan gönderilen ayrıntılı raporları Washington'a iletmıştır. **NARA. 767.68/407**. 21 Eylül tarihli raporda İzmir'de herhangi bir Hristiyan katliamının olmadığını tahliyenin hızla devam ettiğini bildirilmiştir. **NARA. 767.68/356**. Litchfield, Simpson ve Lawrance destroyerleri yardım malzemeleri ve görevlileri beraberinde olarak Bristol'un Kurmay Başkanı Arthur J. Hepburn'u de İzmir'e getirmiştir. Amiral Bristol'un çabaları neticesinde İstanbul'daki Amerikan hayır kurumları tarafından bir afet yardım heyeti oluşturularak İzmir'e sevk edilmiştir. Beers, a.g.m., s. 218. "U.S. Fighters Protect Americans in Turkey", **The Evening Journal**, 8 September 1922, No. 77, p. 1. "Greeks Offer to Evacuate if Grand Truce", **The Washington Herald**, 8 September 1922, No. 5.786, p. 1. "U.S. Ships Land in Smyrna to Guard American Rights", **The Alexandria Gazette**, 8 September 1922, Vol. CXXXVIII, No. 214, p. 1.

⁸⁹ "U.S. Guns to Protect Americans in Turkey", **The Evening Journal**, 6 September 1922, No. 75, p. 1. "U.S. Rushes Battleships to Smyrna", **Imperial Valley Press**, 4 September 1922, p. 1. "More Battleships Ordered to Smyrna", **Imperial Valley Press**, 5 September 1922, p. 5. "Greek Forces May Stop the Invading Turk", **The Topeka State Journal**, 6 September 1922, p. 1. "Tangible Movement for Greco-Turkish Armistice", **Norwich Bulletin**, 6 September 1922, Vol. LXIV, No. 215, p. 1.

çıkarlarını korumak için" atılan bu adımla "Amerika'daki 110.000.000 kişinin" çıkarlarının tehlikeye girdiğine işaret etmiştir. Battey'e göre hükûmetin yapması gereken şey Amerikan vatandaşlarını ve yatırımcılarını tehlikeli bölgeden bir an önce çıkarmaları, aksi takdirde sonuçlarına katlanmaları konusunda uyarmaktır. Hükûmetin müdahalesini, bu şahısların emlak ve mülkiyetleri konusunda sorun yaşamaları halinde meşru kabul eden Battey'nin mektubuna yanıt Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu Bölümü Şefi Dulles'tan gelmiş ve mektubun memnuniyetle kabul edildiği belirtilmiştir.⁹⁰

III. Mudanya Konferansı Sırasında ABD'nin Tutumu

Amiral Bristol, konferansın 3 Ekim'de Müttefik Generalleri Harington, Charpy, Monbelli ve İsmet Paşa arasında başladığını, Albay Sariyannes ve Plastires'ten oluşan Yunan heyetinin ise 4 Ekim'de ulaştığını ifade ettiği raporunda konferansın niteliğine ilişkin bazı tespitlerde bulunmuştur. Ona göre konferans, Türk ve Yunan kuvvetleri arasında ateşkesi sağlamak ve Türkler ile İngilizler arasında doğacak çatışmayı önlemek için toplansa da ateşkes görüşmelerinin kapsamına girmeyen konulara da yer vermesi açısından sıkıntılı başlamış ve bu nedenle de uzun sürmüştür. Özellikle Yunan zaferi sonrasında motivasyonu artan Türk ordusunun, konferansın gidişatına göre İngilizlere saldırma emrini muhtemelen memnuniyetle karşılayacağı düşüncesindedir.⁹¹

Franklin Bouillon'un arabuluculuğu sayesinde krizin aşılıp, görüşmelerin 3 Ekim'de başladığı haberi Amerikan basınında geniş yankı uyandırmış, bu sayede Türk ordusunun tarafsız bölgeden çekilerek krizin çözümüne doğru bir adım atıldığına dikkat çekilmiştir.⁹² Bununla birlikte Amerikan basını görüşmelerin başarı şansını Trakya meselesinde varılacak uzlaşıya bağlamıştır. Türklerin bu konudaki ısrarcı tavrına dikkat çekilerek tüm Yakın Doğu meselelerini Mudanya Konferansında çözmek istedikleri değerlendirmesine yer verilmiştir.⁹³

Trakya meselesindeki Müttefiklerin itirazı ve 5 Ekim'de konferansın kesintiye uğramasına ilişkin haberler Amerikan basınında geniş yer tutmuştur. Verilen arada gerçekleşen Curzon-Poincare görüşmesi, krizin aşılması açısından bir fırsat olarak değerlendirilir. Özellikle Fransa'nın, Doğu Trakya'nın Türklere verilmesi konusunda

⁹⁰ NARA. 767.68/434.

⁹¹ NARA. 767.68/500.

⁹² "Allied Balk at Kemal's Terms", *The New York Tribune*, 3 October 1922, No. 27.715, p. 1. "Allies Call Kemal Terms Discussable, But Unacceptable", *The New York Herald*, 3 October 1922, Vol. LXXXVII, No. 34, p. 1-2. "Allies' Glad Hand to Greet The Turk", *The New York Herald*, 3 October 1922, Vol. LXXXVII, No. 34, p. 2. "Conference Tires to Keep Peace", *The Richmond Daily Register*, 3 October 1922, No. 234, p. 1. "French Troops Open Fire on Turks", *Imperial Valley Press*, 3 October 1922, p. 1. "Turks Accepts Allied Note in Principle", *The Richmond Palladium*, 4 October 1922, Vol. XCII, No. 236, p. 1. Amerikan basını Mudanya Konferansı görüşmelerine büyük ilgi göstererek ayrıntılı bilgiler aktarılmıştır. Öyle ki, Türk delegasyonunda stenograf olarak bulunan Nebahat Hanım'dan, Yunan delegasyonunun Mudanya'ya geç gelmesine kadar ayrıntılı haberler yapılmıştır. Nebahat Hanım "tarihin ilk Müslüman kadın sekreteri" olarak kabul edilmiştir. "First Mohammedan Woman Secretary is at Mudania", *The Richmond Palladium*, 4 October 1922, Vol. XCII, No. 236, p. 5. Eyyupoğlu, a.g.e., s. 143. "See Peace Obstacles by Greeks", *The Lake County Times*, 4 October 1922, Vol. 16, No. 90, p. 1.

⁹³ "Thracian Situation Disturbs England", *The New York Herald*, 3 October 1922, Vol. LXXXVII, No. 34, p. 2. "Near East Agreement Reached", *East Oregonian*, 4 October 1922, Vol. 34, No. 10.254, p. 1.

İngiltere'yi ikna ettiğine işaret edilmiştir.⁹⁴ Amerikan basınında konuya ilişkin asıl dikkat çekici haber, Türk temsilcisi İsmet Paşa'nın "Washington Herald" ve Chicago Tribune" muhabirlerine yaptığı açıklamalardır.⁹⁵ 5 Ekim'de kendisiyle görüştüğünde İsmet Paşa'nın son derece tedirgin olduğuna dikkat çeken muhabir John Clayton, Türk temsilcisinin şu sözlerine yer vermiştir:

"Bu savaşı istemiyoruz. Barış için mümkün olan her şeyi yaptık. Zafer yürüyüşümüz durdurulduğu için Trakya bugün Yunanlıların elinde. Daha ateşkes gerçekleşmeden birliklerimizin ilerlemesini durdurduk ve iyi niyetimizi kanıtladık. Bu konferans Yunanlılara yardım ediyor ve beni ülkemin yıkımı tehlikesini düşünmeye zorluyor. Biri bana muzaffer bir ordunun durdurulup, mağlup düşmanın ilerlemeye devam ettiğinin örneğini gösterebilir mi? Kendimizi içinde bulduğumuz acı durum bu. Savaşmak zorunda kalırsak bu bizim seçiminiz olmayacak..."

Clayton'un anlaşmazlığın tek nedeninin Trakya mı olduğu sorusuna İsmet Paşa, "Öncelikli mesele, Türkiye'nin Trakya'ya dönüşü" yanıtını vermiştir. Kâğıt üzerinde kalacak bir vaat istemediklerini, Müttefiklerin Trakya'nın Türklere teslimini kabul ettiği halde fiiliyatta buna engel olduklarını ifade etmiştir. İsmet Paşa, "Yeni bir savaşı başlatmak istemiyoruz. Bunu başlatacak biri varsa İngiltere olacağını tüm dünyanın bilmesini istiyoruz" diyerek sözlerine son vermiştir. İsmet Paşa'nın bu açıklamalarına rağmen Amerikan basınında Türklerin kararlı tutumunun yeni bir savaşı tetikleyeceğine ilişkin haberler yer almıştır. Başta Trakya olmak üzere "Kemalistlerin hemen her konuda pazarlık ve çekişmeye girecek olması nedeniyle" konferansın kesintiye uğramasının kaçınılmaz olduğu ifade edilmiştir.⁹⁶

5 Ekim'de görüşmelerin kesintiye uğraması ve Boğazlar çevresinde Türk-İngiliz gerginliğinin yeniden tırmanması, ABD tarafında hareketliliğe neden olmuştur. Amiral Bristol, İstanbul'da yaşanacak bir işgal ve kargaşa ihtimalini göz önünde bulundurarak ve İzmir'de Amerikan vatandaşlarının yaşadığı durumun tekrarlanmaması için bir dizi tedbire müracaat etmiştir. İstanbul'daki Amerikan vatandaşlarının isim ve adreslerini tespit ile şehrin uygun noktalarında toplanma merkezi belirlenmiş ve gruplara ayrılan Amerikan vatandaşlarının durumlarını her gün, sabahdan öğleye kadar, bu merkezlere bildirmeleri kararlaştırılmıştır. Böylece şehrin tahliyesi durumu söz konusu olduğunda bu işlemin kolaylıkla icrası için gerekli tedbir alınmış olur. Amiral Bristol'un asıl tedbiri, o sırada komutası altındaki destroyerler İzmir, Midilli, Sakız ve Mudanya'daki tahliye süreçlerine dâhil olduğundan, gemi ve personel sayısının yetersizliği nedeniyle ihtiyaç durumunda İstanbul'daki Amerikalıları tahliye için Donanma Bakanlığı'na müracaatla "Utah"

⁹⁴ 5 Ekim tarihli kriz için bkz. Sonyel, a.g.e, s. 283-285. Eyyupoğlu, a.g.e., s. 166-171. Konferansın kesilmesinin sorumlusu olarak Fransa'nın İngiltere'yi suçladığına dikkat çekilir. "Paris Papers Say England Caused Break", **The Lake County Times**, 6 October 1922, Vol. 16, No. 92, p. 1. "Mudania Conference Comes to a Standstill", **The Kusko Times**, 7 October 1922, Vol. II, No. 74, p. 1. "Kemalists Send Ultimatum to Allies Demending the Occupation of Thrace Definitely Reject Allied Protocol", **Norwich Bulletin**, 7 October 1922, Vol. LXIV, No. 244, p. 1. "British Insist Turks Respect Neutral Zone", **The Washington Herald**, 8 October 1922, No. 5.816, p. 1,3.

⁹⁵ John Clayton, "Turkish Leader Blames Britain for War Threats", **The Washington Herald**, 8 October 1922, No. 5.816, p. 1.

⁹⁶ "War Looms As Mudania Conference Stops Again", **Great Falls Tribune**, 9 October 1922, p. 1. "War Perils Less Menacing; Armistice Meet is Planned", **Grand Forks Herald**, 9 October 1922, Vol. 17, No. 235, p. 1.

destroyerinin gönderilmesi talebi olmuştur.⁹⁷ Donanma'nın Dışişleri Bakanlığı'nı bu konuda bilgilendirmesi üzerine Hughes, siyasal ve askerî ortamın böylesine nazik olduğu bir dönemde İstanbul'a Amerikan savaş gemisi sevk edilmesinin yanlış yorumlanabileceği düşüncesiyle, Amiral Bristol'den bu talebinin gerekçesini sormuştur.⁹⁸ Çünkü bu sırada, adalara ve Yunanistan'a sığınan mültecilere insanî yardım ve Amerikan vatandaşlarının tahliyesine destek için ABD donamasının 12 destroyeri Akdeniz'e doğru hareket etmiş durumdadır.⁹⁹ Bu gemilerin yolda olduğu bir sırada özellikle İstanbul'a büyük bir savaş gemisinin gönderilmesi talebi Amerika'nın siyasî ve askerî bir müdahalesi olarak algılanabileceğinden, Bristol'ün isteği Washington'da huzursuzluk yaratmıştır. Bu tavır, ABD'nin siyasî ve özellikle askerî sürece karışmama konusundaki hassasiyetini bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Bristol 12 Ekim'de verdiği yanıtta, "İstanbul'daki yaklaşık 600 Amerikalıyı koruma ve tahliye etme konusuna İzmir'deki tecrübelerimden aşınayım" diyerek, Türkiye'ye gitmesi emredilen 12 destroyerin 20 Ekim'den önce ulaşmasının mümkün olmadığına işaret etmiş ve özellikle Mudanya'daki görüşmelerde Müttefiklerle TBMM arasında düşmanlıkların patlak vermesi ihtimali ile İstanbul'da büyük bir işgal ve ayaklanma riskinin altını çizmiştir. Bu tespitlerine, "Utah"ın diğer gemilerden en az beş gün önce İstanbul'a ulaşabileceği ve sahip olduğu çok sayıdaki mürettebat ve geniş güvertesi sayesinde tahliye işinde daha işlevsel bir rol oynayacağını da ilave etmiştir. Bristol asıl konuya temas ederek, Hükûmet'in endişelerinin farkında ve bu konuda hem fikir olduğunu söylemiştir. Bu endişelere gerek Donanma Bakanlığı'na gerekse Dışişleri'ne gönderdiği raporlarda zaten defalarca temas etmiş olduğunu hatırlatan Bristol, Bakanlığın haklılığını kabul etmekle birlikte daha önce Türkiye'de bulunmuş olan "Utah" destroyerinin tekrar Türkiye'ye gelmesinin siyasî durum üzerinde herhangi bir etkisinin olmayacağı düşüncesini ileri sürmüştür.¹⁰⁰ Bristol'un 12 Ekim tarihli yanıtı Bakan Hughes tarafından Donanma Bakanı Denby'ye de iletilmiş ancak, artık "Mudanya Mütarekesi imza edildiğinden mevcut krizin aşıldığı" ve hâlihazırda Yakın Doğu sularında bulunan destroyerlerin Amerikan çıkarlarını korumak için yeterli olacağı gerekçesiyle Bristol'un bu talebi onaylanmamıştır.¹⁰¹

Konferansın devam ettiği sırada ABD'yi doğrudan ilgilendiren bir diğer gelişme Londra'da bulunan Venizelos'un 3 Ekim'de ABD Londra Büyükelçisi Harvey'le görüşerek, ABD'nin Türklere karşı azınlıkların korunması ve "insanlık

⁹⁷ NARA. 767.68/500. "Utah"ın Cebelitarık'tan yola çıkacağı haberi basında yer almıştır. Türklerin ateşkes şartlarını kabul etmemesi halinde hazır bulunmak üzere gönderileceği belirtilir. "Dove of Peace Again Hovering Over Near East", *The Daily Alaskan*, 10 October 1922, No. 106, p. 1. "Warship Ordered to Near East", *The Watchman and Southorn*, 11 October 1922, Vol. LIII, No. 17, p. 1.

⁹⁸ Hughes'un 10 Ekim tarihli yazısı için bkz. NARA. 767.68/435.

⁹⁹ Basında 12 destroyerin yola çıktığı bilgisi verilmiş ve bunlar arasında "Hatfield" ile "Hopkins" destroyerlerinin isimleri paylaşılmıştır. "12 American Warships Off for Near East", *New York Tribune*, 3 October 1922, No. 27.715, p. 2. "Amerikan Flotilla on Way to Straits", *The New York Herald*, 3 October 1922, Vol. LXXXVII, No. 34, p. 2. "U.S. Ships on Way to Levant", *The Watchman and Southorn*, 11 October 1922, Vol. LIII, No. 17, p. 1.

¹⁰⁰ NARA. 767.68/441. Bristol'un bu konudaki bir başka raporu için bkz. NARA. 767.68/500. İstanbul'da bir ayaklanma çıkması ihtimalinin Londra'da da konuşulduğu Büyükelçi Harvey tarafından Washington'a iletilmiştir. NARA. 767.68/380.

¹⁰¹ NARA. 767.68/441.

davasında" Müttefiklere azamî destek vermesi talebi olmuştur. Venizelos bir milyon Rum ve iki yüz bin Ermeni'nin hayatlarını tehlikeye atmadan tahliyeleri için en uygun fırsattın bu olduğunu ifade eder. Harvey, Venizelos'un bu talebini Dışişleri'ne iletmış ve Bakan Hughes 12 Ekim tarihli yanıtında, imzalanan Mudanya Mütarekesi'nin Doğu Trakya'daki Yunan tahliyesini Müttefiklerin denetiminde gerçekleşmesini sağladığından Venizelos'un taleplerini büyük ölçüde ortadan kalktığını belirtmiştir.¹⁰² Böylece ABD, yalnız askerî açıdan değil siyasî açıdan da Yakın Doğu Krizi'ne müdahil olmama konusundaki tavrını sürdürmüştür.

IV. Amerikan Kaynaklarında Mudanya Mütarekesi Sonrası Gelişmeler ve Bunlara İlişkin Değerlendirmeler

11 Ekim'de imzalanan Mudanya Mütarekesi Amerikan basınında geniş yer bulmuş ancak farklı değerlendirmeleri beraberinde getirmiştir. Antlaşmaya dair genel değerlendirme, Türklerin Müttefikler karşısında boyun eğdiği şeklindedir. Türkler masaya oturduklarında avantajlı gibi görünseler de Müttefikleri bölmeyi başaramamışlardır. Bunun en güzel kanıtı olarak da Karaağaç konusunda Fransa'nın TBMM'yi verdiği sözü unutarak İngiltere'yi desteklemesi gösterilmiştir. Basına göre gerek bu olay gerekse görüşmelerin birkaç defa kesintiye uğraması Türkleri tedirgin edip, hayal kırıklığına uğratmış ve sonunda Müttefikler karşısında pes ettirmiştir.¹⁰³ "The Evening Star" gazetesi Mudanya Mütarekesi'yle başlayan süreci değerlendirdiği iddialı bir yazıda TBMM'nin, Müttefikler arası çıkar çatışmaları üzerine kurulu siyasetini eleştirmiştir:

*"Türk aynı eski oyunu, yine eski şekliyle oynuyor gibi görünüyor, fakat geçen yıllarda oynadığından çok daha az başarı ile. (Türk) Karşısındaki güçleri kendi aralarında rekabete ve çatışmaya sürükler ve blöfü görülene kadar blöf yapar. Ardından bir hesaplaşma artık kaçınılmaz olduğunda, adeta galip edasıyla geri çekilir."*¹⁰⁴

Basında mütarekenin, savaş tehdidini geçici olarak ortadan kaldırmakla birlikte, barışın hala uzak olduğuna dair yorumlara da rastlanmaktadır. Mudanya'da ele alınmayan çok sayıda asırlık mesele barış görüşmelerinin zorlu geçeceğinin kanıtı olarak görülür. Bunlar arasında kapitülasyonlar, azınlık hakları, savaş tazminatı ve dış borçlar sıralanmıştır.¹⁰⁵

¹⁰² Hughes, Harvey'den fırsat bulması halinde, Amerikan Kızıl Haç (American Red Cross) ve Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin (Near East Relief) Yunan mültecilerine yardımlarını ve İzmir'deki 220.000 mülteci den 180.000'inin Amerikan Donanması ve Yardım Heyeti'nin desteği ile tahliye edildiğinin hatırlatılması istenmiştir. **NARA. 767.68/409.** Venizelos'un Londra'daki temasları basında da yer bulmuştur. "Kemal Evacuates All Neutral Zone As Parley Opens", **The Evening Star**, 3 October 1922, No. 28.646, p. 1. "Near East Agreement Reached", **East Oregon**, 4 October 1922, Vol. 34, No. 10.254, p. 1, 6.

¹⁰³ "Turks Bow Before Terms of Allies", **The Seward Gateway**, 11 October 1922, Vol. III, No. 241, p. 1. "Eleven Powers Sign Armistice; Turks Displaced", **The Wheeling Intelligencer**, 11 October 1922, Vol. LXXI, No. 42, p. 1. "Turks Accept Terms of Armistice Pact, All Envoys Sign It", **The New York Herald**, 11 October 1922, No. 42, p. 1. "Turks Advance to Coast Town Despite Pact", **The Washington Herald**, 12 October 1922, No. 5.820, p. 1.

¹⁰⁴ "Near East Skies Clearing", **The Evening Star**, 16 November 1922, No.26.689, p. 6.

¹⁰⁵ "Turks Sign Armistice Agreement, Accepting Terms Offered by Allied Generals at Mudania Conference", **The Washington Herald**, 11 October 1922, No. 5.819, p. 1. Constantine Brown,

Amerikalı diplomatların Mudanya Mütarekesi hakkındaki değerlendirmelerinin, basına kıyasla, çok daha objektif ve somut verilere dayandığı görülmektedir. Amiral Bristol, Londra Büyükelçisi Harvey'e gönderdiği telgrafında imzalanan mütareke ile Trakya'daki bir çatışma ve katliam tehlikesinin ortadan kalktığını ifade etmiştir.¹⁰⁶ Bristol, 16 Ekim'de Dışişleri'ne gönderdiği raporunda önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Öncelikle, İngiliz donanmasının büyük bir bölümünün Çanakkale ve İstanbul Boğazı'nda bulunduğu ve Harrington komutasında ezici bir kara kuvvetine sahip olduğu bir sırada "hayal edilemeyecek tavizlerin verilerek bu mütarekenin imzalanmış" olmasını, İngiliz prestijinin kaybı olarak değerlendirmiştir. Bununla birlikte Bristol'e göre antlaşmanın 11 ve 12. Maddeleri İngilizlerin imajını bir nebze olsun kurtarmaktadır. Bu maddeler sayesinde İngilizler barış imzalanıncaya kadar Boğazları ve İstanbul'u elinde tutabilecek ve TBMM'nin Trakya'ya müdahalesini engelleyebilecektir. Bristol, Yunan temsilcilerinin metni imzalamamalarının özel bir nedeni olmadığı düşüncesindedir. Yunanistan'ın ateşkesi imzadan kaçınabilecek bir durumda olmadığını, muhtemel birkaç gün içerisinde imza atacağını ifade etmiştir.¹⁰⁷ Nitekim Atina Büyükelçisi Caffery, Yunan Dışişleri Bakanı'nın 13 Ekim'de İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiserine mütarekeyi imzalaması emrini verdiğini Washington'a bildirmiştir.¹⁰⁸

Amerikalı diplomatlar tıpkı konferans öncesi süreçte olduğu gibi mütarekenin imzasından sonraki süreçte yaşanan gelişmeleri de yakından takip etmişlerdir. Bu çerçevede öncelikle Trakya'nın tahliyesi sürecinin yakından takip edildiği dikkat çekmektedir. Atina Büyükelçisi Caffery, 17 Ekim'de Yunanlıların Doğu Trakya'dan tahliye işleminin başladığını, ancak Yunan Hükûmeti'nin "Fransız Trakya Demiryolu Şirketi"ne borcunu ödemediği için şirketin tahliye işlemini ağırdan aldığını bildirmiştir.¹⁰⁹ Tahliye işleminin 28 Ekim akşamı tamamlandığını bildiren Caffery, tahliye işlemi sırasında Türk çetelerinin katliamlar gerçekleştirdiğine dair Yunan gazetelerinde haberlerin yoğunluğundan bahisle, Yunan gazetecilerin abartıya yatkınlığı nedeniyle bunların çok az dayanağı olabileceğinin hatırd tutulması tavsiyesinde bulunmuştur.¹¹⁰

Doğu Trakya'nın tahliyesi sırasında yaşanan ve ABD'yi ilgilendiren gelişmelerden biri de "Amerika'daki Yunanistan Dostları Cemiyeti" Başkanı W. S. Felton'un, Senatör Henry Cobat Lodge'a müracaatı olmuştur. Felton 17 Ekim tarihli mektubunda, Yunan Hükûmeti'nin gelecek olan mültecilerin iskân ve bakımına dair gerekli hazırlıkları yapabilmesi için tahliyenin en az altı ay ertelenmesi adına ABD'nin tüm nüfuzunu kullanmasını istemiştir. Felton'a göre siyasetî bir krize doğru

"Harrington Hurl'd Threat in 24 Hours If Turks Held Out", **The Evening Star**, 12 October 1922, No.28.655, p. 21.

¹⁰⁶ Bristol'un 11 Ekim tarihli telgrafı için bkz. **NARA. 767.68/442**.

¹⁰⁷ **NARA. 767.68/500**.

¹⁰⁸ **NARA. 767.68/447. NARA. 767.68/514. Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980**, C. 1, Ed. Baskın Oran, 15. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 214. Eyyupoğlu, a.g.e, s. 246. Yunanistan'ın geç de olsa antlaşmayı imzalayacağı haberleri basında da yer almıştır. "Greeks to Accept Mudania Terms and Quit Thrace", **The Evening Star**, 12 October 1922, No. 28.655, p. 1. "Greek Accepts Mudania Terms As Turks Advance", **The Washington Herald**, 13 October 1922, No. 5.821, p. 1. "Near Eastern Armistice Signed by Allies, Turks", **The Kusko Times**, 14 October 1922, No. 76, p. 1.

¹⁰⁹ **NARA. 767.68/456**.

¹¹⁰ **NARA. 767.68/523**.

sürüklenen Yunanistan'ın bir de mülteci akınına hazırlıksız yakalanması ancak, ABD'nin Hristiyanlara adalet ve merhametle yaklaşan tavrı ile engellenebilir. Senatör Lodge, Felton'un müracaatını "Bu istek bana çok da mantıksız olmayan ve gayet doğal bir istek gibi görünüyor. Aynı zamanda etnik ve dinî azınlıkların korunmasından yana takındığımız tavra da kesinlikle uygundur" değerlendirmesiyle Bakan Hughes'a iletmıştır. Hughes yanıtında, bu teklifin mülteciler açısından makul, ancak uygulanabilirlik yönünden imkânsız olduğunu belirtir. Hughes, Mudanya Mütarekesi'ne atıfla, ABD'nin taraf olmadığı ve son derece sancılı bir sürecin nihayetinde imzalanmış antlaşma hükümlerinin varlığını hatırlatarak, "Şimdi bu antlaşmanın şartlarını değiştirmeye kalkışmamız, Türklerin sadece bizim iyi niyetimizden değil; Müttefiklerin de iyi niyetinden şüphe duymasına neden olabilir" demiştir. Ateşkes maddelerini değiştirmeye zorlamak, azınlıkları tehlikeye düşürüp beraberinde çok daha büyük acıları getireceğinden talep reddedilmemiştir.¹¹¹

Mütarekenin imzalanmasından ardından başlayacak barış görüşmeleri öncesinde Amerikalı diplomatların bu konuya ilgi duyduğu dikkat çekmektedir. Roma Büyükelçisi Child, 13 Ekim tarihli raporunda mütarekenin ardından, barış görüşmeleri öncesinde, İtalya'nın 12 Adalara karşılık diğer adalar üzerinde Türkiye ile anlaşacağını bildirmiştir.¹¹²

ABD Hükûmeti'nin Yakın Doğu Krizi çerçevesinde, siyasî ve askerî sürece müdahil olmaktan kesinlikle kaçınmakla birlikte, Amerikan vatandaşlarının güvenliği ve Anadolu'daki ticari yatırımlar ile hayır ve eğitim kurumlarının devamlılığı için makul sınırlar içerisinde kalarak atılabilecek uygun adımları atma siyasetini benimsediğine ve bu konuda Amiral Bristol'un rolüne yukarıda değinilmişti. Amiral Bristol'un bu doğrultuda harekete geçerek 7 Eylül gibi henüz erken denilebilecek bir tarihte, mütarekeyi takip edecek barış görüşmelerinde ABD'nin alacağı pozisyona ilişkin değerlendirmelerini Washington'a ilettiği görülmektedir. Bristol, "Özellikle İstanbul ve Ankara Hükûmetlerinin Türkiye'nin geleceği konusundaki müzakerelere birlikte katılması halinde Hükûmetimizin de müzakerelere dâhil olabileceği bir anın her an ortaya çıkabileceğini aklımda tutuyorum" diyerek, yukarıda sözü edilen konu başlıklarıyla sınırlı kalmak üzere ABD'nin barış görüşmelerinde yer alması görüşünü açıklamıştır.¹¹³

Bristol'un bu görüşü, Mudanya Mütarekesi'nin imzasından bir gün sonra, 12 Ekim'de Bakan Hughes tarafından Başkan Harding'e iletilmiştir. Harding'in, Hughes'a verdiği yanıtında kullandığı "doğrudan yanıt verme teşebbüsünde bulunmayacağım" ifadesinden, bu görüşe kesinlikle katılmadığı anlaşılmaktadır.¹¹⁴

¹¹¹ NARA. 767.68/459.

¹¹² NARA. 767.68/445.

¹¹³ NARA. 767.68/354. Amiral Bristol, Türkiye'de görev yaptığı süre boyunca, Amerikan yatırımları, eğitim ve yardım kuruluşlarının faaliyetlerine ve devamlılığına büyük önem vermiştir. Bununla birlikte özellikle Misyonerlerin siyasî faaliyetlerde bulunmasına, Amerikan çıkarlarını tehlikeye düşüreceği gerekçesiyle, karşı çıkmıştır. Bryson, a.g.m., s. 456-457.

¹¹⁴ "I shall not venture to make and direct reply." NARA. 767.68/488. Hükûmetin bu yaklaşımına rağmen, Dışişleri Bakanlığı'na Bristol'le benzer içerikli düşünceler gelmeye devam etmiştir. Örneğin Türkiye'de faaliyette bulunan Amerikan Yakın Doğu Yarım Heyeti'nin Başkanı William W. Peet, 18 Ekim'de yazdığı mektubunda barış görüşmeleri sürecinde "İstanbul'un da temsil edilmesi halinde, Amerika'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki din ve eğitim kurumlarına ilişkin konularda danışmanlık" teklifinde bulunmuştur. 3. Bakan Yardımcısı Bliss tarafından 26 Ekim'de verilen yanıtta, Bakanlığın

Sonuç

“Yakın Doğu Krizi” olarak adlandırılan sürece gerek ABD Hükûmeti’nin gerekse Amerikan kamuoyunun ilgisi oldukça yoğundur. Başta İstanbul’daki Amiral Bristol olmak üzere, Avrupa başkentlerindeki Amerikalı diplomatların Mudanya Konferansı’na giden süreçte ve konferans sırasında, Müttefiklerin gerek kendi aralarında gerekse Ankara Hükûmeti ile cereyan eden diplomasi trafiğini büyük bir ilgi ile yakından takip ettiği Washington’a gönderdikleri raporlardan anlaşılmıştır. Bu raporlarda öne çıkan hususlar Boğazlar çevresinde askerî hareketlilik, Müttefikler arası görüş ayrılıkları, bu görüş ayrılıklarının TBMM’nin elini nasıl kuvvetlendirdiği ve ABD Hükûmeti’nin süreci ele alış biçimine ilişkin değerlendirmelerdir.

Başkan Harding’le birlikte değişen dış politika çerçevesinde ABD’nin Yakın Doğu meselelerine yaklaşımının askerî ve siyasî sürece kesinlikle dâhil olmama esasına dayandırıldığı görüşmüştür. Bununla birlikte Boğazların serbestliği, Amerikan vatandaşlarının can ve mal güvenliklerinin korunması ve Amerikan yatırımlarının devamı konuları ABD için hayati önem arz etmiştir. ABD’nin bu meselelere ilişkin temel yaklaşımı, söz konusu çıkarlarını tehlikeye sokacak adımlar atmaktan kaçınmak olmuştur. Bu çerçevede Müttefikler ve TBMM Hükûmet arasındaki siyasî ve askerî sürece kesinlikle dâhil olmamış, bu konuda gerek İngiltere gerekse Yunanistan tarafından aktif olması konusunda tekliflere muhatap olmasına rağmen tavrında değişikliğe gitmemiştir.

Balkanlardan Avrupa’ya Güney Afrika’dan Arabistan ve Asya’ya kadar Amerikalı diplomatların Türk zaferi ve Yakın Doğu Krizi’ne ilişkin verdikleri bilgiler, İngiltere’nin politik ve askerî olarak büyük bir yalnızlık içerisine düşmüş olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir. Bu durum ABD Hükûmeti’nin Yakın Doğu Krizi’ne karışmama siyasetinin devamlılığında önemli bir faktör olmuştur.

Kamuoyunun fikrini yansıtmaya açısından Amerikan basının sürece ilişkin değerlendirmeleri de önemlidir. Amerikan basını da Yakın Doğu Krizi’ni yakında takip etmiş, resmî makamlarda olduğu gibi, Müttefikler arasındaki görüş ayrılıklarına vurgu yapan haberlere sıklıkla tesadüf edilmiştir. Gazetelerin Yakın Doğu Krizi esnasında Ahmet Ferit, Hamid ve Mahmut Celal Beyler ile Mudanya Konferansı sırasında İsmet Paşa’nın beyanatlarına yer vermesi, süreci yakından takip ettiğinin bir diğer önemli kanıtıdır. Basının asıl dikkat çeken tavrı, Türk zaferini küçümseyen ve karalayan bir dil kullanması, zaferin heyecanı içerisindeki Türklerin Anadolu’da Hristiyan katliamına başladıklarını duyurması olmuştur. Hatta bu son zaferin Türk imparatorluğunu yeniden canlandırabileceği korkusu dahi dile getirilmiştir. Bu tür haberlerin köpürtülerek servis edildiği bir ortamda, başta kilise/cemaat örgütleri olmak üzere bazı sivil toplum kuruluşları ve şahısların, Hükûmet’i Yakın Doğu Krizi’ne doğrudan müdahil olmaya davet eden müracaatlarda bulunması dikkat çekmektedir. Bunlara ilave olarak Amerika’daki Yunan lobisinin ve Mudanya Konferansı sırasında Venizelos’un teşebbüsleri de önemlidir. Anadolu’da faaliyetlerini sürdüren “American Board” yetkilileri ile eğitim kurumlarının idarecilerinin de ABD Hükûmeti’ne bu yönde müracaatlarda bulundukları dikkat çekmiştir.

uygun bir değerlendirme yapacağı bu nazik öneriye teşekkür edilmiştir. NARA. 767.68/468. Peet’in Türkiye’deki yardım faaliyetleri için bkz. Özkan, a.g.e., s. 301-302.

Hükûmet tüm bu talep ve müracaatlara rağmen Yakın Doğu Krizi'ndeki tavrını değiştirmemiştir. ABD Hükûmeti'nin süreçteki yaklaşımını ortaya koyması açısından ABD Başkanı Harding ve Dışişleri Bakanı Hughes'un açıklamaları önemlidir. Başkan Harding'in, Türk ordusunun askerî hareketleri neticesinde Amerikan vatandaşlarının can ve mallarına ilişkin endişeler dile getirilmedikçe" herhangi bir ittifaka dâhil olmak istemediğini beyan etmesi de ABD'nin tavrını net bir şekilde ortaya koymuştur. Hughes'un 26 Eylül'de yaptığı ve özü itibariyle Müttefiklerin 23 Eylül'de TBMM'ye verdikleri nota içeriğini tasdik eden açıklamasında, ABD Hükûmeti'nin Boğazların serbestliği ve Hristiyanların güvenliği konularında Müttefiklerle hem fikir olduğunu belirtmesi de aynı bakış açısını yansıtmaktadır. ABD'nin Mudanya Konferansı öncesi ve sonrasındaki tavrı bu açıklamalar çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bu noktada özellikle Amiral Bristol'un yaklaşımının, Hükûmetin yaklaşımıyla örtüşmesi dikkat çekicidir. ABD Hükûmeti, Amerikan vatandaşlarının can ve mal güvenliği ile bunların tahliyesi konusunda temkinli adımlar atma taraftarıdır. Nitekim Hükûmet, kilise/cemaat örgütleri ile sivil toplum kuruluşlarının müracaatlarına aynı şekilde cevap vermiş, "mümkün olan adımların atılacağı" ifade edilmiştir. Ancak atılacak bu adımlar içerisinde kesinlikle "askerî ya da siyasî müdahale" seçenekleri yer almamıştır. Bunun en somut kanıtı Gerek İzmir ve Mudanya gerekse İstanbul'daki Amerikan vatandaşlarının tahliyesi olmuştur. Amiral Bristol'un organizasyonu sayesinde Amerikan donanma gücünden sadece tahliye amacıyla istifade edilmiştir.

ABD Hükûmeti'nin siyasî ve askerî sürece müdahaleden kaçınan bu yaklaşımının, sınırlı da olsa bazı sivil toplum kuruluşlarının desteğini kazandığı görülmüştür. "The National Civic Federation" ve "National Council for Reduction of Armaments" bunlar arasında en önemlisidir.

ABD, Yakın Doğu Krizi'ne siyasî ve askerî açıdan müdahil olmama siyaseti gereği Mudanya Konferansı'na katılmamıştır. Ancak daha önce de temas edildiği üzere, Amiral Bristol'un bu yönde bir teşebbüste bulunduğu bazı kaynaklarda iddia edilse de söz konusu kaynaklar gözden geçirildiğinde böyle bir bilgiye ulaşılamamıştır. Dikkat edilecek olursa Amiral Bristol, 7 Eylül tarihli raporunda mütarekeye değil; Anadolu'daki Amerikan yatırımları, Amerikalı vatandaşların can ve mal güvenliği ile hayır ve eğitim kurumlarının devamı konularında barış görüşmelerine katılma taraftarı olduğunu, bununla birlikte askerî ve siyasî müdahaleden kaçınmak gerektiğini açıkça yazmıştır. Zaten böyle bir teşebbüsün, ABD'nin Yakın Doğu siyasetine de ters düştüğü açıktır. Bristol'un çok net bir şekilde, ABD'nin Avrupa siyasetine karışmadan Amerikan çıkarlarını korumak niyetinde olduğu görülmektedir. Özetle Amiral Bristol, mütarekeye değil; mütarekenin imzalanmasından sonra başlayacak barış görüşmelerine yukarıdaki hususların temin için, katılmak teklifinde bulunmuştur. Ancak bu teklifin Başkan Harding tarafından reddedildiği görülür.

Başta Bristol olmak üzere Amerikalı diplomatların gözünde Mudanya Mütarekesi, İngiltere'nin prestij kaybı olarak değerlendirilmiştir. İngiliz donanma gücünün üstünlüğüne rağmen konferans neticesinde Doğu Trakya'nın ve barışın imzasından sonra da Boğazların TBMM'ye bırakılacak olması İngiltere için ciddi bir kayıp olarak görülür. Ancak Amerikan basınının, tam tersi bir görüşü benimsediği dikkat çeker. Basına göre Mudanya Mütarekesi, Müttefik ortak cephesinin zaferidir.

KAYNAKÇA

Arşiv Malzemeleri ve Belgesel Kaynaklar

NARA (National Archives and Records Administration) Records of the U.S. Department of State Decimal File, 767.68, Political Relations of Sates, Relations; Bilateral Treaties, Turkey and Greece, September 7, 1922-May 9, 1923.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk, 1919-1927**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

Sürekli Yayınlar

Chickasha Daily Express

East Oregonian

Great Falls Tribune

Grand Forks Herald

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

Imperial Valley Press

Norwich Bulletin

Richmond Times Dispatch

The Alexandria Gazette

The Bennington Evening Banner

The Daily Alaskan

The Evening Journal

The Evening Star

The Hickory Daily Record

The Kusko Times

The Lake County Times

The New York Herald

The New York Tribune

The Pensacola Journal

The Richmond Daily Register

The Richmond Palladium

The Seward Gateway

The South Bend New Times

The Topeka State Journal

The Watchman and Southorn

The Wheeling Intelligencer

The Washington Herald

The Washington Times

Kitap ve Makaleler

Açıkses, Erdal, **Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003.

Beers, Henry P., "United States Naval Department in Turkish Waters in 1919-1924", **Military Affairs**, (7), s. 209-220.

Bryson, Thomas A., "Admiral Mark L. Bristol, An Open-Door Diplomat In Turkey", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 5, No. 4, (Sep. 1974), s. 450-467.

Çağlayan, Kaya Tuncer, "Çanak(kale) Krizi'nde İngiltere'nin Askeri Durumu", **Turkish Studies**, Vol. 12/9, s. 19-34.

Evans, Laurance, **Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası 1914-1924**, 2. Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004.

Eyyupoğlu, İsmail, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

Howard, Hary, "The United States and the Problem of the Turkish Straits: A Reference Article", **Middle East Journal**, 1 (1947), s. 59-72.

Jaeschke, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar 30 Ekim 1918-11 Ekim 1922**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1970.

Köse, İsmail, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillendirilmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü (1919-1927)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2016.

Özkan, Kenan, **Milli Mücadele Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri, Mondros Mütarekesinden Lozan Barış Konferansına**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016.

Sonyel, Salahi, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C. 2, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Şimşir, Bilal N., "Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Vaşington Büyükelçiliği, 1920-1927", **Belleten**, C 41, S 162, Nisan 1977, s. 277-356.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C IV, MEB Yayınları, İstanbul, 1991.

Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980, C. 1, Ed. Baskın Oran, 15. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Türkgeldi, Ali, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1948.

Yavuz, Bige, **Kurtuluş Savaşında Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.

TURKISH PEACE TERMS OUTLINED BY FORMER COMMERCE MINISTER; WANTS TRADE OF UNITED STATES

(Copyright, 1922, by United Press.)

Vienna, Sept. 7.—The Turkish peace terms were outlined today by Mahmoud Djemal Bey, former minister of commerce in the nationalist government, in an interview here. They comprise a return to Turkey of practically everything lost in the World War.

Mahmoud Djemal, now that the forces of Mustapha Kemal have proved victorious, is touring Europe laying plans for his government's foreign trade.

"Our victory won't induce us to unreasonable demands," the Turk minister said. "Our minimum demands were known long before the war with Greece turned in our favor. We won't go beyond them.

"First—The government of Angora insists upon the rock bottom peace conditions as outlined by the so-called national peace pack which our national assembly sanctioned.

"Second—We demand full freedom for our commercial customs policies and are willing to enter into far-reaching economic co-operation with the United States.

"Our basic conditions for peace are as follows:

"1—Restoration of Turkish sover-

eignty in Smyrna, western Asia Minor and eastern Thrace.

"2—Constantinople and the shore of the Marmora Sea must be Turkish again.

(We will agree to open the Dardanelles and the Bosphourus to international shipping.)

"3—An international commission, comprising representatives of all interested nations shall discuss guarantees.

"4—The Turkish army shall remain as large as at present.

"5—Capitulations resulting from the recent World War shall be completely abolished."

Mahmoud Djemal smiled.

"Hand in hand with far-reaching administrative reform," he continued, "we are anxious to establish commercial relations with America. Angorans now are negotiating with an American group for railway construction. Our oil wells in north-eastern Asia Minor, our mines, our irrigation systems, the electrification of the Leander river and systematic wholesale trade in agricultural machinery are fields in which the United States could profitably co-operate."

NEW

12 American Warships Off For Near East

Destroyers Ready for Any Emergency, Says Commander; Loaded to Capacity; Trip to Take 11 Days

Supply Vessel to Follow

Two Hundred Tons of Relief Materials Being Put Aboard at Hampton Roads

Special Dispatch to The Tribune

NORFOLK, Va., Oct. 2. — Twelve American torpedoboard destroyers are to-night out on the Atlantic Ocean on their way to Turkey. The destroyers left the Hampton Roads naval operating base at 11:10 o'clock this morning.

The destroyer Hatfield, which was moored near the rear end of the big pier, scraped the bottom of Hampton Roads with her hull, which delayed her departure for about an hour, but the boat was uninjured.

The destroyers were loaded to capacity with ammunition, provisions and fuel and lay extremely low in the water. The little fighters were drawing 25 feet of water, which is about ten feet more than would be required under ordinary conditions.

Captain C. M. Tozer, in command of the fleet, went aboard his flagship, the destroyer Hopkins, an hour before the ships sailed. Captain Tozer said he did not know what mission the destroyers had to perform.

"I only know the Navy Department ordered us to Constantinople to report to the senior naval authority there," said the skipper. "We will be ready to do anything we are asked to do. We are going fully prepared for any emergency."

Captain Tozer said it would require about eleven days for the destroyers to make the voyage to Constantinople. He said the ships would not proceed at more than 15 knots unless an emergency arose.

"We can make forty miles an hour if necessary," he said. "The ships will stop at Gibraltar to replenish their supply of fuel."

The supply ship Bridge, which is also under order to proceed to Turkey, is still loading. She will probably sail on Wednesday. About 200 tons of provisions, medical supplies and delousing material are being loaded on the Bridge. Five thousand barrels

Bronx, was chosen as permanent secretary.

Before opening the nominations, Chairman Sheffield congratulated the Republicans of the state upon the choice of Nathan Miller for their next Governor.

The Democratic convention of the Second Judicial District, which was to have been held at noon yesterday in Brooklyn, was postponed until to-day at 11 o'clock. Only a few of the delegates appeared at the appointed time. It was said that the attendance was affected by the Jewish holidays. The convention will meet to-day in Jefferson Hall.

Two candidates for the Supreme Court are to be selected. The aspirants are Borough President Maurice E. Connolly of Queens; Assistant Corporation Counsel William S. Carswell, William F. Hagarty, Charles J. Druhan and County Judge J. Gratian Macmahon. The politicians do not credit the statement that it was impossible, on account of the Jewish holidays, to get the delegates to the convention.

The motion to adjourn was made by Senator Bernard M. Patten, of Queens, a friend of Borough President Connolly, and came as a surprise to the McCooley men, who expected to put through an organization slate without the name of Connolly.

Hughes Rejects Church Appeal To Fight Turks

(Continued from page one)

ities, and we have every intention of protecting American interests. Beyond that we are not prepared to go."

Bishop Cannon's Cable

Secretary Hughes's message was in reply to one dated September 30 from Bishop Cannon, in which he gave as his own opinion that "Christian America will insist government United States co-operate actively protect Christians in Asia Minor, not only diplomatically, but if necessary, with army and navy, to secure their result." Bishop Cannon's cable continued:

"Prompt, definite American demands, supported if necessary by American naval units present, probably would have prevented, certainly greatly minimized, Smyrna fires and massacres. I believe Almighty God will hold government responsible for inaction while thousands murdered and deported for failure protect against defiant, heartless, brutal Kemalist announcement that all refugees not removed by to-day (Saturday) be deported, which deportation means thousands more added to dead of previous Turkish deportations. Will not our government realize its opportunity and responsibility as

The New York Tribune, 6 Eylül 1922.

Franco-British Arms to Force Truce in East

**Rapid Exchange of Notes
Held to Forecast Prompt
Action to End Fighting
That Menaces Smyrna**

U. S. Warships Dispatched

**Consuls Confer on British
Flagship to Devise Meas-
ures to Protect Nationals**

PARIS, Sept. 5 (By The Associated Press).—An agreement to bring about an armistice to end the fighting in Asia Minor between the Greeks and the Turkish Nationalists will soon be reached by Great Britain and France, it is expected here, in view of the rapid interchange of notes between the two governments.

The French Foreign Office to-day received through the British Embassy a note from the London government requesting consideration of the possibility of taking steps to bring about the armistice and a reply was sent this evening. The terms of the notes were not made public, but the promptness of the French action gives basis to the belief that the two governments will take early steps to halt the war.

CONSTANTINOPLE, Sept. 5 (By The Associated Press).—The Allies appear to be agreed that it is necessary for them to land naval and infantry forces in Asiatic Turkey for the protection of their nationals and to maintain order.

Turks Press Greeks Hard

From the way the operations are being conducted there is no indication that the Turks will permit the Greeks time for a breathing spell. An order of the day issued by Mustapha Kemal Pasha, the Turkish nationalist leader, which has just been received here, after congratulating the Turkish army on its spirit and sacrifices, concludes as follows:

"We must face other battles. You will show the traditional endurance and bravery in which the nation takes pride. Your next move must be Smyrna."

With the arrival of reinforcements from Greece the Greeks are confident that they will be able to dispute the advance of the Turks.

A Turkish cavalry division has met disaster near the Bilejik-Brusa front. Caught between two Greek forces it

The Watchman and Southron, 11 Ekim 1922.

The Evening Star, 16 Kasım 1922.

Near East Skies Clearing.

The Turk appears to be playing the same old game in the same old way, but with considerably less success than he played it in years gone by. He tries to get the powers opposed to him quarreling among themselves and bluffs until his bluff is called. Then, when a showdown no longer can be avoided, he retreats from an untenable position with all the complacency of a victor.

Such a showdown has come in the matter of withdrawal of allied troops from Constantinople and the zones stipulated in the Mudania armistice agreement. The allies would not withdraw, therefore the Turk gives gracious assent that they may remain. It is true that this assent is coupled with stipulations that there must be no interference with Turkish administration of internal affairs, but that is not a proviso which the allies need take too seriously. So long as the Turks administer internal affairs in a manner satisfactory to the allies there will be no occasion for interference. If internal administration is not satisfactory the allies will have only to interfere determinedly and with a united front, and the Turks will retreat again from a position which will have been rendered untenable.

That they must be firm and united in dealing with the Turk is a lesson which the powers of western Europe have learned time after time, but each occasion they are called upon to deal with him it seems necessary that the lesson shall be learned all over again. They came face to face with disaster in the present controversy because they were unable or unwilling to present a united front. As soon as they were able to agree upon a common policy the threat of disaster receded. There is fair prospect now, with the relearned lesson fresh in the minds of the allied powers, that a solution of the Turkish problem will be found.

U. S. SHIPS LAND IN SMYRNA TO GUARD AMERICAN RIGHTS

Turks Refuse Armistice—Allied and American Ships Protect Consulates—Defeat of Greek Army in Asia Cause Downfall of Cabinet

SENATE PASSES COAL MEASURE

Vote of the Senate on Anti-Profiteering Bill is 40 to 7

Authorizes Agency to Investigate Anthracite Industry—Final Action on Fact Finding Commission Deferred.

(By United Press)

Washington, Sept. 7.—The Cummins anti-profiteering coal control bill was passed by the Senate late yesterday by a vote of 40 to 7. This is the first of the bills designed to check profiteering and control the distribution of coal. The measure as amended was sent to conference to adjust differences with the measure as passed by the House.

Passage of the profiteering bill was followed immediately by consideration of the fact-finding commission measure but final action on it was deferred by a sudden and at times heated debate over provisions which would direct the commission to study the question of nationalization of the mines, along with other phases of the industry.

Before quitting for the day, the commission bill was amended to direct the agency to make a separate and distinct investigation of the anthracite industry and to inquire into any "organized relationships" between miners and operators if they exist. The change was a direct result of the recent settlement of the anthracite tieup and Senator Borah (Rep.) Idaho, sponsor for the bill in the Senate, had previously withdrawn it from consideration in order to await developments of the anthracite peace negotiations.

Washington, Sept. 8.—The arrival of the destroyer Parrott at Smyrna, to protect American interests there was reported to the Navy Department today. The department stated that there was no foundation for the report that American Marines had landed at Smyrna. All American vessels which have been sent to protect Americans are destroyers and no marines were on board, it was said.

(By United Press)

Paris, Sept. 8.—Greece's offer to get out of Asia Minor if Mustapha Kemal will grant an armistice has met with refusal, it was semi-officially stated here today.

The Turks, according to Firid Bey, their European representative, intend to force unconditional surrender by capturing Smyrna first and negotiating afterwards.

Firid Bey said the Greeks would not only be forced from Asia Minor, but would be required to surrender all their war material.

Greek authorities are said to have informed the allies they are unable to guarantee the safety of foreigners in Smyrna when the routed Greek army reaches the port city.

American and allied detachments disembarked to guard the consulates.

The victorious Turks, under Mustapha Kemal, has pushed forward to within about 20 miles of Smyrna, at latest reports, and had broken through the last weak defenses and reached the Aegean Sea. The Greek army, routed, was retreating upon Smyrna, accompanied by thousands of refugees. Dangerous congestion, with spread of disease and famine, is feared in Smyrna.

Athens, Sept. 8.—Defeat of Greek forces in Asia Minor caused the downfall of the Greek cabinet here yesterday. M. Caloghopoulos was charged today by King Constantine with the task of forming a new cabinet.

Turks Demand Thrace as Condition for Armistice

PARIS, Sept. 8.—The Angora Government will grant an armistice to the Greeks only if a request is made direct by the Greek Generalissimo, says a dispatch to the Havas Agency from Constantinople. The dispatch adds that an armistice would be subject to two conditions—first, the evacuation of Thrace, and, second, the immediate departure of the Greek military and naval units in Constantinople. Permission to embark troops and material from Asia Minor would be subordinated to the above two conditions.

TURKS IN ASIA MINOR DRIVE OUT GREEKS

Continued from First Page.

accepted the task of forming a new Ministry.

CONSTANTINOPLE, Sept. 8 (Associated Press).—The Greek administration of Smyrna ceased to function yesterday. Revolution within the city is imminent, according to reports. The swift movements of the Kemalist army are looked upon as almost impossible to stop.

The departure for Smyrna of M. Theotokis, the Greek Minister of War, with plenary powers is interpreted here as signifying that the Athens Government is ready to begin armistice negotiations.

Some of the newspapers report that the British, French and Italian High Commissioners in Constantinople have been instructed by their governments to try to arrange an armistice, and that Brig.-Gen. Harlington, with high French and Italian officers, has gone to the fighting line to get in touch with the Kemalists.

It is stated that the officers' mission is not to announce Greece's readiness for an armistice, but to propose a cessation of hostilities on behalf of their own governments with a view to preventing further bloodshed, and also to attempt to gain guarantees for the protection of the Christian populations.

FRENCH SHIP AND TRAIN SERVICE LENGTHENED

Seamen Threaten Strike if 12 Hours Are Exacted.

Special Cable to THE NEW YORK HERALD.
Copyright, 1922, by THE NEW YORK HERALD.

New York Herald Bureau, }
Paris, Sept. 8. }

The French Government's decision yesterday to modify the eight hour law so as to provide for twelve hours' service aboard ships and to reduce the at-

TURKS DEFY BRITISH IN DRIVE ON GREEKS

Ferid Bey, Envoy in Paris,
Says Adrianople Can Be
Reached via Mesopotamia.

EYES ON PALESTINE, TOO

Greece Had Tacit Approval of
London in Recent Move,
He Declares.

Special Cable to THE NEW YORK HERALD.
Copyright, 1922, by THE NEW YORK HERALD.

New York Herald Bureau, }
Paris, Sept. 8. }

The Cross will not yet dominate Constantinople and Adrianople. Rather than permit Great Britain to delay a victorious peace by calling off the Venice conference to settle affairs in the Near East at the moment when the Greek armies are forced to accept defeat, the Turks will throw their whole influence in Mesopotamia and Palestine against the British, and as small uprisings already are in evidence there, a menace to Great Britain's eastern empire is possible.

Such will be the price Prime Minister Lloyd George must pay for his persistent refusal to heed the claims of Turkey, according to Ferid Bey, Angora's representative here and Turkey's delegate to the Venice peace conference.

In an interview given to THE NEW YORK HERALD correspondent Ferid Bey recited the Turkish exploits during the last week and said: "We will be in Smyrna to-morrow certainly. The Allies do not need to offer an armistice. Our victory will create a de facto armistice, whereupon peace demands will be formulated by Mustapha Kemal.

"These will not differ from those we have always contended are the sole basis of Turkey's integrity and which Lloyd George alone has succeeded in holding by causing the massacre of thousands. We have always claimed Smyrna and Adrianople, and although the British occupying Constantinople prevent us from taking the latter by force it must be remembered that there is another route to Adrianople and that is through Mesopotamia. I hardly believe that Lloyd George will take a chance in that direction and we will get Adrianople. Certainly Greece also will be asked to pay for the damage she has done by the invasion of our territory.

"As to Russia's interest in the future control of Constantinople, we consider that Russia's voice must eventually be heard the same as that of other na-

The Evening Star, 26 Eylül 1922.

KEMAL TO ACCEPT WITH CONDITION OF MILITARY FREEDOM

Angora Leader Also to Demand Admission of Russia and Bulgaria to Parley.

TURK CAVALRY RUSHED INTO FORBIDDEN ZONE

Whole Mounted Corps Is Moved to Within Striking Distance of British Troops Around Chanak.

By the Associated Press.

CONSTANTINOPLE, September 26.—The reply of the Turkish nationalist government to the allied peace note has been completed and comprises acceptance of the conditions laid down at the Paris conference, according to Essad Bey, aide-de-camp to Mustapha Kemal Pasha, who has arrived here from Smyrna.

The nationalists, however, insist upon their right to conduct military movements during the progress of the conference and also demand admission to the meeting of all the allies of the Angora government, including Russia, Persia and Bulgaria.

Simultaneously with their occupation yesterday of Eren Keui, it is learned, the Turkish nationalists also took possession of Kum Kalesi, at the mouth of the Dardanelles. The occupying forces consisted of cavalry.

Neutrality Is Violated.

Seizure of these places constitutes violation of the neutral zone of the straits. Both are directly on the straits, Eren Keui being between Kum Kalesi and Chanak, which latter place is held by the British. The Kemalists have an entire cavalry corps at Adramyti, fifty miles south-east of Chanak.

The armistice conference to arrange for the cessation of hostilities between the Greeks and Turkish nationalists will be held at Mudania on or about October 2, provided that the Angora government accepts the provisional peace terms outlined in the note from the allied powers.

This was decided at a council of the allied high commissioners held yesterday afternoon in the embassy and attended by Hamid Bey, representative of the nationalists. Hamid asked pledges from the British government that the positions around Chanak be not reinforced during the progress of the negotiations.

The New York Herald, 11 Ekim 1922.

TURKS ACCEPT TERMS OF ARMISTICE PACT; ALL ENVOYS SIGN IT

**Greek Evacuation of Thrace
to Be Carried Out in Fif-
teen Days.**

ALLIES TO ASSIST

**Kemalists Are to Have En-
tire Control of Territory
in Six Weeks.**

NEW ZONES TO BE FIXED

**Angora Troops to Be With-
drawn at Once From Areas
Held by British.**

MUDANIA, Oct. 10 (Associated Press).
—The armistice convention was signed here to-night at 11 o'clock. The representatives of the Powers concerned signed the revised protocol, which Gen. Harington had presented for acceptance to Ismet Pasha Monday night, and which the Nationalist delegate forwarded to the Angora Government for its decision.

Gen. Harington had informed Ismet Pasha that the convention embodied Great Britain's last word and that the other Powers gave their unqualified support of the terms.

Ismet had replied that he hoped his Government would accept the conditions set forth and promised a reply by 5 o'clock in the evening. In the meantime the British commander returned to Constantinople, where he remained until early this afternoon, proceeding back to Mudania on the Iron Duke to hear the Turks' decision.

Terms of Protocol.

The convention as submitted to the Nationalists contains these specifications:

1. That the Greek evacuation of Thrace shall be carried out within about fifteen days.
2. That the Greek civil authorities, including the gendarmerie, shall be withdrawn as soon as possible.

The Washington Herald, 8 Ekim 1922.

BRITISH INSIST TURKS RESPECT NEUTRAL ZONE

**Cabinet Sends Its Answer
to Ultimatum that
Held Up Parley.**

**NOVEMBER 1 SET
FOR CONFERENCE**

**Kemalists Will Be Kept
Out of Thrace Until
After That Date.**

CONSTANTINOPLE, Oct. 7.—
Kemalist forces concentrating
at Ismid were understood here
tonight to be preparing to ad-
vance towards the Bosphorus.

LONDON, Oct. 7.—The British
cabinet issued a communique at 11
o'clock tonight stating the Curzon-
Poincare agreement on the Near
Eastern problem would be presented
to Ismet Pasha, Turkish represen-
tative, who is conferring with al-
lied generals at Mudania.

The cabinet stated that it would
accept the agreement only on the
condition that the Turks respect the
neutral zone and accept the remain-
ing clauses of the allied note which
was dispatched to Mustapha Kemal
two weeks ago.

It was announced that the British
terms were embodied in the form
of a communique and forwarded to
Sir Charles Harington, the British
commander at the Mudania confer-
ence.

The cabinet is to discuss the Near
Eastern question when Curzon re-
turns.

Parley Called for Nov. 1.

PARIS, Oct. 7.—A Near Eastern
parley was called for November 1
today. Scutari, Turkey, was ten-
tatively selected as the place for
the conference.

Calling of the conference by
France followed an agreement by
the governments of France, Great
Britain and Italy that the Greeks
must evacuate Thrace at once and
that the Turkish army must not
enter that territory until after
peace has been concluded.

This agreement was drawn up by
Lord Curzon, foreign minister of

İNGİLİZ BASININA GÖRE MUDANYA MÜTAREKESİ SONRASINDA REFET PAŞA'NIN İSTANBUL'DAKİ TEMASLARI

Seher AKÇA*

ÖZET

Mudanya Mütarekesi, Türk-Yunan kuvvetleri arasındaki fillî savaş durumuna son vermiş ve ileride yapılacak barış anlaşmasına zemin hazırlamıştır. Mütareke hükümleri gereğince en önemli husus ise, Edirne dâhil olmak üzere Doğu Trakya'nın kademeli olarak Yunan kuvvetleri ve müttefikler tarafından boşaltılması, Ankara Hükûmetine teslim edilmesi olmuştur. Ankara Hükûmeti Refet Paşa'yı Trakya'yı teslim almakla görevlendirmiş; kendisine, Ankara Hükûmetini İstanbul'da temsil etme yetkisini de vermiştir.

Refet Paşa, Ankara tarafından tespit edilen görev ve yetkilerle, 19 Ekim 1922'de İstanbul'a gelmiştir. Burada, Trakya'nın tahliyesi için müttefik generalleri ile görüşmeler yaparak Trakya'nın devir teslim işini yakından takip etmiştir. Bununla birlikte Paşanın geldiği tarihte İstanbul, müttefik işgali altındadır ve mütareke gereğince de, barış anlaşması imzalanıncaya kadar müttefik işgalinde kalması kararlaştırılmıştır. Bu nedenle Refet Paşa'nın İstanbul'daki temaslarında, müttefik generaller (Harington- Charpy, Mombelli) ve temsilciler ile yaptığı görüşmeler, yalnız Trakya'da değil; İstanbul'da da Türk idaresinin tesisi açısından önem kazanmıştır. İstanbul merkezli bu gelişmeler dönemin Batı basını tarafından da yakından izlenmiştir. Bu çalışmada TBMM tarafından Trakya'yı teslim almakla görevlendirilen Refet Paşa'nın İstanbul'da İtilaf Devletleri, Ankara Hükûmeti, İstanbul hükûmeti temsilcileriyle yaptığı görüşmeler, dönemin İngiliz Basınına yansımaları boyutuyla ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Refet Paşa, Mudanya, Trakya, İstanbul, Müttefik Generaller.

REFET PASHA'S CONTACTS IN ISTANBUL AFTER THE ARMISTICE OF MUDANYA ACCORDING TO THE BRITISH PRESS ABSTRACT

The Mudanya Armistice ended the war between the Turkish-Greek forces and laid the groundwork for a future peace agreement. According to the terms of the armistice, the most important issue was the gradual evacuation of Eastern Thrace, including Edirne, by the Greek forces and the allies, and its handover to the Ankara Government. Ankara Government assigned Refet Pasha to take over Thrace. He was also given the authority to represent the Ankara Government in Istanbul.

Refet Pasha came to Istanbul on 19 October 1922 with the duties and authorities determined by Ankara. Here, he closely followed the handover of Thrace by negotiating with the allied generals for the evacuation of Thrace. However, at the time of the Pasha's arrival, Istanbul was under the occupation of the allies, and in accordance with the armistice, it was decided to remain under the occupation of the allies until the signing of the peace agreement. For this reason, Refet Pasha's meetings with allied generals (Harington-Charpy, Mombelli) and representatives during his contacts in Istanbul were important in terms of establishing the Turkish rule not only in Thrace but in Istanbul as well. These Istanbul-based developments were also closely followed by the Western press of the period.

In this study, the meetings of Refet Pasha, who was assigned by the Grand National Assembly to take over Thrace, with the representatives of the Entente Powers, the Ankara Government, and the Istanbul government will be discussed in terms of their reflections on the British Press of the period.

Key Words: Refet Pasha, Armistice of Mudanya, Thrace, Istanbul, Allied Generals.

GİRİŞ

Mondros Mütarekesi'ni takiben başlayan Millî Mücadele'nin cephelerde yürütülen askerî safhasında Batı Cephesi gelişmeleri, etkileri ve sonuçları açısından

* Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.

önemli yere sahip olmuştur. Bu cephede yaşanan askerî gelişmeler, İnönü savaşlarıyla Yunanlılara karşı kazanılan Türk zaferi ile başlamış; Kütahya-Eskişehir savaşlarında Türk kuvvetlerinin geri çekilmesiyle devam etmiş; uzun süreli olmayan bu geri çekiliş sonrasında, Sakarya Savaşı'yla ileri harekâta geçen Türk Ordusu, 26 Ağustos'ta başlayan Büyük Taarruz ve 30 Ağustos Başkumandanlık Meydan Savaşı ile kesin zafere ulaşmıştır. Kazanılan zaferle Batı Anadolu yönünde ilerleyen Türk kuvvetlerinin, 9 Eylül'de İzmir ve 10 Eylül'de Bursa'ya girmeleri, Anadolu'daki Yunan kuvvetleri için büyük bir bozgun olmuştur. Türk Ordusu'nun Trakya'nın kurtarılması için Çanakkale yönünde ilerlemesi de, Mudanya'da mütareke imzalanarak bu bölgenin savaşız tahliyesini kolaylaştırmıştır. Bundan sonraki süreç, askerî zaferin diplomasi zaferiyle tamamlanması olacak; bu zafer de, Mudanya Mütarekesi ve Lozan Barış Anlaşması ile kazanılacaktır.

İşte bu şartlar altında 11 Ekim'de imzalanan Mudanya Mütarekesi, Büyük Taarruz'dan sonra kazanılan askerî zaferin, savaş haline tamamen son vermesi ve ileride yapılacak barış anlaşmasına zemin hazırlaması itibarıyla, siyasi alandaki ilk başarısı olmuş; Mondros Mütarekesi hükümleri tarih sayfalarına gömülmüştür. 1922 Ekim ayının ilk günlerinden itibaren Mudanya görüşmeleriyle ilgili haber ve yorumların ulusal ve dış basında yer aldığı görülmektedir.

İngiliz Basını ve Mudanya Görüşmeleri

Yunanlılarla Türk kuvvetleri arasındaki fiilî savaş durumuna son verecek olan mütareke görüşmelerine, 3 Ekim'de Ankara Hükûmeti adına Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa başkanlığında, İngiliz General Harington, Fransız General Charpy, İtalyan General Mombelli'nin katılımıyla başlanmış¹; yapılan görüşmeler, zaman zaman kesintiye uğramış ve 11 Ekim'de mütarekenin imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Görüşmelerin başladığı günlerde, müttefik tarafında konferansın kısa süre içerisinde tamamlanacağı düşüncesi hâkimdir. Öyle ki, 3 Ekim tarihli *Evening Standard* gazetesi haberinde, tarafların esas noktalar üzerinde anlaşmaya varmakla birlikte, ayrıntılar üzerinde görüşmeler yapacağı, bu görüşmelerin de 24 saat içerisinde tamamlanmasının beklendiği belirtilmiştir.²

Mudanya Konferansı görüşmeleri, Yunan Ordusunun Doğu Trakya'da çekileceği hattın belirlenmesi, Trakya'nın Türklere verilmesi, buna karşılık Kocaeli Yarımadasında "tarafsız bölge"de Türk ordusu ilerleyişinin durdurulması, İstanbul ve Boğazların durumunun tespiti konuları üzerinde yoğunlaşmıştır.³ Görüşmelerde Türk tarafı, Doğu Trakya'nın Karaağaç da dâhil olmak üzere kayıtsız şartsız teslimini isterken; müttefikler, başlangıçta Trakya'nın barış imzalanmasından sonra Türklere verilmesi, bu süreçte müttefikler ya da Milletler Cemiyetince sürekli denetim altında bulundurulması önerilerinde bulunmuşlardır. Böylece müttefikler, kısa bir süre

¹ Ali Fuat Türk geldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara 1948, s.156. Yunanistan temsilcileri General Mazarakis ve Albay Soniyenis de, görüşmelere katılma talebinde bulunmuşlarsa da; bu kişilerin talebi, yetkili olmadıkları gerekçesiyle İsmet Paşa tarafından geri çevrilmiş ve görüşmeleri gemiden izlemelerine izin verilmiştir. Seçil Akgün, "Mudanya Silah Bırakışmasında Yabancı Temsilciler", **Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları**, Bildiriler, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1993, s.55.

² *Evening Standard*, 3 October 1922, Tuesday,

³ *The Daily Telegraph*, 5 October 1922, Thursday.

sonra toplanacak barış konferansında Türk direnişini büyük ölçüde zayıflatarak kendi isteklerini Türk tarafına kabul ettirmek noktasında güç kazanmış olacaktır.

Dış kamuoyuna göre, görüşmeler sürecinde müttefiklerin en büyük kaygısı, Çanakkale’de ve Kocaeli yarımadasında Tarafsız bölgede Türk birliklerinin askerî faaliyeti olmuştur.⁴ Nitekim Türk kuvvetlerinin tarafsız bölgelerden çekilmesi ve buradaki Türk tehdidinin ortadan kaldırılması, Doğu Trakya teslim ve tahliyesi ön şartı olarak görüşmelere damga vurmuştur.⁵ 3 Ekim 1922 tarihli bir gazete haberine göre, Reuter Konstantinopolis telgrafında “Türkler hala tarafsız bölgede” yazısı dikkat çekerken; İzmir’den (Smyrna) çekilen bir telgrafta, Türk birliklerinin tarafsız bölgeden daha fazla çekildiği ve Türk kuvvetlerinin bölgede toplandığına dair haberlerin asılsız olduğu bildirilmiştir. ⁶ Türk kuvvetleri ve tarafsız bölgede ilerleyişlerine ilişkin bu tür haberler, mütareke görüşmelerinin kesintiye uğradığı süreçte daha fazla önem kazanmıştır. Hatta Türk birliklerinin İzmit bölgesindeki yoğunlaşması, Yunanları terke zorlamak için orduyu Trakya’ya göndermeye yönelik hazırlıklar olduğu söylentilerini gündeme getirmiştir.⁷

Mütareke görüşmelerinin kesintiye uğradığı günlerde, dış basında, taraflar arasında uzlaşma sağlanamaması ve görüşmelerin çıkmaza girmesi sorumluluğunun Türk tarafına yüklendiği görülmektedir. 6 Ekim tarihli *The Daily Telegraph* gazetesinde, Türk delegelerinin müttefiklerin uzlaşmıcı ve tavizkar yaklaşımını benimsemedikleri için, Müttefik generallerin anlaşmazlık çıkan noktalarda danışmak için Mudanya’dan ayrıldıkları belirtilmiştir.⁸ Yine 7 Ekim tarihli ve “Türk zulmü” “imkânsız talepler” başlıkları altında verilen bir gazete haberinde, Türklerin, müttefiklerin Paris Notası’nda⁹ kabul etmeye hazır olduklarından daha fazlasını talep ettikleri ve müttefik koşullarını kabul etmek noktasında çekimser kaldıkları hususlarına yer verilmiştir.¹⁰ Görüldüğü gibi müttefikler, daha önce yaptıkları ateşkes ve anlaşmalarda olduğu gibi, bu görüşmelerde de öncelikle kendi düşüncelerini Türk tarafına dayatma politikası izlemişler; ancak İsmet Paşanın kararlı ve taviz vermeyen tavrı karşısında, Türk tarafının belirlediği şartları kabul etmek durumunda kalmışlardır. Çünkü artık karşılarında Dünya Savaşının mağlubu değil, Kurtuluş Savaşının galibi bir devlet ve temsilcileri bulunmaktadır.

⁴ Kemalistlerin İzmit yarımadasında Tarafsız bölgeye saldırı hazırlıkları, daha konferans görüşmeleri başlamadan müttefik nazarında gündeme getirilmiştir. Bu iddialara, görüşmelerin Mudanya’da başlamasıyla birlikte, Türk ordularının ilerleyişini durduracağı karşılığı verilmiştir. Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s.722.

⁵ **North Star**, 10 October 1922, Tuesday.

⁶ **Evening Standard**, 3 October 1922, Tuesday.

⁷ **The Daily Telegraph**, 9 October 1922, Monday. “Türkler İzmit tarafsız bölgesini işgal etti”, “taahhütlerin ihlali”, “Türk hareketleri”.

⁸ **The Daily Telegraph**, 6 October 1922, Friday.

⁹ İtilaf temsilcileri değişen şartları görüşmek üzere 20-23 Eylül tarihleri arasında Paris’te görüşmelere başlamışlardır. İtilaf devletleri dışişleri bakanları tarafından imzalanan 23 Eylül tarihli müttefik notası, Türk birliklerinin Boğazlar çevresinde yürüttüğü askerî harekâtı durdurması ve barış konferansı konularına yer vermiştir. Dilşen İnce Erdoğan, “Mudanya Mütarekesi Öncesi Yaşanan Gerginliklerin Ulusal Basına Yansımaları” **Ulusal Zaferimizi Taçlandıran Kent: Mudanya**, Gaye Kitabevi, Bursa 2007, s.165-166.

¹⁰ **The Daily Telegraph**, 7 October 1922, Saturday.

Müttefiklerin Türk taleplerini görüşecekleri program üzerinde anlaşmaya varmasıyla birlikte mütareke görüşmelerine yeniden başlanmış¹¹ ve 11 Ekim 1922 de Mudanya Mütarekesi imzalanmıştır. Mütareke ile Türk-Yunan kuvvetleri arasında silahlı çatışmaya son verilirken, Yunanlılar tarafından Doğu Trakya'nın müttefik misyonlar gözetiminde acil tahliyesi, Türk jandarma ve idari görevlilerin tahliyenin tamamlanmasından sonra Doğu Trakya'ya girmesi, buna karşılık barış antlaşması imzalanana kadar boğazların müttefik kontrolünde kalması esasları kabul edilmiştir.¹² Böylece bu diploması zaferi ile Doğu Trakya savaşı teslim alınırken; İstanbul ve Boğazların işgalden kurtarılmasının temelleri de hazırlanmıştır.

General Harington, müttefik güçler adına yaptığı Mudanya'daki konferansın kapanış konuşmasında, tarafların gündeme getirilen tüm noktalarda hemfikir oldukları aşamaya gelindiğini belirterek, Türk heyetine ve ulusal meclis hükûmetine, görüşmeler sırasında gösterdikleri anlayış ve sabır için derin takdirlerini sunmuş, özellikle İsmet Paşadan "asil bir temsilci olarak hareket eden ekselanslarınız" hitabıyla övgü ile söz etmiştir.¹³

Mütarekenin 14-15 Ekim 1922 gece yarısından itibaren yürürlüğe girmesi ile birlikte, hükümlerinin uygulanması için hazırlıklar yapılmaya başlanmıştır. Bu süreçte İstanbul'da müttefik generallerin olması ve barış antlaşması imzalanana kadar müttefik kontrolünde kalacak olması, dış basının İstanbul'daki gelişmelere ilgisini canlı tutmuştur.

İngiliz Basını ve Refet Paşa'nın Faaliyetleri

Mütareke imzalanmasından sonra müttefik generaller Harington, Charpy ve Mombelli, Trakya'yı Yunanlılardan teslim almak için bölgeye müttefik kurullar ve birlikler gönderilmesi, Trakya'nın Türklere teslimi ve burada Türk idaresi kurulmasından sonra müttefik birliklerin çekilmesine ilişkin esasları belirleyen ortak bir tebliğ yayınlamıştır.¹⁴ 13 Ekim'de İngiliz karargâhında yapılan yüksek komiserler ve generaller toplantısında Trakya'nın tahliyesine ilişkin ayrıntılar üzerinde durulmuş, Yunan geri çekilmesini denetlemek üzere üç İngiliz, üç Fransız taburu ile bir İtalyan taburunun gönderilmesi hususunda anlaşmaya varılmıştır.¹⁵ Buna göre, Fransız birliklerinin Edirne (Adrianopolis), Kırkkilise ve Lüleburgaz'a, İngiliz birliklerinin Tekirdağ'a (Rodosto), Keşan'a, İtalyan birliklerinin Çorlu'ya yerleştirilmesi, Tekirdağ'da müttefikler arası bir ulaştırma komisyonu kurulması, Meriç nehri (Maritza) sağ kıyısının tamamının müttefik birlikler kontrolünde tutulması kararlaştırılmıştır.¹⁶ Müttefik misyonlar, kendi bölgelerinde Yunan tahliyesi ve teslim alma işi yanında, Trakya sakinlerinin güvenliğini sağlamak, huzur ve sükûneti korumak misyonunu da üstlenmiştir.¹⁷

¹¹ **The Manchester Guardian**, 9 October 1922, Monday.

¹² **The Daily Telegraph**, 14 October 1922, Saturday. "Mudanya Konvansiyonu".

¹³ **The Daily Telegraph**, 13 October 1922, Friday . "General Harrington konuşması: İsmet Paşaya övgü"

¹⁴ Sarihan, a.g.e., C IV, s. 751.

¹⁵ **The Daily Herald**, 14 Ekim 1922.

¹⁶ **The Daily Telegraph**, 13 October 1922, Friday. "Mütarekenin uygulanması-generallerin kararı"

¹⁷ **The Daily Telegraph**, 21 October 1922, Saturday. "Trakya Statüsü" başlıklı gazete haberinde, Yunan tahliyesinin plana göre ilerlediği, Fransız bölgesinde müttefik misyonların, sakinleri güvence altına

Bu hazırlıkların Ankara cephesine bakıldığında, en önemli gelişme, Refet Paşa'nın¹⁸ Ankara Hükûmeti tarafından, "Başkumandanlık ve TBMM Hükûmeti" adına Trakya'nın teslim alınması ve burada Türk idaresinin tesis edilmesi için resmî olarak görevlendirilmesi ve kendisine aynı zamanda İstanbul'da Ankara Hükûmetini temsil yetkisinin de verilmesi olmuştur.¹⁹

Refet Paşa'nın aynı zamanda İstanbul'da da görevlendirilmesi, İstanbul'u işgal altında bulunduran müttefik güçlerin buradaki nüfuzuna karşılık, Ankara Hükûmeti tarafından, İstanbul'un Türk idaresine girmesini sağlayacak politik bir taktik olarak da düşünülebilir. Ankara, artık yalnızca Anadolu'ya değil; İstanbul'a da hâkim güç olmaktadır. Nitekim Refet Paşanın İstanbul'a geldiği 19 Ekim tarihi, 13 Kasım 1918 tarihinden itibaren fiilen ve 16 Mart 1920 tarihinden itibaren resmen esaret altında bulunan İstanbul'un, Türk hâkimiyetine girişi ve esareten kurtuluşunun ilk adımı olmuştur.²⁰

Trakya'nın tahliyesi sürecinde Refet Paşa'nın Ankara tarafından görevlendirilmesi, İstanbul'a gelmesi ve buradaki faaliyetleri, dönemin iç-dış basınında geniş yankı bulmuştur. 13-14 Ekim tarihli *The Daily Telegraph* gazetesinde, Trakya yönetimine Ankara tarafından General Refet Paşanın atandığına yer verilirken; kendisinin seçkin bir asker olduğuna işaretlerle, bu seçimin stratejik bir tercih olduğuna dikkat çekilmiştir.²¹

Refet Paşa, 15 Ekim'de Ankara'ya gelerek hükûmet üyeleriyle görüşükten sonra, Mustafa Kemal, Kazım Karabekir paşalar ile Bursa'ya hareket etmiştir. Refet Paşanın görev yetkileri, 16-19 Ekim tarihleri arasında Bursa'da, Mustafa Kemal, Fevzi (Çakmak), Kazım (Özalp), Kazım Karabekir, İsmet ve Refet Paşaların aralarında yapmış oldukları paşalar toplantısında görüşülmüş ve bu konuda Refet Paşaya gerekli talimat verilmiştir.²² Bu talimatta, Mudanya Mütareke hükümleri gereğince Doğu Trakya'nın devir teslim alınması; asayiş ve inzibatın korunması için, valiliğin

almak ve ayrılmak istemeyenlerin mallarının ellerinden alınmasını önlemek için Yunan makamlarıyla birlikte çalışmaları belirtilmiştir.

¹⁸ (İbrahim) Refet Paşa (Bele), İstanbul Harp Okulundan mezun olmuş; Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşlarına katılmıştır. Kurtuluş Savaşında Samsun'a çıkan komutanlar arasında yer almıştır. Ankara Meclisinin açılmasından sonra İzmir Milletvekilliği ve Dâhiliye Vekilliği görevlerini üstlenmiştir. Batı Cephesinin Batı ve Güney şeklinde ikiye ayrılmasından sonra, Güney Cephesi kısmı komutanlığını yürüten Refet Paşa, İnönü Savaşlarının kazanılmasında ve iç isyanların bastırılmasında önemli rol oynamıştır. Mudanya'da Mütareke görüşmeleri sürecinde, Ankara Hükûmeti tarafından Doğu Trakya'yı teslim almak ve İstanbul'da Türk idaresini tesis etmekle görevlendirmiş; İstanbul'daki görevini 16 Aralık 1922'de tamamladıktan sonra Trakya'ya geçmiş ve Trakya komutanı olarak 8 Ekim 1923'e kadar burada kalmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra milletvekilliği görevlerini sürdüren Paşa, 1963 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem (1919-1923)**, C III, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayını, Ankara 1995, s.519-521. **Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989, s.98-100.

¹⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:1, C 23, 13 Eylül-16 Ekim 1922, TBMM Basımevi, Ankara 1960, s.341-342. Kazım Özalp, Trakya'nın teslim alınmasında Refet Paşa'nın görevlendirilmesinin, Mustafa Kemal tarafından uygun görüldüğünü belirtmektedir Kazım Özalp, **Milli Mücadele 1919-1922**, C I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998, s. 236.

²⁰ Betül Aslan, "İstanbul'da Türkiye Büyük Millet Meclisi İdaresinin Kurulması", **Türkler**, ed. Hasan Celal Güzel- Kemal Çiçek-Salim Koca, C:16, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.106.

²¹ **The Daily Telegraph**, 13 October 1922, Friday. **The Daily Telegraph**, 14 October 1922, Saturday.

²² Özalp, a.g.e., s.237.

kendi emri altında bulundurulması; Batı ve Doğu Trakya'da bulunan cemiyetlerin kendisine bağlı olarak faaliyet göstermesi hususları yer almıştır.²³

Görüldüğü üzere Paşa'nın öncelikli görevi, Trakya sorununun çözülmesidir. Yunanlıların boşalttığı Trakya'nın İtilaf kuvvetleri tarafından Türklere teslimi sürecinde, İstanbul'daki İtilaf temsilcileri ile görüşmelerde bulunacak ve Trakya'nın devir teslim işini takip edecekti. Bu süreçte bir taraftan da, İstanbul'da Ankara'nın otoritesini kurmaya çalışacaktır.

Refet Paşa, tespit edilen bu görev ve yetkilerle 19 Ekim 1922'de Gülcemal Vapuruyla İstanbul'a gelmiştir.²⁴ Refet Paşa'nın İstanbul'a gelmesi ve coşkuyla karşılanması, dönem basınının ilgi odağı olmuştur. "Trakya'nın yeni valisi, İstanbul'a hoşgeldiniz" başlıklı bir gazete haberinde, Doğu Trakya'nın yeni atanan milliyetçi valisi Refet Paşa şerefine, evler ve sokakların süslediği, zafer taklarının dikildiği, İstanbul sokaklarının ellerinde Türk bayraklı ve Mustafa Kemal resmi taşıyan insanlarla dolduğu, okul çocukları ve izcilerin de bu kalabalık içerisinde yer aldığı belirtilmiştir. Aynı haberde, bu kalabalığın, başkentin yaşlı sakinlerince, İstanbul sokaklarında görülen en büyük kalabalık olduğu söylemi de dikkat çekmektedir.²⁵

Yine 21 Ekim tarihli *The Daily Telegraph* haberine göre, Refet Paşa'nın İstanbul'a gelmesi, adeta milliyetçi bir şölen havası yaratmış, muazzam kalabalıkları sokaklara çekmiş, her taraf çelenkler, çiçekler, bayraklarla donatılmıştır. Yine tören alanında beyaz önlüklü ve kırmızı kuşaklı okul çocukları ile haki giymiş izciler, kurban edilmeleri için ipin ucunda bekleyen koyunlar, kalabalığın üzerinde zaman zaman alçaktan uçan üç İngiliz uçağı gözlenmiştir. Kutlama gösterilerinde, Mustafa Kemal'i ordusunu ve uçak filolarını yönetirken gösteren resimler, milliyetçi askerler tarafından denize atılan Yunan askerlerini betimleyen karikatürler ön plana çıkan görsel malzemeler arasında yer almıştır. Habere göre, rıhtımda coşkuyla karşılanan ve aracına kadar omuzlarda taşınan bu milliyetçi generalin İstanbul'a gelişiyle ortaya çıkan tepkinin derecesini tahmin etmek çok zordur.²⁶

Refet Paşa'nın İstanbul'da olduğu dönemde, dış basının üzerinde durduğu konulardan biri, müttefik generaller ile temaslarıdır. Refet Paşa, İstanbul'da İtilaf Devletleri'ni temsil eden generaller nezdinde Trakya işlerini takip etmiş ve burasının devir teslimini organize etmeye çalışmıştır. İstanbul'da bulunan müttefik generallerin İstanbul'a gelen Refet Paşa'yı ziyaretin- del görüşülen temel konu da, Trakya'nın teslimi olmuş; Trakya'nın teslimine ait sorunların genel sınırları tespit edilmiştir. Aynı toplantıda, Trakya'da görev yapacak Türk jandarmasının İstanbul üzerinden Trakya'ya geçmesi talebi, generaller tarafından kabul edilmiştir.²⁷

²³ Veysi Akın, "Mudanya Mütarekesi ve Trakya'nın Kurtuluşu", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, C 16, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.225.

²⁴ Feridun Kandemir, "Refet Paşa İstanbul'da", *Yakın Tarihimiz*, C.III, Sa:35, 25 Ekim 1962, s.257. Refet Paşa'nın İstanbul'a girdiği gün, yanında 100 kişilik jandarma muhafız bölüğü bulunmasına rağmen; İngiliz devriyesi tarafından bölüğün karaya çıkmasına izin verilmemiş ve jandarmalar o geceyi vapurda geçirmek durumunda kalmışlardır. Mehmet Özdemir, "Kurtuluş Savaşında Bir Diploması Zaferi: İstanbul'un Teslim Alınması", *Türkler*, C 16, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.232.

²⁵ *The Daily Telegraph*, 20 October 1922, Friday.

²⁶ *The Daily Telegraph*, 21 October 1922, Saturday.

²⁷ Özdemir, *a.g.m.*, s.232.

Yunan ordusunun Trakya'yı tahliyesi sürerken, müttefik generaller ile Refet Paşa, Doğu Trakya'daki il ve ilçelerin Türk jandarmasına devir teslim tarihlerini de belirlemiş; buna göre, Türk yönetiminin 1 Kasım'da belirli bölgelerde göreve başlaması, kalan yerlerin de 20 Kasım'da teslim alınması kararlaştırılmıştır.²⁸ Ancak bu süreçte yaşanan bazı ufak sorunlar nedeniyle devir teslim süreci, Kasım ayı sonunda tamamlanmıştır.

Refet Paşa'nın, İstanbul'da iken Müttefik generaller ile Trakya'nın teslimi için yürüttüğü bu resmî temaslar, mütareke hükümlerine göre Trakya'da bulundurulacak 8 000 kişilik jandarma gücünün hangi yollardan, nasıl ve ne zaman Trakya'ya geçirileceği hususlarını kapsamıştır. Bu hususta İtilaf temsilcileriyle yapılan görüşmelerde, jandarmanın bir kısmının İstanbul üzerinden nakledilmesi ve Trakya ile Anadolu arasındaki haberleşmede İngiliz hatları kullanılabilmesi noktasında anlaşma sağlanmıştır. Bununla birlikte, Trakya topraklarının korunması için anlaşmada tayin edilen miktarı yeterli görmediğini; bu eksikliğin, gerektiğinde ihtiyaç duyulan yerlerden toplanacak kimselere silah vermek suretiyle giderilmesi talebini de kendilerine iletmıştır.²⁹

Dış basın genel itibarıyla Trakya'nın tahliyesi, Trakya'da mülki idare tesisi, güvenliğin sağlanması konusunda yürütülen bu temasları tatmin edici bulmuş; Refet Paşa'nın uzlaşımçı ve vatansever tavrına vurgu yapmıştır. Özellikle kendisinin Ankara Hükûmeti adına Trakya halkının güvenliğinin sağlanmasına dair teminatlarına basında yer verilmiştir.³⁰ Refet Paşa, Trakya'da kalacak Hristiyan halk için teminat verirken; mütekabiliyet esasına vurgu yapmış ve aynı teminatın Müslüman halk için karşı taraftan da verilmesini istemiştir.

Mudanya Mütarekesinden barış anlaşmasına uzanan dönemde, İstanbul'da kalan Hristiyan unsurların durumu, dış basının hassasiyetle durduğu konulardan biri olmuştur. Dış kamuoyuna göre, İstanbul'da yaşayan Ermeniler gelecekleri açısından kaygı içerisindeydi. Refet Paşa ile Müttefik generaller arasında yapılan asayiş ve polis-jandarma teşkilatı düzenlemeleri de, Osmanlı Hristiyanlarının güvenliği açısından yetersiz görülmektedir. Hatta bu düzenlemelerin, Hristiyanların müttefikler arası polis teşkilatı altında sahip oldukları mevcut koruma sistemini ortadan kaldırdığı ileri sürülerek, Ermeni mahallesine bir Türk saldırısı olması durumunda İngilizler ve en azından müttefik donanma ve askerî yetkililerin tereddütsüz müdahalede bulunacağı belirtilmektedir.³¹ Görüldüğü gibi, dış basın, bu dönemde de, Ermeni ve diğer Hristiyan unsurlarla ilgili yaklaşımında, Hristiyan unsurlara yönelik sözde Türk baskı, zulüm ve saldırı politikalarına dikkat çekmiştir.

Dış basında İstanbul'da yaşayan Hristiyan unsurların güvenliğine ilişkin verilen haberler yanında; Türk basınında yer alan milliyetçi liderlere suikast düzenlemek ve dış müdahaleye yol açacak katliamları kışkırtmak niteliği taşıyan Ermeni komplosu hakkında iddialar da gündeme getirilmiştir. Ermenilere yönelik Türk baskı ve zulmüne vurgu yapan dış kamuoyu, bu iddiaları, asılsız ve kötü niyetli söylentiler olarak değerlendirmiştir.

²⁸ *The Daily Telegraph*, 25 October 1922, Wednesday. "Dış Haberler"

²⁹ Özdemir, a.g.m., s. 234, 240

³⁰ *The Daily Telegraph*, 23 October 1922, Monday. "Refet Paşanın vaadi"

³¹ *The Daily Telegraph*, 2 December 1922, Saturday

1 Aralık tarihli *Newcastle Chronicle And North Mail* gazetesinde yayınlanan bir haberde, Ermenilerle ilgili komplo iddialarının Ermeni Patriği tarafından yalanlandığına dikkat çekilerek; Patriğin Refet Paşa'yı aradığı ve kendisine bu iddiaların asılsız ve temelsiz olduğuna yönelik güvence verdiği belirtilmiştir. Yine aynı habere göre, Patrik'e eşlik eden özel bir Ermeni heyeti de, Refet Paşa huzurunda hükûmete bağlılık içerisinde yaşamak istediklerini ve İstanbul'daki tüm Ermenilerin her tür komplodan uzak kaldıklarını dile getirmişlerdir.³²

2 Aralık tarihli *The Manchester Guardian* gazetesi ise, bu iddiaları, Ankara Hükûmeti, Türk basını, Refet Paşa tarafından yürütülen politikaya dayandırmış; Hristiyan unsurlara yönelik baskı, zulüm politikasının bu tür iddialarla meşrulaştırıldığını ileri sürmüştür. Hatta daha da ileri gidilerek, Türk fanatizminin yetkililer tarafından emirle başlatıldığı, yetkililer tarafından kasıtlı olarak uyandırıldığı ve istendiğinde kontrol edilebilir olduğu belirtilmiştir.³³

Trakya'nın Yunanlılardan temizlenmesi ve burada Türk idaresinin tesisi, bölgede yaşayan Rum ve Ermeni nüfusun göç sorununu ortaya çıkarmıştır. Ermeni Patrikhanesi 12 Ekim 1922 de göçmenler sorununu görüşmüş; mütareke imzalayan taraflardan bu konuda bilgi almak istemiştir. ³⁴ Doğu Trakya ve göç-mülteciler meselesi, mütarekeyi izleyen günlerde dönem basınında geniş yankı bulmuş; hatta mütarekenin uygulanma ve tahliyenin tamamlanma sürecinde Türklerin sorun çıkarması şeklinde kamuoyu yaratılmaya çalışılmıştır. Yine dış basında bu konudaki yaklaşıma bakıldığında, bu nüfus hareketliliğinin sebebi olarak sözde "Türk terör ve zulmü" nün vurgulandığı görülmektedir. Dış basında yapılan bu tür haberler, tarihsel süreçte görülen "barbar Türk, mazlum Rum, Ermeni" imajının bu dönemde de kamuoyunda etkili şekilde işlendiğini göstermektedir.

Trakya'dan göç hadisesi, dönemin dış basınında Yunanistan için felaket olarak görülmüştür. 13 Ekim tarihli *The Daily Telegraph* gazetesinde Yunanistan'ın 5 milyonluk küçük bir ülke olduğuna işaretle, Trakya ovalarından, Küçük Asya kıyılarından, İstanbul'dan, İzmir'den sürülen kadın, çocuk, erkek nüfusun Yunan anakarasına çıkmasıyla ortaya çıkacak beslenme-barınma-istihdam sorunlarına dikkat çekilmiştir. Aynı yazıda, Yunan parlamentosunun mülteciler arasındaki kıtlığı önlemek için Trakya delegeleri aracılığıyla Amerika'dan yardım talep ettikleri, hatta Doğu Trakya'daki buğday mahsulünden istifade etmek istedikleri belirtilmiştir. ³⁵ Paris'ten gelen bir rapora göre, Amerikan halkı, Küçük Asya ve Trakya'dan gelen 800.000 Yunan mültecinin beslenme-barınma ihtiyaçlarını karşılamayı üstlenmiş; bunun maliyeti olarak da, 12.000 ile 20.000 dolar arasında bir tahminde bulunulmuştur.³⁶

Yine "*Türk barbarlığı*" başlığı altında verilen bir başka gazete haberinde, Türk'ün katliam ve terör kampanyası ile hayatta kalan son Hristiyan toplulukların birer birer yok edildiği belirtilirken; Türklerin, panik halindeki Hristiyan nüfusa

³² *Newcastle Chronicle And North Mail*, 1 December 1922, "Ermenilerle ilgili söylentiler". *The Daily Telegraph*, 1 December 1922, Friday, "Ermeni komplo rivayetleri-tehlikeli söylentiler"

³³ *The Manchester Guardian*, 2 December 1922, Saturday, "Katliamlar nasıl başlar", "bir Ermeni komplo hikâyesi" "Ermeni kaygısı"

³⁴ Sarihan, a.g.e., C IV, s. 747.

³⁵ *The Daily Telegraph*, 13 October 1922, Friday. "Trakya'dan Göç", "Acınası Göç"

³⁶ *The Daily Telegraph*, 23 October 1922, Monday.

yardım etme ve kurtarma amaçlı çalışmalar yürüten Amerikan ve İngiliz bayraklı gemilere ateş açtığı kaydedilmiştir.³⁷

Dış kamuoyuna göre, Kemalistler Doğu Trakya tahliyesinin tamamlanma sürecini sorunlu hale getirmiştir. Basında, Türkler tarafından bölge Hristiyanlarının taşınır mallarının büyük bir kısmını getirmelerine engeller çıkarıldığı ve demiryolu vagonları ile tırların daha fazla karneye tabi tutulduğu belirtilmiştir. Hatta bu durumun, Ankara Anlaşmasından sonraki süreçte Kemalistler tarafından yerel halkın bölgeden ayrılmasını engelleme faaliyetlerine işaretler, Fransızların Kilikya'dan çekilmesi sırasında yaşanan sürece benzetilmesi dikkat çekmektedir.³⁸ Yine kamuoyunda, Türkiye'deki azınlıkların Türk yönetimi altında gelecekteki konumu açısından, barış konferansının en kısa sürede toplanmasının gereği vurgulanmıştır.

1922 yılı Aralık ayı içerisinde İstanbul ve Refet Paşa eksenli gelişmelere bakıldığında, Paşanın Doğu Trakya'da çalışmalarını yürütmek üzere İstanbul'dan ayrıldığı görülmektedir.³⁹ Bu süreçte İstanbul'daki Ankara idaresinin sivil tarafında halefi Dr. Adnan Bey, askerî tarafında ise Albay Selahattin Bey olmuştur.⁴⁰ İstanbul yeni sivil valisi Adnan Bey, çeşitli yabancı misyonlarla yaptığı toplantıda, kendisinin Ankara hükûmeti adına İstanbul yönetimini devraldığını belirtmiş, yetki alanını, siyasi işlere yön vermek, dış temsilciler ile irtibat halinde olmak, basını teşvik etmek ve İstanbul'da Türk idaresini sağlamak olarak açıklamıştır. İstanbul askerî temsilcisi General Selahattin Paşa da, bundan sonraki süreçte müttefik generallerle temaslarını sürdürmüştür.⁴¹ İstanbul'daki görevini tamamlayan Refet Paşa ise, Lozan Antlaşması'ndan sonra Trakya kumandanlığının kaldırılmasıyla Millî Mücadele sürecindeki görevini tamamlamış; Cumhuriyet ilanından sonra TBMM çatısı altında siyasi faaliyetlerini sürdürmüştür. .

SONUÇ

Mudanya Mütarekesi sürecinde Ankara Meclisi'nin resmî temsilcisi olarak İstanbul'da bulunan Refet Paşa'nın buradaki faaliyet ve temaslarına bakıldığında, müttefik generaller ve temsilciler ile Trakya'nın tahliyesine ilişkin görüşmeleri bizzat yürüttüğü görülmektedir.

Mütarekenin 14-15 Ekim 1922 gece yarısından itibaren yürürlüğe girmesi ile birlikte, hükümlerinin uygulanması için hazırlıklar yapılmaya başlanmıştır. Bu süreçte İstanbul'da müttefik generallerin olması ve barış anlaşması imzalanana kadar müttefik kontrolünde kalacak olması, dış basının İstanbul'daki gelişmelere ilgisini canlı tutmuştur. Trakya'nın tahliyesi sürecinde Refet Paşa'nın Ankara tarafından görevlendirilmesi, İstanbul'a gelmesi ve buradaki faaliyetleri, dönemin iç-dış basınında geniş yankı bulmuştur.

³⁷ *The Daily Telegraph*, 14 October 1922, Saturday

³⁸ *The Daily Telegraph*, 14 October 1922, Saturday.

³⁹ Refet Paşa'nın İstanbul temasları sürecinde Ankara'dan bağımsız bazı uygulamaları ve halife nezdindeki bazı hareketleri; Ankara cephesinde olumsuz karşılanmış, İstanbul'da işlerin azalması ve Trakya'daki işlerin bizzat yerinde yürütülmesi gerekçesiyle Trakya'ya geçmesi kendisine bildirilmiştir. Özdemir, a.g.m., s.240.

⁴⁰ *The Daily Telegraph*, 13 December 1922, Wednesday. "Refet Paşa ve Ankara"

⁴¹ *The Daily Telegraph*, 20 December 1922, Wednesday, "Türkler ve İstanbul", "Yeni sivil vali"

Dış basın genel itibariyle Trakya'nın tahliyesi, Trakya'da mülki idare tesisi, güvenliğin sağlanması konusunda yürütülen bu temasları tatmin edici bulmuş; Refet Paşanın uzlaşımçı ve vatansever tavrına vurgu yapmıştır. Mudanya Mütarekesinden barış anlaşmasına uzanan dönemde, İstanbul'da kalan Hristiyan unsurların durumu, dış basının hassasiyetle durduğu konulardan biridir. Dış basın, bu dönemde de, Ermeni ve diğer Hristiyan unsurlarla ilgili yaklaşımında, Hristiyan unsurlara yönelik sözde "Türk baskı, zulüm ve saldırı" politikalarına dikkat çekmiştir. Aynı yaklaşım, Trakya'nın Yunanlılardan temizlenmesi sürecinde bölgede yaşayan Rum ve Ermeni nüfusun göç sorununda da izlenmektedir.

Dönem dış kamuoyunda, barış konferansının kısa sürede toplanması, azınlıkların Türk yönetimi altında gelecekteki konumu açısından önemli görülmektedir.

KAYNAKÇA

Süreli Yayınlar (İngiliz Basını)

Evening Standard, 3 October 1922.
The Daily Herald, 14 October 1922.
The Daily Telegraph, 5 October 1922.
The Daily Telegraph, 6 October 1922.
The Daily Telegraph, 7 October 1922.
The Daily Telegraph, 9 October 1922.
The Daily Telegraph, 13 October 1922.
The Daily Telegraph, 14 October 1922.
The Daily Telegraph, 20 October 1922.
The Daily Telegraph, 21 October 1922.
The Daily Telegraph, 23 October 1922.
The Daily Telegraph, 25 October 1922.
The Daily Telegraph, 1 December 1922.
The Daily Telegraph, 2 December 1922.
The Daily Telegraph, 13 December 1922.
The Daily Telegraph, 20 December 1922.
The Manchester Guardian, 9 October 1922.
The Manchester Guardian, 2 December 1922.
Newcastle Chronicle And North Mail, 1 December 1922.
North Star, 10 October 1922.
Western Evening Herald, 24 October 1922.

Kitaplar ve Makaleler

Akgün, Seçil, "Mudanya Silah Bırakışmasında Yabancı Temsilciler", **Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları, Bildiriler**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1993.

Akın, Veysi, "Mudanya Mütarekesi ve Trakya'nın Kurtuluşu", **Türkler**, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, C 16, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

Aslan, Betül, "İstanbul'da Türkiye Büyük Millet Meclisi İdaresinin Kurulması", **Türkler**, ed. Hasan Celal Güzel- Kemal Çiçek-Salim Koca, C 16, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

Çoker, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem (1919-1923)**, C III, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayını, Ankara 1995.

Erdoğan, Dilşen İnce, "Mudanya Mütarekesi Öncesi Yaşanan Gerginliklerin Ulusal Basına Yansımaları" **Ulusal Zaferimizi Taçlandıran Kent: Mudanya**, Gaye Kitabevi, Bursa 2007.

Kandemir, Feridun, "Refet Paşa İstanbul'da", **Yakın Tarihimiz**, C III, S 35, 25 Ekim 1962.

Gentizon, Paul, **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, Çev: Fethi Ülkü, Bilgi Yay., Ankara 1995.

Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Çev: Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1991.

Özalp, Kazım, **Milli Mücadele 1919-1922**, C I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998.

Özdemir Mehmet, "Kurtuluş Savaşında Bir Diplomasi Zaferi: İstanbul'un Teslim Alınması", **Türkler**, C 16, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

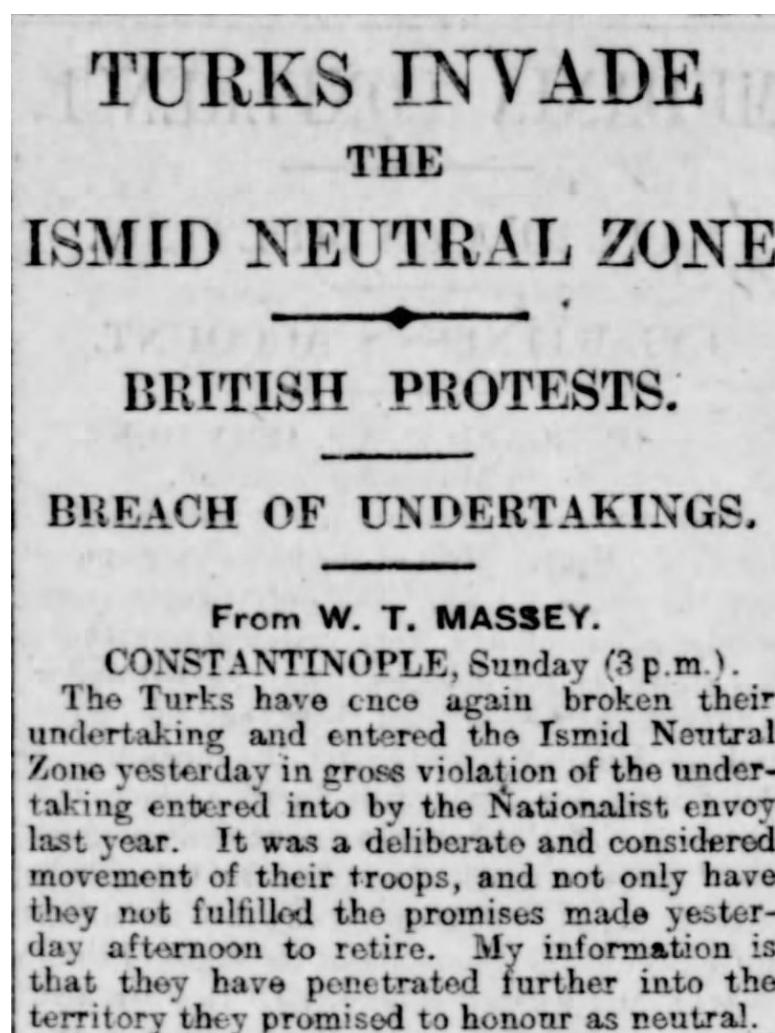
Türkgeldi, Ali Fuat, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara 1948.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C 23, 13 Eylül-16 Ekim 1922, TBMM Basımevi, Ankara 1960.

EKLER

Evening Standard, 3 October 1922

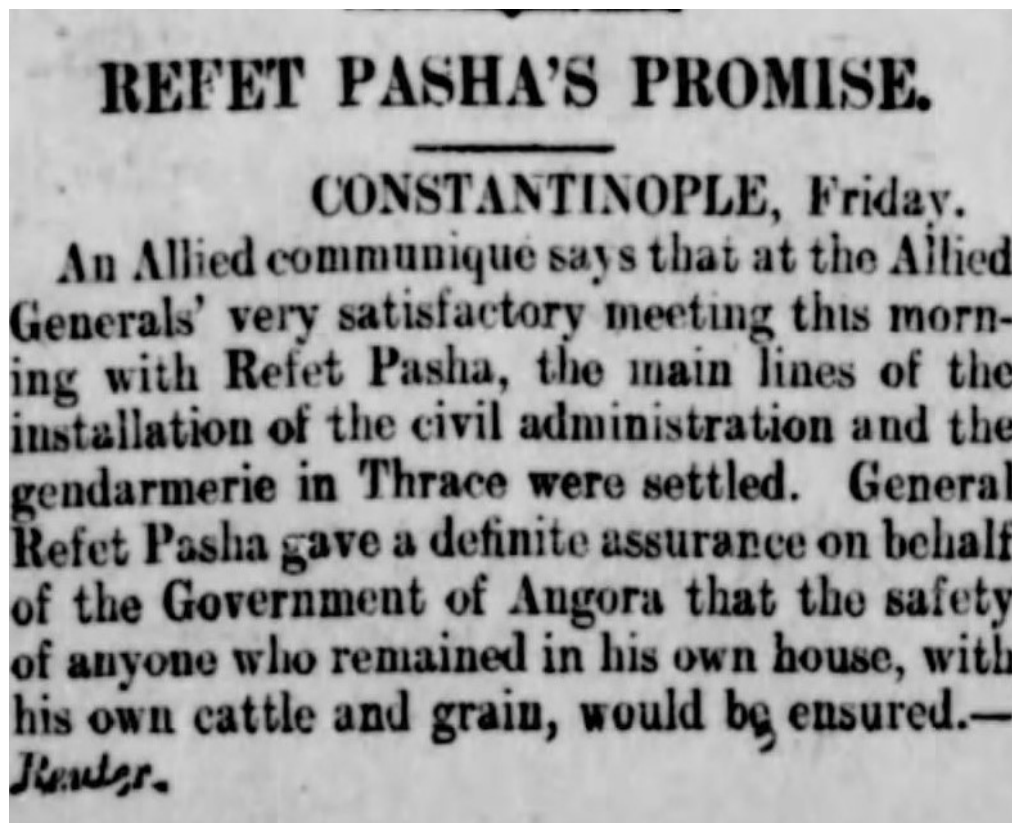
The Daily Telegraph, 9 October 1922.

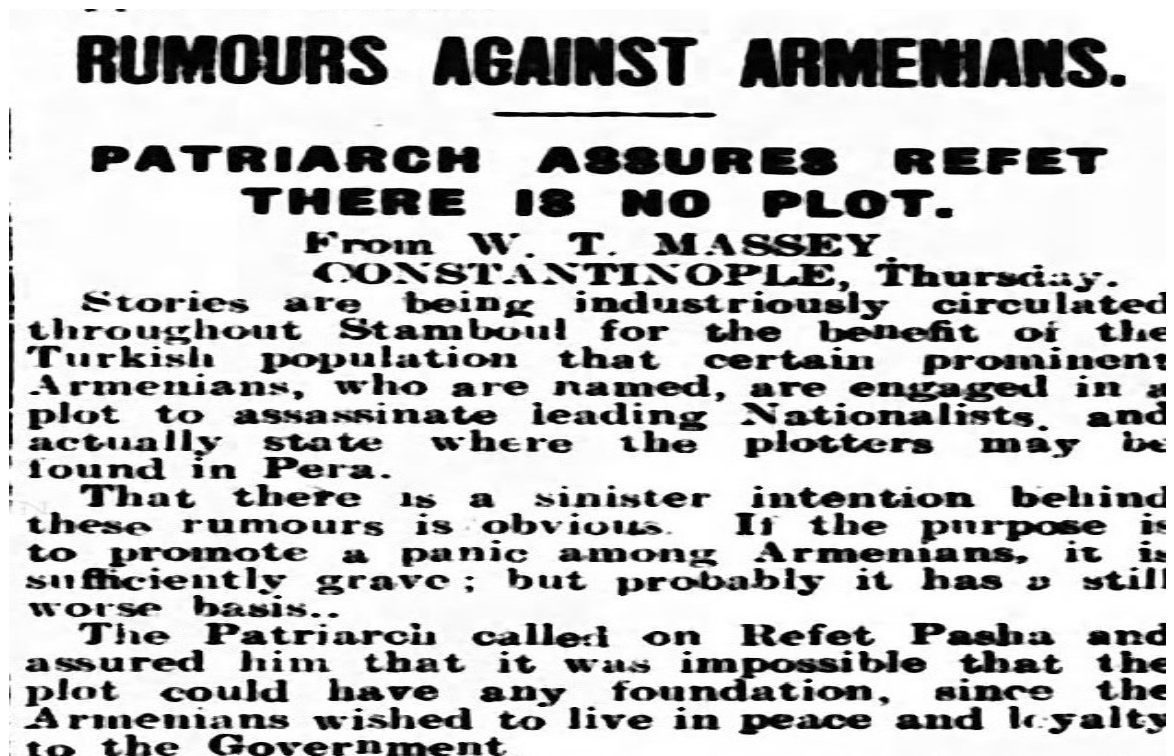
The Daily Telegraph, 20 October 1922.

The Daily Telegraph, 21 October 1922.

The Daily Telegraph, 23 October 1922.

Newcastle Daily Chronicle North Mail, 1 December 1922.

AMERİKAN BASININDA MUDANYA MÜTAREKESİ

Esma TORUN ÇELİK*

ÖZET

Millî Mücadele'yi en başından itibaren Amerikalı yetkililer ve Amerikan basını yakından takip etmiştir. Birçok kez gayriresmî temsilcilerini ve muhabirlerini Ankara'ya göndererek, hareketin amaçları, niteliği ve savunuları hakkında okuyucularına bilgi aktarmışlardır. Amerikan hükümeti bu dönemde Ankara ile resmî ilişkiler kurmaktan kaçınmış olmasına rağmen, millî mücadeleye bakışları giderek daha ön yargısız bir hal almıştır. Olumsuz ve ön yargılı yaklaşımlarının değişmesinde Mondros Mütarekesi'nden sonra yüksek komiser olarak atanan Amiral Mark L. Bristol'un ve Ankara'ya gelen gazeteci ve temsilcilerinin önemli katkısı vardır. Amerikan gazeteleri, okuyucularına millî mücadeleyi okurlarına günü gününe aktarmışlardır. Ankara'ya gelen muhabirler, Ankara Hükümeti'nin yetkilileriyle röportajlar yaparak, yayınlamışlardır. Ulusal mücadele Amerikan kamuoyunda haklı bir mücadele olarak yer bulmaya başlamıştır. Ancak Ermeni ve Rum lobilerinin baskıları bu anlayışın yayılmasına engel olmuştur.

Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasına sütunlarında çokça yer veren Amerikan basını, mütarekeye giden süreçte Mustafa Kemal ile röportajlar yapılarak, başarılarından ve iyi bir lider oluşundan söz edilmiştir. Mütarekeden beklentilerini ve Millî Mücadele'nin amacını en yetkili ağızdan Amerikan kamuoyuna duyurmuşlardır. Mudanya Mütarekesi'ne giden süreci, mütareke görüşmelerini günü gününe yapılan haberler ve yorumlarla okuyucularına duyuran gazeteler, çoğu kere yaşanan gelişmeleri olduğu gibi aktarmışlardır. Mütarekeyi itilaf devletleri ve Türkiye arasında bir sorun olarak değil, aynı zamanda Yakındoğu sorunu olarak nitelendirmişlerdir. Haberler, Mudanya, İstanbul, Ankara, Paris, Roma ve Londra ve Atina merkezlidir. Zaman zaman da önemli muhabirlerinin mütareke konusundaki görüşleri gazetelerde yer bulmuştur. Mütareke süresince tarafların görüşlerini ayrı ayrı aktarmışlardır. ABD'nin hassasiyetle izlediği Boğazların serbestliği, yardım ve eğitim kurumlarının korunması, Hristiyan azınlıklarının haklarının garanti edilmesi gibi konuları da gündeme getirmişlerdir. Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, mütareke maddeleri üzerinde durarak, devletlerin bu konulardaki bakış açılarını, anlaşmazlık noktalarını okuyucularına duyurmuşlardır. Mudanya Mütarekesi, yakın doğu sorununun çözümünde önemli olduğu ve kalıcı bir barış anlaşmasına zemin hazırladığı biçiminde yorumlanırken, Türk birliklerinin Trakya'yı teslim almasını Türklerin Avrupa'ya dönüşü olarak yorumlamışlardır.

Mudanya Mütarekesi'nin maddeleri ve önemi konusunda gazetelerin bakışlarında bazı farklılıklar da vardır. *The New York Times*, daha objektif bir yaklaşım benimsemiş ama *The Washington Post* yazılarında pek de Türk dostu gözükmemektedir. ABD'nin Yakındoğu'daki çıkarları, Amerikan kurumlarının ve azınlıkların korunması konusunda genel olarak görüş birliği içindedirler. Mütareke'nin imzalanmasının Avrupa başkentlerindeki yankıları da Amerikan basınında önemli yer bulmuştur. Anlaşma maddelerinin yorumlanması ve uygulanması konusundaki görüşleri de okuyuculara duyurulmuştur. Lozan Barış Konferansı görüşmelerine kadar Mudanya Mütarekesi'nin şartları ve sonuçları Amerikan basının ana gündem maddelerinden biri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mudanya, Millî Mücadele, Mütareke, İsmet Paşa, Amerikan Gazeteleri.

REFLECTIONS OF THE MUDANYA ARMISTICE IN THE AMERICAN PRESS ABSTRACT

American officials and the American press closely followed National Struggle from the very beginning. They sent their informal representatives and correspondents to Ankara numerous times to inform their readers about the aims, characteristics and arguments of the movement. Although the American government refrained from establishing official relations with Ankara during this period, their perception of the Turkish War of Independence became gradually unbiased. Admiral Mark L. Bristol, who was appointed as the High Commissioner after the Armistice of Mudros, and the journalists and representatives who came to Ankara contributed greatly to the change in the prior

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi.

negative and prejudiced approach. American newspapers conveyed the Nationalist Movement to their readers day by day. The correspondents who came to Ankara conducted interviews with the officials of the Ankara Government and published them in the United States. The Nationalist Movement started to get coverage in the American public opinion as a National Struggle. However, the pressures of the Armenian and Greek lobbies prevented the spread of this understanding.

The American press, which allocated considerable place to the victory of the National struggle in its papers, also interviewed Mustafa Kemal in the period that ended with the armistice, and Mustafa Kemal was regarded highly with his success and being a good leader. The American press published the expectations of the Nationalists from the armistice and the purpose of the National Struggle to the American public straight from the top Turkish statesmen. Newspapers, which conveyed the period that led to the Mudanya Armistice and the armistice negotiations to their readers with daily news and comments, often covered the developments as they were. They described the armistice not only as a problem between the Allied Powers and Türkiye, but also as the Near East problem. The news was based in Mudanya, Istanbul, Ankara, Paris, Rome, London and Athens. From time to time, the views and the opinions of important correspondents on the armistice were published in the newspapers. During the armistice, they conveyed the views of the parties separately during the Armistice. From time to time, they also brought up issues such as the freedom of the Straits, the protection of charity and educational institutions, and the guarantee of the rights of Christian minorities, which were followed by the US with sensitivity. After the signing of the Armistice of Mudanya, they highlighted the articles of the armistice and reflected the viewpoints and disagreements of the states on these issues to their readers. While the Mudanya Armistice was perceived as being important in the solution of the Near East problem and laying the groundwork for a permanent peace agreement, they interpreted the capture of Thrace by the Turkish troops as the return of the Turks to Europe.

There are also some differences in the views of the newspapers about the articles and importance of the Mudanya Armistice. The New York Times adopted a more objective approach, but The Washington Post does not seem to have taken a Turkish-friendly approach in its articles. They were generally of same opinion on the US interests in the Near East and the protection of American institutions and minorities. The echoes of the signing of the Armistice in European capitals also found a remarkable coverage in the American press. Their views on the interpretation and implementation of the armistice articles were also conveyed to the readers. The terms and results of the Mudanya Armistice were one of the main agenda items of the American press until the Lausanne Peace Conference negotiations.

Key Words: Mudania, National Struggle, Armistice, İsmet Paşa, American Newspaper.

GİRİŞ

Türk-Amerikan ilişkileri 19.yüzyılın başlarında Amerikalıların Osmanlı topraklarına ticari amaçla gelmeleriyle başlamıştır. Ancak iki ülke arasındaki ilişkiler, I. Dünya Savaşı'nın başlarına kadar ekonomik, siyasi, askerî ve kültürel alanlarda son derece sınırlı seyretmiştir. Amerikalıların ilk Türk algısı Protestan misyonerlerinin etkisiyle ve dinsel bakış açısıyla oluştuğundan, hep ön yargılı ve taraflı olmuştur¹. Osmanlı'dan göç eden Rum ve Ermeniler de² Türk düşmanlığının ve "Terrible Turks" imajının yerleşmesine önemli katkı sağlamışlardır³.

Amerikalıların Ermeni meselesinden dolayı Türklere yönelik tepki ve karıştıkları daha I. Dünya Savaşı öncesinde doruğa çıkmış ve basında Türkleri karalama kampanyası başlatılmıştı. Bunun üzerine Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey,

¹ Justin McCARTHY, *Amerika'daki Türk İmgesi*, çev. Zeynep Enez, İstanbul, T&K Yayınları, 2015, s.23-25.

² Nedim İpek, "Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü," *OTAM*, Yıl 1995, C 6, S 6, s260-261.

³ Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesindeki Rolü," *Atatürk Yolu Dergisi*, Yıl 1988, C 1, S 1, s.11-12.

*Evening Star Gazetesi'*ne bir yazı yollamış⁴ ve Ermenileri, Osmanlı'nın düşmanlarıyla iş birliği yapmakla suçlamış ve Avrupa devletlerinin ve Amerika'nın tarihlerinin katliamlarla dolu olduğunu vurgulamıştır⁵. Ancak Başkan Wilson başta olmak üzere yetkililer ve Amerikan gazetelerinin çabaları sonucunda Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey istenmeyen adam ilan edilerek Amerika'dan I. Dünya Savaşı henüz başladığı bir zamanda ayrılmıştır⁶. Amerikan Büyükelçisi Morgenthau, 1918'de yayınlanan kitabında Türklerin Ermenileri katlettiği yolunda ortaya atarak, Türk düşmanlığına yeni bir halka daha eklemiştir⁷.

ABD'nin 20 Nisan 1917'de İtilaf Devletleri yanında savaşa girmesi üzerine Osmanlı Devleti, Amerika ile ilişkileri kesmiştir. Ancak savaş ilan edilmediği için ABD'nin Osmanlı'daki çıkarlarını İsveç Büyükelçiliği; Osmanlı Devleti'nin ABD'deki ilişkileri de İspanya Büyükelçisi aracılığıyla sürdürülmüştür.

I. Dünya Savaşı'nın son yılında Amerikan başkanı Woodrow Wilson tarafından yayınlanan ilkeler⁸, Osmanlı aydınları tarafından kurtarıcı olarak görülmüştür⁹. Kurdukları Wilson Prensipleri Cemiyeti ile Amerikan Başkanı ve kamuoyunun dikkatini çekmeye çalışmışlardır.

Bu çalışmada amaç, öncelikle Amerikan basınının Millî Mücadele dönemindeki tutumunu ortaya koyarak, savaşın seyri içinde geçirdiği değişimleri vurgulayarak, Mudanya Mütarekesi sürecine gelindiğinde Türklere yönelik genel yaklaşımlarını ortaya koymaktır. Mütarekenin hazırlık sürecinde yaşanan görüşmeler ve tartışmalar Amerikan gazeteleri üzerinden okumaya çalışılacaktır. Mudanya Mütarekesi'ni yakından takip eden Amerikan basınının iki tarafın istek ve amaçlarını nasıl değerlendirdiği ve gelişmelerle ilgili yorumları inceleme konusu edilecektir. Çalışmanın son kısmında ise mütareke maddelerini ve gelecekteki barış sürecine etkileri konusunda Amerikan basınının görüşleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Temel amacımız Amerikan basını üzerinden Mudanya Mütarekesi'ni incelemektir. Çalışma sırasında Amerika'nın en etkili ve Türkiye ile ilgili en çok haberlerin yer aldığı ve aynı zamanda Cumhuriyet Tarihi alanında yapılan çalışmalarda çoğu kez kullanılan gazeteler taranmıştır. Bu gazeteler *The New York Times*, *The Washington Post*, *Chicago Tribune*, *The Evening Star*, *Philadelphian Public Ledger*'dir. Gazete haberleri ve makaleler tek tek analiz edilerek, bakış açıları ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Bununla birlikte mütarekenin genel seyri ile karşılaştırılarak değerlendirilecektir.

Millî Mücadelede Amerikan Kamuoyu

⁴ Gerçek adı Alfred Bilinski (1862-1935), babası Polonya asıllı. Osmanlı Devleti'nde elçilik görevlerinde bulundu. Osmanlı Diplomatı olarak son görevi 24 Haziran 1914'te Amerikan Büyükelçiliğidir. Sadece üç ay görev yapmış ve 9 Ekim 1914'te ayrılmak zorunda kalmıştır.

⁵ Mine Erol, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Büyük Elçisi A. Rüstem Bey**, Ankara, Bilgi Basımevi, 1973, s.20-23.

⁶ Erdal Açıkses & Osman Kubilay Gül, "Osmanlı Toplumunda Aidiyetlik Duygusuna Bir Örnek: Ahmet Rüstem (Alfred Bilinski) Bey," *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 19, S 1, (2019) s.174-179.

⁷ Henry Morgenthau, **Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü**, çev. Atilla Tuygan, İstanbul, Belge Yayınları, 2017, s.39.

⁸ Deniz Bilgen, "Wilson İlkelerine Türk Kamuoyunun Tepkisi ve Bunun Amerikan Basınına Yansıması," *Atatürk Yolu Dergisi*, Yıl 1996, C V, S 18, s.123-124.

⁹ **Vakit**, 19 Aralık 1918, s.1.

Amerikan yetkililerin ve kamuoyunun Türklerle ilgili olumsuz algılarına karşın, başta Halide Edip başta olmak üzere birçok Osmanlı aydını Amerika'yı dünyaya barış getiren ve sömürgecilığe karşı olan bir ülke olarak görüyor, hatta tek dostları sayıyorlardı¹⁰. Mondros Mütarekesi'nden sonra Wilson ilkelerine sarılan sadece Osmanlı aydınları değildir. Meclis-i Ayan'da Wilson ilkelerinin kabul ve tatbik edileceğine dair Çürüksulu Mahmut Paşa tarafından bir takrir verilerek tartışılması sağlanmıştır¹¹. Bu tartışmaların arkasından başlayan Paris Barış Konferansı sırasında mandacılığın kabulü üzerine¹² Osmanlı aydınları, kurtuluş için Amerikan mandasını benimsemişlerdir. Bu düşüncelerinde I. Dünya Savaşı sırasındaki gizli antlaşmalara katılmaması, Başkan Wilson'un yayınladığı ilkeler Türklerin Amerikalılara olumlu imaj beslemesinde etkili diğer unsurlardır¹³.

Ancak Amerikan kamuoyu ve yetkilileri Türkiye'ye karşıt olmayı sürdürüyorlardı. Savaşı Osmanlı Devleti'nin kaybetmesi konusunda daha ilk günden olumsuz görüşler basında yer almaya başlamıştır. *The New York Times Gazetesi*'nde, Osmanlı Devleti'nin yaşatılması için hiçbir neden kalmadığı öne sürülerek, Hasburg hanedanının bile bir gecede yıkıldığı bir zamanda Osmanlı hanedanının yaşaması için sebep olmadığı savunulmuştur¹⁴.

1919 başlarında Yüksek Komiser olarak atanan Amiral Mark L. Bristol, Morgenthau'nun Osmanlı'da bıraktığı olumsuz izlenimleri ve enkazı temizlemek, Amerikan siyasetinde etkin olan misyonerleri kontrol altında tutmak için büyük çaba harcamıştır. Amerikan yardım kuruluşlarında çalışan misyonerler ve iş adamlarını tarafsız ve ön yargılı tutumlarıyla Amerikan çıkarlarına zarar verdiklerini kanaatinde olan Bristol, onları tarafsız olmaya, adil davranmaya ve siyasete karışmamaları için yönlendirmeye çalışmıştır. Bristol asker olmasına rağmen, Türk millî hareketini niteliğini anlayıp doğru değerlendirebilen ender diplomatlardan biridir¹⁵. Bristol, Osmanlı toprakları içinde bir Ermenistan kurulmasının olanaklı olmadığını görerek, Dışişleri yetkililerini bu konuda uyarmıştır¹⁶.

Bu arada Amerikalıların Millî Mücadeleye ilgi göstermeye başlamışlardır. Sivas Kongresi'ni takip etmek üzere *Chicago Daily News* gazetesinin muhabiri olarak Louis Edgar Browne gönderilmiştir¹⁷. Bu arada Halide Edip King-Crane Komisyonu'na hitaben yazdığı yazıda ise Türkiye topraklarının parçalanmamasını ve akan kanın durdurulmasını istemiştir¹⁸. Sivas Kongresi'nden sonra ise Anadolu'da Ermeni

¹⁰ Morgenthau, s.39.

¹¹ Kenan Özkan, **Millî Mücadele Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2016, s.28-29.

¹² Halide Edip'e göre Amerika emperyalist değildi; samimi olarak Türkiye'yi bulunduğu felaketten kurtarabilirdi. Bunun karşılığında Türklerden bir şey istemeyecek, sadece kendi himayesine alacaktı. Türkler Amerikan himayesinde ekonomik yardım alarak hem işgalden kurtulacak hem de bağımsızlığına kavuşma olanağını bulacaktır. Böylece İtilaf güçlerinin paylaşım oyunları da bertaraf edilmiş olacaktı. Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, 2.B., Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977, s.93.

¹³ Thomas A. Bryson, "Türkiye'de Bir Açık Kapı Diplomati: Amiral Mark L. Bristol," **Tarih Okulu**, Yıl. 2008, Sonbahar, S I, s.108.

¹⁴ Osman Ulugay, **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı**, İstanbul, 1974, s.33.

¹⁵ İsmail Köse, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü (1919-1927)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2016, s.76-80.

¹⁶ Bryson, s.110.

¹⁷ Halide Edip Adıvar, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, 11.B., Can Yayınları, İstanbul, 2015, s.65-67.

¹⁸ Halide Edip, "Amerikan Tahkik Heyeti'ne", **Vakit**, 4 Ağustos 1919, s.1.

mandasını araştırmak üzere Başkan Wilson tarafından gönderilen General Harbord, 22 Eylül'de Mustafa Kemal ile görüşmüştür¹⁹.

Bununla birlikte TBMM açılmasından itibaren ABD ile resmî ilişkiler kurmak isteyen Ankara Hükümetine, olumlu yanıt verilmemiştir. Resmî ilişki kurmaktan kaçınan Amerikan yönetimi, gayriresmî sıfatıyla temsilciler göndererek hem Ankara'nın olumlu bakışını korumak istemiş, hem de müttefikleriyle ilişkisini bozacak bir harekette bulunmaktan kaçınmıştır²⁰.

Genel olarak bakıldığında Millî Mücadelenin başlangıç yıllarında Amerikan gazeteleri genel olarak olumsuz bir tutum içindelerdir. Amerika'nın en köklü ve en tanınmış gazetelerinden olan *The New York Times*, Türkleri "orta asya göçebeleri" olarak tanımlıyordu²¹. Anadolu'da başlatılan Millî Mücadele, son derece olumsuz biçimde okuyucuya aktarılmış ve Mustafa Kemal "isyancı" olarak nitelendirilmiştir²². ABD'nin diğer etkili gazetesi olan *The Washington Post Gazetesi*'ne göre, İtilaf devletlerinin çelişkili ve kararsız tutumları Türklerin tepkisine neden olduğu için milliyetçi hareket ortaya çıkmıştır²³. *Chicago Tribune* ise, milliyetçileri bir araya getiren unsurun işgalcilerle mücadele etmek olduğu vurgulayarak, milliyetçilerin bulundukları bölgelere ve Mustafa Kemal'in faaliyetlerine dikkat edilmesi uyarısında bulunmuştur²⁴.

1920'li yıllarda ise bu olumsuz yargılar biraz yumuşamaya başlamıştır. Anadolu'da başlayan harekete bir milletin bağımsız olma mücadelesi olarak bakılmış ve Mustafa Kemal de milliyetçi hareketin lideri "Kemal Paşa" olarak anılmaya başlamıştır²⁵. Bu dönemde birçok gazetede, Kurtuluş Savaşı'na Halide Edip'in katılmasını ve Ankara'daki faaliyetlerini konu edinen yazılar ve röportajlar yayınlanmıştır. İlk yazılarda en tehlikeli kışkırtıcı olarak tanımlarken²⁶, zaman içinde Halide Edip "Türk Jaen d'ark"ı olarak adlandırılmaya başlamıştır. Halide Edip dışında Millî Mücadelede yer alan kadın savaşçılara da gazete sayfalarında yer verilmiş ve Türk mücadelesinde kadınların askerî faaliyetler içinde olmasını Türk tarihi açısından bir ilk saymıştır. Ayşe Çavuş'u, Kara Fatma'yı, Halide Edip'i Amerikan kamuoyuna tanıtırken olumsuz bir yaklaşım gözükmemektedir²⁷.

Amerikalı yetkililerin, 1921 yılı Mart ayından itibaren Millî Mücadeleye bakışlarında belirgin bir değişme olmuş, daha olumlu bir bakış açısıyla Türk Millî Mücadelesinin haberleri kamuoyuna yansıtılmıştır. Bunun nedenlerinden biri de Wilson yerine Warren Harding'in başkan seçilmesi olabilir²⁸. Wilson Paris Konferansı'nda Anadolu'da Ermeni mandasının kurulmasını, Türklerin Avrupa'dan atılmasını savunmuştu²⁹. Harding başkan seçilmesi, Wilson'un savunduğu

¹⁹ Fahir Armaoğlu, "Harbord Misyonu Nasıl Ortaya Çıktı?", *Belleten*, C.61, S.232, (1997), s. 701-702.

²⁰ Semih BULUT, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2010, s.24-25.

²¹ "The Turk Stays", *The New York Times*, 19 Şubat 1920, s.10.

²² *The New York Times*, 10 Ekim 1919, s.14.

²³ "Warns Of New War", *The Washington Post*, 17 Ağustos 1919, s.23

²⁴ "Old Foes Spring Turkish Trap Set For Allies", *Chicago Tribune*, 15 Mart 1920, s.3

²⁵ *The New York Times*, 13 Nisan 1920, s.1; 27 Mayıs 1920, s.1.

²⁶ *The Washington Times*, 18 Nisan 1920, 1.

²⁷ *The Abilene Weekly Reflector*, 14 Temmuz 1921, s.1; *The Evening Star*, 18 Ağustos 1921, s.1; *Tulsa Daily World*, 23 Nisan 1922, s.11.

²⁸ Özkan, s.263.

²⁹ *The New York Times*, 04 Nisan, 1920, s.14

düşüncelerin Amerikan halkı tarafından desteklenmediği biçimde yorumlanabilir. Ancak basının yumuşama politikası yetkilileri pek etkilememiş gözükmektedir.

Türk Askerî Zaferleri ve Amerikan Basını

I.İnönü Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının arkasından Ankara Hükümeti'nin Londra Konferansı'na çağırılması, Ruslarla imzalanan Moskova Antlaşması ve ilkinin tesadüf olmadığını gösteren II. İnönü Savaşı'nın kazanılması, gazetecilerin Ankara'da örgütlü ve güçlü bir hükümetin varlığını belirten yazıları, Ankara'ya giden resmî ve gayriresmî temsilcilerin, misyonerlerin ve yardım örgütünde çalışanların yolladıkları raporlar Anadolu'daki mücadeleyi Türklerin kazanacağı yolunda kanaat oluşmasına yol açmıştı. Amerikan Hükümeti için bu beklenen bir durum olmadığı için, bu yeni duruma göre politikasını şekillendirmeye başlamıştır. Ancak kontrollü ama resmî ilişki kurmaktan kaçınan bu politika Kütahya-Eskişehir Savaşları'nın Türklerin kaybetmesi üzerine yeniden değerlendirmeye alınmıştır. Ancak Mustafa Kemal'in Başkomutan seçilmesiyle orduyu bizzat kumanda ettiği Sakarya Savaşı, Türklerin kesin zaferiyle sonuçlanmıştır. Amerikan Dışişleri Bakanlığı, İtilaf güçleri birçok konuda ortak hareket etmemiş ve politikalarını yeniden belirlemeye başlamıştır³⁰.

1921 yılında kazanılan zaferlerin ve yaşanan gelişmeler Amerikan basınının bakış açısında da değişimlere neden olmuştur. Halide Edip'in yönlendirmesi ve Charles Crane'nin desteğiyle karısı Sabiha ile birlikte eğitim için Amerika'ya gönderilmiş olan M. Zekeriya, Anadolu'da Yenigün gazetesine yazdığı yazıda hayretler içinde Amerikan basınının bakış açısındaki değişimi okuyucularına aktarmaktadır. Bir süre önce (1921 ortalarında) Türk Millî Mücadele konusunda olumlu bir görüşe tek satır bile yer vermeyen öteden beri Türk dostu olan Amerikan gazetelerinin gazeteci Clair Price öncülüğünde, bütün Amerikan basınında Türk Millî Mücadelesini haklı gören yazıları sütunlarına taşıdıklarını belirterek, Amerikalıların ilk kez Türklerin ne istediklerini gerçekten anlamaya ve aktarmaya başladıklarını ifade etmiştir.³¹ M. Zekeriya yazısında Price'ın Türkiye lehine yazan ilk yazar olduğunu belirttikten sonra *New York American* ve *Linerevoy Digest* gazetelerinden ve *American Review of Review* dergisinden yazılan yazılardan örnekler vermiştir. M. Zekeriya, Bu ve benzeri yazıların Türk Millî Mücadelesi konusunda Amerikan kamuoyundaki genel kanaatin değişmesinde etkili olduğunu savunmaktadır.³²

M. Zekeriya'nın sözünü ettiği C. Price'ın 3 Temmuz 1921 tarihinde *The New York Times Gazetesi*'nde yayınlanan "A Defense of Young Turkey" başlığını taşıyan yazısında Türklerin Millî Mücadelesinin işgal edilen ülkesini kurtarma amacına yönelik olduğunu, Amerikalıların bu mücadelenin haklılığını anlayacağına inandığını savunmuştur. 30 Ekim 1921 tarihinde ise "Kemal Pasha's Rule; New Turkish Power Defies the Powers and Battle With the Greeks" başlığını taşıyan

³⁰ Köse, s.208-213.

³¹ Serpil Sürmeli, "Amerika'da Amerikalı Bir Gazeteci: Clair Price," *Atatürk Dergisi*, Yıl 2005, C 4, S 4, s.22-23.

³² A.g.e., s.23-24; M.Zekeriya, "Amerikalı Misafirimiz ve Amerika ve Biz," *Anadolu'da Yenigün*, 19 Kanunu Evvel 1337(1921), s.1.

makalesinde de Mustafa Kemal'in Ankara Hükümetindeki gücünü, Millî Mücadele açısından önemini ve savaşı Türklerin kazanacağı konusunda öngörülerine yer vermiştir. Price yazılarında Ankara Hükümeti'nin Hristiyan halka karşı bir tehlike oluşturmadığını, haklarına saygı gösterdiğini vurgulamıştır³³.

Amerikan basının Türk Millî Mücadelesine ilginin artışında Sakarya Savaşı oldukça önemlidir. Sakarya Savaşı en başından itibaren yakından izlenmiş ve Amerikan kamuoyuna aktarılmıştır. Savaşın Türk zaferiyle sonuçlanması ise Türklerin bu mücadeleyi kesin olarak kazanacakları konusunda inancın artmasına neden olmuştur. Bu arada Fransa'nın, Ankara Hükümeti ile anlaşma imzalayarak savaş dışı kalmasının müttefikler tarafından tepkiyle karşılandığından söz edilmiştir. Ayrıca bu anlaşma Ermeni ve Rum azınlık tarafından da tepkiyle karşılanmış ve barış konferanslarda bu durumun Türklerin lehine olacağı vurgulanmıştır³⁴.

Sakarya Savaşı'ndan sonra İtilaf devletlerinin barış konferansı toplamak çabalarını Türklerin, Anadolu'nun tamamen boşaltılması şartına bağlamaları *The New York Times* gazetesinde eleştiri konusu edilmiştir. Ya savaşı yeniden başlatacakları ya da siyasi destek arayacakları gibi iki seçeneği olduğu, ilkinin seçerlerse mevcut siyasi destekleri de kaybedeceklerini, kendine güven duyan heybetli duruşları altındaki gerçek güçlerinin beş yıllık hırs ve Avrupa desteğini arkasına almış Yunan güçleriyle karşılaştıklarında görüleceğini vurgulamışlardır³⁵. Amerikan basını bu süreç içinde Türk taraflısı olduğunu söylemek zordur, sadece daha tarafsız demek doğru bir ifade olacaktır.

Millî Mücadelenin silahlı aşamasının son ve en büyük savaşı Büyük Taarruz'dur. Sakarya Savaşı'nın kazanılmasından sonra uzun bir hazırlık sürecinden sonra 26 Ağustos 1922'de başlatılan Büyük Taarruz ile Anadolu'daki işgalci Yunan güçleri tamamen temizlenmiştir. Amerikan askerî heyeti, bu taarruzun zamanlamasının mükemmel olduğu kanaatinde dirler. Yunanlıların saldırıyı 1922 baharında beklediğini, zaman geçip de saldırı olmayınca boşuna teyakkuzda olmaktan yorgun düştükleri, Sakarya Savaşı'ndan sonra geçen bu uzun süre İstanbul'daki askerî misyonlar tarafında Türklerin saldırı yapmaya güçlerinin yetmediği kanaatini oluşturduğu bir dönem, Türk saldırısı için en uygun dönemdi³⁶. Büyük Taarruz'u en başından beri yakın takip etmekle birlikte Türklere yönelik ön yargıları da devam etmiştir. Yunan işgalinden kurtarılan yerlere Türklerin girişini işgal (occupation) kelimesiyle ifade ederken, Yunanlıların Türk topraklarına girişini ise almak (take) kelimesiyle belirtmeyi yeğlemişlerdir. Bu da kafalarındaki ön yargının en açık ifadesidir. Ancak Türk ordusunun başkomutanı Mustafa Kemal'in orduyu idaresinden ve savaştaki ustalığından da övgüyle bahsetmişler ve tek kelimeyle "mükemmel" olarak nitelendirmişlerdir³⁷.

Amerikan gazeteleri Büyük Taarruz hakkındaki haberleri günü gününe ulaştırırken, tarafsız tutumunu büyük ölçüde sürdürmüştür. *The Washington Post*, Yunanistan'da yaşanan politik sorunların, Türklerin savaş bölgelerini çok iyi

³³ Sinan Kıyanç, "Millî Mücadele'nin Askerî Başarıları ve ABD (1919-1921)," **A.Ü.S.B.D. (Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi)**, Yıl 2021, C.21 Özel Sayı, s.136.

³⁴ "British Say France Has Broken Faith," **The New York Times**, 7 Kasım 1921, s.6.

³⁵ "Source For The Turk", **The New York Times**, 10 Nisan 1922, s.12

³⁶ Hikmet Öksüz-İsmail Köse, "Amerikan Arşiv Vesikalarında Büyük Taarruz," **Türkiyat Dergisi**, Yıl 2017, C 27, S 2, s.120-121.

³⁷ A.g.m., s.230, 232.

tanınmaları ve deneyimli olmalarının Türklerin cesaretini arttırdığı değerlendirilmesinde bulunmuştur. Gazeteye göre Mustafa Kemal'in ordunun ihtiyaçlarını nasıl karşıladığı tam bir muammadır; ancak, yıllardır savaştan yorgun, açlık ve sefaletle karşı karşıya olan bir halkın nasıl bu derece moralli ve organize biçimde savaşıyor olması ise anlaması çok daha zor olan bir durumdur³⁸. Böyle bir şaşkınlığa rağmen savaşın Türklerin zaferiyle sonuçlanması Amerikan kamuoyu için pek de şaşırtıcı olmamıştır.

Büyük Taarruz'un zaferle sonuçlanması üzerine Rum ve Ermeni toplulukların ülkeden kaçmaya çalışmaları, Amerikan basının konuya ilgi göstermesine neden olmuştur. Başkomutan Mustafa Kemal, azınlıklara dokunulmayacağını, can ve mallarının güvencede olduğunu belirtmesine rağmen³⁹, İzmir'de yığılmalar meydana gelmiştir. İzmir Başkonsolosunun girişimleriyle göçmenleri ve Amerikan vatandaşlarına yardım için iki Amerikan Kruvazörü İzmir'e demirlemiştir⁴⁰. *The New York Times* Türklerin zaferini "Anadolu'nun özgürlüğü" olarak nitelendirmiştir⁴¹. Türklerin İzmir'i girmeleriyle birlikte Yunan yıkımlarının da son bulduğu haberi de *The Washington Post* da yer bulmuştur⁴². İzmir'de yaşanan büyük yangınlarının faillerinin kimler olduğunu da açıkça ortaya koymuştur.

İzmir'den sonra Türk ordusu Çanakkale'ye yönelmiştir. Çanakkale bölgesinde İngilizlerin bulunması bir savaş olasılığını ortaya çıkarmıştı. Savaşın başlamasına engel olmak için Fransa ve İtalya girişimlerde bulunurken, Amerikan hükümeti bu çabalarda yer almamıştır. Amerikan hükümeti için esas olan ve ilgilenilmesi gereken temel mesele Anadolu'daki Amerikalıların durumlarının iyileştirilmesi ve Boğazların serbestliği, açık kapı ilkesinin esas alınması ve Amerikan kurumlarının korunmasıydı. Bunlar dışında askerî ve politika girişimlerde bulunmayacaklarını açıklamışlardır⁴³.

Amerikan basını Türk Millî Mücadelesinin silahlı aşamasını yakından takip ederken, yukarıda belirttiğimiz nedenlerle taraflı ve ön yargılı tutumunu bir yana bırakmış ve daha objektif yaklaşmaya başlamıştır. Amerikan yetkilileri gibi Anadolu'da süren savaşı kendi savaşları olarak görmemişler, sadece kendi çıkarları bakımından izlemişlerdir. Her iki tarafı kızdıracak tutumlardan kaçınmışlardır. Millî hareket ile resmî ilişki kurmaktan kaçınırsalar da, gayriresmî olarak Ankara'ya gönderdikleri temsilciler ve gazete muhabirleri aracılığıyla arayışta tutmaya çalışmışlardır. En önemlisi de Türk millî hareketinin haklılığını Amerikan kamuoyuna sıklıkla ve açıklıkla duyurmuşlardır.

Amerikan Basınının Gözünden Mudanya Konferansı

Mudanya Mütarekesi Türk Millî Mücadelesinin silahlı aşamasını sona erdiren bir anlaşma olması bakımından önemlidir. İtilaf Devletlerinin mütareke teklifleri ilk

³⁸ "Greek Military Position," *The Washington Post*, 3 Eylül 1922, s.16.

³⁹ Mustafa Kemal İzmir'e girdiği zaman yaptığı konuşmada şehirdeki gayri müslim halkın canına ve malına zarar vermeye çalışanların şiddetle cezalandırılacağını belirtiş ve yetkililere bu konuda emir vermiştir. "Smyrna Welcomes Kemal Pasha's Entry", *The New York Times*, 12 Eylül 1922, s.3.

⁴⁰ "Yank Marines Mass At Smyrna To Aid Refugees," *Chicago Tribune*, 8 Eylül 1922, s.5.

⁴¹ "Greeks Hand Over Smyrna To Allies," *The New York Times*, 9 Eylül 1922, s.1.

⁴² "Turks Take Smyrna", *The Washington Post*, 10 Eylül 1922, s.1.

⁴³ U.S Interested In Settling Of Straits Control," *Chicago Tribune*, 17 Eylül 1922, s.2.

olarak Sakarya Savaşı'ndan sonra başlamıştır⁴⁴. Mudanya Mütarekesi'ne temel teşkil eden mütareke teklifi ise Büyük Taarruz kazanılıp, İzmir ve tüm Batı Anadolu'dan Yunan askerlerinin sürülmesinden sonra 20-23 Eylül 1922'de bir araya gelen İtilaf devletleri temsilcileri, Edirne ve Doğu Trakya'nın Türklere verilmesini teklif eden ortak bir notayı imzalayarak, aynı gün İzmir'de bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya göndermişlerdir⁴⁵.

Türk ordusu İzmir ve Bursa'yı düşman işgalinden kurtardıktan sonra, yönünü Çanakkale Boğazı'na çevirmişti. Çanakkale bölgesinde İngiliz birlikleri ile Türk ordusu arasında olası bir savaşı önlemek için Fransa harekete geçmiş ve İstanbul'daki Yüksek Komiseri General Pelle'yi İzmir'e yollayarak, Mustafa Kemal ile görüşmesi sağlanmıştır. Görüşme sırasında General Pelle, İstanbul Hükümeti ile İtilaf devletler arasında yapılan antlaşma gereğince Boğazlar ve çevresinin tarafsız bölge haline getirildiğini, bu bölgeye Türk askerlerinin girmesi halinde İngiliz birlikleriyle Türk birliklerinin çatışmaya girmesinden endişe duyduğunu belirtmiştir. Mustafa Kemal ise böyle bir anlaşmadan haberleri olmadığını dolayısıyla, Edirne ve Trakya'yı alana kadar Türk birliklerinin ilerlemeye devam edeceğini bildirmiştir. Bu cevap üzerine daha da endişelenen Fransız Hükümeti bu kez Franklin Bouillon devreye sokmuştur. Bouillon, Mustafa Kemal'e İzmir'e geleceğini bildirmiş ve o zaman kadar şimdilik bir şey yapmamasını istemiştir. Çanakkale'deki İngiliz birliklerinin başında olan General Harrington ise, tarafsız bölgedeki tüm Türk birliklerinin çekilmesini istemiştir. Mustafa Kemal, General Pelle'ye verdiği cevabı yinelemiş ve Türk ordusunun yenilmiş olan Yunan ordusunu takipten ibaret olduğunu söylemiştir⁴⁶.

Bu anlaşmazlığı çözen ve mütareke için bir konferans toplanması konusunda tarafları ikna eden Franklin Bouillon olmuştur. İzmir'de Mustafa Kemal ile görüşerek, Paris'te yaptıkları müzakereler hakkında bilgi aktarmış ve İzmir'de kararlaştırılan esasların kabul edileceği teminatını verince Türk ordusu, Boğazlara yönelen harekâtı durdurmuştur⁴⁷. *The Washington Post*, Franklin Bouillon'un çabalarını ve Türk ordusunun Boğazlara doğru ilerlemesini durdurması haberini, müttefiklerin Türkler lehine barış imzalayacakları başlığıyla duyurmuştur. Buna göre Türklerin, mütareke konferansına katılmak için ön şart olarak Edirne ve Trakya'nın kendilerine verilmesi isteğini kabul ediyorlardı⁴⁸. Bu haberler, ateşkes görüşmeleri için Mudanya'da bir konferans toplanması konusunda taraflar arasında anlaşma sağlandığı biçiminde yorumlanmıştır

⁴⁴ İtilaf devletleri ilk mütareke teklifini 22 Mart 1922'de, 26 Mart 1922'd, ise "Paris Mukarreratı" adını verdikleri bir barış taslağını İstanbul, Ankara ve Atina'ya göndermişler ve üç hafta içinde cevap verilmesini ve konferans toplanmasını istemişlerdir. TBMM'nin bu notaya cevabı 5 Nisan 1922 tarihli ve şartlarda değişiklikler yapılmasını ve yeni şartlar eklenmesini istemişlerdir. 10 gün sonra bu kez İtilaf devletlerinin imzasıyla cevap notası gönderilmiştir. Ancak araya Büyük Taarruz girmiş ve Türk zaferinin kesinlik kazanması üzerine İtilaf devletleri 4 ve 7 Eylül 1922 tarihlerinde iki defa mütareke için teklif yapmışlardır. Organ Hülagü, "Mudanya Mütarekesi," **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Yıl 1997, C XIII, S 39, s.759-760.

⁴⁵ Mehmet Sedat Erkan, "Mudanya Mütarekesi Öncesi Gelişmeler ve Müttefik Generallerin İstanbul'daki Toplantı Tutanağı," **21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, C 10, S 28, (Bahar 2021), s.8-9.

⁴⁶ Hülagü, s.760-761.

⁴⁷F.Rezzan Ünalp, "Çanakkale'den Mudanya'ya Nasıl Gelindi: Mudanya Mütarekesi," **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı**, Y.22, S 34 (2023), s.90-91.

⁴⁸ "Allies Draft Peace Favorable to Turk," **The Washington Post**, 23 Eylül 1922, s.1.

Diğer yandan Türklerin Mustafa Kemal'in liderliğinde savaşı kazanması Amerikan basınında övgülerle karşılanmıştır. Mustafa Kemal'in itilaf devletlerine mütareke görüşmeleri için verdiği cevabı *Philadelphia Public Ledger* gazetesi, "Bir Fatihin Cevabı" başlığıyla okuyucularına duyurmuştur. Haberde, "çöllerden çıkıp küçük Asya tepelerinden aşağı inen son Müslüman Fatih" olarak adlandırdığı Mustafa Kemal'in Eski Avrupa'nın başına çok sorun açacağını ve onlarla oynayacağını ileri sürmüştür. İtilaf Devletleri eğer dayanışma göstermezlerse Mustafa Kemal'in onları kolaylıkla alt edeceği savunulmuştur⁴⁹.

Washington Post'ta yayınlanan habere göre, esasen tarafların Mudanya'da mütareke görüşmeleri konusunda anlaşmış olmalarına rağmen tarafsız bölgenin boşaltılması konusundaki anlaşmazlıkları konferansa kadar sürmüştür. İngilizler tarafsız bölgenin boşaltılması konusunda kararlılıklarını göstermek için 6 denizaltı filosunu İstanbul'a göndermesi, Türklerle savaş olasılığını yeniden alevlendirmiştir. İngilizler İstanbul'un stratejik bölgelerine de birlikler göndererek, adeta Türkleri tehdit etmeye girişmiştir. Fransızların çabaları sonunda Mustafa Kemal bir yandan hükümetiyle Mudanya'daki görüşmeler konusunda görüşmek için zaman isterken, diğer yandan Türk askerlerinin tarafsız bölgeye daha fazla girmeyecekleri sözünü vermiştir. Bununla birlikte taraflar arasındaki ilişkiler gerginliğini koruduğu vurgulanmıştır⁵⁰. Bu arada Fransız temsilci Franklin Bouillon iki taraf arasında mekik dokuyarak bir an önce tarafların Mudanya'da toplanmasını sağlamaya çalışıyordu. Mudanya konferansı önündeki sorun tarafsız bölge konusudur. Bu arada Yunanlı yetkililer konferansın ön şartının Edirne ve Doğu Trakya'nın boşaltılması kararına şiddetle karşı çıkmaktaydılar. İngilizler Boğazları Türk askerlerinden uzak tutabilirse, Yunanlıları bu kararı kabul etmede zorlayabileceğini kanaatindeydi⁵¹.

Amerikan basınına göre, İngilizler Türklere güvenmeyerek, Türk ordusunu tarafsız bölgeye çekmek için ısrar ederken, toplantı geciktirilmiştir. Bu arada konferansta çıkacak diğer sorunlar konusunda Türkleri korkutmak için sanal bir ultimatom yollama konusunda hükümetinden yetki talep etmiştir⁵². *The New York Times* gazetesinin Avrupa sorumlusu deneyimli gazetecisi Edwin L. James, Mudanya görüşmeleri konusunda itilaf devletleri arasındaki görüş farklılıklarına sıklıkla vurgu yapan gazetecilerden biridir. Nitekim Mustafa Kemal ile F. Bouillon arasındaki görüşmede karara varıldığı gibi Fransız Dışişleri de aynı karardadır. Hatta Trakya'nın hemen müttefik askerler tarafından işgal edilip, Yunan askerlerinin çekilmesinin sağlanarak geçici bir Türk yönetimi konusunda da iki ülke arasında görüş birliği olduğunu belirtmektedir. Yazar, bu durumda Trakya'dan Yunanlıları kimin çıkaracağı sorununun ortaya çıkacağını ifade etmiştir. Eğer İngiltere mütareke konferansını kabul ederse bu durumda barış görüşmeleri 15 Ekim'de Venedik'te toplanabileceğini öne sürmüştür. Bununla birlikte eğer taraflar mütareke konferansını kabul etmezlerse savaş olma ihtimali ortaya çıkacaktı. Bu durumda savaş istemeyen savaşa katılmayabilirdi⁵³.

⁴⁹ *Philadelphian Public Ledger*, 29 Eylül, 1922, s.1.

⁵⁰ "Flames Raging in Main Thoroughfare of Town," *The Washington Post*, 26 Eylül 1922, s.1.

⁵¹ "Turks for Armistice Meeting an Stop Military Movement, in Both Thrace And Chanak Area" *The Washington Post*, 2 Ekim 1922, s.1.

⁵² "Situation Easier, London Believes," *The New York Times*, 2 Ekim 1922, s.1.

⁵³ "Propose That Allies Hold Thrace a Month," *The New York Times*, 2 Ekim 1922, s.1.

Amerikan basınında itilaf devletleri içinde mütareke görüşmelerinin yapılmasına engel olan ülke olarak genellikle İngiltere gösterilmiştir. Türkler 23 Eylül 1922 tarihli müttefik notasını⁵⁴ kabul ettiklerini 1 Ekim’de açıklayarak, barış konusundaki samimiyetlerini göstermişlerdi. Tarafsız bölgeye geçmemelerine karşılık, Trakya’da Yunan askerinin işgaline bir gün bile tahammül edemeyeceklerini ve Trakya’nın boşaltılmasını talep etmişlerdir. 3 Ekim’de Mudanya’da mütareke konferansının başlayacağı ve Türkiye’yi İsmet Paşa’nın temsil edeceği İtilaf devletlerine verilen cevabi notada belirtilmişti. Türklerin cevabı Avrupa’da büyük bir rahatlama yaratmış ve konferans için hazırlıklar başlatılmıştır⁵⁵.

Mudanya görüşmesi için Amerikan basını ve Amerikalı yetkililer kendileri dışında yaşanan bu gelişmeleri sessizce takip etmişlerdir. İstanbul’da görev yapan Amiral Bristol, itilaf devletlerinin Rum ve Ermeni azınlıkların tahliyesi konusunda yardım taleplerini çok ehemmiyet vermemiştir. Bu görüşme sürecini takip eden Amerikan Yüksek Komiseri Bristol, önceliklerinin Amerikalı yardım kuruluşlarında çalışan misyonerler, Amerikan kolejleri, Amerikan denizciler ve ticari kuruluşları olduğunu vurgulamıştır. Bu noktada iddia edildiği gibi, Türklerin azınlıklara yönelik bir şiddet ve katliamın söz konusu olmadığını belirtmiştir. Türklerin zaferinden sonra korkuya kapılarak ülkeyi İstanbul’u terk etmeye çalışan Rum ve Ermenilerin korkmaları gereken bir durumun ortada olmadığını belirtmiştir⁵⁶.

Hatta bu konuda araştırma yapılması için bir heyet kurulmuştur. Anadolu’da Türklerin Hristiyan halka ve esirlere tutumunu incelemek üzere Amiral Bristol tarafından bir komisyon kurulmuştur. Yakın Doğu Yardım Heyeti Direktörü V.M. Wright başkanlığındaki heyet, Anadolu’yu dolaşmış ve Bristol’e bir rapor sunmuştur. Hristiyan halka saldırılmadığı, katliamlar olmadığı, Yunan mahkûmlara kötü muamele yapılmadığı ve sadece tıbbi ve yiyecek desteğine ihtiyaçları olduğu yazdıkları raporlarda belirtilmiştir⁵⁷.

Mütareke görüşmeleri de yakından takip edilmekteydi. Mudanya’da 3 Ekim’de toplanma konusunda anlaştıktan sonra hazırlıkların başlatıldığı haberleri basında yer almaya başlamıştır. Mudanya limanı trafiğe kapatılmış, İtilaf devletlerin generalleri, konferansa katılan ülkelerin gazetecileri dışındakilerin konferansa katılamayacağını duyurmaları Amerikan gazetecileri çok öfkelenmiştir. Yüksek Komiser Amiral Bristol’e başvurarak, bu sorunun çözülmesine aracılık etmesini istemişlerdir⁵⁸. Ancak sorun çözülememiştir. Amerikalı gazeteciler Mudanya Mütareke görüşmelerini İstanbul, Ankara, Londra, Paris, Roma kentlerinden ve özellikle Associated Press aracılığıyla alarak okuyucularına duyurmuşlardır.

⁵⁴ İtilaf devletleri, 23 Eylül’de 1922’de Ankara Hükümeti’ne yolladıkları notada, Venedik ya da başka bir yerde yapılacak olan barış görüşmelerine temsilci gönderip göndermeyeceği sorulmuştur. Türkiye’nin Meriç Nehrine kadar olan Doğu Trakya topraklarını almasının kabul edildiği, yapılacak olan barış antlaşması yürürlüğe girince İstanbul’daki askerlerini çekileceği, ateşkes görüşmelerinden önce de Yunan birliklerinin belli bir hattın gerisine çekilmesini sağlayacaklarını taahhüt ettiklerini bildirdiler. Bu şartlar kabul edildiği takdirde, ateşkes görüşmelerinin en kısa zamanda İzmit veya Mudanya’da yapılabileceği bildirilmiştir. **Anadolu’da Yenigün**, 26 Eylül 1922, s.1.

⁵⁵ “Turks For Armistice Meeting and Stop Military Movement in Both Thrace And Chanak Area,” **The Washington Post**, 2 Ekim 1922, s.1.

⁵⁶ “Flames Raging in Main Thoroughfare of Town,” **The Washington Post**, 26 Eylül 1922, s.1.

⁵⁷ “Americans Discovered No Turkish Atrocities,” **The New York Times**, 20 Ekim 1922, s.1.

⁵⁸ “Armistice Parley Today”, **The New York Times**, 3 Ekim 1922, s.1

Mudanya Mütarekesi Trakya ve Edirne'nin boşaltılması ve Türklerin tarafsız bölgeye girmemeleri konusundaki anlaşmazlıkları geçici olarak çözülmesinden sonra 3 Ekim 1922 tarihinde başlamıştır. Konferansa İngiltere adına General Charles Harrington, Fransa adına General Charles A. Charpy ve gözlemci olarak Franklin Bouillon, İtalya adına General Mombelli Duilio katılmıştır. Türkiye'yi temsilen İsmet Paşa'nın başkanlığında, Batı Cephesi Kurmay Başkanı General Asım Paşa, Harekât Şube Müdürü Tefvik Bey ve İstihbarat Şube Müdürü Tahsin Bey katıldı. Görüşmeler devam ederken Binbaşı Seyfettin Bey ve Kızılay 2. Başkanı Hamit Bey de heyete katılmıştır. Yunan General Mazarakis 3 Ekim'de Mudanya'ya gelmesine rağmen görüşmelere katılmamış ve Mudanya açıklarında demirleyen gemide beklemiştir⁵⁹. Amerikan yönetimi ittifaklara katılmak istemediği için görüşmelere Amiral M.L. Bristol katılmamıştır. Fakat görüşmeleri yakından takip etmesi istenerek, Boğazların tarafsızlığı ve yönetimi konusundaki tartışmalarda Amerikan çıkarlarının korunması için çalışması talimatı verilmişti⁶⁰.

Mudanya Mütarekesi görüşmeleri 3 Ekim 1922 tarihinde öğleden sonra saat 15.00'da başlamıştı. Toplantı İsmet Paşa'nın konuşmasıyla başlamış, barış yolunda yaptıkları çabalardan dolayı generallere teşekkür etmiştir. İsmet Paşa'dan sonra söz alan General Harrington ise, konferansın üç konuyu çözümlemesi gerektiğini belirtmiştir. Bunlar: çatışmanın karşılıklı olarak durdurulması, Trakya'da bir hat belirleyerek, Yunan birliklerini bu hattın gerisine çekilmeye davet etmek ve gelecekte yapılması planlanan barış konferansı için zemin hazırlamaktır. Böylece konferansta görüşülecek konulara açıklık getirmiştir⁶¹.

Türk basınına göre Mudanya Mütareke görüşmelerinde Türk ve İngiliz delegelerinin konuşmalarından sonra 23 Eylül tarihli itilaf devletlerinin notası okunmuş ve notaya Türkiye'nin yanıt vermediği ve bu gecikmenin nedeni İtilaf generalleri tarafından sorulmuştur. İsmet Paşa'nın yanıtı görüşmelerin siyasi içeriği olmadığı, itilaf devletlerince garanti edilen Trakya'nın boşaltılmasını içerdiği şeklinde olmuştur. Harrington istenen garantinin siyasi olacağını ileri sürerek, görüşmelerin tamamen askerî konular üzerine odaklanması gerektiğini belirterek, Trakya'nın boşaltılmasını gündemden düşürmeye uğraşmış, ancak İsmet Paşa daha kesin ve sert bir dille, Edirne'de dâhil olmak üzere Meriç nehrine kadar olan arazinin boşaltılması gerektiğini savunmuştur⁶². General Harrington on maddelik itilaf projesini toplantıya sunmuştur. Ancak bu proje Türkiye'ye daha önce verilen garantilerle pek uyuşmuyordu. İlk günkü toplantı sonuçsuz biçimde sona ermiştir.

Yunanlı generallerin geç gelmesi nedeniyle toplantının ertelendiği, ertesi günkü toplantıya Yunan generali Mazarakis'in de katılacağı haberleri Amerikan basınında yer almaktadır. *The Washington Post* Fransız özel temsilcisi F.Bouillon'un açıklamalarına yer verirken, onun Mustafa Kemal'in yakın dostu olduğu ve bu nedenle Fransız hükümetinin onu Mudanya'ya gönderdiği vurgulanmıştır. F. Bouillon'un, Türklerle yapılan bu savaşta haç ve hilal çatışması olarak görülmemesi

⁵⁹ Mahmut Akkor, **Mağlubiyetten Zafere İki Mütareke İngiliz Tutanaklarında Mondros ve Mudanya**, Kriter Yayınları, İstanbul, 2019, s.64.

⁶⁰ "French are Banking on Mudania Meeting," **The New York Times**, 3 Ekim 1922, s.1.

⁶¹ **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Ekim 1922, s.1; Ali Naci Karacan, **Lozan**, İstanbul, 1971, s.35-36.

⁶² **A.g.g.**, s.4.

gerektiğini, ikisini karşılaştırmanın başlı başına aptalca olduğu, nefret veya savaşın barışı getirmeyeceğini yolundaki sözlerine sütunlarında yer vermişlerdir⁶³.

4 Ekim tarihli The New York Times gazetesi, konferans öncesi olduğu gibi konferans sırasında da üç konuda görüş farklılıkları nedeniyle, çatışmanın Türklerle İngilizler arasında olacağını ileri sürmüştür. Bunlardan birincisi, Türklerin sadece stratejik noktaları boşaltmayı yeterli görürken İngilizlerin, tüm tarafsız bölgeyi Türklerin boşaltmalarını istemeleri; ikincisi 1921’de Yüksek komiserler tarafından iki güç arasında çizilen sınırdaki İngilizlerin ısrarına karşılık Türklerle birlikte Fransızların uzlaşmacı bulmaması; üçüncüsü de İngiltere, 23 Eylül tarihli İtilaf nota kabul edildiği ve uygulandığı takdirde Meriç nehri arkasındaki Doğu Trakya’dan Yunanlıların tahliyesini garanti etmeye hazırdır. Bu noktada Türkiye şartlara uymada resmî bir söz verilene kadar bu notaya uymak istememiştir. İngiltere ve Türkiye arasındaki bu görüş farklılıkları konferansın geneline egemen olacaktır.

4 Ekim tarihinde görüşmeler başlanmadan önce İsmet Paşa F. Bouillon ile görüşmüş ve itilaf devletlerinin projelerine karşı Türk tarafının projesini vermiştir. Ayrıca Türk heyeti toplantının ilk gününde karşılaştıkları tutumdan dolayı şaşkınlık içindeydiler. Öğle saatlerinde toplantıya geçilmeden önce İtilaf generallerine Türk heyetinin projesi ulaştırılması üzerine yoğun tartışmalar yaşanmıştır. General Harrington itilaf generalleri ile yaptığı toplantıdan sonra yeni projeyi vermiştir. Yeni verilen projede yer alan bazı hususlara da bu kez İsmet Paşa karşı çıkmıştır. 4 Ekim’de Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, İtilaf generallerinin 29 Eylül’de verdikleri notaya ikinci kez TBMM adına yanıt vermiştir. Bu notada barış konferansının İzmir’de 20 Ekim’de toplanması, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan’ın da barış görüşmelerine katılması önerilirken, Boğazların serbestliği esası kabul edilmiştir⁶⁴. Bu cevabi nota 5 Ekim’de İtilaf Devletleri generallerine verilmiştir.

Mudanya görüşmeleri karşılıklı projelerle yoğun biçimde geçerken, Amerikan basınına yansıyan haberlerde Türklerin itilaf devletlerinin notasını kabul ettiği, 30 günde Trakya’nın Türklere teslim edileceği, askerî harekâtın tamamen askıya alınacağı, Çanakkale bölgesinde itilaflarla Kemalistler arasında bir hat belirlenmesi için anlaşıldığı haberleri yer almaktadır. Yunan temsilcilerinin bulunmadığı oturumda pek çok konuda anlaşma sağlanmış olması anlaşmanın yakında imzalanacağı konusunda olumlu bir havanın yaratılmasına neden olmuştur⁶⁵.

Oysa taraflar arasında henüz anlaşma konusunda olumlu bir gelişme yoktu. Trakya meselesi konusunda Türkiye’nin görüşlerini açıklayan İsmet Paşa, Trakya’da Yunan askerlerinin yaptıkları mezalimleri belgeleriyle anlatmış olmasına rağmen, General Harrington, iddiaların gerçeği yansıtmadığını ileri sürmüştür. Buna karşılık İsmet Paşa Trakya’daki Türklerin kaderi garanti altına alınana kadar hiçbir anlaşmayı kabul etmeyeceklerini belirtmiştir. Türk askerlerine Çanakkale bölgesinden çekilme emri vermesi konferansın havasını kısmı de olsa olumlu etkilemiştir⁶⁶.

⁶³ “Parley with Turks Delayed by Greeks,” *The Washington Post*, 4 Ekim 1922, s.1; “Armistice Parley With Turks Open; Thrace Real Issue,” *The New York Times*, 4 Ekim 1922, s.1.

⁶⁴ *İkdam*, 6 Ekim 1922, s.1.

⁶⁵ “Turks Conciliatory, Accept Allied Note Terms in Principle,” *The New York Times*, 5 Ekim, 1922, s.1.

⁶⁶ “Put Thrace at Fore,” *The Washington Post*, 5 October 1922, s.1.

Ancak 5 Ekim tarihli görüşmeler anlaşma yolunda olumlu havanın dağılmasına neden olmuş hatta görüşmeler kesintiye uğramıştır. Türklerle Görüşmeler Aniden Durdu başlığıyla 6 Ekim 1922 tarihli *The Washington Times* gazetesinin haberinde, beklenmeyen biçimde görüşmelerin kesildiğini ve delegelerin İstanbul'a döndüklerini bildiriyordu. Haberde İsmet Paşa'nın aniden konferansın gündemine İstanbul'un derhal boşaltılması konusunu getirdiği, Harrington'un konunun barış konferansına bırakılması konusunda ısrarcı olduğu, İtalyan delegenin Harrington'u desteklerken Fransız generalin yorumsuz kaldığı, Franklin Bouillon'un teklifi Fransa'nın kabul ettiğini açıkladığı, Harrington ve Mombelli'nin hükûmetlerinden talimat almak için İstanbul'a geldikleri iddia edilmektedir. Toplantının kesilmesi konusunda ortaya atılan bir diğer iddiada Yunan delegelerin Atina'nın onayı olmadan hiçbir anlaşmayı imzalamayacakları konusunda bildiri yayınlamalarıdır⁶⁷.

Görüşmelerin kesilmesine rağmen, İtilaf delegeleri ile Türk Heyeti arasında birçok konuda anlaşma sağlandığı gazetelerde tartışma konusu edilmişti. Özellikle Türkiye'nin 4 Ekim tarihli ikinci cevabi notasında Boğazları serbestliğini ve azınlıkların korunması esaslarını benimsemelerinin İtilaf devletlerinin muhalefetini azalttığı belirtilmiştir. Türklerin uzun zamandır bu çözümde istekli oldukları vurgulanarak, taraflar arasında anlaşmaya varılmasının uzun zaman almayacağı iddia edilmiş ve görüşmelerde olumlu bir hava olduğu konusunda okuyucularını ikna etmeye çalışmıştır. Buna karşılık İtilaf devletlerinin Meriç'in batısına kadar Türk egemenliğinin yeniden kurulmasını kabul etmelerinin de üzerinde anlaşılan bir konu olduğu ileri sürülmüştür⁶⁸.

Mudanya Konferansı hakkında gazetelerin arasında farklı görüşler de söz konusudur. *The New York Times*, 5 Ekim'deki kesintinin nedeni olarak Türklerin Trakya'yı hemen talep etmelerini göstermiştir. Bu beklenmedik kesintinin uzun sürmeyeceği kanaati genel olarak hâkimdir. Ancak Türklerin ve Yunanlıların kavgacı tutumunun konferansın başarısını tehlikeye attığı ileri sürülmüştür. İsmet Paşa'nın "Türkiye'nin kalbi Trakya'da ve hemen boşaltılmalı" diyerek, konferansı gergin bir hale soktuğu ifade edilmiştir. İsmet Paşa'nın bu tutumunun görüşmelerin esasını oluşturan İtilaf notasına uygun olmadığı savunularak, Türk istekleri konusunda itilaf güçlerinin kendi aralarında bölündüğü ve kendini savunamaz hale geldiği vurgulanmıştır. Bu arada Yunanlılar da Trakya için savaşılmaya hazır ve istekli olduklarını, Yunanistan'ın onurunu korumaya niyetlerini belirterek, eldivenlerini meydan okuyan biçimde fırlatmışlardı. Görüşmelerdeki en dikkati çeken ismin İsmet Paşa ve Yunan delegesi Albay Palastilas olduğu belirtilmiştir. İsmet Paşa'nın dar bir üniformasıyla Alman askerî eğitimi almış olanları hatırlattığı, planlı ve yavaşlığın onun en çarpıcı özelliği olduğu belirtilerek, asla gülmeyen suratıyla, adeta ciddiyetin vücut bulmuş hali olarak nitelendirilmiştir. Sağırılığının artış gösterdiği belirtilerek, sözleri tekrarlatarak, konuşmacıya dönerken bir eli masada bir elinin kulağında olduğu ileri sürülmüştür. Yazara göre bunlar sadece onun gelişigüzel alışkanlıkları değildir, konferansta uyguladığı taktiklerdir⁶⁹.

Gazetelere de yansıyan iyimser hava etkisini göstermiş ve gecikmeli de olsa görüşmeler, 6 Ekim gecesi saat 20.30'da yeniden başlamıştır. General Harrington,

⁶⁷ "Parley With Turks is Halted Abruptly," *The Washington Post*, 6 Ekim 1922, s.1.

⁶⁸ "The Mudania Konferans," *The Washington Post*, 6 Ekim 1922, s.6.

⁶⁹ "Generals Adjourn Near East Parley; Break Threatened," *The New York Times*, 6 Ekim 1922, s.1.

hükümetinden henüz talimat alamadığını belirtmesine rağmen, Trakya konusunda İtalyan ve Fransız generallerin kabulü nedeniyle o da olumlu görüş belirtince toplantının havası yumuşamıştır. Ancak hükümetinden talimat almak için toplantının 7 Ekim'e ertelenmesini istemiştir.

Toplanan ertelendiği süreçte basındaki haberlerde Türkiye'nin Trakya'nın İtilaf Devletleri'ne değil, kendisine teslimini istediği vurgulanmaktaydı. Bu konuda kararlılığını defalarca açıkça ortaya koymuştur. Mustafa Kemal bir ultimatoma yayınlayarak, Trakya'nın teslimini istemiştir. İngiltere delegesi, ısrarla bu isteği reddetme eğiliminde olmasına rağmen, toplantıyı hükümetinden talimat almadığı gerekçesiyle erteletmeye çalışmıştır. Bu arada Türklerin barış konferansına Rusların ve diğer Karadeniz ülkelerinin katılması önerisi kabul bulmamıştır. Rusya hala tanınmamış, diğer ülkeler de İtilaf devletleri tarafından görmemezlikten gelinmiştir⁷⁰.

Türkler, Trakya'nın derhal boşaltılması konusunda verdikleri ultimatoma İtilaf generallerine çok kısa süre verdiler. Ancak bu süre birkaç kez uzatıldı. İtilaf devletlerinin 1000 kişilik bir birliğin Trakya'ya geçmesi konusundaki önerisini kesin olarak reddedilmiştir. İtalyan hükümeti Türklerin isteğine destek vermesi konusunda delegesini yetkilendirmiştir. Buna karşılık İngiliz ve Fransız delegeler birleşik cephe olarak hareket etmişlerdir. Fransız sivil kanadına özellikle F. Bouillon'a kalsa Türk isteklerini destekleyeceklerdir. Ancak generallerin katıldığı görüşmelerde F. Bouillon'un bir sivil olarak yer almasından memnun olmayan Fransız askerî kanadı pek onun gibi düşünmemiş ve İngiliz görüşlerine daha yakın durmuştur⁷¹.

7 Ekim'de sabah saatlerinde başlayan görüşmeler, İsmet Paşa Trakya'nın derhal Türklere teslim edilmesi isteğini tekrarlamıştır. Harrington henüz hükümetinden talimat almadığını yineleyerek, toplantının ilerleyen saatlere ertelenmesini istemiştir. İtalyan ve Fransız delegeleri de bu isteği kabul etmişlerdi. İsmet Paşa sivil ve savaş esirleri meselesinin görüşülmesini isteyince bu kez tartışma çıkmıştır. İtilaf delegeleri Türklerin bu istekleri yazılı nota ile belirtirlerse kabul edeceklerini belirterek, toplantının ertelenmesini sağlamışlardır. Toplantı akşam saat 17.00'a ertelenmiştir. Bu arada Trakya meselesinden dolayı görüşmelerin kesileceği olasılığı nedeniyle İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Fransız Başbakanı Poincare ve İtalya Maslahatgüzarı Galli Paris'te 6-7 Ekim tarihlerinde yaptıkları toplantı sonrasında Doğu Trakya'nın bir ay içinde Yunanistan tarafından boşaltılıp İtilaf güçlerine devrine ve hemen arkasından da en kısa sürede Türk jandarma birliklerine teslim edilmesi kararı almışlardır⁷². Ancak buna rağmen Mudanya görüşmesi Harrington'a talimat gelmediği için toplantı 8 Ekim'e ertelenmiştir.

Mudanya'da, Trakya'nın Yunanlılar tarafından boşaltılması konusunda anlaşma sağlanmaya yaklaşıırken, Yunanistan bu toprakları bırakmak niyetinde olmadığı için ABD'ye başvurmuştur. Yunan Ulusal Meclisi'nde görev yapan 28 Yunan Parlamenterin Başkan Harding ve Amerikan Senatosu'na Doğu Trakya'daki tüm Hristiyan gruplar adına çektiği telgrafta, eğer Trakya Türklere bırakılırsa,

⁷⁰ "Kemalist' Ultimatum Calls For Immediate Agreement on Thrace," *The Washington Post*, 7 Ekim 1922, s.1.

⁷¹ A.g.g., s.1.

⁷² Hülâgü, s.771.

Türklerin onları yok edeceğini ileri sürerek yardım talep etmişlerdir. Yunan parlamenterler sadece Trakya değil, İstanbul'un da Yunanistan'a verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. *The Washington Post*'ta yer alan bu haberde hükümetin ne yanıt verdiği konusunda herhangi bir bilgi olmadığı gibi, bu konuda yoruma da yer verilmemiştir⁷³.

Doğu Trakya'nın Türklere teslimi yolunda itilaf devletleri ve Türkler arasında anlaşmaya yaklaşılrken, Türklerin tarafsız bölgeyi ihlal ettiği yolunda Amerikan basınında haberler yer almaya başlamıştır. Bu konunun mutlaka Mudanya'da gündeme getirilmesi istenmiş ve İstanbul'da Hristiyan halkın korkuyla ayrılmaya çalıştıkları vurgulanmıştır. Esasen biraz da İngiliz kıskırtması olarak nitelendirilebilecek bu gibi haberler, Amerikan Yüksek komiseri Bristol tarafından destek bulmadığını daha önce de belirtmeye çalışmıştı. İstanbul'da İngiliz konsolosluğu özellikle İngiliz ailelere kenti terk etme uyarılarında bulunarak, Hristiyan toplulukların korkularını hep canlı tutmaya çalışmışlardır⁷⁴. Türklerin İstanbul'a girmeleri bile Hristiyanları tehdit ettiğini vurgulayarak, İstanbul'u geleceği konusunda uluslararası kurum veya kuruluşlardan Avrupa ve Amerika kamuoylarından din ekseninde destek arama çabasına girmektedirler. Bu İngilizlerin propaganda taktiklerinden biridir.

Mudanya'daki görüşmeleri film seyreder gibi izlemeyi yeğleyen ve şimdilik Yakındoğu sorununa katılmak istemeyen Amerikan gazeteleri, İtilaf devletlerinin Ankara Hükûmeti ile anlaşma süreci içine girmesi üzerine Amerika'nın politikaları ve Yakın Doğu sorunları üzerine yorumlar yapmaya başlamışlardır. *The New York Times* gazetesinin tecrübeli gazetecisi Frederic Curliffe-Owen, Mudanya'daki görüşmelerin kalıcı bir çözüm sağlamaktan uzak olduğunu belirtmiştir. Yakındoğu sorununun esasen Güney Avrupa sorunu olarak da nitelenebileceğini belirterek, sorunun yüzyıldan çok süre birçok devlet adamı ve hükûmetlerin kâbusu olan bu sorunun kalıcı bir çözüme ihtiyaç duyduğunu vurgulamıştır. İtilaf devletleri ile Ankara'nın anlaşmaya yakın olmasını iyimserlik için yeterli bulmamış ve buna kanıt olarak da İngiltere'nin Boğazlar bölgesine elde tutmak için savaş gemisi, asker ve silah göndermeye devam etmesini göstermektedir. İngiltere boğazların serbestliği konusunda Osmanlı'daki tecrübesinden dolayı güvenmediğini ve bu nedenle boğazların yönetimini Milletler Cemiyeti'ne bırakmaya niyetli olduğunu ileri sürmektedir. Curliffe-Owen'a göre bu isteğe de Türkler olumlu bakmadığı için, kalıcı barış pek de mümkün olmayacaktır. Lloyd George'un Boğazların yönetimini elinde tutma isteği, boğazların Amerikan çıkarları için büyük önem taşıdığı gerçeğini açığa vurmaya da neden olmuştur. Nitekim Curliffe-Owen boğazların tam özgürlüğü konusunun ekonomik çıkarları açısından Amerikalıları da yakından ilgilendirdiğini nedenleriyle açıklamıştır. İngiltere ve genelde de itilaf devletlerinin Helenleri üstün sayarak, Trakya'nın onlarda olmasını ve Türkleri Avrupa dışında tutmak istediklerinden de bahsederek, savaşın esas nedeni olarak da bunu göstermiştir. Bir dönem bu politikanın Amerikalılar tarafından uygun bulunmuş olduğunu itiraf etmiştir. Son döneme kadar boğazları elinde tutarak, boğazların kontrolünü ne Türkler e de Ruslara bırakmayarak amacına ulaştığını bunu denizcileri ve askerleri

⁷³ "Thracians Appeal to United States," *The Washington Post*, 8 Ekim 1922, s.1.

⁷⁴ "Constantinople Zone Entered By Kemalist," *The Washington Post*, 5 Ekim 1922, s.1.

sayesinde başardığını ileri sürmüştür. Ama bu başarının da bölgeye kalıcı bir barış getirmekten uzak olduğunu vurgulamıştır⁷⁵.

The Washington Post gazetesinde Trakya'nın Türklere devri konusunda Türklerle İtilaf güçlerinin anlaşmaya yaklaştığı süreçte Amerika'yı yakın Doğu sorununa sokma çabaları tepkiyle karşılanmıştır. Amerika'yı Hristiyanları koruması konusunda resmî ve sivil birçok kişi ve kurumların çağırmasının doğru olmadığı savunularak, karışıklığa neden olanların bu sorunu çözmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Bu yolla Amerika'nın Yakın Doğu sorunlarının içine sokulmaya çalışıldığı, bu durumun Amerika için çok pahalıya mal olacağı uyarısı yapılmıştır. Avrupa'ya Türklerin tekrar dönmesine karşı çıkanların, Amerika'yı Hristiyan azınlığı koruma çağrısında bulunmasını da son derece yanlış olduğunun, Amerika'nın bunlara karışması için hiçbir pozisyonu olmadığını altını çizilmiştir. Amerika'nın insanlık ve dünya adına her şeyi yaptığı belirtilerek, Türklerin ve İtilaf güçlerinin Boğazların serbestliği ve azınlıkların korunması konusunda çoktan anlaşmış oldukları hatırlatılmıştır. Bu durumda Amerika'nın zaten yapacak başka bir şeyi olmadığı, kimsenin Amerika'yı Yakın Doğu sorunlarına çekemeyeceği belirtilmiştir. Amerika'nın uzak durma politikasının haklılığı da gelinen nokta itibarıyla doğrulanmış olduğu da vurgulanmıştır⁷⁶.

Mudanya'da İtilaf güçleriyle Ankara Hükümeti arasında Trakya'nın teslimi konusunda anlaşma sağlanmaya yaklaşıldığı bir dönemde, daha önce kararlaştırıldığı gibi 8 Ekim'de bir toplantı yapılamamıştır. İngiliz General Harrington tarafından İsmet Paşa'ya bir ultimatoma verilmiş ve Türk birliklerinin tarafsız bölgeye girmeleri sert biçimde eleştirilmiştir. Buna karşılık İsmet Paşa Harrington'ın iddialarına tek tek yanıt vererek, söz verdikleri gibi tarafsız bölgeye girmediklerini, anlaşma imzalanıncaya kadar orduya durma emri vermiş olduklarını bildirmiştir. Bunun üzerine General Harrington aldığı cevap için önce teşekkür ediyor, arkasından da henüz hükümetinden talimat almadığı için toplantıyı 9 Ekim'e ertelenme isteğinde bulunmuştur⁷⁷.

Bu arada İtilaf devletleri birleşik bir cephe elde etmişlerdi. Doğu Trakya'dan Yunanistan'ın çekilmesi ve Türk askerlerine teslimi konusunda İtilaf güçleri arasında mesele kalmamıştı. Yunanistan bunun için en az iki aylık bir süre istemişti. Bununla birlikte Türk jandarma sayısının sınırlandırmak istemişlerdir. Bunu çok büyük bir sorun saymadıkları için, delegeler anlaşma için iyimser olmaya başlamışlardır. İtilaf delegeleri bir yandan kendi hükümetleriyle diğer yandan İtilaf delegeleri olarak sıklıkla toplanıp karar vermek veya talimat almak için gemileriyle İstanbul'a gidip gelmişlerdir⁷⁸.

Mudanya Görüşmeleri bir süre aradan sonra 9 Ekim sabahı Fransız ve İtalyan delegeler anlaşmanın mutlaka imzalanması lüzumunu belirterek, İsmet Paşa'ya yeni proje teklifinde bulunmuşlardır. Buna göre; Yunanlılar Trakya'yı 15 gün içinde boşaltacak 45 gün içinde İtilaf devletlerinin askerleri Trakya'yı boşaltacak; Trakya'nın Türkiye'ye tesliminin itilaf devletler tarafından kararlaştırıldığı belirtilecek; Karaağaç itilaf devletlerinin elinde olacak ve Trakya'ya geçirilen jandarma sayısı

⁷⁵ "Lloyd George Firm As to Dardanelles," *The New York Times*, 8 Ekim 1922, s.1.

⁷⁶ "Wisdom of the Government's Course Proved," *The Washington Post*, 8 Ekim 1922, s.30.

⁷⁷ Hülâgü, s.772-774.

⁷⁸ "Greece to Accept Decision of Allies," *The Washington Post*, 9 Ekim 1922, s.1.

sınırlandırılacaktır⁷⁹. İsmet Paşa Ankara Hükümeti'ne projeyi yollamadan önce akşam 19.00'da bir kez Mudanya'da toplantı yapıldı. Bu toplantıya General Harrington da katıldı, gecikme için özür dileyerek, hükümetin talimat aldığını bildirmiştir. İtilaf delegelerinin son aldıkları talimatlarla birlikte projeye son şeklini vererek İsmet Paşa'ya sunmuştur. Bu projede Trakya'yı Yunanlıların 30 gün içinde boşaltması ve 45 gün içinde de İtilaf askerlerinin çekilmesi ön görülmüştür⁸⁰.

Ankara Hükümeti anlaşma noktasına getirilen projeden pek de memnun olmamıştır. Sakarya Savaşı sonrasında itilaf devletlerini bölme planı Mudanya görüşmelerinin sonuna doğru başarısız olmuştur. İtilaf devletleri bir süredir hiç olmadıkları kadar birlik içindeydiler. Ve bir bütün olarak Türklerin karşısına geçmişlerdi⁸¹. Amerikan gazeteleri Mudanya görüşmelerinin son günlerinde İtilaf devletlerinin birlik içinde olmasını Kemalistlerin İtilafları bölme planının başarısız olması şeklinde yorumlamışlardır. İtilafların ittifakından olumsuz etkilenen Türkler, adeta bütün dünyanın Türklere karşı olmada sıraya girmiş olabileceğini fark etmiş olabilirdi⁸².

İsmet Paşa İtilaf generallerinin sundukları projeye tek başına karar verme yetkisine sahip olmadığı için Ankara'ya göndermiştir. Aldığı yanıt olumlu olmuş ve 10 Ekim Salı günü önce saat 14.00'de toplanmışlar ve uzun 7-8 saat görüşme yapmışlardır. Aynı tarihte bu kez gece yarısı saat 24.00'da imza için toplanmışlardır. Yapılan görüşme ve hazırlıklardan sonra sabah saat 06.00'da Mudanya Mütarekesi imzalanmıştır. Mütarekeyi Yunan delegeler imzalamamış, uygulanma garantisi İtilaf devletleri tarafından verilmiştir.

Anlaşmanın İmzalanmasına Tepkiler

3 Ekim 1922'da başlayan görüşmeler 11 Ekim 1922'de Türk-Yunan Savaşı'na son veren ateşkes antlaşmasının imzalanmasıyla son bulmuştur. Anlaşma Türk ve İtilaf basınında olduğu gibi Amerikan basınında da genel olarak olumlu bir gelişme olarak yansıtılmıştır.

Amerikan basını bu antlaşmayı İtilaf devletlerinin uyumlu ve birleşik bir halde çalışmalarının erken meyvesi olarak sunmuştur. Sakarya Savaşı'ndan sonra itilaf delegeleri arasındaki anlaşmazlığı kullanmaya çalışan Ankara Hükümeti, devletler arasındaki görüş ayrılığından Mudanya görüşmelerinde de yararlanmayı düşünmüş, ancak bu mümkün olmamıştır. Oysa görüşmelerin başlangıcında özellikle F. Bouillon ile Mustafa Kemal arasındaki dostluk, Fransız ve İngilizlerin çıkar ve görüş ayrılıkları Türkler açısından olumlu bir noktaydı. Ancak konferansın sonlarına doğru Türkler daha ne olduğunu anlamadan Fransızlar İngilizlerle çoktan bir blok oluşturmuşlar ve Türkler büyük hayal kırıklığı yaşamışlardır. Bu noktada İtilaf devletleri temsilcileri, birleşik bir çabadan elde edilecek sonuçların ülke açısından daha yararlı ve büyük olacağı konusunda ikna edilmişlerdir⁸³.

Washington Post'a göre, itilaf devletlerinin aralarındaki ayrılığın zayıflık anlamına geleceği ve Türkiye'nin gücünü arttıracak düşüncesi Yakın doğu tehdidini

⁷⁹ Hülagü, s.775.

⁸⁰ Hülagü, s.777-779.

⁸¹ "Turks Send Allied Demands to Angora," *The Washington Post*, 10 Ekim 1922, s.1, 4.

⁸² "British More Hopeful of Peace in Near East," *The New York Times*, 10 Ekim 1922, s.1.

⁸³ "The Turks Sign," *The Washington Post*, 11 Ekim 1922, s.6.

daha da arttırabilir ve süreklilik sağlayabilirdi. Birlikte hareket ederek, hem Yunanlıların Doğu Trakya'yı boşaltmalarını sağladılar, hem de ateşkes antlaşmasını Türklere imzalatarak, boğazların serbestliğini ve azınlıkların korunmasını garanti altına almışlardır⁸⁴.

İtilaf devletlerinin sıkı birlikteliğinin sonucunda Mudanya Mütarekesi imzalanmıştır. Türkler Fransızların tutumu karşısında dehşete düşmüşlerdir. Türkler iki gün içinde olayların nasıl tersine döndüğünü anlamakta zorlanmışlardır. Fransa önce Paris Barış Konferansı'nda dostça davranıp Türkleri şaşırtmış; şimdide takındığı tutumla Türkleri hayal kırıklığına uğratmıştır. İsmet Paşa itilafların bu teklifinden memnun olmadığı noktaları açıklarken, Fransız General Cherpy'nin kendilerine verdiği güvencelerle İtilaf tekliflerinin çeliştiğini ifade etmiştir⁸⁵.

The New York Times gazetesinde Türklerin, Fransızların İngilizlerle iş birliği içinde yer alması bir blok oluşturması karşısında hayal kırıklığı yaşadığı vurgulanmıştır. Tabiri yerindeyse Fransızlar 180 derece dönmüşlerdir. Türkler itilaflar arasındaki anlaşmazlıktan çıkar sağlamayı umarken, İngilizlerin liderliğinde İtilaf devletlerinin emri vakisi karşısında kalmıştır⁸⁶.

Mudanya görüşmeleri sırasında Fransa'nın tutumu Türkleri son derece şaşırtmış ve hayal kırıklığına uğratmıştır. Fransız dostluğu maalesef samimi olamamıştır.

Türklerin hayal kırıklığının yanı sıra Mudanya Mütarekesi'nde yaşanan bir başka ilginç gelişme de Yunanlıların Mudanya Mütarekesi'ni imzalamayı reddetmesine karşılık, İtilaf devletlerinin onların imzalayacağını garanti etmesidir. Anlaşma 11 Ekim gecesinden itibaren yürürlüğe girmekle birlikte, mütareke hükümleri 14/15 Ekim gecesini yarısından itibaren geçerli olacaktır. Yunanlılar anlaşmanın hükümetlerinin bilgisi dışında olduğu için imzalamayacaklarını belirtmiştir. Türkler ateşkesin yürütülmesi konusunda İtilaf devletlerine güvenmiştir. Anlaşma Türklere Trakya'da Türkler 10 bin istemelerine rağmen, itilaf güçleri 8 bin jandarma bulundurma hakkı tanımıştır. Tarafsız bölgeler konusunda da anlaşma sağlanmıştır⁸⁷.

Fransızların tutumunun Amerikan gazetelerinde bu kadar yer bulmasının nedeni, Mudanya görüşmelerinin kaderini değiştirmesindendir. Eğer Fransa itilaf ülkeleriyle birlik içinde olmasaydı, böyle bir anlaşmanın kısa zamanda yapılması mümkün olmayabilirdi.

Mudanya Konferansı'na katılan tek sivil diplomat olan ve Fransız tutumunun değişmesine karşı çıkan Fransız özel temsilcisi Franklin Bouillon anlaşmanın imzalanmasından sonra bir basın toplantısı düzenlemiş ve Mudanya görüşmeleri sırasında Fransa'nın tutumuna ve misyonuna açıklık getirmiştir. Amerikan gazetelerinde yer bulan bu basın toplantısında Yakındoğu'daki savaşı önleyen, İngilizlerin güç gösterisi olmadığını, savaştan kaçmak isteyen Mustafa Kemal'in samimi çabası ve Fransa'nın barışçı politikasının birleşimi olduğunu ileri sürmüştür. İngilizlerin güç kullanarak, görüşmeleri zor hale soktuğunu, İngiliz görevlilerin yanlış tebliğ yayımlayarak konferansın kesilmesine neden olduğunu ileri sürmüştür.

⁸⁴ A.g.g.,s.6.

⁸⁵ "Turkish Armistice Convention Signed," *The Washington Post*, 11 Ekim 1922, s.1.

⁸⁶ "İsmet Pasha Signs Armistice Protocol, *The New York Times*, 11.Ekim 1922, s.1

⁸⁷ "Greek Delegate Refused to Sign Mudania Accord, *The New York Times*, 12 Ekim 1922, s.1.

Bu dönemde, Fransa'nın barışın sağlanması için her türlü çabayı göstererek anlaşmanın imzalanmasını sağladığını ileri sürmüş ve mütareke anlaşmasında asıl pay sahibinin Fransa olduğunu savunmuştur. Yunanlıların aptallığı ve vahşeti karşısında Türklerin ılımlı ve bilgece tutumlarının ve öngörülerinin mütarekenin hayata geçirilmesini sağladığını belirtmiştir⁸⁸. Bouillon'un Türkleri öven bu sözleri, Türklerle yaşattıkları hayal kırıklığının acısını biraz olsun azaltmaya yönelik olabilir. Bunun yanı sıra İngilizlerin güç gösterisi sayesinde Türkleri anlaşmaya ikna ettikleri yönündeki açıklamalarına da bir cevap niteliği taşımaktadır.

Amerikan gazeteleri, Mudanya Mütarekesi'ni günü gününe -üstelik Mudanya'ya, muhabirlerini sokmaya İtilaf temsilcilerinin izin vermemiş olmasına rağmen-okuyucularına aktardıktan sonra, anlaşmanın uygulama sürecini de takibe girişmiştir. Anlaşmayı imzalamayı reddeden Yunanlıların tahliye emirlerine karşı geldiğini, Trakya'yı boşaltmak istemediğini ve bu konuda İtilafların baskılarını okuyucularına aktarmışlardır. Trakya için Türklerin sabırsızlıkla harekete geçmeyi bekledikleri belirtilirken, bu süreçte Trakya'daki Hristiyan nüfusun taşınması konusunda İngilizlerle Yakın Doğu Yardım komitesinin iş birliği yaptığı vurgulanmıştır⁸⁹.

Mudanya Mütarekesi, imzalandıktan dört gün sonra Yunanlı yetkililerin de imzalamasıyla 14/15 Ekim gecesı yürürlüğü konulmuştur⁹⁰.

Mudanya Mütarekesi Türk tarihinin önemli aşamalarından biridir. Silahlı mücadeleyi sonlandıran bu anlaşma ile barış sürecinin hazırlıkları da başlatılmıştır. Barış görüşmeleri, İtilaf devletlerinin isteğiyle, İsviçre'nin Lozan kentinde yapılması kararlaştırılmıştır.

Amerikan basını genel olarak Mudanya Mütarekesi'nin imzalanarak savaş olasılığının ortadan kaldırılmasına ve geçici de olsa barışın sağlanmasını olumlu bir gelişme olarak değerlendirmiştir. Amerikan çıkarlarına aykırı olmayan bu mütareke anlaşmasında, Amerika'nın istediği hususlar da yer almıştır.

SONUÇ

Amerikalıların Türklerle tanışması 19. yüzyılın başlarına kadar gitmesine rağmen, ilk temaslar misyonerler kanalıyla doğal olarak dinsel bakış açısıyla şekillendiği için hep ön yargılı ve taraflı olmuştur. Osmanlı Hristiyanlarının devlet kurma mücadelelerinde dindaşlarının yanında olan misyonerler, Türkleri kötüleme ve aşağılama düşüncesinde olmuşlardır. Bu noktada Amerikan gazetelerine ve dergilerine yolladıkları yazılarla Türkleri kötülemekten hiç vazgeçmemişlerdir. 19.yüzyılın sonunda Amerikan kamuoyunu etkisi altına alan "terrible Turks" imajının da mimarı olmuşlardır. Son Osmanlı Büyükelçisi H.Morgenthau, I. Dünya Savaşı'nda Amerikan Başkanı olan Woodrow Wilson gibi isimlerin de etkileriyle, Amerikan kamuoyu için Türkler pek de medeni sayılmayan, medenileştirilmesi gereken, Greekler gibi oldukça gelişmiş halkı baskı altında tutan ve Avrupa'dan atılması gereken bir topluluktu. İşte Millî Mücadele sürecine girilirken Türklerin Amerika'daki imajı buydu.

⁸⁸ "Says British Staff Made False Report," **The New York Times**, 17 Ekim 1922, s.1.

⁸⁹ "Gerek Army Corps To Stay in Thrace," **The Washington Post**, 14 Ekim 1922, s.1.

⁹⁰ Türkan Başyığıt, "Anılarda Mudanya Ateşkes Anlaşması," **ÇTTAD**, Yıl 2007/Bahar, C IV, S 14, s.183. (ss.177-184)

Millî Mücadelenin ilk evrelerinden itibaren yaşanan bazı değişimler Amerika kamuoyunu da etkilemiş ve Türk imajında değişimler gözlenmiştir. Başkan Harding'ın Monroe doktrinine geri dönmesi, Avrupa savaşına katılmayarak ve kendi çıkarları ekseninde hareket etmesi, Amiral Bristol gibi sağduyulu ve gerçekçi bir diplomatın İstanbul'a yollanması Amerikalıların Türklere bakışında farklılığa neden olmuştur. Bununla birlikte Mustafa Kemal'in benimsediği dış politika ve Millî Mücadelenin haklılığını dünyaya duyurma çabası, topyekûn yürütülen savaşın askerî ve siyasi başarıları da Amerikan gazetelerinin yaklaşımında değişiklik yaratmıştır.

Millî Mücadelenin silahlı aşamasını yakından takip eden gazeteler, milliyetçilerin Ankara'da bir meclis kurması ve askerî zaferlerin kazanılması üzerine Ankara'yı ve millî hareketi tanıtmak için resmî ve gayriresmî biçimde gazetecilerini yollayarak, Amerikan kamuoyuna millî hareketin niteliğini aktarmaya çalışmışlardır. Haklı bir mücadele olarak gördükleri Türk Millî Mücadelesine olumlu yaklaşımları 1921 yılı ortalarından itibaren gözükmemektedir.

1922 yılının 26 Ağustos'unda başlayan Büyük Taarruz, Türklerin kesin zaferiyle sonuçlanmış ve Yunanlılar Batı Anadolu'dan temizlenirken Türk ordusunun Çanakkale'ye yönelmesi ve bir Türk-İngiliz çatışmasına dönüşme ihtimali ateşkes görüşme tekliflerini canlandırmıştır. Amerikan basını en başından itibaren sıkı biçimde takip ettikleri Türk Millî Mücadelesini, zaferden sonra da takip etmeye devam etmiştir. İtilaf devletlerinin kendi aralarındaki anlaşmazlıkları, Türklerin mütareke için ikna edilme sürecini gazete sütunlarına yansıtmışlardır. İstanbul ve Ankara'nın yanı sıra Paris, Londra, Roma ve Atina'dan aldıkları haberleri okuyucularına aktarırken, Türklerle ilgili tarafsız bir yaklaşım içinde olmuşlardır. Amerika'nın önde gelen gazeteleri içinde *The New York Times*, *The Washington Post*'a oranla Türk milliyetçilerine daha sempatiyle veya daha tarafsız baktığı söylenebilir. Genel olarak yazıların niteliğinden bunu anlamak mümkündür.

Mudanya görüşmelerinde Amerikan gazeteleri açısından en önemli sorun, İtilaf temsilcileri tarafından konulan yasak nedeniyle Mudanya'ya gidememeleri ve görüşmeleri bizzat izleyememeleridir. Bu noktada haberleri, itilaf devletlerinin resmî tebliğleri, gazete haberleri ve Associated Press üzerinden almak zorunda kalmışlardır. Bütün Amerikan gazeteleri aynı durumda olunca, gazetelerde haber çeşitliliği pek gözlenememektedir. Zaman zaman da kaynağı tam belirtilmeyen haberler yer almıştır. Gazete haber ve yorumlar Amerika'nın resmî politikasıyla da uyumlu gözükmemektedir. Yakın Doğu veya Güney Avrupa sorunu adını verdikleri bu konunun kısmi olarak Amerika'yı ilgilendirdiğini savunmuşlardır. Boğazların serbestliği, açık kapı ilkesinin uygulanması, Amerika'nın Türkiye'deki eğitim, yardım ve ticari kuruluşlarının güvenliği ve azınlıkların korunması gibi konular Amerika'nın politikasını ilgilendiriyordu. Bu noktalar dışında Amerika'nın Yakındoğu politikasına ilgi duymadığı gazeteler aracılığıyla da sıklıkla kamuoyuna yansıtılmış ve savunulmuştur. Amerikan basını, ülkelerinin dâhil olmadığı ve çıkar çatışması yaşamadığı için, Mudanya görüşmelerini Türklerle itilaflara arasında bir mücadele olarak görmeyi yeğlemiş ve Amerikan yönetiminin karıştırılmasını istememiştir. Uzaktan seyirlik bir oyun gibi gelişmeleri izleyerek, okuyucularına aktarmış, kaygıdan uzak yorumlar yapılmıştır. Bu dönemde Türkler hakkında Rum ve Ermeni azınlıkların olumsuz propagandalarına eskiye oranla az yer verilmiştir.

Türkiye’de siyasi alanda yaşanan devrim niteliğindeki değişimlere daha büyük ilgiyle yaklaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Gazeteler

- “Allies Draft Peace Favorable to Turk”, **The Washington Post**, 23 Eylül 1922, s.1.
- “Americans Discovered No Turkish Atrocities,” **The New York Times**, 20 Ekim 1922, s.1.
- “Armistice Parley Today”, **The New York Times**, 3 Ekim 1922, s.1
- “Armistice Parley With Turks Open; Thrace Real Issue,” **The New York Times**, 4 Ekim 1922, s.1.
- “British More Hopeful of Peace in Near East,” **The New York Times**, 10 Ekim 1922, s.1.
- “British Say France Has Broken Faith,” **The New York Times**, 7 Kasım 1921, s.6.
- “Constantinople Zone Entered By Kemalist,” **The Washington Post**, 5 Ekim 1922, s.1.
- “Flames Raging in Main Thoroughfare of Town,” **The Washington Post**, 26 Eylül 1922, s.1.
- “French are Banking on Mudania Meeting,” **The New York Times**, 3 Ekim 1922, s.1.
- “Generals Adjourn Near East Parley; Break Threatened,” **The New York Times**, 6 Ekim 1922, s.1.
- “Gerek Army Corps To Stay in Thrace,” **The Washington Post**, 14 Ekim 1922, s.1.
- “Greece to Accept Decision of Allies,” **The Washington Post**, 9 Ekim 1922, s.1.
- “Greek Delegate Refused to Sign Mudania Accord,” **The New York Times**, 12 Ekim 1922, s.1.
- “Greek Military Position,” **The Washington Post**, 3 Eylül 1922, s.16.
- “Greeks Hand Over Smyrna To Allies,” **The New York Times**, 9 Eylül 1922, s.1.
- “İsmet Pasha Signs Armistice Protocol,” **The New York Times**, 11 Ekim 1922, s.1.
- “Kemalist’ Ultimatum Calls For Immediate Agreement on Thrace,” **The Washington Post**, 7 Ekim 1922, s.1.
- “Lloyd George Firm As to Dardanelles,” **The New York Times**, 8 Ekim 1922, s.1.
- “Old Foes Spring Turkish Trap Set For Allies”, **Chicago Tribune**, 15 Mart 1920, s.3.
- “Parley with Turks Delayed by Greeks,” **The Washington Post**, 4 Ekim 1922, s.1.
- “Parley With Turks is Halted Abruptly,” **The Washington Post**, 6 Ekim 1922, s.1.
- “Propose That Allies Hold Thrace a Month,” **The New York Times**, 2 Ekim 1922, s.1.
- “Put Thrace at Fore,” **The Washington Post**, 5 Ekim 1922, s.1.
- “Says British Staff Made False Report,” **The New York Times**, 17 Ekim 1922, s.1.
- “Situation Easier, London Believes,” **The New York Times**, 2 Ekim 1922, s.1.
- “Smyrna Welcomes Kemal Pasha’s Entry”, **The New York Times**, 12 Eylül 1922, s.3.
- “Source For The Turk”, **The New York Times**, 10 Nisan 1922, s.12.
- “The Mudania Konferans,” **The Washington Post**, 6 Ekim 1922, s.6.
- “The Turk Stays”, **The New York Times**, 19 Şubat 1920, s.10.
- “The Turks Sign,” **The Washington Post**, 11 Ekim 1922, s.6.
- “Thracians Appeal to United States,” **The Washington Post**, 8 Ekim 1922, s.1.
- “Turkish Armistice Convention Signed,” **The Washington Post**, 11 Ekim 1922, s.1.

"Turks Conciliatory, Accept Allied Note Terms In Principle," **The New York Times**, 5 Ekim 1922, s.1.
"Turks For Armistice Meeting and Stop Military Movement in Both Thrace And Chanak Area," **The Washington Post**, 2 Ekim 1922, s.1.
"Turks Send Allied Demands to Angora," **The Washington Post**, 10 Ekim 1922, s.1, 4.
"Turks Take Smyrna", **The Washington Post**, 10 Eylül 1922, s.1.
"U.S Interested In Settling Of Straits Control," **Chicago Tribune**, 17 Eylül 1922, s.2.
"Warns Of New War", **The Washington Post**, 17 Ağustos 1919, s.23.
"Wisdom of the Government's Course Proved," **The Washington Post**, 8 Ekim 1922, s.30.
"Yank Marines Mass At Symrna To Aid Refugees," **Chicago Tribune**, 8 Eylül 1922, s.5.
Anadolu'da Yenigün, 26 Eylül 1922, s.1.
Hâkimiyet-i Milliye, 5 Ekim 1922, s.1.
İkdam, 6 Ekim 1922, s.1.
Philadelphian Public Ledger, 29 Eylül, 1922, s.1.
The Abilene Weekly Reflector, 14 Temmuz 1921
The Evening Star, 18 Ağustos 1921, s.1.
The New York Times, 04 Nisan, 1920, s.14
The New York Times, 10 Ekim 1919, 14.
The New York Times, 13 Nisan 1920, s.1; 27 May 1920, s.1.
"Flames Raging in Main Thoroughfare of Town," **The Washington Post**, 26 Eylül 1922, s.1.
The Washington Times, 18 Nisan 1920, 1.
Tulsa Daily World, 23 Nisan 1922, s.11.
Vakit, 19 Aralık 1918, s.1.

Kitap ve Makaleler

Açıkses, Erdal & Gül, Osman Kubilay, "Osmanlı Toplumunda Aidiyetlik Duygusuna Bir Örnek: Ahmet Rüstem (Alfred Bilinski) Bey," **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 19, S 1, (2019) ss.169-184.
Adivar, Halide Edip, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, 11.B., Can Yayınları, İstanbul, 2015.
Akgün, Sevil, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesindeki Rolü," **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 1988, C 1, S 1, ss.1-12.
Akkor, Mahmut, **Mağlubiyetten Zafere İki Mütareke İngiliz Tutanaklarında Mondros ve Mudanya**, Kriter Yayınları, İstanbul, 2019.
Fahir Armaoğlu, "Harbord Misyonu Nasıl Ortaya Çıktı?", **Belleten**, C 61, S 232, (1997), s. 701-707.
Başyigit, Türkan, "Anılarda Mudanya Ateşkes Anlaşması," **ÇTTAD**, Yıl 2007/Bahar, C IV, S 14, ss.177-184.
Bilgen, Deniz, "Wilson İlkelerine Türk Kamuoyunun Tepkisi ve Bunun Amerikan Basınına Yansıması," **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 1996, C V, S 18, ss.123-130

Bryson, Thomas A., "Türkiye'de Bir Açık Kapı Diplomati: Amiral Mark L. Bristol," **Tarih Okulu**, Yıl. 2008, Sonbahar, S I, ss.105-128.

Bulut, Semih, **Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2010.

Mehmet Sedat Erkan, "Mudanya Mütarekesi Öncesi Gelişmeler ve Müttefik Generallerin İstanbul'daki Toplantı Tutanağı," **21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, C 10, S 28, (Bahar 2021), ss.21-50.

Erol, Mine, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Büyük Elçisi A. Rüstem Bey**, Ankara, Bilgi Basımevi, 1973.

Halide Edip, "Amerikan Tahkik Heyeti'ne", **Vakit**, 4 Ağustos 1919, s.1.

Hülagü, Orhan, "Mudanya Mütarekesi," **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Yıl 1997, C XIII, S 39, ss.759-785.

İpek, Nedim, "Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü," **OTAM**, Y 1995, C 6, S 6, ss.257-280.

Karacan, Ali Naci, **Lozan**, İstanbul, 1971.

Kıvanç, Sinan, "Millî Mücadele'nin Askeri Başarıları ve ABD (1919-1921)," **A.Ü.S.B.D. (Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi)**, Yıl 2021, C 21 Özel Sayı, ss.121-144.

Köse, İsmail, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü (1919-1927)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2016.

M.Zekeriya, "Amerikalı Misafirimiz ve Amerika ve Biz," **Anadolu'da Yenigün**, 19 Kanunu Evvel 1337(1921), s.1.

McCarthy, Justin, **Amerika'daki Türk İmgesi**, çev. Zeynep Enez, İstanbul, T&K Yayınları, 2015.

Morgenthau, Henry, **Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü**, çev. Atilla Tuygan, İstanbul, Belge Yayınları, 2017.

Öksüz, Hikmet- Köse, İsmail, "Amerikan Arşiv Vesikalarında Büyük Taarruz," **Türkiyat Dergisi**, Yıl 2017, C 27, S 2, ss.207-238

Özkan, Kenan, **Millî Mücadele Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2016.

Polat, Ü. Gülsüm, "Yunan Tahribatına Amerikalı Misyonerlerin Bakışı ve Bir Raporun Arka Planı," **Akademik Bakış**, Yıl Yaz 2012, C 5, S 10, ss.71-96.

Sertel, Zekeriya, **Hatırladıklarım**, 2.B., İstanbul, Gözlem Yayınları, 1977.

Sürmeli, Serpil, "Amerika'da Amerikalı Bir Gazeteci: Clair Price," **Atatürk Dergisi**, Yıl 2005, C 4, S 4, ss.21-43.

Ulugay, Osman, **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı**, İstanbul, 1974.

Ünalp, F. Rezzan, "Çanakkale'den Mudanya'ya Nasıl Gelindi: Mudanya Mütarekesi," **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, Y 22, S 34 (2023) ss.81-108.

FRANSIZ BASININDA MONDROS VE MUDANYA MÜTAREKELERİ'NİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Mustafa KIRIŞMAN*

ÖZET

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi Osmanlı Devleti adına Birinci Dünya Savaşı'nın silahlı evresini bitiren antlaşmadır. 13 Ekim 1922 tarihli Mudanya Mütarekesi ise Türklerin kendilerine dayatılan barış koşullarını kabul etmeyerek üç yıldan fazla süren Milli Mücadele'nin silahlı evresini sonlandıran antlaşmadır. Birinci mütareke Türklerin Anadolu'daki ulusal varlığını yok etme amacıyla başlatılan projenin son aşaması olan bir süreci başlatmışken, Mudanya Mütarekesi Türklere Anadolu coğrafyasında yeniden varoluşun kapılarını açmıştır. Nitekim Mondros Sevr'in, Mudanya da Lozan Barış Antlaşması'nın koşullarının önünü açmıştır. Fransa bütün bu sürecin İngiltere'den sonraki en canlı aktörü olarak ortaya çıkmıştır. Sözü edilen bu tarihlerde Fransa'da canlı bir basın dünyası vardı. Fransa Avrupa'da zaten sınırlı olan demokrasinin en gelişkin olduğu ülkelerden biriydi. Üstelik bu ülke Türklerle uzun yıllardan beri, kimi zaman dostluğa kimi zaman düşmanlığa dayanan ilişkilerde bulunmuştu. Bu ülkenin Türk tarihi içinde yaşanan modernleşme sürecinde ağırlıklı bir etkisi de vardı. Fransa, daha Birinci Dünya Savaşı yıllarında imzalanan gizli antlaşmalar yoluyla, Türkiye üzerindeki niyetlerini arka planda ortaya koymuştu. 1915 yılında İtalya'nın, 1917 yılında Yunanistan'ın İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa dâhil olmaları, Mondros Mütarekesi akabinde Osmanlı topraklarının paylaşımını karmaşık hale getirmişti. Bu nedenle savaşın sonunu getiren Mondros Mütarekesi'yle, artık Fransa'nın da öteki ülkeler gibi kendi niyet ve düşüncelerini ortaya koyacağı bir dönem başlamıştı. Ancak Anadolu'daki Türk direnişi bu düşünceleri altüst etti. Türk Milli Mücadelesi'nin başarıya ulaşacağını hesaplayan Fransa, Anadolu'daki imtiyazlarını da olabildiğince korumak adına Ankara Hükûmetiyle diyalog yolunu tercih etti. Üstelik Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılından beri savaş gündeminden çıkamayan Fransa'da kamuoyu, Anadolu'da Türklere karşı girişilen mücadeleye de eleştirel gözle bakmaya başlamıştı. İngiltere'nin gizli emelleri ve İtilaf üyesi ülkelere güven vermeyen tutumu, Fransa'yla Ankara Hükûmetini yakınlaştıran bir başka unsur olarak ortaya çıktı.

Bu bildiride Fransa'da yayınlanan ve kamuoyunun oluşmasında etkisi olan çeşitli gazetelerin ve yazarların önce Mondros Mütarekesi ardından da Mudanya Mütarekesi ile ilgili yaklaşımları, yorumları, öngörülleri ve önerilerinin karşılaştırmalı bir yöntemle analizi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mondros Mütarekesi, Mudanya Mütarekesi, Türkler, Fransa, Basın.

A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE ARMISTICE OF MUDROS AND MUDANIA IN THE FRENCH PRESS

ABSTRACT

The Armistice of Mudros, dated 30 October 1918, is the treaty that ended the armed phase of the First World War on behalf of the Ottoman Empire. The Mudania Armistice of 13 October 1922, on the other hand, is the treaty by which Turks ended the armed phase of the National Struggle, which lasted more than three years, by refusing the peace conditions imposed on them. While the first armistice started a process, which is the last stage of the project, which was initiated with the aim of destroying the national existence of the Turks in Anatolia, the Mudania Armistice opened the doors of existence

* Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi.

to the Turks in the Anatolian geography. As a matter of fact, Mudros paved the way for the conditions of Sevres and Mudania paved the way for the conditions of Lausanne Peace Treaty. France emerged as the most lively actor in this whole process after the Great Britain. There was a lively press world in France at that time. France was one of the countries with the most developed democracy, which was already limited in Europe. Moreover, this country had had relations with the Turks for many years, sometimes based on friendship and sometimes enmity. This country also had a weighty effect on the modernization process in Turkish history. France had revealed its intentions on Türkiye in the background through secret agreements signed during the First World War. The involvement of Italy in 1915 and Greece in 1917 on the side of the Entente Powers complicated the division of Ottoman lands after the Armistice of Mudros. For this reason, with the Armistice of Mudros, which brought the end of the war, a period began in which France, like other countries, would reveal its own intentions and thoughts. However, the Turkish resistance in Anatolia turned these thoughts upside down. Foreseeing that the Turkish National Struggle would be successful, France preferred the path of dialogue with the Ankara Government in order to preserve its privileges in Anatolia as much as possible. Moreover, in France, which could not get out of the war agenda since the outbreak of the First World War in 1914, the public began to look critically at the struggle against the Turks in Anatolia. The Great Britain's secret ambitions and its distrustful attitude towards the Entente member countries emerged as another factor that brought France and the Ankara Government closer.

In this paper, the approaches, comments, predictions and suggestions of various journals and authors published in France, which had an impact on the formation of public opinion, about the Armistice of Mudros and then the Armistice of Mudania will be analyzed with a comparative method.

Key Words: The Armistice of Mudros, the Armistice of Mudania, Turks, France, Press.

GİRİŞ

1871 yılında Almanya'nın ulusal birliğini kurarak Fransa'yla olan rekabetini arttırmaya başlaması ve Alman Şansölye Otto Von Bismarck'ın diplomasideki ataklığı, Birinci Dünya Savaşı'na giden yolda Avrupa'nın kamplaşmasının önemli etkenlerinden biri olmuştur. Bismarck'ın Fransa'yı yalnızlaştırma politikası neticesinde Almanya, Avusturya ve Rusya Üç İmparatorlar Ligi altında müttefik olmuşlardı. Almanya bu sırada İtalya'yı da yanına çekerek Fransa'ya karşı önemli bir hamlede daha bulundu. Ancak II. Wilhelm'in 1888 yılında tahta geçmesi Bismarck'ın oluşturduğu Alman dış siyasasının rafa kaldırılmasına neden oldu. Zira II. Wilhelm diplomasiden çok yeni pazarlar, yeni sömürge alanları elde etmeye, bunun için de güçlü donanmaya sahip olmaya odaklandı. II. Wilhelm'in Almanya'yı emperyalist bir imparatorluk haline getirmeyi amaçlayan *weltpolitik* fikrini benimsemesi İngiltere, Fransa ve İtalya'nın kendi aralarındaki sömürge rekabetini masa başında çözmelerini sağladı. İşte bu durum İngiltere ile Fransa'yı daha da yakınlaştırmış, Rusya'yı da bu iki ülkenin yanına itmişti. Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte, İtilaf bloğunda İngiltere, Fransa ve Rusya, İttifak bloğunda ise Almanya ve Avusturya-Macaristan yer aldı.¹ Osmanlı Devleti ise çıkabilecek bir savaşta tarafların açık hedefi haline gelmemek adına bir takım girişimlerde bulundu. İngiltere, Fransa ve Rusya'ya götürülen ittifak teklifleri kibarca reddedilmiş, girişimler Osmanlı Devleti ile bu ülkeler arasında kurulan dostluk cemiyetleriyle kalmıştı. Almanya, Osmanlı Devleti'yle ittifak yapma konusunda İtilaf Devletleri'nden farklı düşünmüştü. Almanlara göre Osmanlı Devleti doğuda Ruslarla, Ortadoğu'da İngilizlerle mücadeleye girişip bu ülkeleri oyalayabilirdi. Ayrıca Hilafet makamını etkin

¹ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 491-562.

kullanarak İngiliz ve Fransız boyunduruğunda yaşayan Müslümanları ayaklandırabilirdi. Kaldı ki Boğazlar Ruslarla diğer İtilaf üyeleri arasındaki bağlantıyı kesmeye de yarayabilirdi. Osmanlı Devleti çıkacak bir savaşta yalnız kalmaktansa Almanların yanında savaşa girmeyi daha uygun buldu. O dönemde ülke yönetiminde önemli söz sahibi olan Enver Paşa da bu fikirdeydi. İşte bu düşünceler ışığında, 29 Ekim 1914'te, Goeben ve Breslau gemilerinin de yer aldığı Osmanlı donanma filosunun Sivastopol Limanı'nı bombalamasıyla, Osmanlı Devleti Almanya'nın yanında savaşa dâhil oldu. Dört yıl süren savaşın sonunda Bulgaristan, 29 Eylül 1918'de İtilaf Devletleri'yle Selanik Mütarekesi'ni imzalamış, yine aynı gün Almanya da barış görüşmelerine başlamak istediğini açıklamıştı.² Osmanlı Devleti de bu gelişmeler üzerine 4 Ekim 1918 tarihinde İspanya aracılığıyla mütareke müracaatında bulundu.³ Osmanlı Devleti adına Rauf Bey ile İtilaf Devletleri adına Amiral Calthorpe'un başında olduğu heyetler arasında, Limni Adası'nda gerçekleşen görüşmeler 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla sonuçlandı.⁴

İttifak Devletleri üyeleri şartları son derece ağır olan mütarekelerin sonuçlarıyla yüzleşirken, Türk milleti Mustafa Kemal Paşa önderliğinde bir millî mücadele hareketi başlattı. Üç yılı aşkın süren bu mücadelenin askerî ayağı, 9 Eylül 1922'de İzmir'in kurtuluşuyla sonuçlandı. Aslında Ankara Hükûmeti, Mudanya'da gerçekleşecek mütareke görüşmelerinde, yaklaşık bir yıl sonra imza edilecek olan Lozan Barış Antlaşması'nın hareket noktasını da belirlemiş olacaktı. Bu açıdan bakıldığında Mudanya Mütarekesi'nin hükümleri Ankara Hükûmetine Lozan'da avantajlı bir konum kazandırmış olacaktı.

Bu çalışma, gerek Birinci Dünya Savaşı'nda gerekse Türk Kurtuluş Savaşı'nda Türklerle savaşmış olan Fransızların basınının, iki savaş sona erdiren mütarekelere olan bakışını irdelemeyi amaçlamaktadır. Fransız basını, özellikle de XX. yüzyılın ilk çeyreğinde canlılığı ve çeşitliliğiyle ön planda olmuştur. Bu dönemde Fransa'da yayın yapan pek çok gazete bulunmakla birlikte, bu gazetelerin çok farklı siyasi eğilimlere de sahip olduğu görülmektedir. Fransız basınının bu özelliğinin Mondros ve Mudanya mütarekelerine ne kadar yansıdığı bu çalışmada cevap aranacak sorulardan biri olacaktır. Ayrıca gazete ve köşe yazarı özelinde, iki mütarekeye de birbiriyle tutarlı bir bakışın olup olmadığı irdelenmeye çalışılacaktır. Elbette bu çalışmanın cevap arayacağı en önemli sorulardan biri de Fransız gazetelerinin genel anlamda Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'yi bitiren mütarekelere dair bakış farklılığı geliştirip geliştirmediği ve bunun sebeplerinin neler olabileceğidir. Bunun için on dört farklı gazeteden faydalandık. Fransa'nın görece merkezde yer alan ve beş büyükler olarak *Le Petit Parisien*, *Le Petit Journal*, *Le Journal*, *Le Matin* ve *L'Echo de Paris*, Katolik kilisesine yakınlığıyla bilinen *La Croix*, devlete yakın bir gazete olan *Le Temps*, radikal solu temsil eden *l'Humanité*, burjuva sınıfına hitap eden *Journal des Débats* ve *Le Gaulois*, tirajları az olmasına rağmen belli etki alanları olan *Le Figaro* ve *l'Intransigeant*, haftalık-aylık yayın yapan *Le Radical* ve yerel bir gazete olan *l'Ouest Eclair* araştırmamızın kaynağını oluşturan gazeteler olmuştur.⁵

² Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C 3, K.4, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. 681-685.

³ **Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s. 30.

⁴ Rauf Orbay, **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2018, s. 82.

⁵ Detaylı bilgi için bkz.: Raymond Manevy, **Histoire de la Presse 1914-1939**, Editions Correa, Paris, 1945.

1. Mondros Mütarekesi

Almanya'nın 3 Ağustos 1914'te savaş ilanında bulunmasıyla bir anda kendini harbin içinde bulan Fransa'da hükûmet topyekûn seferberlik başlatmıştı. Elbette ülke basınına da bu seferberlikte bir takım misyonlar yüklenmişti. 4 Ağustos 1914'te Fransa Cumhurbaşkanı Raymond Poincaré Üçüncü Cumhuriyetçileri bölen siyasi, ekonomik anlaşmazlıkların kesin olarak sona ermesi gerektiğini bildiren mektubunu okudu. Poincaré tehdidine karşı ülkedeki Milliyetçi, Sosyalist, Monarşist ve Cumhuriyetçilerle, Katolik, Protestan ve Yahudilerin bir araya geldiği, adına *Union Sacrée* -kutsal birlik- denen oluşumun ortaya çıkmasını sağladı. *Union Sacrée* aynı zamanda Fransız basının da tek sesli bir şekilde devletin arkasında durmasına vesile oldu.⁶ Çıkarılan basın sansürü kanunuyla gazetelere çeşitli kısıtlamalar getirildi. Savaş Bakanlığı bünyesinde kurulan Basın Bürosu gazeteleri denetlemeye başladı. 5 Ağustos 1914'te çıkarılan bir kanunla hükûmet ve yüksek komutan tarafından iletilen bilgiler haricinde, basında savaşla ilgili bilgilerin yer almasının önüne geçildi. Bu durum seferberlik, ordunun iâşesi, ölü-yaralı-esir sayısı, terfi ve atamalar gibi savaşa dair hemen her türlü bilginin devletin buyurduğu kadarının halka aktarılacak olması anlamına geliyordu. Gazeteler, muhabirlerini savaş meydanlarına gönderemeyecek, hükûmeti eleştiren hiçbir yazıya yer vermeyecekti.⁷

Fransız basınının Birinci Dünya Savaşı'nı bu kurallar dizgesinde takip etmesi nedeniyle, Fransa'nın düşmanları olan İttifak Devletleri üyesi ülkelerle ilgili savaş boyunca olumlu bir haber çıkması beklenemezdi. Goeben ve Breslau'un da yer aldığı Osmanlı filosunun 29 Ekim 1914'te Karadeniz'deki Rus limanlarını bombalamasıyla Osmanlı Devleti İttifak Devletleri'nin kanadında yer almıştı.⁸ Bu durum, Osmanlı Devleti'yle Fransa'yı karşıt saflarda konumlandırmış, Fransız gazetelerinin savaşın başından sonuna dek Osmanlı karşıtı tutum sergilemesine neden olmuştu. Mondros Mütarekesi ise Fransa'nın düşmanı olarak konumlanmış Osmanlı Devleti'ne karşı bir zafer niteliği taşımıştı. Dolayısıyla Fransız basını Mütarekesi'ni olumlu bir gelişmek olarak algılamıştır.⁹

Gazeteler, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı bilgisini ertesi gün manşetten verdi. Antlaşmanın maddeleri ise 2-3 Kasım tarihlerinde yayınlandı. Fransız gazeteleri "*Türkiye ile Ateşkes*"¹⁰, "*Türkiye Ateşkesi İmzalandı*"¹¹, "*Türkiye ile Ateşkes İmzalandı*"¹², "*Türkiye Teslim Oldu*"¹³ şeklinde, birbirinden çok da farklı olmayan başlıklar attılar.

⁶ "Message du President de la République", *Le Figaro*, 5 Ağustos 1914, s. 1.

⁷ Patrick James Flood, *France 1914-1918 Public Opinion and the War Effort*, MacMillan, London, 2014, s. 25-26.

⁸ "Des Navires Turcs Bombardent des Ports Russes", *L'Ouest Eclair*, 31 Ekim 1914, s.1.

⁹ Detaylı bilgi için bkz: Mustafa Kırıman, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve Fransız Kamuoyu*, Sentez Yayıncılık, İzmir, 2022.

¹⁰ Alfred Capus, "Armistice avec la Turquie", *Le Figaro*, 1 Kasım 1918, s. 1.

¹¹ "La Turquie a Signé l'Armistice", *Le Petit Journal*, 1 Kasım 1918, s. 1; "La Turquie a Signé l'Armistice", *Le Journal*, 1 Kasım 1918, s. 1; "La Turquie a Signé l'Armistice", *L'Echo de Paris*, 1 Kasım 1918, s. 1.

¹² "L'Armistice est Signé avec la Turquie", *Le Petit Parisien*, 1 Kasım 1918, s.1; "Un Armistice est Signé avec la Turquie", *Le Matin*, 1 Kasım 1918, s. 1.

¹³ "La Turquie a Capitulé", *La Croix*, 3 Kasım 1918, s. 2.

Antlaşmanın gerçekleşmesi Fransız kamuoyuna duyurulduktan sonra çeşitli köşe yazarları konuyla ilgili yorumlarını gazete sütunlarına taşıdı. 3 Kasım 1918’de antlaşma şartlarını yayımlayan *Le Temps*’da, Khairallah Tannous Khairallah “*Türkiye’nin Sonu*” başlıklı bir yazı kaleme aldı. Mütarekenin imzalanmasından sonra Khairallah köşesinde, Osmanlı Devleti’nin hangi tarihlerde hangi toprakları kaybettiğini tek tek not edip savaş boyunca Osmanlı Devleti’nin Suriye’de, Lübnan’da, Ermenistan’da milyonlarca insanı katlettiğini öne sürdü.¹⁴

Journal des Débats yazarlarından Auguste Gauvain ise Türkiye’nin İtilaf Devletleri ile imzaladığı mütarekenin teslimiyetle eş değer olduğunu ifade edip Boğazların açılmasını ve tüm esirlerin serbest bırakılmasını ön planda tuttu. Bu durum, Bulgaristan’ın mütareke imzalamak durumunda kalmasının ve Almanya’nın batı cephesinde yenilgiye uğramasının doğal neticesiydi. Gauvain, Vahdetin’in kötü biten savaşın ardından ülkesini özgürleştirecek bir antlaşma beklemediğini, 1908 devrimini sabote eden İttihatçıların ise ortadan kaybolup bir yerlere sığınmanın akıllıca olacağını düşündüklerini savundu. Mütarekenin bitmesiyle birlikte Osmanlı Devleti’nin durumunun ne olacağı sorusuna ise cevap aramak için henüz çok erken olduğunu ifade eden yazar, ülkenin geleceğinin nasıl şekilleneceği sorusunun aynı zamanda son derece karmaşık ve zorlu bir konu olarak değerlendirerek ileride ayrıntılı bir çalışma yapılarak konuyla ilgili tespitte bulunmanın daha uygun olacağını söyledi. Gauvain, mütarekeyle birlikte Türkiye’de uygulanmasını savunduğu fikirlerini de ortaya koydu. Gauvain’e göre, Osmanlı Devleti, yüzyıllardan beri egemenliği altındaki halkları keyfiliğe ve katliama dayalı tahakkümle kontrol etmişti. Şimdi bu halkların kendi devletlerini kurmalarına olanak tanınmalıydı. Elbette bu, müttefiklerin gözetimi altında olmalıydı. Padişah pekâlâ Türkiye olarak tanımlanan bölgede hâkimiyetini sürdürebilirdi.¹⁵

Antlaşma maddelerinin yayınlandığı gün *Le Journal*’da imzasız bir haber çıktı. Haberde, antlaşma maddeleri sınıflandırarak mütareke şartlarının işi nereye vardırabileceği ortaya koyuldu. Gazete beşinci, altıncı ve yedinci maddeyi silahsızlanma, sekizden on ikiye kadarını limanların işgali, on dört ile on beşi ekonomik maddeler, on altıdan yirmi ikiye kadarını Asya ve Afrika’daki garnizonların teslimi, geri kalan son üç maddeyi ise imparatorluklardan ayrılış olarak tasnifledi.¹⁶ Aynı gazetenin ertesi günkü nüshasının ilk sayfasında Lucien Metivet imzalı karikatür yer aldı. Karikatürde Boğaza nazır, pespaye halde nargile içen bir adama yer verildi. Boğazın kapıcısı olarak nitelendirilen adam, işgal donanmasının Boğazı kapladığı görüntü içinde resmediliyor, kulübesinde bırakılırsa daha mutlu olacağını söylüyordu.¹⁷

¹⁴ Khairallah Tannous Khairallah, “La Fin de la Turquie”, *Le Temps*, 3 Kasım 1918, s. 2.

¹⁵ Auguste Gauvain, “La Capitulation de la Turquie”, *Journal des Débats*, 2 Kasım 1918, s. 1.

¹⁶ “Les Conditions de l’Armistice Turc”, *Le Journal*, 2 Kasım 1918, s. 1.

¹⁷ “Le Portier du Bosphore”, *Le Journal*, 3 Kasım 1918, s. 1.

“Le Portier du Bosphore”, *Le Journal*, 3 Kasım 1918, s. 1

L'Ouest Eclair'de yayımlanan “Neden Türkiye’ye Gidiyoruz”¹⁸ başlıklı yazıda Fransız donanmasının İstanbul’a girmesinin prestijli bir hadise olduğu belirtilirken, kendilerinin şehre girdiği esnada Türk felaketinden sorumlu olan Enver, Talat ve Cemal Paşa’ların bilinmeyen bir yere doğru hareket ettikleri yazıldı. Fransızların Türkiye’ye gidiş sebebinin kibir ya da eski düşmanlarını küçük düşürmek değil Karadeniz yolunu açarak Rusları kıtlıktan kurtarmak olduğu ifade edildi. Hatta Türkleri Alman boyunduruğundan kurtarmak için geldikleri bile yazıldı. *Journal des Débats* yazarlarından Auguste Gauvain, mütarekenin imzalanmasından sonra Osmanlı Devleti’yle ilgili bir yazı daha kaleme aldı. “Müttefikler İstanbul Önlerinde”¹⁹ başlıklı başyazısında, 13 Kasım 1918 tarihinde müttefik filolarının İstanbul önlerine demirlemesinin tarihi öneme sahip olduğunu ifade etti. Bu tarih, 29 Mayıs 1453’te II. Mehmed’in Avrupa’da Bizans İmparatorluğu’nun kalıntıları üzerine kurduğu barbar rejimin sonunu ifade ediyordu. Gauvain’e göre; eğer müttefikler XI. Konstantinos’un 450 yıl önce Türk saldırısına karşı koruyamadığı İstanbul’a girmeselerdi, vaktiyle kendilerini Hristiyanlığın koruyucusu olarak tanımlayan Batı medeniyetinin onarıcıları Boğaz’da ortaya çıkacaklardı. Müttefiklerin bir daha gitmeyeceklerini belirten Gauvain, Osmanlı Devleti’nin kaderi nasıl şekillenirse şekillensin Türkiye’nin Avrupa’daki kalıntılarını ve Boğazların kontrolünü Batılı güçlerin alacağını belirtti. O, İtilaf Devletleri ya da müttefikler yerine uluslararası rejim ifadesini kullanıp uluslararası rejimin Türk hâkimiyetine son verdiği sonucunu çıkarıyordu. Buna ek olarak Türklere bir de fikir vermişti: “Türkler Avrupa’yı terk etmeliler ve Asya’ya kesin olarak geri dönmeliler.”²⁰ Yazara göre; sanatçılar, amatörler,

¹⁸ “Pourquoi Allons-Nous en Turquie?”, *L'Ouest Eclair*, 16 Kasım 1918, s. 1.

¹⁹ Auguste Gauvain, “Les Allies Devant Constantinople”, *Journal des Débats*, 15 Kasım 1918, s. 1.

²⁰ Auguste Gauvain, “Les Allies Devant Constantinople”, *Journal des Débats*, 15 Kasım 1918, s. 1.

turistler ve romancılar fantezilerine güzel malzeme sağlayan “İyi Türkler” olgusundan ötürü üzülebilirlerdi, ancak dünya romancılar için yaratılmamıştı. Bizans İmparatorluğu’nun muhteşem şehri, camilerin tek başlarına düzen ve temizlikle ilgili fikir verdiği bir köye dönüşmüştü. Türkler ne araba yolu ne demir yolu ne de kanal yapabilmiş; ormanları harap edip dünyanın en verimli ovalarının çöle dönüşmesine izin vermişlerdi. Kısacası Gouvain, Türklerin İstanbul’a iyi davranmadıklarını düşünüyordu. Ayrıca siyasi açıdan Enver, Cemal ve Talat Paşa’ya yüklenmeyi de unutmamıştı. II. Wilhelm’in suç ortakları olarak gördüğü bu üç paşanın Ermenilere ve Rumlara yaptıklarından ötürü yakalanmaları gerektiğini öne sürdü.

İşgalin ilk günlerinde İstanbul’da durumun nasıl olduğunu anlatan *Le Petit Parisien* yazarlarından Maurice Prax, şehirde müttefiklerin bayraklarının asılı olduğunu, müttefiklerle Türkler arasında antlaşmanın uygulanması konusunda tam bir uyum olduğunu ifade etti. Alman subayların ise her gece gruplar halinde şehirden ayrıldıklarını yazdı. Türkler ise gayet sakin ve olay çıkarmaktan uzak bir görüntü sergiliyordu. Hatta yazar bunun da ötesine geçerek insanların altı yıl aradan sonra ilk defa huzur içinde yemek yediğini öne sürüyordu. Ona göre, Türk gazeteleri müttefikler için bize yardım edin, bizi koruyun türünde çağrı yapmaktaydı. Prax, yazısının devamında konuyu İttihat ve Terakki’ye getiriyor, partinin ihanet eden, yağmalayan, kötü niyetli nazırlarına ne olduğunu soruyordu. “Savaş boyunca bir milyon Ermeni’yi katleden Sadrazam Talat Paşa nerede? Ah affedersiniz! Bu beyler işler ters gittiğinde cesaretle saklanıp ülkeyi terk ettiler ve nerede olduklarını bilmiyoruz... Enver Paşa’nın diktatörlüğünün ne olduğu konusunda hiçbir fikrimiz olamayacak. Bu küçük, solgun, ince çizgilere, yumuşak gözlere sahip genç adam kötü ruhun ete kemiğe bürünmüş hali gibi görünüyor...”²¹ Prax’ye göre; Enver Paşa kendisini Türk Napolyon zannetmiş, Almanya’nın batıda savaşı kazanabilmesinin yolunun fazla sayıda Türk askerinin doğuda bulunmasından geçtiğine inanmıştı. Yazar, Enver Paşa ve yandaşlarının politikasını, kendilerine menfaat sağlamak adına sahte bir ofis kurarak halkı açlıktan öldürdükleri şeklinde bir benzetmeyle açıklamıştı. İttihat ve Terakki’nin Türk yazarlar tarafından dahi eleştirildiğini Refik Halit’in gazetede yayımladığı bir şiir üzerinden ortaya koyarak, bu şahısların ülkede kabul görmediklerini meşrulaştırmaya çalışmıştı:

Muhalif mi? Al aşığı.
Muharrir mi? Vur başına.
Türk mü? Sür ölüme.
Rum mu? İste parasını.
Ermeni mi? Kes kafasını.
Arap mı? Çek ipe.
Haydut mu? Buyurun köşeye.²²

Le Figaro, İstanbul’da yaşayan Rumların durumunu kısa bir yazıyla ele aldı. Müttefiklerin kazandığı zaferin, hiç kuşkusuz Türkiye’de yaşayan yabancıların durumlarının gözden geçirilmesine yol açacağı belirtildi ve birtakım sayılar verildi. Buna göre Rumların 364.000 civarında, Türklerin ise 449.000 dolaylarında olduğu öne

²¹ Maurice Prax, “Constantinople Respire...”, *Le Petit Parisien*, 26 Kasım 1918, s. 1.

²² Maurice Prax, “Constantinople Respire...”, *Le Petit Parisien*, 26 Kasım 1918, s. 1.

sürüldü. Bunun da ötesinde Yunanların eski imparatorluklarının başkenti olması sebebiyle İstanbul üzerindeki tarihsel hakları göz önünde bulundurulduğunda, sömürge kelimesinin uygun düşmediği belirtildi.²³ Burada geçen sömürge kelimesinin ne amaçla ortaya atıldığını anlamak zor. Ancak, İstanbul'un Yunanların eski başkentleri olduğunun öne sürülmesi dikkate değerdir.

Journal des Débats, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte Osmanlı Devleti haritasının nasıl şekillenebileceğine dair fikirleri olan bir yazarın mektubuna yer verdi. Aslında bu kişi sıradan bir yazar değil, aynı zamanda Yunanistan'da yaşayan bir arkeologdu. Köşesinde Charles Frégier takma adıyla yazılar yazan bu kişinin gerçek adı Charles Dugas idi. Dugas, Antik Yunan çömlekçiliğiyle ilgili pek çok çalışması olan, aynı zamanda Yunanistan'ın siyasi meselelerine de kafa yoran biriydi. Gazetede "*Osmanlı Helenizmi ve Atina Kamuoyu*"²⁴ başlıklı bir makalesi yayımlandı. Bir hayli uzun olan makalesinde, savaş sonrasında yapılan ateşkes ile birlikte Osmanlı sorununun çözümüne dair Atina'daki ilginin arttığını ifade etti. Atina'daki ilginin meşru gerekçesi olarak da Wilson Prensipleri'nin 12. maddesini gösterip, Osmanlı topraklarındaki Helen etkisine ve nüfusuna dikkat çekti. Türkiye'nin Avrupa'da kalan bölümünü, Küçük Asya'nın batı kısmına vurgu yaparak İzmir ile Bursa'nın, hatta Boğazların Helen etkisi altında olan yerler olduğunu ileri sürdü. Dugas bu noktada adı geçen yerlerin Yunan Krallığı tarafından ilhak edilmesi gerektiğini, diğer bölgeler içinse müttefiklerin garantörlüğünde bağımsızlık modelinin uygun çözüm olacağını savundu. Mütarekede geçen ilgili maddeleri Hellenizmin dağılmış üyelerinin birleşmesini önleyebilecek argümanlar olarak tanımladı ve İstanbul'da, Atina'da, İzmir'de aynı insanların yüzyıllardır aynı geleneği sürdürdüklerini söyleyerek buraların Yunanistan'a dâhil olması gerekliliğinin sosyokültürel dayanağını da ortaya koydu. Boğazların Yunan hâkimiyetine geçmesinin diğer ülkelerin serbest geçişini garanti altına alan uluslararası bir statüyü dışlamayacağını savunan Dugas, Helen Devleti'nin liberal düşüncede olduğu algısını oluşturmaya demografik konulardan devam etti. Örneğin; Helen Devleti'nin topraklarında yaşayan Yunan olmayan vatandaşlara tıpkı Makedonya'da olduğu gibi özgürlük sağladığını, dolayısıyla eski Türkiye'de yerleşik bir baskı rejimi görme korkusunun ortadan kalkması gerektiğini düşünebilmişti. Yunanların Osmanlı sorununun çözümünde organik bir çözüm ortağı olabileceğini varsayarak, Küçük Asya'da yoğun olarak Yunanların yaşıyor olmasından dolayı bölgeyi Yunanların ele almasının son derece pratik bir çözüm olacağını ileri sürdü. Geleceğe dair yapılan siyasi planları kendi kamuoyuna enjekte etme konusunda basını ustalıkla kullanan Fransa, birkaç ay sonra Anadolu'da başlayacak olan Yunan işgalini kendi kamuoyuna yine bu tip yazılarla özümsetecekti.

Bunun akabinde, *Journal des Débats* "*Küçük Asya'da Yunan Kıyımı*"²⁵ başlıklı bir haber yayımlamıştı. Haber, savaşın başından beri Küçük Asya'da ve Trakya'da yaşayan Yunanların zulme uğradığını ileri sürüyordu. Hatta Yunanların Bulgaristan'daki toplama kamplarında açlığa ve kötü muameleye maruz bırakıldıkları yazıldı. Daha önceden verilmiş haberin yeni bir şeymiş ve gerçekmiş

²³ "Les Grecs de Constantinople", *Le Figaro*, 26 Kasım 1918, s. 2.

²⁴ Charles Frégier, L'Hellénisme Ottoman et l'Opinion Publique à Athènes", *Journal des Débats*, 13 Aralık 1918, s. 3.

²⁵ "Les Persécutions Contre les Grecs en Asie-Mineure", *Journal des Débats*, 21 Aralık 1918, s. 2.

gibi tekrardan verilmesinin, haberin verildiği tarihle ve devamında yaşanacaklarla beraber ele alındığında dikkate değer olduğunu belirtmek gerekir. Bu tip haberlerle, Anadolu'da toprak vaat edilecek Yunanistan için Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesinin işletilmeye çalışıldığı öngörmek yanlış olmaz. Yazıya haber niteliği kazandırmak için Fransa'da yaşayan bir grup Yunan kadının zulme uğrayan Yunanlar için para, giyecek, ecza ürünü yollamak için örgütlendikleri dahi anlatılıyordu.

Maurice Prax "*Türkiye'yi Yeniden İnşa Etmek İçin Temiz Bir Ev Yapmak Gerekıyor*"²⁶ başlıklı yazısında Enver, Talat ve Cemal Paşa'ların ülkeyi terk etmelerine, İttihat ve Terakki'nin politikalarının iflas etmesine rağmen ülkede halen fanatiklerin olduğuna ve bunların sayılarının hiç de az olmadığına değindi. Prax, ülkedeki tüm suçluların ve suç ortaklarının aranıp yakalanması gerektiğini savundu. Ayrıca ülkede sefaletin ve suçun ciddi oranda olduğunu, sadece Anadolu'da 400.000 civarı çete mensubunun ve firarinin bulunduğunu, İstanbul ve İzmir'de hırsızlığın kol gezdiğini iddia etti. Şehirlerde polis ve asker bulunmadığından yakınan Prax, işgal güçlerinin idareyi ellerine almalarının olması gereken bir hadise olduğunu okuyucuların zihinlerine işledi.

Pertinax takma adıyla *L'Echo de Paris*'de yazan Andre Geraud "*Türkiye'nin Sonu*"²⁷ başlığıyla verdiği haberde, İttihat ve Terakki'nin tüm gücüyle, müttefiklerin desteğinden hoşlanan Tefik Paşa kabinesinin önünü kestiğini ifade etti. Ona göre Türkiye; Konya, Bursa ve Karadeniz'in arasında kalan bölgede, Anadolu platosunda kurulu bir ülke olarak kalmalıydı. Boğazların statüsü, İstanbul'un uluslararası bir şehir olması gibi fikirler ise çok da önemli değildi. Paris ile Londra'nın, birbirlerinin çıkarlarını sağlamak için iş birliği içerisinde olmalarını tavsiye etti.

2. Mudanya Mütarekesi

Fransa Birinci Dünya Savaşı'ndan galip ayrılmış olmasına rağmen savaş, ülkede büyük bir yıkımı da beraberinde getirmişti. Savaştan geriye 1.397.800 ölü ve kayıp insan, 1.040.000 engelli, 719.000 kimsesiz çocuk ve eşini kaybeden 630.000 kadın kalmıştı.²⁸ Fransa'da savaş nedeniyle ölen ve kaybolan sayısı, 1919 yılında ülkede çalışan erkek sayısının onda birine denk geliyordu. Bu durum tabiatıyla ülkedeki doğum oranlarında sert düşüşe sebep oldu. İnsan kaybının getirdiği sosyal ve ekonomik sonuçların dışında, ülke ekonomisi savaş boyunca büyük tahribata uğradı. Örneğin savaşın yaşandığı kimi bölgelerde toprak neredeyse onarılamaz boyutta çoraklaşmıştı. Çoraklaşan toprağın büyüklüğü 8.000.000 dönüm civarındaydı. İşgale uğrayan bölgelerde bulunan fabrikalar, sanayi tesisleri ve maden yatakları sömürüldükten sonra tahrip edilmişti. Ulaşımı sağlayan yollar, köprüler, demiryolları kullanılamaz hale gelmişti.²⁹ Fransız Hükûmeti, ülkeyi bu denli tahribata uğratan Almanya'yla 28 Haziran 1919'da Versailles Antlaşması'nı imzalamış olsa da Almanya ödemekle yükümlü olduğu 132 milyar altın marklık

²⁶ Maurice Prax, "Pour Régénérer la Turquie Il Faut Faire Maison Nette", *Le Petit Parisien*, 23 Aralık 1918, s. 1.

²⁷ Pertinax, "La Fin de la Turquie", *L'Echo de Paris*, 22 Ocak 1919, s. 1.

²⁸ William Fortescue, *The Third Republic in France 1870-1940*, Routledge, New York 2000, s. 136.

²⁹ Philippe Bernard, Henri Dubief, *The Decline of the Third Republic 1914-1938*, Cambridge University Press, New York 1993, s. 78-80.

tazminatı ödemekte güçlük çekiyordu.³⁰ Fransa, bu denli buhranlı bir durumun içerisindeyken Antep, Maraş, Urfa bölgesinde de işgalci konumundaydı. Üstelik ülkenin insan gücüne ve paraya ihtiyacı olduğu bir ortamda, Anadolu'da asker ve para kaybetmeye devam ediliyor, bununla ilgili Fransız kamuoyunda eleştiriler dile geliyordu. Fransa'da devleti yönetenlerin "Küçük Asya" siyasetinin sorgulanmaya başladığı esnada, Türk ordusu 13 Eylül 1921'de Sakarya'da Yunan ordusuna karşı büyük bir zafer elde etti. Sakarya Meydan Muharebesi'nin Türkler tarafından kazanılması; Fransızların gözündeki Ankara Hükûmeti'nin, mücadelesinde muzaffer olacağını ortaya koymuştu. Ayrıca Fransızlar, İngilizlerin Yunanlar üzerinden uygulamaya koyduğu Anadolu siyasasından son derece rahatsızdılar. Üstelik 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması'yla Ankara Hükûmeti ile Ruslar arasında sulh ortamı oluşmuştu. Fransa, Ankara Hükûmeti'yle anlaşarak hem kendi kamuoyundaki eleştirilere son vermeyi hem de Anadolu'daki ticari ve ekonomik imtiyazlarını korumayı amaçlamıştı. Bu düşünceler ışığında iki taraf arasında, 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması imzalandı.³¹ Bu antlaşmadan sonra Fransız basınının Türklere karşı olan tutumunda belli bir yumuşama meydana gelmiş, İzmir'in kurtuluşuna giden süreçte Türklerin mücadelesinin haklılığına dair kimi düşünceler ortaya konmuştu.³² Mudanya Mütarekesi'ne giden süreçte Fransız devletinde ve kamuoyunda Türkiye'yle ilgili oluşan olumlu hava çoğalarak devam etmiştir. Fransız gazeteleri, Mudanya Mütarekesi'nin imzalandığı haberini okuyucularına şu başlıklarla vermişti: "Anlaşma Mudanya'da İmzalandı"³³, "Anlaşma Dün Mudanya'da İmzalandı"³⁴, "Mudanya Antlaşması"³⁵, "Ateşkes Mudanya'da İmzalandı"³⁶.

Le Journal yazarlarından Saint Brice, 11 Ekim 1922 tarihinde duyurduğu Mudanya Mütarekesi'ni "*Fransız Politikası'nın Başarısı*" başlığıyla vermişti. Zira Fransızlar mütareke görüşmelerinin gerçekleşmesi için diplomatik temaslarda bulunmuştu. Kaldı ki Şark'taki çıkarları korumanın yolu Ankara Hükûmeti'yle anlaşmaktan geçiyordu. Brice, mütarekenin imzalanmış olmasına rağmen İtilaf Devletleri'yle Türkiye'nin kalıcı barış adına almaları gereken çok yol olduğunu vurguladı.³⁷

Le Temps'da çıkan bir başyazıda, Mudanya'daki görüşmelerin karşılıklı güven içerisinde gerçekleştiği ve Fransa'nın sürekli olarak savunduğu diplomatik yöntemlerin ne kadar yapıcı olduğunun bir kez daha ortaya çıktığı tezi işlendi. Büyük Taarruz'dan önce, 22 Mart 1922'de İtilaf Devletleri'nin temsilcileri Türk ve Yunan tarafını uzlaştırmak için Paris'te toplanmıştı. Bununla birlikte Henri Franklin Bouillon 28-29 Eylül 1922 tarihlerinde İzmir'de yaptığı görüşmede, Mustafa Kemal

³⁰ Fortescue, a.g.e., s. 136; Bernard-Dubief, a.g.e., s. 109.

³¹ Ankara Antlaşması'nın imzalanmasıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Bige Yavuz, "1921 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması'nın Hazırlık Aşamaları", *ATAM Dergisi*, C 8, S 27, 1992, s. 273.

³² Detaylı bilgi için bkz: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, TTK Basımevi, Ankara, 1988.

³³ "L'Accord est Signé à Moudania", *Le Petit Parisien*, 11 Ekim 1922, s. 1.

³⁴ "L'Accord a été Signé Hier, à Moudania", *Le Petit Journal*, 11 Ekim 1922, s. 1.

³⁵ "L'Accord de Moudania", *L'Intransigeant*, 12 Ekim 1922, s. 1.

³⁶ "L'Accord est Conclu à Moudania", *Le Matin*, 11 Ekim 1922, s. 1.

³⁷ Saint Brice, "L'Accord est Signé à Moudania Entre les Turcs et les Alliés", *Le Journal*, 11 Ekim 1922, s. 1.

Paşa'yı, barış koşullarının eşit şartlarda tartışılacağı bir mütareke görüşmesinin yapılmasına ikna etmişti. Gazete, bu nedenlerden dolayı Şark'ta adil ve kalıcı bir barışın gerçekleşmesi adına Fransa'nın diplomasiyi kullandığını öne sürdü. Zira zora başvurma, tehdit ve sindirme politikalarının Ankara Hükûmeti'ni baskılamaya yetmeyecekti. Türklerin Yunanlara karşı kazandığı zafer de bunun en belirgin işaretiydi. Gazete, bu fikirlere bir de şerh düşüyordu. Türkler bu savaşı kazanmış olabilirdi ama dünyanın kaderini belirleyen savaşı da İtilaf Devletleri'nin Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'a karşı kazandığı gibi Türkiye'ye karşı da kazanmıştı. Türkiye için bugünün konusu bağımsızlık ve güvenlik güvenceleriyle ulusal varlığını inşa etmesi ve 1914'te yaşananların tekrar etmemesi için Boğazların kapatılmasının önlenmesi meselesiydi. Gazete, bunların yanında, Türklerin son on yılda yaşananlardan ders alması gerektiğini ifade ederken, Fransa'nın her ulus için olduğu gibi Türkler için de adalet istediğini; zira hukuk ve eşitlik olmadan dünyada hiçbir şeyin inşa edilemeyeceğini öne sürüyordu.³⁸ *Le Temps* da tıpkı diğer Fransız gazeteleri gibi bu fikirleri Ankara Antlaşması'ndan sonra benimsemeye başlamıştır.

Auguste Gauvain "*L'Accord de Moudania et les Etats Unis*" adlı makalesinde Türklerle sunulan şartların reddedilemeyecek kadar iyi olduğunu yazmıştı. Barışı geçici olarak temin eden bir anlaşmadan gurur duyulmaması gerektiğini ifade eden yazar; Amerika Birleşik Devletleri'nin Ermeniler ve Hristiyanlara yönelik katliamlar konusunda hiçbir girişimde bulunmadığını belirtiyor. Hatta Amerikan Devlet Başkanı Harding ve Cumhuriyetçi kanadın bir sonraki seçimlerde bunun bedelini ödeyeceğini de öne sürmüştü. Zira Amerikan Hükûmeti'nin siyasi duruşuna tepki göstermek için Amerikan dini çevreleri protesto gösterilerinde bulunmuştu. Anadolu'daki Hristiyan yerleşim yerlerinin Türkler tarafından yıkıldığına ilişkin Amerikalılar tarafından aktarılan bilgilere rağmen Amerikan devletinin sessiz kaldığını düşünen yazar, bunun Fransa'nın Şark siyasetine olan öfkenin tezahürü olarak da görmekteydi. İngilizlerin Bolşeviklerle ilişkilerini geliştirmesine ses çıkartmayan Amerikalılar, Fransızların Ankara Hükûmeti'yle ilişki kurmasından rahatsız olmuştu. Üstelik Amerikan Senatosu her fırsatta Yunanistan'ı desteklemiş, Epir konusunda dahi İtalyanlara karşı Yunanların tezlerine hak vermişti. Gauvain, Amerikalıların tereddütlü Şark politikasının hem kendilerini hem de Amerikan devletini olumsuz yönde etkilediğini savunmuştu.³⁹

Le Figaro yazarlarından Raymond Recouly de Gauvain gibi Amerikan Hükûmeti'ni Avrupa'yı ilgilendiren meselelere ilgisiz kalmakla suçladı. Fransa'nın Şark Meselesi'nde açık görüşlü, gerçekçi bir tavır takındığını ve Amerikan kamuoyunun bu duruşu olumlu algıladığını öne sürdü. Yunanların iki yıldan fazla süredir Anadolu'da Türklerle savaştığını hâlbuki Yunanistan'ın bu savaşı devam ettirebilecek sınırsız gücü olmadığını belirtti. Fransa'nın bunu gördüğünü söyleyen yazar, Fransa'nın en kısa sürede barışın sağlanmasının gerekliliğinden tavır aldığını yazdı. Şu an görüldüğü üzere Yunan ordusu Türkler tarafından Anadolu'da yok edildi. İngiltere ise Fransızların tam tersi istikamette ilerledi. Zira İngilizler Mustafa Kemal'in askerî anlamda blöf yaptığını düşünerek Yunanları desteklediler. Şimdi ise

³⁸ "L'Accord de Moudania", *Le Temps*, 12 Ekim 1922, s. 1.

³⁹ Auguste Gauvain, "L'Accord de Moudania et les Etats Unis", *Journal des Debats*, 12 Ekim 1922, s. 1.

Türklerle vermekte direttikleri tüm tavizleri alelacele verdiler.⁴⁰ Aynı gazetenin bir diğer yazarı olan Henry Bidou, Mudanya Mütarekesi'yle ilgili daha farklı bir değerlendirme yapmıştı. Ona göre, Mudanya Mütarekesi Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen anlaşmalar sistemine yapılan ilk büyük saldırıydı. Aynı zamanda Avrupa'nın yeniden örgütlenmesi sürecinde gerçekleşen ilk büyük değişiklikti. Birinci Dünya Savaşı sonunda Türkler Avrupa'dan atılmıştı. Mudanya Mütarekesi'yle birlikte Trakya ovasını geri kazandıkları gibi Bulgaristan'la da komşu olmuşlardı. Yazar, eski müttefiklerin yeniden komşu olmasının tüm Balkan ülkelerini endişelendirdiğini, yeni düzenlemenin ilerisi için daha fazla güvence sağlamadığını öne sürdü.⁴¹

Birinci Dünya Savaşı döneminde Türk karşıtı yazılarıyla öne çıkan René d'Aral, Mudanya Mütarekesi'nin, Türk zaferinin yarattığı sorunu ve doğuda sağlanması gereken barışı çözmediği iddiasında bulundu. İtilaf Devletleri Türklerle avantajlarla dolu bir antlaşma önermişti. Yazar, bunun karşılığında Türklerin de iddialarını yumuşatacağını umduklarını ifade etmişti. Mütareke, Avrupa'da oluşmakta olan barış ortamına da etki yapacaktı. René d'Aral Mudanya Mütarekesi'nin barış konferansına kadar yalnızca bir ateşkes olduğunu vurguladı.⁴²

Birinci Dünya Savaşı boyunca Fransız basınında görülen Türkiye karşıtı tek seslilik özellikle de Ankara Antlaşması'nın imzalanmasıyla değişmeye başlamış, Mudanya Mütarekesi'yle bu değişim daha da keskinleşmişti. Fransız sosyalistlerinin gazetesi olan *l'Humanité*, Birinci Dünya Savaşı boyunca ülkede beliren *Union Sacréé* ruhunun ve devletin uyguladığı sıkı sansürün sona erdiği bir ortamda kendi siyasi eğilimleri doğrultusunda yayınlar yapmaya başlamıştı. Gazetenin 14 Ekim 1922 tarihli nüshasının başyazarı, Komitern'in kurucularından siyasetçi, yazar ve aynı zamanda avukat olan Jacques Sadoul için ayrılmıştı. Sadoul, burada 1922 yılının Eylül ayında yoldaşlarına yaptığı açıklamayı yayınladı. Açıklama, Yunan yenilgisinin bozguna dönüşeceğini ve barışın çok yakın olduğunu ifade ediyor. Ayrıca Türk ve Yunan halkının artık barış istediğini söylüyor. Türkiye ve Yunanistan'ın ekonomik ve siyasi açıdan tam bağımsız devletler olarak yollarına devam edeceği haysiyetli bir barışın olmasını temenni ediyor. O, Lloyd George'u Avrupa'daki proletarya sınıfına müdahale eden, savaş çıkırtkanlığı yapan ve Türk-Yunan ihtilafını kışkırtan biri olarak görmüş ve Türk zaferini Lloyd George'un maskesini düşürmek için bir fırsat olarak gördüğünü söylemişti. Sadoul, Sevr Antlaşması için "alçak" ifadesini kullanmış ve bu antlaşmanın Türkiye'yi yok etmenin de ötesinde, kapitalist İngiltere'ye ganimet ve sömürülecek emekçi sağlayacağını söylemişti. Yazar Fransız Komünist Partisi'nin ve onun yanında yer alan proleter örgütlerin baskısıyla Fransız Hükûmeti'nin Ankara Hükûmeti'yle uzlaşarak Kilikya'yı terk ettiğini öne sürmüştü.⁴³

Le Journal General Pelle ile yapılan bir röportaja yer verdi. General Pelle Mudanya görüşmelerinin başarıyla tamamlandığını, bundaki en önemli etkenlerden birinin Fransa olduğunu ifade etti. Zira Fransa, son dönemde Şark siyasetini değiştirerek Türkiye ile yüzyıllar öncesine dayanan geleneksel dostane ilişkilere geri

⁴⁰ Raymond Recouly, "Les Etats-Unis et l'Europe", *Le Figaro*, 12 Ekim 1922, s. 1.

⁴¹ Henry Bidou, "Après le Conference de Moudania", *Le Figaro*, 12 Ekim 1922, s. 1.

⁴² René d'Aral, "L'Accord de Moudania est Signé", *Le Gaulois*, 11 Ekim 1922.

⁴³ Jacques Sadoul, "La Victoire des Turcs est une Défaite de l'Imperialisme", *l'Humanité*, 13 Ekim 1922, s. 1.

dönmüştü. Türkiye ile Fransa karşı saflarda yer almış olmasına rağmen Ankara Hükûmeti Fransa'nın dostane politikasını reddetmemiştir. Fransa'nın ikinci barış görüşmelerine kadarki dönemde de Türkiye ile müzakere etmeye devam edeceğini söyleyen General, Türkiye'nin bundan sonra millî birliğini sağlayarak anayasasını oluşturmasını, modern bir ülke haline gelip Batı'yla uyumlu ilişkiler kurmasını beklediklerini ifade etti.⁴⁴

L'Ouest Eclair yazarlarından René Pinon Türklerin Balkanlara yeniden döndüğünü, başlarında Bayezid gibi Süleyman gibi muzaffer bir lider bulunduğunu, bu durumdan Balkanlardaki devletlerin endişe edebileceğini öne sürdü. Hatta Türklerin Trakya'ya yeniden girmelerinin ileride Balkanlarda savaşa ve anarşiye neden olabileceğini yazdı. Pinon, kendi hükûmetine de bazı tavsiyelerde bulundu. Örneğin, Fransa'nın Yunanistan'ın davasını üstleniyormuş gibi bir görüntü vermemesi gerekiyordu. Zira bu görüntü Müslüman dünyasını kışkırtabilirdi. Bugüne kadar İslam birliğinin kurulamadığını savunan yazar, İngilizlerin hatalı politikaları nedeniyle şimdilerde Müslüman âleminin Türk Halifeliği etrafında toplanmaya başladığını belirtti. Yazar, son olarak Fransa'nın Şark'ta yatıştırıcı ve uzlaştırıcı politikasına devam etmesi gerektiğini vurguladı.⁴⁵

Katolik kilisesine yakınlığıyla bilinen *La Croix* Mudanya Mütarekesi'yle ilgili verdiği kısa haberlerin altında bir karikatür paylaşmıştı. Bu karikatürde Türk olduğunu belli eden fesli bir adam boks ringinde Lloyd George'ye yumruğunu indiriyordu. Karikatürün altında "Lloyd George aksiyomun⁴⁶ doğruluğunu kabul ederek nakavt oluyor: Türk gibi güçlü."⁴⁷

La Croix, 15 Ekim 1922, s.1.

Ankara Hükûmeti ile Fransa arasında 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Antlaşması'nın müzakerelerini Fransa adına Henry Franklin-Bouillon yürütmüştü.

⁴⁴ Paul Erio, "Le Général Pellé Nous dit Ce que Fut Notre Médiation", *Le Journal*, 14 Ekim 1922, s. 1; Robert Vaucher, "Déclarations du Général Pellé", *Le Petit Parisien*, 14 Ekim 1922, s. 1.

⁴⁵ René Pinon, "La France Médiatrice et Pacificatrice en Orient", *L'Ouest Eclair*, 14 Ekim 1922, s. 1.

⁴⁶ Aksiyom: Kendiliğinden apaçık ve bundan dolayı öteki önermelerin ön dayanağı sayılan temel önerme, belit.

⁴⁷ *La Croix*, 15 Ekim 1922, s. 1.

Ankara'da bulunduğu süre içerisinde Mustafa Kemal Paşa ile defalarca görüşmüş ve dostane ilişkiler kurmuştu. Henry Franklin-Bouillon Türk ordusunun İzmir'e girmesinden sonra, 18 Eylül 1922'de İzmir'e gelerek Mustafa Kemal Paşa ile tekrar görüşmüştü. Bouillon, bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa'dan ordunun ilerlemesini durdurmasını istemişti. Oradan İstanbul'a ve Mudanya'ya geçerek müzakerelerde bulunmaya devam etmişti. 15 Ekim 1922'de Fransa'nın Toulon şehrine varan Bouillon basına çok kısa ifadelerde bulundu. Mudanya Mütarekesi'ni soran gazetecilere, konuyla ilgili bilgi ve görüşlerini Raymond Poincaré'e sunmadan basına açıklama yapamayacağını söyledi.⁴⁸ Bundan bir gün sonra Henry Franklin-Bouillon basın karşısına geçip konuyla ilgili açıklamalarda bulundu. 18 Eylül 1922'de Şark'ta yeni bir sorunun çıkmasını önlemek adına Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ettiğini anlatarak başladı. Mustafa Kemal'in ordusunun Çanakkale'ye doğru yürümeyi durdurmasını istediğini, kendisinin ise sorunları çözmek için çeşitli diyaloglarda bulunacağını ifade ettiğini; bunun karşılığında Mustafa Kemal Paşa'nın çok zamanının olmadığını söylediğini belirtti. Yapılan istişarelerde Mudanya'da düzenlenecek konferansa kadar Türk askerî harekâtının durmasını sağladığını söyledi. Mudanya'daki görüşmelerden de bahseden Bouillon, müzakereler sırasında yeni bir savaş cereyan etmediyse, müzakereci ülkeler bunu, biz Fransızlara borçludur diyerek görüşmelerde oynadıkları role vurgu yaptı. Fransa'nın ikna edici gücünün ve Türklerin Fransızların sözlerine duyduğu güvenin antlaşmasının gerçekleşmesinde kilit rol oynadığını savundu. Bunun yanında Bouillon, Mustafa Kemal Paşa'ya minnettarlığını şu sözlerle ifade etti: "Kim ne derse desin; dünya, bu barışı istediklerini savaşarak elde etmeyi reddeden Mustafa Kemal'in takdire şayan bilgeliğine borçludur."⁴⁹

Le Radical için Mudanya Mütarekesi'ni değerlendiren Yarbay E. Pris, bu antlaşmada Türklerin beklediğinden fazlasını aldığını, İngilizlerin ise tüm planlarının başarısız olduğunun ortaya çıktığını ifade etti. Buna karşın Boğazların kontrolünün Milletler Cemiyeti'nde kalmasında İngilizlerin büyük payı olduğu belirtildi.⁵⁰

Intransigeant'da çıkan bir yazıda Mudanya Mütarekesi'nden sonra yapılacak barış konferansı ile ilgili tahminler üzerinde duruldu. Barış görüşmelerinin çok ilginç olacağı çünkü konferansta Yunan tilkisi Venizelos ve Türklerin yeni stil diplomatlarının yer alacağı yazıldı. Yazıya göre konferansta Lloyd George bile yer alabilirdi. Zira O yeşil halıları, toplantıları ve uzaklarda yapılan beş çayı sohbetlerini severdi. Gazetenin bir diğer merak ettiği şey, konferansın hangi şehirde olacağıydı. Lozan, Cenevre ya da Venedik ihtimaller dâhilinde görülmüştü. Ancak konferansın yeri Türkiye de olabilirdi. Konferans tarihinin önce 15 Ekim 1922 olacağı, sonradan bu tarihin 15 Kasım'a ve şimdi de 15 Aralık'a ertelendiğini haber veren gazete, arka arkaya yaşanan ertelemeleri eleştirmişti.⁵¹

Le Journal yazarlarından Paul Erio görüşmeler esnasında Mudanya'da bulunmuş ve orada yaşananları kaleme almıştı. Yazıya görüşmelerin yapıldığı evi

⁴⁸ "L'Evacuation de la Thrace est Commencée", *Le Petit Parisien*, 16 Ekim 1922, s. 3.

⁴⁹ "M. Franklin-Bouillon Nous Dit Ce que Fut la Conference de Moudania", *Le Petit Parisien*, 17 Ekim 1922, s. 1.

⁵⁰ E. Pris, "La Nouvelle Turquie", *Le Radical*, 17 Ekim 1922, s. 1.

⁵¹ "Où et Quand la Conférence?", *L'Intransigeant*, 18 Ekim 1922, s. 3.

anlatarak başlayan yazar, iki katlı evin Rus bir tüccara ait olduğunu, evin balkonlarının büyük ancak evin müzakereler için son derece yetersiz olduğunu belirtti. Görüşmeler başlamadan önceki genel kanı, anlaşmanın birkaç saat içerisinde tamamlanacağı şeklindeydi. Ancak görüşmeler sekiz gün sürmüştü. Görüşmeler esnasında öyle anlar olmuştu ki yaşanan tartışmalar barıştan ziyade çok daha şiddetli bir savaşın başlamasına vesile olacak cinstendi. Paul Erio, İtilaf Devletleri'ni görüşmeler öncesinde ortak bir yol haritası belirlemedikleri için eleştirmişti. Ona göre, müzakereler esnasında Fransa adına orada bulunan General Charpy uzlaşmacı bir tavır takınmış, İtalyan delege General Monbelli ilk başta tereddütte kalmış gibi görünse de General Charpy'nin fikirlerine yakın durmuştu. Buna karşın İngilizlerin delegesi General Harington müzakere sürecinde son nefesine kadar ülkesinin çıkarları doğrultusunda hareket etmişti. Köşe yazısının üstünde bir fotoğraf dikkati çekiyor. İsmet Paşa, müzakerelerin geçtiği evin terasında kurmaylarıyla beraber durum değerlendirmesi yaptığı görülüyor. Evin devamlı surette yabancı gazeteciler, kurmaylar ve Ankara Hükûmeti üyeleriyle dolup taştağını anlatan yazar, bu fotoğrafın İsmet Paşa'nın İtilaf Devletleri'nden ve Mustafa Kemal Paşa'dan alınan haberleri kurmaylarına ilettiği bir anı resmettiğini ifade etmişti. Paul Erio diğer gazetecilerle birlikte İsmet Paşa'ya sorular sormuştu. Sorulara aldıkları cevapları mükemmel kibarlıkta olarak niteledi. Hatta kalem kâğıdın röportaja yetişemediği yerde kamera çıkardıklarını, bu durumun İsmet Paşa'nın sabrını hiç zorlamadığını belirtti.⁵²

Paul Erio, "Les Heures de Moudania", *Le Journal*, 19 Ekim 1922, s. 1.

La Croix yazarlarından Jean Guiraud, Mustafa Kemal'in zafer kazanarak avantajlı konuma geçtiğini, öte yandan bozguna uğrayan Yunan ordusunun İzmir ve Trakya'yı savunacak durumu olmadığından mütarekenin bu hükümler çerçevesinde imzalanmak durumunda kaldığını yazdı. Ona göre, tüm bunlar yaşanırken Lloyd George'un türlü blöflerine rağmen İngiltere'nin Ankara

⁵² Paul Erio, "Les Heures de Moudania", *Le Journal*, 19 Ekim 1922, s. 1.

Hükûmeti'yle çatışamayacağı zaten biliniyordu. İşte bu sebeplerden ötürü Türklerle anlaşmanın en iyi fikir olduğunu savunan Guiraud, bu noktada Fransa Hükûmeti'ni ve Henry Franklin Bouillon'u kutluyordu. Buna karşın Mudanya Mütarekesi'nin Sevr Antlaşması'nı tamamıyla yırtıp atan bir antlaşma olduğunu ifade etti. Yazar bu fikirlerinin akabinde kendisine bir de soru yöneltti. İtilaf Devletleri, ortada Sevr Antlaşması varken niçin bunu feshedip Mustafa Kemal'in başarısına boyun eğmişti? Çünkü Sevr Antlaşması'yla Türklere çok ağır şartlar dayatılmıştı. Büyük bir devlet Küçük Asya'nın merkezinde küçücük bir platoya sıkıştırılmıştı. Ayrıca denizle bağlantısı kesilmiş; bir tarafında Yunanlar diğer tarafında da Ermenilere komşu yapılmıştı. Yazar, sorduğu soruyu cevaplamaya devam ediyordu... Ona göre Sevr Antlaşması, çözmeyi vaat ettiği sorunları çözmemişti. Bu antlaşmayla özerk bir Ermenistan devletinin kurulmasına karar verildiyse de İngiltere'yle Fransa arasındaki rekabet buna izin vermemişti. İstanbul ve Boğazların akıbetiyle ilgili hiçbir somut adım atılmamıştı. Bunun karşılığında Türkler Sovyetlerle anlaşarak yeniden örgütlenmişlerdi. Yazar, Mudanya'ya giden sürecin altında yatan nedenleri bu şekilde gerekçelendirmişti.⁵³

SONUÇ

Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti'nin Fransa'nın da aralarında olduğu İtilaf Devletleri ile imzaladığı bir teslimiyet metniyken, Mudanya Mütarekesi Türklerin yeniden Anadolu'da kök saldığı ve Trakya'ya taşındığı bir antlaşma olmuştur. Fransız basını, bu iki mütareke için Fransa'ya iki farklı rol biçmiştir. Fransa, Mondros'ta kazanan ve haklı tarafta yer alan bir ülkeyken, Mudanya'da Türkler lehine yoğun diplomatik temaslarda bulunmuş bir ülke olarak ortaya çıkmaktadır. 1918 yılında Mondros Mütarekesi'nin şartlarını haklı ve makul bulan Fransız basını, Türklerin Orta Anadolu'nun steplerinde yaşamını sürdürmesini tavsiye ederken, Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Türkleri Mondros'ta Orta Anadolu'ya sıkıştırmanın yanlış bir fikir olduğuna vurgu yapmışlardır. Burada Fransız köşe yazarlarıyla ilgili ayrı bir parantez açmak gerekir. Mondros Mütarekesi sürecinde Türkiye'yle ilgili yazı yazan köşe yazarlarının, Mudanya Mütarekesi'nin gerçekleştiği dönemde Türkiye'yle ilgili yazı yazmadıkları görülmektedir. Zira çalışmamızda bahsettiğimiz Charles Dugas ve Khairallah Tannous Khairallah sıradan köşe yazarları değildir. Charles Dugas Yunanistan'la ilgili çalışmalar yapan ve Yunan sempatizanı olduğu bilinen biriydi. *Journal des Débats* isimli gazete Dugas'yı Yunanistan lehine yazı yazması için seçmişti. Khairallah Tannous Khairallah ise hem gazetecilik hem de yazarlık yapıyordu. Buna karşın Khairallah'ın da Türk karşıtı yazılar yazması için özellikle seçilmiş biri olduğu görülmektedir. Lübnan doğumlu, Arap kökenli olan Khairallah kendini Fransa'nın Yakın Doğu'daki çıkarlarının savunucusu olarak konumlamıştı. İşte bu iki yazarın Mudanya Mütarekesi'yle ilgili olarak yazı kaleme almadığı görülmüştür. Yine Türk karşıtı yazılar yazan Auguste Gauvain, bu iki yazardan farklı olarak Mudanya Mütarekesi'yle ilgili yazı yazdığı ve Ankara Hükûmeti'ne karşı sert söylem geliştirmese de mesafeli bir yaklaşım sergilediği müşahade edilmiştir.

⁵³ Jean Guiraud, "Le Problème Oriental", *La Croix*, 20 Ekim 1922, s. 1.

Birinci Dünya Savaşı boyunca *Union Sacréé* ruhuyla, hiçbir siyasi ve mezhepsel farklılık göstermeden Fransa'nın arkasında tek vücut duran Fransız basını, bu tutumunu Mondros Mütarekesi'nde de göstermiştir. Ancak Sakarya Meydan Muharebesi'nin Türk zaferiyle sonuçlanmasından sonra Fransa'nın Ankara Hükûmeti'ne olan bakışı değişmiş, Ankara Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte Fransız gazeteleri de bu değişiklikten doğrudan etkilenmiştir. Örneğin Katolik kilisesine yakınlığıyla bilinen *La Croix*, savaş boyunca Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyan tebaa üzerinden Osmanlı Devleti'ne yüklenirken, Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasına müspet bakmış ve İngiliz politikalarını sert biçimde eleştirmiştir. Yine Mudanya sürecinde, radikal sol eğilimli bir gazete olan *l'Humanité*, kendi ideolojisine dönüş yaparcasına Sevr Antlaşması'nı emekçiyi sömüren sömürge antlaşması olarak tanımlarken, Türklerin Lloyd George'un maskesini düşürdüğünü yazmıştır. Bir diğer değişle, Türkleri sömürge haline getiren antlaşmaya o günün politikalarından dolayı olumlu bakan bir sol gazete, Mudanya'da Türkleri emekçi olarak nitelemiştir. Fransız basını Mondros Mütarekesi'ni överken, Mudanya Mütarekesi'ne sempatiyle bakmış ve geline noktan İngiltere'yi sorumlu tutmuştur. Bu suçlamalar özellikle de Lloyd George üzerinden yapılmıştır. Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasının en önemli etkenlerinden biri olarak da kendi ülkelerinin yürüttüğü diplomasi gösterilmiştir. Bu bile aslında canlı ve nicel olarak bilinen Fransız basınının kamuoyu oluşturmada, devleti yönetenler tarafından ne denli etkin kullanıldığının bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

Süreli Yayınlar

Journal des Débats

La Croix

L'Echo de Paris

Le Figaro

L'Humanité

Le Gaulois

Le Journal

Le Matin

Le Petit Journal

Le Petit Parisien

Le Radical

Le Temps

L'Intransigeant

L'Ouest Eclair

Araştırma ve İnceleme Eserler

Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, C 2, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993.

Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, TTK Basımevi, Ankara, 1988.

Armaoğlu, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayımevi, İstanbul, 2010.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, C 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.

Bardakçı, Murat, **Enver**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, C 3, K 4, TTK Basımevi, Ankara, 1991.

Bernard, Philippe, Dubief, Henri, **The Decline of the Third Republic 1914-1938**, Cambridge University Press, New York 1993.

Budak, Mustafa, "Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Müdahaleleri (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)", **İlmi Araştırmalar**, S 5, 1997, s. 81-105.

Flood, Patrick James, **France 1914-1918 Public Opinion and the War Effort**, MacMillan, London, 2014.

Fortescue, William, **The Third Republic in France 1870-1940**, Routledge, New York 2000.

Kaya, Erol, "İttihat ve Terakki Liderlerinin Yurtdışına Kaçışları ve Bunun İstanbul Basınındaki Yankıları", **Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi**, C 10, S 1, 2008, s. 181-202.

Khairallah, Khairallah Tannous, **Le Problème du Levant: Les Régions Arabes Libérées Syrie - Irak - Liban**, Editions Ernest Leroux, Paris, 1919.

Kırışman, Mustafa, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve Fransız Kamuoyu**, Sentez Yayıncılık, İzmir, 2022.

Kırışman Mustafa, "Enver, Talat ve Cemal Paşaların Öldürülmelerinin Fransız Basınına Yansımaları", **Tarih ve Günce**, S 9, 2021, ss.475-510.

Manevy, Raymond, **Histoire de la Presse 1914-1939**, Editions Correa, Paris, 1945.

Orbay, Rauf, **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2018.

Sorgun, Taylan, **Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü**, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998.

Şahin, Şeyma, **Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre İşgal Döneminde İstanbul (13 Kasım 1918-15 Mart 1920)**, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999.

Türkmen, Zekeriya, "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920)", **ATAM Dergisi**, C 18, S 53, Temmuz 2002, s. 319-372.

Yavuz, Bige, "1921 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması'nın Hazırlık Aşamaları", **ATAM Dergisi**, C 8, S 27, 1992, s. 273-308.

MUDANYA MÜTAREKESİ'NİN ÖNCESİNDE VE SONRASINDA KARAAĞAÇ'IN İDARİ VE SOSYAL DURUMU

Tülay BARAN*

ÖZET

1919 yılında Paris Barış Konferansı ile Batı Trakya'nın dağlık kuzey kısmının Bulgarlara verilmesine karşılık, Karaağaç'ın da içinde bulunduğu geri kalan bölgeler "Müttefiklerarası Trakya Hükûmeti" adı altında Fransız askerî makamlarının idaresine verilmiş ve General Charpy vali olarak tayin edilmiştir. Bulgarların Karaağaç'ın da içinde bulunduğu ilçeleri boşaltmaya başlamalarının ardından Fransızlar devir teslim işlemlerini 20 Ekim 1919 tarihinden itibaren bitirerek Karaağaç'ta idari anlamda öne çıkan devlet haline gelmişlerdir. 27 Mayıs 1920 tarihinden 4 Haziran 1920 tarihine kadar Karaağaç istasyonundan Enez'e kadar bütün Meriç nehri boyunca yerleşmeye başlayacak olan Yunan ordusunun işgali ise çok sayıda sorunu beraberinde getirmiştir. İtilaf Devletleri ve Yunanistan açısından büyük önem taşıyan Doğu Trakya'nın idari anlamda yetki kimin elinde olursa olsun yaşadığı sorunların bitmesi için Büyük Taarruzun Yunan cephelerini başarı ile yaran ve onları sadece duraklatmayıp aynı zamanda uzaklaştıracak olan başarısını beklemek gerekmiştir. Mudanya Mütarekesi süreci içinde her ne kadar Doğu Trakya'nın hak ettiği şekilde Türk ordusuna teslimi konusunda zorluk çıkarmaya çalışılmışsa da bu mümkün olamamış ve yapılan anlaşmalar çerçevesinde Doğu Trakya Türk idaresine bırakılmak durumunda kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mudanya Mütarekesi, Karaağaç, Fransız Askerî Yönetimi, Bulgaristan.

THE ADMINISTRATIVE AND SOCIAL STATUS OF KARAAĞAÇ BEFORE AND AFTER THE MUDANYA ARMISTICE

ABSTRACT

Despite the fact that the mountainous northern part of Western Thrace was given to the Bulgarians with the Paris Peace Conference in 1919, the remaining regions, including Karaağaç, were given to the administration of the French military authorities under the name of the "Inter-Allied Thrace Government" and General Charpy was appointed as the governor. After the Bulgarians started to evacuate the districts, including Karaağaç, the French completed the handover process on 20 October 1919 and became the prominent state in the administrative sense in Karaağaç. The occupation of the Greek army, which would start to settle along the entire Meriç river from the Karaağaç station to Enez from 27 May 1920 to 4 June 1920, brought many problems with it. In order to end the problems experienced by Eastern Thrace, which was of great importance for the Allied Powers and Greece, regardless of who had the administrative authority, it was necessary to wait for the success of the Great Offensive which would successfully break through the Greek fronts and not only stop but also drive them away. During the Mudanya Armistice process, although it was tried to cause difficulties in the handover of Eastern Thrace to the Turkish army as it deserved, this was not possible and Eastern Thrace had to be left to the Turkish administration within the framework of the agreements made.

Key Words: Mudanya Armistice, Karaağaç, French Military Administration, Bulgaria.

Yakın dönem Türkiye tarihine yönelik incelemelerde en dikkat çekici siyasi ve askerî gelişmelere, sosyal sorunlara, nüfus konusundaki hareketliliğe, göçlere, işgallere sahne olan yerlerden birisinin Trakya olduğu gözlenir. Edirne'nin idari taksimatında yer alan Havsa, Cısr-ı Mustafa Paşa, Uzunköprü, Dimetoka, Ortaköy ve Kırcaali kazaları uzun yıllara dayalı savaş ve işgal dönemlerinin literatürde en çok

* Prof. Dr., Yeditepe Üniversitesi.

geçen coğrafi isimlerinden bulunmaktadır. Uzunköprü'ye bağlı Ada nahiyesinin köylerinden olan Karaağaç ise, tarih boyunca söz konusu nahiyenin diğer nahiyelere göre daha gelişmiş durumda olmasının sebeplerinden birisi olarak dikkat çekmektedir. Bunu örnekleyen nitelikte 19. yüzyılda Karaağaç'ta ipek kozası işleyen fabrikaların, Edirne-İstanbul arasındaki ulaşımın kilit noktası olarak bulunan demiryolunun, ekonomik ve sosyal yaşam açısından hareketli bir hayata işaret eden hanların, istasyon civarında bir otel ile gazinonun ve çok sayıda okulun bulunması ifade edilebilir. ¹ Edirne'nin batısında bulunan ve deniz seviyesinden yükseltisi 52 metre olan Karaağaç, 1872 yılında Demiryolu'nun buraya gelmesi ile önemini arttırmaya başlamıştır. Stratejik bir noktada bulunuyor olması onu bir taraftan önemli bir hale getirirken diğer taraftan tehdit ve işgallerle de karşı karşıya bırakmıştır. ²

Osmanlı İmparatorluğu döneminin sonlarına doğru Doğu ve Mesta Karasu ırmağına kadar Batı Trakya'dan oluşan Edirne, Kırkkilise (Kırklareli), Tekirdağ, Gelibolu, Dedeağaç ve Gümilcine sancaklarına ayrılmış olarak toplam 42.500 kilometrekarelik bir alanı oluşturuyordu. Ancak 1913 yılında Balkan Savaşları ile birlikte Dedeağaç ve Gümilcine sancaklarının bir kısım arazisi Bulgaristan'a bırakılmış ve 1915 yılında ise Dimetoka ve Meriç'in sağ sahilinin terk edilmesi nedeniyle Edirne, Karaağaç'ı da içeren nitelikte Doğu Trakya'yı ifade eder hale gelmiştir. ³

Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu için başarısızlıkla sona ermesi galip devletler kadar, onların başarısını kendi başarıları olarak gören ve bu başarıyı Anadolu topraklarındaki emellerini gerçekleştirmek konusunda fırsat olarak değerlendiren çeşitli milletlerin de daha cesur olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu çerçevede Rumlar açısından Anadolu'nun birçok yeri için olduğu gibi Trakya bölgesi de, içinde bulunulan olumsuz durumda talep edilebilir, Türk nüfusun uzaklaştırılmasıyla kalıcı olarak yerleşilebilir stratejisinin odağında yer almaya başlamıştır. Uluslararası siyasetin kendi lehlerine dönmeye başladığı günlerde bu isteklerini dile getirmeye ve bunu işbirliği içinde bulundukları İtilaf Devletlerinden daha kuvvetli bir şekilde talep etmeye başlamışlardır.

Balkan Savaşları ile birlikte büyük acılar çeken ve İkinci Balkan savaşı ile birlikte kurtarılan Edirne'nin hayatında, Mondros Ateşkes Anlaşmasının uygulanmaya başlanması ile birlikte yeni bir olumsuzluk sayfası açılmaya başlamıştır. Öncelikle Mütarekenin 15. maddesinde yer alan, Demiryollarının İtilaf Devletlerince kontrol edileceği hükmü nedeniyle Doğu Trakya'ya 4 Kasım 1918 tarihinde gelen Fransız kuvvetleri Uzunköprü-Sirkeci hattını işgale başlamıştır. Bu durum Doğu Trakya'nın idari hayatında Fransızlar başta olmak üzere farklı birçok devletin ve en sonunda da onların çekilmesi ile birlikte Yunanlıların anılacağı bir

¹ Haluk Kayıcı, **Salnamelere Göre İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı**, İstanbul, 2013, s. 236, 241, 61, 162.

² Besim Darkot, "Edirne Coğrafi Giriş," **Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı**, Ankara, 1993, s. 8.

³ Prof. M. Tayyib Gökbilgin'in **Edirne Makaleleri**, (Hazırlayanlar M. Altay Gökbilgin, Veysi Akın, Cengiz Bulut) Edirne, 2015, s. 159.

dönemin de başlangıcını oluşturmaktadır. Mütareke sürecinde Karaağaç'a ilişkin bir diğer uygulama da Anlaşmanın 19. maddesinde yer alan "Denizci, asker ve sivil tüm Almanların ve Avusturyalıların bir ay içinde Türk ülkelerinden çıkarılması, uzak bölgelerdekilerin de olanaklı en erken bir tarihte çıkarılması" hükmü doğrultusunda Karaağaç'ta bulunan Avusturya tebaasının Edirne'ye gelmelerine izin verilmesine ilişkindir. ⁴

Karaağaç'ın Mütareke günlerinde idari anlamda ağırlıklı olarak Fransızlar ile başlayan ve aşama aşama Yunanistan'a bırakılması ile sonuçlanan süreçte ilk etapta dikkat çeken devletlerden birisi Bulgaristan'dır. Balkan Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Bulgaristan ile olan ilişkisinde Dünya Savaşı'na aynı blokta girmelerinden daha önemli olan konu 6 Eylül 1915 anlaşması ile Doğu Trakya'nın batı hudutları boyunca Bulgaristan'a bırakılmış olmasıdır. Ülkenin savunması için son derece kritik olan bölgenin demiryoluna sahip Karaağaç ile birlikte Bulgaristan'a bırakılması ve bu tavize rağmen Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi, uzun süre Karaağaç'ın Bulgaristan'ın gündeminde kalmasına neden olmuştur. Bulgaristan Osmanlı İmparatorluğu gibi yenilerek çekilmiş ve Mütareke döneminde Türkiye ile yakın ilişkiler içinde bulunmaya gayret etmekle beraber zaman zaman iki devlet arasında sorunlar yaşanmıştır. Hepsinden önemlisi Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Karaağaç Bulgarların elinde bulunuyordu. Bulgar memurlarının Karaağaç Osmanlı İstasyon Komutanı tarafından iletildiği üzere Karaağaç'tan Edirne tarafına geçilmesinde yarattıkları engeller, Edirne ve Karaağaç arasında nasıl gidilip gelineceği, Karaağaç'ta arazi ve emlakı olduğu için oraya gidip gelenlere çıkarılan zorluklar, askerî memurların sadece transit trenle gidip gelmesine izin verilmesi gibi bir dizi olumsuzluk tesbit edilmiştir. Karaağaç'ta emlakı kalmış olanlara İngilizler tarafından da olağanüstü bir mazereti olmadıkça izin verilmiyordu. Bulgarların Osmanlı tebaasının hukukunu ihlal ettikleri, Karaağaç'ta kimseyi bırakmamaya çalıştıkları, Trakya'nın Bulgaristan'a ilhakı için gizlice ahaliden mazbata almaya çalıştıkları Dâhiliye Nezaretî'nin raporlarında ciddi bir rahatsızlık unsuru olarak yer almaktadır. ⁵ Karaağaç'taki Bulgar süvari alayıyla piyadelerden oluşturulan bir müfrezenin Bulgaristan içlerine gönderildiği haberlerine ek olarak Karaağaç'ta Bulgarların talim yapmakta oldukları iddiası ise endişe ile karşılanmıştır. ⁶

Doğu Trakya'da Yunan işgali başlayınca kadar olan süreçte işleri onların lehine kolaylaştıran Fransa ise, Bulgarların Edirne ile hiçbir alakalarının olmadığını ve hatta Rumların göç etmesi ile ilgilerinin bulunduğunu dile getiren açıklamalar yapıyorlardı. Her ne kadar Bulgarların, Yunanlılara karşı Fransızların bölgedeki varlığını yeğ tuttuklarını gösteren örnekler (Karaağaç'a giden Fransız askerî yetkilileri törenlerle karşılamaları) görülse de Karaağaç'tan çekilmeleri sırasında iki devlet arasında problemler yaşanmıştır.⁷

Önce Uzunköprü- Sirkeci demiryolunu işgal eden ve daha sonra buranın işletmesini alan Fransızlar 1919 yılı ocak ayı içinde Trakya demiryollarının muhafazasını Yunanlılara bırakarak Yunan işgali konusunda hazırda bekleyen

⁴ DH.ŞFR,92-216 Bu konuda bkz, Tülay Alim Baran, "Mondros Mütarekesi Gereğince Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılan Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Durumu", **Belleten**, LXVII, Nisan 2003, Sayı 248'den ayrı basım.

⁵ HR.SFR, 04, 923-44, HR.SYS, 2459-44,2460-13,2461-12, DH.EUM.ECB, 23-47.

⁶ DH.KMS, 52-21.

⁷ DH.EUM.5.Şb, 77-49.

Venizelos'un yolunu açmaya başladılar. Böylece 18 Ocak 1919 'da Paris Barış Konferansı'nın toplanması ile birlikte Yunanistan adına Venizelos tarafından Ege Adaları ve Batı Anadolu'ya ek olarak Doğu Trakya bölgesi de rahatlıkla istenmeye başlanmıştır.

Paris Barış Konferansı'nda Yunan kamuoyu ve Başbakan Venizelos, Trakya'nın Rum ahalisi ile meskûn olduğunu, bu sebeple İstanbul ve Trakya'nın Yunanistan'a verilmesini savundu. Konferansa Venizelos tarafından verilen muhtırada Trakya ve İstanbul'da 731.000 Rum'un yaşamakta olduğu iddiasına ek olarak şu ifadeler yer almaktadır: "Trakya'nın Yunanlılığı aşikârdır. Bulgarlar da bunu tasdik etmişlerdir. Eğer, bahis olunduğu gibi, İstanbul milletlerarası bir devlet olacaksa, Yunanlıların hakları kesindir. İstanbul'la birlikte bütün Trakya, Yunanistan'a verilmelidir. Bulgar hududu, Arda nehrini ve Karadeniz'e kadar 1913 hududunu takip etmelidir." Venizelos'un bu muhtırası sonrasında Paris Barış Konferansı'nın genel yaklaşımı onları destekler nitelikte olmuştur. Doğu ve Batı Trakya'nın Yunanlılara verilmesinin tavsiye edilmesine yalnızca komisyonda bulunan İtalyan Heyeti, Batı Trakya'da Dedeağaç'ın Bulgarlara verilmesi, Doğu Trakya'nın ise Milletler Cemiyeti idaresine verilecek İstanbul Hükûmetiyle birleştirilmesi önerisinde bulunarak tam destek vermemiştir.⁸

Paris Barış Konferansı ile Batı Trakya'nın dağlık kuzey kısmını oluşturan Nevrokop, Ropçoz, Paşmaklı, Eğridere, Darıdere, Kırcaali, Koşukavak, Ortaköy ve Mustafapaşa kazaları Bulgarlara verilirken, Karaağaç, Dimetoka, Sofulu, Dedeağaç, Gümilcine ve İskeçe kazaları Müttefiklerarası Trakya Hükûmeti adı altında Fransız askerî makamlarının kontrolüne bırakılmıştır. Bu hükûmetin başına doğudaki müttefik orduları başkomutanı Franchet D'Esperey'in delegesi sıfatıyla General Charpy vali olarak atanmıştır. Bu kararlar çerçevesinde Bulgarlar 18 Ekim 1919 tarihinde içinde Karaağaç'ın da bulunduğu söz konusu bölgeyi boşaltmaya başlamışlar ve devir teslim işlemi 20 Ekim 1919 tarihinde sona ermiştir.⁹

Osmanlı-Bulgaristan sınırındaki Şehitler Osmanlı Karakolu karşısında bulunan Bulgar hudud kulelerinin tahliye edilerek buraların Fransız askerleri tarafından işgal edilmesi sırasında ve Bulgar halkının trenle Filibe'ye hareketi sırasında Fransız askerleri ile ciddi sıkıntılar yaşadıkları görülmektedir.¹⁰ Bulgarların uzaklaştırılmasının ardından Fransız askerleri için Karaağaç'ta yeterli binanın olmadığı ve bu nedenle Edirne'de ikamet etmeleri için girişimde bulundukları görülecektir.¹¹ Bölgeye yerleşen Fransızlar Edirne Valisi tarafından iletilen bilgilerde görüldüğü üzere Trakya'nın Türk idaresine bırakılacağı iddialarının önüne geçilmesini, Türklerin hayal kırıklığına uğrama ihtimaline ek olarak Trakya Komitesi'nin programında da zaten böyle bir şeyin bulunmadığını ifade ederek yavaş yavaş oluşmaya başlayan direnci kırmak istemişlerdir. Edirne Valisi Fransızlar tarafından kendisine Doğu ve Batı Trakya'nın birleştirilerek Trakya Hükûmeti adı altında bir hükûmet oluşturulacağı ve buranın da Fransızların himayesine bırakılacağını ve hatta Trakya Cemiyeti namına Celal Bey'in de Fransızlara bu yolda teminat verdiğini

⁸ Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, I.Cilt, Ankara, 1987, s. 146, 148.

⁹ Onur Eren, *Lozan Konferansı'nda Karaağaç Konusu ve Karaağaç'ın Savaş Tazminatı Olarak Türkiye'ye Verilmesi*, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015, s. 38-39,41-42.

¹⁰ DH.EUM.AYŞ, 25-22.

¹¹ DH.ŞFR, 104-285.

ve şimdiden halkın fikrinin bu tarafa çevrilmesinin gelecekte sıkıntı yaşamamak adına telkin edildiğini ifade etmektedir. Vali Celal Bey böyle söyleniyor olmasına rağmen Karaağaç'taki Fransız kuvvetlerinin şimdilik böyle bir işgal için yeterli olmadığını da ilave etmiştir.¹² Yunanlıların Doğu ve Batı Trakya'ya yönelik ortaya attıkları istekler ve onların bu konuda İngiltere ve Fransa tarafından desteklenmeleri İskeçe'den demiryolu ile Gümilcine'ye girmelerine diğer taraftan Kavala ve Dedeağaç limanlarına asker çıkarmalarına ve bütün Meriç boyunca 27 Mayıs 1920'den 4 Haziran 1920'ye kadar teslim almalarına neden olmuştur. Yunanlıların uluslararası alanda bulduğu desteğe ve çok kısa bir süre sonra burayı işgal edecek olmalarına rağmen Edirne'ye gelen Fransız Doğu Ordusu Komutanı Franchet Esperey'in Kolordu komutanı Cafer Tayyar (Eğilmez)Bey'e Fransız mandasını kabul etmeleri yönünde teklifte bulunmaktan geri durmadığı görülmektedir. İtilaf Orduları Başkomutanlığı'ndan ayrılan D'Esperey'in 6 Nisan 1920 tarihinde Karaağaç istasyonunda söylediği "Sizin bir maceraya kapılıp boş yere buraların yıkılmasına sebebiyet vermemeniz lazımdır... Kabul edelim ki Trakya'da 300 bin Türk vardır. Bunlardan da 30 bin kişilik bir ordu kurabildiniz. Bununla maksadınızı elde edebilir misiniz " cümlesi hiç şüphesiz Trakya'nın direnişi için mücadelenin önünü tehditle kesmek ve manevi anlamda zor durumda bırakmak amaçlarına yönelikti. Bu ifadeler Cafer Tayyar Bey tarafından büyük bir inançla yanıtlanıp kararlılık gösterilmiş olsa da D' Esperey'in bu ziyareti sırasında Karaağaç istihbarat subayı Yüzbaşı Jambat'ın rolü ile Fransa idaresi altında Trakya için bir manda söylentisi ortaya çıkmış bulunuyordu.¹³ Fransızlar ile yaşanan bir diğer gelişme ise Grev nedeniyle Sofya demiryolunun çalışmıyor olması ve dolayısıyla Karaağaç halkının iâşesiz kalma riski ile ilgilidir. Bu durumda Fransız komutanın 11 bin kilogram unun Edirne'den ihraç edilmesine İstanbul'da bulunan komisyon nezdinde ricacı olduğu görülmektedir.¹⁴

Edirne ve Karaağaç söz konusu olduğu zaman yine ismi geçen devletlerden bir diğeri de İtalya'dır. İtalyanlar Konya'ya asker gönderdikten sonra 10 Ocak 1919 tarihinde bir yüzbaşı yönetiminde 220 kişilik birliği Edirne'ye göndermiş ve bunlar İtalyan konsolosluğu ile Pomak okuluna yerleşmiştir. Bu birlik içinde bulunan askerlerin bir kısmı daha sonra Tekirdağ'a, Muratlı'ya ve Kırkağaç'a gönderilmiştir.¹⁵ İtalyan askerlerinin bölgedeki varlığı ve olası değişiklikler özellikle İtalyanların yerine Fransızların geleceğine ilişkin yazışmalar Birinci Dünya Savaşı henüz sonuçlanmadan Osmanlı Arşivi belgeleri içinde konu edilmiştir. Birinci Kolordu, Edirne'de bulunan İtalyan kıtaatının çekilme ihtimali ve Bulgaristan içinde askeri hareketi gerektiren olayların Edirne vilayetinin boş bırakılması sakıncasını ortaya çıkaracağını ifade ederek hudut kıtalarının takviyesine dikkat çekmiş bulunuyordu. Bu çerçevede Karaağaç ve Edirne'de bulunan İtalyan Kıtaatının İstanbul'a gideceği ve yerlerine Fransız müstemleke askerlerinin geleceği ¹⁶ şeklindeki bilgilerin mütareke döneminin ileriki tarihlerinde de devam ettiği görülmektedir. Selanik'ten Dedeağaç'a 35 vagon İtalyan askerinin geldiği ve burada bulunan Fransız askerlerinin Selanik'e gidecekleri ve İtalyanların Karaağaç'a gelmelerinin söz konusu

¹² DH.EUM.KLH, 5-157.

¹³ Tefik Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 224-230.

¹⁴ BEO,4614-345990.

¹⁵ Mevlüt Çelebi, Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri, Ankara, 1999,s. 85.

¹⁶ DH.EUM.AYŞ, 15-25.

olduğu haberleri sıkça görülmektedir. Her ne kadar Millî Mücadelenin hemen başlarında Karaağaç'a İtalyan ve Fransız askerlerinin gelmekte olduğuna ilişkin iddiaların doğru olmadığı ve Edirne'de herhangi bir Fransız kuvvetinin bulunmadığı Birinci Kolordu Komutanlığı tarafından ifade edilmiş olsa da¹⁷ Edirne'de bulunan İtalyan askerleri konusu belgelerde kendisine yer bulmaya devam etmiştir. İtalyan askerlerine ait olan erzak, tüfek gibi malzemelerin Karaağaç istasyonuna nakledildiği ve Karaağaç kapısında yani hudutta bulunan İtalyan askerlerinin Fransız askerlerine nöbet yerini terk ettiği görülmekte ve 120 asker, 1 yüzbaşı, üç mülazım-ı evvel ve iki mülazım-ı saniden oluşan İtalyan bölüğünün Selanik'e gitmek üzere Karaağaç'a gittiği ifade edilmektedir.¹⁸

Mondros Mütarekesi ile birlikte İstanbul ve Anadolu için son derece önemli olan Doğu Trakya bölgesi Devletin içinde bulunduğu bütün olumsuz koşulların beraberinde getirdiği bir ivme ile her bir itilaf devleti mensubunun bulunduğu yer haline gelmiş, konferansların konusu edilmiş, manda ifadelerine maruz kalmış ve beklenen şekilde Yunanistan'ın işgaline bırakılmıştır. Paris Barış Konferansı sonrasında San Remo Konferansı ile Doğu ve Batı Trakya konusu uluslararası alanda daha görünür hale gelmeye başlayınca ve bölgenin Yunanistan'a verileceği ortaya çıkınca bu durum protesto edilmiş, ancak bu İtilaf Devletlerinin tutumunda bir değişikliğe yol açmamıştır. İtilaf Devletlerinin "...Türkiye'nin yarım asırdan fazla bir müddet esnasında kendisinin mücerrep dostları olmuş olan düvel-i muazzamaya pek vazih surette ihanet etmek cürmünü irtikâp etmiş olduğu fikrindedirler" ifadelerini içeren bir yazı ile Türkiye'nin protestosuna verdiği yanıt oldukça önemlidir. Söz konusu yazı Türklerden başka unsurların çoğunluk oluşturduğu araziye Türklerin boyunduruğundan kurtarmaya azmettiklerini ifade ederek Trakya ve İzmir'i Türk tahakkümünden ayıran maddelerde hiçbir tadilata gidilmeyeceğini de dile getirmiştir.¹⁹ Şüphesiz bu ifadeler zaten kararlaştırılmış olan bir işgal planının uygulanmasından ibaret bir sürecin yaşanmakta olduğunun en açık göstergesidir. Zaman zaman işgali meşrulaştırmaya dönük olarak bazı heyetlerin oluşturulduğu, incelemelerin yapıldığı, bazı soruların sorulduğu ancak yanıtların dikkate alınmadığı nitelikte örneklerin varlığı görülmektedir. Bu çerçevede Birinci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey tarafından Edirne'de bulunan Tahkikat Heyeti Başkanlığı'na iletilen ve hem durum tesbiti yapan hem de sorulara yanıt veren açıklaması, bölgenin içinde bulunduğu durum konusunda önemli bilgiler içermektedir. Öncelikle iddia edildiği gibi Türk subay ve memurları tarafından İtilaf Devletleri aleyhinde bir propagandanın yapılmadığı, ahaliye silah ve cephane dağıtılmadığı, Subaylar ve memurlar ile Müslüman halkın Bulgarlarla işbirliği yaptığına dair iddiaların Mart 1919 tarihinden itibaren bağlantının kesilmiş olması nedeniyle mümkün olmadığı, Demiryolunu muhafaza adı altında gelen Yunan taburunun geldiği günden beri yerli Rumlarla işbirliği içinde hareket ettiği, sürekli olayların çıkmasına neden olduğu, Müslüman halk aleyhinde tehdit, tutuklama, gasb, tecavüz, yaralama ve öldürme eylemlerini gerçekleştirdikleri, Rumlarla yaptıkları ziyafet, düğün gibi etkinliklerde Osmanlı hayatını rencide edecek şarkılar söyleyerek ve silah kullanarak halkı heyecana sevk ettikleri, taburun her fırsatta Doğu Trakya'nın Yunanlılar tarafından

¹⁷ DH.EUM.AYŞ, 21-68,21-94, 15-59.

¹⁸ DH.EUM.ECB, 24-13.

¹⁹ Kazım Özalp, **Milli Mücadele**, Ankara, 1985,s. 155-156.

işgal edileceğini dile getirerek halkı göçe zorladıkları, Rum çetelerinin üzerinde Yunan üniformasının görüldüğü, halkın tarlalarda çalışmasına engel olunarak ürünlerini almalarının engellendiği Cafer Tayyar Bey tarafından detaylı olarak ortaya konulmuştur.²⁰ Görüldüğü üzere Cafer Tayyar Bey tarafından iletilen bütün yanıtlar iddia edilenin aksine bir tabloyu ortaya koymakta ancak, başlangıçta ihtimal verilmeyen Yunan işgali gerçeğini değiştirmeye yeterli olmamaktadır. İşgalin başlamasının ardından ise Doğu Trakya büyük bir felaketin olumsuz çok sayıda örneği ile karşı karşıya kalmaktan kurtulamamıştır.

Trakya'nın Yunanistan tarafından işgali öncesinde hazırlık niteliğinde Yunan bayraklarının dağıtılmaya başlandığı, Hadımköy'deki Yunan taburları tarafından civardaki Rum köylerine silah ve cephane nakli yapıldığı, Rum ahalinin silahlandığı ve Yunan subaylarının Rum halkını askerî anlamda eğitmeye başladığı bilgileri Harbiye Nezaretî'ne iletilmişti. Müslüman halkın hayatını tehdit edecek nitelikte silahlanma ve çete oluşumlarının yalnızca Trakya'daki Rumlarla sınırlı kalmadığı ve aynı zamanda İstanbul'daki Rumlardan da yardım alındığı ayrıca, Trakya Yunan işgal Komutanı Emanuel Dimitraki'nin bildiriler dağıtmak suretiyle halkı Yunan ordusuna güvenmeye çağırdığı, Rum mektep muallimlerinin Rum Klubü ve Rum Okulu salonunda toplantılar yaptıkları da rapor edilmiştir.²¹ Yunanistan'ın ve işbirlikçi Rumların Trakya'nın işgal edileceği kararının alınmasından ve işgalin gerçekleşmesinin ardından yarattıkları terör ve rencide edici davranış ve eylemlerin hız kazandığı örnekler arka arkaya tesbit edilmeye başlanmıştır. Yunanlılar dâhili işlere müdahalelerde bulunmaya başlamış ve zorla meskenlere girerek kişileri dövüp işkence etmişlerdir.²² Edirne vilayeti dâhilindeki istasyonlarda bulundurulanan Yunan askerlerinin Hadımköy, Çorlu, Lüleburgaz istasyonlarına yerleştirilmeleri ve Hadımköy'den bir trenle askerî malzeme bulunmak suretiyle Kuleli Burgaz tarafına sevk edildikleri endişe verici bir başka gelişme olarak not edilmiştir.²³ İstanbul'dan Bulgaristan'a giden posta trenindeki Fransız askerlerinin keyfi olarak trenden atış etmesi örneklerini içeren belgelerde de görüldüğü üzere genel anlamda bölgenin asayiş açısından tedirgin olmasına neden olan olaylar yaşanmaktadır.²⁴ Selanik'ten İstanbul'a giden Fransızların Uzunköprü hududunda trenlerinin beklediği sırada istasyon civarındaki Müslümanların evlerine girdikleri, hırsızlık yaptıkları, Bulgaristan'dan İstanbul'a giden posta trenlerinde pasaport kontrolü yaptıkları görülmekteydi.²⁵ Yunan askerlerine ek olarak Mütareke'nin yarattığı havanın etkisi altında Rum ahalinin de millî onuru rencide edecek davranışların içinde bulundukları sıkça yazışmalara konu olmuştur. Örneğin Lüleburgaz'da Rumların Yunan zabıtası şerefine verilen bir baloda millî şapka olan fesi ayakları altına alarak çiğnedikleri, Venizelos teraneleri ile süslenmiş şarkıları cadde ve sokaklarda ve özellikle kışla önünde yüksek sesle söyledikleri görülmektedir. Bunun yanı sıra gelen geçen kişilere işkence ederek para ve eşyalarını gasb ettikleri de ilave

²⁰ ATASE Arşivi, Kutu No: 113, Gömlek No: 123, Belge No: 123-1, 2, 3.

²¹ Edip Başer, *Mütareke'den Sonra İstanbul Hükümetleri ve Trakya Politikaları*, İstanbul, 2009, s.227-230.

²² DH.EUM.AYŞ, 10-17.

²³ DH.EUM.AYŞ, 31-18.

²⁴ DH.EUM.AYŞ, 3-2.

²⁵ DH.EUM.AYŞ, 7-123.

edilmektedir. ²⁶Zaman zaman bölgenin asayiş durumuna ilişkin olarak yazılan raporlar güvensiz ortamın ve otorite boşluğunun ortaya çıkardığı sorunları ortaya koyar niteliktedir. Köylerden kasabaya gidip gelenlerin sıkça silahlı kişiler tarafından soyuldukları, paralarının, hayvanlarının çalındığı, yaralandıkları ve bir kısmından haber alınamadığı ve bu kişilerin özellikle hayvan sürülerini hedef aldıkları tesbit edilmektedir. ²⁷Aşama aşama Edirne'den Lüleburgaz ve Babaeski'ye gönderilen Yunan askerlerinin sayısının arttığı bilgisi yaklaşmakta olan felaketin ilk örnekleri olarak iletilmiştir. ²⁸

Kuleli, Uğurlu ve Karaağaç'ın Yunanlılar tarafından işgalinden sonra sıkça yaşanan sorunlardan bir tanesi de Edirne postalarının Yunanlılar tarafından kapalı paketler ve kurşun mühürlü çantaları açmak suretiyle müsadere edilmesi girişimleridir. Postaların korunmasının sağlanması Karaağaç ve Edirne Fransız askerî istihbarat komutanlığınca yapılması gerekirken bunun yapılmaması nedeniyle Posta ve Telgraf Baş Müdürlüğü tarafından yapılan uyarının şifahen tekrar iletildiği görülmektedir. ²⁹Selanik ve Batı Trakya'dan Yunan ordusuna asker ve jandarma olmak ve Rumları eğitmek için gelen Yunan askerlerinin bu amaçla Karaağaç'a gitmiş olmaları ayrı bir sorun yaratıyordu. ³⁰

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan çok sayıda belge, Yunan işgali öncesinde ve sonrasında Karaağaç'ın da dâhil bulunduğu Doğu Trakya'nın daha önce yaşadığı işgallere ek olarak Mütareke dönemi sorunlarını net olarak ortaya koyacak zenginliktedir. Bütün bu sorunlar ve İstanbul'dan etkili bir yardım alınmasının söz konusu olmadığına görülmesi yerel bir direnişin örgütlenmesi zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Trakya'nın ırk, kültür, tarih bakımından Türklere ait olduğunu isbat etmek amacıyla Edirne Mebusu Faik (Kaltakkıran) Bey, Edirne Belediye Başkanı Şevket, Avukat Şeref (Aykut), Bey Tüccar Yolageldi Kasım Bey'in yazıhanesinde 2 Kasım 1918 günü toplanarak Trakya Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniye Cemiyeti'nin kurulmasını kararlaştırmışlardır. Cemiyet üyelerinden Celal(Perin),Nedim, Hüseyin Sabri (Tüten), Hasan Tahsin (Argun) Mustafa Kemal ile Trakya konusuna dair İstanbul'da görüşmüş ve Edirne'deki Birinci Ordu Komutanı Cafer Tayyar Bey de İstanbul'da Hükûmet yetkililerine durumu aktarmıştır. Devlet yetkilileri ile yaptığı görüşmeler sonrasında Cafer Tayyar Bey'in "... Bütün rical Trakya hakkında pek az malumatdar idiler" ifadesini kullandığı görülmektedir. ³¹

Samsun'a çıkmasından hemen sonra Mustafa Kemal'in Amasya'dan Cafer Tayyar Bey ile iletişime geçmesi, işgal söylentileri ve yetersiz askerî kuvvet karşısında zor durumda bulunan bölge için bir yol haritasının belirlenmesinin ilk adımlarından birisidir. Mustafa Kemal'in 18 Haziran 1919 tarihinde çektiği telgrafta "Ulusal Bağımsızlığımızı boğan ve yurdun bölünmesi tehlikelerini hazırlayan İtilaf Devletlerinin yaptıklarını ve İstanbul Hükûmeti'nin tutsak ve güçsüz durumunu biliyorsunuz. Ulusun yazgısını böyle bir hükûmetin eline bırakmak, dağılmaya boyun eğmektir. Trakya ve Anadolu'daki ulusal örgütleri birleştirmeye ve ulusun

²⁶ DH.EUM.AYŞ, 6-30.

²⁷ DH.EUM.AYŞ, 9-23.

²⁸ DH.EUM.ECB, 26-5.

²⁹ DH.İUM, 16-1.

³⁰ DH.EUM.AYŞ, 29-24.

³¹ Mustafa Toker, *Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Kongre Tutanakları*, Ankara, 2016,s. 1-2, 19.

sesini bütün gürlüğüyle dünyaya duyuracak güvenilir bir yer olan Sivas'ta birleşik ve güçlü bir kurul toplamaya karar verilmiştir... Ben İstanbul'da iken Trakya Cemiyeti üyelerinden kimiyle görüşmüştüm... Şimdi zamanı geldi. Gerekenlerle gizlice görüşerek hemen örgütler kurunuz ve benim yanıma da delege olarak değerli bir iki kişi gönderiniz... Bağımsızlığa ulaşınca değin, bütün ulusla birlikte, özveriyle çalışacağıma ant içtim. Artık benim için Anadolu'dan ayrılmak söz konusu olamaz" ifadeleri silahlı direniş ve örgütlenme için ihtiyaç duyulan morali sağlamıştır. Bütün müdafaa-i hukuk cemiyetlerini Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı ile birleştirmesi Trakya'nın Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası olarak altının çizilmesi açısından da oldukça önemlidir.³²

Bir taraftan Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkması ile birlikte Millî Mücadele hareketi silahlı direniş fikri etrafında şekillenmeye başlarken, diğer taraftan bütün Trakya'yı temsil ettiğini ifade eden Trakya Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniye Cemiyeti de kuruluşundan yaklaşık 1,5 yıl kadar sonra topladığı kongreler vasıtasıyla silahlı direniş kararını almıştır. Bu kongrelerden olan Lüleburgaz Kongresi ile Trakya'nın kendi yöntemini belirlemesi zorunluluğu ifade edilmiş, Kongre, Trakya'nın içeriden ve dışarıdan gelebilecek her türlü etkiye karşı koyacağını bildirerek mücadele kararı almıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından iki hafta kadar sonra 9-13 Mayıs 1920 tarihleri arasında toplanan ve "Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgaline veya bu maksadı kolaylaştırmak için dâhilen meydana gelecek her türlü ihtilal harekâtına karşı mukavemet ve müdafaa edileceği " kararını almış bulunan Edirne Kongresi ise, Doğu Trakya'nın geleceği konusunda son derece önemlidir. Mustafa Kemal'in 14/15 Mayıs tarihinde Birinci Kolordu Komutanlığı'na çektiği telgrafda "Yunan işgaline karşı Trakya'nın müdafaaası konusunda, Birinci Kolorduca verilen kararın tamamıyla uygun olduğu" ifadesi ile Doğu Trakya halkının beklediği destek verilmiştir.³³ Ayrıca San Remo Konferansı kararları ile Trakya'nın Yunanistan'a verileceği kesinleşince bölgede bulunan Rumlar'ın Yunanistan ile işbirliği daha görünür bir hale gelmeye, Trakya daha ciddi bir asayiş sorununun içine itilmeye başlanmış ve silahlı direniş fikri tek alternatif yol haline gelmiştir.

Silahlı direnişten başka bir yolun kalmadığının ortaya çıkmış olmasına rağmen Tekirdağ Mutasarrıfı Firuzan Bey'in buna karşı çıkmış olması, bir süre sonra Cafer Tayyar Bey'in direnişle ilgili çalışmalarından rahatsızlık duyulmaya başlanması ve görevden alınması gibi bu örgütlenmeyi geciktirecek nitelikteki olayların yaşanmış olması Yunanlıların emellerine ulaşması konusunda ortamı uygun hale getiriyordu. Etrafı sarılı olan Doğu Trakya'nın savunmasındaki güçlükler, Birinci Kolordu'nun elverişsiz durumu ve Cafer Tayyar tarafından silahlı direnişe alınma konusundaki çağrılara rağmen beklenen katılımın azlığı Doğu Trakya'yı zor bir sürecin içine sürüklemekteydi. 339.268 Türk'e karşılık 110.000 Rum'un yaşadığı Doğu Trakya'da bu örgütlenmeyi gerçekleştirecek olan Birinci Kolordu'nun elinde 761 Subay, 17500 er ile 47 makinalı tüfenk bulunuyordu.

³² Atatürk, **Söylev**, C 2, Ankara 1981,s. 15,362. Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldığı zaman karargâhı Edirne'de bulunan Birinci Kolordu'nun 60ncı tümeni Keşan, Edirne, Uzunköprü'de, 55inci tümeni Tekirdağ bölgesinde ve 49uncu tümeni Kırklareli bölgesinde bulunuyordu.

³³ Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s. 289-290.

Cephane yetersizliği Yunanlıların üç tümenle işgale başlamalarını yeterli kıldı.³⁴ Batı cephesinde Edirne'yi müdafaa eden 49. tümen birlikleri bulunuyordu ve bu tümen Karaağaç cephesinde büyük bir direniş örneği göstererek başarılı da olmuştur. Ancak keşif yapmak amacıyla yola çıkan ve Edirne savunması için oldukça önemli olan Cafer Tayyar'ın esir düşmesi savunmanın dağılmasına neden olmuş ve 49. Tümen Albay Şükrü Naili Bey'in komutasında direnmiş olsa da Bulgaristan'a sığınmak durumunda kalmıştır. Bu da Edirne'nin aşamalı olarak Yunanlıların eline geçmesini kolaylaştırmıştır.³⁵

1920 yılı içinde Doğu Trakya'nın Yunan işgalinden kurtarılmasına dönük verilen mücadelenin bu şekilde olumsuzlukla sonuçlanmasına karşın, Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının cephelerde elde ettiği başarılı sonuçlar, tüm Anadolu için olduğu gibi bu bölge için de yeni bir dönemi başlatacaktır. Birinci İnönü muharebesinin kazanılmasının ardından İtilaf Devletleri bir konferans toplamak durumunda kalmış ve Fransa Başbakanı Briand tarafından yapılan çağrının ardından 21 Şubat 1921 tarihinde Londra Konferansı toplanmıştır. 12 Mart 1921'e kadar süren Konferansda ana konulardan bir tanesini İzmir ile birlikte Trakya oluşturmuştu. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni temsil eden Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'e İtilaf Devletleri yetkilileri tarafından Trakya'nın nüfusu konusunda iletilen sorulara nüfus istatistikleri çerçevesinde yanıt verildiği görülmektedir.³⁶ Kısmi bir düzeltme amacı taşıdığı görülen ancak, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tanınması anlamına gelen konferansın ardından İkinci İnönü muharebesi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz başarı ile sonuçlanmış, Türk ordularının İzmir'e girmesiyle Türk Kurtuluş Savaşı'nın silahlı direniş kısmı sona ermiştir. Devamında başlayacak olan Mudanya Mütarekesi görüşmeleri ise Doğu Trakya'nın beklediği müjdenin en büyük adımı olarak büyük öneme sahiptir.

İsmet Paşa Fransa Vekiller Reisi ve Paris Konferansı Reisi Poincaré'ye Mudanya Konferansı öncesinde gönderdiği mektup ile "Edirne ve Meriç dâhil olmak üzere Yunan ordusunun ve Yunan idaresinin Trakya'dan çıkarılması, Trakya'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetine yirmi gün içerisinde tamamen teslim edilmiş bulunmasının tatbik ve tanzimi, şimdilik Trakya'ya Türk ordularının geçmemesi kabul olduğundan, Trakya'daki Türk idaresinin Yunan vesaire tecavüzlerinden muhafazası için tedbirler alınması" konularını ilettili. 3 Ekim 1922 tarihinde başlayan Mudanya görüşmeleri iletilen bu konular çerçevesinde başlamış ve 11 Ekim tarihine kadar devam eden konferansın ana konularından birisini Karaağaç oluşturmuştur. 6 Ekim günü Mustafa Kemal, İsmet Paşa'ya gönderdiği talimatta Karaağaç'ın Edirne'nin bir mahallesi olduğunu, Yunan ordusu ve yönetiminin Edirne kentinin tamamen batısına çekilmesinin gerekliliğini ve orada, bütün Doğu Trakya'da olacağı gibi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin etkin olarak bulunacağını, Trakya'nın boşaltılması ve bize tesliminin kesinlikle belirsiz bir zamana bırakılmayacağını, derhal başlayacak teslimin kesintisiz devam ederek 30 gün içinde bitirileceğini ve teslim edilen her noktadan itilaf kuvvetleri ve komisyonlarının derhal çekilerek otuz günün sonunda da İtilaf komisyonları ve

³⁴ Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1983, s. 191-192.

³⁵ Bekir Sıtkı Baykal, "Edirne'nin Uğramış Olduğu İstilalar", **Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı**, Ankara, 1993, s. 194. **DH.EUM.AYŞ**, 36-4.

³⁶ **HR.SYS**, 2676, 1/95, **HR.SYS**, 2673, Gömlek sıra No: 1.

askerlerinin bütün Trakya'yı terk etmiş bulunacaklarını bildirmiştir. Bu çerçevede yapılan görüşmeler 11 Ekim günü Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması ile sona ermiş ve 14/15 Ekim gece yarısından başlayarak Mütareke yürürlüğe girmiştir. Doğu Trakya'nın boşaltılıp Türklere teslimi Sözleşmenin 5.Maddesi uyarınca yapılmaya başlamış ve Edirne'de Türk yönetimi yerleşmeye başlamıştır. ³⁷ Mudanya Mütarekesi'nin Karaağaç'a ilişkin olan maddesine göre "Barış yapıncaya kadar mümkün olabilecek her türlü karışıklığı önlemek için Meriç'in sağ kıyısı(Karaağaç dâhil olmak üzere) müttefik devletler kıtaları tarafından işgal edilecek ve bu kıtalar müttefik devletlerce tayin olunacak noktalara konacaktır." ³⁸ Anlaşmanın imzalanmasının ardından Doğu Trakya'yı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti adına teslim almak üzere Başkomutanlık tarafından "Trakya Fevkalade Komiseri" olarak atanan Refet Paşa görevlendirilmiştir. ³⁹ Yunan tümeni, Doğu Trakya Rumlarıyla beraber 22 Eylül 1922 tarihinde Meriç'i geçerek Batı Trakya'ya gitmek zorunda kalırken Refet Paşa İstanbul'a gelmiştir. Onun İstanbul'a gelmesinin ardından 15 Ekim 1922 tarihinden itibaren Doğu Trakya'yı Yunanlılardan teslim alıp Türkiye Büyük Millet Meclisine teslim edecek olan İtilaf Devletleri heyeti hareket etmiştir. İtalyanlar Silivri, Vize, Saray ve Çorlu'yu, Fransızlar Edirne, Kırklareli ve Lüleburgaz'ı, İngilizler ise Uzunköprü, Tekirdağ, Şarköy ve Keşan bölgesini teslim almak üzere görevlendirilmişti. Edirne Valiliğine tayin edilen Şakir (Kesebir) Bey Çorlu'ya gelerek burayı İtalyanlardan teslim almış ve Türk idaresini kurmuştur. 20 Kasım 1922 gününe kadar bütün Trakya'nın teslim alınma işi sorunsuz bir şekilde tamamlanmış, 25 Kasım 1922 tarihinde Edirne ve 26 Kasım tarihinde Çanakkale'de mülki idarenin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetine geçmesi ile süreç sona ermiş, teslim esnasında olası asayiş sorunlarına karşı önlemler alınarak jandarma birlikleri hızlıca oluşturulmuştur. ⁴⁰

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından İtilaf Devletleri tarafından 27 Ekim 1922 tarihinde Lozan Konferansı için çağrı yapılmıştır. Lozan görüşmeleri süreci başladığında Hükûmet tarafından Lozan'da izlenecek siyaset konusunda temsilcilere verilen 14 maddelik talimat, Trakya sınırı konusunda 1914 sınırının elde edilmesine çalışılacak hükmünü içermekteydi. 4 Kasım 1922 tarihinde Ankara'dan ayrılan İsmet İnönü 22 Kasım tarihli görüşmelerde "Doğu Trakya'nın Türkiye'ye verilmesinin zaten Edirne'nin bu kısmının da verilmesi anlamına geldiğini, Edirne istasyonunun, Karaağaç dış mahallesinin ve Edirne ile bu mahallede oturanların mülkiyetinde bulunan ayrıca da geçimlerini sağlayan toprakların da Türkiye'ye geri verilmesi" anlamına geldiğini ifade etmiştir. Venizelos ise Karaağaç istasyonunun Edirne için değil ama Bulgaristan'ın Dedeağaç yönündeki trafiği için çok önemli olduğunu dile getirmiştir. Benzer şekilde Lord Curzon da Karaağaç'ın Edirne'nin tek istasyonu olmadığını ve bu demiryolunun sadece Türkiye'yi değil aynı zamanda Yunanistan ve Bulgaristan'ı da ilgilendirdiğini ve İsmet Paşa'nın teklif ettiği gibi Karaağaç Türkiye'ye bırakılırsa sınırda bir çıkıntı oluşarak bu çıkıntının demiryolunu keseceğini ve ileride Bulgaristan'a karşı saldırgan amaçlarla kullanılabileceğini ifade etmiştir. Karaağaç'ın Edirne'ye yakın olmadığı gibi büyük çoğunluğunu Rumların

³⁷ Atatürk'ün Bütün Eserleri, C 13 (1922), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s. 387-388.

³⁸ Ali Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara, 1948, s. 185.

³⁹ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Yer Bilgisi 5-30-15, Dosya Ek 245-1.

⁴⁰ Bıyıklıoğlu, a.g.e., s.456-462.

oluşturduğu 8000 nüfuslu küçük bir şehir halinde bulunduğunu ve bu haliyle de Edirne'nin İsmet Paşa'nın söylediği gibi bir dış mahallesi olmadığını ifade etmiştir. İsmet Paşa bu ifadelerle Türkiye'nin saldırgan bir devlet olarak gösterilmesine karşılık durumun böyle olmadığını, nüfus çoğunluğunun Rumlara ait olduğu ifadelerine karşın istatistiklerle bu ifadelerin de doğruyu yansıtmadığını ve Karaağaç'ın Edirne'nin bir mahallesi olduğunu bir kez daha yinelemiştir. Lozan Konferansı'nın kesintiye uğramasının ardından yeniden görüşmelere başlandığında Türkiye'nin savaş tazminatı istemesinin haklılığı toplantıya katılan devletlerce de kabul edilmiş, her ne kadar Türkiye'nin Meriç'i aşması durumunda Balkanlarda barışın gerçekleşmesinin mümkün olamayacağına ilişkin iddialar dile getirilmeye ve Yunanistan'ın arkasında durma girişimleri devam ettirilmiş olmasına rağmen, 12 Mayıs 1923 tarihli Trakya Sınırlarına İlişkin Sözleşme alt komisyonca kabul edilmiştir. Buna göre Edirne'yi Karaağaç'a bağlayan demiryolu kolunun işletilmesinin denetimi Edirne kentine gidiş gelişi sağlamak amacıyla bütün yol boyunca Türkiye'ce yürütülecektir. Türkiye'den gelecek ya da Türkiye'ye gidecek ve Doğu demiryollarının Kuleliburgaz yakınındaki Yunan-Türk sınırıyla Bulgar sınırı ya da Karaağaç yakınındaki Yunan-Türk sınırı arasında bulunan parçasından transit geçerek yararlanacak yolcular ve mallar (ticaret eşyası) bu transit yüzünden hiçbir vergi ya da resme, pasaport denetimi işlemine ya da gümrük denetimine bağlı kılınmayacaktır. Yunan-Türk onarımları sorununa ilişkin Türk ve Yunan temsilciler arasında yapılan görüşmelerde ise Karaağaç'ın tamirat bedeli karşılığı olarak verilmesi konusu ele alınmıştır. Bütün bu konuşmalar, tartışmalar ve haberleşmelerin sonucu olarak ve Yunanistan'ın İsmet Paşa'nın da Ankara'yı bilgilendirdiği üzere para ödemesinin mümkün olmaması gerçeği Karaağaç ve civarının savaş tazminatı olarak alınması sonucunu beraberinde getirmiştir.⁴¹ Bu durumun ortaya çıkmasının ardından Karaağaç'ta Yunan komutanların Yunanistan'ın buradan çekilmek zorunda olduğunu o nedenle Rumlar ve Ermenilerin göç etmesinin doğru olacağını tavsiye ettikleri basına yansımıştır.⁴² 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Anlaşması çerçevesinde Karaağaç'ın da içinde bulunduğu Türkiye'ye geri verilecek toprakların en geç 15 Eylül 1923 tarihine kadar Türkiye'ye teslim olunacağı, Karaağaç'ta oturan Rumların Yunanistan ile Türkiye arasında 30 Ocak 1923'te imzalanan sözleşmede öngörülen nüfus mübadelesi kapsamı içinde olacağı, bununla birlikte Karaağaç'ta oturan Rumların ancak barış anlaşmasının onaylanmasından altı ay sonra göç etme zorunda bırakılabileceklerine ilişkin hükümler yer almıştır.⁴³ Türkiye'nin Fransızlardan teslim alacağı Karaağaç için 5 Ağustos tarihinde Trakya Bölge Komutanı Refet Paşa

⁴¹Seha Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler Birinci Takım**, C 1, Kitap 1, İstanbul 2001,s.20, 24, 35, 95, 109-110,Atatürk, **Söylev II**, Ankara, 1981, s. 564. Tartışmalarda sıkça karşımıza çıkan Edirne nüfusu 1894 yılında 836,041 kişi olup bunun 434,366'sını Müslümanlar 207,220'sini Rumlar, 16,642'sini Ermeniler ve 102,245'ini Bulgarlar oluşturmaktadır. 1906/1907 yılında toplam 1.133.796 kişi olan nüfusun yaklaşık 620'sini Müslümanlar geri kalanını Rum, Ermeni, Bulgar vd gruplar oluşturmaktaydı. 1914 yılında ise Kırklareli, Tekirdağ ve Gelibolu'nun da dâhil bulunduğu Edirne nüfusu 631,094 kişi olup bunun 360,417'si Müslümanlardan oluşmaktadır. Bu konuda bkz., Kemal H.Karpat, **Ottoman Population 1830-1914**, London 1985, s. 161,166-167,170-171 ve Bkz., **DH.İUM**, 22-53.

⁴² **Paşa İli**, 2 Haziran 1923.

⁴³ Seha Meray, **a.g.e.**, İkinci Takım, C 1, Kitap 1, s. 202-203, C 2, s. 114-115.

tarafından Edirne Valiliğine bilgi verilmiş, Fransız birlikleri Karaağaç İşgal Komutanı Albay Groener de Fransız kuvvetlerinin 15 Eylül'de kasabanın devir teslimini gerçekleştireceğini Refet Paşa'ya iletmıştır. Albay Hüseyin Hüsnü Bey Karaağaç'ın teslimi için görevlendirilmiştir ve Sınır Belirleme Komisyonu 13 Eylül 1923 tarihinde ilk toplantısını Karaağaç'ta yapmıştır. Yunanistan adına Binbaşı Pupas, Albay Groener ve Albay Hüseyin Hüsnü Bey arasında yapılan toplantının ardından 15.09.1923 tarihinde saat 8.00'de devir teslim işleminin başlayacağı ve 12.00'a kadar devam edeceği ifade edilmiştir. Yunan memur ve askerleri bu saatte Karaağaç'tan ayrılacaktır. Karaağaç'ın düzen ve asayişinden Binbaşı Süleyman Bey sorumlu olacak, istasyon ve çevresi, Rum mahallesi, Rum mektebi, Alman mektebi ve civarında Türk karakolları kurulacak, Fransızlar Yunanlıların kasabayı terk etmesine kadar Rum mahallesi, Çörek Köyü çıkışı ile Demirtaş istikametinde devriye bulunduracaktır. Yunanlıların gitmesinden önce ikamet edenler hariç kimsenin Meriç köprüsü veya nehir yolu ile Karaağaç'a girmesine izin verilmeyecektir. Saat 10'da Karaağaç'ın teslim alındığına dair tutanak imzalanacak ve Belediye dairesine Türk bayrağı çekilecektir. Yunanlıların Karaağaç'ı terk etmesinden sonra saat 13.00'da Fransız kıtalarının işgalinde bulunan kışlalar teslim alınacaktır. Saat 15.30'da Fransızlar kasabayı terk edecektir. Kısaca ifade ettiğimiz devir teslimine ilişkin protokol belirtilen saat çerçevesinde başlamış ve Albay Hüseyin Hüsnü Bey ve yanındakiler saat 9.00'da Karaağaç Belediye binasının önünde Fransız, İngiliz, İtalyan ve Yunan subayları tarafından karşılanmışlardır. Vali vekili Abdullah Naci Bey'in de Karaağaç'a ulaşmasının ardından teslim protokolü Naci Bey ile Garbi Trakya Valisi adına Spomavridis tarafından imzalanmıştır. Yunan, Fransız ve Türk askerlerinin saygı duruşları ile Belediye dairesine Türk bayrağı çekilmiş tek tek temsilciler Karaağaç'ı terk etmiştir.⁴⁴

Bu çekiliş, Karaağaç'ın da dâhil bulunduğu Doğu Trakya'nın uzun yıllardan bu yana yaşadığı işgallere, asayişsizliğe, nüfus konusunda ortaya atılan bütün yanlış iddialara, Türk topraklarının tartışmasız bir parçası olan bu kıymetli coğrafyanın Anadolu'dan ayrılması için yapılan bütün haksızlıklara, güç birlikteliklerine de son nokta olması açısından büyük bir öneme sahiptir.

SONUÇ

Trakya bölgesinin payitaht merkezine ve Balkan topraklarına olan yakınlığı, demiryolu hattına sahip stratejik ve askerî öneme sahip bir yer olması, işgal hedeflerinden birisi haline gelmesine neden olmuştur. Edirne'nin önemli bir yerleşim bölgesi olan ve demiryolu ulaşımına sahip Karaağaç ise Balkan Savaşı sonrasında Doğu Trakya'nın batı hudutları boyunca Bulgaristan'a bırakılmış olması nedeniyle bir süre Bulgaristan'ın gündeminde kalmıştır. Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Bulgarların elinde bulunan Karaağaç, Mütareke dönemi içinde ağırlıklı olarak önce Fransızların ve daha sonra diğer İtilaf Devletleri temsilcilerinin ve Yunanistan'ın kontrolünde kalmıştır. Karaağaç, bütün demografik gerçeklik, coğrafi yakınlık gibi haklı itirazlara rağmen İtilaf Devletlerinin desteği ile aşamalı bir şekilde

⁴⁴ Veysi Akın, **Trakya'nın Türklere Devir Teslimi**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Erzurum, 1994, atauni.edu.tr/yuklemeler/87e406c07a94312a96be5245e9bcf97d.pdf.186-190.Erişim tarihi 3/8/2022.

Yunan işgaline bırakılmıştır. Asayiş, güvenlik başta olmak üzere çok sayıda olumsuz örneğin yaşandığı Yunan işgali dönemi, yerel örgütlenmeyi başlatmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile bir bütün halindeki Anadolu hareketi, askerî işgal dönemini sona erdirecek adımların hızlanması sonucunda büyük bir başarıya ulaşmıştır. Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti adına Refet Paşa "Trakya Fevkalade Komiseri" olarak atanmış ve 20 Kasım 1922 gününe kadar bütün Trakya'nın teslim alınma işi sorunsuz bir şekilde tamamlanmıştır. Lozan Barış Anlaşması ise Karaağaç'ın da içinde bulunduğu Türkiye'ye geri verilecek toprakların en geç 15 Eylül 1923 tarihine kadar Türkiye'ye teslim olunacağını kararlaştırmış ve Karaağaç'ın hayatındaki uzun ve sancılı işgal dönemi, son işgal kuvvetleri temsilcilerinin uzaklaştırılması ile sona ermiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri ve Gazeteler

ATASE Arşivi, Kutu No: 113, Gömlek No: 123, Belge No: 123-1,2,3
Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi, Yer Bilgisi 5-30-15,
Dosya Ek 245-1
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
BEO,4614-345990
DH.EUM.AYŞ, 15-25
DH.EUM.AYŞ, 21-68,21-94, 15-59
DH.EUM.AYŞ, 10-17
DH.EUM.AYŞ, 31-18
DH.EUM.AYŞ, 3-2
DH.EUM.AYŞ, 25-22
DH.EUM.AYŞ, 7-123
DH.EUM.AYŞ, 6-30
DH.EUM.AYŞ, 9-23
DH.EUM.AYŞ, 29-24
DH.EUM.AYŞ 36-4
DH.EUM.5.Şb, 77-49
DH.ŞFR,92-216
DH.ŞFR, 104-285
DH.EUM.KLH, 5-157
DH.EUM.ECB,23-47
DH.EUM.ECB, 26-5
DH.EUM.ECB, 24-13
DH.İUM, 16-1
DH.İUM, 22-53
DH.KMS, 52-21
HR.SFR,04, 923-44,
HR.SYS, 2459-44,2460-13,2461-12
HR.SYS, 2676, 1/95,
HR.SYS, 2673, Gömlek sıra No: 1
Paşa İli Gazetesi 2 Haziran 1923

Kitap ve Makaleler

Akın, Veysi, **Trakya'nın Türklere Devir Teslimi**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Erzurum, 1994,
atauni.edu.tr/yuklemeler/87e406c07a94312a96be5245e9bcf97d.pdf.186-190.Erişim tarihi 3/8/2022

Atatürk, **Söylev**, C 2, Ankara, 1981.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, C 13 (1922), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.

Baran, Tülay Alim, "Mondros Mütarekesi Gereğince Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılan Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Durumu", **Belleten**, LXVII, Nisan 2003, Sayı 248'den ayrı basım.

Başer, Edip, **Mütareke'den Sonra İstanbul Hükûmetleri ve Trakya Politikaları**, İstanbul, 2009.

Baykal, Bekir Sıtkı, "Edirne'nin Uğramış Olduğu İstilalar", **Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı**, Ankara, 1993.

Belen, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1983.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Trakya'da Milli Mücadele**, I.Cilt, Ankara, 1987.

Çelebi, Mevlüt, **Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Ankara, 1999.

Darkot, Besim, "Edirne Coğrafi Giriş", **Edirne'nin 600.Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı**, Ankara 1993, s. 8.

Eren, Onur, **Lozan Konferansı'nda Karaağaç Konusu ve Karaağaç'ın Savaş Tazminatı Olarak Türkiye'ye Verilmesi**, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015.

Karpat, Kemal, **Ottoman Population 1830-1914**, London, 1985.

Kayıcı, Haluk, **Salnamelere Göre İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı**, İstanbul, 2013.

Meray, Seha, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler Birinci Takım**, C 1, C 2, Kitap 1, İstanbul, 2001.

Özalp, Kazım, **Milli Mücadele**, Ankara, 1985.

Prof. M. Tayyib Gökbilgin'in Edirne Makaleleri, (Hazırlayanlar M.Altay Gökbilgin, Veysi Akın, Cengiz Bulut) Edirne, 2015.

Toker, Mustafa, **Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Kongre Tutanakları**, Ankara, 2016.

Türkgeldi, Ali, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara, 1948.

BURSA-GEMLİK'E BAĞLI ARMUTLU, KARACAALI, KURŞUNLU, MECİDİYE VE SELİMİYE KÖYLERİNDEKİ YUNAN TAHRİBATI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Mehmet KARAYAMAN*

ÖZET

I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan antlaşmalar, gerçekçi, adaletli ve uygulanabilir olmadığından, barış ve huzuru sağlayamamıştır. Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Mondros Mütarekesi de barışı sağlamaktan uzak, Türk Milletini Anadolu'dan atmaya ve imha etmeye dönük bir silah olarak kullanılmıştır. İtilaf Devletlerinin desteği ile Batı Anadolu'yu işgal eden Yunanistan, tarihi emellerini, Türk Milletine duyduğu kin ve nefreti gün yüzüne çıkarmış, işgal ettiği bölgelerde zulüm ve katliamlara başlamıştır. Bölgede yaşayan halkın büyük oranda Rumlardan oluştuğu iddiası ile işgal sahasını genişleten Yunanistan, iddiasını kuvvetlendirmek için bir yandan işgal edilen yerlere Rum nüfus sevk etmiş diğer yandan da bölgedeki Türkleri göçe zorlayarak nüfus üstünlüğü kurmaya çalışmıştır.

Yunan işgaline karşı Mustafa Kemal Paşanın öncülüğünde başlayan Kuva-yı Milliye hareketi, topyekûn bir silahlı mücadeleye dönüşmüştür. 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin açılması ile birlikte hukuki bir zemine kavuşan direniş hareketi sonunda, Yunan ilerleyişi durdurulmuştur. Kuva-yı Milliye birlikleri ile başlayan silahlı mücadele, düzenli askerî birliklerle devam etmiş ve I. ve II. İnönü Savaşlarında Yunan ordusunun Anadolu topraklarındaki ilerleyişi durdurulmuştur.

Türk ordusu karşısında alınan yenilginin yarattığı intikam hissi, işgal bölgesindeki Müslüman halkın Millî Mücadeleye verdiği destek, Yunan askerlerinin Müslüman ahaliye düşmanca bir tutum içerisine girmesine neden olmuş, halka yönelik baskı ve şiddet uygulamalarında büyük bir artış meydana gelmiştir. İtilaf Devletleri ile temasa geçen Osmanlı Devleti bir yandan Yunanlıların neden olduğu baskı ve zulümlerinin önüne geçmeye diğer yandan da yapılan tahribatın yerinde incelenmesi için bölgeye bir heyet gönderilmesine çalışmıştır. Osmanlı Devletinin ısrarlı talepleri sonunda İtilaf Devletleri tarafından Mudanya, Gemlik, Bursa ve Yalova bölgesine bir heyet gönderilerek, Osmanlı Devletinin iddiaları yerinde incelenmeye çalışılmıştır.

Gerek heyetin çalışması sırasında gerekse daha sonra İtilaf Devleti ile yapılan görüşmelerde, Yunan ordusunun ve Rum çetelerinin yaptığı tahribatın tespit edilmesi, kayıt altına alınması ve bunun İtilaf Devletlerine iletilmesinin önemi kavranmış ve bölge halkına yönelik bir anket hazırlanarak, tahribata ilişkin veriler kayıt altına alınmaya çalışılmıştır. Bu amaçla matbu bir şekilde, "*Yunan İşgali Dolayısıyla Zarar ve Ziyana Dûçar Olan Muhacir ve Mültecilere Ait Beyannameler*" hazırlanmıştır. Üzerinde cevaplanması istenen sorular bulunan beyannameler, zarar gören halka dağıtılarak, Yunan işgali nedeniyle uğradıkları zararları bildirmeleri istenmiştir. Beyannamelerde; mağdur edilen kişinin ismi, baba adı, şöhreti, sanatı, yaşı, köyünün adı, hane sayısı, nüfus sayısı, kaybedilen menkul, gayrimenkul, hayvan ve ürünün cinsi, miktarı ve kıymeti, tecavüz ve hasara uğrayan dini, resmî ve ticari binaların durumu, Yunan askerleri tarafından öldürülen veya yaralanan kişilerin isimleri, akıbetleri, başka bir yere göç etmek zorunda kalıp kalmadıkları hakkında bilgi vermeleri, bilgilerin doğruluğunu sağlamak için şahitler beyan ederek, belgeyi imzalamaları istenmiştir.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğüne bağlı Cumhuriyet Arşivinde bulunan zarar ve ziyan beyannamelerinden yola çıkarak, Gemlik'e bağlı Armutlu, Karacaali, Selimiye, Kurşunlu ve Mecidiye köylerinde Yunanlıların yarattığı tahribat hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Belgelerde yer alan bilgilerden yola çıkılarak tahribatın boyutları, toplum üzerindeki etkileri, tahribata maruz kalan kişilerin yaş, meslek ve cinsiyet durumları üzerinde durularak, elde edilen veriler yorumlanmaya çalışılmıştır.

Belgeler incelendiğinde, Selimiye Köyü'nde kamuya ait binalarından 800.000 lira, şahıslara ait tahribattan 201.775 lira, Armutlu Köyü'nde kamuya ait binalardan 500.000 lira, şahıslara ait tahribattan 748.945 lira; Karacaali Köyünde kamuya ait binalardan 2.000.000 lira, şahıslara ait tahribattan 472.593; Kurşunlu Köyü'nde şahıslara ait tahribattan 33.330 lira, Mecidiye Köyü'nde

* Prof. Dr., Bandırma Onyediyüzyıl Üniversitesi.

şahıslara ait tahribattan 50.528 lira zararın ortaya çıktığı görülmektedir. Yunan zulmünden kaçan ve yanlarına eşya, kıyafet ve yiyecek alma fırsatı bulamayan halkın Hilal-i Ahmer Cemiyetinin yardımıyla İstanbul'a geldiği, Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından cami, tekke veya kışla gibi yerlere yerleştirildiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yunan İşgali, Millî Mücadele, Bursa, Gemlik, Zarar ve Ziyan Beyannameleri.

DAMAGE CAUSED BY GREEKS IN ARMUTLU, KARACAALI, SELIMIYE, KURŞUNIYE AND SELIMIYE VILLAGES IN GEMLIK-BURSA

ABSTRACT

Armistices signed after the First World War did not bring peace and comfort because they were not realistic, fair and enforceable. In this regard the Armistice of Mudros too was far away from bringing peace. It was, on the contrary, used as a weapon to destroy and expel Turks from Anatolia. After the occupation of Western Anatolia with the help of Allied Powers, the Greeks showed their hatred and animosity against Turks immediately and began oppression and massacres. Claiming the population of these lands were mostly Rums, Greeks extended their occupation area and in the meantime they continued to force Turks out, sent more Rums in recently occupied lands.

Kuva-yı Milliye (National Forces) movement, which started against Greek occupation under the leadership of Mustafa Kemal Paşa became a total armed struggle in a relatively short time. Kuva-yı Milliye gained a legal basis after the opening of the Grand National Assembly on 23 April 1920. The armed struggle continued with the regular army troops and Greek advance was stopped after the first and second Battles of İnönü. These defeats and support of the Muslims of the occupied lands to the War of Independence filled Greeks with the sentiment of revenge and degree of oppression and violence rose significantly. Government of the Ottoman Empire on one hand tried to prevent the violence and on the other hand appealed to the Allied Powers to investigate the situation in the occupied lands. The pressing requests of the government yielded results and a committee was sent by the Allied Powers to Mudanya, Gemlik, Bursa and Yalova to investigate the situation onsite.

While this committee was working, the Ottoman Government realised that recording the extent of the damage caused by the Greek army and the Greek gangs was so important. For this purpose a printed questionnaire was prepared. With the help of this questionnaire, written statements from villagers were gathered. These statements included names, professions, village names, population of the villages, lost moveable and immovable properties, animals, goods, names of the attacked individuals and conditions of the attacked official buildings. Villagers signed the papers along with two other witnesses of the damage.

In this study these written statements of the villagers of Armutlu, Karacaali, Selimiye, Kurşunlu and Mecidiye villages of Gemlik that are found in the Republic Archive under the Presidency of the Republic of Türkiye Directorate of State Archives will be used to give detailed information about the destruction caused by the Greeks. Also using the information in the statements, social impact of the occupation and characteristics of the affected villagers will be evaluated.

As a result, the public and civil damage in Selimiye was 800.000 liras and 201.775 liras respectively. The respective public and civil damage in other villages were: 500.000 liras and 748.945 liras in Armutlu; 2.000.000 liras and 472.593 liras in Karacaali. The civil damage in Kurşunlu was 33.330 liras. In Mecidiye civil damage was 50.528 liras. Escaping the Greek persecution, the people could not bring any clothes, food or goods with themselves and went to İstanbul with the help of Hilal-i Ahmer (The Red Crescent) and they were accommodated by Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi (General Directorate of Immigrants) in mosques, dervish lodges and military quarters.

Key Words: Greek Occupation, National Stuggle, Bursa, Gemlik, Written Statements of Damage.

GİRİŞ

Sanayi devrimini tamamlamış emperyalist devletler arasında yaşanan sömürge kavgasının ve Fransız İhtilali ile birlikte yayılan milliyetçilik düşüncesinin bir neticesi olarak ortaya çıkan I. Dünya Savaşı, sorunlara çözüm getirmemiş, savaşında sonunda pek çok sorun ve çatışma alanı ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti açısından I. Dünya Savaşı'nı sona erdiren Mondros Mütarekesi, bölgesine barış getirmek bir yana Osmanlı Devleti üzerinde emperyalist emelleri olan devletleri için bir fırsata dönüşmüş ve yer yer Anadolu'nun çeşitli bölgeleri işgal edilmiştir.

İngiltere'nin, Batı Anadolu'ya dönük politikalarının bir yansıması olarak Yunanlılar, 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'e asker çıkarmışlardır. İzmir'in işgali ve sonrasında Yunanlıların gösterdiği vahşet, olayı mütareke hükümlerinin uygulanmasından çok Türklüğün Anadolu topraklarından tasfiye edilmesi hareketine dönüştürmüştür. Mustafa Kemal Paşanın öncülüğünde başlayan Milli Mücadele hareketini yok etmek, Sevr Antlaşmasını kabul ettirmek, Anadolu'daki işgallerini kalıcı hale getirmek isteyen Yunanistan, sürekli işgal sahasını genişleterek Anadolu içlerine doğru ilerlemeye çalışmıştır.

Yunan ordusu, 22 Haziran 1920 tarihinde Milne Hattı'nı aşarak üç koldan Anadolu içlerine doğru ilerlemeye başlamışlar, 2 Temmuz 1920 tarihinde Kirmasti (Mustafakemalpaşa) ve Karacabey'i işgal etmişlerdir. 6 Temmuz 1920 tarihinde İngilizler tarafından işgal edilen Gemlik, 8 Temmuz 1920 tarihinde Yunanlıların kontrolüne geçmiştir. Aynı gün Bursa'yı da işgal eden Yunanlılar, şehir ve köylerde büyük bir yağma ve talan hareketine girişmişlerdir. Mülkiye Müfettişleri Esat ve Badi Beyler tarafından 17 ve 18 Temmuz 1920 tarihinde gönderilen raporlarda, Yunan askerlerinin Bursa ovasındaki mahsulleri ve ekinleri, bağ ve bahçeleri büyük oranda tahrip ettikleri, Müslüman halkı yaraladıkları, birçoklarını katlettikleri, Yunan işgalinden cesaret alan Rumların da Müslüman köylerine saldırılarını artırdığı, büyük ve küçükbaş hayvanlar ile kıymetli eşyaları gasp ettikleri ifade edilmiştir¹.

İşgal harekâtını, bölgenin büyük oranda Rumlardan oluştuğu ve Türklerin Rumları katlettiği tezine dayandırma çalışan Yunanistan, işgal bölgelerinin demografik yapısını değiştirmeye çalışmış, Türklerin daha iç bölgelere göç etmesini sağlamak için baskı ve zulümlerini artırmıştır. I. ve II. İnönü Savaşlarını kaybeden Yunanlılar, Müslüman halka yönelik baskılarını artırmış, Rum ve Ermeni çeteler üzerinden Türk köylerini yakarak halkı göçe zorlamıştır². 23-24 Mart 1921'de Kocaeli bölgesindeki birliklerini takviye eden, 25 Mart'ta Sapanca'yı, 26 Mart'ta Adapazarı'nı işgal eden Yunanlılar, Samanlıdağ Yarımadası'nı abluka altına almışlardır. 15 Nisan 1921'de Gemlik'in Sultaniye, 17 Nisan 1921'de İhsaniye, 18 Nisan 1921'de Mecidiye, 19 Nisan 1921'de Armutlu, 20 Nisan 1921'de Aldere, 21 Nisan 1921'de Fıstıklı Köyleri, Yunanlıların saldırılarına maruz kalmıştır. 16 Nisan 1921 tarihinde, Orhangazi'nin Müslüman ahalisi Yunanlılar tarafından Gemlik'e sürülmüş ancak

¹ Adnan Sofuoğlu, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işında İşgal Döneminde Bursa", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Yıl: 2003, C 19, S 55, s. 66.

² Bölgeyi ziyaret eden Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı temsilcisi, Yunanlıların baskı ve şiddeti artıran tutumlarının nedenini şu sözlerle izah etmektedir; "Bölge, geçen Mart ayına dek sükûnet içerisindeydi. Haberdar olduğumuz cürümler son iki aylık döneme (Mart sonundan 15 Mayıs'a) denk düşmekte olup, Yunan ordusunun Eskişehir'de (yani İnönü'de) mağlup olarak çekilmesinin hemen sonrasında görülmektedir. Muhtemelen de bunun sonuçlarıdır". Bkz. Arnold Joseph Toynbee, **Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi**, Türkçeye Çeviren: Kadri Mustafa Orağlı, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 1.Baskı, 2007, s. 338.

buradan İstanbul'a gitmelerine müsaade edilmeyerek, aç ve perişan bir vaziyette bırakılmıştır³.

İstanbul Hükûmeti, saldırıların önüne geçebilmek için İtilaf Devletleri Yüksek Komiserine bir raporla başvurmuş ancak bir netice alamamıştır⁴. Yunanlıların saldırılarını artırması üzerine Gemlik, Yalova ve İzmit bölgesinde yapılan mezalimi araştırmak için İtilaf Devletleri Nisan ayı ortalarında bir komisyon oluşturmuştur. Görevi, bölgedeki mezalimi araştırmak, araştırmalarının sonucuna göre bir rapor hazırlamak olan komisyon, üç ayrı devletin temsilcilerinden meydana gelmiş, kendi bünyesinde bir inceleme heyeti oluşturulmuştur⁵.

Gemlik, Orhangazi, Yalova dolaylarında çalışacak olan Birinci Araştırma Heyeti, İngiliz General Franks başkanlığında Fransız Yüzbaşı G. Virg, İtalyan Albay E. Boletto ve Uluslararası Kızılhaç Temsilcisi Mevris Gehri'den oluşmaktaydı. Kurulda, İngiliz generalinin emir subayı Yüzbaşı Ston ile İtalyan albayın çevirmeni M. Amelio da bulunuyordu. Osmanlı temsilcisi sıfatıyla Jandarma Üsteğmen Mustafa Süreyya, Hilal-i Ahmer temsilcisi Ali Macit Bey ile kılavuzluk hizmeti için Çınarcıklı Hafız Ahmet, Gemlikli Tevfik, Orhangazili Refik (Atay) ve Armutlu'dan Emin isimli kişiler de heyette yer almıştır. Komisyona bağlı olarak çalışan ve görevi bölgedeki yağma ve katliamları incelemekle olan II. heyette ise O. R. Van Millingen (başkan), Yarbay H. M. Farmar, Yarbay Vitelli ve Yarbay Wilkonsy üye olarak görev yapmıştır. I. heyet Gemlik, Orhangazi, Yalova ve çevresine giderken, II. heyet Beykoz, Paşabahçe, Şile, Kandıra, İzmit ve çevresinde inceleme yapmıştır⁶.

I. heyet, 12 Mayıs 1921 sabahı İstanbul'dan Gemlik'e gelmiştir. 13-20 Mayıs tarihleri arasında bölgede çalışmalarını sürdüren I. heyet, 15-17 Mayıs günlerinde Mudanya Körfezinin kuzey kısımları ile Kumla, Karacaali, Narlı, Kapaklı, Fıstıklı Köylerinin yandığını, çalışmalarını yürüttüğü gemiden görmüş, köyleri ziyaret ederek mevcut durum hakkında bilgi almaya çalışmıştır⁷.

23 Mayıs 1921 tarihinde Komisyon tarafından bölgeye dair genel bir rapor hazırlanmış, ayrıca inceleme heyetinin gözlemlerini içeren bir günlük de, raporun ekinde sunulmuştur. Raporda, köylerin iki aydan daha kısa bir süre önce Hristiyan çeteleri tarafından yağma edilip yakıldığı, bazı sakinlerin tahribat öncesinde köylerini terk ettikleri, diğerlerinin de saldırılar başladığında dağlara kaçtığı,

³ Kenan Özkan, **İmparatorluktan Ulus Devlete Geçişte Göçlerin Rolü**, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 2020, s. 407. Yunanlılar, Türk köylerine yönelik sistematik katliam ve yakma eylemlerini Büyük Taarruz sonrasında yaşanan bozgun sırasında da devam ettirmişlerdir. *Hâkimiyet-i Milliye* Gazetesinde yer alan bir habere göre, Yunan işgalinden kurtuluşu sırasında Bursa vilayet merkezinde 1.238, Mudanya'da 142, Orhangazi'de 555, Karacabey'de 7.158 olmak üzere toplam 15.977 hane yakılmıştır. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivlerinde yer alan bir belgede ise Gemlik'te 12 köyün tamamen, 8 köyün kısmen yakılarak 2.470 hanenin harap edildiği, Orhangazi'de 16 köyün tamamen, 9 köyün kısmen yakılarak 5.464 hanenin harap edildiği ve Orhaneli'nde ise 13 köyün kısmen yakılarak 315 evin harap edildiği ifade edilmiştir. Bkz. Kenan Özkan, "Resmi İstatistiklere Göre Yunan İşgalinin Balıkesir ve Çevresinde Neden Olduğu Tahribat", **Belgi**, S 20 (Yazı 2020/II), s. 2300; **BCA**. 30.10/5.30.37.

⁴ Sofuoğlu, a.g.m., s. 74.

⁵ Mehmet Kaya, "Yalova-Gemlik Bölgeleri ve İzmit Yarımadası'nda Yunan Mezalimine Dair İtilaf Devletleri Araştırma Komisyonu Raporları (12-22 Mayıs 1921)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 51, Bahar 2013, s. 568.

⁶ Hacer Karabağ, **Milli Mücadele Dönemi Bursa'da İşgal ve Kurtuluş Süreci 100. Yıl**, Bursa, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayını, 2022, s. 136.

⁷ Kaya, a.g.m. s. 568.

katliamların planlı bir şekilde yapıldığı belirtilmiştir. Türkler tarafında, yakılan yetişkin erkek ve çocuklar, tecavüz edilip öldürülen kadınlar hakkında komisyona geniş bilgiler sunulmuş, dağlara kaçan insanların sayısı hakkında bir bilgiye ulaşmak mümkün olmamıştır. Yunan işgal bölgelerinde Rum köylerinin Türkler tarafından yakıldığı, buna misilleme olarak Rum ve Ermeni çeteler tarafından Yunan işgal sınırı içinde kalan Türk köylerinde yağma ve yangınların gerçekleştirildiği, Yunan ordusunun da bu yıkımın içinde olduğu, olayları önlemek için çaba sarfetmediği, saldırıların İzmit yarımadasından Adapazarı'na doğru yayıldığı, en çok Reşadiye, Soyulcak, Pazarköy gibi yerlerde halkın mezalime maruz kaldığı, Gemlik'te Yunan kuvveti bulunduğu halde, 15 Mayıs'taki katliamın yaşanmasının ayrı bir soru işareti olarak görüldüğü, hızlı, sistemli ve büyük çapta bir yıkım hareketinin yerel çetelerle açıklanmasının mümkün olmadığı ifade edilmiştir⁸.

Komisyon tarafından kaleme alınan raporda, bölgede görev yapmak üzere ortak bir İtilaf Devletleri jandarmasının kurulması ve Yunan komutanlarının gözetimine verilmesi önerilmiştir. Raporun sonuç kısmında, 800 Türk göçmenin Yalova, Akköy ve Samanlı'da zor şartlarda bulunduğu, bunların en kısa zamanda İstanbul'a ulaştırılması istenmiştir⁹.

İstanbul'a dönen heyetin ısrarı üzerine, Gemlik ve civarında bekletilmekte olan Müslüman muhacirlerin İstanbul'a getirilmesi için Hilal-i Ahmer üyesi Ali Macit Bey'in başkanlığında; Uluslararası Kızılhaç Temsilcisi Mevris Gehri, Fransız Yüzbaşı Loka, İngiliz Üsteğmen Holland, İtalyan Üsteğmen Bonakorisi ile *The Manchester Guardian Gazetesi* muhabiri Bay ve Bayan Toynbee'nin de yer aldığı ikinci bir heyet, İnebolu Vapuru ile bölgeye gönderilmiştir¹⁰. Heyetin, bölgedeki Müslüman ahalinin tahliyesi için yaptığı girişimlere Yalova Yunan Askerî Kumandanı Dimitri Papagorigçros karşı çıkmış ve sadece yanan Akköy ve Samanlı Köylerinden Yalova'ya ulaşanların gönderilmesine müsaade edeceğini belirtmiştir. Heyetin girişimleri sayesinde 25 Mayıs Çarşamba günü, Gülnihal vapuru ile 332 muhacir İstanbul'a götürülmüştür. Diğer taraftan Yalova'da 45'i memur olmak üzere yaklaşık 400 yerli ile 100 kadar yabancı ve muhacir, Samanlı'da 157 yerli ve muhacir, Akköy'de 333 yerli muhacir kalmıştı. Büyük bir sefalet içinde bulunan muhacirler, İstanbul Muhacirin Müdüriyetince iskân olunmuştur¹¹.

2 Haziran 1921'de, Miralay Spenser'in başkanlığı altında İtilaf Devletleri'ne mensup üç subay, iki Fransız Jandarması, bir İngiliz polisi ve bir tercümandan oluşan araştırma heyeti ile Ali Macit Bey'in başkanlığında, 15 memurdan oluşan Hilal-i Ahmer Heyeti üçüncü kez bölgeye gelmiştir. 11. Yunan Tümeni Erkan-ı

⁸ Kaya, a.g.m. s.568-569. "Gemlik-Yalova cihetlerindeki Yunanlar tarafından vukua getirildiği iddia olunan mezalim hakkında, icra-yı tahkikata memur olan General Franklin'in riyasetindeki heyet raporunu neşretmiştir. Heyetin bu raporu Müslüman ahalinin Yunan idaresi altında dehşetli surette mezalime dâcâr olduğunu ve Yunanların katliam, yağma, köy, kasabaları ihrâk-ı cürümlerini (yakma suçları) irtikâb ettiklerini teyit etmektedir. Bu havaliideki Türklerin büyük bir kısmı hayatlarını kurtarmak için bütün mal ve mülklerini terk ile İstanbul'a göç etmeye mecbur kalmıştır". Bkz. İbrahim Halil Tanık-Nuran Kılavuz, "Açıksöz Gazetesi ve Gazetenin Bursa'da Yunan İşgali Üzerine Yazıları", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 22 (41), s. 849.

⁹ Kaya, a.g.m. s.575.

¹⁰ Nebahat Oran Arslan, "Yalova, Gemlik, Orhangazi ve İzmit (Samanlıdağ) Bölgesinde Yaşanan Yunan Mezalimi ve Bölgeye Gönderilen Uluslararası Tahkik Heyetinin Çalışmaları", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 22, Erzurum 2003, s. 313.

¹¹ Tanık-Kılavuz, a.g.m., s.851; Özkan, a.g.t., s.409.

Harbiye reisi ile iki gün süren görüşmelerden ve General Populas'ın izninden sonra, Yalova, Gemlik ve bunlara bağlı olan köylerden kurtarılabilen muhacirler, 6 Haziran'da İstanbul'a götürülmüştür¹².

Komisyonların yaptığı incelemeler ve bölge sakinlerinin tanıklıkları doğrultusunda elde edilen bilgi ve fotoğraflar, Haziran 1921'de Fransızca olarak *Atrocités Grecques Enturquie*, adıyla yayınlanan bir kitapta toplanmıştır.

Uluslararası Kızılhaç Örgütü temsilcisi olarak komisyonun çalışmalarına eşlik eden Maurice Gehri, ziyaretleri sırasında gördüklerini şu sözlerle aktarmıştır;

"15 Mayıs Pazar heyecanlı bir gündü. Sahilde üç Türk köyünün peş peşe yakıldığını gördük: sabah 8'de Narlı Köyü; sabah 10'da Karacaali, biraz sonra Kumla İskelesinde bir ev, saat 15.00'te Kapaklı Köyü yakıldı.

Öğleden sonra Bryony, Karacaali'nin önüne demirledi. Sahilde biri kadın olmak üzere 11 Türk cesedi bulduk. Birkaç saat önce tüfekler ve süngülerle öldürülmüşler ve muhtemelen uçurumun tepesinden atılmışlardı. İkisi, hala nefes alıyordu. Bunlar gemiye taşınmış ve yaraları pansuman edildi.

16 Mayıs Pazartesi: Sabah, sahildeki insanlarla görüşmeye devam ettik. İfadelerin özeti: bir ay boyunca sıkıntılı durum yaşanmaktadır. Geçen perşembe, 50-60 Yunan askeri ve 40 silahlı Rum sivil Gemlik'ten gelmişler, 3 erkeği öldürüp bir kadını yaraladıktan sonra Karacaali'ye gitmişlerdir. Dün pazar sabahı, müfrezeler -yaklaşık yüz adam- Karacaali'den gelmiş ve 8 veya 9 kişiyi öldürmüştür. Bu çete, yanlarında Karacaali'den kırk kadar kadını getirmiştir"¹³.

Atrocités Grecques Enturquie adlı kitapta, Yunan askerlerinin köylerde yaptığı tahribat şu sözlerle aktarılmıştır;

"15 Mayıs 1921- Sabah altı buçukta Narlı, Kapaklı, Karacaali Köyleri yanıyordu. Komisyon, hemen tekneyle ayrıldı. Önce Karacaali Köyüne gittik. Komisyon, beraberindeki tüm personelle birlikte karaya çıktı. Bilincini kaybeden iki yaralı Müslüman gemiye getirildi. İşte bu talihsizler bilinçleri yerine gelir gelmez: 'Yunan çetelerinin ve askerlerinin o gün köylerini işgal ettikleri, ahaliden büyük bir fidye ödemeleri için çağırdıkları ve ayrıca köyün dışında bulunan mezarlıkta yaklaşık yirmi kişiyi katlettiklerini', söylediler. Eşkıyaların, kadınlara ve genç kızlara tecavüz ettiklerini ve nüfusun geri kalanının ormanlara kaçtığını da söylediler. Tekne, bütün gece köyün önündeki limanda kaldı. Sahil, ışıldak kullanılarak araştırıldı. Böylece yeni bir saldırıyı önleyebildik. Köyün tüm sakinleri ertesi gün kumsalda toplandılar ve Komisyon üyelerinden onları gemiye almaları ve onları İstanbul'a götürmeleri ve artık Yunanlıların insafına bırakmamaları için yalvardılar"¹⁴.

İngiliz tarihçi Arnold J. Toynbee, 1921 yılında, görev yaptığı Londra Üniversitesi'nden izin alarak *Manchester Guardian* adına Bursa, Yalova ve İzmit bölgesinde incelemelerde bulunmuş ve Yunan askerlerinin yaptığı katliamı Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi adlı kitabında okuyucularına aktarmıştır. Arnold J. Toynbee, Armutlu'daki Yunan vahşeti hakkında şu bilgileri vermiştir;

"Yalova-Gemlik yarımadasının tam ucundaki, karma nüfus yapısına sahip büyük bir yerleşim merkezi olan ve 1921 Haziranında Kızılây heyeti ile birlikte iki üç gün süreyle ziyaret etme fırsatını bulduğum Armutlu'da, Türk ve Rum cemaatleri daha önceleri iyi

¹² Mine Ersevinç, "Milli Mücadele Dönemi ve Yalova", **Milli Mücadele'de Yalova**, Editör: Hacer Karabağ, İstanbul, 2021, s. 36-41.

¹³ Karabağ, **a.g.e.**, s.148.

¹⁴ Karabağ, **a.g.e.**, s.159-160; **Türkiye'de Yunan Fecayii**, Yayına Hazırlayanlar: Mustafa Turan, Süleyman Özbek, Zahit Yıldırım, Ankara, 2003, s.109-110.

ilişkiler içindeydi. Rumlar, Avrupa savaşı esnasında Bursa'ya tehcir edildiklerinde, mallarına Türkler göz kulak olmuştu ve Yunan askerî işgali altında ise, mahallin papazı -İmralılı Papa Photi- kendisinden kurtarıcıları olarak söz etmekte olan Türkler için elinden geleni yapmıştı. Gerçekten de papazın cemaati, neticede bu sebepten ötürü görevden alınması için Patrikhane'ye dilekçe vermiş olsalar dahi, tahliye anına kadar Türk komşularına alışlagelmiş insanlık dışı davranışların çok azını göstermişlerdi. Armutlu'ya huzuru haram eden çeteciler Katırlı, Arnavutköy, Koru, Gemlik ve Yalova'dan gelmişlerdi. Katırlı'dan Tavukçuoğlu Khristo, Arnavutköylü Stylianös ve Koru'dan Dimitri kaydetmiş olduğum isimlerdir.

Khristo, bir dereceye kadar vicdan sahibiydi. Çetelerin kurulma aşamasında olduğu İnönü Muharebesi esnasında, zeytin alma bahanesiyle Armutlu'yu ziyaret etmiş ve Türk tanıdıklarından biri olan Hilmi Reis'i uyararak çetelerin köyü yakmaya niyetlendikleri için kaçmasını tavsiye etmişti. Yaklaşık bir ay sonra Khristo, Armutlu'yu bir kez daha ziyaret etti ve ertesi günü-daha sonra, Müttefiklerarası Komisyonun gözleri önünde Kapaklı, Narlı ve Karacaali'yi yakacak olan yüz kadar çeteci, usulü dairesinde çıkıp geldiler. Türk sakinlerin tamamından para aldıktan sonra, arabulucuları olarak hareket eden mahalli Rum korucusu Mumcuoğlu Kocho, beldenin önde gelenlerini 3.000 Türk lirası daha bulmaları gerektiği konusunda ikaz etti. Ama bu defa çeteciler ciddi değillerdi. Para gelmemesine rağmen sadece iki kişiyi öldürdükten sonra çekip gittiler¹⁵.

Yunanistan'ın ortaya çıkardığı yıkımı tespit etmek, Batı kamuoyuna Yunanistan'ın yaptığı vahşeti belgelerle ortaya koymak, zor durumda olan, yardıma muhtaç durumdaki kişileri tespit etmek ve ileride Yunanistan'dan istenecek tazminat talepleri için veri oluşturmak amacıyla bazı adımlar atılmıştır. Yunanlıların tahrip ettiği köylere, İstanbul'da muhacirlerin yerleştirildiği mahallelere heyetler gönderilmiş, yapılan görüşmelerde elde edilen veriler kayıt altına alınmıştır. İşgal sırasında gerçekleşen Yunan tahribatını tespit etmek amacıyla, "Yunan İşgali Dolayısıyla Zarar ve Ziyana Dûçar Olan Muhacir-Mültecilere Ait Beyanname", başlıklı matbu belgeler hazırlanmıştır.

Zarar ve Ziyana Dûçar Olan Muhacir ve Mültecilere Ait Beyannameler

Osmanlıca olarak hazırlanan ve matbu olarak çoğaltılan, "Yunan İşgali Dolayısıyla Zarar ve Ziyana Dûçar Olan Muhacir-Mültecilere Ait Beyanname", başlığını taşıyan belgeler, 11 sütundan oluşmaktadır.

1. sütunda, "Ma'ruz-u hasar olan şahsın ismi, pederinin ismi ve şöhret ve sıfatı, yaşı" başlığı altında, kişinin ismi, babasının ismi, lakabı, mesleği ve yaşı hakkında bilgi verilmiştir. Bir-iki kayıta ise, yaşı yerine Rumi tarihle doğum yılının yazıldığı görülmektedir.

2. sütunda, "Memleketi: mahalle, karye, kaza ve livası", başlığı altında "Hüdavendiğar Vilayeti, Gemlik Kazası, Selimiye Karyesi Sakinlerindenim" gibi standart bir ifade kullanılmıştır. Sadece bir-iki kayıta "aslen Batumluyum" gibi, köye sonradan yerleşenlere dair ifadeler bulunmaktadır.

3. sütunda, "Hâl-i hazırda ikamet ettiği mahal" başlığı altında Yunan zulmünden kaçıp yerleştikleri yerlere ilişkin bilgiler vardır. Kayıtlardan, muhacirlerin büyük bir kısmının İstanbul'a gittiği, oradaki bir tekkeye, camiye veya kışlaya sığındığı anlaşılmaktadır.

¹⁵ Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, Türkçeye Çeviren: Kadri Mustafa Orağlı, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 1.Baskı, 2007, s.358-359.

4. sütunda, “Şimdi yanında bulunanların ismi ve şöhretleriyle kendisine derece-i akrabatları ve yaşları”, başlığı altında Yunan zulmüne maruz kalan kişinin yanında kalan eş, çocuk, anne, baba, kayınvalide, kardeş, gelin, yeğen vb. akrabaları hakkında bilgi verilmiştir. Kayıtlarda, genelde 5-7 kişiden oluşan aile fertlerinin bir arada yaşadıkları görülmektedir.

5. sütunda, “Memleketinde kendi hanesinde beraber yaşadığı efrad-ı ailesi ve akrabası arasında Yunan askerlerinin ve yerli Rumların tecavüzüne uğrayan ve maktul ve mecruh olan veya başka suretle telef edilenler var mıdır? Kimlerdir? Keyfiyet-i tecavüz ve akıbetleri?”, başlığı altında, Yunan askerleri ve Rum çetelerinin saldırılarına maruz kalanların isimleri, maruz kaldıkları durum hakkında bilgi verilmiştir. Bilgiler, birkaç yaralama, öldürme ve hapis cezası dışında büyük oradan köylerin yakılmasından sonra İstanbul’a gitmek zorunda kalan kişilerle ilgilidir.

6. sütunda, “Memleketinden hangi tarihte, niçin mufarakata mecbur olduğu ve ne suretle mufarakat edebilip nereye geldiği ve ne gibi eşya getirebildiği”, başlığı altında köyünden ayrılma nedeni, tarihi ve nasıl seyahat ettiği hakkında bilgiler verilmiştir. Verilen bilgilerden, muhacirlerin büyük kısmının Hilal-i Ahmer yardımıyla ve hiçbir eşyasını alamadan kasabasını terk etmek durumunda kaldığı anlaşılmaktadır.

7. sütunda, “Memleketinde sahip olduğu emval-i menkule ve gayr-i menkulenin ve hayvanatının miktar ve cinsi, tarla veya mahsulatı ve bunlardan emval-i gayr-i menkulesi tecavüze hedef olmuş ise hangi tarihte, kimler tarafından ne gibi tecavüze uğramıştır. Bu cihetten ziyanının bedeli nedir?”, başlığının devamında matbu olarak hazırlanmış bir tablo bulunmakta, tablodaki boş yerlerin doldurulması istenmektedir. Bu tabloda, emval-i gayrimenkule, emval-i menkule, nakit, mezru’ tarla, bahçe, meyve, zeytin mahsulatı ve hayvanat kısımları bulunmakta olup, uğranılan zararın Osmanlı lirası cinsinden takribi kıymetinin beyan edilmesi talep edilmiştir.

8. sütunda, “Kendisinin ve efrad-ı ailesinin emval-i menkuleleri nehb ve gasp edilmiş ise kimler tarafından neleri, ne suretle nehb ve gasp edilmiştir, kıymetleri neye balıdır?”, başlığı altında matbu olarak hazırlanmış bir tablonun doldurulması istenmiştir. Burada emval-i menkule ve nakit para kaybının takribi olarak Osmanlı lirası cinsinden beyanı istenmiştir.

9. sütunda, “Dûçar-ı tecavüz olan hayvanat ve zehairinin miktar ve kıymeti nedir, mütevacizleri kimdir? Emval-i menkule ve gayr-i menkulece umum hasarat yekûnu neden ibarettir?”, başlığı altında matbu olarak hazırlanmış bir tablonun doldurulması istenmiştir. Burada zarara uğrayan hayvanat, mezru’ tarla, bahçe, meyve miktarı takribi olarak Osmanlı lirası cinsinden beyan edilmesi istenmiştir.

10. sütunda, “Bulunduğu mahalde karye ve şehir veya kasabada meban-i diniye ve resmiye ve ticariyeden dûçar-ı tecavüz ve hasaratlar var mıdır? Kimler tarafından ne gibi tecavüze hedef olmuştur? Buradaki hasaratın kıymeti neye iblağ olur? Ve işbu karye veya kasaba kaç haneli idi ve mikdar-ı nüfus ne idi?” başlığı altında köyün nüfusu ve hane sayısı, yanan hane sayısı, kamu binalarının durumu, hasarın Osmanlı lirası cinsinden miktarı hakkında bilgi verilmesi istenmiştir.

11. sütunda, “Baladaki suallere karşı verilen cevapların doğru olduğunu, bulunduğu mahal ahalisinden kimlerle işhadabdır? Şahitlerinin isim ve şöhretleri, memleketleri, burada mahal-i ikametleri imza ve mühürleri”, başlığı altında verilen bilgilerin doğru olduğuna şahitlik edebilecek iki kişinin isim ve mühürlerinin belgeye aktarılması istenmiştir. Şahit olarak genelde aynı köyden kişiler, bir birlerini yazmıştır.

Belgenin en sonunda, beyannamenin doldurulduğu tarih ile beyanname sahibinin isim, imza veya mührü yer almıştır. Belgenin sağ üst köşesinde “*sıra numrosu*”, sol üst köşesinde “*takip numrosu*” kısımları yer almakla birlikte, bazı beyannamelerde sıra ve takip numarası bulunmadığı görülmektedir. Çalışmamızda, Bursa’nın Gemlik ilçesine bağlı Selimiye, Kurşunlu, Armutlu, Karacaali ve Mecidiye Köylerine ait, zarar-zıyan beyannameleri üzerinde durulacaktır. Büyük bir kısmı Bursa Vilayet Matbaasında basılan beyannamelerin üzerindeki tarihler incelendiğinde, Kurşunlu Köyü ile ilgili beyannamelerin Ocak 1923 tarihinde, diğer köylere ait beyannamelerin ise Aralık 1921-Ocak 1922 döneminde hazırlandığı anlaşılmaktadır.

Selimiye Köyü

Selimiye Köyü ile ilgili belgelerin yer aldığı arşiv dosyasında, ilk 8 kayıt Biga kazasıyla ilgilidir. Kayıtlarda, Yunanlılar tarafından ateşe verilen Selimiye Köyünde 60 hanede, 300-400 civarında nüfus bulunduğu¹⁶, 50 hane, 1 kahvehane (3.000 lira kıymetinde), 1 dükkân, 1 cami, 1 mektebin (5.000 lira kıymetinde) Yunanlılar tarafından yakıldığı ve toplam zararın 800.000 lira civarında olduğu ifade edilmiştir.

Selimiye Köyüne ait 25 beyannamede toplam 127 kişinin kayıtlı olduğu görülmektedir. 1 kişinin mesleği dülger, 1 kişinin de mesleği imam olarak belirtilmiş diğer hane reislerinin rençber olduğu ifade edilmiştir.

Selimiye köyünde tahrip edilen gayrimenkuller arasında 26 ev, 1 han, 12 ahır, 11 samanlık, 5 değirmen, 1 fırın, 3 kozahane bulunmakta olup bunların toplam değerleri ise 110.850 liradır. Taşınabilen eşyalarda zarar miktarı ise 19.046 lira, ekili arazi zararı 22.050 lira, bağ, bahçe vb. zararı 14.080 lira, beyanname verenlerin yakınlarının menkul ve gayrimenkullerinden oluşan zarar miktarı ise 24.044 lira olarak beyan edilmiştir. Tahrip edilen hayvan miktarına bakıldığında, 51 sığır, düve, dana tosun vb., 44 öküz, 52 inek, 6 katır, 1 merkep, 13 buzağı, 19 beygir, 7 manda ve 93 tavuğun katledildiği ve bunun toplam değerinin 18.295 lira olduğu görülmektedir. Selimiye Köyünde ortaya çıkan toplam zararın 210.775 lira olduğu ve hane başına ortalama 8.400 lira civarında bir zarar olduğu anlaşılmaktadır.

27 numaralı beyanname sahibi Kadir kızı Meryem’in 6-7 yaşındaki kızı Nebiye’nin Yunan çeteleri tarafından dereye boğulduğu, 33 numaralı beyanname sahibi Bekir oğlu Mustafa Efendinin Yunanlılar tarafından esir edildiği, 32 numaralı beyanname sahibi Mehmet kızı Fatma’nın 24 yaşındaki kocası İbrahim’in, Ahmet Çavuş kızı Havva’nın 35 yaşındaki babası İbrahim Çavuş’un, 37 numaralı beyanname sahibi Hüseyin kızı Huriye’nin kayınbiraderi İbrahim’in Yunanlılar tarafından öldürüldüğü görülmektedir. Köylülerin, Yunan askeri ile Rum çetelerinin saldırısı ve köylerinin yakılması nedeniyle Hilal-i Ahmet yardımıyla kendilerini İstanbul’a zor attıkları anlaşılmaktadır¹⁷.

İstanbul’a giden muhacirlerden 11 ailenin Eyüp’te Mustafa Paşa Tekkesine/Medresesine, 3 ailenin Kâğıthane’ye, 5 ailenin Selimiye Kışlasına, 5 ailenin Eyüpsultan’da Defterdar Mahmut Efendi Cami/mahallesine, 3 ailenin de

¹⁶ Yunan Fecayii adlı eserde, Selimiye köyünün 60 hane, 700 nüfus olduğu, “*Elli kişi evvelce Dersaadet’e iltica ettiği, kalan ahalinin katliama ve yağmaya maruz kaldığı*” ifade edilmiştir. Bkz. **Türkiye’de Yunan Fecayii...**, s.183.

¹⁷ Bkz. Tablo 1.

Eyüp'te Sofular Camine yerleştiği görülmektedir¹⁸. Beyannamelerde sadece 3 kişi Batum asıllı olduğunu ve daha sonra Selimiye Köyüne geldiklerini ifade etmişlerdir.

Kurşunlu Köyü

Beyannamelerde, Kurşunlu Köyünün hane sayısının 332, nüfus miktarının da 1.000 civarında olduğu, hanelerin 32'sinin Türklere, diğerlerinin Rumlara ait olduğu, köyün Türklere ait kısımlarının büyük oranda yakıldığı ve caminin de tahrip edildiği ifade edilmiştir.

Kurşunlu Köyüne ait 11 adet beyannamede 33 kişinin kaydı olup, beyanname sahiplerinin halen Kurşunlu Köyünde ikamet ettiği, meslek olarak bir kişinin Duyunu Umumiye memuru olduğu, diğerlerinin rençber olduğu görülmektedir. Yunan zulmü deniyle genelde Temmuz-Ağustos 1922 tarihlerinde Bursa'ya gitmek zorunda kaldıkları, bir kişinin önce Tekfurdağı'na (Tekirdağ'a) sonra İstanbul'a gittiği belirtilmiştir.

Ocak 1923 tarihinde düzenlenen beyannamelerdeki kayıtlardan 2 numaralı beyanname sahibi Karpuz oğlu Mustafa oğlu Ali Ağa'nın 60 yaşındaki eşi Hatice'nin Yunanlılar taraftan sakat bırakıldığı, 4 numaralı beyanname sahibi Yusuf oğlu Küren İsmail'in 15 yaşındaki oğlu Hüseyin'in; 10 numaralı beyanname sahibi Kürt Abdullah oğlu Yakup'un eşi Ayşe'nin Yunanlılar tarafından kaçırıldığı anlaşılmaktadır.

Yunanlıların sebep olduğu zararlara bakıldığında 16.850 liralık gayrimenkul, 6.000 liralık menkul, 1.247 liralık nakit, 450 liralık ekili tarla, 1.046 liralık hayvanat (20 koyun, 1 merkep, 6 sığır beyan edilmiş), 1.160 liralık bahçe-bahçe ve 6.577 lira değerinde yakınlarına ait mallardan zararın ortaya çıktığı görülmekte olup toplam zararın 33.330 lira olduğu, hane başına yaklaşık 3.000 lira civarında bir zararın ortaya çıktığı görülmektedir¹⁹.

Armutlu Nahiyesi

Ocak 1922 tarihinde düzenlenen Armutlu Nahiyesine ait beyannamelerde, nahiye'nin 500 hane ve 4.000 nüfusuna sahip olduğu, 60 beyannamede toplam 272 nüfusun kaydedildiği, meslek olarak 5 gemici-kaptan, 1 sucukçu, 1 kasap, 1 tüccar, 1 bekçi ve 1 müezzin dışındakilerin rençber olduğu görülmektedir.

Yunanlılar tarafından çıkarılan yangında nahiye'de bulunan cami ve mescitlerin yakılarak tahrip edildiği, içindeki eşyaların yağmalandığı, minaresinin kurşunlandığı, hükûmet dairesi ile belediye binasının tamamen yağmalandığı, iki mektep, hamam, kahvehane, karakol, dükkân, iskelede liman rüsumat dairesi ve Düyun-ı Umumiye İdarelerine ait binaların zarar gördüğü, toplam zararın 500.000 lira civarında olduğu, Müslümanlara ait mezarların, mezarlıkta bulunan ağaçların tahrip edildiği ve yaklaşık 20.000 lira civarında bir zararın ortaya çıktığı, Yunan askerlerinin ve yağmacılık yapan Rum çetelerinin 50.000 lira civarındaki iase giderlerinin Müslüman ahaliden zorla alındığı görülmektedir.

¹⁸ Hilal-i Ahmer tarafından İstanbul'a getirilen muhacirler Davutpaşa Kışlasına, daha önce Endaht Mektebi olarak kullanılan Metris Çiftliği'ne, Kumkapı'daki cami ve medreselerde iskân edilmiştir. Genel toplamı 5.500 civarında olan muhacirlerin 2.300'ü Davutpaşa'da iskân edilmiştir. Bkz. Özkan, a.g.t., s.410.

¹⁹ Bkz. Tablo 2.

Armutlu'da 229.263 lira tutarında gayrimenkul, 96.700 lira tutarında menkul, 13.510 lira tutarında nakit, 112.354 lira tutarında ekili tarla, 553 koyun, 356 keçi, 27 inek, 12 merkep, 11 at, 10 sığır, 30 tavuk, 2 kaz olmak üzere toplam 1001 hayvanın telef edildiği, bunun para olarak karşılığının 39.608 lira olduğu, 147.450 lira tutarında bağ-bahçe ve 110.060 lira tutarında yakınlarına ait zararın ortaya çıktığı, toplam zararın 748.945 lira olduğu bunun hane başına bölündüğünde ortama 12.482 liralık bir zararın oluştuğu görülmektedir.

Haziran 1921'de, 12 numaralı beyanname sahibi Adem kızı Hanife'nin 26 yaşındaki oğlu Osman; 41 numaralı beyanname sahibi Ekinci oğlu Ali Osman eşi Halil kızı Hacer'in kızı Pembe'nin 30 yaşındaki kocası Abdullah; 42 numaralı beyanname sahibi Osman kızı Pembe'nin 1 yaşındaki oğlu Cemal; 44 numaralı beyanname sahibi Mehmet oğlu Ada'nın 17 yaşındaki kızı Şerife ve 30 yaşındaki damadı Mehmet'in Yunanlılar tarafından, 53 numaralı beyanname sahibi Kiracı oğullarından Mustafa oğlu Ömer'in 55 yaşındaki kayınvalidesi Esmâ ve dayısı Abdullah'ın, Ermeni çeteler tarafından katledildiği ifade edilmiştir.

15 numaralı beyanname sahibi Karacaali Çolak Ahmet bin Mustafa oğlu Süleyman'ın babası Yunanlılar tarafından hapse atılmış, işkence edilmiş ve serbest kalması için 100 lira rüşvet alınmış; 16 numaralı beyanname sahibi İzmirli Mustafa oğlu Mehmet, Yunanlılar tarafından Bursa'da 5 ay hapisanede tutularak dövülmüş ve 600 lira rüşvetle serbest kalmış; 17 numaralı beyanname sahibi İsmailoğlu Kasap Mehmet'in kardeşi Çoban Abdullah Çavuş Yunanlılar tarafından katledilmiş ve hayvanları gasp edilmiş, kendisi ve kayınbiraderi 2 ay tutuklu kalmış; 18 numaralı beyanname sahibi eski Reji bayilerinden Abdi Çavuş oğullarından Mehmet Galip'in 28 yaşındaki oğlu Abdullah Yunanlılar tarafından katledilmiş, 70 yaşındaki kayınvalidesi esir ve rehin alınmış, kendisi de iki defa üçer ay Yunan hapisanesinde kalıp işkence görmüş; 19 numaralı beyanname sahibi Hacı Mehmet oğullarından eski muhtar Hacı Ali, damadı 38 yaşındaki Sadullah ve oğlu Mustafa Yunanlılar tarafından birkaç ay hapsedilmiş; 35 numaralı beyanname sahibi Ahmet kızı Fatma'nın 25 yaşındaki eşi Ömer Yunanlılar tarafından Bursa'da hapsedilmiş, 47 numaralı beyanname sahibi Mustafa kızı Bediye'nin babası ve eşi, yerli Rum çeteleri tarafından para almak bahanesiyle darp edilmiş, darp sonunda babası hayatını kaybetmiştir.

Büyük oranda Armutlu'da Çelebi Ahmet Mahallesinde oturan mağdurlar, Şubat-Temmuz 1921 tarihleri arasında Hilal-i Ahmer yardımıyla İstanbul'da gitmişlerdir. İkamet ettikleri yerlere bakıldığında Atpazarı Karakol yanı, Cerrahpaşa'da Yağhaneci Sokağı, Çukur Mescitte Taşhan, Davutpaşa Kışlası, Davutpaşa'da Gümüş Baba Tekkesi, Eyüpsultan'da Kızıl Mescit, Harem İskeleyi, Hasanpaşa Mahallesi, Kadıköy Kurbağalıdere, Kasımpaşa'da Büyükpiyale ve Seferikoz Mahalleleri, Kocamustafapaşa, Samatya'da Sancaktar Hayrettin Mahallesi, Selimiye Kışlası, Selimiye-Harem Çamaşırlığı, Selimiye'de Harem Cami, Üsküdar İhsaniye ve Selimiye Mahalleleri, Yenikapı, Katipkasım Mahallesini tercih ettikleri görülmektedir. Evlerinden zorla çıkarılan ve yanlarına fazla bir eşya alma fırsatı bulamayan muhacirlerin cami, tekke veya kışla gibi yerlere sığınmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır²⁰.

²⁰ Bkz. Tablo 3.

Karacaali Köyü

Beyannamelerde Karacaali Köyünün 150 haneli 670 nüfustan ibaret olduğu²¹, 31 beyannamede toplam 152 nüfusun kaydedildiği, 4 kayıkçı, 3 tüccar ve 1 kahveci dışındaki hane reislerinin rençber olarak kaydedildiği görülmektedir. Yunan işgali sırasında Narlı, Kumlu ve Kapaklı Köylerinde Yunan katliamının başlaması üzerine Mayıs 1921'den itibaren köy halkının İstanbul'a gitmeye başladığı, köyde vakfa ait olan cami ve camiye ait iki hane, mescit, mektep, kahvehane, dükkân ve hamamın Yunanlılar tarafından yakıldığı ve toplam zararın 2.000.000 lira civarında olduğu ifade edilmiştir.

Genel olarak zarara bakıldığında, gayrimenkullerden 176.900 lira, menkullerden 94.390 lira, nakit olarak 2.848 lira, ekili tarla olarak 20.150 lira, 505 keçi, 95 koyun, 20 tavuk, 2 inek, 3 merkep ve 2 öküzün tahrip edilmesinden dolayı 28.580 lira, bağ-bahçe olarak 78.785 lira ve yakınlarına ait zarar olarak da 70.940 liralık bir zararın olduğu anlaşılmaktadır. Toplam zarar miktarı 472.593 lira olup, zararı hane başına böldüğümüzde 15.244 lira civarında bir ortalama rakamın çıktığı görülmektedir.

Aralık 1921'de düzenlenen beyannamelerdeki kayıtlardan 1 numaralı beyanname sahibi Osman oğlu Tahsin'in 35 yaşındaki eşi Hanife'nin Yunanlılar tarafından öldürüldüğü, 8 yaşında Yaşar'ın esir edildiği; 4 numaralı beyanname sahibi Pilavcıoğlu Ahmet'in oğlu Mehmet'in 70 yaşındaki annesi Saniye, 13 numaralı beyanname sahibi Halim Efendi kızı Ayşe'nin kayınvalidesi ve kocası; 19 numaralı beyanname sahibi Hacı Ahmet Efendi kızı Zehra Hanımın büyük babası Tahsildar Hacı Mehmet Efendinin Yunanlılar tarafından öldürüldüğü, damadı Halil Efendinin de esir edildiği, 22 numaralı beyanname sahibi Hacı Mehmet oğlu İbrahim'in babası Hacı Mehmet Ağanın Yunanlılar tarafından öldürülerek oğlunun da esir edildiği görülmektedir.

Bölgede inceleme yapan komisyon tarafından hazırlanan raporda, "*Hurşid kızı Hüseyin'in kerimesi 14 yaşında, Şerife 13 yaşında bikirleri cebren izale olunduktan sonra Yunan askerleri tarafından cebren dağa kaldırıldığı*" ifade edilmiştir. Raporun devamında Yunan askerleri tarafından Karacaali Köyünde katledilenlerin isimleri verilmiştir; 1-Tahsildar Hacı Mehmed, 2-Bekar İzzet, 3-Fettah oğlu Hacı Hüseyin, 4-Narlılı Hacı oğlu Ali, 5-Kürd Bekir, 6-Çavuş oğlu Abbas, 7-İmam Ali Galip, 8-Korucu Mehmet Çavuş, 9-Arif Ağa'nın Ömer, 10-Halim oğlu Hüseyin, 11-Pilavcı Tahir zevcesi Sabite, 12-Hurşit zevcesi Gülhanım, 13-Ali Hoca'nın validesi Emine, 14-Narlılı Tahsin zevcesi Hanife, 15-Mahdumu Yahya, 16-Kerimesi torunu Yaşar, 17-Narlılı Ali zevcesi, 18-Narlılı Güllü, 19-Narlılı Hacı Ali'nin üç çocuğu, 20-Uzun İbrahim'in Hacı Mehmed, 21-Tatar Kurd Molla, 22-Çoban Mustafa²².

Yunanlıların saldırısına maruz kalan Karacaali Köylüleri, Nisan 1921 tarihinde köylerinden ayrılarak büyük oranda İstanbul'a yerleşmişlerdir. İstanbul'da en çok tercih ettikleri yerler şunlardır; Akbıyık Mahallesi-Arabacılar Sokağı, Çarşamba Pazarı civarı, Davutpaşa Kışlası, Davutpaşa, Eyüpsultan'da Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi, Kabataş'ta Fatma Hanım Mahallesi, Kadırga, Kadırga'da Çeşmebaşı,

²¹ Yunan Fecayii adlı eserde, Karacaali köyünün 130 hane, 650 nüfus olduğu, "*Evvelce iki yüz kişi Dersaadet'e iltica etmiş ve muahharan karye kâmilan ihrak ve ahali imha ve kadınların namusu payimal edildikten sonra işkence ile katledildiği*" belirtilmiştir. Bkz. **Türkiye'de Yunan Fecayii...**, s. 182.

²² **Türkiye'de Yunan Fecayii...**, s. 137-139.

Kadırga'da Şeyh Sual Mahallesi, Kilimoğlu Ali Paşa, Kumkapı Nişancı, Kumkapı Çiftçi Meydanı, Sultanahmet civarında Pir Hasan Mahallesi²³.

Mecidiye Köyü

Mecidiye Köyü ile ilgili belgelerinde yer aldığı dosyada, ilk 58 kayıt Edirne ile ilgilidir. 30 hanede 150 nüfus kadar nüfusu bulunan Mecidiye Köyü, 18 Nisan 1921 tarihinde Yunanlılar tarafından tamamen yakılmış, camisi tahrip edilerek yağmalanmıştır. Yunan zulmünden kaçmak isteyen köylüler, Haziran 1921'de Hilal-i Ahmer Cemiyetinin temin ettiği bir vapurla İstanbul'a gelerek Selimiye Kışlasına sığınmışlardır. Yunanlıların yarattığı tahribatla ilgili olarak doldurulan 9 beyannamede 38 nüfus kaydedilmiş olup, meslekleri ile ilgili bir bilgi yer almamıştır. Beyannamelerde yer alan bilgilerden yola çıkarak 10.590 lira kıymetinde gayrimenkul, 5410 lira kıymetinde menkul, 150 liralık nakit, 10.444 lira kıymetinde ekili tarla, 4.631 lira kıymetinde hayvan, 13.843 lira kıymetinde bağ-bahçe ve 5.460 lira kıymetinde yakınlarına ait zararın ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Toplam zarar olan 50.528 liranın hane başına bölündüğünde ortalama zararın 5.614 lira olduğu görülmektedir. Beyannamelerde, Yunanlılar tarafından şehit, yaralı veya esir edilenlerle ilgili bir bilgi verilmemiştir. Matbaa-i Osmani'de basılan beyannamelerde, dolduruldukları tarih hakkında bir bilgi bulunmamaktadır²⁴.

SONUÇ

Selimiye, Kurşunlu, Armutlu, Karacaali ve Mecidiye Köyleri özelinde bakıldığında, Yunan işgaliyle birlikte halkı sindirmeye, bulundukları yerden göçe zorlamaya yönelik baskıların uygulandığı görülmektedir. Yunan askerleri ile birlikte hareket eden Rum ve Ermeni çetelerin halka zulmetmeye başladığı, öldürme, yaralama, hapse atma, işkence, fidye isteme gibi yöntemlerle halka baskı uyguladığı, nüfus üstünlüğünü ele geçirmek isteyen Rum ve Yunan unsurlarının Türklerin yaşadıkları köyleri ateşe vererek, mallarını yağmaladıkları görülmektedir.

Yunan ve Rum çetelerinin baskı ve zulmünden bıkan, sahip oldukları para, mal ve eşyaları ellerinden alınan, evleri yakılan köylüler Hilal-i Ahmer Cemiyetinin yardımıyla veya kendi imkânları ile İstanbul'a gitmeye çalışmış, yanlarına eşya, kıyafet ve yiyecek alma fırsatı bulamayan köylüler, cami, mescit, tekke veya kışlalara sığınarak hayatta kalmaya çalışmışlardır.

Beyannamelerin büyük oranda 1921 yılı sonu 1922 yılı başında doldurulduğu anlaşılmaktadır. Matbu olarak hazırlanan ve şahitler eşliğinde doldurulan beyannamelerdeki bilgilerden yola çıkarak, Yunanlıların yaptığı katliam ve tahribat tespit edilmeye çalışılmış, ileride bu zararların tazminine delil teşkil edecek veriler toplanmıştır.

Beyannameler, sadece durumun tespiti ve zararların karşılanması için önemli bir vesika olmanın ötesinde, genel ifadelerle geçirtilen Yunan zulüm ve katliamının yer, kişi, miktar belirtilerek anlaşılmasını/yorumlanmasını sağlamaya imkan vermekte, kişi ve hane ölçüsünde yaşanan vahşetin izini sürmemize imkan sağlamaktadır.

²³ Bkz. Tablo 4.

²⁴ Bkz. Tablo 5.

Örneğin beyannamelerin hazırlandığı 1921-1922 yılında 1 sterlinin 660 kuruşa tekabül ettiği, Mondros Mütarekesinin imzalandığı dönemde 7,2 gram olan Reşat altının (2022 yılında 6.700 lira civarındadır) 472 kuruş değerinde olduğu düşünülürse tahribatın büyüklüğünü daha iyi anlamak mümkündür²⁵. Beş köye ait toplam zarar olan 1.516.171 liranın, Reşat altını hesabıyla (321.222 Reşat altını), günümüzdeki değerinin yaklaşık, 2.152.000.000 TL civarında olduğu görülmektedir.

Beyannamelerin sağ ve sol üst köşelerinde yer alan sıra numaralarından, Yunan tahribatı sonrasında kayıt altına alınan daha fazla köyün olduğu anlaşılmaktadır. Bunların ortaya çıkarılması, Batı Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki Yunan zulüm ve vahşetine ait verilerin değerlendirilmeye alınması, yaşanan süreci, uğranılan kayıpları daha iyi analiz etme, bölgeler arasında kıyas yapma ve zararın miktarının günümüz değerleri ile karşılaştırma imkânını ortaya çıkaracaktır. Yunan tahribatı hakkında yuvarlak rakamlar yerine, zarara uğrayan kişinin adı, köyü, uğradığı zararın miktarı gibi net bilgilerin ortaya koyulması, Türk milletinin maruz kaldığını muamelenin Batı kamuoyuna daha etkili bir şekilde anlatılmasını sağlayacak, Millî Mücadele dönemi yerel tarih araştırmaları için önemli bir boşluğu dolduracaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BCA., 272.12./39.35.3.

BCA., 272.12./40.40.1.

BCA., 272.12./39.34.12.

BCA., 272.12./39.39.1.

BCA., 272.12./39.37.1.

BCA. 30.10/5.30.37.

Kitap, Makale ve Bildiriler

Arslan, Nebahat Oran, “Yalova, Gemlik, Orhangazi ve İzmit (Samanlıdağ) Bölgesinde Yaşanan Yunan Mezalimi ve Bölgeye Gönderilen Uluslararası Tahkik Heyetinin Çalışmaları”, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S 22, Erzurum, 2003.

Ergin, Feridun, “Birinci Dünya Savaşı’nda ve Atatürk Döneminde Fiyatlar”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C 3, S 7, 1986.

Ersevinç, Mine, “Milli Mücadele Dönemi ve Yalova”, Milli Mücadele’de Yalova, Editör: Hacer Karabağ, İstanbul, 2021.

Karabağ, Hacer, Milli Mücadele Dönemi Bursa’da İşgal ve Kurtuluş Süreci 100.Yıl, Bursa, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayını, 2022.

Kaya, Mehmet, “Yalova-Gemlik Bölgeleri ve İzmit Yarımadası’nda Yunan Mezalimine Dair İtilaf Devletleri Araştırma Komisyonu Raporları (12-22 Mayıs 1921)”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S 51, Bahar 2013.

²⁵ Feridun Ergin, “Birinci Dünya Savaşı’nda ve Atatürk Döneminde Fiyatlar”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C 3, S 7, 1986, s. 65.

Özkan, Kenan, “Resmi İstatistiklere Göre Yunan İşgalinin Balıkesir ve Çevresinde Neden Olduğu Tahribat”, **Belgi**, S 20 (Yazı 2020/II).

Özkan, Kenan, **İmparatorluktan Ulus Devlete Geçişte Göçlerin Rolü**, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 2020.

Sofuoğlu, Adnan, “Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında işgal Döneminde Bursa”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Yıl 2003, C 19, S 55.

Tanık, İbrahim Halil- Kılavuz, Nuran, “Açıksöz Gazetesi ve Gazetenin Bursa’da Yunan İşgali Üzerine Yazıları”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 22 (41).

Toynbee, Arnold Joseph, **Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi**, Türkçeye Çeviren: Kadri Mustafa Orağlı, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 1. Baskı, 2007.

Türkiye’de Yunan Fecayii, Yayına Hazırlayanlar: Mustafa Turan, Süleyman Özbek, Zahit Yıldırım, Ankara, 2003.

TABLOLAR

Tablo 1: Selimiye Köyüne Ait Yunan İşgali Dolayısıyla Zarar ve Ziyana Dûçar Olan Muhacir ve Mültecilere Ait Beyannameler

Belge Sıra No	İsmi, Şöhreti, Baba Adı, Beraber Kaldığı Aile Fertleri ve Yaşları	Yaş 1	Halen İkamet Ettiği Yer	Zarar Verilen Mallarının Cins, Miktar ve Lira-i Osmanî Cinsinden Kıymeti								Yakın-larının Toplam Zararları Kıymeti
				Hane	Gayrimen-kul Kıymeti (hane, han, mağaza, samanlık vb.)	Menkul Kıymeti (ev eşyası, takı vb.)	Nakit	Ekili Tarla Kıymeti	Hayvan (Adet)	Hayvan Kıymeti	Bahçe, Sebze, Meyve Mahsulat ı Kıymeti	
9	İsmail kızı Ayşe; Oğlu Hayri (22 yaşında), Kızı Fahriye (10), kızı Vecihi (14), Gelini Ayşe (15)	48	Selimiye Kışlası 40.Koğuş	1 Hane	2.500	1.200		1480	8 adet sığır	400	1.880	1.200
10	Hacı Mustafa oğlu Molla Hasan; Kız kardeşi Havva (60), eşi (40), oğlu Ali (8), oğlu Süleyman (15), kızı Emine (13), Oğlu Mustafa (10), kızı Cevriye (8), gelini Emine (18), torunu (2)	45	Eyüpsultan Takyeci Mahallesi, 76 numara	2 hane, 1 ambar, 1 ahır, 1 samanlık, 1 değirmen	15.000	500		1.000	3 öküz, 4 inek, 3 düve, 2 katır	1.200	750	
11	Hacı Murat oğlu Arslan; annesi Fatma (75), eşi Asiye (50), oğlu Osman (30), oğlu Abdullah (28) oğlu Ali (15), kızı Emine (18), Gelini Hatice (25), diğer eşi Havva (20)	58	Eyüp Sultan'da Defterdar Mahmut Efendi Mahallesi camisinde imam	1 hane, 1 böcekthane 1 ahır, 1 ambar, 1 samanlık, 1 değirmen	16.000	600		1.100	2 beygir, 4 öküz, 5 inek, 8 buzağı	1.500	2.500	
13	Cevri oğlu Osman; Annesi Hatice (30), kız kardeşi Ayşe (9)	15	Eyüp Sultan'da Defterdar Mahmut Efendi Mahallesi no:	1 un fabrikası 1 hane 1 ambar 1 ahır 1 samanlık	17.000	790	1.110	1800	4 öküz, 6 inek, 2 beygir	1.200	3.000	

			74	1 fırın								
14	Havva Bindi Ahmet	48	Eyüp'te Mustafa Paşa Tekkesi	1 hane, 1 samanlık, 1 ambar	1.000	300		600	2 öküz, 1 merkep, 1 beygir, 3 inek, 2 dana	750	50	
15	Kaptan oğlu Süleyman Eşi Emine Murat; Oğlu Eşref (12), İsmail (10), Ahmet (9), Kerim (7), Hatice (7), Havva (5), Nazmiye (3), Abdullah (10), İbrahim (5)	30	Eyüp'te Mustafa Paşa Tekkesi	2 hane 1 Samanlık 2 ahır 2 ambar	3.000	500		1500	2 öküz, 2 inek, 2 dana 2 beygir	800	750	
16	Yusuf eşi Emine Mehmet; çocukları Fatma (12), Harun (10), Hüseyin (8), İbrahim (3)	30	Eyüpsultan'd a Mustafa Paşa Tekkesi	1 hane 1 ahır 1 samanlık 1 ambar	2.000	200	25	150	2 öküz 2 inek 1 buzağı 1 beygir	500	800	225
17	Hasanoğlu İsmail Eşi Ayşe; kızı Havva (13)	25	Eyüpsultan'd a Mustafa Paşa Tekkesi	1 hane 1 ahır 1 samanlık 1 ambar	500	300		500	2 inek 2 öküz 1 beygir 2 düğe	600	250	
18	Osman kızı Gülsüm; çocukları Hüseyin (12), Ayşe (10), Havva (8), Ömer (6)	40	Eyüpsultan'd a Mustafa Paşa Tekkesi	8 odalı bir han 1 hane 1 ahır 1 samanlık	5500	3026	96	105				
19	Şuayb eşi Ayşe İrfan; kayınvalide (60), oğlu Ahmet (11),	50	Eyüpsultan'd a Mustafa Paşa Tekkesi	1 hane 1 ahır 1 ambar	600	1.000		250	3 inek 2 öküz 1 dana 1 beygir	450	200	100
20	Mustafa Ağa oğlu Miralay zadelere Ali Bey; eşi Adile (20), çocukları Meryem (15), Ayşe (6), Fatma (1), yeğeni Nuri (4), Ahmet	35	Eyüpsultan'd a Defterdar Mahmut Efendi Cami	1 hane 1 ahır 1 kozahane 1 samanlık 1 değirmen 1 ambar	15.000	300		1.000	2 öküz 2 inek 1 katır 1 beygir	700	700	600

	(4), Hatice (9)											
21	Beşir oğlu Ali oğlu İsmail; Eşi İhsaniye (40), çocukları Arslan (25), Hüseyin (22), Mevlüt (20), Huriye (13), Hatice (10)	47	Selimiye Kışlası	1 hane	3.000	500	80	400	1 at 1 inek 1 Öküz 1 katır	700	200	580
23	Çoban oğlu Hafız Mevlüt; eşi Hatice, çocukları Osman (3), Ayşe (12), Meryem (10), Saniye (7), Nazım (3), annesi Hatice (50), kardeşi Ali (40) ve eşi (35), onların çocukları Mehmet (10), Hasan (3), Fatma, Mecviye (?) (5)	38	Selimiye Kışlası	1 hane	800	1.000		60	2 At, 1 sığır,	800		1.000
24	Emin oğlu Behlül; kızı Rabia (11)	70	Selimiye Kışlası	1 hane	150	100		40	8 sığır	400		100
25	Kadir kızı Elmas; çocukları Saime (18), Emine (17), Hatice (14), Asiye (10), Melek (5), Hayriye (3)	35	İstanbul Kağıthane			500		600	4 manda, 1 inek, 1 öküz, 15 tavuk	700	600	500
26	Kadir kızı Meryem; oğlu Mehmet (8)	28	İstanbul Kağıthane			500		1.500	2 öküz 2 inek 2 düve 40 tavuk	650	400	500
27	Recep oğlu Rıza; eşi Havva (30), çocukları Harun (10), Adem (7), Halit (6), Fatma (8)	35	İstanbul Kağıthane	1 hane 1 kozahane	6.000	500	170	1.350	8 inek 2 öküz 6 dana 1 katır	1.840		670
28	Çoban oğullarından Ömer oğlu Hafız Ahmet; Eşi Nadiye (20), çocukları Ömer Lütfi (8), Hasan (2)	30	Selimiye Kışlasında	1 hane	2.000	780	80	1.235	10 sığır 1 beygir	650		860
29	Hafız Ömer oğlu Servet; çocukları Hatice (15),	30	Eyüp'te Mustafa Paşa	1 hane 1 ambar	2400	500	284	800	3 öküz 2 inek	580	250	784

	Emin (15), Havva (8), Mustafa (7), Emine (4)		Tekkesi						1 beygir 24 tavuk			
30	Emin oğlu Fatma (?); kızı (15), oğlu Rasim (10)	60	Eyüp'te Mustafa Paşa Medresesinde	1 hane	400	200		400	3 manda 2 öküz 1 inek 5 tavuk	405	50	200
32	Şehit İbrahim eşi Mehmet kızı Fatma; kızı Pakize (4)	25	Eyüpsultan'da Sofular Cami	2 hane 1 ahır 1 samanlık 1 ambar	4.000	1.000	70	800	2 öküz 1 inek 1 beygir	300	400	1.070
33	Bekir oğlu Mustafa ; Oğlu Osman (35), Dursun (25)	55	Yunanlılar tarafından esir edilmiştir.	1 hane 1 ambar 1 samanlık 1 değirmen	10.500	2.800		2.000	5 öküz 2 inek 1 beygir 1 katır	670		13.300
35	Sofiya binti Osman; kızı (10), Kızı Asiye (7)	29	Eyüp'te Mustafa Paşa Medresesi	1 hane	500	400	40	180	7 öküz 3 inek 1 beygir 9 tavuk	1100	100	240
36	Ahmet Çavuş kızı Havva	13	Eyüp'te Mustafa Paşa tekkesi	2 hane	1.000	550	205	800	2 öküz 4 inek	440	400	755
37	Hüseyin kızı Huriye; Çocukları Saim (15), Şaziye (7), Ali (1), Hatice (2)	35	Eyüp'te Sofular Cami	1 hane	2.000	1.000	250	2.400	1 beygir 2 öküz 4 inek 4 buzağı	960	800	1.350
	TOPLAM				110.850	19.046	2.410	22.050		18.295	14.080	24.044
	GENEL TOPLAM: 210.775											

Kaynak: BCA., 272.12./39.39.1.

Tablo 2: Kurşunlu Köyüne Ait Yunan İşgali Dolayısıyla Zarar ve Ziyana Dûçar Olan Muhacir ve Mültecilere Ait Beyannameler

Belge Sıra No	İsmi, Şöhreti, Baba Adı, Beraber Kaldığı Aile Fertleri	Yaşı	Halen İkamet Ettiği Yer	Zarar Verilen Mallarının Cins ve Lira-i Osmanî Cinsinden Kıymeti						
				Gayrimenkul Kıymeti (Hane, han, samanlık vb.)	Menkulün Kıymeti (Ev eşyası, takı vb.)	Nakit	Ekili Tarla Kıymeti	Hayvan Kıymeti	Bahçe, Sebze, Meyve Mahsulatı Kıymeti	Yakınlarının Toplam Zararları Kıymeti
1	Katarcı oğullarından Ömer oğlu Ahmet Şevki; yanında Ali Efendi kızı Hafize (45), Duyun-u Umumiye memuru	58	Asıl memleketi Samsun Kale Mahallesi, halen Kurşunlu Köyünde yaşıyor	1.500	500	200				30
2	Karpuz oğlu Mustafa oğlu Ali Ağa; eşi Hatice (60)	63	Kurşunlu Köyü	4.800	1900	1.012	200	300	300	2.912
3	Kırlı oğlu Hüseyin oğlu Mehmet; annesi Emine (50), eşi Hayriye (18)	34	Kurşunlu Köyü	1.400	450		250	150	250	450
4	Yusuf oğlu Küren İsmail; eşi Emine (25), Kızı Hatice (10)	43	Kurşunlu Köyü	1.300	700			300	510	700
5	Güren Mehmet eşi Şefika; validesi Kamile (60), oğlu Emin (13)	40	Kurşunlu Köyü	1.000	350				100	350
6	Mesut oğlu İbrahim; kızı Remziye (13), Ali (11), Ahmet (9)	35	Kurşunlu Köyü	1.900	400			16		400
7	Kara Ömer oğlu İbrahim; yeğeni Fatma (25), yeğeni Ahmet (22), yeğeni Hayriye (10)	30	Kurşunlu Köyü	1.000	400	35		200		435
8	Filibeli Mehmet oğlu Seyid, eşi Edibe (30), kızı Emine (11), oğlu Hüseyin (1)	46	Kurşunlu Köyü	1.000	300					300
9	Talat Haydar Usta, Eşi Emine (55), kızı Ayşe (18), torunu Mehmet (2)	58	Kurşunlu Köyü	800	350			50		350
10	Kürt Abdullah oğlu Yakup	70	Kurşunlu Köyü	850	150					150
11	Tahir oğlu İsmail eşi Raşit kızı Emine; kayınvalidesi Fevziye (75), oğlu Ali (12)	36	Kurşunlu Köyü	1.300	500			130		500
	TOPLAM			16.850	6.000	1.247	450	1.046	1.160	6.577
	GENEL TOPLAM:	33.330								

Kaynak: BCA., 272.12./40.40.1.

Tablo 3: Armutlu Nahiyesinde Yunan İşgali Dolayısıyla Zarar ve Ziyana Dûçar Olan Muhacir ve Mültecilere Ait Beyannameler

Belge Sıra No	İsmi, Şöhreti, Baba Adı, Beraber Kaldığı Aile Fertleri	Yaşı	Halen İkamet Ettiği Yer	Zarar Verilen Mallarının Cins, Miktar ve Lira-i Osmanî Cinsinden Kıymeti							
				Gayri-menkul Kıymeti (Hane, han, samanlık vb.)	Menkul Kıymeti (Ev eşyası, takı vb.)	Nakit	Ekili Tarla Kıymeti	Hayvan (Adet)	Hayvan Kıymeti	Bahçe, Sebze, Meyve Mahsulatı Kıymeti	Yakınları nın Toplam Zararları Kıymeti
1	Tahsildar oğlu Süleyman Efendi eşi Hakkı kızı Hatice Şevki, Oğlu Ahmet 15 yaşında kızı Fatma 18 yaşında diğer kızı Saadet 7 yaşında	43	Samatya'da Sancaktar Hayrettin Mahallesi Çınar Caddesi, No: 172	600	500	50	800			800	550
2	İbrahim Reis oğlu Hacı Halil; eşi Kebire 50 yaşında büyük kızı Ayşe 25 yaşında, ve diğer kızı Nefise 23 yaşında ve diğer kızı Elif 20 yaşında, oğlu Hakkı 18 yaşında	70	İstanbul Cerrahpaşa'da Yağhaneci Sokağında No: 15	25.000	1.000	200	100	2 merkep	200	1.000	1.200
3	Kara İsmail oğlu Mehmet; eşi 27 yaşında Ümmügülsüm Hanım	40	İstanbul'da Beyazıt-ı Cedid Mahallesi, Kapulu Sokak, No:2	4.500	1.200				100	1.200	1.200
4	Karavelioğlu Ali Reis; eşi 50 yaşında Emine hanım, kızı 14 yaşında Mediha, diğer kızı 8 yaşında Kibariye, diğeri 5 yaşında Şerife, oğlu 12 yaşında Mehmet	58	İstanbul'da Beyazıt-ı Cedid Mahallesi, Kapulu Sokak, No:2	4.500	5.180				580	2.500	
5	Gavlan oğullarından Tabuz	52	Üsküdar	5.000	1.500	500	600		150	1.800	3.900

	İbrahim; eşi 44 yaşında Emine, oğlu 17 yaşlarında Ahmet, diğerleri 11 ve 9 yaşlarında Celal ve Cemil, 3 yaşında kızı Teman (?)		Selimiye Mahallesinde Harem Caddesinde No:53								
6	Yakupoglu Hüsnü Çavuş; 38 yaşında Gülsüm hanımı 13 yaşında Pembe, 12 yaşında Yakup, 9 yaşında Halil, 1 yaşında Abdül.	48	İstanbul Selimiye, Harem Çamaşlılığında	2.500	700			1 beygir, 40 keçi	470	4.000	700
7	Kavlak Ahmet oğlu Abdullah; annesi 40 yaşında Hayriye, eşi 18 yaşında Hatice, 3 yaşında oğlum Ahmet, 1 yaşında kızı Fatma	23	İstanbul, Harem İskelesi	5.000	5.000	500	3.000	1 inek 1 merkep 40 keçi	1.500	3.000	5.500
8	Hacı Vidinlioğlu İhsan Ağa; 27 yaşında kız kardeşi İrfan Hanım, 7 yaşında Tefik	25	Selimiye'de Harem Cami-i şerifinde	2.500	1000	250	500		500	6.300	1.250
9	Süleyman oğlu Raşit; Eşi 50 yaşında Resfiye (?), oğlu 16 yaşında Süleyman	50	Selimiye Kışlasında 29. Koğuş	1.000	500	10	1.300	9 keçi, 1 merkep	130	1300	510
10	Mustafa kızı Emine	35	Selimiye Kışlasında 20. Koğuş	2.000	1280			2 inek, 1 koç	150	2810	1280
11	İbrahim oğlu Hüseyin; eşi 50 yaşında Ayşe, kızı 18 yaşında Fahir, oğlu 20 yaşında İbrahim	70	Selimiye Kışlası	8.000	190		7.080	15 koyun, 1 inek, 1 beygir	975	970	190
12	Adem kızı Hanife; oğlu 23 yaşında Mustafa, 13 yaşında Halil, kızı 14 yaşında Yaşar, 8 yaşında Mükerrrem	42	Selimiye Kışlasında 20. koğuş	2.500	490		2.460	1 merkep	60		490
13	Davut kızı Şerife; Gelini 27 yaşında Zekiye, oğlu	60	Selimiye kışlasında 29.	1.000	250		907				250

	37 yaşında Murat		Koğuşt								
14	Hüseyin kızı Remziye; kızı 26 yaşında Naziye, 20 yaşında Hemşiresi, torunu 10 yaşında Kübra, validesi 68 yaşında Emine	48	Selimiye kışlasında 31. Koğuşt	3.000	1.950		4.100	1 merkep 1 inek	100	4.100	1.950
15	Mustafa oğlu Süleyman oğlu Karacaali Çolak Ahmet; pederi Mustafa 70 yaşında, validesi Pembe 56 yaşında, biraderi Mehmet 26 yaşında, oğlu Şerife 23 yaşında, validesi Zehra 80 yaşında, babaannesi 90 yaşında, eşi Nafiya 25 yaşında, oğlu Halit 3 yaşında, kızı Ayşe 6 aylık, kızı Fatma 6 aylık, evlatlık İsmail 21 yaşında, evlatlık Fatma 18 yaşında	37	Yenikapı, Kâtip Kasım Mahallesinde Haydar Ağa'nın hanesi	4.000	2.000	500	3.500	3 keçi 1 inek	1.300	6.000	2.000
16	İzmirli Mustafa oğlu Mehmet; 49 yaşında validesi Hafize, eşi 20 yaşında Saniye, oğlu Mustafa 1 yaşında, ? 25 yaşında, kız kardeşi Ümmü Gülsüm 28 yaşında, oğlu Mehmet 7 yaşında	24		6.000	2.500	500	1.250	2 beygir, 20 koyun, 2 inek	620	300	13.170
17	İsmailoğlu Kasap Mehmet; eşi 33 yaşında Hasibe, baldızı 27 yaşında Gülsüm ve oğlu 11 yaşında İsmail ve Gülsüm hanımın	41	Kasımpaşa'da Büyük Piyale'de, Arnavut Yusuf Çavuşun hanesi	500	20.000	2.800	2.700	1 beygir, 2 sığır, 2 dana, 8 inek, 135 koyun, 20 keçi	20.000	25.000	22.100
18	Eski Reji bayilerinden Abdi Çavuş oğullarından Mehmet	57	Üsküdar Harem İskelesinde, 28	16.700	1.000		200	1 beygir,	200	1.500	50

	Galip; eşi 47 yaşında Abdullah Ağa kızı Şerife, oğlu 25 yaşında Bayram, diğer oğlu 15 yaşında Tevhid		numaralı hanede					1 tay			
19	Hacı Mehmet oğullarından eski muhtar Hacı Ali; eşi 50 yaşında Emine, oğlu 30 yaşında Mustafa, gelini 22 yaşında Fatma, kızı 22 yaşında Münevver	56	Üsküdar'da Selimiye'de Harem İskeleyi Caddesinde 67 numaralı hane	11.000	2.000	1.000	700	5 koyun, 3 keçi, 1 merkep	250	2.200	2.900
20	Ömer efendi zade Abdullah Tüccar; eşi 28 yaşında Hacer hanım, kızı 15 yaşında Şahzer hanım	42	İstanbul'da Kocamustafapaş a'da 24 numaralı hane	37.000	3.200	1.500	2.500	1 beygir, 1 inek, 2 keçi	1.000		4.700
21	Ömer efendi zade Osman; eşi 20 yaşında Fahriye hanım, küçük oğlu Lutfü	28	İstanbul'da Kocamustafapaş a'da 24 numaralı hane	10.000	3.000	500	2.000	1 beygir	200		3.500
22	Abdullah oğlu İzmitli Zekeriya Şükrü eşi Hatice Hanım; Kızı Hanife Hanım, oğulları Abdullah İsmail hakkı, Ahmet		Kasımpaşa'da Seferikoz Mahallesinde Abdullah Sokağında 57 numaralı hane		6.170	100	3.320		100		6270
23	Hacı Ahmet kızı Akile Hanım; kızı Hatice hanım ile torunları Hanife Hanım, Abdullah, İsmail Hakkı ve Ahmet	80	Kasımpaşa'da Seferikoz Mahallesinde Abdullah sokağı No: 57	4.500	1.200		600			600	1.200
24	Salih kızı Şefika; oğlu 18 yaşında Mehmet, kızı 12 yaşında Şerife, torunu 12 yaşında İbrahim, 8 yaşında Rafet, 6 yaşında Ali	50	Selimiye Kışlasında 31. Koğuş	2.000	1.300		2.200			2.200	1.300
25	Ahmet oğlu Salih; oğlu 12 yaşında Beşar, eşi 55 yaşında	60	Selimiye Kışlasında 22.	2.000	2.100	300	20.300	15 keçi, 1	230	20.530	2.400

			Koğuş					beygir, 4 boğa			
26	Osman kızı Ayşe; oğlu 18 yaşında İsmail, 14 yaşında Selman, 5 yaşında Osman 12 yaşında Fatma	45	Selimiye Kışlasında 26. koğuşta	1.000	200		300				200
27	Yusuf kızı Hafize; oğlu Halit 10 yaşında	30	Davutpaşa Kışlası	500	500					500	500
28	Mehmet kızı Ayşe	24	Davutpaşa Kışlası	2.000	1.000	1.000				6.000	1.000
29	Mustafa Ağa oğlu Mustafa Çavuş; eşi 30 yaşında Sakine hanım ve kızı 12 yaşında Fatma hanım	33	Eyüpsultan'da Kızıl Mescit'te Cami içinde	1.000	200	200				6.000	400
30	Ahmet oğlu İsmim Hafız Cemal; eşi 35 yaşında Naciye, kız kardeşi 33 yaşında Feride, eniştesi 40 yaşında Hasan, hemşirezadesi 12 yaşında Ömer	50	Selimiye Kışlasında 19. Koğuşta	800	215		790			790	215
31	İbrahim oğlu Yakup; pederi 66 yaşında İbrahim, validesi 40 yaşında Ayşe, kız kardeşi 20 yaşında Emine, 25 yaşında Hüsniye	16	Selimiye Kışlasında 21. Koğuşta	550			1.500				
32	Mustafa oğlu İbrahim; validesi 40 yaşında Şerife, biraderi 18 yaşında Refik, hemşiresi 27 yaşında Hediye (?), pederi 65 yaşında Mustafa	23	İstanbul Üsküdar'da İhsaniye Mahallesinde	5.000	1.000			3 koyun, 13 kuzu, 1 beygir, 1 merkep	500	10.000	1.000
33	Mustafa kızı Şerife; kızı 18 yaşında Hatice, oğlu 6 yaşında	50	İstanbul, Atpazarı		1500				200	5.000	1.500

	Ali, diğeri Mustafa 18		Karakol yanındaki Çıkmaz								
34	Osman oğlu Şevki; eşi Bahriye 50 yaşında, kızı Emine 30 yaşında, damadı Hüseyin 30 yaşında	65	Davutpaşa	500	300	100	100	1 inek, 1 beygir, 1 koyun	500	2.000	400
35	Ahmet kızı Fatma; kayınbiraderi 23 yaşında Ahmet, görüncesi 14 yaşında Kadriye	29	Selimiye Kışlasında 31. Koğuş	2.000	590		6.439		20		590
37	Hacı Şerif oğullarından Mustafa oğlu Mehmet Çavuş; Eşi 37 yaşında Hidayet, oğlu 21 yaşında Ahmet ve diğeri 12 yaşında Mehmet Şükrü ve diğeri 5 yaşında Mustafa ile kızı 17 yaşında Hafize	42	Davutpaşa'da Gümüş Baba Tekkesi	10.000	1.300	80	600		150		1.980
38	Rıza Bey kızı ve Sabri Efendi eşii Pembe Hanım; Zevci Sabri Efendi, kayınpederi Hakkı Ağa ve kayınbiraderi Mehmet ve Saim		İstanbul Üsküdar'da 67 numara	3.000	1.000		380			380	1.000
39	Mandıracı oğlu Hakkı; eşi Halil kızı Münevver Hanım, oğlu Mehmet, diğeri Saim, diğeri Sabri, Mehmet'in eşi Refika hanım, Mehmet'in oğlu İsmail, kızları Azize ve Fatma, Sabri'nin eşi Pembe hanım, Bursa'da bulunan oğlu Abdullah'ın kızı Hermez hanım	65	İstanbul'da Üsküdar'da İmrahor'da Eczahane Sokağı No: 67	850	2.000	200	850	180 koyun, 130 keçi, 120 kuzu, 80 oğlak	6.780	4.580	2.200
40	Öksüz oğullarından Mustafa oğlu Nazif; eşi 22 yaşında Emine kızı 4 yaşında Melahat,	38	Selimiye Kışlasında 18. Koğuşta		680		1.400		130	1.400	680

	oğlu bir buçuk yaşında İbrahim										
41	Ekincioglu Ali Osman eşi Halil kızı Hacer; kızı 22 yaşında Azize, kızı 21 yaşında Pembe	48	Selimiye Kışlasında 16. Koğuş	1.050	550		2.650		80		550
42	Osman kızı Pembe; validesi 48 yaşında Hacer, pederi 67 yaşında Ali Osman	22	Selimiye Kışlasında 16. Koğuş	2.600							2.600
43	Mandıracı oğullarından Hakkı oğlu Abdullah; eşi 30 yaşında Emine, kızları 10 yaşında Servet, 18 yaşında Hermez, oğlu 18 yaşında Halil, 12 yaşında Osman, 6 yaşında Hasan Mandıracı	44	Selimiye Kışlasında 16. Koğuş		490		130		150		490
44	Mehmet oğlu Ada; oğlu 25 yaşında İsmail	50	İstanbul'da Selimiye Kışlasında 18. Koğuş	500	800		1.800				800
45	Berber Eminoğlu Şah Mehmet Efendi; eşi Saliha hanım 43 yaşında, oğlu Ali Osman 22 yaşında, diğer oğlu Arif 16 yaşında, kızı Zeynep 12 yaşında gelini Asiye Hanım 19 yaşında	55	Kadıköy Kurbanlıdere'de Hasan Paşa Mahallesi Nahit Bey Sokağı No:17	9.000	2.000	500	200		60	1.000	2.300
46	Cebeci Abdullah Ağa oğullarından kunduracı Yakup; Yakup'un validesi Seniye hanım 50 yaşında, Yakup'un öteki validesi Şerife Hanım 70 yaşında. Yakup'un kız kardeşi Emine hanım 28 yaşında. Yakup'un Atike hanımı 19 yaşında ve Yakup'un kız kardeşi Emine	35	Çukur Mescitte Taşhan'da, 3 numaralı odada	713	800	140	450			230	230

	hanımın oğlu 3 yaşında Abdullah ve 6 aylık kızı Selimiye hanım										
47	Mustafa kızı Bediye (?); eşi 35 yaşında Mehmet, oğlu 15 yaşında Hüseyin, kızı 10 yaşında Firdevs, 40 günlük kızı Emine	30	Selimiye Kışlasında 16. Koğuş	800	375		760		200	760	375
48	Mütekit Yusuf Kenan oğlu Abdülkadir; yanında Ziyeti hanım ve oğlu Peker	65	Üsküdar'da Selimiye'de Kapulu Sokak	5.000	2.000	100		1 inek, 2 kaz, 30 tavuk	500	3.500	2.100
49	Hacı Osman zadelere Hacı Osman oğlu Mehmet; eşi 40 yaşında Bahriye, kızı 14 yaşında Şehime, diğer kızı 11 yaşında Fatma diğer kızı 13 yaşında İhsan	70	Selimiye Kışlası	800	2.890	2.400		3 inek, 2 buzacı, 1 merkep, 1 keçi	267		2.890
50	Kürt Osman oğlu Yakup; eşi 40 yaşında Zeliha, mahdumları 22 yaşında Osman, 16 yaşında Mehmet	50	Selimiye Kışlası	3.000	800	25	7.645		166		825
51	Pamuk oğullarından Mustafa oğlu İbrahim; Pederim 64 yaşında Mustafa, validesi 45 yaşında Şerife, kız kardeşi 27 yaşında Hürmüz, biraderi 18 yaşında Refik	23	Selimiye Kışlası	2.500	1.300	30	5.765	30 koyun	240		1.330
52	Arif oğlu Mehmet; Validesi 40 yaşında Fatma, biraderleri 21 yaşında Hüseyin, 18 yaşında Halil İbrahim, kız kardeşleri 25 yaşında Makbule, diğeri 12 yaşında Hatice	16	Selimiye Kışlası	1.000	250		1.440		14		250
53	Kıracı oğullarından Mustafa oğlu Ömer; validesi 65 yaşında	37	Selimiye Kışlası	300	200		1.138		14		200

	Vesile, eşi 25 yaşında Servet, kız kardeşi 17 yaşında Zeynep, kızı 3 yaşında Pembe										
54	Osman oğlu İbrahim; pederi 55 yaşında Osman, validesi 40 yaşında Bekire, eşi 26 yaşında Gülsüm, kardeşleri 20 yaşında Fehmi, 12 yaşında Naile, biraderi 14 yaşında Mehmet, 4 yaşında Ahmet, kızı iki yaşında Emine, oğlu bir aylık Mehmet	26	Selimiye Kışlası	300	100			3 inek, 1 merkep	180		400
55	Koyun Mehmetlerden Mahmutoğlu Mehmet	45	Selimiye Kışlası		500		50		110	2.000	500
56	Reis oğullarından Ahmetoğlu İbrahim; 21 yaşında eşi Pınar, validesi 65 yaşında Şefika, 35 yaşında kız kardeşi Nefise	27	Selimiye Kışlası	1.500	500		300		70		500
57	Elbistanlı Ömer oğlu Nuri; 50 yaşında eşi Esmâ, oğlum 18 yaşında İbrahim, gelini 15 yaşında Şeküre	62	Selimiye Kışlası	1.000	900	20			56	15.200	920
58	Edincikli oğullarından Hüseyinoğlu İbrahim; eşi 42 yaşında Ayşe, kızı 25 yaşında Emine, 17 yaşında Kafiye, oğlu 15 yaşında Yakup (Muhtar)	62	Selimiye Kışlası	3.100	2.110		2.040	15 koyun, 13 keçi 1 inek	346		2.110
59	Yakupoğlu Mustafa Efendi, (Armutlu Belediye Reisi) eşi 45 yaşında Behiye, kızı 19 yaşında Hafize, oğlu 26 yaşında Süreyya	55	Selimiye Kışlası	6.000	2.900	5	16.160		60		2.905
61	Hamamcı oğullarından Ahmetoğlu Abdullah; eşi 28 yaşında Hatice, oğlu 9 yaşında Halil İbrahim, 5 yaşında	45	Selimiye Kışlası	1.000	1.540		350				1.540

	Hasan										
	TOPLAM			229.263	96.700	13.510	112.354		39.608	147.450	110.060
	GENEL TOPLAM	748.945									

Kaynak: *BCA., 272.12./39.35.1.*

Tablo 4: Karacaali Köyünde Yunan İşgali Dolayısıyla Zarar ve Ziyana Dûçar Olan Muhacir ve Mültecilere Ait Beyannameler

Belge Sıra No	İsmi, Şöhreti, Baba Adı, Beraber Kaldığı Aile Fertleri	Yaşı	Halen İkamet Ettiği Yer	Zarar Verilen Mallarının Cins, Miktar ve Lira-i Osmanî Cinsinden Kıymeti							
				Gayrimenkul Kıymeti (Hane, han, samanlık vb.)	Menkul Kıymeti (Ev eşyası, takı vb.)	Nakit	Ekili Tarla Kıymeti	Hayvan (Adet)	Hayvan Kıymeti	Bahçe, Sebze, Meyve Mahsulat ı Kıymeti	Yakınlarının Toplam Zararları Kıymeti
1	Osman oğlu Tahsin, 15 yaşındaki oğlu Bahri	40	İstanbul'da Kumkapı'da	2.000	1.000				100	1.250	750
2	Hasan Beyoğlu Hacı Mehmet Ağa, eşi 40 yaşında Ayşe, 20 yaşında oğlu İbrahim, 17 yaşında oğlu Ahmet, 13 yaşında Seyit, 10 yaşında Hasan, 7 yaşında kızı Fatma, 3 yaşında Mahmut, 70 yaşında validesi Emine	50	İstanbul'da Kadırga'da Şeyh Sual Mahallesinde	31.000	29.000				600	11.500	10.000
3	Hacı Ömer oğlu Raşit; 55 yaşında validesi Fatma, 25 yaşında eşi Nuriye, 7 yaşında oğlu Ömer, 5 yaşında kızı Naşide, 2 yaşında diğer kızı Zahide	34	İstanbul'da Kumkapı'da İskele caddesinde	12.000	16.500				300	1.700	14.000
4	Pilavcı oğlu Ahmet'in oğlu Mehmet; Eşi Hatice 50 yaşında, oğlu Mehmet 4 yaşında, Sabri 7 yaşında Said 10 yaşında	62	İstanbul'da Kilimoğlu Ali Paşa'da	3.000	1.000		1500	20 tavuk, 2 inek 1 merkep	300	1500	1.000
5	Arifoğlu Ahmet, Kayıkçı; eşi 40 yaşında Nebiye, 22 yaşında oğlu Nuri, 18 yaşında kızı Elmas, 16 yaşında Zehra, 13 yaşında Emine, 11 yaşında Hayriye.	57	İstanbul'da Kadırga'da	5.000	10.000				100	1.000	3.000

6	Alioğlu Hacı Murat; Eşi Şerife 40 yaşında, kızı Hatice 22 yaşında diğer Fatma 20 yaşında, diğeri? 13 yaşında, diğer Ayşe 12 yaşında	62	İstanbul'da Çarşamba Pazarı civarında	30.000	5.000		10.000	500 keçi, 90 koyun	17.000	10.000	5.000
7	Salihoglu Ömer eşi İbrahim kızı Merve; 3 yaşında oğlu Sabri	25	Eyüpsultan'da Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesine bağlı 3. Koğuş	1.000	100		450			400	100
8	Çerkes Osman gelini Hanife Hanım; 10 yaşında kızı Naciye, 13 yaşında oğlu Ahmet, 11 yaşında kızı Hatice, 6 yaşında diğer kızı Mediha	35	İstanbul'da Kabataş'ta Fatma Hanım Mahallesinde	3.000	3.000		1.500	1 merkep 5 keçi	500		1.000
9	Hacı Mustafa oğlu Hacı Ahmet; eşi Hayriye Hanım 24 yaşında, kızı Emine 9 yaşında, Oğlu Mustafa 7 yaşında, diğer oğlu Halil 2 yaşında.	42	Sultanahmet civarında Pir Hasan Mahallesinin Cankurtaran Cami Karşısındaki hanede	7.000						3.000	3.000
11	Ferhan oğlu Mustafa; eşi Naciye hanım 35 yaşında, kızı Fatma hanım 18 yaşında, oğlu Mehmet 15 yaşında, kızı Hatice 5 yaşında.	57	Akbıyık Mahallesi, Arabacılar Sokağı No: 1	13.000		1.228	3.960		80	2.425	5.000
12	Mustafa Efendi kızı Emine; oğlu İbrahim 12, Mustafa 9, Nail 3 yaşında	37	Davutpaşa Kışlası		5.000	100				4.000	5.100
13	Halim Efendi kızı Ayşe; oğlu Cemil 6, kızı Hatice 18, Mustafa 12, Şehriban 8 yaşında.	40	Davutpaşa	2.000	2.000	100			300	7.000	2.100
14	Esat Efendi kızı Ayşe; oğlu Mehmet 10, Ahmet 7, kızı Emine 17 yaşında	40	Davutpaşa Kışlası	2.000	2.000	40			300	5.000	2.040

15	Mehmet Ağa kızı Feride; oğlu Şahin 10, kızı Vasfiye 8, Halime 7, Fatma 5 yaşında	32	Davutpaşa Kışlası	2.000	2.000	60				5.000	2.060
16	İbrahim Efendi oğlu Abdullah; eşi 30 yaşında Hatice, oğlu İbrahim 9 yaşında, kızı Şerife 5 yaşında, diğeri Melik 2 yaşında	37	İstanbul'da Nişancı'da	4.000	350		500			500	350
17	Mehmet Kadri; eşi İslam 30 yaşında oğlu 15 yaşındadır	20	Kadırga'da Çeşmebaşı'nda		1.000	500	500				1.000
18	Tahir oğlu Ali; eşi 40 yaşında Hayriye, 22 yaşında Elmas, torunum 1 yaşında Pınar, 19 yaşında oğlum Ahmet, 13 yaşında diğeri oğlun Hasan 5 yaşında, kızı Kamer 7 yaşında	50	İstanbul'da Kumkapı'da Çiftçi Meydanında	1.000	860		800		250		300
19	Hacı Ahmet Efendi kızı Zehra Hanım; 18 yaşında kızı Şenay hanım, torunu 1 yaşında Zühdü	42	İstanbul'da Davutpaşa'da Sultaniye Mektebinde Yüzbaşı Nail Beyin hanesinde	10.000	1.590	220	440				1.640
20	Hacı Ahmetoğlu Mehmet Ali, eşi 35 yaşında Münire Hanım, 70 yaşında validesi Vecibe, 12 yaşında oğlu Yakup, 10 yaşında kızı Pembe, 8 yaşında diğeri kızı Fatma, 4 yaşında oğlu Hasan, 1 yaşında oğlu Hüseyin	45	İstanbul'da Kumkapı'da	7.000	1.690				100	1.510	4.000
21	Hacı Yusuf oğlu Mustafa Ağa; 70 yaşında validesi Hatice, eşi 40 yaşında Ayşe, 20 yaşında oğlu Mehmet, 18 yaşında Kemal, 12 yaşında Ahmet	40	İstanbul'da Kumkapı'da Nişancı'da	6.000	1.900					1.000	500
22	Hacı Mehmet oğlu İbrahim;	47	İstanbul'da	10.000	2.500				100	500	500

	eşi 40 yaşında Pembe, 18 yaşında kızı Fatma, 17 yaşında diğer kızı Nazmiye, 12 yaşında oğlu İzzet, 11 yaşında Şevki		Davutpaşa Mahallesiinde Yüzbaşı Nail Beyin hanesinde								
23	Zaptiyenin Hüseyin eşi Server; Kızı Sibel 16 yaşında, oğlu Ali 12 yaşında, diğer kızı Münire 6 yaşında, oğlu Hüseyin 4 yaşında	37	Davutpaşa	3.000	1.000				70	2.000	1.000
24	Adem oğlu Mehmet, eşi Munise 25 yaşında	30	Davutpaşa		800					1.000	800
25	Halim oğlu Ahmet Çavuş, eşi Hacer 30 yaşında, oğlu Abdullah 16 yaşında, diğer Eyüp 14 yaşında, diğer Ahmet 12 yaşında, kızı Melek 8 yaşında ve diğer oğlu Halil İbrahim 6 yaşında	50	Davutpaşa	1.000	1.000	500		1 merkep 5 koyun 2 öküz	300	1.000	1.500
26	Muhacir Muhsin eşi Emine, kızı Müyesser 15 yaşında, diğeri Safiye 13 yaşında, oğlu Halil 10 yaşında diğeri Ömer 10 yaşında diğeri Hasan 3 yaşında	40	Davutpaşa	10.000	1.000		500		60	10.000	1.000
27	Ahmet oğlu Hasan Çavuş, refikam Fatma 55 yaşında, kızı Emine 19 yaşında diğeri Adviye 15 yaşında	59	Davutpaşa	1.000	800				50	2.000	800
28	Kurt Hüseyin oğlu Mehmet eşi Fatma, oğlu Ali 11 yaşında, diğeri Selman 7 yaşında, diğeri İsmail 6 yaşında, kızı Emine 12 yaşında	36	Davutpaşa	5.000	1.000				50	1.000	1.000
29	Hurşit eşi Gülnaz	70	Davutpaşa	400	100	100					200
30	Kurt Hasan eşi, kızı Hatice 20 yaşında, diğeri Fatma 15	40	Davutpaşa	2.000	1.000				50	1.000	1.000

	yaşında, diğeri Cemile 12 yaşında, oğlu Hüseyin 10 yaşında										
31	Ahmet kızı Fatma, oğlu İsmail, İzzet, Hüseyin, kızı Ayşe	35	Davutpaşa Kışlası	1.500	200				100	1.500	200
32	Kurt Hüseyin kızı Şerife, oğlu Salih 12 yaşında, kızı Zeliha 5 yaşında	30	Davutpaşa	2.000	1.000				50	2.000	1.000
	TOPLAM			176.900	94.390	2.848	20.150		28.580	78.785	70.940
	GENEL TOPLAM	472.593									

Kaynak: BCA., 272.12./39.34.12.

Tablo 5: Mecidiye Köyünde Yunan İşgali Dolayısıyla Zarar ve Ziyana Dûçar Olan Muhacir ve Mültecilere Ait Beyannameler

Belge Sıra No	İsmi, Şöhreti, Baba Adı, Beraber Kaldığı Aile Fertleri	Yaşı	Halen İkamet Ettiği Yer	Zarar Verilen Mallarının Cins, Miktar ve Lira-i Osmanî Cinsinden Kıymeti						
				Gayrimenkul Kıymeti (Hane, han, samanlık vb.)	Menkul Kıymeti (Ev eşyası, takı vb.)	Nakit	Ekili Tarla Kıymeti	Hayvan Kıymeti	Bahçe, Sebze, Meyve Mahsulatı Kıymeti	Yakınlarının Toplam Zararları Kıymeti
59	Arif oğlu Alişan, kızı 12 yaşında Hacer	65	Selimiye Kışlası, 41.Koğuş	700	400	100	445	2	445	400
60	Ömer kızı Gülizar Ömer kızı Aişe	18 20	Selimiye Kışlasında 39.koğuşta	1.500	550		690	800	1.490	550
61	Hüseyin bin Mehmet; eşi 50 yaşında Sultan, kızı 10 yaşında Melek oğlu 8 yaşında Yaşar, 5 yaşında Gülsüm, 2 yaşında Münevver	60	Selimiye Kışlasında 27.koğuşta	1.000	800		1.190	1.070	2.260	800
62	Resul? Tahiri Hoca; kızı 18 yaşında Fatma, 10 yaşında Mustafa, torunu 8 aylık Emine, 13 yaşında Adem	48	Selimiye Kışlasında 42.koğuşta	1.000	300		347	199	546	300
63	İbrahim oğlu Mustafa, eşi 45 yaşında Esmâ, oğlu 5 yaşında İbrahim, kızı 13 yaşında Fikriye, 6 yaşında Ayşe	53	Selimiye Kışlasında 41.koğuşta	1.500	1.000		2.900		3.840	1.000
64	Kuva-yı Millî birliğinde askerlik yapan 50 yaşındaki Abdullah oğlu İsmail namına eşi Hatice, dört çocuk ve eşi	40	Selimiye Kışlası	1.390	450		512	680	1.192	450
65	Hüseyin kızı Kadriye, validem 35 yaşında Sultan, pederim 50 yaşında Hüseyin, kız kardeşi 15 yaşında Melek, 9 yaşında Yaşar, 6 yaşında Gülsüm, 2 yaşında Münevver	20	Selimiye Kışlasında 27. koğuşta	2.000	850		1.390	805	2.195	850
66	Alişan oğlu Mehmet Çavuş; torunu 8 yaşında İsmail		Selimiye Kışlasında 41. koğuşta	500	500		1.300	575	1.875	500
67	Hüseyin kızı Meryem, kızı 13 yaşında Hanife, 8 yaşında Hidayet, oğlu 10 yaşında Emin	35	Selimiye Kışlasında 41. koğuşta	1.000	560	50	1.670	500		610

	TOPLAM			10.590	5.410	150	10.444	4.631	13.843	5.460
	GENEL TOPLAM	50.528								

Kaynak: BCA., 272.12/39.37.1.

MÜTAREKE DÖNEMİNDE BURSA'DA MAHKÛM/TUTUKLU OLMAK

Betül KARCI* & Erol KARCI**

ÖZET

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ile I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan Osmanlı Devleti, Mütareke dönemi olarak adlandırılan zor bir döneme girmiştir. Bu dönemde siyasi karışıklıklar, işgaller, bağımsızlık kaygısı ve temel ihtiyaçların karşılanmasındaki sıkıntılar Osmanlı halkını zor durumda bırakmıştır. İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra ülkenin genelinde olduğu gibi Osmanlı hapishaneleri üzerinde de denetim sağlamak istemişlerdir. Bu nedenle oluşturdukları "Muhtelit Komisyon" vasıtasıyla başta İstanbul olmak üzere ülkedeki birçok hapishanede teftişler yapmışlardır. Osmanlı Arşivi'nde tespit ettiğimiz bir rapor "Muhtelit Komisyon"un Bursa'daki ceza kurumlarında 11 Aralık 1919'da başlayan teftişine aittir. Bu teftişin sonucunda hazırlanan raporu çalışmamızın merkezine koyarak şehirdeki ceza kurumlarının fiziki özellikleri, mahkûm sayıları, mahkûmların sağlık ve beslenme durumları, asayiş durumu ve yeni inşa edilmekte olan hapishane binası ile rapor sonrasında yapılması istenilenler hakkında bilgiler vermeye çalışacağız. Ayrıca Nisa Hapishanesi'nin fizikî yapısına, kadın mahkûmların durumlarına ve hapishane görevlilerine dair tespitlerde de bulunacağız. Bu sayede Mütareke döneminde Bursa'da mahkûm veya tutuklu olarak yaşamak zorunda kalan insanların durumlarını ortaya koymaya çalışacağız. Çalışmamızda kullanacağımız temel kaynak Osmanlı Arşivi'nden temin ettiğimiz rapordur. Bununla birlikte konumuza ilişkin araştırma eserlerinden de faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hüdavendigar Vilayeti, Bursa, Tevkifhane, Hapishane, Mütareke Dönemi.

BEING CONVICTED/DETAINED IN BURSA DURING THE ARMISTICE PERIOD

ABSTRACT

The Ottoman Empire, which lost the First World War and signed the Armistice of Mudros on 30 October 1918, entered a difficult period called the Armistice period. In this period, the political turmoil, occupations, the anxiety of independence and the difficulties in meeting the basic needs left the Ottoman people in a difficult situation. After the signing of the Armistice of Mudros, the Entente Powers wanted to control the Ottoman prisons as well as the rest of the country. For this reason, they conducted inspections in many prisons in the country, especially in İstanbul, through the "Miscellaneous Commission" they formed. A report we found in the Ottoman Archives belongs to the inspection of the "Miscellaneous Commission" in the penal institutions in Bursa, which started on 11 December 1919. By putting the report prepared as a result of this inspection at the center of our study, we will try to give information about the physical characteristics of the penal institutions in the city, the number of prisoners, the health and nutrition conditions of the prisoners, the public order situation, the prison building that was being built, and what needed to be done after the report. We will also make determinations about the physical structure of the Women's Prison, the conditions of the female prisoners and the prison staff. In this way, we will try to reveal the situation of the people who had to live as prisoners or detainees in Bursa during the Armistice period. The main source we will use in our study is the report we obtained from the Ottoman Archives. In addition, research works related to our subject were also used.

Key Words: Hüdavendigar Province, Bursa, Detention House, Prison, Armistice Period.

GİRİŞ

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra "Hapishaneler muamelatına bakmak, fakat hiçbir hususa müdahale etmemek ve bir mahiyet-i idariyi haiz olmamak kaydıyla" Mütareke Komisyonu tarafından hapishaneleri teftiş etmek üzere muhtelit

* Dr.

** Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi.

(karma) bir komisyon oluşturulmuştur. İtilaf Devletleri yetkilileri oluşturdukları komisyon vasıtasıyla İstanbul başta olmak üzere, Osmanlı Devleti'ndeki birçok hapishaneye yönelik çalışmalarını birkaç yöntemle gerçekleştirmişlerdir. Bu yöntemlerden biri teftiş heyetleri oluşturarak hapishaneleri kontrol etmek diğeri ise Osmanlı hükûmetinin değişik suçlardan gözaltına aldığı ya da tutukladığı hükümlüleri ve tutukluları belli bir nedene dayanmaksızın serbest bırakmak ve bu sayede bir yetki kargaşası çıkararak müdahale alanlarını genişletmekti.¹

İtilaf Devletleri'nin İstanbul'da her şeye karışmak için fırsat kolladıkları günlerde, hapishanelerin teftiş edilmesi fikri önemlidir. İstanbul Merkez Hapishanesi'nin kötü koşullarını ortaya koyan rapora karşılık Londra'da duyulan sevinç bunun bir göstergesidir. İtilaf Devletleri, bu sayede Türklerin sadece başkalarını değil kendilerini de yönetmekten aciz olduklarını gösterecek kanıt bulmuş olacaktırlar. Bu nedenle İngiliz Dış İşleri, Amiral Calthorpe'a bu tür raporların siyasi değerinin bulunduğu belirtmiş ve taşradaki subayların da fırsat buldukça yerel hapishaneleri ziyaret etmelerini istemiştir. İtilaf Devletleri Fevkalade Komiserleri, 12 Ağustos 1919'da yaptıkları bir toplantıda, hapishanelerin teftiş edilmesi görevini Mütareke Komisyonu üyelerine vermeyi kararlaştırmıştır. Osmanlı makamlarından da komisyon üyelerine her türlü kolaylığın sağlanmasını istemişlerdir. Dönemin Adliye Nazırı, hapishanelerin İtilaf Devletleri tarafından teftiş edilecek olmasının yaratabileceği endişeyi gidermek için Dâhiliye Nezareti'ne, bu durumun iç işlerine bir müdahale olmadığını ve meseleye hıfzıssıhha noktasından bakmak gerektiğini yazmıştır. Bu nedenle yetkililer hapishanelerin ıslah edilmesi ve mahkûmların durumlarının araştırılmasına yönelik olan teftişlerin, insanlık namına bir yardım olduğunu düşünmüşlerdir.²

Hapishanelerin İtilaf Devletleri yetkilileri tarafından teftiş edileceğinin anlaşılmasından sonra vilayetlere yazılan yazılarla görevliler bu durumdan haberdar edilmişlerdir. Özellikle sağlık koşullarına olabildiğince dikkat edilmesi ve herhangi bir eleştiriye meydan verilmemesi istenmiştir.³ Osmanlı hapishanelerine müdahale etmek isteyen İtilaf Devletleri Fevkalade komiserlerinin, 12 Ağustos 1919 tarihli kararı doğrultusunda harekete geçen Mütareke Komisyonu'nun, 8 Aralık 1919 tarihli notasına binaen Fransız Jandarma Yüzbaşı *du Lattay*, İngiliz Yüzbaşı *A.J. Wilson* ve İtalyan *Raimondi*'den oluşan bir heyet kurulmuştur.⁴

Bu heyete Hapishaneler İdare-i Umumiye Mümeyyizi Bekir Bey'in refakat etmesine karar verilmiştir. Bekir Bey'e gönderilen 5 maddelik talimatta söz konusu heyetin yapacağı teftişin usule uygun olduğu belirtilmiş ve bu görevin yerine getirilmesi için mahalli birimler nezdinde girişimde bulunulması istenmiştir. Ayrıca usule ve kanuna uygun olmayan hareketlerde, örneğin suçlunun tahliyesi gibi konularda, merkeze başvurma gerekliliği olduğu düşüncesinin heyette uyandırılması da istenmiştir. Bunun dışında acil olan ve büyük miktarda paraya ihtiyaç duyulmayan eksikliklerin giderilmesi, özellikle de sağlık ve temizlik ihtiyaçları için harcamalar yapılması ve daha fazla para gerektiren giderler için de

¹Tülay Âlim Baran, "Mütareke Dönemi'nde İtilaf Devletlerinin Hapishaneler Üzerindeki Denetimi", **BELLETEREN**, Yıl 2008, S 263, s. 160.

²Baran, a.g.m. , aynı yer.

³Baran, a.g.m. , s. 161.

⁴Mücahit Özçelik, "Mütareke Dönemi'nde Osmanlı Hapishanelerinin Durumu", **CTAD**, Yıl 7, S 14 (Güz 2011), s. 31.

İstanbul'a haber verilmesi istenmiştir. Bunlarla birlikte tahsis edilen 2.000 liranın harcadığı yerlere ilişkin makbuzların İstanbul'a dönüşte verilmek üzere saklanması ve hapishanelerin tamiri için keşif yapılması konusunda yetkililere tebligatta bulunulması da Bekir Bey'e verilen 5 maddelik talimattaki diğer konular arasındaydı.⁵

İtilaf Devletleri heyetinin, Anadolu'da gezdikleri hapishanelerle ilgili hazırladıkları raporlar Mütareke döneminde taşra hapishanelerinin içerisinde bulunduğu durumu ayrıntılı şekilde ortaya koymaktadır. Heyetin incelediği ve durumları hakkında tespitlerde bulunduğu hapishaneler arasında Bursa, Adapazarı, İzmit, Gökboza (Gebze), Geyve, Bilecik, Eskişehir, Ankara, Kütahya, Afyonkarahisar, Akşehir, Ilgın ve Konya hapishaneleri bulunmaktadır.⁶

11 Aralık 1919'da Başlayan Teftişe Göre Bursa'daki Ceza Kurumlarında Tutukluların ve Mahkûmların Durumları

İncelediğimiz rapora göre Muhtelit (Karma) Heyet tarafından 11 Aralık 1919'da Bursa'daki ceza kurumlarının teftişine başlanmıştır.⁷ Buna göre Bursa'daki tevkifhanenin bütün odaları tutuklularla doludur. Bu tutuklulardan 156'sı adli tutukludur. 174'ü ise ⁸ İdâre-i Örfiyye ⁹ nedeniyle Divan-ı Harp tutuklusudur.

⁵Baran, a.g.m., s. 161.

⁶Özçelik, a.g.m., s. 31-35.

⁷BOA.DH.MB.HPS., 164/32; Osmanlı hapishaneleri üzerine kapsamlı çalışmalar yapmış olan Halim Demiryürek'in vermiş olduğu bilgilere göre Hüdavendigar Vilayetinin merkez sancağı olan Bursa'da, 1914 yılında bir erkek, bir de kadın hapishanesi bulunmaktaydı. Mülkiyeti devlete ait ve eski hükümet dairesi müstemilatından olan erkek hapishanesinin özel bir ismi yoktu. Şehrin en önemli mevkiinde bulunması nedeniyle de arazisi oldukça kıymetliydi. Hapishane, zemin ve üst katındaki üçer oda ile bir sundurmadan oluşuyordu. Hapishane binası çok eski ve harap bir durumdaydı. Hava almıyordu ve darlığı nedeniyle mahpuslar adeta omuz omuza oturuyor ve yatıyorlardı. Bu nedenle Adliye Nezaretî'nin bilgisi dâhilinde, 500 erkek mahpustan 141'i tevkifhanede, 79'u ise başka bir dairede tutulmaktaydı. Hapishane binasının tamiri neredeyse imkânsızdı. 1912'de inşaatına teşebbüs edilmesine rağmen hiçbir sonuç elde edilememişti. Bu nedenle yeni bir hapishanenin ivedilikle inşa edilmesi gerekiyordu. Bursa'daki kadın hapishanesi ise erkek hapishanesinden ayrıydı ve uzakta bulunmaktaydı. Kadim Bursa kalesindeki eski zindan, kadın hapishanesi olarak kullanılmaktaydı. Burası son derece nemli olup, basık 3 odadan ibaretti. Yetkilileri en çok endişelendiren konu, tabii bir afetin yol açacağı zarardı. Hapishanede 7 kadın mahpus bulunmaktaydı. 1917 yılına gelindiğinde de Bursa'daki erkek hapishanesi eski yerindeydi. 1914'teki öneri çerçevesinde yeni bir hapishane binasının yapım çalışmaları devam etmekteydi. Bu iş için 53 mahpus istihdam edilmişti. Tevkifhanede 235 mevkuf (218 erkek, 17 kadın), hapishanede ise 254 mahkûm (236 erkek, 18 kadın) bulunuyordu. Mahpusların her birine, yetkililer tarafından satın alınmak suretiyle günde yarımşar kıyye ekmek verilmekteydi. 1917 yılı itibariyle Bursa Hapishanesi'nin Müdürlüğünü Saadettin Efendi yapmaktaydı. Hapishanede ve tevkifhanede 2 kâtip ve 12 gardiyan görev yapıyordu. Bkz. Halim Demiryürek, "Hüdavendigar Vilayetinde Hapishaneler ve Mahpuslar (1914-1917)", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 9, S 42, Şubat 2016, s. 553. Bu çalışmanın gözden geçirilmiş metni için ayrıca bkz. Halim Demiryürek, **Osmanlı Hapishaneleri (1913-1914)**, Babiâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2019, s. 65-78; Bursa Hapishanesi'nin açılışı ve incelediğimiz rapordan önceki durumu hakkında ayrıca bkz. M. Murat Öntuğ-Banu Yılmaz, "Osmanlı Dönemi Bursa Hapishanesi", **Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal'a Armağan, Türk Tarihi Araştırmaları**, Editörler: Nurgül Bozkurt-Zübeyde Güneş Yağcı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2018, s. 484-500.

⁸BOA.DH.MB.HPS., 164/32; Mütareke döneminde Osmanlı hapishanelerinin durumuna ilişkin bir çalışma kaleme almış olan Mücahit Özçelik'e göre 12 Aralık 1919 itibariyle Bursa Hapishanesinde 471 mahpus vardır. Bunların 335'i tutuklu, 129'u ise mahkûmdur. Bunlar tevkifhanede, tevkifhane-i umumide, kadınlar hapishanesinde ve inşa edilmekte olan binalarda bulunmaktadır. Hastanede ise 9

Tevkifhanenin¹⁰ zemin katında dört, birinci katında dört ve müdür odasının bitişiğinde iki oda bulunmaktadır. Tevkifhanedeki izdiham o derece fazladır ki tutuklulardan birçoğu koridorlarda yatmaktadır. Tutukluların elinde¹¹ tevkif müzekkereleri¹² yoktur ve hiç birinin yeri belli değildir. Bu nedenle cinayet ve sıbyan koğuşları gibi tutukluları ayrı ayrı olması gereken koğuşlar mevcut değildir. Hapishaneler Nizamnamesi'nin hiçbir maddesi uygulanmamaktadır. Müdür ve gardiyanlar tutukluların miktarından haberdar değildirler. Ayrıca her gün birden çok yapılması gereken yoklama da yapılmamaktadır. Tevkifhane memurları ve müstahdemleri tek vazifelerinin zanlıları deftere kaydetmek ve onları tıpkı vahşi hayvanlar gibi demir parmaklıklardan içeri atmak olduğunu düşünmektedirler.¹³

Rapora göre tevkifhane son derece pistir. Abdesthaneden yayılan pis kokular her yeri istila etmiştir. Teftiş sırasında pencerelerin tamamı açık bulunduğu halde

erkek ve 1 kadın mahpus bulunuyordu. On metrekareye bir kişi üzerinden hesaplanırsa Bursa Hapishanesinde 150'den fazla mahkûm bulunması sıhhat açısından uygun bir durum değildir. Ancak mevcuda bakıldığında hapishanedeki sayının çok fazla olduğu görülmektedir. Bkz. Özçelik, a.g.m., s. 31-32.

⁹Örfi idare, sıkıyönetim. Bkz. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 2001, s. 409; Bu dönemde Bursa'da sıkıyönetimin oluşması yaşanan bir sürecin sonucudur. Şöyle ki Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Bursa'da valilik görevinde Ebubekir Hazım (Tepeyran) Bey bulunmaktaydı. İstanbul'da Damat Ferit Paşa Hükümeti kurulduktan sonra 13 Mart 1919'da Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurucularından olan Gümülcineli İsmail Bey, Bursa Vali Vekilliğine atandı. Bu durum Bursa'da eski vali taraftarları ile yeni valinin yanında yer alan Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarlarını karşı karşıya getirdi. Gümülcineli İsmail Bey'in valiliği sırasında Bursa'da, İttihat ve Terakki Fırkası ileri gelenleri tutuklandı. Ayrıca yeni vali Milli Mücadele yanlılarını Bursa'dan sürmeğe ve Milli Mücadeleyi destekleyen yerel basına da baskı uygulamaya başladı. Gümülcineli İsmail Bey'in valiliği döneminde Hürriyet ve İtilaf Fırkası en geniş faaliyetini gösterdi. Bu dönemde Bursa'da, Müdafaa-ı Hukuk teşkilatı açıkça oluşturulamadı. Bu yöndeki faaliyetler gizlice sürdürülebildi. Gümülcineli İsmail Bey, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine dağılan 17. Kolorduyu yeniden düzenlemek üzere bölgeye gönderilen Bekir Sami Bey'in, Bursa'ya gelişinden kısa bir süre önce 29 Haziran 1919'da Bursa Vali Vekilliğinden ayrılmak zorunda kaldı. İsmail Bey'in görevinden ayrılışında icraatları nedeniyle ne hükümeti, ne Partisinin kendisine muhalif olan kesimini ne de basını memnun edememesinin rolü vardır. Bundan sonra Bekir Sami Bey, bitkin ve korkmuş halkı canlandırmak için çalışmıştır. Bu doğrultuda önce Merkezdeki inzibat kuvvetlerini ele almıştır. İsmail Bey'in oluşturduğu şekavet unsurlarını temizlemiştir. Şehirden sürülenlerin geri dönüşünü sağlamış, asılsız suçlamalarla, Ermeni taktik ve tehciri ile ilgili görülerek tutuklananları serbest bırakmıştır. Tehcir ve Taktik Divan-ı Harbi'nin çalışmalarını durdurmuştur. Milli Mücadeleye karşı tavır almış olan ve halkı bu yönde etkilemek isteyen Hürriyet ve İtilaf Fırkası şubelerini kapatmıştır. Gizli faaliyet göstermeğe çalışan Milli Mücadele taraftarlarıyla ilişki kurmuştur. 56. Fırkanın ihtiyacı olan fertleri ve Fırkanın maddi ihtiyaçlarını temin etmiştir. Bütün bunların yanı sıra Bursa'da emniyetin sağlanması ve devamı için 18.9.1919'da Harbiye Nezareti'ni uyarak Bursa'da sıkıyönetim ilan etmiştir. Bkz. Adnan Sofuoğlu, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında İşgal Döneminde Bursa", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Yıl 2003, C 19, S 55, s. 53-55.

¹⁰Cezaevlerinde mahkûmlardan ayrı mevküflara mahsus olarak tahsis olunan özel yerlerdir. **Türk Hukuk Lûgatı**, Hazırlayan: Türk Hukuk Kurumu, Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1991, s. 340.

¹¹BOA.DH.MB.HPS., 164/32.

¹²Yargıçlar tarafından verilen "tevkif müzekkeresi" mevcut olmadıkça hiç kimse tutuklanamaz. Tevkif müzekkeresinde zanlının mümkün olduğu kadar açık bir şekilde kim olduğu, şekli, isnad edilen suç ve tutuklamanın sebebi yazılır. Tevkif müzekkeresinin, zanlının yakalanması anında veya bu mümkün olmazsa hangi suç için tevkif edildiği kendisine bildirilmekle beraber tevkifhaneye konulduğunun en geç ertesi günü tebliğ edilmesi gerekmektedir. Bkz. **Türk Hukuk Lûgatı**, s. 340.

¹³BOA.DH.MB.HPS., 164/32.

içerideki izdiham nedeniyle temiz hava alabilmenin mümkün olmadığı görülmüştür. Bununla birlikte tutuklular oldukça pis bir haldedir ve nadiren banyo yapabilmektedirler. Büyük bir kısmının çamaşırının olmaması da pisliği had safhaya çıkarmıştır. Tutuklulara gıda namına sadece bir ¹⁴ okka ¹⁵ ekmek verildiğinden tutuklular oldukça zayıftır. Bu durum bulaşıcı bir hastalığa yakalanmalarını kolaylaştıracaktır.¹⁶

Tevkifhanedeki zanlılar için bir hastane mevcut değildir. Bu nedenle Gurebâ-yi Müslimîn Hastanesindeki koşullardan on yataklık bir yer tutukluların ve mahkûmların tedavileri için ayrılmıştır. Ancak çok sayıda tutuklu bulunması nedeniyle bunun yeterli olmadığı görülmüştür. Hapishanenin sağlık işlerinden sorumlu olan doktor mevcut eksiklikler nedeniyle görevini hakkıyla yerine getirememektedir. Tutuklular arasında birçok ¹⁷ frengi ¹⁸ hastası bulunmaktadır. Doktor, bulaşıcı hastalıklara müptela kişiler için ayrı bir yer bulunmadığından görevini yerine getiremediğini belirtmiş ve bu konuya dair vermiş olduğu raporların mali durum nedeniyle uygulanamadığını söylemiştir.¹⁹

Rapora göre mahkûmlara ve tutuklulara çamaşır namına hiçbir şey verilmemektedir. Sabun ise nadiren verilmektedir. Bu durumun devamının ileride büyük zararlara yol açacağı belirtilmiştir. Daha önce tevkifhanede görülen tifo salgını nedeniyle birçok can kaybı meydana gelmiş hatta görevli bazı memurlar da bu salgından etkilenmiştir.²⁰

¹⁴BOA.DH.MB.HPS., 164/32.

¹⁵Bir tartı ölçüsüdür. Bunun yerine “kıyye” de kullanılırdı. Okka şehir ve kasabalara göre değişmekle birlikte en tanınmış olanı dört yüz dirhem yani 1282 gramdır. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 723.

¹⁶BOA.DH.MB.HPS., 164/32.

¹⁷BOA.DH.MB.HPS., 164/32.

¹⁸Tıp literatüründe sifilis (syphilis) olarak bilinen frengi, vücudun çeşitli dokularında yapı ve işlev bozukluklarına yol açan bulaşıcı bir hastalıktır. Bu hastalık genellikle cinsel birleşme yoluyla bulaşır. Ancak hastalıklı annelerin çocuklarına da bulaşabileceği gibi ekonomik ve toplumsal koşulların elverişli olmadığı bazı sıcak bölgelerde yerleşik olarak da görülebilir. Frengiye yakalanmada ırkın ve yaşın önemi yoktur. Frengili bir yara ile temasta bulunduktan 15-20 gün sonra ilk frengi yarası mikroplar nereye girmiş ise orada kendisini gösterir. Bu yara önce ufak bir sivilce şeklinde belirir, daha sonra ise yavaş yavaş büyür. Üzerinde bulunan kabuk düşer ve mor kırmızı bir renk alır. Bu yara dört beş haftada kapansa da bu süre zarfında mikroplar bütün vücudu istila etmeye başlar. Frenginin tıbbi özellikleri ile dünyadaki ve Osmanlı coğrafyasındaki tarihçesi hakkında bkz. Erol Karıcı, “ Sinop Frengi ve Gureba Hastanesi’ne Dair Bazı Tespitler”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Journal Of Modern Turkish History Studies**, XIX/39 (2019-Güz/Autumn), s. 462-465.

¹⁹BOA.DH.MB.HPS., 164/32.

²⁰BOA.DH.MB.HPS., 164/32; Su, gıda temizliği ve toplumun sosyo-ekonomik imkanları ile ilişkili bir hastalık olan tifo, salmonella grubundan “Eberth” basili ile oluşan ve besin maddeleri ile bulaşarak bağırsak lenf dokusunda ölümler yapan bir lenf sistemi hastalığıdır. Bu hastalıktan korunmanın yolları dikkat ve temizlikten geçer. Tifo, lağım sularının içme sularıyla karışması neticesinde sağlam kişilere bulaştığı için sular kaynatılarak içilmelidir. Kalabalık ve fakir ailelerde, hapishanelerde, okullarda ve gıda maddelerinin satış yerlerine yakın çevrede hastalık görüldüğü zaman tifolu kişi hemen hastaneye kaldırılmalıdır. Bu mümkün değilse hastanın başkaları ile temas etmesi engellenmelidir. Tifonun tıbbi özellikleri ve tifo ile mücadeleyle dair ayrıntılı bilgi için bkz. Erol Karıcı, **Osmanlı Hükümetlerinin Sağlık Politikaları (1908-1914)**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tokat, 2017, s. 567-577.

Teftiş sırasında Hapishaneler Komisyonu'nun da görevini yerine getirmediği görülmüştür. Hapishanede masrafı gerektirmeyecek birçok iş bulunduğu halde bunlardan hiçbiri yapılmamıştır. Hapishane memuru nezdinde yapılan incelemede hapishanelerin daha önce iki defa teftiş edildiği görülmüştür. Bu teftişlerden ilki Hapishaneler Müdür-i Umumisi Efdaleddin Efendi tarafından ikincisi ise bir dönem Osmanlı Devleti'nin hizmetinde bulunan Dr. Pollitz tarafından yapılmıştır. Duyulan üzücü açıklamalar hapishanelerin ne derece himaye olduğunu açıkça göstermektedir.²¹

Teftiş sırasında tutukluların bir kısmının mahkûmlarla bir arada olduğu görülmüştür. Hatta çocuklar da bunların nüfuzu altındadır. Tevkifhane müdürü bu durumdan habersizdir. Ayrıca vazifesinin ehli değildir. Müdür, kanunen kendisine emanet edilen kişilerin sayısını bilmediği gibi ufak bir açıklama yapmaktan dahi acizdir. Tutukluların üzerinde hiçbir nüfuza sahip değildir. Hapishanede düzen zorbalık ve baskı arzulayan kişiler tarafından sağlanmaktadır. Tutuklular tarafından teslim edilmiş bulunan emanetler sadece bir deftere kaydedilmiş ve bunlara karşılık makbuz verilmemiştir. Teftiş sırasında müdürün elinde bulunması gereken paranın miktarını bilmediği de görülmüştür. Ayrıca daha sonra müştereken yapılan hesapta 4635 kuruş kadar bir meblağ tespit edilmişse de bu paranın evinde bulunduğunu itiraf etmiştir. Teftiş heyeti bu durum karşısında rapora *"Bir müesseseye ait bir meblağın ne suretle ve hangi kanuna tevfikân evde muhafaza edilmesi câ-y-i sualdir (sorulacak şey)"* satırını yazmıştır.²²

Gardiyanlar, tutukluların amiri olmaktan ziyade onların özel hizmetkârıdır. Tutuklular yiyeceklerini içeride bulunan bir bakkaldan veya gardiyanlar vasıtasıyla dışarıdan tedarik ettiklerinden birçok yasak maddenin hapishaneye sokulması kuvvetle muhtemeldir. Bu durum sık sık firar olaylarının meydana gelmesini kolaylaştırdığı gibi içeride de birçok fenalığın meydana gelmesine neden olmaktadır. Tutuklular yiyecekleri içeriden tedarik etmek mecburiyetinde kaldıklarından ateş yakmak zorunda kalmaktadırlar. Bu oldukça tehlikeli bir durumdur. Günün birinde kazayla veya kasten bir yangın çıkması doğal bir şey olacaktır.²³

Teftiş heyeti kadın tutukluların bulunduğu Nisa Hapishanesi'ni de teftiş etmiştir. Buna göre Nisa Hapishanesi bir bahçe içerisindeki taş bir binadan ibarettir.

²¹BOA.DH.MB.HPS., 164/32; Dr. Paul Pollitz, Alman hapishane yöneticisi, reformcu ve kriminal psikiyatristtir. İttihat ve Terakki Fırkası tarafından, 1916'da yüksek bir maaş ile işe alınmış ve Hapishaneler Müdüriyeti'nin başmüfettişliğine getirilmiştir. Dr. Pollitz'in gelmesinden önce de Hapishaneler Müdüriyeti, hapishaneler üzerine detaylı istatistiki bilgiler almaktaydı. Ancak Dr. Pollitz'in gelişinden sonra, 1912 yılında yapılanın ayarında büyük bir istatistiki çalışmaya başlanmış ve tamamlanmıştır. Bu çalışma, Osmanlı hapishanelerinde ve ıslahevlerinde 18 yaşın altındaki çocukların sayısı, hapishanelerin yiyecek ve erzak kaynakları, hapishanelerin ve ıslahevlerinin isimleri, konumları ve türleri hakkında bilgiler vermektedir. Ayrıca kadın ve erkek mahkûmların işledikleri suçların türleri, çalışma hapishaneleri, hapishane içinde ve dışında çalışan mahkûmların sayısı ve diğer önemli konular hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Bkz. Kent Schull, "Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistematiik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza, 18.-20. Yüzyıllar*, Derleyenler: Noémi Levy-Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008, s. 235-236; Dr. Paul Pollitz ve çalışmaları hakkında ayrıca bkz. Yasemin Saner Gönen, "Osmanlı İmparatorluğunda Hapishaneleri İyileştirme Girişimi, 1917 Yılı", *Hapishane Kitabı*, Editörler: Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 176-177.

²²BOA.DH.MB.HPS., 164/32.

²³BOA.DH.MB.HPS., 164/32.

Hapishanenin odaları oldukça dar, ışıktan ve havadan mahrumdur. Koğuşların pencereleri gayet küçük ve bir kısmının penceresi de tavandan açılmış ufak bir delikten ibarettir. Bina son derece rutubetli olduğundan ağır bir koku bütün odalara nüfuz etmiştir. Raporu kaleme alan görevli teftiş sırasında bazı odalardaki koku nedeniyle refakatindeki yabancı görevlilerin hemen geri çekilmek zorunda kaldıklarını belirtmektedir.²⁴

Teftiş heyeti kadınların bu kötü şartlarda bırakılmalarını yavaş yavaş ölüme mahkûm edilmeleri şeklinde değerlendirmiş ve kadınların hemen başka bir binaya nakledilmeleri hususunda Vilayet makamına müracaat etmiştir. Rapora göre tutuklu ve mahkûm kadınlara gıda namına yirmi dört saatte sadece bir okka ekmek verilmektedir. Anneleriyle birlikte hapishanede bulunmak mecburiyetinde olan çocuklara ise hiç bir şey verilmemektedir. Bununla birlikte Nisa Hapishanesinde henüz memede bulunan çocuklar da mevcuttur ve bunlar parasızlık nedeniyle zor şartlar altında bulunmaktadır. Doktorun tavsiyesiyle bunlara süt tedarik edilmesi için yine Vilayet makamına müracaat edilmiştir.²⁵

Teftiş raporunda Bursa Hapishane-i Umumisine de yer verilmiştir. Buna göre Bursa Hapishane-i Umumisi her ne kadar mevcut mahkûmlar için yetersiz bulunuyorsa da düzen ve nezafet açısından şikâyeti gerektirecek bir durumda değildir. Hapishanenin müdürü vazifesinin bilincindedir. Bu nedenle hapishanede gerekli temizlik yapılmışsa da mahkûmlar yıkanamadıklarından ve hatta çamaşır dahi değiştiremediklerinden arzu edilen temizlik sağlanamamaktadır. Bursa Hapishane-i Umumisi iki katlıdır. Şehrin dışında inşa edilmekte olan yeni Hapishane-i Umuminin zemin katına kırk kadar mahkûm yerleştirilmiştir. Bu mahkûmlar bulundukları yerin genişliği nedeniyle temizlik bakımından diğer binada bulunan arkadaşlarına göre çok farklı bir durumdadırlar. Ancak asayiş ve düzenin sağlanması için burada hiçbir gardiyan görevlendirilmemiştir. Binanın muhafazası sadece memur jandarmalar tarafından sağlanmaktadır. Bununla birlikte jandarmalar uzun bir süre değiştirilmediklerinden mahkûmlar ile aralarında bir samimiyet oluşmuştur. Teftiş sırasında mahkûmların büyük bir kısmının binanın muhtelif yerlerinde dolaştıkları görülmüştür. Bu durumun devamı güvenlik açısından birçok zarara yol açabilir. Teftiş sırasında her yerde olduğu gibi burada da mahkûmların sanat adına hiçbir şey yapmadıkları ve atalet içinde ömürlerini geçirdikleri görülmüştür.²⁶

Raporla aynı dosya içerisinde yer alan diğer bir belgede ise Bursa'da yeni inşa edilmekte olan hapishane binasının durumu hakkında bilgiler verilmektedir. Buna göre inşa edilmekte olan hapishanenin çatısı oturtulmuş ve kiremitleri dizilmiştir. Ayrıca saçaklarının tamamlanmasına gayret edilmektedir. Zemin katının batı tarafı inşa edilmek üzeredir. Diğer tarafların kapı, pencere ve merdivenleri ise mevcut değildir. Zemin katın çimento ile örtülmesi gerekirken, mahkûm sayısının fazlalığı nedeniyle buraya geçici olarak inşaatta kullanılan tahtalar konulmuş ve kırk kadar mahkûm yerleştirilmiştir.²⁷

²⁴BOA.DH.MB.HPS., 164/32.

²⁵BOA.DH.MB.HPS., 164/32.

²⁶BOA.DH.MB.HPS., 164/32.

²⁷BOA.DH.MB.HPS., 164/32.

Belgede Bursa'daki mahkûm sayısının günden güne artmaya devam ettiği belirtilerek hiç olmazsa yeni binanın zemin katının tamamlanması gerektiği vurgulanmış ve inşaatı memur görevlilerden alınan bilgilere yer verilmiştir. Buna göre:

Doğu Tarafı İçin		
1	Doğu tarafı için 17 kapı, dört usta ile on günde	8.000
2	Doğu tarafı için 36 pencere, on üçü mevcut, yirmi üç adedi 4 usta ile on günde	8.000
3	Doğu tarafı için mevcut demir çerçevelerin yerine konulması 2 gün	400
4	Doğu tarafı için döşemelerin yapılması 3 usta ile 7 günde	4.200
5	Doğu tarafı için camların takılması ve macunlanması	1.400
6	Doğu tarafı için kapıların demir kuşaklarının takılması	4.000
7	Doğu tarafı için 23 pencerenin yerine takılması	1.400
8	Amele ücretleri ile çerçeveler için 46 dökme ve 46 vidalı çivi.	2.600
	Toplam	30.000 kuruş ²⁸

Tablo1: Bursa'da inşa edilmekte olan yeni hapisane binasının doğu tarafı için gerekli olan para, zaman, usta ve malzeme.

Tablo1'den anlaşıldığı üzere inşa edilmekte olan hapishanenin doğu tarafının kapı, pencere, döşeme, cam ve benzeri aksamalarının tamamlanması gerekmektedir. Yine tablodan anlaşıldığı üzere toplam 30.000 kuruşa ihtiyaç duyulmaktadır.

Güney Zindanlar Kısmı		
1	Güney zindanlar kısmı 13 kapı dört usta ile 3 günde	5.600
2	Güney zindanlar kısmı 30 pencere çerçevesi 4 usta ile günde	12.000
3	Güney zindanlar kısmı döşemeler 3 usta ile 10 gün	6.000
4	Güney zindanlar kısmı çerçevelerin yerine konulması, macunlanması, takılması	1.400
5	Güney zindanlar kısmı kapıların demir kuşakları, 13 kapı 10 günde	3.200
6	Güney zindanlar kısmı için 60 dökme vidalı çivi 6 paket çiviyle birlikte	1.800
	Toplam	30.000 kuruş ²⁹
	Birinci katta 9 merdiven, 36 kapı, 5 harici kapı, 91 ahşap pencere çerçevesi noksan bulunduğu gibi İkinci katta da 9 merdiven, 36 kapı, 5 harici kapı, 91 ahşap pencere çerçevesi noksan bulunmaktadır. Ayrıca 4520 metre kare dâhili sıva nokсандır.	

Tablo 2: Bursa'da inşa edilmekte olan yeni hapisane binasının güney zindanlar kısmı için gerekli olan para zaman, usta ve malzeme.

Tablo2'den anlaşıldığı üzere inşa edilmekte olan hapishanenin güney zindanlar kısmının da kapı, pencere, döşeme, çerçeve ve benzeri eksiklikleri bulunmaktadır. Bu eksiklikler için tıpkı doğu tarafında olduğu gibi 30.000 kuruşun harcanması gerekmektedir.

Bursa Hapishanesinin Memurlarının ve Müstahdemlerinin İsimleri ve Maaş Miktarları		
İsim	Görev	Maaş/Kuruş
Mustafa Efendi	Hapishane Müdürü	1.000

²⁸BOA.DH.MB.HPS., 164/32.

²⁹ BOA.DH.MB.HPS., 164/32.

Ahmed Fehmi Efendi	Hapishane Kâtibi	6.00
Tahir Çavuş	Ser-gardiyan	6.00
Nafi Efendi	Gardiyan Muavini	450
Mehmed Çavuş	Gardiyan	300
Ahmed Ağa	Gardiyan	300
Hakkı Efendi	Gardiyan	300
İbrahim Ağa	Gardiyan	300
Tevfik Ağa	Gardiyan	300
Fatma Hanım	Gardiyan	300
Osman Ağa	Gardiyan	250
Toplam		4.700 ³⁰

Tablo 3: Bursa Hapishanesi'nin memurları, müstahdemleri ve maaş miktarları.

Bursa Tevkifhanesinin Memurlarının ve Müstahdemlerinin İsimleriyle Maaş Miktarları		
İsim	Görevi	Maaş/Kuruş
Mehmet Efendi	Tevkifhane Müdürü	600
Mustafa Efendi	Kâtip	400
Osman Çavuş	Ser-gardiyan	450
Selim	Gardiyan	400
Salih Çavuş	Gardiyan	300
Mustafa Onbaşı	Gardiyan	400
İsmail Çavuş	Gardiyan	300
Ragıp Ağa	Odacı	150
Toplam		3.000 ³¹

Tablo 4: Bursa Tevkifhanesinin memurları, müstahdemleri ve maaş miktarları.

Dâhiliye Nezareti Hapishaneler ve Tevkifhaneler Müfettiş-i Umumiliği tarafından 16 Aralık 1919'da Hüdavendigâr Vilayeti'ne gönderilen bir yazı teftiş sonrasında yapılması planlanan işlere ve alınması gereken tedbirlere dair bilgiler vermektedir. Buna göre yeni hapishanenin zemin katına inşaatta kullanılan tahtaların geçici olarak döşenmesi ve diğer eksikliklerin tamamlanması için 600 Osmanlı lirasının verilmesi halinde 1 Ocak 1920'de binanın doğu tarafı tamamlanacaktır.³²

1 Ocak 1920'de mevcut hapishaneden 100 mahkûm yeni inşa olunan binaya nakledilecektir. 1 Şubat 1920'de tamamlanması vaat olunan hapishanenin batı tarafına 50 mahkûm nakletmek ve bunların yerine de tevkifhaneden aynı sayıda tutuklu göndermek suretiyle mevcut izdiham azaltılacaktır. Ayrıca kadın mahkûmlar bir an önce daha iyi bir yere nakledilmelidir. Tutuklulara ve mahkûmlara verilmekte olan ekmek yeterli olmadığından Hapishaneler Nizamnamesinin bu konuya dair maddelerinin mümkün olduğunca uygulanması için Dâhiliye Nezareti'nden gerekli olan tahsisat talep edilmelidir. Nisa Hapishanesinde çocukları ile birlikte bulunan annelere yeteri kadar süt verilmelidir. Şubat ayının sonuna kadar mahkûmlar tamamen yeni hapishaneye nakledilmiş olacaklarından Hapishaneler Nizamnamesi'nde belirtildiği üzere çalıştırılmaları hususunda ciddi bir teşebbüste bulunulmalıdır. Gerek tutuklular gerekse de mahkûmlar temizlik noktasında bir hastalığa yol açabilecek durumda bulunduklarından yıkanmalarının teminiyle birlikte fenni bir temizliğe tabi tutulmaları da gerekmektedir. Bununla birlikte hapishane için hastanede 15 yataklık

³⁰ BOA.DH.MB.HPS., 164/32.

³¹ BOA.DH.MB.HPS., 164/32.

³² BOA.DH.MB.HPS., 164/32.

bir koğuş da hazırlanmalıdır.³³ Yazının devamında yapılması planlanan işler hakkında 5 Şubat 1920 ve 5 Aralık 1920’de Dâhiliye Nezareti’ne bilgi verilmesi gerektiğı de ifade edilmiştir.³⁴

SONUÇ

İtilaf Devletleri tarafından teşkil edilen Muhtelit Komisyonun, 11 Aralık 1919’da başlayan teftişleri Bursa’daki ceza kurumlarındaki olumsuzlukları ortaya koyması bakımından önemlidir. Aslında yapılan farklı akademik çalışmalar incelediğimiz rapor öncesinde de benzer sıkıntıların tamamen veya kısmen var olduğunu göstermektedir. İncelediğimiz raporda belirtilen aşırı izdiham, temizlik eksikliği, gıda noksanlığı, otorite boşluğu, asayişsizlik ve yolsuzluk şüphesi gibi olumsuzluklar İtilaf Devletlerine hapishaneleri kontrol etme ve gerektiğinde müdahale edebilme fırsatını verebilecek durumlardır. Bu rapor mahkûmların ve tutukluların zor şartlar altında yaşadıklarını ve bir anlamda hayatta kalma mücadelesi verdiklerini göstermesi bakımından da önemlidir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgesi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Nezareti Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Belgeleri (DH. MB. HPS.) 164/32.

Kitap

Demiryürek, Halim, **Osmanlı Hapishaneleri (1913-1914)**, Babiâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2019.

Gönen, Yasemin Saner, “Osmanlı İmparatorluğunda Hapishaneleri İyileştirme Girişimi, 1917 Yılı”, **Hapishane Kitabı**, Editörler: Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010.

Öntuğ, M. Murat-Yılmaz, Banu, “Osmanlı Dönemi Bursa Hapishanesi”, **Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal’a Armağan, Türk Tarihi Araştırmaları**, Editörler: Nurgül Bozkurt-Zübeyde Güneş Yağcı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2018.

Schull, Kent, “Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistematik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri”, **Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza, 18.-20. Yüzyıllar**, Derleyenler: Noémi Levy-Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.

Ansiklopediler

Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 2001.

Pakalın, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.

³³BOA.DH.MB.HPS., 164/32.

³⁴BOA.DH.MB.HPS., 164/32.

Türk Hukuk Lûgatı, Hazırlayan: Türk Hukuk Kurumu, Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1991.

Makale

Baran, Tülay Âlim, “Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Hapishaneler Üzerindeki Denetimi”, **BELLETEN**, Yıl 2008, S 263, ss.155-174.

Demiryürek, Halim, “Hüdavendigâr Vilayetinde Hapishaneler ve Mahpuslar (1914-1917)”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 9, S 42, Şubat 2016, ss. 552-562.

Karcı, Erol, “Sinop Frengi ve Gureba Hastanesi’ne Dair Bazı Tespitler”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Journal Of Modern Turkish History Studies, XIX/39 (2019-Güz/Autumn)**, ss. 461-483.

Özçelik, Mücahit, “Mütareke Dönemi’nde Osmanlı Hapishanelerinin Durumu”, **CTAD**, Yıl 7, S 14 (Güz 2011), ss. 16-39.

Sofuoğlu, Adnan, “Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında İşgal Döneminde Bursa”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Yıl 2003, C 19, S 55, ss. 51-82.

Tez

Karcı, Erol, **Osmanlı Hükûmetlerinin Sağlık Politikaları (1908-1914)**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tokat, 2017.

BURSA YEREL BASININDA ŞEHRİN İKTİSADİ GELİŞİMİ (1946-1960)

Suna ALTAN*

ÖZET

Bağımsızlık Savaşı'nın başarıya ulaşmasının ardından Ekim 1923'te yönetim şekli belirlenmiştir. Hemen ardından ülkenin iktisadi yönünün geliştirilmesi adına çalışmalara başlanılmıştır. Bu hususta hem ülke genelinde hem de kentler özelinde çalışmalar yürütülmüştür. Bu çalışmalar, ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durumların yanı sıra uluslararası arenada meydana gelen olayların etkisiyle şekillenmiştir. Ülkede yürütülen iktisadi kalkınma çalışmalarında 1923-38 döneminde millî iktisat anlayışı ile ülke genelinde yeni bir atılım süreci başlatılmıştır. Buna karşın, 1939-1945 yılları arasında İkinci Dünya Savaşı koşulları gereğince Türkiye ekonomisi de kendi kabuğuna çekilmek zorunda kalmıştır. Savaş sonrasında değişen dünya düzeniyle birlikte Türkiye iktisadi ve siyasi hayatında da değişimler kaçınılmaz olmuştur. Değişimler neticesinde iktidar, iktisadi faaliyetlerde devletçilik prensibini biraz esneterek, denetim altında tutulmak kaydıyla, ekonomide serbest politikalar izlemeye başlamıştır. Fakat 1950 yılına gelindiğinde, Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte iktisat politikalarında tam serbestlik hâkim olmuştur. 10 yıllık iktidar süresi boyunca Demokrat Parti, ülke ekonomisini kalkındırma çabalarında önceki hükûmetlerin yürütmüş olduğu iktisadi politikalarından farklı bir çizgi benimsemiştir.

1946-1960 yılları arasında ülke genelinde yürütülen iktisadi çalışmalar önceki dönemlere benzer şekilde kentler özeline de indirgenmiştir. 14 yıllık süre zarfında ülkenin iktisat politikalarındaki değişimlerden şehirler de etkilenmiştir. Bu hususta tarihi ve iktisadi öneme sahip olan Bursa ili önem arz etmektedir. Bursa, Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet Türkiye'sine kadar iktisadi canlılık bakımından önde gelen şehirler arasında yer almıştır. Bu yüzden 1923-1945 yılları arasında uygulanan kentsel iktisadi kalkınma çalışmalarında Bursa önemli merkezler arasında yer almıştır. 1946-1960 yılları arasında yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmeler neticesinde ise şehrin iktisadi hayatında değişimler meydana gelmiştir. Çalışmamızda, 14 yıllık süre zarfında yaşanan değişimler sonucunda şehrin iktisadi yönünü geliştirmek adına hayata geçirilmiş olunan faaliyetlerin neler olduğu, bunların Bursa yerel basınında ne kadar yer aldığı ve yerel basının şehrin iktisadi durumuna ve gelişimine karşı bakış açısının ne olduğu, dönemin siyasi ve ekonomik koşulları göz önünde bulundurarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamında, Bursa yerel basınında 1946-1950 yılları boyunca yayınlanmış olan gazetelerin taramaları yapılarak konuyla ilgili haberler içeriklerine göre tasnif edilmiş ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Çalışmanın muhtelif yerlerinde ayrıca TBMM Zabıt Cerideleri ve güncel kaynaklardan da istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bursa, Ekonomi, Gazete, Gelişim, Hükûmet.

ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE CITY OF BURSA IN THE LOCAL PRESS (1946-1960)

ABSTRACT

After the success of the War of Independence, the form of government was determined in October 1923. Immediately after, studies were started in order to improve the economic aspect of the country. In this regard, studies were carried out both throughout the country and in cities. These studies were shaped by the effects of the political and economic conditions of the country, as well as the events taking place in the international arena. In the economic development studies carried out in the country, a new breakthrough process was started throughout the country with the understanding of national economy in the period of 1923-38. On the other hand, between 1939-1945, due to the conditions of the Second World War, the Turkish economy had to withdraw into its own shell. With the changing world order after the war, changes were inevitable in Türkiye's economic and political

* Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi.

life. As a result of the changes, the government started to follow liberal policies in the economy, provided that it was kept under control, by stretching the principle of statism in economic activities. However, in 1950, with the Democrat Party coming to power, full freedom prevailed in economic policies. During its 10-year rule, the Democrat Party adopted a different line from the previous governments' economic policies in its efforts to develop the country's economy.

The economic studies carried out throughout the country between 1946 and 1960 were reduced to the city-specific, similar to the previous periods. During the 14-year period, cities were also affected by the changes in the country's economic policies. In this regard, Bursa, which has historical and economic importance, is important. Bursa was among the leading cities in terms of economic vitality from the Ottoman Empire to the Republic of Türkiye. Therefore, Bursa was among the important centers in the urban economic development studies implemented between 1923-1945. As a result of the political and economic developments between 1946-1960, changes occurred in the economic life of the city. In our study, it has been tried to reveal the activities that were implemented in order to develop the economic aspect of the city as a result of the changes experienced during the 14-year period, how much these activities were covered in the local press of Bursa, and what the perspective of the local press towards the economic situation and development of the city was, taking into account the political and economic conditions of the period. Within the scope of the study, the newspapers published in the local press of Bursa during the years 1946-1950 were reviewed and the news on the subject was classified and evaluated according to their content. In various parts of the study, the Minutes of the Grand National Assembly of Türkiye and current sources were also utilised.

Key Words: Bursa, Economy, Newspaper, Development, Government.

GİRİŞ

Dünya üzerinde nüfus arttıkça insanlar arasındaki etkileşimde artmıştır. Bu etkileşimden dolayı insanlar çevrelerinde olup bitenlerden haberdar olmak arzusunda olmuş, haberdar olma arzusunun yanı sıra kendi duygu ve düşüncelerini de başka insanlara aktarmak istemişlerdir. Matbaanın icadıyla birlikte zaman içerisinde bu arzu doğrultusunda “basın” olgusu ortaya çıkmıştır. Matbaanın gelişmesiyle yazılı basın kategorisinde bulunan gazete ve dergiler yayın hayatına girmiştir. Gazete ve dergiler haftalık, aylık ve günlük olarak yayınlanmıştır.¹ Yazılı basın, matbaanın gelişimiyle bağlantılı olarak farklı tarihlerde ortaya çıkmış ve gelişim göstermiştir. Bu durum göz önüne alındığında, Osmanlı Devleti’nde basın yayın faaliyetleri 19. yüzyılda başlamıştır. İlk basın faaliyeti Osmanlı coğrafyasında yaşayan Fransızlar tarafından yapılmıştır. Daha sonra değişen ve gelişen koşullar neticesinde devlet, kendini halka anlatma ve yapılan işlerden halkı haberdar etme adına ilk resmî gazete olan *Takvimi Vakayi* 1831 yılında yayınlanmıştır.² İlk resmî gazetenin yayınlanmasının ardından matbaanın gelişmesi ve basın faaliyetlerine verilen destekler neticesinde yazılı basın faaliyetleri artış göstermiştir.

Ulusal basının gelişmesiyle birlikte yerel basın faaliyetleri de ortaya çıkmaya başlamıştır. Merkezi yönetimden uzak yerlerde, merkezden haberdar olma ihtiyacından dolayı bölgeler ve şehirlerde yerel basın faaliyetleri görülmüştür. Devlet de, toplumla arasındaki bağı güçlendirmek amacıyla yerel basın faaliyetlerini desteklemiştir.³ Ayrıca devlet, 1908'den itibaren basın ile kamuoyu oluşturma

¹ M.Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, 1958, s.19.

² Orhan Koloğlu, **Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yayınları, İstanbul 2020, s.24.

³ Hedinetullah Aydenin, “Tarihsel ve Literal Açıdan Yerel Gazetecilik” **Türkiye’de Yerel Basın**, Ed. Suat Sezgin İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007, s.128.

sürecine dâhil olmasından dolayı da yerel basın büyümesine ve gelişmesine de katkı sağlamıştır.⁴ Yerel basın, devlet ile toplum arasında bağ kurmanın yanı sıra yayımlandığı şehre dair her türlü sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel durumların yansıtılmasını sağlamaktadır. Basında, bölgede ya da şehirde yürütülen faaliyetler, görülen eksiklikler ve yaşanan gelişimler, sorunlara dair c z m  nerileri de verilmektedir. Bu işlevlerin yanı sıra hem yerel yönetimin hem de merkezi yönetimin denetlenmesine de katkı sağlamaktadır.⁵

Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından Cumhuriyet ilan edilmiştir. Cumhuriyet'in ilanının ardından yönetim, Anadolu coğrafyasındaki yerel basın faaliyetlerinin desteklemesine devam etmiştir. Destekleme alışmaları kapsamında yurt dışından getirilen gazete k ğıtlarına gümrük vergisi muafiyeti uygulanmıştır. Böylece yerel basın faaliyetleri artarak devam etmiştir.⁶

1923 yılından itibaren hemen hemen tüm illerde hatta birçok ilçede gazeteler yayın hayatında bulunmuştur. Marmara Bölgesi'nin Güney Marmara bölümünde yer alan tarihi ve coğrafı olarak bölgenin en önemli şehirlerinden biri olan Bursa'da da yerel basın çalışmaları aktif bir şekilde yürütülmüştür. şehrin yerel basını halka, ülke genelinde yaşanan olayları aktarmanın yanı sıra şehrin siyasi, sosyal ve ekonomik durumu hakkında da bilgilendirme yapmıştır. Yerel basının işlevleri göz önüne alınarak 1946-1960 yılları arasında Türkiye'de yaşanan siyasi değişim neticesinde, ülke iktisadi politikalarında da değişimler meydana gelmiştir.  lke genelinde yaşanan değişimler, şehirler özelinde de etki yaratmıştır. Çalışmamız kapsamında, 14 yıllık süre zarfında Bursa'nın iktisadi hayatını geliştirmek adına yapılmış olan çalışmalar yerel basının işlevleri doğrultusunda incelenecektir. Çalışma kapsamında 31 adet⁷ yerel gazete incelenmiştir. Çalışmanın konusunda dair haberlerin yer aldığı gazeteler; *Esnafın Sesi*, *Millet Yolu*, *Sicilli Ticaret Gazetesi Bursa Ticaret Haberleri*, *Pazar Yeri*, *Bursa Ekspres*, *Akşam Postası*, *Demokrat Bursa*, *Bursa Teknik Tarım*, *Bursa*, *Hâkimiyet*, *Ataeli*, *Karacabey*, *İnegöl* ve *Bursa Gece Postası*'dır. Bu gazetelerdeki haberler çerçevesinde Bursa şehrinin iktisadi gelişimi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. 1946-1960 Yılları Arasında İktisadi Politikaların Değişimi

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, II. Dünya Savaşı yıllarında sarsılan ekonominin düzeltilmesi adına, 1945 sonrasında sürdürülen devletçilik uygulamasında yumuşama dönemi başlatmıştır. Yıllarca yürütülen dışa kapalı korumacı, ie dönük iktisat politikalarından savaşın bitişiyle birlikte geri ekinilmiştir. Savaş süresince ve bitişiyle birlikte ekonomik dar boğaz diğer ülkeler gibi Türkiye'yi de etkisi altına

⁴ Caner Arabacı& Bünyamin Ayhan& Adem Demirsoy& Hakan Aydın, **Konya Basın Tarihi**, Palet Yayınları Konya 2009, s.19-20.

⁵ Güven N. Büyükbaykal, "Türkiye'de Yerel Basının İşlevi ve  nemi", **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, S 23, İstanbul, 2005, s.83; Zeki Eraslan, "Tarihçi ve Basın", **Türk Basın Tarihi**, C 1, Atam, Ankara 2018, s.136.

⁶ Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s.77; **Devlet Arşivileri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi**,

30.18.1.2.8.43.16;17.10.1923; **BCA**,30.18.1.2.12.60.14;07.12.1924; **BCA**, 30.18.1.2.14.34.14;27.05.1925;

⁷ İncelenen Gazeteler: *Yeşil Bursa*, *Işık*, *Yeni Yeşerti*, *Altıok*, *Amaç*, *Yeşerti*, *İznik Sesi*, *Bursa Doğuş*, *Tırpan*, *şehir Postası*, *Demokrat Mudanya*, *ağıltı*, *Gemlik*, *Ticaret Haberleri*, *Hakikat İzmit Posta*, *İleri Yalova*, *Hisar gazetesi*. Bu gazetelerin Millî Kütüphane'de yer alan mevcut nüshalarında yapılan incelemelerde şehrin iktisadi gelişimine dair haberlere denk gelinmemiştir.

almıştır. Bu etki sonucunda Türkiye’de dış yardımlar kredi ve yabancı sermaye gibi söylemlere sık sık gündeme gelmeye başlamıştır.⁸

Bu söylemler çerçevesinde hükûmet, ekonomik sorunların çözümü adına yeni arayışlar içine girmiştir. Öncelik olarak CHP 1947 yılında yapmış olduğu kurultayda sürdürülen iktisadi anlayışı gündeme almıştır. Devletçilik ilkesinde gittikçe yumuşama olması adına görüşler belirtilmiştir. Kurultayda, Millî ekonominin bir bütün olarak kısa zamanda geliştirilmesi milletin yaşam şartlarının iyileştirilmesi hususunda kararlar alınmıştır.⁹ Bu kararlar neticesinde Amerika’dan yardım alınması gündeme gelmiştir. Çünkü Avrupalı devletlerin ekonomileri savaşla birlikte alt üst olmuştur. Türkiye, ekonomiyi iyileştirme çalışmaları kapsamında Amerika’dan öncelik olarak tavsiye ve öneriler almıştır. Bu öneriler doğrultusunda 1947 yılında iktisadi kalkınma planı Kemal Süleyman Vaner tarafından hazırlanmıştır. Plan tarım, enerji ve ulaştırma odaklı bir plan olmasının yanı sıra ilk kez hem toplam hem de sektörel olarak millî gelirin artış hızının belirlendiği bir çalışma olmuştur. Planda hayata geçirilmesi düşünülen çalışmaların 3 milyar 728 milyon 800 17 liralık tutarının bir kısmının dış yardımlarla alınması öngörülmüştür.¹⁰

Türkiye, iktisadi kalkınma planı hazırlayıp hayata geçirme hamleleri yaparken Amerika’nın gündeme getirdiği bir yardıma odaklanmıştır. Amerika, II. Dünya Savaşı sonrasında ekonomisi çökmüş olan Avrupa ülkelerine maddi destek olmak adına yardım yapılmasını uygun görmüştür. Bu sırada Sovyet Rusya da, Avrupa ekonomisinin olumsuz durumdan faydalanmak istemiştir. Bu süreçte Avrupa ülkelerinde komünizm propagandasını artırarak, kendi ekonomik sistemini bu ülkelere yayma amacıyla hareket etmiştir. Rusya’nın bu amacından rahatsızlık duyan Amerika, Batı Avrupa devletlerinin ekonomik durumlarını düzeltmek için maddi yardım yapmıştır. Ancak bu yardımlar kalıcı çözüm olmamıştır. Bunun üzerine sorunu kalıcı olarak çözüme kavuşturmak isteyen Amerika’nın, bu husustaki planını George Marshall Harvard Üniversitesi’nde ki 5 Haziran 1947’de ki konuşmasında açıklamıştır. Planın detaylarının görüşülmesi amacıyla bir konferans düzenlenmiştir. Türkiye konferansa davet edilen devletler arasında yer almıştır. Konferansta George Marshall, savaş döneminde ekonomisi çökmüş olan Avrupa ülkelerine yardım edileceğini açıklamıştır. Türkiye, konferansta bu yardımlardan faydalanma talebini dile getirmiş ancak yetkililer, Türkiye’nin savaşta herhangi bir yıkıma uğramamış olduğunu ileri sürerek bu talebi red etmiştir. Türk hükûmeti red olayının hemen ardından Amerikan hükûmeti ile doğrudan temas kurarak bu talebi yenilemiştir. Sovyet etkisini göz önüne alan Amerika, talebe olumlu cevap vermiş ve 1948’de Türkiye ile yardım antlaşmasını imzalamıştır. Antlaşmaya göre, Türkiye’ye 1948-1949 yılları için 59 milyon dolar, 1949-1950’li yılları içinse 59 milyon dolar verilmesi uygun görülmüştür.¹¹ Bu yardımdan sonra Türkiye ekonomisinde değişimler

⁸ Gülten Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1985, s. 296; Korkut Boratav *Türkiye İktisat Tarihi 1909-2009*, İmge Kitabevi, Ankara, 2014, s.94.

⁹ *CHP Yedinci Büyük Kurultayı*, Birinci Birleşim 17.11.1947, s.427-28.

¹⁰ Abdulkadir Buluş, *Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2015, s.111.

¹¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1989, s.439; Yavuz Güler, “İkinci Dünya Harbi Sonrası Türk Amerikan İlişkileri 1945-1950”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2004, C 5, S 2, s.220-222; Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi Ankara, 2007, s. 259-260,

yaşanmaya başlanmıştır. Kalkınma stratejisi ve iktisat politikaları Amerika desteğiyle şekillenmesinin önü açılmıştır.¹²

Türkiye'nin ekonomi politikalarında değişimlerin başladığı süreçte, siyasi hayatta da değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimin temeli yine II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan süreç ile meydana gelmiştir. II. Dünya Savaşı'nın bitmesi arifesinde yeni dünya düzenin kurulması adına San Francisco'da görüşme yapılması planlanmış, Türkiye de bu görüşmeye davet edilmiştir. Bu görüşmeler Türkiye'nin uluslararası arenada batı bloğunda yer edinmesinin yanında, siyasal ve ekonomik çehresinde yaşanacak olan değişikliğin de ilk adımı sayılacaktır.¹³ Konferans sonucunda Milletler Cemiyeti Antlaşması imzalanmış, Türkiye de bu anlaşmaya imza koyarak demokratikleşme adına söz vermiştir. Konferans sonrası ülkeye dönen Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, meclis açılışında bir konuşma gerçekleştirmiştir. Konuşmanın genelinde İnönü, mecliste bir muhalefet partisini kurulmasını istemekte, ancak bunun CHP¹⁴ içerisinde çıkmasını arzu etmektedir.¹⁵ Bu konuşmayla birlikte çok partili sistemin alt yapısı oluşturulmaya başlanmıştır. Yaşanan bu gelişmelerin yanında mecliste toprak reformu kanunu görüşmelerine başlanılmıştır. Görüşmeler esnasında CHP içerisindeki muhalefet ilk defa kendini göstermiştir. Toprak reformu kanuna şiddetle karşı çıkan Adnan Menderes, CHP'nin yapmış olduğu reformla köylünün aslında zarar gördüğünü iddia ederek muhalif duruş sergilemiştir.¹⁶

Toprak reformuyla ilgili tartışmalar devam ederken, bu defa da Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü CHP'nin meclis grup başkanlığına *Dörtlülük Takrir* sunmuşlardır. Bu takrirle birlikte parti içerisindeki muhalefet kendini daha net göstermiştir. Partinin, takririni red etmesi parti içi muhalefeti daha da keskinleştirmiştir.¹⁷ Sergilenilen muhalif duruş karşısında Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün partiden ihracı gerçekleştirilmiştir. Yapılan ihraçlara tepki gösteren Refik Koraltan da partiden ihraç edilmiştir. Yaşananlar karşısında tepkisiz kalmayan Celal Bayar partiden istifaya etmiştir.¹⁸

Partiden ihraçlar ve istifaların ardından yeni parti söylemleri gündeme gelmiştir. Söylemler kısa süre sonra eyleme dökülmüştür. CHP'den ayrılan, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Celal Bayar yeni partinin kuruluş haberini kamuoyuyla paylaşmışlardır. Celal Bayar, parti kuruluşunun gerçekleşmesinden önce Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile görüşmüştür. Görüşmede İsmet İnönü'den alınan onay neticesinde 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti kurularak Türk siyaset sahnesinde yerini almıştır. Yeni kurulan parti, 1950 yılında yapılan genel seçimlerde oyların %55,2'ni alarak iktidar olmuştur. Böylece 1923-1950 yılları

¹² Feridun Cemil Özcan, "Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi", *Türkiyeli 1950'li Yıllar*, ed. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s.39.

¹³ Cemil Koçak, *Demokrat Parti Karşısında CHP*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s.15-18.

¹⁴ Cumhuriyet Halk Partisi.

¹⁵ Feroz Ahmad-&Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul 2010, s.19.

¹⁶ Recep Büyüktolu, *Milletvekili Genel Seçimlerinde Demokrat Parti'nin Seçim Propagandaları 1946-1957*, Atam, Ankara, 2021, s.5.

¹⁷ Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyet Tarihi IV- Demokrasiye Geçiş*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.28.

¹⁸ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s.309-310.

arasında yönetimde bulunan tek parti dönemi sona ermiş, Türkiye çok partili sisteme geçişini tamamlamıştır. Yeni meclis Celal Bayar'ı Cumhurbaşkanı seçmesinin ardında, Bayar ilk iş olarak A. Menderes'i hükûmeti kurmakla görevlendirilmiştir. Böylece tek parti dönemi hukuki ve fiilî anlamda sona ermiştir.¹⁹ Yeni yönetim, iktisadi politikalarda tamamen değişikliğe gitmiştir.

Türkiye'nin iktisat politikalarında Amerika ağırlığıyla yavaş yavaş başlayan değişim, Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte hız kazanmıştır. 1950 yılında ekonomide değişim rüzgârlarının olumlu yönde esmeye başladığı dönemde iktidara gelen DP, Cumhuriyet tarihinin ilk büyük ölçülü dış kredi ve yardım desteği alınmıştır. Marshall yardımını alınması ve uygulamalarının hayata geçirilmesi Demokrat Parti hükûmetleri tarafından yapılmıştır. Hayata geçirilen uygulamalarla ekonomi, insan kaynakları bakımından gelişme göstermeye başlamıştır.²⁰ Marshall yardımı neticesinde tarımsal üretime önem verilmiş ve verimde yükselmeler yaşanmıştır. DP, 10 yıllık iktidarı döneminde Tarım Bakanlığı'na bütçeden ayrılan para sık sık artırılmıştır. Tarım kesimi bir dönem vergiden muaf tutulmuş ve halka toprak dağıtımı yapılmıştır.²¹ Yapılan yardımlarla Kore Savaşı'nın getirdiği gıda fiyatlarının artması ülke genelinde tarımsal faaliyetlerin hiç olmadığı kadar artırmıştır. Yeni hükûmet, sanayi planlarında ise 1946 yılında devletçilik prensibinde başlayan yumuşama, 1950 itibariyle terk edilmeye başlanmıştır. Devletin sanayideki yeri azaltılarak özel sermaye desteklenmiştir. Bu amaç doğrultusunda dış ticarete serbestleşme sağlanırken kredi faizleri de düşürülerek özel sermayenin kredi kullanımı artırılmıştır.²²

1946-1950 yılları arasında iç ve dış etkenler doğrultusunda siyasi hayatta yaşanan iktidar değişimi, iktisadi değişimleri de beraberinde getirmiştir. Ülke genelinde meydana gelen ekonomik değişimler şehirlerin iktisadi gelişimine etki etmiştir. Bu hususta 1946-1960 yılları arasında yürütülen ekonomik faaliyetler doğrultusunda, Bursa'nın iktisadi gelişimine yapılan katkıların yerel basındaki yansımaları incelenecektir.

2. Yerel Basında Şehrin İktisadi Gelişimi

2.1. Tarım Alanındaki Çalışmalar

Bursa, denizden yüksekliği 150 metre olan, geniş ve verimli arazi yapısına sahip bir şehirdir. Zengin ovalara sahip olmasından dolayı, Cumhuriyetin ilanından sonra ülke genelinde başlatılan tarımsal kalkınma hamlesi Bursa da daha etkin bir şekilde sürdürülmüştür. 1923-1946 yılları arasına genel itibariyle şehrin tarımsal durumunun kalkındırılması için zirai mücadele, toprak dağıtımı, kredi desteği, araç-gereç

¹⁹Ateş Uslu, "Çok Partili Hayata Dönüş Dönemi 1945-1950", **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat**, Yordam Kitabevi, İstanbul, 2016, s.366; Mete Kaan Kaynar, "Türkiye'nin 1950'li Yılları Üzerine Bazı Notlar", **Türkiye'nin 1950'li Yılları**, Ed. Mete Kaan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s.18-19; Clement H. Dodd, "Türkiye Cumhuriyeti", **Dünden Bugüne Türkiye**, Ed. Metin Heper Sabri, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, s.74.

²⁰Oktay Yenal, **Cumhuriyetin İktisat Tarihi**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013, s.98.

²¹Haluk Yergin, "Demokrat Parti Dönemi Sosyo-Ekonomik Durum", **1950'li Yıllarda Türkiye**, Editör. Erkan Avşar Hiperyayın, İstanbul, 2021, s.210-211.

²²Ömer Eroğlu, **Türkiye Ekonomisi**, Bilim Kitabevi, 2002, s.118; Tefik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960**, İmge Kitabevi, İstanbul 2003, s.392-93.

dağıtımları yapılmıştır. ²³ 1946-1960 yılları arasında tarımsal durumun kalkındırılması adına çalışmalara devam edilmiştir. Bu hususta yapılan çalışmalara baktığımız zaman;

Bursa, zeytin ağaçları bakımından oldukça zengin olmasından dolayı, üretimi yapılan tarımsal ürünler arasında ilk sırada yer almıştır. İznik, Karacabey, Mudanya, Gemlik ve merkez ilçelerdeki 3 milyon zeytin ağacına zarar veren güvelerle mücadele için ağaçlar ilaçlanmıştır.²⁴ Bu mücadelenin ardından zeytin ağaçlarında bulunan zeytin güvesi olan fumijin ile mücadeleye başlanılmıştır. Çalışmalar kapsamında İznik, Orhangazi ve Karacabey'deki 1.847.672 adet zeytin ağacı ilaçlanmıştır.²⁵ Mudanya ve merkez kazası köylerinde de zeytin güvesi mücadelesi Teknik Ziraat Müdürü öncülüğünde başlatılmıştır. ²⁶ Zeytinliklerde mücadele yapılan bir diğer haşere ise hylesunus olmuştur. Haşere, ağaçların dallarını kurutmakta ve verim alınmasını imkânsız kılmaktadır. Mudanya, İznik ve Orhangazi kazaları zeytinliklerinde görülen bu haşere, Çekirge semtindeki zeytinliklerde de görülmüştür. Ziraat müdürü önderliğinde, yetiştiriciler ve teknik elemanlar iş birliğinde ağaçları ilaçlama çalışmaları başlatılmıştır.²⁷ Zeytinliklerde ki haşerat mücadelesi titizlikle yapılmıştır. Çünkü zeytin üretimi şehrin tarımsal faaliyetlerinde önemli bir yere sahiptir. Yapılan mücadele sonucunda zeytin ağaçlarından sağlam ürün elde edilmesi sağlanarak tarımsal kalkınmaya destek verilmiştir. Zirai mücadele yalnızca zeytin ağaçlarıyla sınırlı kalmamıştır. Meyve ağaçlarında meydana gelen iponomot haşeresiyle de mücadele edilmiştir. Çekirge semtinden başlanan mücadele tüm şehirde yapılmıştır. Mücadele devam ederken yol kenarlarındaki ağaçlarda tedbir olarak Karayolları Teşkilatı ile anlaşarak ilaçlanmıştır.²⁸

Bursa'nın tarımsal alanda gelişimi konusunda yapılan diğer çalışma, şehirdeki ağaç ve ürün sayısının artırılması konusunda olmuştur. Şehirde fidanlık dağıtımı gerçekleştirilmiştir. Öncelik olarak şehir fidanlığı için 6350 lira harcanmıştır. Kurulan fidanlıkta 318 şeftali, 460 kayısı, 215 erik, 2317 elma, 951 armut, 314 döngel, 915 ayva, 114 kiraz, 81 vişne, 983 dut, 340 gül, 916 akasya ve 97 kestane fidanı yetiştirilmiştir. Yetiştirilmiş olan fidanlardan 318 şeftali, 460 kayısı, 215 erik, 2117 elma, 801 armut 314 döngel, 315 ayva, 114 kiraz, 81 vişne, 485 dut, 97 kestane ve 940 gül satılmıştır. Satılmanın haricinde Amerika'dan alınmış olunan 100 bin domates ve 23 çeşit fidesi köylere dağıtılmıştır. 1950 yılında da 4000 Amasya elması fidanı çiftçilere dağıtılmıştır.²⁹ Birkaç yıl sonra bu defa 10.000 fındık fidanı Uludağ köyleri ile Yenişehir kazası köylerine dağıtılmıştır. ³⁰ Şehirdeki koza üretiminin artırılması hususunda üreticiye 8000 paket tohum ve 2500 adet dut fidanı dağıtımı gerçekleştirilmiştir.³¹ Ürün çeşitliliğinin ve tarımsal faaliyetlerin artması adına halka

²³ **Bursa Tarih ve Coğrafya**, Ankara Kitabevi, Bursa 1937, s.5-7; **Bursa 1973 İl Yıllığı**, s.23-24.

²⁴ **Millet Yolu**, 26 Mart 1953, s.2

²⁵ **Bursa Teknik Tarım**, Mayıs 1954.

²⁶ **Bursa Ekspres**, 10 Haziran 1956, s.2.

²⁷ **Bursa Ekspres**, 24 Mayıs 1959, s.2.

²⁸ **Bursa Ekspres**, 27 Mayıs 1959.

²⁹ **Bursa**, 26 Eylül 1947, s.2; **Bursa**, 28 Kasım 1950.

³⁰ **Millet Yolu**, 04 Mart 1953, s.2.

³¹ **Bursa Ekspres**, 30 Mart 1957.

fidan dağıtımına devam edilmiştir. Yapılmış olunan çalışmalar neticesinde Bursa'da tarımsal ürünlerin çeşitliliği artmış ve tarım alanında kalkınma sağlamıştır.³²

Zirai faaliyetlerin artırılması çalışmalarında koza üretimi konusunda yapılmış olunan çalışmalarda basında yer almıştır. Koza üretiminde artışlar meydana gelmiştir. Koza borsası açılmış ve rekor düzeyde satış yaşanmıştır.³³ Koza üretimi ve satışı yıllar içerisinde yapılan çalışmalar neticesinde artarak devam etmiştir. Mahsulde birazcık düşüş yaşanmış olmasına rağmen yine de çiftçiye mağdur ve zarar ettirmemiştir.³⁴ İpekböcekçiliğinin daha gelişmesi ve veriminin artması adına yeni çalışmaların yapılması için ortak kararların alınması adına Bursa'da bir kongre düzenlenmiştir. Kongreye diğer şehirlerde ipek böcekçiliği ve koza üretimi ile uğraşan 2-4 delege katılımı planlanmıştır. Kongre 57 kişiyle birlikte ziraat okulları, enstitüler ve vekâlette çalışanların da katılımıyla gerçekleştirilmiştir.³⁵ Kongrenin ardından hükûmet, Bursalı ipek böceği üreticilerine kredi desteği sağlayarak üretimini artırmıştır.³⁶

Koza ve ipek böcekçiliği haricinde tütün ve pamuk üretimine de destek verilerek gelişim sağlanması amaçlanmıştır. Bursa, tütüncülerinin daha fazla verim alması için destek sağlanmıştır. Ayrıca tütün üreticileri kendilerine ait bir banka kurulması talebini hükûmete iletmıştır. Bu talep hükûmet tarafından değerlendirmeye aşınmıştır.³⁷ Bursa'da pamuk üretimi de desteklenmiştir. Mustafakemalpaşa ilçesinde pamuk tarımı verimli bir şekilde yapılmış, çekirdekli pamuk 110 ile 118 kuruştan alıcı bulmuştur.³⁸

Şehrin tarımsal durumunun kalkındırılması amacıyla çiftçiye destek sağlaması hususunda çalışmalar da yapılmıştır. Bu hususta, Bursa Tarım Kredi Kooperatifi açılmıştır.³⁹ Açılışın ardından tarım için gerekli olan küçük ekipmanlar projesi düzenlenmiştir. Proje kapsamında çiftçilere ihtiyacı olan ekipmanların dağıtımı gerçekleştirilmiştir.⁴⁰ Daha sonrasında su sorunu yaşayan ova köylerinin sorunun çözümü için çalışmalar yapılmıştır. Bu sorun Mustafa Kemal Paşa kazasından getirilecek su ile çözülmesi planlanmıştır. Bunun için 3 bin lira tahsilat ayrılarak proje ihaleye açılmıştır. İhale sonucunda yapılan çalışmalar neticesinde 13 köy tamamen suya kavuşmuştur.⁴¹ Yine çalışmalar kapsamında çiftçilere suni gübre dağıtımı yapılarak, bol ürün alınması sağlanmıştır.⁴² Tarım alanlarını genişletmek amacıyla Orhangazi ve İznik gölü ayağında bulunan 6 bin dönümlük bataklık kurutulurken tarım faaliyetlerine elverişli hale getirilmiştir.⁴³

2.2.Hayvancılık Alanındaki Çalışmalar

³² Hâkimiyet, 25 Ocak 1959.

³³ Bursa, 27 Haziran 1947.

³⁴ Sicilli Ticaret Gazetesi Bursa Ticaret Haberleri, 18 Temmuz 1950.

³⁵ Bursa Ekspres, 28 Şubat 1957.

³⁶ Bursa Ekspres, 12 Mart 1957.

³⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, 49.İnikat, Cilt.5, İçtima.1, Devre.10, 25 Kasım 1955, s.774-777; TBMM Zabıt Ceridesi, 46.İnikat, Cilt.10, İçtima.2, Devre.10, 27.11.1956, s.1004.

³⁸ Ataeli, 08 Ekim 1955.

³⁹ Hâkimiyet, 22 Haziran 1954.

⁴⁰ Bursa Teknik Tarım, Aralık 1954.

⁴¹ Karacabey, 7 Haziran 1955.

⁴² Hâkimiyet, 20 Mayıs 1956.

⁴³ Hâkimiyet, 1 Ocak 1959.

Hayvancılık faaliyetlerindeki gelişmeler çerçevesinde ildeki aygır yetiştiriciliğinin geliştirilmesi üzerine çalışmalar ön plana çıkmıştır. İl aygır deposuna bakım onarımlar yapılmıştır. Ardından bütçeye uygun olarak Mustafakemalpaşa'da bir aşım durağı için proje hazırlanıp, hayata geçirilmiştir.⁴⁴ At yetiştiriciliği üzerine yürütülen çalışmalar süreklilik arz etmiştir. Bu çalışmalar Karacabey ve Mustafakemalpaşa'da devam ettirilmiştir. Yetiştiriciliğin artması içinde Karacabey'e 490 tane damızlık verilmiştir.⁴⁵

Şehrin hayvancılık alanındaki gelişmelerden bir diğerini Merinos koyunu yetiştiriciliği oluşturmuştur. Merinos koyunun üretimini artırmak için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Çünkü Merinos ırkı sanayi için büyük önem arz etmiştir. Hükûmet, merinos koyunlarının artırılması için kredi destekleri ve üreticilere kolaylıklar sağlamıştır.⁴⁶

Şehrin hayvancılık faaliyetlerine dair yapılan bir diğer çalışma tavukçuluk alanında olmuştur. Kümes hayvancılığının geliştirilmesi adına çalışmalar yapılmıştır. Karacabey harası modern kümes hayvancılık sanayisi için düzenlenmiştir. Bir istasyon olarak faaliyet gösteren yere Amerika'dan inkübatör ve kuluçka için yumurta alınmıştır. İstasyonda yüksek kaliteli beyaz dronlar yetiştirilmiştir.⁴⁷ Bursa'da tavukçuluğun gelişimi ve ıslahı için günlük civciv tevziatına da başlanılmıştır. Her sene olduğu gibi 1953 yılında da ıslah edilmiş olan civcivler halka dağıtılmıştır. Halkın ihtiyacı dâhilinde bu dağıtımlara devam edilecektir.⁴⁸

2.3.Turizm Alanındaki Çalışmalar

Bursa'nın iktisadi faaliyetleri arasında turizm de yer almaktadır. Şehrin turizm gelirleri arasında Uludağ önem arz etmiştir. Bu önem doğrultusunda turizmi kalkındırmak adına bazı faaliyetler yürütülmüştür. Bu faaliyetlerde önceliği Uludağ'da bulunan mevcut otellerin iyileştirmesi ve yenilerinin de yapılması almıştır. Mevcut otellerin işletmeleri bir şirkete verilmiştir. Şirket, otelleri iyileştirmenin yanında, Bursa ve Mudanya'dan Uludağ'a otobüs servisleri tahsis etmiştir. Böylece turistlerin Uludağ'a ulaşımı kolaylaşmış ve tatil tercihi arasında daha çok tercih edilmiştir.⁴⁹ Hükûmet, turizmin ülke genelinde bazı şehirler özelinde geliştirilmesi adına çalışmalar yapılmasını planlamıştır. Turizmin geliştirilmesi öncelikli yerler arasında Bursa'da yer almıştır. Bu konuda da öncelik otel eksikliğinin giderilmesi konusunda olmuştur.⁵⁰ Vilayet özel idaresince kararlaştırılan 652 bin lira keşif bedeliyle turistik otel ihale edilmiştir. İhalenin ardından inşaatına başlanmıştır.⁵¹ Turist sayısının artmasıyla birlikte otel ihtiyacı tekrar gündeme gelmiştir. İhtiyaçların bir an önce karşılanması adına yapılacak olan oteller için Ankara ve İstanbul otelcilerinden destek sağlanmıştır. İstanbul ve Ankara'dan gelen otelcilerle birlikte teknik gezi yapılmış ve Hilton tarzı bir otel yapımı için bir şirket kurulumu gerçekleştirilmiştir.⁵² Ardından Uludağ'a 2 tane daha turistik otel

⁴⁴ Bursa, 26 Eylül 1947, s.2.

⁴⁵ TBMM Tutanak Dergisi, 39.Birleşim, Dönem.8, Cilt.24, Toplantı.4, 6 Kasım 1950 s.100.

⁴⁶ Bursa, 26 Aralık 1950.

⁴⁷ Millet Yolu, 17 Şubat 1953.

⁴⁸ Hâkimiyet, 23 Eylül 1953 s.2.

⁴⁹ Bursa, 4 Şubat 1947.

⁵⁰ TBMM Tutanak Dergisi, 72.Birleşim, Dönem.8, Cilt.25, Toplantı.4, 24 Kasım 1950, s.245-246.

⁵¹ Esnafın Sesi, 3 Mayıs 1956.

⁵² Bursa Ekspres, 24 Mayıs 1957.

yapılması planlanmıştır. İşçi sigortalarının yaptıracağı oteller İsviçre'deki dağ otelleriyle aynı olması planlanmıştır.⁵³ Bursa'daki turizm yatırımları için otel yapımları devam etmiştir. Yapımı planlanmış olan 5 otel için Alman şirketi Uludağ'da yer tespiti yaparak inşaat çalışmalarına başlamıştır.⁵⁴

Turizm alanında kalkınma sağlanması adına yapılan bir diğer çalışma da yolların yapımı ve onarımı hususunda olmuştur. Turizm hareketliğinin yoğun bir şekilde yaşandığı yerlerde yol yapım çalışmaları yürütülmüştür. Çalışmalar kapsamında şehir içi yolların yeniden asfaltlanması ve onarılması bunun haricinde ihtiyaç dâhilinde yeni yolların yapılması planlanmıştır.⁵⁵ Planlar dâhilinde, Yalova-Eskişehir, Bursa-Yalova, Bursa-İnegöl yollarının onar onar kilometrelik kısımları asfaltlanmıştır. Ayrıca İnegöl'de ilçenin tüm yollarının asfaltlanma çalışması planlanmıştır. Bu çalışmalar kapsamında Uludağ yolu üzerindeki yolların bakım ve onarımlarına ayrı bir önem verilmiştir. Öncelik olarak Uludağ yolunun 27. kilometreden sonrasında şose yapımına başlanılmıştır. İlerleyen zamanla birlikte Bursa-Uludağ yolunun tamamının asfaltlanmasına başlanılmıştır.⁵⁶

2.4.Sanayi Alanındaki Çalışmalar

Bursa sanayi faaliyetleri konusunda oldukça zengin bir yapıya sahiptir. Bu yapının gelişmesi adına çalışmalar süreklilik arz etmiştir. Bursa'nın sanayisinin kalkındırılması için yapılan çalışmalarda önceliği yeni tesislerin açılması almıştır. Bursa'da tek el yaparak bütün işletme ve bakım atölyesi 1955 yılında kurulmuştur. İşletmeye açılan atölye şehir ve ülke ekonomisine önemli katkı sağlamıştır.⁵⁷ Aynı yıl şeker fabrikasının açılışı da gerçekleştirilmiştir. Susurluk'ta açılması planmış olunan fabrikanın önce hissedar talepleri alınmıştır.⁵⁸ Alınmış olunan taleplerin ardından A. Menderes'in katılımıyla Susurluk şeker fabrikasının açılışı gerçekleştirilmiştir.⁵⁹

Devlet ve özel sermayenin desteğiyle açılan fabrikalar da olmuştur. Öncelik olarak Kınık köyünün yakınında daha önce yapılmış olan çalışmalar sonucunda kiremit fabrikasının kurulması uygun görülmüştür. Köye 8219 lira yardım yapılmış ve fabrikanın kurulması için faaliyete geçirmiştir.⁶⁰ Daha sonra 150 sermayedarın katılımıyla 1955 yılında inşasına başlanılmış olunan, kiremit ve tuğla fabrikasının 1956 yılında açılışı gerçekleştirilmiştir.⁶¹ Açılışı gerçekleştirilen diğer fabrika jüt fabrikasıdır. Öncelik olarak fabrikanın kurulacağı yerin tespiti yapılmış ve Mudanya uygun görülmüştür. Bu karar Mudanya'da bayram havası estirmiş ve Ankara'ya yüzlerce teşekkür telgrafı çekilmiştir.⁶² Fabrikanın yerinin belirlenmesinin ardından 4 ay sonra fabrikanın temel atma töreni gerçekleştirilmiştir. 40 milyon liraya mal olacak olan bu büyük ve muazzam tesiste 1500 işçi çalıştırılarak, 60 milyon kanavice imal edilecektir.⁶³ Kuruluşu gerçekleştirilmiş olunan bir diğer fabrika ise konserve

⁵³ **Express Akşam Postası**, 10 Temmuz 1959.

⁵⁴ **Express Akşam Postası**, 12 Ekim 1959.

⁵⁵ **Bursa**, 4 Şubat 1947.

⁵⁶ **Bursa**, 28 Kasım 1950; **Bursa Ekspres**, 4 Ocak 1955; **İnegöl**, 11 Haziran 1959.

⁵⁷ **Hâkimiyet**, 13 Eylül 1953, s. 2.

⁵⁸ **Ataeli**, 20 Mart 1952.

⁵⁹ **Bursa Ekspres**, 28 Eylül 1955.

⁶⁰ **Pazaryeri**, 26 Eylül 1953, s.7.

⁶¹ **İnegöl**, 8 Ağustos 1956.

⁶² **Bursa Ekspres**, 21 Haziran 1957.

⁶³ **Bursa**, 6 Ekim 1957.

fabrikası olmuştur. Daha önce temeli atılan Bursa Tamek konserve fabrikası açılışı yapılmıştır. Fabrika, Avrupa'ya ihracat yapılarak Türkiye ekonomisine önemli katkılar sağlamıştır.⁶⁴ Açılan fabrikalar arasında otomotiv fabrikası da yer almıştır. Bursa'da otomotiv sanayinin öncüsü kuruluşları arasında bulunan STK oto yağ keçeleri ve yedek parça fabrikasının açılışı yapılmıştır.⁶⁵ Yeni açılan fabrikaların haricinde daha önce açılmış olan fabrikaların durumları iyileştirilmiş ve geliştirilmiştir. Bu konuda öncelik olarak Merinos fabrikasına bir ilave kısım yapılarak işletmeye açılmıştır.⁶⁶

Şehrin sanayi faaliyetlerindeki gelişim yalnızca açılan fabrikalar odağında olmamıştır. 1946-1960 yılları öncesinde açılmış ve faaliyetleri devam eden fabrikaların geliştirilmesi, eksiklerinin giderilmesi çalışmalarında da olmuştur. İhtiyaç doğrultusunda Merinos fabrikası genişletilerek arka tarafına bir dokuma fabrikası yapılmıştır. Fabrika faaliyete geçince 2 bin kişiye istihdam sağlamıştır.⁶⁷ Merinos fabrikası memleketteki tops⁶⁸ ihtiyacının %80'i karşılamıştır. Bu ihtiyacın karşılanmasıyla birlikte ülke ekonomisine milyonlarca lira destek sağlanmıştır.⁶⁹ Geliştirilen bir diğer fabrika ipekböcekçiliği sanayinde olmuştur. 1931 yılında İş Bankası sermayesiyle kurulmuş olan ipek fabrikası,⁷⁰ zaman içerisinde geliştirilmesi adına çalışmalar yapılmıştır.⁷¹

2.5.Ticaret Alanındaki Çalışmalar

Bursa'nın ticari faaliyeti hem bulunduğu coğrafi konum itibariyle hem de emtia çeşitliliğinden dolayı oldukça aktiftir. Tarım, maden, sanayi ve dokuma gibi ürünlerin satışı gerçekleştirilmektedir. Ticari faaliyetler şehrin iktisadiyesi için önem arz etmektedir. Bu yüzden de ticari faaliyetlerin gelişmesine katkı sunulmaya çalışılmıştır. Bu hususta öncelik olarak ticaretin gelişmesi adına ulaşım alanındaki eksiklikler giderilmiştir. Bursa-Mudanya, Bursa-Yenişehir, Mustafakemalpaşa-Susurluk, Bursa-Orhaneli yollarında düzeltme ve yenileme çalışmaları yapılmıştır. Bunun yanında İnegöl-Yenişehir yolu üzerindeki köprülerin onarımı ve muhtelif yolların bozulan yerleri yapılmıştır.⁷² Yol çalışmaları iklim ve coğrafyanın etkisinden dolayı ihtiyaçlar dâhilinde aralıklarla devam etmiştir. Bursa-Mudanya yolundaki bozulmalar ticari etkinliği yavaşlattığı için düzeltme çalışmalarına başlanılmıştır. Karayolları yola çakıl ve asfalt dökülerek yeniden yapılmıştır.⁷³ Şehrin ticari faaliyetlerini geliştirmesi adına yalnızca karayolu yapımı olmamıştır. Demiryolu çalışmaları da yapılmıştır. A. Menderes'in Bursa gezisinde halkın isteği doğrultusunda Nafia Vekâletine gereken talimat verilmiştir. 200 milyon lira maliyeti olacak olan demiryolu bağlantısının çalışmaları yapılmıştır. Bursa'nın ticari faaliyetlerine büyük katkı sağlayacak olan mühim mesele halledilmiştir.⁷⁴

⁶⁴ Bursa Ekspres, 15 Eylül 1957.

⁶⁵ Hâkimiyet, 18 Mart 1958, s.2.

⁶⁶ Bursa Ekspres, 6 Ekim 1957.

⁶⁷ Bursa Gece Postası, 24 Eylül 1952.

⁶⁸ Tops: ham maddesi yapağıdır.

⁶⁹ Esnafın Sesi, 1955, s. 2

⁷⁰ Vilayetimiz Bursa, Kanaat Kütüphanesi İstanbul 1932, s.69.

⁷¹ Esnafın Sesi, 1950.

⁷² Bursa, 6 Eylül 1947.

⁷³ Bursa Ekspres, 15 Temmuz 1957.

⁷⁴ Bursa Ekspres, 12 Şubat 1958.

Ticaretin gelişmesi adına yapılan bir diğer çalışmayı kooperatif faaliyetleri oluşturmuştur. Ticari faaliyetlerin kontrollü bir şekilde artarak devam etmesi için kooperatif çalışmalarına destek verilmiştir. Bu amaç doğrultusunda, 1952 yılında Halk Bankası finansörlüğünde Bursa Esnaf ve Sanatkârlar Kefalet Kooperatifinin açılışı yapılmıştır.⁷⁵ Ardından Tarım Kredi ve Kooperatifi faaliyetlerini daha da artırmak adına yeni bir binanın yapımını gerçekleştirmiştir.⁷⁶ Kooperatifler konusunda kanunen sağlanan kolaylıkların yanında Bursa esnafının da katılımıyla şehirdeki kooperatif faaliyetlerini büyük bir hızla geliştirme göstermiştir. Esnaf Kefalet Kooperatifi açılışıyla daha fazla kredi sağlanmıştır.⁷⁷ Kooperatif faaliyetlerinin daha da gelişmesi ve daha iyi organize olunması adına bir kongre düzenlemiştir. Kongrede ticari faaliyetlerin de artması adına yapılacak olan çalışmalar gündeme getirilmiştir.⁷⁸

Ticari faaliyetlere destek adına yapılmış olunana bir diğer çalışma da satıcıların ihtiyaçlarının giderilmesi konusunda olmuştur. Bursalı salça imalatçılarına satışlarında yardımcı olmak adına daha önce iktisat ve ticaret vekillerinden kalay ve teneke talep edilmiştir. Yaş ve kuru meyve kooperatifleri umum müdürü de aynı talebi bir kez daha dile getirmiştir. Ticari faaliyetler konusunda yapılmış olunan toplantıda konu tekrar gündeme getirilmiş ve çözüm için söz alınmıştır.⁷⁹ Bu sözün ardından Bursa'ya hemen sebze-meyve hem de salça ticareti yapanlara 25 ton teneke ile 500 kilogram kalay tahsis edilmiştir. Böylece ticari faaliyet açısından yaşanan sorun çözüm bulunmuş ve dış satımlar devam etmiştir.⁸⁰

2.6.Maden

Bursa, linyit madeni bakımından zengindir. Zengin kömür damarlarından elde edilen linyit kömürü çevre illere de destek sağlamaktadır. Linyitin çıkarılması için gerekli teknolojinin kullanımına önem verilmiştir. Bu önem neticesinde üretimde ve satışta artışlar yaşanmıştır.⁸¹ Şehrin madenlerinin geliştirilmesi adına yabancı yatırımcılardan destek alınmıştır. Daha önce Türkiye'ye yapmış olduğu ziyarette Bursa'ya da gelmiş olan Alman Çelik Kralı A. Krupp Uludağ Wolfram madenleriyle ilgilenmiştir. Gezi sonrası yapmış olduğu açıklamada Etibank ile ortak işletme yapabileceğini beyan etmesinin ardından teknik çalışmalara başlanılmıştır. Alman Krupp şirketi ile Etibank'ın ortak olarak işletmeyi planladıkları Uludağ Wolfram sahasında bir teknik gezi yapılmıştır.⁸²

SONUÇ

1946-1960 yılları arası Türkiye'nin hem siyasi hem de ekonomik hayatında değişikliklerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Dönemin koşullarından ötürü uzun yıllar takip edilen ekonomi politikalarından vazgeçilmesi adına atılan küçük adımlar, çok partili hayata geçişin tamamlanmasıyla hız kazanmıştır. Yeni yönetim, ülke iktisadiyesini geliştirmek adına 1950-1960 yılları arasında ekonomide serbestlik

⁷⁵ **Demokrat Bursa**, 23 Kasım 1952.

⁷⁶ **Pazaryeri**, 14 Mayıs 1953.

⁷⁷ **Esnafın Sesi**, 1953.

⁷⁸ **Esnafın Sesi**, 1953.

⁷⁹ **Bursa Ekspres**, 2 Ağustos 1956.

⁸⁰ **Bursa Ekspres**, 18 Ağustos 1956.

⁸¹ **Ataeli**, 12 Ekim 1955.

⁸² **Bursa Ekspres**, 18 Mayıs 1957; **Bursa Ekspres**, 29 Haziran 1957.

prensibiyle hareket edilmenin yanı sıra, dış yardımlardan da destek sağlamıştır. Uygulamaya konulan yeni ekonomik politikaların yarattığı gelişim ülke genelinde şehir özelinde görülmeye başlanmıştır. Bursa şehrinin iktisadi gelişimi dönemin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durumlar çerçevesinde şekillenmiştir.

14 yıllık süre zarfı boyunca yaşanan değişimler Bursa şehrinin iktisadi hayatına etki etmiştir. Yerel basın şehrin tarım, turizm, sanayi, hayvancılık, maden ve ticaret hayatına dair yapılmış olunan çalışmaları yakından takip ederek, gözler önüne sermiştir. 14 yıllık sürede Bursa şehrinin iktisadi gelişimi 14 tane gazete tarafından gündeme alınmıştır. İnceleme yapılan dönemde toplamda 31 tane gazete olmasına karşın, bu gazetelerde yapılan incelemelerde şehrin iktisadi gelişimine dair haberlere 17 gazetede denk gelinmemiştir.

Yerel basına göre, Bursa'nın iktisadiyesinin gelişimi adına yapılmış olunan çalışmalarda tarımsal alandaki faaliyetlere öne çıkmıştır. Çünkü alınan dış yardımların tarım faaliyetlerinde kullanılması uygun görülmüştür. Bu konuda zirai mücadele, tohum ve fidan dağıtımı ile tarımsal verimin ve ürün çeşitliliği artırılmıştır. Koza ve ipekböcekçiliğine verilen desteklerle de geleneksel üretimlerin devam etmesi sağlanmıştır. Basına göre, şehrin iktisadi gelişimi adına turizm alanında yapılan çalışmalarda Uludağ'ın turizm potansiyelinin artırılması için otel ve yol yapım çalışmaları ön plana çıkmıştır. Otel yapımlarına destek için mecliste görüşmeler yapılmasının yanı sıra büyük şehirlerde bulunan otelcilerden de destek alınarak ihtiyaçlar giderilmeye çalışılmıştır. Sanayi ve ticaret alanındaki çalışmalarda ise, yeni fabrika açılışlarının yapılmasının yanında, daha önce açılmış olunan fabrikaların genişletilmesi ve yenilenmesi çalışmaları yapılmıştır. Ayrıca ticari faaliyetlerin daha etkin bir şekilde yapılmasına olanak sağlayan kooperatif faaliyetleri ve yol çalışmalarına da destek verilmiştir. Yol çalışmaları nakliye açısından önem arz etmesinden dolayı şehrin bağlantı yollarının yapımına özellikle dikkat edilmiştir. Şehrin ticari faaliyetlerinin geliştirilmesinde atılmış olunan en önemli adımlardan birini demiryolu bağlantısı oluşturmuştur. Bağlantının yapılmasıyla birlikte Bursa'nın ticari faaliyetlerine büyük katkı sağlanmıştır. Hayvancılık ve maden alanındaki çalışmalar da ise, aygır yetiştiriciliği ve Merinos koyunu desteklemesi ön planda tutulmuş olmasına karşın, şehirdeki tavukçuluk faaliyetleri içinde Amerika'dan yardım alınarak gelişimi sağlanmıştır. Maden konusunda ise yabancı yatırımcılar desteğiyle gelişim sağlanmıştır. Diğer alanlara nazaran madencilik alanında fazla bir faaliyet yapılmadığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

Devlet Arşivi Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

30.18.1.2.8.43.16;17.10.1923.

30.18.1.2.12.60.14;07.12.1924.

30.18.1.2.14.34.14;27.05.1925.

Süreli Yayınlar

Ataeli

Bursa

Bursa Ekspres

Bursa Gece Postası

Bursa Teknik Tarım
Demokrat Bursa,
Esnafın Sesi
Express Akşam Postası
Hâkimiyet
İnegöl
Karacabey
Millet Yolu
Pazaryeri
Sicilli Ticaret Gazetesi Bursa Ticaret Haberleri
TBMM Tutanak Dergisi, 39.Birleşim, Dönem 8, Cilt.24, Toplantı.4, 6 Kasım 1950
TBMM Tutanak Dergisi, 72.Birleşim, Dönem 8, Cilt.25-24, Toplantı.4, Kasım 1950
TBMM Zabıt Ceridesi, 49.İnikat Cilt.5 İçtima.1, Devre.10, 25 Kasım 1955
TBMM Zabıt Ceridesi, 46.İnikat, Cilt.10, İçtima.2, Devre.10, 27.11.1956
CHP Yedinci Büyük Kurultayı, Birinci Birleşim 17.11.1947.

Kitap ve Makaleler

Ahmad, Feroz & Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2010.

Arabacı, Caner & Ayhan, Bünyamin & Demirsoy, Adem & Aydın Hakan, **Konya Basın Tarihi**, Palet Yayınları, Konya, 2009.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1989.

Aydenin, Hedinetullah, “Tarihsel ve Literal Açından Yerel Gazetecilik”, **Türkiye’de Yerel Basın**, Ed. Suat Sezgin İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2007, ss.126-135.

Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1909-2009**, İmge Kitabevi, Ankara, 2014.

Buluş, Abdulkadir, **Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2015.

Bursa 1973 İl Yıllığı.

Bursa Tarih ve Coğrafya, Ankara Kitabevi, Bursa, 1937.

Büyükbaykal, Güven N., “Türkiye’de Yerel Basının İşlevi ve Önemi”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, S 23, İstanbul, 2005, ss.83-88

Büyüktolu, Recep, **Milletvekili Genel Seçimlerinde Demokrat Parti’nin Seçim Propagandaları, 1946-1957**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2021.

Çavdar, Tefvik, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2003.

Dodd Clement H., “Türkiye Cumhuriyeti”, **Dünden Bugüne Türkiye**, Ed. Metin Heper Sabri, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, ss.71-86.

Eroğlu, Ömer, **Türkiye Ekonomisi**, Bilim Kitabevi, 2002.

Goloğlu, Mahmut, **Türkiye Cumhuriyet Tarihi IV- Demokrasiye Geçiş**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

İnuğur, M.Nuri, **Basın ve Yayın Tarihi**, 1958.

Kaynar, Mete Kaan, “Türkiye’nin 1950’li Yılları Üzerine Bazı Notlar”, **Türkiye’nin 1950’li Yılları**, Editör Mete Kaan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, ss.15-38.

Kazgan, Gülten, **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1985.

Koçak, Cemil, **Demokrat Parti Karşısında CHP**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.

Koloğlu, Orhan, **Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2020.

Koloğlu, Orhan, **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

Özcan, Feridun Cemil, “Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi”, **Türkiyeli 1950’li Yıllar**, Editör Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, ss.39-68.

Sander, Oral, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi, Ankara 2007.

Uslu, Ateş, “Çok Partili Hayata Dönüş Dönemi 1945-1950”, **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat**, Yordam Kitabevi, İstanbul, 2016, ss.347-392.

Vilayetimiz Bursa, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1932.

Yavuz Güler, “İkinci Dünya Harbi Sonrası Türk Amerikan İlişkileri 1945-1950”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C 5, S 2, 2004, ss.209-224.

Yenal, Oktay, **Cumhuriyetin İktisat Tarihi**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013.

Yergin, Haluk, “Demokrat Parti Dönemi Sosyo-Ekonomik Durum”, **1950’li Yıllarda Türkiye**, Editör Erkan Avşar, Hiperyayın, İstanbul, 2021, ss.206-235.

Zeki Eraslan, “Tarihçi ve Basın”, **Türk Basın Tarihi**, C 1, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018, ss.120-148.

Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

İMPARATORLUK'TAN CUMHURİYET'E MUDANYA'NIN DEMOGRAFİK YAPISI (1831-1935)

Recep BÜYÜKTOLU*

ÖZET

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından başlayan işgallere karşı Türk milletinin gösterdiği kahramanca direniş nedeniyle bozguna uğrayan işgal güçleri barış istemek durumunda kalmışlardır. Sıcak çatışmaların durdurulabilmesi amacıyla 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. Dolayısıyla Mudanya, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde ayrı bir öneme sahiptir.

"İmparatorluktan Cumhuriyete Mudanya'nın Demografik Yapısı (1831-1927)" isimli bildirimizde Cumhuriyet Türkiye'sinde ayrı bir yeri olan Mudanya ilçesinin demografik yapısı ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nde 1831 yılında yapılan ilk nüfus sayımından Türkiye Cumhuriyeti Dönemi'nde 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımına kadar olan süreçte Mudanya nüfusu farklı yönleriyle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Dönemi'nde yapılan nüfus sayımlarında sınırlı bilgilere ulaşılmışken Mudanya nüfusu ile ilgili ayrıntılı bilgilere Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılan 1927 nüfus sayımı ile ulaşılmıştır. Elde edilen bilgilerle 1831-1927 yılları arasında yaklaşık bir asırlık İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde Mudanya ilçesinin yaşadığı sosyal, kültürel ve ekonomik değişimler ortaya koyulmaya çalışılmıştır.^{1*}

Anahtar Kelimeler: Mudanya, Demografik Yapı, Nüfus, Sosyal Yapı, Nüfus Sayımı.

DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF MUDANYA FROM THE EMPIRE TO THE REPUBLIC (1831-1935)

ABSTRACT

The occupation forces, which were defeated due to the heroic resistance of the Turkish nation against the occupations that started after the Armistice of Mudros, had to demand peace. In order to stop the hot conflicts, the Mudanya Armistice Agreement was signed on 11 October 1922. Therefore, Mudanya has a special importance in the establishment process of the Turkish Republic.

The demographic structure of Mudanya district, which has a special place in the Republic of Türkiye, was discussed in our paper titled "The Demographic Structure of Mudanya from the Empire to the Republic (1831-1935)". The population of Mudanya was tried to be evaluated from different aspects in the process from the first census in the Ottoman Empire in 1831 to the first census in the Turkish Republic Period in 1927. While limited information was obtained in the censuses made in the Ottoman Period, detailed information about the population of Mudanya was obtained with the 1927 census which was conducted in the Republic of Türkiye. With the information obtained, it has been tried to reveal the social, cultural and economic changes that the Mudanya district experienced during the transition period from the empire to the republic between 1831 and 1935.

Key Words: Mudanya, Demographic Structure, Population, Social Structure, Census.

GİRİŞ

Modern devletlerin topraklarında yaşayan insanların nicelik ve niteliklerine dair tam ve güvenilir bilgiler elde etme arzusu nüfus biliminin doğmasını sağlamıştır². Nüfus biliminin elde ettiği bilgiler ülkenin sosyal, kültürel, ekonomik ve

* Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi.

¹ Zafer Gölen "1927 Genel Nüfus Sayımı", *Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu 22-24 Ekim 2008*, Isparta, s. 306.

askerî özelliklerinin belirlenmesinde ve bu sayede de izlenecek iç ve dış siyasetin tespit edilmesinde etkili olan faktörlerden biri olmuştur.

Siyasi otoriteler yönettikleri ülkelerin idari, iktisadi ve askerî yapısını düzenlemek veya mevcut düzeni daha sağlıklı bir şekilde sürdürmek amacıyla nüfusla ilgili çalışmalar yürütmüşlerdir. Tarih boyunca genelde vergi kayıtları üzerinden yürütülen bu çalışmalar yaşanan ekonomik ve askerî gelişmelerin bir sonucu olarak hem Osmanlı Devleti'nde hem de Dünya'da 19. Yüzyılda yeni bir şekil almaya başlamıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde modern anlamda ilk nüfus sayımı ile ilgili çalışmalar 1828 yılında başlamış olsa da ilk nüfus sayımı 1831 yılında tamamlanabilmiştir³. Marmara Denizi kıyısında yer alan ve eski bir yerleşim yeri olan Mudanya'nın nüfusuna dair en derli toplu bilgilere de 1831 yılında yapılan bu sayımla ulaşılmaktadır. Ancak kentin tarihi oldukça eski ve sosyal dokusu ise oldukça renklidir.

Mudanya bölgesindeki yerleşim izleri MÖ. 14. yüzyıla kadar uzanmaktadır. MÖ. 12. yüzyılda Trakya göçleri sırasında Tinlerin yerleşimine sahne olan bölge, M.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısında 12 İyon şehir devletinden olan Kolofonlular'ın sonrasında ise Bitinler'in yerleşimine sahne olmuştur⁴. Sonraki dönemde Roma ve Bizans (Doğu Roma) egemenliğine giren yöre Osman Gazi Dönemi'nde oğlu Orhan Bey tarafından 1321 yılında fethedilmesiyle birlikte Osmanlı egemenliğine girmiştir⁵. Osmanlı egemenliğinde Hüdavendigâr vilayetine bağlı bir kaza olarak yönetilmiştir. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından yaklaşık iki yıl işgal altında kalan kent 12 Eylül 1922 tarihinde esaretten kurtulmuştur.

Mudanya, Anadolu'yu işgal etmiş olan emperyalist güçlerle Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki yeni Türk devleti arasında 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşması'na ev sahipliği yapmıştır⁶. Türk İstiklal Harbi'nin sona ermesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde oldukça önemli bir dönüm noktası olan bu ateşkes antlaşması dolayısıyla Mudanya ilçesinin Türk tarihinde ayrı bir yeri ve önemi vardır.

1. Osmanlı Dönemi'nde Mudanya'nın Demografik Yapısı

Osmanlı Devleti'nde ülkenin nüfus yapısına dair tahrir defterleri ve vilayet salnameleri gibi kaynaklarda birtakım bilgiler bulunmakla birlikte, bu bilgiler oldukça yetersizdir. Dünyadaki gelişmelere paralel olarak 19. yüzyılın ilk yarısında imparatorluğun nüfusunu tespit çalışmalarına başlanmış ve 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren askerî ve ekonomik amaçlı da olsa nüfus sayımları yapılmaya başlanmıştır.

³ Mehmet Güneş, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili", **Akademik Bakış**, C 8, S 15, Kış 2014, s. 222.

⁴ Başak Gençoglu, **Mudanya Kentsel Sit Alanı Üzerine Morfolojik Değerlendirme**, Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri, Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2020, s. 14.

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarihi Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 117.

⁶ Cezmi Eraslan, "Mudanya Mütarekesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C 30, İstanbul, 2005, ss. 356-358.

1831 tarihinde yapılan nüfus sayımı Osmanlı Devleti'nde ülke genelini kapsayan ve gerçek anlamda yapılan ilk sayım olarak kabul edilmektedir. Ancak bu nüfus sayımı, askerî ve ekonomik sebeplerle gerçekleştiği için yalnızca erkek nüfusunun dikkate alınması ve kaydedilmesinden dolayı ülkenin gerçek nüfusunu göstermemekle birlikte yine de ülke nüfusu hakkında bir fikir vermesi bakımından önemlidir.

Yapılan genel nüfus sayımında sayım işleri şer'i memurlar tarafından yapılmıştır. Defterlerin giriş kısmında sayımı yapan kâtibin ve memurun adı yazılmıştır. Sayımı gerçekleştiren memurların kayıt altına aldıkları kişileri bizzat gördükleri bilinmektedir. Sayımda ilk olarak din göz önünde bulundurulmuştur. Bütün sancak, kaza, nahiye ve çiftliklerde halk "İslam" ve "Reaya" diye belli başlı iki gruba ayrılmıştır. Rumeli topraklarında mevcut çingeneler ister Müslüman olsun ister Hristiyan olsun "Kıpti Taifesi" diye sınıflandırılmıştır. Bu uygulama Yahudiler ve Fellahlar için de kabul edilmiştir. Hem Anadolu hem de Rumeli topraklarındaki aşiretler Müslüman nüfusa dâhil edilmeden önce sayım müfredatları gösterilmiştir. Anadolu'nun sancak ve kazalarında mevcut nüfus dışında mahalle ve evlerin sayısı gösterildiği gibi aynı bölgede bulunan aşiretlerin çadır sayısı da belirtilmiştir. Müslüman ve gayrimüslim ahalinin sayımları yapılırken bazı ayırt edici özellikler kullanılmıştır. Müslüman nüfus etnik bakımdan tasniflenmemiş fakat aşiretlere ayrı bir yer verilmiştir. Reaya adı altında sayılmış Hristiyan ahali ise genel olarak ırk veya dil bakımından gruplandırılmamış, istisna olarak büyük şehirlerde Bulgarlar, Rumlar ve Ermeni şeklinde tasniflenmiştir. Hristiyan Kıptilere "Kıpti Reayası" denilmiş, Yahudiler de ayrıca belirtilmiştir⁷.

Müslüman nüfus matluba muvaffık (askerliğe elverişli olan ve vergi mükellifi olan kimseler) ve matluba gayri muvaffık (ihtiyar, çocuk ve sakat gibi askerlik yapamayacak, vergi veremeyecek durumda olan kimseler) olmak üzere iki grupta yazılmıştır. Bazı yörelerde çocuklar "*sabi*" adıyla yazılmışlardır. Bazı kayıtlarda ise erkekler yaşları dikkate alınarak; 1-16, 16-40 yaş aralıkları ve 40 yaş üzeri olarak üç kategoride gruplandırılmıştır. Askerliğe uygun olup olmadıklarına veya yaşlarına dair kanaat oluşması düşüncesine göre "*köse sakallı*" ya da "*kır sakallı*" şeklinde kaydedilmişlerdir⁸. Nüfus sayımının yapıldığı tarihte askerlik hizmeti yapmakla yükümlü olamayan Yahudiler ve Hristiyanlar cizye vergisi ödemekle mükellef olduklarından dolayı maddi durumlarına göre âlâ (üst), evsat (orta) ve edna (alt) olmak üzere üç grupta kayıt altına alınmışlardır⁹.

Sayım sonucunda Anadolu ve Rumeli'nin erkek nüfusunun 4 milyona yakın olduğu görülmektedir. Bunun 1,5 milyona yakını Rumeli'de, 2,5 milyona yakını ise

⁷ Enver Ziya Karal, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1995, s. 17, 19-21.

⁸ Halime Doğru, "Osmanlı Devletinde Toprak Yazımından Nüfus Sayımına Geçiş ve Bir Nüfus Yoklama Defteri Örneği", **Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi**, I/2, Eskişehir 1989, s. 246-249.

⁹ Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 64.

Anadolu'da yaşamaktadır. Anadolu'da 2 milyon 100 bin Müslüman, 400 bin Hristiyan, 7 bin Kıpti ve 5 bin civarında da Yahudi yaşamaktadır¹⁰.

a) 1831 Yılı Nüfus Sayımına Göre Mudanya'nın Demografik Yapısı

1831 yılı nüfus sayımı sırasında Mudanya, Hüdavendigar sancağına bağlı bir kazadır. Hüdavendigar sancağında sayımı gerçekleştiren görevli Bursa Muhtesibi¹¹ Hafız Ağa ve eski Bursa önde gelenlerinden ve mevalli devriyeden Hüseyin Bey'dir. Sayım sonuçlarına göre Hüdavendigar sancağı 35 kaza ve sancak merkezine bağlı 2 nahiyeden oluşmaktadır. Sayım sonucunda sancak nüfusu 151.070 erkek nüfus tespit edilmiştir. En kalabalık yer 10.532 kişi ile sancak merkezi olan Bursa şehridir. Sancak içerisinde en az nüfusun olduğu yer 468 kişi ile Gümüşabat kazasıdır. Daha sonra Gökçedağ ve Pazarcık kazaları gelmektedir. Mudanya kazası ise 4. sırada gelmektedir. 1.496 kişinin kaydedildiği kazada 539 kişi çocuk veya buluğ çağına erişmemiştir. Sayımda Bursa şehri ve köylerinde, İnegöl, Lefke, Yenişehir, Gölpazarı, Torbalı Göynek ve Nalluhan kazalarında 8.216 gayrimüslim kayıtlarda yer almışken Mudanya'da Kıpti, Rum, Yahudi ya da Ermeni nüfusun kayıt altına alındığı herhangi bir reaya (gayrimüslim) kaydı yer almamıştır¹².

b) 1840 Yılında Mudanya'nın Demografik Yapısı

4 Mart 1840 tarihli Hüdavendigar eyaleti Mudanya kazası nüfus defteri incelendiğinde Mudanya ve nüfusu hakkında daha ayrıntılı bilgilere ulaşılmaktadır. Kayıtlara göre Mudanya 18 mahalle ve 18 köyden oluşmaktadır. İlçe nüfusu 2.445 hanede yaşayan 5.616 erkektir¹³. Kadın sayısının da aynı miktarda olduğu düşünüldüğünde Mudanya nüfusunun 11.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. .

Tablo 1: 4 Mart 1840 Tarihli Nüfus Defterine Göre Mudanya Nüfusu

Yerleşim Yeri Adı	Müslüman		Gayrimüslim	
	Hane	Kişi Sayısı	Hane	Kişi Sayısı
Mahalle-i Aya Apostoloz	--	--	27	66
Mahalle-i Aya Nikola	--	--	47	100
Mahalle-i Aya ?	--	--	57	112
Mahalle-i Çartak	--	--	42	96

¹⁰ Karal, a.g.e., s. 21-22.

¹¹ Muhtesip, kadının emrinde olan genel olarak çarşı ve pazardaki hayatın intizamını sağlamak, zorunlu ihtiyaç maddelerinin halkın eline ucuz ve uygun bir şekilde geçmesini temin etmek, iş yeri açma ruhsatı vermek ve vergi toplamak gibi pek çok görev üstlenmiş kişidir. İbrahim Erdoğan, "Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisab Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, C 11, S 11, Ankara, 2000, s. 131-132.

¹² Karal, a.g.e., s. 94-101.

¹³ "Hüdavendigar Vilayeti, Hüdavendigar Sancağı, Mudanya Kazası Nüfus Defteri", **Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**, NFS.d, 1491.

Mahalle-i Oba	--	--	58	104
Mahalle-i Aya Konstantanoz	--	--	86	165
Mahalle-i Aya Yani	--	--	111	271
Mahalle-i Aya Yorgi	--	--	55	114
Mahalle-i Kaldırım	--	--	82	187
Mahalle-i Kemer	--	--	92	181
Mahalle-i Manastır	39	59	67	158
Mahalle-i Meryem Ana	--	--	82	167
Mahalle-i Meydan	--	--	109	232
Mahalle-i Musa Bey	50	78	--	--
Mahalle-i Hasan Bey	35	52	--	--
Mahalle-i Servi	--	--	177	248
Mahalle-i Tekye-i Atik	29	42	--	--
Mahalle-i Ömer Bey/Çavuş	19	30	--	--
Kariye-i Ak	30	78	--	--
Kariye-i Altıntaş	28	57	--	--
Kariye-i Arnabud	--	--	27	55
Kariye-i Balabancık	24	52	--	--
Kariye-i Bergos	7	11	86	201
Kariye-i Çekrice	17	39	--	--
Kariye-i Çepni	59	130	--	--
Kariye-i Dede	35	70	--	--
Kariye-i Dere	--	--	173	471
Kariye-i Frengli	34	69	--	5
Kariye-i Kaymak	27	50	--	--
Kariye-i Kızıl	35	81	--	--
Kariye-i Mirzaobası	49	101	--	--
Kariye-i Misebolu	--	--	153	339
Kariye-i Mürsel	33	79	--	--
Kariye-i Yenice Müslim	12	25	--	--
Kariye-i Siği	27	60	192	483
Kariye-i Yörüklü	34	75	--	--
Tespit Edilemeyen	--	--	--	200
<i>Toplam</i>	722	1.661	1.723	3.955

Vilayet salnamelerinden 1870 yılında Mudanya kazası nüfusunun 1.604 Müslüman, 2.699 gayrimüslim, toplam 4.303, 1875 yılında ise 3.476 Müslüman, 3.602 gayrimüslim, 7.078 erkek nüfus olarak kayıtlara geçmiştir¹⁴. 1889 yılı kayıtlarında öncekilerden farklı olarak kadın nüfusunu da belirtilmiştir. 19 kazadan oluşan Hüdavendigar vilayetinin nüfusu 483.436 erkek ve 461.574 kadın, toplam 945.010 kişi olarak belirtilmiştir. Bursa sancağına bağlı 6 kazadan biri olan Mudanya, 22 mahalle ve 18 köyden oluşmaktadır. 3.324 haneden oluşan kazanın nüfusu 8.094 erkek, 7.293 kadın olmak üzere 15.387'dir. Kazada 8 cami, 18 kilise, 1 tekke/zaviye, 5 han, 630 dükkân, 6 mektep, 4 hamam bulunurken herhangi bir medrese veya kaplıca kayda

¹⁴ **Bursa Ansiklopedisi**, C 1, Bursa Hâkimiyet Kültür Hizmetleri Dizisi, Bursa, 1985, s. 133.

geçmemiştir. Vilayet nüfusu Müslüman ahaliyi İslam başlığı altında topluca verilmiş, diğerleri ise Rum, Bulgar, Ermeni, Katolik, Yahudi, Protestan ve Latin başlıkları altında verilmiştir. Mudanya için ise böyle bir tasnifleme yapılmamıştır¹⁵.

c) 1915 Yılında Mudanya'nın Demografik Yapısı

Tablo 2: 1 Eylül 1915 Tarihli Vilayet Nüfus Cetveline Göre Mudanya Nüfusu¹⁶

Yerleşim	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	Müslüma n	Toplam
Mudanya Merkez	55	--	20	99	3.176	1.594	4.944
Arnabud	--	--	--	--	208	--	208
Siği	--	--	--	--	1.630	188	1.818
Bergos	--	--	--	--	628	18	646
Akköy	--	--	--	--	--	237	237
Yörüklü	--	--	--	--	--	334	334
Mürsel	--	--	--	--	--	219	219
Çepni	--	--	--	--	--	597	597
Kızıl	--	--	--	--	--	382	382
Bacalar	--	--	--	--	--	105	105
Balabancık	--	--	--	--	--	247	247
Yenice Müslim	--	--	--	--	--	68	68
Dede	--	--	--	--	--	266	266
Altıntaş	--	--	--	--	--	181	181
Çekrice	--	--	--	--	--	171	171
Mirzaoba	--	--	--	--	--	427	427
Frenkli	--	--	--	--	--	332	332
Kaymakoba	--	--	--	--	--	243	243
Misebolu	--	--	--	--	1.368	--	1.368
Dereköy	--	--	--	--	1.865	--	1.865
Orhaniye	--	--	--	--	--	98	98
Trilye Nahiye Merkezi	--	--	--	--	4.014	216	4.230
Yalıçiftliği	--	--	--	--	1.480	--	1.480
Eşkel	--	--	--	--	--	655	655
Mahmudiye	--	--	--	--	--	376	376
Yamanlar	--	--	--	--	--	59	59
Veledler	--	--	--	--	622	--	622
Emirali Nahiyesi	--	--	--	--	1.388	--	1.388
Toplam	55	--	20	99	16.379	7.013	23.566 ¹⁷

Vilayet nüfus cetveline göre Mudanya farklı milletlerin ve farklı inançların bir arada yaşadığı bir kazadır. Kaza merkezi ile birlikte 28 yerleşim yerinin bulunduğu

¹⁵ *Salnâme-i vilâyet-i Hüdâvendigâr*, Vilayet Matbaası, 1306, s. 92, 94.

¹⁶ "Hüdavendigâr ve Kazaları Nüfus Cetveli", *Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*, DH. EUM. KLU. Dosya: 15, Gömlek: 73, s. 19.

¹⁷ Nüfus cetvelinde Mudanya'daki Rum ahalinin ve tüm ahalinin toplam nüfusunda hata vardır. Rumların toplamı 16.359, kazanın toplam nüfusu ise 23.546 verilmiştir.

Mudanya’da, ağırlıklı olarak Rum ve Müslüman nüfus yaşamaktadır. Nüfusun %29,75’i Müslüman, %69,50’si Rumlardan oluşurken, az sayıda da olsa Musevi, Ermeni ve Katolik nüfus da bulunmaktadır. Kaza merkezi dışında tüm yerleşim yerlerinde sadece Müslüman ve Rum bulunmaktadır. Akköy, Yörüklü, Mürsel, Çepni, Kızıl, Bacalar, Balabancık, Dede, Altıntaş, Mirzaoba, Frenkli, Kaymakoba, Eşkel, Mahmudiye, Orhaniye ve Yamanlar sadece Müslümanların, Arnabud, Misebolu, Dereköy, Yalıçiftliği, Veledler köyleri ve Emirali nahiyesi ise sadece Rumların yaşadığı yerlerdir. Siği, Bergos, köyleri ve Trilye nahiyesi ise Rum ve Müslümanların birlikte yaşadıkları yerlerdir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında güvenlik gerekçesiyle Gayrimüslim ahalinin bir kısmının yerleri devlet tarafından değiştirilmiştir. Bu değişimden Mudanya’da etkilenmiştir. Ermenilerin ayrılıkçı hareketlerinin yoğunlaşması üzerine yapılan nüfus düzenlemesi güvenlik gerekçesiyle Marmara’daki İtilaf saldırıları sırasında Rum ahaliye de uygulanmıştır. Daha çok kıyı kesiminde yaşayanları kapsayan bu düzenlemeyle bir sahil kazası olan Mudanya’daki Rumların, Bursa’nın iç kesimlerine kaydırılmasıyla kazadaki Rum nüfusta önemli bir azalma olduğu görülmektedir. Bu durum 16 Eylül 1915 tarihli vilayet nüfus cetveline yansımıştır.

Tablo 3: 16 Eylül 1915 Tarihli Vilayet Nüfus Cetveline Göre Mudanya Nüfusu¹⁸

Yerleşim	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	Müslüman	Toplam
Mudanya Merkez	55	3	10	15	3.176	1594	4.853
Arnabud	--	--	--	--	--	--	--
Siği	--	--	--	--	--	188	188
Bergos	--	--	--	--	--	18	18
Akköy	--	--	--	--	--	237	237
Yörüklü	--	--	--	--	--	334	334
Mürsel	--	--	--	--	--	219	219
Çepni	--	--	--	--	--	597	597
Kızıl	--	--	--	--	--	382	382
Bacalar	--	--	--	--	--	105	105
Balabancık	--	--	--	--	--	247	247
Yenice Müslim	--	--	--	--	--	68	68
Dede	--	--	--	--	--	266	266
Altıntaş	--	--	--	--	--	181	181
Çekrice	--	--	--	--	--	171	171
Mirzaoba	--	--	--	--	--	427	427
Frenkli	--	--	--	--	--	332	332
Kaymakoba	--	--	--	--	--	243	243
Misebolu	--	--	--	--	--	--	--
Dereköy	--	--	--	--	3.356	--	3.356
Orhaniye	--	--	--	--	--	98	98

¹⁸ “Hüdavendigar ve Kazaları Nüfus Cetveli”, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), DH. EUM. KLU. Dosya: 16, Gömlek: 6, s. 19.

Trilye Nahiye Merkezi	--	--	--	--	--	216	216
Yalıçiftliği	--	--	--	--	--	--	--
Eşkel	--	--	--	--	--	655	655
Mahmudiye	--	--	--	--	--	376	376
Yamanlar	--	--	--	--	--	59	59
Veledler	--	--	--	--	1.713	--	1.713
Emirali Nahiyesi	--	--	--	--	--	--	--
Toplam	55	3	10	15	8.245	7.013	15.341

Önceki cetvelde Mudanya’da 16.379 kişi olan Rum nüfusu 8.245’e, 99 olan Ermeni nüfusu ise 15’e, Katolik sayısı 20’den 10’a, kaza nüfusu da 23.566’dan 15.341’e düşmüştür. Tek istisnai durum ise Protestan 3 kişinin Mudanya nüfusuna dâhil olmasıdır. Tamamı Rum ahaliden oluşan Arnabud, Misebolu, Yalıçiftliği köyleri ve Emirali nahiyeleri tamamen boşalırken sadece Rum ahaliden oluşan Dereköy nüfusu 1.865’ten 3.356’ya, Veledler’in ise 622’den 1.713’e yükselmiştir. Hem Müslüman hem de Rum ahalinin yaşadığı Siği, Bergos köyleri ve Trilye nahiye merkezinde ise Rumların ayrılmasıyla sadece Müslüman ahali kalmıştır.

2. Cumhuriyet Döneminde Mudanya’nın Demografik Yapısı

a) Cumhuriyetin İlk Yıllarında Mudanya’nın Demografik Yapısı

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki resmî verilere baktığımızda 1925-1926 devlet salnamelerine göre Bursa vilayeti Bursa, Mudanya, Karacabey (Mihaliç), Orhanlı (Yenice-Atranos), Gemlik, Mustafa Kemal Paşa (Kermastı), Orhangazi (Pazarköy) olmak üzere 7 kaza ve bunlara bağlı Emirali, Triye, Armudlu, Cedit, Gökçedağ ve Harmancık nahiye ile 652 köy ve Bursa merkeze bağlı 156 mahalleden ibarettir. Vilayetin nüfusu 287.874 olarak belirtilmiştir. En kalabalık yer 133.425 kişi ile vilayet merkezi iken en az nüfusa sahip yer 10.700 kişi ile Orhangazi olmuştur. Mudanya ise 12.653 kişi ile Orhangazi hemen önünde yer almıştır. İlçeye bağlı Emirali (Kestel) ve Trilye nahiyeleri vardır¹⁹. Mudanya’da 9 okul bulunmakta, bu okullarda 475 erkek ve 125 kız öğrenci öğrenim görmektedir²⁰.

1926-1927 salnamesinde Bursa’nın yüzölçümünde ve kaza sayısında bir değişiklik görülmemekle birlikte Domaniç’in İnegöl’e, İznik’in de Yenişehir kazasına bağlı bir nahiye olarak kurulduğu ve vilayetin köy sayısının 882’ye yükseldiği görülmektedir. Mudanya ise nahiyelerinden birini kaybetmiştir. Önceki sene Mudanya’ya bağlı iki nahiyeden biri olan Emirali, vilayet merkez kazasına bağlanmıştır. 27 köyün bağlı olduğu Mudanya’nın nüfusu önceki yıla göre %3,71 oranında ve 470 kişi artarak 13.123’e yükselmiş, fakat okul ve öğrenci sayısında değişiklik yaşanmamıştır²¹.

¹⁹ T.C. Devlet Salnamesi (1925-1926), Matbuat Müdüriyet Umumiyesi Neşriyatı, s. 522.

²⁰ A.g.e., s. 525.

²¹ T.C. Devlet Salnamesi (1926-1927), Matbuat Müdüriyet Umumiyesi Neşriyatı, s. 720, 725.

Cumhuriyetin ilk nüfus sayımı olan 1927 nüfus sayımında Bursa vilayetinde merkezlerde 460, köylerde 1.151 olmak üzere toplam 1.611 sayım noktası oluşturulmuştur. Merkezlerde 462, köylerde 1.173, toplamda ise 1.635 sayım memuru görev yapmıştır²². Bursa vilayetinin merkez kaza, Gemlik, İnegöl, Karacabey, Mustafa Kemal Paşa, Mudanya, Orhaneli, Orhangazi ve Yenişehir olmak üzere toplam 9 kazadan oluştuğu ve ikamete mahsus hane sayısının 89.892, ikamete mahsus olmayan fakat meskûn bulunan 2.508 hane, 25.664 adet diğer yapılar bulunduğu tespit edilmiştir. Bu yapılar içerisinde 591 mektep, 1.126 cami, 135 resmî daire, 191 hamam bulunmaktadır. 13.565 km² yüzölçümüne sahip vilayet genelinde 192.730 erkek ve 208.865 kadın olmak üzere 401.595 kişinin yaşadığı tespit edilmiştir. Mudanya kazası 500 km² olan yüzölçümü ile Orhangazi'nin ardından en küçük kazasıdır. Ancak nüfus bakımından Mudanya, Bursa vilayetinin en az nüfusunu barındırmaktadır²³. Ayrıca Vilayet genelinde 956 köy bulunurken, en az köye sahip ilçe 25 köy ile Mudanya'dır²⁴. Mudanya'nın Misebolu, Göynekli, Mürsel, Yörük Ali, Dede, Balabancık, Dere, Mirzaoba, Kaymak Oba, Çebni, Kızıl (Yeni adı İpekyayla), Siği (Kumyaka), Yalı Çiftliği, Eşgel (Esence), Burgaz, Altıntaş, Ak (Akköy), Yenice Müslim, Çekrice, Orhaniye, Arnavutköy, Mahmudiye, Yaman, Işıklı, Bacala (Yaylacık) olmak üzere 25 köyü vardır²⁵.

Tablo 4: 1927 Yılı Nüfus Sayımına Göre Mudanya Nüfusu

NÜFUS			Yüzölçümü (km ²)	Nüfus Yoğunluğu (%)	Yerleşim yeri
Erkek	Kadın	Toplam			
7.296	6.570	13.866	500	27,7	27

Kadın nüfusunun erkek nüfusundan fazla olduğu ve her 1.000 erkeğe kıyasla 1.083 kadının bulunduğu Bursa vilayetinin genelinin aksine erkek nüfusun kadın nüfusundan fazla olduğu kazada 7.296 erkek, 6.570 kadın olmak üzere toplam 13.866 kişi yaşamaktadır. 881 yerleşim yerinin bulunduğu Bursa'da Mudanya, sahip olduğu 27 yerleşim yeri bakımından Orhangazi kazası ile beraber en az yerleşim yerine sahip kazadır. %27,7 olan nüfus yoğunluğu bakımında %29,6 olan vilayet ortalamasının altındadır. Ancak vilayet merkezi ve Orhangazi'nin ardından 3. sıradadır²⁶.

Tablo 5: Mudanya Nüfusunun Medeni Hal ve Yaş Dağılımı

İnsiye	MEDENİ HAL					YAŞ GRUPLARI									
	Bekâr	Evl	Dul	Boş	Meçhul	-1	1-2	3-6	7-12	13-19	20-45	46-60	61-70	70+	Meçhul

²² T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, **28 Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri**, Fasikül III, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1929, s. 77.

²³ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, **28 Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri**, Fasikül 1, Hüsnü Tabiat Matbaası, Ankara, 1929, s.s. V, 69, 73.

²⁴ T.C. Devlet Salnamesi (1927-1928), Matbuat Müdüriyet Umumiyesi Neşriyatı, s. 726.

²⁵ **1927 Bursa Vilayet Nizamnamesi**, Bursa Vilayet Matbaası, 1927, s. 79.

²⁶ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, **28 Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri**, Fasikül 1, Hüsnü Tabiat Matbaası, Ankara, 1929, s. V, 18.

		i													
Erkek	3518	3603	145	28	2	268	356	665	570	863	3444	704	301	120	5
Kadın	2545	2770	1188	65	2	249	361	604	565	875	2651	784	291	180	10

Medeni hal bakımından incelendiğinde ülke genelinde evlilik oranı %42,21, Bursa genelinde %43,17, Mudanya’da ise oran hem Bursa hem de ülke oranının üzerindedir. Nüfusun yaklaşık yarısı, %45,96’ü evlidir. 6.373 kişinin evli olduğu ilçede bekârların oranı %43,72’dir. Nüfusun sadece %9,6’sını oluşturan 1.333 kişi ise duldur. Ayrıca 97 kişinin medeni durumu boş veya meçhuldür. Yaş durumu bakımından genç sayılabilecek bir nüfusa sahiptir. 29-45 yaş aralığında 6.095 kişi bulunmaktadır. Bu sayı ilçe nüfusunun %43,95’i dir.13-19 yaş aralığında 1.738 kişi, 46-60 yaş aralığında ise 1.488 kişi vardır²⁷. 1927-1928 yılları aralığında 26’sı kız, 19’u erkek olmak üzere 45 çocuk dünyaya gelmişken 26’sı kadın, 25’şi erkek olmak üzere toplam 48 kişi vefat etmiştir. Vilayet geneli doğum oranı%0,39’dur. 9 ilçe arasında %0,70 doğum oranıyla İnegöl ilk sırada yer alırken, Mudanya%0,32 oranıyla 6. sırada yer almıştır. %0,15 oranıyla Orhaneli son sırada yer almıştır. Vilayette vefat oranı %0,35’tir. %0,54 vefat oranıyla İnegöl yine 1. sıradadır. Mudanya ise %0,34 oranıyla 5. sırada, Karacabey %0,10 oranıyla son sıradadır. İlçede bu dönemde 42 evlilik yapılırken, 12 boşanma gerçekleşmiştir ²⁸ . Vilayette evlenme oranı %0,36’dır. Yenişehir %0,73 ile ilk sırada, Mudanya %0,30 ile 5. sırada, %0,13 oranıyla Karacabey son sıradadır. Boşanma oranı vilayette %0,018, ilçeler arasında ise %0,093 ile Mudanya ilk sırada, hiç boşanmanın gerçekleşmediği Gemlik son sıradadır. Mudanya’daki boşanma oranı vilayet ortalamasından 5 kat daha fazladır.

Tablo 6: Mudanya Nüfusunun Cinsiyetlere Göre Okur-Yazar Durumu

Cinsiyet	Okuma Yazama Durumu	
	Bilenler	Bilmeyenler
Kadın	107	6.463
Erkek	411	6.885
Toplam	518	1.3348

Okuma-yazma bilen kişi sayısı nüfusun sadece %3,73’ü, 518 kişidir. Bunların da 411’i erkek, 107’si kadındır. İlçe nüfusunun % 92,7’si okuma yazma bilmemektedir²⁹.

Tablo 7: Mudanya Nüfusunun Mesleklere Göre Dağılımı

Cinsiyet	MESLEKLER										
	Tarım	Sanayi	Ticaret	Serbest	Memur	Hakim	Asker	PTT	Muhtelif	Toplam	Mesleksiz

²⁷ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, **a.g.e.**, s. 6

²⁸ **T.C. Devlet Salnamesi (1927-1928)**, Matbuat Müdüriyet Umumiyesi Neşriyatı, s. 732.

²⁹ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, **28 Teşrin-evvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri**, Fasikül 1, Hüsnü Tabiat Matbaası, Ankara, 1929, s. 6.

Erkek	2.494	248	290	45	165	9	1.363	25	196	4.835	2.461
Kadın	544	10	-	8	1	-	-	-	6	574	5.996

Ekonomik açıdan değerlendirildiğinde hem ülke ve hem de Bursa genelinde olduğu gibi 1927 yılında Mudanya kazası işsizliğin oldukça yüksek olduğu bir nüfusa sahiptir. Ülke genelinde %60,65 olan işsizlik oranı kazada %61'dir. İşsizlerin sayısı 8.457 iken çalışan sayısı 5.409'dur. Çalışan erkek sayısı 4.835 kişi iken bu sayı kadınlarda 574 kişidir. Çalışanların %51,45'i ziraatle uğraşırken, diğerleri ise memur, asker, tüccar ve zanaatkar gibi muhtelif mesleklerdendir³⁰.

Tablo 8: Mudanya Nüfusunun İnançlara/Dinlere Göre Dağılımı

İNANÇLAR/DİNLER									
Cinsiyet	Müslüman	Katolik	Protestan	Ortodoks	Ermeni	Hristiyan	Musevi	Muhtelif	Meçhul-At.
Erkek	7.286	5	-	1	-	-	4	-	-
Kadın	6.569	1	-	-	-	-	-	-	-

İnanç bakımından oldukça homojen bir yapıya sahip olan Mudanya'da yaşayanların tamamına yakını Müslüman'dır. İslam inancı dışında 6 tane Katolik, 1 tane Ortodoks olmak üzere 7 Hristiyan ve 4 Yahudi yaşamaktadır.

Tablo 9: Mudanya Nüfusunun Maluliyet Dağılımı

Cinsiyet	Maluliyetsiz	Kör	Sağır	Topal	Çolak	Kambur	Diğerleri
Erkek	7.221	5	7	11	1	-	51
Kadın	6.535	3	3	9	2	-	18

Kazada maluliyet oranı oldukça düşüktür. Ülke genelinde bu oran %1,55 iken kazada ise 110 kişi ile nüfusun sadece %0,79'unu oluşturmaktadır.³¹

Balkan Harbi, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi sonrasında Anadolu'ya yapılan göçlerden Bursa vilayeti de etkilenmiştir. Şark ve cenubdan gelen mülteciler, Mübadiller ve gayri mübadillerden 39.808 kişi Bursa'ya yerleştirilmiştir. Bunlardan 12.429'u vilayet merkezine ve civarına yerleştirilirken 23.339'u ilçelere dağıtılmıştır. İlçeler içerisinde en fazla iskan alan yer Mudanya'dır. %35,66 oranıyla 2.120 hane, 8.324 kişi ilçeye yerleştirilmiştir. Gelenlerden 299'u mülteci, 6.423'ü mübadil, 1.062'si gayri mübadildir³².

Tablo 10: Mudanya Nüfusunun Ana Lisanlara Göre Dağılımı

Ana Lisanlar

³⁰ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, **a.g.e.**, s. 20-21.

³¹ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, **a.g.e.**, s. 33-34.

³² **1927 Bursa Vilayet Nizamnamesi**, Bursa Vilayet Matbaası, 1927, s. 368.

Cinsiyet	Türkçe	Rumca	Ermenice	Tatarca	Fransızca	İtalyanca	Çerkezce	İngilizce	Kürtçe	Arapça	Acemce	İbranice	Arnavutça	Bulgarca	Diğerleri
Erkek	6.735	270		2	4	2	2	-	82	9	-	4	9	147	30
Kadın	6.074	296	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9	175	15

1927 Nüfus sayımında kişiler konuştukları dillere göre de kayıt altına alınmıştır. Bu kayıt aynı zamanda yörelerin etnik yapısı hakkında da bilgi vermektedir. Bu bakımdan değerlendirildiğinde konuşulan diller aynı zamanda Bursa vilayetine bağlı kazalar içerisinde konuşulan diller bakımından en fazla farklı dil konuşulan yer vilayet merkezinden sonra Mudanya kazasıdır. Kaza genelinde Türkçe konuşan kişilerin oranı %92,37'dir. Dolayısıyla 7,63 oranında farklı diller konuşan insanlar bulunmaktadır. Mudanya'da Türkçe, Rumca, Fransızca, İtalyanca, Arapça, İbranice, Çerkezce, Kürtçe, Tatarca, Arnavutça, Bulgarca ve bunların dışında birçok dil konuşulmaktadır. Mudanya, kazalar içerisinde 322 kişi ile en fazla Bulgarca konuşan kişinin yaşadığı yerdir. Ana lisanı Rumca olan vilayetler arasında Bursa %0,36 oranıyla beşinci sıradadır. Bursa'nın kazaları arasında Gemlik'in ardından, 566 kişi ile en fazla Rumca konuşan kişinin yaşadığı ikinci ilçe olan Mudanya'da ise bu oran %4,08'e yükselmektedir. Ana lisanı Çerkezce olan kişilerin oranı bakımından Bursa %1,08 oranıyla on altıncı sıradadır. Mudanya'da ise ana lisanı Çerkezce olan sadece 2 kişi bulunmaktadır. Aynı durum İbranice için de geçerlidir. Bursa 1.718 kişi ve %0,42 oranıyla 4. sırada yer alırken Mudanya kazasında ise ana lisanı İbranice olan sadece 4 kişi vardır. Ermenice, İngilizce ve Farsça konuşan kimse bulunmamaktadır³³.

Tablo 11: Mudanya Nüfusunun Doğum Yerlerine Göre Dağılımı

Cinsiyet	Türkiye	Afrika Ülkeleri	Arnavutluk	Belçika	Bulgaristan	Yunanistan	Romanya	Rusya	Sırbistan	Diğer Avrupa Ülkeleri	Meçhul
Erkek	7.050	1			27	117	18	43	12	1	27
Kadın	6.109	2	1	1	45	210	45	46	4	3	44

Tabiiyet bakımından Bursa, Türkiye tabiiyetliler bakımından vilayet genelinde oran %99,87'dir. Tabiiyet bakımından Merkez, İnegöl ve Mustafa Kemal Paşa kazaları ayrıntılı olarak kaydedildiği halde Mudanya ve diğerleri hakkında tasnifli bir kayıt tutulmamıştır. Doğum yerleri bakımından ise bu kayıt tutulmuştur. Bursa yabancı ülke doğumlular sıralamasında %8,57 oranı ve 34.402 kişi ile 5. sıradadır. Vilayet genelinde %91,43 olan Türkiye doğumluların oranı Mudanya'da 13.219 kişi

³³ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, **28 Teşrin-evvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri**, Fasikül 1, Hüsnü Tabiat Matbaası, Ankara, 1929, s. 33-34, 47-48.

ile %95,33'e yükselmektedir. Türkiye doğumluların yanı sıra az sayıda da olsa Afrika, Arnavutluk, Belçika, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya, Sırbistan ve diğer Avrupa ülkeleri doğumlu kişiler yaşamaktadır. Bunlar içerisinde ilk sırada 327 kişi ile Yunanistan gelmektedir. Yunanistan doğumlu kadınların sayısı erkeklerin iki katı kadardır. 210 kadına karşılık erkeklerin sayısı ise 117'dir. İkinci sırada ise 99 kişi ile Rusya gelmektedir. 71 kişinin ise doğum yeri belirsizdir³⁴.

b) 1935 Yılı Nüfus Sayımına Göre Mudanya'nın Demografik Yapısı

Cumhuriyet Dönemi'nde ikinci nüfus sayımı 20 İlkteşrin 1935 Pazar günü yapılmıştır. Söz konusu tarihte kim nerede bulunuyorsa oranın nüfusu olarak kayda geçirilmiştir. Sayımdan bir yıl önce şehirlerde, köylerde, yol üzerlerinde, kırlarda, dağlarda içinde insan yaşayan veya yaşama ihtimali bulunan binalara, mağaralara ve hatta çadırlara numara verilmiştir. Bu suretle tespit edilen yerleşim yerleri sayım mıntıkası denilen ve en çok 200 nüfuslu bölgelere ayrılmıştır. Sayım günü sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir³⁵. Sayımda sadece cinsiyet ve yerleşim yerlerinin şehir mi, köy mü olduğu dikkate alınmıştır.

Sayım neticesinde Türkiye'nin nüfusu 10.145'i erkek, 9.379'u kadın olmak üzere toplam 19.524 kişi olarak tespit edilmiştir. 1927 yılında ülke nüfusu 7.296 erkek, 6.570 kadın olmak üzere 13.866 kişi olarak belirlenmiştir. Buna göre erkek nüfusu %21,5, kadın nüfusu %16,1, ülke nüfusundaki artış oranı ise %18,7 olarak gerçekleşmiştir.³⁶

Bursa vilayetine baktığımızda vilayet yüz ölçümü sayım sonuçlarına göre değişmemiş, 13.565 km² olarak kalmıştır. Ancak 9 olan ilçe sayısı 10'a yükselmiş ve Ağırlıklı olarak Karacabey'den olmak üzere Yenişehir ilçesine bağlı bazı bölgelerle birlikte İznik ilçesi kurulmuştur. Yüzölçümü en büyük ilçe 3.350 km² ile Orhaneli olmuştur. Mudanya'nın yüzölçümü 1927 nüfus sayımında olduğu gibi 500 km²'dir ve yine Orhangazi'nin ardından Bursa'nın en küçük kazasıdır.³⁷ Dolayısıyla geçen 8 yıllık süreçte ilçe sınırlarında bir değişiklik olmadığı, ilçeye başka bir yerden yeni bir bölgenin eklenmediği ya da ilçeden herhangi bir bölgenin ayrılmadığı anlaşılmaktadır.

Bursa nüfusuna baktığımızda 1927 yılına göre bir artış görülmektedir. Nüfus 401.595'ten 216.485'i erkek, 225.178'i kadın olmak üzere toplam 441.663 kişiye yükselmiş, ilin nüfus yoğunluğu ise %32,5 olarak gerçekleşmiştir. En kalabalık iller sıralamasında 6. sırada yer almıştır. Nüfusun 113.155'i şehirlerde yaşamaktayken, 308.508'i ise köylerde yaşamaktadır.³⁸ Vilayetin en kalabalık yeri 72.270 kişi ile merkez kazası, en az nüfuslu yeri 1.082 kişi ile Orhaneli kazasıdır. 1927 yılında nüfusu en az olan ilçe olan Mudanya'da ise nüfus bakımından 1935 yılındaki

³⁴ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, **28 Teşrinevvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri**, Fasikül 1, Hüsnü Tabiat Matbaası, Ankara, 1929, s. 60-61, 71-72.

³⁵ Başvekalet İstatistik Genel Direktörlüğü, **1935 20 İlkteşrin Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu**, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s. 3.

³⁶ Başvekalet İstatistik Genel Direktörlüğü, **a.g.e.**, s. 4.

³⁷ Başvekalet İstatistik Genel Direktörlüğü, **a.g.e.**, s. I, V.

³⁸ Başvekalet İstatistik Genel Direktörlüğü, **a.g.e.**, s. I, 9, 12.

sayımda büyük bir artış gerçekleşmiştir. Geçen 8 yıllık süreçte nüfus %40,80 oranında artmış ve 13.866 kişiden 19.524 kişiye yükselmiştir. İlçe bu nüfusuyla Bursa ilçeleri arasında 7. sırada bulunmaktadır. Yeni kurulmuş olan İznik ile Orhangazi ve Gemlik ilçelerini geride bırakmıştır. Nüfus yoğunluğu ise %39 olarak gerçekleşmiştir. Kaza nüfusunun 10.145'i, %51,96'sı erkek, 9.379'u, %48,04 kadındır.³⁹ Mudanya nüfusu, vilayet nüfusunun yaklaşık %4,42'sini, ülke nüfusunun ise yaklaşık 0,12'sini oluşturmaktadır.

Tablo 12: 1935 Yılı Nüfus Sayımına Göre Mudanya Nüfusunun Cinsiyet Dağılımı⁴⁰

Şehir			Köyler			Toplam Nüfus			Yüzölçümü (km ²)	Nüfus Yoğunluğu
Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam		
2934	2090	5024	7211	7289	14.500	10.145	9.379	19.524	500	%39,0

Bursa vilayet nüfusunun %30,14'ü şehirlerde, %69,86'sı köylerde yaşamaktadır. Mudanya ilçesinde ise şehirde yaşayanların oranı daha düşük, köylerde yaşayanların oranı daha fazladır. İlçede nüfusun %25,73'ü olan 5.024 kişi şehirlerde, %74,27'si olan 14.500 kişi köylerde oturmaktadır. Köy hayatındaki kadın ve erkek nüfusu hemen hemen aynı iken şehirlerde erkek nüfusu kadınlara göre biraz daha fazladır. Oranları ise %58,40'a %41,60'tır.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde ayrı bir yeri ve önemi olan Mudanya ilçesi, tarihi çok eskilere uzanan kadim bir yerdir. 13. yüzyılın başlarında Türk egemenliğine giren Mudanya, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından yaklaşık iki yıl süren işgal haricinde her dönem Türk hâkimiyetinde kalmıştır. Osmanlı Döneminde Hüdavendigar vilayetinin merkezi Hüdavendigar/Bursa sancağına bağlı bir kaza olarak yönetilmiş olan Mudanya, günümüzde de Bursa iline bağlı bir ilçedir.

Osmanlı Devleti egemenliği altına girdikten sonra farklı etnik ve dini kesimlerden insanların bir arada yaşadığı Mudanya, 19. yüzyılda ağırlıklı olarak Türk ve Rum nüfusun yaşadığı bir bölgedir. Osmanlı Dönemi'nde yapılan ilk kapsamlı nüfus sayımı olan 1831 nüfus sayımına göre yaklaşık 3.000 kişi yaşamaktadır. 1840 yılında kaza nüfusu yaklaşık 11.000 kişiye ulaşırken, nüfusun %30'u Müslüman, %70'i gayrimüslim ahaliden oluşmuştur. Bazı yerleşim yerleri sadece Türk ya da Rum ahaliden oluşurken, kaza merkezi ile birlikte bazı yerleşim yerlerinde ise Türkler ve Rumlar birlikte yaşamaktadırlar.

20. yüzyılın başlarında yaşanan Birinci Dünya Savaşı'na kadar Mudanya'nın demografik yapısında önemli bir değişiklik olmamıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı sırasında güvenlik gerekçesiyle 1915 yılında İtilaf Devletlerinin saldırı tehlikesinden dolayı Marmara Denizi'nin sahil kesimindeki Rumların iç bölgelere tehcir ettirilmesi

³⁹ Başvekalet İstatistik Genel Direktörlüğü, a.g.e., s. I, V, 9, 12.

⁴⁰ Başvekalet İstatistik Genel Direktörlüğü, a.g.e., s. V.

sonucu demografik yapıda önemli bir değişim yaşanmıştır. Sadece Rum nüfustan oluşan bazı köyler ve Emirali nahiyesi tamamen boşalmış, Türkler ve Rumların birlikte yaşadığı bazı yerler ise sadece Müslümanların yaşadığı yerler dönüşmüştür. Tehcir ile birlikte ilçe nüfusu 8.225 kişi azalarak 23.566'dan 15.341'e düşmüştür. Müslüman nüfus değişmezken, Rum nüfus 16.379'dan 8.245'e, Ermeni nüfus ise 99 kişiden 15'e düşmüştür. Müslüman nüfusun oranı %53,65 artarak Mudanya nüfusunun %45,71'ine ulaşırken, gayrimüslim nüfus %22,71 oranında azalarak %54,29'a düşmüştür. Gayrimüslim nüfus çoğunlukta olsa da Mudanya'nın Türk İslam kimliği güçlenmeye başlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan nüfus mübadelesi Mudanya nüfusunun yeni bir çehreye bürünmesini sağlamıştır. Mudanya kazasındaki Rum nüfusun Yunanistan'a göç etmesi ve yerlerine Yunanistan'dan Türklerin gelmesiyle birlikte Müslüman ahalinin oranı %99,22'ye yükselmiş ve kaza Müslüman Türklerin yaşadığı bir bölgeye dönüşmüştür. Kadın erkek nüfusun dengeli olduğu Mudanya, oldukça genç bir nüfusa sahiptir. Ekonomisi tarıma dayalı olan Mudanya'da Cumhuriyetin ilk yıllarında okuma yazma oranı %3,88 oranıyla oldukça düşüktür. Kazanın nüfusu 1927 yılında 13.866, 1935 yılında ise 19.524 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Mudanya, 8 yılda nüfusu yaklaşık %40,8 büyüyen bir yer olmuştur.

KAYNAKÇA

Başvekalet İstatistik Genel Direktörlüğü, **20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu**, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.

1927 Yılı Bursa Vilayet Nizamnamesi, Bursa Vilayet Matbaası, 1927.

Bursa Ansiklopedisi, Cilt: 1, Bursa Hâkimiyet Kültür Hizmetleri Dizisi, Bursa, 1985.

Doğru, Halime, "Osmanlı Devletinde Toprak Yazımından Nüfus Sayımına Geçiş ve Bir Nüfus Yoklama Defteri Örneği", **Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi**, I/2, Eskişehir 1989, ss. 233-269.

Eraslan, Cezmi, "Mudanya Mütarekesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C 30, İstanbul, 2005, ss. 356-358.

Erdoğan, İbrahim, Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisab Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, C 11, S 11, Ankara, 2000, ss. 123 - 145.

Gençoğlu, Başak, **Mudanya Kentsel Sit Alanı Üzerine Morfolojik Değerlendirme**, Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri, Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2020.

Gölen, Zafer, "1927 Genel Nüfus Sayımı", **Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu 22-24 Ekim 2008**, Isparta, ss. 306-314.

Güneş, Mehmet, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili", **Akademik Bakış**, C 8, S 15, Kış 2014, ss. 221-240.

“Hüdavendigar ve Kazaları Nüfus Cetveli”, **Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**, DH. EUM. KLU. Dosya: 15, Gömlek: 73.

“Hüdavendigar Vilayeti, Hüdavendigar Sancağı, Mudanya Kazası Nüfus Defteri”, **Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**, NFS.d, 1491.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1995.

Karpat, Kemal H., **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, **28 Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri**, Fasikül 1, Hüsnü Tabiat Matbaası, Ankara.

T.C. Devlet Salnamesi (1925-1926), Matbuat Müdüriyet Umumiyesi Neşriyatı.

T.C. Devlet Salnamesi (1926-1927), Matbuat Müdüriyet Umumiyesi Neşriyatı.

T.C. Devlet Salnamesi (1927-1928), Matbuat Müdüriyet Umumiyesi Neşriyatı.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarihi Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.

28 Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri, Fasikül III, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1929.

OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE MUDANYA'DA MODERN BELEDİYESİCİLİK FAALİYETLERİ

Serhat Tuna ARAS*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemine kadar beledi işlerden kadılık müessesesi ve vakıflar sorumlu olmuştur. Kırım Harbi'nin etkisiyle Avrupalı tarzdaki ilk modern belediye 1855'te İstanbul'da tesis edilmiştir. 1864'te yayımlanan Tuna Vilayet Nizamnamesi ise belediyelerin taşrada da kurulmasına zemin hazırlamıştır. 1867'de nizamnamenin yaygınlaştırılmasıyla da birçok kentte belediye daireleri kurulmuştur. Sonraki yıllarda ise çeşitli kanunlarla belediyesiciliğin görev ve tanımları düzenlenmiştir. Belediyeler bu dönemde kentlerin bakım-onarım, temizlik işleri, çarşı-pazar denetimi, itfaiyecilik ve sağlık ihtiyaçlarının karşılanması gibi birçok alanda yetkilendirilmişti. Belediyelerin gelir ve giderleri ise kentlerin gelişmişlik düzeyine göre değişebilmekteydi. Bu yüzden liman ve ticaret kentleri belediyesicilik konusunda öncü merkezler olmuştur. Modern belediyesiciliğin Osmanlı kentlerinde tesis edildiği dönemde Mudanya, Hüdavendigar (Bursa) vilayetine bağlı bir kaza statüsündeydi. Bu dönemde belediye daireleri vilayet ve sancak merkezlerinden başlanarak kurulmaktaydı. Mevcut çalışmalarda Hüdavendigar vilayetinin merkez belediyesinin 1868 yılında kurulmuş olabileceği tahmin edilmektedir. Mudanya Belediyesi'nin geçtiği en erken kayıtlar ise 1870 yılını işaret etmektedir. Fakat Mudanya Belediyesi ile ilgili yazışmalar, daha çok II. Abdülhamid dönemi ve sonrasındaki yıllarda yoğunlaşmıştır. Bu da dönemin kentsel gelişim dinamikleriyle ilgilidir. Mudanya Belediyesi'ne dair Osmanlı arşiv vesikaları ve dönemin muhtelif kaynakları kentin imar ve sağlık işleriyle ilgili hususlarını kapsamaktadır. Özellikle salgın ve bulaşıcı hastalıkların tüm Osmanlı coğrafyasında hüküm sürdüğü yıllarda belediyelerin bünyesinde çalışan tabiplere ihtiyaç daha da artmıştır. Bu yüzden belediyeler, halk sağlığının korunması ve hastalıklara müdahalede hayati önem taşımaktaydı. Bu çalışmanın amacı, Osmanlı Devleti döneminde kentsel kalkınmanın ana araçlarından biri olarak telakki edilen modern belediyesiciliğin Mudanya serüveninin incelenmesidir. Bu maksatla Osmanlı arşiv belgeleri, Hüdavendigar vilayeti salnameleri ve süreli yayınlardan istifade edilmiştir. Bu kaynaklar vasıtasıyla modern belediyesiciliğin Mudanya'daki kentsel gelişime ne derecede ve hangi araçlarla etki ettiği çalışmanın cevap arayacağı sorulardandır. Çalışmada ayrıca ilgili kaynaklardan hareketle Mudanya Belediyesi'nde görev yapan belediye reisleri, belediye meclis üyeleri ve belediye bünyesinde hizmet veren diğer memurlar da tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Mudanya, Belediyesicilik, Kent, Kalkınma

MODERN MUNICIPAL ACTIVITIES IN MUDANYA DURING THE OTTOMAN EMPIRE PERIOD

ABSTRACT

In the Ottoman Empire, until the Tanzimat period, qadis and foundations were held responsible for municipal affairs. Under the influence of the Crimean War, the first modern European-style municipality was established in Istanbul in 1855. The Danube Provincial Regulation published in 1864 paved the way for the establishment of municipalities in the provinces. With the dissemination of the regulation in 1867, municipalities were established in many cities. In the following years, the duties and definitions of municipalities were regulated by various laws. In this period, municipalities were authorized in many areas such as maintenance-repair, cleaning duties, market control, firefighting and fulfilling the health needs of the cities. Income and expenditures of municipalities, on the other hand, could vary according to the development level of the cities. Therefore, ports and commercial cities became leading centers for municipalism. At the time when modern municipalism

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi.

was established in Ottoman cities, Mudanya was in the status of a county affiliated to the Hudavendigâr (Bursa) province. In this period, municipal offices were established starting from the province and sanjak centres. In the current studies, it is estimated that the central municipality of Hudavendigâr province may have been established in 1868. The earliest records of Mudanya Municipality refer to the year 1870. However, the correspondence about Mudanya Municipality mostly intensified during and after the period of Abdulhamid II. This is related to the urban development dynamics of those years. Ottoman archival documents about Mudanya Municipality and various sources of those years cover the issues related to the development and health affairs of Mudanya. Especially in the years when epidemics and infectious diseases were common in the Ottoman geography, the need for health officials working within the municipalities increased. Therefore, municipalities were of vital importance in protecting public health and responding to diseases. The aim of this study is to examine the situation of modern municipality in Mudanya, which was considered as one of the main tools of urban development during the Ottoman Empire. For this purpose, Ottoman archival documents, Hudavendigâr province yearbooks and periodicals were used. Through these sources, to what extent and by which means modern municipalism affects the urban development in Mudanya will be investigated. In the study, also based on the relevant sources, mayors working in Mudanya Municipality, members of municipal councils and other civil servants serving within the municipality were determined.

Key Words: Ottoman Empire, Mudanya, Municipality, City, Development.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde belediyecilik kapsamına giren faaliyetler yüzyıllarca büyük ölçüde vakıflar ve kadılık müessesesi aracılığıyla yürütülmüştür. Tanzimat dönemine girildiğinde yeni ve modern kurumlara ihtiyaç duyulmuştur. Bir yandan Osmanlı bürokratlarının Avrupa kentlerinde edindikleri tecrübelerden hareketle hükûmete önerdikleri projeler diğer yandan da Kırım Harbi vesilesiyle İstanbul'da alt yapı ihtiyaçlarının artması üzerine Avrupalı tarzdaki ilk modern belediye örgütlenmesi 1854'te İstanbul'da hayata geçirilmiştir. Şehremaneti adıyla kurumsallaşan belediye başlangıçta daha çok Beyoğlu ve Galata semtleriyle özdeşleşen bir örgütlenme olmuştur.¹ Osmanlı taşrasında belediyelerin kurulması ise Tuna Vilayet Nizamnamesi ile gündeme gelmiştir. 1864'te yayınlanan nizamname Mithat Paşa liderliğinde Tuna'da hayata geçirilip kentsel gelişim ve idari yapılanma açısından başarılı sonuçlar doğurduğundan 1867 ve 1871 yıllarında genişletilerek tüm Osmanlı coğrafyasında uygulanmaya konmuştur.² Bu nizamnameler çeşitli şekillerde belediye örgütlenmesine dair kuralları kapsamış fakat doğrudan belediyelerle ilgili olacak şekilde 1877'de Vilayet Belediye Kanunu çıkarılmıştır.³

Her nizamname ve kanun bazı değişiklikler içerse de belediyeciliğin tanımı geniş bir şekilde belirlenmiştir. Buna göre belediyeler yol ve kaldırımlar başta olmak üzere kentlerin yapım-onarımıyla ilgili imar işleri, çarşı-pazar denetimi, itfaiyecilik ve halk sağlığının korunması gibi hizmetlerle mükellef tutulmuştu. 1877'ye kadar kanunlara göre belediyelerin gelirleri hükûmet tarafından devredilen yapı-ruhsatiye harcı, emlak vergisi, aydınlatma ve temizlik vergileri ile yol ve kaldırım

¹ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, TTK Yayınları, Ankara, 2020, s. 135-145.

² Bekir Koç, *Osmanlı Modernleşmesi ve Midhat Paşa: Tuna Vilayeti Meclisleri ve Yeniden Yapılanma Çabaları*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s. 152-168

³ Kanunun tam metin çevirisi için bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Belediye Teşkilatı ve Belediye Kanunları*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 582-593.

ücretlerinden alınması gereken ücretlerden oluşmuştur. 1877’de ise belediye gelirleri, padişahın iradesiyle konacak bazı vergiler, devlete ait birtakım resimler, duhuliye resmi, şerefiye, para cezaları ve tartı ve ölçü aletlerinden alınan kantar ve kile ile canlı hayvan ve hayvan kesiminden alınan hayvan ve zebhiye vergileri şeklinde düzenlenmiştir. Yine kanunlar belediyelere istimlak yetkisi de vermiştir. Kanunlar, belediye meclisinin bir reis, bir reis muavini ve seçimle görevlendirilen altı üyeden müteşekkil olmasını kapsamıştır. Bunlardan ayrıca kanunlarda belediye dairelerinde yazışmalardan sorumlu kâtipler ve mali meselelerle ilgilenen sandık eminleri ile baytar, tabip, mühendis ve yeterli sayıda çavuşların da görevlendirilmesi öngörülmüştür.⁴ Kanunlar ve nizamnameler belediyelerin teşkilat, bütçe ve vazifelerine dair çok sarıh maddeler içerse de pratikte bu hususların çoğu yerine getirilememiştir. Kanunların öngördüğü etkide belediyecilik daha çok büyük liman ve ticaret merkezlerinde yürürlüğe konabilmiştir. Osmanlı taşra belediyelerinin büyük kısmında ise zorunlu tutulan kâtip ve sandık emini gibi memurlar görevlendirilememiş, yazışmalar dağınık ve usulsüz bir şekilde yapılmış ve bu yüzden belediyeler mevcut memurlara maaş veren birer kurumdan öteye geçememiştir.⁵ Buna rağmen Osmanlı taşra belediyeleri kentlerin ihtiyaçlarının belirlenmesi ve bunların hükûmete bildirilmesi hususunda aracı kurum vazifesi de gördüğünden kent yönetimine yeni bir da soluk getirmiştir. Dolayısıyla belediye dairelerinin yetki ve sorumluluklarına bakıldığında kentlerin hijyen, sağlık ve altyapı ihtiyaçlarının karşılanması hususunda yetkili mercii olarak addedildikleri görülmektedir. İdarecilerin tavrı ile kentlerin coğrafi konumları ve mali yapıları belediyeciliğin niteliğinde belirleyici olmuştur. Belediye dairesi kurulan yerlerin kentsel gelişim özellikleri bu niteliğe dair fikir yürütülmesine yardımcı olmaktadır. Bu yüzden Mudanya’da modern belediye dairesinin kuruluş ve gelişim süreci ile faaliyetlerine geçmeden önce kısaca Mudanya’nın idari, coğrafi ve kentsel gelişim özelliklerine değinmekte fayda vardır.

Modern belediyelerin ortaya çıktığı dönemde Mudanya, Hüdavendigar Vilayetinin Bursa Sancağına bağlı kaza statüsünde idare edilmekteydi. Burası başlangıçta kaza merkezi dışında Trilye nahiyesinden oluşmaktayken 1890’da İmrallı nahiyesi Bandırma Kazasından ayrılarak Mudanya’ya bağlanmıştır.⁶ Mudanya Kazası, 1870’te on sekiz köy, 1836 hane ile Müslim ve gayrimüslim olmak üzere 4.303 kişiden müteşekkildi.⁷ 1880’li yıllarda Mudanya giderek büyümüştür. Örneğin, ahali Türk ve Rumlardan oluşan kazanın 1885’teki nüfusu 15.057 kişiye çıkmıştır. Aynı yıl köy sayısı değişmeyen Mudanya’da 2.729 hane, 245 dükkân, yedi han, yedi hamam, yirmi dört cami, on beş kilise, yirmi dört mektep bulunmaktaydı. Kaza dâhilinde 93.000 dönüm hububat arazisi, 21.365 dönüm bağ, 21. 665 dönüm bahçe ve bostan ve 10.000 dönüm de mera bulunmaktaydı. Kazanın büyüklüğü kuzeyden güneye dört, doğudan batıya da beş saat mesafelik ve toplamda 500 metrekarelik bir

⁴ İlber Ortaylı, a.g.e., s. 190-194; Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu: Yerel Yönetim Metinleri**, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 17.

⁵ Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK Yayınları, Ankara, 1997, s. 78. İlber Ortaylı, a.g.e., s. 212.

⁶ **Hüdavendigar Vilayet Salnamesi**, R. 1307/M. 1891, s. 113.

⁷ **Hüdavendigar Vilayet Salnamesi**, H. 1287/M. 1870, s. 150.

alandı. İstanbul'dan doğuya doğru 45 mil kadar mesafede Marmara Denizi ve Gemlik körfezinin güney kenarında konumlanan Mudanya, Bursa'nın mühim bir iskelesiydi. İstanbul'dan çıkan vapurlar cuma, pazar ve salı günleri buraya gelip pazar, salı ve perşembe günleri geri giderdi. Yaz aylarında neredeyse her gün vapurların uğradığı Mudanya'da vapur varış günlerinde müteaddit arabalar bulundurulurdu. İstanbul'dan ve yaklaşık üç saat mesafedeki Bursa'dan Mudanya'ya giden ziyaretçiler arasında akşam vakitlerinde kaza civarındaki meşelik ve çamlık alanlarda dinlenenler de bulunmaktaydı. Mudanya'nın senelik ziyaretçi sayısı yaklaşık 20.000 kişi civarındaydı.⁸

1898'de ise kasaba merkezi 5.247 kişi olmak üzere Mudanya Kazasının nüfusu 18.190'a ulaşmıştır. Kazanın genelinde beş gümrük, beş Düyun-ı Umumiye İdaresi, bir karantinahane, üç liman dairesi bulunurken kasabada ise üç harir (ipek) fabrikası, bir marangoz fabrikası, iki taş ocağı, iki yel değirmeni, iki hamam, bir gaz ve kömür deposu, on sekiz gazino, elli beş kahvehane, altı hotel, on iki fırın, doksan sekiz mağaza, bir mezbaha ve üç eczane gibi çeşitli müesseseler bulunmaktaydı.⁹ Dolayısıyla Mudanya gün geçtikte daha da büyümekte ve kentin birçok ihtiyacını karşılamak üzere sivil ve resmî kurum sayısı artmaktaydı. Bunda kentin ulaşım ve iletişim araçlarının geliştirilmesinin etkisi vardı. Örneğin, 1860'lardan beri Bursa-Mudanya yollarının yapımına özen gösterilmiştir.¹⁰ Yine 1870'lerde "ticaretgâh" addedilmesinden ötürü Mudanya'da telgraf şubelerinin kurulmasına yönelik çalışmalar başlatılmıştır.¹¹ 1873-1874'te ise yapımına başlanan Bursa-Mudanya demiryolu projesi Mudanya'nın önemini daha da arttırmıştır.¹² Mudanya ve Gemlik yolları Bursa ile İstanbul arasındaki ulaşımда köprü vazifesi gördüğünden İstanbul başta olmak üzere Osmanlı limanlarının çoğundan karşılıklı yapılan nakliyatın büyük bir kısmı Mudanya'ya iskelesinden geçerdi.¹³ Bu yüzden kent idaresinin daha düzenli ve layıkıyla yürütülmesi maksadıyla 1892'de yeni bir hükûmet konağı yapılmıştır.¹⁴ Yeni hükûmet konağının yapım sebeplerinden biri sık sık yazışmalarda geçtiği şekliyle Mudanya'nın daima Bursa'ya giden ziyaretçilerin geçiş noktası ve hilafet merkezine en yakın iskelelerden biri olmasıydı. Burası ayrıca Ertuğrul, Kütahya ve Karahisar sancaklarına da yapılan ithalatın iskele merkezi konumundaydı.¹⁵

⁸ Hüdavendigar Vilayet Salnamesi, H. 1302/M. 1885, s. 402-403.

⁹ Hüdavendigar Vilayet Salnamesi, H. 1316/M. 1898, s. 273-274.

¹⁰ Emrah Çetin, "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Hüdavendigar Vilayetinde Karayolu Yapım Çalışmaları", *Turkish Studies*, 8/7, s. 70-71.

¹¹ BOA. ŞD. 1536/27-1, 19 C 1290 (14 Ağustos 1873).

¹² Selen Durak, "Bursa-Mudanya Demiryolu Hattı ve İstasyon Binaları", *Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi*, Editör: Cafer Çiftci, Gaye Kitabevi, Bursa, 2007, s. 202.

¹³ Emre Satıcı, *19. Yüzyılda Hüdavendigar Eyaleti*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 359-365.

¹⁴ BOA. DH.MKT. 2007/52, 11 Ra 1310 (3 Ekim 1892).

¹⁵ *Servet-i Fünûn*, C 4, Numara 92, 3 Kanun-u Evvel 1308 (15 Aralık 1892), s. 218. *Servet-i Fünûn*, hükûmet konağının yapımına dair şu ifadelerle de yer vermiştir: Mudanya şimdiye kadar kasabanın şanına layık bir hükûmet konağından mahrumdu. Vali Münir Paşa hazretleri Mudanya'ya ilk gelişinde kasabanın bu eksikliğini derhal gidermeye çalışmıştır.

Mudanya'nın çevre yerlere uzanan ulaşım ağlarının iyileştirilmesinde valiler büyük çaba sarf etmiştir. Hem ahalinin zorluk yaşamaması hem de bahar aylarında Bursa'yı ziyaret edenlerin konforu maksadıyla yol yapım işiyle Mudanya Kaymakamlığı ve Belediye Reislerinin özellikle ilgilenmesi valilerce takip edilmiştir.¹⁶ 1909'da yapılan Bursa Sergisi sürecinde Mudanya kapasitesinin çok üzerinde misafir ağırlamıştır. Hatta İstanbul-Mudanya vapurları ek seferler yapmıştır. Bursa genelinde han ve oteller misafirlerle tamamen dolmuştur.¹⁷ Şüphesiz bu tür organizasyonlar da kentsel gelişim ve dönüşüm hususunda Mudanya'yı da etkilemiş olmalıdır. Mudanya'nın yukarıda özetlenen sosyo-ekonomik ve stratejik konum özellikleri kent yönetiminin önemli bir unsuru olan belediyeçiliğin de seyrini etkilemiştir.

Mudanya Belediyesi'nin Kuruluşu ve Gelişimi

Taşrada belediye dairelerinin yaygınlaştırılma sürecinde vilayet merkezlerine öncelik verilmiştir. Mudanya'nın bağlı olduğu Hüdavendigar Vilayetinde belediyenin 1868'de kurulduğu tahmin edilmektedir.¹⁸ Mudanya'da belediye dairesinin varlığına işaret eden en erken kayıt ise 1870 yılına ait Hüdavendigar Vilayet Salnamesidir. Aynı salnameye göre Bursa Sancağında Bilecik, Yenişehir, İnegöl ve Mihaliç kazalarında da belediye dairesi mevcuttur.¹⁹ Fakat 1927 tarihli Hüdavendigar Vilayet Salnamesinde Bursa dâhilindeki tüm belediyelerin kısa bir tarihçesine yer verilmiş ve Mudanya Belediyesi'nin kuruluş tarihi 1872 olarak belirtilmiştir.²⁰ Dolayısıyla iki kayıt arasında en az iki yıllık fark bulunmaktadır. Bunun sebebi belediyenin kurumsallaşma aşamasıyla ilgili olabilir. Buna rağmen daha detaylı veriler içermesinden ötürü 1870'i Mudanya Belediyesi'nin kuruluş yılı şeklinde esas almak yerinde olacaktır. Nitekim Osmanlı taşra belediyelerinin çoğunun kesin kuruluş yılı tespit edilememektedir. Osmanlı arşiv vesikalarında Mudanya Belediyesi'nin isminin geçtiği en erken kayıt ise 1886 yılına aittir.²¹

1870 yılı verilerine göre Mudanya Belediye Reisi Ahmed Fuad Efendi idi. Belediye meclisinde yer alan seçilmiş üyelerden ikisi Müslüman ve ikisi de Rum'du. Ayrıca reis muavini olarak da Süleyman Bey'in ismi geçmektedir.²² Bu meclis, 1872 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. 1873'te salnamede Belediye Reisi kısmı boş bırakılmıştır. Meclis üyelerinin sayısı ise üçtür. 1873'te ayrıca kâtip ve sandık eminliğini Said Efendi yürütmüştür. Osmanlı dönemi Hüdavendigar salnamelerinde Mudanya Belediyesi'nin otuz beş dönemi tespit edilmiştir. 1870-1907 yıllarını kapsayan bu dönemlerin yirmi altısında bazıları birden fazla kez görev almak üzere

¹⁶ Hüdavendigar Vilayet Gazetesi, Numara, 1020, 19 Ca 1300 (28 Mart 1883), s. 1.

¹⁷ Bursa Sergisi Mecmuası, Numara 2, 17 Temmuz 1325 (30 Temmuz 1909), s. 19

¹⁸ Yücel Öztürk, *Kuruluşundan 1950'ye Kadar Bursa Belediyesi ve Hizmetleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2014, s. 108.

¹⁹ Hüdavendigar Vilayet Salnamesi, H. 1287/M. 1870, s. 58-70.

²⁰ Hüdavendigar Vilayet Salnamesi, 1927, s. 399.

²¹ BOA. DH.MKT. 1388/114, 4 R 1304 (31 Aralık 1886).

²² Hüdavendigar Vilayet Salnamesi, H. 1287/M. 1870, s. 66.

Müslümanlar tarafından belediye reisliği yapılmıştır. Geriye kalan beş dönemde gayrimüslimler reislik görevini yerine getirmiştir. Bir dönemin belediye reisi kısmı boş bırakılırken bir dönemde de “Belediye Dairesi” başlığı altında “Derdest-i Teşkidir” notu düşülmüştür. Müslüman belediye reislerinden Fuad Efendi, Halil Efendi ve Hüseyin Kami Efendi en çok görev alan kişilerdir. Mudanya Belediyesi’nde bazen de reislik vazifesi vekâleten ifa edilmiştir. Kâtip ve sandık eminliği vazifesi ise bazen iç içeyken bazen de bu iki görev ayrıştırılmıştır. Ayrıca salnamelerdeki verilerde 1870 yılı dışında reis muavinliği ismi geçmemektedir.²³ Sonraki bölümde detayı verilecek olan 1916 yılına ait bir bütçe tasarısındaki masraf kaleminde ise Mudanya Belediyesi bünyesinde Kâtip ve Sandık Emni, Müfettiş, Çavuş, Kalfa, Tabip, Aşı Memuru, Kabile (Ebe), Çeşmeci, Temizlik Arabacıları, Odacı, Münadi (Tellal) ve Süpürgeci gibi personel bilgileri yer almaktadır.²⁴ Fakat özellikle beledi hizmetlerden sorumlu personellerin istihdamlarının düzenli bir şekilde yapılıp yapılmadığı bilgisine ulaşılammıştır.

Beledi hizmetlerin artması ve doğan ihtiyaçlardan ötürü Mudanya Belediyesi bünyesinde zamanla tabip, gazhane kâtipi, gaz deposu memuru, çavuş ve belediye kalfası gibi memurlarda görev almıştır. Örneğin, 1884-1886 yılları arasında Vasilaki Efendi gazhane kâtipliği yapmıştır. 1892’de gaz deposu memuru ise Dimitri Efendi’ydi.²⁵ Belediye personeliyle ilgili hususlardan biri de memurlar hakkında yapılan şikâyetlerdir. Örneğin, Mudanya Ziraat Bankası Muhasebe Kâtipi Mustafa Nazmi Efendi’nin belediye kâtipliğine ataması yapıldığında bankada çalıştığı dönemde zimmete para geçirme suçundan ceza aldığı ve bu cezasını bitirmeden belediye kitabetine atamasının yapıldığı hakkındaki bir ihbar tahkik edilmiştir.²⁶ Benzer şekilde Mudanya Belediye kâtipliği yapan İbrahim Efendi, hakkında yapılan şikâyetlerden ötürü tahkikata tabi tutulmuş ve ardından da görevden alınmıştır.²⁷

Mudanya’da belediye meclis azalarının sayısı dört ve altı kişi arasında değişkenlik göstermiş ve çoğu zaman aynı kişiler meclis azalığı yapmıştır. Tespiti yapılabilen belediye meclislerinin görev süreleri bazen bir bazen de birkaç yıl aralığıyla değişkenlik göstermiştir. Dolayısıyla 1877 Belediye Kanunu’na göre dört yılda bir yapılması planlanan seçim usulüne uygun hareket edilemediği anlaşılmaktadır. Nitekim seçimlerin İstanbul’da yapılmadığı, taşrada da yaygınlaşmadığı ve çok az yerde usullere uyulduğu da bilinmektedir.²⁸ Mudanya belediye meclisinin belirlenmesinde seçimlerin düzenli bir şekilde yapılıp yapılmadığı bilgisine erişmek mümkün olmamışsa da Mudanya’da seçim yapıldığını gösteren birkaç yazışma mevcuttur. Örneğin, 1886 yılına ait bir yazışmada Mudanya Belediye Meclisi azalığı için icra edilen seçimde oyların çoğunu alan üyelerden

²³ Mudanya Belediye meclisinin 1870-1926 yılları arasında tespit edilebilen dönemlere ait görev yılları, belediye reisleri, azalar ve diğer memurları için ekler kısmında bkz. Tablo 1 ve Tablo 2.

²⁴ BOA. DH.UMVM. 138/30-1, 7 Kânunuevvel 1331 (20 Aralık 1915).

²⁵ Bkz. Tablo 1.

²⁶ DH.MKT. 2109/57, 6 Ca 1316 (22 Ekim 1898)

²⁷ DH.MKT. 228/24, 16 L 1311 (22 Nisan 1894)

²⁸ İlber Ortaylı, a.g.e., s. 194.

beşinin Hristiyan ve birinin de Müslüman olması üzerine bunların görevlendirilme usulü hakkında Dâhiliye Nezareti'ne danışılmıştır.²⁹ Mudanya belediye seçimleriyle ilgili bir diğer yazışma ise belediye seçimlerinde usulsüzlük yapıldığına dair şikâyetle ilgilidir. Şikâyet, Hüdavendigâr Valisi denetiminde tahkik edilmiş ve Dâhiliye Nezareti'ne detaylı bir rapor arz edilmiştir. Şikâyet mevzuu olan mesele, Cemal Bey'in 1908'de yapılan seçimlerde oyların çoğunluğunu almadığı halde önce belediye azası daha sonra da reis yapılmasıyla ilgilidir. Mudanya Kaymakamlığı'nın valiye verdiği malumata göre 1908'de yapılan seçimlerde oyların çoğunu alan adaylar aza yapılmıştır. Fakat önceki azalardan Dimetokalı Aşfani Efendi'nin vefatı ve Mehmed Bey'in de istifası üzerine yerlerine Tanaşaki Eksantoplos Efendi ile Cemal Bey tayin edilmiştir. Ayrıca Belediye Reisi Fotaki Efendi istifa ettiğinden yerine önce vekâleten sonra da asaleten Cemal Bey gelmiştir. Ancak Cemal Bey, oylamada istifa eden Mehmed Bey'den sonra üçüncü sıradaydı. İstifa veya vefat durumunda ise en çok oy alanların görevlendirilmesi esastı. Seçim sonuçlarına göre istifa eden Mehmed Bey'den sonra Hafız İzzet Efendi ve Nazmi Bey en ziyade oyları almıştır. Böylece Cemal Bey'in önünde iki kişi bulunmaktaydı. Fakat Hafız İzzet Efendi, tahsildarlık vazifesini suiistimal etmekle, Nazmi Bey ise bir çocuğa saldırı fiilî ve aşar borcunu ödememekten yargılanmıştır. Nazmi Bey yapılan yargılamada beraat etmiş, Hacı İzzet Efendi'nin ise suçu seçimden önce işlediği sabit görülmüştür. Fakat Hacı İzzet Efendi umumi af kanunundan istifade etmiş ve hakkında ayrıca kanuni takibat yapılmasına karar verilmiştir. Kaza ve vilayet idarecileri her iki adayın yargılanma hususlarından ötürü tereddütte kaldığından görevi Cemal Bey'e vermişlerdir. Cemal Bey'in seçildiği seçimin bir özelliği de öncekine muhtarlar vasıtasıyla şaibe karıştığı için tekrarlanan bir seçim olmasıdır.³⁰

Mudanya belediye seçimleriyle ilgili Dâhiliye Nezareti'ne ulaşan bir diğer yazışmaysa seçilen üyelerin akrabalık bağlarıyla ilgilidir. 1911'de yapılan bu yazışmada meclis azalığına seçilen bir adayın belediye reisinin teyze oğlu olduğu bildirilmiştir. İdare meclislerinde yakın akrabalığın aza olmaya engel teşkil etmesinden ötürü belediye meclisi için de bunun geçerli olup olmadığı nezarete danışılmıştır.³¹ Nezaret, idare meclisleri için uygulanan usulün kapsayıcılığına dikkat çekmişse de kanuna "teyzezadeler" dâhil olmadığından yapılan görevlendirmede bir engel olmadığını vilayete bildirmiştir.³²

1916 yılı için hazırlanan bütçe tasarısının masraflar kısmında "Müceddeden İnşa Ettirilecek Daire-i Belediye Binası" ibaresi geçmektedir.³³ Bu da mevcut belediye binasının yetersiz kaldığı ya da yenilenmesi gerektiğine işaret etmektedir. 1927 salnamesinde ise mevcut belediye binasının 1924 yılında istimlak edildiği ve 1925'te de esaslı bir şekilde tamirden geçtiği belirtilmiştir.³⁴ Dolayısıyla müstakil bir belediye

²⁹ BOA. DH.MKT. 1388/114, 4 R 1304 (31 Aralık 1886).

³⁰ BOA. DH.MUİ. 29/36-2, 3 B 1328 (11 Temmuz 1910).

³¹ BOA. DH.İD. 39/13-2, 25 Ra 1329 (26 Mart 1911)

³² BOA. DH.İD. 39/13-1, 22 Mart 1327 (4 Nisan 1911)

³³ BOA. DH.UMVM. 138/30-1, 7 Kânunuevvel 1331 (20 Aralık 1915).

³⁴ Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi, 1927, s. 399.

binasının kullanımı, belediyenin Mudanya’da teşkil edildiği ilk tarihlerden çok sonrasına denk gelmiş gibidir. Bu süre zarfında kiralık binalar ya da hükûmet konağı kullanılarak belediye işlerinin yürütülmüş olması muhtemeldir. Nitekim birkaç belediye hariç tutulursa kentlerin seçkin yerlerinde konumlanan kamu binaları arasında belediye daireleri görülen bir şey değildi.³⁵ Mudanya’da belediyeciliğin gelişim süreci başlığı altında değinilmesi gereken bir husus da Trilye nahiyesinde de belediye dairesinin kurulmuş olduğudur. Vilayet salnamelerine göre Trilye’de belediye dairesinin isminin geçtiği ilk kayıt 1874 yılına ait olup Trilye Belediye Reisi Çelebizade Mehmed Ağa’dır. Azalar ise üç gayrimüslimdir.³⁶ Trilye Belediyesi, salnamelerde sürekli yer almamışsa da belli aralıklarla belediye meclisi ve görevlilerine dair bilgilere değinilmiştir.³⁷ Mudanya’nın bir diğer nahiyesi İmralı’da ise belediye dairesinin kuruluş izine rastlanılmamıştır.

Mudanya Belediyesi’nin Bütçesi

Belediyelerin gelirleri giriş bölümünde de ifade edildiği üzere genelde birtakım vergiler ve nakdi cezalardan oluşmaktaydı. Belediyelerin istimlak yetkisi olduğundan ayrıca belediye mülklerinin kiralanması ya da satışından da gelir elde edilmekteydi. Masraflar ise beledi hizmetlerin türü ve ihtiyaçlara göre değişkenlik göstermekteydi. 1886 yılına ait bir gelir kaydına göre Mudanya Belediyesi’nin gelirlerinin büyük bir kısmı genelde tarım ürünlerinin tartılmasında kullanılan kantar resminden oluşmaktaydı. Bunu birtakım ücretler ve gazhane hasılatı takip etmiştir. Olağan harcamalarda ise personel maaşı başı çekmektedir.³⁸ Mudanya Belediyesi’nin bütçesine dair en kapsamlı kayıtlardan biriyse 1916 yılı için hazırlanan bütçe tasarısıdır. Mudanya Kaymakamı Ahmed Ferid Bey, Mudanya Belediye Reisi Nureddin Bey ile idare meclisi ve belediye azalarının bulunduğu bir heyet tarafından hazırlanan tasarıda muntazam şekilde gelir ve gider tablosu oluşturulmuştur. Buna göre gelirler üç başlık altında toplanmıştır. Bunlar *Emval-i Gayr-i Menkuleye Müteallik Rüsum*, *Emval-i Menkuleye Müteallik Rüsum* ve *Kanunen, Nizamen ve Teamülen Alınacak Rüsum* şeklindedir. Gayrimenkullere ait vergiler meskûkât, bina inşa ve tamiri, müskirat satışı, çalgı ve eğlence yerleri, çarşı ve pazarlarda açılan tente ve siperlik ile tebhir ücretlerinden oluşmaktadır. Bu vergilerden 1916 yılı için tahmin edilen gelir 37.200 kuruştur. Menkul mallar başlığı altında ise 129.700 kuruş olarak tahmin edilen temettü, müzayede, kazan ve motorlar, hayvan alım ve satımı, hayvan kesimi, kara ve deniz taşıtları, pazar ve panayır yerleri, kile, kantar, levha, yazı ve ilan evrakları, lağım ve kaldırım resimleridir. Bu başlık altında ayrıca evlerde beslenen köpeklerden de vergi alınması ön görülmüştür. Üçüncü başlık ise kira, nakdi ceza, bakaya vergiler, şerefiye, karada yapılan av tezkeresi, seyyar esnaftan alınan ücret, depolarda muhafaza edilen gaz tenekeleri, belediye emlaki hasılatı, araba, gazino, kahve ve odalar ile Duyun-u Umumiye’nin tuz için kullandığı ambarların kira

³⁵ İlber Ortaylı, a.g.e., s. 196.

³⁶ Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi, H. 1291/M. 1874, s. 52.

³⁷ Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi, H. 1297/M. 1880, s. 93.

³⁸ Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi, H. 1301/M. 1884, s. 202.

ücretleri olup öngörülen miktar 102.412 kuruştur. Böylece 1916 yılı için öngörülen vergi miktarı 269.312 kuruşluk bir meblağdır.³⁹

1916 yılı için hazırlanan masraf defteri ise *İdare-i Merkeziye Maaş ve Ücuratı ve Masrafı, Tenvir ve Teshin, Aceze ve Muhtacin ve Tevaim Çocuklar Maaşı ve İaşesi, Daire Uhdesindeki Emlakın Vergi-yi Senevisi, Masarifi-i Umumiye ve Masarifi-i Fevkalade* şeklinde altı başlık altında belirlenmiştir. Birinci başlıkta belediye reisinden başlanarak süpürgecilere kadar belediye bünyesinde görev alan personelin maaşlarına yer verilmiştir. Örneğin, belediye reisinin aylık maaşı 1.000, müfettiş maaşı 600, tabip maaşı 700 ve sokak temizliğinden sorumlu süpürgeci maaşı da 200 kuruş olarak belirlenmiştir. Diğer personellerle birlikte maaşların yıllık miktarı 68.640 kuruş olarak tahmin edilmiştir. İkinci kısım ise belediye dairesinin aydınlatma, ısıtma, kira masrafları ile telgraf ve kırtasiye malzemesi ücretlerinden oluşup bu meblağ da 6.700 kuruştur. Aceze ve muhtacin kalemi, yardıma muhtaç kişiler ve ikiz ve üzeri çocuk sahibi ailelere verilen maaşlar ile yine ihtiyaç sahiplerinin karşılanan ilaç, kömür ve defin masrafları olup bu kalem de 6.500 kuruştan oluşmaktadır. Dördüncü kısımda yer alan kalemler belediye dairesi uhdesindeki emlak vergileri ile inşa ve tamir masrafları ve donanım masraflarından oluşan 17.000 kuruşluk bir meblağdır. Genel masraflar ise gazyağı, fener, lamba, demirbaş eşya, asit ve kireç, sokakların temizliği, salgınla mücadele, lağım ve kaldırım yapım ve onarımı, şose tamiri, su ve çeşme yollarının yapımı gibi işlere harcanması planlanan 130.900 kuruştur. Masraf kısmının son kalemi ise olağan dışı harcamalar olan itfaiye araç gereç alımı, sıhhi malzeme, misafir ve ziyaretçilere yapılan ikramlar, belediye bahçesi yapımı ve Mekteb-i Sanayi ile Bursa'daki gureba hastanesine ayrılan hisselerden oluşan 19.660 kuruşluk meblağdır. Böylece öngörülemeyen masraflar ve ayrıca önceki senelerden kalan borçlar da eklendiğinde 1916 yılı genel gider bütçesi 269.312 kuruş hesaplanmıştır.⁴⁰

Mudanya Belediyesi bütçesi hazırlanırken gelir ve giderlerin birbirine aynen denk gelecek şekilde düzenlendiği görülmektedir. Bu bütçe taslağından hareketle Mudanya'nın olası gelir kaynakları ile masrafları hakkında fikir yürütmek mümkündür. Fakat belediyeye ilgili genel yazışmalarda söz konusu kalemlerin çok azının geçtiği de belirtilmelidir. Dolayısıyla bu tasarı çok da gerçekçi durmamaktadır. Üstelik belediye genelde gelir ve gider hususunda zorluk yaşamıştır. Örneğin, önceki yıllarda belediyeden satın alınması planlanan bazı arsa ve ambarlar için yapılan ödemeler satın alım işinin iptal edilmesi üzerine "belediye varidatının esasen zaruri masraflara bile yetecek durumda olmadığı" açıklamasına yer verilerek belediyenin geri ödemekle mükellef olduğu parayı tek seferde ya da kısa vadede ödeme gücü olmadığı belirtilmiştir.⁴¹ Söz konusu geri ödeme meselesi, gümrük dairesinin bina ihtiyacından kaynaklanmıştır. Rüşumat dairesi adına istasyon yakınında yeni bina yapımı için bir kısmı belediyenin mülkü olan arsalar

³⁹ BOA. DH.UMVM. 138/30-1,7 Kânunuevvel 1331 (20 Aralık 1915).

⁴⁰ BOA. DH.UMVM. 138/30-1, 7 Kânunuevvel 1331 (20 Aralık 1915).

⁴¹ BOA. ŞD. 586/4-1, 9 M 1313 (2 Temmuz 1895).

tespit edilmiş ve belediyeden satın alınması için çalışma başlatılmıştır.⁴² Daha sonra şimendifer idaresinin gümrük dairesine arsa tahsis etmesi üzerine satın alım işinden vazgeçilmiş⁴³ ama bu esnada belediyeye 65.000 kuruşluk bir ödeme yapılmıştı. Belediyenin bu meblağı topluca geri verme gücü olmadığından 1895 yılından başlanmak üzere on taksit bölünmesi hakkında Dâhiliye Nezareti'nden talepte bulunulmuştur.⁴⁴ Belediye ise bu parayı içme suyu hafriyatında kullanmıştır. Borcun ödenmesi maksadıyla arsalar ve gazhane müzayedeye çıkarılmış fakat 50 bin kuruştan ziyade alıcısı çıkmamıştır. Şimendifer şose yolunun yapımında arsanın bir kısmının harap hale gelmesi ayrıca değerini düşürmüştür. Belediye yöneticileri 50 bin kuruşu zarar olarak addettiğinden gazhane olarak kullanılan ambarın aylık 400 kuruşla kiraya verilebileceğini ve böylece yılda 7.200 kuruş gelir elde edilebileceğini hesaplamıştır.⁴⁵ Nihai olarak konu Şura-yı Devlet'te de görüşülmüş ve arsaların değerinde satılması halinde paranın hemen verilmesi bu mümkün değilse de on sene zarfında taksitle ödenmesi uygun bulunmuştur.⁴⁶ Belediyeye gerekli kolaylıklar sağlandığı halde satın alımından vazgeçilen mülklere karşılık verilen paralar sonraki yıllarda da tamamıyla iade edilememiştir. Örneğin, 1912 yılına gelindiğinde Mudanya gümrük idaresinin belediyeden 33.250 kuruş alacağı vardı. Bu meblağ yıllık iki bin kuruşluk taksitlere ayrılmış fakat üç taksit ödenemediği için ayrıca sorunlar yaşanmıştır.⁴⁷

Mudanya Belediyesi'nin gelirlerinden biri de gaz depolarından aldığı kira ücretleri ve vergilerdi. Mudanya, özellikle Rusya'dan ithal edilen petrol gazının depolanması maksadıyla yoğun bir şekilde kullanılmaktaydı. Fakat Rus tüccarlar ödeme konusunda zorluk çıkarmıştır. Rus tüccarlar hem sandık başına alınan aylık kirayı fazla bulmuş hem de depoların kentin dışında ve tekin olmayan şartlarda olduğunu öne sürerek kendi sefaretleri aracılığıyla şikâyetle bulunmuşlardır.⁴⁸ Hariciye Nezareti'nin devreye konulmasıyla yapılan tahkikatta gaz depolarının kasabanın yaklaşık 60 metre haricinde ve sahilde bulunduğu, damları ahşap olsa da kapılarının demirden yapıldığı ve dört tarafının da duvarla çevrildiği anlaşılmıştır. Üstelik mallarla beraber depoların da sigortası bulunmaktaydı. Bu yüzden Mudanya idarecileri depolarla ilgili emniyet ve erişim sorunu bulunmadığını nezarete bildirmiştir.⁴⁹ Belediye daha önce Dâhiliye Nezareti tarafından tebliğ edilen talimatlara uygun şekilde gaz sandığı başına bir kuruş vergi belirlemiş ve vergi gelirlerini depo masrafı, memur maaşları ve sigorta bedeli gibi zaruri masraflara harcamaktaydı.⁵⁰ Belediyenin nezaretler nezdinde şikâyet edildiği süreçte Rusya

⁴² BOA. ŞD. 581/14-3, 27 Ş 1309 (27 Mart 1892).

⁴³ BOA. ŞD. 539/59, 12 Ca 1311 (21 Aralık 1893); DH.MKT. 226/47-2, 13 L 1311 (19 Nisan 1894).

⁴⁴ BOA. BEO. 678/50833, 10 Ra 1313 (31 Ağustos 1895).

⁴⁵ BOA. ŞD. 586/4-1, 9 M 1313 (2 Temmuz 1895).

⁴⁶ BOA. BEO. 722/54132, 12 B 1313 (29 Aralık 1895).

⁴⁷ BOA. ML.EEM. 903/16-1, 3 Mart 1328 (16 Mart 1912); BOA. DH.İD. 59/55-1, 17 Haziran 1328 (30 Haziran 1912).

⁴⁸ BOA. HR.TO. 293/91, 9 Kânunuevvel 1305 (21 Aralık 1889).

⁴⁹ BOA. ŞD. 2556/32-1, 26 C 1307 (17 Şubat 1890).

⁵⁰ BOA. ŞD. 2556/32-4, 15 Kânunusani 1305 (6 Şubat 1890).

uyruklu bir tüccarın belediyeye 2.400 küsur gaz deposu vergi borcu vardı. Tüccarın borcu vermemesi halinde depozito olarak tutulan sandıkların müzayede ile satılıp bunun borca karşılık tutulacağı Rusya sefaretine bildirilmiştir. Fakat konsolosluk yetkilisi ihbarnameye itiraz ederek bunu iade etmiştir. Rus tüccar, konsolosluk yetkililerine verdiği malumatta bu verginin tahsili hususunda belediyenin kendisini bilgilendirmediğini iddia etmiştir. Fakat gerçekte aylardan beri kira tarifi depo kapısına asılmış ve hatta bu tüccar fiyata itiraz bile etmişti. Dolayısıyla tüccarın bu vergiden haberi olduğu gibi asıl talebi kira ücretinin azaltılmasıydı.⁵¹ Rus tüccarlarla yaşanan bu gerilim yıllarca sürmüştür. 1914 yılında bile bu sorun tekrarlamıştır Hatta Mudanya Belediyesi, borçlara karşılık bazı petrol sandıklarına yeniden el koyduğunda Rus Sefaretinin de sıkıştırmasıyla Hariciye Nezareti 1914 yılı için petrol vergilerinin alımından vazgeçilmesini önermiştir. Mudanya Belediyesi ve Mudanya Kaymakamlığı ise bu türden tavizlerin belediyenin “en meşru ve esaslı” gelirlerinin zayi olacağını Dâhiliye Nezareti’ne bildirmiştir. Zira olası bir istisnanın Amerikan gazlarına da sağlanması muhtemel olduğundan Hariciye Nezareti’nin önerileri makul bulunmamaktaydı. Ayrıca belediye, kanunlara ve Şura-yı Devlet’in kararlarına da uygun hareket etmekteydi.⁵² Ruslar ise Hariciye Nezareti aracılığıyla sürekli bir baskı kurmaya devam etmiştir.⁵³ Böylece Mudanya Belediyesi’nin mali durumunun bazı özel hususlardan dolayı karmaşık bir vaziyet içerisinde olduğunu belirtmek mümkündür. Bu da şüphesiz belediyenin hizmet politikasını doğrudan etkilemiştir.

Mudanya Belediyesi’nin Hizmetleri

Her ne kadar kanunlar belediyeleri birçok hizmetle mükellef kılmışsa da belediyeler bütçeleri çerçevesinde faaliyetler yürütmüştür. Bir önceki bölümde görüldüğü üzere Mudanya belediye bütçesinin masraf kısmında birçok kaleme yer verilmiştir. Fakat genel yazışmalara bakıldığında hizmet alanının daha dar ve belli konularda yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Başlıca hizmetlerden biri belediye tabipleri vasıtasıyla halk sağlığının korunmasıdır. Özellikle 1880 yılı ve sonrasında belediye tabibi istihdamına özen gösterilmiştir. Tabiplik görevi büyük ölçüde Andonaki, Kostantin, Aristidi Mihailidi ve Karabet gibi gayrimüslimler tarafından yerine getirilmiştir.⁵⁴ Osmanlı genelinde koleranın artış göstermesi birçok yer gibi Mudanya’da da belediye tabiplerine olan ihtiyacı arttırmıştır. Örneğin, 1894’te Mudanya’da şüpheli bir ölüm üzerine kolera için tetkikler yapılmış, kolera üzerine ihtisas yapan doktorlar buraya sevk edilmiş ve belediye tabibiyle koordineli bir şekilde bazı tedbirler alınmıştır.⁵⁵ Ayrıca gerekli olan sıhhi tedbirlerin düzenli bir şekilde hayata geçirilmesi için Hüdavendigâr Vilayet Umur-ı Sıhhiye Müfettişi Abdurrauf Efendi vilayet genelinde teftişlerde bulunmuştur. Teftişin amacı

⁵¹ BOA. HR.TH. 111/113-1, 18 S 1309 (23 Eylül 1891).

⁵² BOA. DH.İD. 152/12-7-8, 8 Mayıs 1330 (21 Mayıs 1914).

⁵³ BOA. DH.İD. 152/12-12, 3 Temmuz 1330 (16 Temmuz 1914).

⁵⁴ Bkz. Tablo 1.

⁵⁵ BOA. A.MKT.MHM. 554/14-2, 2 R 1312 (3 Kasım 1894).

belediyelerin de içinde bulunduğu paydaşlar vasıtasıyla kentlerin temizlik sorunlarının çözülmesi idi.⁵⁶

Mudanya Belediyesi'nin gelirleri kısıtlı olduğundan belediye tabiplerine ödenen maaş tabiplerce az bulunmaktaydı. Üstelik kanunlar 600 kuruş verilmesini gerektirdiği halde Mudanya'da tabip maaşı 400 kuruştı.⁵⁷ Bu yüzden mevcut maaşın geçimi için yetersiz kaldığını belirten Belediye Tabibi Kemal Efendi maaşında artış yapılmasını talep etmiştir. Merkezi kurumlar da nizamaya uygun bir şekilde 600 kuruşun ödenmesi gerektiğini vilayete bildirmiştir.⁵⁸ Nitekim birkaç yıl sonra tabip maaşı meselesi gündeme geldiğinde bu miktarın 600 kuruşa çıkarıldığı fakat bu sefer bunun da tabiplerce yetersiz görüldüğü ve maaşın 1000 kuruşa çıkarılmasının talep edildiği görülmektedir. Hüdavendigâr Valisi, bu talepte kalan 400 kuruşun ya da talep edilen meblağın tamamının hazineinden karşılanmasını bile arz etmiştir.⁵⁹ Fakat Dâhiliye Nezareti bu hususta "Sihhat ve selamet-i memlekete hizmet eden belediye tabiplerine mahallerindeki belediyelerden münasip bir zam yapılabilir" şeklinde bir öneride bulunarak söz konusu talebi reddetmiştir.⁶⁰ Mudanya Belediyesi bünyesinde çalışan bazı tabiplerin iyi hizmetlerinden ötürü taltif edildikleri de olmuştur. Bunlardan biri Tabip Sıdkı Ömer Efendi'dir.⁶¹ Birkaç sene bu hizmeti yerine getiren Ömer Sıdkı Efendi, 1909 yılında akıl sağlığını yitirdiğinden İstanbul'da Fransız hastanesine yatırılmıştır.⁶² Yerine de Necmeddin Efendi isimli tabip tayin edilmiştir.⁶³

Belediyenin bir diğer hizmet alanı ise kentin yol ve kaldırımlarının bakım-onarımı ile temiz su ihtiyacının karşılanmasıdır. II. Abdülhamid döneminde hız verilen kentsel kalkınma planlarının etkisi ve dolayısıyla vali ile kaymakamların teşvikiyle 1880'lerden itibaren Mudanya'da gözle görülür bir beledi hizmet anlayışı başlatılmıştır. Örneğin, 1882-1884 yılları arasında dönemin Mudanya Kaymakamı Fuad Efendi'nin çabaları neticesinde Mudanya kasabasında sahilin münasip mevkilerine dört adet deniz hamamıyla Harmanlar yolunun duvarları ve Hristiyan mahallesinin üç adet lağımı tamir ve tesviye olunmuştur. İstanbul'dan gelen gaz sandıklarının muhafazasında kullanılan ve şehir dışında kalan eski han civarında bir de gaz deposu tesis edilmiştir. Yeni İskele pişegahındaki belediye dairesine ait hotelin de döşemeleri yapılmıştır.⁶⁴ Bu yıllarda yol ve köprü yapımına da hız

⁵⁶ Hüdavendigâr Vilayet Gazetesi, Numara 1598, 14 M 1312 (18 Temmuz 1894), s. 1.

⁵⁷ BOA. DH.MKT. 1772/115, 4 Ra 1308 (18 Ekim 1890).

⁵⁸ BOA. DH.MKT. 2511/142, 4 R 1319 (21 Temmuz 1901). Yaver-i Hazret-i Şehriyariden Tophane-i Amire Müşiri ve Umum Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nazırı Zeki'den Dâhiliye Nezareti'ne tebliğ edilen yazıdır.

⁵⁹ BOA. DH.İD. 18/27-2, 19 C 1329 (17 Haziran 1911).

⁶⁰ BOA. DH.İD. 18/27-1, 6 Temmuz 1327 (19 Temmuz 1911).

⁶¹ BOA. DH.MKT. 1063/30, 3 M 1324 (27 Şubat 1906); DH.MKT. 1177/30, 9 Ca 1325 (20 Temmuz 1907).

⁶² BOA. DH.MUİ. 40/55-2, 17 Za 1327 (30 Kasım 1909).

⁶³ BOA. DH.MUİ. 40/55-7, 23 Z 1327 (5 Ocak 1910).

⁶⁴ Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi, H. 1301/M. 1884, s. 207-208. İstanbul'dan ve birçok yerden yoğun ziyaretçi akınına uğrayan Mudanya'da 1880'lerde birkaç hotel vardı. Mudanya iskelesi mevkiinde yer alan Hristaki, Marigo ve Papaz Oğlu hotelllerinde yemek ve yatak ücretleri günlük beş

verilmiştir.⁶⁵ Üstelik merkez sancağa bağlı kazalar içinde Mudanya, beledi işlerin en çok yürütüldüğü yerdı. 1886'ya gelindiğinde Mudanya'da ayrıca aşağıdaki beledi faaliyetler hayata geçirilmiştir:⁶⁶

- a) Muhtemel yangınları kolayca söndürmek için Trilye kasabasında 70.000 kıyye su alma kapasitesi olan bir ambar inşa edilmiştir.
- b) Mudanya'da iskele civarında daha önce inşa edilen belediye hotelinin bahçesine gayet muntazam bir mutfak inşa edilmiş ve temizliği de bir kat daha arttırılmıştır. Bu mutfak bina altında bulunup yemeklerin kokusu odalarda bulunan misafirlerin konforunu bozmaktaydı.
- c) Vilayet caddesinde bulunan büyük çarşı içinde denize ulaşan ve harap hale gelen beş adet lağım yenilenmiştir.
- d) Çarşı içinde ve deniz tarafındaki dükkânlar arasındaki sokaklar gidiş gelişlerin yoğunluğundan dolayı geceleri hela ve çöplük halini almaktaydı. Bunun önüne geçmek maksadıyla bu sokakların önlerine birer rıhtım inşa edilerek zeminleri çarşının kaldırımı hizasına kadar doldurulmuş ve üzerlerine kaldırım yapılmıştır. Belediye çavuşları tarafından ayrıca temizliklerine itina gösterilmiştir.
- e) Çarşı içinde Hacı Uruh Bey çeşmesinin haznesi harap olmaya yüz tuttuğundan bunun içi ve dışı temizlenerek tamiri yapılmıştır. Ayrıca üzeri boya ve yaldızla süslenerek güzel bir manzara oluşturulmuştur.
- f) Çarşı içindeki Orta Camii-i Şerif karşısında olup bir vakfı bulunmayan çeşmenin haznesi de harap hale gelmiştir. Yanındaki lağım üzerinde bulunan abdest çeşmelerinin teknesiyse kullanıma uygun değildi. Bu yüzden bu teknenin deniz kenarına nakliyle yerine bir kasap dükkânı inşa edilmiş ve etrafı çarşı hizasına kadar doldurulup üzerlerine kaldırım döşenmiştir. Bu şekilde hem belediye dairesine yıllık 700 kuruş gelir elde edilmiş hem de çarşının en çirkin ve kötü addedilen yeri daha muteber bir hale getirilmiştir. Çeşme ise belediyeye ait olduğundan tamirine ihtiyaç göründükçe icra ettirilmek üzere belediye emlak defterine kaydedilmiştir.
- g) Mudanya'nın Bursa tarafındaki Zabtiye Karakolhanesinden Ömer Bey Camii-i Şerifine kadar uzanan kaldırımlar gidiş-gelişlerden ötürü harap hale geldiğinden görülen lüzum üzerine ortası yüksek balık sırtı şeklinde yenilenmiş ve tamamen düzenlenmiştir. Çukur yerleri ise kumla doldurulmuştur.
- h) Mudanya çarşı yolunun iki tarafı Tarık Nizamnamesi gereğince yapılmışsa da bu cadde üzerinde bulunan bazı fırın ve mağazalar buradan kaldırılmış ve cadde baştanbaşa düzenlenmiştir.
- i) Mudanya'nın Hristiyan mahallelerinden Harmanlar mahallesinde bulunan Kifale Suyu haznesi otuz seneden beri harap halde olduğundan ahalisi su tedariki hususunda zorluk yaşamaktaydı. Bu hazne de tamir edilerek suları yeniden kullanıma açılmıştır.

kuruştı. Buraların konfor standardı yüksekti. Kasaba içindeki Bedros hoteli ise ortalama bir tesis olup yemek ve konaklama ücretleri on iki kuruştı. Ayrıca sıradan yolcular için de yatak parası bir kuruş olan hanlar bulunmaktaydı. Bkz. **Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi**, H. 1301/M. 1884, s. 229.

⁶⁵ **Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi**, H. 1303/M. 1886, s. 46-61.

⁶⁶ **Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi**, H. 1303/M. 1886, s. 92-95.

- j) Mudanya Mekteb-i Rüşdiyesinin dış duvarları bir müddetten beri yıkılmaya yüz tutmuştu. Masrafları İslam ahalisi tarafından karşılanmak üzere tamirâtı yapılmış ve üzerlerine parmaklık konularak yıkılma tehlikesinin önüne geçilmiştir.
- k) Mudanya Mekteb-i Rüşdiyesi bitişiğindeki Aşağı Hamam yolunun dar olmasından dolayı düzenlenmesi yapılmıştır.

Söz konusu benzer faaliyetler sonraki yıllarda da devam ettirilmiştir. Örneğin, 1889'da Bursa şose yolu üzerinde ve kasaba haricinde bulunan İslam Mezarlığı ve şimendifer istasyonu yanına bir menfez ve kasabadaki balıkhane karşısına muntazam bir deniz hamamı inşa edilmiştir. Ayrıca Mudanya belediyesi tarafından İslam çarşısı ile Hristiyan Mahallesi arasındaki caddeye bakan bir hane satın alınarak yıktırılmış ve cadde genişletilmiştir.⁶⁷ Hatta bu hususta mülk sahibi şikâyetinde dahi bulunmuş fakat hem ihtiyaçtan ötürü hem de hanenin yıkılmaya meyilli olmasından dolayı bu işlem gerçekleşmiştir.⁶⁸ Aslında Mudanya'da binaların sık ve sokakların darlığından dolayı yıllardan beri çeşitli sorunlar yaşanmaktaydı. Örneğin, 1856'da yapılan yazışmalarda, Erdek ve Gemlik'te meydana gelen yangınlarda sokakların darlığından ötürü yaşanan sorunların bertaraf edilmesi maksadıyla binaların daha nizami usulde yapılması kararlaştırılmıştı. Mudanya'da da benzer sorunlar yaşanmaması için bazı hanelerin mahalleli tarafından satın alınarak yıkılması ve yolların genişletilmesinin faydalı olacağı düşünülmüştür. Böylece tulumba, kanca, kova ve benzeri itfaiye araçlarının geçişi de kolaylaşacaktı. Mahalle ahalisi bu taleplerini Mudanya idare meclisine arz etmişti.⁶⁹ Konuyla ilgili yapılan görüşmelerde sokakların nizami bir usule yaklaştırılmasının ayrıca havasız kalan mahallelerde hastalık riskini de azaltacağı tasavvur edilmiştir.⁷⁰ Üstelik bu yıllarda Hüdavendigâr valisi tarafından Mudanya'da ihtiyaç duyulan tulumbalar için "kaza-i mezkûrda tulumbanın vücudu derece-i vücubda bulunmuş olmasıyla" şeklinde izah edilerek durumun aciliyetine dikkat çekilmiştir.⁷¹ Buna rağmen 1871'de Mudanya'da meydana gelen yangında halk mustarip duruma düşmüş yangından zarar gören kilise ve mektep için padişah tarafından maddi yardımda bulunulmuş ve Hristiyanların vergi tahsili bir süreliğine ertelenmiştir.⁷²

Mudanya'nın sürekli artış gösteren ve bir türlü nihayete ermeyen ana ihtiyacı temiz su tedarikiydi. Bu maksatla kasabaya bir saat mesafedeki Kiremitlik Deresi suyunun kasabaya ulaştırılması için Hüdavendigâr Valisi Münir Paşa tarafından çalışmalar başlatılmıştır. Yukarıda da değinilen Harmanlar isimli mevkideki suyun kasabanın en işlek yerinde kullanıma konulması işlemi devam etmiştir. Ayrıca çeşitli konumlardaki devlet memurları tarafından çeşmeler yaptırılmıştır. Böylece yeni yapılan ve tamiri gerçekleştirilen toplam otuz yedi adet çeşme vasıtasıyla kasabaya

⁶⁷ Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi, H. 1306/M. 1889, s. 97-98.

⁶⁸ BOA. DH.MKT. 1557/82, 18 S 1306 (24 Ekim 1888).

⁶⁹ BOA. A.MKT.UM. 255/52-1, 26 M 1273 (26 Eylül 1856).

⁷⁰ BOA. A.MKT.UM. 255/52-2, 12 M 1273 (12 Eylül 1856).

⁷¹ BOA. MVL. 316/36-1, 3 Ra 1274 (22 Ekim 1857).

⁷² BOA. İ.ŞD. 22/939, 17 C 1288 (3 Eylül 1871); BOA. İ.HR. 256/15284, 12 B 1289 (15 Eylül 1872).

temiz ve lezzetli su bağlanmışır.⁷³ Bunların dışında süreklilik arz eden kaldırım, köprü, menfez yapımı ve su mecralarının onarımı sonraki yıllarda da devam etmiştir.⁷⁴ Örneğin, 1898'e gelindiğinde Değirmendere suyu da çeşmeler vasıtasıyla kasabaya çekilmiştir.⁷⁵ Bu yıllarda su ve genel temizlik ihtiyacı Bursa'nın geneli için sorun halini almıştı. Örneğin, *Bursa* gazetesi Vali Mahmud Celaleddin Paşa'nın hususi icraatından birinin o döneme kadar bir şekilde ihmal edilen "tanzifat" işleri olduğuna yer vermiştir. Bursa'nın başkente yakınlığından ötürü adeta buranın bir kenar mahallesi olduğu ve bu yüzden yerli yabancı birçok bürokrat ve memurun uğrak yeri olduğuna dikkat çekilerek kentin temizlik hususundaki ihtiyaçlarının giderilmeye çalışıldığı da müjdelenmiş ve belediye heyeti vasıtasıyla içme suyu sorunun üstesinden gelinmesine dair kararlar alındığı haberleştirilmiştir.⁷⁶ Fakat 1918'de dahi Bursa yerel basınında su sorununa yer verilmeye devam edilmiştir. Örneğin, Hakkı Baba *Bursa Mecmuası*'nda kaleme aldığı yazısında suyun önemine değinirken Enbiya Suresinin 30. Ayetinden "ve her canlıyı sudan var kıldık" şeklinde alıntı yapmıştır. Daha sonra kentlerin büyümesiyle su ihtiyacının tedarik sorunlarını aktarmış fakat belediye bütçelerinin yetersizliğine özellikle vurgu yapmış ve bütçelerin ancak maaşlara yettiğine dikkat çekmiştir. Belediyeyi "acınacak" bir müessese olarak tasvir eden Hakkı Baba, önceki yıllarda Bursa'da meydana gelen koleranın baş müsebbibi olarak da suları işaret etmiştir. Bu sorunun çözümü için merkez ve merkeze bağlı diğer belediyelerde vergilere zam yapıldığı fakat bunun da sorunları nihai olarak çözemediğini de belirtmiştir.⁷⁷ Dolayısıyla beledi hizmetler kapsamındaki ihtiyaçlar uzun müddet hem vilayet genelinde hem de Mudanya özelinde güncelliğini korumuştur. Hatta Cumhuriyet'in ilk yıllarında dahi benzer sorunlar devam etmiştir. Bu kapsamda Mudanya Belediyesi tarafından kasabaya demir borularla yedi kilometrelik temiz su isalesine dair çalışmalar başlatılmışır.⁷⁸

SONUÇ

Osmanlı taşra belediyelerinin karakteristik özelliklerinden biri, belli başlı merkezler dışında, kentlerin beledi hizmetleri yeterince yerine getirememeleridir. Hem kentlerin mali yapısı hem de Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu siyasi ve iktisadi buhran hali bunda etkili olmuştur. Özellikle büyük liman ve ticaret kentleriyle özdeşleşen modern belediyeciliğin taşra serüveni göz önünde bulundurulduğunda bu yeni usulün Mudanya'da erken bir dönemde hayata geçirildiği söylenebilir. Fakat Mudanya her ne kadar bir liman ve uluslararası ticaret kenti olsa da Mudanya'nın limanla ilişkili ticari potansiyeli 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ulaşım ve haberleşme araçlarının geliştirilmesiyle daha çok görünür

⁷³ *Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi*, H. 1313/M. 1895, s. 150.

⁷⁴ *Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi*, H. 1314/M. 1896, s. 301.

⁷⁵ *Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi*, H. 1316/M. 1898, s. 274.

⁷⁶ *Bursa Gazetesi*, "Vilayet Havadisî: Tanzifat", Numara 5, 6 Ca 1308 (18 Aralık 1890), s. 1-2.

⁷⁷ Hakkı Baha, "Vilayete Aid Mesail-i Ümraniye: Su Meselesi", *Bursa Mecmuası*, S 14, 15 Temmuz 1334, s. 210-213

⁷⁸ *Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi*, 1927, s. 399.

kılınmıştır. Böylece modern belediyeciliğin asıl geliştiği süreçte kent birçok hususta henüz gelişmeye başlıyordu. Buranın kaza statüsünde yönetilmesi de belediyeciliğin daha dar bir alanla kısıtlı kalmasına ve aksaklıklar yaşanmasına sebep olmuştur. Her ne kadar belediye dairesinin varlığı 1870 yılına kadar dayansa da beledi hizmetler büyük ölçüde II. Abdülhamid dönemiyle özdeşleşmiştir. Belediye gelirleri yetersiz kaldığından ise ihtiyaçların giderilmesi hususunda sistematik bir usul benimsenememiştir. Üstelik belediyenin bir şekilde borçlandığı durumlarda zorlandığı görülmektedir. Belediyenin Rus tüccarlar örneğindeki gibi alacaklarını düzenli ve etkili bir şekilde tahsil edememesi ayrıca bu zorlukları arttırıcı etkiye sahiptir. Tüm bunlara rağmen Mudanya Belediyesi bünyesinde vali ve kaymakamların da çabalarıyla 1890'larda özellikle içme suyu tedariki için onlarca çeşme yapılmış, kentin sokak ve kaldırımları düzenlenmiş, itfaiye araç gereçleri için yazışmalar yapılmış ve halk sağlığının korunması için belediye bünyesinde tabip bulundurulmasına özen gösterilmeye çalışılmıştır. Bir yandan da İstanbul ve Bursa'nın muhtelif bölgeleri arasında adeta bir köprü vazifesi görmesi, Mudanya'nın dinamik bir yapıda kalmasını gerektirmiştir. Taşra belediyelerinin çoğunda uygulanmayan seçim usulünün, yazışmalara yansıdığı şekliyle birkaç kez, Mudanya'da hayata geçirilmiş olması ise kentin yerel yönetimlerdeki etkinliği açısından mühim bir durumdur. Başka bir deyişle eksiklik ve sorunlara rağmen meclis pratiği ve hizmetleriyle modern belediye aygıtı, Mudanya'nın yönetim ve kalkınmasına yeni bir soluk getirmiştir.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA)

A.MKT.MHM. 554/14; A.MKT.UM. 255/52; BEO. 678/50833, 722/54132; DH.İD. 18/27, 39/13, 59/55, 152/12; DH.MKT. 226/47, 228/24, 1063/30, 1177/30, 1388/114, 1557/82, 1772/115, 2007/52, 2109/57, 2511/142; DH.MUI. 29/36, 40/55; DH.UMVM. 138/30; HR.TH. 111/113; HR.TO. 293/91; İ.HR. 256/15284; İ.ŞD. 22/939; ML.EEM. 903/16; MVL. 316/36; ŞD. 539/59, 581/14, 586/4, 1536/27, 2556/32.

Sürelî Yayınlar ve Salnameler

Bursa, Bursa Mecmuası, Bursa Sergisi, Hüdavendigâr, Servet-i Fünûn.

Hüdavendigâr Vilayet Salnameleri: 1870-1907; Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi, 1927.

Araştırma & İnceleme Eserler

Akgündüz, Ahmet, **Osmanlı Devleti'nde Belediye Teşkilatı ve Belediye Kanunları**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.

Çadırcı, Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK Yayınları, Ankara, 1997.

Çetin, Emrah, “Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Hüdavendigar Vilayetinde Karayolu Yapım Çalışmaları”, **Turkish Studies**, 8/7, s. 65-81

Durak, Selen, “Bursa-Mudanya Demiryolu Hattı ve İstasyon Binaları”, **Bursa’nın Kentsel ve Mimari Gelişimi**, Editör: Cafer Çiftçi, Gaye Kitabevi, Bursa, 2007, s. 197-226.

Koç, Bekir, **Osmanlı Modernleşmesi ve Midhat Paşa: Tuna Vilayeti Meclisleri ve Yeniden Yapılanma Çabaları**, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.

Ortaylı, İlber, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)**, TTK Yayınları, Ankara, 2020.

Öztürk, Yücel, **Kuruluşundan 1950’ye Kadar Bursa Belediyesi ve Hizmetleri**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2014.

Satıcı, Emre, **19. Yüzyılda Hüdavendigar Eyaleti**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet, **Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu: Yerel Yönetim Metinleri**, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

EKLER

Tablo.1: Osmanlı Dönemi Hüdavendigar Vilayet Salnamelerine Göre Mudanya Belediye Personeli

Yıl	Reis	Azalar	Diğer Memurlar
1870-1871-1872	Ahmed Fuad Efendi	Tahir Efendi, Hacı Salih Bey, Kurd Oğlu Vasilaki, Tanaş Oğlu Vasilaki	Reis Muavini Hacı Süleyman Bey
1873	-	Hacı Salih Ağa, Hacı Dimitri Ağa, Yorgaki Ağa	Kâtip ve Sandık Emni Said Efendi
1874	Dimitraki Efendi	Mehmed Ağa, Mustafa Efendi, Yevakim Ağa, Vasilaki Ağa	Kâtip ve Sandık Emni Said Efendi
1875-1876-1877	Abdullah Efendi	Mehmed Ağa, Mustafa Efendi, Vasilaki, Yevakim Ağa	Kâtip Emin Efendi
1878	Abdullah Efendi	Mehmed Ağa, Mustafa Efendi, Vasilaki	Kâtip Emin Efendi
1879	Fuad Efendi	Mustafa Efendi, Mehmed Ağa, Dimitraki Efendi, Tuğraki Efendi, Nikolaki Efendi	-
1880	Fuad Efendi	Mustafa Efendi, Mehmed Ağa, Dimitraki Efendi, Tuğraki Efendi, Nikolaki Efendi	Tabip Andonaki, Kâtip Emin Efendi
1884-1885-1886	Hacı Tahir Efendi	İbrahim Ağa, Vasilaki Efendi, Kostaki Efendi, Telemhos Efendi	Kâtip ve Sandık Emni Ahmed Efendi, Gazhane Kâtibi Vasilaki Efendi
1887	-	“Derdest-i Teşkidir”	-
1888	Fuad Efendi	Telemhos, Fotaki, Dimitraki, Astoridi, Anseti	Kâtip Tahir Efendi
1889	Mustafa Efendi (Vekâleten)	Ahmed Efendi, Dimitraki Efendi, Tanaşaki Efendi, Lokaki Efendi	Kâtip ve Sandık Emni Rahmi Efendi
1890	Fuad Efendi	Lotaki Efendi, Dimitraki Efendi,	Reis Vekili Mustafa

		Tanaşaki Efendi, İbrahim Ağa	Efendi, Kâtip ve Sandık Emmini Rahmi Efendi, Gazhane Kâtibi Dimitri Efendi
1891	Fuad Efendi	Mustafa Efendi, Lotaki Efendi, Dimitraki Efendi, Tanaşaki Efendi, İbrahim Ağa	Kâtip ve Sandık Emmini Rahmi Efendi, Gazhane Kâtibi Dimitri Efendi, Tabip Kostantin Efendi
1892	Fuad Efendi	Mehmed Şefik Efendi, İbiş Efendi, Andonaki Efendi, Tanaşaki Efendi	Kâtip ve Sandık Emmini Rahmi Efendi, Gaz Deposu Memuru Dimitri Efendi, Memleket Tabibi Kalemkari Kostantin Efendi
1893-1894	Hacı Halil Bey	Mehmed Şefik Efendi, Anseti Efendi, Tanaşaki Efendi, Andonaki Efendi, Tanaşaki Efendi (Diğeri)	Kâtip İbrahim Efendi, Sandık Emmini Tafraki Efendi, Tabip Konstantin Cevani Efendi, Gaz Deposu Memuru Stefani Efendi
1895	Hacı Halil Bey	Mehmed Şefik Efendi, Sıgılı Tanaşaki Efendi, Kıbrıslı Tanaşaki Efendi, Fotaki Efendi	Kâtip İbrahim Efendi, Sandık Emmini Tafraki Efendi, Tabip Aristidi Mihailidi Efendi
1896	Çakır Oğlu Tanaşaki Efendi	Tütünizade Hüseyin Efendi, Fotaki Budika Efendi, Kayabeyzade İbrahim Ağa, Kıbrıslı Tanaşaki Efendi, Kara Yorgi Oğlu Petro Efendi	Sandık Emmini ve Kâtip İbrahim Efendi, Tabip Aristidi Mihailidi Efendi
1897-1898	Çakır Oğlu Tanaşaki Efendi	Tütünizade Hüseyin Efendi, Fotaki Budika Efendi, Kayabeyzade İbrahim Ağa, Cemal Bey	Sandık Emmini ve Kâtip İbrahim Efendi, Tabip Aristidi Mihailidi Efendi
1899	Çakır Oğlu Tanaşaki Efendi	Berber Hüseyin Ağa, Aleksondroz Efendi, Halil Mollazade İbrahim Ağa, Kara Yorgi Oğlu Perto Efendi,	Sandık Emmini ve Kâtip İbrahim Efendi, Tabip Karabet İnikna Efendi
1900	Yorgo Efendi	Tütünizade Hüseyin Efendi, Kayabeyzade İbrahim Ağa, Hacı Cemal Bey, Lazarakı Efendi, Ligordi Vudiga Efendi	Sandık Emmini ve Kâtip Vekili Mustafa Efendi, Tabip Karabet İnikna Efendi
1901	Gitano Yorgo Efendi	Tütünizade Hüseyin Efendi, Kayabeyzade İbrahim Ağa, Hacı Cemal Bey, Lazarakı Efendi, Ligordi Vudiga Efendi	Sandık Emmini ve Kâtip Vekili Mustafa Efendi, Tabip Karabet İnikna Efendi, Belediye Kalfası Galanti Efendi
1902	Gitano Yorgo Efendi	Tütünizade Hüseyin Efendi, Kayabeyzade İbrahim Ağa, Hacı Cemal Bey, Lazarakı Efendi, Ligordi Vudiga Efendi	Sandık Emmini ve Kâtip Vekili Mustafa Efendi, Tabip Mehmed Kemal Efendi, Belediye Kalfası Kala Anti Efendi
1903	Hüseyin Kami Efendi	Hasan Ağa, İbrahim Ağa, Fotaki Efendi, Vasilaki Galpoliti Efendi	Sandık Emmini ve Kâtip İbrahim Efendi, Belediye Tabibi Mehmed Kemal Efendi, Belediye Kalfası

			Kala Anti Efendi, Çavuş Salih Efendi
1904	Hüseyin Kami Efendi	Hüseyin Ağa, Stefanos Efendi, Nikolaki Efendi, Lazarki Efendi, Andriya Efendi	Sandık Emmini ve Kâtip İbrahim Efendi, Belediye Tabibi Mehmed Kemal Efendi, Belediye Kalfası Kala Anti Efendi
1905-1906-1907	Hüseyin Kami Efendi	Hüseyin Ağa, Stefanos Efendi, Nikolaki Efendi, Lazarki Efendi, Andriya Efendi	Sandık Emmini ve Kâtip İbrahim Efendi, Belediye Tabibi Ömer Sıdkı Bey, Belediye Kalfası Kala Anti Efendi

Kaynak: Hüdavendigâr Vilayet Salnameleri, H. 1287/M. 1870, s. 66; H. 1288/M. 1871, s. 58; H. 1289/M. 1872, s. 57; H. 1290/M. 1873, s. 55; H. 1291/M. 1874, s. 51; H. 1292/M. 1875, s. 61; H. 1293/M. 1876, s. 59; H. 1294/M. 1877, s. 59; H. 1295/M. 1878, s. 59; H. 1296/M. 1879, s. 137; H. 1297/M. 1880, s. 92; H. 1301/M. 1884, s. 153; H. 1302/M. 1885, s. 504; H. 1303/M. 1886, s. 245; H. 1304/M. 1887, s. 135; H. 1305/M. 1888, s. 38; H. 1306/M. 1889, s. 139; R. 1306/M. 1890, s. 95; R. 1307/M. 1891, s. 282-283; H. 1310/M. 1892, s. 150; H. 1311/M. 1893, s. 145; H. 1312/M. 1894, s. 151; H. 1313/M. 1895, s. 207; H. 1314/M. 1896, s. 163; H. 1315/M. 1897, s. 85; H. 1316/M. 1898, s. 93; H. 1317/M. 1899, s. 111; H. 1318/M. 1900, s. 112; H. 1319/M. 1901, s. 114; H. 1320/M. 1902, s. 114; H. 1321/M. 1903, s. 122; H. 1322/M. 1904, s. 116; H. 1323/M. 1905, s. 116; H. 1324/M. 1906, s. 296; H. 1325/M. 1907, s. 296.

Tablo. 2: 1913-1926 Arasında Mudanya Belediye Reisleri

Belediye Reisi	Göreve Başlama Tarihi	Görevinin Bitiş Tarihi
Mehmed Cemal Bey	14 Mart 1913	1 Aralık 1915
Galib Bey (Vekaleten)	1 Aralık 1915	4 Aralık 1915
Nureddin Bey	10 Aralık 1915	10 Şubat 1916
Emin Şerif Bey (Vekaleten)	12 Şubat 1916	19 Nisan 1916
Osman Bey	20 Nisan 1916	9 Şubat 1917
Galib Bey	10 Şubat 1917	10 Nisan 1917
Osman Bey	11 Nisan 1917	29 Mart 1919
Ahmed Şerif Bey	29 Mart 1919	2 Mayıs 1919
Hüseyin Kami Bey	29 Temmuz 1919	31 Ağustos 1919
Galib Bey	1 Eylül 1919	15 Ocak 1923
Saib Bey	15 Ocak 1923	30 Ocak 1925
Saib Bey	18 Şubat 1925	-

Kaynak: Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi, 1927, s. 399.

ESKİYE MUADİL YENİ BİR YAŞAM KURMA MÜCADELESİ: MUDANYA'YA İSKÂN EDİLEN MÜBADİLLER VE GERİDE BIRAKTIKLARI EMLÂK

Zeynep AKAN YETİŞİR*

ÖZET

Bilindiği üzere Türk ve Yunan hükûmetleri tarafından 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan Mübadele Sözleşmesi mübadillerin geride bıraktıkları taşınır ve taşınmaz mallarını, müstakbel vatanlarına kıymetçe transfer edebilmelerini mümkün kılmaktaydı. Türk hükûmeti, iskân edilen mübadillerin yaşamlarını ve eski vatanlarındaki mesleklerini devam ettirebilmeleri amacıyla onları arazi, ziraî aletler, meyve fidanları, dükkân ve imalathaneler gibi üretim araçları ile desteklemeyi vaat etmişti. Bununla birlikte bütün bu desteklerin mübadillere hangi miktar ve oranda verileceği bir takım kurallara bağlanmıştı. Buna göre mübadillerin yola revan olmadan önce eski vatanlarındaki emlâkını kayıt altına aldırması ve bu işleme dair bir belge düzenletmesi gerekmektedir. Terk edilecek emlâkin tasfiye edilmesi sürecine ithafen Tasfiye Talepnameleri adı verilen söz konusu belgeler göçün "suhûletle" gerçekleşmesi ve malların kıymetlendirilmesi ile vazifelendirilen karma komisyonca düzenlenecekti.

Türkiye'ye göç edecek mübadillerin iskân olunacağı mntıklar sözleşme tarihinden altı ay sonra, 1923 yılı Temmuz ayı ortalarında sekiz mntika olarak belirlenmişti. Ancak muhacirler ülkeye geldikçe bu sayının artırılması ihtiyacı hâsıl oldu ve mntika sayısı iki yıl içerisinde ona yükseltildi. Hüdavendigâr ve Çanakkale havalisini kapsayan Bursa mntikası mübadillerin yoğun olarak iskân edildiği bölgeler arasındaydı. Bursa mntikası içinde yer alan Mudanya ise gerek göçmen getiren vapurlar için indirme iskelesi olması gerekse Rum ve Ermeni mübadillerin geride bıraktıkları emlâk ve zeytinliklerin bolluğu açısından Türk mübadillerin iskânı için oldukça elverişliydi. Mudanya, nitekim Türk mübadillerin yoğunlukla yerleştirildiği bir alan oldu.

Bu çalışma mübadele yoluyla Mudanya'ya gelen mübadillerin iskân edilmeleri sürecini ele alacaktır. Çalışmanın odak noktasını mübadillerin geride bıraktıkları mallar oluşturmaktadır. Çalışma Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan tasfiye talepnamelerine dayanmaktadır. 1924 yılına ait olan söz konusu belgeler mübadillerin Selanik, Girit, Yanya ve Manastır vilayetlerindeki emlâkinin ayrıntılı dökümlerini içermektedir. Tüccar, çiftçi, esnaf ve asker babalarına izafetle anılan oğulların ya da pederleri veya kocalarına nispetle zikredilen kadınların geride bıraktıkları emlâki mercek altına alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mudanya, Mübadele, Emlâk, Nüfus.

THE STRUGGLE OF BUILDING A NEW AND EQUIVALENT LIFE: THE MUDANYA IMMIGRANTS AND THE PROPERTY THEY LEFT BEHIND

ABSTRACT

As it is known, the Population Exchange Agreement signed by the Turkish and Greek governments on January 30, 1923 enabled to transfer the movable and immovable properties of immigrants in value to their future homeland. According to the contract, the parties promised to support the resettled refugees with means of production such as land, agricultural implements, fruit saplings, shops and workshops so that they could continue their lives and professions in their new homeland. However, the amount and rate of all these supports depended on a set of rules. Accordingly, the refugees had to fill in a form to declare their property in Greece before their departures. These documents were to be issued by the mixed commission tasked with the "quiet" migration and the valuation of the goods.

The regions where the immigrants would be settled were determined as eight regions in mid-July 1923, six months after the contract date. However, as the immigrants came to the country, this number arose and it was increased to ten within two years. Bursa was among the regions where the exchanged people were densely populated. Mudanya, which is located in the Bursa district, was quite

* Arş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi.

suitable for the settlement of the Turkish immigrants in terms of both being a landing dock for the ferryboats that brought immigrants and the abundance of property left behind by the Greek and Armenian emigrants. Mudanya, thus, became an area where Turkish immigrants were heavily settled.

This study will deal with the process of resettlement of the immigrants who came to Mudanya through the population exchange. The focus of the study is the property which immigrants left behind. The source of the study is Clearance Documents dated 1924, and include detailed information on the immigrants' property left behind in the provinces of Thessaloniki, Crete, Ioannina and Manastır.

Key Words: Mudanya, Population Exchange, Property, Population.

GİRİŞ

Balkan uluslarının bağımsızlık mücadeleleri sırasında yaşanan çatışma ve savaşlar bu bölgelerde yaşayan Müslüman-Türk Osmanlı tebaasını çeşitli dinî, siyasi, sosyal ve ekonomik baskılara maruz bıraktığında Balkan topraklarından Anadolu'ya doğru Türk-Müslüman göçü hız kazanmaya başlamıştı. Doksanüç Harbi ve Balkan Savaşları ile ivme kazanan göçler yeni kurulan cumhuriyetin ilk yıllarında da mübadele ve dostluk anlaşmalarıyla devam etmişti.¹ 1921-1928 yılları arasında Türkiye'ye, başta Yunanistan olmak üzere Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya ve Sovyetler Birliği'nden toplam 463.534 mübadil gelmişti.²

Mübadillerin yeni kurulan cumhuriyete zorunlu olarak göç ettirilmeleri Lozan görüşmelerinin ortaya çıkardığı siyasi sonuçlardan biriydi. 30 Ocak 1923 yılında Türk ve Yunan hükümetleri arasında imzalanan "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol", Türkiye'de kalan Rumlarla Yunanistan'da bulunan Müslüman Türklerin değişiminin yapılmasını öngörmekteydi. Protokolün ikinci maddesi 30 Ekim 1918 yılından önce İstanbul'a yerleşmiş olan Rumlarla, Batı Trakya Türklerini bu değişimin dışında bırakmıştı. Protokol nüfus değişimini Türk ve Yunan temsilcilerin de dâhil bulunduğu karma bir komisyona havale etmişti. Muhtelit Mübadele Komisyonu olarak isimlendirilen söz konusu komisyon karşılıklı olarak mübadele işlemlerini başlatmıştı. 1923 yılı Ekim ayından sonra göçmenler Yunanistan'daki limanlardan taşınmaya başladı. Selanik, Kavala, Kandiye, Hanya, Resmo gibi liman kentlerinde yığılan göçmenler gidecekleri bölgeye hareket edecek gemilere bindiriliyorlardı.³ Mübadele işlemleri ile ilgilenmek üzere 13 Ekim 1923 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kuruldu. Vekâlete genel hizmetlerinin yapabilmesi için 6 milyon 95 bin 83 lira para tahsis edilmişti.⁴ Vekâlet, mübadil ahalinin nakil, barınma ve iskânlarına, iskân görmemiş olan ve bundan sonra da kabul edilecek olan muhacir ve mülteciler ile tahrip edilmiş yerlerde bulunan insanların iskânlarına, ülkenin imarına yönelik hizmet verecekti.⁵

¹ Hikmet Öksüz ve Ülkü Köksal, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Balkanlardan Türkiye'ye Gelen Göçmenlerde Sosyal ve Kültürel Uyum", **Göç Konferansı 2017 Seçilmiş Bildiriler**, (haz.) Ali Tilbe, Sonel Bosnalı, Yusuf Topaloğlu, Transnational Press London, London, 2017, s. 197.

² H. Yıldırım Ağanolu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç**, Kum Saati, İstanbul, 2001, s. 280.

³ Kemal Arı, "Bir Göç Öyküsü: Mübadele", **Bütün Dünya**, S 10, 2016, s. 79.

⁴ Tülay Alim Baran, **Bir Kentin Yeniden Yapılanması (İzmir 1923 - 1938)**, Arma Yayınları, İstanbul, 2003, s. 127.

⁵ Tülay Alim Baran, "Cumhuriyet Sonrası Göç Olgusu ve İskân", **Geçmişten Günümüze Göç**, C III, (ed.) Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2017, s. 1397.

Vekâlet muhacirlerin iskân sürecini başlangıç işlemleri ile sıhhi tedbirler, sevk ve barındırma ve iskân olmak üzere üç aşamada gerçekleştirecekti. 1924 yılında iskân edildikleri yerlerde muhacirlere verilecek emlakın nasıl belirleneceğine dair bir eylem planı hazırlanmıştı.⁶ Mübadele ile 1925 yılı ortalarına kadar Türkiye'ye toplam 456.720 Müslüman gelmiş, mübadiller Mübadele İskân ve İmar Vekâleti tarafından belirlenen yerlere iskan edilmişti.⁷ Bazı mübadiller, "Fuzuli İşgal" altında bulunan evler ve diğer gayrimenkuller tasfiye edildikçe bu bölgelere yerleştirildi. Bir kısım mübadil ise, önceden belirlenmiş bölgelerdeki yoğunluk yüzünden başka yerlere nakledilmişti.⁸

Mübadele Sözleşmesi mübadilleri her çeşit taşınır mallarını beraberinde götürme veya naklettirme konusunda serbest bırakmıştı. Bununla birlikte taşınır mallarını beraberinde götüremeyecek olanlara ilgili malları yetkili makamlarca kayıt altına aldırma şartıyla mahallinde bırakma imkanı da tanınmıştı. Bırakılan malların envanterini içeren söz konusu zabıt evrakı biri mahallî memuriyete, ikincisi tasfiye işlerini yürütecek olan Muhtelit Komisyon'a, üçüncüsü Türk hükûmetine ve sonuncusu "muhacire" verilmek üzere dört nüsha olarak düzenlenmekteydi. Tasfiye Talepnamesi adı verilen bu belge mübadillerin Türkiye'ye getirmeleri gereken en önemli belge niteliği taşımaktaydı.⁹ Tasfiye Talepnameleri, daha önemli olmak üzere, mübadillerin geride bıraktıkları taşınmaz mallarının da bir dökümünü içermekteydi. Söz konusu döküm, mübadillere dağıtılacak emlâkin belirlenmesinde kıtas addedilecekti. Mübadele Sözleşmesi iskan edilen mübadillerin yaşamlarını ve eski vatanlarındaki mesleklerini devam ettirebilmeleri amacıyla onları arazi, ziraî aletler, meyve fidanları, dükkan ve imalathaneler gibi üretim araçları ile desteklemeyi vaat etmişti.¹⁰ Tasfiye talepnameleri tüm bu üretim araçlarının mübadillere hangi oranlarda dağıtılacağına belirleyici olacaktı.

Tasfiye Talepnameleri birkaç sayfadan oluşan vesikalardı. Mübadillerin kimlik bilgilerinin yer aldığı birinci sayfada mübadilin ismi ve babasının ismi, geldiği memleket, Türkiye'deki ikamet adresi ve mesleği gibi bilgiler bulunmaktaydı. İkinci ve üçüncü sayfalar mübadillerin terkettiği bölgedeki taşınmaz mallarına ait bilgileri içermekteydi. Dokuz sütuna ayrılmış olan bu cetvelde mübadilden sırası ile "emlâk ve arazisinin cinsi", "büyüklüğü", ürün türü, taşınmazın nerede bulunduğu, tasarrufun neye dayandığı, tapu ve tasarruf belgelerinin tarih ve numaraları, taşınmazın kimin adına kayıtlı bulunduğu, taşınmazın tapu/tasarruf senedinde yazan kıymeti ve taşınmaza kendi biçtiği değer hakkında bilgi vermesi istenmekteydi. Dördüncü sayfada mübadillerden geride bıraktıkları ev eşyaları ve hayvanlarının dökümünü yapmaları istenmişti. Beşinci sayfada Yunan hükûmeti

⁶ Eda Özcan, "Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği", *ÇTTAD* (IX/20-21), 2010, s. 63.

⁷ Gülin Öztürk, "Tasfiye Talepnameleri Işığında Mübadillerin Yerleştirilmesi: Adana Örneği", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 31/1, 2016, s. 248; Gökçe Bayındır Goularas, "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Ve Günümüzde Mübadil Kimlik Ve Kültürlerinin Yaşatılması", *Alternatif Politika*, 4/2, s. 131.

⁸ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 105, 109.

⁹ Ercan Çelebi, "Mübadillerin Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri", *ÇTTAD*, V-12, 2006, s. 37.

¹⁰ Kader Akdağ Sarı, "Tasfiye Talepnamelerine Göre Mübadillerin İskânı: Kırklareli Örneği", *Tarih ve Günce*, S. 10, 2022, s. 154.

tarafından müsadere edilen malların beyanı istenmekteydi. Bu bölümde mübadile mallarının hangi tarihte müsadere edildiği ve müsadere edilen mallarının 1909 ilâ 1914 yılları arasındaki geliri sorulmaktaydı. Beşinci ve son sayfada mübadillere tasfiye işlerini vekilleri aracılığıyla yürütmelerine imkân tanıyan “vekâletnâme” yer almaktaydı.

Taşınmaz malların kıymetlendirilmesi işleri Muhtelit Komisyon’un vazife sahası dâhilindeydi. Prensipte komisyonun ilgili mal sahibine, geride bıraktığı mallara karşılık borç tutarını gösteren bir belge vermesi ve mübadilin gittiği ülkede elinde gösterilen miktarda mal alma hakkına sahip olması kabul edilmişti. Ancak malların kıymetlendirilmesi oldukça karmaşık bir durum arz ettiğinden 1923 yılı sonlarında Atina’da toplanan komisyon taşınmaz malların kıymetlerini tespit etmek üzere tâli komisyonlar oluşturulmasına karar vermişti.¹¹ Selânik, Kavala, Drama, Hanya ve Kandiye başta olmak üzere çeşitli merkezlerde kurulan tâli komisyonlar kısa sürede çalışmalara başlamışlardı.¹² Selânik tâli komisyonu Yunan delegesi Mösyö Palis, Yunanistan’da bulunan 400 bin Müslüman ile Türkiye’de bulunan bir milyon Rum ahalinin mallarının genel bir tahrirle belirlenmesi, “maddeten imkânsız ve masârif-i azîmeyi mûcib” olacağından, geride bırakılan emlâkin kıymetlendirilmesinde vergi kayıtlarını esas almayı önermiş, mal sahiplerinin görüşlerini de dikkate almak gerektiğini ifade etmişti. Mösyö Palis Selânik eşrafına da konuyla ilgili bir mektup göndermişti. Türk tarafı ise mübadele mukavelenamesi gereğince malların kıymetlendirilmesi konusunda “alâkadârın” görüşlerine başvurulmasını gerektiğini kabul etmekle beraber Mösyö Palis’in bu tavrını bir emrivaki olarak değerlendirmişti.¹³ 1924 yılı başlarında Selanik Tâli Komisyonu Türk azası Refet Bey’in *Yeni Asır* gazetesine verdiği demeç “takdîr-i kıymet” hususunda nihayet bir karara varılmış olduğunu göstermekteydi. Refet Bey Langaza’da pilot bir uygulama başlatılacağını ifade etmişti. Karma Komisyon Türk Heyeti Reisi Tefik Rüşdü Bey de ilerleyen dönemlerde gazetelere terk edilen malların nasıl kıymetlendirileceği ile ilgili çeşitli beyanatlar vermişti.¹⁴

Mübadillerin Geldikleri Bölgeler ve İskân İçin Belirlenen Mıntıkalar

¹¹ Muhtelit Komisyon Türk Heyeti başkanı Tefik Rüşdü Bey, komisyonun çalışmaları ile ilgili Başvekâlet’e sunduğu raporda tâli komisyonların teşekkülünün toplantının ilk gündem maddesi olduğundan bahsetmektedir. Rapor mübadillerin göç sırasında yaşadıkları sıkıntılar, mübadeleye tabi olmayan mıntikalardaki Rumların durumu, tâli komisyonların maaş ve harcırahları meselesi, muhacirlerin vergi borçlarının akıbeti gibi gündem maddeleriyle devam etmiştir. Tefik Rüşdü Bey tâli komisyonların “sûret-i teşekkülü”nün ise bir sonraki toplantıda ele alınacağını bildirmiştir. *BCA*, 30-10-0/123-875-14, M. 18.11.1923

¹² Gürsoy Şahin, “Tasfiye TalepnameleriNE Göre Mübadillerin Vakıfları ve Ortak Arazileri Hakkında Bazı Tespitler (Kayalar Kazası Örneği)”, **VII. Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı**, C. 1, (ed.) Zafer Gölen, Abidin Temizer, Ankara Gece Kitaplığı, 2019, s. 350.

¹³ *BCA*, 272-0-0-11/16-68-21, s. 1, M.19.11.1923

¹⁴ “Vahit-i emsal” usûlü adı verilen hesaplama kısaca şöyle idi: “Meselâ bir binanın tahrir edilmiş eski kıymeti 1.000 Lira, hali hazırda tahmin edilen kıymeti 10.000 lira olsa, tahmin edilen kıymetinin altına dönüştürüldükten sonra bu iki fiyat farkı arasındaki farkın yüzde kaç nispetinde olduğu bulunacak, daha sonra da çeşitli binalara ait nispet farklarının asgari tutarı alınacaktı.” Ercan Çelebi, “Mübadillerin Yunanistan’daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri”, *ÇTTAD*, 5/12, 2006, s. 42.

13 Ekim 1923'te kurulan Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'nin masasında duran en büyük sorunlardan biri Türkiye'ye getirilecek mübadillerin yerleştirilecekleri bölgeleri tespit etmektir. Ülkeden ayrılan Rum vatandaşlarının geride bıraktıkları taşınmazların tespit edilmesi belli bir fikir verecek olsa da mübadillerin nicelik ve nitelik yönünden farklılıkları iskân sürecinde karşılaşılabilecek problemlerin başında gelmekteydi.¹⁵ Vekâlet mübadillerin faaliyet alanlarına göre yerleştirilmeleri için çeşitli planlar hazırlamıştı. 17 Temmuz 1923 tarihli bir kararname ile muhacirlerin iskân edilmesi için başlangıçta sekiz muntika belirlenmişti. Ancak muhacir yoğunluğuna bağlı olarak iskân muntikaları yeniden gözden geçirildi ve 1925 yazında söz konusu sayı ona yükseltildi. Hüdâvendigâr ve Çanakkale havalisini kapsayan Bursa muntikası muhacirlerin iskânı için seçilen bölgeler arasındaydı.¹⁶ Vekâlet iskân sürecini belirli bir düzen dâhilinde gerçekleştirmek üzere mübadillerin geldikleri bölgeleri ve mesleklerini de göz önünde bulundurmaya gayret etmekteydi.¹⁷

Bursa; Edirne, Balıkesir, İstanbul, Kırklareli, Samsun, Kocaeli, İzmir, Niğde ve Manisa kentleriyle birlikte muhacirlerin yoğunluklu olarak iskân edildikleri bölgeler arasındaydı.¹⁸ 1923 ilâ 1927 yılları arasında göç eden 528.549 muhacirin 34.543'ü (% 6,5) Bursa'ya yerleştirilmişti.¹⁹ Bursa ilçeleri arasında ise Mudanya mübadil ve gayrimübadiller²⁰ dâhil olmak üzere iskânın en yoğun olarak yaşandığı ilçeydi. 1927 Bursa Vilâyet Salnâmesi'ne göre Mudanya'ya yerleştirilen muhacir sayısı 8.334'tü.²¹ Mudanya'nın iskân muntikası olarak öne çıkmasında ilçenin göçmen getiren vapurlar için indirme iskelesi olması ile birlikte Rum ve Ermeni mübadillerin geride bıraktıkları emlak ve zeytinliklerin bolluğu da etkili olmuştu. 2 Ağustos 1924 tarihli bir belgeye göre Mudanya'da mübadil göçmenlere dağıtılmaya elverişli Rum ve Ermeni mallarının dökümü şöyle idi:

Tablo I: Mudanya'da Mübadil Göçmenlere Dağıtılmaya Elverişli Rum ve Ermeni Malları²²

¹⁵ Sarı, a.g.e., s. 157.

¹⁶ Nejla Günay, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Maraş'a İskân Edilen Mübadiller", s. 1604-1605. <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/55-1.pdf>. Erişim Tarihi: 27.07.2022

¹⁷ Sarı, a.g.e., s. 157. Ercan Çelebi, **Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti (Kuruluşu, Teşkilât Yapısı ve Faaliyetleri)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2005.

¹⁸ Güngör Göçer, "Mübadele'nin Dikenli Yollarında Mübadele İnsanları", **VII. Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı**, C 1, (ed.) Zafer Gölen, Abidin Temizer, Ankara Gece Kitaplığı, 2019, s. 394.

¹⁹ Bayındır Goularas, a.g.e., s. 132.

²⁰ "Resmî belgelerde mübadele sonucu iskân verilen aileler üç gruba ayrılmıştır. Bunlardan biri 1923-1929 yılları arasında Batı Trakya dışında, Yunanistan'dan gelen Müslüman göçmenlerdir. Bu göçmenlere "mübadil" denilmektedir. 1913 yılından sonra 1923 yılına kadar olan dönemde Rumeli'den gelmiş olan göçmenlere de, mübadil göçmenlerle birlikte terkedilmiş Rum ve Ermeni mallarından iskân vermiştir. "Balkan göçmenleri" olarak adlandırılan bu göçmenler içinde çoğunlukla Arnavut, Pomaklar ile Bulgaristan ve Üsküp bölgesinden gelen göçmenler vardır. Bu göçmenlere belgelerde "gayri mübadil" denilmiştir. Terkedilmiş Rum ve Ermeni malları verilen üçüncü grup da "hârikzede" olarak anılan guruptur. Kurtuluş Savaşı sırasında evi ve malı ziyan olan '93 Göçmenleri' için uygulanmıştır. 1934 Yıllığı'nda hârik-zedelere "mülteci" sıfatı uygun bulunmuştur". Raif Kaplanoğlu, "Bursa'da Mübadele Üzerine Yeni Bilgiler", **Mübadele Göçmenleri ve Bursa**, (ed.) Hacer Karabağ, Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2019, s. 237.

²¹ Kaplanoğlu, a.g.e., s. 239.

²² Kaplanoğlu, a.g.e., s. 241-248.

Taşınmazın Cinsi	Miktarı/Büyüküğü
Kullanılabilir Ev	1.144 adet
Tamire Muhtaç Ev	890 adet
Harap Ev	1.238 adet
Dükkan	377 adet
Diğer Binalar	36 adet
Tarla	31.380 dönüm
Bağ	7.605 dönüm
Dutluk	60 dönüm
Zeytin Ağacı	1.650.000 adet

Bu çalışmada Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde 130-16-13-12 (Dışişleri Bakanlığı, Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri) numaralı fonda bulunan 100 adet tasfiye talepnamesi incelenmiştir. Söz konusu belgeler Girit, Manastır, Selanik ve Yanya vilayetlerinden gelip Mudanya'ya yerleştirilen mübadillerle ilgili veriler içermektedir. Belgelerin seçiminde ilgili belgelerin dijital versiyonuna erişim belirleyici olmuştur. Bahsi geçen yüz adet belgenin yüzde 19'u Girit, yüzde 9'u Manastır, 58'i Selanik, 14'ü ise Yanya vilayetlerinden gelen mübadillere aittir.

Girit Mübadilleri

Giritli mübadillerine ait tasfiye talepnamelerinin yüzde 89,5'u Kandiye, yüzde 10,5'i ise Hanya livasından yola çıkmış veya çıkacak olanlara aittir. Henüz yola çıkmamış olan dört mübadilin 25 Mayıs 1924 tarihinden evvel Mudanya limanına varmaları gerektiği belirtilmiştir. Söz konusu dört mübadilin tasfiye talepnameleri 3 Mart ila 18 Mayıs tarihleri arasında Kandiye'de düzenlenmiştir. Söz konusu belgeler mal bildiriminde bulunan dört mübadilin kimlerle birlikte yola çıkacağı hakkında da bilgi vermektedir. Geri kalan on dört Giritli mübadilin tasfiye talepnameleri ise iskân edildikleri Mudanya'da düzenlenmiştir. Kimlik bilgilerinin yer aldığı ilk sayfaya göre talepnamelerin dokuzar tanesi kadın ve erkekler, bir tanesi ise bir çiftte aittir. Giritli mübadiller Mudanya'nın "merkez nahiyesi olarak" adlandırılan Tirilye'ye veya Halid Paşa Mahallesi'ne iskân edilmişlerdir. Tasfiye talepnameleri 23 ilâ 25 Kanunisanı 1341 (23-25 Ocak 1925) ilâ tarihleri arasında düzenlenmiştir.

Giritli mübadiller genel olarak değerlendirildiğinde kadın mübadiller de dâhil olmak üzere büyük bir bölümünün zeytinci veya rençber olduğu görülmektedir. Bazı kadınlar için ev işleriyle meşgul oldukları ifadesi kullanılmıştır. Mübadiller arasında berber ve tüccar ketebesı gibi farklı meslek grupları da bulunmaktadır. Mübadillerin geride bıraktıkları emläke gelince, hane, dükkân, bağ, tarla, zeytinlik gibi emläkin toplam miktarı 618 dönüm'e ulaşmaktadır. Bazı mübadiller emläk ve arazilerinin büyüüğü hakkında bilgi vermemiş, bazıları ise "amelelik", "metremerba'" ve arşın merba'" gibi farklı ölçü birimleri kullanmışlardır. Buna göre mübadiller geride -618 dönüm haricinde- 18 amelelik, 2.430 arşın merba', 15.413 metre kare emläk ve arazi

bırakmışlardır. Mübadillerin mandalina, limon, nar, incir, armut, ceviz, üzüm, dut, badem gibi meyvelerle birlikte zeytin, tütün, zahire ve sebze yetiştirdikleri toprakları için biçtikleri kıymet 49.856 Türk altın lirasıdır. Mübadillerin geride bıraktıkları menkul malları ve 1909 ilâ 1914 yılları arasında müsadere edilen emlaklarının toplam gelirine dair verdikleri rakamlar ise aşağıdaki gibidir:

Tablo 2: Girit Mübadillerinin 1909 ilâ 1914 Yılları Arasında Müsadere Edilen Emlâki

Ev Eşyası (lira)	Ticari Eşya (lira)	Hayvan (lira)	Müsadere Edilen Mallarının Toplam Hasılatı (lira)
887	3.285	2.160	10.665

Manastır Mübadilleri

Manastırlı mübadillere ait dokuz tasfiye talepnamesi mübadillerin ana yurtları açısından incelendiğinde 5'inin Kesriye, 4'ünün Serfice kazalarından gelenlere ait olduğu görülmektedir. Tasfiye talepnamelerinin bir tanesi İstanbul'da, ikisi Mudanya'da ve üçü Tirilye'de 22 ilâ 23 Kanunisani (22-23 Ocak 1925) tarihleri arasında düzenlenmiştir. İki adet talepnamede belgenin nerede düzenlendiğine dair kısım boş bırakılmıştır. Bir adet tasfiye talepnamesi aynı kişinin önce anayurdu daha sonra ise Mudanya'da yaptığı başvuru hakkında bilgi vermektedir. Emekli yüzbaşı Mustafa Naili Efendi'ye ait olan söz konusu tasfiye talepnamesi yüzbaşının anayurdunda bir ev ve dört dönüm bağını zabıt altına aldırıldığını, Mudanya'da ise biri kahvehane olmak üzere 200 lira kıymet biçtiği üç dükkanını kaydettirdiğini göstermektedir. Manastırlı mübadillerin tamamı Mudanya'nın İsmet Paşa ve Çavuş mahallelerine, Tirilye merkez nahiyesine ve Miseyolu(?) Karyesi'ne yerleştirilmişlerdir. Bir kişi hariç tasfiye talepnamelerinin tamamı erkek mübadillere aittir.

Manastırlı mübadiller genel olarak değerlendirildiğinde zeytinci, rençber, berber, memur, emekli asker gibi farklı meslek gruplarına dâhil oldukları görülmektedir. Geride bıraktıkları emlak Giritli mübadillere göre daha çeşitlidir. Orman, mera, yayla, harman yeri, kestanelik gibi arazi türleri ile birlikte terkettikleri hane, dükkân, bağ ve tarlaların toplam büyüklüğü 912,5 dönüme ulaşmaktadır. Manastırlı mübadillerin buğday, arpa, burçak, tütün, çavdar, fasülye, mısır, kestane, üzüm ve sebze gibi çeşitli ürünler yetiştirdikleri arazilerine biçtikleri toplam kıymet 12.965 liraya ulaşmaktadır. Mübadillerin geride bıraktıkları menkul malları ve 1909 ilâ 1914 yılları arasında müsadere edilen emlaklarının toplam gelirine dair verdikleri rakamlar ise aşağıdaki gibidir:

Tablo 3: Manastır Mübadillerinin 1909 ilâ 1914 Yılları Arasında Müsadere Edilen Emlâki

Ev Eşyası (lira)	Ticari Eşya (lira)	Hayvan (lira)	Müsadere Edilen Mallarının Toplam Hasılatı (lira)
1.775	1.700	1.275	11.490

Selanik Mübadilleri

Selanikli mübadillere ait 58 tasfiye talepnamesi % 26'sı Avrethisarı, % 15,5'i Yenice-i Vardar olmak üzere Karacaâbâd, Langaza, Vodina ve Siroz kazalarından gelen mübadillere aittir. Talepnamelerden 2'si Selanik, 22'si ise Bursa, Mudanya, Tirilye ve Miseyolu(?) Karyesi'nde düzenlenmiştir. 34 talepnamede belgenin düzenlendiği yere dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. 23 talepname tarihsiz olup, kalan 35 tanesi 26 Ocak-5 Şubat 1925 arasındaki tarihlerde düzenlenmiştir. Selanik'ten gelen mübadiller sadece iki tanesi Mudanya merkez olmak üzere Tirilye merkez nahiyesi, İsmet Paşa Mahallesi, Dereköy, Miseyolu (?) ve Anahor köylerine yerleştirilmiştir. Talepnamelerden 39'u erkek mübadillere, 19 tanesi kadın mübadillere aittir. Mübadillerin meslekleri ise aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir.

Tablo 4: Selanik Mübadillerinin Meslekleri

Çiftçi-Rençber	13	Ev Hanımı	1	Marangoz	1
Tüccar	2	Ashab-ı Alaka	2	Ziraat Memuru	1
Berber	1	Komisyoncu	1	Kunduracı Ustabaşı-Muallimi	1
Demirci	2	İmam	1	Belediye Komiseri	1
Yağhaneci	1	Kunduracı	1	Zeytinci	3

Selanik mübadilleri hane, dükkân, mağaza, fırın, değirmen, ahır, samanlık, dutluk, bağ, bahçe, tarla, kışlak ve orman olmak üzere çeşitli emlâkini terk etmek zorunda kalmıştır. 22 tasfiye talepnamesinde geride bırakılan emlâkin dönüm ya da arşın merba'ı olarak büyüklüğü hakkında bir bilgi verilmemiştir. Geri kalan 36 tasfiye talepnamesine göre Selanikli mübadillerin geride bıraktıkları emlâkin toplam miktarı 48.864 dönüm, 1.390 zira 1.680 arşın merba' ve 7.280 metre kareyi bulmaktadır. Mübadillerin üzüm, dut, tütün, buğday, arpa, mısır, çavdar, burçak, pamuk, prinç ve çeşitli sebzeler yetiştirdikleri arazileri için "takdîr ettikleri kıymet" ise 239.329 liradır. Mübadillerin geride bıraktıkları menkul malları ve 1909 ilâ 1914 yılları arasında müsadere edilen emlâklerinin toplam gelirine dair verdikleri rakamlar ise aşağıdaki gibidir:

Tablo 5: Selanik Mübadillerinin 1909 ilâ 1914 Yılları Arasında Müsadere Edilen Emlâki

Ev Eşyası (lira)	Ticari Eşya (lira)	Hayvan (lira)	Müsadere Edilen Mallarının Toplam Hasılatı (lira)
9.010	27.452	22.249	133.225

Yanya Mübadilleri

Yanya mübadillerine ait 14 tasfiye talepnamesi Preveze Livası'na bağlı Margliç (% 78,6) ve Loros (% 21,4) kazalarından gelen mübadillere aittir. Talepnamelerin tamamı 21 Ocak ilâ 13 Eylül 1925 tarihlerinde Mudanya'da düzenlenmiştir. 11 erkek ve 3 kadında ait olan tasfiye talepnamelerine göre mübadiller Mudanya'nın Kara

Fatma, Halid Paşa, İsmet Paşa ve Ömer Bey mahallelerine yerleştirilmiştir. Mübadillerden üçü rençber, ikisi kahveci ve bakkal, ikisi ticaret erbabı, ikisi mal satıcı ve esnaf, bir tanesi ise bahçıvan olarak kaydedilmiştir.

Yanya mübadilleri çoğunlukla hane, dükkân, bahçe ve zeytinliklerden oluşan metruk mallarının miktarı 1.675 dönüme ulaşmaktadır. Hane ve dükkân gibi binalarla birlikte bir zamanlar zeytin, portakal ve limon yetiştirdikleri arazileri için belirledikleri miktar 26.360 liradır. Yanya mübadilleri ev eşyası, ticari eşya, hayvanlar gibi geride bıraktıkları menkul malları ve müsadere edilen emlakının senelik hasılatları ile ilgili herhangi bir beyanatta bulunmamıştır.

Mercek Yakınlaştırdığında: Tasfiye Talepnameleri Bize Neler Anlatabilir?

Mübadillerin geride bıraktıkları menkul ve gayrimenkul mallarının ayrıntılı bir envanterini sunan tasfiye talepnameleri mübadillerin sosyo-ekonomik ve demografik profillerine dair önemli veriler içermektedir. Söz konusu envanterler mübadillerin anayurtlarındaki sosyal ve ekonomik durumları, hangi meslek dalında yoğunlaştıkları, meslekî ve ziraî varlıkları ve faaliyetlerinin yanı sıra geldikleri bölgelerdeki arazi, hayvan, hububat ve ev eşyalarının türü ve fiyatları hakkında da çıkarımlarda bulunmamıza imkân sağlamaktadır. Tasfiye talepnameleri ev, dükkân ve arazi gibi taşınmazların 1904 ilâ 1924 yılları arasındaki fiyat değişimlerine de kısmen ışık tutmaktadır.

Tasfiye talepnameleri nadir bazı durumlarda merceği hane içlerine kadar yakınlaştırmaya izin vermektedir. Mübadillerin “eşyâ-yı beytiye”leri hakkında bilgi verdikleri bölüm bazı belgelerde şaşkınlık verecek kadar ayrıntılıdır. Örneğin Selanik Ziraat Bankası’nda muhasebeci olarak görev yapan Rıza Muhtar’ın tasfiye talepnamesi yirminci yüzyıl başlarında bir banka memurunun evine kadar girmemizi mümkün kılmaktadır. Rıza Muhtar’ın oldukça zengin döşendiğini anladığımız evi dönemin ev eşyası fiyatları hakkında da fikir vermektedir.

Tablo 6: Selanik Ziraat Bankası Sâbık Muhasebecisi Rıza Muhtar’ın Ev Eşyaları²³

Cins-i Eşyâ	Aded	Altın Türk Lirası	Cins-i Eşyâ	Aded	Altın Türk Lirası
Sandıklı ve işlemeli kadifeli kanepeler, koltuk ve sandalye	9	80	Sandıklı ve işlemeli kebir ayna ve konsol	2	25
Sandıklı ve işlemeli yuvarlak masa	1	10	Kumaş kanepeler ve koltuk	4	20
Soba ve teferuatı	1	15	Hereke mamulatından kumaş perde ve Avrupa korpejesi?	7	35
Şarköy kilimi	2	30	Yıldız çerçeveli kebir levha	15	25
Sarı ve siyah	2	20	Mücedded sandalye	12	6

²³ BCA, 130-16-13-2/381-154-16. Belgede eşya dökümünün yapıldığı liste Rıza Muhtar’ın şu ifadeleriyle sona ermektedir. “İşbu eşya merbût mukavelenâme sûretindeki şurû’ât mücebince üst ve alt kattaki iki odaya vaz’ edilerek mecbûren müste’cir Fransuva Efendi’ye emâneten terk ve teslim edilmiş ise de ahîran eşyanın tarafıma âdiyetini haber alan Yunanlıların mezkûr eşyâyı tamamen zabt ve müsâdere ettikleri istihbâr kılınmıştır.”

levha					
Lavman ve teferruatı	1	15	Ceviz elbise askısı	5	5
Maun yazı masası	1	10	Ceviz kütüphane ve konsol	2	30
Avrupakârî keçe ve kilim	3	15	Sed minderlik	4	8
Mücelled ve gayrimücelled kitap	2	10	Mücedded erkek elbisesi	2	10
Müstamel erkek elbisesi	5	10	Mücedded kadın elbisesi	2	80
Müstamel kadın elbisesi	10	50	Mücedded hamam takımı	1	10
Minder, yastık ve örtü	8	10	Kebir sarı ayna ve konsol	2	25
Orta sarı ayna ve konsol	2	10	Sehpa sedefli	6	15
Pamuk yatak	10	15	Yün yatak	4	10
Yün ...	2	15	Bulgar martin? tüfengi	1	15
Ev çıkışı	1	5	İngiliz tüfeği	1	15
Ceviz 12 kişilik yemek masası	1	10	Elektirik lamba ve avizeleri	34	80
Kebir kazan, tencere, sahan, tava, çamaşır leğeni	30	25	150 parçalı yemek tabağı ve takımı	2 (takım)	25
Keten yemek masası örtüsü ve 12 peçete	1	15	Billur su kadehi	12	5
Billur reçel takımı	5	15	Billur kimyon takımı	5	25
Kiler takımı	-	50	Bahçe aletleri ve edevatı	-	50
Avrupakârî arı kovanı ve teferruatı	5	25	Çamaşır sandığı	10	15
Kebir elbise dolabı	2	25	Ceviz ...	1	15
Erkek iç çamaşırı	-	50	Kadın iç çamaşırı	-	50
Halı ve seccade	5	50	Ud ve kanun	2	10
Odalar döşemesi (100 m2)	5	20	Salonun döşemesi (40 m2)	1	10
Asma avizeli billur lamba	1	10	Asma avizeli adi lamba	1	5
Masa lambası	2	5	Mütenevvi lamba	9	5
Vantilatör	1	5	Mine işlemeli çiçeklik ve mumluk	3	10
İşlemeli seccade	1	10	Bahçe aletleri ve edevatı ve 200 saksı	1	25
Bahçe kanepesi	1	3	Mermer bahçe masası	1	3
Bahçe sandalyesi	6	3	Yorgan ve yastık	20	8
Yemek odası	6	2	Çini soba ve teferruatı	1	15

sandalyesi					
Dökme soba ve teferruatı	1	5	Saç soba	1	5
Komodın masası	1	5	Ceviz mangal ve pirinç mangal	1	10
Ceviz ...	1	6	Mangal	1	5
Kebir bakır semaver	1	8	Orta semaver	1	3
Çay takımı ve teferruatı	1	5	Arı kovanı	6	6
Keçe yolluk halı (50 arşın)	4	10	Hasır yolluk halı (50 arşın)	6	5
Kuşların yem makinesi ve kuluçkalık ve teferruatı	-	15	Demir ...	16	24
Toplam					1.548

Tablo 7: Selanik Vilâyeti Yeniceivardar Kazası Lala Yusuf Bey Mahallesinden Dranovalı Hafız Asımzâde Yusuf Asım Bey'in Gayrimenkul Emlâki²⁴

Emlâkin Türü	Büyüklüğü (Dönüm)	Birim Fiyatı (Lira)	Toplam Kıymeti (Lira)
Orman	20.000	5	100.000
Kışlak	15.000	3	45.000
Tarla	10.000	10	100.000
Bahçe	36	25	900
Yarıcı Haneleri	30	50	1.500
Değirmen	-	-	13.000
Tarla	413	15	6.195
Orman	500	5	2.500
Kışlak	500	4	2.000

Tablo 8: Selanik Vilâyeti Yeniceivardar Kazası Lala Yusuf Bey Mahallesinden Dranovalı Hafız Asımzâde Yusuf Asım Bey'in Menkul Emvâli²⁵

HUBUBÂT			HAYVANÂT			
Cinsi	Miktarı (Vodina Kilesi)	Toplam Fiyatı (Kuruş)	Cinsi	Adet	Birim Fiyat (Lira)	Toplam Fiyat (Lira)
Buğday	350	63.000	İnek	85	8	680
Arpa	450	55.000	Boğa ve Tosun	23	6	138
Mısır	95	11.400	Dana	55	3	165
Burçak	28	3.360	Öküz	24	10	240
Susam	22	6.600	Hergele Beygirler	20	8	160
Çavdar	30	3.900	Binek At	2	60	120
Yulaf	15	1.500	Toplam	209	-	1.503
Darı	30	3.000				
Toplam	1.020	147.760 (1.477 lira 60 kuruş)				

²⁴ BCA, 130-16-13-2/651-1934-3

²⁵ BCA, 130-16-13-2/651-1934-3

Tablo 9: Filorina Livâsı Kesriye Kazası Goruncu Köyü'nden memur Ali Rıza bin Molla Bekir'in Tasfiye Talepnamesine Göre 1909-1924 Arasındaki Yıllarda Arazi Fiyatlarının Artış Oranı²⁶

Emlâkin Türü	Büyüklüğü	Arazinin Yetiştirdiği Mahsulün Türü	Emlâk ve Arazisinin Tapu Senedinde Yazan Kıymeti (Lira)	Mutasarrıfı Tarafından Takdir Edilen Kıymet (Lira)	Fiyat Artış Oranı (Yüzde)
Hane	300 arşın merba'	-	120	350	191,6
Samanhane	85 arşın merba'	-	12	96	700
Tarla	4 dönüm	Buğday	18,55	144	678
Tarla	3 dönüm	Buğday	15,75	120	661,9
Tarla	2,5 dönüm	Buğday	35	180	414
Tarla	3 dönüm	Buğday	18,75	144	668
Tarla	2 dönüm	Buğday	17	136	700
Tarla	2 dönüm	Arpa	12,75	95	645
Tarla	5 dönüm	Buğday	70	560	700
Tarla	3 dönüm	Buğday	12,75	95	645
Tarla	2 dönüm	Buğday	11,75	88	648
Tarla	3,5 dönüm	Buğday	32	256	700
Bağ	2 dönüm	Üzüm	16,5	128	675,7
Bağ	3 dönüm	Üzüm	25	200	700
Bağ	3 dönüm	Burçak	12,25	95	675,5
Harman Yeri	1 dönüm	-	10	80	700
Bahçe ve Arsa	4 dönüm	Sebze	20	160	700

Tablo 10: Filorina Livâsı Kesriye Kazası Goruncu Köyü'nden memur Ali Rıza bin Molla Bekir'in Geride Bıraktığı Menkul Emvâlî²⁷

Ev Eşyası		Hayvanat			
Cinsi	Fiyatı	Cinsi	Adedi	Birim Fiyatı	Toplam
Mobilya	100	Öküz	2	80	160
Üç Büyük Kilim	30	İnek	3	25	75
Dört Halı	20	At	1	60	60
Sekiz Yatak	20	Keçi	15	1	15
Yorgan-Yastık	25	Tosun	2	15	30
Bakır Kazan Takımı	50	Eşek	2	10	20
Çanak-Çömlek	30	TOPLAM	635 Lira		

Tablo 11: Preveze Müftüsü İsmail Hakkı Efendi'nin Varislerine Ait Tasfiye Talepnamesi (Zevcesi Ayşe Hanım binti Ömer, kerîmesi Mükerrrem Hanım, oğulları Murad ve Abdullah Enver Efendiler)²⁸

Geldiği Vilâyet-Liva	Kaza-Mahalle	İskân Edildiği Yer	Geride Bıraktığı Emlâki	Büyüklüğü (Dönüm)	Kıymeti (Lira)
Yanya-Preveze	Loros-Ömer	Mudanya-Kara	7 adet ev	290	Evler:1.850

²⁶ BCA, 130-16-13-2/215-423-3

²⁷ BCA, 130-16-13-2/215-423-3

²⁸ BCA, 130-16-13-2/1030-4133-23, 1032-4140-1, 1032-4141-33.

	Paşa Mahallesi	Fatma Mahallesi	Dükkan Tarla Zeytinlik		Tarla: 300 Zeytinlik: 200

Tablo 12: Selanik, Manastır ve Girit Mübadillerinin Geride Bıraktıkları Hayvanları ve Türk Lirası Cinsinden Kıymetleri

Hayvan Cinsi	Sayısı	Fiyatı	Birim Fiyatı	Hayvan Cinsi	Sayısı	Fiyatı	Birim Fiyatı
At	18	1.255	69,7	Koyun	2.287	12.158	5,31
Ayır	1	40	40	Malak	9	85	9,4
Buzağı	1	5	5	Manda	72	3.025	42
Dana	60	200	3,3	Mevaşı	48	1.000	20,8
Eşek	19	385	20,2	Öküz	57	1.899	33,3
İnek	131	2.615	19,9	Ördek	7	7	1
Katır	1	40	40	Tavuk	43	31	0,7
Kaz	8	16	2	Tay	1	5	5
Keçi	82	1.335	16,2	Tosun	25	168	6,72
Kısarak	25	910	36,4	TOPLAM	2.895	25.179	

SONUÇ

30 Ocak 1923 tarihinde Türk ve Yunan hükûmetleri arasında imzalanan Mübadele Sözleşmesi mübadillerin geride bıraktıkları menkul ve gayrimenkul mallarını yeni vatanlarına kıymetçe transfer edebilmelerini mümkün kılan bir anlaşmaydı. Türk hükûmeti, iskân edilen mübadillerin yaşamlarını ve eski vatanlarındaki mesleklerini devam ettirebilmeleri amacıyla onları arazi, ziraî aletler, meyve fidanları, dükkân ve imalathaneler gibi üretim araçları ile desteklemeyi vaat etmişti. Bununla birlikte bütün bu desteklerin mübadillere hangi miktar ve oranda verileceği bir takım kurallara bağlanmıştı. Buna göre mübadillerin yola revan olmadan önce eski vatanlarındaki emlakını kayıt altına alması ve bu işleme dair bir belge düzenletmesi gerekmektedir. Tasfiye Talepnameleri adı verilen söz konusu belgeler göçün “suhûletle” gerçekleşmesi ve malların kıymetlendirilmesi ile vazifelendirilen karma komisyonca düzenlenecekti.

Bu çalışma yüz adet tasfiye talepnamesi üzerinden Mudanya’da iskân edilen Girit, Manastır, Selanik ve Yanya mübadillerini mercek altına almıştır. Çalışma mübadilleri demografik, meslekî, ekonomik ve sosyal durumları açısından incelemiştir. Çalışmada mübadiller geldikleri bölgelere göre tasnif edilerek ele alınmıştır. Her bir bölüm mübadillerin cinsiyetleri, meslekî durumları, menkul ve gayrimenkul varlıklarına dair veriler ihtiva etmektedir. Araştırmacı merceği, ayrıca, müstakbel çalışmalara ilham olması açısından mal varlığı veya meslekî pozisyonu münasebetiyle dikkat çeken bir isme veya mübadillerin meslekleri veya geride bırakılan tüm hayvan varlığı gibi daha genel durumlara çevirmiştir.

KAYNAKÇA

BCA, 130-16-30-2 / 41-16-6, 41-16-8, 79-286-6, 96-404-3, 96-405-3, 96-405-7, 97-415-3, 97-415-6, 97-415-7, 97-415-8, 97-415-89, 97-415-9, 97-415-10, 97-415-11, 97-415-12, 97-415-14, 97-415-16, 98-416-1, 104-457-12, 118-551-5, 214-411-3, 215-423-2, 215-423-3, 217-432-2, 284-857-12, 284-859-7, 284-859-8, 296-935-12, 379-144-12, 381-154-14, 381-154-15, 381-154-16, 381-154-19, 381-154-20, 381-155-1, 384-155-2, 384-170-3, 384-170-4, 401-281-2, 401-281-3, 401-281-8, 401-281-12, 403-293-12, 403-293-13, 403-293-14,

403-293-15, 403-293-16, 403-293-17, 403-293-27, 405-311-9, 405-311-12, 414-373-1, 419-397-9, 464-744-1, 464-744-5, 465-748-16, 465-748-17, 465-748-18, 465-748-19, 465-748-20, 465-748-21, 465-748-22, 465-748-23, 465-749-1, 465-749-2, 465-750-16, 465-750-17, 465-750-18, 510-1056-14, 540-1243-9, 575-1498-6, 618-1753-14, 636-1851-30, 637-1856-23, 651-1934-1, 651-1934-2, 651-1934-3, 651-1936-20, 651-1936-21, 651-1936-22, 651-1936-23, 672-2063-16, 681-2109-37, 1030-4133-23, 1032-4140-1, 1034-4141-33, 1034-4150-34, 1034-4150-35, 1034-4150-36, 1034-4150-37, 1034-4150-38, 1034-4150-39, 1034-4150-40, 1034-4150-41, 1034-4153-31, 1034-4153-32, 1035-4156-18.

BCA, 272-0-0-11/16-68-21, s. 1, M.19.11.1923

BCA, 30-10-0-0/123-875-14, M. 18.11.1923

Ağanoğlu, H. Yıldırım, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç**, Kum Saati, İstanbul 2001.

Akdağ Sarı, Kader, "Tasfiye Talepnamelerine Göre Mübadillerin İskânı: Kırklareli Örneği", **Tarih ve Günce**, S 10, 2022, s. 151-186.

Arı, Kemal, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

_____, Bir Göç Öyküsü: Mübadele", *Bütün Dünya*, S. 10, 2016, s. 75-79.

Baran Alim, Tülay, "Cumhuriyet Sonrası Göç Olgusu ve İskân", **Geçmişten Günümüze Göç**, C II, (ed.) Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2017, s. 1393-1400.

_____, **Bir Kentin Yeniden Yapılanması (İzmir 1923 - 1938)**, Arma Yayınları, İstanbul, 2003.

Bayındır Goularas, Gökçe, "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Ve Günümüzde Mübadil Kimlik Ve Kültürlerinin Yaşatılması", **Alternatif Politika**, 4/2, s. 129-146.

Çelebi, Ercan, "Mübadillerin Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri", **ÇTTAD**, 5/12, 2006, ss. 35-46.

Çelebi, Ercan, **Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti (Kuruluşu, Teşkilât Yapısı ve Faaliyetleri)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2005.

Göçer, Güngör, "Mübadelenin Dikenli Yollarında Mübadele İnsanları", **VII. Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı**, C 1, (ed.) Zafer Gölen, Abidin Temizer, Ankara Gece Kitaplığı, 2019, s. 389-423.

Günay, Nejla, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Maraş'a İskân Edilen Mübadiller", s. 1604-1605. <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/55-1.pdf>. Erişim Tarihi: 27.07.2022

Kaplanoglu, Raif, "Bursa'da Mübadele Üzerine Yeni Bilgiler", **Mübadele Göçmenleri ve Bursa**, (ed.) Hacer Karabağ, Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2019, s. 230-241.

Öksüz, Hikmet, Ülkü Köksal, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Balkanlardan Türkiye'ye Gelen Göçmenlerde Sosyal ve Kültürel Uyum", **Göç Konferansı 2017**

Seçilmiş Bildiriler, (haz.) Ali Tilbe, Sonel Bosnalı, Yusuf Topaloğlu, Transnational Press, London, 2017, ss. 197-214.

Öztürk, Gülin, “Tasfiye Talepnameleri Işığında Mübadillerin Yerleştirilmesi: Adana Örneği”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 31/1, 2016, ss. 247-276.

Özcan, Eda, “Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği”, **ÇTTAD**, (IX/20-21), 2010, s. 55-75.

Şahin, Gürsoy, “Tasfiye Talepnamelerine Göre Mübadillerin Vakıfları ve Ortak Arazileri Hakkında Bazı Tespitler (Kayalar Kazası Örneği)”, **VII. Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı**, C 1, (ed.) Zafer Gölen, Abidin Temizer, Ankara Gece Kitaplığı, 2019, ss. 343-388.

MUDANYA MÜTAREKESİ ÜZERİNE MÜTTEFİKLERİN PARİS TOPLANTILARI, 6-7 EKİM 1922

Behçet Kemal YEŞİLBURSA*

ÖZET

Hiç şüphesiz Mudanya Mütarekesi Türk Millî Mücadele tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple hakkında bugüne kadar birçok araştırma ve yayın yapılmış ve bu yayınlarda mütareke bütün yönleriyle ele alınmıştır. Dolayısıyla biz bu çalışmamızda Mudanya Mütarekesini ele almayacağız. Biz bu çalışmamızda, başlığımızda da belirttiğimiz gibi Mudanya Mütarekesi üzerine Müttefiklerin 6-7 Ekim'de Paris'te yapmış oldukları toplantıları ele alacağız. Daha spesifik olarak İngiliz, Fransız ve İtalyan devlet adamlarının (Lord Curzon, Poincaré ve Signor Galli gibi) mütarekeyi nasıl değerlendirdikleri irdelenecektir.

Müttefik generalleri ile İsmet Paşa arasındaki konferans, 3 Ekim 1922'de Mudanya'da başladı. Konferansın ana amacı, Milliyetçi Türkiye ile Yunanistan arasındaki düşmanlıkların durdurulmasını sağlamak ve Doğu Trakya'da Yunan ordusunun arkasına çekileceği bir hat belirlemektir. Ancak üçüncü gün, esas olarak Türklerin, Barış Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden önce Doğu Trakya'nın tam egemenlik içinde Türkiye'ye geri verilmesi talebi nedeniyle bir çıkmaza girildi. İsmet Paşa, Doğu Trakya'nın tamamının bir an önce Türklere teslim edilmesini ve tüm Müttefik subay, misyon ve birliklerinin derhal geri çekilmesini talep etmişti. Eğer bu talepleri hemen kabul edilmezse birliklerini harekete geçirmekle tehdit etmişti. O zamana kadar müttefikleriyle uyum içinde hareket eden Fransız generali, burada, birdenbire, Fransız Hükûmeti'nden Türk taleplerini kabul etmesi yönünde talimat aldığını açıkladı. Toplantı bunun üzerine dağıldı ve generaller hükûmetlerinden talimat almak için İstanbul'a döndüler. İngiliz Hükûmeti, General Harington'a mesele çözülene kadar müzakerelere dönmemesi veya yeniden başlamaması talimatını vermişti.

6 Ekim'de Lord Curzon, konuyu Fransa Başbakanı Poincaré ile görüşmek üzere hemen Paris'e gitti. Curzon, Türklerin iddiası kabul edilirse ve Fransız Hükûmeti General Charpy'yi desteklerse, Müttefik Hükûmetler arasındaki tüm iş birliğinin yıkılacağını savundu. Poincaré, General Charpy'nin emir almadığını, sadece savaştan kaçınmak için hoşgörülü olduğunu söyledi. Fransa'nın Türkiye ile hiçbir şekilde savaşa girmeyeceğini de sözlerine ekledi. Lord Curzon, tarafsız bölgelere saygı gösterilmesi konusunda ısrar etti. Bu nedenle, anlaşmaya bunlarla ilgili bir madde eklenmiş ve her üç hükûmeti de ilgilendiren bir konu olmuştu.

Nihayet mütareke, 11 Ekim 1922 sabahı erken saatlerde, neredeyse kesintisiz olarak yaklaşık on iki saat süren bir toplantının ardından, son şekliyle imzalandı.

Anahtar Kelimeler: Lord Curzon, Poincaré, Signor Galli, Mudanya Mütarekesi, Mudanya, Paris.

THE PARIS MEETINGS OF THE ALLIES ON THE ARMISTICE OF MUDANYA (6-7 OCTOBER 1922)

ABSTRACT

The Mudanya Armistice has without doubt a prominent place in the history of the Turkish National Struggle. Thus, there have been many studies and publications to this date which have dealt with all aspects of the armistice. It is for this reason that the current study will not deal with the armistice itself. Rather, as stated in the title, the study will look at Allies' meetings in Paris on the Armistice of Mudanya on 6-7 October. More specifically, it will investigate how the British, French, and Italian statesmen (such as Lord Curzon, Poincaré, and Signor Sforza) evaluated the armistice.

The conference between the Allies generals and Ismet Pasha commenced at Mudanya on 3 October. The conference had for its main object to obtain the cessation of hostilities between Nationalist Türkiye and Greece and fix a line in Eastern Thrace behind which the Greek army was to be invited to retire. However, on the third day a deadlock was reached owing mainly to the demand of the Turks that Eastern Thrace should be restored to Türkiye in full sovereignty prior to the entry

* Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi.

into force of the Peace Treaty. İsmet Paşa had demanded that the whole of Eastern Thrace should be handed over to the Turks at once, and that all Allied officers, missions, and contingents should be immediately withdrawn. He had threatened to set his troops in motion if these demands were not at once conceded. Here the French general, who up till then had acted in accord with his Allies, had suddenly announced that he had instructions from the French Government to agree to the Turkish demands. The meeting had accordingly broken up, and the generals had returned to İstanbul in order to obtain instruction from their governments. The British Government had instructed General Harington not to return or resume negotiations until the matter was cleared up.

On October 6, Lord Curzon immediately went to Paris to discuss the matter with the French Prime Minister, Poincaré. If the Turks' claim was upheld, and if the French Government supported General Charpy, Curzon argued, it would render all co-operations between the Allied Governments. Poincaré replied that General Charpy had no orders but only latitude to avoid war. He also added that France would in no event go to war with Türkiye. Lord Curzon insisted upon respect for the neutral zones. For this reason, a clause in regard to them had been inserted in the convention and was a matter of concern to all three governments.

The convention in its final form was signed in the early morning of October 11, after a session which lasted almost without interruption for about twelve hours.

Key Words: Lord Curzon, Poincaré, Signor Galli, Armistice of Mudanya, Mudanya, Paris.

GİRİŞ

Müttefik generaller ile İsmet Paşa arasındaki konferansın amacı, Doğu Trakya'da Yunan ordusunun gerisine çekileceği bir hat belirleyerek Milliyetçi Türkiye ile Yunanistan arasındaki düşmanlıklara son vermektir. Konferansa sadece askerî temsilciler katılacak olsa da, resmî olmayan Milliyetçi Hamid Bey Türk temsilcisi olarak katıldı ve arka planda diğer Milliyetçi politikacılar da vardı. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold, "her yerde bulunan" Franklin-Bouillon'un aslında konferans salonunda bulunmamakla birlikte, Müttefik generaller ile Türkler arasında arabulucu rolü üstlenmeye çalıştığını belirtiyor. "Bu şahsiyetin Türk davasına bağlı görüldüğünü" ve davranışının Müttefik generaller için "utanç kaynağı" olduğunu belirtiyor. Rumbold'a göre, en başından itibaren Türkler, Müttefik generallerini siyasi meseleleri tartışmaları için "kışkırtmaya" çalıştılar ve kısa süre sonra tek bir nokta da bile taviz vermeye niyetleri olmadığı anlaşıldı. İsmet Paşa'nın ağır ışıltısının bazı sorunlara yol açtığını ve "konferans ilerledikçe daha kibirli hale geldiğini" belirtiyor.¹

Rumbold, konferanstaki atmosferin "kahve ile birleşen çarşı" havasına benzediğini ve bunun müzakereleri zorlaştırdığını kaydediyor. İsmet Paşa'nın onaylamadığı herhangi bir noktayı Ankara ile istişare gerektiren özel bir konu olduğunu söyleyerek zaman kazanmaya çalıştığını yazıyor. General Mazarakis ve Yunan temsilciler 4 Ekim'de geldiler ve Müttefik generaller üzerinde iyi bir izlenim bıraktılar. Yunan heyeti Müttefik generallerle sık sık görüşmüş olsa da henüz Türklerle görüşmemişlerdi.²

¹ FO 371/7903/E11136/27/44, From Sir H. Rumbold to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 882), 16 October 1922. The National Archives, UK. See İsmail Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2002.

² FO 371/7903/E11136/27/44, From Sir H. Rumbold to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 882), 16 October 1922. The National Archives, UK. See Yılmaz Akkılıç, **Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, İkinci Kitap: İşgalden Kurtuluşa**, Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa, 2008.

Barış Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden önce Türklerin Doğu Trakya'nın tamamının Türk egemenliğine geri verilmesi talebi üzerine müzakereler üçüncü gün çıkmaza girdi. Rumbold, böyle bir talebe taviz verilmesi durumunda, Türk olmayan nüfusun korunması için hiçbir garantinin olmayacağını iddia ediyor. Bu talebin tartışılmasının görev tanımları tarafından engellendiğini kabul ederek, ilgili Yüksek Komisyonlar aracılığıyla hükûmetlerinden talimat almak üzere İstanbul'a dönmeye karar verdiler. Böylece, 5 Ekim gecesi, Rumbold, General Harington ve Amiral Brock ile bir ön toplantı yaptı, ardından Müttefik Yüksek Komiserleri ve generallerinin personeliyle tam bir toplantı yaptı.³

Rumbold, Müttefik Yüksek Komiserlerinin bu toplantısında, Mudanya'da çıkmaza neden olan üç veya dört noktanın Müttefiklerin 23 Eylül tarihli telgrafındaki önerilerin ötesinde olduğunu belirttiğini bildirdi. Özellikle, Barış Antlaşması'nın uygulanmasından önce Doğu Trakya'nın yeniden kontrol altına alınması yönündeki Türk talebini vurgulayarak, bu konuyu Lord Curzon'a havale etmeyi düşündüğünü ve General Harington'a bunu kabul etmesi yönünde talimat vermeyi reddettiğini vurguladı. Ayrıca, bu açıklamayı toplantının başlarında yaptığına, çünkü meslektaşlarının kendisine boyun eğmesi için baskı yapacağını düşündüğüne dikkat çekti. Bu kanaat, kendisinin de belirttiği gibi, "hızlı bir şekilde gerçekleşti".⁴

Rumbold, Fransız Yüksek Komiseri'ne, Franklin-Bouillon'un belirttiği gibi, Barış Antlaşması'nın uygulanmasından önce Doğu Trakya'yı Türkiye'ye teslim etmeye hazır olup olmayacaklarını doğrudan sordu. Kendi ifadesiyle, "Görünür bir şekilde utanan Fransız Yüksek Komiseri, Franklin-Bouillon'un arkasına sığınarak, Fransız Hükûmeti'nin bu yeni Türk talebine son çare olarak itiraz etmeyeceğini ima etti." Rumbold cevaben, Franklin-Bouillon'un Mudanya'daki rolünün zararlı olduğunu belirtti ve Fransız General bu duruma pek kızmadı.⁵

Rumbold, Fransız Yüksek Komiseri'nin, bölgedeki kriz tarafından tehlikeye atıldığını gördüğü İtilaf birliğinin korunması için kendisine "ciddi bir şekilde çağrıda bulunduğunda" ülkesinin o anda oynadığı "talihsiz" rolün farkında olduğuna inanıyordu. Rumbold'un görüşüne göre, Yüksek Komiser'in amacı, onu General Harington'a, hâlâ ihtilaflı olan üç veya dört noktadaki Türk taleplerini kabul etmesi için talimat vermeye zorlamaktı veya Lord Curzon'un bu noktalarda boyun eğmesini tavsiye etmek. Rumbold, böyle bir şey yapmamakta kararlı olduğunu belirterek, İngiliz Hükûmeti'nin Müttefik Hükûmetler çizgisinde, Yakın Doğu sorununa, Anlaşma uyarınca bir çözüm önermek için zaten büyük çaba sarf ettiğini vurguladı. Ayrıca, Paris Anlaşması'nın üç Devlet tarafından sadece on iki gün önce

³ FO 371/7903/E11136/27/44, From Sir H. Rumbold to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 882), 16 October 1922. The National Archives, UK. Rumbold Mentions that he had given a report of that meeting in telegram No. 524, and that the current despatch was a supplement to that telegram. See Yusuf Oğuzoğlu, **Ulusal Zaferimizi Taçlandıran Kent: Mudanya**, Gaye Kitapevi, Bursa, 2007.

⁴ FO 371/7903/E11136/27/44, From Sir H. Rumbold to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 882), 16 October 1922. The National Archives, UK.

⁵ FO 371/7903/E11136/27/44, From Sir H. Rumbold to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 882), 16 October 1922. The National Archives, UK.

imzalandığının ve şimdi kendisinden bunun dışında kalan talepleri kabul etmesinin istendiğinin altını çizdi. İngiliz Hükûmeti'nin belirli sınırları aşmaya hazır olmadığını kesin olarak belirtti.⁶

İtalyan Yüksek Komiseri toplantıya hitap ederken, bu üç veya dört noktanın savaşa girme riskini almaya değmediğini ve kabul edilmesi gerektiğini savundu. Rumbold'a göre, teslim olmaya istekli olacağı başından belliydi. Marquis Garroni, Türklerle bir savaş durumunda, dünyanın, tartışılan meseleler göz önüne alındığında nispeten önemsiz olan tavizler vermekteki isteksizliklerinden dolayı Müttefik Yüksek Komiserleri suçlayacağını ifade etti. Bu noktada Rumbold, herhangi bir savaşın "inatçı" olan Türklerin hatası olacağını belirterek protesto etti. Türklerle başa çıkmanın en kötü yolunun onların taleplerine boyun eğmek olduğuna inanmış, ne kadar çok alırlarsa o kadar çok isteyeceklerini ifade etmiştir. İtilaf Devletleri tarafından İstanbul'un derhal boşaltılmasını talep ederlerse şaşırması gerektiğini kaydetti. Ayrıca, "meslektaşlarımın tutumu aslında içler acısıydı ve en kötü izlenimi yarattı" dedi.⁷

Müttefiklerin 23 Eylül tarihli telgrafına Ankara Hükûmeti'nin cevabı, 5'inci gün öğleden sonra Yüksek Komiserlere verildi. İsmet Paşa da benzer bir zamanda Mudanya'da aldı. Müttefik generaller, ertesi gün şehre döndüklerinde "daha iyi bir atmosfer" buldular. İsmet Paşa, Müttefikler arası komisyonların Doğu Trakya'ya gönderilmesinden dolayı minnettarlığını dile getirdi. Milliyetçi generallerle müzakereler yavaşladı çünkü General Harington, Lord Curzon Paris'teyken İngiliz Kabinesi'nden talimat bekliyordu. Bu talimatlar 8 Ekim sabahı erken saatlerde geldi ve hemen İngiliz Generaline iletildi. Başka bir gecikme, ne Fransız ne de İtalyan Yüksek Komiserlerinin o öğleden sonraya kadar kendi generallerinden talimat almamaları nedeniyle meydana geldi. Bu talimatların gelmesi üzerine Rumbold, talimatları tartışmak ve karşılaştırmak için meslektaşları ve Müttefik generallerle bir toplantı yaptı.⁸

Fransız talimatlarının Lord Curzon'unkinden iki noktada farklı olduğunu tespit eden Rumbold, toplantıda meslektaşlarına bir kez daha Lord Curzon'a başvurması gerektiğini bildirdi. Yine meslektaşları, Lord Curzon'un ki yerine Fransız versiyonunu benimsemeye ikna etmeye çalıştı. Marquis Garroni, şimdiye kadar zaten o kadar çok şey kabul ettiklerini belirtti ki, iki küçük nokta olarak gördükleri üzerinde tartışmanın pek bir anlamı yoktu. Rumbold, zaten önemli sayıda taviz verdiklerini kabul etti ve Marki'nin bir çözüme ulaşmak için açıkça teslim olmaya istekli olduğunu belirtti. Rumbold, bu toplantılar boyunca Yüksek Komiserler ve Müttefik generallerin sürekli olarak Türklerin özsaygısından ve bu özsaygıyı incitmemenin gerekliliğinden söz ettiklerine dikkat çekti. Rumbold, Müttefik

⁶ FO 371/7903/E11136/27/44, From Sir H. Rumbold to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 882), 16 October 1922. The National Archives, UK.

⁷ FO 371/7903/E11136/27/44, From Sir H. Rumbold to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 882), 16 October 1922. The National Archives, UK.

⁸ FO 371/7903/E11136/27/44, From Sir H. Rumbold to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 882), 16 October 1922. The National Archives, UK.

Ülkelerin de “zsaygısının” olduklarını unutmamaları gerektiğini söyleyerek karşılık verdi.⁹

Özetle, bu aşamada Rumbold, meslektaşlarına Lord Curzon’un talimatlarını beklemesi gerektiğini bildirdi. Paris görüşmesi sonucunda Lord Curzon’un son talimatlarına uygun olarak Türklerin imzalaması için bir ateşkes anlaşması hazırlandığını belirterek sözlerini sonlandırdı. Türklerin imzalamaması durumunda, “onların inatçı ve aşırılık yanlılarının etkisi altında olduklarını dünyaya açıkça göstereceğine” inanıyordu.¹⁰

Müttefik generaller tarafından hazırlanan nihai protokol metni 9 Ekim’de İsmet Paşa’ya, bunun onların son sözleri ve tavizlerinin sınırı olduğu ifadesiyle sunuldu. Rumbold, İsmet Paşa’nın Müttefik birliğinden etkilenmekle birlikte protokoldeki bazı noktalara çekincelerini dile getirdiğini ve Fransız ve İtalyan generallerinin kendisini daha az anlaşmaya varacaklarına inandırmasına şaşırdığını ifade etti. Bu nedenle, hkmetine danışmak için ertesi güne bir erteleme talep etti.¹¹

General Harington, 9 Ekim gecesi İstanbul’a döndü. Rumbold, Türklerin protokolü imzalamayı reddetmesi halinde ne yapılması gerektiğini görüşmek üzere 10 Ekim’de yüksek komiserleri toplantıya çağırdı.

Rumbold bu görüşmeden önce General Harington ve Amiral Brock ile bir araya gelerek İsmet Paşa’nın talimatlarının kendileri için istenmeyen olması durumunda alınacak önlemleri tartıştı. General Harington’un askerî olarak daha fazla ertelemenin mümkün olmayacağına inandığını kaydetti. Bunun nedeni, Kemalist glerin, askerlerini tehlikeye atan tarafsız İzmit bölgesine girmesiydi. Bir dizi sözlü ve yazılı söze rağmen, Milliyetçi gler General Harington’un ileri karakolları ile Boğaz arasında ilerliyor ve dolaşıyorlardı. Üç adam, İsmet Paşa protokolü imzalamayı reddederse, General Harington’un İsmet Paşa’ya, Türkler otuz altı saat içinde bu tarafsız bölgelerden ekilmemişlerse, yazılı bir ültimatoma sunacağına karar verdiler. Bu ltimatomla aynı zamanda Amiral Brock, Haliç’te yoğunlaşacak olan Boğaz’ı Türk gemilerinden temizlemek için bir bildiri yayınlıyacaktı.¹²

Yüksek Komiserlerin müteakip toplantısında, Rumbold’un Fransız ve İtalyan mevkidaşları bir kez daha ona Kemalistlerin başka taleplerini kabul etmesini şiddetle tavsiye ettiler. General Pell, Ankara Hkmeti’nin Karaağaç’ın derhal teslim edilmesinde ısrar edeceğini tahmin ediyordu. Fransızlar, Edirne’nin bir banliyösü olmanın, onu şehirden ayrı görmenin “mantıksız ve uygunsuz” olacağı görüşünde ydi, özellikle de Venizelos, Poincar’i 1914 sınırını Türkiye’ye geri getirmeye hazır olduğunu anlamaya yönelmişti. Rumbold, Fransızlara, Venizelos’un

⁹ FO 371/7903/E11136/27/44, From Sir H. Rumbold to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 882), 16 October 1922. The National Archives, UK.

¹⁰ FO 371/7903/E11136/27/44, From Sir H. Rumbold to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 882), 16 October 1922. The National Archives, UK.

¹¹ FO 371/7903/E11136/27/44, From Sir H. Rumbold to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 882), 16 October 1922. The National Archives, UK.

¹² FO 371/7903/E11136/27/44, From Sir H. Rumbold to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 882), 16 October 1922. The National Archives, UK.

bu açıklamasından haberi olmadığını, bunun yerine 7 Ekim’de Paris’te alınan kararlara bağlı olduğunu ve Karaağaç’ın barış ilanına kadar Müttefik işgali altında kalacağını açıkça belirtti. General Harington, protokolü hazırlarken talimatlara harfiyen uyduğunu, Fransız ve İtalyan generallerinin İsmet Paşa’ya bunun Müttefiklerin son sözü olduğunu bildirmeyi kabul ettiklerini eklemişti.¹³

General Pellé daha sonra Türklerin protokolü imzalamayı reddetmesi veya daha fazla değişiklik yapılması konusunda ısrar etmesi durumunda ne yapılması gerektiğini sordu. Bunun Mudanya konferansının dağılacağı anlamına mı geleceğini yoksa generallerin Yüksek Komiserliklerine mi başvuracaklarını bilmek istiyordu. Ona göre, sözleşme taslağı kendi hükûmetleri tarafından alınan kararların sonucu olduğu için ikincisini yapmalıydılar. Bu şekilde, Yüksek Komiserler, ihtilaf noktalarının yeterince önemli olduğunu gördükleri takdirde, sırasıyla ilgili hükûmetlere başvurabilirler. Onun görüşüne göre talimatları, hükûmetine danışmadan geri dönülemez hiçbir eylemde bulunulmaması gerektiğini belirtti.¹⁴

Rumbold'un General Pellé’ye yanıtı, Mudanya Konferansı’nı uzatabilecek ve böylece İngiliz birliklerini tehlikeye atabilecek hiçbir şeyi kabul etme sorumluluğunu kabul edemeyeceğini belirtmek oldu. Paris anlaşmasının özellikle tarafsız bölgelere saygı gösterilmesi konusunda ısrar ettiğini, sözleşmeye tam da bu nedenle bir madde eklendiğini ve bunun üç hükûmeti de ilgilendiren bir konu olduğunu vurguladı. General Harington, mevcut askerî durumu uzatmanın imkânsız olduğu gerçeğini de gündeme getirdi. Birkaç saat içinde alması gereken bir dizi önemli karardan bahsetti ve tarafsız bölgeleri savunmak için kendisine yardım etmesi için gönderilen Fransız ve İtalyan birliklerine güvenip güvenemeyeceğinden emin olmak istedi. Üç Müttefik bakanın Paris’te saygı gösterilmesi gerektiğini vurguladığına dikkat çekti. General Pellé, Paris’teki Poincaré’den kendisine Fransa’nın hiçbir koşulda Türkiye ile savaşa girmeyeceğini bildiren bir telgraf aldığını ve bunu Lord Curzon’a açıkladığını söyledi. İtalyan Yüksek Komiseri, kendi Hükûmetini bu politika beyanına bağlamak zorunda olduğunu söyledi.¹⁵

Bu nedenle Rumbold, İngiltere’nin tek başına hareket etmek zorunda kalacağını açıkladı ve General Harington ve Amiral Brock, tarafsız bölgelere ilişkin Türk yanıtının tatmin edici olmaması durumunda eylem planlarının ne olacağını açıkladı. General Pellé ve Marquis Garroni hiçbir itirazda bulunmadılar ve Rumbold bunu, Konferansta olası bir bozulma için herhangi bir gerekçenin, kendi birliklerinin hiçbirinin etkilenmeyeceği tarafsız bölgelere saygıya dayanacağını bir rahatlama işareti olarak yorumladı. Aslında, böyle bir durumda, her iki hükûmet de tüm sorumluluğu reddedebilir. Ayrıca General Pellé’nin, General Harington’ın daha fazla gecikmeyle ilgili endişelerini anlamasının ve dolayısıyla Harington’un tartışmalar

¹³ FO 371/7903/E11136/27/44, From Sir H. Rumbold to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 882), 16 October 1922. The National Archives, UK.

¹⁴ FO 371/7903/E11136/27/44, From Sir H. Rumbold to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 882), 16 October 1922. The National Archives, UK.

¹⁵ FO 371/7903/E11136/27/44, From Sir H. Rumbold to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 882), 16 October 1922. The National Archives, UK.

boyunca gösterdiği “hoşgörü ve sabrı” dikkate almasının kendi askerî kimliği nedeniyle olduğuna inanıyordu.¹⁶

Bu toplantının tamamlanmasının ardından General Harington Mudanya’ya döndü ve sözleşmenin son hali 12 saatlik bir oturumun ardından 11 Ekim sabahı erken saatlerde imzalandı. Yunan askerî delegeleri, Doğu Trakya sınırlarını 1915’in sınırları olarak kabul etmeyen hiçbir düzenlemeyi kabul etmemelerini gerektirdiği için protokolü imzalamaktan çekindi. Ancak, üç gün sonra 14 Ekim’de Yunan hükûmeti anlaşmaya uydu. Üç Müttefik Komiser’e verilen yazılı bir beyanla sözleşmeye kabul etti ve onlar da anlaşmayı Ankara hükûmetinin İstanbul’daki temsilcisi Hamid Bey’e iletti.

1. Birinci Toplantı¹⁷

Lord Curzon, ciddi bir durumun ortaya çıktığını ve Mudanya’daki son olayların İngiliz Hükûmetine acil bir görüşmeyi arzu edilir hale getirdiğini söyledi. Poincaré’nin bu geç saatte maruz kaldığı sıkıntıdan pişmandı, ancak gündeme getirilen sorunlar son derece ciddiydi ve acil kararlar gerekiyordu. Konferans, üç Gücün temsilcilerinin Ortadoğu’da barışı getirmek, Müttefik dayanışmasını sürdürmek ve orada meydana gelen içler acısı olaylar dizisini sona erdirmek için hesaplanan bir anlaşma yapmalarından bu yana yalnızca iki hafta olduğunu hatırlayacaktır. Lord Curzon, İngiliz Hükûmeti adına, barışa ulaşmak amacıyla önemli tavizler vermişti. O zaman, Paris Anlaşması’nı esas olarak kabul etmişti ve hâlâ da, söz konusu hedeflerin yerine getirilmesi için tek garanti olarak uyulması gereken bir nokta olarak görüyordu. O tarihten bu yana, İngiliz Hükûmeti sorumlu olduğu sürece, hem anlaşmanın özü hem de çeşitli aşamaların atılması gereken sıra ile ilgili olarak her şey titizlikle yürütülmüştür. Bu nedenle, anlaşmayı, İngiliz Hükûmeti’nin hala ileride olabilecek sıkıntılı zamanlardaki eylemlerine rehberlik etmeye ve yönlendirmeye devam etmeye devam ettiğini düşündü.

Mudanya’daki toplantı üzerinde anlaşmaya varıldığında, işi Yunanlıların geri çekileceği çizgiyi belirlemek olan Müttefik generallerin bir toplantısı olması gerektiğine karar verildi. Yunanlılar da davet edilmişti. İngiliz Hükûmeti’nin bildiği kadarıyla, başka hiç kimse katılmaya davet edilmeyecekti; ve bu nedenle, İsmet Paşa’nın, görünüşe göre konferansa fiilen katılmış olan Hamid Bey ile birlikte ortaya çıkması onu biraz şaşırtmıştı. Lord Curzon, Franklin-Bouillon’un aslında konferansta olmasa da Mudanya’da olduğunu da duymuştu; ve ikincisinin etkisinin çok barışçıl olduğunu kanıtladığından emin değildi. Müttefik generaller, Yunanlıların geri çekilecekleri çizgiyi tartışmışlardı, ancak Yunan temsilciler geç geldi ve bu konulardaki kararlar ancak Yüksek Komiserler ve Müttefik Hükûmetlerin

¹⁶ FO 371/7903/E11136/27/44, From Sir H. Rumbold to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 882), 16 October 1922. The National Archives, UK.

¹⁷ TNA/FO 371/7905/E11463/27/44, British Secretary’s Notes of a Meeting held at the Quai d’Orsay, on October 6, 1922, at 11 pm, Paris. The First Meeting held at the Quai d’Orsay, on 6 October 1922, at 11 pm, Paris. Present: For France: Poincaré, Peretti; For Greet Britain: The Marquees Curzon of Kedleston, Lord Hardinge; For Italy: Signor Galli; Secretaries: Massigli, Barjeton, Clinchant, Vansittart, Boscarelli; Interpreter: Camerlynck.

referandumunda alınabilecek olsa da, diğer sorunlar tartışıldı. Türkler tarafından her noktada hayati önem taşıyan sorular gündeme getirilmiş ve Ankara'ya sürekli itirazlar ve göndermeler yapılmıştır. Ancak üç general uyum içinde hareket ederek, olası bir anlaşmanın temeli olarak Türklerin önüne çıkacak bir taslak, protokol veya sözleşme hazırlayabilmişlerdi.

Poincaré, Fransız Hükûmeti'nin bu belgeyi almadığını söyledi. Lord Curzon bunu açıklayacağını ve uzlaşma ruhunun ne kadar ileri götürüldüğünü göstereceğini söyledi. Sözleşme, konferansın ikinci gününde Türklere teslim edilmişti. Başlıca özellikleri şunlardı:

Düşmanlıklar bir an önce sona erecekti. Çekilme hattı, Meriç'ten Bulgaristan sınırına kadar olacaktı. Meriç'in sağ yakasındaki demiryolunun bir Yunan ve Türk Komisyonu tarafından denetlenmesi için özel bir sözleşme imzalanacaktı. (Türk generali "Edirne"yi, Karaağaç ve sağ yakadaki Rumlar tarafından boşaltılması ve derhal Ankara'ya verilmesi gereken kaleleri kapsıyor şeklinde yorumladığını söylemişti.) bir kerede başlanacak ve on beş gün içinde yapılacaktı. Yunan sivil idaresi emekliye ayrılacak ve sivil yetkiler, bunları derhal Türklere iletmeye başlayacak ve operasyonu otuz gün içinde tamamlayacak olan Müttefiklere verilecekti. Görevlendirilecek olan Ankara yetkililerine, düzeni sağlamak için sınırlı bir jandarma eşlik edecekti. Bütün bunlar, varlıklarının aşırılıklara karşı bir garanti olacağı başlıca merkezlerde Müttefik Misyonların gözetimi altında yapılacaktı. Müttefik birlikler, daha önce İstanbul'dan gönderilen misyonları desteklemek ve düzeni sağlamak için Meriç'in doğusuna yerleştirilecekti. Bu birlikler yedi tabur kadar olacaktır. Misyonların ve birliklerin emekliye ayrılacağı tarih, Müttefikler ve Türkler arasındaki anlaşma ile kararlaştırılacaktı. Bu sözleşme derhal onaya sunulacaktı. Barış Antlaşması'nın yürürlüğe girmesine kadar, Yunan Hükûmeti, elindeki rehinerin yaşamlarını ve iyi muameleyi garanti edecekti ve Türkler, Doğu Trakya sakinlerini daha önceki herhangi bir eylemden dolayı taciz etmeyeceklerdi.

Konferans, bu belgenin, Paris önerilerinin ötesine geçen ve Ankara ile görüşmek için aşırı bir istek gösteren liberal ve cömert bir taviz ruhuyla hazırlandığı konusunda hemfikir olacaktır. Sözleşme taslağıyla ilgili tartışmalar sırasında, Ankara temsilcileri başka iddialarda bulundular. Bunlar, Paris notası kapsamı dışında kaldığı için kabul edilemezdi. İddialar dört taneydi:

1. Trakya'ya şimdi getirilecek jandarma sınırsız olmalıdır. Bu kesinlikle imkânsızdı, çünkü Kemalistler o zaman başka bir ismin ince kisvesi altında bir ordu kuracaklardı. Ayrıca, Paris notası ile oldukça tutarsızdı.

2. Kemalistlerin Edirne'yi yeniden işgal ederken Karaağaç'ı ve Meriç'in sağ yakasındaki kaleleri de işgal etmeleri. Bu, isyanı mantıksız olarak kabul edilebilir, ancak bu, generaller tarafından değil, Barış Konferansı tarafından ele alınması gereken bir konuydu.

3. Sözleşmenin imzalanmasından sonra Kemalistler, Müttefik Hükûmetler tarafından onaylanıncaya kadar askerî operasyonları sürdürme hakkına sahip olmalıdır. Bu hem mantıksız hem de uygulanamazdı.

4. İstanbul'dan başlamış olan Müttefik misyonlarının, Yunan tahliyesinin hemen ardından geri çekilmesi. Bu, Hristiyanlar için hiçbir koruma olmaması gerektiğini söylemekle aynı anlama gelir. Bu ve benzeri akıl almaz iddialara elbette direnmek gerekiyordu.

Sözleşme taslağı üç Müttefik general tarafından kabul edilmişti. Ancak 5 Ekim'de İsmet Paşa, Doğu Trakya'nın tamamının bir an önce Türklere teslim edilmesini ve tüm Müttefik subay, misyon ve birliklerinin derhal geri çekilmesini talep etmişti. Bu talepleri hemen kabul edilmezse birliklerini harekete geçirmekle tehdit etmişti.

Burada, o zamana kadar Müttefikleriyle uyumlu hareket eden Fransız generali, birdenbire, Fransız Hükûmeti'nden Türk taleplerini kabul etmesi yönünde talimat aldığını ilan etmişti. Bunun üzerine toplantı bölündü ve generaller Yüksek Komisyonlara danışmak üzere İstanbul'a döndüler. İngiliz Hükûmeti, General Harington'a mesele çözülene kadar müzakerelere dönmemesi veya yeniden başlamaması talimatını vermişti.

Lord Curzon, Fransız generallerine sözde emirler konusunda Poincaré'nin hangi açıklamayı yapması gerektiğini bilmiyordu, ama bir an önce Türk taleplerinin Paris Anlaşması ile tamamen tutarsız olduğuna işaret edebileceğini umuyordu. Yunanlıların anlaşmasını beklediler, Barış Konferansı'nı görmezden geldiler ve azınlıklara yönelik tüm hükümleri yok ettiler; Kemalistlerin şimdi Doğu Trakya'da tam olarak yerleşmelerine izin verilseydi, Batı Trakya veya başka herhangi bir şey için istedikleri şartları tam olarak belirleyebileceklerdi, çünkü zaten tam olarak sahip olacaktı, oysa Müttefiklerin amacı bu şartlara şartlar eklemektir. Mülkiyet Bu iddia kabul edilseydi ve Fransız Hükûmeti General Charpy'yi destekleseydi, Müttefik Hükûmetler arasındaki her türlü işbirliğini neredeyse imkânsız hale getirecek ve durum şimdi olduğundan daha tehlikeli ve endişe verici hale gelecekti. Poincaré, Venizelos'u gördüğüne inanıyordu. Lord Curzon da onu üç gün önce görmüş ve Kont Saint-Aulaire'e konuşma hakkında bilgi vermişti. Lord Curzon, Venizelos'a Müttefiklerin geri çekilme hattını kabul etmesini tavsiye etmişti. Venizelos elbette bu tavsiyeyi hoş bulmamıştı, ancak iki gün sonra kötü bir şekilde geri döndü ve Yunan Hükûmetine, Barış Konferansı'nı bekleyen Müttefik birlikler şeklinde Hristiyan nüfus için garantiler olması şartıyla, rıza göstermesini tavsiye ettiğini söyledi. Yunan Hükûmeti'nin bu tavsiyeyi kabul edip etmediğini Lord Curzon bilmiyordu. Ama ne yazık ki Yunanlılar bu iyi eğilimi gösterirken, Mudanya'da bazı Müttefik temsilcilerinin benimsediği şaşırtıcı tavrın sırası değildi. Poincaré, İngiliz Hükûmeti'nin görüşüne göre ne yapılması gerektiğini sorabilir. Lord Curzon, cevabın açık olduğunu düşündü.

Kemalistlerin Doğu Trakya'nın gecikmeksizin ve geri çekilmeden ele geçirilmesine ilişkin talepleri kesin olarak reddedilmelidir. Aynı önerinin parçası olan dört ek iddia da reddedilmeli veya en azından Barış Konferansı'na havale edilmelidir. Son olarak, Yunan ordusu geri çekilirse, Müttefiklerin, Türklerin sivil bir ordu kurmasına izin verirken, Müttefik misyonlar ve birlikleri göndererek şimdi ile

Barış Konferansı arasındaki süre içinde düzen ve güvenlikten kendilerini sorumlu tutmaları gerekliydi. Bu, Müttefiklerin o gece Paris notunu yırtmadıkları sürece yapabileceklerinin en azıydı.

İsmet Paşa, bu şartlar sağlanmadıkça o gün saat ikide ilerlemeye niyetini açıklamıştı. Eğer öyle yapsaydı, Paris notunu yırtan kendisi olurdu. Böyle bir durumda tüm pozisyonun yeniden gözden geçirilmesi gerekecekti, ancak o an için Lord Curzon bunun bir blöf olduğunu ve Türklerin tehdidi uygulayacak kadar aptal olmadığını varsayacaktı; ve durumun Müttefiklerin Paris notası altında birlikte hareket etmesine izin vermesini umardı.

Poincaré, kendisini Lord Curzon'un dile getirdiği umutla ilişkilendirdiğini söyledi. Onarılamaz olanın gerçekleşmediğine güveniyordu, ancak Mustafa Kemal'in tehdidini zaten yerine getirmekte olduğundan korkuyordu. General Charpy'nin boyun eğmesinin nedeni bu tehdidin ciddiyetiydi. Franklin-Bouillon'un dostane bir ruhtan ilham almadığı yönündeki herhangi bir öneriyi de protesto etmek istedi. Franklin-Bouillon dünyadaki en iyi niyetlerle canlandırılmıştı ve elinden gelen her şeyi yapmıştı. Mudanya'ya arabulucu ruhuyla gitmişti; Fransız Hükûmeti'nden talimat almadan gitmişti ve kendi inisiyatifiyle hareket etmişti. Durum İzmir'e gittiği zamankiyle aynı değildi; resmen oraya gönderilmişti. İzmir'den ayrılmadan önce, şimdiki iddialarını gösteren Kemalist bir taslağı eve göndermişti. Dolayısıyla Fransız Hükûmeti onlar için ve bu tehdide hazırды.

Poincaré'nin kendi fikri, Paris notunun yanında durmaktı. Lord Hardinge'i gördüğünde, İngilizlerin İstanbul'a yönelik talimatlarına katılmasını istemiş, o da, bu talimatların gerçekleştirilebilir olduğu ve davanın olasılıklarıyla uzlaşabileceği ölçüde katılabileceğini söylemiştir.

General Charpy'nin emirleri yoktu; yargısını yerinde kullanmak için yalnızca geniş bir yetkiye sahipti. Talimatlar gerçekleştirilemezse, onları Türk iddialarıyla uyumlu hale getirmeye çalışacaktı. Signor Galli, İtalyan temsilcinin dört noktadan üçünde rıza gösterme talimatı olduğunu, ancak Trakya'nın doğrudan Türk mülkiyetinde olmadığını söyledi. Poincaré, General Mombelli'nin Fransız bakış açısına tamamen bağlı olduğunu söyledi. Lord Curzon, General Mombelli'nin reddedilmiş olabileceğini, ancak önce General Harington ile aynı tutumu benimsediğini söyledi.

Poincaré, General Charpy'nin hiçbir emri olmadığını, yalnızca savaştan kaçınmak için serbest bırakıldığını tekrarladı. Genel kanı, noktaya gelindiğini düşündü ve Poincaré, savaştan kaçınmak için bu tavizler gerekliyse, kendimizi onlara bırakmamız gerektiğini söylemekten çekinmedi. Lord Curzon, talimatlar ile bu "yetkilendirme" arasında bir fark göremediğini söyledi. Poincaré, General Charpy'nin eyleminin savaştan kaçınmak için gerekli olduğunu tekrarladı. Lord Curzon, bu iddiayı anladığını söyledi, ama Poincaré bu yolun kendisini nereye götürdüğünü anladı mı? General Charpy, Paris notası ile tamamen tutarsız bir şeye rıza göstermişti. Poincaré, hiçbir tutarsızlık olmadığını vurgulayarak ileri sürdü.

Bunu kanıtlamak için Paris notunu okumak için izin istedi; ve bunu bazı tahriş belirtileriyle yaptı.

Lord Curzon, Poincaré'nin iddiasına tamamen katılmaması gerektiğini söyledi. Paris notası, Trakya'nın Türklere derhal teslim edilmesini tasarladı mı? Poincaré daha sonra General Charpy'e verdiği talimatları okudu ve değişmez bir şey önermenin tehlikeli olduğunu ekledi. General Charpy, İngilizleri destekleyecek, Türkleri yatıştırarak ve herhangi bir zorluk durumunda eve gönderecekti. Lord Curzon, General Charpy'nin bunu yapıp yapmadığını sordu.

Poincaré olumsuz yanıt verdi. Ancak iletişim otuz altı saat sürdü. General Charpy, savaştan kaçınmak için Türk iddialarını kabul etmeye yetkili olduğunu düşünmüştü. İngiliz Hükûmeti aynı fikirde değildi; ama bilsinler ki savaş çıkarsa bu hem Türkiye'ye hem de Rusya ve Bulgaristan'a olacaktır. İngiliz Hükûmeti buna hazır mıydı? Fransız Hükûmeti bunu düşünmeyecek veya ne pahasına olursa olsun sahip olmayacaktı. Türkler ne istedi? Sadece Türk jandarma ve sivil makamlar kurulduğunda Müttefiklerin kalmaması gerekiyordu. Lord Curzon, talebin sınırsız bir jandarma için olduğunu söyledi.

Poincaré, Yunanlıların bile bu talebe karşı çıkmadığını söyledi. 1914 sınırlarına geri dönülmesine itiraz etmeyeceğini söyleyen Venizelos'u görmüştü. Dolayısıyla Karaağaç'ta bir sıkıntı yoktu. Venizelos, dilediği gibi Yunanlıların tahliyesini sağlamak için sadece bir ay boyunca Müttefik birlikleri istedi ve Venizelos şimdi azınlıkların korunmasıyla ilgili olarak başka bir şey istemedi. Bir ay sonra Türkiye dilediğini yapsın dedi.

Poincaré daha sonra General Pellé'den Edirne Patriği ve yerel Rumların Trakya'nın geri alınmasına karşı herhangi bir direnişte bulunulmasını istemediklerini söyleyen bir telgraf okudu. Bu nedenle, Müttefikler adına katı bir tutum sergileyecek bir durum yoktu. Her halükarda, İstanbul'da, Çanakkale ve Gelibolu'da olsalar, Müttefikler yine duruma hâkim olacaklar ve Barış Konferansı'nda elleri kaldıraçlarla dolu olacak. Ama şimdi bile Türkler yürüyor olabilir; ilerlemelerinin yakın olduğu söylendi. Poincaré daha sonra bu ifadeyi desteklemeyen yozlaşmış telgrafları okudu.

Lord Curzon, Poincaré'nin kendisine Paris notuna bağlılığı konusunda güvence verdiğini ve ayrıca Franklin-Bouillon'u bir barışçı olarak savunduğunu söyledi. Lord Curzon çok zıt bir anlamda kanıt sunabilirdi, ancak argümanını kişiliklere dayandırmak istemiyordu. Çok daha büyük sorunlarla uğraşıyordu. General Charpy'nin talimatlarının gerçek anlamı, Kemalistler tehdit ya da blöf yaparsa, General Charpy'nin kendisini Müttefiklerden ayırma ve Paris notasına aykırı tavizler verme yetkisine sahip olmasıydı.

Lord Curzon, böyle bir tutumun nasıl savunulabileceğini anlayamamıştı. Mudanya Konferansı'nın dağılmasının nedeni General Charpy'nin ilk eylemiydi. Poincaré, General Charpy'yi savundu ve generalin savaşın reddetmeden kaynaklanabileceğini, Rusya ve Bulgaristan'ın katılacağı bir savaş olabileceğini düşünmesi gerektiğini tekrarladı.

Lord Curzon, bunun üzerine, Müttefiklerin, ne kadar çirkin olursa olsun, bir tehditle birleştiği takdirde, her zaman Türk talebine boyun eğmeleri gerektiğini söyledi. Böyle bir teklifi kabul edemezdi ve İngiliz Hükûmetinin böyle bir fikre vereceği tepkiyi hayal bile edemezdi. Poincaré, eylemin Paris notası ile tutarsız olmadığını ileri sürmüştü. Lord Curzon, Hristiyan azınlıkların tam olarak korunmasını öngören Paris notunu da okuyacak ve bu süreçte, Kemalistler Avrupa'ya askerlerle geçmeyeceklerdi. Ancak Türkler hemen işgal altında olsaydı, azınlıkları korumak nasıl mümkün olurdu? Üstelik geçişin kendisi de anlaşmanın ihlali olacaktır.

Venizelos'a gelince, Lord Curzon, Poincaré'nin açıklamasını duyunca çok şaşırdı. Venizelos, Lord Curzon'un onu gördüğünden çok daha ileri gitmiş olmalı. O zaman Venizelos, Meriç'in batısındaki topraklar ve Müttefik birliklerinin yalnızca bir ay tutulması hakkında hiçbir şey söylememişti. Lord Curzon'a Venizelos, Trakya'daki azınlıklar ya da gerçekten de iddia ettiği gibi çoğunluklar adına bir saatliğine yalvarmıştı. Venizelos, bütün Hristiyan nüfusun tahliyesini düşündüğünü söylemişti. İstanbul'u Doğu Trakya ile birlikte sayarsak, bu bir milyonun üzerinde can demektir. Bir ayda bu nasıl mümkün olabilir? Ulaştırma yetersizdi ve gerçekte, üzerinde büyüdükleri topraktan kendi köklerini koparmaya istekli olsalar bile, bu talihsiz insanların yönlendirilebilecekleri çok az yer vardı.

Poincaré, bunun göreceli olarak önemsiz bir mesele olduğunu öne sürüyor gibiydi. Öyle miydi? Azınlıkların korunması Paris notunun bir parçasıydı. O kısmı yırtacaklar mıydı? Eğer öyleyse, önümüzdeki hafta daha fazlası gitmiş olmaz mı? Ve bir sonraki aşama, tamamen gitmesi olacaktı.

Poincaré'nin ifadesi, Lord Curzon'un şimdiye kadar duyduğu en ciddi ifadeydi. Lord Curzon, Paris notasına başvurmak için Paris'e gelmişti, ama ya gitmiş ya da gidiyor gibiydi. Müttefik generallerin taslak konvansiyonuna uymaya itiraz etmeye gelmişti, ancak General Charpy onu bir korku nöbetinde fırlatmıştı. Türk kılıcını kaldırmıştı ve tüm Müttefik koşulları ortadan kalkacaktı. Eğer durum gerçekten böyle olsaydı, konferansa Hükûmetinin bu kadar vahim bir duruma nasıl bir bakış açısıyla bakacağını söylemek zorunda kalacaktı.

Ancak Lord Curzon, Poincaré'yi yanlış anlayıp anlamadığını hâlâ merak ediyordu ve yine de ilk önermelerinin kabul edilip edilmediğine dair net bir cevap isteyecekti. İkinci durumda, tüm konum yeniden gözden geçirilmelidir. Ayrıca Poincaré'nin dört Türk puanını kabul etmeye gerçekten hazır olup olmadığını soracaktı ve sonunda Poincaré'nin Mudanya'da ne yapmayı önerdiğini soracaktı. İngiliz Hükûmeti bu tavizleri vermeye hazır değildi ve vermeyecekti. Generaller Charpy ve Mombelli'nin Müttefik cephesini kırmalarına izin verilecek miydi? Konferans askıya mı alındı? Ve eğer Mustafa Kemal tekrar saldırırsa Poincaré ne yapmayı teklif ederdi? Paris notası tarafsız bölgelere saygıdan söz ediyordu, ancak Poincaré, Mustafa Kemal'in saldırırsa çoktan saldırmış olabileceğini düşündü, Poincaré nasıl bir yol izleyecekti?

Poincaré, Türkler ilerlerse hiçbir şey yapmayacağını söyleyerek karşılık verdi. Bundan hiç şüpheniz olmasın. Hiçbir koşulda hiçbir şey yapmazdı, Fransız birlikleri asla Doğu'ya ateş etmemelidir. Bunu daha önce söylemişti. Fransa Doğu'da savaşamadı ve savaşmayacaktı. Eğer taviz verilmesi gerekiyorsa, bu onları isteksizce verirdi. Lord Curzon, bunun çok küçük düşürücü bir konum gibi görüldüğünü ve herhangi bir Büyük Gücün bunu benimsemesi gerektiğini düşünemeyeceğini söyledi.

Poincaré hararetli bir şekilde aşağılanmanın söz konusu olmadığını söyledi. Kimseden ders almaya ihtiyacı yoktu ve ders almayacaktı. Fransa'yı temsil etti ve Fransa'nın ders alması gerekmiyordu. Sonunda, herhangi bir sözüne veya eylemine yönelik hiçbir eleştiriye tahammül etmeyeceğini açıkça belirtmek istedi. Üstelik mesele Lord Curzon'un temsil ettiği gibi değildi. Üç general önce birlikte Türkleri tatmin edecek bir proje taslağı hazırlamışlardı. Onlara geri dönen General Harington'dı. Yine, General Charpy'e Paris notası ile bağdaşmayan herhangi bir özgürlük vermediğini, sadece geçici tedbirlerle ilgili olduğunu yineledi. Lord Curzon'un ifadesi biraz şüphe uyandırıyormuş gibi görünen Poincaré, Lord Curzon'un kendisine güldüğünü ve hiçbir eleştiriye tahammülü olmadığı için gülümsemeye de tahammül etmeyeceğini açıkladı.

Lord Curzon, Müttefik generallerin yalnızca bir tahliye hattı çizmeye yetkili olduğuna dikkat çekti. Poincaré, Müttefiklerin Trakya'daki denetim yükünü üstlenmeleri gerektiğinin hiçbir zaman belirlenmediğini iddia etti. Bu nedenle yollar ve araçlar generallere bırakılmalıdır. Bu noktada Poincaré, argümanlar için beceriksizce davrandı ve biraz tutarsız hale geldi. Aşağıdaki pasajlar anlaşılabilirliği kadarıyla nakledilmiştir:

Trakya, Türkiye'nin malı idi ve mülkün, toprak olsa bile, fiilen sahibine derhal iade edilmesi ancak doğal ve hukuka uygundu. De jure mülkiyet barış tarafından düzenlenecektir. Geçici dönem boyunca Türkler, yalnızca mülki idarenin kademeli olarak kendilerine devredilmesini istediler. Bu, tam olarak birliklerin geçişini ve savaşın yenilenmesini önlemek için gerekliydi. Burada Poincaré, Fransızların Alsace-Lorraine'in mülkiyetine yeniden girmesiyle belirsiz bir benzetme yaptı. İtilaf Devletleri'nin İstanbul ve Gelibolu'da kalarak istediklerini elde edebileceklerini söylemeye devam etti; ama öyle bile olsa, istediklerini ancak savaşla elde edebilirlerse, Fransa kalmayacaktı. Poincaré, Venizelos'a dönerek, Venizelos'un Hükûmetini Meriç'in arkasından çekilmeye çağırdığını ve bir ay içinde bir Türk yönetimi fikrini kabul ettiğini söyleyen bir telgraf okudu.

Signor Galli, İtalyan Hükûmeti'nin talimatlarını General Mombelli'ye bazı gözlemlerle birleştirdiğini söyledi. Tehlikenin o kadar acil olduğunu düşünmüşlerdi ki, Trakya rejiminin bir dereceye kadar generaller tarafından ele alınması gerekecekti. İtalyan Hükûmeti de gücü az da olsa Mustafa Kemal'e silahla karşı çıkmayacaktı. General Mombelli'nin birinci ve ikinci tutumları arasında durum daha tehlikeli hale geldi, bu nedenle Fransızlara katıldı. Sinyor Galli, prestij kaybı olmadan

çatışmanın bir şekilde önlenip önlenemeyeceğini sordu. İtalyan Hükûmeti bir kavgadan kaçınmak için her şeyi kabul ederdi.

Poincaré, bunların Fransız Hükûmeti'nin ilkeleri olduğunu söyledi. Türkler blöf yapmıyordu; saldırıacaklardı. Lord Curzon, General Charpy'nin tavrının tam da bunu teşvik etmek için hesaplandığını söyledi. Poincaré, Lord Curzon'un son sorusunu yanıtlayarak başlamıştı; Türkler tarafsız bölgelere saldırırsa Fransız Hükûmeti ne yapardı? İngilizler ise Çanakkale'yi savunmalıdır. Peki ya İzmit? Poincaré kesinlikle hiçbir şey yapmayacağını söylemişti. O halde neden Paris notasına Kemalistlerin tarafsız bölgelere asker göndermemeleri ya da Boğazları geçmemeleri gerektiğini yazmışlardı? Poincaré, bunun cezasının Müttefiklerin Yunanlılara geri çekilmeleri için baskı yapmamaları gerektiğini söyledi. Fransızların bu konuda savaşaacağını asla söylememişti.

Lord Curzon, artık Yunanlıların geri çekilmesinin umulabileceğine dikkat çekti; ancak bir Türk saldırısı bu barışçıl çözüm olasılığını mahveder. Ve Fransız Hükûmeti hiçbir şey yapmazdı. Poincaré, generaller çizgiyi çizdiğinde, bir Türk idaresinin kurulmasını hazırlamaktan başka seçeneklerinin olmadığını ve bu bölgenin otomatik olarak sahibine döndüğünü savundu. O halde, son konferansta kapsamlı bir tartışmadan sonra, generallerin görevleri neden açıkça sınırlandırılmıştı? Poincaré'nin bunu doğrulamak için sadece anlamaya bakması yeterli. Üstelik bu sadece bir sivil idare sorunu değildi; bu, üç Müttefik generalin protokolü tarafından kabul edilmişti. Türklerin şimdi istediği şey, derhal işgal, sınırsız jandarma sevkiyatı, Karaağaç'ın bırakılması, askerî operasyonların sürdürülmesi ve Müttefik birliklerinin geri çekilmesi idi. Lord Curzon bir kez daha sordu, Poincaré dört noktayı kabul etti mi? Venizelos tamamen farklı bir şeyi kabul etmişti - geçici Müttefik yönetimi altında Yunan ordusunun ve nüfusunun bir ay içinde tahliyesi. Ankara ve Charpy oldukça farklı bir şey önerdiler. Poincaré neyi kabul etti veya reddetti?

Bir kez daha, bu bir sivil yönetim meselesi değildi: Ankara şimdi Doğu Trakya'nın Müttefiklerin elinden tamamen alınmasını mı talep ediyordu? Poincaré kabul etti mi? Lord Curzon cevap alamadı. Poincaré, dört maddeyi veya taslak protokolü hiç duymadığını iddia etti. Türklerin askerî işgal için değil, sadece Türk jandarmasının getirilmesini istediğini anladı. Müttefikler ikincisini reddedecekti. Tek gerçek zorluk, sivil idareninkiydi. Ama Müttefikler bu konuda hemfikir değil miydi?

Curzon, bilgilerinin açıkça Fransız Hükûmeti'ninkinden daha eksiksiz olduğunu söyledi. General Harington, sivil yönetimle ilgisi olmayan bir dizi konuda özel talimatlar istedi. Lord Curzon, General Harington'ın telgrafını aktardı ve Fransız Hükûmeti'nin görüşlerini istedi. Poincaré'yi generallerin protokolüne havale etti: General Charpy kendisini sivil yönetim noktasıyla sınırlasaydı, konferans dağılmazdı. Onu bölen şey, Trakya'nın tam ve doğrudan Türk hâkimiyetine girme noktasıydı.

Poincaré, Müttefiklerin Yunan tahliyesi konusunda anlaştıklarını ve sivil yönetim konusunda da anlaştıklarını söyledi. Sadece İngiliz Hükûmeti bu konuda ısrar etti. Generaller Charpy ve Mombelli boyun eğmekte doğru davranmışlardı.

Lord Curzon, tahliye hattını çizmenin ötesinde, generallerin yalnızca öneride bulunma hakları olduğuna dikkat çekti.

Poincaré daha sonra Müttefikler arasında gerçekten bir fark olmadığını, sadece bir yanlış anlaşılma olduğunu savundu. Franklin-Bouillon'u Sir H. Rumbold'a açıklama yapmak için götüren General Pellé'den bir telgraf okudu. Lord Curzon, General Harington'un telgraflarını okudu ve bu da bir yanlış anlaşılma daha fazlası olduğunu kanıtladı. Ama zaman geçiyordu; saat 2'yi çoktan geçmişti ve hala net bir cevap alamamıştı. Fransız Hükûmeti, o gece değilse de, o sabah daha sonra ona tam olarak neyi kabul etmeye veya reddetmeye hazır olduklarını söyleyecek miydi?

Lord Curzon, Türk taleplerinin gerçek doğasını açıklamıştı. Poincaré, Müttefik subaylar, misyonlar ve birlikler konusunda nasıl bir tutum benimsedi? Poincaré, Türklerin onları kabul ettiğini, ancak Türk Yönetimi kurulduktan sonra almayacaklarını söyledi. Lord Curzon, bunun gerçekten çok şeffaf olduğunu söyledi. Türkler, mülklerinin derhal olmasını istediler; başka bir deyişle, Müttefik birlikleri doğumdan önce, hatta gebe kalmadan önce ortadan kaybolacaktı. Poincaré gerçekten ne demek istedi? Müttefiklerin Trakya'daki rolünün şartlarını tam olarak anladığı şekliyle formüle eder miydi?

Poincaré bir taslak hazırlayacağını ama Türkler beğenmezse buna dayanamayacağını söyledi. Savaşın kaçınmak için her şeyi yapardı, ancak Müttefiklerin gerçekte bir anlaşmaya çok yakın olduğunu da ekledi. Lord Curzon, bunu duyduğuna memnun olduğunu ve Poincaré kesin olarak söylerse daha da cesaretleneceğini söyledi.

Poincaré, bir şey üreteceğini tekrarladı, ama katı bir şey değil. Önemli olan savaştan kaçınmaktı. Ardından Franklin-Bouillon'dan Mustafa Kemal'e rahatlatıcı bir telgraf daha çekerek Venizelos'un Karaağaç'ın devrine itiraz etmediğini de sözlerine ekledi.

Lord Curzon, Müttefiklerin gerçekten orijinal Türk taleplerinin ötesine geçip geçemeyeceklerini sordu. Kendi adına, bunu yapamazdı. Venizelos, Meriç'in batısındaki topraklar konusunda vazgeçmiş olsa bile, Yunan Hükûmeti'nin bunu yapıp yapmayacağından şüpheliydi.

Poincaré, konuyu Venizelos ile uzun uzadıya tartışmadığını söyledi. Önerisi, Yunanlıların Karaağaç'ı terk etmesi ve Müttefik birliklerinin yerleştirilmesi idi. Lord Curzon, Fransız Hükûmeti'nin asker gönderip göndermeyeceğini sordu ve Poincaré de Signor Galli'nin yaptığı gibi olumlu yanıt verdi.

Lord Curzon, İngiliz Hükûmeti'nin Trakya'ya ancak savaşta değillerse, yani Mustafa Kemal tarafsız bölgeleri geçmediği takdirde asker sağlayabileceğini açıkladı. Bu durumda Çanakkale ve Gelibolu'da İngiliz kuvvetlerine ihtiyaç duyulabilir. Poincaré, önce Fransız birliklerinin Trakya'ya gönderilebileceğini söyledi. Lord Curzon, Fransız Hükûmeti'nin yerel olarak hangi birlikleri sağlayabileceğini sordu. Poincaré, sekiz ya da dokuz taburun kullanışlı olduğunu ve yalnızca kısmen renkli olduğunu söyledi. Lord Curzon, Signor Galli'ye İtalyan Hükûmeti'nin kaç askerini

elden çıkarabileceğini sordu. Sinyor Galli, biraz tereddüt ettikten sonra, 2.000 yanıtladı; ancak söz konusu olan sadece Karaağaç'ta barışçıl bir konaklama ise, İtalyan Hükûmeti'nin belki de evden daha fazla asker gönderebileceğini de sözlerine ekledi. Poincaré, Sinyor Galli'ye Karaağaç'la ilgili bir tehlike olmadığına dair güvence verdi. Türkler gerçekten de Müttefik birliklerini Meriç'in sağ kıyısında istemişti.

Lord Curzon, daha önce işaret ettiği şeye tekrar geri dönmesi ve son bir kez dikkatlerini istemesi gerektiğini söyledi. Pratik ve insancıl insanlar olarak gerçeklerle yüzleşsinler. Yunan nüfusunun tahliyesi ancak bir ay içinde gerçekleştirilemezdi. Onları gönderecek hiçbir yer yoktu; ve İzmirli mülteciler zaten açlıktan ölüyordu. Doğu ve Batı Trakya nüfuslarının değiş tokuş edilebileceği öne sürülmüştü. Bu kulağa hoş gelebilir, ama aslında bir çözüm değildi. Bir köylü nüfusu kolayca nakledilemezdi. Zaman tahsisi cömert olmalıdır ve her halükarda Müttefikler kısmi girişimi denetlemek için orada olmasaydı, aşırılıklar olurdu. Ayrıca taşınabilir kısım gittiğinde kalıntılar için daha fazla güvenlik sağlanmalıdır.

Poincaré bunun mümkün olmadığını söyledi. Üstelik bu puan için endişeli değildi. Yunanlıların vahşeti hakkında bilgi almıştı, ama Türklerden hiçbir bilgi almamıştı. İkincisi Asya'da heyecanlanabilir, ancak Avrupa'da davranırlar. Ancak o, İstanbul'dan Trakya'ya Fransız birlikleri göndermeye hazırды. Lord Curzon, üç bayrağın gösterilmesi gerektiğini söyledi. Sonunda Poincaré'nin Trakya'nın tahliyesinin hangi koşullar altında yapılması gerektiğine ilişkin görüşlerini formüle etmesi kararlaştırıldı.

2. İkinci Toplantı¹⁸

Poincaré, General Charpy ve Mombelli'nin Trakya'nın tahliyesi ve Müttefik birliklerin geri çekilmesi için on beş günlük bir süreyi kabul ettiğine dair Roma'dan gelen bir telgraf dışında bildirecek yeni bir şeyi olmadığını söyledi. Lord Curzon, bunu kabul edemeyeceğini söyledi. Konferans bir başka dikkat çekici performansla karşı karşıya kaldı. Generaller Charpy ve Mombelli, General Harington'dan bir kez daha kopmuş ve kendi inisiyatifleriyle bir taviz daha vermişlerdi.

Poincaré, telgrafın yalnızca Roma'dan geldiğini ve gerçek olmama ihtimalinin bulunduğunu söyledi. General Harington bu konuda Hükûmetine başvurmuş muydu? Lord Curzon, gerekirse Hükûmetine başvuracağını, ancak daha önceki toplantıda söylediği gibi, otuz günün bile gerçekten çok kısa bir süre olduğunu kabul etmesini hiçbir zaman Hükûmetine tavsiye etmeyeceğini açıkça belirtmesi gerektiğini söyledi. Poincaré, Venizelos'un kendi önerisiyle otuz günü savunduğu için bunu kabul etmişti. Poincaré'nin General Charpy'e önceki toplantıda varılan anlaşmaya göre hareket etmesi talimatını vermesi bekleniyordu.

¹⁸ TNA/FO 371/7906/E11538/27/44, British Secretary's Notes of Second Meeting held at the Quai d Orsay on October 7, 1922, at 9 am, Paris. The Second Meeting held at the Quai d Orsay on 7 October 1922, at 9 am, Paris. Present: For France: Poincaré, Peretti; For Great Britain: The Marquess Curzon of Kedleston, Lord Hardinge; For Italy: Signor Galli; Secretaries: Massigli, Barjeton, Clinchant, Vansittart, Boscarelli; Interpreter: Camerlynck.

Poincaré, General Charpy'e hiçbir talimat vermeyeceğini, sadece tavsiyede bulunacağını ve tam takdir yetkisini kendisine bırakması gerektiğini söyledi. Şahsen, otuz günlük süre konusunda daha önce ifade edilmiş olan görüşte kalmıştır; ancak General Charpy ve Mombelli on beş günü kabul etselerdi, Türklere verilen bir taahhütten geri dönemezdi. Sorun, yönetim kurulurken birliklerin geri çekilip çekilmemesiydi. Kişisel olarak on beş günü yetersiz gördüğünü söylemekte bir sakınca görmedi.

Lord Curzon, bu büyük nüfusun kökünü kazımak için otuz günün bile yeterli olmadığını söylediğini tekrarladı. Şey, fiziksel bir imkânsızlıktı. Bir sivil yönetim iki haftada nasıl ithal edilip kurulabilir? Böyle şeyler topraktan çıkmadı. Ayrıca düzenin korunması gerekiyordu; bir jandarma hemen düzgün bir şekilde organize edilemezdi; Müttefik işgali kesinlikle gerekliydi. Konferans, o sabahın erken saatlerinde, bileşimini tartışmıştı, ancak tüm Müttefik gözetimi on beş gün içinde geri çekilecek olsaydı, bu bir şaka olurdu. Kendi payına ise böyle bir fikre katılmaz ve bu düşüncede ısrar edilirse Mudanya Konferansı sona ererdi. Bunun sorumluluğu Büyük Britanya'nın olmayacaktı; ve eğer savaş devam ederse, sorumluluk Büyük Britanya'nın olmayacaktı; ve eğer İngiliz birlikleri o zaman İzmit ve İstanbul'dan çekilmek zorunda kalsaydı, sorumluluk Büyük Britanya'ya ait olmayacaktı. Bu davadaki suç, burada ve şimdi bunu reddeden İngiliz Hükûmeti'nde olmayacaktı. Ama Konsey Başkanı gerçekten ciddi ciddi kendi temsilcisine emir gönderemeyeceğini mi söyledi? Lord Curzon da General Harington için aynı şeyi söylese Poincaré şaşırmas mı? Lord Curzon'un bildiği kadarıyla, bir Hükûmetin ilk kez böyle bir çizgiye dikkat etmesiydi; ve yine, Lord Curzon'un daha önce söylediği gibi, bu, Müttefiklerin Kemal'i tehdit ettikten sonra General Charpy'nin söylediklerini kabul etmesi gerektiği anlamına gelirdi. Böyle bir karar Lord Curzon için herhangi bir şekilde taraf olamayacak kadar küçük düşürücü olacaktır.

Poincaré, General Charpy'nin kararında aşağılayıcı bir şey olmadığını söyleyerek karşılık verdi; her halükarda Fransa bunun en iyi ve tek yargıcıydı ve hiç kimseden ders almaması gerekiyordu ve almayacaktı. Durumu bilmeden emir vermeyeceğini söylemişti. Bu tür bilgileri herhangi bir yabancından değil, yalnızca kendi temsilcilerinden alırdı. Böyle bir kursun benimsenmesi tarihte ilk kez olmayacaktı. Bu bir yenilik olsaydı, bununla gurur duyardı, ancak hiçbir eleştiriyi kabul etmeyeceğini yineledi.

Lord Curzon, meselenin Poincaré'nin, daha önce de kabul ettiği gibi, bilgi almamış olması olduğunu söyledi. Generaller Charpy ve Mombelli referanssız olarak sürekli olarak vazgeçtiler. Lord Curzon kendi adına emir verme sorumluluğunu üstlenmeye hazırды ama bu anlamda değil. Sinyor Galli, belki de iki generalin sadece on beş gün ve kendi aralarında referandumu kabul ettiklerini ileri sürdü. Poincaré hayır dedi. Kesin olarak anlaşsalar, onun düşündüğü gibi, bundan geri dönüş olamazdı.

Lord Curzon, bunun yine Müttefiklerin her zaman Türklere boyun eğmesi gerektiği anlamına geldiğine dikkat çekti. Kamanın ince ucuydu: ay on beş gün ve

sonra bir hafta olacaktı ve sonra hiçbir şey olmayacaktı. General Charpy'nin savaştan kaçınmak için her şeye boyun eğmesi talimatı vardı. Lord Curzon, Poincaré'nin talimatlarını eleştirmedi, ancak Mudanya Konferansı'nın ve ortak eylemin çöküşü anlamına geliyordu. Poincaré'nin General Charpy'e gönderilmek üzere talimat vermesinin ayarlandığını ve Lord Curzon'un da bunu, kendi Hükûmetine göndermeyi ve benzerlerinin General Harington'a gönderilmesini tavsiye etmeyi umduğunu düşünüyordu. Ama görünüşe göre durum yine değişmişti.

Poincaré, kötü belki de kendini kötü açıkladığını söyledi. On beş günlük bir süre üzücü bir yenilikti ve belki de gerçekten kabul edilmemişti; ama öyle olsaydı, Fransa'yı Türklerin gözündeki kötü duruma düşürmeden geri dönemezdi. On beş gün vaat edilmemiş olsaydı, otuz gün öne çıkacaktı; söz verilmiş olsaydı, artışı kabul etmezdi.

Lord Curzon, meselenin başka bir yönü olduğunu vurguladı. Venizelos'a atıfta bulundu. Lord Curzon, Venizelos'un geri çekilmeyi tavsiye etme isteğinin otuz günlük bir sürenin kabul edilmesine bağlı olduğunu anlamıştı. Bu süre şimdi kısaltılırsa, Venizelos sözünden kurtulacak ve Yunanlılar geri çekilmeyi reddedebilirdi. Poincaré, Venizelos ile hiçbir anlaşma yapmadığını söyledi. Müttefiklerine danışmadan böyle bir şey yapmazdı. Otuz günün ne anlama geldiğini bile bilmiyordu. Tahliye tarihinden mi, yoksa Mudanya Konferansı imzasından mı kaçtılar?

Lord Curzon, meseleyi şu şekilde anladığını söyledi: Müttefik subaylar ve birliklerden oluşan bir geçici yönetim kurulacak ve Yunanlıların ayrılması ve Türklerin yerleştirilmesi için düzenlemelerin yapılacağı bir ay boyunca burada kalacaktı. Uygulamada bu, bir aydan fazla bir sürede işe yarayacaktır. Kişisel olarak, Venizelos'un bir ay kabul etmesine şaşırılmıştı. Şimdi on beş gün ikame edilmiş olsaydı, her şey tahtaya göre giderdi ve sonuç kaos olurdu. On beş günlük süre, pratik insanlar için pratik bir teklif değildi. İki generalin verdiği taviz açıkça imkânsızdı; haksız bir Kemalist talebe teslim olmaktı ve hiçbir şekilde Paris notası ile uyumlu değildi. Bu öneriyi benimsemek felakete yol açacaktır. Konferansın bir ay ile iki hafta arasındaki bir fark üzerinden mi dağılacağını sordu?

Poincaré, üç generalden ikisi tarafından on beş gün vaat edilmişse, söze uyulması gerektiğini söyledi. Lord Curzon, bu tür kararların ancak oybirliği ile alınabileceğini söyledi. Daha fazla tartışmadan sonra, aşağıdaki formül önerildi:

"Üç Müttefik Hükûmet, Yunan birliklerinin Meriç'in batısından mümkün olan en kısa sürede geri çekilmeye davet edilmesi gerektiğini kabul ediyor. Müttefik Hükûmetler, geçici bir Müttefik işgalinin yardımıyla, Doğu Trakya'da Türk idaresinin ve Türk jandarmasının yerleştirilmesini sağlayacaktır. Bu yerleştirme, Yunan birliklerinin tahliyesinden itibaren bir ayı geçmeyen bir süre içinde gerçekleştirilmelidir. Bu sürenin sonunda, Müttefik birlikler konferans süresince Meriç'in sağ yakasındaki belirli noktaları ve şu anda bulundukları yerleri işgal etmeye devam edeceklerdir."

Lord Curzon, formülün son sözlerinin Chatalja, İstanbul, İzmit, Gelibolu ve Çanakkale'yi kapsadığının net olması gerektiğini söyledi. Poincaré kabul etti.

Lord Curzon, taslağı daha yakından incelemek ve gerekirse değişiklikler önermek için zamana sahip olması gerektiğini söyledi. Yönetimin ülkede Müttefik subaylar ve birlikler ile kurulduğunu varsayalım; ayın sonunda Müttefikler kesinlikle geri çekilme sözü verecekler mi? Biraz daha esneklik görmek istiyor. Ayrılma anı yanlış seçilmiş olabilir. Formülün ruhunu kabul etti ve Poincaré'ye yardımı için teşekkür etti, ancak taslak biraz fazla katı görünüyordu. Lord Curzon, şu anda ne olursa olsun geri çekilmeye kendini adama konusunda isteksiz olurdu. Rahatsızlıklar tam o sırada ortaya çıktıysa, geri çekilme feci sonuçlara yol açabilir.

Poincaré, konferansın amacının bir Türk saldırısını önlemek olduğunu söyledi. Mevcut kriz yumuşatılabilirse, daha sonra dostane bir uzatma ayarlanabilir. Lord Curzon, "à partir de l'évacuation" "tahliyeden" kelimelerinin Yunan tahliyesinin tamamlanmasından sonra anlamına gelip gelmediğini sordu. Bunu açıklığa kavuşturmak için "à partir de" "from" yerine "sonra"yı "sonra" koymayı tercih ederdi, çünkü bu noktada ısrar etmesi gerekir. Poincaré, "après" kelimesinin ikamesini kabul etti. Bununla birlikte, üç generalden ikisi on beş günlük bir süreye bağlı kalırsa, kendisini de bağlı saydığını tekrar iddia etti. Her halükarda Müttefikler Karaağaç ve Çatalca'da olsalar, Trakya'nın efendileriydiler.

Lord Curzon, insan hiçbir koşulda hiçbir şey yapmayacaksa, nasıl her şeyin ustası olabileceğini sordu. Poincaré, söylediği veya amaçladığı şeyin tam olarak bu olmadığını söyledi. Polis işi savaştan farklıydı. Polisler Paris sokaklarında kurşuna dizildi ama bu bir Paris savaşı değildi. Fransız birlikleri düzeni sağlamaya ama savaşmaya değil. Formülle ilgili olarak "bir ayı geçmeyecek en kısa sürede" ifadesini tercih ederdi.

Lord Curzon, Hükûmetinin General Harington'u Mudanya'ya ancak kesin talimatlarla ve hatta belki gönülsüzce geri göndereceğini iddia etti. General Harington şimdi talimat bekliyordu. İngiliz Hükûmeti, General Harington'a, Lord Curzon'un önerdiğinden daha az koşullarda Mudanya'daki görüşmeleri sürdürme yetkisi kesinlikle vermeyecektir. Diğer fantastik Türk talepleri reddedilmelidir. Poincaré, on beş günlük süre için oybirliği sağlanamazsa, yapılabilecek tek şeyin İngiliz Hükûmeti'nin reddettiğini söylemek ve oybirliği sağlamak için Türkleri bir ayı kabul etmeye ikna etmeye çalışmak olduğunu ileri sürdü.

Lord Curzon, bunun İngiliz Hükûmeti için çok haince bir pozisyon yaratacağını ilan etti. Şimdiye kadar Müttefik temsilciler önceden ortak bir anlaşmaya vardılar; Lord Curzon, ikisinin üçüncüsüne hükmetmesini asla kabul etmezdi. Birleşik bir cephe korunmalıdır; ya uyum olmalı ya da hiç anlaşma olmamalıdır. General Charpy ve Mombelli'nin üç Hükûmet taahhüt etme hakkına sahip olması gerektiği iddia edilmedi. Fransız ve İtalyan Hükûmetleri, General Harington arkalarından iş çevirmiş olsaydı ne derdi?

Poincaré, Türklerin iki generalin on beş gün kabul ettiğini bildiklerini, ancak İngiliz Hükûmeti'ne henüz bir ay kabul edilmemesi talimatını bile vermediğini

sandığını söyledi. Türklere karşı dürüst olup, istişareden sonra üç hükûmetin bir ay teklif ettiğini söyleyemezler mi? Lord Curzon, General Charpy ve Mombelli'ye açıkça talimat verildiği takdirde bunun kabul edilebilir olabileceğini söyledi. Poincaré, bunun elbette anlaşıldığını söyledi. Lord Curzon, bu durumda kabul edeceğini söyledi.

Sinyor Galli, Türkler on beş gün boyunca ayakta kalırlarsa, konferansı bu kadar küçük bir fark için mahvetmeye değmeyeceğini söyledi. Lord Curzon, böyle bir durumda kendi Hükûmetlerine bir referansın gerekli olacağını ve kendi Hükûmetinin ne söyleyeceğini bildiğini söyledi. Ayrıca, tarafsız bölgeler konusunda Kemalist angajmana bağlı olarak, Yunan birliklerinin tahliyesine ilişkin Paris notasından hiçbir sapma olmaması gerektiğini ve olamayacağını vurgulamak ister. General Harington, Paris notasının bu maddesinin katı bir şekilde uygulanmasında ısrar etmek zorunda kalacaktı.

Poincaré, bu noktada herhangi bir zorluk duymadığını, ancak kısıtlı bir bölge önerisinin olduğunu söyledi. Lord Curzon, pratik amaçlar için arzu edilir olarak değerlendirilirse Çanakkale bölgesinde küçük bir değişiklik olabileceğini yanıtladı. Mustafa Kemal, İzmit bölgesi konusunda çok tehditkâr bir tavır benimsiyordu. Poincaré, İngiliz takviyeleri devam ettiği sürece, Mudanya Konferansı sırasında Türklerin konsantrasyonlarını sürdürmeye hakları olduğunu iddia etmek için sözünü kesti.

Lord Curzon, dikkate alınması gereken gerçek olasılığın, Mustafa Kemal'in tarafsız bölgeleri geçmeye çalışması olduğuna dikkat çekti. Poincaré, Fransa'nın asla savaşmayacağını ilan etti. Zaten açık açık söylemişti. Lord Curzon, Mustafa Kemal'in İzmit bölgesini ihlal etmesi ve Büyük Britanya'nın Müttefikleri tarafından terk edilmesi halinde, İngiliz Hükûmeti'nin İzmit'ten ve gerekirse İstanbul'dan çekileceğini ve bu konuda elini taşın altına koyacağını söyledi. Fransız ve İtalyan Hükûmetleri tüm sorumluluğu üstlenmelidir. O da bunu açık yüreklilikle söyledi. Poincaré, Fransız birliklerinin İngilizlerle birlikte çıkacağını söyledi. Lord Curzon, Poincaré'nin sonuçları tamamen dikkate aldığını varsayıyordu. Poincaré öyle yaptığını söyledi.

Lord Curzon, Hükûmetine danışması gerektiğini söyleyerek sözlerini sonlandırdı, ancak ayrılmadan önce, Ankara notası ile bağlantılı olarak ortaya çıkan diğer hususlar, yani tarihi, yeri ve katılımcılar hakkında birkaç söz söylemek istiyor. Lord Curzon artık herhangi bir nihai karar verme yetkisine sahip değildi, ancak Poincaré ve Signor Galli'nin akıllarından geçeni söylemeleri yararlı olabilir. İzmir elbette kabul edilemezdi. Yine, Sovyet Hükûmeti, Gürcistan ve Ukrayna kabul edilecek miydi?

Poincaré, konferansın yeri dışında Ankara notuna cevap vermenin gerçekten gerekli olup olmadığını sordu. Tarihin şimdi belirtilmesine gerek yoktur. Sovyet katılımına gelince, Franklin Bouillon ona Türklerin ısrar etmeyeceğini söylemişti: mesele sadece Sovyet iddialarına bir çözüm olarak ortaya konmuştu.

Lord Curzon, Müttefiklerin bu konularda bir anlaşmaya varması gerektiğini, henüz Ankara'ya iletişim için değil, henüz olması gerektiğini söyledi. Poincaré, bir buluşma yeri olarak önerilen Taormina fikrinden hoşlanmadığını söyledi. İzmir elbette imkânsızdı. Konferans neden Prinkipo'da yapılmamalı? Lord Curzon, Türk topraklarında bir konferansın arzu edilirliliği konusunda şüphelerini dile getirdi. Böyle bir durumda, örneğin, konferansı kim toplayacak ve kim başkanlık edecek? Poincaré, başkanlığın dönüşümlü olarak yapılabileceğini öne sürdü, ancak şu anda bu noktayı daha erken dikkate almayacağını söyledi.

3. Üçüncü Toplantı¹⁹

Lord Curzon, önceki toplantıda hazırlanan taslağı incelemek için izin istediğini söyleyerek başladı. Geliştirilebilir görünüyordu. Önermesi gereken değişiklikler, ilkesiyle sıkı bir uyum içinde olacaktır. Yunan birliklerinin tahliyesinden sonraki bir ay içinde, Müttefik subay ve birliklerinin mevcudiyetinin düzeni korumayı amaçladığı daha açık hale getirilebilir. Sabahki taslak, kamu güvenliğinin işgalden çok bir Türk rejiminin hızla uygulamaya konulması olduğunu öne sürüyor gibiydi.

Bu, Lord Curzon'u azınlıklar sorununa getirdi. Son görüşmeden beri Venizelos'u görmüştü. Bu noktada Venizelos en büyük korkuya kapıldı ve Poincaré'yi gördüğünde yanlış bir izlenim vermiş olmalı. Venizelos, bir dizi tavizle çoktan denenmiş olmalarına rağmen, Hükûmetine geri çekilmesini tavsiye ettiğini söylemişti. Ancak Venizelos, Yunan nüfusu için tek güvenliğin, ilk olarak, Yunan birliklerinin tahliyesi için ayrı bir dönem ve ikinci olarak, sakinlerin tahliyesinin barışçıl bir şekilde gerçekleştirilebileceği Müttefik gözetimi altında açık bir ay olacağını hissetti; aksi takdirde Müttefik birlikler ayrıldığı anda köylülere akla gelebilecek her şekilde zulmedilecek ve katliamlar olmasa bile onların varlığı dayanılmaz hale gelecekti. Şüpheli sözler, "Müttefik Hükûmetler temin edecek" diye başlayanlardı, ki bu imada zaten ima edilen kötüydü, yani Müttefiklerin Trakya'da düzeni sağlamaktan çok Türkleri yerleştirmek olacaklarıydı. Daha hassas bir çizim tercih edilebilir. Aşağıdakileri önerdi:

"Bu şekilde tahliye edilen topraklarda, Müttefik Hükûmetler, Yunan birliklerinin tahliyesinden sonraki otuz gün boyunca, yerleşim için gerekli olacak olan, geçici bir Müttefikler arası işgalin yardımıyla, düzenin ve kamu güvenliğinin korunmasını sağlayacaklardır."

İngiliz Hükûmeti bunu daha kolay kabul edecekti. Poincaré, bu metni kabul edemeyeceğini söyledi. Bir önceki taslağı kabul eden Fransız Kabinesine göstermişti. Bununla birlikte, aşağıdaki formüle itiraz etmeyecektir:

"Bu şekilde boşaltılan topraklarda, Müttefik Hükûmetler, Müttefikler arası geçici işgal yoluyla, Doğu Trakya'da Türk sivil idaresinin ve jandarmasının

¹⁹ TNA/FO 371/7906/E11539/27/44, British Secretary's Notes of Third Meeting held at the Quai d'Orsay, on October 7, 1922, at 2 o'clock, Paris. The Third Meeting held at the Quai d'Orsay, on 7 October 1922, at 2 o'clock, Paris. Present: For France: Poincaré, Peretti; For Great Britain: The Marquess Curzon of Kedleston, Lord Hardinge; For Italy: Signor Galli; Secretaries: Massigli, Barjeto, Clinchant, Vansittart, Boscarelli; Interpreter: Camerlynck.

kuruluşuna kadar asayiş ve kamu güvenliğinin korunmasını sağlayacaktır. Bu kuruluş gerçekleşecek...”

Lord Curzon’un kendisine önerisi, en az otuz gün olarak öngören önceki taslağın ruhuyla bağdaşmıyordu. Fransız görüşü, bu dönemin olası indirimlerle maksimum olduğu ve Fransız Hükûmeti’nin ilk metnin ötesine geçemeyeceğini düşünmesiydi. Lord Curzon, Poincaré’nin değişikliğini kabul edeceğini, ancak sabahki metnin yalnızca kendisine atıfta bulunulan İngiliz Hükûmeti tarafından kabul edilmediğini kendisine hatırlatacağını söyledi. Poincaré, Fransız ve İtalyan generallerinin otuz günlük süreyi kısaltmak isteyebilecekleri noktaya geri döndü. Lord Curzon, böyle bir kararın çoğunlukla değil oybirliğiyle alınabileceğini ve General Harington’a bir ay ısrar etmesi için talimat vermesi gerektiğini söyledi.

Sinyor Galli, Hükûmetinden bir telgraf okudu ve İtalya’nın dört Türk şartı konusunda Fransa ile anlaştığını söyledi. Üç Müttefik generalin anlaşmaya vararak otuz günden daha az bir gecikmeyi düşünebileceklerini öne sürdü.

Lord Curzon, General Harington’a oybirliği olmaması söyleneceğinden, böyle bir öneride oybirliği olamayacağını tekrarladı. Bu fikri reddetti çünkü bu, Türkleri sadece on beş gün boyunca yeniden baskı yapmaya sevk edebilirdi. Fransız ve İtalyan Hükûmetleri elbette kendi generallerine istediklerini söyleyebilirlerdi, ancak Müttefiklerden daha fazla taviz koparabileceklerini düşünmeye teşvik edilecek olan Türklere böyle bir şey söylenmemelidir. Üstelik öneri, generaller arasında yalnızca anlaşmazlıklara yol açacak ve tüm sorumluluğu General Harington’a atarak sona erecekti. Lord Curzon, İngiliz Hükûmetinin veya temsilcisinin pozisyonunu gereğinden fazla zorlaştırmaz.

Sinyor Galli teklifini tekrar bastırdı ve Türklere iyi davranış konusunda bir prim teklif etmesini isteyen Poincaré tarafından desteklendi. İki general muhtemelen kısaltma için baskı yapmazdı. Öneri, Türklerin bazı ayrıntılarda ayrılmasını önlemenin bir yoluydu. Generallerin kısaltma yapma serbestisi olduğu söylenemez mi?

Lord Curzon neden daha kısa bir dönem hakkında konuşmanın gerekli olduğunu sordu. Bir ağız gerçekten yetersizdi. Bir ayı kabul etmişti, ancak bu minimumdu ve şimdi bile Hükûmetinin rıza göstereceğinden emin değildi. Poincaré konuyu daha kolay bir şekilde bırakmaya karar verdi, çünkü metni zaten olduğu gibi bir zaman azaltma olasılığını kabul etmek için değerlendirdi. Lord Curzon, nihai metni Hükûmetine sunacağını söyledi. Bu arada Ankara Hükûmeti’nin son notasına dönmek istiyor. Şu soruları gündeme getirdi:

1. Buluşma yeri olarak İzmir.
2. Tarih olarak 20 Ekim.
3. Rusya, Gürcistan ve Ukrayna’nın katılımı.
4. Boğazlar konusunda çok muğlaklı.
5. Milletler Cemiyeti’ne kabul konusunda muğlaklı.
6. İstanbul’un tahliyesi sorununu gündeme getirdi.

Lord Curzon'a son üç noktada cevap vermek gereksiz görünüyordu, ancak ilk üç noktada Müttefikler bir anlaşmaya varmalı. Ancak toplantıya, konuyu henüz kendi Hükûmeti ile tartışma fırsatına sahip olmadığını hatırlattı.

Boğazların özgürlüğü çok kritik bir konuydu, ancak bununla ilgilenen ve anlaşmanın geri kalanıyla hiçbir ilgisi olmayan Devletler vardı. Boğazların özgürlüğü ilgili tüm taraflarca tartışılmak zorunda kalabilir, ancak yeni bir Barış Antlaşması'nın hazırlanması her durumda Türkiye ile savaşta olan ve aslında savaşta olan Güçlerle sınırlandırılmalıdır.

Poincaré, Lord Curzon'a teşekkür etti ve çeşitli hassasiyetleri yumuşatmak amacıyla bu konuşmayı yapmaktan memnun olduğunu söyledi. Başka zor noktalar da vardı, örneğin, Bulgaristan'ın Ege'ye ekonomik erişimi - elbette, toprak erişimi olmaması gerektiği konusunda hemfikir olundu. Boğazların özgürlüğü Türkiye'ye kölelik olduğu gibi, bu erişim Yunanistan'a kölelikti. Poincaré, Lord Curzon'un son noktada söylediklerine katılıyor: Antlaşmanın geri kalanı kesinlikle Türkiye ile savaşta olmayan Güçleri ilgilendirmiyordu. Konferansın, barışın sonuçlandırılmasıyla ilgili sorunları incelemesini ve Müttefikleri memnun etmek için Türkiye'den önceden kesin taahhütler aldıktan sonra Boğazlar sorununu başka bir toplantıya ayırmasını önerdi. 1856'da Paris Antlaşması imzalandığında Boğazların özel bir sözleşmeye konu olduğunu hatırlattı. İlgili tüm Güçler tarafından yeni bir sözleşme hazırlanabilir; her halükarda, fiilî Hükûmetlerle ilgili olarak, temsil ettikleri ülkelerin hakları saklı tutulmalıdır.

Tarihe gelince, 20 Ekim çok erkendi, ancak uzun bir gecikmeden kaçınılmalıdır: Ütü sıcakken vurulması tavsiye edilirdi. Buluşma yeri konusunda Lord Curzon ile İzmir'in imkânsız olduğu konusunda hemfikirdi, ancak Türklerin kendi toprakları dışında herhangi bir konferansa rıza göstermelerinin zor olacağı konusunda hemfikirdi. Prinkipo'yu önerdi. Bu durumda konferansın başkanlığı dönüşümlü olarak yapılabilir. Her neyse, bu kolayca çözülebilecek bir ayrıntıydı. Barışın herhangi bir gücün himayesi altında yapılmaması da aynı derecede iyiydi. Örneğin Fransa, Sevr Antlaşması'ndan gurur duymuyordu.

Lord Curzon, Prinkipo'nun son derece sakıncalı olacağına dikkat çekti. Delegeler, sabah ve akşam en az bir saat kaybederek, dalgalı bir denizde her gün İstanbul'a gidip gelmek zorunda kalacaklardı. Lord Hardinge, ulaşımı kolay ve çok daha iyi bir konaklama yeri olan İstanbul'u veya Üsküdar'ı önerdi. Poincaré, Üsküdar'ı İstanbul'a, Prinkipo'yu Üsküdar'a tercih etti. Türklerin Müttefik topunun emrinde bir konferansa geleceğini düşünmüyordu. Lord Curzon, Hükûmete danışması gerektiğini söyledi. Sinyor Galli, talimatı olmadığını, ancak Lord Curzon'un görüşlerinin kendisine makul göründüğünü ve bunları Hükûmetine ileteceğini belirtti. Lord Curzon, olası bir tarih olarak Kasım ayının ilk haftasını önerdi.

Sinyor Galli, kolay erişilebilir bir yer seçmenin gerekliliğini vurguladı. Sinyor Schanzer, konferansın İtalya'da yapılmasını isterdi, ancak Sinyor Galli, bu konferansta ileri sürülen önerileri ona iletecekti ve o, Hükûmetinin bunu tam olarak

dikkate alacağından ve İtalya'nın, İtalya'nın bu konudaki onurundan vazgeçeceğinden şüphesi yoktu. konferansı kendi topraklarında tutuyor.

Poincaré, kendi görüşüne göre Lord Curzon'un konferansın iki kısma ayrılmasına ilişkin önerisinin dahiyane ve değerli olduğunu söyledi. Lord Curzon başka bir nokta olduğunu söyledi. Gürcistan, Boğazlar Konferansı'na Karadeniz Devleti olarak kabul edildiğini iddia ederse, Azerbaycan petrol ihracatının hayati gerekliliği nedeniyle de talep edebilir. Poincaré, katılım sorununun şimdilik bırakılabileceğini ve konferansın tarihi ve yeri ile ilgili olarak Yüksek Komiserlere, 1 Kasım'dan sonra mümkün olan en kısa sürede Üsküdar'da yapılması gerektiğini Türklere söyleme yetkisi verilmesi gerektiğini öne sürdü.

Lord Curzon, bunu Hükûmeti ile görüşeceğini ve Poincaré'ye mümkün olan en kısa sürede Lord Hardinge'den bir yanıt göndereceğini söyledi. İngiliz Hükûmeti, elbette, Boğazların serbest bırakılmasının nasıl ele alınması gerektiğini çok dikkatli bir şekilde düşünmek zorunda kalacaktı. Poincaré, Ankara Hükûmeti'ne Boğazların serbest bırakılmasının ayrıntılarının ana konferansta ele alınmayacağını söylenip söylenmediğini sordu. Bu durumda Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın katılımı hemen ortaya çıkmayacaktı.

Lord Curzon, Hükûmetine danışması gerektiğini yineledi ve Hükûmetlerini temsil etmesi gereken delegelerin statüsüne ilişkin başka bir soruyu gündeme getirdi. Ya başında ya da sonunda ya da her ikisinde birden katılın. Tartışma uzun olabilir ve Lord Curzon'a göre, İstanbul gibi bir mesafeye gitmeyi fazlasıyla zor bulacaktı; gerçekten de, resmî ve parlamenter görevleri bunu neredeyse imkânsız hale getirecekti ve elbette sürekli ileri geri gidemezdi. Fransa muhtemelen aynı durumda olacaktır. Poincaré kendi başına gidemeyebilir ve belirli bir düzeydeki bir Bakan tarafından temsil edilmek isteyebilir.

Poincaré, anayasal açıdan hiçbir zorluk olmadığını söyledi. Anlaşmalar Cumhurbaşkanı adına müzakere edildi ve Hükûmet herhangi bir temsilciyi Bakan, diplomat veya general olarak adlandırayabilirdi. Gerekli yetkiye sahip olduğu andan itibaren Fransa'yı temsil etti. Lord Curzon, Barthou'nun Cenova'daki konumuna atıfta bulunarak, Barthou'nun tam yetkili olmadığını ekledi. Poincaré'den yalnızca bir mektubu vardı ama tam yetkileri yoktu. Barış Konferansı'nda bir tam yetkili temsilcinin bulunması gerekli olacaktır.

Lord Curzon, herhangi bir anayasal zorluğu da tartışmadığını söyledi; sadece Müttefiklerin ne tür temsilciler seçmeleri gerektiğini bilmek istiyordu. Yüksek Komiserler yeterli miydi, yoksa Fransızlar bir Bakan göndermeyi düşündü mü? Poincaré, özel temsilcilerin, muhtemelen uzmanların eşlik ettiği, hatta bazı konularda tam yetkili temsilci olarak işlev görebilecek siyasi şahsiyetlerin gönderilmesi gerektiğini düşündü.

Lord Curzon, Poincaré'yi ana konferanstaki katılımcıların Paris'teki son toplantıda kararlaştırılanlarla sınırlı kalması gerektiği görüşüne bağlı kalmasını da anladığını söyledi. Poincaré olumlu yanıt verdi, ancak Boğazların özel bir müzakerenin konusunu oluşturacağını söylemek istediğini de sözlerine ekledi.

SONUÇ

Sonunda, 6-7 Ekim’de Paris’te İngiliz, Fransız ve İtalyan hükûmetleri tarafsız bölgelere saygı gösterilmesi konusunda ısrar etmeleri gerektiği konusunda anlaştılar. Görüşmede Lord Curzon, Mustafa Kemal’in İzmit bölgesi konusunda çok tehditkâr bir tavır sergilediğini söyledi. Poincaré, Mudanya Konferansı sırasında İngiliz takviyelerinin devam ettiği kadar Türklerin yoğunlaşmalarını sürdürmeye hakları olduğunu iddia etmek için sözünü kesti. Ardından Lord Curzon, dikkate alınması gereken gerçek olasılığın, Mustafa Kemal’in tarafsız bölgeleri geçmeye çalışması olduğuna dikkat çekti. Poincaré, Fransa’nın asla savaşmayacağını ilan etti. Lord Curzon, Mustafa Kemal’in İzmit bölgesini ihlal etmesi ve Büyük Britanya’nın Müttefikleri tarafından terk edilmesi halinde, İngiliz hükûmetinin İzmit’ten ve gerekirse İstanbul’dan çekileceğini ve meseleyi elini taşın altına koyacağını söyledi. Fransız ve İtalyan hükûmetleri tüm sorumluluğu üstlenmelidir. Sonuç olarak, Paris toplantıları Müttefiklerin yüzünü kurtardı.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

The National Archives (TNA), UK

FO 371/7905/E11463/27/44, British Secretary’s Notes of a Meeting held at the Quai d’Orsay, on October 6, 1922, at 11 pm, Paris.

FO 371/7906/E11538/27/44, British Secretary’s Notes of Second Meeting held at the Quai d’Orsay on October 7, 1922, at 9 am, Paris.

FO 371/7906/E11539/27/44, British Secretary’s Notes of Third Meeting held at the Quai d’Orsay, on October 7, 1922, at 2 o’clock, Paris.

WO/158/774, “Mudanya Conference, Minutes of Meetings”.

FO 371/7890; FO 371/7891; FO 371/7892; FO 371/7893; FO 371/7894; FO 371/7895; FO 371/7896; FO 371/7897; FO 371/7898; FO 371/7899; FO 371/7900; FO 371/7901; FO 371/7902; FO 371/7903; FO 371/7904; FO 371/7905; FO 371/7906; FO 371/7907; FO 371/7908; FO 371/7909; FO 371/7910.

Kitaplar

70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları: Bildiriler, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa 1993.

AKKILIÇ, Yılmaz, **Kurtuluş Savaşı’nda Bursa, İkinci Kitap: İşgalden Kurtuluşa**, Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa, 2008.

AKŞİN, Sina, **Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye 1908-1980**, C 4, Cem Yayınları, İstanbul, 2008.

ARIKAN, Zeki, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1994.

ARMAOĞLU, Fahir, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, C 1-2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1982.

- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, C I-III (2. baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, C I-III (3. baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılap Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.
- BELLEN, Fahri, **Askeri, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973.
- BERKES, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.
- BIYIKOĞLU, Tevfik, **Trakya’da Millî Mücadele I**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1987.
- EMANET, Hakan, **Deniz Hâkimiyetinden Dünya Hâkimiyetine Giden Yolda Türk Boğazları**, Kültür sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- EYYUPOĞLU, İsmail, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2002.
- GENELKURMAY HARP TARİHİ BAŞKANLIĞI, **Türk İnkılâp Tarihi**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1973.
- GENELKURMAY HARP TARİHİ BAŞKANLIĞI, **Türk İstiklal Harbi**, Batı Cephesi 6’ncı kısım 3’ncü kitap Büyük Taarruzda Takip Harekâtı, C II. Ankara: Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1969.
- GENELKURMAY HARP TARİHİ BAŞKANLIĞI, **Türk İstiklal Harbi**, C II, Batı Cephesi, 6. Kısım, 4. Kitap (İstiklal Harbi’nin Son Safhası), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.
- İNÖNÜ, İsmet, **Hatıralar**, C I-II, Sebahattin Selek (Yay. Haz.), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.
- OĞUZÖĞLU, Yusuf, **Ulusal Zaferimizi Taçlandıran Kent: Mudanya**, Gaye Kitapevi, Bursa, 2007.
- PEHLİVANOĞLU, A. Ömer, **Barış Yolunda Mudanya Mütarekesi**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2002.
- PSOMIADES, Harry J., **The Eastern Question, the Last phase: a study in Greek-Turkish diplomacy**, New York 2000.
- ŞİMŞİR, Bilal N., **İngiliz Belgelerinde Atatürk 1919-1938**, C 4 Ekim 1921-Ekim 1922, TTK, Ankara, 2000.
- SONYEL, Salahi R., **Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C 2, TTK, Ankara, 1987.
- SOYSAL, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları**, C 1, TTK, Ankara, 2000.
- TANSEL, Selahattin, **Mondros’tan Mudanya’ya**, C IV, Ankara 1974.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuad, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Güney Matbaacılık, Ankara, 1948.

YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, "The Armistice of Mudanya according to British Documents", Selcan Koçaslan (Yay. Haz.) **Mudanya Mütarekesi'nden Günümüze Bursa Uluslararası Sempozyumu 26-28 Eylül 2013, Bildiriler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2015.

YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, "İngiliz Yıllık Raporlarına Göre Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922)", **Mondros Mütarekesi'nin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı'nın Sonu Mütarekeler Ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu**, 24-26 Ekim 2018, Kahramanmaraş, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2019, ss. 1009-1032.

Makaleler

AKGÜN, Seçil, "Mudanya Silah Bırakışmasında Yabancı Temsilciler", **70.Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları, Bildiriler**, Bursa Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1993, ss. 49-65.

BAŞYİĞİT, Türkan, "Anılarda Mudanya Ateşkes Antlaşması", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, VI/14, (2007/Bahar), ss. 177-184.

CEVİZLİLER, Erkan, AKBULUT, Seyhan, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Mudanya Mütarekesi ve Lozan Barış Konferansı Tartışmaları", **Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi**, C 10, S 1, Yıl 2021 ss. 21-48.

ÇAĞATAY, Neşet, "Mudanya Ateşkesi", **70.Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları, Bildiriler**, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1993.

ÇAYCI, Abdurrahman, "Mudanya Mütarekesine Giden Yol", **70.Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları, Bildiriler**, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1993.

ÇUFALI, Mustafa, "Çanakkale Krizi ve Lloyd George'un İktidardan Düşmesi, Eylül-Ekim 1922", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 45.

ERKAN, Mehmet Sedat, "Mudanya Mütarekesi Öncesi Gelişmeler ve Müttefik Generallerin İstanbul'daki Toplantı Tutanağı", **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, C 10, S 28, Bahar 2021, pp. 21-50.

HÜLAGÜ, Orhan, "Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 39.

KAŞTAN, Yüksel, "Sevr Antlaşması'ndan Lozan Barış Antlaşması'na İstanbul ve Çanakkale Boğazları Meselesine Analitik Bakış", **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013, ss. 103-130.

KIRMIT, Ömer Faruk, "Lozan'a Giden Süreçte Mudanya Ateşkes Antlaşması", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 21, S 1, Yıl 2021, ss. 145-162.

KÖNİ, Hasan, "1922 Yılı ve Mudanya Ateşkes Anlaşması", **70.Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları, Bildiriler**, Bursa: Uludağ Üniversitesi, Bursa, 1993.

MACFIE, A. L., "The Çanakkale affair (September-October 1922)", **Balkan Studies**, 20 (2), 1979, s. 328.

PEHLİVANLI, Hamit, “Mudanya Mütarekesi ile Lozan Antlaşması arasında Ankara Hükûmetinin İngiliz işgal birliklerini kontrolü ve geçici hükûmeti”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Yıl 1995, C XI, S 32, 441 - 475.

PINAR, Murat, “İngiliz Belgelerine Göre Mudanya Mütarekesine Uzanan Süreç”, **U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 15, S 26, 2014/1.

ŞENER, Bülent, “Türk Boğazları’nın Geçiş Rejiminin Tarihi Gelişimi ve Hukuki Statüsü”, **Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)**, S 17, Mart 2014, ss. 467 - 493.

YANARDAĞ, Ayşe, “Mudanya Mütarekesi Döneminde İngilizlerin Çanakkale’deki Askeri Faaliyetleri”, **Akademik Bakış Dergisi**, S 65, Yıl 2018, ss. 66-81.

Tezler

KAYABAL, Hacı, **Belgelerle Mudanya Mütarekesi’nin Bilinmeyen Yönleri**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2011.

MİSAR, Sinan, **Mudanya Mütarekesi Sürecinde Tarafların Politik Tutumları ve Boğazlar Bölgesindeki Askeri Hareketlilik**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2021,

LOZAN'DA MUDANYA ETKİSİ: İSTANBUL VE BOĞAZLARIN TAHLİYESİ

Temuçin Faik ERTAN*

ÖZET

Mudanya Mütarekesi ile Lozan Barış Konferansı, Millî Mücadele'nin bir parçası olup, birbirini tamamlayan askerî ve siyasi gelişmelerdir. 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi ile 24 Temmuz 1923'te imza edilen Lozan Antlaşması arasında organik bağ bulunmaktadır.

Mudanya Mütarekesi'ndeki bazı hükümler, özellikle de İstanbul ve Boğazların İtilaf Devletleri tarafından boşaltılması ya da tahliyesiyle ilgili koşullar, Lozan Konferansı'nı yakından etkilemiştir. İstanbul ve Boğazların boşaltılması sorunu pek çok çalışmada detay gibi görülüp, önemsenmezken aslında Lozan'da, özellikle de konferansın son günlerinde epey tartışılmıştır.

Başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletleri, İstanbul ve Boğazların boşaltılması konusunu Türk tarafı üzerinde baskı oluşturmak için kullanmışlar ve bölgeden çekilmeyi ellerinden geldiğince geciktirmişlerdir. Hatta neredeyse üzerinde en son uzlaşılan konu, İstanbul ve Boğazların İtilaf Devletleri tarafından tahliyesi olmuştur. Bu bağlamda İtilaf Devletleri Lozan Antlaşması'nın imzalanması ve bu antlaşmanın TBMM'de onaylanması sonrasında İstanbul ve Boğazlardaki askerlerini çekmişlerdir. Kısacası İstanbul ve Boğazlardaki fiili işgal 2 Ekim 1923 tarihine kadar devam etmiştir.

Bu çalışmada, Mudanya Mütarekesi'nin 11 ve 12. maddelerinde yer alan koşulların Lozan görüşmelerine ve imzalanan antlaşmaya ne derece yansıdığına dair analitik bilgiler sunulmuştur. Özellikle İngiltere'nin tutumu öne çıkarılarak bu devletin Boğazlardaki askerî varlığını elden geldiğince daha uzun bir süre korumak için harcadığı çabaya vurgu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Boğazlar, İstanbul, İtilaf Devletleri, Lozan Antlaşması, Mudanya Mütarekesi, TBMM Hükümeti.

MUDANYA EFFECT IN LAUSANNE: EVACUATION OF ISTANBUL AND THE STRAITS ABSTRACT

The Mudanya Armistice and the Lausanne Peace Conference are a part of the National Struggle and are military and political developments that complement each other. There is an organic link between the Mudanya Armistice, signed on October 11, 1922, and the Treaty of Lausanne, signed on July 24, 1923.

Some provisions in the Mudanya Armistice, especially the conditions related to the Entente Powers' evacuation of Istanbul and the Straits, had a profound effect on the Lausanne Conference. While this evacuation issue has been viewed as a mere detail and neglected in many studies, it was actually discussed a lot in Lausanne, especially in the last days of the Conference.

Allied Powers, in particular the United Kingdom, used the evacuation issue to put pressure on the Turkish side and delayed the withdrawal from the region as much as they could. In fact, the last issue to be agreed upon was the evacuation of Istanbul and the Straits by the Allied Powers. In this context, the Entente Powers withdrew their soldiers from Istanbul and the Straits after the signing of the Treaty of Lausanne and its ratification in the Grand National Assembly of Türkiye. In short, the de facto occupation of Istanbul and the Straits continued until October 2, 1923.

In this study, analytical information will be presented about the extent to which the conditions in the 11th and 12th articles of the Mudanya Armistice are reflected in the Lausanne negotiations and the signed agreement. In particular, the attitude of the United Kingdom will be highlighted, and the effort of this state to preserve its military presence in the Straits for as long as possible will be emphasized.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi.

Key Words: Straits, Istanbul, Allied Powers, Treaty of Lausanne, Armistice of Mudanya, GNAT Government.

GİRİŞ

İstanbul ve Boğazlar, tarihin çok eski devirlerinden itibaren stratejik bakımdan olduğu kadar, yerleşim ve yaşam merkezi olmaları yönüyle de önemli olan bu bölge, her dönem bir çekim merkezi olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Klasik Dönemi'nden itibaren imparatorluğun gelişmesinde ve büyümesinde itici güç olan İstanbul ve Boğazlar, 19. yüzyıldan itibaren başkent, doğal olarak devletin güvenlik konusundaki yumuşak bölgelerinden biri haline gelmiştir. Aynı süreçte başta Rusya olmak üzere, uluslararası rekabette kendine yer arayan devletler için de Boğazlar önemini korumuştur. 1833 yılındaki Hünkâr İskeleyi Antlaşması ile uluslararası ilişkilerin bir öznesi haline gelen Boğazlar,¹ artık sadece Osmanlı Devleti'nin vereceği kararla statüsü belirlenecek bir bölge olmaktan çıkmıştır.

20. yüzyılın başlarında yaşanan Birinci Dünya Savaşı'nın askerî ve siyasi sonuçları, İtilaf Devletleri'nin İstanbul ve Boğazlar bölgesindeki projelerini hayata geçirmek için bir fırsat yaratmıştır. Savaş sırasındaki gizli paylaşım antlaşmalarında Rusya'ya verilmesi kararlaştırılan İstanbul ve Boğazlar'ın, bu devletin yaşadığı rejim değişikliği yüzünden savaştan çekilmesiyle yeni işgal planları gündeme gelmiştir.² Rusya'ya verilmesi imkânsız hale gelen bölgelerle ilgili yeni paylaşım tasarıları bağlamında İtilaf Devletleri, İstanbul ve çevresini ortak denetim ve çıkar bölgesi olarak belirlemişlerdir. Bunun bir sonucu olarak 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin 1. maddesi gereğince Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının açılması ve Karadeniz'e geçişin sağlanması; Boğazlardaki müstahkem mevkiilerin İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi kabul edilmiştir.³

Ateşkes hükümlerinin bir gereği olarak 9 Kasım 1918'de Çanakkale Boğazı'na demir atan İtilaf Donanması,⁴ 13 Kasım 1918'de de İstanbul Boğazı'nı denetim altına almıştır.⁵ İtilaf Donanması'nın Boğazlara demir atması, aynı zamanda Çanakkale ve daha da önemlisi İstanbul'un fiilî işgali anlamına geliyordu. Bir buçuk yıl kadar Hilafetin merkezini resmen işgale cesaret edemeyen İtilaf Devletleri, 1920 yılının başlarındaki siyasi ve askerî gelişmelerin bir sonucu olarak 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal etmişlerdir. Beklendiği gibi de bu işgal içerde ve dışarda ciddi tepkilere ve gösterilere neden olmuştur.⁶

Sevr Antlaşması'ndan Mudanya Mütarekesi'ne İstanbul ve Boğazlar

¹ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2014)*, Der Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 2015, s. 221; Cemal Tükin, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul, 1947, s. 5.

² Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1986; Laurance Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, Çeviren Tevfik Alanay, İstanbul, 1972.

³ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşması*, C I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1980, s. 12.

⁴ *Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi Tatbikatı*, C I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı, Ankara, 1962, s. 162.

⁵ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 82; *Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi Tatbikatı*, s. 179.

⁶ Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004, s. 281-286; Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*, İstanbul, 1967, s. 137; Yunus Nadi (Abalıoğlu), *Kurtuluş Savaşı Anıları*, Çağdaş yayınları, İstanbul, s. 178.

Mondros Mütarekesi'nde sadece Boğazlarla ilgili hüküm bulunurken, 10 Ağustos 1920'de imza edilen Sevr Antlaşması'nda ateşkesteki hüküm teyit edilmiş, İstanbul ve çevresi için de yeni bir statü öngörülmüştür.⁷

1920 yılında Kral Aleksandr'ın ölümü ve Venizelos'un seçimleri kaybetmesi sonrasında hem Kralın hem de hükûmetin değişmesi İtilaf Devletleri'nin Yunanistan'a bakışının değişmesini tetiklemiştir.⁸ Konstantin'in yeniden kral olması ve Kralcı Dimitrios Rallis'in yeni hükûmeti kurmasından kısa bir süre sonra İnönü önlerinde Yunan ordusunun geri çekilmesi,⁹ Yunanistan'a destek politikasının gözden geçirilmesini daha cesaretle yapmalarına yol açmıştır. 1921 yılı, İtilaf Devletleri'ndeki Yunanistan'a yardım konusundaki kafa karışıklığıyla geçmiştir. Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk ordusunun kazandığı su götürmez zafer, söz konusu kafa karışıklığını da büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Yunanistan, 1922 yılına sadece İngiltere'nin siyasi desteğini hissederek girmiştir. Ama Büyük Taarruz, Fransa ve İtalya'nın bir yıl kadar önce gördüklerini, İngiltere'nin de nihayet görmesine neden olmuştur. Zira Büyük Taarruz başlamadan önce Fransa, Ankara İtilafnamesi ile Türklerle anlaşırken, İtalyan ordusu Anadolu'dan çekilmişti.

Müttefik Devletler tarafından 23 Eylül 1922 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetine ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin de 29 Eylül 1922 günü Müttefik Devletlere verdikleri Nota hükümleri uyarınca, İngiltere Hükûmeti adına General Harington, İtalya adına General Mombelli, Fransa adına General Charpy ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti adına İsmet Paşa 3 Ekim 1922'de Mudanya'da ateşkes görüşmelerine başlamışlardır. Yunanistan adına General Mazarakis ise toplantılara doğrudan katılmamış ve Albay Sariyanis ile birlikte Mudanya açıklarında bir gemide gelişmeleri izlemeyi tercih etmiştir.¹⁰ Görüşmeler sonucunda 14-15 Ekim 1922 gece yarısı yürürlüğe girecek olan mütareke Fransızca olarak, 11 Ekim 1922 günü imza edilmiştir.¹¹

14 maddelik mütarekenin bazı hükümleri imzalanacak barış anlaşmasına bağlanmıştır. Bağlı olan hükümlerden biri de TBMM'ye bağlı askerî birliklerin duracakları çizgiyle ilgilidir. Buna göre 11. madde; *"Anadolu'da, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin kuvvetleri aşağıda gösterilen çizgiler üzerinde duracak; bu çizgileri Barış Konferansının açılışına değin ve Konferansın yapıldığı sürece geçmeyecektir"* şeklinde düzenlenmiştir.¹² Barış görüşmelerinin kesilmesi ihtimaline karşı TBMM ordularının

⁷ **Nutuk**, s. 509-511; Seha L. Meray-Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yayınları, Ankara, 1977, s.61-63; Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973, s. 51.

⁸ Çağla Derya Tağmat, **Lozan Konferansı'nda Yunan Diplomasisi (1922-1923)**, Libra Yayınları, İstanbul, 2018, s. 28.

⁹ İsmet İnönü, **Hatıralar**, 1. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s. 242-245.

¹⁰ Mudanya Görüşmelerinde Yunan Heyetiyle ilgili gelişmeler için bkz. Tağmat, **a.g.e.**, s. 43-77.

¹¹ Mütarekenin tam metni için bakınız: **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem I, C XXIII, s. 350-352; İsmail Eyyüpoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s. 240-244; İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s. 61-67.

¹² Soysal, **a.g.e.**, s. 65. Buna göre; Çanakkale Bölgesi: Lapseki kuzeyinde Bozburnu ve güneyde Kumburnu temel noktaları oluşturmak üzere, Asya kıyısından yaklaşık 15 kilometre derinlikte bir çizgi.

ilerlemesinin önüne geçmek amacıyla konulduğu düşünülen söz konusu koşulun, TBMM açısından kısıtlayıcı bir nitelik taşıdığına kuşku yoktur.

Mudanya Mütarekesi'nin 12. Maddesi de barış antlaşmasıyla ilgilidir. *"Müttefik Devletler kuvvetleri şimdi bulundukları topraklarda kalacaklardır. Bu topraklara Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, Barış Konferansının kararlarına değin, saygılı olmağı üstlenir. İşbu topraklar şunlardır:*

İstanbul Yarımadasında: Karadeniz kıyısında Pedima'nın yedi kilometre kuzeybatısındaki bir noktadan, Istranca, Mertekli, Kışağılı, Sinekli, Karasınan Çiftliği, Kadıköy, Yenice, Kadurina Çiftliği, Kalikratya'ya dek (tüm bu yerler içeride kalmak üzere) uzanan çizginin doğusundaki yarımada'nın tümü;

Gelibolu Yarımadasında: Baklaburnu, Saros Burnu, Bolayır ve Soğluma ağzı (tüm bu yerler içeride kalmak üzere) çizgisinin güneyinde kalan Gelibolu Yarımadasının tümü." şeklinde detaylı bir şekilde düzenlenen koşul, 11. Maddenin de devamı niteliği taşımaktadır.¹³

Bu hüküm Müttefiklerin tümünü ilgilendiriyor gibi görünmesine karşın, Boğazlarda kalacak olanlar sadece İngilizlerdi. Çünkü İtalyanlar ve Fransızlar bölgeden askerlerini önceki günlerde çekmişlerdi.¹⁴ Aslında Müttefiklerin Boğazların ve İstanbul'un boşaltılmasını barış antlaşmasının imzalanması koşuluna bağlamaları tipik bir teminat işgali niteliği taşıyordu. Teminat işgali tarihte zaman zaman görülen bir baskı aracıydı. Örneğin Alman birliğinin kurulması sürecinde Prusya-Fransa Savaşı sonrasında imzalanan Frankfurt Antlaşması'nda yaşanmıştı. Buna göre Fransa, Almanya'ya savaş tazminatı olarak 5 Milyar Fransız Frangı vermeyi ve bu ödeninceye kadar da Fransa'nın kuzey kısımlarının Almanya'nın işgali altında kalmasını kabul etmiştir.¹⁵ Fransızlar da söz konusu tazminatı en kısa zamanda ödeyip Alman ordusunun işgalindeki yerleri kurtarmak için yoğun bir çaba sarf etmişlerdi.

Mudanya Mütarekesi'ndeki barış antlaşmasının imzalanmasına şart koşulan hükümler bunlarla sınırlı kalmamıştır. 13. Madde; *"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, Barış Antlaşmasının onaylanmasına değin, Doğu Trakya'ya kuvvet geçirmemeğı, orada bir ordu toplamamağı ve bulundurmamağı yükümlenir"* biçiminde düzenlenmiştir.¹⁶

İzmit Yarımadası: İzmit körfezinde Darıca'dan başlayıp Gebze'den geçerek Karadeniz üzerinde Şile'ye uzanan çizgi. Darıca'dan Şile'ye giden yol TBMM Hükûmeti ile Müttefik Devletler askerlerince ortaklaşa kullanılabilecektir.

Yukarıda belirtilen ayırıcı çizgiler Müttefik ordularının her birinden bir subay ile TBMM Hükûmetinin bir subayından oluşacak karma komisyonlarca belirlenecektir.

Müttefik Devletler Hükûmetleri ve TBMM Hükûmeti çıkabilecek olayların önünü alacak gerekli önlemlere başvurmakla birlikte, aşağıda yazılı yerlerde kendi kuvvetlerinin sayısını çoğaltmayı, tahkimat ya da başkaca askeri işlere girişmeyi yükümlenirler.

Çanakkale bölgesinde: Bozburnu-Kumburnu çizgisinin, Boğazdan başlayarak 15 kilometre doğusuna kadar...

İzmit Yarımadasında: Boğaziçi'nden başlayarak Şile-Darıca çizgisinin 40 kilometre doğusundaki bir yere kadar...

TBMM Hükûmeti Bozburnu (Lâpseki'nin kuzeyi) ile Karaburun (Karabiga'nın kuzeyi) arasındaki deniz kıyısının en az 15 kilometre yakınına değin top yerleştirmemeyi üstlenir.

¹³ Soysal, a.g.e., s. 65-66

¹⁴ İsmet İnönü, **Hatıralar**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 37.

¹⁵ Uçarol, a.g.e., s. s. 301.

¹⁶ Soysal, a.g.e., s. 66.

Bu madde ile TBMM, idari yönetimini geri aldığı Doğu Trakya'yı dış saldırıdan korumak konusunda güçsüz kılınmıştır.

Lozan Konferansı'nda İstanbul ve Boğazların Tahliyesi Sorunu

Lozan Konferansı 20 Kasım 1922'de açılış töreniyle başlamış, 21 Kasım'da ise oturumlarla devam etmiştir. Daha ilk oturumda İtilaf Devletleri'nin eski tarihlere dayanan çok fazla konuyu gündeme getirerek konferansı derinleştirmek, katılan devlet sayısını artırarak da genişletmek amacıyla oldukları anlaşılmıştır.¹⁷

Arazi ve askerlik işleriyle ilgili, ekonomik ve mali konularla ilgili, azınlıklarla ilgili üç komisyon kurulmuş ve başkanlıklarına İtilaf Devletleri'nin baş delegeleri getirilmiştir. Ayrıca ayrı ayrı alt komisyonlar da oluşturulmuştur. İstanbul ve Boğazların tahliyesi, barış antlaşmasının imzalanmasına bağlı bir konu olduğu için resmî oturumlarda önceleri gündeme gelmemiştir. Adım adım antlaşmayla ilgili imza aşamasına gelindikçe konu da gündeme gelecektir. Bu nedenle 4 Şubat 1923'e kadar devam eden birinci dönemdeki oturumlarda konu resmen tartışılmamıştır.

Ama barış antlaşmasının imzalanmasının gecikmesi, İstanbul ve Boğazlardaki Müttefiklerin askerî varlığının süresini uzatacağından bu konu Türk tarafı bir sorun teşkil etmiştir. Doğal olarak da konferansın ilerleyen günlerinde Mudanya Mütarekesi'nin konuyla ilgili hükmü sorgulanmaya başlanmış, tartışmalar yaşanmıştır.

İsmet Paşa, konferansın başlamasından yaklaşık 20 gün sonra, 11 Aralık 1922 tarihinde Heyet-i Vekile Riyasetine çekmiş olduğu telgrafla İtilaf Devletleri'nin İstanbul'un tahliyesini ne amaçla geciktirmek istediklerine dair ipuçları vermiştir. İsmet Paşa bu telgrafın bir bölümünde; *"Yalnız hatırıma gelen mahzur evvela kendilerinin en mühim addettiklerini imzalayıp bizimkilerini son münakaşalara bırakmak ve bir de sulh muahede-i kat'iyesi imzalanmadı diyerek İstanbul işgalini temdit etmek arzu edilebilir"*¹⁸ şeklinde uyarıcı bir ifade kullanmıştır. İsmet Paşa'nın konferansın gidişatıyla ilgili öngörüsü, ikinci dönem sırasındaki görüşmelerde kendisini somut olarak gösterecektir.

Rauf Bey'in İsmet Paşa'ya 12/13 Aralık'ta çektiği cevap niteliğindeki telgraftaki şu ifadeleri; *"Mesail-i esasiye üzerinde anlaşılmadıkça konferansın yortular münasebetiyle ta'tiline müsaade edemeyiz. Çünkü silah altında bulunan ve uzun senelerden beri evlerinden uzak kalan yüz binlerce askerimizi yortulardan müstefid olunacak diye intizar halinde bırakamayız. Ayrıca İstanbul vaz'iyet-i hazırasının uzun müddet bu hale tahammülü yoktur. Mesail-i esasiye hakkında umumi i'tilaf hâsıl olduğu takdirde ancak İstanbul ve Boğazların tahliyesi şartı ile teferruatın müzakere ve intacını bir zamana ta'lik edebiliriz."*¹⁹ diyerek Türk tarafı için antlaşmanın en kısa sürede imzalanmasının önemine işaret etmiştir. Bundan da anlaşılabileceği gibi konferansın kesintiye uğraması başından sonuna kadar Türkiye'nin çıkarına sonuçlar doğuracak gibi görünmemiştir.

Lozan'da birinci delege İsmet Paşa, Lozan'a gittiği ilk günlerde, İtilaf Devletleri'nin Mondros'u esas aldıklarını, ayrıca Mudanya'daki bazı koşullu

¹⁷ 21 Kasım 1922 tarihindeki ilk oturumda yapılan tartışmalardan sonra, konferansın ismi *"Yakın Doğu İşleri Hakkında Lozan Konferansı"* olarak benimsendi. **Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar-Belgeler**, (Çeviren: Seha L. Meray), I. Takım, C I, I. Kitap, Ankara, 1969, s.7

¹⁸ Bilal Şimşir, **Lozan Telgrafları**, C I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s. 197.

¹⁹ Şimşir, **Lozan Telgrafları**, C I, s. 205.

hükümleri de konferansın genelindeki kazançları için kullandıklarını görmüştür.²⁰ Türk ordusunun Trakya'ya geçememesi ve İstanbul ile Boğazlardaki itilaf askerlerinin varlığı bu bağlamdaki iki temel konu olarak ön plana çıkmıştır.

Aslında konferansın ilk gününden itibaren Mondros'tan geldiklerini iddia eden Müttefiklere karşı, Mudanya'ya dayandığını söyleyen İsmet Paşa ve diğer Türk temsilciler, tahliye konusunda açmaza düşmüşlerdir. Barış antlaşması imzalanmadan tahliye konusunda ısrarcı olmak, dayanak olarak gördükleri Mudanya Mütarekesi ile aykırı düşmek anlamı taşıyabilirdi. Bu bağlamda İstanbul'un tahliyesi ancak barış antlaşmasının imzalanmasından sonra gündeme getirilebilecek konuydu.

Mudanya Mütarekesi, her ne kadar bazı koşullarıyla Türk tarafının görüşmeler sırasında elini zayıflatırsa da, bu mütarekenin gerisine düşmek daha da olumsuz bir durum olarak görülmüştür. Bir yandan Mudanya Mütarekesi'ndeki önkoşul olan hükümlerden kurtulmak, bir yandan da bu mütarekeden kaynaklanan kazanımları kaybetmemek hem Ankara'daki Türk hükûmetinin hem de Lozan'daki Türk heyetinin amaçlarından biri olmuştur. Bu yüzden de Mudanya Mütarekesi'nin ihlal edilmesine sık sık tepki gösterilmiştir.²¹

Bununla birlikte konferansın kesintiye uğraması, İstanbul ve Boğazlardaki işgalin süresini uzatacağından, bu durumu Ankara çıkarlarına aykırı görmüştür. Çünkü Mudanya Mütarekesi'nde işgal süreye değil, barış antlaşmasının imzalanmasına bağlanmıştı. O halde görüşmelerin kesintiye uğraması, işgalin daha ne kadar süreceğini belirsiz bir duruma sokmuştur.

İsmet Paşa'nın Ocak ayı sonlarında konferansın kesilme ihtimaline dair telgrafına Rauf Bey'in; *"Konferansın İstanbul tahliye edilmeksizin fasıla ile dağılması bizim için pek muzır ve gayr-i kabil-i kabul göründü. İnkıta buna nazaran şayan-ı tercihtir"*²² şeklindeki cevabı, Mudanya Mütarekesi'nin İstanbul ve Boğazlarla ilgili hükümlerinin konferansın dağılması karşısında Türkiye'nin çıkarlarını zedeleyeceğini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Rauf Bey 28 Ocak'ta İsmet Paşa'ya çektiği bir diğer telgrafta da konuya bir kez daha vurgu yapma ihtiyacı hissetmiştir. Rauf Bey; *"İş'arat-ı âlilerine göre müttefikler tarafından teklif olunacak proje bizce gayr-ı kabul esâsâtı ihtiva etmektedir. Konferansın sulh ile neticelenmeyerek dağılması üzerine aleyhimize olan vaz'iyet-i hazıraya ve İstanbul'da ecnebi işgaline gayr-ı muayyen bir müddetle tahammül edemeyeceğimizi düvel-i müttefikaya bildirmek mecburiyetindeyiz"*²³ biçimde ifadelerle konferansın kesin dağılması durumunda Mudanya Mütarekesi'nin İstanbul ve Boğazlarla ilgili hükümlerinin ortadan kalkacağını örtülü de olsa dile getirmiştir.

Sonunda konferans İstanbul ve Boğazlar tahliye edilmeden, 4 Şubat 1923'te kesintiye uğramıştır. Aslında daha ilk andan itibaren bu kesinti umutsuz bir hamle olarak görünmediği için Türkiye, Mudanya Mütarekesi'nde yer alan İstanbul ve Boğazlarla hatta Trakya ile ilgili hükümleri ihlal etme yoluna gitmemiştir. Konferans dağılırken, yeniden başlayacağı umudunun, hemen bütün taraflarda olduğu söylenebilir. Zaten bu nedenle 23 Nisan'a kadar geçen sürede projeler ve karşılıklı

²⁰ İsmet Paşa *Ben buraya Mondros'tan değil, Mudanya'dan geldim* demiştir. Bkz. Şerafettin Turan, **İsmet İnönü, Dönemi ve Kişiliği**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 57.

²¹ Tağmat, a.g.e., s. 182.

²² Şimşir, **Lozan Telgrafları**, C I, s. 451.

²³ Şimşir, **Lozan Telgrafları**, C I, s. 455.

notalar verilmiş ve taraflar görüşmelerin yerinden başlaması için zemin yoklamışlardır.

İstanbul'daki Müttefik askerlerinin varlığı, görüşmelerin kesintiye uğradığı dönemde de gündeme gelmiştir. Dahası aynı günlerde İstanbul'un boşaltılmasının barış antlaşmasının imzalanmasına bağlı olduğu Müttefikler tarafından daha yüksek sesle ifade edilmeye başlanmıştır. Öyle ki daha konferansın ikinci dönemi başlamadan, İngiliz gazetelerinde yapılacak antlaşmanın TBMM tarafından onaylanmasından sonra işgal altında tutulan yerlerin derhal değil, aşama aşama boşaltılacağına dair haberlerin çıktığına dair Paris Mümessilliğinden Hariciye Vekâletine bilgi olarak aktarılmıştır.²⁴ TBMM'nin Paris temsilciliğinden iletilen bu bilgiden, boşaltılması barış antlaşması sonrasına bırakılan yerlerin Müttefiklerin de gündeminde bulunduğunu söylemek mümkündür. Daha da önemlisi tahliyenin antlaşmanın imzalanmasına değil, TBMM tarafından onaylanmasına bağlı olduğu ve bir defada değil, aşama aşama gerçekleştirileceği de Türk tarafına ısrarla hatırlatılmıştır. Bundan da anlaşılacağı gibi Müttefikler, İstanbul'daki askeri varlıklarını kullanarak antlaşmanın bir an evvel imzalanması ve TBMM tarafından vakit geçirmeksizin onaylanması konusunda Türk tarafı üzerinde baskı kurmaya çalışmışlardır.

Taraflar arasındaki uzaktan diplomatik çabalar sonucunda konferansın yeniden başlaması kararı alınmış ve ikinci dönem görüşmeleri 23 Nisan 1923'te başlamıştır. Kesilme dönemindeki diplomatik girişimler sonucunda İngiltere'nin önem verdiği Irak Sınırı ve Boğazların statüsü konularında ilerleme kaydedilmiş ve Birleşik Krallık büyük ölçüde tatmin edilmiştir. Ancak bu dönemde İngiltere'nin belki de en fazla üzerinde durduğu konu, tahliye sorunu olmuştur. Sorunun doğrudan bölgedeki İngiliz askerî varlığı ile ilgili olması, İngiltere'nin Fransa ve İtalya'dan daha fazla tahliye sorununu gündemde tutmasına yol açmıştır. Daha açık bir deyişle İstanbul ve Boğazların tahliyesi görüşmeleri, Lozan Konferansı'nın ikinci dönemini İngiltere için anlamlı kılan temel konu olmuştur.

Ancak ilk günlerde Lozan-Ankara-İstanbul arasındaki görüş alışverişinin devam ettiği süreçte, İstanbul'un boşaltılması konusu bir süre daha askıda kalmıştır. Sonunda 8 Haziran'da İsmet Paşa, Rauf Bey'e, İngiltere temsilcisi Rumbold'un Türk tarafının görüşlerini kabul etmesi yolunda Londra'dan talimat aldığını bildiren bir telgraf çekmiştir.²⁵ Böylece Türk tarafında kısmi bir iyimserlik havası ortaya çıkmışsa da İngilizlerin kayıtsız şartsız tahliyeye yanaşmadıkları çok kısa bir süre içinde anlaşılmıştır. Haziran ayının sonlarına doğru İngilizlerin, diğer konularda istediklerini elde edebilmek için İstanbul'un boşaltılması konusunu bir koz olarak kullanmaya çalıştıkları görülmüştür. Bu durum İsmet Paşa'nın gözünden kaçmamış ve 23 Haziran'da Ankara'ya, İngilizlerin diğer sorunlar çözümlendikten sonra tahliye konusunda son sözü söyleyeceklerini belirttiklerine dair bir telgraf çekmiştir.²⁶

Antlaşmanın imzalanıp imzalanamayacağının belirsiz olduğu günlerde, İtilaf Devletleri tahliye konusunu gündeme getirmekten özellikle kaçınmışlardır. Yukarıda da belirtildiği gibi bir baskı aracı olarak ellerinde koz olarak bulundurmışlardır. Bu konudaki en büyük baskıyı da kuşkusuz İngiltere yapmıştır. Zira Fransa ve

²⁴ Bilal Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 175.

²⁵ Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C II, s. 417.

²⁶ Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C II, s. 479.

İtalya'nın bölgedeki askerî gücü zaten yok denecek kadar azalmıştı. Ancak Türk tarafının öncelikle İngilizlerle olan sorunların çözümüne dayalı diplomasisi, tahliye konusunda da kendisini göstermiştir.

Konferansın son günlerinin yaşanmakta olduğunu hemen herkesin anladığı aşamada, isteklerinin pek çoğunun kabul edildiğini gören İngilizler, İstanbul'un boşaltılması konusunda daha ılımlı bir yaklaşım sergilemeye başlamıştır. Bu defa öne çıkan taraf Fransa olmuştur. Kuponlar konusunda anlaşmazlık yaşanan Fransa'nın İstanbul'daki işgalin devam etmesini istediği görülmüştür. İsmet Paşa'nın Rauf Bey'e çektiği 5 Temmuz 1923 tarihli telgrafta bu durumdan bahsedilmiş, ancak İngilizlerin Fransa'nın önerisini kabul etmediği vurgulanmıştır.²⁷ Aslında İstanbul ve Boğazlardaki askerî gücü son derece de sınırlı olan Fransa'nın tahliye konusundaki bu tutumu, kuponlar ve imtiyazlar konusunda Türk tarafını köşeye sıkıştırmak isteğinden kaynaklanmıştır. Daha açık bir deyişle tahliye konusunun çözümünü, ekonomik ve mali konulardaki beklentilerinin karşılanmasına bağlamıştır.

Kuponlar ve imtiyazların görüşüldüğü oturumlarda tahliye konusunun ön plana çıkması ilginç bir görüntü oluşturmıştır.²⁸ İsmet Paşa, İstanbul ve Boğazların ne zaman boşaltılacağını öğrenmek istemiş, ancak "çıkacağız" diye cevap veren Müttefikler bunun zamanını ifade etmemişlerdir. Müttefikler, prensip olarak antlaşmanın TBMM tarafından onaylanması sonrasında boşaltmayı gerçekleştirecekler gibi görünmelerine karşın diğer konuların hallini sağlamak için bir belirsizlik durumu yaratmaktan geri durmamışlardır.²⁹

İsmet Paşa'nın aynı telgrafında yine İstanbul ile ilgili ilginç bir bilgi de aktarılmıştır. İsmet Paşa, İngiliz *Daily Mail* gazetesinin, *Tanin*'e dayanarak, içinde Türklerin de bulunduğu bir grup tüccarın İstanbul'daki işgalin devamı için başvuruda bulunduğunu yazdığını bildirmiştir.³⁰ İstanbul'dan bu bilginin doğrulanmasına dönük herhangi bir cevap gelmemiştir.

7 Temmuz günü 15.30'da Ouchy şatosunda yapılan toplantıda gündeme gelen konulardan biri de tahliye sorunu olmuştur. Sir Horace Rumbold bu toplantıda, barış antlaşmasının Büyük Millet Meclisinde onaylanması ve bunun İstanbul'daki Müttefik devletlerin yüksek komiserlerine bildirilmesinden başlayarak tahliyenin altı ay içerisinde tamamlanacağını açıklamıştır. Rumbold, tahliyenin yol ve yöntemlerinin yerinde belirleneceğini, Müttefiklerin elinde bulunan savaş gemileriyle savaş malzemesinin bulundukları yerlerde Türk makamlarına teslim edileceğini de sözlerine eklemiştir.³¹

Türk heyetinin söz konusu öneriyi kendi aralarında görüşmek için süre istemesi üzerine oturuma ara verilmiş ve toplantı 17.30'da yeniden başlamıştır. İsmet Paşa, tahliye için öngörülen sürenin çok uzun olduğunu belirtmiş ve bunun üç haftaya indirilebileceğini ifade etmiştir. İsmet Paşa karşı öneri olarak sunduğu teklifinde bu üç aylık sürenin de aşama aşama gerçekleşmesinin doğru olacağını

²⁷ Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C II, s. 524.

²⁸ Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1943, 430.

²⁹ Karacan, *a.g.e.*, s. 382.

³⁰ Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C II, s. 525.

³¹ *Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar-Belgeler*, (Çeviren Seha L. Meray), C 7, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 157.

belirtmiştir. Buna göre birinci hafta İstanbul, ikinci hafta diğer bölgeler boşaltılabilirdi.³²

İsmet Paşa'nın tahliye konusundaki önerilerine Sir Horace Rumbold karşılık vermiş ve tahliyenin aşamalı yapılmasının kabul edilemez olduğunu, Müttefiklerin son güne kadar İstanbul'da kalacaklarını ve hep birlikte buradan ayrılacaklarını ifade etmiştir. İsmet Paşa'nın tahliye ile ilgili antlaşmada hüküm bulunmamasına yönelik yaptığı eleştiriye de cevap veren Rumbold, Müttefiklerin antlaşmanın yürürlüğe konulmasından önce tahliyenin yapılmasını kabul ettiklerini, oysa konunun antlaşmada yer alması durumunda antlaşmanın kuruluşuna kadar İstanbul'da kalabileceklerini belirtmiştir.³³ Rumbold'un burada antlaşmanın yürürlüğe girmesi ya da kurulması ifadesini tüm devletlerin onaylaması anlamında kullandığı akla gelmektedir. Oysa Müttefiklerin yaptıkları teklifte TBMM'nin onaylanmasının ve bunun İstanbul'daki Yüksek Komiserlere bildirilmesi yeterli görülmüştür.

Aynı toplantıda savaş malzemeleriyle Yavuz Sultan Selim ve diğer gemilerin Türklere verileceğini de açıklayan Rumbold, Müttefik uyruklarına tahliyeye kadar güvence verilmesinin gerektiğini de konuşmasında belirtme ihtiyacı hissetmiştir. Rumbold'a göre Müttefikler, Türk tarafına iyi görünmek için ellerinden geleni yapmışlardır ve bu yüzden de kendi uyrukları için Türk tarafından bir cömertlik beklemek de haklarıdır.³⁴

Bu toplantıda yapılan açıklamaları İsmet Paşa bir gün sonra, 8 Temmuz 1923'te Rauf Bey'e çektiği telgrafta tahliye planı bağlamından bildirmiştir. İsmet Paşa;

1. Lozan'da imza olunan muahede-i sulhiyenin Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından tasdik kılındığı İstanbul'daki Müttefikin Fevkalade Komiserlerine tebliğinden itibaren düvel-i mezkurenin işgal kıtaatı işgal ettikleri arazinin tahliye ameliyesine mübaşeret edeceklerdir.

2.

Tahliye ameliyatı altı hafta zarfında ikmal olunacaktır.

3. Tahliye edilen arazide Türk hükûmetine veya Türk müessesesi-ı umumiyesine aidiyeti tahakkuk eden ve halen Müttefikin me'murini tarafından işgal edilmiş olan veyahut ellerinde bulunan emval-i gayr-i menkule ve her nevi emval tahliye devam ettikçe Türk hükûmetine iade olunacaklardır." şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.³⁵

Rauf Bey'in tahliye sırasında kara ve deniz kuvvetlerinin bir bütün olarak çekilmesi gerektiğini bildiren telgrafından sonra İsmet Paşa, tahliye konusunda Müttefiklerin Türkiye'nin isteklerini kabul ettiklerini, Türkiye'nin lehine değişiklikler yapıldığını bildiren bir telgraf çekmiştir. Bu telgrafta deniz kuvvetlerinin de işgalci güç olarak kabul edildiğini ve geri çekilme işleminin bu kuvvetler için de geçerli olduğunu açıklamıştır.³⁶

Lozan-Ankara arasındaki telgraflardan anlaşıldığı kadarıyla tahliye konusunun, görüşmeler sırasında en fazla gelgitleri olan sorun olduğu söylenebilir. Konferansın son günlerine gelinmesine karşın İtilaf Devletleri, anlaşma

³² Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar-Belgeler, C 7, s. 159.

³³ Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar-Belgeler, C 7, s. 168.

³⁴ Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar-Belgeler, C 7, s. 168.

³⁵ Şimşir, Lozan Telgrafları, C II, s. 541.

³⁶ Şimşir, Lozan Telgrafları, C II, s. 546

sağlanamayan konular arasında İstanbul'un tahliye edilmesini ifade etmekten geri durmamışlardır.³⁷ Hatta Rauf Bey, İsmet Paşa'ya çekmiş olduğu telgrafta barışa tek engelin tahliye sorunu olması durumunda, Müttefiklerin ikişer kruvazör bulundurma hakkı taleplerinin kabul edilebileceği konusunda talimat vermiştir.³⁸ Aslında bugünden bakıldığında tahliye konusundaki anlaşmazlık yüzünden konferansın başarısızlığa uğramasının son derece zayıf bir ihtimal olduğu anlaşıyordu. Özellikle İngiltere'nin elde ettiği kazanımlardan tahliye konusundaki ısrarlar nedeniyle vazgeçmesi de pek mümkün görünmüyordu.

Temmuz ayı içerisindeki görüşmeler sırasında Müttefikler, Boğazların statüsü ile tahliye konusunu birlikte ele almaya başlamışlardır. Elllerinden geldiğince İstanbul'u geç tahliye etmek isteyen Müttefikler bu kez, Boğazlarla ilgili sözleşmenin yürürlüğe gireceği tarihe kadar Boğazlardan serbest geçiş hakkı istemişlerdir.³⁹ Ancak bu teklif Ankara tarafından kabul edilmemiştir. Müttefiklerin bu isteğine karşı çıkan Rauf Bey, serbest geçiş talebinin İstanbul'un tahliye edilmemiş olması gibi bir sonuç oluşturacağını ileri sürmüştür.⁴⁰

Rauf Bey'in bu talimatına karşın İsmet Paşa'dan Müttefiklerin talebinin kabul edildiğine dair bir telgraf gelmiştir. İsmet Paşa, kara ve deniz kuvvetlerinin birlikte çekileceğini, tahliyenin bir bütün olarak gerçekleşeceğini ancak Boğazlar sözleşmesi yürürlüğe girinceye kadar Müttefiklere serbest geçiş hakkı tanındığını bildirmiştir. İsmet Paşa ayrıca bu karardan dönüş olmayacağını da metne eklemiştir.⁴¹

Böylece Yunanistan'ın istenen tamirat bedeli ve borçların hangi para birimi ile ödeneceği gibi konularda anlaşmazlık yaşayan İsmet Paşa ve Rauf Bey'in, mazisi eskiye dayanan bir konuda da birden bire karşı karşıya geldikleri görülmüştür. İsmet Paşa, Ankara'da tereddütlerin oluşması üzerine bu kez Mustafa Kemal Paşa ile doğrudan temas kurarak tahliye konusundaki sakıncaların giderildiğini, Boğazlardan geçişin sağlandığını bildirmiştir.⁴² Mustafa Kemal Paşa'nın hiç kimsede tereddüt olmadığını ve anlaşmanın imzalanmasının beklendiğini açıklayan telgrafı⁴³ ile İsmet Paşa ve Lozan'daki heyet rahatlamıştır.

Sonuçta katılan devletlerinin tam anlamıyla tatmin olmadığı Lozan Antlaşması, 24 Temmuz 1923'te imzalanmış ve Birinci Dünya Savaşı gerçek anlamda sona ermiştir.

Antlaşmanın asıl metnine Türk topraklarının tahliyesi ile ilgili herhangi bir hüküm konulmazken, İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerle Türk heyetinin imzasının bulunduğu bir protokol ve bildiri hazırlanmıştır. 24 Temmuz 1923'te imzalanan protokol ve bildirinin birinci maddesine göre Lozan'da kararlaştırılan barış antlaşması ve öteki senetlerin TBMM tarafından onaylanmış olduğu Müttefik Devletlerin İstanbul'daki Yüksek Komiserlerine bildirilir bildirilmez işgal edilen toprakların boşaltılması işlemlerine başlanacaktı. Bu işlemlerin Çanakkale Boğazı'nda, Marmara Denizi'nde ve Karadeniz Boğazı'nda durmakta olan İngiliz, Fransız ve İtalyan savaş gemilerinin çekilmelerini kapsayacaktı. Söz konusu

³⁷ Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C II, s.565

³⁸ Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C II, s.566.

³⁹ Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C II, s.576.

⁴⁰ Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C II, s.577.

⁴¹ Cemil Bilsel, *Lozan*, C II, İstanbul, 1933, s. 424; Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C II, s.579.

⁴² Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C II, s.582.

⁴³ Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C II, s.584.

protokolün ikinci maddesine göre tahliye işlemleri altı haftalık bir süre içerisinde tamamlanacaktı.⁴⁴

Söz konusu protokol sadece Müttefik Devletlerin askerlerinin çekilmesiyle ilgili düzenlenmemiştir. Aynı metinde daha önce Osmanlı Devleti'ne ait olup Mondros Mütarekesi gereğince İtilaf Devletleri tarafından el konulan Yavuz Sultan Selim ile diğer savaş gemilerinin, silah ve cephaneler ile diğer savaş malzemesinin altı haftalık süre içerisinde Türkiye'ye geri verilmesine dair hüküm de düzenlenmiştir.⁴⁵

Protokolün yedinci maddesinde Türk-İngiliz ilişkilerini etkileyecek cümleler yer almıştır. Buna göre Türkiye ile Irak arasındaki sınıra ilişkin görüşmelerin İstanbul ve Boğazların tahliyesinin tamamlanır tamamlanmaz başlaması ve antlaşmada belirtilen dokuz aylık sürenin, bu görüşmelere başlangıç olacak tarihin işlemesi konusunda görüş birliğine varıldığı belirtilmiştir.⁴⁶ Tahliyenin Musul Sorunu ile birlikte anılması, İngiltere'nin olayın içinde ne denli yer aldığını göstermesi açısından son derece önemlidir.

Ama antlaşmanın imzalanması, tüm sorunları çözümünü hemen sağlamamıştır. Çünkü Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girip hüküm ifade etmesi, ancak antlaşma metninin ilgili devletlerin parlamentoları tarafından onaylanması durumunda gerçekleşecekti. Türkiye'nin bu süreçte antlaşmayı ilk onaylayan devlet olması hiç de rastlantı değildi. Bu bağlamda İsmet Paşa'nın Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonrasındaki durum ile ilgili şu açıklaması anlamlıdır:

*"Lozan Muahdesinin yürürlüğe girip hüküm ifade etmesi, muahedenin ilgili maddesine göre devletlerin meclislerince tasdikine bağlanmıştı. Bu maddede muahedenin mümkün olduğu kadar kısa bir müddet içinde tasdik edileceğine dair bir temenni bulunmuyordu. Tasdiknameler Paris'te toplanacak ve orada saklanacaktı. Muahedenin yürürlüğe girişini tanzim eden maddede İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'dan üçünün tasdiki ile bunlar arasında yürürlük keyfiyetinin tamamlanmış olacağı tespit edilmişti. Şimdi mühim olan, Türkiye'nin bir an önce tasdik etmesidir. Çünkü İstanbul'un ve Boğazların tahliyesi hakkındaki anlaşma, tasdikten sonra yürürlüğe girecekti. Musul ihtilafının halli için tespit olunan zaman da muahedenin tasdik tarihinden başlıyordu. Bu bakımdan, biz muahedeyi ne kadar erken tasdik edersek, o kadar lehimize olacaktı."*⁴⁷

Türkiye, 20 Kasım 1922'de Lozan Konferansı başladığında I. TBMM tarafından yönetilirken, imzaladığı tarihte seçimlere gidilmişti. Antlaşmanın onaylanması ve bu konudaki görüşmeler II Dönem TBMM'de gerçekleşmiştir. İlk toplantısını 11 Ağustos 1923'te yapan TBMM'nin gündemine aldığı ilk konu Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanması olmuştur. 21 Ağustos'ta gündeme gelen Lozan Barış Antlaşması ve ek protokolleri üzerindeki görüşmeler 23 Ağustos'a kadar devam etmiş ve aralarında İtilaf Devletleri'nin işgal ettikleri yerlerden çekilmelerine dair protokolün de bulunduğu belgeler Meclis tarafından onaylanmıştır.⁴⁸

Aynı gün saat 22.00 gibi durum İsmet Paşa tarafından İstanbul'daki İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserliklerine bildirilmiştir.⁴⁹ Bir gün sonra da İngilizlerin İstanbul'u Anadolu yakasından boşaltmaya başladığı görülmüştür.

⁴⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, C I, s. 192; Tutanak, C 8, s. 10-11.

⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, C I, s. 192; Tutanak, C 8, s. 11.

⁴⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, C I, s. 193; Tutanak, C 8, s. 12.

⁴⁷ İnönü, a.g.e., s. 153.

⁴⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, C I, s. 282.

⁴⁹ Bilal Şimşir, *Lozan Günlüğü*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2012, s.640.

Tahliyenin ilk gününde İstanbul'dan ikisi Mısır'a, biri İngiltere'ye gitmek üzere üç nakliye gemisi ayrılmıştır. Bir gemi de Kilyos'tan kalkmıştır.⁵⁰ İstanbul ve çevresindeki yabancı askerlerin tahliyesi gün gün devam etmiş ve 2 Ekim 1923'te tamamlanmıştır.⁵¹ Lozan Antlaşması'nın TBMM'de 23 Ağustos 1923'te onaylandığı düşünülürse İngiliz işgal birliklerinin antlaşmada öngörülen altı haftanın tamamlanmasını beklemeden çekilmeyi tamamladıkları görülmüştür. Türkiye de Lozan Antlaşması'nı imzaladıktan hemen sonra antlaşma metnini ilk onaylayan ülke olarak teminat niteliği taşıyan işgalden kurtulmuştur.

SONUÇ

Mondros Mütarekesi'nin 1. Maddesinde yer alan Boğazlarla ilgili hükmün gereği olarak İtilaf Donanmasının, İstanbul ile Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarına yerleşmesi, aynı zamanda söz konusu bölgenin fiilî işgali anlamına geliyordu. Fiilî işgal ise 16 Mart 1920'de resmî hale getirilmiş ve Osmanlı Başkenti tümüyle Müttefik Devletlerin kontrolüne girmişti.

Mondros Mütarekesi sonrasında Türk topraklarında yaşanan pek çok işgal hareketinden bazıları çok daha farklı özellik taşımış ve toplumun gündemine oturmuştu. İstanbul'dan başka, Musul, Adana, İzmir ve Bursa'nın işgali ciddi toplumsal tepkilere yol açmış ve uluslararası etkileri olmuştu.

11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi ile Mondros'ta imza edilmiş olan ateşkes anlaşması çöpe atılmış ve taarruz ile kurtarılamayan bölgelerin barış antlaşması ile yeniden sınırlara dâhil edileceği umudu belirmiştir. Bu bağlamda Mudanya Mütarekesi ile Doğu Trakya'da yeniden Türk yönetimi kurulurken, Irak Sınırı (Musul Sorunu) ile ilgili herhangi bir karar alınmamıştı. İstanbul ve Boğazların Türk topraklarına katılması, bir başka deyişle bu bölgedeki yabancı işgal güçlerinin çekilmesi ise barış antlaşmasının imzalanması sonrasına bırakılmıştı.

Mudanya Mütarekesi'ndeki İstanbul'un tahliyesi ile ilgili hüküm, İtilaf Devletleri tarafından özellikle Lozan Konferansı'nın ikinci döneminin sonlarında epeyce kullanılmıştır. Önce barışın imzalanmasının bir ön koşulu gibi görünen tahliye konusu, Türklerin barışa olan ihtiyacı üzerinden antlaşmanın TBMM tarafından onaylanmasına kadar uzatılmıştır. İtilaf Devletleri, Mudanya Mütarekesi'nde yer alan hükümlerin muğlaklığından yararlanmışlar ve diğer konularda başarı sağlayabilmek için Türkler üzerinde baskı oluşturmışlardır.

İstanbul ve Boğazların tahliyesi konusu asıl olarak konferansın ikinci döneminde, hatta bu dönemin son günlerinde gündeme gelmiştir. Tahliye, bir başka deyişle İtilaf Devletleri'nin İstanbul ve Boğazlardan çekilme konusu antlaşmanın imzalanacağına dair beklentilerin artmasından sonra ciddi olarak masaya yatırılmıştır. Antlaşmanın imzalanması olasılığı arttıkça, uzlaşma konusunda tünelin ucu göründükçe İstanbul ve Boğazların tahliyesi daha sık tartışılmış ve konuyla ilgili projeler sunulmuştur.

KAYNAKÇA

Abalıoğlu, Yunus Nadi, **Kurtuluş Savaşı Anıları**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1978.

⁵⁰ Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 641; Mahir Aydın, **İstanbul Kurtulurken, İstanbul'un Kurtuluş Bayramı**, İlgi Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2011, s.138.

⁵¹ Bilsel, **a.g.e.**, s. 424.

Akşin, Sina, **İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976.

Atatürk, Kemal, **Nutuk (1919-1927)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004.

Aydın, Mahir, **İstanbul Kurtulurken. İstanbul'un Kurtuluş Bayramı**, İlgı Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2011.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.

Bilsel, Cemil, **Lozan**, C II, İstanbul, 1933.

Çağla Tağmat, Derya, **Lozan Konferansı'nda Yunan Diplomasisi (1922-1923)**, Libra Yayınları, İstanbul, 2018.

Evans, Laurance, **Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)**, Çeviren Tefik Alanay, İstanbul, 1972.

Eyyupoğlu, İsmail, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

İnönü, İsmet, **Hatıralar**, 1. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.

İnönü, İsmet, **Hatıralar**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.

Karacan, Ali Naci, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1943.

Kurat, Yuluğ Tekin, **Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1986.

Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar-Belgeler, (Çeviren Seha L. Meray), C 7, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar-Belgeler, (Çeviren: Seha L. Meray), C I, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Meray, Seha L. -Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yayınları, Ankara, 1977.

Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

Şimşir, Bilal, **Lozan Günlüğü**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2012.

Şimşir, Bilal, **Lozan Telgrafları**, C I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.

Şimşir, Bilal, **Lozan Telgrafları**, C II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

TBMM Zabıt Ceridesi.

Tengirşenk, Yusuf Kemal, **Vatan Hizmetinde**, İstanbul, 1967.

Tukin, Cemal, **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi**, İstanbul, 1947.

Turan, Şerafettin, **İsmet İnönü, Dönemi ve Kişiliği**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2000.

Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi Tatbikatı, C I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı, Ankara, 1962.

Uçarol, Rıfat, **Siyasi Tarih (1789-2014),** Der Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 2015.

MUDANYA ATEŞKES ANTLAŞMASI SÜRECİNİN YÖNETİMİNDE TBMM'NİN DENETİMİ

Halil ÖZCAN*

ÖZET

Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya Tamimi'nde belirttiği “*milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır*” sözü ile “millet egemenliği” kavramı Türk İstiklâl Mücadelesi'nin en dinamik kavramlarından birisi oldu. Erzurum ve Sivas kongreleriyle eyleme geçen millet egemenliği, Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla kurumsallaştı. Böylece de dünya tarihinde bir bağımsızlık mücadelesi, Meclis açılarak millet egemenliği temelinde zafere ulaştırılmaya başlandı. TBMM'nin oluşturduğu Türk ordusunun 26 Ağustos 1922'de başlattığı Büyük Taarruz, 9 Eylül günü ordunun İzmir'e girmesiyle zafere ulaştı. 18 Eylül saat 15:00 itibarıyla Anadolu'daki son işgalci Yunan askeri ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Ancak İstiklâl Mücadelesi'nin Misak-ı Millî hedefine ulaşabilmesi için İtilaf Devletleri'nin denetimi ve işgalinde bulunan Boğazlar ve İstanbul ile Yunan işgalinde bulunan Trakya'nın da kurtarılması gerekiyordu.

Başkomutan, zafer rehabetine kapılmadan ve ordusunu bir maceraya atmadan kendi gücünün sınırları içerisinde Türk ordusunu, Çanakkale Boğazı önüne ve İstanbul istikametine (İzmit) yönelterek bu bölgede askerî yığınak yaptı. Böylelikle Başkomutan siyasî çözüm için askerî kararlılık gösterdi. Ancak 11 Eylül'den itibaren İngilizler de Boğazlar bölgesinde askerî faaliyetlerini artırarak Çanakkale Boğazı'nı savunma hazırlıklarına hız verdi. Mustafa Kemal Paşa, Türk askerî harekâtının amacının Trakya ile İstanbul'u kurtarmayı ve Boğazların serbestliğini hedeflediğini açıkladı. Bu kritik aşamada İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey, 18 Eylül 1922 günü, TBMM'de (gizli celsede) Başkomutanın gelişen olaylar nedeniyle İzmir'den ayrılmadığından hükûmeti İzmir'e davet ettiği bilgisini verdi. Rauf Bey bu öneriyi Meclis'e getirdiğinde, hükûmetin Meclis olmadan karar veremeyeceği yönünde eğilim belirdi. Hatta hükûmetin ancak Meclis'le gidebileceği tarzında itirazlar nedeniyle öneri kabul edilmediği gibi Başkomutanın Meclis'e gelmesi talep edildi. Uzun müzakereler sonucunda TBMM, İcra Vekilleri Reisi ile Hariciye Vekili'nin İzmir'e gitmesini kararlaştırdı.

İngiltere başta olmak üzere İtilaf Devletleri'yle yeniden savaşın eşğine gelindiği kritik süreçten sonra 02 Ekim günü Ankara'ya gelen Başkomutan, 4 Ekim 1922'de Mudanya'da görüşmeler başladığında TBMM'yi bilgilendirdiği gibi Mudanya sürecini Meclis'te müzakere ederek yürüttü. Bu çalışma, Başkomutan yetkisini alsa bile Mustafa Kemal Paşa'nın İstiklâl Mücadelesi'nin sihirli kavramı olan millet egemenliğine tam anlamıyla Mudanya sürecinde de bağlı kalarak mütarekenin maddelerini TBMM'de müzakere ettirdikten sonra kabul ettirmesinin önemine dikkat çekmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Başkomutan, Mustafa Kemal Paşa, Millet Egemenliği, TBMM, Mudanya Ateşkes Antlaşması.

SUPERVISION OF THE TURKISH GRAND NATIONAL ASSEMBLY IN THE MANAGEMENT OF THE MUDANYA ARMISTICE AGREEMENT PROCESS

ABSTRACT

The concept of “nation's sovereignty” became one of the most dynamic concepts of the Turkish War of Independence with the words of Mustafa Kemal Pasha in the Amasya Circular: “The nation's independence will be saved by the nation's determination and decision.” National sovereignty, which came into action with the Erzurum and Sivas Congresses, was institutionalized with the opening of the Grand National Assembly in Ankara. Thus, a struggle for independence in the world history began to be won on the basis of national sovereignty by opening the Parliament. The Great Offensive, launched by the Turkish army formed by the Turkish Grand National Assembly on August 26, 1922, achieved victory when the army entered Izmir on September 9. As of 3 p.m. on September 18, the last occupying Greek soldier in Anatolia had to leave the country. However, in order for the War of Independence to achieve its National Pact goal, the straits and Istanbul, which were under the control

* Doç. Dr., Başkent Üniversitesi.

and occupation of the Allied Powers, and Thrace, which was under Greek occupation, had to be liberated.

The Commander-in-Chief, without complacency for victory and without taking his army into an adventure, directed the Turkish army, within the limits of his own power, in front of the Dardanelles and towards Istanbul (Izmit) and made a military concentration in this region. Thus, the Commander-in-Chief showed military determination for a political solution. However, after September 11, the British increased their military activities in the Straits region and accelerated their preparations to defend the Dardanelles. Mustafa Kemal Pasha announced that the aim of the Turkish military operation was to save Thrace and Istanbul and to free the Straits. At this critical stage, Rauf Bey, the Chairman of the Executive Deputies, informed the Turkish Grand National Assembly (in a secret session) on September 18, 1922 that the Commander-in-Chief had invited the government to Izmir because he could not leave Izmir due to the developing events. When Rauf Bey brought this proposal to the Parliament, the tendency appeared that the government could not make a decision without the Parliament. In fact, due to objections that the government could only go to the Parliament, the proposal was not accepted and the Commander-in-Chief was requested to come to the Parliament. As a result of long negotiations, the Turkish Grand National Assembly decided that the Chairman of the Executive Deputies and the Deputy of Foreign Affairs should go to Izmir.

The Commander-in-Chief, who came to Ankara on October 2, after the critical period in which the Allied Powers, especially England, were on the verge of war again, not only informed the Turkish Grand National Assembly when the negotiations started in Mudanya on October 4, 1922, but also carried out the Mudanya process by negotiating in the Parliament. This study aims to draw attention to the importance of Mustafa Kemal Pasha, even if he received the authority of the Commander-in-Chief, to fully adhere to the nation's sovereignty, which was the magic concept of the War of Independence, and to have the articles of the armistice accepted after having them discussed in the Grand National Assembly of Türkiye during the Mudanya process.

Key Words: Commander-in-Chief, Mustafa Kemal Pasha, National Sovereignty, GNAT, Mudanya Armistice Agreement.

GİRİŞ

Başlı başına kuvvet kaynağı ve kuvvet doğuran fikirlerden biri olan millet egemenliği ilkesi, I ve II. Meşrutiyet döneminde uygulansa bile Türk Milli Mücadelesi ile birlikte “kayıtsız ve şartsız” olarak kurumsallaştı.¹ Öyle ki, egemenlik kavramı, Millî Mücadele’nin dolayısıyla kurtuluşun ve cumhuriyetin dinamik gücü ve sihirli sözcüğü oldu. Mustafa Kemal Paşa’yı İstanbul’dan Samsun’a götüren Bandırma Vapuru, aynı zamanda İstanbul’daki yönetme yetkisi olan egemenliği saltanat makamından alarak Anadolu’ya vatanın gerçek sahibi Türk milletine götürüyordu.

Lider, Samsun’a çıktığında ülkenin içerisinde bulunduğu olumsuz durumu *Nutuk*’ta sıraladıktan sonra kendi kararını “...millî hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak!” olarak açıkladı. Samsun’dan İstanbul’a gönderdiği 22 Mayıs 1919 tarihli ilk resmî raporda da millet egemenliği vurgusu; “...Millet yekvücut olup hâkimiyet (egemenlik) esasını, Türklük duygusunu hedef ittihaz etmiştir (kabul etmiştir)” ifadeleriyle yer buldu. Amasya Tamimi’nde, “milletin istiklâlini, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır”² ifadesi yer aldı. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde “kuvayı milliyeyi amil ve millî iradeyi hâkim kılmak esastır” ilkesi

¹ Turhan Feyzioğlu, “Atatürkçülük ve Millet Egemenliği”, *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992, s.181-183.

² Hikmet Özdemir, *Amasya Belgelerini Yeniden Okumak*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s.39.

kabul edildi. Sivas'ta çıkarılan gazetenin adı *İradeyi Milliye*, Ankara'daki gazetenin adı da *Hâkimiyet-i Milliye* oldu.

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya gelmesinden bir gün sonra 28 Aralık 1919'da yaptığı açıklamada: "*Teşkilatımızda Kuvayı Milliye'nin amil ve iradei milliyenin hâkim olması esası kabul edilmiştir. Bugün bütün cihanın milletleri yalnız bir hakmiyet tanırırlar: Millet Hâkimiyeti...*" ifadelerini kullandı³. Meclis açıldığında, mecliste toplanan ulusal iradeyi vatanın geleceğine egemen kılmak esastır, denildiği gibi, Meclis duvarına hâkimiyet bila kaydü şart milletindir ilkesi yazıldı. Kısaca egemenlik, Mustafa Kemal Paşa ile Anadolu'ya çıkarak liderin her durağında kendisini geliştirerek güçlendirdi. Kongrelerde kurallara bağlanıp Meclis'in açılmasıyla da kurumsallaştı.

Egemenliğin kurumsallaştığı yer olan Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla onun üstünde hiçbir güç olmadığı ilkesi kabul edildi. Padişah ve Halifenin zordan kurtarıldığı zaman Meclis'in koyacağı yasal kurallar uyarınca durumunun belirleneceği kararlaştırıldı. Meclis'ten ayrılacak kurulun Meclis vekili olarak hükûmet etmesi kabul edildi. Böylece Ankara'da açılan Meclis, milletin egemenliğini tam olarak gerçekleştirecek önemli ilkeleri benimsedi. Teşkilatı Esasiye Kanunu ile egemenliğin kayıtsız ve şartsız milletin olduğu vurgulanarak halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi kabul edildi. Bu durum adı konmadan egemenliğin siyasi rejimi olan Cumhuriyet'in yolunu açtı. Türkiye'deki egemenlik gelişimi Mustafa Kemal Paşa ile yukarıda saydığımız süreci izlerken, dünyada daha farklı bir yol izledi. Egemenlik kavramının anlamıyla birlikte bu süreci hatırlamak faydalı olacaktır.

Egemenlik ya da hâkimiyet, hükmeden, buyuran, buyruğunu yürüten üstün bir gücü, bir başka ifadeyle kendisinden daha üstün bir başka otoritenin varlığını kabul etmeyen, herhangi bir üst otoriteye bağlı ve bağımlı olmayan yetkiyi ifade eder. Fransız İhtilâli'nden önce egemenlik, dinî ve ilahî bir kaynağa dayanırken, kral da tanrının (ilahî gücün) isteği ile egemen olurdu. Ancak Fransız İhtilâli ile egemenlik, kral yerine millete geçti.⁴ Biraz açmak gerekirse, Fransız İhtilâli öncesindeki dinî ve ilahî güç, tarım devrimi döneminin siyasi gelişmelerine uygun olarak tek tanrılı dinlerden gücünü aldı. Rönesans, reform, aydınlanma süreçleri, coğrafi keşifler ile birlikte sanayi devrimini doğurdu. Bütün bu sürecin sonunda Fransız Devrimi'yle birlikte millet egemenliğine dayanan millî devletler ortaya çıktı.

Bağımsız olmayan bir millet kendi ülkesinde egemen olamayacağı için egemenliğin millî olması da ancak devletin bağımsız, milletin özgür olmasıyla mümkündür. Devletin egemen olabilmesi de o devletin kendisi dışında bir güce ya da otoriteye tâbi olmamasını bir başka ifadeyle bağımsız olmasını gerekli kılar. Onun için de Mustafa Kemal Paşa, egemenlik ve bağımsızlık mücadelesini birlikte örgütledi.⁵ Türk bağımsızlık savaşı aynı zamanda İstanbul ile Ankara arasında bir egemenlik savaşı olarak da tarihe geçti. Gerçekte de devlet, sınırları belli bir ülke,

³ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 5. Baskı, 2006, s.9.

⁴ Feyzioğlu, a.g.m., s.181-183.

⁵ Mustafa Kemal Paşa, bu süreçte Osmanlı Devleti çöktüğünden millet egemenliğine dayalı tam bağımsızlık mücadelesi verildiğini şu sözlerle ifade ediyordu: "*Hâlâ karşımızdakiler eski Osmanlı devletinin tarihe karıştığını; bugün yeni Türkiye devletinin var olduğunu ve bu Türkiye devletini kuran milletin çok azimli ve kahraman bir millet olduğunu ve bu milletin tam bağımsızlığından ve millî egemenliğinden zerre kadar fedakârlık yapamayacağını anlamamışlardır*". Feyzioğlu, a.g.m., s.185.

aynı siyasal otorite altında birlikte yaşayan insanlar topluluğu ve kendisinden üstün bir güce bağımlı olmayan bir kudret, yani bağımsızlık ve egemenlik esasına dayanır. Devletin sınırlarını Misak-ı Millî ile tespit eden ve Türk milletini bir amaç uğruna bir araya toplayan Mustafa Kemal Paşa'ya göre de; *"egemen olan millettir. Bu egemenlik kimseye devredilemez. Kimseyle bölüşülemez. Millet kendi kaderini kendi eline almıştır."*⁶

Millet egemenliği kavramını İstiklal Mücadelesi'nin temel dinamiği yaparak zaferden sonra rejimle taçlandıran lidere göre, padişah köleliğiyle elde edilen iktidar makamı, iktidarsızlık örneğidir: *"Devletin içine düştüğü felâket uçurumunun derinlik ve dehşetini görmekten âciz olan zavallılar, elbette ciddi ve gerçek çareyi görmemek için gözlerini yumarlar. Çünkü o ciddi ve gerçek çare kendilerini daha çok dehşete düşürür."*⁷

Olağanüstü bir dönemde, olağanüstü yetkilerle toplanan Meclis, yasama, yürütme ve yargı görevini uhdesinde topladı. Meclis'in açılmasında bir gün sonra 24 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa,⁸ Meclis'i ve dolayısıyla da milletvekillerini görev ve sorumluluğa çağırdı: *"Bu dakikadan itibaren teklif ediyorum, derhal memleket mukadderatına el koyunuz. Bundan kaçmağa gerek yoktur. Bu vazife o kadar mühim, içinde bulunduğumuz zaman o kadar tarihidir ki, bu koca mesuliyeti üç beş kişiye yüklemekle iktifa edilemez. Bütün bu meclis tüm manasıyla mesul olması lazım gelir. Millet bizi ancak bunun için gönderdi."* Bu açıklamadan sonra aynı gün BMM'de Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi ile onaylanan önerenin üçüncü maddesinde; *"Mecliste toplanan millet iradesini, bilfiil vatanın kaderine el koymuş olarak tanımak esas ilkedir. TBMM'nin üstünde bir kuvvet mevcut değildir"* ilkesi yer aldı. Aynı önerenin dördüncü maddesinde ise; *"Yasama ve yürütme yetkileri TBMM'de toplanmıştır. Meclis'ten seçilecek ve vekâlet verilecek bir kurul hükûmet işlerini görür. Meclis Başkanı bu kurulun da başkanıdır"* ifadelerine yer verildi.⁹

Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in açılmasından sonra Millî Mücadele'nin safha safha başarıya ulaşacağını ve millî egemenliğinin tarihi akışı içerisinde Cumhuriyet hedefine varacağını vicdanında bir millî sır olarak sakladı.¹⁰ Ama hedefine ulaşmak için hiçbir fırsatı da kaçırmadı. Nitekim 1921 Anayasa'nın birinci maddesinde, *"egemenlik kayıtsız şartsız milletindir"* ibaresi yer aldığı gibi aynı maddede *"idare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayanır"* ilkesi kabul edildi.¹¹ Tarihe baktığımızda savaşlarda meclislerin kapatılmasına tanıklık

⁶ Feyzioğlu, a.g.m., s.181-183.

⁷ Kemal Atatürk, **Nutuk**, Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s.164.

⁸ Atatürk, Aralov'a *"Meclisteki her milletvekili ile ayrı ayrı konuşmam gerekti. Her birine Kurtuluş Savaşı'nın önemini anlatmak, pasif davranmakla hiçbir şey elde edilemeyeceğini kanıtlamak gerekiyordu"* ifadeleriyle bu süreci özetliyordu (Seymon İvanoviç Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923**, Çeviren Hasan Âli Ediz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2017, s.123).

⁹ Feyzioğlu, a.g.m., s.194. Böylece Mustafa Kemal Paşa, vatani çökmek ve parçalanmaktan kurtarmak için alınacak önlemlerin Meclis'e ait olduğunu belirterek vakit geçirilmeksizin *"mesuliyetini takdir ve tesbit edecek"* bir hükûmetin kurulmasını talep etti. Hükûmetin Meclis adına vekil olarak iş yapmasını ve doğrudan Meclis'e karşı sorumlu olmasını ayrıca Meclis başkanının hükûmete başkanlık etmesiyle yürütme işlerinde hükûmet üyeleri gibi Meclis'e karşı sorumlu olmasını önerdi. 25 Nisan 1920'de Meclis, *"en kuvvetli idarenin ulusal idare, en büyük kuvvetin de Kuva-yı Milliye"* olduğunu kabul etti (İhsan Güneş, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükûmetler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.289-290.)

¹⁰ Atatürk, a.g.e., s.278.

¹¹ Feyzioğlu, a.g.m., s.196. Arap ülkelerine yardımı, bunların Türkiye'ye dönüşü biçiminde değil, onların emperyalist boyunduruğundan kurtuluşu olarak değerlendiren Mustafa Kemal Paşa,

ederiz. Ancak kurtuluşu ve kuruluşu Meclis’le yapmayı planlayan kişi Mustafa Kemal Paşa oldu. Hem de en zor zamanlarda bile Meclis’i açık tutmayı başardı. Ancak Meclis kendi eseri olmasına rağmen üç yıl, Millî Mücadele’de sürecinde her şeyden çok bir dev gibi kendi eseriyle mücadele etti. Meclis’te “meclisin egemenliğine dokundurmamız, meclise hürmet edilmeli” sesleri duyulduğunda Mustafa Kemal Paşa; “bu Meclis’i ben topladım, ben var ettim; kim kendi eserinin iyi olmasını istemez. Sizler yalnızca Meclis’e hürmet ediyorsunuz. Ben, daha da fazlası, kendi eserime de hürmet ediyorum!” diye karşılık verdi.¹²

Meclis açıldığında, her şeyi kendi denetim ve kontrolü altına alıp¹³ hem İstanbul’a karşı egemenlik savaşı vererek iç isyanları bastırdı. Hem de denetimi altındaki vilayetleri otoritesine bağladığı gibi, kurduğu düzenli ordu ile tam bağımsızlık savaşını yürüttü. Meclis’in egemenlik ve bağımsızlığa verdiği önemi anlatmak için Kütahya-Eskişehir Savaşı (10-23 Temmuz 1921) sonrası Meclis’in Kayseri’ye taşınması gündeme geldiğinde vekillerin de egemenliğin kurumu olan Meclis’e sahip çıktığı görülür.¹⁴

Ayrıca Mustafa Kemal Paşa’ya Başkomutan yetkisi verilirken Meclis’te çok uzun tartışmalar ve müzakereler olduğunu hatırlamak ve Mustafa Kemal Paşa’nın da yetkiyi aldıktan sonra millet egemenliğine olan bağlılığını göstermek için bu yetkiyi üç ay ile sınırlandırmak için Meclis’e önerge verdiğini¹⁵ unutmamak gerekir.

Alman biyografi yazarı Emil Ludwig, Çankaya Köşkü’nde Gazi Mustafa Kemal Paşa ile 30 Kasım 1929 yılında üç saat süren bir mülakat yaptı. Bu mülakatın içeriği Gazi’nin millet egemenliğine ve onun kurumu Meclis’e olan saygını göstermesi açısından önemlidir. Ludwig, Avrupa’da bir asker kumandan olan Gazi’nin hükümet reisi olması karşısında dehşete düşüldüğünü söylediğinde Gazi: “*Hakikaten bir kumandan hükümet reisi olduğunda tehlike hissedilir. Çünkü onda bir asker kumandanlığından başka bir şey yoktur...*” diye cevap verdi.¹⁶ Devamında Gazi, “işte

kendisini ziyarete gelen Arap heyetine, “Ben sultan değilim. Ben sadece halkın seçtiği bir insanım. Bir halk meclisi toplayın o zaman biz halkın temsilcileriyle anlaşırız”. (Aralov, a.g.e., s.113) ifadeleriyle millet egemenliğini Araplara da tavsiye ediyordu.

¹² İsmail Habip Sevük, **Atatürk’le Beraber**, Hazırlayan Lütfü Tınc, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 6. Basım, 2020, İstanbul, s.63.

¹³ Sinan Miser, **Mudanya Mütarekesi Sürecinde Tarafların Politik Tutumları ve Boğazlar Bölgesindeki Askerî Hareketlilik**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Isparta, 2021, s.236.

¹⁴ Erzurum Milletvekili Mustafa Durak, Büyük Millet Meclisi âzâlarının birer tüfek olarak Ankara’yı ve Meclis kürsüsünü savunmalarını istedi. Karesi Milletvekili Basri Bey ise bırakın Meclis’in Ankara’da kalmasını ya da Kayseri’ye gitmesini dillendirmeyi, Meclis’in cepheye gitmesini; “Biz Polatlı’ya gidelim” ifadeleriyle dile getirdi. Basri Bey’e göre, cepheye “... muhterem Meclis heyetini gören ordu, muhterem Meclisini düşünerek daima ileri gidecektir.” (Feyzioğlu, a.g.m., s.193.) Görüldüğü gibi milletvekilleri de millet egemenliğinin kurumsallaşmış hali olan Meclis’i her aşamada savunarak bu yüce kurumun açık kalmasını ve işgal tehlikesinde bile Ankara’dan ayrılmamasını savunur hale geldi.

¹⁵ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre:1, C 2, İçtima:2, 5 Ağustos 1921, s.164

¹⁶ Bu konuda Atatürk’ü yakından tanıyan asker ve siyaseti birlikte yürüttüğü arkadaşı İsmet İnönü’nün tanıklığı da Atatürk’ün beyanlarını doğrulamaktadır. İnönü’ye göre, Atatürk, hayatında büyük bir stratejist olarak tanınmış, hiçbir harp kaybetmemiş, daima zafere ulaşmış bir kişi olarak bilinir. Atatürk gibi büyük kumandanlar politikaya girdikleri zaman sırf cebir ve şiddete dayanarak otoriter olarak ülkelerini yönetmek isterler. Ancak nefse hâkimiyet ve güvenme duyguları aşılamaya çok kıymet veren Atatürk’ün başarısındaki yöntem, savunduğu davayı daima mantıklı ve haklı bir

kapıda duran nöbetçi bile benden korkmaz; isterseniz kendisine sorunuz. Korku üzerine egemenlik kurulmaz!" ifadelerini kullandı. Hâkimiyet üzerine konuşurken Gazi; "Reis olan kimsenin milletin mefkûresine göre hareket etmesi ve milletin ruhiyatına vakıf olduktan sonra o milletin meyline tabi olması icap eder. Ben derhal padişahlardan kurtulmayı bile beklemeden bir parlamento topladım, riyaset haklarından vazgeçerek affetme yetkimi bile saklı tutmadım. Ben sandığınız kadar hükûmet işlerine karışmam" ¹⁷ ifadeleriyle millet egemenliğine ve onun kurumu olan Meclis'e olan saygısını ifade etti. Mustafa Kemal Paşa, zor olanı ama doğru olanı tercih ederek Meclis'le birlikte Millî Mücadele'yi yürütmüş ve en güç zamanlarda bile gelip Meclis'e hesap vermeyi bilmiş bir lider olarak tarihteki saygın yerini aldı.

Büyük Taarruz ve TBMM

Mustafa Kemal Paşa, ilk meydan muharebesi olan Sakarya Savaşı'nda TBMM'yi bilgilendirmek üzere önlem aldı. Trabzon Mebusu Hüsrev Bey'i (Gerde) Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'ye gönderdiği vaziyet raporlarını günü gününe Büyük Millet Meclisi'ne etraflıca açıklamakla görevlendirdi. Hüsrev Bey de her sabah Melis'te kara tahta başına geçerek çizdiği haritanın üzerinde savaşın her yeni gelişmesini, milletvekili topluluğuna ayrıntılı olarak açıkladı. Büyük Taarruz'da Meclis, hükûmet ve başkomutanlık birlikte ve uyum içerisinde çalışarak Büyük Taarruz'un ilk gününden itibaren imkânlar dâhilinde Meclisin bilgilendirilmesine gayret edildi. Cepheden gönderilen telgraflar, Meclis Genel Kurulu'nda okunup tartışmaya açılarak mebusların öneri ve eleştirilerine hükûmet tarafından cevap verilmesine dikkat edildi.¹⁸

26 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz¹⁹ başladığında, TBMM'de İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey, gizli celse talebinde bulunarak, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Fevzi Paşa'dan aldığı, "Zata mahsustur. Gayet aceledir" ibareli telgrafı Meclis'te okudu. Telgrafın okunması Meclis'te heyecan yarattı ve vekillerden "Allah muvaffak etsin sesleri" yükseldi. Telgrafta Fevzi Paşa, kahraman Türk ordusunun dünyada emsali bulunmayan kabiliyetli ve fedakâr insanlardan oluştuğunu belirttikten sonra ordunun hükûmet, TBMM ve millet namına istiklâl hakkımız için

teze dayandırması ve davaya bütün inancını vermesidir (İsmet İnönü, "Kamâl Atatürk Şefin Yüksek Şahsiyeti", **Tan Gazetesi**, 5 Şubat 1937, s.7).

¹⁷ Erkan Dağlı, "Yayınlanmamış Bir Röportaj, Emil Ludwig'in Mustafa Kemal Paşa İle Mülakatı", **Tarihin Peşinde Dergisi**, Yıl:2016, S 16, s.102-106 (95-110).

¹⁸ Miser, **a.g.e.**, s.237-240.

¹⁹ Avam Kamerası'nda Yakındoğu müzakereleri sırasında İngiltere Başbakanı Lloyd George, İngiliz siyasetinin Türk dostluğunu ihlal ettiği fikrini kabul etmeyerek bir asır müddetle Fransız ve İngilizlerin malî, siyasi ve askerî yardımları ve kanları ile korudukları Türklerin 1914'de Çanakkale Boğazını bu iki ülke aleyhine nasıl kapattığını hatırlattı. Türklerin bu hareketi ile muharebeyi iki sene uzattığını ilave ederek "Fazla olarak Rusya'nın çöküşü bu olaydan kaynaklanmıştır. Eğer Karadeniz serbest olsaydı bu çöküş hiçbir zaman vuku bulmayacaktı. Romanya'nın çöküşü de yine aynı sebepten kaynaklanmaktadır." Bu gerekçelerden sonra "O halde Türkiye'nin dostluğundan bahsetmek neye yarar?" diye soran Başbakan, Yunanistan ile İstanbul Hükûmetinin mütareke teklifini kabul ettiğini ancak Ankara'nın bunu reddettiğini hatta TBMM'nin Yunan hükûmeti tarafından işgal edilen arazinin tahliyesinde ısrar ettiği için bu durumun şark barışını açacak bir vasita olmadığını ifade etti (**Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Ağustos 1922, s.1). Avam Kamerasına yapılan görüşmeler TBMM'nin Büyük Taarruzu başlatmasının gerekli olduğunu ortaya koymaktadır.

taarruz ettiğini haber verdi. Ancak bu taarruzun son derece gizli tutulmasını “icabatı katiyei askeriyeden” olduğunu hatırlattı.²⁰

TBMM’nin 28 Ağustos 1922 tarihli Genel Kurul toplantısında, Afyonkarahisar’ın kurtarıldığına dair Başkumandanlık telgrafı²¹ ile İcra Vekilleri tezkeresi okundu. Ayrıca verilen iki önerge ile cephede bulunan komutanların Meclis tarafından tebrik edilmesi ve cephedeki zafer için Mecliste dua okunması talep edildi.²²

4 Eylül 1922’de Mustafa Kemal Paşa tarafından bazı komutanların takdir edilmelerine ve bazı komutanların da bir üst rütbeye terfi ettirilmelerine dair İcra Vekilleri Heyeti’nin verdiği tezkere, Meclis Genel Kurulu’nda görüşülerek kabul edildi. Ancak Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, bu tezkerenin Meclis’e sunulmadan önce İcra Vekilleri kararı ile onaylanmasını “hâkimiyet-i milliyetinin tecelligahına tecavüz” olduğu gerekçesiyle eleştirdi.²³

5 Eylül 1922’de Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusunun kurtardığı mahallerde perişan bir vaziyette bulunan bölge halkının ihtiyaçlarının karşılanması ve hükûmetçe gerekli önlemlerin alınması için Başvekil Rauf Bey’e ve Maliye Vekâleti’ne telgraf çekti. Aynı gün bir başka telgrafında ise Rauf Bey’e, cephede gelişen askerî harekâtla ilgili bilgiler veren Mustafa Kemal Paşa; Türk ordularının Bursa üzerine yaptıkları taarruzun devam ettiği, düşmandan önemli miktarda silah ve cephane ele geçirildiği ile düşmanın İzmir’e doğru geri çekilişinin takip edildiğini bildirmekteydi.

6 Eylül 1922’de gizli celsede, Rauf Bey tarafından askerî harekât hakkında bilgi verildi. Garp Cephesi’ndeki muharebatın kemal-i muvaffakiyetle devam ettiğini bildirdi. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinden gelen şifre ile buna dair hükûmet tezkeresi okundu. Fevzi Paşa, şifre telgrafında 30 Ağustos’ta yapılan meydan savaşının Aslıhanlar, Çal, Eminören muntıkalarında ve Çal Köyü’nün şarkında bizzat birinci hatta 11. Fırka nezdinde bulunan Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın komutasında zaferle sonuçlandığını bildiriyordu. Garp Cephesince, 30 Ağustos Meydan Savaşı’na “Başkumandanlık Muharebesi” adı verildiğini belirtiyor ve bu durumun Meclise haber verilmesini ancak şimdilik neşredilmemesini istiyordu. Bunun üzerine Diyarıbekir mebusu Kadri Bey, Başkumandanlık Meydan

²⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C 3, İçtima Senesi: III, 26 Ağustos 1922, s.710-711.

²¹ Mustafa Kemal Paşa’dan gelen ve Dr. Adnan (Adivar) Bey tarafından Meclis Genel Kurulu’nda okunan telgrafın tam metni: “İki gündür kesintisiz devam eden muharebeler neticesinde düşmanın Afyonkarahisar mevzileri düşmüş ve Afyonkarahisar’ımız geri alınmıştır. Esirler, ağır ve hafif top ve her nevi malzemeden ganimetler çoktur. Düşmanın birçok mevzilerinin her biri birkaç hattın meydana geldiğinden, kitalarımız birçok müstahkem hatları müteakiben düşürmek mecburiyetinde bulunmuştur. Hazırlıklarımız her nevi fenni vasıtalar ve daha başka engeller ile donatılan ve takviye edilen düşman mevzilerinin bazen bir saatten az bir zaman zarfında düşürülmesini temin ettiği gibi, asker ve subaylarımızın dünyaca bilinen yiğitlik ve kahramanlık harikaları bu defa dahi tezahür etmiş ve teyit olunmuştur. Kumandanlarımızın sevk ve idaresinde düşman kumanda heyetine üstünlüğü bariz bir suretle tecelli etmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının müstesna kıymet ve kabiliyeti sebebiyle yüce Meclis’i tebrik ederim. 27.8. 1922” **Başkanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları**, Hazırlayanlar: İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, C 1, TBMM Basımevi, Ankara, 2014, s.255.

²² Miser, a.g.e.,s.240-241.

²³ Miser, a.g.e., s.271.

Muharebesinin sonucunda düşman ordusunun tamamı imha edildiğinden Kızılaş deresinin “Yunan Sındığı” adıyla anılmasını teklif etti.²⁴

7 Eylül 1922’de, saat 13.15’te toplanan TBMM Genel Kurulu’nun gizli oturumunda, TBMM’nin İstanbul temsilcisi Hamid Bey’den alınan “İtilaf Devletlerinin Mütareke Teklifi” hakkındaki telgrafi görüşüldü.²⁵ Hamid Bey telgrafında; İngiliz, Fransız ve İtalyan baş tercümanlarının kendisine başvurarak, Yunanların, Anadolu’yu tahliye etmek şartıyla mütarekeye hazır olduklarını bilgisini iletliyordu. Rauf Bey, İtilaf Devletleri’ne verilecek cevabın Meclis Genel Kurulu’nda yapılacak görüşmeler sonrasında belirleneceğini ifade etti. Aynı gün yapılan açık oturumunda, “Yunan kuvvetlerinin geri çekilişi sırasında yaptıkları yıkım ve katliamların protesto edilmesi” için verilen önerge kabul edildikten sonra, TBMM Başkan Vekili Dr. Adnan Bey imzasıyla yayımlanan protesto metninde; Yunan kuvvetlerinin Türk ve Müslüman halka yaptıkları barbarlık düzeyindeki mezalim kınandı.²⁶

Mustafa Kemal Paşa, 8, 9 ve 10 Eylül 1922 tarihlerinde İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey’e gönderdiği telgraflar aracılığıyla TBMM’yi bilgilendirmeye devam etti. 8 Eylül 1922 tarihli telgrafta; Türk ordusunun, İzmir karşısında Saruhanlı-Zincirli-Irlamaz Çayı hattına ulaştığı bilgisini veriyordu. 9 Eylül 1922 günlü telgrafında mağlup düşmanla beraber İzmir’e muzafferan girildiği müjdesiyle kendisinin 10 Eylül günü öğleden sonra İzmir’e gireceği bilgisini verdi. Mustafa Kemal Paşa, 10 Eylül 1922’de Rauf Bey’e gönderdiği diğer bir telgrafta, İzmir’deki İngiliz Konsolosu ve İzmir limanında bulunan İngiliz gemisi amiralinin 1. Ordu Kumandanı Nureddin Paşa’ya müracaat ederek, İngilizlerin Dünya Savaşı’nda Osmanlı hükûmeti ile muharip (savaşmakta) olduklarını ve dört sene evvel mütareke yapmak suretiyle muhariplikten çıktıklarını ve TBMM Hükûmeti ile ise esasen düşmanlık halinde olmadıklarını ifade ettiklerini bildirdi.²⁷ Başkomutan, 10 Eylül 1922 günü İzmir’de kendisiyle görüşen İngiliz Akdeniz Filosu Başkomutanı Amiral Brock’a İngiliz birliklerinin Cebel-i Tarık’tan İzmir’e neden gönderildiğini sordu.²⁸

Yunan ordusunun Anadolu’da bozguna uğratılması, Kemalistleri bozguna uğratmanın Rusya’yı bozguna uğratmaktan daha kolay olduğunu düşünen İngilizleri tam kalbinden vurmuştu. İngilizler, Ortadoğu’daki sömürgelerini genişletmeye, Afrika’daki sömürgelerini Asya’daki sömürgeleriyle Arabistan, Suriye, Mezopotamya ve Hindistan ile birleştirmeye çalışıyordu. Beklemedikleri Anadolu bozgunu sonucu İngiliz kabinesi panik halinde sömürgelerine, İtalya ve Fransa ile Balkan ülkelerine yardım telgrafları yağdırıyordu.²⁹

Türk ordusu takip harekâtı sırasında, İzmit ve Çanakkale’de bulunan İngiliz kuvvetlerinin bulunduğu hatta kadar ilerledi. Durum çok ciddi ve kritik bir aşamaya

²⁴ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre:I, C 3, İctima Senesi: III, 6 Eylül 1922, s. 746-747.

²⁵ 7 Eylül günü İngiliz hükûmeti, kendilerinin belirlemiş olduğu tarafsız bölge olan Boğazlar bölgesini ve İstanbul’u silahla savunmaya karar vererek Büyük Britanya İmparatorluğunun utanç verici duruma düşürmek istemiyordu (Mehmet Sedat Erkan, “Mudanya Mütarekesi Öncesi Gelişmeler ve Müttefik Generallerin İstanbul’daki Toplantı Tutanağı, ” 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi, C 10, S 28, Bahar 2021, s.1.)

²⁶ Miser, a.g.e., s.244.

²⁷ Miser, a.g.e., s.245-246.

²⁸ İsmail Eyüpoğlu, Mudanya Mütarekesi, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s.73.

²⁹ Aralov, a.g.e., s.141.

geldiğinde Doğu Trakya ve Boğazları hatta İstanbul'u işgal için bu son engelleri aşmak gerekiyordu. İngilizler Boğazları elde tutmak istiyor, Llyod George ise inatla direnerek kuvvetlerini güçlendirmeye çalışıyordu. İngiltere, İstanbul'un Türklere bırakılmasına razı olurken Türkler de Boğazların serbestliğine karşı olmadığını bildirdi. Bu durumda tüm dikkatler Doğu Trakya'ya çevrildi. Gazi Mustafa Kemal Paşa, zafer kazanmış orduyu daha fazla tutamayacağını açıkça ilan ederek Doğu Trakya'nın bir an evvel teslimini istedi. Ancak İtalya ve Fransa tarafından yalnız bırakılsa da İngiltere, hâlâ Mondros kazanımlarını korumaya çalışıyordu. Atina, yayımladığı bildiride; "Ateşkes protokolüne katılmaya kendisini zorunlu gördüğünü" açıkladı.³⁰

Bir yandan Boğazlar üzerindeki denetimlerini sürdüren diğer yandan da Trakya'da Yunanistan'ı destekler bir politika izlemeye başlayan İngiliz kabinesi, 7 Eylül'de toplandı. Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Türk orduları karşısında Yunan ordusunun direnme ihtimalinin bulunmadığını ifade etmekle birlikte, Anadolu'daki Yunan bağımsızlığının İngiltere'nin Avrupa politikası için gerekliliğini savundu. Churchill ise Yunan ordusunun güvenliğini sağlamak için Türklerle bir çatışma olsun istemiyor ancak Boğazları korumak için elden gelen her şeyin yapılmasını savunuyordu. Başbakan Llyod George de Yunan mağlubiyetini kabullenmiyor şartlar ne olursa olsun Gelibolu Yarımadasını Türklere bırakmak istemiyordu. Toplantının sonucunda, İstanbul, Boğazlar ve Gelibolu'yu bırakmamak için İngiltere, bölgeye takviye birlikler gönderme kararı aldı. Ancak Çanakkale'nin ve Boğazların durumu Sovyet Rusya'yı da tehdit ediyordu.³¹ Uygulanan siyaset, Türkleri önce Avrupa'dan, sonra Anadolu'dan atmak olarak anılan şark meselesine uygundu. Çünkü Trakya, Türkiye'nin Avrupa'daki toprağı idi. İngiltere ve özellikle Türkleri Anadolu'dan bile atmak isteyen Llyod George'ın ısrarının en önemli nedenlerinden birisi de bu idi.

İngiliz hükûmeti her ne pahasına olursa olsun Boğazları savunabilmek için Lord Curzon aracılığıyla Paris ve Roma'ya notalar vererek onlardan savunma için destek istiyordu.³² Bu gelişmeleri takip eden İngiltere basını, Türk ordusunun İzmir'e girişini bir devrin sonu, yeni bir devrin başlangıcı olarak değerlendirdi. Türk ordusunun İzmir'e girişinden sonra da Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a ³³

³⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), C IV, 1. Kısım, Ankara, Gnkur Basımevi, 1984, s.501-502.

³¹ SSCB Dışişleri Komiseri Yardımcısı Karahan, 12 Eylül günü Lord Curzon'a gönderdiği telgrafta, Boğazlar sorununun 16 Mart 1921 tarihli Türk- Sovyet Moskova Antlaşması'na göre çözümünün mümkün olduğunu belirtti. Aynı gün İngiltere, Paris ve Roma hükûmetlerine verdiği notada Boğazlar konusunda birlikte hareket etmeyi teklif ediyordu. Fransız kabinesi de 14 Eylül'de toplanarak Türk hükûmetinin tarafsız bölgelere saygı göstereceğini ve Boğazların serbestisini istediklerini belirtiyor ve Türkleri rencide edecek her türlü hareketten çekinilmesi ile işgal altında bulunan yerlerin mümkün olduğu kadar çabuk tahliye edilmesini İngiltere'ye bildiriyordu (Eyyüpoğlu, a.g.e., s.83).

³² Eyyüpoğlu, a.g.e., s.79. İngiliz kabinesi, 15 Eylül günü toplantısında Balkanlarda bulunan devletlerden askerî katkıda bulunmasını ve Yunanların da Boğazların savunmasına nasıl katkı yapacaklarını öğrenme kararı aldı. Kabine ayrıca dominyonlardan tarafsız bölgenin savunulması için destek istemesine karar verdi (Eyyüpoğlu, a.g.e., s.85.)

³³ İşin aslı İngiliz basınının da yazdığı gibi İngiltere'nin İstanbul'u tahliye zorlanmasının dünya kamuoyundaki manevî baskısıydı (Ertürk Özel, İngiliz Basınında Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa, Cinius Yayınları, İstanbul, 2020, s.254.)

saldırmasının da imkânsız olmadığını belirtiyordu.³⁴ İngiliz basını, gerçekçi değerlendirmeler yaparak hükûmetini eleştirmeyi sürdürdü. *Daily Mail Gazetesi*, Lloyd George'nin "Dünya barışı için tehlike teşkil ettiğini" açıkladı.³⁵ Hatta Gazi Paşa'nın Trakya ve İstanbul'u istemekle İngiltere'yi üstü kapalı bir şekilde tehdit ettiği yayınlarına yer verdi.³⁶ Kimi İngiliz gazeteleri de Kemalist zaferin Hindistan'daki yankılarını dile getiriyor ve kutlamaların tüm İslam dünyasındaki etkilerine dikkat çekiyordu.³⁷ *Dundee Evening Telegraph* gazetesi, Hindistan'ın Kalküta şehir salonunda toplanan kalabalığın Mustafa Kemal Paşa'yı zaferinden dolayı kutladığı ve Lloyd Geogre'u "Türk ırkını bütünüyle yeryüzünden silmek için plânlanmış bir komplo" kurduğuna inandığını yazdı. Gazete, "L. George'un politikasına daha fazla tahammül edemeyiz" mesajını ilettiklerini de yazıyordu.³⁸ *Dundee Evening Telegraph* gazetesi, Mustafa Kemal Paşa'nın 1915 yılında 19. Tümen Komutanı olarak kendi çabalarıyla Anzak kuvvetlerini durduğunu hatırlatarak Tür ordusunun en iyi generali olduğunu belirtiyordu.³⁹

Meclis Genel Kurulu'nun 11 Eylül 1922 günlü oturumunda beş maddelik bir takrir ile Millî Müdafaa, Dâhiliye, Adalet, Nafia (İmar), Muvazene-i Maliye ve İktisat vekilliklerinden ikişer üyeden oluşan bir heyet kurulması talep edildi. Kurulacak heyetin düşmanın yakıp yıktığı yerlerin tamiri ile muhacirlerin iskânı ve yiyecek giyecek yardımı, düşmanla işbirliği yapanların derhal cezalarının verilmesi, düşman işgali zamanından kalan adli davaların karara başlanması ve işgalden kurtarılan yerlerde derhal devlet otoritesinin tesisi için malî, siyasi ve idari birimlerin faaliyete geçirilmesini içermekteydi. Genel Kurul'da yapılan uzun görüşmeler sonucu ilgili takririn hükûmete gönderilmesine karar verildi. Daha sonra Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa; Bursa İstasyonu'na Türk ordularının girdiğini ve kentte asayişin sağlanması için gereken tedbirlerin alındığı bilgisini verdi. Kazım Paşa'nın konuşmasından sonra söz alan Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey ve arkadaşları tarafından sunulan bir önergeyle; İzmir ve Bursa'nın kurtarılması dolayısıyla Ordu ve Başkomutana milletin ebedî şükranının bildirilmesine dair bir takrir verildi. Oylamaya sunulan bu takrir oy birliği ile kabul edildiği gibi Bursa'nın işgalinden itibaren TBMM kürsüsünü örten siyah renkli matem örtüsü kaldırıldı.⁴⁰ 13 Eylül 1922 günü Musa Kazım Efendi başkanlığında açılan Meclis Genel Kurul toplantısına Türk zaferini kutlayan telgraflar okundu.

Başkomutanın İcra Vekilleri Heyetini İzmir'e Daveti

18 Eylül 1922'de (gizli celsede), Mustafa Kemal Paşa'nın, bölgedeki askerî ve siyas, gelişmeler üzerine hükûmet üyelerini cepheye, İzmir'e, çağıran daveti görüşüldü. Rauf Bey, 10 Eylül'den itibaren Başkomutanlık ile yapılan telgraf görüşmelerinde yaşanan kesintiler nedeniyle, hükûmetin bölgedeki son gelişmelerden habersiz kaldığını belirtti. Konuşmasının devamında Başkomutan ile genel durum hakkında görüşmek ve ordunun durumun anlamak için girişimde

³⁴ Özel, a.g.e., s.212.

³⁵ Eyyüplüoğlu, a.g.e.,87.

³⁶ Özel, a.g.e., s.219.

³⁷ Özel, a.g.e., s.229.

³⁸ Özel, a.g.e., s.235.

³⁹ Özel, a.g.e., s.249.

⁴⁰ Miser, a.g.e., s.246-247.

bulunduğunu ifade etti. Mustafa Kemal Paşa'nın, bulundukları mevkiden ayrılamaması nedeniyle hükûmetin topluca gidebilmesi durumunun Meclis'e sunulduğunu vurguladı. Rauf Bey, davete hükûmetin tamamının katılacağını ifade ettiği zaman, Meclis'ten bazı mebusların, "Meclisi kapatalım o zaman" şeklinde itirazları başladı. Mersin Mebusu Selahattin Bey, hükûmetin Meclis'i bu şekilde terk etmesini doğru bulmadığını belirterek alınacak tüm kararların Meclis çatısı altında olmasının zorunlu olduğunu belirtti. Konuşmasının devamında, "...Heyeti Vekile bizim elimiz, kolumuzdur. Bizi kollardan mahrum mu ediyorlar İcra aletleri nereye gidiyorlar? Hükûmet burada işleyecektir. Kalkıp gidemez... Heyeti Vekile arkadaşlar içinden bir zat memur eder, gider, gezer anlaşıp. Fakat Heyeti Vekilenin hepsi birden kalkıp gitmesi kabili kabul bir hikmete istinat edemez..." ifadelerinde bulundu. Daha sonra söz alan Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'in görüşü de hükûmetin hiçbir şekilde İzmir'e gönderilmemesi yönündedir. Hüseyin Avni Bey, Başkomutanlığın askerî konularda İtilaf Devletleri ile temasta olmasını normal karşılarken, siyasi konularda yetkinin hükûmete ait olduğunu ve bunun Hariciye Vekâleti aracılığı ile gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade etti. H. Avni Bey, Heyeti Vekile'nin Meclissiz, dimağsız, bir karar vermeyeceğini belirterek hükûmetin Meclis olmadan İzmir'e gidemeyeceğini, siyasi mesailin halli için Başkomutanın Ankara'ya gelmesi gerektiğini savundu. Hatta hükûmetin topluca Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğu yere gitmesi konusunu Meclis'e ait olan yetkilerin devri anlamına geleceği için eleştirdi. Görüşmelerin devamında, böyle bir görevlendirmenin Anayasa'da bulunmadığını vurgulayan Kırşehir Mebusu Müfid Efendi, Meclis'in yetkilerinin kaldırılabilirliği anlamına gelebilecek bir endişeyi dile getirerek Ankara'dan gidilecekse Meclis ve hükûmetin birlikte gitmesini teklif etti.⁴¹

Eleştiriler üzerin kürsüye gelen Rauf Bey, bazı mebusların hükûmet ile Başkomutanlık arasında yapılacak görüşmelerin mevcut telgraf hatları⁴² üzerinden neden yürütülmediği konusuna açıklık getirerek, telgraf hatlarının devamlı surette kesilme ile karşı karşıya kaldığını, hükûmetin bu şekilde bir karara varmasının mümkün olmadığını ifade etti. Ayrıca Rauf Bey Başkomutan ile görüşmeyi kendisinin de zaruri gördüğünü belirterek askerî gerekçelerle Ankara'ya gelemeyen Başkomutanı davet edemeyeceğini vurguladı. Türk ordusunun Boğazlar bölgesine yaklaştığı bir zamanda kendisinin Başkomutana yapılacakları söylemeye yetkili olmadığını belirtti. Sürecin ağır bir sorumluluğu olduğundan kendisinin bu ağır mesuliyeti üzerine alamayacağından hükûmet üyelerinin görüşmeye katılması gerekliliğini savundu. Rauf Bey, bunlara ilave olarak, hükûmet üyelerinden bir kısmının gitmesi önerisine her vekilin fikrinin önemine değinerek karşı çıktı. Bu tartışmalardan sonra Beyazıt Mebusu Dr. Refik Bey'in verdiği tavrı yer alan "Heyeti Vekile Reisi Beyefendi ile Hariciye Vekili Bey'in İzmir'e gitmesi" konusu oylamaya konularak oy çokluğu ile kabul edildi.⁴³

⁴¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre:I, C 3, İçtima Senesi:III, 18 Eylül 1922, s.784-798., Miser, a.g.e., s.248-253.

⁴² Osmanlı Devleti'nde telgraf hatları merkezî idare olan İstanbul'a bağlı olarak işletiliyordu. Onun için İstanbul aktarması olmadan Anadolu'da bulunan iki şehir doğrudan birbiri ile haberleşemiyordu. (Halil Özcan, Atatürk'ün Özel Şifre Hattı PR Gizli Telgraf Merkezi, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2019, s. xiii.)

⁴³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre:I, C 3, İçtima Senesi:III, 18 Eylül 1922, s.784-798., Miser, a.g.e., s.248-253.

Mudanya Konferansı Öncesi Durumun TBMM’de Görüşülmesi

18 Eylül’de yapılan müzakereler sonucunda İzmir’e hükûmet yerine Meclis’in aldığı kararlar doğrultusunda İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey ile Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, gitti. 23 Eylül günü bir grup milletvekili, ahvalin fevkalâdeliğine ve dört beş gündür Meclisçe hiçbir haber alınamamasına binaen, hükûmetin bilgi vermesi için gizli celse talep etti. Önce gizli celsede, Bursalıların TBMM’yi şehirlerine daveti konusu, uzun uzun tartışıldı. Tartışma sonucunda Meclis’in, ülkenin içerisinde bulunduğu durum göz önüne alınarak Bursa’ya gitmesi kabul edilmedi. Daha sonra Hariciye Vekâleti Vekili Rıza Nur Bey’in verdiği bilgiye göre, muzaffer ordunun takip harekâtı Tarafsız Bölge’ye⁴⁴ kadar ulaşmıştı. Bu durum üzerine, Fransız General Pelle⁴⁵ acilen, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek için İstanbul’dan İzmir’e geldi. ⁴⁶ Türk kuvvetlerinin Çanakkale’ye yaklaşması İngilizleri kaygılandırdığı için İngiliz Hükûmeti, geceli gündüzlü toplantılar yapmaya başladı. İngilizlerin, öncelikli olarak hedefleri Fransa ve İtalya’yı kendi taraflarına çekerek bölgeye 60.000 kişilik bir kuvvetin gönderilmesiydi. Ancak Fransa ve İtalya’nın silahlı bir çözüme karşı çıkması üzerine İngilizler, Yugoslavya, Romanya⁴⁷ ve sömürgelerine başvuruda bulunarak asker talep etti.

Rıza Nur Bey’in verdiği bilgiye göre, Başkomutan için İstanbul ve Boğazları alarak Türk ordusunu Trakya’ya geçirmek riskliydi. Çünkü Anadolu ordusuz ve savunmasız kalabilirdi. Mustafa Kemal Paşa’ya göre, *“İstanbul ve Trakya’yı işgal etmek müttefiklerin ekmeğine yağ sürmek demektir, şimdi ise durum tamamıyla Türkiye’den yanadır. Öyle önlemler almış bulunuyoruz ki, bugün bir taarruz emri versem yarın ordumuz İstanbul’u ve Boğazları işgal edebilir. Hatta Boğazlar arasında bulunan düşman filosu da hapsedilebilir”*⁴⁸ idi. Onun için Başkomutan, “Kontrollü Askerî Baskı Politikası”⁴⁹ politikasıyla diplomatik yoldan hedefleri ele geçirmeye çalışıyordu. 20 Eylül’de Lord Curzon, Paris’te Poincare ve İtalya’nın Paris Büyükelçisi Kont Sforza ile

⁴⁴ 18 Mayıs 1921’de İtilâf Devletleri, müttefik işgal kuvvetlerinin tarafsızlığını bildirerek bu kuvvetlerin Boğazlar çevresinde işgal ettiği yerlerin tarafsız bölge olduğunu ilân etti. 19 Eylül 1922’de İsmet Paşa, Batı Cephesi birliklerini Boğazlara üzerinden Trakya’ya geçirmek suretiyle bu bölgenin Yunan işgalinden kurtulmasını istedi. Bunun üzerine, I. Ordu birliklerinin merkezi İzmit’e nakledildi. Ayvalık ve Edremit’e gönderilen II. Kolordu’ya bağlı II. Süvari Tümeni, IV. Kolordu emrine verilerek Çanakkale’yi işgal etmek üzere görevlendirildi. İngiltere, tel örgüyle çevirerek korumaya çalıştığı tarafsız bölgeyi Fransız ve İtalyan birliklerinin çekilmesinden sonra, korumaya kararlı göründü. (Eyyüpoğlu, a.g.e., s.113-114.)

⁴⁵ Fransız Yüksek Komiseri Pelle, Paris’e gönderdiği 14 Eylül tarihli telgrafta, Türklerle dostluğu tercih etmekle buradaki okulların ve şirketlerin bu durumdan yararlanacağını belirtiyordu. Fransa Başbakanı, 16/17 Eylül tarihli İngiliz bildirisi üzerine, Çanakkale’deki Fransız birliklerini 24 saat içerisinde Rumeli’ye gönderme talimatı verdi (Eyyüpoğlu, a.g.e.,s.89.)

⁴⁶ Fransa, General Pelle’yi İzmir’e göndererek Mustafa Kemal Paşa’ya İngiltere Başbakanı ile herhangi bir bağlantılarının olmadığını bildirmesini istedi. Mustafa Kemal Paşa 18 Eylül’de Fransız generali kabul etti. Mustafa Kemal Paşa görüşmede, Misak-ı Milli’yi hatırlatarak tarafsız bölgelerin TBMM tarafından tanınmadığını, Boğazlar konusunu İstanbul ve Marmara’nın emniyetini sağlamak şartıyla ilgili devletlerle görüşülebileceğini, İtilaf Devletlerinin Yunanistan’ı Doğu Trakya’dan uzaklaştırmaları halinde meselenin çözülebileceğini ifade etti (Eyyüpoğlu, a.g.e.,92-93.)

⁴⁷ İngiliz işgal kuvvetleri komutanı Harington müttefiklerinden Çanakkale ve İzmit’e birlik göndermelerini müttefik yüksek komiserlerinden talep etti (Eyyüpoğlu, a.g.e., s.80.)

⁴⁸ Aralov, a.g.e., s.145.

⁴⁹ Kavram Sinan Miser’e aittir. Krizin çözümü için Mustafa Kemal Paşa’nın ortaya koyduğu “Kontrollü Askerî Baskı Politikası” için bakınız (Miser, a.g.e., s.20 vd.)

müzakerelere başladı. TBMM'nin Paris temsilcisi Ferit Bey, 20 Eylül'de Dışişleri Bakanlığına gönderdiği telgrafta, İngiltere'nin ricat halinde olması nedeniyle Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale üzerindeki baskısını artırması önerisinde bulundu.⁵⁰ Ancak Fransa'nın⁵¹ kesin olmamakla birlikte, barışı arzuladığını bildirdi. Hatta bu görüşmelerden sonra Türkiye'ye verilecek olan notaya cevap verileceğini ifade etti.

Rıza Nur, telgraf haberleşmesinin sıkıntısını, Başkomuta'nın 22 Eylül tarihli telgrafının ancak bir gün sonra kendilerine ulaştığını elindeki telgrafı göstererek ifade etti. Ayrıca, yabancı ajanslarda yer alan resmî bilgiler ışığında, boğazların serbestliği karşısında İstanbul'un Türklere verileceği bilgisini de aktardı. Bunlara ilave olarak İngiltere'nin Çanakkale savunması için sömürgelerinden istediği yardıma verilen cevaplar hakkında bilgi verdi. Rıza Nur, Pelle'in, Türk ordusunun tarafsız bölgeye riayet etmesi talebine Mustafa Kemal Paşa'nın gerekli cevabı verdiğini belirtti. Görüşmelerin devamında Heyeti Vekile Reisi ile Hariciye Vekili Reisi'nin ne zaman döneceklerinin sorulması üzerine R. Nur, İzmir'deki kritik sürecin devam ettiği bilgisini vermekle yetindi. H. Avni Bey ise, sürece eleştirisini Hariciye Vekili'nin orduyu Başkomutan'ın da Hariciye Vekâleti'nin yetkisinde olan siyasî işleri yürütemeyeceğini ifade ederek dile getirdi.⁵²

İtilaf devletlerinin 23 Eylül tarihli muhtırası TBMM'ye ulaştırılmak üzere General Pelle'ye gönderildi. Pelle de muhtırayı 24 Eylül günü İstanbul'da TBMM temsilcisi Hamid Bey'e verdi. 25 Eylül günü muhtıra TBMM'ye sunuldu. Ancak muhtıraya cevap verilmesi Mustafa Kemal Paşa ile Franklin Bouillon ile yapılacak görüşmeden sonraya bırakıldı.⁵³

25 Eylül 1922'de (gizli celsede) İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'den gelen ve siyasi gelişmeleri özetleyen telgraflar görüşüldü. Buna göre; muzaffer ordu, millî gayelere ulaşmak için vatan vazifesini yapmaya devam etmekte, barış vasıtalarını kullanarak, silaha başvurmadan sorunların çözüm yolunu aramaktadır. Telgrafın devamında; Paris'te bulunan Franklin Bouillon tarafından, Başkumandanlığa iki adet telgraf gönderildiği ve Bouillon'un iki gün sonra İzmir'de olacağı haberi verildi.⁵⁴ Rauf Bey, yapılacak barış teklifinde, genel amaçları tespiti için Başvekil ile Hariciye Vekili Yusuf Bey'in ve Dâhiliye Vekili Fethi Bey'in bir müddet daha İzmir'de

⁵⁰ Eyyüpoğlu, a.g.e., 98-99.

⁵¹ 18 Nisan 1922'de Fransız hükûmeti, İngiltere'nin müttefiklerine danışmadan başlattığı girişimlerin yeni bir savaşın Fransız sömürgelerinden de huzursuzluk yaratacağını düşünüyordu. Ankara'nın kazandığı zafer, Tunus, Fas ve Cezayir'de de yankılanıyordu. Onun için bu sıkıntıyı Fransız hükûmeti, Lord Curzon'a Londra'daki büyükelçisi ile ilettili. Fransa, İngiltere'nin "gözdağı verici" bir tutum takınması durumunda Türklerin sadece boğazlara değil, Mezapotmaya ve Suriye'ye de saldırabileceğini düşünüyordu (Eyyüpoğlu, a.g.e., s.89.)

⁵² **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre:I, C 3, İctima Senesi:III, 23 Eylül 1922, s.817-822, Miser, a.g.e., s.254-257.

⁵³ Eyyüpoğlu, a.g.e., 104.

⁵⁴ 24 Eylül'de bir Fransız zırhlısı ile İzmir'e gitmek üzere yola çıkan F. Bouillon, 28 Eylül'de İzmir'de olacaktı. F.Bouillon, Mustafa Kemal Paşa'ya Fransa hükûmetinin kendisini İtalya ve İngiltere'nin de oluru ile İzmir'e gönderdiğini ifade etti. Görüşmede Mustafa Kemal Paşa, muhatabına tarafsız muntika konusunu hiçbir zaman TBMM'nin görüşmediğini ve kabul etmediğini hatırlattıktan sonra hakikatlerin anlaşılınca kadar silahları bırakmayacaklarını söyledi. Hatta Türk ordularının Misak-ı Millî sınırları hedefine ulaşınca kadar ileri harekâtına devam edeceğini, ayrıca Yunanların Anadolu'da yapmış oldukları zulümlerden dolayı askerlerini zor durdurabildiğini ifade etti (Eyyüpoğlu, a.g.e., s.108-109.)

kalmalarının zaruri olduğunu haber vermektedir. Tartışmaların sonucunda, “Başkumandanlık Karargâhı ile irtibat tesisi ve alınacak malumattan Meclis’in haberdar edilmesi hakkında” verilen taktirin Heyeti Vekile’ye iletilmesi için Hariciye Vekâleti’ne gönderilmesi kararlaştırıldı.⁵⁵

25 Eylül’de Heyeti Vekile Reis Vekili ve Şeriye Vekili Abdullah Azmi Efendi, Rauf Bey’den alınan telgraf ile verilen cevabı ve bunun üzerine Rauf Bey’in cevabını Meclis’e bildirmek için gizli oturum talebinde bulundu. Rauf Bey, F. Bullion ile yapılacak görüşmelerden sonra topluca Ankara’ya gelineceği bilgisini verdi. Hem Abdullah Azmi Bey, Hem de Hariciye Vekâleti’ne vekillik eden Dr. Rıza Nur, siyasi gelişmeler hakkında Meclis’i bilgilendirdi. Rıza Nur, İstanbul’da bulunan Hamid Bey’den Mustafa Kemal Paşa’ya çekilen telgraf hakkında bilgi verdi. Buna göre, Fransız ve İtalyan birliklerinin Çanakkale’den çekilmesi için resmen emir aldıklarına dair istihbarat alındığı ve bu bilgilerin Hariciye Vekâleti’ne de aktarıldığı bildirildi. Rıza Nur, Heyeti Vekile’nin siyasi müzakerelerin Ankara’ya nakli konusunda kararının olduğunu hatırlatarak Fraklen Bullion’un müzakereleri Ankara’ya gelerek yürütmesi ile Başkumandan Paşa’nın da Ankara’da bulunmalarının zarurî olduğunu açıkladı. Müzakerenin İzmir’de yapılması durumunda üyelerin Heyeti Vekilece tayinini Rauf Bey’den talep ettiğini açıklayıp gelen cevabı okudu. Buna göre, Fraklen Bullion’un İzmir’e gelmekte olduğu anlaşıldığından, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ile Dâhiliye Vekili Fethi Bey’in Avrupa siyasetine hâkim olmalarından dolayı görüşmelerin İzmir’de yapılacağı bildirildi. Ayrıca sulh için Franklen Bullion’un teklifte bulunması halinde Heyeti Vekile ve Meclisi Âli’nin bilgilendirileceği bilgisi verildi. Rauf Bey, Başkumandan’ın Meclis üyelerine kalbî ve samimî selamlarını da iletirken, Başkumandan’ın bir an evvel Ankara’ya gelmek arzusunda olduğunu belirtti.⁵⁶ Ayrıca R. Nur, üç müttefik devletin Türkiye’nin Meriç ve Edirne’ye kadar Trakya’yı ⁵⁷ tekrar verme arzusunun Türk ordusunun tarafsız bölgeye asker göndermeme şartına bağlı olduğunu İstanbul’daki TBMM temsilcisi Hamid Bey’e ilettiği bilgisini verdi.⁵⁸ TBMM Genel Kurulu’nda düşman işgalinden kurtarılan yerlere yapılacak yardımlar hakkında kanun teklifi ile zafer dolayısıyla gelen kutlama telgraflarının okunması ve İzmir’de bir abide yapılması için verilen önergeler de görüşüldü.⁵⁹

26 Eylül’de Meclis görüşmeleri Mustafa Kemal Paşa’nın gönderdiği telgrafın okunmasıyla başladı. Telgrafta 9 Eylül’de Türk ordusunun İzmir’e girmesiyle birlikte askerî harekâtın Marmara sahillerine ve Boğazlar bölgesine ulaştığı böylece de askerî ve siyasi hareketliliğin iç içe geçtiği belirtmekteydi. Askerî başarının sonuçlarını koruyarak (siyasi) hedeflerine ⁶⁰ ulaşma gayretiyle son derece dikkatli

⁵⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C 3, İçtima Senesi: III, 23 Eylül 1922, s.824-825.

⁵⁶ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C 3, İçtima Senesi: III, 25 Eylül 1922, s.825-826, Miser, a.g.e., s.260-261.

⁵⁷ Bu süreçte Trakya’daki Yunan ordusunun yerli Rumlarla birleşerek isyan ettikleri haberleri gelmeye başladı Ali Naci Karacan, **Lozan**, Hazırlayan: Hulûsi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2011, s.6.

⁵⁸ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C 3, İçtima Senesi: III, 25 Eylül 1922, s.824-829.

⁵⁹ Miser, a.g.e., s.259.

⁶⁰ Mustafa Kemal Paşa, İzmir’de General Pelle ile görüşmesinde, “Türk orduları hedeflerine ulaşmadan duramaz, ancak Trakya Türkiye’ye teslim edilirse oraya asker geçirmeye gerek kalmaz” diyordu. Bilâl Şimşir, **Lozan Günlüğü**, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Ankara, 2012, s.7.

davrandıklarını belirten Mustafa Kemal Paşa, Heyeti Vekile Reisi ve Hariciye Vekili'nin İzmir'e gönderilmesi konusunda TBMM'ye teşekkür ettikten sonra İzmir'deki siyasi temasların devam etmesi ve alınan askerî kararlar ertelenemez olduğundan Ankara'ya gelişlerinin bir süre daha ertelenmesinin zaruri olduğunu vurguladı. Bununla birlikte, F. Bouillon ile İtilaf Devletleri'nin Yunan ordusunun Trakya'ya çekileceği bir sınırın tayini maksadına yönelik olarak Mudanya'da kumandanlar arasında toplanması söz konusu konferans görüşmelerden hemen sonra Heyeti Vekile üyelerinin Ankara'ya döneceklerini bildirdi. Mustafa Kemal Paşa, *"Siyasi vaziyetin Büyük Millet Meclisi ile onun hükûmeti tarafından millî emellere uygun bir surette halledileceğine kati ümit mevcut olduğunu arza teşebbüs ederim"* temennisi ile telgrafını sonlandırdı.⁶¹ Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın Başvekil, Dâhiliye ve Hariciye Vekilleri ile birlikte 29/30 Eylül treniyle Ankara'ya hareket ettiği bilgisini veren telgraf 30 Eylül'de (gizli oturumda) TBMM'de okundu.⁶² Mustafa Kemal Paşa, İzmir'den ayrılmadan önce İsmet ve Asım Paşa ile Tevfik Bey'e verdiği talimatta, *"konferansta alttan almayarak gerekli çıkışları yapmalarını"* istedikten sonra *"Allah General Harington'a ecir, sabır versin!"* demek suretiyle TBMM Heyeti'ne güvenini dile getiriyordu.⁶³

Mudanya Konferansının TBMM'de Görüşülmesi

İzmir'de bulunan Mustafa Kemal Paşa ve Heyeti Vekile üyeleri, TBMM'nin çağrısı üzerine 2 Ekim 1922'de⁶⁴ Ankara'ya geldi. İstasyonda bir askerî birlik, bütün hükûmet ve Meclis üyeleri, Sovyet, İran ile Afganistan elçileri, millî kahramanı karşılama için hazır beklerken bütün Ankara halkı sokak ve meydanlara inmişti.⁶⁵ 3 Ekim günü Mudanya Konferansı başladı. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ile kesintisiz görüşmesini sürdürdüğü gibi İsmet Paşa da mütarekenin seyri hakkında düzenli rapor gönderiyordu. 04 Ekim 1922'den itibaren TBMM genel kurulunda toplantılara katılacak olan Mustafa Kemal Paşa, hükûmet üyeleri, başvekil ile hatta ordu komutanlarıyla görüşüyor ve birliklere emirler veriyordu. Ayrıca başkomutan, yerli ve yabancı basına fırsat buldukça Türk tezlerini anlatıyordu.⁶⁶

Mudanya'da görüşmeler devam ederken Mustafa Kemal Paşa 04 Ekim günü TBMM'de Türk ordularının Yunan ordusu karşısında kazandığı tarihi zaferi ayrıntılarıyla vekillere anlatırken aynı gün Yusuf Kemal Bey, İtilaf Devletleri'nin 23 Eylül 1922 tarihli notasına ikinci cevabı veriyordu. İkinci notada barış konferansın Venedik yerine İzmir'de toplanması teklif edildiği gibi Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın da katılımı teklif edildi.⁶⁷

04 Ekim günü TBMM'de kutlama telgrafları ve önergelerin okunmasından sonra Mustafa Kemal Paşa, orduların silahlarıyla aziz ve mübarek maksadın mesut bir neticeye ulaştığını ifade ederek konuşmasına başladı. Devamında *"millî meselede*

⁶¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C 3, İçtima Senesi: III, 26 Eylül 1922, s.832-834.

⁶² TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C 3, İçtima Senesi: III, 30 Eylül 1922, s.840.

⁶³ Eyyüploğlu, a.g.e.,139.

⁶⁴ Müttefik generaller, İstanbul'a gitmeden önce 2 Ekim'de aralarında görüşülecek konularla ilgili toplantı yapsalar da müzakereler sırasında buna tam uymadıkları görülecektir. Erkan, a.g.m., s.16.

⁶⁵ Aralov, a.g.e., s.143.

⁶⁶ Miser, a.g.e., s.43.

⁶⁷ Eyyüploğlu, a.g.e.,161-163.

şaşmaz bir akliselim ile daima doğruyu ve daima iyiyi keşfeden ve seçen" TBMM'ye başkomutan olarak yaptıklarının hesabını şu sözlerle verdi: "Milletin mukadderatını doğrudan doğruya üstlenerek yeis yerine ümit, perişanlık yerine intizam, tereddüt yerine azim ve iman koyan ve yokluktan koskoca bir varlık çıkaran Meclisimizin civanmert ve kahraman ordularının başında bir asker sadakat ve itaatiyle emirlerinizi yerine getirmiş olduğundan dolayı, bir insan kalbinin nadiren duyabileceği bir memnuniyet içindeyim." Bu ifadeden sonra, kazanılan zaferin aşamalarını bir yıllık hazırlık, askerî ve siyasi gelişmelerle birlikte anlattı. Devamında 26 Ağustos'ta başlayan Büyük Taarruzu safha safha özetledikten sonra İzmir'de gelişen olaylar hakkında TBMM'yi bilgilendirdi.⁶⁸

Bu açıklamalardan sonra Başvekil Rauf Bey'in İtilaf Devletleri'nin 23 Eylül 1922 tarihli gönderdiği notaya verilecek cevap ile ilgili gizli görüşme teklifi kabul olundu. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, önce hükûmete verilen askerî durum ile barış muahedesi içeren notayı okudu. Ordunun Çanakkale'ye dayandığı ve 3 Ekim'de Mudanya'da konferans toplandığı bilgisini verdi.⁶⁹ Başkomutan, Mudanya Konferansı'ndan Trakya'nın tahliye edilerek Türk ordusuna teslimine karşılık Türk ordusunun Boğazlara girmemesi durumunu belirtti. Yunanların Anadolu'da tahliye ettikleri yerlerde olduğu gibi Trakya'da da zulümler yaptığından ve Yunanistan'da ihtilal, isyan ve karışıklıklar olduğu için acil tedbir alınmasının öneminden bahsetti.⁷⁰

Mustafa Kemal Paşa; Türk milletinin önüne dikilen bütün engelleri birer birer yıkıp aştıktan sonra, bugün artık Misak-ı Milli'nin çizdiği sınırlar dâhilinde, mesut, müreffeh ve hür yaşamak için, her ne lazımsa, bunların hepsini elde edeceğimizi ifade etti. 4 Ekim 1922 Meclis Genel Kurul görüşmelerinin ikinci celsesinde, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'in önerisi üzerine gizli oturuma geçildi. Rauf Bey, İtilaf Devletleri'nin 23 Eylül 1922 tarihli notasına karşılık verilecek cevabın görüşülmesini teklif etti. Bu konuda hükûmetin karşı bildirisi hakkında Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey bilgi verdi. TBMM'nin cevabi notasında, üç müttefik devletin Viyana'da yapılmasını önerdikleri barış konferansının, 20 Ekim 1922'de İzmir'de yapılabileceği teklif edildi. Barış konferansına çağrılan ülkeler arasında yer almayan Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın konferansın başlamasına kadar çağrılacağına umulduğu belirtildi. Trakya'nın tartışmasız teslimi konusunda, Türk tarafının hukuki taleplerinin Müttefik Devletlerce, kabul edilmiş olmasından dolayı TBMM'nin memnuniyeti bildirildi. TBMM Hükûmeti'nin İstanbul ve Marmara Denizi'nin korunması şartıyla, Boğazların serbestisi ve azınlıkların haklarının korunması konusunda hem fikir olduğu ifade edildi. İstanbul'un müttefik askerlerce boşaltılacağına dair Müttefik Devletler'in teminatının TBMM Hükûmetince senet olarak kabul edildiği belirtildi. Ancak, TBMM Hükûmeti, müttefik notasının sonunda (7. Madde), Türkiye'ye karşı kullanılan ifadeleri son derece kırıcı bulunduğunu belirtti. Meşru taleplerini karşılayacak olan Türkiye'nin, bütün insanlığın medeni isteklerine yakışır bir barışın kurulması ve savaşın açtığı yaraları tedavi etmek için dürüstlikle çalışacağına, tüm devletlerin itimat ve kanaat etmeleri gerektiği vurgulandı.⁷¹

⁶⁸ Miser, a.g.e., s.269-274.

⁶⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C 3, İçtima Senesi: III, 04 Ekim 1922, s.859-865.

⁷⁰ Miser, a.g.e., s.273-274.

⁷¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C 3, İçtima Senesi: III, 04 Ekim 1922, s.865-870.

Yusuf Kemal Bey, notanın okunmasını bitirdikten sonra, Müttefik notasının cevabının o güne kadar ertelenmesinin nedenini siyasi olaylardan çok askerî sorunlar olduğunu ifade etti. F. Bouillon'un, Paris'te yapılan İtilaf Devletleri konferansında alınan kararlarla mutabık olarak İzmir'e gönderildiğini ve F. Bouillon ile görüşmeler sürerken Türk ordusunun Çanakkale'ye dayandığı için Mudanya Konferansı'nın yapılmasının icap ettiğini belirtti. Bu aşamadan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın, orduların harekâtının olduğu yerde durdurulması yönünde emir verdiğini ifade etti. Yusuf Kemal Bey, F. Bouillon ile yapılan görüşmelerden sonra hazırlanan 29 Eylül 1922 tarihli Türk notasının, F. Bouillon tarafından Fransız Başbakanı Pioncaré'ye ve Ankara'nın İstanbul temsilcisi Hamid Bey'e de iletildiğini bildirdi.⁷² F. Bouillon, Başkomutan'a Trakya'nın Türklere teslim edileceğini belirterek Boğazlar için endişe edilmemesi gerektiğini ifade etti. TBMM'nin isteklerinin askerî ve siyasi konferanslarda kabul edileceğinin altını çizdi. F. Bouillon ile süren dört saatlik görüşmeden sonra TBMM 29 Eylül tarihli notasını hazırladı.⁷³

Y. Kemal Bey, 23 Eylül 1922 tarihli Paris notasında muğlak şekilde ifade edilen "Trakya'nın Türk tarafına teslimi" konusunun barış konferansına ertelenmesinin kabul edilmeyeceğini belirttiklerini ifade etti. Trakya'da acilen bir Türk yönetimi kurulması gerekliliği nedeniyle Mudanya'da konferans toplanmasının, F. Bouillon'la da görüşüldüğünden bu süreçte Meclis'e bilgi verilemediğini belirtti. Mudanya görüşmeleri hakkında mebusların soru, öneri ve görüşlerini açıklamalarından sonra Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve zaman zaman Mustafa Kemal Paşa vekillere cevap verdi. Yusuf Kemal Bey konuşmasının sonunda, her gelişmeyi Meclis'e arz ettiklerini takdirin yüce Meclis'e ait olduğunu ifade etti.⁷⁴

Görüşmeler sırasında mebuslardan bazıları, İtilaf Devletleri'ne yazılan notanın Mudanya Mütarekesi'nin sonuna kadar ertelenmesini teklif etti. Bazıları da Mudanya Mütarekesi'nin olumsuz bir şekilde sonuçlanması durumunda nasıl bir vaziyet alınacağını sordu. Ayrıca olumsuzluklara karşı başta İstanbul olmak üzere, önemli bölgelere askerî yığınak yapılması hakkında bir önlem düşünülüp düşünülmediği soruldu. Bunlara ilave olarak İtilaf Devletleri'nin barış konferansına çağırmadığı Rusya ve diğer devletlerin davet edilmemesi nedeniyle barış konferansında alınacak kararlarda oy çokluğunun aleyhimize olacağı görüşü dile getirildi. Meclis'te ayrıca, 29 Eylül 1922 tarihli notada geçen "ırki azınlıklar" ifadesinin Türk milletinin bekasını ilgilendiren bir ifade olduğundan bahisle, bu konu hakkında nasıl bir yol takip edileceği soruldu. Notada geçen "...*Bilhassa tayin edilecek bazı mıntıkaların askersiz hale getirilmesi...*" cümlesinde geçen bu bölgelerle hangi mıntikalar olduğu soruldu. Mebuslar son olarak 29 Eylül 1922 tarihinde İtilaf Devletleri'ne yazılan notada Hariciye Vekili'nin imzasının olup olmadığını sordu.⁷⁵

Yusuf Kemal Bey de Mustafa Kemal Paşa da notaya cevabın ertelenmeden verilmesi görüşünü ifade etti. Ayrıca Başkomutan, Mudanya Konferansı'nın olumsuz neticelenmesi halinde askerî harekâtın devam edeceğini ancak barış masasına da gidileceğini beyan etti. Yusuf Kemal Bey de, Rusya'nın konferansa daveti için özenli olmaya dikkat çekerek boğazların müzakeresi kapsamında sahil devletlerin davet

⁷² TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C 3, İçtima Senesi: III, 04 Ekim 1922, s.870-871.

⁷³ Eyyüploğlu, a.g.e.,110-111.

⁷⁴ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C 3, İçtima Senesi: III, 04 Ekim 1922, s.870-872.

⁷⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C 3, İçtima Senesi: III, 04 Ekim 1922, s.870-872.

edilmesinin de ihtimal dâhilinde olabileceğini ifade etti. Başkomutan da Rusya'nın konferansa katılımının zorunlu olduğunu beyan etti.⁷⁶

7 Ekim 1922 Meclis genel kurulu görüşmelerinde Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, Mudanya Konferansı'ndaki görüşmeler ile ilgili bilgi vermek üzere gizli oturum talebinde bulundu. Önce İsmet Paşa'nın 3 Ekim günü konferansın başladığı ile ilgili telgrafını okuduktan sonra konferansın toplanma hedefini, Doğu Trakya'da bulunan Yunan kuvvetlerinin geri çekileceği hattı tespit ederek bölgenin TBMM hükûmetine terki ile Türk ve Yunan kuvvetlerinin her türlü savaşa son vermesi olarak açıkladı. Trakya'nın azami 30 günde boşaltılarak bölgenin Türk memurlarına tesliminin gerekliliğini ifade etti. Yusuf Kemal Bey, F. Bouillon ile görüşmeleri hakkında da bilgi vererek Şarki Trakya'nın iadesinin notada kabul edildiği için konferansa katılan generallerin bu konuya karışmamaları gerektiğini belirtti.⁷⁷

Yusuf Kemal Bey, İsmet Paşa'nın⁷⁸ konferans raporunu da kurulda okudu. Buna göre, Türk tarafı konferansın başında İzmir'de F. Bouillon ile mutabakat sağlanan Trakya konusunu tartıştıklarını, Trakya'ya gönderilecek jandarma kuvvetlerinin miktarı üzerinde durulduğunu ve Yunan kuvvetlerinin Meriç'e kadar çekileceklerini belirtti. Sonra bu durumun konferansta Mudanya Mukavele-i Askeriyesi başlığı ile kayıt altına alındığını bildirdi. Başkumandanlık da Mudanya'da bulunan Batı Cephesi Kumandanı ile Erkânı Harbiye-i Umumiye'ye çektiği telgrafta, Müttefiklerin 23 Eylül tarihli notasına verilen 29 Eylül tarihli notada, Yunan ordusunun Edirne ve Meriç'in garbına çekilmesi ile muntıkanın TBMM'ye derhal tesliminin bildirildiğini hatırlattı. Mustafa Kemal Paşa, 5 Ekim tarihli raporu İsmet Paşa'dan aldıktan sonra 6 Ekim'de İsmet Paşa'ya gönderdiği talimatta, Trakya'nın İzmir'de tespit olunan esaslar çerçevesinde TBMM hükûmetine iadesi kabul olunmazsa "6/7 Ekim'de hemen İstanbul üzerine harekâta geçiniz!"⁷⁹ talimatıyla Türk ordusuna hareket yetkisi verdi.⁸⁰ Bu gelişme üzerine General Pelle ile F. Bouillon Başkumandan'a telgraf çekerek harekâta başlamayınız dileklerini ilettiler.⁸¹

Yusuf Kemal Bey'in raporu okumasından sonra, söz alan milletvekilleri, Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa arasında yapılan haberleşmede siyasi konular da olduğuna dikkati çekerek bu konuların hükûmette tartışılıp tartışılmadığını sordu. Ayrıca milletvekilleri, Yunanistan'ın yeniden asker toplarken hükûmetin Moskova ve Paris'ten teminat alıp almadığını, Yunanistan'ın sivil halkı tutsak olarak

⁷⁶ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C 3, İçtima Senesi: III, 04 Ekim 1922, s.870-872.

⁷⁷ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C 3, İçtima Senesi: III, 07 Ekim 1922, s.896-897.

⁷⁸ İsmet Paşa, toplantıya başlarken Yunan delegelerin nerede olduğunu sordu. Bunun üzerine Harington da Yunan generalin sadece Yunan orduların çekileceği hattın tayini için geldiğini ancak bu hattın Meriç olarak belirlenmesinin siyasi bir mesele olduğundan Yunan delegesinin yeni talimat istediğini söyledi. Bunun üzerine İsmet Paşa Yunan delegelerinin yetkisinin yoksa görüşmelere katılımının bir fayda sağlamayacağını belirtti. Ancak alınacak kararlara Yunanların uyması gerektiğini çünkü onlarla ayrı bir müzakere yürütülmeyeceğini açıkladı. Eyyüpoğlu, a.g.e., s.166.

⁷⁹ Eyyüpoğlu, a.g.e., s.176.

⁸⁰ Başkomutan, İzmir'de tespit edilen esaslar çerçevesinde Trakya'nın iadesi kabul olunmazsa, "hemen İstanbul üzerine harekete geçiniz" emri ile birlikte "İzmir liman tahkimatına önem veriniz" talimatını veriyor ayrıca "İstanbul ve Çanakkale üzerinden icrayı harekât edecek kıtaatımız ile İngiliz kıtaatı arasında sui tefehhüm vukuuna meydan verilmemesi" için gerekenlerin uyarılmasını istiyordu. TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C 3, İçtima Senesi: III, 07 Ekim 1922, s.900-901.

⁸¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C 3, İçtima Senesi: III, 07 Ekim 1922, s.900-901; Eyyüpoğlu, a.g.e., s.191-192.

götürürken, hükûmetin neden İzmir'den (sivil) Rumların gidişine izin verdiği ile Trakya'da yakılan köyler hakkında hükûmetin daha önceden neden bilgi vermediğini sordu. Eleştirileri Yusuf Kemal ve Rauf Bey cevapladı. Yusuf Kemal Bey, hükûmet ve ordunun Misak-ı Millî ile saptanan ilkeleri gerçekleştirmeye çalıştığını hatırlatılarak İzmir'den sadece kadın ve çocukların gidişine izin verildiğini ifade etti. Rauf Bey de Başkomutanın cephe komutanına yazdığı bütün emirleri hükûmetin kendi içerisinde müzakere ederek onayladığını ve böylece de kararların İcra Vekilleri Heyeti'nin oybirliği ile alındığını, siyasi sorun olarak gözüken sınır sorununu tüm yönleriyle tartışmaya açmak istemediklerini açıklayarak Edirne'nin batısı deyiminin 1914 sınırını kapsadığını ifade etti.⁸²

Müzakereler devam ederken Yunanistan, Trakya'nın tahliyesine karşı çıktı. İngilizler de Nağra ve Sahanlık civarı başta olmak üzere Çanakkale iskelelerine tahkimat yaparak yeni kuvvetler sevk etmeye başladı. Hatta Çanakkale içerisinde, Rum kilisesi civarında, obüs bataryası ile adi ateşli top yerleştirdiler. Görüşmeler devam ederken İngilizlerin Çanakkale'ye kuvvet sevk etmeleri, İsmet Paşa ve Mustafa Kemal Paşa da şüphe uyandırdı. İsmet Paşa konferansın başından itibaren Trakya'nın tahliyesini ve Türk idaresine tesliminde ısrar ediyor, aynı zamanda Trakya'dan götürülen sivil halk ve savaş esirlerinin derhal serbest bırakılmasını talep ediyordu. 5 Ekim günü Yakup Şevki Paşa'nın İsmet Paşa'ya gönderdiği telgrafta, *"son haftalar zarfında, Yunanlılar tarafından Trakya ahalis-i İslamiyesine pek fazla mezalim yapıldığı, kızların dağa kaldırıldıkları, zenginlerin meçhul semtlere sevk edilerek öldürüldükleri, Altıncı Kolordu tarafından istihbar olunmuştur"* deniliyordu.⁸³

İsmet Paşa, üç gündür toplantının devam etmesi üzerine memleketin (Doğu Trakya'nın) ne zaman tahliye edileceğinin henüz belli olmaması üzerine, Türk ordusunun serbesti harekâtı kazandığını söylediğinde General Harington'un rengi attı. İsmet Paşa'nın yurdunu düşmandan kurtarmayla görevlendirilen bir orduyu kimsenin sorumlu tutamayacağını ifade etmesi üzerine, salonda derin bir sessizlik çöktükten sonra Harington'un isteği ile müttefik generaller salondan çıktı. Döndüklerinde Harington hükûmetinden talimat almak için Türk ordusunun 24 saat daha harekete geçmemesini istedi.⁸⁴

Rumbold 6 Ekim tarihli telgrafında, Türklerin Barış Konferansı'ndan önce Doğu Trakya'yı istediklerinden konferansın tıkandığını ve Türk birliklerinin 6 Ekim'de yapılması beklenen toplantı saatine kadar durdurulduğunu Lord Curzon'a ilettili. Curzon tarafından Rumbold'a gönderilen telgrafta, Venizelos'un⁸⁵ 2 Ekim akşamı kendisini ziyaret ederek Doğu Trakya'nın Türklere hemen verilmemesi ve buranın müttefik denetimine alınmasını teklif ettiğini bildirdi.⁸⁶

⁸² Eyyüpoğlu, a.g.e., s.191-192.

⁸³ Selma Yel, **Yakup Şevki Paşa ve Askerî Faaliyetleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s.332-333.

⁸⁴ Eyyüpoğlu, a.g.e., s.168-169.

⁸⁵ Venizelos Pire'de göçmenlere hitaben yaptığı konuşmada, 1922 sonrası yaşanan göçü değerlendirirken şu çarpıcı ifadelerle yer veriyordu: *"Küçük Asya Felakati'nin İstanbul'un alınmasından daha büyük bir felaket olup olmadığı incelenmeye değer. İstanbul alındığında millet yerinde kalmaya devam etmişti. (...) Bugün uğradığı felakete uğramamıştı"*. Damla Demirözü, **Savaşın Barışa Giden Yol Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.28.

⁸⁶ Eyyüpoğlu, a.g.e., s.172-174.

Yusuf Kemal Bey, 9 Ekim'de (gizli oturumda), İstanbul'daki Fransız General Pelle'den ve F. Bouillon'dan gelen Trakya'nın teslim edilmesiyle ilgili telgrafları okudu. Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ve General Pelle'ye verdiği cevapta, İngiliz ve İtalyan generallerin Trakya'yı askerî işgalleri altında tutmaya devam ettiklerini belirtiyor ancak Fransız hükûmetinin buna katılmayacağı ümidini dile getiriyordu. F. Bouillon da İstanbul'dan gönderdiği telgrafta, Paris ve Londra'da hükûmetlerin toplanmasını teklif ettiğini belirterek iki başkentten cevap beklediğini bildirdi. Başkomutan da cevabı telgrafında, Trakya'nın TBMM'ye teslimi teminatı konusunu hatırlatarak İtilaf Devletleri'nden gelecek cevaplar doğrultusunda konferansın yeniden başlaması doğrultusunda harekât emrinin ertelediğini bildirerek müspet cevabı beklediğini belirtti. İsmet Paşa da General Harington tarafından kendisine çekilen telgrafta, Çanakkale'deki İngiliz birliklerinin koruduğu alanın geçilerek Türk birliklerinin Yarımca ve Şile'ye geldiklerini haber veriyordu. Harington'a verilen cevapta Trakya'nın TBMM'ye teslim edilmediği bildiriliyordu.⁸⁷

Hariciye Vekili Y. Kemal Bey, İsmet Paşa'nın 9 Ekim 1922 tarihli raporu hakkında Meclis'e bilgi verdi. Buna göre, 9 Ekim sabahı Fransız ve İtalyan generaller İsmet Paşa ile özel bir görüşme yaparak Türk birliklerinin tarafsız bölgeyi aştığını ifade etmeleri üzerine İsmet Paşa, askerî harekât durdurulduktan sonra Türk birliklerinin bir adım bile ileri atmadığını ifade etti. Her iki general Trakya'nın 45 günlük süreden sonra Türk idaresine terk edileceğini belirtmekle birlikte İtilaf Devletleri hükûmetlerince henüz karar alınmadığını ifade etti. İsmet Paşa'nın raporunun okunması üzerine söz alan Mustafa Kemal Paşa, raporun Heyeti Vekilece incelendikten sonra İsmet Paşa'ya gizlilik içerisinde bir talimat verilmesi gerektiğini vurgulayarak kendisinin de Mudanya'ya gidebileceğini ifade etti. Başkomutan, Trakya'nın Türkiye'ye bırakılmak istenmediğini belirterek İtilaf Devletleri'nin orada kendi kontrollerini kurmak istediklerine dikkat çekti. Türkiye'nin isteğinin Trakya ve İstanbul'un kendilerine teslimi olduğunu hatırlatarak aradaki farka dikkat çekip "yapılacak fedakârlık" hatırınıza geliyorsa konuşabiliriz dedi. Milletvekilleri bu açıklama üzerine söz alarak görüşlerini dile getirdi. Bu durum aslında bir savaş halinin göze alınmasıydı. Bunun için de Meclis'in hükûmete gerekli emir ve yetkiyi vermesini istemişti. Meclis'te yapılan görüşmelerde Misak-ı Milli hedefine askerî harekâtın vereceği zararlardan sakınılması benimsendiği için siyasî faaliyetlere ağırlık verilmesi görüşü ortaya çıktı.⁸⁸

Mustafa Kemal Paşa, konferansın toplanma fikri ve gelişen süreçle ilgili bir kez daha ayrıntılı bilgi verdi. Buna göre, amaçlarının Trakya'yı savaşmadan TBMM idaresine almak olduğunu belirterek muhataplarının Yunanlar değil, İtilaf Devletleri olduğunu ifade etti. Ordunun Çanakkale üzerinde bulunduğunu ve diğer taraftan da Yarımca'ya yaklaştığını belirtti. Konferansın işi uzatır görünmesi üzerinde de 6/7 Ekim gecesi, gece yürüyüşü ile birliklerin Şile'ye ve onun ilerisindeki İrva deresine ve güneyine ilerlediğini belirtti.⁸⁹ Görüşmelerin ilerleyen kısımlarında vekillerin sorularına Başkomutan ve Hariciye Vekilleri ayrıntılı olarak cevap verdi.⁹⁰

⁸⁷ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C 3, İçtima Senesi: III, 09 Ekim 1922, s.910-915.

⁸⁸ Miser, a.g.e., s.298-304.

⁸⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C 3, İçtima Senesi: III, 09 Ekim 1922, s.915-919.

⁹⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C 3, İçtima Senesi: III, 09 Ekim 1922, s.920-930.

10 Ekim günü gizli celse görüşmesinde, Yusuf Kemal Bey, İsmet Paşa'ya Başkumandanlığın Heyeti Vekile ile müzakere ettikten sonra gönderdiği telgrafı okudu. Buna göre, Yunan ordusu ve idaresinde bulunan topraklardan derhal çekilmelerinden sonra müttefiklerin azami bir ay sürede burada kalması uygun görüldü. Ayrıca Trakya'nın TBMM'ye devredileceğinin açık olarak belirtilmesi istendi. Karaağaç'ın Edirne'ye ilhakı mümkün olmazsa, idaresinin refi ile müttefikten yapılması ile Trakya'ya gönderilecek jandarma kuvvetinin sınırlandırılmaması ve Boğazlar bölgesindeki Türk kıtalarının bulundukları yerlerde kalması isteniyordu. Daha sonra aynı gün sabahın İsmet Paşa'dan TBMM hükûmetine gönderilen telgraf okundu. Telgrafta, Edirne dâhil Şarki Trakya'nın TBMM'ye verildiği ve Yunan kuvvetlerinin Şarki Trakya'nın gerisine çekileceği bilgisi ile Trakya'ya TBMM hükûmeti memurları ile jandarmasının tayin edilmesi isteniyordu. Ayrıca murahasların Türk ve Yunan kıtaatları arasındaki düşmanlık son bulacağını beyan ettikleri bilgisi de verildi.⁹¹

Mudanya Konferansı'nda açıkça Trakya'nın TBMM'ye iadesi kabul edilmiş oldu. Ayrıca F. Bouillon'dan Başkumandan'a gelen telgraf ile Başkumandan'ın cevabi telgrafı da okundu. F. Bouillon Trakya'nın Türkiye'ye verildiğini belirterek İngiltere'nin fedakârlığı ile Avrupa'nın memnuniyetinden bahsediyordu. Telgrafların okunmasından sonra milletvekilleri Mudanya görüşmeleri ile ilgili sorular sordular. Bu soruları hem Hariciye Vekili, hem Başvekil hem de Başkumandan uzun uzun cevaplandırdı. Başkumandan soru ve eleştiriler üzerine, *"... Birçok noktalar üzerinde mütereddid bulunuşunuzu ve bütün noktaları şümuliyle verilen kararları tartmakta müşkülâta maruz bulunuşunuzu pek tabi görüyorum"* demek suretiyle tartışmacıları cesaretlendirdi. Sonra konferansın amacının Yunan ordusunun çekileceği hattı tespit ve Türk ordusunun tarafsız mıntikalardan geçmemesi için olduğunu hatırlatarak Trakya'nın tahliyesiyle konferansın amacına ulaştığından Türk askerinin de tarafsız bölgeyi geçmeyeceğini ifade etti. Hatta üç müttefik devletin, TBMM Hükûmeti'ne Yunan ordu ve idaresinin çıkacağını taahhüt ettikleri için bunu yapmaya mecbur olduklarını açıkladı. Ordunun vazifesini yerine getirdiğinden artık siyaset ve diplomasinin sorunları çözeceğini vurguladı. Ancak hükûmet ve Meclis'in teklifi kabul etmeyip askerî harekâta karar verirse ordunun bu görevi yerine getireceğini de belirtti. Barış görüşmelerinin 20 Ekim'de İzmir'de yapılmasını teklif ettiğini de ifade eden Başkumandan, *"Bu kararı, hükûmet mesuliyeti üzerine alarak, vermek salâhiyetini haizdir. Ben arzu ediyorum ki bu kararın muvafık olduğunu Meclisi Âli ifade etsin."* Başkumandanın konuşması sırasında salondan *"kabul ve ifade ettik"* sesleri işitildi.⁹²

Mustafa Kemal Paşa da 10 Ekim günü İsmet Paşa'ya çektiği ikinci telgrafta, teklif edilen metin üzerinde TBMM'nin istediği düzeltme ve değiştirme için son gayret sarf olunduktan sonra mütarekeyi imzalamasını istedi. Hatta imzanın gücünü **"imzanız Meclis'in dahi oluru alınmış kuvvetine sahip olacaktır"** diye yazdı.⁹³

11 Ekim 1922'de TBMM Genel Kurulu'nda Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması dolayısıyla İsmet Paşa'nın gönderdiği mütareke telgrafı okundu. Hemen devamında Trakya'yı teslim almak için görevlendirilen Refet Paşa'ya Meclis'in izin

⁹¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C 3, İçtima Senesi: III, 10 Ekim 1922, s.932-934.

⁹² TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C 3, İçtima Senesi: III, 10 Ekim 1922, s.935-944.

⁹³ Miser, a.g.e., s.220.

vermesi konusu görüldü. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, söz alarak Mudanya Konferansı'nda imzalanan mütareke hakkında bilgi verdi. Y. Kemal Bey, önce 23 Eylül 1922 tarihli notayı hatırlatarak bu doğrultuda konferansın toplandığını ve 11 Ekim 1922 günü saat sekizde mukavelenamelerin imza edildiğini bildirdi. Ancak Yunan generalinin hükûmetinden yetki almadığını bildirerek mukaveleyi imzalamasa bile müttefik generaller ile İsmet Paşa, Yunan generalin imzalamamasının "haizi ehemmiyet olmadığını" beyan ederek imzaladığını açıkladı.⁹⁴

Y. Kemal Bey, 14-15 Ekim 1922'den itibaren yürürlüğe girecek olan mukavelenamede Yunan ordusunun on beş gün içerisinde Meriç'in garbına çekilmesi ve bundan da bir ay sonra Şarkî Trakya'nın Edirne dâhil, tamamen TBMM hükûmetine teslim edilmesine karar verildiğini açıkladı. Y. Kemal Bey, bunun için Yunan kuvvetlerinin geri çekileceği hattı tespit etmek, tahliye edilen bölgeyi TBMM hükûmeti adına devralacak memur ve jandarmayı tayin etmek, işgal döneminde bu bölgedeki düzen ve emniyeti umumiyetinin idamesi maksadıyla İtilaf Devletleri'nin temsilcileri ve TBMM hükûmeti temsilcisinin anlaştıkları maddeleri sıraladı. Buna göre bu mukavelenamenin imzalanmasıyla Türk ve Yunan birlikleri arasında savaş sona erdirilecek, Yunan ordusu Şarkî Trakya'dan çekilecek, Yunan idaresi çekildikçe müttefik memurlar buraları teslim alarak mümkün olduğunca aynı gün, âzami otuz günde, TBMM'ye devredecektir. TBMM hükûmetinin göndereceği jandarma kuvveti toplamı subay dâhil sekiz bini geçmeyecektir. Çanakkale, Boğazlar ve İstanbul'da müttefik orduları hali hazırda bulundukları yerlerde kalacak barış konferansı kararına kadar Türk orduları müttefik birliklerinin bulundukları yerlere girmeyecektir. Yusuf Kemal Bey, Trakya'nın kurtularak Misak-ı Millî sınırlarına dâhil edilmesindeki başarının, **"başta Meclis, önde ordusu olduğu halde milletin bu ana kadar göstermiş olduğu azim ve metanetin eseri"** olduğunu ifade etti. Mudanya Mütarekesi'yle pek meşru ve mukaddes haklarımızı elde ettikten sonra şarkta barışı ispat eden barışın amili olduğumuzu ifade etti. Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması üzerine, F. Bouillon, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya; *"Size teşekkür ederim. Sulhü temin eyliyen zatı Devletlerinin ve Büyük Millet Meclisinin sayesinde memleketiniz dünya nazarında bir kat daha teali etti. Bu akşam Fransa'ya hareket ediyorum. Her noktada sizinle mutabıkım. Dostunuz Franklen Bouillon"* diye telgraf çekti. Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından dolayı İsmet Paşa'ya teşekkür edilmesi teklif edildi.⁹⁵ Mustafa Kemal Paşa TBMM kürsüsünden **"düşman elleriyle viran olmuş ve milletimiz tarafından her köşesini kurtarmak için seve seve can verilmiş ve çocuklarımızın kanıyla sulanmış olan yurdumuzun ufunda artık sulhun tatlı güneşi gecikmeyecektir"**⁹⁶ sözleriyle yeni bir döneme geçileceğinin müjdesini veriyordu.

SONUÇ

⁹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, C 23, İçtima Senesi: III, 11 Ekim 1922, s.349-355.

⁹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, C 23, İçtima Senesi: III, 11 Ekim 1922, s.349-355.

⁹⁶ M.Vehbi Tanfer, "9 Eylül 1922-24 Temmuz 1923 Tarihleri Arasında Türkiye'nin Uluslararası Alanda Hukuksal Yönden İzlenen Dış Politikanın Özellikleri", **Milli Mücadele Tarihi**, Yayına Hazırlayan Berna Türkoğlu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s.389.

Millet egemenliğini Millî Mücadele'nin dinamik kavramı yapan ve egemenliğin İstanbul'dan Anadolu'ya geçmesini sağlayan lider Mustafa Kemal Paşa'dır. Anadolu'da egemenliği kongrelerle kurallara bağlayan lider, İstanbul'da millet egemenliğinin kurumu olan Meclis'in basılması ve mebusların tutuklanmaları üzerine Ankara'da olağanüstü bir Meclis açarak egemenliği Anadolu'da kurumsallaştırdı. Meclis, hem kontrolündeki vilayetleri yönetmeyi, hem bütçesini oluşturmayı, hem de ordusunu kurmayı başardı. Türk Millî Mücadelesi, TBMM'nin yönetiminde İstanbul'da bulunan saltanat makamı ve onun hükûmetine karşı egemenlik savaşı, işgallere karşı da tam bağımsızlık savaşı olarak zafere taşındı.

Millî Mücadele'nin Meclis ile yapılması şüphesiz emsali olmayan bir tarihsel gelişmedir. Liderin Türk milletine olan inancı ve Türk milletinin özgürlük ve bağımsızlık tutkusu önemli olmakla birlikte, lider, Millî Mücadele'nin en zor zamanlarında ve yoğun muhalefete rağmen Meclis'i sürekli açık tutmayı başardı. Sakarya Savaşı öncesi Başkomutan yetkisini aldığı anda kendi isteği ile bu yetkiyi üç aylık bir süre ile sınırladı. Büyük Taarruz sonrası, Türk ve dünya tarihi üzerine etki edebilecek en önemli zaferlerinden birisini hiçbir tereddüte yer bırakmayacak biçimde kazanmış olan Başkomutan, gelişen askerî ve siyasî olayları yönetmek üzere hükûmeti İzmir'e davet etti. Muzaffer Başkomutan'ın bu çağrısına karşı çıkan Meclis, sadece İcra Vekilleri Heyeti Başkanı ile Hariciye Vekili'nin İzmir'e gitmesine izin verdi. Başkomutan, Meclis'in kararını olgunlukla karşılayarak milletin temsilcilerine teşekkür etmesini bildi. Meclis İzmir'den yeterince haber alamadığı gerekçesiyle Başkomutan ile İzmir'de bulunan hükûmet üyelerini Ankara'ya davet ettiğinde, Mustafa Kemal Paşa, Meclis'e hak vermekle birlikte Fransa'dan gelecek olan Franklen Buillon ile görüşmeden sonra davete uyacağını bildirdi. Süreç hakkındaki bilgilendirmeler Meclis gizli oturumlarında ele alındı. 2 Ekim 1922'de Ankara'ya gelen Mustafa Kemal Paşa, Mudanya'dan önceki ve Mudanya sürecindeki gelişmeleri Meclis'e sundu. Meclis'te yoğun tartışmalar oldu. Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın taslağı Meclis'te görüşüldüğünde Mustafa Kemal Paşa Meclis'in hükûmete savaş yetkisi vermesini de tartışmaya açmak suretiyle yürütülen müzakerelerin tüm boyutlarıyla mecliste görüşülmesini sağladı. Nihayet Meclis'in oluru ile hükûmet İsmet Paşa'ya yetkiyi vererek Mudanya Ateşkes Antlaşması Meclis denetimiyle imzalanmasını sağladı.

KAYNAKÇA

Aralov, Seymon İvanoviç, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923**, Çeviren Hasan Âli Ediz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2017.

Atatürk, Kemal, **Nutuk**, Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, 5. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

Başkanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları, Hazırlayanlar: İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, C 1, TBMM Basımevi, Ankara, 2014.

Dağlı, Erkan, "Yayınlanmamış Bir Röportaj, Emil Ludwig'in Mustafa Kemal Paşa İle Mülakatı", **Tarihin Peşinde Dergisi**, Yıl: 2016, S 16, s.95-110.

Demirözü, Damla, **Savaştan Barışa Giden Yol Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Erkan, Mehmet Sedat, “Mudanya Mütarekesi Öncesi Gelişmeler ve Müttefik Generallerin İstanbul’daki Toplantı Tutanağı”, **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi**, C 10, S 28, Bahar 2021, s.21-50.

Eyüpoğlu, İsmail, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.

Feyzioğlu, Turhan, “Atatürkçülük ve Millet Egemenliği”, **Atatürkçü Düşünce**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992, s. 181-230.

Güneş, İhsan, **Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türkiye’de Hükûmetler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

Hâkimiyet-i Milliye, 10 Ağustos 1922, s.1.

Halil Özcan, **Atatürk’ün Özel Şifre Hattı PR Gizli Telgraf Merkezi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2019.

İnönü, İsmet, “Kamâl Atatürk Şefin Yüksek Şahsiyeti”, **Tan Gazetesi**, 5 Şubat 1937, s.7.

Karacan, Ali Naci, **Lozan**, Hazırlayan: Hulûsi Turgut, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

Özdemir, Hikmet, **Amasya Belgelerini Yeniden Okumak**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.

Özel, Ertürk, **İngiliz Basınında Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa**, Cinius Yayınları, İstanbul, 2020.

Sevük, İsmail Habip, **Atatürk’le Beraber**, Hazırlayan Lütfü Tınç, 6. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.

Şimşir, Bilâl, **Lozan Günlüğü**, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2012.

Tanfer, M.Vehbi, “9 Eylül 1922-24 Temmuz 1923 Tarihleri Arasında Türkiye’nin Uluslar Arası Alanda Hukuksal Yönden İzlenen Dış Politikanın Özellikleri”, **Milli Mücadele Tarihi**, Yayına Hazırlayan Berna Türkdöğ, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s.387-399.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C 2, İçtima: II, 5 Ağustos 1921.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C 3, İçtima Senesi: III, 04 Ekim 1922.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C 3, İçtima Senesi: III, 07 Ekim 1922.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C 3, İçtima Senesi: III, 09 Ekim 1922.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C 3, İçtima Senesi: III, 18 Eylül 1922.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C 3, İçtima Senesi: III, 10 Ekim 1922.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C 3, İçtima Senesi: III, 26 Ağustos 1922.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C 3, İçtima Senesi: III, 23 Eylül 1922.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C 3, İçtima Senesi: III, 25 Eylül 1922.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C 3, İçtima Senesi: III, 26 Eylül 1922.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C 3, İçtima Senesi: III, 30 Eylül 1922.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C 3, İçtima Senesi: III, 6 Eylül 1922.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, C 23, İçtima Senesi: III, 11 Ekim 1922.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), C IV, 1'inci Kısım, Ankara, Gnkur Basımevi, 1984, s.501-502.

Yel, Selma, **Yakup Şevki Paşa ve Askerî Faaliyetleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.

MUDANYA KONFERANSI'NIN KAZANANLARI VE KAYBEDENLERİ ÜZERİNE NOTLAR (EYLÜL-KASIM 1922)

Fatma Rezzan ÜNALP*

ÖZET

Millî Mücadele Mudanya Konferansı ile artık askerî harekât boyutundan çıkmış diplomasi çizgisine kaymıştı. Bunda doğal olarak yaklaşık 3,5 yıldır devam eden savaşın getirdiği yorgunluğun, insan ve malzeme kaynaklarının temininde çekilen sıkıntıların etkisi vardı. Fakat hiç şüphesiz asıl neden, Türk Ordusu'nun kazandığı büyük zaferin dengeleri geri dönülemez bir şekilde Türkiye lehine çevirmesi, işgalcilerin ise umutlarının sona ermesi idi. İtilaf güçlerinin kendi iktidarlarının sonunu hazırlayan Türk Millî Mücadelesi, Anadolu üzerinde yapılan tüm hesapları altüst etmişti.

Mudanya Mütarekesi öncesinde İngilizlerin muhtemel bir savaş durumuna karşı Boğazlar bölgesi boyunca yaptığı hazırlıklar değerlendirildiğinde İstanbul ve Boğazlar bölgesinden vazgeçmek istemedikleri çok açıktır. Türkler için sıra Boğazlar bölgesi ile Trakya'yı kurtarmaya geldiğinde; savaşan taraflar kendileri için muhtemel tüm riskleri gözden geçirdiler, kendilerine en uygun çıkış yollarını aradılar ve bu yolda kararlar aldılar. Neticede Mudanya Konferansı toplandı. Bu konferans barış ya da savaşa karar verilecek bir yer olduğu halde eşit rütbeliler arasında yapılan bir askerî bir toplantı oldu. Bu nedenle mütareke belgesi, "Askersel Sözleşme" başlığıyla düzenlendi. Mudanya'da masaya oturanlar bir tarafta İngiliz, Fransız ve İtalyan heyetleri, diğer tarafta Türk heyeti olsa da Türkler için asıl muhatap İngilizler oldu. Anadolu macerasına Yunanları süren İngilizler, Mudanya'da da aynı şekilde İstanbul ve Boğazlar bölgesini kaybetmemek için Türklere karşı Yunan kartını kendi lehlerinde çift taraflı kullandılar.

Bu bildiride, ilk başta Mudanya Konferansı öncesinde İngilizlerin İstanbul ve Boğazlar bölgesinde aldıkları savunma tedbirleri ve savaş hazırlıklarından bahsedilmiş, ardından konferans günlerinin Mudanya kasabası anlatılmıştır. Müteakiben Mudanya'da gergin bekleyiş içindeki taraf devletlerin heyet başkanlarının duruş ve tutumları mukayeseli ele alınmış, son bölümde mütareke sonrasında Trakya'yı tahliye eden Yunan kıtalarının, Rum ve Ermeni ahalinin, iade edilen Türk-Müslüman tutsakların durumuna ilişkin kayıtlar arşiv belgeleri ışığında ortaya konulmuştur. Tüm bu konularla iki aylık bir süre değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mudanya Konferansı, Harington, İnönü, Yunan, Trakya.

NOTES ON THE WINNERS AND LOSERS OF THE MUDANYA CONFERENCE (SEPTEMBER-NOVEMBER 1922)

ABSTRACT

With the Mudanya Conference, the War of Independence shifted from the military operation dimension to the field of diplomacy. Naturally, the fatigue caused by the war that had been going on for about 3-5 years, and the difficulties in the supply of human and material resources had an effect on this. But undoubtedly the main reason was that the great victory of the Turkish Army turned the balances irreversibly in favor of Türkiye, and the hopes of the invaders came to an end. The Turkish National Struggle, which prepared the end of the Entente's own rule, turned all the calculations made on Anatolia upside down.

When the preparations made by the British throughout the Straits region against a possible war situation before the Mudanya Armistice are evaluated, it is clear that they did not want to give up on Istanbul and the Straits region. When it was time for the Turks to save the Straits region and Thrace; the warring parties considered all possible risks for themselves, sought the most appropriate way out and made decisions to this end. As a result, the Mudanya Conference was convened. Although this

* Doç. Dr., Ufuk Üniversitesi.

conference was a place to decide on peace or war, it was a military meeting of equal rank. For this reason, the armistice document was prepared with the title "Military Contract". Although the British, French and Italian delegations sat at the table in Mudanya on the one hand and the Turkish delegation on the other, the main interlocutor for the Turks was the British. The British, who drove the Greeks to their Anatolian adventure, used the Greek card in their favor against the Turks in order not to lose Istanbul and the Bosphorus region in the same way as in Mudanya.

In this paper, the defensive measures and war preparations taken by the British in Istanbul and the Straits region before the Mudanya Conference were first mentioned, and then the town of Mudanya during the conference days was described. Subsequently, the stances and attitudes of the heads of delegations of the party states, who were tensely waiting in Mudanya, were discussed comparatively, and in the last chapter, records regarding the situation of the Greek troops who evacuated Thrace after the armistice, the Greek and Armenian population, and the returned Turkish-Muslim prisoners were presented in the light of archival documents. A period of two months was evaluated with all these issues in the study.

Key Words: Mudanya Conference, Harington, İnönü, Greek, Thrace.

GİRİŞ

26 Ağustos 1922 günü başlayan Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi ile Türk Ordusu'nun kazandığı zafer, Türk ve İslam dünyasında yankı uyandırdığı gibi Batı'da da büyük yankı uyandırmıştır. 1922 Eylül ayı başında Türk zaferinin Avrupa başkentlerinde uyandırdığı tesiri ortaya koyan telgraflar, Osmanlı hükûmeti elçileri tarafından İstanbul'a gönderilmişti. Bu telgraflardan Türk taarruzunun bu kadar hızlı ilerlemiş olmasının Avrupa başkentlerinde şaşkınlık ve takdirle karşılandığı anlaşıyordu. Fransa ve İtalya sonucu takdirle karşılamışlar, Sovyetler Birliği de aynı şekilde tebrik telgrafları çekmiş idi. Türk zaferi İngiliz hükûmetini istemeyerek de olsa geri adım attırarak barış sürecine katılmasını sağlamış, İngiliz basını da Türk Ordusu'nun gerek askerleri ve gerekse kumandanlarının savaşı yönetmedeki kabiliyetlerini ortaya koyan makaleler yayınlamışlardı. Bu makalelerde, Türk zaferinin Lloyd George siyasetini iflas ettirdiğini ve acilen kalıcı bir barışın yapılması yer alıyordu¹.

Mudanya Ateşkes Antlaşması Öncesinde Yaşanan Gelişmeler

Türk Ordusu'nun 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir'e girişinden hemen sonra I. Ordu Kumandanı (*Sakallı*) Nurettin Paşa, 10 Eylül günü Başkomutan Mustafa Kemal Paşa İzmir'e geldi. Nurettin Paşa, İzmir'de İngiliz Amiral Brock (*İngiliz Akdeniz Filosu Başkumandanı Sir Osmond de Beauvoir Brock*) ve Konsolos Sir Harry Lamb ile İngiltere ile savaş halinde olup olmama durumunu görüştüğünde askerlerinin karaya çıkarılma sebebini sordu. İngilizler kendi tesislerini ve konsoloslüğün şehirdeki çapulculardan korunması maksadıyla çıkarıldıklarını söylediler ve kendi yurttaşlarının seyahat etmek istemeleri halinde pasaport çıkarılıp çıkarılmayacağını öğrenmek istediler. Nurettin Paşa bu konuda koruma ve güvenlikle ilgili işlerin Türkler tarafından yapılacağını söyledi. Bunun üzerine konsoloslüğün emniyeti için bir miktar İngiliz askeri şehirde bırakıldı, diğerleri de gemilerine döndü. Ancak karada bırakılan İngiliz askerleri silahlı gezemeyeceklerdi. Bu arada (11 Eylül) İngilizler Çanakkale'nin savunması için

¹ İsmail Eyyüpoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002, s. 65-70

müttefiklerinden ve dominyonlarından yardım istemişler, bu talebe sadece Avustralya ve Yeni Zelanda'dan olumlu yanıt alabilmişlerdi².

Nitekim İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold'a 10 Eylül 1922 tarihinde gönderdiği telgrafta; Anadolu boşaltıldıktan sonra çarpışan taraflar arasında temas kesileceğini ve Türklere Trakya'nın bir bölümünün boşaltılması gibi bir ödün vermeye gerek kalmayacağını, Yunanların İstanbul'u işgal edebilecekleri korkusunun Mustafa Kemal ile müzakerelerde önemli bir koz olabileceğini, bu bakımdan da Trakya'daki Yunanların geri çekilmeleri önerilerine karşı olduğunu bildirmişti. 11 Eylül 1922'de de İngiliz Savunma Bakanlığından (War Office) İstanbul İşgal Kuvvetleri Komutanı General Harington'a, "Çanakkale'yi boşaltabilirsiniz. İzmit Yarımadası'ndan da çekilebilirsiniz. Donanma, Anadolu'dan Trakya'ya Türk kuvvetleri geçirilmesini önleyecektir. Müttefiklerin işbirliği sağlanamazsa İngiltere bu işi tek başına yükleneyecektir. Çanakkale'deki kuvvetlerimiz Gelibolu Yarımadası'na kaydırılacaktır." emri gönderilmişti.

Bu süreçte İstanbul ile Londra arasında yapılan yazışmalar değerlendirildiğinde İngiliz hükûmetinin İtalya ve Fransa ile işbirliği içinde bulunarak Çanakkale ve İzmir mevzilerinden çekilmemek konusunda ısrarcı oldukları, bu mevzileri korudukları sürece müzakerelerde bu durumun ellerinde önemli bir koz olacağını düşündükleri anlaşılmaktadır. Bununla birlikte İtalya ve Fransa'nın çekingen tutumları bir yana, Mustafa Kemal'in kararlılığı karşısında endişe duydukları yapılan yazışmalara da yansımıştır. Nitekim 14 Eylül'de Rumbold Lord Curzon'a gönderdiği raporda, "Tez elden bir konferans toplanması önem taşımaktadır. Savaşan tarafların artık birbirleriyle temasları kalmadı. Konferans çağrısı için şimdi en uygun zamandır. Yoksa Mustafa Kemal rahat durmaz. Ordularına, 'İlk Hedefiniz Akdeniz'dir' diyen Mustafa Kemal'in, ikinci hedefi Trakya'dır. Konferans olmazsa Trakya'ya geçmeye çalışacaktır. Gecikirsek güç durumda kalırız. Konferansın amacı; mütareke, Trakya, Boğazlar ve azınlıklar sorunu olmalıdır." diyordu. General Harington da Fransız ve İtalyanlarla birlikte hareket edilirse Mustafa Kemal'in saldıramayacağını ve istediklerinin çoğunu elde edemez ise kuvvet yoluyla elde etmeye kalkışacağını söylüyordu³.

15 Eylül günü toplanan İngiliz kabinesinin ana gündem maddesi, Türk Ordusu'nun durumu oldu. Başbakan Lloyd George ve Sömürgeler Bakanı Winston Churchill, Boğazların takviye edilmesi konusunda bakanları ikna etmişti. Aynı zamanda Fransa, Sırbistan, Romanya ve kendilerine ait sömürgelerle görüşerek işbirliği yolları aranacaktı. İngiltere Türkleri durdurmak için çeşitli yollar ararken, Türk Ordusu 15 Eylül'de Ezine'ye girdi, 16 Eylül tarihine gelindiğinde artık Anadolu'daki Yunan varlığına tamamen son verilmişti. Diplomatik yazışmalar devam ederken her ülke kendi çıkarlarını gözeterik konuya yaklaşılmaktaydı. Süreç yavaş ilerliyor, Mustafa Kemal Paşa ise geri adım atarsa cephe kazandığı savaşın sonuçlarını istediği gibi alamayacağını biliyordu. Ateşkes görüşmeleri başlayınca kadar İtilaf Devletleri'ni mümkün olduğunca sıkıştırmaya gayret edilmeliydi. Türk Ordusu Ezine ve arkasından 19 Eylül'de Bayramiç'te kontrolü sağlamışken⁴, İngilizler Çanakkale bölgesinden ayrılmak, özellikle Boğaz bölgesini boşaltmak niyetinde değillerdi. Çanakkale

²Türk İstiklal Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım 4 üncü Kitap İstiklal Harbinin Son Safhası, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 41-42.

³ Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)*, Bilgi Yayınevi, 2016, s. 439-443.

⁴ Mahmut Akkor, *İngiliz Tutanaklarında Mondros ve Mudanya*, Kriter Yayınları, İstanbul, 2019, s. 50-53.

limanında o tarihe kadar bir İngiliz torpidosu bulunurken şimdi bir dretnot, iki torpido, bir tayyare gemisi daha eklenmişti. 12 Eylül'den itibaren İngiliz birliklerinin Anadolu Hamidiye tabyasından başlayarak Hacı Mustafa Efendi Çiftliği, Hafız Bey Çiftliği civarından geçerek Mecidiye tabyasına kadar uzanan bir hattı tel örgü ile tahkim etmekte oldukları görülmüş, 13 Eylül günü de bir bölük İtalyan ve bir tabur İngiliz askeri karaya çıkarılmıştı. Ayrıca Çanakkale'ye yeniden altı bin İngiliz, iki bin İtalyan askeri çıkarılacağına da haberi alınmıştı⁵.

Türk ve İngiliz tarafının karşı karşıya geldiği bu sırada Fransa, İtalya, Romanya, Yugoslavya ile birlikte dominyonlarından Yeni Zelanda haricinde Kanada, Avustralya, Güney Afrika, İngiltere'nin kendi yanlarında olması yönünde yaptığı isteği reddederek Türklerin Boğazlar bölgesine girmelerinin diplomatik yollarla engellenmesini istediler. İngiltere başbakanının dominyonlarını Boğazları savunmaya çağırması İtilaf devletleri arasındaki dayanışmayı olumsuz etkilemiş, Türklerle tekrar savaşmak istemeyen Fransa ve İtalya'yı birbirine yaklaştırmıştı. Fransa Başbakanı Poincare, askerlerinin Çanakkale'den geri alınması için İstanbul'daki Yüksek Komiser General Pelle'ye talimat vererek; Fransızların hiçbir şekilde Yunanlarla işbirliği yapmayacaklarını, Türklerle savaşmayacaklarını, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi esnasında ona iletilmesini istemiş idi⁶. Nitekim General Pelle diğer İtilaf güçlerine haber vermeksizin Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek için bir savaş gemisi ile İzmir'e geldi. Amacı, Türk Ordusu'nun tarafsız bölgeye girmesini engellemektir. Buna karşılık Fransa yapılacak barış konferansında Ankara'yı destekleyecek ve böylece General Pelle bu büyük krizde Fransa lehine bir kazanç elde etmiş olacaktı. Ne var ki General Pelle 18 Eylül günü yapılan görüşmede tarafsız bölge konusundaki teklifini ilettiğinde, Mustafa Kemal Paşa ne kendisinin ne de hükûmetinin tarafsız bölge diye bir yer tanımadığını belirtti⁷. Atina'daki İngiliz Elçisi Lindley aynı gün Lord Curzon'a gönderdiği telgrafta, İngiltere'nin önünde iki seçenek olduğunu söylüyordu. Bu iki seçenekten birincisi Mustafa Kemal ile Misak-ı Millî esaslarına göre anlaşmak, ikincisi ise Türklerin Avrupa'ya dönmelerine karşı koyacaklarını Mustafa Kemal'e duyurmak idi. Büyükelçi Lindley, şayet ikinci seçenek kabul edilirse Yunanistan'a müttefik gibi davranılarak Yunan ordusunun en ucuz silah olarak kullanılabileceğini de görüş olarak bildiriyordu. Rumbold da Türk kuvvetlerinin Trakya'ya geçmelerini önlemek görevinin verildiği Amiral Brock'un; Boğazlar'dan ve Marmara'dan her türlü geçişi ve şehrin vapur seferlerini de durdurmak niyetinde olduğunu, ancak bu yolda yapılacak uyarının Mustafa Kemal'i büsbütün kamçılayacağını, o nedenle konferansa kadar Türk kuvvetlerinin Anadolu'da kalmaları yolunda bir açıklama yapılmasının daha uygun olacağını yazdı⁸.

Bu yazışmalar devam ederken İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, müttefikleriyle olan ilişkilerini düzenlemek üzere 19 Eylül'de Paris'e gitti. İngiltere'nin amacı, Çanakkale bölgesinde iki ya da üç hafta daha tutunabilmektir. Eğer bunu yapamazsa barış görüşmelerine geçmekten başka seçeneği kalmıyordu. Paris'te heyetler 22 Eylül'de üçüncü kez bir araya geldiklerinde Lord Curzon, Fransa'nın askerlerini geri

⁵ ATASE Arşivi, K: 1531, D: 110-F: 20

⁶ Türk İstiklal Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım 4 üncü Kitap İstiklal Harbinin Son Safhası, s. 45.

⁷ Mahmut Akkor, a.g.e., s. 50.

⁸ Bilal N. Şimşir, a.g.e., s. 446.

çekmekle kendilerini yalnız bıraktıklarını ve ortaya çıkacak olumsuzlukların tek sorumlusunun kendileri olduğu ısrarını sürdürünce Fransa Başbakanı Poincare ile aralarında gergin anlar yaşandı. Tekrar bir araya gelindikten sonra üç ülkenin temsilcileri, Türkiye'ye yapılacak teklifte anlaşabildiler. Anlaşmaya göre, ilk başta Edirne ve Meriç nehrine kadar olan Trakya toprakları ve barıştan sonra da İstanbul Türklere verilecekti. Buna karşılık Türk tarafının tarafsız bölgeye saygı duyması istenecekti. Ateşkes görüşmeleri için Mudanya ya da İzmit seçeneklerinden birisinin olması üzerinde durulmuştu. Böylece Paris görüşmeleri ile birlikte Türklerin Avrupa topraklarına yeniden dönüşü, İngiltere tarafından onaylanmış oldu⁹.

İtilaf Devletleri'nin 23 Eylül 1922 Tarihli Notası

İngiltere, Fransa ve İtalya adına Lord Curzon, Poincare ve Kont Sforza imzasıyla Ankara hükûmetine 23 Eylül'de bir nota gönderildi. Bu notada Ankara'ya; Venedik ya da başka bir kentte toplanacak olan ve İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven devletleriyle Yunanistan'ın çağrılacağı bir konferansa Türkiye'nin delege göndermeyi isteyip istemediği sorulmakta; ayrıca görüşmeler sırasında Boğazlardaki tarafsız bölgelere asker gönderilmediği takdirde Edirne ile birlikte Meriç'e kadar Trakya'nın Türklere geri verileceğine ilişkin isteğin iyi karşılanacağı belirtilmekte idi. Barış Antlaşması yürürlüğe girince İstanbul'da bulunan kuvvetlerini çekeceklerini, ateşkes görüşmelerine başlamadan önce Yunan kuvvetlerinin belirli bir hattın gerisine çekilmesini sağlayabileceklerini ifade ediyorlardı. Türk tarafının kabul etmesi durumunda ateşkes görüşmeleri için Mudanya ya da İzmit'te hemen bir konferans toplanabileceği de teklif edildi¹⁰.

Bu notadan anlaşılan İtilaf Devletleri'nin aslında Boğazlar bölgesini bırakmaya niyetleri olmadığı idi. Bu arada çekildikleri bölgelerdeki cephanelikleri infilak ettirip kullanılamaz hale getiriyorlardı. Nitekim 22 Eylül günü bir İngiliz Yüzbaşı ve bir Teğmen ile dört asker Çanakkale'de Saraycık Cephaneliği'nden geriye kalan üç cephaneliği getirdikleri gazlarla ateşlemişlerdi¹¹. Yine 22 Eylül'de bir İngiliz subayı, bir çavuş ve dört askerden oluşan İngiliz müfrezesi Çanakkale'de Cevat Paşa Bataryası Genel Cephaneliği ile Hasan Mevsuf Bataryası'nın cephaneliğini infilak ettirdi. Bir İngiliz taburu Nara'dan karaya çıkarılırken, bir top bataryası Nara iskelesinden çıkarılarak şehre doğru sevk edildi. Fransız ve İtalyanlar ise bölgeyi terk etmekteydiler. Evvelce Çanakkale'ye çıkarılmış olan Fransız piyade ve süvarileri ile İtalyan bölükleri, İstanbul'dan gelen bir posta vapuruyla 22 Eylül günü bölgeyi terk ettiler. Bu sırada Türk kıtaları Ezine ve Biga'ya doğru gelmekteydiler. 23 Eylül'de sekiz yüz kadar Türk süvarisi Erenköyü'ne gelmiş ve tarafsız bölgeye girmiş bulunuyordu¹². Bunun üzerine General Harington Ankara ile irtibat kurmuş ve Mustafa Kemal Paşa'dan Türk Ordusu'nun Çanakkale bölgesinden çekmesini istemişti¹³.

Bu gelişmeler yaşanırken 25 Eylül günü I. Ordu Kumandanı Nurettin Paşa, İzmir Bornova'daki karargâhından Menzil Mıntıka Müfettişliği Kumandanlığı'na gönderdiği emirde, Çanakkale Boğazı'nda İngilizlerin Nara Burnu ile Kepez arasında Çanakkale

⁹ Mahmut Akkor, *a.g.e.*, s. 53-56.

¹⁰ Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, Derlem Yayınları, 3.Baskı, İstanbul 2017, s. 509.

¹¹ *ATASE Arşivi*, K:1531, D:110, F: 20-ac.

¹² *ATASE Arşivi*, K:1531, D:110, F: 20-ad.

¹³ Mahmut Akkor, *a.g.e.*, s. 57.

şehrinin dar muhitini işgal etmeye ve Türk taarruzunu durdurmaya çalıştıklarını, II. Ordu emrindeki 2. Süvari Tümeninin Çanakkale'yi yakından kuşattığını, 14. Tümen ile takviye edilecek 6. Kolordu Kumandanlığı'na büyük bir kısmıyla Biga-Bayramiç-Ayvacık ve öncü birlikleriyle Karabiga-Lapseki-Erenköy hattına kadar ilerlemek için emir verildiğini bildiriyordu.¹⁴

I. Ordu Kumandanı'nın Nurettin (Sakallı) Paşa'nın yayınladığı 6 numaralı beyannamede İzmir ve civarındaki işgalci ve işbirlikçilerinin yurdu terk etmeleri için son günün 30 Eylül olduğu bildirilmişti. Bununla birlikte 30 Eylül'de verilen mühlet sona ermekle birlikte yeterli miktarda vapurun bulunmaması sebebiyle deniz yoluyla ayrılacakların buna muvaffak olamadıklarından verilen sürenin sekiz gün daha uzatıldığı 30 Eylül 1922 tarihinde yayınlanan 7 numaralı beyanname ile bildirildi. 8 Ekim'e kadar deniz yoluyla gidecekler buna zorunlu olduğu gibi, deniz yoluyla gitmeyecek olanlar içeri bölgelere nakledilmek üzere kendilerine en yakın karakollara giderek beraberindekilerle birlikte isimlerini kaydettirecekler ve bu şekilde harekete hazır olacaklardı. Kayıt yaptırmayanlar cezalandırılacaklardı.

Buna göre Ayvalık, Urla, Kuşadası gibi iskelelerden ve Batı Anadolu'nun diğer sahillerinden deniz yoluyla ayrılmak isteyen Rumların vapurla hareket etmesine müsaade edilmiş, her bir mevkidenden ayrılacakların bu beyannamenin yayın tarihinden itibaren on gün içinde deniz yoluyla seyahatlerinin uygun olduğu söylenmiş idi. Yoksa on gün sonunda iç bölgelere sevk olunacaklardı¹⁵.

3 Ekim 1922 tarihinde yine Nurettin Paşa'nın imzasıyla Menzil Mıntıka Müfettişliği'ne gönderilen emirle, Yunan ordusunun cepheden geri kaçarken geçtikleri köy ve kasabalarda yapmış oldukları hasarın, resmî ve hususi binaların cins ve miktarlarını gösteren kısa istatistiklerinin hazırlanarak 15 Ekim tarihine kadar Ordu Komutanlığı'na gönderilmesi istendi. Ayrıca gözlemlenen mezalimlerin tafsilatlı açıklaması, katledilen ve yaralanan ahalinin, tecavüze uğrayan kadınların miktarının da gösterilmesi emredildi¹⁶.

Yukarıda da açıklandığı gibi General Harington Türk Ordusu'nun Çanakkale'den çekilmesini Mustafa Kemal'den istedikten sonra 26/27 Eylül'de Londra'ya gönderdiği telgrafta; Mustafa Kemal'den süvarisini Lapseki ve Erenköy'den çekmesini istediğini, kendisine 48 saatlik bir süre tanıdığını istediğini bildirmişti. Aynı telgrafta; kendisine takviye gönderilip gönderilmeyeceğini bilmek istediğini, Mustafa Kemal'in ciddi saldırıya geçmeyeceğini sandığını, ilk ateş etmeye kendisini zorladığını, bundan kaçındığını, ama kendilerini kuşatmasına ve Boğazlara toplar yerleştirmesine göz yumamayacağını söylüyordu. Mustafa Kemal Paşa ise 27 Eylül günü, "*Aramızda bir tarafsız bölge bulunduğundan haberim yoktu. Birliklerimiz Yunan ordusunu kovalıyor. Olay çıkarmaktan kaçınıyoruz. Yunan uçakları Ezine civarında uçtu. Yunan donanması İstanbul'da demirledi. Çanakkale'deki silah ve mühimmat depolarımız İngilizlerce imha ediliyor ve birliklerimizin yakınında top atışları yapılıyor. Boğazların serbestliğini kabul ediyoruz. Yanlış anlaşılmaya meydan verilmemesini dilerim.*" şeklinde cevap vermişti. Kısacası Mustafa Kemal İngilizlere tarafsız bölgeyi tanımadığını bildiriyordu.

28 Eylül'de Dışişleri Bakanı Lord Curzon'dan İstanbul'daki Yüksek Komiser Rumbold'a gönderilen telgrafta, General Harington'un Mustafa Kemal ile ikili görüşme

¹⁴ ATASE Arşivi, K:1645, D:66, F: 1.

¹⁵ ATASE Arşivi, K:1645, D:71, F:1.

¹⁶ ATASE Arşivi, K:1648, D:26, F:2

yapmasının Paris'te yapılan mutabakata uygun düşmeyeceği, ama hükûmetin Mudanya Konferansı'nın bir an önce toplanmasını desteklediği bildiriliyordu¹⁷. İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold da müttefiklerin (İngiltere, Fransa, İtalya) 23 Eylül 1922 tarihli notasına Ankara Hükûmeti'nin verdiği cevabı, 29 Eylül tarihli telgrafıyla Londra'ya şöyle bildiriyordu:

*"Müttefik notasına TBMM Hükûmetinin cevabı yakında bildirilecektir. Askerî harekâtımızı durdurduk. Meriç'e kadar Trakya'nın hemen boşaltılması ve Türkiye BMM Hükûmetine devredilmesi gerekir. Konferansta bizi temsil edecek olan İsmet Paşa 3 Ekim'de Mudanya'ya gidecektir. Bu tarih uygun görülürse Mudanya Konferansı'na katılacak Müttefik generallerinin adlarının bildirilmesini rica"*¹⁸.

İtalya ve Fransa red cevabı vermiş olsalar da İngilizler her ne pahasına olursa olsun Çanakkale'yi müdafaa ve muhafaza kararı almışlar, burada gerekli tahkimatı yaptıklarını ve iyi hazırlanmış altı taburluk bir kuvvetleri olduğunu ve bunun donanma toplarıyla ve hava kuvvetleriyle takviye edilerek Türk Ordusu'nun bir saldırısına karşı durabilecek hale getirildiğini ve Eylül 1922'de Malta, Cebelitarık ve Mısır'dan gelen kuvvetlerle daha da güvenilir bir duruma sokulduğunu düşünerek Türk Ordusu'nun yığınaklarının artması dolayısıyla alınan -Lord Curzon'un muhalif kaldığı- kabine kararı, 29 Eylül günü General Harington'a tebliğ edildi¹⁹.

Bu kararda *"Çanakkale dolayındaki Türk kuvvetlerine kumanda eden komutana bir ültimatoma göndermesi, kıtalarını tespit edilen zamandan itibaren çekmediği takdirde Britanya kuvvetlerinin Türklere ateş edeceklerini bildirmesi"* emrediliyordu. Verilecek çekilme süresi kısa olacaktı. Harington bu ültimatoma cebinde tuttu, uygulamaya koymadı. Bunun yerine Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekti. *"Mesajınızı Amiral Dumesnil ile General Pelle vasıtasıyla aldım. Kıtalarınızı emin bir mesafeye çekmenizi ehemmiyetle rica ederim."* demişti²⁰. Böylece durumun içinde yaşayan, BMM Orduları Başkomutanı ile haberleşen, İtilaf önerisinin kabul edilip ateşkes konferansının pek yakında başlayacağını öngören General Harington, Çanakkale'deki Türk komutanına ültimatoma verdirmemiş ve bu suretle bir Türk-İngiliz savaşını önlemiştir²¹. Bu sırada 40 bin kişilik bir Türk kuvveti Çanakkale'yi, 50 bin kişilik bir kuvvet İzmir'i ve çevresini tehdit ediyordu. Bu birliklerin tümü kısa bir süre önce İzmir'de moral kazanmıştı. Bu nedenle General Harington General Marden'e ateş etmek kaçınılmaz olmadıkça çatışmadan kaçınması emrini vermişti²².

Mustafa Kemal Paşa kıtaları için istenilen talebi barışın sağlanması adına kabul etmiş ve 1 Ekim 1922 itibariyle Çanakkale bölgesindeki ilerleyişini durdurduğunu General Harington'a iletmiştir. Böylece ateşkes görüşmelerinin önü açılmış, taraflar 3 Ekim günü Mudanya'da bir araya gelme konusunda mutabakat varmışlardır. Sonuçta sıcak bir harbe girmeden anlaşma için diplomasi yoluna başvurulması konusunda Mustafa Kemal Paşa'nın takip ettiği gerilim siyaseti başarılı olmuş, bu siyaset Fransa ile İtalya'yı İngiltere'den ayırmıştı. Nitekim Sovyetler Birliği elçisi Aralov Ankara'da

¹⁷ Bilal N.Şimsir, *a.g.e.*, s. 457-459.

¹⁸ Bilal N.Şimsir, *a.g.e.*, s. 461-462.

¹⁹ Aptülâhat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 104-105.

²⁰ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, TTK Yayınları, Ankara, 2011, s. 160.

²¹ *İstiklal Harbinin Son Safhası*, s. 98.

²² Atilla Oral, *Charles Harington*, Demkar Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2014, s.26.

Mustafa Kemal Paşa'ya, "Türkiye İtilaf Devletlerini bir oldubitti karşısında bırakabilir mi" diye sorduğunda bu konudan şöyle bahsedecektir:

"Ankara gerçekten de Boğazları, İstanbul'u, Doğu Trakya'yı alabilir ve ordularını oraya geçirebilirdi. Ama bu durumda İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Türkiye'ye savaş açmasını da göze almak gerekirdi. Hatta askerî harekât olmasa bile ki olması çok muhtemeldi. Türkiye belirsiz bir süre için, bütün Avrupa ile savaş halinde olmuş olacaktı. Memleket savaş halinde bulunacak, her gün biraz daha güçten düşecekti. Oysa halk yorgun düşmüştü, barışa ihtiyacı vardı. Bu durum uzayabilirdi, çünkü Lloyd George'un istediği de bu idi. Öte yandan İstanbul ve Trakya'yı alarak orduyu o yana geçirmek çılgınlık olurdu. Çünkü o zaman ordumuz, düşmanın elinde tuttuğu Boğazlarla Anadolu'dan ayrılmış bulunacaktı. Bundan başka Anadolu'yu ordusuz bırakmak ta doğru olmazdı. Biz sakıncalı manevralarımızla Fransa ile İtalya'yı İngiltere'den koparmış bulunuyoruz, bu durumda onları birleştirdik. İstanbul ile Trakya'yı işgal etmemiz, müttefiklerin ekmeğine yağ sürmek olur, şimdi ise durum tamamıyla Türkiye'den yanadır."

Mustafa Kemal Paşa sözlerine şöyle devam etmiştir:

"Biz şimdi Trakya'yı savaştan ele geçiriyoruz, oraya 8000 jandarma gönderiyoruz. Bunlar, bugünden yarına kurulabilecek Trakya ordumuzun çekirdeğini oluşturacaktır. Böylece, Boğaz'ın her iki yakasında ordusu bulunan Türkiye, konferans durumu zorlarsa hemen İstanbul'u ve Boğaz21 işgal edebilir" ²³.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu tutumuna şüpheyile yaklaşanlar da vardı. Dışişleri Bakanı Lord Curzon 1 Ekim'de Rumbold'a gönderdiği telgrafta bu konudaki kaygılarını dile getiriyor, Türklerin tarafsız bölgeye ve İstanbul Boğazı'nı geçmesini istemiyordu. Rumbold da gecikmeksizin Londra'ya gönderdiği telgrafta, "Mustafa Kemal'in 50 bin tüfekte İzmit Yarımadası üzerinden tarafsız bölgeye saldırma niyetinde olduğunu öğrendiklerini, zaman kaybetmeden Mudanya toplantısının gerçekleşmesi için müttefik hükûmetlerin 3 Ekim günü Mudanya'da hazır bulunacağını ilettilerini" bildiriyordu. Açıkçası İngiltere bir yandan ateşkes yapmak isterken, diğer yandan elindeki kazanımları bırakmadan bu süreci tamamlama düşüncesini sürdürüyordu²⁴.

Mudanya Konferansı başlamadan önce Boğazlar bölgesindeki İngiliz kuvvetlerinin durumu ise şöyle idi: Çanakkale iki tugaylı bir tümen tarafından, İstanbul ise Maltepe-Dudullu hattında tertiplenmiş bir tugay tarafından savunulacak şekilde tertiplenmişti²⁵.

Mudanya Konferansı ve Mütarekenin İmzalanması

Konferans hazırlıklarının başladığı bu süreçte 30 Eylül 1922'de Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın imzasıyla II. Ordu Komutanlığı'na verilen emirde; "Mudanya Askerî Konferansı'nın cereyanı sırasında kıtaların Kocaeli yarımadasında batısına geçemeyeceği hattın Yarımca-Şile hattı olduğu" bildiriliyor, buna göre Yarımca-Şile hattı karşısında süvari keşif kollarının 3 Ekim 1922'ye kadar bulunması emrediliyordu. Mudanya Ateşkes Konferansı'na Türk delegesi olarak görevlendirilen Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa 30 Eylül 1922 de Batı Cephesi kuruluşunda bulunan I. ve II. Ordular ile 5. Süvari Komutanlıklarına şu emri verdi: "Trakya'nın boşaltılması ve teslimi için İtilaf Devletleri generalleriyle 3 Ekim'de Mudanya'da toplanması önerilen konferansta Türk temsilcisi olarak görevlendirildim. 30 Eylül 1922 akşamı karargâhımın harp kademesiyle trenle Karaağaç'a

²³ Aralov, S.İvanoviç, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923**, çev. Hasan Ali Ediz, Türkiye İş Bankası Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2021, s. 145-146.

²⁴ Mahmut Akkor, **a.g.e.**, s. 62-63.

²⁵ **İstiklal Harbinin Son Safhası**, s. 74.

hareket edeceğim. 2 Ekim akşamından evvel Mudanya'da bulunmak istiyorum. Karargâhımın diğer aksamı İzmir'de kalacaktır. Raporlarla, önemli ve acil evrak bana ve diğer işlemler İzmir'deki karargâhuma gönderilecektir. Soma-Balıkesir yolunu göstermek üzere 4. Kolorduca Soma'da bir kılavuzun bulundurulmasını rica ederim"²⁶.

2 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa İzmir'den Ankara'ya döndü. Bir gün sonra da Mudanya Konferansı toplandı²⁷. Konferansta İtilaf Devletleri'ni temsil edecek generaller 1 Ekim gecesi Franklin Boullion'un da katıldığı bir toplantı yapmışlar, kendisinden Mustafa Kemal ile yaptığı görüşme hakkında bilgi almışlardı. 3 Ekim sabahı, İstanbul'daki Fransız Kuvvetleri Komutanı ve Komiseri General Charpy beraberinde Franklin Boullion olmak üzere Edgar Quinet kruvazörü, İtilaf İşgal Orduları Başkomutanı ve İngiliz Kuvvetleri Komutanı Tümgeneral Charles Harington Iron Duke savaş gemisi ve İtalyan Generali Mombelli de Duilio savaş gemisiyle Mudanya'ya gelmişlerdi. Generalleri Türk muhafız kıtaları, hükûmet konağına vardıklarında ise İsmet Paşa karşılamıştı.

TBMM Orduları Başkomutanı adına Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Paşa, Batı Cephesi Kurmay Başkanı Asım (Gündüz) Bey, Kurmay Yarbay Tevfik (Bıyıklıoğlu) Bey, Türk heyeti olarak konferansa katılıyordu. Ayrıca heyette iki sekreter bulunuyordu. Konferans dışında Batı Cephesi karargâhında görevli Cephe Topçu Komutanı Galip Paşa, İstihbarat Şube Müdürü Binbaşı Tahsin (Alagöz), Zat İşleri Müdürü Binbaşı Seyfi (Tümgeneral Akkoç) da bulunuyordu. Bu iki kurmay subay, konferansın gidişatına ilişkin yerli ve yabancı basına bilgi vermekle görevlendirilmişlerdi. Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa da konferans konuşmalarını yakından takip etmek için Mudanya'ya gelmişti. Fevzi Paşa Trakya ve İstanbul işleri için talimat vermek ve fikirlerini almak üzere Trakya-Paşaeli Cemiyeti Merkez Kurulu'ndan Şakir ve İstanbul Polis Müdürü Albay Esat Beyleri de Mudanya'ya davet etmişti. Ankara temsilcisi Hâmid (Hasancan) Bey ile eski Atina büyükelçisi Galip Kemali Bey de Mudanya da bulunuyordu²⁸.

Lloyd George'dan sonra iktidare gelen ve kısa bir süre başbakan olarak görev yapan İngiliz politikacı Andrew Bonar Law, o günün Mudanyasını ve konferansın açıldığı günkü genel atmosferi, temsilcileri şöyle değerlendirmektedir:

"Mudanya şehir olarak Çanakkale'ye çok benziyordu. Sivrisineği bol, kalın duvarları beyaz badanalı evleri, yamru yumru taşlarla döşenmiş dar yolları, tek büyük yapı olarak camileri ile küçük bir kasaba. Savaşın izlerini görmek de mümkündü. Bir zamanlar Hristiyanların oturduğu semtte şimdi in cin top oynuyordu. Koyun sığ sularında ise çürüyen Rumların cesetlerini görmek hâlâ söz konusuydu. Limanın salgın hastalık kokan genel

²⁶ İstiklal Harbinin Son Safhası, s. 99.

²⁷ Kazım Özalp, Mili Mücadele 1919-1922, C I-II, TTK Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2020, s. 236.

²⁸ Türk İstiklal Harbi, İstiklal Harbinin Son Safhası, s. 100-101. 3 Ekim 1922 günü BMM Ordularının durumu şöyleydi: Çanakkale Boğazı bölgesinde, II. Ordu'ya mensup birliklerden Albay Zeki Bey (Soydemir) komutasındaki 2. Süvari Tümeni tarafsız bölgeye girmiş ve İngilizlerin Çanakkale etrafındaki tel örgülerine kadar yanaşmıştı. Kazım (İnanç) Paşa komutasındaki 6. Kolordu'nun 16. Tümeni Biga'da, 17. Tümeni Bayramiç'te, 14. Tümeni Ayvacık'ta durdurulmuştu. Şükrü Naili Paşa komutasındaki 3. Kolordu'nun bir süvari tümeni Şile'ye, 1., 61. ve 51. Tümenleri Gebze ile İzmit arasındaki bölgeye varmışlardı. 4. Kolordu ve Kocaeli Grubu Adapazarı, Geyve, Sapanca, Karamürsel ve Yalova bölgelerindeydi. Askerî bakımdan Mudanya Konferansı Türk askerî hâkimiyeti ve üstünlüğü altında başlıyordu. Bkz. Tevfik Bıyıklıoğlu, Trakya'da Milli Mücadele, C I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 442-444.

görünüşünü, uzaktaki manzara biraz olsun kapatıyordu: evlerin ardındaki alçak tepelerin üstü sarısabır ağaçlarının kül rengiyle pırıl pırıldı, alabildiğine mavi denizin uzak, çok uzaklarında ise Doğu Trakya'nın paylaşılmayan toprakları uzanıyordu. Harington 3 Ekim'de Mudanya'ya varlığında, bu manzarayı göremedi; çünkü Marmara'daki bir mevsim fırtınası ile gelen yağmur, sokakları pırıl pırıl yıkamış, harap rıhtımı basmış, başlarında bando ile kendisini karşılamak için saf olmuş 200 kişilik Türk şeref kıtasını tepeden tırnağa kadar ıslatmıştı. General şehirde geçirdiği ilk saatlerde, doğrusu talihsiz bir izlenim edinmişti ve bu izlenimim eğer burada bir konferans olacaksa, toplantı süresince kendisini etkileyecek çaptaydı. Üç Müttefik Generali Mudanya'ya gelmişti, ama ne Mustafa Kemal, ne de Yunan delegeleri hazır. Kısa bir süre sonra Mustafa Kemal'in toplantılara katılmayacağı, yerine en güvendiği yardımcısı, Batı Orduları Kumandanı ve İnönü Muharebelerinin muzaffer kumandanı İsmet Paşa'yı gönderdiği öğrenildi. İngiliz hükûmeti bu değişikliği öğrendiğinde, az daha bir yeni bunalım patlak verecekti, ama artık çok geçti. Harington, Mustafa Kemal'in kendisini Devlet Başkanı olarak kabul ettiğini ve görüşmelere İngiliz delegesinin düzeyinde bir başkasını göndermesini normal karşılamıştı. Mustafa Kemal'in bu kararında elbet gurur ve birtakım hesaplar da rol oynamıştı²⁹."

A.Bonar Law tespit ve yorumlarına şöyle devam ediyor:

"Mudanya'da geniş bir konferansın yapılacağı gerekli yapı yoktu. Türkler bulabildikleri ile bir şeyler yapmaya çalışmışlardı: Bir zamanlar Rus konsolosluğu olan kıyıdaki mütevazı bir binayı seçmişlerdi. Biraz hava vermek içinde binanın duvarları kilimlerle örtülmüş, dışarıdaki tahta balkonuna da bir Türk bayrağı asılmıştı. Koya bakan en geniş odaya iki masa yerleştirilmiş, üzeri yeşil çuha ile örtülmüştü. Masalardan birinin üzerine haritalar konacak, diğerinin başında delegeler oturacaktı. Pencereler küçük, demir parmaklıklıydı ve içeri pek az ışık bırakıyordu. Bu yüzden akşam çalışmaları sırasında iki gaz lambası yakmak gerekiyordu. Büyük masanın çevresinde delegeler ve yardımcıları için zor yer bulunuyordu. Herkes yerini alıp oturduktan sonra da kımıldanacak yer kalmıyordu, Kısaca, burası Versailles, Sevres ya da San Remo olmaktan uzaktı.

Delegeler de ulusal karakterleri ile birbirlerine tamamen zıt kişilerdi. Uzun boylu, zayıf, çabuk ve sinirli hareketleri ile Harington, masanın başında oturuyordu. Yanına Albay Gribbon ile hukuk uzmanı Albay Heywood'u, Binbaşı Simms-Marshall'ı, ve genç bir istihbarat subayını almıştı. Teğmen Blunt Türkçe de konuşabiliyordu, ama konuşmaktan çok dinlemek üzere emir almıştı. Türk baş delegesi İsmet Paşa ufak tefek, siyah bıyıklı, genç yaşta kulakları ağır işitenlerde rastlanan; gülümsemesi dudaklarından eksik olmayan birisiydi. Yanında kurmay başkanı ve kurnazca gülümseyen Tevfik Bey, bir de Mustafa Kemal'in İstanbul'daki temsilcisi bulunuyordu ki bu sonuncusunun varlığına herkes şaşırdı. Hamit Bey, İsmet paşa ve Tevfik Bey'den ayrı bir ırktan olmalıydı. Kalın enseli, şişman yanaklıydı. Alabros kesilmiş saçları, sivri bıyıkları ile Hindenburg'un bir kopyasıydı sanki. İsmet Paşa'nın karşısında kül rengi saçları ve kül rengi yüzüyle General Mombelli oturuyordu. Solunda da film prodüktörleri için tipik bir Fransız generali haliyle General Charpy yer almıştı. Baş delegelerin arasında karışık olarak yardımcıları oturmuştu ve adeta herkes diz dizydi."

Konferansın ilk toplantısı çok çetin geçmişti. İsmet Paşa'nın tutumu, alınacak kararların tümünün Mustafa Kemal ve Millet Meclisi tarafından onaylanması gerekeceğini açıkça gösteriyordu. Oysa Mustafa Kemal 23 Eylül tarihli İtilaf notasına

²⁹ David Walder, *Savaşın Sonra Çanakkale Olayı (1922)*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 388-389.

hala karşılık vermemişti. Koşulları kabul etmeden önce Doğu Trakya'nın verileceği hakkında söz kopartmalıydı. Bu ise Harington'un elinde değildi. O da önce tarafsız bölgeler hakkında güvence almalıydı³⁰. Mudanya Konferansı İsmet Paşa'nın Doğu Trakya'nın derhal boşaltılması isteğinin kabul edilmemesi nedeniyle 5 Ekim'de tehlikeye girdi. Taraflar arasında yaşanan kriz Fransa'nın arabuluculuğuyla aşıldı, konferanstan ayrılan ülke heyetleri 6 Ekim'de Mudanya'ya tekrar geri döndüler, 7 Ekim'de görüşmeler yeniden başladı³¹.

8 Ekim'de, bütün umutların yitirildiği bir sırada; Rumbold, Harington'a bir haber göndererek Curzon'un Fransızları inandırmayı becerdiğini, Türklerden önce Müttefiklerin ortaklaşa Doğu Trakya'yı işgal etmeyi kabul ettiklerini bildirdi. Venizelos 30 günlük bir süreyi kabul etmişti. Buna uygun olarak Harington da İsmet Paşa'ya koşullarını söyleyebilir, Türklerin Çanakkale ve Kocaeli'deki İngiliz mevzileri karşısından çekilmelerine karşılık, Yunanlıların da Meriç ırmağının ötesine çekileceklerini bildirebilirdi. Harington'a göre Mudanya'da artık alınacak daha önemli bir karar kalmamıştı. Müttefikler hiç olmazsa kâğıt üzerinde birleşmişlerdi. Generalin görevi İsmet Paşa ve onun da ardındaki Mustafa Kemal'i inandırmaktı. Büyük bir dikkatle ve ustaca teminatla dolu ve karşılıklı güvenden söz eden bir konuşma hazırlandı. Türklere yapılan önerilerin reddi durumunda ortaya çıkacak tehlikelerden de söz etti. Profesyonel bir diplomat bundan daha iyisini yapamazdı ve herhalde yaptığı daha kötü olurdu. İsmet Paşa'nın ilk karşılığı hiç de cesaret verici değildi ve Harington Charpy ile Mombelli'yi Mudanya'da bırakarak son talimatı almak üzere İstanbul'a döndü. Ertesi gün "*Carysfort*" savaş gemisiyle geri geldiğinde, konferansın dağılacığından o kadar emindi ki, son bir konuşma bile hazırlamıştı.

General Harington konferans salonuna girdiğinde, harekete geçmekte kendisine yetki veren bir telgraf bulmuştu. Az sonra birincisini doğrulayan ikinci bir telgraf daha gelmişti. Curzon'un Müttefikler arasındaki işbirliği konusunda becerdikleri, Lloyd George'u etkilemiş olmalıydı. Harington bu iki telgrafla birlikte, Çanakkale'deki Tümgeneral T.O. Marden'den gelen ve durumun yine dayanılmaz duruma geldiğini, daha fazla dayanamayacağını bildiren telgrafını da cebine indirdi. Harington, General Marden'e belirli bir saatte ateş açması için yetki verdikten sonra, İsmet Paşa'nın karşısına çıktı³².

General Harington bu görüşmede hiç beklemediği bir şekilde İsmet Paşa'dan olumlu cevap aldı. Sonuçta karşılıklı mutabakata varılarak 11 Ekim günü saat 07.15'te İsmet Paşa ve İtilaf Devletleri'nin temsilcileri tarafından Mudanya Mütarekesi imzalandı. Yunan temsilcisi ise yetkili olmadığını bildirerek ateşkes antlaşmasını imzalamaktan kaçındı. Ancak General Harington'un ateşkesin Yunanistan'ın bu tutumuna karşın müttefiklerce uygulanacağını açıklamasından üç gün sonra İstanbul'daki Yunan temsilcisi Sinopulos, Yunanistan'ın ateşkese katıldığını müttefikler aracılığıyla Ankara hükûmetine bildirmiştir³³. Dolayısıyla Mudanya

³⁰ David Walder, *a.g.e.*, s. 390-391.

³¹ Nilüfer Erdem, *a.g.e.*, s. 510.

³² Aptülahat Akşin, *a.g.e.*, s.185; David Walder, *a.g.e.*, s. 401-403. Anlaşmaya varılması üzerine Harington bir önceki emrini iptal için General Marden'e bir telgraf göndermişti. İptal emri, Marden'in "ateş" emrini vereceği saatten bir saat on beş dakika önce kendisine ulaşmıştı.

³³ Nilüfer Erdem, *a.g.e.*, s. 510. Mudanya Konferansı ve Hükûmete protokolü imza salâhiyeti verilmesi konusu 10 Ekim 1922 salı günü TBMM de görüşülmüş, kabul edilmiş ve karar aynı gün saat akşam

Mütarekesi 14-15 Ekim gece yarısından başlayarak yürürlüğe girmiş ve böylece Türk-Yunan Savaşı sona ermiştir³⁴.

Üzerinde anlaşmaya varılan koşullar çok basitti. Yunanlarla Türkler arasındaki çarpışmalar kesiliyordu. Yunan Kuvvetleri Meriç Irmağının -Ege'ye döküldüğü ağzından Bulgar sınırına kadar olan- sol kesimine çekileceklerdi. Yunan sivil yönetimi yetkilerini İtilaf Devletleri Askeri Komisyonlarına devredecekti. Yedi taburluk İtilaf kuvvetleri asayiş ve düzeni korumak için en çok 30 gün süreyle Doğu Trakya'da kalacaktı. Buna karşılık Türkler birliklerini Çanakkale'de kıyıda 15 kilometre geri çekecekler ve birliklerin sayısında arttırma yapmayacaklardı. Buna benzer bir önlem de Kocaeli de alınacaktı. İtilaf kuvvetleri kesin barış antlaşmasının sonuçlanmasına kadar İstanbul ve Gelibolu'da kalacaklardı. Yine bu sürenin sonuna kadar Türkler Doğu Trakya'ya asker göndermeyecekler ya da orada bir ordu kurmaya kalkışmayacaklardı. Her iki taraf da bir bakıma kendisini kutlayabilirdi. Türkler beklediklerinin hepsini elde etmişlerdi ve İtilaf kuvvetleri de şimdilik fazla bir şey vermemişlerdi. Bu işte kaybeden tek taraf, Yunanlar olmuştu³⁵.

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa gerek savaş alanlarında ve gerekse diplomaside olağanüstü nitelikleriyle sivrilmiş, ancak başlangıçta o niteliklerini ustaca saklayabilmiş bir kişiydi. General Harington bu konuda bir yanılgıya düşmüş olduğunu, 10 Ekim 1922 günü -mütareke imzalanmadan bir gün önce- Lord Curzon'a iletilmek üzere Sir H.Rumbold'a yazdığı mektupta şöyle anlatmaktadır:

"İsmet Paşa'yı ilk gördüğüm zaman, o benim üzerimde büyük bir etki ve izlenim bırakmadı. Görünürde gösterişsiz, ufak tefek bir insandı. Az konuşuyordu. Bundan başka bir eksiklik mi, yoksa bazı durumlarda bir üstünlük mü, bilinmez, çok da ağır işitiyordu. Öyle sanıyorum ki aşağı yukarı 42 yaşlarındadır. Bizimle ilişkilerinde ilkin çok inatçı görünüyordu. Onun güldüğünü hemen hemen hiç görmedim. Yalnız 'Nasılsınız' veya 'Allahusmarladık' derken biraz gülümsüyordu. Elbette ki Ankara'dan aldığı kesin yönergeye göre davranıyordu. Ama ayrıntılar konusunda bir üstat idi. Her satırı büyük bir dikkatle inceler ve baştan sona dek okurdu. Notlarını hızla alır ve satırların gizli bir anlamı bulunmadığına inanmadıkça düşüncesini söyleme, ama her zaman nazik davranır.

Heyecanlandığını hiçbir zaman belli etmedi. Bir tür hukukçu kafası var. Bir belgeyi baştan sona dek okur, sonra birkaç dakika düşünür ve ondan sonra her paragraf hakkında düşüncesini söyler. Çalıştığımız süre içinde onu dikkatle izledim. Bunun için her fırsattan yararlandım. Ancak bütün çabalarına karşın, onu biraz daha insancıl kılmayı başaramadım.

*Hiç kuşku yok ki iyi bir generaldir. Ordusu da kendisine güvenmektedir. Mustafa Kemal'in çok yakın arkadaşıdır. Ama sanıyorum ki, bir sofraya oturup yemek yemek, sohbet etmek için iyi bir sofraya adamı değildir. Konferansın sonlarına doğru kendisine karşı daha saygı hisleri duydum. Öyle sanıyorum ki konferansa seçilmesi iyi olmuştur ve konuşulanların çok daha ötesini görmektedir"*³⁶.

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması, yeni Türk devletinin tanınması yolunda çok önemli bir adımdı. TBMM Hükûmeti için büyük bir siyasi başarıydı. Sıcak

beşe kadar İsmet Paşa'ya bildirilmiştir. bkz. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C 23 (Devre I, C 3, İctima Senesi III), 116 ncı İnikat (Birleşim), 1 nci Celse, 10 Teşrinievvel 1338 (1922), s. 932-944.

³⁴ATASE Arşivi, K:1541, D:19, F:11.

³⁵David Walder, a.g.e., s.405; **İstiklal Harbinin Son Safhası**, s.148-149.

³⁶Yılmaz Akkılıç, **A.Galip Tokça'nın İki Mütareke Arasında Mudanya'nın Tarihi Hatıraları**, Yeni Zamanlar Sahaf Yayınları, İstanbul, 1959, s. 25-26.

çatışmaya girmeden Doğu Trakya Yunan işgalinden kurtarılmış, Misak-ı Milli'nin öngördüğü sınırlar içine alınması sağlanmıştı. Anadolu'daki Yunan ümitleri bir daha yerine gelmeyecek surette ezilmiş idi. Londra'daki mevcut koalisyon hükûmetinden muhafazakârların çekilmesiyle -öncelikli olarak hükûmetin Doğu siyasetinin muvaffakiyetsizliğinden ileri gelen çekilme- içeride ve dışarıda yalnız kalan Başbakan Lloyd George, 19 Kasım 1922'de başbakanlıktan istifa etmeye mecbur edilmiştir.³⁷

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasını müteakip Garp Cephesi Kumandanı olarak 14/15 Ekim 1922 tarihinde İsmet Paşa'nın yayınladığı günlük emir, bir anlamda Mudanya Mütarekesi ile varılan sonucu ortaya koymaktadır. İsmet Paşa bu emirde, Millî Mücadele sırasında Anadolu'nun Yunan ordularından temizlenmesinde büyük fedakârlık ve başarı gösteren ordularına göstermiş oldukları kahramanlıktan dolayı teşekkürlerini sunuyordu:³⁸

"Garp Cephesi Emr-i Yeomiyesi,

Garp Cephesi Orduları! Mudanya Konferansı mucibince Yunan kıtaatından Trakya'nın tahliye ettirilmesine bugün başlanıyor. Aldığımız imza ve taahhütlerin hâlisâne mevki-i tatbiki vâz'ıyla cem'ân birbuçuk ay zarfında Trakya ve Edirnemiz anavatan idaresine bilâ kayd-ü şart avdet etmiş ve Misak-ı Millîmizin bir mühim merhâlesine daha vasıl olmuş bulunacaktır.

Bu netice Anadolu'dan Yunan ordularını imha ettiğimizizin siyasi olan ilk mahsulüdür. Bunda tefe'ül ederek Türkiye Büyük Milet Meclisi Hükûmeti'nin efkâr-ı müsâlemet-i perveranesi, atiyen dahi semeredâr olacağını ümid ediyoruz.

Bu hususta en kuvvetli zaman ordularımızın 26 Ağustos'tan 10 Teşrin-i evvele kadar, bir buçuk ay zarfında yaptıklarını bugün daha az bir zamanda yapabilecek bir kudret sahibi olmalarıdır. Bu kudretin her gün maddeten ve manen artırılmasını ordulardan talep etmeyi vazifemden add ederim.

Bu münasebetle dahi, istiklâl mefkûresi uğrunda gıptalarla Hakk'ın rahmetine tevdi ettiğimiz şehitlerimizi fâtilaharla yâd eyler ve asker ve zabıt arkadaşlarıma muhabbet ve minnetle teşekkür ederim.

*Garp Cephesi Kumandanı
İsmet"*

Yunanların Batı Anadolu'da olduğu gibi, Doğu Trakya'dan çekilirken yerli Rumları da Yunan ordusuyla birlikte götürceklerine kuvvetle ihtimal veriliyordu. Bu çelikte, Türklere ait zahire ve hayvan sürülerini ve birçok Türk vatandaşlarını birlikte Batı Trakya'ya götürmelerinden haklı olarak endişe edilebilirdi. Türk ordusunun Rumeli yakasına geçmemiş olması, Doğu Trakya'dan Yunan işgalindeki Batı Trakya'ya çekilişteki kolaylık bu endişelere hak verdirecek mahiyette idi. Mudanya Sözleşmesi'nde, bu gibi olayları önlemek için mümkün olan tedbirler alınmıştı. Doğu Trakya'da mülki idareyi Yunanlardan müttefik askerlerinin yardımıyla müttefik heyetler teslim alacaklar ve aynı günde Türk memurlarına devredeceklerdi³⁹.

Mudanya Mütarekesi imzalandığında Trakya'nın tahliye edilmesi hususu Venizelos tarafından bildirilince Edirne'nin Rum halkı telaşlanmış, Kapalıçarşı'daki mallarını toplamaya başlamışlardı. Zabıta memurları bunu önlemeye çalışırken, zenginler Selanik'e çekilmekteydiler. Daha önce Trakya'nın verilmeyeceğini halka

³⁷Harry N.Howard, *Türkiye'nin Taksimi Bir Diplomasi Tarihi (1913-1923)*, çev. Salih Sabit Togay, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, s.354-355.

³⁸ **ATASE Arşivi**, D:1671, D: 46, F: 3.

³⁹ Tefvik Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s. 456.

ilan eden Yunan kumandan bu defa Rum halka artık tahliye mecburiyetinde olduklarını söyledi. Ermeni muhacirlerini Bulgarlar kabule karar verdiklerinden bu süreçte Karaağaç'tan birçok Ermeni Bulgaristan'a gitmiştir. Bir kısmı da Romanya'ya gitmek üzere hazırlanıyordu. Venizelos Trakya Rumlarına İngiliz pasaportu verilmeyi taahhüt ettiğinden bununla arzu ettikleri yerlere gideceklerdi. Daha önce tutuklanan Müslüman ahaliden Edirne ve Kırkkilise (*Kırklareli*) ye birer vagonluk halk çıplak olarak iade edilmiş, Uzunköprü'ye de 25 kişi iade olunmuştur⁴⁰.

Mudanya Mütarekesi gereğince Yunan kıtalarından Trakya'nın tahliye ettirilmesine 15 Ekim günü başlanmıştır⁴¹. Doğu Trakya'yı Yunanlardan teslim almak için; mukaveleye göre üç İngiliz, üç Fransız ve bir İtalyan taburuyla bir alay Fransız ve İngiliz süvari birlikleri İstanbul'da hazırlandı. Trakya'yı TBMM Hükûmeti adına, Trakya Fevkalâde Komiseri olarak tayin edilen Refet (*Bele*) Paşa teslim almaya memur edilmişti. Refet Paşa Ankara'dan Mudanya yolu ile 19 Ekim 1922 günü Gülnihal vapuruyla İstanbul'a gelmiş, Trakya'nın tahliyesine ve devrine ilişkin yapılacakları İtilaf generalleri ile kararlaştırmıştır. Refet Paşa'nın İstanbul'a vasil olmasından önce, 15 Ekim 1922'den itibaren Doğu Trakya'yı Yunanlardan teslim almaya memur İtilaf kuvvetlerinden İtalyanlar Silivri, Vize, Saray ve Çorlu; Fransızlar Lüleburgaz, Edirne ve Kırklareli; İngilizler Uzunköprü, Tekirdağ, Şarköy, Keşan bölgesine tren ile hareket etmişlerdi. Bu İtilaf kuvvetlerinin Trakya'ya gelmeleri Edirne, Kırklareli, Lüleburgaz, Çorlu ve Tekirdağ gibi şehir ve kasabalarda Yunan tecavüzlerinin önüne geçmiştir.⁴² Yunanların ayrılırken köyleri yaktıkları görülmüş, 16 Ekim günü Doğu Trakya'nın muhtelif mahallerinden Dimetoka, Sofulu ve Dedeağacı'na 78 vagon Rum ve Ermeni muhacir gitmiştir. Tekirdağ'a yakın Yunan askerleri Yunan bandıralı vapurlar ile ayrılmışlardır⁴³. Trakya'nın TBMM Hükûmeti'ne teslimine 30 Ekim'de başlanmış ve 28 Kasım'da Türk jandarma birlikleri sınırları kontrol altına lamasıyla Gelibolu dâhil bütün Trakya toprakları TBMM Hükûmeti idaresine geçmiştir.⁴⁴

SONUÇ

Türk İstiklal Harbi, Batı dünyası dışında bir toplumun, uluslaşma ve ulusal bağımsızlık uğruna, bir yandan kendi içinde, bir yandan sömürgeci ve yayılmacı güçlere karşı girişmiş olduğu ilk savaş olma özelliği ile belleklerde yer etmiştir. Birinci Dünya Harbi yapılan ateşkes antlaşmaları ile sona erdikten sonra İtilaf (*Anlaşma*) Devletlerinin Birinci Dünya Harbi'nde yenilgiye uğrayan İttifak (*Bağlaşık*) Devletleri'ne kabul ettirdikleri antlaşmaların en geç hazırlananı ve aynı zamanda ağır hükümler taşıyanı olan Sevr Barış Antlaşması (10 Ağustos 1920) olmuş, ancak Anadolu'daki direniş karşısında yürürlüğe konulamamıştır. Türk İstiklal Harbi, bir başka deyişle Mustafa Kemal'in önderliğindeki Millî Mücadele, Sevr'i tamamen geçersiz kılmıştır. Dolayısıyla Birinci Dünya Harbi'nin mağlupları içinde galiplerin dikte ettiklerini kabul etmeyen tek devlet Türkiye olmuştur.

⁴⁰ ATASE Arşivi, K: 1505, D: 56, F:1.

⁴¹ ATASE Arşivi, K: 1671, D: 46, F: 3.

⁴² Tevfik Bıyıklıoğlu, a.g.e., s.458.

⁴³ ATASE Arşivi, K:1532, D: 127, F:4.

⁴⁴ Veysi Akın, *Trakya'nın Türklere Teslimi*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s.153.

Türk Devriminin ilk safhasını oluşturan İstiklal Harbi (1919-1922) dünya üzerinde kazanılmış ilk anti-emperyalist, ulusal bir mücadeledir. Bu mücadelede haksız yere işgale uğrayan tüm Anadolu işgalcilerden kurtarılmış, kazanılan büyük zafer ile Batı Anadolu Yunan ordusundan temizlenmiştir. İşgal altındaki İstanbul ve Boğazlar bölgesi ile Doğu Trakya'nın boşaltılması ise son adım olmuştur. Bu da bir diplomatik başarı belgesi olarak niteleyebileceğimiz Mudanya Mütarekesi ile sağlanmıştır.

Sonuç olarak yeni bir savaşa ramak kalınan bir dönemde; Mustafa Kemal Paşa'nın, Başbakan Lloyd George'un buyruğunu dinlemeyen General Harington'ın sabırlı tutumları ve davranışları ile ve ayrıca Franklin Bouillon'un diplomasisiyle taraflar arasında yaşanan bunalım giderilmiş ve mütareke imzalanmıştır. İzmir'den sonra Başkumandan sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa'nın devletin askerî ve dış politikasını bizzat idare ederek lüzumsuz bir harbi önlemiş, aynı zamanda kendi askerî zaferini diplomatik bir zaferle de taçlandırmıştır.

Millî Mücadele genel olarak değerlendirildiğinde; ulusal önder olarak Mustafa Kemal bu mücadele boyunca, *"tam bağımsızlık ve ulusal egemenlik"* kavramlarına dayanarak, bu süreci demokrasi temeline oturtmuş, padişahı koparılmış olan olağanüstü yetkilerin yerine ulustan alınanları geçirmiş, mücadeleyi kişisel değil kitlesel bir tabana yerleştirmiştir. Kitlelere dayanma durumu ulusal harekete demokratik nitelik kazandırmıştır.

KAYNAKÇA

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, Türk İstiklal Harbi (İSH) Kataloğu.

Akın, Veysi, **Trakya'nın Türklere Teslimi**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

Akkılıç, Yılmaz, **A.Galip Tokça'nın İki Mütareke Arasında Mudanya'nın Tarihi Hatıraları**, Yeni Zamanlar Sahaf Yayınları, İstanbul, 1959.

Akkor, Mahmut, **İngiliz Tutanaklarında Mondros ve Mudanya**, Kriter Yayınları, İstanbul, 2019.

Akşin, Aptulihat, **Atatürk'ün Dış Politikası İlkeleri ve Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Aralov, Semyon İvanoviç, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923**, çev. Hasan Âli Ediz, Türkiye İş Bankası Yayınları, 9.Basım, İstanbul, 2021.

Aykut, Mehmet Şerif, **Trakya Milli Mücadele Tarihi Malta Hatıratı ve Malta'da Türkler**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2011.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Trakya'da Milli Mücadele**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, I.Cilt, 3.Baskı, Ankara, 1992.

Erdem, Nilüfer, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)**, Derlem Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2017.

Eyyupoğlu, İsmail, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

Howard, Harry N., **Türkiye'nin Taksimi Bir Diplomasi Tarihi (1913-1923)**, çev. Salih Sabit Togay, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, çev. Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

Oral, Atilla, **Charles Harington**, Demkar Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2014

Özalp, Kazım, **Milli Mücadele 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2020.

Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları, I. Cilt**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Şimşir, Bilal N., **İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2016.

T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Teşrinievvel 1338 (1922).

Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi , C 2, Ks. 6, Kitap 4, İstiklal Harbinin Son Safhası, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

Walder, David, **Çanakkale Olayı (1922)**, çev. M. Ali Kayabal, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004.

MUDANYA MÜTAREKESİNDE DOĞU TRAKYA SORUNU VE BÖLGEYLE İLGİLİ ALINAN KARARLARIN ETKİLERİ

Kemal ARI*

ÖZET

Büyük Taarruz Savaşı sonunda 9 Eylül 1922'de, Yunan askerleri Türk ordusu tarafından büyük bir yenilgiye uğradı ve İzmir düşman işgalinden kurtarıldı. Bundan sonra mücadelesine hız kesmeden devam eden Türk ordusu, 11 Eylül 1922'de Bursa'yı, 17 Eylül günü de Bandırma'yı düşman işgalinden kurtarmayı başardı. Yönünü bu kez İstanbul, Boğazlar ve Doğu Trakya'ya çevirdi. Ancak Türk ordusunun bu kararlı mücadelesi, bu bölgelerde hâkimiyet kuran İngiliz birlikleriyle her an bir savaş ortamına neden olabilirdi.

Bu durumda olası bir savaş ortamında tek başına kalmak istemeyen İngilizler ilkin İtilaflardan ve sömürgelerinden yardım istedi. Ancak Türk ordusunun başarıları karşısında geri adım atan İtalya ve Fransa, İngiltere'nin bu talebine olumsuz karşılık verdi. Aslında İtilaf devletlerinin yanı sıra İngiliz kamuoyu da İngilizlerin Türk ordusuyla savaşa devam etmesini istemiyordu. Bu durumda İngiltere için Türk ordusuyla anlaşmaktan başka bir çıkar yol gözükmiyordu. Kaldı ki savaş yerine diplomatik girişimler ile iki ülke arasındaki sorun çözüme kavuşturulabilirdi. Bu bağlamda İtilaf Devletleri, Türk hükûmetine bir barış konferansı yapılması yönünde talepte bulundular. Ancak gerek İtilaf Devletleri gerek Türkler üzerinde saygınlık kazanmış bazı önemli isimlerin Mustafa Kemal ile yaptıkları görüşmelerde, Mustafa Kemal Doğu Trakya'nın boşaltılması koşuluyla barış görüşmelerinin başlayacağını belirtti.

Bu koşullar altında 3 Ekim günü Mudanya'da başlayan görüşmeler, 11 Ekim 1922'de antlaşma ile sonuçlandı. Bu bildiride olası bir savaş ortamının Türkiye ve İtilaf Devletleri üzerinde yarattığı etkiler, bu etkilerin savaş yerine nasıl diplomasiye dönüştüğü, Türk hükûmetinin kararlı bir duruş sergileyerek barışa giden süreçte Doğu Trakya'dan nasıl ödün vermediği ele alındı.

Anahtar Kelimeler: Doğu Trakya, Mudanya, Diplomasi.

THE PROBLEM OF EASTERN THRACE IN THE ARMISTICE OF MUDANIA AND THE EFFECTS OF THE DECISIONS MADE ON THE REGION ON FUTURE DEVELOPMENTS

ABSTRACT

At the end of the Great Offensive War, on September 9, 1922, Greek soldiers were defeated by the Turkish army and Izmir was liberated from enemy occupation. The Turkish army, which continued its struggle without slowing down after that, managed to save Bursa on September 11, 1922, and Bandırma from enemy occupation on September 17. Afterwards, the army changed its direction towards Istanbul, the Straits and Eastern Thrace. However, this determined struggle of the Turkish army could have resulted in a war with the British troops dominating these regions at any time.

In this case, the British, who did not want to be left alone in a possible war environment, first asked for help from the Allies and their colonies. However, Italy and France, who took a step back in the face of the success of the Turkish army, responded negatively to England's request. In fact, the British public, as well as the Allied Powers, did not want the British to continue the war with the Turkish army. In this situation, there seemed no other way out for England other than making an agreement with the Turkish army. Moreover, the problem between the two countries could have been resolved through diplomatic initiatives instead of war. In this context, the Allied Powers requested the Turkish government to hold a peace conference. However, in the meetings held with Mustafa Kemal

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi.

by some important figures who gained respect both among the Allied Powers and the Turks, Mustafa Kemal stated that peace negotiations would begin on the condition that Eastern Thrace be evacuated.

Under these conditions, the negotiations that started in Mudanya on October 3 ended with an agreement on October 11, 1922. In this declaration, the effects of a possible war environment on Türkiye and the Allied Powers, how these effects turned into diplomacy instead of war, and how the Turkish government took a determined stance and did not compromise on Eastern Thrace in the process leading to peace were discussed.

Key Words: Eastern Thrace, Mudanya, Diplomacy.

GİRİŞ

9 Eylül 1922 günü Türk süvarilerinin İzmir'e girmeleri ve Hükûmet konağına Türk bayrağını çekmeleriyle ulusal savaşta çok önemli bir dönemeç tamamlandı. Böylece "*İzmir'e Doğru*" ülküsü başarıyla sonuçlanmış, artık savaşın Türkler açısından kesin olarak zafere dönüştüğü bütün dünyaya kanıtlanmıştı. Ancak, Akdeniz hedefine ulaşıldı ve İzmir ülküsü gerçekleştirildi diye, elbette ki askerî hareket durmuş değildi. Türkler daha ulusal savaşın başlarında, ünlü 28 Ocak 1920 tarihli "*Misak-ı Millî*" (*Ulusal Ant*) adlı metinle gerçek ereklerini ortaya koymuşlardı. O tarihte, İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan'a Anadolu'dan giden mebusların ellerine Mustafa Kemal Paşa doğrudan kendi kaleminden çıkmış Misak-ı Millî metnini vermiş; adı geçen meclise giden mebuslar orada Felah-ı Vatan adıyla bir grup oluşturmuşlar ve onca özverili çalışmalarının sonunda bu belgeyi başkanlık divanına sunarak oylatmışlar ve metni kabul ettirmişlerdi. Bu metinle Türkler, tarih önünde yemin ederek, hangi amaçlara ulaşılana kadar çaba harcanacağını tek tek ortaya koymuşlardı. Öncelikle parçalanmaz bir bütün olarak görülen Türk vatanının ayrılmaz toprakları belirlenip sınırları çiziliyor, İstanbul ve boğazların güvenliği ile "istiklal-i tamme" için gerekli asgari koşullar belirtiliyordu¹. 9 Eylül 1922 günü, önce süvariler, ardından da piyade kıtaları akın halinde İzmir'e girmeye başladılar, fakat o anda hala kurtarılmayı bekleyen birçok yurt köşesi vardı. Misak-ı Millî'nin sınırları içinde yer alan Kuzeybatı Anadolu, Marmara ve Doğu Trakya bölgeleri hala işgal altındaydı. Kuzeybatı Anadolu ile Doğu Trakya'da Yunan kuvvetleri bulunuyordu. İstanbul ise hala İtilaf ordularının işgalinde olup özellikle İngiltere, boğazlar da dâhil olmak üzere bu kentte askerî olarak denetimi elinde bulunduruyordu. Doğal olarak askerî hareketlilik sürüyor; İzmir ele geçirildikten sonra Türk kuvvetlerinin bir kısmı güney batı Anadolu'ya doğru ilerleyip, hala Urla ve Çeşme yönünde düşmanı kovalarken, ordunun gerçek büyük birlikleri, Çanakkale yönünde ilerlemeye başlamıştı. Bir yandan yönünü Manisa üzerinden kuzeye doğru çevirmiş olan kıtalar, öte yandan da Kocaeli Grubu olarak bilinen güçler, İstanbul yönünde ilerleyişlerini sürdürürlerken, Türklerin Anadolu utkusunun boyutları Avrupa'da da artık anlaşılmış, daha gerçekçi değerlendirmeler yapılmaya başlanmıştı. Yunan ordusunun ana güçlerinin Türk ordusunca yok edildiği gerçeği, dillendirilmekteydi.

¹ Bkz. Kemal Arı, "Misak-ı Millî'nin Tarihsel Anlamı: Düş mü Gerçek mi?", **Yeni Türkiye: Misâk-ı Millî Özel Sayısı**, Yıl 23, S 93 (Ocak-Şubat 2017), s. 23-37.

Türk ordusu ilerleyişini aralıksız sürdürmüştü; İzmir'in kurtarılışından iki gün sonra Bursa'ya girmiş, ardından da 17 Eylül günü Marmara Bölgesi'nin kuzeydeki en ucunda yer alan Bandırma ele geçirilmişti. O zamana değin Türkler Büyük Taarruz'da Yunan ordusuyla savaşmışlardı, ancak Çanakkale hattı denilen çizginin kuzeyinde İngiliz ordusu bulunuyordu. Bu çizgide bir İngiliz direniş hattı oluşturulmuştu. Diğer taraftan Misak-ı Milli kararları uyarınca hedefte şimdi İstanbul ve Doğu Trakya bulunuyordu. Savaşın bu aşamasında Türk ordusunun İngiliz birlikleriyle karşı karşıya gelmesi ve olası bir çatışma ile savaşın boyutlarının çok daha genişlemesi büyük bir olasılık şeklinde ortaya çıkmıştı. Öyle ki her an Türkiye ile İngiltere arasında silahlı çatışmalar yaşanabilirdi. Bu gerçekten de çok hassas bir durumdu. Eğer daha çok kan dökülmesinin önüne geçilmek isteniyorsa daha olgun ve yapıcı biçimde yol izlemek, akılcı hareket etmek ve diyalog yolları aramak kaçınılmazdı. Öte yandan; Türkler için İngiliz direniş hattının aşılması, 16 Mart 1920 gününden beri eylemli olarak işgal altında bulunan İstanbul'a girilmesi ve sonra da Doğu Trakya'ya girilip Meriç'e kadar ilerlenmesi tarih önünde içtikleri andın gereği idi.

Anadolu başarısı işgal altındaki İstanbul'da duyulduğu zaman, Osmanlı'nın kadim başkentinde büyük bir ulusal heyecan dalgası başladı. Anadolu'da yükselen zafer şarkılarının nağmeleri sanki esintiler biçiminde bütün İstanbul'u sarmış gibiydi. Büyük gösteriler yapılıyor, coşkun nutuklar atılıyor, işgal altında inim inim inlemiş bu kentin yurtseverleri dört gözle Türk askerinin gelip yönetimi ele almasını bekliyordu. Bu coşkun gösteriler, işgal güçlerinin gözleri önünde gerçekleşmekteydi. Evet, Türk askeri gelmeli ve başkent ile orada tutsak olarak yaşamakta olan yurtseverleri kurtarmalıydı. Ancak ne zaman? Türlü canlanışla kabarmış umutlar, bir süre sonra yerini kuşkulara ve kaygılara bıraktı. Artık o tatlı umutlar, sancılı bir bekleyişe dönüşmüştü. Acaba Türk ordusu, Çanakkale'de İngilizlerin o günlerde "Tarafsız Bölge" olarak nitelendirdikleri çizgiyi aşıp, İstanbul'a yürüyebilecek ve İngilizleri kentten kovup, yönetimi ele alabilecek miydi? Türkler bunu isteyebilirlerdi ama dünyanın en güçlü ülkesi olarak bilinen ve öyle varsayılan Britanya ordusu Türklerin bu ilerleyişine direnir miydi? Savaş yorgunu Türk ordusu ile İngiliz ordusu karşı karşıya gelip, silahlı bir çatışma ortamı ortaya çıkar mıydı? Hadi İngiliz hatları aşılsa ve İstanbul'a girilse bile bu kez de Doğu Trakya'da onca zamandır güçlendirilmiş bir Yunan ordusu olduğuna göre, Türkler bu gücü de yenip, Edirne'ye ulaşip, bütün Doğu Trakya'da genel bir temizlik yapıp, Doğu Trakya'nın en batı ucuna, yani Meriç Nehri'ne dayanabilir miydi? Kaldı ki onca özveriyle düşmanı büyük bir yenilgiye uğratmış Türk ordusunda moraller o denli yüksek olmasına karşın, savaşın aynı zamanda teknik olanaklar ve parasal kaynaklara dayanan bir uğraş olduğu düşünüldüğünde, Türk Ulusu ve onun kendi bağrından çıkardığı ordusu, bu denli ağır bir yükün altından kalkabilir miydi? Yoksa heyecanla atılacak yanlış bir adım, o zamana değin süreci utkuyla sürdürmüş Türk ordusunu, önü alınamaz bir yenilgiyle ve hatta imha ile karşı karşıya bırakabilecek tehlikeli durumlar ortaya çıkabilir miydi?

Bu ve benzeri sorular hiç kuşkusuz son derece önemliydi ve bundan sonraki süreçte adımların çok daha özenli ve uyanık biçimde atılması da aynı şekilde önemliydi. Durum bu minval üzere bulunduğu göre; ikinci bir seçenek olarak diplomasi, savaş olasılıklarının önünü alıp Türklere, ulusal amaçlarına ulaşmalarının önünü açabilir miydi?

Türklerin Doğu Trakya'nın Boşaltılması İstekleri

Bu aşamada genel olarak akıllardan geçenler ve kaygılanmayı gerektiren konuları şu şekilde özetleyebiliriz. Evet, Türk tarafında bu kaygılar duyuluyordu, ancak buna benzer kaygılar karşı tarafta da vardı. Savaş yılgınlığı, karşı tarafta çok daha belirgin biçimde ortada duruyordu. Aynı şekilde savaş yerine diplomasinin önünü açma eğilimleri karşı tarafta da bulunuyordu. Türk birliklerinin Yunan ordusunu yenip, başkomutanını tutsak alıp, İzmir'e ulaşmış olmaları elbette kesin bir zaferdi, bunu artık herkes benimsiyordu. Bu aşamadan sonra yaşanacak gelişmeler ise her kesimin kafasında türlü beklentiler oluşturmaktaydı.

Savaşın iki taraf o zamana değin Türkiye ve Yunanistan görünse de gerçekte bu savaşın İngiltere başta olmak üzere İtilaf bloku ile Türkler arasında verildiği belliydi. Çanakkale'de 5000 kadar olduğu tahmin edilen İngiliz askeri vardı. Silahlı bir çatışma durumu söz konusu olduğunda bu 5000 kişilik İngiliz ordusunun, Türk ordusunun gücü karşısında direnemeyeceği belliydi. Bunu Türk tarafı gibi, kuşkusuz karşı taraf da görüyordu.² İngilizler 5000 kişilik bu gücü neden artırmamışlardı? Bunun birkaç yanıtı olabilir: Bunlardan birisi, İngiliz kamuoyunun Türklere karşı savaşma yılgınlığıdır. Savaş bıkkını olan toplum, yeni bir cepheye kendi çocuklarının sürülmesine her halde pek de iyi gözle bakmayacaktır. Bir savaş söz konusu olsa, Türk ordusu kısa sürede bu beş bin kişiyi dağıtır, tutsak alabilir; kuşkusuz bu çatışmalarda bu beş bin kişilik gücün önemli bir kısmı imha da edilebilir, ardından da bu savunma çizgisi aşılıp, İstanbul'a doğru yürüyüş sürdürülebilir ve İstanbul da düşürülürdü. Kısacası, Türk ilerleyişine karşı bu güçle İngilizler 'in direnme olasılığı pek de bulunmuyordu. Bu olasılık gerçekleştiğinde, İngiltere'de siyasi egemenlerin toplumsal tepkiler karşısında durmaları da pek olası değildi.

Tüm bunlar düşünüldüğünde, doğrusu diplomasi askerî çatışmalar yerine geçerli bir çözüm olasılığı sunabilirdi. Yeni cepheler açmak, İngiltere'nin o an için pek de çıkarına görünmüyordu. Bu nedenle oluşan krizi diplomatik girişimler aşabilir, sorun savaş yerine, barış ile çözüme kavuşturulabilirdi. Üstelik bu sorun aşıldığında İngilizler için "Doğu Sorunu" da çözülmüş olabilirdi.

Varılan nokta açısından İngilizler 'in içine düştükleri durum, onlar açısından üzücü de sayılabilir. Daha dün kadar küçümsedikleri Ankara'daki siyasi ve askerî oluşum, hem onların onca pohpohlamalarla Anadolu'ya, Ankara önlerine kadar sürdükleri Yunan ordusunu bütünüyle yok etmiş hem bağlaşıklık dayanışmasını parçalamış hem de şimdi olduğu gibi İngiltere'nin bulunduğu çizgiye dayanarak, İngiltere'nin imajını da zedelemişti.

² Fahri Belen, **Türk Kurutuluş Savaşı**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1983, s. 519.

İngiltere bu duruma düşmemek için kimi ataklar da yaptı; öncelikle bağlaşıklarından ve dominyonlardan yardım isteyerek, ortak bir güç yaratmak için uğraştı. Bu girişimleri sonuç vermedi. İtalya ve Fransa Türklere karşı yeni bir cephe açılmasına açıkça karşı çıktılar³. Buna şaşılması da gerekmiyordu, çünkü bu iki ülke Türkiye ile çoktandır yakınlaşma çabası içindeydi. O günkü bağlaşıklık, pek de gönüllülük temelinde yürütülüyormuş gibi bir görüntü vermiyordu. Bu nedenle Türkler karşısında yalnız kalan İngiltere için, artık ağına gidecek yönleri olsa da Türklerle anlaşmaktan başka bir çözüm bulunmuyordu. Bir Türk gazetesinin aktardığına göre; *Times* gibi önemli bir gazete bile, Türklerle ivedi olarak barış yapılmasının gereğine vurgu yapmaktaydı. *Times*'e göre bunu başarmak, hükûmetin işiydi. Eğer hükûmet bunu başaramazsa, yerini bunu başaracaklara bırakması gerekirdi.⁴

Mustafa Kemal Paşa 10 Eylül 1922 günü İzmir'e geldiğinde, bir İngiliz subay, bir gambotla karaya çıkmış ve Paşa ile bir görüşme yapmıştı. O, Gazi Paşa'ya Türklerin İngiliz hükûmetine karşı savaş halinde olup olmadığını sormuştu. Mustafa Kemal Paşa da kendisine bu soruyu soran İngiliz subayına, İngiltere hükûmeti ile henüz bir barış imzalanmadığı yanıtını vermişti. Bu dolaylı yanıt, savaş durumunun sürdüğünü anımsatmakla birlikte, barışa da yeşil ışık yakıyordu. Bu girişim, Türk tarafının İngilizlere karşı duruşunu anlamaya çalışan bir diplomatik adımdı. Ancak iş burada kalmadı; İstanbul'da bulunan Fransız Yüksek Komiseri General Pelle İzmir'e gelerek 18 Eylül günü Mustafa Kemal Paşa ile bir görüşme yaptı. Türklerin tarafsız bölge olarak ilan edilen Çanakkale'den, Doğu Trakya'ya girmemesini rica etti. Bu öneriye karşı Mustafa Kemal Paşa da Doğu Trakya boşaltılmadan, bu hareketin durdurulamayacağı yanıtını verdi. Ardından da Türk güçleri karşısında konuşlanan düşman güçlerinin sayısının sınırlı olduğunu bilmekle birlikte, karşı tarafın şimdi büyük yığınağın Trakya'da yaptığını belirtti⁵. Pelle konuşmasında uzlaşma devletleri adına düşünce belirtmediğini söylüyordu, ancak istekleri bal gibi İngiltere'nin çıkarlarıyla koşuttu. O'nun, Türk güçlerinin İstanbul, Trakya ve Edirne'yi almak için verilen buyruktan rahatsızlık duyulduğunu söylemesi ve tarafsız bölgeye vurgu yapması da doğrudan İngiltere'nin bu konulardaki görüşleriyle uyumluydu. Pelle daha da ileri gitmiş ve değindiği konularla ilgili Türk hükûmetine resmî bir yazı geleceğini de eklemişti. Türklere gözdağı da veriyor; eğer Türkler "tarafsız bölge" diye adlandırdığı alana girer ve Fransız askerlerine ateş ederlerse, bunun Türkler için iyi sonuçları olmayacağını da söylüyordu. Bu gözdağına bir de gerekçe eklemekteydi: Eğer bir çatışma başlarsa, bu çatışma en kısa sürede bir İslam-Hristiyan çatışmasına dönüşebilirdi(!). Bu arada Türklerin ağzına bir parmak da bal sürüyor, kişisel kanı olarak Doğu Trakya'nın Meriç'e kadar Türklere verilebileceğini, boğazlarda özel bir yönetim kurulabileceğini, boğazlardan özgür geliş ve gidişler için sağlam güvenceler verileceğini belirtiyordu. Mustafa

³ İsmet İnönü, **Hatıralar**, II, Bilgi yay., Ankara, 1992, s.20.

⁴ **Ahenk**, 2 Teşrinievvel 1922.

⁵ Selahattin Tansel, **Mondrostan Mudanya'ya Kadar**, IV, Ankara, 1973, s. 184-185.

Kemal Paşa, Pele'ye; TBMM hükûmetinin, iki üç seneden beri Osmanlı hükûmeti olmadığını her yana söylediğini, ortada olan sonuçla bir Türk zaferinin kesin olduğunu belirtti. Millet Meclisi hükûmetinin "tarafsız bölge" diye bir bölge tanımadığını vurguladı. General Pelle ise; Trakya konusunun Türkiye ile Yunanistan arasında çözülemeyeceğini, çözümün ancak Müttefiklerle birlikte olabileceğini söylüyordu. Ona göre Trakya önce Fransız askerleri tarafından işgal edilmişti. Daha sonra barışa kadar geçici olarak Yunan yönetimi kurulmuştu. O anda bile Gelibolu'da Müttefik askerlerinin olduğunu hatırlatıyor, müttefiklerin "tarafsız bölge" olarak nitelediği uygulamaya, Türklerin uyması dileğinde bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa da gerçekte savaştan İstanbul ve Trakya'nın alınmasının istendiğini belirtti. Ancak yine de büyük bir ordunun uzun süre bekletilemeyeceğini de sözlerine ekledi. Ona göre İstanbul ve Trakya ele geçmediği sürece, buraların Türklere verileceği sözüne uyup beklemek olamazdı. Ayrıca kuvvet kullanılmasına gerek kalmadan buraların yönetimini teslim alabilmek için zaman uygundu. İzmir'den Erzurum'a kadar yanıp yıkılmış ülkede İngilizlerin istediği bir biçime bağlanarak beklemek zararlıydı ve bu nedenle Yunanlıları Edirne'ye kadar takip etmek zorunluydu. Anlaşıyordu ki; Türkiye'nin Çanakkale üzerine yürümesi ve Doğu Trakya üzerindeki isteklerini dile getirmesi karşısında oluşan yeni durumda, İtilaf bloku parçalanmıştı.

Bu görüşmelerin ardından 19 Eylül günü Fransa ve İtalya, birliklerini Çanakkale boğazından çekti. Şimdi Türk güçleriyle yalnızca İngiliz birlikleri karşı karşıyaydı. Bu durum iki ülkenin; yani İngiltere ve Türkiye'nin karşılıklı savaşması riskini daha da artırdı.

21 ve 22 Eylül'de Müttefik devletler dışişleri bakanları Poincare, Curzon ve Sforza Paris'te bir toplantı yaparak, Türkiye'ye karşı böylesine kritik bir dönemde izlenecek politikayı saptamaya çalıştılar. Aralarında şu konuları gündeme aldılar: Boğazlar bölgesine Türk güçlerinin girmemesi için İngiliz güçleri bu bölgede kalmalıydı. Boğazların serbestliği ilkesine bağlı kalınmalı ve Türkiye ile barış görüşmeleri başlatmak için girişimlerde bulunulmalıydı⁶.

Bu görüşmelerin ardından, 23 Eylül günü Türk hükûmetine karşı bir nota verildi. Bu notada üç müttefik devletin, yani İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Venedik'te ya da başka bir yerde bir barış konferansı toplanması isteniyordu. Bu konferansa Türkiye ile birlikte İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan temsilcileri de çağrılabilirdi. Notada Türkiye'nin toplanacak böyle bir konferansa eğilimi olup olmadığı soruluyordu. Bu konferansta Türkiye, Yunanistan ve Müttefik ülkeler arasında kesin barış anlaşmasının koşulları görüşülmeliydi. Müttefikler Türkiye'nin Meriç'e kadar Trakya'yı ve Edirne'yi tekrar geri almak isteklerini dikkate alıyorlardı. Üç müttefik hükûmetin geçici olarak tarafsızlığını ilan ettikleri bölgelere barış görüşmeleri sırasında Ankara hükûmetinin ordu göndermemesi koşuluyla üç hükûmet Türkiye'ye bu sınırın verilmesine memnuniyetle katılıyordu. Bunun içinde üç müttefik, Yunan kuvvetlerini Müttefik

⁶ Ali Naci Karacan, **Lozan**, Milliyet Yay., İstanbul, 1971, s. 31.

kumandanlarla Türk ve Yunan askerî makamları arasında çizilecek sınırın gerisine çekirmek için ağırlıklarını kullanacaklardı. Buna karşılık, Ankara Hükûmeti de konferanstan önce ve konferans sırasında tarafsız bölgeye asker sokmayacak, Boğazlar ve Marmara bölgesine geçmemeye söz verecekti.⁷

Daha bu aşamada Doğu Trakya'nın Türklere verilebileceğine vurgu yapılması, Türk tarafının kararlılığının karşı tarafça iyi analiz edildiğini göstermekteydi. Türk hükûmeti aynı gün bir karşı nota vererek, Doğu Trakya'nın Türk yönetimine devredilmesini istedi.⁸

Barış girişimleri bununla sınırlı kalmadı. Müttefikler Türkler üzerinde belli bir saygınlık uyandırmış olan Franklin Boullion'u 28 Eylül 1922 günü İzmir'e gönderdiler.⁹ O, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeler yaparak, Türk ordusunun Çanakkale'ye girmemesini, buna karşılık Doğu Trakya'nın Türkiye'ye teslim edileceği sözünü verdi. Bu ricalar ve istekler üzerine Mustafa Kemal Paşa da Türk Orduları Başkomutanı olarak Çanakkale bölgesindeki kıtalara durmalarını ve herhangi bir olaya meydan vermemeleri emrini verdi.

Bu süreçte önemli bir temas da General Harington ile Mustafa Kemal Paşa arasında yaşandı. 26 Eylül günü General Harington tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya gelen bir notta; yaşanan kaygılar dile getirilmekte ve Türk süvarilerinin Erenköy ile Biga'nın batısından geri çekilmesi rica edilmekteydi.¹⁰ Mustafa Kemal Paşa, General Harington'a, Fransız General Pelle'ye verdiği yanıtı benzer bir yanıt vererek; Millet Meclisinin tarafsız denilen bu bölgeyi tanımadığını, hükûmetler arasında bu yönde kararlaştırılmış bir hüküm olmadığını söyledi. O'na göre, tarafsız denilen bölgeyi, Yunanistan da tarafsız olarak görmüyordu. Çünkü 23 Eylül günü Ezine yöresinde Türk toprağında savaş etkinliğinde bulunuyorlardı.

Yunan donanması 25 Eylül'de, İstanbul limanında demir atmıştı. Erenköy ile Çanakkale arasında Türk toprakları üzerinde Britanya kıtaları yıkım yapmışlardı. Çanakkale yöresinde binalar yıkılmıştı. Türklere ait olan silahlar ve mühimmat imha edilmiş, Türk kıtalarının yakınlarına top ve bomba atılmıştı. Türk ordusunu Yunan ordusuna götüren yol üzerinde yığınaklar yapılmıştı. Üstelik bu yığınak etkinliğinde Türk halkı çalıştırılmıştı. Bu durumu anlamakta ciddi anlamda güçlük çekiliyordu. Samimi olarak olumlu sonuçlar umulan yakın görüşmelere kadar bir yanlış anlama ortaya çıkmasına engel olacak durum yaratılmasını rica ediyordu.¹¹ Barış samimi bir duygu olmakla birlikte, buna katkıda bulunmak gerekirdi. Mustafa Kemal Paşa Trakya tahliye edilmeden, bunun olanaklı olmadığını çok önceleri, kendisiyle İzmir'de iken görüşmeye gelen bir İngiliz subayına söylemişti. Barış görüşmelerine oturmak için, Doğu Trakya'nın boşaltılması adeta ön koşuldu. Koşul bu olmakla birlikte Mustafa Kemal Paşa, başka ayrıntıları da göz ardı etmiyordu: Düşman

⁷ Karacan, a.g.e., s. 28.

⁸ Tansel, a.g.e., s. 196.

⁹ Bkz. Kemal Arı, "Mudanya Bırakışması'na Giden Yolda İzmir ve İzmir Kamuoyu", **Ulusal Zaferimizi Taçlandırın Mudanya**, Gaye Kitabevi, Bursa, 2007, s. 137-144.

¹⁰ Karacan, a.g.e., s. 29.

¹¹ A.g.e., s. 30

askerleri Türk süngüsü karşısında yenilmişti. O gün için karşılarında artık bir düşman askeri kalmamıştı. Ancak o yenildiği düşünülen ve söylenen ordu Trakya'da yığınak yapıyordu.¹²

Doğu Trakya sorunu, zaten bir karmaşanın içine yuvarlanmış olan Yunanistan'da da siyasi krize neden oldu. Kral Konstantin'e karşı müthiş bir muhalefet başlamıştı. Doğu Trakya'nın bir şekilde Türkiye'ye terk edilme olasılığı, tüyleri diken diken ediyordu. Bu olasılık öylesine önemli bir muhalefetin oluşmasına neden oldu ki, Kral Konstantin'e karşı yapılan askerî darbenin nedenleri arasında da yer aldı. Kral Konstantin tahttan indirildi ve yerine II. Georgias geçti.¹³ Bu gelişmeyle ilgili olarak bir İzmir gazetesi olan *Ahenk*'te, "Trakya'daki Yunan askerleri arasında ihtilal tevsii etmiş ve Yunan ordusunda intizamdan, zabturdan zerre kadar eser kalmamıştır" deniliyordu.¹⁴

Bir önemli gelişme de ünlü Fransız politikacı Franklin Boullion'un devreye girmesiydi. 28 Eylül günü, Franklin Boullion Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere, İzmir'e geldi. Bu ziyaret basında geniş ölçüde yer aldı. Boullion, İtilaf Devletleri'nin ortak değerli bir diplomatı olarak sunuluyor ve "Şanlı Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ile Sulh Konferansı hakkında müzakeratta" bulunacağından söz ediliyordu.¹⁵

Mondros Görüşmeleri

Bu hava içinde, 3 Ekim günü Mudanya'da bırakışma görüşmeleri başladı. Görüşmelerde Türkiye'yi Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın temsil edeceği açıklandı. Türkiye bu adımı atınca, müttefikler de görüşmelere katılacak delegelerini belirlediler: İngiltere temsilcisi General Harington, Fransa temsilcisi General Charpy, İtalya temsilcisi ise General Monpelli'ydı. General Mazarikis'in Yunanistan'ı -sözde- temsil edecekti. Ancak O görüşmelerde yer almadı.

O zamana dek, yani tam dört yıla yakın bir süre Doğu Trakya Yunan işgalindeydi. Bölgede Türkler üzerinde, Yunan askerlerinin, sivil yöneticilerinin ve yerli halkın ortaklaşa dayanılmaz baskıları ortaya çıkmıştı. Türk ordusu İstanbul'a doğru ilerlemeye başlayınca, Ortodoks nüfus korkmuş ve tıpkı Anadolu'nun birçok yerinde görüldüğü gibi bulundukları yerleri terk etmeye ve Yunanistan'a göç etmeye başlamışlardı. Bu karmaşa ortamından doğal olarak bölgede bulunan Müslüman nüfus da ürküyordu. Öyle ki bir katliam ortamı oluşursa, bu eylemler karşısında korumasız kalacaklarını düşünüyorlardı. Doğu Trakya'da hızla çetecilik olayları arttı. Bu tehlike ortaya çıkınca, bölgede bulunan Türk milis güçleri ve yeraltı çalışmalarında bulunan askerî birlikler de gereken önlemleri almaya başlamışlardı. Bu gerilim ortamından bölgede bulunan Ortodoks Rum nüfus daha da ürktü. Sivil

¹² Tansel, a.g.e., s.184-185.

¹³ Ali Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enst. Yay., Ankara, 1948, s. 156.

¹⁴ *Ahenk*, 25 Eylül 1922.

¹⁵ *Sada-yı Hak*, 29 Eylül 1923.

halk gerek yaya ve gerekse tren yoluyla ülkeyi terk etmeye başladı.¹⁶ Yollara dökülen Rum göçmenler, tren istasyonlarını dolduruyorlar, Tekirdağ Selanik çizgisinde trenler sürekli göçmen taşıyorlardı. Yunanistan'a karayoluyla ulaşım, diğer bölgelere göre daha kolay olduğundan, yaylı at ve kağı arabalarıyla da taşımalar yapıyordu.¹⁷ Rumlar boşaldıkça, Doğu Trakya'da Türklerin oluşturduğu yerel güçler daha etkin bir konuma gelerek, otorite boşluğunu tamamlamaya çalışıyorlardı.¹⁸

Bir ay içinde, Türkiye'den ayrılarak Yunanistan'a göç eden Rum sayısı 650.000'i buldu.¹⁹ Bu sayının önemli bir kısmı da Doğu Trakya'dandı. Bu sayı, 1922 yılının sonuna dek 1.000.000'u aştı.²⁰

3 Ekim günü Mudanya'da görüşmeler başladığında, Türk Ordusu'nun önemli isimlerinden Fevzi ve Refet Paşalar, diğer önemli subaylarla birlikte Bursa'da bulunuyorlar, aralıklarla İsmet Paşa ile görüş alışverişi yapıyorlardı.

Mudanya'da ele alınan en önemli konulardan birisi, Doğu Trakya'dan çekilmesi istenen Yunan birliklerinin çekileceği çizginin belirlenmesiydi. Bu sağlanabilirse, o zaman Türk birliklerinin hangi yollardan ve ne koşullarda Doğu Trakya'ya geçebileceğini saptamak da ayrıca ele alınması gereken bir konuydu. Üstelik silahlı güçlerin değinilen bölgeye taşınmasına koşut olarak, bölgede yeni bir yönetim kurulacağından bu yönetimi kuracak olan Türk memurların ve güvenliği sağlayacak Türk Jandarmasının da bölgeye geçişinin sağlanması son derece zor konulardı. Yunanistan kuvvetlerinin nasıl bir çizginin arkasına çekileceğini saptamak da gerekiyordu. Bu çizgi sonradan Adalar Denizi (Ege) ağzından Trakya ile Bulgaristan sınırının kesiştiği yere dek, Meriç'in sol kıyısı biçiminde belirlendi. Trakya'nın Yunan kuvvetlerince boşaltma işi en çok otuz günde tamamlanacak, boşaltılan yerlerde Büyük Millet Meclisi'nin memurları ve demiryolunun korunması amacıyla gerekli duyulması durumunda jandarma güçleri bulundurulacaktı. Bu güç, subaylarla birlikte sekiz bini aşmayacaktı. Bütün bu süreç oluşturulacak kurullar aracılığıyla yürütülecek, kurulların görevini kolaylaştırmaya taraflar katkı sunacaklardı. Bu güvenliğin sağlanması amacıyla geçici olarak bölge müttefik kuvvetler tarafından işgal edilecek, yaklaşık yedi taburdan oluşacak bu kuvvetler düzenin korunmasını sağlayacak ve söz konusu kurullara destek olacaktı. Eğer azınlıkların korunması için gerekli önlemler alınabilirse, çekilme süreci daha erken de başlayabilecekti. Ardından Büyük Millet Meclisi yönetimi ve jandarması devreye girecekti. Türkiye'ye bağlı güvenlik birimlerinin hangi noktalarda görev yapacağı da belirlendi. Bu görev hatlarından ilki Çanakkale bölgesindeydi ve Lapseki, kuzeyde Bozburnu, güneyde Kumburnu temel olmak üzere, Asya kıyısından yaklaşık on beş kilometre derinlikteydi. Yine İzmit Körfezi'nde Darıca'dan başlayıp Gebze'den geçerek

¹⁶ Tanin, 26 Mart 1923.

¹⁷ Tanin, 20 Teşrinievvel 1922

¹⁸ Sonradan, mübadele sürecini de içine alacak bu göç etmelerle ilgili örneğin bkz. Kemal Arı, **Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1995.

¹⁹ Tanin, 22 Teşrinievvel 1922.

²⁰ Tanin, 5 Kânunuevvel 1922.

Karadeniz üzerinde Şileye uzanan çizgi de belirlendi. Darıca'dan Şileye giden yol Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Müttefik Devletler askerlerince ortaklaşa kullanılabilecekti. Büyük Millet Meclisi barış antlaşması sonuçlanana dek bu bölgeye asker geçirmeyecek ve orada ordu toplamayacaktı. Fransızca yazılmış anlaşma metni 11 Ekim 1922 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti adına Ferik (Tümgeneral) İsmet, Fransa adına General Charpy, İtalya adına General Monbelli, Büyük Britanya adına General Harington tarafından imzalandı.²¹ Yunan temsilci ise yetkisi olmadığı gerekçesiyle imzalamaktan kaçınsa da, sonradan İstanbul'daki Yunan temsilci Sinopulos, yalnızca bir çekince ileri sürerek Yunanistan'ın sözleşmeye katıldığını müttefik devletler aracılığıyla Ankara hükûmetine bildirdi.²²

Sözleşme, 14/15 Ekim gecesinden başlayarak yürürlüğe girdi.

SONUÇ

Üç yıldan fazla süren Türk-Yunan savaşı, Mudanya Antlaşması'nın imzalanmasıyla son buldu. Doğu Trakya ile ilgili hükümler anlaşmanın beşinci maddesini oluşturuyordu. Bu antlaşma gereğince, 25 Kasım 1922 günü, Doğu Trakya'da Türk yönetimi yeniden kuruldu. Bu bırakışma metninde, Doğu Trakya sorunu Boğazlar ve İstanbul'un durumuyla birlikte ele alındı. Mudanya Bırakışması ile artık askerî hareketlilik sona ermiş, barış görüşmelerinin başlayabileceği bir eylemli ve psikolojik ortam yaratılmıştır. Bir anlamda Lozan'a giden süreç, Mudanya'da başlamıştır. Bu yönüyle Mudanya Bırakışması, barışın yolunu açan bir uluslararası sözleşme niteliğini taşır. Daha da ötesi, bölgede sivil halkın göçü sonrası ortaya çıkan demografik, ekonomik ve toplumsal boşluğu tamamlayacak mübadelenin, bölgeye özgü koşulları Mudanya bırakışmasına giden süreçte alınan kararlarda ve uygulamalarda ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

Ahenk, 25 Eylül 1922, 2 Teşrinievvel 1922.

Arı, Kemal, **Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1995.

Arı, Kemal, "Misak-ı Milli'nin Tarihsel Anlamı: Düş mü Gerçek mi?", **Yeni Türkiye: Mîsâk-ı Millî Özel Sayısı**, Yıl 23/ Sayı 93 (Ocak-Şubat 2017), s. 23-37.

Arı, Kemal, "Mudanya Bırakışmasına Giden Yolda İzmir ve İzmir Kamuoyu", **Ulusal Zaferimizi Taçlandıran Mudanya**, Gaye Kitabevi, Bursa, 2007, s. 137-144.

Belen, Fahri, **Türk Kurutuluş Savaşı**, Kültür Bakanlığı yal, Ankara, 1983.

İsmet İnönü, **Hatıralar**, II, Bilgi yay., Ankara, 1992.

Karacan, Ali Naci, **Lozan**, Milliyet yay., İstanbul, 1971, s.31.

²¹ İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, I: (1920-1945), TTK yay. Ankara, 1983, s.61-66.

²² Sözleşme metni için bkz. **Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, XXIII, S 350; ayrıca bkz. Ali Fuat Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara, 1948, s. 185-188

Sada-yı Hak, 29 Eylül 1923.

Soysal, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, I: (1920-1945)**, TTK yay. Ankara, 1983.

Tanin, 20, 22 Teşrinievvel 1922; 5 Kânunuevvel 1922.

26 Mart 1923.

Tansel, Selahattin, **Mondrostan Mudanya'ya Kadar**, IV, Ankara, 1973.

Türkgeldi, Ali, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enst. Yay., Ankara, 1948.

MUDANYA MÜTAREKESİ VE TÜRK JANDARMASININ DOĞU TRAKYA MİSYONU

Süleyman TEKİR*

ÖZET

Yunan ordularının Eylül 1921’de Sakarya Meydan Muharebesi’nde yenilgiye uğratılmasını müteakip savaşta inisiyatif Türk ordusuna geçti. Ankara’ya ulaşan ve Sevr’in değiştirilmiş olan mütareke/anlaşma teklifleri ise kabul görmedi. Ağustos 1922’de Türk ordusu tarafından başlatılan Büyük Taarruz Harekâtı ile 9 Eylül’de İzmir Yunan işgalinden kurtarıldı. 11 Eylül 1922’de Bursa’nın kurtarılmasının ardından Türk ordusunun nihai hedefi olan Boğazlar ve İstanbul’a yöneleceğini anlayan Müttefikler, 23 Eylül’de verdikleri nota ile ateşkes teklif ettiler. 3 Ekim’de Mudanya’da başlayan görüşmeler sonucunda 11 Ekim 1922’de Mudanya Mütarekesi imzalandı. Mütareke ile Türk-Yunan çarpışması durdurulacaktı. Mütarekenin yürürlüğe girmesiyle birlikte Trakya’daki Yunan kuvvetlerinin gerisine çekilmesi gereken hat; Adalar Denizi ağzından Trakya ile Bulgaristan sınırının kesiştiği yer ile Meriç’in sol kıyısı oluşturacak, Doğu Trakya ise ateşkesin yürürlüğe girmesini müteakip Yunan kuvvetleri tarafından boşaltılacaktı. Buna müteakip, Yunan jandarması dâhil olmak üzere bölgede bulunan sivil memurlar en kısa sürede çekilecekti. Onların boşalttığı yerler önce Müttefik memurlarına onlardan da Türk yetkililere teslim edilecekti. Bu işlem en çok otuz gün içerisinde tamamlanacak, TBMM hükûmeti memurlarıyla birlikte asayiş ve düzeni sürdürebilmesinin yanında sınır ve demiryollarının korunması için yeteri miktarda jandarma kuvveti bulunduracaktı. Bu kuvvetlerin toplamı subaylarla birlikte 8.000’i aşmayacaktı. İşlemlerin düzenli şekilde sağlanabilmesi için Müttefik memurlarının yanı sıra yedi taburluk bir kuvvet bölgeyi işgal edecekti. TBMM hükûmeti ve jandarması bölgede asayiş ve düzeni sağladığında otuz gün beklemeden bölge boşaltılabilecekken, TBMM hükûmeti, barış antlaşması yapılan kadar Doğu Trakya’ya kuvvet geçirmeyecekti.

Mudanya Mütarekesi ile jandarma önemli bir vazife ile görevlendiriliyordu. Misyonun yerine getirilebilmesi için hızlı bir şekilde hazırlıklara başlandı. Ancak Birinci Dünya Savaşı’nda cepheye sürülmüş olan jandarma sınıfı adeta yok olduğu için mütareke döneminde derme çatma şekilde oluşturulan jandarma kuvveti de Millî Mücadele ile birlikte İstanbul ve Ankara hükûmetlerinin emrinde ikiye bölünmüştü. Savaş döneminde ise istenilen tam manasıyla bir jandarma kuvveti oluşturulamadı. Mudanya Mütarekesi’ne göre jandarmanın 8.000 efradı kendi bünyesinden çıkartarak kısa sürede İzmit’e oradan da Doğu Trakya’ya göndermesi mümkün değildi.

Anahtar Kelimeler: Mudanya Mütarekesi, Doğu Trakya, Türk Ordusu, Türk jandarması, Barış Görevi

THE ARMISTICE OF MUDANYA AND TURKISH GENDARMERIE’S EASTERN THRACE MISSION ABSTRACT

Following the defeat of the Greek armies in the Battle of the Sakarya in September 1921, the Turkish army gained the upper hand. The armistice/agreement proposals which reached Ankara and which were a substitute for the Treaty of Sèvres were not accepted. With the Great Offensive launched by the Turkish army in August 1922, İzmir was liberated from the Greek occupation on 9 September. Realizing that after the liberation of Bursa on 11 September 1922 the Turkish army would head towards its final target, the Straits and Istanbul, the Allies offered a ceasefire with the note they sent on 23 September. As a result of the negotiations that started in Mudanya on 3 October, the Armistice of Mudanya was signed on 11 October 1922. With the armistice, the Turkish-Greek conflict would be stopped. The Greek forces in Thrace would withdraw to the left bank of the Maritsa River from the opening of the Aegean Sea to where Thrace intersects the Bulgarian border, while Eastern Thrace would be evacuated as soon as the armistice took place. Subsequently, the Greek gendarmerie and civil servants in the area were to withdraw as soon as possible. The areas they would evacuate were to be handed over to the Allied officers first, who would then hand them over to the Turkish authorities. This process would be completed within a maximum of thirty days, and the GNAT government

* Doç. Dr., Sinop Üniversitesi.

would keep sufficient gendarmerie forces along with civil servants to protect the borders and railways, as well as to maintain the security and order. The total of these forces, including officers, would not exceed 8,000. A force of seven battalions would occupy the area along with Allied civil servants to ensure orderly operations. In the case the GNAT government and gendarmerie ensured security and order in the region earlier, the region could be evacuated without waiting thirty days, and the GNAT government would not deploy forces to Eastern Thrace until a peace treaty was made.

With the Armistice of Mudanya, the gendarmerie was assigned with an important task. Preparations for the fulfilment of the mission began quickly. However, the gendarmerie class which had been driven to the front in the First World War had almost perished, while the gendarmerie force that was newly created in a makeshift manner during the armistice period was divided into two under the command of the governments of Istanbul and Ankara during the National Struggle. In the process of war, a proper gendarmerie force could not be formed. It was not possible for the gendarmerie to prepare and dispatch 8,000 personnel members to Izmit and then to Eastern Thrace in a short time pursuant to the Armistice of Mudanya.

Key Words: Armistice of Mudanya, Eastern Thrace, Turkish Gendarmerie.

GİRİŞ

Millî Mücadele sırasında TBMM hükûmetinin karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlarından birisi Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde çıkan isyanlar oldu. Jandarma isyanlara ilk müdahale eden teşkilat olurken çoğu zaman isyanları büyümeden bastırmayı başardı. Daha büyük çaplı isyan hareketlerinde ise ordu birlikleri gelene kadar durumu idare etti. Ordu birliklerinin gelmesini müteakip, orduyla birlikte tenkil harekâtında görev aldı. Jandarmanın mücadele ettiği ayaklanmaların bazıları şöyle sıralanabilir; *Şeyh Eşref Ayaklanması, Ali Batı Ayaklanması, Haçin Ayaklanması, Bozkır Ayaklanması, Anzavur Ayaklanması, Anzavur Ayaklanması, 1. ve 2. Düzce Ayaklanması, Konya Ayaklanması, Koçgiri Ayaklanması, Pontus Ayaklanması, Yozgat ve Zile Ayaklanması*.¹

Millî Mücadele döneminde özellikle merkezden uzak bölgelerde çıkan isyan hareketlerinde doğrudan jandarma muhatap olmuştur. Gerek asilerin isyanı başlatmak için kendilerine ilk hedef olarak jandarmayı seçmeleri gerekse de taşrada tek silahlı unsur olması hasebiyle olaylara ilk müdahale edenin jandarma olması süreç içerisinde jandarma misyonunu ortaya koyması açısından önemlidir.² Pontuscu Rumların Karadeniz sahillerinden iç bölgelere doğru zorunlu göçünden, Rum çetelerin Karadeniz bölgesindeki faaliyetlerine kadar geniş bir yelpazede jandarmanın faaliyetleri dikkat çekmektedir.³ Ayrıca Millî Mücadele boyunca Yunanistan ve İngiltere donanmasına ait gemiler tarafından Karadeniz sahillerinde İnebolu, Sinop, Samsun, Trabzon ve Rize limanlarına yapılan bombardımanlar⁴ esnasında halkın zarar görmemesi için jandarma ve polis tarafından önemli tedbirler alındı.⁵

¹ Jandarma Genel Komutanlığı 50 Yıl Cumhuriyetin Hizmetinde III. Kitap, Ankara 1973, s.30.

² Mehmet Evsile, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Cephe Gerisindeki Güvenlik Problemleri ile İlgili Tartışmalar", *History Studies*, S 3/2, 2011, s.219-231.

³ Mesut Çapa, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik Aldığı Tedbirler", *Karadeniz'de İsyân Mücadele ve Propaganda*, Ed. İsmail Hakkı Demircioğlu, Rahmi Çiçek, Mehmet Okur, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2019, s.204-205.

⁴ Rahmi Doğanay, *Milli Mücadele'de Karadeniz (1919-1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2017, s.112-166.

⁵ Rahmi Çiçek, "Millî Mücadele Dönemi'nde İnebolu, Trabzon ve Samsun Bombardımanları", *Karadeniz'de İsyân Mücadele ve Propaganda*, Ed. İsmail Hakkı Demircioğlu, Rahmi Çiçek, Mehmet Okur, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2019, s.191.

Tüm bunların yanında Türk-Yunan Savaşı'nı fiilen bitiren Mudanya Mütarekesi, Türk jandarmasına barış sağlanıncaya kadar oldukça kritik bir görev yükledi. Yunan ordularının Eylül 1921'de Sakarya Meydan Muharebesi'nde yenilgiye uğratılmasını müteakip savaşta inisiyatif Türk ordusuna geçti. Ankara'ya ulaşan ve Sevr'in değiştirilmiş olan mütareke teklifleri ise kabul görmedi. 26 Ağustos 1922'de Türk ordusu tarafından başlatılan Büyük Taarruz Harekâtı ile 9 Eylül'de İzmir'de Yunan işgaline son verildi.⁶ 11 Eylül'de Bursa'nın kurtarılmasının ardından Türk ordusunun nihai hedefi olan Boğazlar ve İstanbul'a yöneleceğini anlayan Müttefikler, 23 Eylül'de verdikleri nota ile ateşkes teklif ettiler. 3 Ekim'de Mudanya'da başlayan görüşmeler sonucunda 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi imzalandı. Mütareke ile Türk-Yunan çarpışması durdurulacaktı. (Md.1) Mütarekenin yürürlüğe girmesiyle birlikte Trakya'daki Yunan kuvvetlerinin gerisine çekilmesi istenecek çizgiyi, Adalar Denizi ağzından Trakya ile Bulgaristan sınırının kesiştiği yere dek, Meriç'in sol kıyısı oluşturacaktı. (Md.2) Doğu Trakya, ateşkesin yürürlüğe girmesini müteakip Yunan kuvvetleri tarafından boşaltılacaktı. (Md.5) Yunan jandarması dâhil olmak üzere sivil memurlar en kısa sürede çekilecekti. Onların boşalttığı yerler önce müttefik memurlarına onlardan da Türk yetkililere teslim edilecekti. Bu işlem en çok otuz gün içerisinde son bulacaktı. (Md.6) TBMM hükûmeti memurlarıyla birlikte asayiş ve düzeni sürdürebilmesinin yanında sınır ve demiryollarının korunması için yeteri miktarda jandarma kuvveti bulunduracaktı. Bu kuvvetlerin toplamı ise subaylarla birlikte 8.000'i aşmayacaktı. (Md.7) İşlemlerin düzenli şekilde sağlanabilmesi için Müttefik memurlarının yanı sıra yedi taburluk bir kuvvet bölgeyi işgal edecekti. (Md.8-9) TBMM hükûmeti ve jandarması bölgede asayiş ve düzeni sağladığında otuz gün beklemeden bölge boşaltılabilecekti. (Md.10) TBMM hükûmeti, barış antlaşması yapılanaya kadar Doğu Trakya'ya kuvvet geçirmeyecekti. (Md.13).⁷

Hazırlık Aşaması

Mudanya Mütarekesi, 14/15 Ekim 1922 gece yarısı yürürlüğe girdi. Doğu Trakya'yı Yunanlılardan teslim almak üzere üçer İngiliz ve Fransız, bir de İtalyan taburu İstanbul'da hazırlandı. TBMM adına Trakya'yı, *Trakya Fevkalade Komiseri* Refet Paşa teslim alacaktı. Fakat mütareke şartlarına rağmen Yunan kuvvetleri masum Türk köylerini basıp içerisindeki insanları katletmekteydiler. Yunan mezaliminin haddi ve hududu ise bilinmiyordu. Aynı zamanda Marmara çevresinden kaçan Rum, Ermeni ve Abaza grupların yağma faaliyetlerinin engellenmesi gerekiyordu. Trakya Paşaeli Cemiyeti tarafından hazırlanmış olan gizli silahlı teşkilat ise Türkleri koruyabilmek adına harekete geçmişti. 800 kişilik bu kuvvet, Türklerin Yunan kuvvetleri tarafından ezilmesini engelleme noktasında ciddi başarı gösterdi.⁸

⁶ Süleyman Tekir, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma Kuruluş Teşkilat ve Mücadele (1903-1938)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2020, s.324.

⁷ İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, TTK Yayınları, C 1, Ankara 1989, s.69-74.; İsmail Eyyupoğlu, *Mudanya Mütarekesi*, Ankara, 2002, s.240-244.

⁸ Tevfik Bıyıkhoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, C 1, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1992, s.456-457.

Mudanya Mütarekesi ile jandarma önemli bir vazife ile görevlendirilmişti. Bu misyonu yerine getirilebilmek için jandarma teşkilatı, hızlı bir şekilde hazırlıklara başladı. Hükûmet tarafından hazırlanan kararnamede şu noktalar öne çıkıyordu;

1. Mütareke gereğince sevk olunacak jandarmanın miktarı 8.000'e yükseltilecektir.
2. Daha önceden hazırlanmış olan 4.000 efrattan oluşan jandarma kuvveti İzmit'te toplanacaktır.
3. Bu rakamın 8.000'e ulaşması adına jandarmadan efrat alma imkânı olmadığı için eksik olan 4.000 efrat ordudan alınacaktır.
4. Ordudan alınacak 4.000 efrâda jandarma serpuşları Umum Jandarma Kumandanlığı tarafından tedarik edilecektir. Bu neferlerin elbise, silah ve teçhizatı ordu tarafından karşılanacaktır.
5. Jandarma subaylarının Umum Jandarma Kumandanlığı tarafından tedarik edilmesi gerekirken daha önce bu zâbitlerin memleketin muhtelif yerlerine görevlendirildikleri için kâfi miktarda zâbit bulunmamaktadır. Bu yüzden jandarmaya ilave olarak mülâzım-ı sâni ve mülâzım-ı evvel rütbelerinde olmak üzere 30 kadar zâbit ordudan jandarmaya görevlendirilecektir.
6. Jandarma birlikleri Trakya'ya sevk edilinceye kadar iâşeleri ordu tarafından karşılanacaktır.⁹

Jandarma Birinci Dünya Savaşı'nın hemen başında cepheye sürüldüğü için öyle bir konuma düşmüştü ki, 4.000 efrâdı kendi bünyesinden çıkartarak kısa sürede İzmit'e göndermesi mümkün değildi. Ancak jandarma mektebiyle birliklerden toplanan 750 jandarma İzmit'e gönderilebilirdi. Bunun dışında 2.750 efrâda daha ihtiyaç vardı. Bu miktarın ordudan alınmasından başka imkân ise bulunmuyordu.¹⁰

Mütareke gereği bölgeye gönderilmesi gereken 8.000 jandarmanın hazırlanması için yoğun bir gayret içerisine girildi. Bir anda bu kadar büyük sayıda jandarmanın toplanması mümkün olamayabilirdi. Yapılan planlamaya göre; Ankara'dan gönderilecek 750 jandarma neferinden başka Batı Cephesi birliklerinden dörder yüz mevcutlu 16 piyade taburuyla beşer yüz mevcutlu iki süvari alayının 1311 ve 1317 doğumlu efrattan oluşmak üzere İzmit, Bandırma ve Gemlik'te toplanacaktı. Fevzi ve Refet Paşalar ile İsmet Paşa arasında yapılan görüşmede hazırlanan taburlarda 1'den 16'ya kadar numara verilmesine karar verildi. Her bölükte altı makinalı bir ağır makinalı tüfek bölüğü bulunacaktı. Her piyade bölüğünde ise altı otomobil bulunacaktı. Subay ve erlerin üniformalarının üzerine jandarma işareti konulacaktı.¹¹

Trakya'ya sevk edilecek jandarmaların İstanbul'a gönderilmesine ait karar Başkumandanlığa bildirilmesinin ardından hazırlıklar oldukça hızlı şekilde yapıldı.¹² Müdâfaa-i Milliye Vekâleti ambarlarından temin edilen kıyafetler efrâda giydirildi. Sabit jandarma alayı için Umum Jandarma Kumandanlığı tarafından seçilen 750 efrat, 20 Ekim'de İzmit limanında hazır hale getirildi. Ordudan seçilenlerden kurulan tabur ve süvari alayı ise 23 Ekim itibarıyla hazır durumdaydı. 750 mevcutlu Seyyar

⁹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi, CBA, 01000931/527482.

¹⁰ CBA, 01000931/528242.

¹¹ CBA, 01000931/527919.

¹² Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi BCA, 030.10.0.0-125-891-17.

Jandarma Alayı hariç Trakya Jandarma Teşkilatı'nın kuruluş ve mevcudu şu şekildeydi;¹³

Jandarma Tabur No	Subay Sayısı	Asker Sayısı	Hayvan Sayısı	Ağır Makineli Tüfek Sayısı	Hafif Makineli Tüfek Sayısı
1	22	400	105	6	18
2	21	400	107	6	18
3	22	400	109	6	18
4	20	400	101	6	18
5	22	400	104	6	18
6	20	400	100	6	18
7	21	400	126	6	18
8	18	400	111	6	18
9	22	400	105	6	18
10	22	400	126	6	18
11	21	400	127	6	18
12	22	400	128	6	18
13	21	400	110	6	18
14	21	400	110	6	18
15	21	400	110	6	18
16	21	400	110	6	18
1. Süvari Alayı	27	543	628	4	6
2. Süvari Alayı	30	509	682	4	6
Muharebe Bölüğü	4	178	66	-	-
Telsiz Bölüğü	3	51	35	-	-
Toplam	401	7.681	3.200	104	300

Tablo 1: Trakya Jandarma Teşkilatı Kuruluş ve Mevcudu.

Bölgenin Teslim Alınması ve Yaşananlar

Mudanya Mütarekesi gereğince Doğu Trakya'yı, TBMM hükûmeti adına Refet Paşa'nın teslim almasına karar verilmişti.¹⁴ Refet Paşa İstanbul'a gitmek üzere 19 Ekim 1922'de beraberinde 120 jandarma eri olduğu halde Gülnihal Vapuru ile yola çıktı. İstanbul'a girişinde halkın coşkun tezahüratları ve sevgi gösterileri ile karşılandı. Tramvay işçileri tarafından Trakya'ya gidecek olan jandarma kuvveti için özel olarak işletilen sancak Refet Paşa'ya teslim edildi. Refet Paşa sancağı aldıktan sonra; "Sancağı şükranla alıyorum. Ülkemin mutluluğunu kol gücünün çalışmasında görenlerdenim. Hükûmetim, doğrudan doğruya halk hükûmetidir. Gücünü halktan almıştır.

¹³ Veysi Akın, **Trakya'nın Türklere Devir Teslimi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1994, s.95-96.

¹⁴ BCA, 030.18.1.1-5.30.15.

Arkadaşlarınızı benim adıma öpünüz..." ifadelerini kullandı. Fakat Refet Paşa ile kente gelen 120 jandarmanın karaya çıkmasına mütareke ahkâmına aykırı olduğu gerekçesiyle İngiliz işgal kuvvetleri tarafından izin verilmedi. İngilizler, Trakya'ya geçmesi gereken jandarmaların İstanbul'dan karayoluyla gitmesi gerektiğini bir türlü anlamak istemediler. General Harington ile yapılan görüşmede jandarmanın karaya çıkmasına izin verildi. Fakat vakit geç olduğu için uygulama ertesi sabaha kaldı. Sabah saatlerinde jandarma bölüğü karaya çıktığında İstanbul halkının sevinç gösterileri katlanarak arttı. Bölük Komutanı Kazım Bey ve jandarma erlerine yoğun sevgi gösterileri yapıldı. Bando takımı beraberinde on binlerce insan çevrelerinde olduğu halde 120 kişilik jandarma kuvveti yürümeye başladı.¹⁵

Refet Paşa'nın İstanbul'a ulaşmasından önce, 15 Ekim 1922'den itibaren Doğu Trakya'yı Yunanlılardan teslim almak için İtilaf Devletleri harekete geçti. İtalyanlar; Silivri, Vize, Saray ve Çorlu, Fransızlar; Lüleburgaz, Edirne ve Kırklareli, İngilizler ise Uzunköprü, Tekirdağ, Şarköy ve Keşen bölgelerine hareket etmişlerdi. Özellikle Saray ve Çorlu'ya İtalyanların gelmesi bu kasabaları yanmaktan son anda kurtarmıştı.¹⁶

Bölgenin teslim alınması için Başkumandan Mustafa Kemal Paşa imzasıyla jandarma müfettişleri atandı. Atamalar şu şekildeydi; Edirne Valiliği'ne Şakir (Kesebir) Bey atanırken, Tekirdağ bölgesine Cemil Cahit (Toydemir) Bey, Edirne bölgesine Albay Mümtaz Bey, Çerkezköy bölgesine Yarbey Mümtaz Bey, Keşan bölgesine İsmail Hakkı Bey atandı. Kurmaylar kurulunu ise Binbaşı İzzet, Binbaşı Mithat, Binbaşı Osman Beyler oluşturuyorlardı.¹⁷

Doğu Trakya'da TBMM idaresinin tesis edilebilmesi için anlaşılan tarihler ise şu şekildeydi;

30 Ekim 1922: Çorlu, Sarayköy, Silivri

31 Ekim 1922: Demirköy

8 Kasım 1922: Tekirdağ, Hayrabolu, Malkara

20 Kasım 1922: Meriç Nehri'ne kadar olan arazinin tamamı.¹⁸

28 Ekim 1922'de Trakya'yı teslim almakla görevlendirilen jandarmaya ait ilk alay 29 Ekim 1922'de İzmit'ten İstanbul'a hareket etti. 28 Aralık'tan itibaren ise Bilecik-İstanbul arasında tren nakliyatı başlamıştı. Alınan istihbarata göre İngilizler Seddülbahir'den Maydos'a kadar olan muntıkada hummalı bir tahkimata girişmişlerdi. Adalardan gelerek Saros körfezine çıkan Yunan çeteleri Gelibolu ve Maydos arasındaki Müslüman köylerini basarak, köylüleri katlediyorlardı. Durumdan rahatsız olan Marmara adalarındaki Rumlar dahi göçe başlamışlardı.¹⁹ 31 Ekim'de Gemlik ve Bandırma'da toplanan jandarma birlikleri deniz yolunu kullanarak Rumeli'ye hareket etti.²⁰ 2 Kasım'da Bandırma limanına gelen Akdeniz vapuruna bindirilen bir kısım jandarma kıtaatı 3 Kasım'da Bandırma'dan Trakya'ya hareket etti. Bir yandan jandarma kuvveti sevk edilirken diğer yandan ise Trakya'nın teslim muamelesi devam ediyordu. 2 Kasım'a kadar Vize, Çorlu, Saray, Silivri,

¹⁵ Hasan İzzet Dinamo, **Kutsal Barış Ulusal Kurtuluş Savaşı Sonrasının Gerçek Hikayesi**, Tekin Yayınevi, İstanbul 2007, s.50-67.

¹⁶ Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s.458.

¹⁷ Dinamo, **a.g.e.**, s.68.

¹⁸ Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s.458-459.

¹⁹ **BCA**, 030.10.0.0-54.356.4.

²⁰ **BCA**, 030.10.0.0-54.356.4.

Muratlı ve Midye’de TBMM hükûmetinin idaresi tesis etti. Yunanlılar çekilirken tüm telefon ve telgraf hatlarına zarar verdikleri için haber akışı oldukça yavaştı.²¹

Trakya’nın çoğu bölgesinde TBMM kuvvetleri yetişene kadar ahali arasından seçilen yurtseverler tarafından geçici hükûmet, belediye ve jandarma kuvveti de tesis edilmişti.²²

Mülkî memurlar ve jandarma kuvveti 2 Kasım’da Demirköy kazasını teslim alarak görevlerine başladılar. Bu suretle 2 Kasım itibariyle Doğu Trakya’nın birinci teslim mıntikasını teşkil eden beş kazanın devir teslimi sükûnetle tamamlandı. 5 Kasım günü Bandırma’dan iki vapurla bir miktar jandarma Trakya’ya nakledildi.²³ Mütarekede belirtilen 8.000 rakamına ulaşmak adına hızlı bir şekilde jandarma sevkiyatı devam ederken bölgeye ulaşan jandarma ve mülkîye memurları halkın yoğun sevgi gösterileri ve tezahüratları ile karşılanıyordu. 8 Kasım’da Lüleburgaz ve Pınarhisar’a, 9 Kasım’da Babaeski’ye, 10 Kasım’da ise Kırkkilise’ye (Kırklareli) mülkî idare ve jandarma ulaştı.²⁴

Tekirdağ’da bulunan İngiliz komutanının Tekirdağ ve civarını derhal teslim etmeye hazır olduğuna yönelik Edirne Vilâyeti’ne yazdığı bir tezkire üzerine mülkî memurlar ve jandarma kuvveti Tekirdağ’da gönderildi. 13 Kasım 1922 günü kasaba teslim alınarak hükûmet idaresi tesis edildi. Hayrabolu ve Malkara’nın teslimi ile ilgili işlemler ise devam ediyordu. ²⁵ 21 Kasım 1922 itibariyle 8.000 jandarmanın Trakya’ya sevki tamamlandı. Keşan ve Şarköy’e kısa sürede jandarma kuvvetleri ulaştı. 21 Kasım’da Yunan mülkîye memurları ile jandarması Edirne’yi tamamen tahliye etti. Bunu müteakiben hükûmet idaresi Edirne’de tesis edildi.²⁶

Trakya Jandarma Teşkilatı’nın kuruluşunun tamamlanması üzerine Refet Paşa tarafından bir talimatname hazırlandı. Doğu Trakya jandarma mıntika müfettişliklerine ayrılırken, müfettişliklere bağlı birisi seyyar diğeri sabit olmak üzere iki nevi jandarmanın hizmet yapmasına karar verildi. Sabit jandarma bölgenin asıl jandarmasını oluşturacak ve bütün bölgenin karakol hizmetleri, ilçelerin iç inzibat işleri gibi görevleri yapacaktı. Seyyar jandarmalar ise inzibat ve asayişin sağlanması konusunda sabit jandarmaya yardım, sınırların gözetlenmesi, demiryollarının muhafazası gibi görevleri ifâ edecekti. 1914 Bulgar hududu ile Çatalca ve Meriç sınırlarında gözetleme vazifesi bu birlikler tarafından yapılacaktı. Bilahare Refet Paşa’nın girişimleriyle bölgede konuşlanacak jandarmanın sayısı artırıldı. Yapılan düzenlemeden sonra Trakya’daki jandarmanın genel durumu şöyle bir görünüm kazandı;²⁷

Birlik	Subay	Asker
Seyyar Jn. Teşkilatı	440	7.781
Sabit Jn. Teşkilatı	75	1.645

²¹ BCA, 030.10.0.0-54.356.4.

²² Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, s.459.

²³ BCA, 030.10.0.0-54.356.4.

²⁴ BCA, 030.10.0.0-54.356.4.

²⁵ BCA, 030.10.0.0-54.356.4.

²⁶ Tekir, *a.g.e.*, s.331.

²⁷ Akın, *a.g.t.*, s.97-106.

Refet Paşa Karargâhı	43	313
Toplam	558	9.739
Genel Toplam	10.297	

Tablo 2: Trakya Jandarma Teşkilatı Mevcudu.

Yukarıda tabloda görülen kuvvetlerle Doğu Trakya'nın jandarmanın kontrolüne girmesi üzerine TBMM idaresi bölgede fiilen sağlanmış oldu. 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'yla jandarma misyonunu tamamlarken bu tarihten itibaren asayiş ve diğer görevlerini yapmak üzere bölge jandarmasına dönüştürüldü.

SONUÇ

Kamu düzeninin tesisinde önemli bir yapı olan jandarmanın Türkiye'de tesisi oldukça geç sayılabilecek bir döneme tarihlenir. Buna rağmen mükemmele yakın bir teşkilat kurulmuş olmasına karşın, Birinci Dünya Harbi'nde cepheye sürülen jandarma teşkilatı adeta yok olmuştur.

Mondros Mütarekesi'nden Mudanya Mütarekesi'ne geçiş sürecinde Türkiye'de iki farklı jandarma teşkilatı göze çarpar; İstanbul ve Ankara hükûmetlerinin jandarması. Mudanya Mütarekesi henüz yeni kuruluş aşamasında olan TBMM jandarmasına oldukça kritik bir görev vermişti. 8.000 kişilik bir jandarma kuvveti Doğu Trakya bölgesine işgal edecekti. Bu çalışmada elde yeterince jandarma kuvveti olmadığı halde hızlıca oluşturulan 8.000 kişilik kuvvetin mütarekeye uygun olarak zamanında Yunanlıların terk ettiği arazide huzur ve asayiş sağlanması ele alındı. Günümüzde ulaşılamayan jandarma arşivinin açılması bu çalışmanın daha da ayrıntılandırılabilmesini sağlayabilir. Bu yönüyle oldukça bakir olan jandarma konusu birçok açıdan halen çalışılmaya ve irdelenmeye muhtaçtır.

KAYNAKÇA

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi, (CBA)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Telif ve Tetkik Eserler

Akın, Veysi, **Trakya'nın Türklere Devir Teslimi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1994.

Çapa, Mesut, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik Aldığı Tedbirler", **Karadeniz'de İsyân Mübadele ve Propaganda**, Ed. İsmail Hakkı Demircioğlu, Rahmi Çiçek, Mehmet Okur, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2019.

Çiçek, Rahmi, "Millî Mücadele Dönemi'nde İnebolu, Trabzon ve Samsun Bombardımanları", **Karadeniz'de İsyân Mübadele ve Propaganda**, Ed. İsmail Hakkı Demircioğlu, Rahmi Çiçek, Mehmet Okur, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2019.

Doğanay, Rahmi, **Millî Mücadele’de Karadeniz (1919-1922)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2017.

Evsile, Mehmet, “Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Cephe Gerisindeki Güvenlik Problemleri ile İlgili Tartışmalar”, **History Studies**, S 3/2, 2011, ss.95-110.

Eyyupoğlu, İsmail, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2002.

Hasan İzzet Dinamo, **Kutsal Barış Ulusal Kurtuluş Savaşı Sonrasının Gerçek Hikayesi**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2007.

Jandarma Genel Komutanlığı 50 Yıl Cumhuriyetin Hizmetinde III. Kitap, Ankara, 1973.

Soysal, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C 1, TTK Yayınları, Ankara, 1989.

Tekir, Süleyman, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Jandarma Kuruluş Teşkilat ve Mücadele (1903-1938)**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2020.

Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya’da Millî Mücadele**, C 1, TTK Yayınları, Ankara, 1992.

AYDEDE DERGİSİ'NİN İZİNDEN, REFİK HALİD KARAY'IN KALEMİNDEN: BÜYÜK TAARRUZ'DAN, MUDANYA MÜTAREKESİ'NE GEÇEN SÜRECİN ANALİZİ

Yenal ÜNAL*

ÖZET

Refik Halid Karay, Türk edebiyatının yetiştirdiği en seçkin şahsiyetlerden biridir. Eserleri ve ortaya koyduğu eylemler göz önüne alındığında Türk edebiyatının yanı sıra yakın dönem Türk tarihi ve sosyolojisi için son derece değerli ve üretken bir yazardır. Kaleme aldığı politik mizah içerikli fıkralarının özellikle Millî Mücadele döneminin anlaşılması ve anlamlandırılmasında büyük katkıları vardır. Zaten kendisi de Damad Ferid Paşa Hükümetleri döneminde siyasetin içerisine bizzat girmiştir. 1919 ve 1920 yıllarında Damad Ferid Paşa tarafından kurulan hükümetlerde Posta-Telgraf Genel Müdürlüğü görevinde bulunmuştur. Bu görevlerden özellikle birincisi döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın başlatmış olduğu millî hareketin karşısında yer almıştır. Sonraki yıllarda da bu olumsuz tavrını sürdürmüştür. Millî Mücadele'yi bir İttihatçı olarak görmüş ve eleştirmiştir. Bu incelemede Millî Mücadele karşıtı bir aydın olarak Refik Halid Karay'ın *Aydede* dergisinde kaleme almış olduğu makalelerden hareketle yazarın Büyük Taarruz'dan Mudanya Mütarekesi'ne kadar geçen süreçle ilişkin izlenim ve yorumları ele alınmıştır. Böylelikle, Büyük Taarruz'dan Mudanya Mütarekesi ve sonraki döneme uzanan sürecin muhalif bir İstanbul aydınının bakış açısından betimlenmesi ve tespit edilmesi sağlanmıştır. Bu kapsamda; Refik Halid'in, 2 Ocak 1922'den 9 Kasım 1922'ye kadar toplam 90 sayı yayımladığı *Aydede* isimli siyasi mizah dergisi en temel kaynak eseri olmuştur. Refik Halid Karay'ın *Aydede*'de 1922 yılı boyunca yayımlanmış yaklaşık 200'e yakın makale ve fıkrası bulunmaktadır. *Aydede*'nin özellikle 26 Ağustos 1922'den 9 Kasım 1922'ye kadar yayımlanan son 22 sayısında toplam 39 tane makale kaleme almış olan Refik Halid'in bu çalışmalarının gün yüzüne çıkarılması ve değerlendirilmesi 1922 yılı Türkiye'sinin bir başka cepheden anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Refik Halid Karay, 26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan ve kısa sürede başarıyla neticelenen Büyük Taarruz'dan sonra köklü bir fikri değişim süreci içerisine girmiştir. Yıllardır başarılı olacağına ihtimal vermediği Millî Mücadele'nin askeri yönünün büyük bir muvaffakiyetle tamamlanması ve Mudanya Mütarekesi'yle barış kapılarının aralanması onun düşüncelerini tam tersi istikamette değiştirmiştir. Zaferle birlikte öncelikle büyük bir şaşkınlık yaşamış, akabinde Mustafa Kemal Paşa ve Türk ordusunun başarısını takdir eden ardı ardına makaleler kaleme almıştır. Ona göre hemen hemen hiç kimsenin muvaffakiyetine ihtimal vermediği bu büyük başarıyla birlikte Türk toplumunun kaderi baştan sona değişmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Refik Halid Karay, *Aydede*, 1922, Mudanya Ateşkesi, Millî Mücadele.

FROM THE TRACK OF AYDEDE MAGAZINE AND CONSIDERATIONS OF REFİK HALİD KARAY: ANALYSIS OF THE PROCESS FROM THE GREAT OFFENSIVE TO THE MUDANYA ARMISTICE ABSTRACT

Refik Halid Karay is one of the most distinguished figures of Turkish literature. Considering his works and actions, he is an extremely valuable and productive writer for Turkish literature as well as recent Turkish history and sociology. The political humorous jokes he wrote made great contributions to the understanding and interpretation of the National Struggle period. In fact, he himself entered politics in the period of Damad Ferid Pasha Governments. He served as the Post-Telegraph General Director in the governments established by Damad Ferid Pasha in 1919 and 1920. Especially during the first of these duties, he took a place against the national movement initiated by Mustafa Kemal Pasha. He continued this negative attitude in the following years. He saw and criticized the National Struggle as a Unionist. In this study, based on the articles written by Refik Halid Karay, an intellectual

* Doç. Dr., Bartın Üniversitesi.

against the National Struggle, in the *Aydede* magazine, the author's impressions and comments about the process from the Great Offensive to the Mudanya Armistice are discussed. In this way, the process from the Great Offensive to the Mudanya Armistice and the following period has been described and identified from the perspective of a dissident Istanbul intellectual. In this context, Refik Halid's political humor magazine *Aydede*, which he published from January 2, 1922, to November 9, 1922, with a total of 90 issues, is the most important source work. Refik Halid Karay published nearly 200 articles and jokes in *Aydede* in 1922. The revelation and evaluation of these works of Refik Halid, who wrote a total of 39 articles in the last 22 issues of *Aydede* published from August 26, 1922 to November 9, 1922, helps understand Türkiye in 1922 from another angle. Refik Halid Karay experienced a radical spiritual change after the Great Offensive, which began on August 26, 1922, and was successfully completed in a short time. The military aspect of the national struggle, which he had not expected to succeed for years, was completed with great success, and the opening of the gates to peace with the Armistice of Mudanya changed his thoughts in the other direction. After the victory, he was initially very surprised and then wrote a series of articles praising the success of Mustafa Kemal Pasha and the Turkish army. According to him, this great achievement, the success of which almost nobody had expected, completely changed the fate of Turkish society.

Key Words: History, Refik Halid Karay, *Aydede*, 1922, Mudanya Armistice, National Struggle.

GİRİŞ: MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE REFİK HALİD KARAY

Refik Halid Karay, yakın dönem Türk edebiyatı ve tarihi için önemli bir kişiliktir. Ortaya koyduğu siyasi faaliyetler ve kaleme aldığı metinler tarihçiler tarafından da her geçen gün daha fazla önemsenmektedir. Çünkü 1908-1965 yılları arasında kaleme almış olduğu hikâye, roman, hatırat, kronik ve gazete makalesi tarzındaki eserleriyle Türk toplumunu oldukça farklı yönlerden gözlemlemiştir. Onu değerli kılan bir diğer özelliği de II. Meşrutiyet döneminden Mütareke Dönemi'nin sonuna kadar yazmış olduğu siyasi hiciv ve mizah içerikli yazılarının öneminden kaynaklanmaktadır. Refik Halid çeşitli gazetelerde kaleme almış olduğu bu fıkra ve makalelerde II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki ile Mütareke Dönemi olaylarını ve siyasilerini derinlikli bir şekilde incelemiştir. Bu çeşit yazılarda yaptığı yorum ve tespitler dönemin daha incelikli olarak anlaşılabilmesi noktasında ciddi bir önem taşımaktadır. Refik Halid Karay'ın yakın dönem Türk tarihi için taşıdığı bir diğer önem ise Mondros Mütarekesi'nden sonra Damad Ferid Paşa'nın 1919 ve 1920'de kurduğu hükümetler döneminde iki defa Posta-Telgraf Umum Müdürlüğü görevini yerine getirmiş olmasıdır.¹ Bu görevlerden birincisi döneminde son derece kritik hamlelerde bulunan Refik Halid Karay, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde teşkilatlanan Millî Harekâtın aleyhinde eylemlerde bulunmuştur. Bu görevi sırasında Redd-i İlhak Cemiyeti başta olmak üzere ulusal varlığa yararlı cemiyetlerin haberleşmesini engelleme girişiminde bulunduğu gibi Mustafa Kemal Paşa'nın, III. Ordu Kıtaaatı Müfettişliği görevinden azledilebilmesi amacıyla yoğun bir diplomasi faaliyeti yürütmüştür. Diğer bir deyişle Refik Halid Karay, Türk tarihi için bir dönüm noktası olan Mütareke Dönemi'nde son derece kritik bir memuriyette görev almış, bu görevi Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele aleyhine kullanmıştır.²

¹ Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin 3 Mart 1919 tarihinde çekilmesinden sonra Damat Ferid Paşa, 1919 yılında birbiri ardına üç hükümet kurmuştur. İlk hükümeti 4 Mart 1919 tarihinde göreve gelmiştir. Padişah Vahideddin'in eniştesi olan Damad Ferid, İttihatçı düşmanı, İngiliz yanlısı ve Millî Mücadele karşıtı bir şahıs olarak ön plana çıkmıştır.

² Yenal Ünal, *Yakın Dönem Türk Tarihinde Refik Halid Karay*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2013, s. 59-100.

Onun bu dönem için gerçekleştirdiği politik faaliyetlerden hareketle Millî Mücadele'nin farklı bir perspektiften anlaşılması pek tabi mümkündür. Refik Halid'in bizzat siyasete atılması anlamını da taşıyan Posta-Telgraf Umum Müdürlüğü görevi Damad Ferid Paşa'nın, 4 Mart 1919 tarihine kurduğu hükûmet döneminde gerçekleşmiştir. Damad Ferid Paşa, Posta-Telgraf Umum Müdürlüğü görevine 12 Nisan 1919 tarihinde Refik Halid'i atamış³ ve böylelikle yazar çok hayatî bir göreve resmen başlamıştır.⁴ Refik Halid, bu memuriyeti döneminde birçok mühim olaya şahit olmuştur. Örneğin İstanbul'da, İzmir'in İtilaf Devletleri adına Yunanlılar tarafından kanlı bir şekilde işgal edildiğini ilk öğrenen kişilerden birisidir.⁵

Refik Halid, bu görevi sırasında ilerleyen günlerde bazı hayatî vakalarla yüz yüze geldi. Aydın'da bulunan Redd-i İlhak Cemiyeti tarafından 15 Mayıs 1919'da İzmir'in kanlı bir şekilde işgal edilmesi üzerine, ülkedeki bütün yurt severlerden yardıma gelmelerini istemesi, Damad Ferid Paşa Hükûmeti'ni telaşa düşürdü. Damad Ferid Hükûmeti bunun daha büyük kargaşalara sebebiyet vereceğini düşünerek bu isteğe mani olmak istedi.⁶ Refik Halid, hükûmetten aldığı emir üzerine 16 Haziran 1919 tarihinde telgraf başmüdürlüklerine "*Redd-i İlhak Cemiyeti tarafından verilecek telgraftnâmelerin çekilmemesi*" talimatını verdi.⁷ Mustafa Kemal Paşa, Refik Halid Karay'ın, hükûmetin talimatı doğrultusunda vilayetlere ilettiği genelgeye; karşı bir telgraf çekerek Refik Halid'in emrinin uygulanmaması talimatını 20 Haziran 1919'da, III. Ordu Müfettişi sıfatıyla Telgraf Başmüdürlüklerine bildirdi.⁸

Bu vakadan sonra da Refik Halid, Dahiliye Nazırı'ndan almış olduğu talimatlar ve kendi iradesi ile başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, Millî Harekât çerçevesinde yapılacak telgraflaşmaların önüne engel koymaya çalışmıştır. Hatta 23 Haziran 1919 tarihinde toplanan Meclis-i Vükela, Mustafa Kemal Paşa'nın, Harbiye Nezaretî'nin onayı alınmaksızın Dâhiliye Nazırı Ali Kemal'in verdiği şifai talimatla görevde alındığı bilgisini telgraf yoluyla bütün valiliklere bildirmiştir. Dolayısıyla 1919 yılı içerisinde gelişen olaylarla birlikte Refik Halid, Millî Mücadele'nin sert bir muhalifi olmaktan çıkmış, bu hareketi engellemeye yönelik fiilî davranışlar içerisinde bulunan bir İstanbul Hükûmeti yetkilisine dönüşmüştür.⁹

29 Eylül 1919'da Damad Ferid Paşa Hükûmeti'nin üçüncü defa istifa etmesi üzerine; 2 Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa Hükûmeti kurulmuştur.¹⁰ Refik Halid de 9 Ekim 1919 tarihinde Posta-Telgraf Umum Müdürlüğü görevinden alınmıştır.¹¹ Refik

³ Behcet Necatigil, **Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü**, 12. Bs. Varlık Yayınları, İstanbul, 1985, s. 188.

⁴ Refik Halid Karay, **Minelbab İlelmihrab**, 2. Bs. İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 118-122.

⁵ Şerif Aktaş, **Refik Halid Karay**, Akçağ Yayınevi, Ankara, 2004, s. 46.

⁶ Kazım Özalp, **Millî Mücadele I (1919-1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1971, s. 33.

⁷ Feridun Kandemir, **Millî Mücadele Başlangıcında Mustafa Kemal Arkadaşları ve Karşısındakiler**, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul, 1964, s. 110-111.

⁸ Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Toplanmamış Telgrafları**, Edebiyat Yayınevi, Ankara, [t.y.], s. 8; **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1991, s. 40.

⁹ Nihat Karaer, **Tam Bir Muhalif Refik Halid Karay**, Temel Yayınları, İstanbul, 1998, s. 74.

¹⁰ Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi (1918-1938)**, İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1973, s. 77.

¹¹ Sermet Sami Uysal, **Eşlerine Göre Edipler**, L&M Yayınları, İstanbul, 2004, s. 48.

Halid, Posta-Telgraf Umum Müdürlüğü görevinden istifa ettikten sonra *Âlemdar* gazetesinde *Aydede* müstearıyla makaleler yazmaya başlamıştır.¹²

Refik Halid, 5 Nisan 1920 tarihinde dördüncü Damad Ferid Paşa Hükûmeti kurulduktan sonra 17 Nisan 1920 tarihinde yeniden Posta ve Telgraf Umum Müdürü olarak atandı.¹³ Bu ikinci görev devresinde, vazifesi dışında politik meselelerle alakadar olmadı.¹⁴ Ancak Hürriyet ve İtilaf Fırkası içerisinde kalmaya devam etti. İlerleyen aylarda Damad Ferid Paşa ile yaşadığı sorunlardan dolayı görevinden 26 Eylül 1920 tarihinde azledildi.¹⁵

Bunun üzerine ona Ali Kemal Bey derhâl *Peyam-ı Sabah*'ta çalışmaya başlaması teklifinde bulunmuştur. Refik Halid bu teklifi kabul etmiş ve adı geçen gazetede makalelerini yayımlamıştır. Refik Halid Karay'ın bu gazetede ilk makalesi, 3 Kasım 1920 tarihini taşımaktadır. Yazar, bu gazetede toplam 334 adet makale neşretmiştir. *Peyam-ı Sabah*'ta yayımlanan en son makalesi 28 Aralık 1921 tarihlidir. Refik Halid, *Peyam-ı Sabah*'ta bulunduğu bu dönemde politikadan uzak durmaya çalışmıştır.¹⁶

1921 yılı sonuna gelindiğinde köklü bir karar almıştır. Yazar yaşadığı ekonomik zorlukların üstesinden gelmek ve on dört yıllık tecrübesinden istifade ederek kendi yayın organının yayımlamak amacıyla bir fikrî fırtına içerisine girmiştir. Makalelerinin beğenilmesinden hareketle 1922 yılında kendi dergisini yayımlamak istemiştir. Böylece 2 Ocak 1922 tarihinde *Aydede* dergisinin ilk sayısını çıkarmıştır. *Aydede* dergisi 2 Ocak 1922'den 9 Kasım 1922'ye kadar toplam 90 sayı çıkmış bir yayın organıdır.¹⁷

Refik Halid, bu dergiyle birlikte nitelikli bir mizah edebiyatı geliştirmiştir. Yazar *Aydede* dergisiyle de Büyük Taarruz'a kadar Millî Mücadele'nin karşısında yer almıştır.¹⁸ Refik Halid, *Aydede*'de birçok defa Hürriyet ve İtilaf ile İttihak ve Terakkî'yi de eleştiri konusu yapmış olmakla birlikte; ağırlıklı olarak Millî Mücadele'yi siyasi mizah konusu yapmıştır.¹⁹

¹² Osman Nuri Ekiz, **Refik Halid Karay Hayatı ve Eserleri**, Gökşin Yayınları, İstanbul, 1984, s. 16.

¹³ **Takvim-i Vekayi**, Numara 3829, C 26, 17 Nisan 1920.

¹⁴ Aktaş, **a.g.e.**, s. 47.

¹⁵ **Takvim-i Vekayi**, Numara 3965, 26 Eylül 1920. Azil kararı 23 Eylül'de imza edilmiştir.

¹⁶ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, C 2, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1984, s. 1206.

¹⁷ Yazarın bu dergide yayımlanan ilk ve son yazısı şunlardır: "**İstikbalime Dair**"; "**Meslek Bahsi**", Numara 1, 02 Kânunusani 1922 (2 Ocak 1922); "**Dört Zamane Fıkrası**"; "**Ekmek Hatıraları**", Numara 89, 06 Teşrinisani 1922 (6 Kasım 1922). Bk. <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/> Erişim Tarihi: 14.06.2022.

¹⁸ E. Semih Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I-Kaynaklar**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004, s. 173.

¹⁹ Şaduman Halıcı, "**Mütareke Döneminin İşbirlikçileri Yüzellilik Gazeteciler**" başlığıyla Millî Mücadele yıllarında bu hareketi baltalamak amacıyla faaliyet gösteren, zaferle birlikte yurt dışına kaçan ve sonradan yüzellilikler listesine dâhil edilen gazetecilere ilişkin 2021 yılında mütekâmil ve ansiklopedik bir eser vücuda getirmiştir. Tarafımızca da Refik Halid Karay üzerine 2012 yılında Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı danışmanlığında "**Refik Halid Karay'ın Eserlerine Yansıyan Düşünce Dünyası**" başlığıyla bir doktora tezi kaleme alınmış ve söz konusu tez çalışması Yeditepe Yayınevi tarafından 2013 yılında "**Yakın Dönem Tarihinde Refik Halid Karay**" başlığıyla yayımlanmıştı. Şaduman Halıcı'nın söz konusu eserinde; bizim vaktiyle ulaşmaya çalıştığımız Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM) Arşivi'ne erişmiş olması ve özellikle yazarın 1938'de Türkiye'ye döndükten sonraki matbuat faaliyetlerini, resmî makamlarca kuşkulu bir biçimde takip edilmesi gibi hususları yeniden ele alması ve belgelerle destekleyerek bunları net bir biçimde ortaya koymuş olması Refik Halid'e ilişkin bir sis perdesinin daha aralanmasına katkı sunmuştur. Şaduman Halıcı adı geçen eserinde "**Aydede Gazetesi Sahibi, Eski Posta ve Telgraf Genel Müdürü Refik Halid**" başlıklı 23 sayfalık bir bölümü

Refik Halid'e ayırmıştır. Kitabın farklı noktalarında da Refik Halid'e zaman zaman temas etmekle birlikte; hacim ve yoğunluk bakımından yazara ilişkin can alıcı tespitleri eserinin bu bölümünde yapmıştır. Şaduman Halıcı, araştırma konumuz olan *Aydede* dergisi, Refik Halid'in bu dergideki faaliyet ve düşüncelerine ilişkin olarak şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

"Refik Halid, 2 Ocak 1922 günü de Aydede'yi yayın hayatına soktu. Vahideddin, yazılarını lezzetle okuduğu için aylık abonman bedeli olarak iki yüz lira göndermeye başladı. Gazete başta İleri olmak üzere Akşam, İkdam, Dergâh ve Aka Gündüz'ün çıkardığı Anadolu'da Peyam-ı Sabah gibi süreli yayınların sahip, sorumlu müdür ve yazarlarını hedef alıp gülünç duruma düşürdü. Ankara onun için 'hâlâ kedisi, keçisi ve meclisi ile meşhurdur'. Onbaşı rütbesi ile cephede olan Halide Edip'e sataştı. TBMM'nin çıkardığı 'İsrafi Önleme Yasası' ile dalga geçti. Velhasıl Ankara'da yapılan her şey kötüydü. Yaşıtı olan pek çok genç İzmir'e yürürken o, askerin 'temiz yatağını, lavanta çiçeği kokan ütülü çamaşırlarını, bir fincan köpüklü kahvesini, köşe minderini' özleyip özlemediğini düşünüyordu. Askerliğe dair hiçbir şey bilmediğini de itiraf etti. 'Harpte asker nerede yatar? Nasıl yer? Ne biçim uyur? Ne tarafta dinlenir? Bunların hiçbirini bilmiyorum. Fakat öyle tahmin ediyorum ki ne yatacağı yer bellidir, ne de kalkacağı yer.' Anadolu insanının bu lükse onlarca yıldır sahip olmadığı gerçeğinin farkında mıydı acaba? Yunan, Anadolu'dan sürülüp atıldığı, Türk halkı haklı coşkusunu doyastıya yaşadığı günlerde o kendi deyimiyle uyku hastalığına tutulmuştu. 'Dışarda kıyamet kopuyor, davullar, zurnalar veya toplar, tüfekler hülâsa bir cuşış, bir kıyam ki yer gök inliyor, ben yatağıma upuzun uzanmış, mışıl mışıl uyuyorum. Bütün heyecanlardan münezzezim.' Onbaşı Halide artık Halide Edip Hanım olmuş, İstanbul'un dört bir yanına asılan Türk bayrakları ona şifa vermeye başlamıştı. Gelecek kaygısı yoktu, hatta söylediğini göre pasaportunu bile yırtıp atmıştı. Son sözlerine fıkralar araç oldu. O, şeytana uymuştu. Söz ve yetki, Kaptan Paşa'nındı. Zaferle birlikte İstanbul'da iki duygu yan yana yaşanıyordu. Bir yanda coşku vardı. Coşku, Refet Paşa'nın İstanbul'a gelmesi ile katmerlenirken, öte yanda korku ve panik havası egemendi."

Bkz. Şaduman Halıcı, **Mütareke Döneminin İşbirlikçileri Yüzellilik Gazeteciler**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2021, s. 144-167. Refik Halid, bir İttihatçı ayaklanma olarak gördüğü Millî Mücadele'ye yani aslında Türk halkının emperyalizmle giriştiği büyük savaşa en başından itibaren karşı çıkmış, bu hareketi engellemek amacıyla özellikle Damat Ferid Paşa Hükümetleri döneminde birçok siyasi faaliyet gerçekleştirmiş, kaleme almış olduğu metinlerle bu hareketi ve lider kadrosunu mizah yoluyla -kimi zaman- çok ağır bir biçimde tenkit etmiş ve en sonunda gerçekleştirmiş olduğu bu eylemlerden dolayı 9 Kasım 1922 tarihinde ülkeden kaçmış, yüzellilikler listesine dâhil edilmiş ve ancak 1938 yılında çıkan afla Türkiye'ye geri dönebilmiştir. Bununla birlikte söz konusu yazar hakkında bugüne kadar bir kitap çalışması ve ona yakın makale incelemesi kaleme almış olan bu satırların yazarı, Refik Halid'le ilgili olarak araştırmacıların ortaya koyduğu eserlerde onun Mütareke Dönemi muhalif faaliyetlerini bir bütün hâlinde değerlendirerek onun Sait Molla'dan, Ali Kemal'den, Ömer Fevzi'den ve diğer birçok muhaliften ayrılan çok önemli bir özelliğini göz ardı edebildiğini düşünmektedir. Araştırmacıların 1922 yılındaki Refik Halid'i analiz ederken çok daha dikkatli, titiz ve mizah gücünün derinliklerini bilerek hareket etmesi; onunla ilgili yapacakları yorumlarda daha isabetli ve sağlıklı analizlere ulaşmasına katkı sağlayacaktır. Refik Halid, yakın dönem Türk tarihinde bir kırılma noktası olan ve 26 Ağustos 1922 tarihinde başlayarak kısa bir sürede zaferle sonuçlanan Büyük Taarruz'dan sonra kalemini Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa'nın aleyhinde değil; lehinde kullanmıştır. Büyük Taarruz'dan sonra zaferle ilgili ilk yazısını ancak 7 Eylül 1922 tarihinde kaleme alabilmiş olmakla birlikte; bu tarihten sonra fikirlerini tamamen değiştirmiş, zaferle birlikte büyük bir şaşkınlık ve heyecan yaşamış, bu hareketi özümsemiş, kabullenmiş ve en sonunda takdir etmiştir. Yazarın, "Refik Halid Karay, 'Bilmediğim Bir Hayat', *Aydede*, Numara 72, 7 Eylül 1922" künyeli makalesinin bir ya da birkaç paragrafı değil; bütünü incelendiğinde onun Büyük Taarruz'u eleştirmede bilakis takdir ettiği kesin ve net bir biçimde anlaşılabacaktır. Dolayısıyla yazarın 7 Eylül 1922'de kaleme aldığı "Bilmediğim Bir Hayat" başlıklı yazısından 6 Teşrinisani (6 Kasım) 1922 tarihli "Dört Zamane Fıkrası" ve "Ekmeğin Hatıraları" başlıklı yazılarına kadar toplam 34 makalesinde; eski düşüncelerinden sıyrılmış vaziyette, Millî Mücadele'nin başarıyla neticelenmesini destekleyen, Türk ulusunun hak ettiği hakkaniyetli ve kalıcı barışın tesis edilmesi gerektiği yönünde fikirler ortaya

"*Aydede Dergisi'nin İzinden, Refik Halid Karay'ın Kaleminden: Büyük Taarruz'dan, Mudanya Mütarekesi'ne Geçen Sürecin Analizi*" başlıklı bu araştırma kapsamında; Refik Halid Karay'ın 1922 yılı Türkiye'sine ilişkin görüş, tespit, yorum ve değerlendirmelerinden hareketle Büyük Taarruz'dan Mudanya Mütarekesi'ne olan süreçte bir Türkiye panoraması çizilmeye çalışılmıştır. 1922 yılında Refik Halid, gücünü önemli ölçüde *Aydede* dergisinin yayımlanması için kullanmıştır. Derginin hem yayımcısı hem de yazarı olan Refik Halid, Büyük Taarruz'un gerçekleştiği bu yılda yayın faaliyetlerinin hemen hemen tamamını söz konusu dergide gerçekleştirmiştir.

1- Millî Mücadele'ye Bakışı

Refik Halid Karay, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanmış olan Mondros Mütarekesi'nden sonra başlayan Millî Mücadele'ye muhalif bir tutum sergilemiştir. O, bu hareketi, İttihatçı bir örgütlenme olarak kabul etmiştir. Refik Halid'e göre Millî Mücadele, Osmanlı Devleti'ni, I. Dünya Savaşı'na dâhil eden kadronun bu savaşı Anadolu'da sürdürmek amacıyla giriştiği askerî bir harekettir. Bu nedenle, *Aydede* evvelinde diğer bir ifadeyle 1922 yılı öncesinde Millî Mücadele'ye karşı çok daha katı tavır takınmıştır. 1922 yılında yapmış olduğu tenkitlerdeyse ise birkaç yıl öncesiyle karşılaştırıldığında daha sade bir tavır içerisine girmiştir. İzmir'in kurtuluşuna kadar Ankara'da teşkilatlanan mücadele hareketinin başarılı olabileceğine inanmamakla birlikte; orada artık yeni bir siyasi teşekkülün bulunduğunu farkındadır. Bu nedenle muhalifliğini sürdürmüş olmakla birlikte; TBMM'nin hukuki varlığını²⁰ ve Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğini kabullenmiş bir şekilde mizah yazıları kaleme almıştır.²¹

Refik Halid, Millî Mücadele'yi kendinden önceki devirlerde olduğu gibi bir tür particilik faaliyeti olarak görmüştür. Bu hareket ona göre bitip tükenmeyen bir savaş silsilesidir.²² Bu nedenle bu hareketi birçok cepheden irdeleme ve anlama ihtiyacı hissetmiştir. Örneğin Millî Mücadele'nin ideolojik eğilimleri Refik Halid'in mizah yoluyla sorguladığı konulardan birisidir. O, Ankara'daki oluşumu daima İttihatçı hareket olarak kabul etmiş ve ideolojik yapısını da İttihatçılığa dayandırmıştır. Nitekim millîcilik kavramı *Aydede*'nin ilk sayısından itibaren en çok işlenen konulardan birisidir.²³ Nitekim Ankara Hükûmeti'nin, Türkçü bulduğu anlayışını gülünç hâle getirmek için mizah gücünün bütün kudretini zorlamıştır.²⁴

Genel itibarıyla bakıldığında İttihat ve Terakki iktidarı döneminde bu patiyi eleştiren yazılarından dolayı 1913-1918 yılları arasında Anadolu'nun çeşitli kentlerinde sürgün hayatı yaşayan Refik Halid Karay, söz konusu partiye olan husumetinden dolayı 30 Ekim 1918'den sonra Türk toplumunun emperyalizme karşı başlattığı büyük mücadele hareketini sağlıklı bir biçimde analiz edememiştir. Gerek siyasi faaliyetleri gerek kalem tecrübeleriyle bu hareketi 26 Ağustos 1922 tarihinde başlamış olan Büyük Taarruz'a kadar sürdürmüştür. Bu askerî hareketi başarıyla neticelenmesinden sonra Millî Mücadele'ye ilişkin fikirlerinde köklü değişiklikler

koymuştur. Bu araştırmanın ilerleyen sayfalarında Refik Halid'in bu konulara ilişkin temel düşünceleri çok daha ayrıntılı bir şekilde analiz edilmeye çalışılmıştır.

²⁰ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, 23. Bs. Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 285.

²¹ Mustafa Apaydın (haz.), **Aydede 1922-1**, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 17-18.

²² Apaydın, **a.g.e.**, s. 16.

²³ Apaydın, **a.g.e.**, s. 19.

²⁴ Refik Halid Karay, "Çini Soba Meselesi", **Aydede**, Numara 9, 30 Kânunusani 1922.

yaşanmış olmakla birlikte; bu hareketin ne kadar da haklı gerekçelere dayandığını yerinde ve zamanında kavrayamamıştır.

2. Büyük Taarruz ve Akabinde Yaşanan Gelişmelere İlişkin Düşünceleri

Refik Halid Karay'ın, *Aydede'* de üzerine en fazla değerlendirmelerde bulunduğu konulardan biri Büyük Taarruz'dur. Aslında ne Refik Halid ne de diğer muhalif İstanbul aydınları 1922 yılı başlarında Anadolu Hükûmeti'nin, işgalci Yunan kuvvetlerine karşı büyük bir taarruz planı içerisinde olduğunun farkında değildir. Hatta Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra taarruzun yaklaşık bir yıl beklenmesini Anadolu'da bir gevşeme olduğu yönünde algılamışlardır.²⁵

Refik Halid Karay, 26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan Büyük Taarruz'u, birçok İstanbul aydını gibi İstanbul'dan pür dikkat takip etmiştir. Ne var ki Türk ulusunun kaderini kökünden değiştirmiş olan bu önemli hadiseyle ilgili ilk yazısını ancak 7 Eylül 1922 tarihinde kaleme alabilmiştir. Çünkü yine birçok İstanbul aydını gibi bu askerî hareketin başarılı olabileceğine ihtimal vermediğinden kesin sonuçların alınmasını beklemek istemiştir. Yazar "*Bilmediğim Bir Hayat*" başlıklı bu yazısında Büyük Taarruz'a ilişkin olarak şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

*"Harp nedir, daha ben ömrümde görmedim... Evet on beş senedir, hâl-i harpteyiz, harp hâli hakkında henüz bir fikrim yok! Binaenaleyh, bir haftadan beri gazetelerimizi dolduran o şanlı, şehametli, zafer tafsilatına göz gezdirirken kendi kendime söyle söylüyorum: Aman, Allah'ım, bu ne hâldir, ne ateştir, ne kıyamettir! Farz edeyim ki ben, şimdi şu serin Marmara üzerinde Kadıköy'e doğru yol alan, süslü vapurun minderli, yaylı sedirlerinde oturmuş, püfür püfür evime gideceğime, Uşak tepesinde, bir kayalıkta; elimde mavzer, belimde fişeklik, sırtımda çanta, ayağымda kundura, terden elbise derime, çorap etime yapışmış, tıraşım bir karış, dudaklarım kaorulmuş, yere upuzun, güneşe karşı uzanmış, muharebe ediyorum. Top, tüfek, mitralyöz sesleriyle sağır olmuşum... Hoş, yakından top sesi nasıl gelir, tüfek ne suretle patlar, mitralyöz ne ses çıkarır, bilmiyorum a... Fakat herhalde, müthiş bir şeyler olmalı... Bir bakıyorsun, yanına mermi düşmüş, taş, toprak havalarda uçuyor... Sen de, böyle uçabilirdin! Bir bakıyorsun, arkasına bir kurşun işlemiş, sırtüstü düşmüş... Sen de, böyle, düşüp ölebilirdin! Bir bakıyorsun, gökten bomba inmiş, yeri beş karış açmış... Senin de göğsünü böyle açabilirdi."*²⁶

Görüldüğü üzere özellikle 12 Nisan 1919 tarihinde Posta-Telgraf Umum Müdürlüğü görevine atandığı tarihten itibaren Millî Mücadele'nin karşısında yer alan, çeşitli gazetelerde kaleme aldığı fıkralarıyla bu hareketi mizah ve tenkit konusu yapan Refik Halid, bütün dünyada yaşandığı gibi bir büyük şaşkınlık içerisine girmiştir. Çünkü gücünün en son noktasına gelmiş bir ulusun dünyanın önde gelen emperyalist ülkeleri tarafından desteklenen Yunan ordularını mağlup edebileceğine o da herkes gibi inanmamıştır. Ancak Mustafa Kemal Paşa gibi üstün liderlik vasıflarına sahip komutanlar öncülüğünde Türk ulusu, neler yapabileceğini bütün dünyaya göstermiştir.²⁷ Bu nedenledir ki zaferden sonra Refik Halid de büyük bir şaşkınlık ve heyecan içerisine girmiştir. Zaferin getirdiği coşku bir önemli muhalifin dahi düşüncelerini bir çırpıda değiştirmiştir. Söz konusu yazısında Refik Halid, askerî hareketin devam ettiği hatta İzmir'in hâlâ düşman işgali altında olduğu

²⁵ Refik Halid Karay, "Gevşeme", *Aydede*, Numara 6, 19 Kânunusani 1922; Refik Halid Karay, "Bir Hatıra ve Bir Mütalaa", *Aydede*, Numara 28, 6 Nisan 1922.

²⁶ Refik Halid Karay, "Bilmediğim Bir Hayat", *Aydede*, Numara 72, 7 Eylül 1922.

²⁷ Andrew Mango, *1938'den Günümüze Türkiye ve Türkler*, çev. Füsün Doruker, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 31.

günlerde kendini cephede savaşan bir asker olarak tasavvur etmiş ve taarruzu gerçekleştiren ordunun içinde yer alan bir nefer olarak düşünmüştür. Diğer bir ifadeyle Türk ulusunu yeniden ayağa kaldırmış olan bu hareketi, özümsemiş, kabullenmiş ve takdir etmiştir.

Refik Halid'in, doğrudan doğruya Büyük Taarruz'u konu alan ikinci önemli yazısı 18 Eylül 1922 tarihinde yayımlanmış olan "Uygun Bir Hikâye" başlıklı yazısıdır. Refik Halid söz konusu makalesinde Afyon'dan başlamak üzere bu büyük askerî hareketin kendi tasavvurunda geliştirdiği bir tasvirini yaparak okuyucularına bu vakayı takdim etmeye çalışmıştır:

*"Şimdi, şöyle Taarruz'dan bugüne kadar geçen velveleli hadisatı bir düşünüyorum da kendimi yüksek bir dağın tepesinden, mesela Everest zirvesinden, bir dürbün ile aşağıda kopan bir tayfunu seyrettiğime zâhib oluyorum. Evvela hava durgundu, tıpkı büyük fırtınalara takaddüm eden derin, ağır, yüklü bir durgunluk... Bu hâkim noktadan baktım ki Karahisar üzerine elektrikle mahmul kesif bulutlar birikiyor, fakat dağlar ve vadiler henüz güneş altında, bîhaber, sakın... Birden semayı bir şimşek yırtıyor ve bir tarraka sarsıyor! Taarruzun ilk topu... Bulutlar büyüyor, genişliyor, alçalıyor, ufukları çeviriyor ve müthiş, bî-aman, mukavemet-sûz bir rüzgâr, bir fırtına, bir kasırga, bir kıyamettir kopuyor. Kurşun gibi yağan yağmur altında ağaçlar görülmemiş ihtilaçlarla büklüm büklüm kıvranıyor, kayalar yerlerinden kopuyor, seller bayırlardan taşıyor, dereler yataklarından çıkıyor, misli ısıtılmemiş mehib bir velvele içinde tayfun denize doğru, seri, coşkun ve cuşişli bir hâlde iniyor. Bunu ben olduğum yerden, bütün mehabeti ile adım adım takip ediyor, görüyorum. İşte bana son yirmi günün harika-âsâ hadisesi böyle bir tesir yapıyor."*²⁸

Yıllardır Millî Mücadele aleyhinde siyasi ve matbuat faaliyetlerinde bulunmuş olan Refik Halid, Büyük Taarruz'un yarattığı coşkuyla birlikte bir anda kendinden geçmiş ve zaferin getirdiği dalgalanmaya kapılmıştır. Dolayısıyla bu askerî hareket önemli bir muhalifin de kısa sürede pörsümüş vatanperverlik duygularını açığa çıkarmıştır. İstanbul'da hemen hiç beklenilmeyen bu taarruz hareketi, bir anda İstanbul aydını üzerinde fikirsel bir sarsıntı yaratmıştır.²⁹ Tam bu noktada ifade edilmelidir ki Refik Halid,³⁰ Damad Ferid Paşa, Said Molla, Mustafa Sabri ve Dürriîzâde Abdullah gibi hiçbir vakit düşmanla iş birliği yapmamıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası elebaşlarıyla³¹ samimi ülfeti de olmamıştır.³²

Bilindiği üzere Büyük Taarruz'un zafer sembolü 9 Eylül 1922'de İzmir'in düşman asker postalından kurtarılmasıdır. Refik Halid, Türk ordularının İzmir'e girişini de memnuniyetle karşılamıştır. İzmir o dönemde ülkenin en büyük ikinci şehri konumundadır. 15 Mayıs 1919 tarihinden beri Yunan ordusunun işgali altına bulunan bu kentin yeniden Türk birliklerinin denetimine girmesi bütün yurtseverleri

²⁸ Refik Halid Karay, "Uygun Bir Hikâye", **Aydede**, Numara 75, 18 Eylül 1922.

²⁹ Refik Halid Karay, "Uygun Bir Hikâye", **Aydede**, Numara 75, 18 Eylül 1922.

³⁰ Vehbi Vakkasoğlu, **Bazen Hazin, Bazen Rezil, Bu Vatanı Terk Edenler**, Divan Matbaası, İstanbul, 1977, s. 116.

³¹ İlhami Soysal, "Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Siyasal Dernekler, Partiler ve Kurucuları", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 2011.

³² Yağmur Rahşan Uzunpınar, **Millî Mücadele'nin Mizah Cepheleri**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2020, s. 302.

olduğu gibi az sayıda muhalifi de mutlu etmiştir. 11 Eylül 1922 tarihli “İncir Bahsi” başlıklı yazısında

“Fakat işte, bu sene, incirlerden evvel İzmir’e incirlerden daha bî-mecal bir halde yığın yığın başka mahsulât inmeğe başladı... Hem de tıpkı incirlerde olduğu gibi silahlı merasim yapılarak! Galiba bu ezile, çiğnene deniz kenarını boylayan mahsulât birer çuval incir gibi bitap ve ezgin... Bu yıl incir mevsimini keyifli geçiriyoruz ve artık incir yerken İzmir’i hatırlayarak üzülmemize hacet kalmıyor. Zira incir beldesine kavuştuk!”³³

ifadesine yer vererek İzmir’in, Yunanlılardan kurtarılmasını sevinçle karşılamıştır.

Refik Halid, bütün dünyada büyük bir merak, şaşkınlık ve takdir toplayan³⁴ Büyük Taarruz’u ve İzmir’in düşman işgalinden kurtarılmasını akıllara durgunluk veren bir başarı olarak tasavvur etmiştir. Bu kadar kısa bir vakitte bu derece kati ve kesin bir zaferin elde edilebileceğine o dönemde hiç kimsenin inanmadığı belirtmiştir. 18 Eylül 1922 tarihli “Uygun Bir Hikâye” başlıklı makalesinde bu konuyu analiz etmiştir:

“Esirleri müstesna, Anadolu’da bu saatte, bir tek düşman askeri kalmadı. Acaba yirmi gün evvel dünya yüzünde buna intizar eden kaç kişi vardı? Kaç kişi bu işin bu kadar seri, şanlı, şayan-ı hayret bir surette icra ve ikmal edilebileceğine inanırdı? Zannetmem ki bir tek kişi bulunsun. Gaye o olmakla beraber kimse son zaferin bu derece keskin, zorlu, kahir bir şekilde biteceğini aklından geçirmezdi... Zannederim ki şu zafer müinasebetiyle bu feryadı koparanlar az değil.”³⁵

Refik Halid’e göre Millî Mücadele’nin başarıyla neticelenmesi bir mucizedir. Ona göre Büyük Taarruz’dan önce bir tek kişi dahi bu askerî hareketin başarıyla bitirileceğine inanmamaktadır. Dolayısıyla bu olay icrası ve ikmal bakımından takdire şayan bir başarıdır. Buradan hareketle şu yorumu rahatlıkla yapabiliriz ki Büyük Taarruz’un başarıyla gerçekleştirilmiş olması özellikle İstanbul’da bulunan aydınlar arasında bir dehşet etkisi yaratmıştır. Ancak ulusal harekete muhalif olmakla birlikte; millî gurura sahip olan aydınlar bu başarıdan övünç duymuştur.

Refik Halid, Büyük Taarruz’un başarıya ulaşmasını ve İzmir’in Yunan ordusundan kurtarılmasını büyük bir intizam ve heyecanla takip etmiştir. Bununla birlikte zaferde ki hakiki payın senelerdir cephelerde savaşan kahraman askerlere ve vefakâr Anadolu insanına ait olduğunun altını çizmiştir. 14 Eylül 1922 tarihli “Beyler, Bu Taraftan” başlıklı yazısında bu konuyu etraflıca değinerek on yıldır savaş hâlinde bulunan Türk toplumunun bu büyük başarıdaki hakkını teslim etmeye çalışmıştır:

“Bana öyle geliyor ki İzmir’in keyfini sürmek, neşesini çıkarmak, bu saadetten hissedar olmak en ziyade senelerden beri Ankara’da kapalı kalan veya cephelerde denize hasret yaşayan vatandaşlarımızın hakkıdır. Biz bu şerefe veya meserrete can ve gönülden iştirak etmekle beraber onları şimdi, bu misli, menendi na-mesbuk sür-i azim meydanında kendi başlarına bırakmalıyız. Bırakmalıyız ki yıllarca han köşelerinde, yangın harabelerinde, suyu çekilmiş dereler ve damları göçmüş evler kenarında bin çeşit esbab-ı refah ve sefadan mahrum bir zorlu ömür süren bu fikir ve beden

³³ Refik Halid Karay, “İncir Bahsi”, **Aydede**, Numara 73, 11 Eylül 1922.

³⁴ Yenal Ünal, **Ahmet Ferid Tek**, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2009, s. 44-46.

³⁵ Refik Halid Karay, “Uygun Bir Hikâye”, **Aydede**, Numara 75, 18 Eylül 1922.

mücahitleri biraz rahat görsünler... İzmir otellerinin yumuşak şiltelerinde vücutlarını dinlendirsınler, Kordonboyu'nun düz parkelerinde zahmetsizce yürüyüp sahillerden serinlik alsınlar ve Adalar Denizi'nin ılık sularında yıkanarak çektiklerini biraz olsun telafi etsinler. Bu keyif, bu mazhariyet onlara, yalçın Ankara dağlarına vaktiyle tırmanıp feda-yı nefis etmiş kahramanlara yaraşır. İstanbul'da üç senedir her türlü refaha ve sefaya kanıksanmış insanlar İzmir'i, kabil değil, onlar kadar, anlamazlar, onlar kadar duymazlar; duyamazlar, anlayamazlar. Üç uzun seneyi Eskişehir ovalarında, cephelerde geçirmek ne demektir, onu başından geçenler bilir. Elektrikleri, havagazları, muntazam yolları, yüksek binaları, zarif tramvayları, camekânlı mağazaları ve süslü kadınlarıyla bu medeni liman insana, birdenbire, ne azim, şaşaalı, ne şerefli, ne şen görünür. Fakat ey genç, bu büyük belde senindir, içinde sere serbest gezmek, zevkinden tatmak, gururunu duymak senin bu sarıh hakkındır; sen ki oraya, elinde silahın, ayağında çarığın, yüksek yaylalardan, yani en çetin, en arızalı yollardan, canın pahasına indin. Gönlüm istemiyor ki elinde bavulu, ayağında iskaripini, tıraşı parlak, süslü vapur yolcularıyla derhal haşır neşir olasın... Onlar da, filvaki bu büyük günü senin kadar sabırsızlıkla beklerlerdi, onlar da senin gibi memnun ve müteheyyiştirler; lakin bizler bu düşüünün ancak davetlileri olabiliriz, çağırırsanız gelebiliriz, haclegâh sizindir; asıl zevk size ait, şeref size hastır.”³⁶

Görüldüğü üzere yılladır Anadolu'da gelişen millî harekete karşı muhalif bir tavır takınmış olan Refik Halid, zaferle birlikte köklü bir fikirsel değişime uğramıştır.³⁷ Aslında kendisi zaferden önce de Anadolu insanının büyük bir meşakkatten geçtiğini çok iyi bilmektedir. Ancak siyasi ihtiraslarından dolayı yerinde ve zamanında sağlıklı yorumlar yapamamış, Türk insanının içinden geçtiği zorlu süreci mantıklı bir biçimde tahlil edememiştir. Bununla birlikte; zaferden sonra bile Millî Mücadele'nin aleyhinde olan bazı İstanbul aydınlarının aksine bu büyük başarıyı takdirle karşılamış ve düşüncelerini makalelerine yansıtmıştır.

2. Mudanya Mütarekesi'ne İlişkin Yorumları

Büyük Taarruz'un büyük bir başarıyla gerçekleştirilmiş olması bütün gözleri barış masasına çevirmiştir. Yıllardan beri savaş meydanlarında çarpışan ve barışa âdeta susayan Türk ulusunun bir an önce barışa kavuşmasını isteyen Refik Halid, Büyük Taarruz'dan sonra sulh konusuna fıkralarında sık sık değinmeye başlamıştır. Ancak bu noktada belirtilmesi gereken bir başka önemli husus daha vardır. Refik Halid başta olmak üzere başından beri Millî Mücadele'ye karşı çıkmış aydınları zaferle birlikte bir korku ve endişe kaplamıştır. Çünkü ülkenin en zor zamanlarında yetkilerini ve kalemlerini bu hareketi zayıflatmak amacıyla kullanmışlardı. Bu nedenle İstanbul'un, Anadolu'nun denetimine girmesi durumunda³⁸ ciddi bir hesaplaşmayla karşı karşıya kalacaklarının bilincindeydiler.³⁹ Bu nedenledir ki

³⁶ Refik Halid Karay, “Beyler, Bu Taraftan”, **Aydede**, Numara 74, 14 Eylül 1922.

³⁷ Refik Halid, muhalif tavırlarından arınıp Büyük Taarruz'dan yurt dışına kaçana değin, Millî Mücadele'yi destekleyici ve övücü makaleler kaleme almakla birlikte; 1922 yılında ülke dışına çıktıktan sonra da TBMM otoritesine karşı eleştirel bir bakış sergilemiştir. Yazarın bu tavrı 1928 yılına kadar da devam etmiştir. Refik Halid ikinci eşi Nihal Hanım'ın tesiriyle 1928 yılından itibaren Cumhuriyet rejimine açıktan açığa taraftar yazılar yazmaya başlamıştır.

³⁸ “Bakalım İstanbul Anadolu'nun riyazeti üzerinde ne tesir gösterecek? Burada ayaklarının ölçüsünü alırken milletvekillerinin maneviyatı da sarsılacak mı, yoksa sarsılmayacak mı?” Bk. Refik Halid Karay, “Sarsılmaz İnşallah”, **Aydede**, Numara 85, 23 Teşrinievvel 1922.

³⁹ “Hava bulutlu, sisli, puslu idi... Sabık başmuharrir yerinden kalktı, camdan Kayışdağı, Çamlıca taraflarına hazin hazin baktı, sonra şu mutad beytini kemâl-i rikkatle ağır ağır okudu: Siz söyleyin ey dumanlı dağlar.

Mudanya Mütarekesi görüşmelerini büyük bir dikkatle takip etmişlerdir. Çünkü burada alınan kararlar aynı zamanda her birinin hayatını derinden tesir altına alacaktı. Nitekim görüşmelerin genel itibariyle TBMM açısından başarıyla noktalanması birçok muhalifin yurt dışına kaçmasına neden olmuştur.⁴⁰ Görüşmelerin yapıldığı süreç ve akabinde Refik Halid, birçok muhalifin aksine başlangıçta ülkeden kaçmayı düşünmemiştir. Bilakis müzakerelerin bir an önce TBMM'nin talepleri doğrultusunda ikmal edilmesini savunan fikirler öne sürmüştür.

Hatırlanacağı üzere 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz ve 30 Ağustos 1922 tarihinde gerçekleştirilen Başkomutanlık Meydan Muharebesi sonucunda Yunan ordusu hezime uğratılmış, işgal ettiği yerleri terk ederek İzmir istikametine doğru hızla çekilmeye başlamıştır. İzmir'i kurtaran Türk ordusu yönünü hâlen Yunan işgali altına bulunan Doğu Trakya'ya ve İtilaf Devletleri denetiminde bulunan İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına çevirmiştir. TBMM'ne bağlı kuvvetler bu amaçla Çanakkale'ye doğru ilerlemeye başlamıştır. Dolayısıyla gelişen olaylar Türk-Yunan savaşından Türk-İngiliz çekişmesine doğru ilerleyiş göstermiştir.⁴¹ Bunun üzerine gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda silah bırakışması amacıyla bir konferansın toplanması hususunda mutabakat sağlanmıştır. Nitekim Mudanya'da 3-11 Ekim 1922 tarihinde gerçekleştirilen konferansla Türk-Yunan silahlı çatışması sona ermiş, Doğu Trakya kurtarılmış ve kalıcı barışın kapısı aralanmıştır.⁴²

Büyük Taarruz'un başarıyla tamamlanması üzerine Refik Halid başta olmak üzere Anadolu ve İstanbul aydını gözünü büyük bir merakla sulhe çevirmiştir. Nitekim Refik Halid, *"Allah, devamlı ve şanlı bir sulhun lezzetine cümlemizi kandırır!"*⁴³ ifadesiyle Türk ulusunun barışa büyük bir açlığının bulunduğunu belirtmiştir. *"Sulh! Sulh! Anladık, âlâ, mükemmel... Fakat bir olsa, bir bitse de herkes ne olacağını anlasa! Herhalde memleket yine tarihî bir an yaşıyor; filvaki bu 'tarihî an' denilen şey bizde sık sık vuku bulmakta ise hakkı'l-insaf söylemeli, her biri diğerinden mühim, diğerinden daha tarihi"*⁴⁴ ifadesiyle ülkenin yeniden tarihî bir zaman diliminden geçtiğini, çok mühim hadiseler yaşandığını ve barışın bir an önce sağlanarak memleketin geleceğinin nasıl şekilleneceğinin ortaya çıkarılması gerektiğini savunmuştur. *"Mühim, hayatî bir karara intizardaki azabın ne elim, ne müheyyiç, ne can-sûz olduğunu hepimiz bu hafta konferans kararına intizar ederken anladık"*⁴⁵ ifadesiyle de Mudanya Mütarekesi görüşmeleri sırasındaki bekleyişin toplumsal bir azaba dönüştüğünü ve Türkiye için hayatî bir öneme sahip olan görüşmelerin büyük bir heyecanla takip edildiğini vurgulamıştır.

Gönlüm yine gizli gizli ağlar!" Bk. Refik Halid Karay, "Böyle Dedi", **Aydede**, Numara 86, 26 Teşrinievvel 1922.

⁴⁰ "Hem kendisi kurtuldu, hem de biz kurtulduk. Sakın bu son sözleri son günlerde İstanbul'u terk eden Molla Bey için söylüyorum zannetmeyiniz, Molla Bey Mısır'a kaçsa yine niza ve cıdalden kurtulmaz, bizi de kurtarmaz. Telefon ile olmazsa telgraf ile ve tarz-ı hususide yine mücadelesine devam eder." Bk. Refik Halid Karay, "Cezaların Beteri", **Aydede**, Numara 82, 12 Teşrinievvel 1922.

⁴¹ Temuçin Faik Ertan vd., **Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitabevi, 3. Bs. Ankara, 2014, s. 141.

⁴² Bige Sükan, "Millî Mücadele Döneminde Türk-Fransız İlişkileri", **Atatürk Ansiklopedisi**. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-mucadele-doneminde-turk-fransiz-iliskileri/> Erişim tarihi: 06.06.2022.

⁴³ Refik Halid Karay, "Bilmediğim Bir Hayat", **Aydede**, Numara 72, 7 Eylül 1922.

⁴⁴ Refik Halid Karay, "Bir Ân-ı Tarihi", **Aydede**, Numara 81, 9 Teşrinievvel 1922.

⁴⁵ Refik Halid Karay, "Cezaların Beteri", **Aydede**, Numara 82, 12 Teşrinievvel 1922.

Refik Halid'in doğrudan doğruya Mudanya Mütarekesi'nin konu alan makalesi 16 Ekim 1922 tarihli "Kıymetli Günler" başlıklı yazısıdır. Yazar bu makalesinde Mudanya görüşmelerine ilişkin görüş ve analizlerini detaylı bir biçimde okuyucusuyla paylaşmıştır. O, Mudanya görüşmelerinin Türkiye'nin istikbalinin oluşumunda hayati bir öneme sahip olduğunun bilincindedir. Bu sebeptendir ki bu siyasi müzakerenin TBMM Hükûmeti lehine çözümlenmesini ummaktadır.⁴⁶ Bununla birlikte kendisinin de dahil olduğu Millî Mücadele muhalifi aydınların kaderinin de Mudanya Mütarekesi ve sonraki süreçte yaşanacak gelişmelere bağlı olduğunun son derece farkındadır.⁴⁷ Yazarın, müzakereleri ciddiyetle takip etmesinde ikinci unsurun en az birincisi kadar etkili olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz. Söz konusu yazıda yazar şu yorumlarda bulunmuştur:

"Bir hafta bir asır gibi sürdü. Mudanya'nın bu derece ehemmiyet kazanacağını hatırmızdan mı geçirirdik? Sekiz gün gözlerimiz Bozburun'la Sarayburnu arasında dikildi, kaldı; duman, tekne, haber aradı. Vapurda dikkat ediyordum, limandan açıldık mı herkes nazarlarını Marmara'nın o malum noktasına çevirip bir peyam-ı necat bekliyordu. Nihayet, oh, o iyi haber geldi, bayraklar asıldı... Binaenaleyh güzel, deliksiz, müsterih bir uykudan sonra ertesi sabah uyanan bilâ-tefrik-i cins ü mezhep bütün İstanbul sekenesi mahallesine ve tarz-ı hayatına göre köşe penceresine veya balkonuna geçti, itiyat ve keyfine göre eline kahve fincanını veya çay kadehini aldı, sigarasının heyecansız dumanlarına gömülerek istikbaline ait yeni programını hazırlamağa koyuldu. Evet, önümüzde, herkesin aheste beste tanzim-i umur edeceği bir müddet var. Bu sulh u müsalemet ve vifak u muvaneset devrinde zamanın kıymetini bilmek lazımdır. Gidecekler varsa, satıp savacaklar mı, alıp verecekler mi, ne yapacaklarsa, telaşsız, endişesiz işlerini görsünler... Kalacaklar varsa -vardır a- onlar da yeni hayata uyacak tarz ve muameleye şimdiden kendilerini alıştırsınlar; gençler idmana, talime germi versinler; yaşlılar dillerini millî kelimat ve tabirata uydursunlar; ayyaşlar ya şimdiden kadehleri tenkîhe başlasınlar, ya depo etmenin yolunu bulsunlar... Hülasa, görülüyor ya, cümlemize bir iş düşüyor... Yine tekrar edeceğim, bence bundan kıymetli bir vakit olamaz, kadrini bilelim. Gözünü açabilecek bir adam için, bundan sonra, her günün altın ağırlığına değeri vardır. Şaka değil, önümüzde yine bir devir açılıyor; Meşrutiyet'inkine benzetmiş olmamak için buna Devr-i Dilara diyelim; Devr-i Dilnişin diyelim... Mamafih vâsf-ı terkibisinden vazgeçtik, herhalde bu devir, bir devr-i daimi olacaktır. Zira hürriyet gibi bir taklit olmaktan ziyade, bir ihtiyac-ı kati idi, gönülden geldi... Hem öyle, kolayca, lüpten, beş, on beyanname, dört, beş tabanca, iki, üç dağ kahramanlığı ile yirmi dört saatte olup bitivermedi, kana, cana, mâmeleke mal oldu. İşte bu sebepten dolaydır ki, hazır vakit varken bugüne kadar muvaffakiyetine inanmadıkları için ona tam hazırlanmamış olanlar ihzaratını ikmal etmeli, arası açıkça olanlar barışmanın kapısını yapmalı, yani geçinmeğe gönlü olanlar bu yeni dildâdemizin adını sorup öğrenmeli, tabâyi ve itiyadatını tahkik etmeli, bunlara ayak uydurmağa bakmalıdır. Artık, bence, olurdusu, olmazdısı, olacaktısı, yok... Bu iş mis gibi oldu! Hemen uyuşmağa ve bu mühletten istifadeye bakalım. Diyacaksınız ki bazı kimseler için, ne olsa, ne kadar vakit kazansalar netice birdir. Böylelerinininkine de mütarekeden müsalahaya ömür derler."⁴⁸

⁴⁶ Refik Halid Karay, "İstikbal Tafsilatı", **Aydede**, Numara 85, 23 Teşrinievvel 1922.

⁴⁷ "Anadolu'dakiler de buradan sızanlara inanmasalar iyi derler. Zaten çoğu gitti, azı kaldı; pek yakında birbirimizin önüne düşeceğiz ve hangimiz ak, hangimiz kara, gözlerimizle görüp öyle iman edeceğiz." Bk. Refik Halid Karay, "Yalanlar", **Aydede**, Numara 87, 30 Teşrinievvel 1922.

⁴⁸ Refik Halid Karay, "Kıymetli Günler", **Aydede**, Numara 83, 16 Teşrinievvel 1922.

Bu yorumlardan hareketle Refik Halid'in diğer birçok İstanbul aydınına göre Büyük Taarruz'dan sonra yaşanan gelişmelere daha rasyonel bir usulle yaklaştığını ifade edebiliriz. Refik Halid, birebir Mudanya Mütarekesi üzerine kaleme almış olduğu bu makalesinde son derece önemli çözümlemelerde bulunmuştur. Yazara göre kısa bir süre öncesine kadar Mudanya'nın bu kadar büyük bir önem kazanacağını hiç kimse tahmin edememiştir. Müzakerelerin devam ettiği sekiz gün boyunca İstanbul halkı Marmara'nın, Mudanya'ya bakan kısımlarını seyrederek merak içinde gelişmeleri takip etmiştir. Sonunda 11 Ekim 1922 tarihinde beklenen haber gelmiş bayraklar asılmıştır. Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasını müteakip bütün İstanbul halkı istikbaline dair derin bir düşünce içerisinde dalmıştır. Bu eylemde son derece haklı gerekçeleri bulunmaktadır. Çünkü artık yeni bir devrin kapıları aralanmaktadır. Refik Halid, bu yeni devirle sorunu olanların İstanbul'dan ayrılmasının en doğru seçenek olduğunu ileri sürerken; kalacak olanların da yeni devirle birlikte gelecek hayat şartlarına uyum sağlayabilmek amacıyla şimdiden hazırlık yapmaları gerektiğinin altını çizmiştir. Ayrıca mizahî bir şekilde millî ve millicilik kelimeleriyle alakalı bütün kavramların ve tabirlerin öğrenilmesi gerektiğini de öğütlemiştir.⁴⁹

Refik Halid'e göre Büyük Taarruz ve özellikle Mudanya Mütarekesi'nden sonra Türkiye tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Yazarın "*Devr-i Dilara*" ya da "*Devr-i Dilnişin*"⁵⁰ olarak adlandırdığı bu dönem Meşrutiyet'inkinden çok farklıdır. Ona göre kapısı aralanmış olan bu yeni dönem Meşrutiyet devrinde olduğu bir taklit dönemi olarak tezahür etmemiş; tam tersine ciddi bir ihtiyaçtan dolayı doğmuştur. Üstelik yine Meşrutiyet döneminde olduğu gibi kolay bir biçimde gelmemiştir. Çok büyük bedellere mâl olmuştur. Bundan sonraki süreçte, gelmekte olan bu yeni devrin başarılı olabileceğine daha önceden ihtimal vermemiş olanların, bir an önce hazırlık içerisinde girmesi, TBMM'nin otoritesiyle barışmanın kapısını aralaması, bu yeni gücün özelliklerini incelemesi ve kabullenmesi gerektiğini düşünmüştür.⁵¹ Refik Halid, mütarekeden sonra bu son derece olumlu fikirlerini okuyucusuyla paylaşmakla birlikte; geçmiş yıllarda Millî Mücadele aleyhine çok sert faaliyetler ortaya koymuş olanlar için bir yüzleşmenin yaşanmasının ve bu çeşit kimseler için ciddi yaptırımların ortaya çıkmasının mukadder olduğunu da söz konusu makalesinde açıkça beyan etmiştir.⁵²

⁴⁹ Refik Halid Karay, "Kıymetli Günler", *Aydede*, Numara 83, 16 Teşrinievvel 1922.

⁵⁰ "Gönül Okşayan Devir", "Gönülde Yer Tutan Devir" Bk. Ferid Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, haz. Aydın Sami Güneyçal, 18. Bs. Aydın Kitabevi, Ankara, 2001, s. 185-187.

⁵¹ Mütareke dönemi İstanbul'unda aydınların küçümsenemeyecek bir bölümü Millî Mücadele'nin başarıyla neticelendirilebileceğine inanmamıştır. Çünkü asırlardır İstanbul büyük bir zafer görmemiştir. Bununla birlikte İstanbul'da olup da millî hareketi açıkça desteklemiş aydın sayısı da az değildir. Refik Halid Karay'ın, II. Meşrutiyet devrinden itibaren en yakın dostlarından biri olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, bu süreçte Millî Mücadele'yi büyük bir azim ve kararlılıkla desteklemiş aydınlardan biridir. Hatta Mütareke Dönemi siyasi faaliyetlerinden dolayı bir dönem Refik Halid'le iletişimini kesmiştir. Yakup Kadri, Millî Mücadele yıllarında İstanbul'un nasıl bir halet-i ruhiye içinde bulunduğunu **Sodom ve Gomore** adlı yapıtında nitelikli bir şekilde analiz etmiştir. Ona göre uzun süredir zafer duygusu tatmamış olan İstanbul'da, Büyük Taarruz bir dehşet ve panikleme etkisi yaratmıştır. Zaferle birlikte İstanbul'un düşünsel yapısında tasa ve kaygı unsurları birinci plana yükselmiştir. Bk. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Sodom ve Gomore**, 24. Bs. İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 269-270.

⁵² Refik Halid Karay, "Kıymetli Günler", *Aydede*, Numara 83, 16 Teşrinievvel 1922.

Refik Halid, bir dönem siyasi ve matbuat faaliyetleriyle Millî Mücadele'nin karşısında ciddi bir eylem ortaya koyduğunun gayet farkındadır. Büyük Taarruz'dan sonra millî hareketi destekleyen yazılar kaleme almış olmasına rağmen; sürecin kendisi için de aleyhte ilerlediğinin bilincindedir. Bu nedenle *"geçinmek istediğim içindir ki sade suya kimya imiş gibi aldanmış görünmeği, beni yorup itiyatlarımı değiştirecek olan zararlı bir zekâvete tercih ediyorum!"*⁵³ ibaresinde de görüldüğü üzere *"Devr-i Dilara"* olarak isimlendirdiği TBMM ve onun otoritesiyle iyi geçinmeyi yeni düstur olarak kabul etmiştir. Artık kesin ve net bir biçimde Anadolu'nun, emperyalizmi ve İstanbul'u mağlup ettiğini özümsemiştir.⁵⁴

SONUÇ

I. Dünya Savaşı'nın doğurduğu sonuçlar temelinde ortaya çıkan Millî Mücadele, Türk toplumunun emperyalizme karşı verdiği büyük bir mücadeledir. Mütareke hükümlerini gerekçe göstererek Anadolu'yu ve Trakya'yı işgale başlayan İtilaf Devletleri, söz konusu işgal sırasında Türk toplumunun her türlü hukukunu ayaklar altına almaktan imtina etmemişlerdir. Yüzyılların mirası Osmanlı Devleti'nin her geçen siyasi, askerî, iktisadî ve sosyal bakımdan çözüldüğü ve etkisiz kaldığı Mütareke Döneminde; Türk ulusu bu kötü gidişi tersine çevirebilmek amacıyla daha mütarekenin imzalanmasından kısa bir süre sonra harekete geçmiştir. Trablusgarp Savaşı'ndan bu yana neredeyse on yıldır savaş hâlinde bulunan Türk insanı için I. Dünya Savaşı'nın sonunda imza edilmiş olan Mondros Mütarekesi ülkeye barış, huzur ve istikrar getirmemiştir. Mütarekeye yerleştirilmiş olan iki tuzak maddeyi gerekçe gösteren İtilaf Devletleri ve her bakımdan destekledikleri Yunanistan kan dökerek ve her çeşit hukuku ayaklar altına alarak Anadolu'yu zapt etmeye çalışmıştır. Üstelik 18 Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı'nda alınan kararlarla yapılan bu işgallerin ve uygulanan hukuksuzluğun giderek artacağı ve birçok vatan toprağının yabancılara peşkeş çekileceği kesin bir biçimde anlaşılmıştır. Gelişen bu konjonktürde özellikle Osmanlı Hükûmetlerinin çaresiz kalması hatta kimi zaman da İtilaf Devletleriyle birlikte hareket etmesi Türk ulusunda giderek güçlenen bir bağımsızlık duygusunu ortaya çıkarmıştır. Yorgun Türk ulusu her ne pahasına olursa olsun kötüye giden bu durumu kabul etmeyerek yeniden mücadeleye başlama kararı almıştır. Bu iş için de her şeyden önce örgütlenme ve cemiyet kurma faaliyetlerine girişmiştir. Memleketin dört bir yanında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve Kuva-yı Milliye birlikleri oluşturulmuştur. Ancak bütün bu girişimlerin bir ortak noktada toplanması, bütün imkânsızlıklara rağmen toplumun yeniden organize edilerek emperyalizmle ciddi bir mücadele verebilir hâle getirilmesi 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan ve 23 Nisan 1920 tarihinde Millî Mücadele'nin kazanılmasında hayatî bir role sahip olan TBMM'nin açılmasını sağlayan Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği sayesinde gerçekleşmiştir. Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Türk ulusu 1919 yılından 1922 yılının sonlarına kadar vermiş olduğu ciddi bir mücadele neticesinde emperyalizmin pençesinden topraklarını ve buna paralel olarak hürriyetini kurtarmıştır.

Türk toplumunun son derece sancılı bir dönemecten geçtiği Millî Mücadele döneminde Türk entelektüel çevreleri genel itibariyle iki kutba ayrılmıştır. Söz

⁵³ Refik Halid Karay, "Ah Bu İnsanlar", *Aydede*, Numara 88, 2 Teşrinisani 1922.

⁵⁴ Refik Halid Karay, "Kıymetli Günler", *Aydede*, Numara 83, 16 Teşrinievvel 1922.

konusu aydınları önemli bir bölümü millî hareketi özellikle kalemleriyle desteklerken; bu hareketin başarılı olamayacağını düşünen aydınlar ise ortaya koydukları çeşitli siyasi faaliyetleri ve kalemleriyle onu engellemeye çalışmışlardır. Özellikle İstanbul'da yaşayan aydınların göz ardı edilemeyecek bir kısmı İtilaf Devletlerini kızdırarak daha fazla toprak kaybına yol açacağı düşüncesiyle Millî Mücadele'ye muhalif tavır takınmıştır. Adı geçen aydınlardan biri olan Refik Halid Karay, Millî Mücadele'yi en başından itibaren kabullenmemiş, uzak durmuş ve onu bir İttihatçı hareket olarak görmüştür. Ona göre bu hareket, I. Dünya Savaşı sonunda devleti yıkılma noktasına getiren İttihatçıların bir savaşıdır ve memleketi felakete sürükleyecektir. Bu nedenle zaten yıkılma aşamasına gelmiş devlete artık son darbeyi vuracaktır. Refik Halid'in, Millî Mücadele'ye karşı muhalif bir tutum sergilemesinde I. Dünya Savaşı ve öncesi dönemde onun İttihat ve Terakki Fırkasıyla yaşadığı husumetin güçlü bir etkisi vardır.

"Aydede Dergisi'nin İzinden, Refik Halid Karayın Kaleminden: Büyük Taarruz'dan, Mudanya Mütarekesi'ne Geçen Sürecin Analizi" başlıklı bu araştırma kapsamında; 1922 yılı Türkiye'sinin, Millî Mücadele'ye muhalif bir simanın bakış açısında incelenmesi hedeflenmiştir. 1922 yılında toplam 90 sayı olmak üzere yayımladığı *Aydede* dergisinde Refik Halid Karay, Kuva-yı Milliye, milliyetçilik kavramı, Büyük Taarruz, Mudanya Mütarekesi, İstiklal Mahkemeleri, Anadolu aydınının faaliyetleri, I. Dünya Savaşı, İttihatçılık, İtilafçılık, İstanbul aydınının fikrîsel yapısı, sosyal hayat ve harp zenginleri gibi birçok mühim konu üzerinde durmuştur. Büyük Taarruz'dan sonra ise söz konusu dergide 39 makale kaleme alarak özellikle Büyük Taarruz, sonrası süreçte yaşanan siyasi gelişmeleri, Mudanya Mütarekesi ve gelişen olayların siyasi ve toplumsal olarak İstanbul'a yansımaları üzerinde durmuştur. Refik Halid, 1919'da *Âlemdar* ve 1920'de *Peyam-ı Sabah* gazetesinde yazılarını yayımlamıştır. Her iki gazetede de Millî Mücadele'ye yönelik sert makaleler kaleme almıştır. Ancak 1922 yılında bizzat kendisinin neşrettiği *Aydede* dergisinde millî harekete karşı muhalif tutumunu sürdürmüş olmakla birlikte; daha yumuşak ve sade bir üslup tercih ederken mizahın bütün özelliklerini makalelerine yansıtmaya çalışmıştır.

Refik Halid Karay, 26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan ve kısa sürede başarıyla neticelenen Büyük Taarruz'dan sonra köklü bir fikri değişim süreci içerisine girmiştir. Yıllardır başarılı olacağına ihtimal vermediği Millî Mücadele'nin askerî yönünün büyük bir muvaffakiyetle tamamlanması ve Mudanya Mütarekesi'yle barış kapılarının aralanması onun düşüncelerini tam tersi istikamette değiştirmiştir. Zaferle birlikte öncelikle büyük bir şaşkınlık yaşamış, akabinde Mustafa Kemal Paşa ve Türk ordusunun başarısını takdir eden ardı ardına makaleler kaleme almıştır. Ona göre hemen hemen hiç kimsenin muvaffakiyetine ihtimal vermediği bu büyük başarıyla birlikte Türk toplumunun kaderi baştan sona değişmiştir. O nedenle bu mühim başarıda pay sahibi olanların hakları teslim edilmelidir. Mudanya Mütarekesi ise on yıldır barışa hasret yaşamış ve bin müşkülâtlarla mücadele etmiş Türk insanı için aydınlık bir geleceğin anahtarı hükmündedir. Bu yorumlardan sonra Millî Mücadele'nin karşısında yer alan bir yayın organı olarak *Aydede*'nin, TBMM ve onun otoritesine karşı faaliyetlerde bulunmuş bir aydın olarak Refik Halid'in, 1922 yılı Türkiye'sinin İstanbul üzerinden okunmasında göz ardı edilmemesi gereken bir bilgi kaynağı olduğunu ifade edebiliriz.

KAYNAKÇA

Taranan Dergi ve Gazeteler

Karay, Refik Halid, "İstikbalime Dair", **Aydede**, Numara 1, 02 Kânunusani 1922.

_____, "Meslek Bahsi", **Aydede**, Numara 1, 02 Kânunusani 1922.

_____, "Gevşeme", **Aydede**, Numara 6, 19 Kânunusani 1922.

_____, "Çini Soba Meselesi", **Aydede**, Numara 9, 30 Kânunusani 1922.

_____, "Bir Hatıra ve Bir Mütalaa", **Aydede**, Numara 28, 6 Nisan 1922.

_____, "Bilmediğim Bir Hayat", **Aydede**, Numara 72, 7 Eylül 1922.

_____, "İncir Bahsi", **Aydede**, Numara 73, 11 Eylül 1922.

_____, "Beyler, Bu Taraftan", **Aydede**, Numara 74, 14 Eylül 1922.

_____, "Uygun Bir Hikâye", **Aydede**, Numara 75, 18 Eylül 1922.

_____, "Bir Ân-ı Tarihi", **Aydede**, Numara 81, 9 Teşrinievvel 1922.

_____, "Cezaların Beteri", **Aydede**, Numara 82, 12 Teşrinievvel 1922.

_____, "Kıymetli Günler", **Aydede**, Numara 83, 16 Teşrinievvel 1922.

_____, "Sarsılmaz İnşallah", **Aydede**, Numara 85, 23 Teşrinievvel 1922.

_____, "İstikbal Tafsilatı", **Aydede**, Numara 85, 23 Teşrinievvel 1922.

_____, "Böyle Dedi", **Aydede**, Numara 86, 26 Teşrinievvel 1922.

_____, "Yalanlar", **Aydede**, Numara 87, 30 Teşrinievvel 1922.

_____, "Ah Bu İnsanlar", **Aydede**, Numara 88, 2 Teşrinisani 1922.

_____, "Dört Zamane Fıkrası", **Aydede**, Numara 89, 6 Teşrinisani 1922.

_____, "Ekmek Hatıraları", **Aydede**, Numara 89, 6 Teşrinisani 1922.

Takvim-i Vekayi, Numara 3829, 17 Nisan 1920.

Takvim-i Vekayi, Numara 3965, 26 Eylül 1920.

Ansiklopediler ve Sözlükler

Banarlı, Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Cilt 2, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara 1984.

Devellioğlu, Ferid, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, haz. Aydın Sami Güneyçal, 18. Bs. Aydın Kitabevi, Ankara 2001.

Kitaplar

Aktaş, Şerif, **Refik Halid Karay**, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

Apaydın Mustafa (haz.), **Aydede 1922-1**, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2020.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, 23. Bs. Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

Ekiz, Osman Nuri, **Refik Halid Karay (Hayatı ve Eserleri)**, Gökşin Yayınları, İstanbul 1984.

Ertan, Temuçin Faik vd. **Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitabevi, 3. Bs. Ankara 2014.

Halıcı, Şaduman, **Mütareke Döneminin İşbirlikçileri Yüzellilik Gazeteciler**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2021.

Kandemir, Feridun, **Millî Mücadele Başlangıcında Mustafa Kemal Arkadaşları ve Karşısındakiler**, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul 1964.

Karaer, Nihat, **Tam Bir Muhallif Refik Halid Karay**, Temel Yayınları, İstanbul 1998.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, **Sodom ve Gomore**, 24. Bs. İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Karay, Refik Halid, **Minelbab İlelmihrab (Mütareke Devri Anıları)**, 2. Bs. İnkılap Yayınevi, İstanbul 1992.

Kocatürk, Utkan, **Atatürk'ün Toplanmamış Telgrafları**, Edebiyat Yayınevi, Ankara [t.y.].

_____, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991.

Mango, Andrew, **1938'den Günümüze Türkiye ve Türkler**, çev. Füsün Doruker, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005.

Necatigil, Behçet, **Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü**, 9. Bs. Varlık Yayınları, İstanbul 2005.

Özalp, Kazım, **Millî Mücadele I (1919-1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1971.

Soysal, İlhami, "Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Siyasal Dernekler, Partiler ve Kurucuları", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.

Vakkasoğlu, Vehbi, **Bazen Hazin, Bazen Rezil, Bu Vatanı Terk Edenler**, Divan Matbaası, İstanbul 1977.

Uysal, Sermet Sami, **Eşlerine Göre Edipler**, L&M Yayınları, İstanbul 2004.

Ünal, Yenal, **Ahmet Ferid Tek**, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2009.

_____, **Yakın Dönem Türk Tarihinde Refik Halid Karay**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013.

Yalçın, E. Semih, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I-Kaynaklar**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2004.

Tezler

Uzunpınar, Yağmur Rahşan, **Millî Mücadele'nin Mizah Cepheleri**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2020.

İnternet Kaynakları

Sükan, Bige, "Millî Mücadele Döneminde Türk-Fransız İlişkileri", **Atatürk Ansiklopedisi**.

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-mucadele-doneminde-turk-fransiz-iliskileri/> Erişim tarihi: 06.06.2022.

<https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/> Erişim Tarihi: 14.06.2022.

نومرو: ۷۳ ۱۸ محرم ۱۳۴۱ بازارآرتی ۱۱ ایلول ۱۳۳۸ - ۱۹۲۲ برنجی سنه

ای دده

مطبعه و محل ادارسی — باب عالی جدمسی
« صباح » مطبعیسی و تلفون — استانبول: ۴۱۴
اوراق وارده اعاده ایلزل

بازارآرتی و بختیه کولری نشر اولور مزاج خرناسی
خرناسی عالجی خصوصیات ایچون اداره مأموریه سراجت ایلدیلر
نسخهسی: ۱۰۰۰ پازمرد

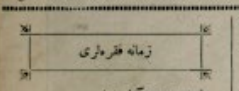
آپونه بلی: استانبول و ولایتلر ایچون سنه لکی ۱۰۰۰ نسخه
انتیازه ۲۰۰۰ عاقل اجنیه ایچون ۳۰۰۰ خروشدور .
تغراف آردسی: استانبول — صباح

ایحیر بحی

ایحیر دالری بامدی ...
بلک قننه ایحیر کی قننه هجج برمیوه کله
قننه بکرمن، بایستاقالی خواجه ایحیر ضرورسن
برمیوه واک نازین طاقین داهای چاشنیلی
واک هالی شکرلهدن داهای قننه و منویدر .
ایحیر کی آتاقی، بایراغی، کولکسی،
بایستی، سیاهی، قوروسنی، خلاصه هرشی
آیری آیری سودم . آتاقی طاقینده یلد
حاله نالانه بکرده ایحیر آتنده دولایرکن
بکا اوله کله کله ایی بر بو آتاقی قورشیلا بتم
ویا بر زافارک هومنه مروض قلچیم . دالی
نارین و کوره کوره طوطوکی اوزاره آکیلیر
میوهسی کندیلکندن سکا مرض ایدر، قویغی
قویوکی ایچی سوت یاشمدر، استانوز آتی
خاطرلایر، آیریجه بیلدورده ... بایراغی ایسه
آتاقی بر بیلاره کیدر، دیکنی ایحیر بایراغیله
اونلوب یازیل یازیل بایرلاییشین شور برده
ایچندن براتی بر سو ایچنکه مک کی، بایسم
طاقینکی؟ طاقینده کز توصیه ایدم، بر
آتاقم دهنه بکر، ودهسی آغریکزه کورنورده
اول بر کرده کولشه دویرو طوطوب سوتی
تاشا ایچنکه! ایچ کوزمل برصوک بایر کوشی
ایسه و غروبده بیلدورده او سو یله برنورده
و یازداده فطور بر کاسیه دوز .
بر مومسه بایر، بایرل آرتشده، ایحیر
آتاقینده اوزاتاق ایچک مشاعلی وتول باش
تورتولی دولون کنج قاقینلرک منظرسی بم
پنجه زیده خوشه کیدر ... زانا و دفا بیکر
قادرلر آتاقی بیتی منظره و بیتی میوه
یاند داهای لطیف دوروزلر، مثلا ایچک بایر
چالما بادی بیک ایچون تله بایراغی دالری
اشیا و آرزو ایچک کلدلر بیک سیله خاطرلر
تاشاده آیری بر ذوق واردر . خالوکی عین
قادرلری دوت آتاقی آتنده کورسک کز ویا
جوز قویورکن سیر ایچنکه کز جادای کیکر
قایر . صدرا چیک آتاقی نازک بر طاق
ایچنده و بریاش شکر و کوموش قاقینلر
بر آزاده قایرک اوتنده دورورده خوشدر .
نارلاندن طویلامق خاطرلر آتاق، اولری
سوغان نالاسی چالماق ایچون طوتوش دیکر
قادرلر بکر، بر دیر بیتی شکره سوغار .
الته بر دایم قاپور ویا بر بایچه آتاق بیک
کورمکدلسه بر خاطر بیک بیک کورمکی
ترجیح ایدم . فقط آتاقی آتنده کندی
آیله طویلامق ایحیر بیک قادرلر خاصه بایراغی!

صورتی: دق

اصل شیدی آرتیق!

(دپوزن) بر کون آتنده دیر، سوغنده
کوزکن «کوندوزن» ناله آرتیورسک «
دیه سوغندر!
— آتاقم آرتیورم!
دیش .

آتکندلر بر طریق

چاقی ایچک بیکر بر کتایک کنالری کسن
بر دیلومات اوسانه ق:
— شو زحمتده بای قورلاردیق بر طوط
و یا کتک ایچاد اولونمادی که ...
دیشدور .

ایوه دو کجیک حینق دیکری!

صورتلری بر محمول آفریزدن یکورک
و خرناسی مزاجی ایچون کورمک بایر ایلدیلر ...
اوج سوغدر باد آفره کیشدی .
قطعه ایسته، بو سته، ایحیر اول
ازمیر ایحیر اول آتاقی، داهای بایچال
بر حلقه بیتی بیتی باشده محمولات ایچک
باشلادی ... هرده، عینل ایحیر اوله
کی سلالی مراسم بایله ق: عابا بو آفره
بیکر بیکر کنالری بولایان محمولات بر
بیوال ایحیر قننه بایچال و آرتیق ...
بویل ایحیر موسیقی کیکر بیوز و آرتیق
ایحیر بیکر ایچری خاطرلایر قننه مزاج
حاجت قننه بایچال بول و اشتیاق ایچری
بیتیلدور .
زیرا ایحیر بیکر قننه قننه!
آق دده

“İncir Bahsi”, Aydede, Numara 73, 11 Eylül 1922.

تومرو : ۷۴ ۲۱ محرم ۱۳۴۱ جیشنه ۱۴ ایلول ۱۳۳۸ - ۱۹۲۲ رنجی سنه

ای دده

مطبعه وهان اداواریسی — باب عالی جادوسی
« صابح » مطبعهسی ، تلکون — استانبول : ۴۱۴
اوراق وارده اداوه ایلتلر

بازار اورتی ویشنه کولری ندر اولور مزاج غریبسی
غریبه عالم خصوصیات ایچون اداوه ماموریت سرایت ایستلیر
نسخهسی ۱۰۰۰ یازدور

آهونه بیل : استانبول وولایتلر ایچون سنه لکی ۹۰۱ نسخه
ایستابولده ۲۰۰۰ و سناک ایستیه ایچون ۳۰۰ غروشدور .
تلفراف آدوسی : استانبول — صابح

زورره نهدا تیر ؟

فرجار دیمشک فویدی !

موردی : دق

بکتر ، بو طرفدن !

ایستیه بکتره کوره استانبول ازمیره متوجّه
ایکینک کنج حرکت ایستورمشی وایش...
ایده بکترده داها یوقش ! کانت بو دینج ،
کوروبوز ده لیاقلیر بر آئی اول آغزیمه عزیت
ایستلر ویر سیر ازمیره آتیون قازانسادری
طریقیه ایستلردی ... ایته اولر ایچون داها
شرطی ، داها شالی اولوردی . مه دوغروسی
ایستیمیکر ، بکا اوله کیکورک ازمیرک کینی
سورمک و لته سی بیارمق ، بو سعادتمند
حصه دار اولق ایلایده سنلردن بری آغزیمه
قایل قان و وجهلرده دیکزه حیرت یاشایان
وطنلار بزرک حیدر . ز بو شره وایسره
جان و ککهدن اشتراک ایچنر برار اولری
شیرینی ، بو منلی و مندی نسیبونی سور
عظیم میدانده کندی یاشلرته یراقلی ز .
ییراقلی زک ییرجیه خان کوشه لنده ، یاقین

خرابیلنده ، صوی چیکیش دزم و داملی
کوجش اولر کاندنه بیک چیشیت اسباب رفته
وصافدن هر دم بر زورلو هر سورن بو فکر
ویدن بجهملری بر آز راحت کوروسونر ...
ازمیر اوتارنیک بوسواق دیکلر نده وجودلری
دیکلر برسیلر ، لودودن بویک دوز یازکلر نده
زحمتیزجه یوزوب ساعلردن سرنک آکلیلر
و آفتلر ده کیزیک ایلین صولر نده یقانه دق
چکتمکری بر آز اولسون تلای ایستیلر .
بو کیم ، بو مظهریت اولره ، یلین آغز
داملینه وقیه طبعاتوب فدای نفس ایقش
هر ماره یازدیر . استانبولده اوج سنلرد
هر دوز ده وسایه قیاسمش اسلار ازمیری
قایل دکل ، اولر قدار ، آکلمازلر ، اولر
قدار دویمازل ، دویمازلر ، آکلایلازل .
اوج اوزون سنای استیلر اوولر نده جیهلر ده
کیرمک نه دیکدر ، اولر یانندن کیشر بیار .
اکترقشلی ، هوا غازی ، منظم یوقری ،

یوسک بازی ، طریف تراموالری ، جانکایی
منازملری و سوسول قنیلریک بو مدن لیاان
انسانه ، بدن بره ، نه عظیم ، نه ششعلی ،
نه شرطی ، نه شن کورودور . شطه آیکنج ،
بو بویک بلده سنکدر ، ایچنده سره سرنیت
کزمک ، ذوقدن طاقق ، غرورق دوقق
سنک آکصرخ سقکدر ، سنکه اورایه ، آکده
سلاک و آککده چایمک ، وکک یلازورده
یمن آک چین ، آک عارضی یوقردن ، جاک
بانه ایندک . کورک ایستیه بویکه آندمه بولوی
آقنده اسقازین ، تراش یازلاق ، سوسلی
وایور یولیلریک دوجال حیره ندر اولاسین ...
اونورده ، الوایع بو بویک کون سنک قدار
صبر سزقله یکلر لردی ، اولر دمنک کی منوی
و سنیمدور ، لکن یزل بو دوکونک ایق
دو تیلری اولایلازور چاییرسه کن کعبایر
خفکاک سزکدر ، اصل دوق سزه شاده شرف
سزه جاسدن . اوتک ایچون ، زل غای اولدی

ماشین ایستیه بیل : ییتران بوزار ، چالایان
ال ، یاملاان آیان

جان مسلهسته مقابل جام و سلسلهسی

وزنه

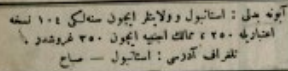
ماشین جیهسی : ییکری کونیمیلر نده موب اولدی !

سوقلارده ملی مزایده جیهسی

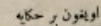
یستاده سانی مزایده جیهسی

کالدهلارده بر یوزغون — کسه یاشاسونیه !

“Beyler, Bu Taraftan”, Aydede, Numara 74, 14 Eylül 1922.

مردی: رش

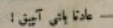
[illegible]

آلاشلیک شریعی

هریت و آلاشلیق قره‌سی شامردان ساقلی
قیق قاریدن بو کره آرمده کیمه خطای
دولان آیدیم قره قیق شاکلار دوزن بری
دندن سورمانا قانندن بکشی و فری
تکیز عویسنده هرگون صباح و آشام
شعبه و ایلر چه و دئار کولری آقام
سی هب آرمزدن ایلنسه ترکانلاندن،

قارذین دوزدیک بتر
هرته دوزدیک بتر
ایستکل و ایسترک
سسی دوزدیک بتر

مهروری : دخی

تورمرو : ۸۲ - ۲۰ صفر ۱۳۴۱ هجری قمری
۱۲ تشرین اول ۱۳۳۸ - ۱۹۲۲
برنجی سه

ای رده

مطبعه و محل ادارسی — باب عالی جاده سی
« سیاح » مطبعیسی ، تنقون — استانبول : ۱۶۱
لشعیسی : ۹۰۰ یازمرد

بازار ارتسی و بخشیه کورلی نهر اولکود مزاج غزلیسی
غزلیسی حاکم خصوصیات ایچون اداره مأموریه حراجهت ایچیلیدر
سامی : رفیق حاکم

آیوه بلی : استانبول و ولائیر ایچون سئلکی ۱۰۱
اعتباریه ۲۰۰ و ماک انجیه ایچون ۳۰۰ غرودمرد
تلفراف آدوسی : استانبول — سیاح

شاید غزلیسی دکل ، هررله قازلیسی سانسور اولسه ایچی ...

مصدوری : رفیق

شو دولته نمرلی سی ایچیلیدی ؟

ایچیلک منتظر منی حناشیلی
بکی شیمان آسنده مدعش بر حیاتی
حیی زمانه دیرده ، زلیره ، آتیسه بری بر
آشام عینک دلیانلیری آلائی ایچون فرم
کوزه کوزورلر ، اوووک یاری برنه ، انده
شیته ایله نمره آتورلی طوزلر دلیکر چیقار
وقره کوزه دیرک :
— بو آشام یوق ایچدم ، بالکر اوج
اوته دوز ، اوج اوته ماسیقه ، ایکی یقین اوته
شراب بر اولنده فوئاتی ایچیم .
فرم کوز دها ، جوش ؛ دپدن شعیان
آتیلیر :
— یورلیف دیر ، منلایم آتایلم اولمالی !
بکری مسلمانیه « عیسا هرکه قان کره
ایچدک ؟ » دیه صودشتر :
— برکره ... دیش ، اولدن سوکر اکیلر
هب عورلی بولمق ایچوندی !
— بو ترغافه دکل ، پوشاق کاشک امیدلر
ایچنده سئلایه چیچینمسنده ... مهم ، حیاتی
نه جاسوز اولدین حییز بو هلته فوئراس
فرانیه انتضار ایدرک آتلاق . اوکا قیاسا
مصلوکه ییکتکلی کوزایله اوکته کللیورد
ایچمده آجیه بکیر بر حیص دوچور واوله
طن ایچیدورک پوشاق کاشم اعدای صودتیه
دکل ، اصل جراسی ، حرای سراسی حیالده
او مدید ، مدعش ، عرق انتضار حیالیری
زمانده کوردی !
او بوکا لایق

ایچیلک منتظر منی حناشیلی
بکی شیمان آسنده مدعش بر حیاتی
حیی زمانه دیرده ، زلیره ، آتیسه بری بر
آشام عینک دلیانلیری آلائی ایچون فرم
کوزه کوزورلر ، اوووک یاری برنه ، انده
شیته ایله نمره آتورلی طوزلر دلیکر چیقار
وقره کوزه دیرک :
— بو آشام یوق ایچدم ، بالکر اوج
اوته دوز ، اوج اوته ماسیقه ، ایکی یقین اوته
شراب بر اولنده فوئاتی ایچیم .
فرم کوز دها ، جوش ؛ دپدن شعیان
آتیلیر :
— یورلیف دیر ، منلایم آتایلم اولمالی !
بکری مسلمانیه « عیسا هرکه قان کره
ایچدک ؟ » دیه صودشتر :
— برکره ... دیش ، اولدن سوکر اکیلر
هب عورلی بولمق ایچوندی !
— بو ترغافه دکل ، پوشاق کاشک امیدلر
ایچنده سئلایه چیچینمسنده ... مهم ، حیاتی
نه جاسوز اولدین حییز بو هلته فوئراس
فرانیه انتضار ایدرک آتلاق . اوکا قیاسا
مصلوکه ییکتکلی کوزایله اوکته کللیورد
ایچمده آجیه بکیر بر حیص دوچور واوله
طن ایچیدورک پوشاق کاشم اعدای صودتیه
دکل ، اصل جراسی ، حرای سراسی حیالده
او مدید ، مدعش ، عرق انتضار حیالیری
زمانده کوردی !
او بوکا لایق

ایچیلک منتظر منی حناشیلی
بکی شیمان آسنده مدعش بر حیاتی
حیی زمانه دیرده ، زلیره ، آتیسه بری بر
آشام عینک دلیانلیری آلائی ایچون فرم
کوزه کوزورلر ، اوووک یاری برنه ، انده
شیته ایله نمره آتورلی طوزلر دلیکر چیقار
وقره کوزه دیرک :
— بو آشام یوق ایچدم ، بالکر اوج
اوته دوز ، اوج اوته ماسیقه ، ایکی یقین اوته
شراب بر اولنده فوئاتی ایچیم .
فرم کوز دها ، جوش ؛ دپدن شعیان
آتیلیر :
— یورلیف دیر ، منلایم آتایلم اولمالی !
بکری مسلمانیه « عیسا هرکه قان کره
ایچدک ؟ » دیه صودشتر :
— برکره ... دیش ، اولدن سوکر اکیلر
هب عورلی بولمق ایچوندی !
— بو ترغافه دکل ، پوشاق کاشک امیدلر
ایچنده سئلایه چیچینمسنده ... مهم ، حیاتی
نه جاسوز اولدین حییز بو هلته فوئراس
فرانیه انتضار ایدرک آتلاق . اوکا قیاسا
مصلوکه ییکتکلی کوزایله اوکته کللیورد
ایچمده آجیه بکیر بر حیص دوچور واوله
طن ایچیدورک پوشاق کاشم اعدای صودتیه
دکل ، اصل جراسی ، حرای سراسی حیالده
او مدید ، مدعش ، عرق انتضار حیالیری
زمانده کوردی !
او بوکا لایق

ومن الاسباب ...

مصدوری : منیف

— فوجیم قازاندی یارایی فومارده غالب ایچن برآدم ... بوشرائط داشنده یخ
کینککله انکشی وار ۱۹

“Cezaların Beteri”, Aydede, Numara 82, 12 Teşrinievvel 1922.

نومرو: ۸۳
۲۴ صفر ۱۳۴۱
بازار ايراني
۱۶ تشرین اول ۱۳۳۸ - ۱۹۲۲
برنجی سنه

ای دده

مطلبه و محل ادارسی — باب عالی چامسی
 « صباح » مطبعی و تلفون — استانبول: ۱۶۴
 نسخی: ۹۰۰ یازده

بازار ايراني و خنجه کونری نمر اولور مناج غریبی
 غریبه عالم خصوصات ایچون اداره ماسویه سراجت ایلچیلور
 صاحی: رفیق عالم

آپونه چل: استانبول و ولایتلر ایچون سنه لکی ۱۰۴ سنه
 اعتباریه ۲۰۰ و ۵۴۴ اجنبیه ایچون ۳۰۰ غریبه
 نلراف آدوسی: استانبول — صباح

آی یازکن

صوری: دی

بلزتسا

تنبیه

نوش ایلدیکم یازد چانه دکدر
 دل یالادیم کاکل جاناه دکدر
 شب تاسیر سن کی ای یه خیدار
 آه ایلدیکم چه ایله سمانه دکدر
 ویرانه ده تم دیدیکم وچه ایله کرچه
 کرم آوی چنک کی ویرانه دکدر
 یغولت هرقل وضیت آزاد آجانی
 اویب دك مطلی کاشانه دکدر
 هر آغزمن کفری ماسورم یه دکدر
 میدان ادب گوشه بیخانه دکدر
 سریه و بطریقه دخول ایلک اولار
 کزار سخن خرکه بکنکه دکدر
 تحصیل کال ایله پرآز من راقده
 منیای کنبخانه شفا عامه دکدر
 بقی دیدامان ایله برکه آتاشین
 اغار هر شاعلم وکسته دکدر
 سینک طوفور لوتنه، لوتنه
 « علم سنک اموالک بکنه دکدر »
 « واته یالادر سوزی یله یالادر »
 کیردیرسه اگر دانکه دیوانه دکدر
 بیلل بریدر ای آواقلی خاک سنایول
 یاقوتلره مادی اوله سن لانه دکدر
 آرتیق یز ای خانه یز آردنیکه کور کیم
 عو ایلیدجه مسخره بر دانه دکدر
 شاهینل اوچار سینه' نیرتی اوزده
 یالاقلره (نوزی) م اولورانه دکدر
 عبدالباقر فوز

دور دانی اوله جندور . لبر ا حریت کی بر
 تخلیه اولادن زاید بر احتیاج صلی ایدی
 کزکادن کدی . . هم اویه ، غولاینه
 لویون و بش و اول بیاتانه ، دوت و بش
 طاباچه ، این و اوج داغ هرمانلی ایله
 یگری دوت ساخته اولوب پیتورمعی
 قه چاه و مالدک مال اولدی ، ایت پوسیدن
 دولاییدرکه جائز وقت وارکن یوکنه قدار
 موطنه ایاغادفری ایچون اوکادحاضر لاجناتش
 اولار اسفاری ا کال ایشلی و آراسی آغیجه
 اولار یازینات قیسی یانیل و یقی و بکنک
 کزکی اولار یوکی داماده مرگ آری سوروب
 اوکره نلی و طایع و انیاداتی محلی اقل و
 یولره آتی ایدورمه یاقاید .
 آرتق و نجبه و اولور دینی اولش آدوسی
 اولاجدیس یوق . . . بایش مسک کی
 اولی ا همان اووشده یومشدن استاده
 یاقلم . دیه بکیرکه یمنی کسملر ایچون
 نه اوله و نغدار وقت قزارسلر تیجه رود .
 قسط معروف برکایه اولور : وقته بر آدای
 ادامه حکوم ایشلر عادت یله ایتناشیجه
 اوراده حکوملر قزیه وودولور ایش . . .
 قسط سیکنامه کی اوتوز قزیدن بری آخاب
 حق حکومت ایش . آجمنز اولار برنجی یاقش
 بکنه مش و اکنکی و اچینی و میراسیله
 قزقاری دولانسه و منابه یاشلامی .
 حاکم یزمنش :
 — حریف دیش نه دولاییدر دورورسک ؟
 — آمان اقدیم دیش و ایلک دولانسه
 بوک قزقارنن قزیه عمر درلر ا اوک کی
 یوللر بکنکده متارکدن منابه عمر درلر .
 آو دده

قیمت کونلر

جهلنه پکش اولسون !
 نه ایدی او هیجانی کونلر . . . انسان یایی
 بر زلمده سلامی آلدن وار کیککی آشورودم
 دوتار آدامری یله یوتنن چه یویوب : — نه
 خیر ؟ ما ییتنک ؟ دیه سورمه قدار وار ییوره
 قولای کیرتده ، نه اولونک قنق آلیور .
 نه اولونک فرقه اولورودی . بر هت
 بر عصر کی سورودی . مدایه تک بو دوجه
 اهریت قزاه یمنی خاطر یزدنی کیردک ؟ سکر
 کون کوزار یز یوزورنه ساری روی آراسته
 دیکلیدی ، قادی ، دومان و کتکه و غیر
 آزادی . واپورده دقت ایلیدورم و لیاندن
 آیتلیدی هرکس نظارنن سرسره تک او معلوم
 قلمسه چه یویوب بر پیام نجات بکیوردی .
 نایب و اوج و او ای خیر کادی و ایاقلر
 آسیدی . . . بناء علیه کوزل و دملکیز
 مسخر بر اولودن سوکرا ا ایرنی صباح او یان
 بلاخری جانس و نده ب یوتن استایول سکنسی
 عیله سنه و طرز حیاته کوره کوفه غیر مسنه
 و ا باقونه چادی و اشتاد و کینه کورده آه
 هوه خجانی و یلایی قدسی آقی و حیانه سنک
 هیجانیز دومانلر نه کوملورک استیافته عالم
 یی پروغرامی حاضر لانه یو یولدی .
 اوت ، اوکرده و هرکس آهسته بسته
 تنظیم امور ایدمکی بر مدت وار . بو صانع
 و مسالت و وقف و موانست دورده زمانکلیتی
 بیلک لازمدر . کیمچکر وارسه صانوب

“Kıymetli Günler”, Aydede, Numara 83, 16 Teşrinievvel 1922.

نومرو: ۸۵
۲ ربیع الاول ۱۳۴۱
بازاریاری
۲۳ تشرین اول ۱۳۳۸ - ۱۹۲۲
برنجی سه

ای دده

مطبعه و محل ادارتی — باب عالی جادسی
« صباح » مطبعی، تللو — استنبول: ۱۷۴
نسخه: ۱۰۰۰ یازد

بازاریاری و نشانیه کوثری نصر اولور سراج غزنی
غزنیه خانه خصوصیات ایچون اداظه مأموریه سراجت ایدلیدر
صاحب: رفیق خانه

آدمه جلی: استنبول و ولایت ایچون سنه ۹۰۴
انتاریه ۲۰۰ و ناکه اجنیه ایچون ۳۰۰ فروتمدر
تلفراف آدوسی: استنبول — صباح

تراجت آتون قلع مسامرسته بشی سیار

معوری: منیف

رنگی بولدی

صافین بوکا اوگونک ویا بر بوک اساک
خاطرسته سینتیق معناسی ویرمه یکره صراسی
کله یی ایچون سوله پورم: منازکدن سوکرا
ایدی، بر کون خانه ادیب خانه خانه
کییوردی، قرا کوچه طوخته خانه آراسندگی
مسور تراموای جادسی باشندن بانه پارافله
دولانندی، بر طرفدن اورطرنه سوقتی ماس
ماوی ایدی، بومایوک ایچنده ریکتای یلدیز
ویر قارین فریمزلیق یولدی، ایچیزه هیران
چوکی و شنبه و اندیشه ایله دولدی، بول
آزدهاشم:

— آدمه ددی و قیبا بوراسی بر داها
فریمزله پروغش اولورق کورمه مکی ز؟
ن، زردن و نامل قوت بولورق، غایا
بو مناز قادیق نسلی ایچون ردن و اندیشه و
جوشنده بالیدم:
— کورمه مکی:!

اولکی کون بون کوردم، او و آفرمده
ایشتندی، جاده فیل فیزی و ماوی اولورق
اوستزده مالک کورک و اوردی، کوشلی، صیباقی
بر شنبه بر کون ماوی... گوشده دوروب

ساز صیلمان بانه شاله

بو شوق و سرور ایچنده ن بر اندیشه
سه زیوردم: ایچکی منویق... آلاپوورمق
شاقیه کتیمک و لفته دوکک صورته جان

استنبول سوه قازنده قایاغان اعتباری

— نوزدم اولادم شو یی تیق عیبه یی یوزدر پررسمکه !!!

هال استنبولک یازسی مپ بوند، بو منویق
یخت ایچیدور، قسط ایچی یازق... مکی
کیده سوکستزده شهر بزرده دایچیقای اهیت
و تراک کب ایندی: طرف طرف شیشه
طاتی طاتی اسلر، خوش خوش اعلاز...
چاکتار، دیوار، غزله بولرله دولی،
حق راق کجاقی ندریجا روساک آندین ییتیق
برای یله طوری، ایچکی طایفه لاری اوزمده
کیدی اسلر یزی اولومنه باشلاق و خلاصه
ایشلر آتی، کییورد و مادیبا و ست و شندول
ییدا ایچیدوردی، بو اناده مطریت خیرلی
کیدی، آره لستند من ذیت متلفسی ییتدی،
جاشلر سه و شله کدر آراسی بر غرب خانه، بر
تشلی ملانه دوشدر.

شینهی بر اوقاق امید قایسی قلدی: بلکه
بولاقون استنبولده تطبیق ایلاز، زهی تصور
یایلر، زهی خیال حال! طن ایچدکه بول
بر قوت آندولیدم یایاشمن اولسه ایچی
پوراده ایجاد ایجاب ایچدی، ایچکیک سوک
زمانه ده کی توسی بولر منویق زوم کوشفریور.
فقط یخ کوج اولانمسته شود: آندولیدم
قولاچیه تطبیق اییلن منع کتول قادی عیبا
پوراده و اوزون مدت رلشوب حکمی پورده.
یله چکی...؟

بوچمن یه شادی کوردریم،
کوزمل برغر و اورد: وقته دوروشاند
بر ذات داغ تپستمه بر فووجه رلشمن و

“Sarsılmaz İnşallah”, Aydede, Numara 85, 23 Teşrinievvel 1922.

آهوه بلی: استانبول و ولاطیر ایچون سه لک ۱۰۴ لسته
استانبول ۲۰۰ و جاکه انجیه ایچون ۳۰۰ غروشده .
تلف آفری: استانبول — صاب

ایژارایری: و نیتیه کونری ندر اولود صاب غزیه سی
غزیه جاکه خصوصات ایچون اداره مأموریه مراجعت ابلهده
صافی: دوق خاله

مطبه وعل ادارسی — باب خالی جلدسی
« صاب » مطبسی: تلغون — استانبول: ۴۱۴
لسته سی: ۱۰۰ یازدهر

صوری: راسن

« موطب » (دیکه یکن ندری دوردهر ضایعه

ایستور ...

بمدله وطن فووتولی دل آرتیق صفا ایستور اب عار او بدن چوقیدهر برپسه ایستور
برایستور داریستور جشی ایستور عوی وهالیستور اسیر درد اولان آلت طیندن دوا ایستور
غراب وخری ویراخانه انیشاره ترک ایستی شومعهرد جناب (رانت) ک بلی زاده طی:
کل ایستور بلزایستور کستان دلکنا ایستور بولمت غیری مکتب ایستور علم ایستور ضیا ایستور
بوگون مهوری اولشدهر تمام صور فریاد شمالی مکن اولماز لکن استانبولده هرگاه
کان ایستور عودایستور مطرب شیر ادا ایستور بجای و مقتس لازم ، یا بوس دست ویا ایستور
نفر ایلمشدهر بوس پوتون آرتیق قایسادلان ایستور ایستور ایستور اولان دینده دامت هرمان زرا
بلاو دزده ایستور هدی ایستور بللاوا ایستور نه مال ایستور نمطک ایستور نه بیه واعلا ایستور
نقط اول خاطر خایبه حالا آله بریش انز برای بزم ای ایحق فولای برایش دکل اوله
بومعطر ایچین زرا آک آز بیس یوز ایستور مزیتایستور مرغان ایستور غل ایستور دایستور حایبایستور
خندوما صلی سرما عرس دیداو ایستور دیکچون کک روح افزانه عروم بلاشدهر
اوون ایستور کورایستور لاس ایستور غذا ایستور اوندان ایستور عارایستور حایبایستور حایبایستور
نبرد کیه سرتار و دزلی داشان بر و ایستور کوریدوشن نکتة اشعار ایستور الاکن
حسن ایستور حسین ایستور عده مصفا ایستور برآز چشان کل آلود (طاهر) توتیا ایستور
شدو خاندن آرسی آتچان فرود نصف بوق جا شاعران خاندن آتچان ایچین شیبیدی
قزرایستور امیر ایستور زمین ایستور ما ایستور بو (نوزی) شیر آسا بر استاد جا ایستور
بلا پروا یازک ایستور شاعران مملکت آرتیق
حیا حق ایچین خالی خوف ایستور دجا ایستور

عبداللہ اوزو

♦ ♦

♦ ♦ ♦ ♦

♦ ♦

بوش یزه ذوقی میفش ... ساده صوری
علاج ویه بلشته سوربورده فرتهده اولاپوز
عالیا غایبده دکانه آلایر و شاهلرده
ایلیپوزکه بیراق بی « علاجی ویرک ! » دیه
سیندنمی خاتو ایله یوزی نوزدهر کنارده
قیس قیس کولوروز .

دون سوردم: — بوجاق غروش؟
— برابرا !

وردیم، هیچ رفقه سی کورده دیکه حاله حالا
بلشی اوتک ایصالقهده وهرگون آتاتیش
کوروکندن منون اولدیم . زرا نه ایچیر
اوزانه کینک کوچ اولمقی و دکان اویمک
تم آتندده .. خوش کینک ایستور داما
موافق کلیروز .

کینک ایستور دیکه ایچوندهر ساده سوچه
کییا ایستور آتاتیش کوروکدن بروروز
اعتدالری دیکه برتهرک اولان ضررل بر
دکوتو ترجیح ایستورم ! آه دهه

حکومتدن سوکرا
ضاحت لسانیه جرمندن دولان اوله اکی
سه حیه محکوم ایکن بو دنه تکرار عا که
ایله یوزک یوز لیرا خرای ندیه حکومت ایبدان
دوتور میدهله جودت ک حاکم تیلنک
ارتنی کونی صاحتدن اعتدال بر سه مدته
دوام ایلک اوزده صیاح جای کمالا حذ
وآندام یکنی یازی نریل ایلیق کی هتده
برطراتی دخی آیمه بره نجوی سورتیه تدایر
اقتصادیه توسل ایشدهر .

آه ، بو انسانلر ...

کین کون حاجی آتقی دیکه ... (ها)
التیاسه عمل قلاسیق وواسی کوروکدن
بیشی دار دوشونجه یلرک : « — قاسیل
سویله مزیدک ایستور ایچیزده یونان جدارقیریه
حالا کوروکدنل وار : « دهرلی مأمورلر ،
بخت ایستورک حاجی آتقی و پروکامای آتقی
آندهدر [... آوت و اوکا دیکه :

— شو صابزدهر کینک ایچون لایسم؟
— فولای دیدی و رسو یایم و هرگون
طارایرکین فولایرکیز و بکر و کیدر !
منون اولم واریتی کونی سوردم :
— سو حاضری ؟

— خایر و داما قنایور و یارنه !
داما اارتی کونی شکر ارسورده کوشدن
بر شیشه کتیدی و ایچنده بولایق بر صو
واردی و فولادم و رایجه سزدی و آوچه
دوگمه و بانی صودن فرقه سزدی ، صابزیره
سوردم و آن ترغوس ایله ایستلشم و
تایر سزدی . تم بوختنشد و انیشیر بایشی
کوروکیز بریم دیکه :

— ایچنده بیتی شیشه علاج وارده و
ونکیز وفوقوس دوروشته اهیت ویرمه ییکر
تم اون ساعت قنایدی و معطل بر صودر
شاید بایکیزده کت وایسه کورووز و بوشه
کورووز ، هتسه دهه قاناز صابزیکر تکیز
اولور !

آی اما کینک بایشدن طاشدیجی حاله او
کون علاجده بر کوروکده خالی کورمدم .
سوردم :

— ایسته و دیدی و بلکیز !
— بایم و بایم و خایر بایشده کوروک بکرم
بر شی سزمه یوردم . اوتکی آکلادی :
— بکم و دیدی و کوروک دیکه تووات
صابون کوروکی دیکه آ ... شوبه کوروک
بکرم بر بیاضقی ...

بن اوقده فرق ایچمدم ، ایچمدم اما
سسیده چیارمدم . آرتیق قانع ایلم
آتقی اندی که قاتری (اوتوسوکرمنیول)
ایله تدایر ایچمکدی و بین غالب ایچینه بر
شیکه قارونوات آتیش مو ایله ... نه بی
درو علاج نه ده بی ساعت قنایمته اصل
اساسی بودی .

فقط و کلم ایستک اصل غراب اولان جهت
اوکون بوکوتده و بی هرگون دکانه کیدی
هیچ اونوتاپوز و علاجی ایستور و نیشی
اوتک طاروتیوردم . بر بولطه خاد ایله امیراد
ایله و اینغش کی صوی سورده کورووز -
دیکه قانلر ایچلندن :
— یاهو و دیورل و پوتانک آدی اما

“Ah Bu İnsanlar”, *Aydede*, Numara 88, 2 Teşrinisani 1922.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ İ. DÖNEMİ'NDE MUDANYA MÜTAREKESİ'NE İLİŞKİN YAPILAN MÜZAKERELER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Yaşar ÖZÜÇETİN*

ÖZET

Meclis başkanlığı kürsüsüne 8 Temmuz 1920'de millî matem alâmeti olarak örtülen kara örtü, Millî Mücadele'nin önemli bir merhalesini oluşturan Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi neticesi 30 Ağustos 1922'de kaldırılmıştır. Kazanılan bu kesin başarı, davanın meşru oluşuna dayandırılmış ve daha sonra elde edilecek diploması zaferinin esasını hazırlamıştır.

Büyük zafer sonrası geline Mudanya Mütarekesi ile T.B.M.M. Hükûmeti, İtilâf devletleri tarafından tanınmış, Batı Anadolu'daki çatışma durdurulup, işgalcilerin bu yerden çıkartılmalarının yolu açılmış ve mücadelenin askeri safhası nihayetlenmiştir.

Mudanya Mütarekesi, Doğu Trakya'nın silahlı eylem olmaksızın boşaltılmasını temin etmiş ve Lozan Antlaşması'na giden süreçte Türk tarafının elini güçlendiren Türk istiklâl mücadelesinin önemli bir adımı olmuştur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri tarafından İtilâf devletlerinin her türlü teşebbüsleri ile sonu gelmeyen entrikalar peşinde oldukları, kendilerini aldatmak için her an fırsat kolladıkları, kâğıt üzerinde sürüp giden tartışmaların özellikle İngilizlerin işine geldiği ifade edilmiş, dolayısıyla bir an evvel konferansın akdedilip bir esasa bağlanması arzusunda bulunulmuş ve akdedilecek olan bu konferansta bütün düşüncelerin, tezlerin ve taleplerin ortaya konulup tartışılması arzu edilmiştir.

Bu bağlamda Türkiye Büyük Millet Meclisi I. Dönemi'nde konferans olarak telaffuz edilen Mudanya Mütarekesi'ne ilişkin yapılan mütalâa ve değerlendirmelerin özü kendini şu şekilde belli etmiştir;

Konferansın toplanacak olması, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından İngiliz siyasetinin hezimetini olarak anlaşılmış, bu durum "İngilizler kapana tıkmış sıçan gibi tepiniyorlar. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin eline kuyruğu geçmiştir" şeklinde görülmüştür.

Mudanya Konferansı'nın Trakya'nın bir an evvel Yunanlıların zulüm ve vahşetinden kurtarılması ve asıl sahibine teslim amacıyla toplandığı üzerinde durulmuş, aynı zamanda bu konferans barışın elde edilmesi ve iyi niyet göstermeyen İngiltere'nin soyutlanması şeklinde ele alınmıştır.

"...Hiç yoktan bir orduyu çıkaran bu millet, elbette Misâk-ı Millî'sine kavuşacaktır" tarzında inanç ortaya konulmuş, "...Mudanya Konferansı'ndan öyle bir netice almalıyız ki biz ordularımızı öyle hali faaliyete sevk etmekten müstağni olduğumuzu bilelim", "... Misak-ı Milimiz malumdur. Bütün memleket ve milleti ve ordumuzu çıkmaz bir yola saptırmaktan da elbette tevakkî ederiz. O halde akıl ve mantığın ve imkânın verebileceği bir şeyi istihsal etmek üzere hareket ederiz", "Maksat şu davayı Millînin sonuna gidebilmek için bir şey yapmaktır", denilerek, konferans sürecinde geç olsun güç olmasın şeklinde telaş göstermeden netice beklenmiştir.

Araştırmada amacı, evrenin özellikleri hakkında bilgi toplamak, kişileri, durumları veya olayları tam ve doğru olarak betimlemek olan araştırma modeli esas alınmış, T.B.M.M. zabıt ceridelerinden, Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi'ne ait dergilerde, gazetelerde yayımlanmış hatıra örneklerinden ve telif-tetkik eserlerden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mudanya Mütarekesi, Mudanya Konferansı, T.B.M.M. I. Dönem, Doğu Trakya, İsmet Paşa.

A RESEARCH ON THE NEGOTIATIONS REGARDING THE MUDANYA ARMISTICE IN THE FIRST TERM OF THE TURKISH GRAND NATIONAL ASSEMBLY ABSTRACT

* Prof. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi.

The black veil, which was covered as a sign of national mourning on the chair of the Assembly Presidency on 8 July 1920, was lifted on 30 August 1922 as a result of the Great Offensive and the Battle of the Commander-in-Chief, which constituted an important stage of the National Struggle. This decisive success was based on the legitimacy of the case and prepared the basis for the diplomatic victory to be achieved later.

With the Mudanya Armistice, which came after the great victory, the Turkish Grand National Assembly Government was recognized by the Allied Powers, the conflict in Western Anatolia was stopped, the way for the occupiers to be removed from this place was paved, and the military phase of the struggle was finalized.

The Mudanya Armistice ensured the evacuation of Eastern Thrace without armed action and was an important step in the Turkish independence struggle, which strengthened the hand of the Turkish side in the process leading to the Treaty of Lausanne.

It was stated by the members of the Turkish Grand National Assembly that the Entente states were after endless intrigues with all their attempts, that they were always looking for an opportunity to deceive them, and that the ongoing discussions on paper were especially beneficial for the British; thus, it was requested that the conference be concluded as soon as possible and connected to a basis, and it was desired that all thoughts, theses and demands be put forward and discussed in this conference to be held.

In this context, the essence of the opinions and evaluations regarding the Mudanya Armistice, which was pronounced as a conference in the 1st Term of the Grand National Assembly of Türkiye, revealed itself as follows;

The fact that the conference was to be convened was understood by the Government of the Grand National Assembly as the defeat of British politics, and this situation was expressed as follow; *"The British are kicking like rats in a trap. Their tail has been caught by the Government of the Turkish Grand National Assembly"*.

It was emphasized that the Mudanya Conference was convened in order to save Thrace from the cruelty and brutality of the Greeks as soon as possible and to return it to its original owner, at the same time, this conference was discussed as the achievement of peace and the isolation of England, which did not show goodwill.

A belief was put forward such as *"...this nation that brings out an army out of difficulties will surely attain its National Pact"*. *We must get such a result from the Mudanya Conference that we know that we are free from driving our armies to act in such a way", "... The National Pact (Misak-ı Mili) is known. Of course, we refrain from diverting the whole country, nation and our army to a dead end. In that case, we act to produce something that reason, logic and possibility can give."* It was said, *"The purpose is to do something to reach the end of this National cause"*, and the result was awaited without hesitation in the conference process, whether it was late or not.

The research model, whose purpose is to collect information about the characteristics of the phase and to describe people, situations or events fully and accurately, was based on the research. The reports of the Grand National Assembly of Türkiye, the magazines published during the National Struggle and the Republic Period, the souvenir samples published in the newspapers and the copyright-reviewed works were used.

Key Words: Mudanya Armistice, Mudanya Conference, First Term of the Turkish Grand National Assembly, Eastern Thrace, İsmet Pasha.

GİRİŞ

23 Nisan 1923 Cuma günü tarihî görevine başlamış olan meclisin 24 Nisan 1920 toplantısında Mustafa Kemal Paşa tarafından Mondros Mütarekesi'nin imzasından T.B.M.M.'nin Türk milletinin mukadderatına el koyduğu güne kadar geçen siyasi olaylar ve gelişmelerin bir tarihçesi dile getirilmişti. Meclis, Mustafa Kemal Paşa'yı BMM reisliğine seçmiş, 25 Nisan'da Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında yedi kişilik bir muvakkat icra heyeti seçilerek bilfiil hükûmet işlerine de el konulmuştu.

Yunan ordusu, Paris'te tespit edilen ve Osmanlı delege heyetine tebliğ edilmiş olan Sevr Antlaşmasının kabul edilmesini kolaylaştırmak amacıyla 22 Haziran 1920'de

ileri harekâta başlamıştı¹. Uşak işgal edilmiş, Nazili'ye gelinmişti. Toplanan “Şûrayı Saltanat” 22 Temmuz 1920’de “zayıf bir mevcudiyeti mahva tercih edilmeye değer” görerek antlaşmanın kabul ve onanmasına karar vermişti². B.M.M., 10 Mayıs 1920 tarihli toplantısında Sevr Antlaşmasını imzalayanların ve bunu onayan şûrayı saltanatta bulunanların vatan hıyanetiyle itham olunarak vatansız sayılmalarını karar altına almıştı.

Yunanlılar, Bursa ve Uşak bölgelerinden Eskişehir ve Afyon istikametlerinde ileri harekâta geçmişler, ancak 11 Ocak 1921’de eski mevzileri olan Bursa civarına geri çekilmek durumunda kalmışlardı³. Anadolu’da Türklerce herhangi bir mukavemet gösterilmeyeceğini sanan İtilâf devletleri durdurulmaya başlanmış, Fransız ve İtalya hükûmetleri, Sevr Antlaşmasının ölü doğmuş bir antlaşma olduğunu, onun bazı hükümlerini yumuşatmak gerektiğini anlamışlardı.

İtilâf devletleri, Londra’da Sevr Antlaşmasının esaslarına dokunmayan değişiklikler yapacaklarını, ancak bu değişikliklerin önceden Yunanlılar ve Türkler tarafından kabul edilmesini ileri sürmüşlerdi. Türk delege heyeti ilk olarak Anadolu’nun boşaltılmasını talep etmiş, Yunanlılar ise ne değişikliği ne de boşaltmayı kabul etmemiş, 10 gün sonra ordularını taarruza geçirmişlerdi. Yunan ordusu, 23 Mart 1921’de Bursa’dan İnönü, Uşak’tan da Afyon istikametinde ilerlemeye başlamıştı. Ancak, 7 Nisan 1921’de Afyon’u boşaltarak geri çekilmişti⁴. İkinci İnönü Zaferi siyasî sahada T.B.M.M. Hükûmetine inancı artırdığı gibi Mustafa Kemal Paşa’ya ve ona bağlananlara da son zaferi müjdeleyen yeni bir güven kaynağı olmuştu.

Yunanlılar, 10 Temmuz 1921’de İnönü-Kütahya hattına cepheden taarruz ederek Türk ordusunu yok etmek arzusunda olmuşlar, Türk ordusu, Eskişehir hattına çekilmiş, 18 Temmuz 1921’de Batı Cephesi Karargâhına gelen Mustafa Kemal Paşa, ordu komutanına ordunun tertip edilip kuvvetlendirilmesini imkân altına almak amacıyla Sakarya’nın doğusuna kadar çekilmesinin doğru olacağı direktifini vermiş, kuvvetler de 25 Temmuz 1921’de Sakarya’nın doğusuna çekilmişti⁵. Sakarya gerisine çekilme, halkın maneviyatı üzerinde de hissedilir bir sarsıntı meydana getirmiş ve mecliste bunun ciddi belirtileri görülmüştü. Yapılan tartışmalar neticesi son çare ve tedbir olarak Mustafa Kemal Paşa’nın ordunun başına geçmesi gerektiği anlayışı genelleşmişti. 5 Ağustos 1921’de meclis, “selâhiyetini meclis namına fiilen istimalle mezun olmak üzere” Mustafa Kemal Paşa’ya bırakmıştı⁶. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 12 Ağustos 1921’de Polatlı’daki cephe karargâhına giderek ordunun başına geçmişti. Yunanlılar, 13 Ağustos 1921’de ilerlemeye başlamışlar, 10 gün içinde Sakarya savunma hattına dayanmışlardı. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 22

¹ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III**, Ankara, 1995, s.115-116.

² Cemil Kılıçoğlu, **Osmanlı’da Son Paşalar**, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2006, s. 229.

³ Yücel Özkaya, “I.ve II. İnönü Başarılarının Türk ve Dünya Kamuoyu ve Basın Tarafından Yorumlanması”, **Prof. Dr. Şükrü Esmer’e Armağan**, Ankara, 1981, s. 229-247.

⁴ Özkaya, “I. ve...”, s. 229-247.

⁵ Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1983, s. 328-334.

⁶ Başkomutanlığı, 5 Ağustos 1921 tarihli kanunla kendisine verilmiş, bu kanun 31 Ekim 1921, 4 Şubat 1922, 6 Mayıs 1922’de üçer ay, 20 Temmuz 1922’de ise süresiz olarak uzatılmış olan Mustafa Kemal Paşa, 4 Mart 1922 günü cepheyi teftiş etmek üzere Ankara’da ayrılacağı sırada B.M.M.’ne gizli bir toplantıda henüz neden taarruza geçmediğini; “yarım hazırlıkla, yarım tedbirlerle yapılacak taarruz hiç taarruz etmemekten daha fenadır”; şeklinde belirtmekte idi; Kemal Atatürk, **Nutuk (1919-1927)**, Atatürk Araştırma Merkezi, (Bugünkü Dille Hazırlayan: Prof. Dr. Zeynep Korkmaz), Ankara, 1994, s. 431.

gündüz 22 gece devam eden bu savaşı şahsen idare etmiş ve zafer elde edilmişti⁷. Sakarya Zaferi, T.B.M.M. Hükûmetinin ve ordularının kudretini esaslı bir suretle dünya kamuoyuna tanıtmış oluyordu.

Bir taraftan ordunun son zaferini sağlayacak bir taarruz için hazırlanılırken öte taraftan da İtilâf devletlerinin düşünce ve ruh hallerinin anlaşılması amacıyla Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey Avrupa'ya gönderilmişti⁸. Yusuf Kemal Bey, henüz ülkeye dönmeden 22 Mart 1922'de İtilâf devletleri dışişleri bakanları, Türk ve Yunan hükûmetlerine iki taraf arasında 10 km. askerden boş bir saha, insan ve mühimmat takviyesinin olmaması ve üç ay süre ile mücadeleye ara verilmesine ilişkin bir mütareke teklifinde bulunmuşlardı. Ordusu hazırlığa muhtaç olduğundan Yunan tarafı mütareke teklifinin kabul etmiş, Türk tarafı ise mütareke şartlarının Türk ordusunun kudretini gevşetmek için ileri sürüldüğünü anlamakla beraber ret cevabı vermeyi uygun bulmamış, karşı şartlar ileri sürmüştü⁹.

T.B.M.M. Hükûmetinin karşı mütareke tekliflerini hazırladığı sırada Paris'te toplanan dışişleri bakanları konferansının 26 Mart 1922'de bir notası daha alınmıştı. Bu notada tekliflerin Sevr Antlaşmasının esaslarını ortadan kaldırmadığı, sadece değiştirdiği görülmüştü. T.B.M.M. Hükûmeti, 5 Nisan 1922'de ordu başında cepheye bulunan Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ile temasa geçerek kararlaştırıp verdiği cevapta; mütarekeye esas olmak üzere Anadolu'nun boşaltılmasını şart koşmuştu. Bu teklif reddedildiği için mütareke yapılmamıştı¹⁰. 22 Nisan'dan Türk tarafı mütareke işinde uzlaşılmasa bile barış görüşmelerinin devamını sağlamak üzere İzmit'te bir konferansın toplanmasını teklif etmiş, ancak de bir netice alınamamıştı. Zaten barış görüşmelerinden müspet bir şey çıkacağı ümit edilmemekte idi¹¹.

Haziran 1922 ortalarında taarruza geçmek kararı artık verilmişti. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 20 Ağustos 1922 öğleden sonra Akşehir'e Batı Cephesi Karargâhına gelmiş¹², 26 Ağustos 1922 Cumartesi günü sabahı için düşmana taarruz emrini vermişti. Düşman ordusu, Dumlupınar'da Gazi'nin bizzat idare ettiği 30 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Savaşı'nda tamamen yok edilmiş veya esir alınmıştı. Düşman ordusunun başkomutanı General Trikopis iki gün sonra teslim olmak zorunda kalmıştı¹³.

⁷ Kemal Atatürk, **Nutuk...**, s. 419-420; Burak Çınar-Haldun Yalçınkaya, "Blitzkrieg'in II. Dünya Savaşı Öncesi Uygulaması: Büyük Taarruz", **CTAD**, 9, 2009, s.86.

⁸ Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s.105-106.

⁹ Kemal Atatürk, **Nutuk...**, s. 438; Selâhattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar IV**, İstanbul, 1994, s. 130.

¹⁰ Kemal Atatürk, **Nutuk...**, s. 441.

¹¹ Ali Fuad Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara, 1948, s.146,148; Cihat Akçakayalıoğlu, **Atatürk (Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönüyle)**, Ankara, 1980, s. 377; **Türk İstiklâl Harbi** C II, Batı Cephesi, Kısım 6, Kitap 4, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1969, s. 38; Hüsnü Himmetoğlu, **Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları**, C II, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1975, s. 307.

¹² Kemal Atatürk, **Nutuk...**, s. 455.

¹³ **Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi**, C II, Kısım: 6 Kitap 3, Büyük Taarruzda Takip Harekâtı, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları Ankara, 1994, s. 79-80; Ziya Göğem, "General Trikopis'in Esir Edilişi", **Türk Kültürü**, 82, (Ağustos 1969), s. 718; S. Yüceer, "Bir Ütopyanın Gerçekleşmesi: Tam Bağımsız Türkiye ve Misak-ı Milli", **Yeni Türkiye**, Misak-ı Milli Özel Sayısı, 23/ 93, 2017, s. 141; Kemal Atatürk, **Nutuk...**, s. 456; **Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi**, C. II, Kısım 6, Kitap 3, Büyük Taarruzda..., s. 79-80; Ziya Göğem, "General...", s.718.

Ordunun İzmir'e doğru ilerleyişi sırasında İtilâf devletlerinin bir mütareke aracılığı olmuş¹⁴, Gazi Mustafa Kemal Paşa, 5 Eylül'de bu husustaki düşüncesini heyet-i vekile reisliğine "Anadolu için herhangi bir müzakereye mahal kalmamıştır. Mütareke ancak Trakya için mevzubahis olabilir, Eylül'ün onuna kadar müracaat edildiği takdirde mütareke tarihinden itibaren 15 gün içinde Trakya'nın 1914 hudutlarına kadar kayıtsız şartsız teslim edilmesi, Anadolu'da Yunanlılar tarafından yapılan tahribatın tamir edileceğinin şimdiden taahhüt olunması şartıyla bir mütareke müzakeresine geçilebileceği" ¹⁵ şeklinde beyan etmişse de 9 Eylül Cumartesi sabahı İzmir kurtarılmış, bu mütareke teşebbüsü neticesiz kalmıştı.

Meclis başkanlığı kürsüsüne 8 Temmuz 1920'de millî matem alâmeti olarak örtülen kara örtü, Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi neticesi 30 Ağustos 1922'de kaldırılmış ve elde edilen bu zafer, davanın meşru oluşuna dayandırılmıştı¹⁶. Harekât ve istikamet henüz yabancı işgali altında bulunan diğer vatan topraklarına çevrilmişti. İstanbul ve boğazları işgalleri altında bulunduran İtilâf devletleri telaşa düşerek Türk taleplerini barış yoluyla yerine getirmeyi menfaatlerine daha uygun görmüşlerdi. Dolayısıyla, Mudanya'da askerî bir konferansın yolu açılmakta idi¹⁷. Türkler, Batı Cephesinde görünürde Yunanlılarla savaşmakta, (gerçekte İtilâf devletleri ile savaşmakta idi) ancak anlaşma için onların karşısına masaya oturanlar İtilâf devletleri olmakta idi.

Türk orduları, Bursa'yı geri almış, Trakya'yı yeniden elde etmek üzere İstanbul ve Çanakkale istikametlerinde başlatılmış olan harekâtı sürdürmekte idiler. İstanbul ve Çanakkale boğazlarına yaklaşan Türk birliklerinin İngiliz kuvvetleri ile karşı karşıya gelme ihtimali ortaya çıkınca İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri General Maurice Cesar Joseph Pelle, İzmir'e gitmiş 19 Eylül 1922 günü Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştü¹⁸.

1.Mudanya Konferansının Başlaması, Tarafların Beklenti ve Tutumları

20-23 Eylül 1922'de bir araya gelen Fransa Başbakanı Poincare, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon ve İtalya'nın Paris Büyükelçisi Comte Sfortza Edirne ve Doğu Trakya'nın Türkiye'ye bırakılmasını içeren teklifi imzalamışlar ve İzmir'de bulunan Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya yollamışlardı¹⁹. İtilâf devletleri, 23 Eylül'de Mudanya'da generaller düzeyinde bir ateşkes antlaşması için toplanılmasını talep

¹⁴ Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)*, Ankara, 1984, s. 473.

¹⁵ İzmir, diplomatik ve askerî faaliyetler açısından bir merkez olarak öne çıkıyordu; Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, I, Ankara, 1992, 437.

¹⁶ Bedrettin Tuncel, *Atatürk ve 30 Ağustos Zaferi'nin İlk Kutlanması*, TTK Yay., Ankara, 1972, s. 11; Ayrıntılı bilgi için bkz., Nurer Uğurlu, *Mustafa Kemal, Fevzi Çakmak, Salih Bozok, Muzaffer Kılıç, Cevat Abbas Gürer, 30 Ağustos Hatıraları*, Çağdaş Yay., İstanbul, 2000; Yavuz Ünsal, *İmparatorluktan Milli Devlete Atatürk Mustafa Kemal'in 30 Ağustos 1924 tarihli Dumlupınar Söylevi ve Bir Fransız Belgesi*, TTK Yay., Ankara, s. 112; Kemal Atatürk, *Nutuk...*, s. 675-676.

¹⁷ Türk geldi, *Mondros...*, s. 146, 148; *Türk İstiklâl Harbi*, C II, Batı Cephesi, Kısım 6, Kitap 4, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1969, s. 38.

¹⁸ Bilal N. Şimşir, *Doğunun Kahramanı Atatürk*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999; s.79; Naşit Hakkı Uluğ, *Emperyalizme Karşı Türkiye (1922-1924)*, Belge Yayınları, İstanbul, 1971, s. 26; Ahmet Emin Yaman, "Mudanya Bırakışması ve Yankıları", *Atatürk Yolu Dergisi*, 5/18, 1996, s. 192.

¹⁹ *Türk İstiklâl Harbi*, Cilt II, Kısım 6, Kitap 4..., s.38-40; Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru-Milli Mücadele Tarihi 4 (1921-1922)*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.327; Serpil Sürmeli, "General Charles Harington'un 1920-1923 Dönemi Türkiye Raporu ve Döneme Dair Raporla İlgili Değerlendirmeler", *Atatürk Dergisi*, 5 / 4, 2007, 52-53.

etmişlerdi. T.B.M.M. Hükûmetine ilettikleri notada; barış görüşmeleri süresince tarafsız olarak kabul edilen bölgelerin Türkler tarafından işgal edilmemesini, azınlıkların güvenliklerinin sağlanması halinde Meriç nehri ve Edirne'ye kadar olan toprakların Türkiye'ye verilmesini kabul edeceklerini bildiriyorlar, bunların gerçekleşmesi sonrası Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi hususunda yardımcı olacaklarını ve askerî birliklerinin tamamını İstanbul'dan çekeceklerini üstleniyorlardı. Daha sonra İtilâf devletleri adına Fransız temsilci Franklin Boullion, 28 Eylül'de İzmir'e gelmiş, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş, görüşmede askerî harekâtın durdurulmasını, bir ateşkes komisyonu kurulmasını beyan etmiş, Trakya'nın Meriç nehrine kadar olan bölümünün T.B.M.M. Hükûmetine ait olduğuna rıza gösterdiklerini, boğazlara ilişkin özel bir yönetim şeklinin kabul edileceğini taahhüt ettiklerini²⁰, İstanbul'un tahliye edileceğini ve T.B.M.M. Hükûmetinin Milletler Cemiyeti'ne kabul edileceğini söylemiş ve Mudanya'da bir konferansın yapılması kararı alınmıştı²¹.

Bouillon vasıtasıyla Paris Konferansı başkanlığını da yerine getiren Fransa Başbakanı Poincaré'ye 29 Eylül'de cevabi yazı gönderilmiş bu yazıda; Meriç nehrine kadar Doğu Trakya'nın Türkiye'ye iadesi şartıyla Mudanya'da konferansın yapılmasına rıza gösterileceği, İsmet Paşa'nın konferans delegesi olarak tayin edildiği ve görüşülecek konular bildirilmiş ve 3 Ekim'de toplanmasının uygun olacağı beyan edilmişti²².

Görüşmeler 3 Ekim 1922 günü saat 15.15'te başlamış, Türk delegeleri içerisinde Batı Cephesi Kurmay Başkanı Asım (Gündüz) Paşa, Kurmay Yarbay Tevfik Bıyıklıoğlu, Binbaşı Seyfi (Düzgören) ve Kızılay İkinci Başkanı Hamit Beyler de yer almış, bunların yanında iki yazman görevlendirilmişti. Konferansta İtilâf devletleri temsilcileri, İsmet Paşa'nın başkanlık etmesini kabullenmişlerdi. Bu durum, aynı zamanda Ankara Hükûmetinin dönemin üç büyük devleti olan İngiltere, Fransa ve İtalya ile eşit şartlarda bir masaya oturması demek olup, hukukî olarak onlar tarafından da statüsünün kabul edilmesi anlamına gelmekteydi.

İtilâf devletleri adına İngiltere'yi General Charles Harington, Fransa'yı General Charles Antoine Charpy ve İtalya'yı da General Ernesto Monbelli temsil etmekte idi. Yunanistan'ın belirlediği temsilciler General Aleksandros Mazarakis ve Almay Sariyanis doğrudan katılmamışlar, Mudanya yakınlarında bulunan bir İngiliz

²⁰ Buna karşılık kendisinden istenilen boğazlara ilişkin askerî harekâtın durdurularak, tarafsız bölgeye girilmemesi kabul edilmişti.

²¹ Sürmeli, "General..." , 2007, s. 52,53; B. K. Yeşilbursa, "İngiliz Yıllık Raporlarına Göre Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922)", **Mondros Mütarekesi'nin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı'nın Sonu Mütarekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı II**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2019, s.1019-1020; İsmail Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s.103-111; Mustafa Kemal Atatürk, **Söylev (Nutuk)**, C 1-2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1974, s. 220-221; İtilâf devletleri ve Yunanlılar Türklerin kararlılıklarını görmüşlerdi. Kendilerinin savaş kararı ve iradeleri bulunmamakta idi; Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da...**, s. 444, B. K. Yeşilbursa, **İngiliz...**, s. 1019-1020; Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, IV, (Ekim 1921-Ekim 1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984, s.525; Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da...**, s. 439; Kemal Atatürk, **Nutuk...**, s. 497.

²² Kemal Atatürk, **Nutuk...**, s. 497;

gemisinden görüşmeleri izlemişlerdi. Ancak, konferansın ikinci günü Yunan Generali Mazarakis Yunan delegeleri adına katılmıştı²³.

T.B.M.M. Hükûmetinin talebi; Doğu Trakya'nın Meriç nehrine kadar olan bölümünün tahliye edilmesi ve iadesinin sağlanması idi²⁴. Karaağaç'ın dâhil olduğu bütün Doğu Trakya'nın 30 gün zarfında tahliye edilerek T.B.M.M. Hükûmetine teslim edilmesine ilişkin talep kabul edilmemiş, konferans görüşmeleri 5 Ekim'de kesintiye uğramıştı. Müttefik devletlerin temsilcileri kendi aralarında bir noktada buluşmak ve hükûmetlerinin talimatlarını öğrenmek üzere İstanbul'a geri gelmişlerdi. Böyle bir durum karşısında Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 6 Ekim'de Türk birliklerine boğazlar istikametine emir vermiş ve İsmet Paşa'ya gönderilen telgrafta Doğu Trakya'nın T.B.M.M. Hükûmetine terkedilmemesi durumunda bu emrin geri çekilmeyeceğini beyan etmişti. Konferans müzakereleri, 6 Ekim'de yeniden başlamış İsmet Paşa'ya teklif edilen taslakta Karaağaç'tan söz edilmemiş, Doğu Trakya'nın tahliye edilmesi için 45 gün süre talep edilmişti. 10 Ekim'de gerçekleşen müzakerelerde ihtilafı olan bu hususlar tartışılmıştı. Bölgenin T.B.M.M. Hükûmetinin idaresi altına geçmesi İtilaf devletleri kuvvetlerinin çekilmesinden 30 gün sonra fiilî hâle gelmiş olacaktı²⁵.

2. Mudanya Konferansı Sürecinde T.B.M.M.'nde Ortaya Konulan Mütalâalar

T.B.M.M.'de 4 Ekim 1922 günü İkinci Reis Adnan Bey başkanlığında ikinci oturumda müzakere edilen maddeler içerisinde muhtelif devletlere verilecek cevabî nota münasebetiyle Yusuf Kemal Bey (Hariciye Vekili) (Sinop), yukarıda da kısmen belirtilen 23 Eylül 1922 tarihli nota dolayısıyla memnuniyetini beyan ederek, T.B.M.M. Hükûmetinin istiklâl mücadelesine başladığı andan itibaren beliren ve ilan etmekten geri kalmadığı karar ve taleplerini karşılayan hukuka uygun bir barış arzusunu takdir ettiğini, noktanın askerî hazırlık vaziyeti ve barış muahedesi akdi için müzakerelerin icrası şeklinde iki çeşit maddeye yöneltilmiş bulunduğunu belirtmekte idi.

Yusuf Kemal Bey (Hariciye Vekili) (Sinop), bakış açılarının 29 Eylül 1922 tarihli nota ile bildirildiğini, bu konferansın belirleyeceği kararların onu imza eden hükûmetler tarafından uygulanacağını, T.B.M.M. Hükûmetinin Türkiye ile müttefik devletler ve Yunanistan arasında kesin barış muahedelerini müzakere ve akdetmek amacıyla gerçekleşecek olan toplantıya delegelerini göndermeyi kabul ettiklerini, kolaylaştıracağı ve etkili olacağı düşüncesiyle konferansın 20 Ekim'de İzmir'de toplanmasını önerdiklerini, barış ile kendilerinin çözüme kavuşturulacak bazı meselelerle özel olarak ilgili addedildiklerinden katılımlarının istenildiği, bu mahiyette bulunan meselenin boğazların gelecekte tâbi olacağı statü olduğu, ileri bir tarihte gerçekleşecek olan konferansa Rusya, Ukrayna ve Gürcistan delegelerinin de davetini teklif ettiklerini, Trakya üzerindeki hukukun teslim edildiğini, İstanbul'un ve Marmara Denizinin elde edilmesinin korunmuş olması şartıyla boğazların serbestisi ve azınlıkların hukukunun Türkiye'nin hâkimiyet ve istiklâlinin, doğuda

²³ İsmet İnönü, **Hatıralar 2**, Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 27; Şerafettin Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003, s.49.

²⁴ Eyyupoğlu, **Mudanya...**, s. 138-145; İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)**, (Haz. Ahmet Demirel) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s.44.

²⁵Eyyupoğlu, **Mudanya...**, s.169-170.

sükûnet ve hakikî barışın tesisiyle uzlaşılması mümkün olacağından esas itibarıyla anlaşmanın sağlandığı, hükûmetinin İstanbul'un müttefik askerlerinden tahliyesine özgü teminatın aslına uygun biçimde yenilenecek olmasını memnuniyet ile karşıladıklarını ve senet saydıklarını²⁶ söylüyordu.

Yusuf Kemal Bey (Hariciye Vekili) (Sinop), 29 Eylül 1922 tarihli cevabî notanın gecikmesinin sebeplerinin siyasî olmaktan ziyade askerî olduğunu ifade ediyor, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın da bu durumu izah ettiklerine temasla, Paris'te toplanan konferansta müttefik devletler delegeleriyle hemfikir olarak Boullion'un İzmir'e geldiği kendisiyle görüşüldüğü, ordularının Çanakkale'ye dayandığını dolayısıyla bir an evvel Mudanya Konferansını toplamak gerektiğini, başkumandanlığın ordunun harekâtını durdurma emrini vermekle beraber İzmir'de icra vekilleri başkanlığına gönderdiği bir yazı ile hükûmetçe bu devrede yapılması gerekenlerin yapılmasının ihtiyaç görüldüğü, icra vekilleri heyeti başkanlığından hariciye vekâletine havale olunan bu yazı üzerine hariciye vekilinin doğrudan doğruya Boullion vasıtasıyla Fransa Başbakanı Poincaré'ye bir telgraf çektiği, aynı telgraf suretini diğer hükûmetlere tebliğ ettiği, söz konusu notanın 29 Eylül tarihli notalarının olduğunu belirtiyor ve savunuyordu.

Yusuf Kemal Bey (Hariciye Vekili) (Sinop), adı geçen bu notadan bahisle; bu konferansa memur generallerin isimlerinin kendilerine gelmediği kendilerine verilen 23 Eylül 1922 tarihli notada; Trakya'nın kendilerine verilmesi için devletlerin konferansta yardımcı olacaklarından, Yunan askerlerinin Trakya'da çekileceği hattı belirlemek için Mudanya'da veya İzmit'te bir konferans akdinin teklif edildiğinden, Yunan askerinin ve ordusunun çekileceği hattın belirlenmesinden söz edildiğinden ve Trakya'nın kendilerine verilmesi için çalışacaklarını müzakerelerde bulunacaklarını vaat ettiklerinin söylendiğine dikkat çekmekte idi. Yusuf Kemal Bey (Hariciye Vekili) (Sinop), bu söylenenler karşısında kendi taleplerini ise; Trakya'nın tesliminin konferans zamanına kalmayıp, derhal yerine getirilmesi, Yunan ordusunun hattın öbür tarafına çekilmesi, Trakya'nın idaresinin muhtelif bir heyete veya bazı devletlere verilmeyip kendi idarelerine teslim edilmesi ve intikal etmiş olan Yunan askerlerinin Trakya'da yapmış olduğu mezalimin bir an evvel çözüme kavuşturulmasını istedikleri²⁷ şeklinde ortaya koymakta idi.

Yusuf Kemal Bey (Hariciye Vekili) (Sinop), İzmir'e gelmiş olan Boullion'la görüşüldüğü sonra meclis ve vekiller heyetinden bununla ilgili uzun uzadıya yetki isteme yoluna gidilmediğini ifade etmesi üzerine Selâhattin Bey (Mersin)' in sebep? Şeklindeki sorusuna Yusuf Kemal Bey (Hariciye Vekili) (Sinop), ivedi olduğunu söyleyerek, askerlerinin Çanakkale'de İngilizleri kuşatmış olduklarını, bunun hariciyeye ait olmadığını, doğrudan doğruya başkumandanlığa ait olduğunu, belki bunun bir zorunluluk olduğu, bu zorunluluğun kendilerini bu yola sevk ettiğini, kendilerinin buradan giderken de heyeti vekile arkadaşının söyledikleri söze de hareketlerinin tamamen uyumlu olduğunu, yani yapılan hareketin bir zorunluluk merkezinde, ülke için bir tehlike meydana getirebileceği korkusu ile ve işin bir an evvel önünü almaya yönelik olduğu, meclisten hiçbir şeyin gizli kalmaması gerektiği, her şeyi meclise arz ettiklerini vurgulamakta idi²⁸.

²⁶ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C 3, Celse 2, 4. 10. 1338, s. 861.

²⁷ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C 3, Celse 2, 4. 10. 1338, s. 862.

²⁸ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C 3, Celse 2, 4. 10. 1338, s. 862.

Hüseyin Avni (Erzurum) Bey'in cevabî notanın geç gönderilmesine ilişkin yaklaşımına Yusuf Kemal Bey (Hariciye Vekili) (Sinop) devamla, meclisin kanaatı doğrultusunda bunun pekâlâ olabileceği, ancak İngilizlerin bundan yararlanmak istedikleri, notalarına cevap verilmediği teziyle başka bir fikir yaratmak ihtimallerinin olduğu, bir karara ulaşılmaması halinde başka türlü harekete girmek gerekeceği, bu hareketle beraber konferans davetine icabetin mümkün olacağını, karşılarında üç müttelik devletin bulunduğunu onlara karşı savaş durumuna geçmenin uzun uzadıya düşünülecek bir şey olduğunu söylüyordu. Vehbi Efendi (Konya)'nin notayı çabuklaştıran dediklerini hâlbuki onların kendilerinin İzmit notalarına altı aydır cevap vermediklerini kendilerinin de üç gün geciktirmelerinin uygun olacağına yönelik sözlerine, Yusuf Kemal Bey (Hariciye Vekili) (Sinop), çabuklaşmasının faydalı olduğunu belirtmişti.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa (Ankara), bu notaya bir an evvel cevap verilmesi gerektiği, verilecek cevabın Mudanya Konferansının neticesi ile hiçbir ilişkisinin bulunmadığı, notanın içeriğine göre itilâf devletlerinin talep ettiği Yunan ordusunun belirlenecek her hangi bir hatta çekilmesi uygulamasını görmekten ibaret olduğu, hâlbuki kendilerinin bu teklifi fiilen kurmuş bulunduklarını, tersine Mudanya Konferansını büsbütün başka ve daha geniş esaslar üzerinde toplatmış bulunduklarını, o esasların Trakya'nın bir an evvel kendilerine teslim edilmesinden ibaret olduğunu, buna karşılık boğazlardan ordularının geçmemesinin de bulunduğunu dile getirir. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa (Ankara), Mudanya Konferansının menfi neticelenmesi halinde dahi bir taraftan askerî harekâtın diğer taraftan da barış müzakerelerinin devam edeceğini, dolayısıyla geciktirilmesinde bir fayda olmadığına temas ediyordu²⁹. Söz alan diğer mebusların üzerinde durduğu konular barış masasında uzlaşamaması durumunda mevcut askerî vaziyetin muhafaza edilmesi olup, barış masasına geçmekte fayda olduğu yönünde olmuş, ancak İstanbul'da İngilizlerin bir takım tahkimat yaparak vaziyetlerini kuvvetlendirecek olmaları durumunda barışın uzamasında zararların ortaya çıkma ihtimalinin olduğu söylenmişti. Tefik Rüşti Bey (Menteşe), hakları olan bir şeyin ne kadar tekrar edilirse o kadar faydası olacağı düşüncesiyle fiilîyatla da sabit olan haklarının bu notada bir daha tekrarını gösteren cümlelerle insanlık âlemine hitap etmeleri, cevabın bir an evvel verilmesi gerektiğine taraftar olduğunu beyan etmişti.

İsmail Suphi Bey (Burdur), devletlerle bir an evvel barış antlaşması gereğine inandığını, iyice anlaşmadan barış müzakeresine geçmekle, İngiltere ile diğerlerinin entrikalarına meydan verilmiş olabileceğini, uzun süre ordularının silah altında tutmalarının malî zorluğunun bilindiğini, dolayısıyla kendilerine gönderilen 23 Eylül tarihli nota üzerinden her şeyden önce anlaşmak gerektiğini, bu konferans hazırlığının vaziyetin gereği olduğunu, bugün askerî vaziyetin tamamen değiştiği Anadolu'da bir düşman neferinin bulunmadığını, hatta ordularının Çanakkale Boğazına dahi hâkim olduğu, şu halde barış konferansına esaslı ihtilafı noktaları hallederek işi bir an evvel bitirmek için gitmenin uygun olacağını, Türkiye'nin boğazların serbestisinden başka kesinlikle askerî olmayan bölgeler kabul edilemeyeceğinin kendilerine anlatılması gerektiğini, kendilerinin boğazların serbestisi Türkiye'nin hâkimiyeti ile ve başkenti olan İstanbul'un güvenle bağdaşması şartıyla serbestlik vermeyi kabul ettiklerini, bahsedilen ırkî, dinî

²⁹ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C 3, Celse 2, 4. 10. 1338, s. 863-864.

azınlıklara ilişkin olarak da Misak-ı Millî'lerini Türkiye dâhilinde dinî azınlıkların tanındığını, fakat ırkî azınlıkların asla söz konusu olmadığını, çünkü onların İslâm kelimesi altında menfaatlerini tarihî, iktisadî her surette birleşik gördüklerini bu noktanın özellikle açıkça söylenmesi gerektiği, Rusya ile müttefiklerini yahut federe olan devletleri Ukrayna ve Gürcistan'ı sözleşmenin mecburiyeti için değil menfaatlerini sağlamak noktasında davet edebileceklerini dile getirir³⁰.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa (Ankara), yapılan değerlendirmelerin hepsinde isabet gördüğünü söyleyerek, "...her saniye, her dakika ve her türlü teşebbüsüyle namütenahi entrikalar yapmakla meşguldürler ve bizi aldatmak için hiçbir an fikirlerini geri bırakmamışlardır. Bununla meşguldürler. ... İngilizler istiyorlar ki biz bunun cevabını uzatalım ve cevabımıza tekrar onların cevap vermesini istilzam etsin. Muhaberatla böyle kâğıt üzerinde namütenahi münakaşalar yapalım. Bütün münakaşat ile bizim sulh arzusunda cihana propaganda yapsın. Binaenaleyh bunun cevabını tehir etmek veyahut vereceğimiz cevapta müdafaa edilmesi lâzım gelen birçok noktalar vardır. Bunları yazı üzerinde ortaya koymak suretiyle işi uzatmamız İngilizlerin menfaatindendir. Binaenaleyh buna mâni olmak için bence yapılacak şey bir an evvel konferansı akdettirmek ve bütün mütalâatımızı ve müdafaatımızı ve metalibatımızı orada ortaya koyup münakaşa etmektir. Yoksa bunun her noktasına itiraz etmek mümkündür. Hatta bence mümkün ise hiçbir noktasına cevap vermemeli"³¹ demek ve hedeflerini gerçekleştirmelerine engel olmak için İngilizlerin sonu gelmeyen gizli çalışma içinde olup, yazışmalarla uzun tartışmalardan medet umduklarını, barış karşıtı göstererek dünya kamuoyu gözünde aleyhlerinde propaganda yapmak istediklerini, ellerine malzeme verilmeyip düşündüklerinin, savunduklarının ve taleplerinin konferansta ortaya konulmasının gerekli olduğunu, dolayısıyla cevabî notanın biran evvel verilmesinin önemini ortaya koymakta idi. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa (Ankara) devamla, diğer noktalara belki hariciye vekilinin açıklamalarda bulunabileceğini, arkadaşların bütün değerlendirmelerine katıldığını, ancak bunları muhabere ile yapmamaları gerektiğini, Rusya meselesinin öneme sahip olduğu, Rusya'ya karşı olan taahhütlerini bütün imkânlarını kullanarak yerine getirmek gerektiğini belirtiyordu³².

Netice itibarıyla müttefik devletlerin T.B.M.M. Hükûmetine gönderdikleri 23 Eylül 1922 tarihli notaya, hazırlanan cevabî nota kabul edilmişti ³³.

T.B.M.M.'nde 7 Ekim 1922 günü İkinci Reis Vekili Musa Kâzım başkanlığında gerçekleşen gizli üçüncü oturumda müzakere edilen maddeler içerisinde yer alan Mudanya Konferansı hakkında Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey (Sinop), Mudanya'da generaller arasında başlayan konferansın başlangıcından içinde bulunulan ana kadar heyet başkanı ile başkumandanlık arasında geçen karşılıklı yazışmalar ve haberleşmelere yer vermiş ve bu yazışma ve haberleşmelerde beyan edilenleri okumuştur. Okunan bu yazışma ve haberleşmelerde müttefik devletler, Doğu Trakya'dan Yunan askerlerinin çekilmesini kabul etmekte, ancak bu bölgede Türk idaresinin kurulmasını barış antlaşması sonrasına bırakmak istemekte ve Karaağaç'ı Doğu Trakya haricinde düşünmekte idiler.

³⁰ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C 3, Celse 2, 4. 10. 1338, s. 864-868.

³¹ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C 3, Celse 2, 4. 10. 1338, s. 868.

³² T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C 3, Celse 2, 4. 10. 1338, s. 868-869.

³³ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C 3, Celse 2, 4. 10. 1338, s. 872.

Konferansın siyasî konuları da içermesi münasebetiyle siyasî meselelere vakıf üyenin de bulunması gerektiği, alınan kararlarda meclise danışılmaması ve mebusların zamanında bilgilendirilmediklerine yönelik eleştirilerde bulunulmuş ve askerî harekâtın devam etmesi yönünde görüşler bildirilmişti³⁴. Yusuf Kemal Bey (Sinop) devamla, şimdiye kadar olan haberleşme ve yazışmaların bunlardan ibaret olduğunu ifade ettikten sonra Mudanya'daki konferansın askerî bir konferans olduğu, meselenin içerisine askerî hususun haricinde bazı meseleler de koyduklarını, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın vekiller heyeti ile bazı ortak kararlar aldığını, o kararların bildirildiğini ifade eder.

Necati Bey (Erzurum)'in askerî harekât hakkında hükûmetin bakış açısı mevcuttur şeklindeki cümlesine Yusuf Kemal Bey (Sinop) devamla, Misak-ı Millî hududunun gerçekleştirilmesine hükûmet ve ordunun görevli olduğu, Misak-ı Millî'nin gerçekleştirilmesi için çalışıldığını, bu noktayı hükûmetin önemle öngördüğü, kendisinin bütün bunları başkumandanın izniyle bilgi türünden arz ettiğini, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği bir cevaptan Hariciye Vekâletine soru sorulacak olursa o soruya cevap veremeyeceğini belirtir³⁵.

Tahsin Bey (Aydın), kendilerinin birçok sivil ahalilerini sürüp Yunanistan'a götürmüş olan düşmana karşı bu kadar halkın iadesini temin için İzmir'de Rum ve Yunan ahalisini garnizonlara sevk edip tutmak ve onları zulüm altında inlemekte olan Müslüman kardeşlerini kurtarmak için ellerinde kuvvetli bir müdahale gerekçesi olarak kullanılması gerektiğini, hükûmetin hangi gerekçeyle harice çıkmalarına müsaade ettiği sorusuna, Yusuf Kemal Bey (Sinop) devamla, çocuk ile kadınların çıktığını hepsinin gitmediğini söyler³⁶. Rauf Bey (İcra Vekilleri Heyeti Reisi) (Sivas), bazı arkadaşların hükûmetin bakış açısını anlamak istediklerine temas ederek, başkumandanlığın cephe kumandanlığına bildirdiği emirlerde hükûmetin sadece bilgili kalmadığını müzakere edip karar verdiğini, başkumandanlıkla birlikte hareket ettiğini ve her noktasında bilerek sorumluluğu üzerine aldığını söyler³⁷.

Selâhattin Bey (Mersin), Trakya'nın millî hududunun bir askerî mesele olduğunun söylendiği, bu askerî meselenin içine bir siyasî girdiğini, Trakya hududunun çizildiği, orada hükûmetin hiçbir siyasî memurunun ve siyasî hiçbir vazifesinin bulunmadığı, siyasî vaziyette bu noktaya hükûmetin dikkatini çektiğini ve cevap istediğini, ayrıca, hükûmetin azınlıklar hakkında orada bir karar tebliğ ve taahhüt altına girdiğini ve Mudanya Konferansını siyasî bir konferans olarak gördüğünü dile getirir³⁸.

Rauf Bey (İcra Vekilleri Heyeti Reisi) (Sivas), devamla, hudut meselesinden bahsedilirken daima Edirne'nin ve Meriç'in batısından bahsediliyor yani nehrin ortası ve sol sahilinin söz konusu olmadığını, bunda hükûmetin önemli menfaat gördüğünü, batı sahili ve batısında kelimelerinin kullanılmasının uygun olduğunu, çünkü bu günden ayrıntılı hudut müzakeresine girmeyi sakıncalı gördüklerini, Edirne'nin batısının kendilerine 1914 hududunu temin edecek derecede olduğuna kuvvetle güvenlerinin bulunduğunu, azınlıklar hakkında hükûmetin karşı teklifi

³⁴ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C 3, Celse 3, 7.10.1338, s. 896-898; T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C 3, Celse 3, 7. 10. 1338, s. 900-904.

³⁵ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C 3, Celse 3, 7. 10. 1338, s. 904.

³⁶ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C 3, Celse 3, 7.10.1338, s. 904.

³⁷ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C 3, Celse 3, 7. 10. 1338, s. 905.

³⁸ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C 3, Celse 3, 7. 10. 1338, s. 905.

incelenecek olursa Misak-ı Milli' de kabul edilen esaslardan daha çok kazançlı olduğunun görüleceği, hiçbir başka hukuk tanımadıkları ve dolayısıyla kanun nazarında eşit saydıklarını ifade eder³⁹.

Şeref Bey (Edirne), Edirne'nin batısı diye yapılan şeyin doğru olduğu ancak, İtilâf devletlerinin Edirne'deki hattı yani Lüleburgaz ile Edirne arasındaki şimendiferi kontrol altına almaları veya ellerinde bulundurmalarının bir felaket olacağı, Edirne'nin batısı denilmesiyle doğal olarak Edirne'nin batısından geçen hattın Edirne'nin batısında kalacağını tabii olduğu ancak, İngilizlerin affetmedikleri iki milletin bulunduğu bu iki milletin birinin kendileri diğerinin Fransızlar olduğu, İngilizlerin kendilerini affetmeyeceklerini, tarihte B.M.M. Hükûmetinin İngiliz siyasetini uğrattığı hezimet kadar bir hezimet görülmediğine vurgu yapar. Hacı Muhittin Bey (Karasi), B.M.M.'nin İngilizlerin affına muhtaç olmadığı sözüne Şeref (Edirne) Bey devamla, af kelimesinin burada hakiki manasında sarf edilmiş olmadığını, yani bu intikamı bırakmayacaklarını söyleyip; *"şimdi bu siyasî hezimete uğrayan İngilizler kapana tıkmış sıçan gibi tepiniyorlar. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin eline kuyruğu geçmiştir. Binaenaleyh kımıldadıkça batıyor. Şimdi ona doğru gidiyorsun Kemal iftiharla gördük ki Başkumandan İngilizlerin şeylerine ehemmiyet vermedi, yürüdü. İşte söz burada, siyaset bunda hikmet bunda!"*⁴⁰ sözleriyle, konferansın toplanacak olması İngiliz siyasetinin hezimetini olarak nitelendirilmekte idi.

Şeref Bey (Edirne) devamla, tayyarenin ölenleri göremediğini kendi çocuğuyla giden çaresizlerden haber olmadığını, kendisinin zaten konferans taraftarı olmadığını, Mudanya Konferansı başladığı gün kendi evladı ile birlikte 1500 kişinin Edirne'den bilinmeyen bir yere götürüldüğünü, 168 köyün kadınlarının camiye doldurulup ırzlarına geçildiği, Edirne şehrinde sokakta gezenlerin kurşunla öldürüldüğünü, bugün bu konferansı İngiltere'nin uzatmasının yegâne sebebinin Trakya'nın tamamıyla imhasını temin için olduğunu, Batı Trakya'da dahi plebisit yapacaklarına ilişkin Batı Trakya'nın şikâyetinin meclislerine geldiğini, bu söylenenlerin on günlük olaylar olduğunu söyler. Şeref Bey (Edirne) devamla, *"...Ben şahsen büyük Millet Meclisi azası sıfatıyla size söylüyorum. Ben Trikopisi öldüreceğim. Siz de beni burada asın. İşte size söylüyorum. Bunu yapmazsam namussuzsun deyin. ...Benim çocuğumu ve beraber götürülenleri getirmesiniz ben gidiyorum: Trikopisi, Diyatıyes'i öldürmeye gidiyorum. Açık söylüyorum. Bu kadar. Hesap budur. Bundan sonra beni de şuraya asarsınız. Ve şu herifi şuraya astık dersiniz, açık bir laf mezalim yapılmıyor, ne imiş? Ben böyle sözleri dinlemem. Mezalim tamamıyla vardır. Ama ordu yürüyor. Evet, benim imanım var. Fakat ben kızıyorum. Niçin ordu İzmir'de durdu"*⁴¹ demek ve İngilizlerin entrikaları doğrultusunda Trakya'nın Müslüman Türk unsurundan izole edilmek istenildiği, söylenenlerin itimat telkin etmediği ve ordunun harekâtının devamını gerektğine dikkat çekmekte idi.

T.B.M.M.'nde 9 Ekim 1922 günü İkinci Reis Doktor Adnan Bey başkanlığında gizli ikinci oturumda müzakere edilen maddeler içerisinde Mudanya Konferansı münasebetiyle Yusuf Kemal Bey (Hariciye Vekili) (Sinop), Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ile Boullion arasında 6 Ekim'de cereyan eden müzakereler ilişkin ifade edilenler şunlar olmuştur;

³⁹ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C 3, Celse 3, 7. 10. 1338, s. 905.

⁴⁰ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C 3, Celse 3, 7. 10. 1338, s. 906.

⁴¹ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C 3, Celse 3, 7. 10. 1338, s. 907.

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri General Pelle tarafından Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya yazılan telgrafta; Trakya'nın şimdiden teslim olunmamasına temas edilmekte, müttefiklerin Trakya'yı gerçekte işgalleri altında tutmak kararıyla görünüşte bize teslim etmiş olmak vaziyetini takındıkları, bu suretle kendilerini İstanbul Hükûmeti vaziyetine sokarak hâkimiyetleri altına almak istediklerini, Trakya'yı işgalleri altında tutmak kararını verirlerse bunun için kendileriyle müzakereye gerek kalmadığı kanaatında olduğunu,

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya çekilmesi istenilen telgrafta; Türk halkının esas düşüncelerine dokunmayan, kabul edilebilecek bir sureti kendilerinin düşüneceklerini, işin yeni bir savaş ile tehlikeye koyulmayacağına inandıkları belirtilir⁴².

Mustafa Kemal Paşa tarafından Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya İstanbul'daki General Pelle'ye çekilmesi talep edilen telgrafta; İngiliz ve İtalyan generallerinin Trakya'yı kendilerine teslimden geri durdukları ve müttefiklerin askerî işgalleri altında bulundurmakta devam etmek istediklerinin anlaşıldığını bu durumun nota hükümlerine ve Boullion'un teminatına aykırı görüldüğünü, Boullion'dan verilen cevapta Trakya'yı Türkiye'ye vermek için katî talimat almak üzere Londra ve Paris'te vekiller heyetinin toplanmasını teklif ettiğini, haberleşme ve yazışmaların zorluklarına saatlerdeki fark münasebetiyle kısa sürede cevap alabilmenin mümkün olmadığını, vadeyi kısa tutmaları dolayısıyla hata ettiklerini, konferansın memnun edici neticelenmemesi halinde Fransa'nın kararını arz edeceklerini belirtir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Batı Cephesi Kumandanı Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi Paşa'ya çekilen telgraflarında; 23 Eylül tarihli nota ile müttefik devletler tarafından Trakya'nın kendilerine iadesi vaat edildiği halde Mudanya'da İngiliz generallerinin geri durmaları, müttefiklerin askerî işgalde bulundurmamak istemelerinin iyi niyet olarak görülmediğini, konferansın kararını bekleyerek harekâtın başlaması için verdiği emri ertelenmesini İsmet Paşa'ya yazdığını söyler.

General Harington'un diğer generallerle birlikte İsmet Paşa'ya çektiği telgrafta 7.10.1922' de toplantı olacağını ümit ettiğini söyleyerek, Ankara ile irtibatın öneminden bahsedip, Ankara Millet Meclisi Hükûmeti sıfatıyla verilmiş bulunan ve her türlü harekâtın bekletileceği hakkındaki vaatlere rağmen bu harekâtın devam ettiğini, tecavüzün sorumluluğunun tecavüzü yapmış olanlara ait olacağını dile getirir.

Mudanya Konferansı Reisi General İsmet sıfatıyla 8 Ekim 1922'de verilen cevapta; Çanakkale'de harekâtın durdurulmasından sonra bir neferlerinin ilerlemiş olduğuna yönelik örnek bulunmadığını, söz konusu edilen harekâtın dâhili harekât ile sayılı olduğu, kendileri tarafından doğrulandığı, İtilâf birliklerine karşı herhangi bir olaya meydan verilmemesi taahhüdünün devam ettiği belirtilir.

Buna cevaben vekiller heyeti ile görüşüldükten sonra Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya verdiği cevapta; Trakya'nın derhal tahliyesiyle beraber T.B.M.M. Hükûmetine teslimini temin etmek üzere açılan Mudanya Konferansının cereyanı esnasında taahhüt ettikleri noktalara tamamen saygı gösterdiklerini, konferansın verdiği neticeye doğru daha fazla sürmesinden ortaya çıkan engellerin ve bütün medeniyet dünyası nazarındaki büyük

⁴² T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C 3, Celse 2, 9. 10. 1338, s. 910-911.

sorumluluğun sebep olanların kendilerinin olmadıklarını, olmak istemediklerini dünyanın takdir edeceğine inandıklarını söyler.

Arkasından General Harington'dan T.B.M.M. Hükûmeti delegesi İsmet Paşa'ya gelen telgrafta mektubu almış olmaktan memnun olduğunu, bütün harekâtın durdurulması için vermiş oldukları emirden dolayı teşekkürlerini iletti, kendisinin de aynı suretle kuvvetlerini haberdar ettiği söylenir.

Tunalı Hilmi Bey (Bolu) tarafından Büyük Millet Meclisi Başkanlığına verilen takirde Yunan unsurlarının kudurganlıklarından İstanbul'dan gönderilen üç itilâf heyetinin koruyamayacağına dair vekâletlerinin nasıl bir itirazda bulunduklarını, başkumandanlıklarının nasıl bir tedbir aldıklarını, Trakya'nın bir ayda tahliyesinin kabul edilip edilmediğini sorar⁴³. Yusuf Kemal Bey (Hariciye Vekili) (Kastamonu), Trakya'da gerçekleşen mezalimin her Türkün kalbini sızlattığını buna ellerinden gelen araçlar ile engel olmanın hepsinin vazifesi olduğunu, araçların birisinin ve en etkili olanının oraya geçip onları kovmak, diğerinin de müttefik devletlere bu mezalime engel olmalarını söylemek olduğunu belirtir. Gönderdikleri notayı okur. Ülkede bulunan rehinelere yönelik şiddetli tedbirler hatıra gelse de orada dindaş ve Müslümanların Yunan elinde bulunduğu düşünüldüğü zaman bu tedbirlerin de ne kadar fiili ve katî olacağının kestirilemediğini ifade eder. Selâhattin Bey (Mersin), müttefiklerin notasında Trakya'nın Türklere teslimi taahhütlerini yerine getirmekten niçin çekindiklerini, ertelemeye anlam verecek bir hususu görmediğini, Trakya'nın kendilerine iadesi konusunda İngiltere'nin direndiğini, eski ifadeleriyle açık bir tezat olduğunu dolayısıyla kendilerinin bunu ne zamana kadar bekleyeceklerini sorması üzerine Yusuf Kemal Bey (Hariciye Vekili) (Kastamonu), bunun kendilerine yazıldığını ve tekrar edildiğini, İsmet Paşa'nın yazdıklarında Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın yazdığı emirlerde hepsinde daima tekrar edildiği, İngilizlerin hep bunu yaptıklarını belirtir. Selâhattin Bey (Mersin)'in hükûmetin Mudanya Konferansının bu şekilde uzamasını kendi menfaatine daha faydalı görmüyor mu? Sorusuna Yusuf Kemal Bey (Hariciye Vekili) (Kastamonu), sorular hükûmete yönelmesine rağmen Rauf Bey'in izinleriyle kendisinin cevap vererek söyledikleri şu olur; bir an evvel taleplerinin kabul edilerek o konferansın neticelenmesini arzu ettiklerini, Mudanya Konferansının toplanmasının Trakya'nın kendilerine teslimi için olduğu, Mudanya Konferansının devamının İtilâf devletlerinin menfaatine daha uygun olduğunu ifade eder. Selâhattin Bey (Mersin)'in konferansın iki gün daha sürüklenmesi halinde ne olacağı sorusuna, Yusuf Kemal Bey (Hariciye Vekili) (Kastamonu), o zaman bir karar alacaklarını ve o kararı meclise açıklayacaklarını belirtir⁴⁴.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa (Ankara), bu ayrıntılı bilgilerden sonra kendisinin bundan sonra ne yapmak imkânı olduğuna ilişkin üzerinde durduğu hususlar şunlar olur; muhataplarının artık Yunanlılar olmadığını karşısına İngiltere, Fransa ve İtalyan'ın çıktığını, bu vaziyet karşısında ciddi düşünmek gereğini duyduklarını, istedikleri bir zamanda İstanbul'u, boğazları derhal işgal edecek derecede kuvvetli olduklarını, Fransızların ve İtalyanların karşısına çıkmayacaklarına inandıklarını, ancak İngilizlerin Yunanistan'da bulunan mağlup Yunan kuvvetlerini teşvik ve kısımlara ayırarak belki Balkanlarda diğer

⁴³ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C 3, Celse 2, 9. 10. 1338, s. 911-914.

⁴⁴ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C 3, Celse 2, 9. 10. 1338, s. 914-916.

kuvvetlerden de yararlanarak kendilerine karşı savaş başlatmasını talep ettiklerini, tedbirli hareket etmek mecburiyetinde olduklarını barışçı yolla veya silahlı bir surette İngilizlerin hileden ve arabozuculuk yaparak kendilerine karşı kötülük yapmaya kalkışmaktan vazgeçemediklerini, İngilizlerle savaşmak fiilî bir hâle geldiği takdirde müspet bir netice için çalışacaklarını, birkaç gün daha beklemek gerektiğini, akıllarının tamamen yatması halinde harekete başlayabileceklerini, harekâta başladıkları zaman belki de ilk defa hedeflerinin boğazlar ve İstanbul olacağını, İngilizlerin büyük kuvvet toplayarak muharebeyi kabul etmelerinin kolay bir şey olmadığını, şeklen savaş ilanı etmiş olabileceklerini, kendilerinin ise uzun süreli barış yapamamış olacaklarını belirtir.

Müfit Efendi (Kırşehir) İngilizlerin kötülük etmekte oldukları şu arabozucu tutumlarını bütün dünyaya ilan için gizli celseyi aleni yapsak olmaz mı? Sorusuna, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa (Ankara) devamla, bu notanın ilan edileceğini, kendilerinin teati ettiği mektuplarında olduğunu onların da yayınlanabileceğini, ancak meclisçe yani İngilizlerin aleyhinde bir propaganda yapmak gerektiğini söyler.

M. Durak Bey (Erzurum), *“Kâr ile zararı terazinin gözlerine koyarak tartalım. Fakat hissiyat ile tartmayalım, vaka ile maslahat ile tartalım, ondan sonra karar ittihaz edelim. Çünkü sonra netice başka türlü çıkarsa şimdiye kadar kazanmış olduğumuz zaferleri Allah göstermesin gaip ederiz. Bunun için efendiler; bendeniz diyorum ki hükûmet her vakit itidalkârane hareket etsin. Silah meselesi meydana çıkmamasına gayret etsin. Fakat o gün gelirse ki silahtan başka çare kalmamıştır: o gün yine silahımıza müracaat ederiz. Onlar da kanidirler ki Türkler silahlarını ellerinden bırakmazlar. Buna hiç şüphe yoktur. Çünkü hiç yoktan bir orduyu çıkaran bu millet, elbette Misak-ı Millî'sine kavuşacaktır. Fakat efendiler geç olsun güç olmasın. Binaenaleyh efendiler, çok rica ederim, çok düşününüz ve ondan sonra lâzım gelen kararı veriniz”* sözleriyle, konferans sürecinde geç olsun güç olmasın şeklinde telaş göstermeden netice beklenmesiyle belirlenen stratejiyi âdetâ ortaya koymuştu. M. Durak Bey (Erzurum), ayrıca, hükûmetin soğukkanlı hareket etmesinden memnun olduğunu, zafer sarhoşluğuna kapılıp Londra'yı almaya kalkışmamalarını, kalemle halletmek mümkün iken silah işine girişmemeleri gerektiğini belirtiyordu. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa (Ankara) devamla, Mudanya Konferansından sonra asıl barış konferansı olacağını, bu konferansın ne kadar devam edeceğini bilmediğini, bu konferans süresince ordularını bu şekilde ayakta tutmanın doğru olmadığını, savaş harekâtına başlamaya mecbur olmayacaklarına dair ellerinde fiilî teminat olması gerektiğine değinir ⁴⁵.

T.B.M.M.'nde 9 Ekim 1922 günü İkinci Reis Doktor Adnan Bey başkanlığında gizli dördüncü oturumda Yusuf Kemal Bey (Hariciye Vekili) İsmet Paşa'dan gelen 9 Ekim 1922 tarihli telgrafı okur. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa (Ankara), bu rapor üzerine vekiller heyetinin müzakere edeceğini, düşünerek ona bir talimat vereceğini, anlaşılanın Trakya'yı kendilerine vermek istemedikleri ve gelecekte istedikleri bir şekle şimdiden sokmak arzusunda oldukları, hâlbuki kendilerinin taleplerinin Trakya ve İstanbul'un doğrudan doğruya hükûmetlerine teslim edilmesi olduğunu belirtir. Hakkı Hilmi Bey (Sinop), Misak-ı Millî dâhilinde bulunan Trakya'yı elde etmek için yeminlerini icra edeceklerini, andın icrası için onların vakit kazanma çabası içinde olduklarını, orduya karşı güvenlerinin tam olduğunu, bunu bizzat idare eden paşa hazretlerinin kaaatlerinin kendi kanaatları olacağını söyler.

⁴⁵ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C 3, Celse 2, 9. 10. 1338, s. 917-923.

Tevfik Rüştü Bey (Menteşe), “... Zannederim ki her adımda bir müşkilât çıkarmak isteyen İngiltere, mutad ettiği veçile bu defa az çok blöflerinden bir şey daha oynamış fiilen harbe karışacaklarını zan ve tahmin edemediğim Fransa ve İtalya murahhasları ile yek cephe olarak karşımıza çıkmış ve askerî sahada gaybettiği cepheyi siyasi cephede biraz tamir edebilmiştir. Fakat bu cephenin kudret ve kuvveti de hiçbir vakit fiilî bir sahada tatbik edilecek kadar raşin değildir” diyerek, İngiltere’nin alışkanlık haline getirdiği yanıltmak, yıldırma için oynamış olduğu sahnenin bir benzerinin daha evvel karşısına çıkmış ve mağlûp olmuş olduğunu, kısmen kaybettiklerini telâfi ettikleri siyasî cephedeki güçlerinin sahada sağlam ve dayanıklı olamayacağı üzerinde durur.

Tevfik Rüştü Bey (Menteşe), Misak-ı Millî’ yi gerçek kılmanın araçlarını ve kararlılıklarını şu cümlelerle ortaya koymakta idi; “...Hiç şüphe yoktur ki Anadolu’yu düşmandan tathir eden Türkiye muzaffer ordusu ve misak-ı millîsine azmetmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Moskova’nın dostluğundan ve diğer düveli müttefike cephesinin yarıklığından ve belki de daha ziyade kesbi resanet edebilecek vaziyetin önünde, bugünkü hakkından istifade ederek tahakkuk etmekte olan misak-ı millîmize gitmek için tereddüt edilmeyecektir kanatindeyim”⁴⁶.

Refik Bey (Konya), İngiliz milletinin İngiliz ihanetinin kendileri için yeni hazırlamakta oldukları uçurumlardan itidal ve metanetle düşünerek kendilerini kurtarmaları gerektiğini dile getirmekte idi.⁴⁷ İsmail Suphi Bey (Burdur)’in Misak-ı Millî’nin sonuna kadar gideceğiz cümlesine Mustafa Kemal Paşa devamla, “Misak-ı Millî’nin malum olduğunu, bütün memleketi, milleti ve ordunun çıkmaz bir yola saptırmaktan elbette kaçındıklarını, akıl ve mantığın ve imkânın verebileceği bir şeyi elde etmek olduğunu” şeklindeki cümlesiyle İtilâf devletlerinin askerî harekâtlarını durdurmak, kendilerinin ise millî sınırlarını işgalden kurtarmak istediklerini, bunu mutlaka savaşla gerçekleştirmek heveslisi olmadıklarını söylemekte idi.

Emin Bey (Erzincan), elde edilmesi gerekenin Misak-ı Millî’den başka bir şey olmadığını, konferansın uzun zaman devamının aleyhlerine, kısa zamanda neticelenmesinin ise lehlerine olacağını, onun için nereye kadar cevap verilmesi halinde konferansı uzatacak ve dolayısıyla kendilerinin aleyhine olacağını, bunun kısa zamanda kestirilmesi için “Trakya’yı şu saate şimdi bize veriniz, vallah vermezseniz fenadır. Fakat bunu diyecek bunu işaret edecek her halde hareket göstermek lazımdır ve hareket göstermek mecburiyetindeyiz. Bunu demezsek beş gün sonra bizim aleyhimize olacaktır” diyerek, Misak-ı Millî’yi sağlayacak aracın düşmanların önüne konulmasını ve meselenin uzatılmasını hiçbir zaman kabul etmeyeceklerini belirtmekte idi. Emin Bey (Erzincan), bir şekilde yaşamasını yemin ederek kararlaştırdıklarını karşılarında yalnız Yunanistan olmayıp, İngiltere, Fransa, İtalya ve diğer onlarla beraber olan devletlere âdeta savaş ilan etmiş gibi olduklarını, burada kendilerinin yaptıkları harekâta “cinneti mukaddeseden başka bir şey denmez” demişlerdi. Kendisinin ise; “bu cinneti mukaddese değil nimeti mukaddesedir” dediğini, zira o idam kararının altında yaşamaktan kurtulmanın mukaddes bir nimet olduğunu söyler. Emin Bey (Erzincan) devamla; “...Şimdi o nimeti mukaddeseye karşı kendi hakkını ispat için kıyam etmiş olan Anadolu ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti perde arkasında oynayanlar ve onların bir aleti, vasıtası olmak lazım gelen Yunanla muamelesini bitirdi. Fakat bu tasavvura dostluk perdesi altında ve bizimle kâin sulh ve müsameleti istiyor. Gibi görünen diğer hükûmetler

⁴⁶ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C 3, Celse 2, 9. 10. 1338, s. 921-922.

⁴⁷ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C 3, Celse 2, 9. 10. 1338, s. 923-924.

meydana çıktı ve o meydana çıkan hükûmetlerin on günden, beri devam eden müzakerelerinde vaziyeti katiyen ve takip beden Sevr Muahedesini hakkımızda tatbik etmekten rücu ettiklerine dair tek bir kelime yoktur. Binaenaleyh bu olmadığı takdirde şimdi biz itidal ile hareket edilmeye, şöyle düşünülmede böyle yapalım da bunların merhametlerini celbedelim diyeceksek bunların merhameti ve hatta vicdanı olmadığı zaten cümlemizce malumdur” cümleleriyle, cephede görünürde Yunanlılarla savaşıldığına, ancak anlaşma için masaya oturanların İtilâf devletleri olduğunu, takındıkları tutum ve tavırları ile İtilâf devletlerinin merhametlerini kendilerine çekmeye yönelik çabaları anlamsız bulduğu üzerinde durur.

Şeref Bey (Edirne), asıl meselenin millî davanın sonuna gelebilmek için bir şey yapmak olduğunu belirterek, Kafkasya’dan Yunanlıların getirmiş olduğu nüfusun ve Anadolu’dan kaçıp giden birçok Hristiyanların orada iskân edildiklerini orada bir hudut asayişsizliği çıkarıp bir maskaralık yapmak niyetine yönelik olunduğu, İtilâf devletlerinin İstanbul ve Trakya’yı barış konferansı devamınca ellerinde bulundurup tehdit unsuru olarak kullanacaklarını belirtir. Şeref Bey (Edirne), devamla, “...Şimdi menfi cevap verdiğimiz takdirde hali harb avdet eder diyoruz. Hali harb avdet ederse acaba İngiltere, Fransa, İtalya üçü birden bizimle muharip mi olacaklar? Yok canım, bu düşünülecek bir şey değildir, katiyyen... ... harp etmiyor mu idiniz? Yunanlılarla harp etmiyor mu idiniz? Ne çabuk unuttunuz? Buraya toplandığımız vakitte siz onlarla hali sulhte mi idiniz? ... İngilizler harb edemez bizi tehdit edeceklerdir. Bakalım gürültüye pabuç bıraktıracak mıyız bıraktıramayacak mıyız? Bıraktıramadığı takdirde uyuşacaktır. Türklere gürültüyle pabuç bıraktırabilir miyim diyor. Çünkü efendiler, Türkiye’yi ezemediğinden dolayı bugün İngiltere fıkır fıkır kaynıyor. Çünkü âlemi İslam’ın yegâne kudret ve kuvvet âmili olmak üzere bir Türkiye vardır. Senelerden beri çalıştı, ezemedi. Şimdi böyle dolaplar çeviriyor. Herif patlayacaktır. İngiltere bilmez mi bizimle harb edemeyeceğini? Şimdiye kadar İngiltere bizimle harb edecek olsaydı, şimdiye kadar zayıf bir zamanımızda yapardı ve işimizi bitirirdi. Fakat kuvveti yoktur. Müşkilat içindedir”⁴⁸ diyerek, müttefik devletlerin sahaya sağlam ve metin bir şekilde çıkamayacaklarına vurgu yapar.

Mustafa Kemal Paşa (Başkumandan), dinlenen mütalâalar bağlamında hedeflerinin Misâk-ı Millî olduğu, taarruz zemin ve istikametinde gidilmeyip, maksatlarını daha emin bir surette elde etmek için her ne mümkünse hedefler varsa onlarla elde edilmesi gerektiğini dile getirir.

Yahya Galip Bey (Kırşehir), “... Şimdiye kadar İngilizler bizden ne kazandıylarsa tehditle kazanmışlardır. Katiyen tehditten başka bir şey yapmamışlardır. Biz ne istiyorsak istediğimizi bittabi muhaliflerini göstermişlerdir. Ve bugün gösterdikleri şeyden yarın dönmüşlerdir. Daha Fena bir teklif karşısında bırakmışlardır Binaenaleyh, azimkâr bir vaziyette bulunmak lâzım gelir. Her hususu tecrübe ettik. ...Şimdi harb sahası bitti. Diplomatik bir saha hâsıl oldu. Acaba karşılarında bir Fransız, bir İngiliz, bir İtalyan askeri görmek suretiyle korkacaklar, gerileyecekler mi, yoksa gerilemeyecekler mi? Efendiler; bunu bir imanı tam ile arz ediyorum ki eğer bu meselede teklifatımızdan zerre kadar ayrılın, ondan sonra Anadolu yoktur. Billah yoktur vallah galip değilsiniz, billah muzaffer değilsiniz. Azameti celadetinizi tanımalısınız ve ümit ederim ki Cenabı Hak bana hilafı söyletmez milletin hakkında”⁴⁹ sözleriyle, tehditlerden korkmayarak tekliflerinden geri adım atılmamasına dikkat çeker.

⁴⁸ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C 3, Celse 2, 9. 10. 1338, s. 924-927.

⁴⁹ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C 3, Celse 2, 9. 10. 1338, s. 927-928.

T.B.M.M.'nde 10 Ekim 1922 günü İkinci Reis Dr. Adnan Bey başkanlığında gizli birinci oturumda müzakere edilen maddeler içerisinde Mudanya Konferansı ve hükûmete protokolü imza yetkisi verilmesi münasebetiyle Yusuf Kemal Bey (Kastamonu), bir gün önce İsmet Paşa'dan gelen son telgrafi okuduğunu söyleyip, o telgrafa cevaben başkumandanlıktan İsmet Paşa'ya gönderilen telgrafi ele almış ve bu telgrafta dile getirdiği şunlar olmuştu; müttefik generalleri ile gerçekleşen mülakat neticesini özetleyen telgrafnamelerinin vekiller heyeti ile birlikte müzakere edilip tetkik ettiklerini mecliste gizli oturumda hatiplerin etrafınca ele alınarak düşünüp okudukları his ve eğilimlerinin anlaşıldığı, belirgin hâle gelen kanaata göre sözü edilen generallerin tekliflerinin esas itibarıyla başka hükûmetler ile harp halinin fiilen ortaya çıkmasına sebebiyet verecek katî ret ile karşılamak uygun görülmekte olduğu, dolayısıyla başkumandanlığın ve hükûmetin gerekirse elde edilecek meclisin katî kararının konferansta teklif olunacağı⁵⁰,

Yapılan konuşmalara atıfta bulunan Mustafa Kemal Paşa (Baskumandan), birçok noktalar üzerinde duraksamalı bulunuşlarını ve bütün noktaları kapsamlı bir şekilde verilen kararları tartmakta zorlukla karşıladıklarını tabii gördüğünü, Mudanya Konferansının Yunan ordusunun çekileceği hattı tespit için olduğunu, kendilerinin buna fazla bir şey ilave ettiklerini Yunan ordusu yalnız değil, Yunan hükûmetiyle birlikte olmak üzere bütün Trakya'yı tahliye edeceklerini, hükûmetlerini şimdiden orada tesis etmek olduğunu, buna karşılık taahhüt ettikleri şeyin Marmara'dan oraya ordu geçirmeyecekleri, maksatlarının elde etmek olduğunu söyler. Bütün manasıyla maksatlarının elde edildiği, 30 ya da 40 gün zarfında Edirne dâhil olmak üzere Meriç'e kadar Doğu Trakya Yunan ordusundan Yunan idaresinden tahliye edileceğini ve T.B.M.M. Hükûmetine teslim olunacağını, buna karşılık kendilerinin de boğazlardan, Marmara'dan orduyu geçirmeyeceklerini, asıl üzerinde tartışılan noktaların Gelibolu işgal mıntıkası olduğu, fazla bir taahhüde girmediklerini onların tekliflerini ve şartlarını kendilerinin daha evvel kırdıklarını söyler. Tarafsız bölge diye niteledikleri yerden geçmemek şartıyla barış konferansına gelebileceklerini ve oradan geçmemek şartıyla Trakya'yı vereceklerini söylediklerini, ancak onları çiğneyip geçtiklerini, boğazların serbestisini kabul ettiklerini, ancak boğazların üzerinde askerlerinin olduğunu, dolayısıyla boğazdan biraz uzaklaştıklarını meselenin bundan ibaret olduğunu ifade eder. İsmail Suphi (Burdur) Bey'in Ya İstanbul? Sorusuna Mustafa Kemal Paşa devamla, İstanbul'un şimdiden kendilerine teslimini iddia etmediklerini, verilen notada barıştan sonra kendilerine vereceğiz dediklerini dile getirir. Fakat Mudanya Konferansı neticesi bir iddia ve ısrarlarının olmadığını, birçok mesele dolayısıyla bir barış konferansının olduğu, onun için de 10 gün sonra toplanalım denildiğini, bunların tamamının ancak orada çözüme kavuşturulacak meseleler olduğu, yalnız mevcut olanın askerî bir konferans mahiyetinde ordularını kullanmaya gerek görmeksizin hakikaten koskoca bir kıtalarını sahiplenmiş olacaklarını, dolayısıyla bunu hatıra gelen ufak tefek şeyler olduğu talimatın tetkik olunması halinde bunların hepsi üzerinde en yüksek neticeyi elde etmek için son gayretin sarf edilmesini emrettiğini söyler⁵¹.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın her zamanki gerçekçi ve ileri görüşlü kişiliğini ortaya koymuş, kazanılan zaferin sarhoşluğuna,

⁵⁰ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C 3, Celse 2, 10. 10. 1338, s.932.

⁵¹ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C 3, Celse 2, 10. 10. 1338, s. 938-941.

tahrik ve tehditlere kapılmayıp yönlendirici özelliğini muhafaza etmiş, arzu edilen askerî ve siyasî tavrı yerinde ve zamanında göstermiş ve uygulamıştır. Nereye kadar gidilmesi, nerede durulması gerektiğini bilip buna karar vermiştir. Cepheyi genişletmemeye özen göstermiş, arzu edilen neticeye ulaşmak için yol tutmuş ve yöntem belirlemiştir.

Görülen o ki Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ile haberleşme ve yazışmayı hükûmetle de görüşerek bizzat yürütmüş, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey tarafından meclise bilgi olarak aktarıldığı görülmüş, mebuslar yürütülen politikalara önemli ölçüde destek olmuşlardır.

3.Mudanya Mütarekesinin Muhtevası

İngiltere'yi temsil eden General Harington, sunmuş olduğu gündem maddeleri tartışmaya açılmış, bu gündem maddeleri Doğu Trakya'nın Yunanlılar tarafından tahliye edilmesi, tahliye edilen yerlerin müttefikler tarafından işgali şeklinde kendini belli etmişti. Türk heyeti tarafından Yunan kuvvetlerinin Meriç nehri soluna çekilmesi talep edilmiş, Türk tarafının Doğu Trakya'nın Yunanlılar ve müttefikler tarafından tamamen boşaltılarak işgalden arındırılması talebi neticesi, 5 Ekim 1922'de görüşmeler kesilmişti. Türk heyeti, İngiliz temsilcisi General Harington'un savaşa tehdidi karşısında dik bir duruş sergilemiş, kesintiye uğrayan görüşmeler, 6 Ekim'de yeniden başlamış, İtilâf devletleri, Yunan askerî kuvvetlerinin Meriç nehri soluna çekilmesine rıza göstermişlerdi. 11 Ekim sabahı 14 madde olarak Türk ve İtilâf devletleri temsilcilerinin de kabul ettiği antlaşma, Yunanistan temsilcisi dışında diğerleri tarafından imzalanarak kabul edilmişti. Daha sonra antlaşmayı Yunanlılar da imzalamak mecburiyetinde kalmışlardı.

Bu mütarekeye göre; Türk-Yunan silahlı kuvvetleri arasındaki çarpışmalar sona erdirilecek, Yunan kuvvetleri Adalar Denizi ağzından Trakya ile Bulgaristan sınırının kesiştiği yerdeki Meriç'in sol kıyısı gerisine çekilecek, Karaağaç da dâhil olmak üzere Meriç nehrinin sağ kıyısında İtilâf devletlerince tespit edilecek yerlere İtilâf devletlerinin askerleri yerleştirilecek, Edirne dolaylarına ulaşmayı sağlayan hattın geçiş serbestliğini devam ettirmek amacıyla Meriç'in sağ kıyısını takip eden demiryolu kısmı üç müttefik devletin, T.B.M.M. Hükûmetinin ve Yunanistan'ın birer delegesinden kurulu karma komisyon tarafından nezaret altına alınacak, Doğu Trakya'nın boşaltılmasına bu antlaşmanın yürürlüğe girişinden itibaren başlanacak, boşaltma 15 gün içerisinde yapılacak, çekilinen yerler İtilâf devletleri aracılığıyla Büyük Millet Meclisi memurlarına 30 gün içerisinde teslim edilecek, teslim edilen bu yerlerin güvenliği için jandarma gücü 8000 ile sınırlandırılacak, T.B.M.M. Hükûmeti tarafından Doğu Trakya'ya asker geçirilmeyecek, T.B.M.M. Hükûmetinin askerleri Çanakkale ve Kocaeli bölgesinde belirlenen bir hatta duracak, İtilâf devletleri askerleri barış yapıncaya kadar bulundukları yerlerde kalacaklar, ateşkes antlaşması 14-15 Ekim 1922 gece yarısı yürürlüğe girecektir⁵².

4. T.B.M.M. Gözüyle Mudanya Konferansı Neticesinin Kıymeti

⁵² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi Devre 1, C 23, Celse 1, 11.10.1338, s. 350-352; Ali Fuad Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Güney Matbaacılık, Ankara, 1948, s.180; Neşet Çağatay, "Mudanya Ateşkesi", **70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları, Bildiriler**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1993, s.139; Ş. S Aydemir, **Tek Adam**, C III, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2016, 35-36; T. Başyigit, "Anılarda Mudanya Ateşkes Antlaşması", **CTTAD**, 6/ 14, 2007, s.182.

T.B.M.M.'inde 23 Ağustos 1923 günü İkinci Reis Ali Fuad Paşa başkanlığında müzakere edilen maddeler içerisinde Lozan'da oluşan akdin antlaşma, sözleşme ve senetlerin tasdikine dair kanun lâyihası ve hariciye encümeni mazbatası münasebetiyle Hariciye Vekili İsmet Paşa (Malatya) tarafından; *"İstiklâl mücadelesinin mücadelâtı harbiyesi bittikten sonra mücadelâdatı siyasîyesi başlamıştır. Bu mücadelâtı siyasîye hakikatı halde Mudanya Mütarekesinden başlar. Mudanya Mütarekesi günlerinde milletimizle bize muhasım milletler arasındaki vaziyeti siyasîye ve haleti ruhîye şu tarzda ifade olunabilir; Bir suretle tasfiyesi ve tatmini kabil olmayan bir emniyetsizlik vardı. Uzun senelerin hâdisatı herhangi bir teması siyasî için büyük bir emniyetsizlik vücuda getirmişti. Emniyetsizlik, yekdiğerin herhangi bir sözüne ve imzasına emniyetsizlik medarı hayat mıydı? Avrupa'da ve bizim memleketimizde müfritler vardı ki, bu siyaset yolunu hiç açmaksızın, başlanan silâh hareketini nihayetine kadar yürütmek istiyorlardı. Bunun nihayeti yoktu. Silah hareketi nihayet bir noktada durmak lâzımdı. Büyük Millet Meclisi Hükûmeti bu noktada katî bir nüfuzu nazar ve katî bir karar ile tedbir aldı. Evet, bu vaziyeti askeriye içinde milletlerle siyasi temasa girmek ve siyasî ahitler imza etmek mümkündü ve muvafıktı. İşte böyle selim bir his ile malûmunuz olan mütarekename imzalandı. O günden itibaren muhadenameyi imzalayınca kadar, mülâhaza ve kararlarında vuzuh olmayan müfritler Mudanya Mütarekesinin hata olduğunu iddia etmişlerdi. Muhti kendileri idi. Bu hatayı bugün kuvvetle tebarüz ettiren netice göz önündedir. Mudanya Mütarekenamesini yapmayarak harekâtı askeriye ile istihsal edebileceğimiz araziye bir damla kan akıtmaksızın ve bir taşı yeniden devirmeksizin tamamen istihsal etmiş oluyoruz. Ancak Mudanya Mütarekesiyle ihdas ettiğimiz mevkii siyasîdir ki, ondan sonra sekiz dokuz ay süren büyük bir konferansın müspet bir hedefe yürümesini mucip oldu"*⁵³ denilerek, askerî mücadelenin sona erip, siyasî mücadelenin başladığı, arıtılması ve doyuma ulaşması mümkün olmayan bir güvensizlik ortamında Mudanya Konferansının gerçekleştiği, hayata geçirilmiş olan siyasî temas neticesi askerî harekât ile elde edilebilecek arazinin bir damla kan dökülmeksizin elde edildiği ve Mudanya Mütarekesiyle oluşturmuş oldukları itibar ile Lozan Konferansının yolunun açıldığı belirtilmekte idi.

Birinci Reis Vekili Vehbi Efendi başkanlığında müzakere edilen maddeler içerisinde Mudanya Konferansında imza edilen mütareke mukavelenamesi münasebetiyle Yusuf Kemal Bey (Hariciye Vekili) (Kastamonu) yaptığı konuşmada müzakereler sırasında kararlaştırılan askerî mukavelenin imza edilmesinden söz etmiş Misak-ı Millî'nin tamamen gerçekleşmesinin ilk adımı olduğu, bu konferansta T.B.M.M. Hükûmetinin barış yanlılığını gösterdiği, bu başarının meclis, ordu ve milletin kararlılığı ve metaneti ile elde edildiği ve doğuda barışın uygulanmasında belirleyici olacaklarına değindiği bu askerî mukavelenin önemini şu şekilde ortaya koymuştu; *"...bu askerî mukavele ile Misak-ı Millîmizin tamamen gerçekleşmesine doğru bir adım daha atılmış oluyor. Trakya kurtulacak ve Büyük Millet Meclisinin idaresi altına girecektir. Üç müttefik hükûmetin bizlere sulh konferansında Misak-ı Millîmizdeki hukuk ve taleplerimizin tamamıyla gerçekleşeceğine dair verdikleri vaatler gerçekleşmek üzere. Bu askerî mukaveleyi memleketimizin yararına yapılmış bir mukavele olarak görüyoruz. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, Mudanya Konferansında gösterdiği barış yanlılığıyla, ölçülülüğüyle bir daha kendisinin sulha ne kadar âşık olduğunu ispat etti. Bütün bu başarı başta meclis, önde ordusu olduğu halde milletin bu ana kadar göstermiş olduğu azim ve metanetin eseridir. Millet bu azim ve metanetini millî taleplerinin elde edilmesinden sonra harap olan şehirlerimizin bayındırlığa pek ziyade muhtaç olan memleketimizin imarında*

⁵³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 1, C 1, Celse 1, 23.8.1339, s. 264-266.

gösterecektir. Medeniyet dünyası bu halleri tamamen görüyor. Mudanya askerî mukavelesi ile bir daha medeni dünyaya diyoruz ki biz pek meşru, pek mukaddes haklarımızı elde etmek için uğraşıyoruz. Onları kazandıktan sonra Doğuda sulhun her defasında ispat ettiğimiz ve gösterdiğimiz üzere kuvvetine az çok güvenen bir uygulayıcısı olacağız”⁵⁴.

Refik Bey (Konya) tarafından; “...Heyeti Celilenin kanaatine tercüman olarak diyorum ki; Mudanya Konferansını idare eden İsmet Paşa hazretleri kendilerine tevdi edilen vazifeyi milletimizin arzu ve âmâline muvafık olmak üzere bihakkın idare etmiş ve milletimizin şan ve şerefiyle mütenasip olmak üzere, orada tarafımızdan cihana karşı bir defa daha beşeriyetin muhtaç olduğu sulhu umumiyeye doğru şerefli bir adım atıldığını göstermek suretiyle bihakkın milletimizin şükran ve takdiratını temin etmiştir. Efendiler, mazlum milletimiz, nahak yere senelerden beri her taraftan duçarı tecavüz olduğu bir sırada azim ve imanına güvenerek sinelerinden çıkardığı kahraman ordusunun fedakâr ve azimpervarene himmetleriyle, kahramanlıklarıyla mukaddes (misak-ı millîsinin) çok mühim aksamını elde etmiştir”⁵⁵ denilmekte, İsmet Paşa'nın konuya hâkimiyeti, iyi düşünülmüş, kararlı, sabırlı tutumu, Mustafa Kemal Paşa ile birbirini tamamlayan diyalogu ve sezgisi takdir edilmekte ve Misak-ı Millî'nin önemli bir bölümünün gerçekleştirildiği üzerinde durulmakta idi.

SONUÇ

Meclis başkanlığı kürsüsüne 8 Temmuz 1920’de millî matem alâmeti olarak örtülen kara örtü, Millî Mücadele’nin önemli bir merhalesini oluşturan Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi neticesi 30 Ağustos 1922’de kaldırılmıştır. Kazanılan bu kesin başarı, davanın meşru oluşuna dayandırılmış ve daha sonra elde edilecek diplomasi zaferinin esasını hazırlamıştır.

Büyük zafer sonrası gelineen Mudanya Mütarekesi ile T.B.M.M. Hükûmeti, İtilâf devletleri adına tanınmış, Batı Anadolu’daki çatışma durdurulup, işgalcilerin bu yerden çıkartılmalarının yolu açılmış ve mücadelenin askerî safhası nihayetlenmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri tarafından İtilâf devletlerinin her türlü teşebbüsleri ile sonu gelmeyen entrikalar peşinde oldukları, kendilerini aldatmak için her an fırsat kolladıkları, kâğıt üzerinde sürüp giden tartışmaların özellikle İngilizlerin işine geldiği ifade edilmiş, dolayısıyla bir an evvel konferansın akdedilip bir esasa bağlanması arzusunda bulunulmuş ve akdedilecek olan bu konferansta bütün düşüncelerin, tezlerin ve taleplerin ortaya konulup tartışılması arzu edilmiştir.

Konferansın toplanacak olması, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından İngiliz siyasetinin hezimetini olarak anlaşılmış, bu durum “İngilizler kapana tıklmış sıçan gibi tepiniyorlar. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin eline kuyruğu geçmiştir” şeklinde görülmüştür.

Mudanya Konferansı’nın Trakya’nın bir an evvel Yunanlıların zulüm ve vahşetinden kurtarılması ve asıl sahibine teslim amacıyla toplandığı üzerinde durulmuş, aynı zamanda bu konferans barışın elde edilmesi ve iyi niyet göstermeyen İngiltere’nin soyutlanması şeklinde ele alınmıştır.

“...Hiç yoktan bir orduyu çıkaran bu millet, elbette Misâk-ı Millî’sine kavuşacaktır” tarzında inanç ortaya konulmuş, “...Mudanya Konferansı’ndan öyle bir netice almalıyız ki biz ordularımızı öyle hali faaliyete sevk etmekten müstağni olduğumuzu bilelim”, “...

⁵⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 1, C 23, Celse 1, 11. 10. 1338, s.352.

⁵⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 1, C 23, Celse 1, 11. 10. 1338, s.353.

Misak-ı Milimiz malumdur. Bütün memleket ve milleti ve ordumuzu çıkmaz bir yola saptırmaktan da elbette tevakkı ederiz. O halde akıl ve mantığın ve imkânın verebileceği bir şeyi istihsal etmek üzere hareket ederiz”, “Maksat şu davayı Millînin sonuna gidebilmek için bir şey yapmaktır”, denilerek, konferans sürecinde geç olsun güç olmasın şeklinde telaş göstermeden netice beklenmiştir.

İngiltere’yi temsil eden General Harington, sunmuş olduğu gündem maddeleri tartışmaya açılmış, bu gündem maddeleri Doğu Trakya’nın Yunanlılar tarafından tahliye edilmesi, tahliye edilen yerlerin müttefikler tarafından işgali şeklinde kendini belli etmişti. Türk heyeti tarafından Yunan kuvvetlerinin Meriç nehri soluna çekilmesi talep edilmiş, Türk tarafının Doğu Trakya’nın Yunanlılar ve müttefikler tarafından tamamen boşaltılarak işgalden arındırılması talebi neticesi, 5 Ekim 1922’de görüşmeler kesilmişti. Türk heyeti, İngiliz temsilcisi General Harington’un savaşa tehdidi karşısında dik bir duruş sergilemiş, kesintiye uğrayan görüşmeler, 6 Ekim’de yeniden başlamış, İtilâf devletleri, Yunan askerî kuvvetlerinin Meriç nehri soluna çekilmesine rıza göstermişlerdi. 11 Ekim sabahı 14 madde olarak Türk ve İtilâf devletleri temsilcilerinin de kabul ettiği antlaşma, Yunanistan temsilcisi dışında diğerleri tarafından imzalanarak kabul edilmişti. Daha sonra antlaşmayı Yunanlılar da imzalamak mecburiyetinde kalmışlardır.

Mudanya Mütarekesi, Doğu Trakya’nın silahlı eylem olmaksızın boşaltılmasını temin etmiş ve Lozan Antlaşması’na giden süreçte Türk tarafının elini güçlendiren Türk istiklâl mücadelesinin önemli bir adımı olmuştur.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa’nın her zamanki gerçekçi ve ilerigörüşlü kişiliğini ortaya koymuş, kazanılan zaferin sarhoşluğuna, tahrik ve tehditlere kapılmayıp yönlendirici özelliğini muhafaza etmiş, arzu edilen askerî ve siyasî tavrı yerinde ve zamanında göstermiş ve uygulamıştır. Nereye kadar gidilmesi, nerede durulması gerektiğini bilip buna karar vermiştir. Cepheyi genişletmemeye özen göstermiş, arzu edilen neticeye ulaşmak için yol tutmuş ve yöntem belirlemiştir.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ile haberleşme ve yazışmayı hükûmetle de görüşerek bizzat yürütmüş, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey tarafından meclise bilgi olarak aktarıldığı görülmüş, mebuslar yürütülen politikalara önemli ölçüde destek olmuşlardır.

Büyük Zafer’le gelen askerî başarı Mudanya Mütarekesi ile faydalı bir yolda kullanılmış bu mütareke bir sonuç olduğu gibi yeni bir başlangıç da olmuştur.

KAYNAKÇA

Akçakayalıoğlu Cihat, **Atatürk (Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönüyle)**, Ankara, 1980.

Atatürk Kemal, **Nutuk (1919-1927)**, Atatürk Araştırma Merkezi, (Bugünkü Dille Hazırlayan: Prof. Dr. Zeynep Korkmaz), Ankara, 1994.

Atatürk Mustafa Kemal, **Söylev (Nutuk)**, (C 1-2), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1974.

Aydemir Ş. S., **Tek Adam**, C III, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2016.

Başıyigit T., “Anılarda Mudanya Ateşkes Antlaşması”, **CTTAD**, 6/ 14, 2007, (177-184).

Bayur Yusuf Hikmet, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.

Belen Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1983.

Bıyıklıoğlu Tefik, **Trakya'da Milli Mücadele I**, Ankara, 1992.

Bıyıklıoğlu Tefik, **Trakya'da Milli Mücadele I**, Ankara, 1992.

Çağatay Neşet, "Mudanya Ateşkesi", **70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları, Bildiriler**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1993.

Çınar Burak - Yalçınkaya Haldun, "Blitzkrieg'in II. Dünya Savaşı Öncesi Uygulaması: Büyük Taarruz, **CTAD**, 9, 2009, (77-96).

Eyyupoğlu İsmail, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.

Goloğlu Mahmut, **Cumhuriyete Doğru-Milli Mücadele Tarihi 4 (1921-1922)**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

Göğem Ziya, "General Trikopolis'in Esir Edilişi", **Türk Kültürü**, 82, (Ağustos 1969), s. 718.

Hüsnü Himmetoğlu, **Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları**, C II, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1975.

İnönü İsmet, **Defterler (1919-1973)**, (Haz. Ahmet Demirel) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.

İnönü İsmet, **Hatıralar**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.

Kılıçoğlu Cemil, **Osmanlı'da Son Paşalar**, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2006.

Özkaya Yücel, "I.ve II. İnönü Başarılarının Türk ve Dünya Kamuoyu ve Basın Tarafından Yorumlanması", Prof. Dr. **Şükrü Esmer'e Armağan**, Ankara, 1981, (229-247).

Sarıhan Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III**, Ankara, 1995.

Sürmeli Serpil, "General Charles Harington'un 1920-1923 Dönemi Türkiye Raporu ve Döneme Dair Raporla İlgili Değerlendirmeler," **Atatürk Dergisi**, 5 /4, 2007, 52-53, (25-86).

Şimşir Bilal N., **Doğunun Kahramanı Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.

Şimşir Bilal N., **İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)**, Ankara, 1984.

Şimşir Bilal N., **İngiliz Belgelerinde Atatürk, IV, (Ekim 1921-Ekim 1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984.

T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C 3, Celse 2, 10. 10. 1338.

T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C 3, Celse 2, 4. 10. 1338.

T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C 3, Celse 2, 9. 10. 1338.

T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C 3, Celse 3, 7.10.1338.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 1, C 23, Celse 1, 11.10.1338.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 1, C 1, Celse 1, 23. 8. 1339.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 1, C 23, Celse 1, 11. 10. 1338.

Tansel Selâhattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar IV**, İstanbul, 1994.

Tuncel Bedrettin, **Atatürk ve 30 Ağustos Zaferi'nin İlk Kutlanması**, TTK Yay., Ankara, 1972.

Turan Şerafettin, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003.

Türk İstiklâl Harbi, C II, Batı Cephesi, Kısım 6, Kitap 4, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1969.

Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, C II, Kısım: 6 Kitap 3, Büyük Taarruzda Takip Harekâtı, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları Ankara, 1994.

Türk İstiklâl Harbi, C II, Batı Cephesi, Kısım 6, Kitap 4, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1969.

Türkgeldi Ali Fuad, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara, 1948.

Türkgeldi Ali Fuad, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Güney Matbaacılık, Ankara, 1948.

Uğurlu Nurer, **Mustafa Kemal, Fevzi Çakmak, Salih Bozok, Muzaffer Kılıç, Cevat Abbas Gürer, 30 Ağustos Hatıraları**, Çağdaş Yay., İstanbul, 2000.

Uluğ Naşit Hakkı, **Emperyalizme Karşı Türkiye (1922-1924)**, Belge Yayınları, İstanbul, 1971.

Ünsal Yavuz, **İmparatorluktan Millî Devlete Atatürk "Mustafa Kemal'in 30 Ağustos 1924 tarihli Dumlupınar Söylevi ve Bir Fransız Belgesi**, TTK Yay., Ankara.

Yaman Ahmet Emin, "Mudanya Bırakışması ve Yankıları", **Atatürk Yolu Dergisi**, 5/18, 1996, s. 192, (189-208).

Yeşilbursa B. K., "İngiliz Yıllık Raporlarına Göre Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922)", **Mondros Mütarekesi'nin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı'nın Sonu Mütarekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı II**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2019, s.1019-1020 (1009-1033).

Yüceer S., "Bir Ütopyanın Gerçekleşmesi: Tam Bağımsız Türkiye ve Misak-ı Milli", **Yeni Türkiye**, Misak-ı Milli Özel Sayısı, 23/ 93, 2017, (141-148).

MUDANYA MÜTAREKESİ'NİN 25. YIL DÖNÜMÜNDE MUDANYA HALKEVİ'NİN KUTLAMA FAALİYETLERİ

Cafer ÇİFTÇİ*

ÖZET

Mudanya Mütarekesi, yüzyıllarca bağımsız yaşamış ve büyük devletler kurmuş Türk halkına vurulmak istenen zincirin kırılarak Lozan'a uzanan bir zafer köprüsü olmuştur. Mütareke yıllar geçtikçe daha da anlamlı hale gelerek önemsenmiş ve kutlamalarla anılarak kurtuluş mücadelesi millî bilincini güçlendirilmiştir. Bu çalışma Mudanya Halkevi Reisliğinin Mütareke'nin yıl dönümünü daha kapsamlı ve coşku içinde kutlama faaliyetleri hakkındadır ve çalışmanın Mudanya Mütarekesi'nin 100. yılının anılması açısından arşivlerden elde edilen bilgilerle alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Mudanya Halkevi 23 Şubat 1934 tarihinde açılmıştır. Açılış töreninde Halkevi temsil kısmından İbrahim Bey'in nutkunda; Genç Cumhuriyetin genç neslinin daha dinç ve çevik olmak arzusu vurgulanıyor, bedeni kuvvetle beraber ruhi birliğin yaratacağı kudrete inançları zikrediliyordu. Bu amaçlarla kurulan Mudanya Halkevi tüm yurttaki olduğu gibi yıllar geçtikçe farklı etkinlikler düzenleyecektir. Bu etkinliklerden bir tanesi de Mudanya Mütarekesi'nin yıldönümünde coşkulu bir kutlamayı programa almaktır. Mudanya Halkevi Reisliğinin CHP Genel Sekreterliğine önce 14 Eylül 1946 tarihinde, hazırlık süresi için yeterince vakit olmadığı gerekçesiyle kabul edilmeyince de sonra 15 Nisan 1947 tarihinde başvurduğu dilekçeler ile faaliyet talebi yapılmıştır. Mudanya Mütarekesi'nin daha parlak ve ilgiyi sağlayacak bir etkinlikle kutlanması amaçlı bu faaliyetler Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivinde mevcut evraklardan elde edilen bilgilerle adım adım tespit edilebilmektedir. İlgili kutlama programı için İnönü'de Üç Şehitler Tepesinden, Sakarya'da Beş Tepeler'den ve Dumlupınar'da Anıt Tepesi'nden alınacak şehitlerin kanıyla yoğrulmuş birer avuç toprak koşucu atletler tarafından taşınarak kutlama gününde Mudanya'ya ulaştırılacaktır. CHP Genel Sekreterliği ilgili organizasyonun tertibi hususlarında Bursa, Kütahya ve Afyon CHP İl İdare Kurulu Başkanlıklarına yazılar göndermiş; yapılacak masraflar, koşu güzergâhı ve alınması gerekli tedbirler bu yazılarda tek tek izah edilmiştir. Taşınan topraklar etiketli bir şekilde Mudanya Mütareke evine konulacak ve çeşitli kutlamalarla süreç tamamlanacaktır. Bu bildiri metninde tüm bu süreç; millî basında törene ait haberler ve dönemin siyasi yapısı çerçevesinde değerlendirmeye alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mudanya Mütarekesi, Mudanya Halkevi.

CELEBRATION ACTIVITIES OF MUDANYA COMMUNITY CENTER ON THE 25TH ANNIVERSARY OF THE ARMISTICE OF MUDANYA

ABSTRACT

The Mudanya Armistice is a victory of Turkish people, who lived independently for centuries and established great states, that reaches Lausanne, shaking off the shackles intended to be employed against the Turkish people. With the years passing, the armistice became more and more important, and the national consciousness of the liberation struggle was strengthened by being commemorated with celebrations. In this context, this paper is about the activities of the Head of Mudanya Community Center to celebrate the anniversary of the armistice in a more comprehensive and enthusiastic manner, and it is thought that the study will contribute to the field with the information obtained from the archives in terms of commemorating the 100th anniversary of the Mudanya Armistice.

Mudanya Community Center was opened on February 23, 1934. In the speech of İbrahim Bey from the representation section of the Community Center at the opening ceremony, the desire of the

* Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi.

young generation of the young republic to be more vigorous and agile was emphasized, and their belief that physical strength combined with spiritual unity would create power was mentioned. Established for these purposes, Mudanya Community Center will organize different activities over the years, all across the country. One of these activities is to include an enthusiastic celebration on the anniversary of the Mudanya Armistice. When the first admission of Head of Mudanya Community Center was not accepted on 14 September 1946 on the grounds that there was not enough time for the preparation period, on 15 April 1947, another request for activity was made to the *CHP* (Republican People's Party) General Secretariat. These activities which aimed to celebrate the Mudanya Armistice with a brighter and more interesting event can be traced step by step with the information obtained from the documents available in the Republic Archive of Directorate of State Archives. For the relevant celebration program, a handful of soil taken from *Üç Şehitler Tepesi* in İnönü, *Beş Tepeler* in Sakarya and *Anıt Tepe* in Dumlupınar would be carried by athletes to Mudanya on the day of celebration. *CHP* General Secretariat sent letters to Bursa, Kütahya and Afyon *CHP* Provincial Administrative Boards regarding the organization of the event. In these letters, the expenses, the running route and the precautions to be taken were explained one by one. The transported soil would be placed in the Mudanya Armistice House with labels and the process would be completed with various celebrations. All this process will be evaluated in the study within the framework of the news of the ceremony in the national press and the political structure of the period.

Key Words: Mudanya Armistice, Mudanya Community Center.

Mudanya Mütarekesi, yüzyıllarca bağımsız yaşamış ve büyük devletler kurmuş Türk halkına vurulmak istenen zincirin kırılarak Lozan'a uzanan bir zafer köprüsü olmuştur. Mütareke yıllar geçtikçe daha da anlamlı hale gelerek önemsenmiş ve kutlamalarla anılarak kurtuluş mücadelesi millî bilincini güçlendirilmiştir. Bu bağlamda Mudanya Mütarekesi'nin 100. Yılı Uluslararası Sempozyumu için hazırladığım bildiri metni; Mudanya Halkevi Reisliğinin Mütareke'nin yıldönümünü daha kapsamlı ve coşku içinde kutlama faaliyetleri hakkında olacaktır. Mudanya Mütarekesi'nin 100. Yılı'nın anılması gibi önemli bir sempozyum açısından ilgili bildirimin arşivlerden elde edilen bilgilerle¹ etkinliğe katkı sağlayacağını düşünmekteyim. Konuya geçmeden önce anlatımda yer alan Mütareke Evi, Mudanya Halkevi ve ilgili faaliyeti hakkında çok kısa ön bilgi vermem yerinde olacaktır.

Mudanya Mütarekesi'nin imzalandığı iki katlı ahşap bina tarihi bir olaya tanıklık etme yönüyle bugün küçük ve şirin bir müzedir. Bu yapının tarihte ne kadar mühim bir mütareke konferansına şahitlik ettiği İngiliz işgali sırasında İstanbul'da savaş muhabiri olarak bulunan ünlü yazar Ernest Hemingway'in anlatımından da anlaşılır. Hemingway, 23 Ekim 1922'de "The Toronto Daily Star" gazetesine çıkan yazısında, işgal altındaki İstanbul sokaklarını anlatırken, Mudanya Mütarekesi'nde yaşanan diplomatik mücadeleyi de ayrıntılarıyla gözler önüne sermektedir:

¹ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (Bundan sonra BCA.), Fon: 490-1-0-0, Yer: 733-1-2, Tarih: 18.03.1950. İlgili dosyada yer alan 39 adet arşiv belgesi bu çalışmanın temel kaynağını oluşturmaktadır.

“Marmara kıyısında sıcak, toz toprak içinde, eciş bücüş yollarıyla ikinci sınıf bir kıyı kasabası Mudanya’da Batı ile Doğu karşı karşıya geldiler. İsmet Paşa’yla görüşecek müttefik generallerini taşıyan İngiliz sancak gemisi Iron Duke’un külrengi, öldürücü kulelerine karşın, Batılılar buraya barış dilenmeye geliyordu; yoksa barış istemeye ya da koşullarını dikte ettirmeye değil... Bu görüşmeler, Avrupa’nın Asya üzerindeki egemenliğinin sonunu gösteriyordu...”².

Mütareke Evinin müze haline getirilerek bugünlere ulaşması; Mudanya eşrafından olan ve Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren Mudanya’nın modernleşme sürecinde maddi ve manevi açıdan büyük katkısı olan hayırsever işadamı Mehmet Hayri İpar sayesinde olmuştur. 19. yüzyılda Rus kereste tüccarı Aleksandr Ganyanof tarafından inşa ettirilen bitişik nizamlı bu yalı köşk binası³, mütareke sürecinden itibaren Mudanya Belediyesinin yönetimine geçmiş ve içerisindeki eşyaları dağıtılarak⁴ 1936 yılına kadar âtil kalmıştı. Mütareke Evinin 1936’dan önce bir dönem Cumhuriyet Halk Fırkası Mudanya Merkezi olarak da kullanıldığı ilgili süreçte çekilmiş eski bir fotoğrafta görülen kapısının üstündeki tabelada yazılı ifaden de anlaşılmaktadır. Hayri Bey binayı belediyeden satın almış, tadilattan geçirmiş, dağıtılan eşyaları buldurup yerlerine koydurmuş, sonra binanın etrafındaki bitişik evleri de satın alarak yıktırmış, bitişik olmayan ancak Mütareke Evinin müstakil görünümünü daraltan diğer evlerin de istimlak edilip yıkılmasını finanse ederek burada bir meydan ortaya çıkarmıştır. Tüm bu işler sonrası Mütareke Evi ve eşyası üzerindeki haklarını, müze olarak faaliyetlerini yürütmek üzere Mudanya Belediyesi’ne bağışla devretmiştir⁵.

² Ernest Hemingway, *İşgal İstanbul’u ve İki Dünya Savaşı*, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, 1988, s.16.

³ Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin haberinde Mudanya görüşmelerinin yapıldığı binanın Rus tebaasından müteveffâ Aleksandros Ganyanof’a ait olduğu kayıtlıdır. Bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Teşrin-i evvel, 1338, s.4.

⁴ Mütareke sonrasında imzanın atıldığı salonun tefrişi için kullanılan eşyanın emvâl-i metrukeden alınıp bilâhare müzeyeye nakil edilmek üzere iş’ar-ı ahîre kadar hüsn-i muhafazalarına itina olunması için uzun müddet mesdud bir odada muhafazası muvaffak olamayacağı hususunda Hudâvendigâr Defterdarlığı’nın yazısı arşiv bilgilerinde görülebilmektedir. Bkz. BCA., Fon: 30-10-0-0, Yer: 140-1-18.

⁵ *Açık Ses*, 16 Eylül 1936.

Görsel: 1930’larda Mütareke Evi. Giriş kapısı üstünde yer alan tabelada “Cumhuriyet Halk Fırkası Mudanya Merkezi” yazılı.

Mudanya Mütarekesi’nin coşkulu yıldönümü etkinliğini yapacak Mudanya Halkevi hakkında da özetle şu bilgiler verilebilir. Mudanya Halkevi, 23 Şubat 1934 tarihinde görkemli bir törenle açılmıştır⁶. Açılış töreninde Halkevi temsil kısmından İbrahim Bey’in nutkunda; Genç Cumhuriyetin genç neslinin daha dinç ve çevik olmak arzusu vurgulanıyor, bedeni kuvvetle beraber ruhi birliğin yaratacağı kudrete inançları zikrediliyordu. Bu amaçlarla kurulan Mudanya Halkevi, tüm yurttaki olduğu gibi yıllar geçtikçe Cumhuriyet yönetiminin sosyo-kültürel anlayışına uygun olarak devrimlerin halka yayılmasını sağlayacak farklı etkinlikler düzenleyecektir. Mudanya Halkevi ülkede var olan diğer halkevlerinin misyonunda olduğu gibi kapatıldığı 1951 yılına kadarki süreçte resmî ideoloji çerçevesinde millî bir kültür oluşturmak, yeni Türkiye’nin toplumsal dönüşüm sürecine katkıda bulunmak için

⁶ 10 Mart 1934 tarihli Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtib-i Umumiliği yüksek makamına Kaza Reisi Vasfi’nin imzası ile arz edilen yazı ve ekleri; Halkevinin açılışının icra suretine dair tanzim kılınan rapor, resmi küşat programı, irat edilen nutuklar ve çekilen fotoğraflar yer almakta ve konu hakkında detaylı bilgiler içermektedir. Bkz. BCA., Fon: 490-1-0-0, Yer: 12-65-6. Ayrıca bu kaynaktan yararlanılarak yapılmış bir çalışma için bkz. Mine Ersevî, “Mudanya Halkevi”, *Olay Bursa’da Yaşam*, Haziran 2013, ss.144-150.

çalışmış ancak CHP siyasetinin bir parçası ve destekçisi olarak da faaliyetlerini sürdürdüğünden sonraki yıllarda çokça eleştirilmiştir.

Görsel: Mütareke Evinin müstakil hale getirilmeden önceki bitişik nizamlı dış görüntüsü (1). Binanın solundaki bayraklar asılı bitişik bina Mudanya Halkevi olarak kullanılmakta idi ve ilgili fotoğraf Halkevinin açılışında çekilmiştir. (BCA., Fon: 490-1-0-0, Yer: 12-65-6)

Görsel: Mütareke Evinin bitişik nizamlı dış görüntüsü (2). Bayraklar asılı bitişik bina Mudanya Halkevi olarak kullanılmakta idi. (BCA., Fon: 490-1-0-0, Yer: 12-65-6)

Yeni Türkiye'nin kuruluşundan ve Cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte kurucu kadroların önemli bir iş yükü mevcut rejimin topluma benimsetilmesi idi. Yeni kurulan devlet artık Osmanlı şanı ile desteklenemezdi. Yeni yönetim millî bayramlar ve anma programları vasıtasıyla yeni rejimi kurumsallaştırma ve siyasal formasyonun yeniden üretilmesi için gerekli meşruiyet ortamını sağlama gayretindeydi⁷. Bunun için Batıda örnekleri olan yıldönümü kutlamalarına önem verildi⁸. Cumhuriyetin ilanının sene-i devriyesinden başlayarak yıllar içinde yeni yönetim sistemini ve önemli günleri bayram veya yıldönümü olarak görkemli bir şekilde kutlamak yeni bir kültür oldu. Bu noktada millî bayramlardaki merasimleri organize etmek için komisyonlar da kuruluyordu⁹. Bu görkemli kutlamalar ulusal basında en ince ayrıntıları ile yer alıyordu. 31 Ekim 1929 tarihli Cumhuriyet gazetesinde Cumhuriyetin ilanının altıncı yılında Cumhuriyet Bayramının İstanbul ve Ankara'da fevkalade merasimlerle kutlandığı görülmüyordu¹⁰. Cumhuriyetin ilanının yıldönümünün kutlanması¹¹ dışında; Lozan Zaferinin yıldönümü

⁷ Bu konuda detaylı bir doktora çalışması için bkz. Demo Ahmet Aslan, "Cumhuriyet'in Törenselleştirilmesi: Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Millî Bayramlar (1923-1938)", Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2011.

⁸ 9 Eylül 1933 tarihli Cumhuriyet gazetesinde "Viyana'nın kurtuluş bayramı", "Meğer Bulgar dostlarımızın da bayramıymış!" başlıkları ile şu haber yer alır: "Viyana'nın kurtuluş bayramının 250'nci yıldönümü münasebetiyle bütün Katolik Avrupa'nın iştiraki ile Viyana'da büyük merasim yapılacağını yazmıştık. Sofya'da çıkan Zira gazetesine, aşağıdaki makale ile bu bayramın yalnız Polonya ve Avusturyalıların değil; Bulgaristan'ın ve bütün cenubî Slavların da bayramı olduğunu iddia ediyor. İbret gözü ile okunmak üzere bu makalenin en mühim kısımlarını alıyoruz." Bkz. *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1933, s.5. Sovyet Rusya'nın Ekim Devrimi'nin (7 Kasım 1917) yıldönümü kutlaması hakkında ise bkz. *Vakit*, 10 Kasım 1933, s.11: "Sovyet Rusya'nın yıl dönümü: Moskova, 9 (A.A.) - Tas ajansı bildiriyor: "Sovyet Rusya'nın her tarafından gelmekte olan haberlere göre teşrinievvel ihtilâlinin yıldönümü Sovyet Rusya'nın milyonlarca ameliyesi tarafından tesit edilmiştir. Leningrad, Harkof, Fıflis (Tiflis), Irkotsk, Novsibirsk gibi büyük şehirlerle diğer şehirlerde kızıl ordunun yapmış olduğu geçit resimleri ile milyonlarca amele tarafından yapılan muazzam tezahürler kolkhozların fabrika ve imalâthanelerinin muvaffakiyetlerini göstermektedir."

⁹ 6 Kasım 1929 tarihli Hakimiyeti Milliye gazetesindeki "Millî Bayramlar Nasıl Yapılacak", "İstanbul'da İçtima Eden Bir Komisyon" başlıklı haberde şunlar yazıyordu: "Millî Bayramlarda yapılacak merasimi tesbit için bugün Cumhuriyet Halk Fırkasında bir komisyon toplanmıştır. Komisyon Millî bayramlar için birer program tanzim edecek ve her sene bu program tatbik olunacaktır... Komisyonun sebebi teşekkülü millî bayramları şereflerine mütenasip bir surette tesit ettirmektir." Bkz. *Hakimiyeti Milliye*, 6 Teşrinisani (Kasım) 1929, s.3.

¹⁰ *Cumhuriyet*, 31 Teşrinievvel (Ekim) 1929, s.1. İlgili yıldaki Cumhuriyet Bayramı şenlikleri haberleri için ayrıca bkz. *Hakimiyeti Milliye*, 31 Teşrinievvel (Ekim) 1929, s.6.

¹¹ *Halkın Sesi*, 30 Ekim 1934, s.1; *Milliyet*, 31 Ekim 1931, s.5; *Milliyet*, 1 Kasım 1933, s.5; *Ulus*, 29 Ekim 1938, s.1; *Ulus*, 30 Ekim 1938, s.1; *Vakit*, 31 Teşrinievvel 1930, s.1 ve 6; *Cumhuriyet*, 31 Ekim 1932, s.4.

etkinlikleri¹², 23 Nisan 1920'nin yıldönümleri olarak Hâkimiyet-i Milliye Bayramları ve Çocuk Haftası etkinlikleri¹³, 30 Ağustos 1922'de Dumlupınar'da Atatürk'ün başkumandanlığında zaferle sonuçlanan Büyük Taarruzu anmak için 30 Ağustos günü kutlanan Zafer Bayramı etkinlikleri¹⁴, şehirlerin düşman işgalinden kurtuluş günleri¹⁵ diğer anma ve kutlama faaliyetleri olarak yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde devlet ve toplum yapısında yerlerini aldı. Büyük bir kısmı milli bayramlara dönüşen bu etkinliklerin dışında Cumhuriyet'in kazanımları olarak görülen birçok gelişme anma programlarıyla yâd edildi.

İşte tüm bu etkinliklerin yoğunlaştığı yıllarda, kapsamlı bir etkinlik düzenleme fikri de Mudanya Halkevi Reisliğinin düşüncesiyle ve talebiyle şekillendi. Amaç, Mudanya Mütarekesi'nin yıldönümünde coşkulu bir kutlamayı programa almaktı. Zira daha önce Mudanya Mütarekesi'nin yıldönümünün hatırlanması sadece gazetelerde haber olarak veya küçük bir anma programı ile yapılmakta idi. 1936 tarihli Bursa Sesleri gazetesinde Mudanya Mütarekesi'nin kamuoyunda anıldığını şu cümlelerden anlıyoruz: "11 Birinci Teşrin 1922 tarihi, milli birer yıl dönümü kadar millî şehâmetle dolu olan Türk kurtuluş savaşı tarihinde hiç unutulmayacak, nesilden nesile birer ders ve azm menbaı olarak intikal etmesi gereken günlerden birisi de Mudanya Mütarekesinin imzalandığı günün yıl dönümleridir. İşte bu yıl 11 Birinci Teşrinde de Mudanya Mütarekesinin 14'üncü yıl dönümünü yaşadık"¹⁶.

Mudanya Halkevi Reisliğinin CHP Genel Sekreterliğine önce 14 Eylül 1946 tarihinde, hazırlık süresi için yeterince vakit olmadığı gerekçesiyle kabul edilmeyince de sonra 15 Nisan 1947 tarihinde başvurduğu dilekçeler ile kutlama faaliyeti talebi yapılmıştır. Mudanya Mütarekesi'nin daha parlak ve ilgiyi sağlayacak bir etkinlikle kutlanması amaçlı bu faaliyetler Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivinde mevcut evraktan elde edilen bilgilerle adım adım tespit edilebilmektedir. Başlangıçta

¹² *Milliyet*, 23 Temmuz 1931, s.1 ve 6; *Milliyet*, 24 Temmuz 1931, s.1 ve 6, *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1931, s.1 ve 3; *Milliyet*, 25 Temmuz 1933, s.1.

¹³ *Milliyet*, 24 Nisan 1929, s.1 ve 3; *Milliyet*, 24 Nisan 1930, s.1; *Milliyet*, 24 Nisan 1931, s.1; *Milliyet*, 24 Nisan 1932, s.1 ve 6; *Cumhuriyet*, 24 Nisan 1932, s.1 ve 6.

¹⁴ *Akşam*, 30 Ağustos 1932, s.1; *Milliyet*, 31 Ağustos 1931, s.1 ve 3; *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1934, s.1.

¹⁵ Farklı şehirlerin düşman işgalinden kurtuluşu yıldönümü kutlamaları haberleri için bkz. Bursa'nın kurtuluş yıldönümü haberi: *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1930, s.3, *Hakkın Sesi*, 17 Eylül 1934, s.1; İzmir'in kurtuluş yıldönümü haberi: *Akşam*, 8 Eylül 1929, s.3, *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1930, s.5, *Hakimiyeti Milliye*, 10 Eylül 1932, s.1, *Ulus*, 10 Eylül 1949, s.6; İstanbul'un kurtuluş yıldönümü haberi: *Milliyet*, 29 Eylül 1929, s.3, *Vakit*, 3 Teşrinievvel 1930, s.7, *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1931, s.3; Adana'nın kurtuluş yıldönümü haberi: *Cumhuriyet*, 6 Kanunisani 1931, s.1; Tire'nin kurtuluş yıldönümü haberi: *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1933, s.2; Osmaniye'nin kurtuluş yıldönümü haberi: *Tan*, 24 Ocak 1937, s.12; Susıgırlık ve Gönen'in kurtuluş yıldönümü haberi: *Türk Dili*, 9 Eylül 1937, s.2.

¹⁶ *Bursa Sesleri*, 29 Ekim 1936, s.6.

ilgili kutlama programı için İnönü’nde Üç Şehitler Tepesinden, Sakarya’da Beş Tepelerden ve Dumlupınar’da Anıt Tepesi’nden ¹⁷ alınacak şehitlerin kanıyla yoğrulmuş birer avuç toprağın koşucu atletler tarafından taşınarak kutlama gününde Mudanya’ya ulaştırılması planlanmıştır. Ancak mevcut evraktan anlaşıldığı kadarıyla sonraki süreçte sadece Dumlupınar Zafertepe’den şehitler toprağının getirilmesi faaliyete dönüştürülmüştür. CHP Genel Sekreterliği ilgili organizasyonun tertibi hususlarında Bursa, Kütahya ve Afyon CHP İl İdare Kurulu Başkanlıklarına yazılar göndermiş; yapılacak masraflar, koşu güzergâhı ve alınması gerekli tedbirler bu yazılarda tek tek izah edilmiştir. Taşınan topraklar etiketli bir şekilde Mudanya Mütareke Evine konulacak ve çeşitli kutlamalarla süreç tamamlanacaktır. Bildiri metninde tüm bu süreç; millî basında törene ait haberler ile de dillendirilecektir.

Mudanya Mütarekesi’nin daha kapsamlı bir şekilde kutlanmasına yönelik ilk girişim Mudanya Halkevi Reisliğinin Ankara’daki CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği 14 Eylül 1946 tarihli dilekçe ile başlar. Yazının tarihine bakıldığında etkinlik ve mütarekenin kapsamlı kutlanması için 25. yıldönümü değil 24. yıldönümü düşünülmüştür. Bu durum ilgili faaliyeti muhtemelen mütarekenin yıldönümünün çeyrek asrına denk getirmek düşüncesi için değil, 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan Türkiye genel seçimleri¹⁸ sonrası CHP’nin birinci parti olarak çıkmasının verdiği etki ile Mudanya Halkevinin harekete geçmesi olarak yorumlanabilir. Mudanya Halkevleri Başkanı Hilmi Aktan imzalı dilekçenin içeriği, nasıl bir kutlamanın planlandığını şu ifadelerle ortaya koymaktadır:

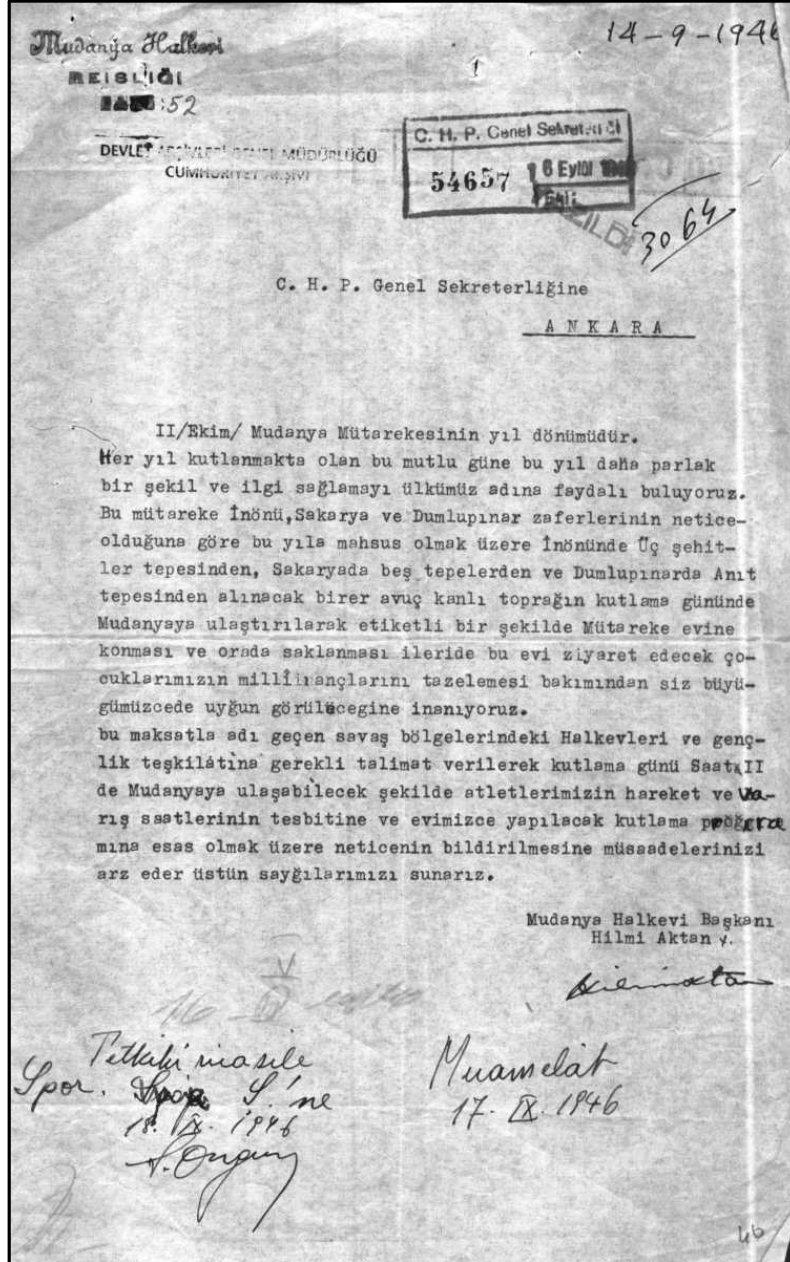
“CHP Genel Sekreterliğine;

11 Ekim Mudanya Mütarekesinin yıldönümüdür. Her yıl kutlanmakta olan bu mutlu güne bu yıl daha parlak bir şekil ve ilgi sağlamayı ülkümüz adına faydalı buluyoruz. Bu mütareke; İnönü, Sakarya ve Dumlupınar zaferlerinin netice(si) olduğuna göre bu yıla mahsus olmak üzere İnönü’nde Üç Şehitler Tepesinden, Sakarya’da Beş Tepelerden ve Dumlupınar’da Anıt Tepesinden alınacak birer avuç kanlı toprağın kutlama gününde Mudanya’ya ulaştırılarak etiketli bir şekilde mütareke evine konması ve orada saklanması ileride bu evi ziyaret edecek çocuklarımızın millî inançlarını tazelemesi bakımından siz büyüğümüzce de uygun

¹⁷ Üç Şehitler Tepesi bugün Bilecik’in Bozüyük ilçesi sınırlarında olup İkinci İnönü Muharebesinin yapıldığı saha içerisinde. Beş Tepeler mevki bugünkü Ankara’nın Polatlı ilçesi sınırlarında olup Sakarya Meydan Muharebesinin yapıldığı mahalledir. Dumlupınar Anıt Tepesi ise Kütahya’nın Dumlupınar ilçesi sınırları içinde olup Başkomutanlık Meydan Muharebesinin yapıldığı sahada yer almaktadır. Üç mevkide de çok sayıda şehit verilmiştir.

¹⁸ Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk çok partili genel seçimi olan bu seçim adli denetim dışında; açık oy, gizli sayım ve liste usulü çoğunluk sistemi esasına göre yapılmış olup bu nedenle sonradan şaibeli seçim diye de anılmıştır.

görülebileceğine inanıyoruz. Bu maksatla adı geçen savaş bölgelerindeki Halkevleri ve gençlik teşkilatına gerekli talimat verilerek kutlama günü Saat: 11’de Mudanya’ya ulaşabilecek şekilde atletlerimizin hareket ve varış saatlerinin tespitine ve evimizce yapılacak kutlama programına esas olmak üzere neticenin bildirilmesine müsaadelerinizi arz eder üstün saygılarımızı sunarız.”

Görsel: Mudanya Halkevi Reisliğinin Ankara’daki CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği 14 Eylül 1946 tarihli ilk dilekçe.

Mudanya Halkevleri Başkanlığının bu dilekçesine Ankara’daki CHP Genel Sekreterliğinden verilen cevap 25 Eylül 1946 tarihinde şu ifadelerle yapılmıştır:

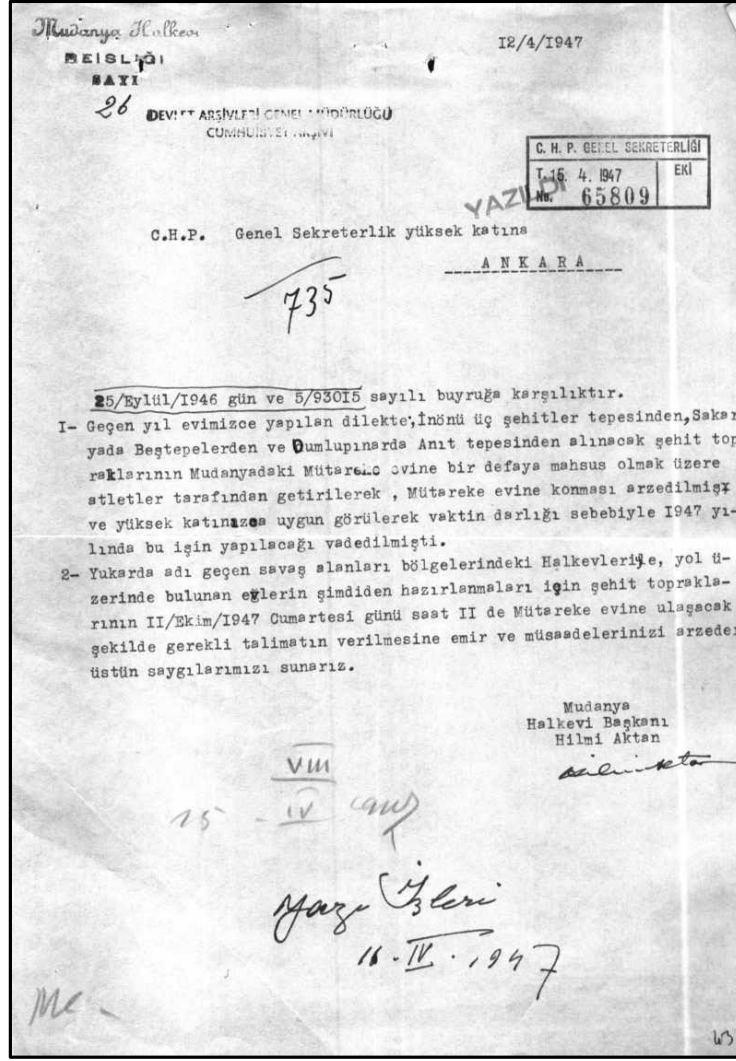
“Şehit topraklarının üç zafer tepesinden alınıp Mütareke Evine konulması fikrini memnunlukla karşıladık. Ancak Mütareke yıl dönümüne pek kısa bir zaman

kalmış olmasından ve yollar üzerindeki Halkevlerimizin de bu kısa zamanda hazırlanmaları imkânsız görülmesinden bu yıl için arzunuzun yerine getirilemeyeceği ve fakat önümüzdeki yıl da daha önceden tertipler almak suretiyle yapılabileceğini bildirir, sevgiler sunarız.”

Mudanya Halkevleri Reisliği kendilerine bildirilen bu cevabın üzerinden 6 ay geçtikten sonra 12 Nisan 1947 tarihinde bir kez daha CHP Genel Sekreterliğine benzer taleple bir dilekçe göndermiştir:

“1- Geçen yıl Evimizce yapılan dilekte; İnönü Üç Şehitler Tepesinden, Sakarya’da Beş Tepelerden ve Dumlupınarda Anıt Tepesinden alınacak şehit topraklarının Mudanya’daki Mütareke Evine bir defaya mahsus olmak üzere atletler tarafından getirilerek, Mütareke Evine konması arz edilmiş ve yüksek katınızca uygun görülerek vaktin darlığı sebebiyle 1947 yılında bu işin yapılabileceği vadedilmişti.

2- Yukarda adı geçen savaş alanları bölgelerindeki Halkevleriyle, yol üzerinde bulunan Evlerin şimdiden hazırlanmaları için şehit topraklarının 11/Ekim/1947 Cumartesi günü saat 11’de Mütareke Evine ulaşacak şekilde gerekli talimatın verilmesine emir ve müsaadelerinizi arz eder üstün saygılarımızı sunarız.”

Görsel: Mudanya Halkevi Reisliğinin Ankara'daki CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği 12 Nisan 1947 tarihli ikinci dilekçe

Mudanya Halkevleri Reisliğinin yaptığı ikinci teklif bu sefer CHP Genel Sekreterliği tarafından uygun bulunmuş ve gerekli çalışmaların koordineli bir şekilde yürütülmesi için sekreterlikçe Afyon, Kütahya ve Bursa'nın CHP İl İdare Kurulu Başkanlıklarına benzer ifadelerle 24 Haziran 1947 tarihli üç yazı gönderilmiştir. Ancak yazılardan anlaşıldığı kadarıyla Mudanya Halkevinin; İnönü Üç Şehitler Tepesinden, Sakarya'da Beş Tepelerden ve Dumlupınar'da Anıt Tepesinden şehit toprağı taşınması talebi sadece Dumlupınar'dan toprağın taşınması kararına dönüştürülmüştür. CHP İl İdare Kurulu Başkanlıklarına yazılan yazıların ve eklerinin ortak içeriği organizasyon hakkında temel bilgileri şu ifadelerle ortaya koymaktadır:

"11 Ekim Mudanya Mütarekesinin yıldönümüdür. Mudanya Halkevlerince tertiplenecek olan bu yıldönümüne ait kutlama töreninde yalnız bu seneye mahsus olacak üzere Dumlupınar'dan getirilecek toprağın Mütareke Evine konması da programa alınmıştır. Bu yerinde ve güzel dileğin yerine getirilebilmesi için yol

üzerinde bulunan Halkevlerimiz ve Halkodalarımız atletlerinin tertip edilecek koşu programına göre mukaddes emaneti elden ele teslim ederek Mudanya Mütareke Evine ulaştırmaları gerekmektedir. Bunun için ilişik cetvelde yazılı yerlerden geçmek ve daima ana şoseyi takip etmek suret ile koşacak olan her il atletleri mukaddes emaneti kendi hudutlarında öbür il atletlerine teslim edeceklerdir.”

“Koşunun hangi gün başlayacağı ve ne tarzda hareket edileceği Genel Sekreterlikçe Temmuz sonunda hazırlanacak programla tespit edilecektir. Bu programa hazırlık olmak üzere şimdiden aşağıda yazılı hususların merkez Halkevi başkanının da katılacağı İl İdare Kurulu toplantılarında tespiti gerekmektedir.

1. İliniz atletlerinin kendi mıntikanız içinde koşacakları ana şose kilometresinin tespitini,

2. Bu şose üzerinde bulunan veya yakın olan Halkevi ve Halkodalarının koşuş istikametine göre sırasını gösterir bir listesinin tanzimini,

3. İliniz mıntıkası içindeki şosenin hangi kısımlarının, hangi Halkevi veya Halkodası atletlerince koşulacağının basit bir kroki ile tespitini (Bir atlet bir defasında ancak iki kilometre koşar, en az bir saat dinlendikten sonra ikinci bir koşu yapılabilir.)

4. Kafileye iştirak edecek doktorlarla iki idarecinin seçilmesini,

5. İlinize ait şoselerde bu hizmet için kullanılmak üzere,

a) Bir kamyon veya otobüs,

b) Doktor ve idareciler için bir otomobil,

c) Kafileyi geriden takip ederek koşularını bitiren atletleri toplamak için ayrı bir otomobil tedarikine şimdiden başlamanızı ve bunların gerektirdiği masrafları bildirmenizi,

6. Kumanyaların tespiti için (şoförler de dâhil olduğu halde) kafilenin kaç kişiden ibaret olacağının bildirilmesini,

7. Doktorun lüzum göstereceği basit sıhhi malzeme ile iki sedyenin tedarikinin göz önüne alınmasını,

8. Bu hususlarda bölgeniz Beden Terbiyesi Müdürünün de mütalaasının alınmasını,

9. Bu maddeler hakkında hazırlanacak cevabın en çok 20 Temmuzda bitirilip Genel Sekreterliğe gönderilmesini, rica eder, sevgi ve saygılarımı sunarım.”

“Atletlerin takip edecekleri yol: Dumlupınar, Sandıklı, Afyon, Eğert (Eğret), Kütahya, Tavşanlı, Domaniç, Tahtaköprü, İnegöl, Duran, Mudanya.”

CHP Genel Sekreterliğinin bu yazıları sonrasında ilgili İl İdare Kurulları organizasyon için çalışmalarını tamamlayarak yazılı cevaplarını Ankara’ya

gönderdiler. CHP Afyon İl İdare Kurulu Başkanlığının 19 Temmuz 1947 tarihli CHP Genel Sekreterliğine yazdığı dilekçede şu bilgiler yer almaktadır:

“1- Mukaddes emanetin Afyon’a uğraması behamal (behemehal) matlup değilse ve Afyon atletlerinin iştiraki de mültezem bulunmazsa emanetin Dumlupınar’dan (Zafer Tepeden) vilâyetimize bağlı olan Yıldırım Kemâl köyünden Kütahya atletlerine, (Vilâyetimiz Sinanpaşa atletleri tarafından Kütahya’ya tâbi Altıntaş ilçesi atletlerine Yıldırım-Çalköyü yolu üzerinde) teslim sureti ile Afyon’a taalluk eden vazifenin icrasına imkân vardır. Bu takdirde bir ihtiram kıtası yerine sporcu ve atletlerden bir grup gönderilerek vazifenin vilâyetimize taalluk eden kısmı ifa edilmiş olur. Bu hale göre 200 liralık bir ödenek kâfidir.

2- Bu tarz ve hareket matlup bulunmayıp da tahrirata bağlı listede gösterilmediği gibi hareket iktiza ederse; Dumlupınar’dan (Zafer Tepeden) alınan emanet Sincanlı bucağına ve Sincanlı bucağından Afyon’a (yol kavşağında teslim edilir) buradan Eğret köyü üzerinden Kütahya vilâyetine bağlı Altıntaş ilçesi atletlerine il hududu bulunan 43’üncü kilometrede teslim edilebilir. Bu takdirde kat olunacak kilometre miktarı 83’tür. Bu miktar kilometre kısa olarak hesap edilmiştir. Sinanpaşaya (Sincanlı) kadar ana şose yoktur. Buna göre; Sincanlı Halkodası atletleri emaneti Zafer Tepeden alacaktır. Afyon atletleri Eğret kavşağında bu halkodası atletlerinden teslim alarak Eğret’e ve oradan da Eğret atletleri ile müştereken Altıntaş (Kütahya) atletlerine teslim edebilirler. Bu husus için zaruri masraf miktarı 500 liradır. Bu miktara her türlü masraf dahildir. Bu husus için icap eden tedbirin alınması hususunda Halkevi başkanı ve bölgeye malumat verilmiştir. Saygılarımızla arz ederim.

CHP Afyon İl İdare Kurulu Başkanı Adına -İmza- Necip Etemoğlu.”

21 Temmuz 1947 tarihli yazısı ile CHP Bursa İl İdare Kurulu Başkanlığı da yaptığı çalışmaları CHP Genel Sekreterliğine şu ifadelerle aktarmıştır:

“Dumlupınar’dan Mudanya’ya getirilecek toprak için tespit edilen noktalar:

1- İlimiz atletlerinin kendi muntıkamız içinde koşacakları ana şose Tahtaköprü-İnegöl 13, İnegöl-Bursa 45, Bursa-Mudanya 31 kilometre olmak üzere (89) kilometredir.

2- Mudanya’ya kadar şose üzerinde sıra ile İnegöl Halkevi, Kestel Halkodası, Gürsu Halkevi vardır.

3- Tahtaköprü’den İnegöl’e kadar İnegöl Halkevi atletleri, İnegöl’den Mudanya’ya kadar, 2’inci maddede de sırası yazılı Ev ve Oda atletleri koşacaktır. Fakat her ihtimale karşı Bursa’dan kuvvetli bit atlet kafilesi de tertiplenerek ihtiyat olarak hazır bulundurulacak ve her hangi bir aksaklığa meydan

verilmemesi sağlanacaktır. Bunun için şimdiden kesin bir kroki yapmağa imkân yoktur. Esas tören programından ayrıca takdim kılınacaktır.

4- Kafilenin doktoru, Adliye doktoru Cemil Ülkü, idareciler de, Bölge Beden Terbiyesi müdürü Reşat Esmer, Halkevi spor komitesi başkanı Vecihi Aykaç'tır.

5- Bu iş için iki otobüs, bir taksi tutulacaktır.

6- Koşacak atletlere, koşudan sonra kendilerine hediye edilmek şartı ile yeter sayıda atlet fanilas ve külot alınması uygun görülmüştür.

7- Nakliye vasıtalarının gidiş geliş ve şose üzerindeki hizmetleri, 6'ncı maddede yazılı spor malzemesi, şoförler ve gazeteciler de dahil olmak üzere cem'an 41 kişilik kumanya masrafı için 1200 lira tespit edilmiştir. Senet karşılığı harcanacak olan paradan artan miktar arz edilecek, emirlerinize göre hareket edilecektir.

8- Tam kadrolu bir ecza çantası ile iki sedye, Erkek Lisesinden temin edilecektir.

9- Bu hususlar, Beden Terbiyesi müdürü Bay Reşat Esmer'le birlikte tespit edilmiştir.

10- Tören teferruatına ait ayrıca bir program tanzim edilmiştir.

11- Temasa geçtiğimiz İnegöl Parti başkanlığından alınan bir yazıda; Domaniç hududundan Tahtaköprü'ye kadar olan yol ve köprülerin küçük tenezzüh arabalarının dahi geçmesine müsait olmadığı, bu kısım esaslı tamir edilmezse o gün güçlük çekileceği bildirilmiştir. Bu kısımda gereken tamiratın yapılmasına delâletinizi rica eder, saygılarımı sunarım. CHP İl Başkanı, Avukat Reşat Türel, - imza-"

CHP İl İdare Kurulu Başkanlıklarının CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği yazılar sonrasında Genel Sekreterlikten tekrar Kütahya, Afyon ve Bursa'daki CHP İl İdare Kurulu Başkanlıklarına 19 Eylül 1947 tarihinde aşağıdaki ifadelerle yazılar gönderilmiştir. Kütahya'ya gönderilen yazı şu şekildedir:

"Mudanya Mütarekesinin yıldönümünü kutlamak üzere 11/10/1947'de Mudanya Halkevinde yapılacak olan törene muharebe meydanından alınacak toprağı götürecek olan koşucuların, Dumlupınar'dan hangi tarihte hareket edeceklerine ve hangi saatlerde nerelerde bulunacaklarına ve 11/10/1947'de mutad saatte Mudanya Halkevine geleceklerine ait programın tertip ve tanzimi işi, Bursa parti il başkanı ile halkevi başkanı, spor kolu başkanı ve İl Beden Terbiyesi bölge müdüründen müteşekkil heyet tarafından yapılacaktır. Bu heyet, sizinle, en seri muhabere vasıtalar ile anlaşmak suretiyle hazırlayacağı bu programı bütün ilgili yerlere gönderecektir. Afyon koşucuları (Dumlupınar-Zafer Tepe-Yıldırım köyü üzerinden) Yıldırım Çal köyü yolunda ilinizin Altıntaş ilçesi atletlerine teslim

edilecektir. Koşucularınızın nerelerden geçeceklerini bize bildirmediğiniz için, iliniz atletlerinin şosedan koşacakları esası kabul edilmiştir. Bütçe imkânsızlığı dolayısı ile size ancak münhasıran ilinize ait programın tatbik işine tahsis ve sarf olunmak üzere 350 lira gönderiyorum. Bildirir, başarı dileği ile sevgilerimi sunarım.”

Genel Sekreterlikten Bursa’ya gönderilen yazıda ise şu izahat vardır:

“21/7/1947 tarih ve 365 sayılı yazınıza karşılıktır.

Mudanya Mütarekesinin yıldönümünü kutlamak üzere 11/10/1947 günü mutad saatte yapılacak törene; Dumlupınar’dan alınan ve Afyon, Kütahya, Bursa illeri atletleri tarafından elden ele teslim edilmek sureti ile taşınan, muharebe meydanından alınacak toprağın Mudanya Halkevine gelmesi ile başlanacaktır. Koşucuların Dumlupınar’dan hangi tarihte hareket edeceklerini ve hangi saatlerde nerelerde bulunacaklarını ve 11/10/1947’de mutad saatte Mudanya Halkevine geleceklerine ait programın tertip ve tanzimi işi, Bursa parti il başkanı ile Halkevi başkanı, spor kolu başkanı ve İl Beden Terbiyesi bölge müdüründen müteşekkil heyet tarafından yapılacaktır. Afyon ve Kütahya parti başkanları ile en seri muhabere vasıtalar ile anlaşmak suretiyle kararlaştırılacak esaslara göre tanzim edilecek olan programın derhal ilgili yerlere gönderilmesi hususuna önemle itina edilmelidir. Afyon koşucuları (Dumlupınar-Zafer Tepe-Yıldırım köyü üzerinden) Yıldırım Çal köyü yolunda Kütahya’nın Altıntaş ilçesi atletlerine teslim edecektir. Koşucuların nerelerden geçeceklerine ait Kütahya’dan bir yazı almadığımız için bu il atletlerinin şosedan koşacakları esası kabul edilmiştir. Bütçe imkânsızlığı dolayısı ile ancak size, münhasıran ilinize ait programın tatbik işine tahsis ve sarf olunmak üzere 450 lira gönderiyoruz. Bildirir, başarı dileği ile sevgilerimi sunarım.”

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ
Nº..... DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

70101
70192
3730
3732
3733

19 EYL 1947

C. H. P. Genel Sekreterliği Yüksek Katına

Bütçe yılı : 1947
Bölümü : XI
Maddesi : 4
Tertibi : -
Tutarı : 450 Lira --- kuruş

Ödenecek ve gönderilecek paranın

Yalnız ----Dört yüz elli---- Lira ---- kuruştur.

Para ödenecek makam ve/ya şahsın öz ve soy adı : C.H.P. İl İdare Kurulu Başkanlığına

Gideceği yer ve adresi : Bursa

Ne için gönderildiği : Mudanya Mütarekesi evine mukaddes emaneti götürülecek koşuculara ait masraflar karşılığı olarak

Yukarıda yazılı ----450---- lira ve ---- kuruşun
ödenmesi için A. Büroya havalesine yüksek tensip ve müsaadelerini saygılarımla
dilerim. 19 EYL 1947

Uygun I. Büroya
19 EYL 1947

C. H. P. GENEL SEKRETERİ A.
Zonguldak Milletvekili

BÜRO VIII ŞEFİ A.
Bursa Milletvekili

Görsel: Bursa'daki CHP İl İdare Kurulu'na gönderilecek olan 450 liralık meblağın havalesi izni

Genel Sekreterlikten Afyon'a gönderilen yazıda ise şu izahat vardır:

"19/7/1947 gün ve 40 sayılı yazınıza karşılıktır:

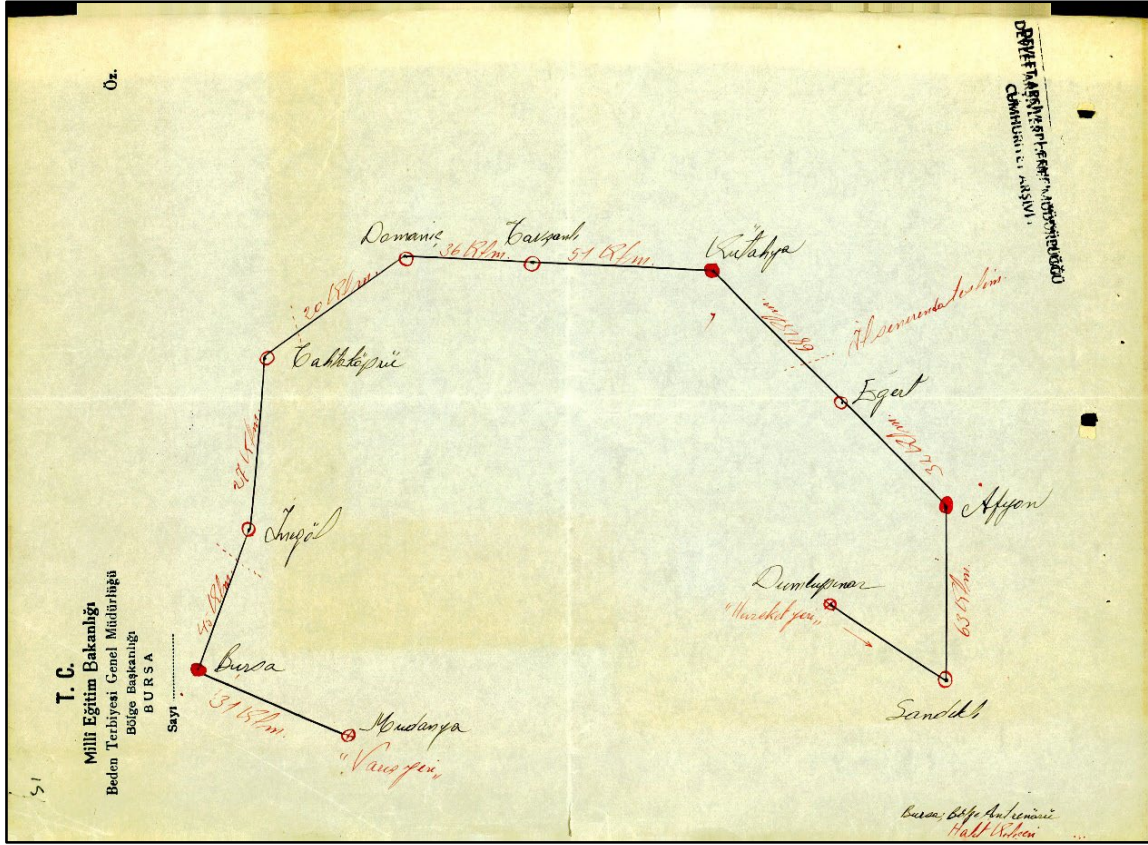
Mudanya Mütarekesinin yıldönümünü kutlamak üzere 11/10/1947'de Mudanya Halkevinde yapılacak olan törene muharebe meydanından alınacak toprağı götürülecek olan koşucuların, Dumlupınar'dan hangi tarihte hareket edeceklerine ve hangi saatlerde nerelerde bulunacaklarına ve 11/10/1947'de mutad saatte Mudanya Halkevine geleceklerine ait programın tertip ve tanzimi işi, Bursa parti il başkanı ile Halkevi başkanı, spor kolu başkanı ve İl Beden Terbiyesi bölge müdüründen müteşekkil heyet tarafından yapılacaktır. Bu heyet, sizinle, en seri muhabere vasıtalar ile anlaşmak sureti ile hazırlayacağı bu programı bütün ilgili yerlere gönderecektir. Afyon koşucuları (Dumlupınar-Zafer Tepe-Yıldırım köyü üzerinden) Yıldırım Çal köyü yolunda Kütahya'nın Altıntaş ilçesi atletlerine teslim edilecektir. Bütçe imkânsızlığı dolayısı ile ancak size münhasıran ilinize ait

programın tatbik işine tahsis ve sarf olunmak üzere 200 lira gönderiyoruz. Bildirir, başarı dileği ile sevgilerimi sunarım.”

Kütahya, Afyon ve Bursa'daki CHP İl İdare Kurulu Başkanlıklarına bildirilen bu yazılar ile tahsis edilen paralar Türkiye İş Bankası A.Ş. Ankara Merkez Müdürlüğünden havale makbuzu ile ilgili illere gönderilmiştir. 23 Eylül 1947 tarihli başka yazılar ile de bu paranın ilgili idare kurulu başkanlıklarının kasalarına aktarıldıktan sonra kasa makbuzlarının gönderilmesi ve 1947 yılı bütçelerinin gelir ve giderlerine gerekli eklemenin yaptırılarak sonucunun bildirilmesi talep edilmiştir.

Bu süreçte planlandığı gibi Millî Eğitim Bakanlığı Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü Bursa Bölge Başkanlığı koşu güzergâhı krokisini ve tören programını hazırlayarak CHP Bursa İl İdare Kurulu Başkanlığına takdim etmiştir. Yapılan çalışmaya göre koşu güzergâhı; “Dumlupınar (hareket yeri)’dan başlayarak Sandıklı’ya gelinecek, Sandıklı Afyon arası 63 km, Afyon Eğert arası 32 km, Eğert Kütahya arası 68 km (Afyonla Kütahya il sınırında topraklar Kütahya koşucularına teslim edilecek), Kütahya Tavşanlı arası 51 km, Tavşanlı Domaniç arası 36 km, Domaniç Tahtaköprü arası 20 km (Kütahya ile Bursa il sınırında topraklar Bursa koşucularına teslim edilecek), Tahtaköprü İnegöl arası 27 km, İnegöl Bursa arası 45 km ve Bursa Mudanya (varış yeri) arası 31 km olarak krokilendirilmiştir.¹⁹

¹⁹ Krokiye göre atletlerin kat edeceği toplam yol 373 km.’dir. Ancak krokide Dumlupınar-Sandıklı arası mesafe belirtilmemiştir. Bu mesafenin kabaca 70 km. olduğu düşünüldüğünde toplam mesafe 443 km. yapmaktadır. Bu araştırmada aynı güzergâh Google harita kullanılarak tespit edildiğinde toplam mesafe yaklaşık 433 km. tutmakta ve yürüyüşle 88 saat sürmektedir.

Görsel: Koşu güzergâhı yol krokisi

Tören programı ise aşağıdaki gibidir:

“Dumlupınardan 11/10/1947 Cumartesi günü Mudanya Mütareke Evine getirilerek şehitler toprağı için yapılacak tören programı

Dumlupınar meydan muharebesinin cereyan ettiği yerden alınacak şehitler toprağı, 5/10/1947 Pazar günü saat 11’de törenle alınacak ve 11/10/1947 Cumartesi günü saat 10:55’te Mudanya Mütareke binasında özel suretle hazırlanmış olan yerine konulacaktır.

Atletler tarafından getirilecek olan bu topraklar, aşağıdaki program veçhile getirilecektir.

- 1- 5/10/1947 Pazar günü saat 11’de Dumlupınar’dan Sandıklı’ya hareket edilerek getirilecek ve Sandıklı’da emanet bir gece konaklayacaktır.
- 2- 6/Ekim/ saat 10’da Afyona hareket edecek ve bir gece bu il merkezinde kalacaktır.
- 3- 7/Ekim saat 8’de Afyon’dan Kütahya’ya hareketle Eğret’e varacak, biraz istirahatten sonra Eğret’in 13 kilometre ilerisinde bulunan Afyon - Kütahya İl sınırında saat 14’te Kütahya atletlerine emanet teslim edilecektir. Emanet bir gece Kütahya’da kalacaktır.

- 4- 8/Ekim saat 16'da Kütahya'dan Tavşanlı'ya hareketle yola çıkarılacak ve aynı günün akşamı emanet Domaniç'e varmış olacaktır. Bir gece de burada kalacaktır.
- 5- 9/Ekim saat 8'de Domaniç'ten İnegöl'e teslim edilmek üzere yola çıkarılacak olan emanet saat 10:30'da Tahtaköprü'de bekleyecek olan İnegöl atletlerine verilecektir.
- 6- 9/Ekim saat 10:30'da Tahtaköprü'de emaneti alan İnegöl atletleri doğrudan İnegöl'e geleceklerdir. Mukaddes emanet bir gece de burada kalacaktır.
- 7- 10/Ekim/1947 günü saat 10'da İnegöl'den hareketle saat 12'de (Domaniç köyü şosesinin birleştiği yer olan İnegöl'den 15'inci kilometrede) Bursa atletlerine teslim edilecektir.
- 8- 10/Ekim saat 12'de İnegöl atletlerinin teslim ettiği mukaddes emanet saat 16'da Bursa Halkevi önüne getirilecek ve Halkevinde hazırlanmış olan yerine konacaktır.
- 9- 11/Ekim 1947 Cumartesi günü saat 8'de Bursa'dan hareket edilecek ve saat 9'da Geçit köprüsünde Mudanya atletlerine teslim edilecek ve saat 10:55'te Mudanya'da bulunan mütareke binasındaki yerine konacak ve bu şekilde Dumlupınar meydan muharebesinde şehitlerimizin kanı ile yoğrulmuş mukaddes toprak koşusu sona ermiş olacaktır.
 - A- Koşunun tertibi, hazırlıkları, başarı ile sona ermesi için gerekli bütün işlerin noksatsız yapılmasını.
 - B- Her bölge kendi sınırları içinde ve yol üzerinde bulunan köy, bucak ve ilçe gençlerine taşıma fırsatı vermesini.
 - C- Her atlet yalnız gündüzleri 8 ile 20 arasında olmak üzere her defasında iki kilometreden fazla koşmayacaktır.
 - D- Yol boyunca köy, bucak, ilçe ve illerde koşunun tertibine saik olan millî düşüncenin değer ve ehemmiyeti anlatılacak ve törenler yapılacaktır.
 - E- Yol üzerinde koşacak gençlerin üzerine saldırmak ihtimali olan çoban köpeklerinin bu hareketlerine mani olunması ehemmiyetle belirtilir.
 - F- Sıhhi ekibin bilhassa temini gerekmektedir.
 - G- Mesafeler haritadan alınmış olduğundan hareket saatleri konmuş. Her hareket muntıkası üzerinde bulunan yolların bugünkü durumları iyi bilinmemektedir. Buna göre sabahları hareket saatlerinden varış saatlerine uyması için değişiklik yapılabilecektir.

H- Takip edilecek yol krokisi bağı olarak gönderilmiştir.”

CHP Bursa İl İdare Kurulu Başkanlığı CHP Genel Sekreterliğine 29 Eylül 1947 tarihinde gönderdiği evrak ile Dumlupınar’dan Mudanya’ya getirilecek toprak için hazırlanan tören programı ve krokiyi bağı takdim etmiş, bu program ve krokilerden Afyon ve Kütahya parti il başkanlıkları ile İnegöl ve Mudanya ilçe ve Halkevi başkanlıklarına gönderildiğini belirtmiştir.

Buraya kadar yazılı bilgiler üzerinden Mudanya Mütarekesi’nin 25. Yıldönümü kutlama etkinliğinin planlanan tüm ayrıntıları tespit edilebilmektedir. İlgili programın uygulanması ve sonrasındaki faaliyetler ise, konunun basına yansması sayesinde dönemin gazetelerinden tespit edilebilmektedir. Mudanya Mütarekesi’nin yıldönümü kutlaması hakkında 11 Ekim 1947 tarihli Ulus gazetesinde çıkan haberde bir gün önce yapılan hazırlıklar hakkında “Dumlupınar’dan alınan toprak bugün Mudanya’da” başlığıyla ve Bursa özel muhabirinin telefonla verdiği şu malumatla (10 Ekim) veriliyordu: “Mudanya Mütarekesinin yirmi beşinci yıldönümü yarın Mudanya’da büyük bir törenle kutlanacaktır. Bu münasebetle CHP Genel Sekreterliği bu sene ilk defa Dumlupınar’dan alınacak şehitler toprağını Mudanya’ya ulaştıracak olan bir koşu tertip etmiştir. Bugün (10 Ekim) Afyon ve Kütahya atletleri tarafından şehitler toprağı ilimiz atletlerine teslim edilmiş ve saat 16’da şehrimize (Bursa’ya) getirilmiştir. Halkevi önünde vali muavini, komutanlar, hükûmet ve partiler erkânı ile gençlik tarafından karşılanmıştır. Emaneti Vali Muavini B. Abdülkadir Keskin teslim almıştır. Geceyi şehrimizde geçirecek olan emanet yarın atletlerimiz tarafından Mudanya’ya götürülecektir.”²⁰

Mudanya Mütarekesi’nin yıldönümü kutlaması hakkında dönemin gazetelerinden Ulus gazetesinde çıkan “DİKKAT: Bir mütarekenin yıldönümünde...” başlıklı haberde ise şu ifadeler yer alıyordu: “Dün 11 Ekim Mudanya Mütarekesinin yıldönümü idi. O münasebetle Dumlupınar’dan Mudanya’ya kadar savaş toprağı götürüldü ve mütarekenin imzalandığı evde tören yapıldı. Bütün bunlar güzel. Tarihin sayılı günlerine böyle önem vermek, tarihte daha çok önemli günler yaratacak bir milletin ödevleri arasındadır. Yalnız, bir mütareke, bir savaşın fiilen sona ermesi demektir. O güne kadar, o savaşta birçok vatan çocukları kurban vermişizdir. Birinci Cihan Harbinin mütareke yıldönümünde Avrupa’da yapılan törenleri düşünerek, bu yıldönümünün bütün yurttan daha iyi hatırlanması için, şöyle bir teklifte bulunmak istiyoruz: O günün muayyen bir saatinde yurdun her tarafında ya düdük çalınmalı, ya top atılmalı ve bütün nakil

²⁰ *Ulus*, 11 Ekim 1947, s.1.

vasıtalari ikişer dakika durarak Kurtuluş Savaşı şehitlerine milletçe saygı gösterilmelidir.”²¹

Aynı gazetenin 3. sayfasında ise şu haber yer almakta idi: “Mudanya’da. Mütareke yıldönümü dün kutlandı. Dumlupınar’dan gelen toprak törenle karşılandı. Mudanya Mütarekesinin 25’nci yıldönümü bugün Mudanya’da Mütareke Evi meydanında yapılan büyük ve manalı bir törenle kutlanmıştır, törende vali, muavini, kolordu kurmay başkanı, merkez komutanı ve diğer komutanlarla belediye ve halkevi reisleri, CHP ve DP ileri gelenleriyle bir kıta asker kalabalık bir halk kütlesi hazır bulunmuştur. Saat 11’de Dumlupınar’dan gelen şehit Mehmetçik toprağı atletlerimiz tarafından vali muavinine teslim edilmiştir. Emanet bir harp malûlüne teslim edilmiş, harp malûlü de toprağın bulunduğu kupayı Mütareke Evinde hazırlanan kutuya koymuştur. Mudanya Halkevi Reisi heyecanlı olduğu kadar çok münbit bir hitabede bulunmuş ve mütarekenin Türk Kurtuluş Savaşı tarihindeki büyük önemini belirtmiş, galip ve mağlûp devletlerin burada Türkün kuvvetine boyun eğdiklerini söylemiş ve sözlerini şu cümlelerle bitirmiştir: “Burası şimdiye kadar sadece bir mütareke evi idi, fakat bundan sonra bu muazzam eser uğrunda kanını akıtan Mehmetçiğin toprağını sinesine bastığından Türkün millî bir mabedi olmuştur. Bu memlekette kardeş kanı akıtmak isteyenlerin gözleri bu mabedin önünde gör olsun!” Bilâhara davetliler Mütareke Evini gezmişler ve CHP tarafından İskele Gazinosunda verilen yemekte hazır bulunmuşlardır. DP erkânı da davet edilmişti. Mütareke Evi aradan 25 yıl geçmiş olmasına rağmen aynen o günkü halini muhafaza etmektedir.”²² Vakıf Yeni-gazete’nin 11 Ekim 1947 Cumartesi tarihli sayısında ise Mudanya’daki törenden sonra geceleyin de büyük bir meşale koşusu yapılacağı haberi yer almaktadır.²³

²¹ *Ulus*, 12 Ekim 1947, s.2.

²² *Ulus*, 12 Ekim 1947, s.3.

²³ *Vakıf, Yeni-gazete*, 11 Ekim 1947, s.2.

Görsel: Dumlupınar Zafertepe’den getirilen şehitler toprağı

Görsel: Şehitler toprağı muhafazası dış görünümü

Bu araştırmaya konu olan şehitler toprağı bugün Mudanya Mütareke Evi Müzesinde 63-83/102 envanter numarası ile kayıtlı olup sergilenmeye devam

etmektedir. Şehitler toprağı küçük bir bez torbanın içinde bulunmaktadır ve mevcut torba dışı oyma ve boyama ile tezyin edilmiş bir ahşap kutunun içinde muhafaza edilmektedir. Kutu kare formunda olup ebatları 16 x 16 x 6.5 cm.'dir. Kutunun kapağı açıldığında kapağın iç kısmındaki bilgi içeren yapıştırılmış kağıt üzerinde envanter numarası ile birlikte "DUMLUPINAR - ZAFERTEPE ŞEHİTLER TOPRAĞI, AFYON: 7/EKİM/1947 SAAT: 12/30" ifadeleri yazılıdır.²⁴ Sonuç olarak buraya kadar gerek arşiv kayıtlarından gerekse dönemin yerel basınından elde edilen az ve öz verilerle, Mudanya Mütarekesi'nin coşkulu 25. Yıldönümü kutlamalarının nasıl planlandığını ve gerçekleştirildiğini ilgili Mütarekenin 100. Yıldönümündeki bu sempozyumda ortaya koyarak bundan 75 yıl önceki bu anlamlı etkinliği ve ayrıntılarını ilk kez dillendirmiş olduk. Ayrıca Mudanya Mütareke Evi Müzesinde yıllardır bir kutu ve bez torba içinde sergilenen ve birkaç ifade ile tanımlanmanın dışında hakkında detaylı bilgi bulunmayan bu toprağın neyi ifade ettiği, nasıl bir süreçten geçerek müzeye konulduğu da tenvir edilmiş oldu. Umut ederiz ki Mütarekenin 200. Yıldönümünde de o güne değin yapılan etkinlikleri bir araştırmacı, zamanın nesillerine aktaracak ve hatırlatacak olsun.

Görsel: Mudanya Mütareke Evi Müzesi

²⁴ Envanter kaydında yazılı olan "7/EKİM/1947 SAAT 12/30" ifadesi ile bu çalışmanın ana metinde kullanılan arşiv belgelerindeki tören programı takvimi, gün veya saat olarak tam örtüşmemektedir. Tören programına göre şehitler toprağı Dumlupınar'dan 5 Ekim saat 11:00'de taşınmaya başlanacak, 7 Ekim saat 8:00'de ise Afyon'dan Kütahya'ya yola çıkarılacaktır. Tarihler veya saatler arasındaki bu tutarsızlık tören programının değişmesinden ya da toprakla ilgili müze envanterine gerekli bilgilerin girildiği yıllarda mevcut hatalı bilgiden kaynaklanmış olabilir.

KAYNAKÇA

Arşivler

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA.), Fon: 30-10-0-0, Yer: 140-1-18; Fon: 490-1-0-0, Yer: 733-1-2 (39 adet belge); Fon: 490-1-0-0, Yer: 12-65-6.

Gazeteler

Açık Ses, 16 Eylül 1936.

Akşam, 8 Eylül 1929; 30 Ağustos 1932.

Bursa Sesleri, 29 Ekim 1936.

Cumhuriyet, 31 Teşrinievvel (Ekim) 1929; 10 Eylül 1930; 12 Eylül 1930; 24 Temmuz 1931; 6 Ekim 1931; 6 Kanunisanı 1931; 24 Nisan 1932; 31 Ağustos 1932; 31 Ekim 1932; 9 Eylül 1933; 16 Eylül 1933; 30 Ağustos 1934.

Hakimiyeti Milliye, 5 Teşrinievvel (Ekim), 1338 (1922); 31 Teşrinievvel 1929; 6 Teşrinisanı (Kasım) 1929; 10 Eylül 1932.

Hakkın Sesi, 17 Eylül 1934.

Halkın Sesi, 30 Ekim 1934.

Milliyet, 24 Nisan 1929; 24 Nisan 1930; 29 Eylül 1929; 24 Nisan 1931; 23 Temmuz 1931; 24 Temmuz 1931; 31 Ağustos 1931; 31 Ekim 1931; 24 Nisan 1932; 25 Temmuz 1933; 1 Kasım 1933.

Tan, 24 Ocak 1937.

Türk Dili, 9 Eylül 1937.

Ulus, 29 Ekim 1938; 30 Ekim 1938; 11 Ekim 1947; 12 Ekim 1947; 10 Eylül 1949.

Vakit, 3 Teşrinievvel 1930; 31 Teşrinievvel 1930; 10 Kasım 1933.

Vakit, Yeni-gazete, 11 Ekim 1947.

Tetkik Eserler

Aslan, Demo Ahmet, "Cumhuriyet'in Törenselleşmesi: Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Milli Bayramlar (1923-1938)", Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2011.

Ersevînc, Mine, "Mudanya Halkevi", *Olay Bursa'da Yaşam*, Haziran 2013, ss.144-150.

Hemingway, Ernest, *İşgal İstanbul'u ve İki Dünya Savaşı*, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, 1988.

MUDANYA MÜTAREKESİ GÜNLERİNDE KAZIM KARABEKİR PAŞA'NIN FAALİYETLERİ

Fevzi ÇAKMAK*

ÖZET

Mudanya Mütarekesi'nin yürürlüğe girdiği 15 Ekim 1922 tarihinde, Kazım Karabekir Paşa Ankara'ya gelmiş; büyük bir coşkuyla karşılanmıştı. Karşılayanlar arasında Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa, İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf (Orbay) Bey ve heyet üyeleri ile Müdafaa-ı Hukuk Grubu Reisi Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ve bir günlüğüne Bursa'dan Ankara'ya gelen Refet (Bele) Paşa yer almıştı. Ayrıca pek çok milletvekilinin yanında Ankara Valisi Abdülkadir Bey, Belediye Başkanı Ali Bey de hazır bulunanlar arasındaydı. Karşılama sonrası Kazım Karabekir Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gitmiş; sonrasında Başkomutan Gazi Paşa tarafından Çankaya Köşküne davet edilmiş ve akşam yemeğine katılmıştı.

Başkomutan Gazi Paşa ile Kazım Karabekir Paşa, 16 Ekim sabahı Bursa'ya gitmek üzere özel trenle Ankara'dan ayrılmıştı. Refet Paşa da onlara eşlik etmişti. İsmet (İnönü) Paşa ve Fevzi (Çakmak) Paşa'da Bursa'da bulunuyordu. Kazım Karabekir, 29 Ekim günü Gazi Paşa ile tekrar Ankara'ya dönmüştür. Şark Cephesi Komutanlığı görevi sona eren Kazım Karabekir Paşa, Edirne Milletvekili olarak 30 Ekim tarihi itibarıyla TBMM'nin yasama faaliyetlerine katılmıştır. Saltanatın kaldırıldığı günlerde gerek Meclis'te yaptığı konuşmalar gerekse basına verdiği ayrıntılı beyanatlar dikkat çekmiş, itimat görmüştür.

Şark Cephesi Komutanlığı sona erdikten sonra Ankara'ya gelen ve sonrasında Bursa'ya giderek, yaklaşık iki hafta Bursa'da kalan Kazım Karabekir Paşa, bugünler zarfından Mudanya Ateşkes koşullarının sağlıklı yürütülmesi adına Gazi Mustafa Kemal Paşa ve diğer önder kadro ile uyumlu bir faaliyet içinde olmuştur. Gerek Ankara'da gerekse Bursa günlerinde Kazım Karabekir Paşa, Anadolu ve İstanbul basınına vermiş olduğu mülakatlarında, Türk bağımsızlık hareketinin izlediği ve izleyeceği yolu izah eden açıklamalarda bulunarak, kamuoyunu aydınlatmıştır.

Bu bildiride Türk İstiklal Savaşın başarılı ve önemli bir komutanı olan, "Şark Fatih'i" unvanı ile anılan Kazım Karabekir Paşa'nın Mudanya Mütarekesi'nin yürürlüğe girdiği günlerde yürütmüş olduğu faaliyetleri ile görüş ve düşüncelerine yer verilecektir. Çalışmamızın temel kaynağını Hâkimiyet-i Milliye, Anadolu'da Yenigün, Tevhid-i Efkâr, Vakıf gibi dönemin gazeteleri oluşturmaktadır. Ayrıca Arşiv belgeleri, TBMM Zabıt Cerideleri ile döneme ilişkin araştırma ve inceleme eserlerin yanında hatıratlar önemli kaynak işlevi görecektir.

Anahtar Kelimeler: Kazım Karabekir, Mudanya Mütarekesi, Bursa, Ankara, Basın.

KAZIM KARABEKİR PASHA'S ACTIVITIES DURING THE MUDANYA ARMISTICE DAYS

ABSTRACT

On October 15, 1922, when the Mudanya Armistice entered into force, Kazım Karabekir Pasha arrived in Ankara and was welcomed with great enthusiasm. He was welcomed by Commander-in-Chief Ghazi (Veteran) Mustafa Kemal Pasha, the chairman of the Cabinet of the Executive Ministers, Rauf (Orbay) Bey and cabinet members, Defence of Rights Associations Chief Ali Fuat (Cebesoy) Pasha, and Refet (Bele) Pasha, who came to Ankara from Bursa for a day. In addition to several deputies, Ankara Governor Abdülkadir Bey and the Ankara Mayor Ali Bey were among those present. Following the reception, Kazım Karabekir Pasha went to the Grand National Assembly of Türkiye; he was invited to dinner at the Çankaya Mansion by Commander-in-Chief Ghazi Mustafa Kemal Pasha and he attended dinner.

On the morning of October 16, Commander-in-Chief Ghazi Mustafa Kemal Pasha and Kazım Karabekir Pasha left Ankara on a private train to go to Bursa. Refet Pasha accompanied them too. İsmet (İnönü) Pasha and Fevzi (Çakmak) Pasha were also in Bursa. Kazım Karabekir returned to Ankara with the Ghazi Pasha on October 29. Kazım Karabekir Pasha, whose duty as the Commander of the Eastern Front ended, participated in the legislative activities of the Grand National Assembly of

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi.

Türkiye as of October 30 as the Edirne Deputy. His speeches at the Assembly and the detailed statements he gave to the press in the days of the Abolition of the Sultanate attracted attention and were deemed trustworthy.

Having visited Ankara and then spent about two weeks in Bursa after his duty as the Commander of the Eastern Front ended, Kazım Karabekir Pasha acted in harmony with Ghazi Mustafa Kemal Pasha and the other leading staff during those days to ensure that the Mudanya Armistice conditions were carried out properly. Kazım Karabekir Pasha, in the interviews he gave to the Anatolian and İstanbul press both in his Ankara and Bursa days, enlightened the public by explaining the route the Turkish independence movement was taking and would take.

This paper will include Kazım Kara Bekir Pasha's – a successful and important commander of the Turkish War of Independence who is remembered as the "Conqueror of the East" – activities, opinions and thoughts during the days when the Mudanya Armistice came into force. Newspapers of the period such as *Hakimiyet-i Milliye*, *Anadolu'da Yenigün*, *Tevhid-i Efkar*, *Vakit* make up the main source of our study. In addition to the newspapers, the Minutes of the Grand National Assembly of Türkiye, works of research and study related to the period, and memoirs will function as an important source.

Key Words: Kazım Karabekir, Mudanya Armistice, Bursa, Ankara, Press.

GİRİŞ

Kazım Karabekir Paşa, Türk İstiklal Savaşı boyunca Doğu Anadolu bölgesinde önce 15. Kolordu Komutanı, sonrasında Şark Cephesi Komutanlığı görevlerinde bulunduğu dönem içinde bölgede Türk bağımsızlığını sağlamak adına önemli görevler hayata geçirmiş bir Türk subayıdır. Dönemin basını incelendiğinde "*Doğu'nun Fatih*" ve "*Ermenistan Fatih*" unvanları onun için sık sık kullanılmıştır. Türk İstiklal Savaşı'nın başarı ile sonlanmasından sonra Karabekir Paşa, ülkenin kaderini etkileyecek olan askerî ve siyasi konulara daha vakıf olmak adına Ankara'ya gitmeyi uygun görmüş, gitme gerekçesini de şu ifadeler ortaya koymuştu: "*Mustafa Kemal Paşa'nın kendi şahsı ve hükûmetin şekli hakkındaki kararlarını öğrenmek ve onu son zaferimizin müknahtısladığı şahsiyetinin cazibesine kapılarak etrafına üşüşecek olan cürufun şerhlerinden korumak ve bazı tehlikeli kaprislerinden uzaklaştırmak için bir müddet Ankara'da bulunmaklığımı faydalı buluyordum. Aksi halde emrivakilerle karşılaşacaktım.*"¹ Kazım Karabekir, savaşın kazanılmasından sonra Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında örülen ve onu yanlış düşünce ve davranışlara yönlendirmesinden endişe duyduğu şahısların zararlarından korumak adına Ankara'ya gittiğini ifade etmişti. Ayrıca hükûmetin alacağı yeni şekli ve Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini hangi konuma getireceği de Paşa'nın cevabını merak ettiği konuların başında geliyordu.

Kazım Karabekir Paşa, Ankara'ya gitme talebini Trabzon'dan 29 Eylül 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya telgrafla iletmışti. Telgrafında hem Paşa'yla görüşme hem de Edirne Milletvekili olarak seçildiği Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) toplantılarına katılma isteğinden bahsetmiş, ayrıca kendi himayesine aldığı yetim çocuklardan elli tanesini de yanında getireceğini ifade etmişti. Bu talebi Mustafa Kemal Paşa tarafından uygun görüldükten sonra, Doğu Cephesi Komutanlığı görevini vekâleten Ali Sait (Akbatogan) Paşa'ya bırakarak, 9 Ekim günü, beraberinde "*Şehit Yavruları Müfrezesi*" de olduğu halde, Trabzon'dan İnebolu'ya deniz yoluyla hareket etmişti.² 11 Ekim'de İnebolu'ya gelen Karabekir

¹ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 2. Bs., Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 1094-1095.

² Karabekir, *a.g.e.*, s. 1095.

Paşa, öğleden sonra Numune Mektebi'ni ziyaret etmiş, ertesi gün Ankara'ya gitmek üzere otomobille yola çıkmıştı.³

Kazım Karabekir Paşa, Ankara seyahati sırasında Mudanya Ateşkes Antlaşmasının imzalanması dolayısıyla İnebolu'dan 12 Ekim günü Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına bir tebrik telgrafı çekmişti. Tebrik telgrafında şu ifadelerle yer vermişti: *"Sevgili Edirne'nin dâhil olduğu Şarki Trakya'nın da azimkâr milletimize kavuşturan büyük zaferin ilk siyasi ve hayırlı muzafferiyetini vecd [coşku] ve sürur [sevinç] içinde tebrik ve millî davamızın bir şeref netaic-i katiyesine mübeşşir [müjdeleyen] olan muvaffakiyetin tevalisini [devamı] niyaz eylerim mübeccel [Muhterem] Başkumandanımıza tazimatı mahsusumu arz ve teyit ederim."*⁴

Kazım Karabekir Paşa'nın Ankara Günleri

Mudanya Mütarekesi'nin yürürlüğe girdiği 15 Ekim 1922 tarihinde, Kazım Karabekir Paşa öğleden sonra saat üçte Ankara'ya gelmiş, büyük bir coşkuyla karşılanmıştı. Şehrin dışında, Ankara, Çankırı ve Ziraat Mektebi yollarının kesiştiği bölgede karşılanan Karabekir Paşa'yı karşılayanlar arasında Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa, İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf (Orbay) Bey ve heyet üyeleri ile Müdafaa-ı Hukuk Grubu Reisi Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ve bir günlüğüne Bursa'dan Ankara'ya gelen Refet (Bele) Paşa yer almıştı. Ayrıca pek çok milletvekilinin yanında Ankara Valisi Abdülkadir Bey, Belediye Başkanı Ali Bey de hazır bulunanlar arasındaydı. Yolun sağında ve solunda bulunan polis, jandarma, inzibat ve itfaiye kıtaları da resmî selamlama da bulunmuştu. Karşılama sonrası Kazım Karabekir Paşa, Başkomutan Gazi Paşa tarafından Çankaya Köşkü'ne davet edilmiş ve akşam saat beş buçukta köşke giderek, yemeğe katılmıştı.⁵

Ankara'ya geldiği gün Karabekir Paşa, gazetecilere verdiği beyanatında *"Uzun zamandan beri ayrı bulunduğum silah arkadaşlarımla görüşmek ve garp cephesini selamlamak ile bahtiyar olacağım. Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle seyahatimden avdetle inşallah Büyük Millet Meclisi'nin içtimalarında hazır bulunarak birkaç gün için olsun mebusluk vazifemi de ifa edeceğim. Şark cephesinde askerî ve siyasi vaziyet pekiyidir. Her türlü harici tesire rağmen komşularımızla münasebetimiz samimi ve pek güzeldir"*⁶ ifadelerinde bulunarak, Ankara'ya geliş gerekçesini ortaya koymuştu.

Karabekir Paşa'nın Meclis'i ziyaret etmesi planlanmış, fakat Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Bursa'ya gideceğinden dolayı bu ziyaret gerçekleşmemişti. Paşa, Meclis'i ziyaret edememesinin gerekçesini yayınlanmış olduğu bir mektupla, kamuoyu ile paylaşmıştı: *"Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine. 15 Teşrinievvel'de Ankara'ya geldim. Başkumandan Paşa Hazretleriyle Bursa'ya hareketim bizzat arz-ı tazimatımı tehir etti. Yakında Şanlı Meclisimizde bulunmakla şerefîyat olacağım. Rûfeka-i kirama arz-ı hürmet eylerim efendim. Edirne Mebusu Kazım Karabekir"*⁷

Kazım Karabekir Paşa'nın 15 Ekim 1922 tarihinde Ankara'ya gelişini haber yapan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, Kurtuluş Savaşı'nın ilk günlerinden itibaren büyük özverilerde bulunan Paşa'yı okuyucularına şu satırlarla tanıtmıştı: *"En müşkül*

³ Kazım Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, C 2, 3. Bs., Haz: Yücel Demirel, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2020, s. 819.

⁴ **Renin**, 18 Teşrinievvel 1922, s. 3.

⁵ **Hâkimiyet-i Milliye**, 16 Teşrinievvel 1922, s. 2.

⁶ "Kazım Karabekir Paşa'nın Beyanâtı", **Yeni Şark**, 17 Teşrinievvel 1922, s. 1.

⁷ **Hâkimiyet-i Milliye**, 17 Teşrinievvel 1922, s. 3.

devrimizde, silahsız, tırnaklarımız ile mücadelede bulunduğumuz bir zamanda Ermeni Taşnakları bizi arkamızdan hançerlemek istemişlerdi. İşte o zaman Türkün bu büyük evladı, bu kötü suikastı yalnız şöylece bertaraf etmekle kalmayarak bize uzun senelerin hicranını taşıyan bir vatan parçasını da getirdi. Onun içindir ki, bütün Türkiye halkının bu kadar kalbinde sevimli ve büyük biri olan Kazım Karabekir Paşa için uzun söz söylemek istemeyiz.”⁸ Haberin devamında Kazım Karabekir Paşa’nın “düşmanı ezdikten ve bir daha başkaldıramayacak hale soktuktan sonra” bütün mesaisini bölgenin imarına ve iyileşmesine harcadığı, bölgenin “Babası, hocası, mürşidi” olduğu ifadelerine yer verilmişti. İlim ve irfanın yükselmesi için her türlü çabayı gösteren, elindeki bütün araçları kullanan, ne mümkünse yapan, okullar açan Paşa’nın en kıymetli işlerinden birinin ise savaş sırasında yetim kalan yavrularımızın vatanımıza yararlı birer evlat olmaları için yaptığı çalışmalar olduğu vurgulanmıştı.⁹

Kazım Karabekir Paşa’nın Ankara’ya gelişini haber yapan İstanbul basını da ondan “Ermenistan Fatihi” olarak bahsetmektedir.¹⁰ Tevhid-i Efkâr gazetesi Kazım Karabekir Paşa’yı sütunlarından okuyucusuna şöyle sunmaktadır: “Mücadele-i milliyemizin ilk zaferini kazanmak suretiyle Ermenilerin emellerini tarumar ederek, müttefik Sovyet Rusya ve kardeş Azerbaycan ile muvasalayı temin eden, yüzbinlerce Müslümanı tahlis [kurtarmak] ve millî orduya pek çok levazım ve mühimmat iğtinam [ganimet] eyleyen ve nihayet şarki Anadolu vilayetini her gün biraz daha imara muvaffak olan bu muhterem kumandan...” Karabekir Paşa, Tevhid-i Efkâr gazetesine verdiği mülakatında doğu cephesinde son durumun mükemmel olduğuna ve Doğu Anadolu halkının İstiklal savaşımızın zaferi için çalıştığına değinmiş, bölgede sükûn ve asayişin sağlandığına değindikten sonra konuyu yetimlere yönelik yapmış oldukları faaliyetlere getirerek, bölgede askerî Darüleytamlar açtıklarına ve 1.500 Müslüman yetimi kurtardıklarına dikkat çekmişti. Paşa, Ankara’yı ziyaret etme nedenini son kazanılan zaferleri kutlama ve Büyük Millet Meclisi ve Hükûmet üyeleri ile görüşmelerde bulunmak olarak ifade etmişti. Mevcut siyasi havayı da yorumlayan Karabekir Paşa, “Misak-ı Millîmizin en mühim mevadını [maddeleri] istihsal ettik. Diğerlerini de mutlaka elde edeceğiz. Çünkü mesut ve müstakil bir hayat ancak ‘Misak-ı Millî’ ile kabildir.”¹¹

Kazım Karabekir Paşa, Ankara’ya geldiği gün Hâkimiyet-i Milliye gazetesine bir mülakat vermişti. Paşa, gerek Doğu Anadolu bölgesindeki görevi sırasında gerekse Ankara’ya yapmış olduğu yolculuğu sırasında edindiği izlenim ve tespitlerini mülakatta paylaşmıştı. Paşa, ülkenin içinde bulunduğu durumu tek kelime ile özetlemişti: “Fakr-u Cehalet” Bu kanaatini ise şu ifadelerle açıklamıştı: “Anadolu’yu baştanbaşa istila eden yoksulluk ile mücadele bugünkü zaferimizi tetvic [taçlandırmak] edecektir. Bugün harp meydanlarında en büyük vazifesini ifa eden gençliğin, yarın için en mukaddes vazifesi bu olmalıdır. Kendisine rehber bulduğu her yolda muvaffakiyetle ilerleyen halkımız, bu cihette de fitrî kabiliyetini[doğuştan gelen yetenek] gösterecektir. Buna eminim.”¹² Ankara’ya ilk kez gelen Karabekir, şehrin kendi üzerinde bırakmış olduğu izlenimlerden bahsederek, “şehri hariçten, şehir denecek bir derecede gördüm. Bende bu görünüş güzel bir intibaa uyandırdı. Şehrin vaziyeti itibariyle

⁸ “Kazım Karabekir Paşa Hazretleri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 16 Teşrinievvel 1922, s. 1.

⁹ “Kazım Karabekir Paşa Hazretleri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 16 Teşrinievvel 1922, s. 1.

¹⁰ **Tevhid-i Efkâr**, 17 Teşrinievvel 1922, s. 1.; **Renin**, 17 Teşrinievvel 1922, s. 2.

¹¹ “Kazım Karabekir Paşa’nın Muhabirimize Beyanatı”, **Tevhid-i Efkâr**, 17 Teşrinievvel 1922, s. 2.

¹² “Paşa Hazretlerinin ‘Hâkimiyet-i Milliye’ ile Mülakatı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 16 Teşrinievvel 1922, s. 1.

istikbalinin parlak olacağına ümit varım” ifadelerinde bulunmuştu. Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Bursa’ya gideceğini ifade eden Kazım Karabekir, çok uzun zamandan beri uzakta kaldığı silah arkadaşlarını göreceğinden dolayı duyduğu memnuniyet ve heyecanı ifade ettikten sonra özellikle son kazanılan zaferin mimarı olan Batı Cephesi ordularının kahramanlarını selamlamakla bahtiyar olacağına vurgu yapmıştı.¹³ Karabekir Paşa’nın yaşadığı mutluluk ve heyecanında, çok değer verdiği dostu Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa’yı çok uzun zamandan sonra görecek olması önemli bir yer tutuyordu.¹⁴

Kazım Karabekir Paşa, himayesine almış olduğu yetimlerinden bahsederken, uzun süre görev yaptığı Doğu Anadolu’da yaşadıkları ve yaptıkları hakkında bilgiler paylaşmıştı. Birinci Dünya Savaşı’nın sonralarına doğru Rusların çekilmesiyle birlikte harap ve perişan bir halde bulunan bölgede ilk dikkat çeken unsurlardan birinin şehitlerimizin emaneti olan yetimlerin olduğuna vurgu yapan Karabekir, “*en mühim vazifemiz, dün şeref meydanlarında hayatlarını feda edenlerin geride bıraktıkları bu yavrularını kurtarmaktır*” düşüncesiyle hareket ettiğini ifade etmişti. Görevi sırasında bu yetimlerden istifade etmeye çalışan, onların bugün olduğu gibi gelecekte de faal ve kıymetli bir uzuv olarak yetiştirilmelerine çaba harcayan Karabekir Paşa, yetimlere yönelik hayata geçirdiği girişimlerden bahsetmişti. İlk olarak Kolordu

¹³ “Paşa Hazretlerinin ‘Hâkimiyet-i Milliye’ ile Mülakatı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 16 Teşrinievvel 1922, s. 1.

¹⁴ Kazım Karabekir Paşa, “*Eski ve pek samimi arkadaşım*” olarak tanımladığı İsmet İnönü ile Birinci Dünya Savaşı’nın bittiği ve ülkenin Mondros Mütarekesinin ağır şartları altında ezildiği günlerde İstanbul’da çok sık görüşmüştü. Her ikisi de ülkenin kurtuluşu adına yapılabilecekler hakkında kafa yormuşlardı. İnönü, o günlerde içinde bulunduğu duygu ve düşünce dünyasını şöyle aktarmaktadır: “İçinde bulunduğumuz umumi vaziyeti, tabii herkesin gördüğü kadar, herkesin gördüğü gibi karanlık görüyordum. Meçhullerle dolu bir hava içinde, galip devletlerin taşkınlıkları karşısında üzüntülü bir hayat geçiriyorduk... Umumi şartların yarattığı karamsarlık nispetinde hizmet imkânının ufukta bile görünmediği bir zamanda, hadiseleri doğru görmeye çalışmaktan başka bir arzu beslemiyordum. Şahsi hiçbir hevesim, hiçbir emelim kalmamış gibiydi... Memleket tabi bir hayata girdikten sonra, bize, yani bana ve pek çok arkadaşına yapılacak muamele belki tamamıyla ordudan çekilmemize sebep olacaktı. O zaman hayatımızı her hangi bir köyde temin etmekte bizim için bir mesele olmazdı. Bu meseleleri, bu tarzda, teklifsiz arkadaşlarımla hiçbir maksat gütmeksizin, hasbıhal içinde konuştuğumda çok olmuştur.” Sabahattin Selek, **İsmet İnönü-Hatıralar**, 2. Bs., Bilgi Yay., Ankara, 2006, s. 166.; Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Birinci Kafkas Kolordusu Komutanlığı görevinde bulunan Kazım Karabekir Paşa’ya İstanbul’dan, “İsmet Bey İstanbul’a geldi, bu ay zarfından sizin de gelmenizi ümit ediyor” içerikli bir şifre gelmiş; Harbiye Nezareti Müsteşarlığı görevinde bulunan İsmet Paşa’nın kendisini beklediği haberi verilmişti. Ateşkes sonrası görevi sonlanan Kazım Karabekir Paşa, İstanbul’a hareket etmiş ve 28 Kasım 1918’de İstanbul’a gelmişti. Karabekir Paşa, İstanbul’da ilk gördüğü İsmet İnönü ile yaptığı görüşmeyi şöyle anlatmaktadır: “İstanbul’da ilk görüştüğüm İsmet’ti... Eski ve pek samimi arkadaşım İsmet çok bedbindi. Gördün mü Kazım? Her şey mahvoldu. Vaktiyle gördüğün gibi, sürüklediler ve bitirdiler. Derdin ki batıracaklar ve hayatımızla biz didişeceğiz. Fakat benim hiç bir ümidim kalmadı. Ben kararımı sana söyleyeyim mi Kazım? Köylü olalım. Askerlikten istifa edelim. Senin kaç liran var? Birleşelim Kazım ağa, İsmet ağa olalım. Çiftçilikle hayatımızı sürükleyelim... Ordularımız mahvoldu. Boğazlara İtilaf hâkim, bütün ‘güney’ hudutları açık bir halde. Asıl felaket, bizim içimizden Kazım! Tasfiye yapacaklar, tasfiye! Anlıyor musun? Bugün harpte kazandığın paşalığı alacaklar; bir, belki de iki rütbe kaybedeceksin. Artık bize her şey düşman! Ben çok düşündüm. Neyimiz varsa birleştiririz, ne mümkünse alırız. Kazım ağa, İsmet ağa; ben, başka türlüşünü göremiyorum Kazım. Sen de bir iyi düşün... Kazım, millete karşı mümkün olanı yapalım; fakat yapılamayacaklardan fayda yoktur. Vaziyeti sen de anlarsın” Karabekir, **a.g.e.**, s. 7.; İkili arasında geçen bu diyaloga değinen Şevket Süreyya Aydemir, İsmet Paşa’nın içinde bulunduğu karamsarlık durumunu “karanlık günlerin, çıkmazların ve nihayet bir ruh bunalışının... depresyon anlarının ruhi buhranları” olarak niteler. Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C 1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966, s. 121-122.

sanayi takımından terhis olan askerlerin yerine yetim çocukları yerleştirdiğini, bunda yaşanan başarının sonraki girişimlerini cesaretlendirdiğine değinen Karabekir Paşa, *“bu mini mini yavrular yarın için çok kıymetli bir vücut olacaklardır”* ifadesinde bulunmuştu. *Hâkimiyet-i Milliye* muhabiri Karabekir Paşa’nın yetim çocuklardan bahsettiği sırada içinde bulunduğu duygu durumunu şu sözleriyle ortaya koymuştu: *“Paşa hazretleri bu mini minilerden bahsederken en müşfik bir babanın duyabileceği saadetleri duymaktaydı.”*¹⁵

Karabekir Paşa, yetimlere yönelik hayata geçirdiği eğitim kurumları hakkında bilgiler paylaşmıştı. Bir *“İdadi Mektebi”* kurduklarını, sanatkâr olarak ayrılmayan çocukların, bu okullarda eğitimlerine devam ettiklerini; *“Ana Yurdu”* isminde yuvalar açtıklarını, *“Sanat Ocağı”* ismi altında faaliyet yürüten eğitim kurumlarının her şubesinde çocuklara bir meslek kazandırdıklarına değinen Kazım Karabekir, ziraat, tayyare, elektrik tesisatı, dişi, küçük sıhhiye gibi meslek eğitimlerinin verildiğine vurgu yapıyordu. Küçük Sıhhiye kurslarından mezun verdiklerine değinen Paşa, halkın hayatı ile yakında alakadar olan sıhhiye memurlarının doğu vilayetlerinde sağlık hizmetlerinde büyük faydalar sağladıklarını, halkın her tarafta bunlara müracaat ettiklerine ve dertlerine deva bulduklarına değinmişti. Bu sanat ocaklarının (Dar-ül Mesai) bir kısmının Erzurum’da bir kısmının da Sarıkamış’ta faaliyet gösterdiğine değinen Karabekir Paşa, buralarda en son usullerle talim ve terbiye gören yavruların sağlıklı ve fikri gelişim göstermelerinde, buralarda dimağ, ruh ve vücudun ahenktar bir şekilde terbiye görmelerine borçlu olduklarına vurgu yaparak sözlerine şöyle devam etmişti: *“Çocuklarım ateşli bir zekaya, sağlam bir vücuda ve şen bir hayata maliktir.”*¹⁶

Doğu Anadolu vilayetleri bünyesinde faaliyet yürüten okullardan *“Çocuklar Ordusu Teşkilatı”* yapıldığını ve bunların miktarının on yedi alaya ulaştığına değinen Karabekir Paşa, Alay Komutanlarının bunların fahri komutanları olduklarını, seçilen subaylar vasıtasıyla bunların sağlıklı gelişmeleri ve aralarında bir dayanışmanın oluşmasına çaba sarf edildiğine değinmişti. Bu teşkilatın ve buralardan elde edilecek başarının önemli olduğuna değinen Karabekir Paşa, Batum’da iken Amerikalılar tarafından himaye edilen Ermeni yetimlerinde bu şekilde yetiştirildiğine vurgu yapmıştı.¹⁷

Kazım Karabekir, Ankara’ya himayesine almış olduğu yetim çocuklarla birlikte gelmişti. Paşa’nın Bursa’da bulunduğu günlerde, 54 yetim çocuğu başlarında bulunan üç subay ile birlikte 24 Ekim’de Ankara’ya ulaşmıştı. Disiplin altında, temiz ve düzenli askerî kıyafetleri içinde şehre giren yetimler halk tarafından büyük bir sevgi ile karşılanmış, basın tarafından ilgi görmüştü.¹⁸ Omuzlarında silahları, önlerinde sancakları, yanlarında sancaklarını korumakla görevli süngülüler vardı. Sancağı taşıyan yetimin omuzundan geçen kurdelesinde *“Birinci Gürbüz Alayı”* ifadesi yer alıyordu. Sancaktarlarını takip eden yetimler Büyük Millet Meclisi’ne

¹⁵ “Paşa Hazretlerinin ‘Hâkimiyet-i Milliye’ ile Mülakatı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Teşrinievvel 1922, s. 1.

¹⁶ “Paşa Hazretlerinin ‘Hâkimiyet-i Milliye’ ile Mülakatı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Teşrinievvel 1922, s. 1-2.

¹⁷ “Paşa Hazretlerinin ‘Hâkimiyet-i Milliye’ ile Mülakatı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Teşrinievvel 1922, s. 2.

¹⁸ “Şehid Yavruları”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 25 Teşrinievvel 1922, s. 2.; “Ankara’da Kazım Karabekir Paşazadeler ve Darülfünunlular”, *İleri*, 12 Teşrinisani 1922, s. 1.

büyük alkışlar arasında girmişlerdi. On üç yaşından başlayarak geriye doğru beş buçuk yaşına kadar bu küçük askerlerin içinden bir tanesinin şu ifadeleri dikkat çekmişti: *“Biz şark cephesinin şehit çocukları namına, Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan babamızın ve diğer babalarımızın ellerini öpmeye geldik.”*¹⁹

Meclisi ziyaretleri sırasında küçük askerlerin hepsi bir ağızdan Kazım Karabekir Paşa tarafından yazılıp, bestelenen marşı okumuşlardı. Marşın sözleri şöyleydi:

*“Ya istiklal ya ölüm
Ya istiklal ya ölüm
Vatanım, milletim, sancağım, evim
İstiklalsiz yoktur yerim
Zincir vurdurur mu Türkler boynuna
Varlığı fedadır vatan yoluna
Biz tarihin Türk dediği yılmaz milletiz
Hür yaşar, hür ölür nurlu ümmetiz”*²⁰

Türkiye Büyük Millet Meclisi ziyaretleri sırasında Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey (Ulaş) çocuklara hitaben yapmış olduğu konuşmasında ziyaretten dolayı kendi ve diğer milletvekili arkadaşlar adına duyduğu memnuniyeti ifade ettikten sonra sözlerine şöyle devam etmişti: *“Bizim üzerimizde pek büyük tesirler bıraktınız, sizleri gördükçe hem ağlıyor hem de muhterem Kazım Paşa hazretleriyle şefkatli eğitmenlerinize karşı derin minnetler hissediyoruz.”*²¹

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi yetimlerin Ankara’ya gelişini özel haber olarak ilk sayfadan paylaşıırken, başlangıçta halkın yetimleri karşıladığında büyük bir üzüntü ve acı hisleri içinde olacakları düşünülürken, yetimleri karşılarında gördüklerinde bu düşüncelerinin ne kadar yanlış olduğunu anladıklarına vurgu yapmıştı. Bu düşünce değişikliğinin nedenini de gazete şu ifadelerle ortaya koymuştu:

*“Evet dün gelenler, anadan, babadan, mahrum biçare vatan yavrularıydı... Fakat Türk kendisini toplayıp, gözünü açtığı zaman bu kıymetli yavrulara en derin şefkati göstermiş, Türk halaskarları derhal kendilerini kuvvetli kolları arasına almış, Şark vilayetlerinin imanlı halkı her ihtiyacını temin eylemiş ve bu suretle öksüzlük çekirtmemiş, boyunlarını büktürmemiştir. Evet dün gelen şehit yavrularının boyunları bükük değildi... Bu yavrucaklar memleketin harabeleri arasında bize yeis, hazin getirmediler. Bilakis gözlerimizin arasında istikbalin en kuvvetli ümidini tecelli ettirdiler. Beş buçuk yaşında Tercanlı Rıza’ya sormuştum. Baban kim evladım? Kazım Karabekir Paşa! Evet bu muhterem baba önünde eğilmek bu yavrulara karşı şefkat duyan herkesin borcudur. Şarkın halaskarı şarkın en öz babası olmuştur. Elbette ki bu baba ile bu yavruhar hiç öksüz değildir, boynu bükük değildir!”*²²

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, haberin devamında bir Türk subayı olan Kazım Karabekir Paşa örneğinden hareketle, ordu mensuplarının Türk modernleşmesindeki yerini, yetimlerin yetiştirilme tarzıyla ortaya koymuştu. Gazete, yetimlerin çok güzel, yalın ve temiz bir Türkçe ile konuşmalarından hareketle, bu eğitimin arkasındaki gücün düşman karşısında büyük kahramanlıklar gösteren Türk subayının eseri olduğuna vurgu yapmıştı. Demir gibi sert, ateş gibi yakıcı “nefer” yetiştiren Türk

¹⁹ “Şehid Yavruları”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 25 Teşrinievvel 1922, s. 2.

²⁰ “Şehid Yavruları”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 25 Teşrinievvel 1922, s. 2.

²¹ “Şehid Yavruları”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 25 Teşrinievvel 1922, s. 2.

²² “İki Misafir”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 25 Teşrinievvel 1922, s. 1.

subayı en hassas en yumuşak kalpler üzerinde de yürümek kabiliyetine sahipti. Ziyaretleri sırasında Meclis'e giden yetimler meclis salonu ve odalarında, milletvekilleri tarafından ağırlandı. ²³

Kazım Karabekir Paşa'nın Bursa Günleri

Kazım Karabekir Paşa, 16 Ekim sabahı Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Refet Paşa ile birlikte trenle Eskişehir üzerinden Bursa'ya hareket etmişti. ²⁴ 17 Ekim öğleden sonra bir buçukta Gazi Mustafa Kemal Paşa ile Kazım Karabekir Paşa Bursa'da, Fevzi Paşa, İsmet Paşa, Kazım (Özalp) Paşa ile şehirde bulunan milletvekilleri ile mülki ve askerî amirlerin yanı sıra yoğun yağmura rağmen büyük kalabalıklar halinde toplanan Bursa halkı tarafından sevinçle karşılanmıştı. Karşılama sırasında minarelerden kasideler okunmuş, Tophane semtinden toplar atılmıştı. Gazi Paşa, karşılama heyetlerini Belediye binasında kabul etmiş; şehrin en yaşlı iki muhterem şahsı millî kıyafetleri içinde Bursa'nın hürmetlerini Paşa'ya iletmiş; üç küçük kız şehir namına şükranlarını sunmuştu. Tören sonrası Gazi Mustafa Kemal Paşa, Bursalılara hitaben bir konuşma yapmıştı. Konuşmasında kazanılan zaferin arkasında milletimizin azim ve imanı, kudret ve Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının süngülerinin bulunduğunu ifade eden Gazi, üç buçuk sene süren bu mücadeleden sonra ilim, eğitim ve iktisadi alanda mücadeleye devam edileceğine değinerek, bu alanlarda da başarı kazanılacağından emin olduğuna vurgu yapmıştı. ²⁵

Karşılama töreni sonrası verilen yemeğin ardından, Gazi Mustafa Kemal Paşa, kendisine tahsis edilen Altıparmak semtindeki Yağcı Cemal Bey'in köşküne geçmişti. ²⁶ Batı Cephesi karargâhı Bursa'ya taşındığı için Erkânı Harbiye Umum Reisi Fevzi Paşa ile Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa da Bursa'da bulunuyordu. Kazım Karabekir Paşa, İsmet Paşa'nın Çekirge semtindeki karargâhında misafir edilmişti. ²⁷ Paşaların Bursa'ya gelişi dolayısıyla Bursa'nın muhtelif mahallerinde taklar kurulmuş, bütün Bursa al bayraklarla donanmıştı. ²⁸

Mustafa Kemal Paşa, Bursa'da bulunduğu günlerde sık sık toplantılar yapmıştı. Siyasi ve askerî konuların gündemde olduğu bu toplantılara aralarında Fevzi ve Kazım Karabekir Paşa'larında bulunduğu askerî erkân katılım göstermişti. ²⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın, Bursa'da bulunduğu günlerde çözüme kavuşturmak istediği iki önemli konu vardı. Birincisi, ateşkes sonrası Doğu Trakya'nın teslim alınması ile ilgili görevlendirilecek kişinin tayini, ikincisi barış konferansında Türk Hükûmetini kimin temsil edeceği. Askerî ve mülki heyetlerle sürekli toplantılar halinde bulunmuştu. Mustafa Kemal Paşa, Bursa'da geçirdiği yoğun günler hakkında şu ifadeleri paylaşmıştı: *"Refet Paşa'ya görev verilmesi daha sonra Ankara'dan Bursa'ya gidişim sırasında oldu... Bursa'da kaldığım günlerde Refet Paşa'yı bilindiği gibi İstanbul'a gönderdim. İsmet Paşa'nın da mevcut bunca bilgime rağmen, delegeler heyetine*

²³ "İki Misafir", **Hâkimiyet-i Milliye**, 25 Teşrinievvel 1922, s. 1-2.

²⁴ "Başkumandanımızın Bursa'ya Azimetini", **Anadolu'da Yenigün**, 17 Teşrinievvel 1922, s. 1.

²⁵ "Başkumandan Paşa Bursa'da", **Hâkimiyet-i Milliye**, 19 Teşrinievvel 1922, s. 1.

²⁶ **Renin**, 22 Teşrinievvel 1922, s. 2.

²⁷ "Dün Bursa'da Bir Geçit Resmi Yapıldı", **Vakit**, 20 Teşrinievvel 1922, s. 1.

²⁸ **Renin**, 18 Teşrinievvel 1922, s. 1.

²⁹ "Bursa'daki Erkan-ı Askeriye'nin Mühim Müzakereleri", **Tevhid-i Efkâr**, 22 Teşrinievvel 1922, s. 3.

*başkanlık edip edemeyeceğini bir daha inceledim. Mudanya Konferansını nasıl idare ettiğini ayrıntılı olarak anlamaya çalıştım. İsmet Paşa'nın kendisine tasavvurlarımla ilgili hiçbir kelime söylemiyordum. Sonunda kararımı olumlu olarak verdim."*³⁰ Gazi Mustafa Kemal Paşa, Refet Paşa ile Bursa'da yaptığı görüşmede, İstanbul'da izleyeceği politikalar ile Saray ve Bâbüâlî'ye karşı takınacağı tavır konusunda mutabık kalmıştı.³¹

Barış görüşmelerinde Türk hükûmetini kimin temsil edeceği konusu Paşaların üzerinde durduğu konuların başında gelmişti. İsmet İnönü, o günlerde Kazım Karabekir Paşa ile sık sık bir araya gelerek konuşmalar yaptıklarını, bu konuşmaların birinde konunun temsil sorununa geldiğine değinmektedir. İnönü, kendisinin barış konferansına gitme ihtimalinin belirlediği günlerde, Karabekir Paşa'nın bu konuya değinerek, Lozan konferansına askerlerin gitmesini yanlış olarak gördüğünü; böyle bir durumun ülkede askerlerden başka bir adam olmadığına yönelik düşünceyi kuvvetlendireceğine yönelik düşüncelerini kendisiyle paylaştığını aktarmaktadır. Ayrıca İnönü, Karabekir Paşa'nın Rusların barış konferansına katılmaları halinde, onlarla Gümrü Antlaşmasını yapan biri olarak, kendisinin Lozan'a baş delege olarak gitmesi gerektiği yolunda bir düşünceye sahip olduğunu, sonrasında ise Karabekir Paşa'nın *"ama mesele çok mühimdir"* diyerek Lozan'a gitme konusunda istekli olduğu yolunda görüşlerini paylaştığını ifade etmiştir. İnönü, Karabekir Paşa ile aralarında geçen konuşmaları Mustafa Kemal Paşa ile paylaştığına da değinmektedir.³²

Karabekir Paşa, konu ile ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine *"Sulh heyetimize seni baş murahhas olarak gönderemem. Çünkü kafanla harekette ısrar edersin. İsmet Paşa'yı göndereceğim; çünkü sözümünden dışarı çıkmaz"* ifadelerinde bulunduğu dikkat çektikten sonra, kendisinin ise şu yönde cevap verdiğine değinmektedir: *"Hakkımdaki teveccühlerinize teşekkür ederim. Zaten Gümrü ve Kars konferanslarında baş murahhaslığa tayinime karşı diplomat olmadığım için affımı rica etmiştim. İsrar buyurduğunuz için kabul etmek zorunda kaldım. Avrupa diplomatlarının karşısını yine beni çıkarmanız Türkiye'nin biricik diplomatının bir ordu kumandanı olduğu manzarasını arz edeceğinden, millî menfaatimize de uygun düşmezdi."*³³ Atatürk, Nutuk isimli çalışmasında, Karabekir ile arasında geçen bu konuşma hakkına bilgi vermezken, baş delege olma konusunda İnönü'ye emrivaki yaptığını, onun gitmesini istediğini, İnönü'nün şaşırıldığını, asker olduğunu ifade ederek itiraz ettiğini, en sonunda teklifini emir sayarak boyun eğdiğini ifade etmiştir.³⁴

Kazım Karabekir Paşa, Ankara'dan Bursa'ya seyahat ettikleri sırada trende saltanat ve hilafetin geleceği konusunda Mustafa Kemal Paşa ile aralarında geçen konuşmalardan bahsetmiştir. Karabekir Paşa, o günlerde kendisinin saltanatın kaldırılması, Halifelik makamının Osmanlı hanedanında kalması yolunda bir görüşe sahip olduğunu ifade etmektedir.³⁵ O günlerde Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın saltanat ve hilafeti üzerine alacağına yönelik söylentilerin dolaştığına değinen Karabekir Paşa, Gazi Paşa ile aralarında geçen bir görüşme sırasında, Ankara'ya

³⁰ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2000, s. 461-462.

³¹ Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatırlar**, C 1-2, 3. Bs., Temel Yayınları, İstanbul 2011, s. 150-151.

³² Selek, **a.g.e.**, s. 314-315.

³³ Kazım Karabekir, **Paşaların Kavgası-İnkılap Hareketlerimiz**, 4. Bs., Emre Yayınları, İstanbul, 1995, s. 92.

³⁴ Atatürk, **a.g.e.**, s. 418.

³⁵ Uğur Mumcu, **Kazım Karabekir Anlatıyor**, 26. Bs., Uğur Mumcu Araştırmacı ve Gazetecilik Vakfı Yay., Ankara, 2014, s. 40-41.

gelmesinin temel gerekçesini ona şu ifadelerle açıkça sunduğuna değinmiştir: “Evet sizin hilafet ve saltanatı almanız arzusunu haber aldım. Buna karşı Şark ta emrivaki beklemek ve zuhura gelecek tezahürat karşısında işin nerelere kadar varabileceğini kestiremediğimden halimize ve tarihimize karşı fikrimizi Büyük Millet Meclisi’nde beyan etmek ve daha önce sevgi ve saygı ile bağlı bulunduğum Başkomutanımı ikaz etmek istedim.”³⁶ Mustafa Kemal Paşa ise Kazım Karabekir Paşa’nın Ankara’ya gelme gerekçesini, “Doğuda aleyhindeki tepki ve gösteriler dolayısıyla görev yapma imkânı bulamadığından” mecbur kaldığı şeklinde ifade etmiştir.³⁷

Paşaların Bursa günlerinde konuşulan konulardan biri de Saltanat ve Hilafet Makamının akıbeti konusuydu. Ankara’dan Bursa’ya giderken trende Mustafa Kemal Paşa, yanında Refet ve Kazım (Özalp) Paşalar olduğu halde Karabekir Paşa’nın kompartımanına gelmiş, Karabekir Paşa’ya, “Refet Paşa, padişaha ne diyecek?” sorusunu yöneltmişti. Karabekir Paşa, “Halife Hazretleri derler” şeklinde cevaplamış; Mustafa Kemal Paşa, “Bu şekil iyi. Halife hazretleri dersiniz olmaz mı Refet Paşa?” ifadesinde bulunmuştu.³⁸ Tren seyahati sırasında Karabekir Paşa, saltanat ve hilafet konusundaki düşüncelerini Mustafa Kemal Paşa’ya aktardığını, O’nun henüz kati olarak teklifini beğenmediğini, fakat itiraz da etmediğini, konu hakkında Fevzi ve İsmet Paşalarında görüşlerini almayı düşündüğü ifade ederek, konunun Bursa’da görüşüldüğü üzerinde durmaktadır.³⁹ Karabekir Paşa, Bursa’ya geldikleri ilk gün akşamı Fevzi Paşa’nın nezdinden Refet Paşa’nın ne şekilde İstanbul’a gideceğini konuştuklarını ifade etmiştir.⁴⁰ Saltanat ve hilafetin geleceği konusu Bursa dönüşü Ankara’da çözüme kavuşacaktır.

Kazım Karabekir Paşa, Bursa’ya geldiğinin ertesinde, 18 Ekim Çarşamba günü Sultan Osman ve Orhan Türbeleri ile Yeşil Cami ve türbesini ziyaret etmişti. Sonrasında Fevzi Paşa ile Şark Cephesinin ihtiyaçlarını Maliye Vekili görüşmüştü. 21 Ekim’de Kız Sanayi Mektebi’ni gezen Karabekir, 22 Ekim Pazar günü Paşalarla bir araya geldiklerini ve 1923 yılı içinde yapılacak seçimlere Müdafaa-ı Hukuk teşkilatının kalıp kalmamasını müzakere ettiklerinden bahsetmiştir.⁴¹

Paşaların Bursa’da bulunmaları üzerine Bursa halkı 19 Ekim akşamı çok geniş katılımlı bir fener alayı düzenlemişti. Belediye önünden başlayan fener alayı Gazi Paşa’nın ikamet ettiği köşke kadar gitmişti. Fener alayına katılan halkın ellerinde taşıdıkları fenerler, Yunan askerlerinin kaçarken Bursa sokaklarına bıraktıkları miğferlerdi. Halk bu miğferlere birer sopa geçirdikten sonra içine gazlı paçavralar koyarak yaptıkları meşalelerle fener alayına katılmış, zaferi doyaya kutlamıştı.⁴² Ertesi gün, 20 Ekim Cuma günü, resmîgeçit töreni düzenlenmişti. Törene Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa, Müdafaa-ı Milliye Vekili Kazım (Özalp) Paşa, İsmet Paşa, Kazım Karabekir Paşa ile Batı Cephesi Komutanlığı Kurmay Başkanı

³⁶ Mumcu, a.g.e., s. 48.

³⁷ Atatürk, a.g.e., s. 462.

³⁸ Mumcu, a.g.e., s. 41.

³⁹ Yapılan görüşmeler ve Karabekir Paşa’nın saltanat ve hilafet meselesi hakkındaki görüşleri için bkz: Mumcu, a.g.e., s. 35-42.

⁴⁰ Karabekir, **Günlükler**, s. 821.

⁴¹ Karabekir, **Günlükler**, s. 822.

⁴² **Renin**, 22 Teşrinievvel 1922, s. 2.

Asım (Gündüz) Paşa⁴³ ve Kemalettin Sami Paşa katılmıştı. Başkomutanın ikamet ettiği Yağcı Cemal Bey Köşkü'nden başlayarak (Altıparmak'ın Batı ucunda) Çekirge'ye kadar devam eden yol boyunca yerleşen Büyük Millet Meclisi Muhafız Taburu ile Kemalettin Sami Paşa'nın kolordusuna mensup birlikler Paşa'lar tarafından teftiş edilmiş; piyade, süvari ve topçu birlikleri resmîgeçit yapmıştı. Askerî kıtaların ardından Bursa mektepleri öğrencileri, davul ve zurnalar eşliğinde esnaf heyetleri ile yaklaşık iki yüze yakın araç geçit töreninde Paşa'ları selamlamışlardı.⁴⁴ Karabekir Paşa, halkın kendileri adına yapmış oldukları geçit töreni hakkındaki yorumu ise şöyleydi: *"Her sınıf arabalarda işbaşında, sanki yüz sene evvelki tarihi bir seyyar müze. Kıyafet ve iş itibariyle asri olmasını temenni ettim."*⁴⁵

Kazım Karabekir, Bursa'da olduğu günlerde İstanbul basını ile bir dizi röportaj gerçekleştirmişti. 19 Ekim günü *Vakit Gazetesi* muhabiri Şükrü Bey ile bir mülakat yapan Karabekir Paşa'yı, gazete muhabiri okuyucusuna şu ifadelerle tanıtıyordu: *"Zafer-i milliyemizin büyük hadimi ve Ermenistan Fatihi Kazım Karabekir Paşa hazretlerini bu sabah ziyaret ettim. Karabekir unvanı muhakkak gözlerimizin önüne iri yarı, sert ve yağız çehreli, kaşları daima çatık bir asker hayali getirir değil mi? Hâlbuki bilakis Kazım Karabekir Paşa hazretleri dünyanın en halûk [iyi huylu] ve mütevazı bir insanıdır. Onda ailesine ve çocuklarına şen çehresiyle muhabbet ibzal eden muhterem bir baba ruhu ve hayırhah bir asalet mevcuttur."*⁴⁶ Muhabir Şükrü Bey, doğuda cephenin kapandığı günden itibaren tüm mesaisini eğitim işlerine harcayan Karabekir Paşa'nın, yaklaşık 20.800'e yakın yetim çocuğa eğitim verdiğine değinerek; bu çocuklar içinden 14 ve 15 yaşındaki çocukların 20 liralık bir maaş karşılığında bölgenin çeşitli yerlerinde sıhhiye memuru olarak istihdam edildiğine dikkat çekmiş; bu çocuklara *"Babanız kim?"* diye bir soru yöneltildiğinde de hep bir ağızdan *"Paşa Babamız"* cevabını verdiklerine vurgu yapmıştı. Bu mülakatta Karabekir Paşa, *"Ermeni ve Yunanlarla neden savaştık?"*, *"Bu savaşlar ne netice verdi?"* ve *"Barıştan sonra neler yapılacak?"* sorularına cevap vermişti. Karabekir Paşa, Birinci Dünya Savaşı sonrası Ermenilerin Doğu Anadolu'da yaptıkları zulümlere ve Ermenilerin halkımıza ve askerimize *"Sivas'a!"* diye haykırdığına değinmiş; o günlerde İstanbul Hükûmetinin mütarekenin imzalanmasından itibaren fenalıkları teşvik ettiğine, aleni fetvalarla, hususi mektuplarla masum ve mazlum milletimizi büsbütün mukavemetten düşürüp, Ermeni ve Yunan ayakları altında ezdirmek esaslarını hazırladığına vurgu yapmıştı. Tüm bu zorluklara rağmen Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Ermenilerle kanlı bir mücadeleye meydan vermemek adına elinden gelen tüm çabayı gösterdiğine değinen Karabekir Paşa, fakat Ermenilerin bu çabaları karşılıksız bıraktıklarını, genel seferberlik ilan ederek saldırdıklarına değinmişti. Bunun üzerine Türk ordusu karşı taarruza geçerek Sarıkamış üzerinden Kars'ı yeniden vatan topraklarına katmış; oradan Arpa Çayı'nı geçerek Gümrü'yü ele geçirmişti. Buradaki mücadele sonrası Ermenilerin barış istediklerine değinen Karabekir Paşa, yapılan Gümrü anlaşmasının Ermeni Taşnak Hükûmeti ile imzalanmasından hemen sonra Ermeni Hükûmetinin Bolşevikliği ilan ettiğini ve barış antlaşmasını tanımadığını, fakat sonrasında imzalanan Kars Antlaşması ile Ermeni Sovyet Hükûmeti ile barış

⁴³ *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, 2. Bs., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989, s. 133-135.

⁴⁴ *Renin*, 21 Teşrinievvel 1922, s. 1.

⁴⁵ Karabekir, *Günlükler*, s. 822.

⁴⁶ "Kazım Karabekir Paşa İle Bir Mülakat", *Vakit*, 29 Teşrinievvel 1922, s. 2.

yapıldığına değinmişti. Karabekir Paşa, Türk hükûmeti ve ordusunun Ermenilere yönelik tutum ve davranışların da iyi niyetli davranmaya özen gösterdiğine değinerek, bölgede Ermenilerin Darüleytamlarını idare eden Amerikalılarında buna şahit olduklarını ve onayladıklarına dikkat çekmektedir.⁴⁷

Kazım Karabekir Paşa, barışın sağlanmasından sonra ülkenin izlemesi gereken yol hakkında da kendi görüşlerini gazete ile paylaşmıştı. Paşa'nın ilk sözleri eğitime verilen önemi gösteriyordu: *"Sulhun akdinden sonra harp ordumuz seferberlikten çıkarken ilim ordumuzun umumi seferberliği başlamalıdır. Maarif ve iktisadi inkişafıyla memleketimizi dâhilden kemiren fakirlik ve cehalet gibi iki birbirinden ayrılmaz düşmana karşı cihad ilan edilmelidir."*⁴⁸ Bu söyleminin ardından Karabekir Paşa yapılması gerekenleri kendi düşüncesi ile şöyle aktarmıştı: *"Program gayet basittir. Makine ve mikrop. Halkımızı tersine koşuşmadan kurtarmak, mikroptan kaçıp makineye sarılmaya sevk etmektir. Fakirlik ve cehalete karşı mücadele tabi ki istiklal düşmanlarımıza olduğu gibi müttehid [birleşik] bir cephe yapmak ve Anadolu dâhilinde birkaç kuvvetli usulü tanzim etmekle kabildir. Ben, şimdiye kadar olduğu gibi köy mekteplerinde ve şurada burada ferdi mücadeleden kaçınmanın muvaffak olduğu kanaatindeyim. Memleket maden hususunda zengindir. Az bir himmet ile mühim bir zahire ambarı da olur. Garbı şarka bağlayacak bir demiryolu bütün bu inkişafların sarıh olmasına en büyük amil olacaktır. Mekteplerimizin, bilhassa makinelerle dolu olması lazım gelen sanat mekteplerimizin ne kadar kolay vücut bulacağı ve makinecilikte ve asrı terbiye almakta en basit köylü çocuklarımızın bile ne büyük kabiliyete malik olduklarını bizzat uğraşmakla gördüğümünden istiklal harbinde olduğu gibi milletimizin el ve dil birliği ile maarif ve iktisad harbinde dahi az zamanda muvaffak olacağına hiç şüphe etmiyorum."*⁴⁹ Kazım Karabekir Paşa, *Vakit* gazetesi muhabirine verdiği mülakatında, kısaca hayatı hakkında bilgi de vermiş, "Karabekir" isminin nereden geldiğine ise şöyle değinmiştir: *"Karabekir aile ismidir. Sultan Fatih Karaman seferinde benim ceddin bulunan Karabekir'de Sultan Fatih ordusuna maiyetindeki kuvvetle iltihak ederek hizmetlerde bulunmuştur. Bilahare Yavuz Sultan Selim zamanında İran (Çaldıran) seferine iştirak ederek Tebriz'e kadar gitmiştir. Asıl mahalleri Konya vilayetinde Karaman mıntıkasıdır."*⁵⁰

Kazım Karabekir, Bursa günleri sırasında *Tevhid-i Efkâr* gazetesi ile de özel bir mülakat gerçekleştirmişti. Bu mülakatında ülkenin içine girdiği yeni dönem hakkında kendi görüşlerine yer vermişti. Paşa'nın gazeteye verdiği mülakatının bir bölümü şöyledir:

"Şuna emin olunuz ki biz her şeye muktediriz. Garp cephesinde düşmanı mucizkar bir savletle [saldırı] mağlup ve imha eden arkadaşlarımızın himmetlerini büyük bir takdir ile karşılıyorum. Fakat Türklerin yalnız harbe değil, her şeye iktidarlardı vardır. Anadolu'da en sefaletzade bir köyünde, en bedbaht ve cahil bir hayat geçiren Türk köylüsü bile büyük bir kudrete hamildir. Biz o kudretlere temas ve onlardan istifade etmek yollarını bulmalıyız. Biz bilumum şark milletleri içinde her hususta diğer milletlere takaddüm [önderlik etmek] ederiz. Yalnız bizim bütün kuvvetlerimiz, iktidarlarımız cemiyet halinde harekete geliyor ve böylece biz müthiş bir kuvvet halini alıyoruz. Hâlbuki bütün mesai bütün faaliyetlerimiz bilakis bu en bariz seciyemizin aksine olarak ferda-i tecelli etmektedir. Çok hulusu [içten] niyet sahibi, vatanperver münevverlerimiz var. Bunlardan bazıları köylerde hocalık etmek,

⁴⁷ "Kazım Karabekir Paşa İle Bir Mülakat", *Vakit*, 29 Teşrinievvel 1922, s. 2.

⁴⁸ "Kazım Karabekir Paşa İle Bir Mülakat", *Vakit*, 29 Teşrinievvel 1922, s. 2.

⁴⁹ "Kazım Karabekir Paşa İle Bir Mülakat", *Vakit*, 29 Teşrinievvel 1922, s. 2.

⁵⁰ "Kazım Karabekir Paşa İle Bir Mülakat", *Vakit*, 29 Teşrinievvel 1922, s. 2.

onları yükseltmek gibi ulvi bir maksat arkasında parlak bir azim ile hayatlarını ortaya atıyorlar. Çünkü bu gayretli gençler, selameti orada görmüş ve kendilerini bu yolda vazifeye davet etmiştir. Hâlbuki kuvvetli ve cesim [büyük] bir kaleye karşı yapılan ferdi hücumlar gibi bu mesai çabucak akamete mahkûm kalıyor. Giderken parlak, azimli olan bu gençler, bir iki aylık tecrübeden sonra boyunları düşük, azimleri kırılmış bir halde dönüyorlar. Ne oluyor? Acaba bu gençler kâfi derecede azme, hamiyete malik mi değillerdi? Yoksa hayata kâfi derecede hazırlanmamışlardı? Bence hayır... Çünkü bütün bunlar ikinci derecede haizi ehemmiyet noktalarıdır; asıl mesele cehalet denilen müthiş ve kolaylıkla gayri kabil tehir-i kuvvete karşı ferdi mücadele yapılmasıdır. Nasıl ki mağlup edilen kavi [güçlü] bir düşman kuvvetli orduların müttehiden bir cepheye hücum etmesi üzerine yıkılıyorsa, iktisadi, irfani ve içtimai mücadelelerimizde de hücum cephelerimize böyle kuvvetli ordular koymamız lazımdır... Bizde ferdi fedakârlıktan ziyade cemiyet halinde mucizeler tecelli edebilir, bizim ruhumuz, kabiliyetimiz buna müsaittir. Biz cemiyetçi ve teşkilatçı bir milletiz... İstanbul'da masa başından ayrılmayarak memleket idare eden hükûmet adamlarının halk ile yalnız jandarmaları temas ederdi. Millet hâkimiyetinin bilfiil Anadolu'da tecelli etmesi ve Millet Meclisi'nin Anadolu'nun göbeğinde toplanması, halk ve milletin nokta-ı nazarından şüphesiz ki büyük bir inkılap oldu... Ben yalnız hükûmet merkezinin değil, hars ve irfan müesseselerinin de Anadolu'ya yapılmasını isterim."⁵¹

Türk ordusunun zaferini kutlamak, tebriklerde bulunmak üzere İstanbul Darülfünun'dan bir öğrenci grubu Bursa'ya gelmiş; başta Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, şehirde bulunan Paşaları ziyaret etmişlerdi. Öncesinde Fevzi ve İsmet Paşa ile bir araya gelen öğrenci heyeti, 22 Ekim günü Kazım Karabekir Paşa'yı ziyaret etmişti. Ziyaret yaklaşık bir buçuk saat sürmüştü.⁵² Kazım Karabekir Paşa, 23 Ekim Pazartesi günü Mudanya'ya gitmişti.⁵³ Bu ziyareti sırasında ateşkes görüşmelerinin yapıldığı binayı ziyaret etmiş, Mudanyalılar tarafından çok iyi ağırlanmıştı.⁵⁴ Karabekir'in Mudanya ilçesi hakkındaki izlenimleri şöyleydi: "Kasaba 1.200 kadar hane varmış. 300'ü İslam, mütebakisi Rum. Rumlar sahilde, İslamlar geride. Buradaki intiba hatıratımda. Hülasesi Osmanlı ordusu Rumeli'ye geçmiş, buralarda menzilin gayr-i faal insanları kalmış. Asırlarca buralar bize menzil olmuş."⁵⁵

Mudanya'dan dönüşünde 24 Ekim Salı günü Fevzi Paşa ile Hünkâr Köşkü ile Işıklar Askerî Okulu'nu ziyaret eden Karabekir Paşa'nın, ziyaret ettiği yerler hakkındaki gözlemleri şöyleydi: "Köşk Sultan Mecid zamanında yapılmış. Sultan Aziz birkaç gün kalmış. Sultan Reşad zamanında tamir edilmiş. O da gelmiş. Harb-i Umumi'de Enver sultanıyla bir ay kadar kalmış. Bir köşkten ibaret. Mevkii Sultan Osman saat kulesinden yüksek. Kasaba ayakaltı. Avluda leziz ve mebzul[bol] bir çeşme var."⁵⁶

Kazım Karabekir Paşa, 25 Ekim Çarşamba günü Fevzi ve İsmet Paşa ile bir araya gelerek, Padişah VI. Mehmet Vahdettin'in durumunu müzakere ettiklerini ifade ederek, affının söz konusun edildiğini ve Mustafa Kemal Paşa'nın da bu yönde eğilimi olduğunu ifade etmiştir. Fakat kendisi ile Fevzi Paşa'nın aynı fikirde olmadıklarına değinen Karabekir Paşa, bu düşüncesinin nedeni olarak ta geçmişte 31

⁵¹ "Kazım Karabekir Paşa ile mülakat", **Tevhid-i Efkâr**, 28 Teşrinievvel 1922, s. 3.; "Kazım Karabekir Paşa ile Mülakat", **Tevhid-i Efkâr**, 6 Teşrinisani 1338, s. 2.

⁵² **Renin**, 22 Teşrinievvel 1922, s. 4.

⁵³ Karabekir, **Günlükler**, s. 822.

⁵⁴ **Renin**, 25 Teşrinievvel 1922, s. 4.

⁵⁵ Karabekir, **Günlükler**, s. 822.

⁵⁶ Karabekir, **Günlükler**, s. 823.

Mart olayında görüldüğü üzere, padişahın bir ayaklanmaya sebebiyet verebileceğini ileri sürmüştü. Aynı günün akşamı Mustafa Kemal Paşa ile bir araya geldiklerine değinen Karabekir Paşa, barış görüşmeleri için İtilaf Devletlerinin teklif ettikleri Lozan şehrini müzakere ettiklerinden bahsetmektedir. Ayrıca barış görüşmelerine İsmet Paşa'nın gideceğinin, kendisi dışında, Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa arasında kararlaştırıldığını, üstü kapalı sitemkâr bir şekilde bahseden Karabekir, Anadolu'daki hareket hakkında Batılılar tarafından kullanıla gelen "Kemalist" tabirinin sakıncalı olduğu konusunda Fevzi Paşa'nın yanında Mustafa Kemal Paşa'yı uyardığına vurgu yapmıştır.⁵⁷

27 Ekim günü, 250 erkek, 230 kadın öğretmenden oluşan İstanbul Mekteb-i İbtidaiye Muallimleri heyeti⁵⁸, dönemin kaynaklarında geçen ismiyle "İrfan Ordusu", İstanbul'dan hareketle deniz yoluyla Mudanya gelmiş, oradan trenle Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya "İstanbul gençliğinin ve irfan ordularının minnet ve şükranlarını" sunmak üzere Bursa'ya hareket etmişti.⁵⁹ Aynı gün akşamüzeri saat beş buçukta Muradiye İstasyonuna ulaşan heyeti Vali Hacı Adil Bey, Bursa milletvekilleri ile askerî heyet karşılamıştı. Heyet oradan Mustafa Kemal Paşa'nın kaldığı Yağcı Cemal Bey köşküne gitmiş; köşkün bahçesinde heyeti Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Fevzi, İsmet, Kazım Karabekir, Kemalettin Sami (Gökçen) Paşalar karşılamıştı. İstanbul'dan gelen misafir öğretmenler Paşa'lar tarafından selamlandıktan sonra misafirlerle ayrı ayrı görüşmek üzere köşkün kabul salonuna geçilmişti. Salonda Gazi Paşa ile birlikte hazır bulunan İsmet, Fevzi, Kazım Karabekir ve Kemalettin Sami Paşaların huzurunda resmî kabul gerçekleşmişti. Heyet birer birer komutanların önünden geçerken, sevgi ve saygı hislerini onlara iletmişlerdi.⁶⁰

27 Ekim akşamı, Mustafa Kemal Paşa, yanındaki diğer Paşalarla birlikte Şark sinemasında, akşam saat dokuz da öğretmen heyetiyle bir araya gelmişti. Başkomutan ve Paşalar tiyatro sahnesinde kendilerine ayrılan yerde, öğretmenler ise karşılarında yer almıştı. Kazım Karabekir, Fevzi Paşa ve Kazım (Özalp) Paşa birlikte Başkomutanın sağında, İsmet ve Kemalettin Sami Paşa'da solunda oturmuştu. Ayrıca salonda Türk dostu Fransız Madam Gaulis ile *Le Petit Parisien* gazetesi muhabiri de bulunuyordu. Karabekir Paşa, Madam Gaulis ile bir görüşme yapmıştı.⁶¹ Toplantının başında sözleri Kazım Karabekir Paşa tarafından kaleme alınan marş, Darüleytam öğrencileri tarafından okunmuştu.⁶² İlk önce sözü öğretmenler adına Şehit Niyazi Bey Numune Mektebi Müdürü Kemal Zühtü Bey almıştı. Ondan sonra Ruşen Eşref Bey, Hamdullah Suphi Bey, Muhiddin Baha Bey

⁵⁷ Karabekir, **Günlükler**, s. 823.

⁵⁸ Vakit gazetesi heyette bulunan kişi sayısını 472 olarak vermektedir. **Vakit**, 29 Teşrinievvel 1922, s. 3.

⁵⁹ **Renin**, 27 Teşrinievvel 1922, s. 1.

⁶⁰ "Muallimler Heyeti Bursa'da", **Renin**, 1 Teşrinisani 1922, s. 2.

⁶¹ Karabekir, **Günlükler**, s. 823.

⁶² Kazım Karabekir Paşa tarafından kalem alınan marş şöyledir:

"Ya istiklal ya ölüm

Ya istiklal ya ölüm

Vatanım, milletim, sancağım, evim

İstiklalsiz yoktur yerim

Zincir vurdurur mu Türkler boynuna

Varlığı fedadır vatan yoluna

Biz tarihin Türk dediği yılmaz milletiz

Hür yaşar, hür ölür nurlu ümmetiz"

birer konuşma yapmıştı.⁶³ Bu konuşmaların ardından Başkomutan Gazi Paşa, her cümlesi alkışlanan bir söylemde bulunmuştu.⁶⁴ Şark sinemasındaki toplantı gece saatlerine kadar devam etmişti.

Kazım Karabekir Paşa, Bursa'daki son günü olan 28 Ekim'de, Mustafa Kemal Paşa, Fevzi ve İsmet Paşalarla birlikte İstanbul'dan gelen öğretmenler heyetinin Yeşil Cami'sin de şehitlerimizin ruhu için okuttukları mevlitte katılmıştı.⁶⁵ İsmet Paşa, Kazım Karabekir Paşa ile Kemalettin Sami Paşa mevlit öncesi camide namaz kılmışlardı. Mevlide kısa bir süre kala Mustafa Kemal Paşa ile Fevzi Paşa'da camiye gelmiş; Paşalar halkla içi içe hep birlikte camide okunan mevlide katılmıştı.⁶⁶ Mevlit sırasında Karabekir Paşa gözyaşlarına hâkim olamamıştı. *Yeni Şark* gazetesi muhabiri Ömer Ali Bey, bu sahneyi okuyucularına şu ifadelerle aktarmıştı: *"Bu dakikada bütün cemaat rabbin huzurunda insan hissine vaat edilen en tatlı duyguları duyuyorlar. Paşaların böyle halkıyla bir arada namaz kılışı insanlar üzerinde ne ebedi tesirler yapıyor... Biz şimdiye kadar nadiren böyle mütevazı kimselere tesadüf ettik. Öyle serdarlar, öyle başkumandan vekilleri tanıdık ki milletin yanında durmaktan kaçarlardı, kafesli mahfellere girerlerdi. Çok şükür bu zihniyette artık o saltanat ile beraber yıkıldı."*⁶⁷

Kazım Karabekir Paşa'nın Ankara'ya Dönüşü ve Meclis Faaliyetleri

28 Ekim'de Bursa'dan ayrılan Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa, Fevzi ve İsmet Paşalarla birlikte 29 Ekim'de Ankara'ya dönmüştü. Heyet, Ankara'da büyük bir coşkuyla karşılanmış, istasyondaki törende Kazım Karabekir'in askerleri de hazır bulunmuştu. Paşalar, Meclis İkinci Başkanı Adnan (Adivar) Bey ve hükûmet üyeleri ile birlikte istasyondan ayrılarak hükûmet dairesine geçmişti. Burada gece geç vakitlere kadar sürecek olan bir toplantı yapılmıştı.⁶⁸

Paşaların Bursa'da bulunduğu günler de istifasını sunan Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in yerine Meclis, 27 Ekim günü Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'yı 155 vekilin oyu ile Hariciye Vekili olarak seçmişti. Bir gün sonra 28 Ekim'de, müttefikler Lozan'da gerçekleştirilecek olan barış konferansına hem Ankara hükûmetini hem de Babıali'yi birlikte davet etmişti. Bu davetin öncesinde Sadrazam Tefvik Paşa, Meclis Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya 17 Ekim 1922 tarihinde gönderdiği telgrafında, kazanılmış olan zaferin İstanbul ile Ankara arasında ortaya çıkmış olan ihtilaf ve ikiliği ortadan kaldırdığını, millî birliği temin ettiğini; ancak İtilaf devletlerinin her iki hükûmeti de barış görüşmelerine davet etmeleri ihtimaline karşı güvenilecek bir kişinin, görüşüp anlaşmak üzere İstanbul'a gönderilmesini talep etmişti. Gelen bu talebe cevap veren Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Devleti hakkında karar verici tek makamın TBMM Hükûmeti olduğunu ve barış konferansında Türkiye Devleti'ni sadece TBMM Hükûmeti'nin temsil edeceğini ifade etmişti.⁶⁹ Bu telgrafın üzerinden kısa bir süre sonra Sadrazam Tefvik Paşa, gayet gizli ibaresi ile TBMM Başkanlığına 29 Ekim 1922 tarihli başka bir telgraf çekmişti. Telgrafta, konferansa Bâbîâli ile Büyük Millet Meclisi'nin davet edildiğini ve iki taraf arasındaki anlaşmazlıkların İslam

⁶³ "Muallimler Heyeti Bursa'da", **Renin**, 1 Teşrinisani 1922, s. 2.

⁶⁴ **Renin**, 29 Teşrinievvel 1922, s. 1.

⁶⁵ **Renin**, 31 Teşrinievvel 1922, s. 3.; "Bursa'mızda Hayat", **Akşam**, 31 Teşrinievvel 1922, s. 2.

⁶⁶ "Muallime ve Muallimlerin Bursa'daki İkinci Günü", **Yeni Şark**, 1 Teşrinisani 1922, s. 2.;

⁶⁷ Ömer Kemal, "Bursa İntibaları-3", **Yeni Şark**, 10 Teşrinisani 1922, s. 3.

⁶⁸ **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Teşrinievvel 1922, s. 1.

⁶⁹ Atatürk, **a.g.e.**, s. 465-466.

âlemine zarar vereceği ifade edilerek, hem memleketin geleceği, hem de vatanın haklarının savunulması adına Büyük Millet Meclisi tarafından seçilecek bir kişinin gönderilmesi talep edilmişti. Sadrazam Tevfik Paşa tarafından gönderilen her iki telgraf 30 Ekim 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa tarafından, Meclis gündemine getirilmişti.⁷⁰

İstanbul'dan gelen bu talep karşısında TBMM'de Saray ve Bâbîâlî'ye karşı büyük bir öfke ortaya çıkmış; birçok milletvekili söz alarak, bu davranışı ağır ifadeler kullanarak lanetlemişti.⁷¹ Kazım Karabekir Paşa, Edirne milletvekili olarak üyesi bulunduğu TBMM'ye ilk kez 30 Ekim 1922 tarihinde katılmıştı. Meclis'te, saltanatın geleceğinin tartışıldığı o heyecanlı anlarda kürsüye davet edilen Karabekir Paşa, yapmış olduğu kısa konuşmasında ülkenin kurtuluşundan dolayı duyduğu memnuniyeti belirttikten sonra, saltanatın kaldırılması konusundaki düşüncesini şu sözleriyle ortaya koymuştu: *"Bugün milletimizin birliğini temsil eden, bu nurlu Meclisimizin yarattığı millî zaferlerle, Şark'ta ve Garp'ta milletimizi saran esaret zincirleri nasıl kırıldı ise, inşallah son halkaları olan ve İstanbul üzerinde kalan bakiyesi de pek yakında bu suretle parçalanacaktır."* Bu sözlerinin devamında eğitim yatırımlarına yönelik sık sık gündeme getirdiği sözleri kürsüden milletvekilleri ile paylaşarak, şu ifadelerde bulunmuştu: *"İnşallah millî zaferlerimiz gayesini tamamen idrak ettikten sonra ordularımız tabiatıyla sulh durumuna geçerken yine bu millî birliğimiz sayesinde ilim ve irfan orduları da seferberliğe başlar. Ve hariçten bizi sarmak isteyen esaret zinciri gibi dâhilde de bizi aynı surette saran fakirlik ve cehalete karşı, aynı suretle her tarafta hücum ederiz."*⁷²

Kazım Karabekir Paşa'nın da Meclis'e katılımı sonrası Hakkâri Milletvekili Mazhar Müfid (Kansu) Bey tarafından, Meclis'in teşekküllerinin Paşalara sunulmasına yönelik bir önerge verilmişti. Meclis tarafından oy birliği ile kabul edilen önergenin içeriği şöyleydi: *"Şark ve Garp cepheleri muhterem kumandanları ve aynı zamanda mebus arkadaşlarımız olan Kâzım Karabekir ve İsmet Paşa Hazaratına ve bilhassa Harp plânlarının daha iyi bir surette tertibi ile ordularımızın dimağını teşkil eden Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi Muhteremi Fevzi Paşa Hazretlerine teşekküratımızın tarafı Riyasetten tebliği hususunun tahtı karara alınmasını teklif eylerim."*⁷³

SONUÇ

Kazım Karabekir Paşa, Anadolu'nun doğusunda elde ettiği askerî başarılar sayesinde *"Ermenistan Fatihî"* veya *"Doğu'nun Fatihî"* unvanları ile anılmış, Türk İstiklal Savaşı'nın başarıya ulaşmasında çok önemli bir rol oynamıştı. Paşa, savaşın sonunda hem uzun süredir görmediği arkadaşlarını görmek ve Meclis'teki yasama faaliyetlerine katılmak hem de barış dönemi ile birlikte ülkenin içine gireceği yeni siyasi dönemde aktif bir rol almak adına Ekim 1922 yılı ortasında Ankara'ya gelmişti. O, Ankara'ya gitmesinin bir diğer önemli nedenini Mustafa Kemal Paşa'nın çevresinde toplanan ve düşünce ve eylemleriyle onu yanlış yönlendirecek kişilere karşı uyarmak olarak vurgulamıştı. Ankara'ya ulaştığında bizzat Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından karşılanan Karabekir, Çankaya Köşkünde ağırlanmış, sonrasında Gazi ile birlikte Bursa'ya gitmişti. Fevzi ve İsmet Paşa'da Bursa'da

⁷⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 1, İçtima Senesi:3, C 24, 129. İçtima (30.10.1338), s. 269-270.

⁷¹ Meclis'te yapılan görüşmelerin ayrıntısı için bkz: TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 1, İçtima Senesi:3, C 24, 129. İçtima (30.10.1338), s. 269-298.

⁷² TBMM Zabıt Ceridesi, D 1, C 24, 129. İçtima (30. 10. 1922) s. 254.

⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, D 1, C 24, 129. İçtima (30. 10. 1922) s. 256.

bulunuyordu. Türk İstiklal Savaşı'nın tüm üst düzey komutanları Bursa'da bir araya gelmişti. Paşaların Bursa ziyaretinde İstanbul'a gönderilecek olan Refet Paşa ismi üzerinde uzlaşılması yanında barış görüşmelerine hangi ismin gönderileceği ile saltanat ve hilafet makamlarının geleceğinin ne olacağına yönelik sorulara cevaplar aranmıştı.

Kazım Karabekir Paşa'nın Ankara'ya gelişi ile Bursa günlerinde basının yoğun bir ilgisi ile karşılanmış; mütareke günlerinde gerek Ankara'da gerekse Bursa'da basına mülakatlar vermişti. Bu mülakatlarında Doğu Anadolu'da gerçekleştirilen askerî başarılar ile yetim kalan çocukların yetiştirilmesine yönelik attığı adımlardan bahsetmiş, bilhassa ülkenin gelecekteki başarısının ilim ve eğitim alanında atılacak olan adımlarda olduğuna vurgu yapmıştı. Karabekir Paşa, saltanatın kaldırılmasına yönelik Meclis'te yapılan görüşmelerde, saltanatın kaldırılması yönünde irade ortaya koyarken, hilafet makamının Osmanlı hanedanında kalması yolunda bir düşünceye sahipti. Bu düşüncesini bizzat Mustafa Kemal Paşa ile paylaşmıştı.

KAYNAKÇA

Resmî Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi

Kitaplar

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2000.

Aydemir, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, C 1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966

Cebesoy, Ali Fuat, **Siyasi Hatırlar**, C 1-2, 3. Bs., Temel Yayınları, İstanbul 2011.

Karabekir, Kazım, **Günlükler (1906-1948)**, C 2, 3. Bs., Haz: Yücel Demirel, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2020

Karabekir, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, 2. Bs., Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1969.

Karabekir, Kazım, **Paşaların Kavgası-İnkılap Hareketlerimiz**, 4. Bs., Emre Yayınları, İstanbul, 1995

Mumcu, Uğur, **Kazım Karabekir Anlatıyor**, 26. Bs., Uğur Mumcu Araştırmacı ve Gazetecilik Vakfı Yay., Ankara, 2014.

Selek, Sabahattin, **İsmet İnönü- Hatırlar**, 2. Bs., Bilgi Yay., Ankara, 2006.

Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, 2. Bs., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989.

Makaleler

"Ankara'da Kazım Karabekir Paşazadeler ve Darülfünunlular", **İleri**, 12 Teşrinisani 1922, s. 1.

"Başkumandan Paşa Bursa'da", **Hâkimiyet-i Milliye**, 19 Teşrinievvel 1922, s. 1.

"Başkumandanımızın Bursa'ya Azimeti", **Anadolu'da Yenigün**, 17 Teşrinievvel 1922, s. 1.

“Bursa’daki Erkan-ı Askeriye’nin Mühim Müzakereleri”, **Tevhid-i Efkâr**, 22 Teşrinievvel 1922, s. 3.

“Bursa’ımızda Hayat”, **Akşam**, 31 Teşrinievvel 1922, s. 2.

“Dün Bursa’da Bir Geçit Resmi Yapıldı”, **Vakit**, 20 Teşrinievvel 1922, s. 1.

“İki Misafir”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 25 Teşrinievvel 1922, s. 1.

“Kazım Karabekir Paşa Hazretleri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 16 Teşrinievvel 1922, s. 1.

“Kazım Karabekir Paşa İle Bir Mülakat”, **Vakit**, 29 Teşrinievvel 1922, s. 2.

“Kazım Karabekir Paşa ile mülakat”, **Tevhid-i Efkâr**, 28 Teşrinievvel 1922, s. 3.

“Kazım Karabekir Paşa İle Mülakat”, **Tevhid-i Efkâr**, 6 Teşrinisani 1338, s. 2.

“Kazım Karabekir Paşa’nın Beyanâtı”, **Yeni Şark**, 17 Teşrinievvel 1922, s. 1.

“Kazım Karabekir Paşa’nın Muhabirimize Beyanâtı”, **Tevhid-i Efkâr**, 17 Teşrinievvel 1922, s. 2.

“Muallime ve Muallimlerin Bursa’daki İkinci Günü”, **Yeni Şark**, 1 Teşrinisani 1922, s. 2.;

“Muallimler Heyeti Bursa’da”, **Renin**, 1 Teşrinisani 1922, s. 2.

“Muallimler Heyeti Bursa’da”, **Renin**, 1 Teşrinisani 1922, s. 2.

“Paşa Hazretlerinin ‘Hâkimiyet-i Milliye’ ile Mülakatı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 16 Teşrinievvel 1922, s. 1.

“Şehid Yavruları”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 25 Teşrinievvel 1922, s. 2.

Ömer Kemal, “Bursa İntibaları-3”, **Yeni Şark**, 10 Teşrinisani 1922, s. 3.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Anadolu’da Yenigün

Hâkimiyet-i Milliye

İleri

Renin

Tevhid-i Efkâr

Vakit

Yeni Şark

BURSA MİLLETVEKİLİ ŞEYH SERVET EFENDİ'NİN MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE MECLİS FAALİYETLERİ

Celil BOZKURT*

ÖZET

Şeyh Servet (Akdağ) Efendi, 1880'de Kastamonu Tosya'da dünyaya geldi. Kuzey Kafkasya'dan Anadolu'ya göç eden Ahmet Efendi'nin oğludur. 14 Kasım 1899'da Bursa'da mektupçuluk kalemünde mümeyyizlik göreviyle devlet hizmetine girdi. 1 Aralık 1913'te Bursa vaizliğine atandı. Millî Mücadele'nin başlamasıyla birlikte Bursa'da halkın millî harekete katılması yönünde vaazlar verdi. Bu nedenle 30 Haziran 1919'da görevinden alındı. Şeyh Servet Efendi, 23 Nisan 1920'de açılan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Bursa milletvekili olarak girdi. Bu dönemde sıra dışı görüşleri ve faaliyetleriyle dikkat çekti. Servet Efendi, TBMM'de İrşat, Şeriye, Tapu kadastro, Millî Eğitim ve Tasarı komisyonlarında görev aldı. Meclisin 22 Ocak 1921 tarihli oturumunda Diyarbakır İstiklal Mahkemesi'ne üye seçildi. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın onayı doğrultusunda Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. Aynı zamanda Cemiyet'in Genel Merkez Üyeliğinde bulundu. Servet Efendi, 7 Aralık 1920'de Yeşil Ordu Cemiyeti'nin mirası üzerine kurulan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kurucu ve yöneticileri arasında yer aldı. Gizli Komünist faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle TBMM'nin 21 Mart 1921 tarihli oturumunda Tokat milletvekili Nazım Bey ve Karahisar-ı Sahip milletvekili Mehmet Şükrü Bey ile birlikte dokunulmazlığı kaldırıldı. Yapılan yargılama sonunda Mehmet Şükrü Bey ile birlikte beraat etti. Milletvekilliği sürecinde ikisi gizli olmak kaydıyla 16 kez kürsüde yer aldı.

Şeyh Servet Efendi, Karl Marx'ın fikirlerini İslami prensiplerle bağdaştırarak Türkiye'ye yeni bir kurtuluş reçetesi sunmak gayretindeydi. *Asr-ı Saadetten Bir Yaprak* adlı eseriyle toplumda eşitsiz mülke dayalı bir düzenin meşru olmadığını Kur'an-ı Kerim ayetlerine göre ispatlamaya çalıştı. Servet Efendi, Türkiye'de İslami nosyonlu bir Komünist düzenin kurulması için Türkiye'deki Sovyet Elçiliğiyle sıkı ilişkiler içindeydi. Servet Efendi, Karl Marx'ın heykeline selam duracak kadar müfrit bir Komünizm taraftarıydı. Bu bağlamda O, Komünist propaganda ve faaliyetlerle tepki çekmiş ve şiddetli hücumlara uğramıştır. Şeyh Servet Efendi'nin yaptığı Komünizm propagandası tehlikeli görülerek TBMM'de dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan Şeyh Servet Efendi beraat ederken mesai arkadaşları farklı cezalara çarptırılmıştır. Komünizm davası, Şeyh Servet Efendi'nin siyasal yaşamının bitmesine neden olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'yla arası açılan Şeyh Servet Efendi, Cumhuriyetin ilanından sonra yurt dışına çıkmış ve uzun bir süre Ortadoğu ülkelerinde yaşamıştır.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Servet Akdağ, TBMM, Yeşil Ordu, Halk İştirakiyun Fırkası, Komünizm.

BURSA DEPUTY SHEIKH SERVET EFENDİ'S PARLIAMENTARY ACTIVITIES DURING THE NATIONAL STRUGGLE ABSTRACT

Sheikh Servet (Akdağ) Efendi was born in 1880 in Tosya, Kastamonu. He is the son of Ahmet Efendi, who emigrated from the North Caucasus to Anatolia. On November 14, 1899, he entered the state service with a job as a clerk in a letter-writing pen in Bursa. On December 1, 1913, he was appointed as the preacher of Bursa. With the beginning of the National Struggle, he preached to the people in Bursa to join the national movement. Therefore, he was dismissed from his post on June 30, 1919. Sheikh Servet Efendi entered the First Grand National Assembly of Türkiye, which was opened on April 23, 1920, as a deputy of Bursa. During this period, he was noted for his unusual views and activities. Servet Efendi served in the Turkish Grand National Assembly on the Irshad, Sharia, Land Registry cadastre, National Education and Draft commissions. In the session of the Assembly dated January 22, 1921, he was elected a member of the Diyarbakır Istiklal Court. Later on, he was one of the founders of the Green Army Society in accordance with the approval of Mustafa Kemal Pasha. He was

* Doç. Dr., Düzce Üniversitesi.

also a Member of the Headquarters of the Society. On December 7, 1920, Servet Efendi was one of the founders and directors of the Türkiye People's Subsidiary Party which was founded on the legacy of the Green Army Association. In the session of the Parliament dated March 21, 1921, together with Tokat Deputy Nazım Bey and Karahisar-ı Sahib Deputy Mehmet Şükrü Bey, his immunity was lifted due to his involvement in secret Communist activities. At the end of the trial, he was acquitted along with Mehmet Şükrü Bey. During the parliamentary process, he delivered speeches at the podium 16 times, two of which took place in secret sessions.

Sheikh Servet Efendi tried to offer Türkiye a new recipe for salvation by reconciling the ideas of Karl Marx with Islamic principles. He tried to prove according to the verses of the Qur'an that an order based on unequal property is not legitimate in society with his work *Asr-ı Saadetten Bir Yaprak*. Servet Efendi was in close relations with the Soviet Embassy in Türkiye for the establishment of an Islamic-minded Communist order in Türkiye. Servet Efendi was a strong enough supporter of Communism to salute the statue of Karl Marx. In this regard, he was reacted to because of his Communist propaganda and activities and was subjected to violent attacks. In this paper, Sheikh Servet Efendi's speeches, activities and the trial process in the First Parliament in the National Struggle will be analyzed. In the research, the Minutes of the Parliament, the Rulings of the İstiklal Court with Secret Court Records, copyright and memorabilia type works will be included.

Key Words: Sheikh Servet Akdag, Turkish Parliament, Green Army Society, Türkiye People's Subsidiary Party, Communism.

GİRİŞ

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin İngilizlerce dağıtılmasından sonra Ankara'da millî egemenliğe dayalı Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) faaliyete geçti. Meclis, milletvekillerinin sahip olduğu sosyal statülerin çeşitliliği ve özgürce yapılan tartışmalar bağlamında Cumhuriyet Dönemi'nin en demokratik meclislerinden birisi olarak gösterilir. Mecliste % 11 civarında din görevlisi mevcuttu. Millî Mücadele'nin Halife Padişahı esaretten kurtarmak gibi dinsel bir parolayla yapılması, TBMM'deki din görevlilerinin önemini daha da artırdı.¹ Din görevlileri, Mecliste yapılan müzakerelerde ve alınan kritik kararlarda önemli roller oynadı. Birinci TBMM Döneminde öne çıkan din görevlilerinden birisi de Bursa Milletvekili Şeyh Servet Efendi'ydı. Şeyh Servet Efendi, kendine özgü kişiliği ve İslamiyet'i Bolşevizm'le uzlaştırma çabalarıyla sıra dışı bir din görevlisiydi.

Bu bildiride Millî Mücadele'de Bursa Milletvekilliği yapan Şeyh Servet Efendi'nin TBMM faaliyetleri değerlendirilecektir. Ayrıca Şeyh Servet Efendi'nin bu süreçte etkin rol aldığı Yeşilordu ve Halk İştirakiyyun Fırkası gibi Bolşevik amaçlar doğrultusunda faaliyet gösteren örgütler incelenecektir. Söz konusu örgütlerde bir propagandist olarak sivrilmiş Şeyh Servet Efendi'nin analiz edilmesi, onun şahsında Millî Mücadele yıllarında kök salan Bolşevik/Komünist akımların anlaşılması bağlamında önemlidir. Araştırmada ağırlıklı olarak TBMM Zabıt Ceridesi ve Gizli Celse Zabıtları kullanılırken, İstiklal Mahkemesi tutanakları, hatırat ve diğer telif eserlere de müracaat edilmiştir.

Şeyh Servet Efendi'nin Kısa Hayat Hikâyesi

Şeyh Servet (Akdağ), 1880'de Kastamonu Tosya'da dünyaya geldi. Kuzey Kafkasya'dan Anadolu'ya göç eden bir aileden Ahmet Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Tosya İbtidai Mektebi ve Rüştîyesinde tamamladıktan sonra Kastamonu İdadisi'nden mezun oldu. Aksaray Darü'ttedris Medresesi'nde Arapça ve Farsça

¹ İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1997, s.64-67.

öğrenerek Bursa'da Hacı Mustafa Efendi'den icazet aldı. 14 Kasım 1899'da Bursa'da mektupçuluk kaleminde mümeyyizlik ile devlet hizmetine girdi. 1 Aralık 1913'te Bursa vaizliğine atandı. Nakşibendi Dergâhı Şeyhi olarak Mütareke Dönemi'nde Millî Mücadele yanlısı vaazlarıyla halkı bilinçlendirmeye çalıştı. Yunanların İzmir'i işgali üzerine 20 Mayıs 1919'da Bursa'da düzenlenen protesto mitinginde konuşan Şeyh Servet Efendi, halkın millî hislerini galeyana getirdi.² Mitingin ardından Bursa'da bulunan farklı cemiyet ve kuruluşlar, İstanbul Hükûmeti'ne ve İtilaf Devletleri temsilcilerine protesto telgrafı çekti. Şeyh Servet Efendi, Millî Mücadele lehindeki faaliyetlerinden dolayı 30 Haziran 1919'da İstanbul Hükûmeti tarafından görevinden alındı. Akabinde 23 Nisan 1920 tarihinde açılan TBMM'nin 1. Döneminde Bursa Milletvekili olarak görev aldı.³

Şeyh Servet Efendi, milletvekilliğinin sona ermesinden sonra aktif siyasetten ayrıldı. Eşi Emine Akdağ ve kızı Necat Uçal'ın mektuplarına göre, Şeyh Servet Efendi'nin Atatürk'ün özel emriyle 1927-1937 yıllarında Mısır, Yemen, Suudi Arabistan, Hindistan ve Pakistan gibi ülkelerde iyi niyet elçisi olarak Türkiye'yi tanıttığı anlaşılmaktadır. Şeyh Servet Efendi, 1937 yılında Hatay'a yerleşerek bölgenin bağımsızlığı ve anavatana katılması yönünde propaganda faaliyetlerinde bulundu. 18 Ekim 1939'da Hatay Müftülüğü'ne atandı. 12 Haziran 1942 yılında bu görevden emekliye ayrıldı. Şeyh Servet Efendi, sonraki yaşamını Ankara, İstanbul ve İzmir'de sürdürdü. 10 Haziran 1962'de vefat etti.⁴

TBMM'deki Faaliyetleri

İngilizlerin 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal ederek son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ını dağıtması üzerine Temsil Heyeti, 23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM'yi açtı. Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa; illere, bağımsız sancaklara ve kolordu komutanlıklarına gönderdiği 19 Mart 1920 tarihli genelgeyle Ankara'da olağanüstü yetkili bir meclisin açıldığından bahisle sancakların seçim bölgesi yapılarak her sancaktan beş üyenin milletvekili olarak seçilmesini istedi. Bursa Sancağında yapılan seçimlerde son Osmanlı Meclis-i Mebusan üyelerine ek olarak beş yeni milletvekili belirlendi. Bunlar⁵,

1. Dr. Emin (Erkul) Bey, (1881-1964), (Operatör Doktor, 1. Bursa Milletvekili, sonradan İstanbul Belediye Başkanı)

2. Muhittin Baha (Pars) Bey, (1885-1954), (1-6-7-8. Dönem Bursa Milletvekili, 5. Dönem Ordu Milletvekili, Yeşilordu Cemiyeti Yöneticisi)

3. Mustafa Fehmi (Gerçekler) Efendi, (1868-1950), (Din görevlisi, Karacabey eski müftüsü, ilk TBMM Hükûmetinin Evkaf ve Şerhiye Bakanı, 1:8. Dönem Bursa Milletvekili)

4. Necati (Kurtuluş) Bey, (1882-1956), (Emekli yüzbaşı, 1. ve 2. Dönem Bursa Milletvekili)

² Recep Çelik, **Milli Mücadele Günlerinde Din Adamları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s.83-84.

³ Ali Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları II**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2007, s.105.

⁴ Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, s.107-108.

⁵ Yılmaz Akkılıç, **Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, Birinci Kitap, Mondros'tan İşgale**, Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa 2008, s.239.

5. Şeyh Servet (Akdağ) Efendi, (1880-1962), (1. Dönem Bursa Milletvekili, Yeşilordu Cemiyeti yöneticisi)

19 Mart 1920 tarihli genelge, son Osmanlı Meclis-i Mebusan milletvekillerine Ankara'daki olağanüstü meclise doğrudan katılma hakkı vermektedir. Bu bağlamda Meclis-i Mebusan'da Bursa'yı temsil eden Osman Nuri (Özpay) ve Hasan Fehmi (Kokay) Bey, sonradan TBMM'ye katıldı. Neclis-i Mebusan'ın diğer iki Bursa milletvekili Ahmet Münir (Erhan) Bey ve Hacı İlyas Efendi ise TBMM'ye katılmadı.⁶

Şeyh Servet Efendi, TBMM'de İrşat, Şeriiye, Tapu Kadastro, Millî Eğitim ve Tasarı komisyonlarında görev yaptı. Milletvekilliği döneminde 13'ü açık üçü gizli celse oturumu olmak üzere toplamda 16 oturumda görüş bildirdi.⁷ Şeyh Servet Efendi, bazı kanunların çıkmasında etkili olurken, sıra dışı görüşleriyle mecliste bir takım tartışmaların alevlenmesine neden oldu.

İrşat Encümeni Kurulmasına Katkıları

Damat Ferit Paşa Hükûmetiyle Ankara Hükûmeti arasında yaşanan fetva savaşından sonra Anadolu'nun farklı bölgelerinde isyanlar çıktı. Başlangıçta Bolu, Düzce, Adapazarı, Geyve, Yozgat, Zile ve Bozkır gibi şehirlerde etkili olan isyanlar, zamanla Anadolu'nun diğer şehirlerine yayıldı. Ankara'nın yakınında bulunan Beypazarı'nda bile isyan ve tahrik hareketleri görülmüştü. Bunun üzerine Beypazarı Belediye Başkanı ve Müftü Mevlud Efendi, bir telgrafla TBMM'den yardım istedi. Telgrafta bazı şahıslar tarafından iğfal edilen halkla askerî müfreze arasında çatışma çıktığı vurgulanıyor; Hükûmet'ten masum halka karşı şefkatli olması ve kan dökmemesi isteniyordu.⁸ TBMM'de Mustafa Kemal Paşa, "...şimdi azayı kiramdan, ulemayı kiramdan üç, beş zat intihab olunsun, bunlar telgraf başına gitsinler, oradaki ulema ve eşrafı da çağırınsınlar. Bu telgrafnamelerin Meclis huzurunda okunduğunu ve gösterdikleri salâhı halden memnuniyet hâsıl olduğunu bildirsinler ve bittabi yalnız mücrim olup firar edenler mevzuubahs olabılıp diğerlerinin iğfal edilerek aynı harekete iştirak etmiş bulunduklarından dolayı kendilerini tensip buyurursanız affetmek de muvafık olabilir."⁹ düşüncesini dile getirdi.

Şeyh Servet Efendi, suçu ve ihaneti sabit olanların en şiddetli cezaya çarptırılması gerektiğini belirtti. Fakat teşhis edilemeyen ve bazı şahısların cereyanına kapılarak hata yapanların masum olduğunu vurguladı. Bu bağlamda bir affın çıkarılmasını uygun bulan Servet Efendi, halkın aydınlatılmasında tenvir ve irşat mekanizmasının ne denli önemli olduğunu açıkladı.¹⁰ Karahisar-ı Sahib Milletvekili Mehmed Şükrü Bey, olayların hakiki faillerinin mutlaka cezalandırılması gerektiğini vurgularken, iğfal edilmiş olanların da affedilmesinin uygun olduğunu zaten İslam dininin bunu emrettiğini belirtti.¹¹ Sivas Milletvekili Emir Paşa, Şeyh Servet Efendi'nin dile getirdiği tenvir ve irşat tavsiyesinin yerinde olduğunu, halkı

⁶ Akkılıç, a.g.e., s.239-240.

⁷ [https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.tutanak_hazirla?v_meclis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=%DEEYH%20SERVET%20EFEND%DD%20\(SERVET%20AKDA%D0\)&v_sb=BURSA&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih=](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.tutanak_hazirla?v_meclis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=%DEEYH%20SERVET%20EFEND%DD%20(SERVET%20AKDA%D0)&v_sb=BURSA&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih=)

⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 1, İçtima Senesi 1, Üçüncü İçtima, 25.4.1336 (1920), s.47.

⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 1, İçtima Senesi 1, Üçüncü İçtima, 25.4.1336 (1920), s.48.

¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 1, İçtima Senesi 1, Üçüncü İçtima, 25 Nisan 1920, s.48.

¹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 1, İçtima Senesi 1, Üçüncü İçtima, 25 Nisan 1920, s.49.

aydınlatmadan yapılacak bir cezalandırmanın başka sorunlara neden olacağını vurguladı. Şerif Paşa, seçilecek bir heyetin telgrafhaneye giderek Beypazarı ulema ve eşrafiyla görüşmesini ve olayların nasıl ve ne şekilde çıktığı üzerine yerinden bilgi almasını önerdi.¹²

Mustafa Kemal Paşa, öncelikle telgrafhaneye giderek Beypazarı ulemasından alınacak teminat üzerine buraya ayrı bir irşat heyetinin gönderilmesinin uygun olacağını vurguladı.¹³ Yozgat Milletvekili İsmail Fazıl Paşa'nın önerisi üzerine Çelebi Efendi Hazretleri, Müftü Rifat Efendi, Şeyh Servet Efendi ve Beypazarı eşrafından Hacı Mehmed Efendilerden bir heyet, telgrafhaneye gitti. Yapılan görüşmeler sonucunda Beypazarı'ndaki olay, müzakere yoluyla ve kan dökülmeden çözülmüş oldu.¹⁴

İrşat encümeni konusu, TBMM'nin 27 Nisan 1920 tarihli 5. Oturumunda yeniden gündeme geldi. Bursa Milletvekili Şeyh Servet Efendi, Meclis başkanlığına verdiği bir takrirle Meclis bünyesinde bir "Umur-u İrşadiye Şubesi" kurulmasını teklif etti. Takrir metni şöyleydi;¹⁵

"İrşat, hayatı insaniyenin en mühim âmili saadeti olduğu, beşeriyetin tecarübü aidei tarihiyesi ile katiyet kesbetmiş bir hakikattir. Maalesef düşmanlarımız bu nâfi ve mukaddes hakikati makûs bir vaziyete sokarak (Kelimetülhak üridübihelbatıl) medlûlünce zahirde hakkı iltizam ediyor gibi görünerek hakikatte ise bâtili yürütmek ve gasbı hak etmek gibi makasıdı bâtila ile propaganda namı altında azîm teşkilât yaparak malen ve bedenlen büyük fedakârlıklar ihtiyarı ile âlemi insaniyeti ifsad etmekte devam edegelmişlerdir. Bugün pek ziyade şayanı teessür olan hâdisatı hazıramız dahi düşmanlarımızca işte bu vasıta ile ika edilmektedir. Binaenaleyh aleyhimizdeki silâh ile mukabele etmek lüzumu bedihi olmasına zamimeten her bir şekli mâkul ve meşruda neşri hakayik ile irşadı ervah ve tenviri efkârın ehemmiyet ve azameti de müstağnii arz ve izah bulunduğundan Büyük Millet Meclisi'mizin tesis edeceği şubabı mesai meyanmda bir de umuru irşadiye şubesinin teşkili ile bunun Memaliki Osmaniyyeye teşmilini teklif ederim"

Müzakerelerde Şeyh Servet Efendi'nin takriri doğrultusunda bir İrşat Encümeni'nin kurulmasına karar verildi. Encümen, Batı ülkelerinde olduğu gibi bir propaganda heyeti olarak da görev yapacaktı. Daha sonra "Encümen-i İrşad ve Heyet-i Nasiha" kurularak 35 üye ile faaliyete geçti. Bu heyetlerde kamuoyundaki nüfuzlarından dolayı din görevlilerinin bulunmasına öncelik verildi.¹⁶ İrşat Encümeni'nin ilk başkanlığına İzmir Milletvekili Yunus Nadi Bey, Mazbata Muharrirliğine Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey ve katipliğine de Bursa Milletvekili Muhiddin Baha Bey seçildi. TBMM'nin ilk komisyonlarından biri olan İrşat Encümeni, 1920-1923 arasında aktif şekilde çalıştı.¹⁷ Böylelikle İstanbul

¹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 1, İçtima Senesi 1, Üçüncü İçtima, 25 Nisan 1920, s.51.

¹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 1, İçtima Senesi 1, Üçüncü İçtima, 25 Nisan 1920, s.51.

¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 1, İçtima Senesi 1, Üçüncü İçtima, 25 Nisan 1920, s.51.

¹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 1, İçtima Senesi 1, Beşinci İçtima, 27 Nisan 1920, s.94-95.

¹⁶ Çelik, a.g.e., s.178-183.

¹⁷ Betül Aslan, "Milli Mücadele Döneminde Halkı Aydınlatma ve Propaganda Faaliyetleri Yürüten Önemli Bir Komisyon: "İrşad Encümeni", *Atatürk Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, 2004, s.134-135.

Hükûmeti tarafından kurulan Heyet-i Nasihaların olumsuz propagandasına karşı TBMM, bir dengeleyici olarak İrşat Encümeni'ni hayata geçirmiş oldu.

Diyarbakır İstiklal Mahkemesi Üyeliği

TBMM, Millî Mücadele esnasında düşmanla işbirliği yapan ve Meclise karşı ayaklanma çıkaranlara karşı 29 Nisan 1920'de 14 maddelik Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu çıkardı. Fakat kanuna rağmen ülkede etkili olan bozgunculuk, casusluk, eşkıyalık ve firari askerler sorunu çözülemedi. Bunun temel nedeni kanunu uygulayacak mahkemelerin olmamasıydı. Meclis, buna yönelik olarak 11 Eylül 1920 tarihinde 9 maddelik Firariler Hakkında Kanun'u çıkardı. Kanun'la birlikte İstiklal Mahkemeleri kuruldu. Bir başkan ve iki üyeden oluşan mahkemelerin üyeleri Meclis'ten seçilecekti. Gezici olan bu mahkemeler, TBMM'nin belirleyeceği bölgelerde vazife yapacaktı.¹⁸

TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Elcezire Cephesi Kumandanlığı'nın isteği üzerine 9 Kasım 1920 tarihinde Meclis'e bir takrir vererek Diyarbakır'da bir istiklal mahkemesinin kurulmasını istedi. Takrirden, askerî kıtalardan firarların artmakta olduğu ve bunlara karşı acilen kanuni muamele yapılması isteniyordu. Bu doğrultuda TBMM'de Diyarbakır İstiklal Mahkemesi kuruldu.¹⁹ Bursa Milletvekili Şeyh Servet Efendi, 22 Kasım 1920 tarihinde Diyarbakır İstiklal Mahkemesi'ne üye seçildi. Ancak Yeşilordu Cemiyeti'ndeki "zararlı" faaliyetlerinden dolayı TBMM'nin 22 Ocak 1921 tarihli gizli oturumunda görevine son verildi.²⁰

Yeşil Ordu'daki Faaliyetleri

Yeşil Ordu Cemiyeti, Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi dâhilinde 1920 yılının ilkbaharında Anadolu'da gizli olarak kuruldu. O günlerde İstanbul'un tutucu çevreleri, Millî Mücadele'yi dinsizliği terennüm eden bir Bolşevik hareket olarak görüyordu. Bundan dolayı Anadolu'da halk kitleleri ve özellikle askerler önünde aynı silahı kullanarak temize çıkmak ve Bolşevikliğin İslam'ın uygulanmasından başka bir şey olmadığını söyleyerek Sovyetlerle yapılması gereken işbirliğine uygun bir ortam hazırlanmak istenmekteydi. Cemiyetin Genel Merkez üyeleri arasında Şeyh Servet Efendi, Dr. Adnan Adıvar, Hakkı Behiç Bey, Eyüp Sabri Bey, Yunus Nadi Bey ve Muhittin Baha Bey gibi İttihatçı milletvekilleri bulunmaktaydı. Cemiyetin Genel Sekreteri, bilinenin aksine Hakkı Behiç değil, Harput eski valisi olan ve TBMM'nin açılmasından sonra Dâhiliye Vekâleti Müsteşarlığına seçilen Tokat milletvekili Nazım Beydi.²¹ Şeyh Servet Efendi, Cemiyetin kuruluş aşamasında aktif olarak rol aldı. Cemiyetin bazı toplantıları Servet Efendi'nin Ankara'da kaldığı hanede gerçekleştirildi.²²

Çerkez Ethem'in Çapanoğlu İsyanını bastırdıktan sonra Yeşilordu'ya katılmasıyla birlikte Cemiyetin eline ciddi bir silahlı güç geçti. Çevresine Komünizmin tek kurtuluş yolu olduğunu söyleyen Çerkez Ethem, 1920

¹⁸ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Cilt I-II 1920-1927, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1988, s.25-42.

¹⁹ Aybars, *a.g.e.*, s.80.

²⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, Cilt 1, 22 Ocak 1921, s.342.

²¹ Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, 3. Basım, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1978, s.136-138.

²² Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal İsyan 7*, May Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1972, s.346.

Ağustos'un sonlarında Eskişehir'de Arif Oruç vasıtasıyla *Seyyare Yeni Dünya* adlı İslami Bolşevik gazeteyi çıkarmaya başladı. *Seyyare Yeni Dünya*'nın adı ve başındaki "Dünyanın Fukara-i Kasibesi Birleşiniz" sözü, Sovyet Müslümanlarından esinlenmiş gözükmetedir.²³

Yeşilordu Cemiyeti, Çerkez Ethem'in kontrolüne geçmesi üzerine 1920 sonbaharında kesin olarak feshedildi. Daha sonra resmî Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) kurulduğu ve Yeşilordu Cemiyeti'nin bu fırkaya katıldığı duyuruldu. Mustafa Kemal Paşa, ülkedeki Sol/Bolşevik akımı resmî TKP içinde kontrol etmek amacındaydı. Fakat Yeşilordu Cemiyeti'nin bir kolu resmî TKP'ye geçerken, bir kolu da gizli TKP ile Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası'na geçti.

Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkasındaki Faaliyetleri

Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası (THİF), Halk Zümresi'yle gizli faaliyet yürüten TKP'nin birleşmesi sonucunda 7 Aralık 1920 tarihinde kuruldu. THİF'in kurucu ve yöneticileri arasında Tokat Milletvekili Nazım Bey (muvakkat reis), Bursa Milletvekili Şeyh Servet Efendi, Afyonkarahisar Milletvekili Mehmet Şükrü Bey, Baytar Binbaşı Salih Hacıoğlu Bey (kâtip) ve Ziyetullah Nuşirevan Bey bulunmaktadır. THİF'in 15 Aralık 1920 tarihli beyannamesinde, "Ankara Vilayeti Heyet-i Merkeziyesi de resmen teşekkül ederek kemal-i faaliyetle çalışmaktadır" denilmektedir. Fırka, kurulma amacını; "Sırf köylü ve işçinin, Anadolu emekçilerinin hukukunu müdafaa etmek ve onları dünyanın emekçi-iştirakiyyun inkılabına faal bir surette iştirak ettirmek" olarak açıkladı.²⁴

THİF'in kuruluşu TKP İdaresi tarafından tepkiyle karşılandı. Fırkanın Genel Sekreteri Muhittin Baha Bey, *Anadolu'da Yeni Gün* gazetesinde yayımlanan "TKF'nin Bir İzahı" başlıklı yazıda THİF'in kuruluşunu "teessüf ve hayretle" öğrendiklerini belirterek, "bu teessürün ve menafi-i aliye-i vataniye düşüncesinin sevgiyle hakaiki ilam ve ilana mecbur olduk" diyordu. İzahta, Mehmet Şükrü Bey ile Salihioğlu adıyla zikredilen zatların Yeşilordu teşkilatıyla alakadar olmadıkları, Nazım Bey ve Şeyh Servet Beyin de vaktiyle Yeşilordu'yu terk ettiklerinden bu teşkilata hitap etmek salahiyetinin olmadığı belirtiliyordu.²⁵

THİF, Rusya'da olduğu gibi Anadolu'da da bir "Şark İnkılabı" beklemekteydi. Fırka, Rusya Komünist "Bolşevik" Fırkası Programını aynen kabul ederken, resmî adını da "Halk İştirakiyyun ve Bolşevik Fırkası" olarak belirledi. Fırka, kuruluş amacını;

*"Kapitalizm ve Emperyalizmin beşeriyet için bir bela olduğuna ve zavallı Anadolu emekçilerinin artık sunuf tagallüb ve tahakkümatından kurtulması zamanı olduğuna kani olan 'Türkiye Halk İştirakiyyun ve Bolşevik Fırkası' bütün cihana saadet ve Türkler için rahat ve selamet verecek olan bu muazzam emekçiler inkılabından gayet samimi ve gayet doğru olmayı, münfeil ve ihtiraskar efal ve eşhastan kaçınıp saklanmayı en birinci bir düstur-u hareket tanımıştır."*²⁶

diye tarif ediyordu.

²³ Tunçay, a.g.e., s.144-145.

²⁴ Tunçay, a.g.e., s.185-186.

²⁵ "TKF'nin Bir İzahı", *Anadoluda Yeni Gün*, 18 Ocak 1921.

²⁶ Tunçay, a.g.e., s.188.

THİF, Ankara Öğretmen Okulunda İslamiyet'in Bolşevizm prensipleriyle örtüştüğüne dair düzenli konferanslar veriyordu. Bu konferanslarda Şeyh Servet, Ziyinetullah Nuşirevan ve Mehmet Şükrü gibi "yoldaşlar", halka Bolşevizm'i öven konuşmalar yapıyordu. Bu dönemde Şeyh Servet Efendi, koyu bir Bolşevik taraftarı olarak ünlendi. Servet Efendi, İslami prensiplerle Bolşevizm'in ilkeleri arasında bir sentez yapmayı amaçlıyor, "sosyalizmin Kur'an öğretilerinden" doğduğunu iddia ediyordu. O, özellikle İslam'daki devletçi ekonominin Bolşevizm'le tam anlamıyla örtüştüğü kanaatindeydi. Şeyh Servet Efendi, TBMM'nin 8 Temmuz 1920 tarihli oturumunda şunları söylüyordu:²⁷

"Peygamberimiz Sallâllahu Aleyhi ve Sellem Efendimiz Hazretlerinin sıfatı Muhammediyesi ve ashabının ve makrebinin evsafı, tabîî içlerindeki insanların, Müslümanların hiç bir veçhile ihtiyacı bırakmayacak ve kendilerine zevaidi emval temellükünü kabul etmeyecek bir derecede ahkâm ve emvalde azimet kabul edenler meselâ: Hazreti Peygamberin eline milyonlarca liralara geçtiği halde mülkiyeti kabul etmeyerek, ümmetin ihtiyacına ve umuma sarf buyurdular. Bu bir azimet, fazilet derecesi idi. Meselâ: Sıddıkı Ekber kureysilerin en zenginlerinden iken bütün emvalini, bütün ümmetin ihtiyacına sarf edecek kadar yükseklik, fazilet gösterdiler. Buna göre fukahanın ahkâmı emval babındaki azimet meselelerini uzun boylu şerhlerine, tahlilâtına göre, ezcümle İmamı Şuarininin Müzanül Kübrasının mukaddemesinde ulemanın gördüğü veçh üzere azimet, emval babında azamî derecede mevcudiyeti maliyesini milletin ihtiyacatı umumiyesine bezletmek, ihtiyacatı ümmete vermek, tâbiri hakikisiyle bazı ekâbir, azimet ile ruhsat arasında sormuşlar, ruhsata bütün malın zekâtı; azimete bütün mevcudiyeti maliyesini şahsiyeti maneviyeyi İslâmîyeye vermek, ümmetin ihtiyacatına bezletmektir, demişlerdir. Bunlar müddellelen Kütübü fıkhiyede musarrahtır, Eğer Bolşeviklik bu ise bu bir fazileti insanıyeden ibarettir. Mezhebimiz bu meziyetleri kabul eder. Bu sefil kalmış beşerin adı tabakalarını, en ağır işler gördükleri halde, bir şey kazanamayan en sefil tabakaları izzaz etmekliği İslam prensiplerine pek yakın biliriz ve hatta hakayıkı İslâmîyeye bir hatveli takarrüp addediyoruz. İstipsar ederiz."

Millî Mücadele'de Ankara'da bulunan Sovyet diplomat S.İ.Aralov, o yıllarda "para yardımı ve aylık" koparmak için Sovyet Elçiliğine başvuran "Komünist" maskeli ajan-provokatörlerden bahseder. Bu ajanların foyasını meydana çıkarıp elçilikten kovduklarını belirten Aralov, bu bağlamda Şeyh Servet Efendiyle de görüşme imkânı bulur. Aralov, Şeyhin Bolşevikliği hususunda şunları nakleder:²⁸

"Ankara'ya gelişimden kısa bir süre sonraydı. Ziyarettime Bursa Milletvekili Şeyh Servet Efendi geldi. Bu yeşil sarıklı, kır kaba sakallı bir zattı. Sırtında ipekli bir cüppe vardı. Şeyh kendisini "inanmış bir Komünist" olarak takdim etti. Oturmasını teklif ettim. Kendisine kahve ikram ettim. Gözlerimin içine bakıyor ve yaranmaya çalışan bir tavırla konuşuyordu. Türkiye'nin durumundan söz ettik. Servet Efendi, emperyalizmle savaşmak ve "güçlü bir komünist partisi" kurmak gerekliliğinden söz etti. İngilizleri çekistirdi. Ben susuyordum. Birdenbire Şeyh ayağa kalktı. Elini sarığına götürdü. Şaşkın şaşkın ona bakıyordum. Şeyh:Büyük dünya lideri Marx'ı selamlıyorum, dedi. Sizde Marx'ın resmini ancak şimdi gördüm. Ona derin saygılarımı sunarım. Gerçekten de çalışma odamda, masada Marx'ın küçük bir büstü vardı. Şeyh Servet, bir süre başı önüne eğik bir halde, hareketsiz olarak büstün önünde durdu"

²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 1, Otuzuncu İçtima, 8 Temmuz 1920, s.225.

²⁸ S.İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları**, Birey ve Toplum Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1985, s.182-183.

TBMM’de Dokunulmazlığının Kaldırılması

Şeyh Servet Efendi ve arkadaşlarının kamuoyunda yaptığı Bolşevizm propagandası TBMM Hükûmeti’ni tedirgin etmeye başladı. Üstelik Çerkez Ethem’in bu faaliyetlerde aktif rol alması, Ankara’nın tedirginliğini biraz daha artırdı. Bu havada Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa, TBMM’nin 22 Ocak 1921 tarihli oturumunda Sivas’ta bulunan Ahmet Cemil adlı bir memurun telgrafını Meclisin dikkatine sundu. Telgrafta Diyarbakır İstiklal Mahkemesi’ne tayin edilen Şeyh Servet Efendi ile birlikte Muallim Ruşen Zeki ve Dava Vekili Şakir Beylerin Sivas’ta komünizm propagandası yaptığı vurgulanıyordu. Telgrafın sahibi, Ankara’da bulunan Bolşevik heyetin para karşılığında ülkede propaganda yaptırdığı, böylelikle Türk Komünist Halk Partilerinin ülkeyi çöküşe sürüklediği kanaatindeydi.²⁹ Aynı oturumda Tokat Milletvekili Mustafa Bey,

“Meclis-i Ali’nin hini teşekkülünde bütün azayı kiram memleketin istihlas ve istiklalinden ve Makam-ı Hilafetin tahlisinden başka bir gaye takip etmeyeceğine dair yemin ettiği halde maatteessüf azayı kiramdan bazı zevatın bütün bu hakikatlerin hilafına olarak memleket dâhilinde hem de dini mübini Ahmediye muhalif olarak birtakım cereyanlar teolidine velhasıl her suretle ibrazı faaliyet etmekte olduklarına maatteessüf muttali oldum”

düşüncesini belirterek Şeyh Servet Efendi’nin Meclisten ihracı yönünde bir karar verdi.³⁰

TBMM, 22 Ocak 1921 tarihli gizli oturumunda Şeyh Servet Efendi’nin yaptığı Komünizm propagandasına ve ülkede etkili olan Komünist faaliyetlere dair oldukça hararetli bir müzakere gerçekleştirdi. Karesi Milletvekili Basri Bey,

“Türkiye, Rusya değildir. Türkiye Rusya gibi ruhaniliğin tahakkümü, emperyalistliği, kapitalistliği terviç eden dar bir dine malik değildir. Türkiye ve bütün âlemi İslam öyle bir dine maliktir ki teavünü ve uhuvveti hakikiyeyi, birçok içtimai siyasi hatta bedii birçok esasları muhtevi olduğu için burada ayrıca Bolşeviklik tatbikine imkân ve hacet yoktur. Binaenaleyh Bolşeviklik bizim memleketimizde, bizim muhitimizde kabiliyeti tatbikiyeden mahrum bir nazariye halindedir.”

sözleriyle Bolşevizm’in Türkiye’de kök salamayacağını vurguladı.³¹ TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, ülkedeki Komünizm propagandasına ve TBMM Hükûmeti’nin Sovyet Rusya ile ilişkileri hakkında genel bir bilgi verdi. Ayrıca, “... Yine malumunuz ve cihanın malumudur ki bu millî esaslarına derin rabıtalılarla sadık kalan Meclisimiz ve Hükûmetimiz müstakil bir devlet olarak Rusya Bolşevik Cumhuriyeti denilen bir devletle münasebatı siyasiyesinde hiçbir vakit Komünistlik ve Bolşeviklik esasatını dahi telaffuz etmemiştir.” diyerek Türk-Rus ilişkilerinin Bolşeviklik bağlamında olmadığını vurguladı. Paşa ayrıca, “... buna karşı en müessir çare, gelen cereyanı fikriye mukabil fikir cereyanı vermek, fikre fikirle mukabele etmektir. Binaenaleyh Komünizmin memleketimiz için, milletimiz için, icabatı diniyemiz için gayri kabili kabul olduğunu anlatmak, yani efkârı umumiyei milleti tenvir etmek en nafi bir çare görülmüştür.” diyerek Komünizme karşı en etkili mücadele yönteminin fikirle karşılık vermek olduğunu belirtti. Paşa, Türkiye’de

²⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, Cilt 1, 22 Ocak 1921, s.325-326.

³⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, Cilt 1, 22 Ocak 1921, s.325-326.

³¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, Cilt 1, 22 Ocak 1921, s.329.

faaliyet gösteren Halk İştirakiyyun Fırkası'nın doğrudan Komünizmi amaçladığını ve fırkanın Rus Sefarethanesiyle irtibatla olduğunu vurguluyordu.³² Kırşehir Milletvekili Yahya Galip Bey ise, "Bolşevikliği İslamiyet'le mezcetmek akılsızlıktır. Eğer Bolşeviklik İslamlık ise, onlar İslamlığı kabul etsinler. Mecburiyet göremem. Komünistlik ve Bolşeviklik bizim vatanımızdan çıkmalıdır." diyordu.³³

TBMM müzakerelerinde Şeyh Servet Efendi'nin İslamiyet'le Bolşevizm'i uzlaştırmaya yönelik hazırladığı *İslam'ın Asrı Saadetinden Bir Yaprak*³⁴ adlı risalesi de gündeme geldi. Erzurum Milletvekili Salih Efendi, risale hakkında "Şeyh Servet Efendi'nin risalesi tahrifat ile memludur. Maksadı şeriye anlamadan ayat ve ahadise kendi keyfine, hiçbir hakkı tasarrufu olmadığı halde, ahkâm-ı şeriyeyi tahrif etmiştir." diyordu.³⁵ Konya Milletvekili Vehbi Efendi, Şeyh Servet Efendi'nin risaleyle Kur'an'ın manasını tahrif ettiğini belirterek şunları vurguluyordu; "Efendiler, bu adam Bolşevikliği, Komünistliği altı aydan beri terviç ediyor ve bu adam büyük bir risale yazdı ve bu risalesi serapa, Musa Kazım Efendi'nin buyurduğu gibi, tağyirat ve tahrifattan ibarettir. Şer'a muvafık olarak içinde bir kelime yoktu diyebilirim. Çünkü okudum. Fakat ben şunu aradım ki bu risaleyi bastırarak kadar bunun iktidarı yoktur, bu muaveneti nereden aldı?". Vehbi Efendi, Şeyh Servet Efendi hakkında ivedilikle kanuni muamele yapılmasını öneriyordu.³⁶ Müzakerede söz alan Bursa Milletvekili ve Şeriye Vekili Mustafa Fehmi Efendi, risaleye neden bir reddiye yazmadığı için kendisine yöneltilen eleştirilere cevap verdi. Vekil Efendi, "Efendiler, risaleyi okuduk. Fakat böyle gördüğümü anlatmadan bu risaleyi birkaç müfessir arkadaşlara verdim, bunu baştan nihayete kadar okuyunuz dedim. Okudular. Bugün bu risale, ehemmiyetten sakıttır. Nahiv görmüş her talebe bunu derhal reddedebilir. Buna karşı reddiye yazmaya mahal yoktur." diyerek söz konusu risalenin ciddiye alınmaması gerektiğini vurguladı.³⁷

Müzakerelerin ardından yapılan oylamayla Şeyh Servet Efendi, Diyarbakır İstiklal Mahkemesi'nden alındı. Bazı milletvekilleri, Servet Efendi'nin milletvekilliğinden de alınması gerektiğini ileri sürdü. Fakat gerekli belge mevcut olmadığı için Şeyh Servet Efendi'nin dosyasının Birinci Şube'ye havale edilmesine karar verildi.³⁸

TBMM'nin 21 Mart 1920 tarihli gizli oturumunda Tokad Milletvekili Nazım Bey, Afyonkarahisar Milletvekili Mehmed Şükrü Bey ve Bursa Milletvekili Şeyh Servet Efendi'nin durumu yeniden müzakere edildi. Nazım Bey, Mecliste bulunmadığı bir sırada TBMM'nin kendisi ve arkadaşları hakkında yaptığı gizli müzakereleri eleştirdi. Ardından kendisinin de içinde bulunduğu Yeşilordu Cemiyeti'nin kuruluşu ve feshedilişi hakkında ayrıntılı bilgi verdi. Nazım Bey, Cemiyetin faaliyetlerinden Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi olduğu için hakkında yapılan suçlamaları reddetti.³⁹ Nazım Bey'in dosyasını hazırlayan TBMM'nin Üçüncü Şube Başkanı Sinop Milletvekili Şevket Bey, Nazım Bey'e isnat edilen

³² TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, Cilt 1, 22 Ocak 1921, s.333-335.

³³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, Cilt 1, 22 Ocak 1921, s.338.

³⁴ *İslam'ın Asrı Saadetinden Bir Yaprak*, Konya Babalık Matbaası, 1336, 35 s.

³⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, Cilt 1, 22 Ocak 1921, s.339.

³⁶ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, Cilt 1, 22 Ocak 1921, s.340.

³⁷ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, Cilt 1, 22 Ocak 1921, s.342.

³⁸ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, Cilt 1, 22 Ocak 1921, s.343.

³⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, Cilt 1, 21 Mart 1921, s.15-22.

suçların, ahali arasında nifak ve fesat olduğunu beyanla kendisinin “bera-yı isticvap” için İstiklal Mahkemesi’ne sevk edilmesini önerdi. Şevket Bey; Nazım Bey ve Mehmed Şükrü Bey ile Şeyh Servet Efendi’nin Rus Seferathanesi’yle irtibatlı olduğunu, buradan maaş aldıklarını ve Meclisteki müzakereler hakkında Rusları haberdar ettiğini vurguladı. Bu bağlamda ellerinde delil olduğunu belirten Şevket Bey, adı geçen şahısların ülkede Bolşevik düzen kurmak amacıyla olduğunu ileri sürdü.⁴⁰

Ankara İstiklal Mahkemesi’nde Yargılanması

TBMM’deki müzakerelerin ardından Saruhan Milletvekili Refik Şevket Bey, Nazım Bey ve Mehmed Şükrü Bey ile Şeyh Servet Efendi’nin Kanun-ı Esasi’nin 79. Maddesi uyarınca mahkemeye sevkine, yargılama süresince tutuksuz yargılanmalarına ve Meclise devam edebilmelerine dair bir takrir verdi.⁴¹ Söz konusu şahıslar, dokunulmazlıkları kaldırılarak Ankara İstiklal Mahkemesi’ne verildi. Şeyh Servet Efendi, mahkemede Yeşilordu Cemiyeti’ni inkâr ederek şunları söylüyordu:⁴²

“Böyle teşekkül denecek derecede bir Yeşilordu Cemiyeti bilmiyorum. Hazırlık mahiyetinde, bazı zevat ile birkaç defa müzakerede bulunmuştum. Maksat, memleket içtimaiyatını ıslah için fikri ve ameli teşhizatda bulunmak, terbiye-i efkâra çalışmak şarkta çıkan son hadise-i içtimaiyeye karşı da İslam dini ve mezhebi aneneleri dairesinde varlığımızı muhafazaya çalışmaktan ibaretti. Bu maksadın maddi delili olmak üzere görüşülen en mühim sözler, bu nam ile bir ilmi cemiyet teşkil ettiğimizdir. Nizamnamenin sarih maddelerinden birincisi: Asr-ı Saadetin samimiyyet-i müşterekesine rücu... İkincisi: Hukuk-u aile vesaire ahkâmına şeriat dairesinde....? maddeleri hakkında müzakeredir. Hülasa, Yeşilordu namına teşkilat, meşkilat bilmiyorum, duymadım. Çünkü Bursa’da idim, oradan geldikten sonra toplantılar da tatil-i faaliyet etmişti. Bursa’dan dönüşümde ortada bir şey yoktu.”

Ankara İstiklal Mahkemesi, 9 Mayıs 1921 tarihinde sona erdi. Tokad Milletvekili Nazım Beyin 21 Nisan 1921’den, Baytar Binbaşı Hacıoğlu Salih’in 11 Ocak 1921’den ve Matbuat Müdürlüğü memurlarından Ziyetullah Nuşirevan’ın da 27 Ocak 1921’den itibaren Ceza Kanunu’nun 46. Maddesi uyarınca, Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nun 12. Maddesi mucibince 15’er sene küreğe konulmalarına karar verildi. Mahkeme, diğer maznunlardan Bursa Milletvekili Şeyh Servet Efendi ve Afyon Milletvekili Mehmed Şükrü Beyin suçsuzluğuna, *Yeni Dünya* gazetesi Başyazarı Arif Oruç’un da hapiste kaldığı süre yeterli görülerek tahliye edilmesine hükmetti. Böylece Türkiye tarihinde ilk kez Komünist kuruluşlar hakkında mahkûmiyet kararı verilmiş oldu. Mahkeme Başkanı İhsan Bey, 10 Mayıs 1921 tarihinde mahkemenin kararını TBMM’ye bildirdi.⁴³ 12 Mayıs’ta suçsuz bulunanların tekrar Meclise dönmeye, suçlu bulunan Nazım Beyin de isminin üye defterinden silinmesine karar verildi. 29 Eylül 1921 tarihinde Nazım Bey ve arkadaşları, cezaları affedilerek serbest bırakıldı.⁴⁴

Ankara İstiklal Mahkemesi, her ne kadar Şeyh Servet Efendi’yi suçsuz bulsa da bu beraat kararı onun siyasal hayatının bitmesine engel olamadı. Bazı

⁴⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, Cilt 1, 21 Mart 1921, s.22-24.

⁴¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, Cilt 1, 21 Mart 1921, s.24.

⁴² Akkılıç, a.g.e., s.189.

⁴³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 10, 32. İçtima, 12 Mayıs 1921, s.285-286.

⁴⁴ Aybars, a.g.e., s.62-64.

kaynaklarda Şeyh Servet Efendi'nin sonradan ülke dışına kaçmak zorunda kaldığı belirtilmektedir. Dr. Yahya Kanpolat, şunları aktarmaktadır:⁴⁵

"İlk dönem Bursa milletvekili ve Nakşibendi Şeyhi Servet Efendi'yi, 1938 yılından önce Hatay'da tanımak fırsatı bulmuştum. Mustafa Kemal'in isteği üzerine Komünizmi İslamiyet'le bağdaştıran bir kitap yazdığını söylerdi, yani bir hileye düşmüştü. Servet Hoca, 1926 yılında Bursa'da gece evdeyken polis müdürü ziyaretine gelir. Kendisi için tevkif geldiğini, onun için derhal kaçması gerektiğini, İstanbul'da Mısır'a gidecek bir geminin bulunduğunu ve ona yetişmesini dostça salık verir. Servet Efendi, ertesi gün İstanbul'dadır ve geminin içindedir. Mehmet Akif de oradadır ve birlikte Mısır'a giderler. Bu anı kesindir. Çünkü merhum hocadan işitilmiştir."

SONUÇ

Bursa Milletvekili Şeyh Servet Efendi, Anadolu'da Yunan işgalinin başlamasıyla birlikte Millî Mücadele saflarında yer almış bir din görevlisidir. Mütareke Döneminde verdiği vaazlarla halkı işgallere karşı uyaran Şeyh Servet Efendi, Saltanat taraftarı ulemanın ağırlıklı bulunduğu Bursa'da Kuva-yı Milliye yanlısı faaliyetleriyle öne çıkmıştır. İstanbul Hükûmeti'nin dikkatini çeken Şeyh Servet Efendi, kısa sürede görevinden alınmış ve hakkında soruşturma açılmıştır. Bu yönüyle Şeyh Servet Efendi'nin Millî Mücadele'de İstanbul Hükûmeti'nin gazabına uğrayan Bursalı ilk millîcilerinden olduğu söylenebilir.

Şeyh Servet Efendi, Bursa milletvekili olarak Birinci TBMM'de bulunmuş ve Meclisin aldığı önemli kararların şekillenmesine katkı sağlamıştır. TBMM'nin bir propaganda örgütü olarak kurduğu İrşat Encümeni, büyük oranda Şeyh Servet Efendi'nin görüşleri doğrultusunda oluşmuştur. İrşat Encümeni, İstanbul Hükûmeti'nin kurduğu Heyet-i Nasihaların olumsuz propagandasına karşı bir dengeleyici vazifesi görmüştür. Şeyh Servet Efendi'yi TBMM'de diğer din görevlilerinden ayıran vasfı, sıra dışı kişiliği ve Komünizme karşı duyduğu derin sempatiydi. Şeyh Servet Efendi, ayet ve hadis temelinde geliştirdiği tezlerle İslamiyet'le Komünizmin bir sentezini yapmayı amaçlıyordu. Şeyh Servet Efendiye göre, Komünizmin antiemperyalist karakteri, işçilere ve emeğe yaptığı vurgular, İslam'ın uyguladığı devletçi ekonomik modelinden başka bir şey değildi. Şeyh Servet Efendi, dönem koşullarında oldukça marjinal kalan görüşlerini Yeşilordu Cemiyeti'nde savunma ve yayma imkanı bulmuştur. Fakat Çerkez Ethem'in kontrolüne giren Yeşilordu Cemiyeti, Mustafa Kemal Paşa'nın telkiniyle kapatılmıştır. Komünizm propagandasını ısrarla sürdüren Şeyh Servet Efendi, Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkasında Tokad Milletvekili Nazım Beyle birlikte yürüttüğü faaliyetlerle dikkat çekmiştir. Söz konusu şahısların Rusya Sefarethanesinden para aldığı yönünde iddialar ortaya atılmışsa da bu belgeli olarak ispatlanamamıştır. Şeyh Servet Efendi ve arkadaşlarının yaptığı Komünizm propagandası, Millî Mücadele açısından tehlikeli görülmüş ve dokunulmazlıkları TBMM'de kaldırılmıştır. Böylelikle TBMM'de ilk kez Komünizmden kaynaklı olarak bazı milletvekillerinin dokunulmazlığı kaldırılmıştır.

Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yapılan yargılamada Şeyh Servet Efendi beraat ederken mesai arkadaşları farklı cezalara çarptırılmıştır. Böylelikle Komünizm, ilk

⁴⁵ Yahya Kanpolat, **Halide Edip Adıvar'ın Romanlarında Feminizm Sorunu**, Bayır Yayınları, Ankara 1986, s.93.

kez TBMM Hükûmeti Döneminde “zararlı” bir cereyan olarak yargılanmış ve suçlu bulunmuştur. Komünizm davası, Şeyh Servet Efendi’nin siyasal yaşamının sonraki süreçte bitmesine neden olmuştur. Şeyh Servet Efendi’nin Cumhuriyetin ilanından sonra Mısır’a yaptığı zoraki yolculuk, onun marjinal görüşleri nedeniyle Mustafa Kemal Paşa’yla arasının gittikçe açıldığını göstermektedir. Ancak ailesinin verdiği bilgilere bakılırsa Şeyh Servet Efendi’nin Mustafa Kemal Paşa’nın isteğiyle bazı İslam ülkelerinde bir iyi niyet elçisi olarak görev yaptığı ve Türkiye’yi tanıttığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

TBMM Arşivi

TBMM Zabıt Ceridesi

TBMM Gizli Zabıt Cerideleri

Kitaplar

Akkılıç, Yılmaz **Kurtuluş Savaşı’nda Bursa, Birinci Kitap, Mondros’tan İşgale**, Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa 2008.

Aralov, S.İ, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları**, Birey ve Toplum Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1985.

Aybars, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, Cilt I-II 1920-1927, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1988.

Çelik, Recep, **Milli Mücadele Günlerinde Din Adamları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017.

Dinamo, Hasan İzzettin, **Kutsal İsyan 7**, May Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1972.

Güneş, İhsan, **Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1997.

İslam’ın Asrı Saadetinden Bir Yaprak, Konya Babalık Matbaası, 1336.

Kanpolat, Yahya, **Halide Edip Adıvar’ın Romanlarında Feminizm Sorunu**, Bayır Yayınları, Ankara 1986.

Sarıkoçuncu, Ali, **Milli Mücadele’de Din Adamları II**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2007.

Tunçay, Mete, **Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925)**, 3. Basım, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1978.

Makaleler

Betül Aslan, “Milli Mücadele Döneminde Halkı Aydınlatma ve Propaganda Faaliyetleri Yürüten Önemli Bir Komisyon: “İrşad Encümeni”, **Atatürk Dergisi**, Cilt 4, Sayı 2, 2004, s.125-148.

Sürelî Yayınlar

Anadoluda Yeni Gün

İnternet Kaynakları

[https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.tutanak_hazirla?v_meclis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=%DEEYH%20SERVET%20EFEND%DD%20\(SERVET%20AKDA%D0\)&v_sb=BURSA&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih=](https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.tutanak_hazirla?v_meclis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=%DEEYH%20SERVET%20EFEND%DD%20(SERVET%20AKDA%D0)&v_sb=BURSA&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih=)

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığımız, Bursa Büyükşehir Belediyesi ve Bursa Uludağ Üniversitesi iş birliğinde 11-13 Ekim 2022 tarihinde Bursa’da millî tarihimizin önemli bir dönüm noktasını teşkil eden Mudanya Mütarekesi’nin bugün de millî birliğimize ve ortak tarihimize yaptığı katkının yeniden hatırlanması ve sürdürülmesi için “Mudanya Mütarekesi’nin 100. Yılı Uluslararası Sempozyumu” başlıklı bu sempozyum düzenlenmiştir.

Başta Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Kurtuluş Savaşı mücadelemizi veren tüm gazilerimiz ve şehitlerimiz ile Mudanya Mütarekesi’nin mimarı olan İsmet İnönü’yü büyük bir saygıyla anıyoruz.

E-mağaza

ISBN: 978-975-17-5698-5

9 789751 756985

www.atam.gov.tr